

KMUSEKAD

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE EKONOMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH**

HAZİRAN 2023

CİLT: 25

SAYI: 44

JUNE 2023

VOLUME: 25

ISSUE: 44

E-ISSN 2147 - 7833

KMUSEKAD

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research

HAZİRAN 2023 / JUNE 2023 CİLT: 25/VOLUME: 44 SAYI: 25/ISSUE: 44 E-ISSN: 2147 – 7833

Sahibi / Owner

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Mehmet GAVGALI

Editör / Editor

Prof. Dr. Ercan OKTAY

Editör Yardımcısı / Editor Assistant

Doç. Dr. Tufan SARITAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tuba AKAR
Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur ÖKTEM ÖZGÜR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Metin BAYRAK (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Ercan OKTAY (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ADA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AYATA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dil Editörü ve Dergi Sekreteri/ Language Editor

Arş. Gör. M. Emirhan ONHAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Mizanpaj Ekibi / Secretary

Arş. Gör. İsa GÜNEŞ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Ece TOPOĞLU (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dergi Yayın Tarihi: Haziran 2023

Yayın hayatına Selçuk Üniversitesi bünyesinde Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak başlayan dergimiz 2007 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi bünyesinde Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak isim değiştirmiştir. 2010 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi olarak tekrardan isim değişikliğine giden dergimiz, bu isimle yayın hayatını sürdürmektedir.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi iktisat, işletme, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk, davranış bilimleri, pazarlama, sosyal hizmetler, uluslararası ticaret, lojistik, sosyoloji, felsefe ve benzeri alanlarda, kuramsal ve/veya özgün araştırmaya dayanan makaleleri yayınlamak üzere bu alandaki literatüre katkıda bulunmaya çalışır.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Dergimiz, **TR DİZİN**, **EBSCO**, **ProQuest**, **SOBİAD** ve **Türk Eğitim İndeksi (TEİ)**'nde taranmaktadır.

KMU Journal of Social and Economic Research which is a peer-reviewed in accordance with the double-blind system and an open access journal is published twice a year, in June and December. Since the issue of December 2013, the journal has passed to the e-journal format and its all issues can be accessed from the journal homepage (<http://dergi.kmu.edu.tr>) and EBSCO database. In this context, the journal's ISSN number has changed and our new ISSN number has been updated by ULAKBİM as "ISSN: 2147-7833". KMU Journal of Social and Economic Research is indexed by TR DİZİN, EBSCO, ProQuest, SOBİAD and the Turkish Education Index (TEI).

İletişim

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Ofisi
70100 Karaman, Türkiye
Faks: 0 338 226 21 01 Tel: 0 338 226 2100 kmusekad@kmu.edu.tr

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Doğan Nadir LEBLEBİCİ (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali DANIŞMAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adriana Burlea SCHIOPOIU (Craiova Üniversitesi, Romanya)
Prof. Dr. Malgorzata PANKOWSKA (Katowice Ekonomi Üniversitesi, Polonya)
Prof. Dr. Hasan GÜL (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosnia-Herzegovina)
Prof. Dr. Ahmet AY (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Atilla DOĞAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK (İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Fatih UŞAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Bahadır AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Kürşat GÜLEŞ (Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail SEYREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir CANATAN (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Salih BARIŞIK (Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI (Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet BULUT (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Tarsus Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Musa EKEN (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ (İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Osman ÇEVİK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Veysel EREN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Muhammad Riaz SHAD (National University of Modern Languages, Pakistan)
-

BU SAYININ HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ceren KARAVELİOĞLU (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayrettin ÖZLER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hilmi Bahadır AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet BEZİRCİ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Atilla ARICIOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Özgür ÖNDER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan UYGUN (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Rasim YILMAZ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol DURGUN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevfik ERDEM (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Adnan KARA (Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Burhan ÇAKICI (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet GÜVEN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Kemal ÇELİK (Ardahan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Şahin ÖRNEK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali YILDIRIM (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Alptekin ULUTAŞ (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Elif YAZGAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Berat AKINCI (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. Cenay BABAOĞLU (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine KAYA (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah AYDEMİR (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Erhan DUMAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferdi BİŞKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan AKAR (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan KARA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Halim Emre ZEREN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin CEYLAN (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice Sevgi ZENGİN SALİHİ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin ÇİÇEK (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Kadriye Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Kamil DEMİRHAN (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal YAMAN (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Meral ERDİRENÇELEBİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa CANBAZ (Afyon Karahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Nezahat EKİCİ ÖZCAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuz BAŞOL (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan AYTAR (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Polat YÜCEKAYA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Selen IŞIK MADEN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Selim DURAMAZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Sema YAŞAR (Şırnak Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Yıldız ATMACA (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Yunus ZENGİN (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Zübeyde SÜLLÜ (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip PİLATİN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKÇE (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Anıl VAREL (Hitit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cemal ÇELİK (Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cihan DİZDAROĞLU (Başkent Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Eray GÖÇ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gaye KARPAT ÇATALBAŞ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hazar ALTINBAŞ (İstanbul Beykent Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Nevfel ELGÜN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meltem ÇİÇEK (Maltepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meriç TOKMAK (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜNLÜ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Müzeyyen ÖZHAVZALI (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oktay AKTÜRK (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur TÜRKÖLMEZ (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Osman NACAĞ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seyyide DOĞAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Talip ARSU (Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz UZER (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Dergimizin bu sayısında makale değerlendirmelerinde katkıda bulunan değerli öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS	SAYFA NO
Künye	
Makaleler / Articles	
İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İşveren Markasına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İETT Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>) A Research of Determining the Impact of Internal Marketing Activities on Employer Branding: Istanbul Metropolitan Municipality: IETT Case (<i>Research Article</i>) Hamit KAHRAMAN ve Yusuf CEDOĞLU	1-20
Seçilmiş Borsa Endeksleri ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (<i>Araştırma Makalesi</i>) An Econometric Analysis on the Relationship Between Selected Stock Indices and Crypto Currencies (<i>Research Article</i>) Yasemin DÖĞER TOPRAK ve Yeşim KUBAR	21-45
Veri Madenciliği Yöntemleri ile Türkiye’de Fertlerin E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Analysis of Factors Affecting Individuals' E-Commerce Use in Turkey Using Data Mining Methods (<i>Research Article</i>) Deniz TANIR ve Sahib RAMAZANOV	46-65
Uzun Hafızalı Asimetrik Oynaklık Modelleri ile Riske Maruz Değer(VaR) Tahmini: Covid-19 Dönemi Altın Piyasası (<i>Araştırma Makale</i>) Value-at-Risk (VaR) Estimation with Long-Memory Asymmetric Volatility Models: Gold Market in the Covid-19 Period (<i>Research Article</i>) Serpil TÜRKYILMAZ	66-86
Kovid-19 Salgınında Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Finansal Performansı (<i>Araştırma Makalesi</i>) Financial Performance of Low-Cost Airlines During Covid-19 Pandemic (<i>Research Article</i>) Veysi ASKER	87-102
İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergibilimsel Bir Analiz (<i>Araştırma Makalesi</i>) A Semiotic Analysis on the Covers of Books Published on Human Resources Management (<i>Research Article</i>) Muhammed Yusuf ERTEK	103-140
Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) Culture and Cooperation in Buyer-Supplier Relationship in the Automotive Industry: A Comparison on Western and Japanese Automotive Companies (<i>Research Article</i>) Yasemin SAVAŞ ve M. Atilla ARICIOĞLU	141-165

<p>Korona Fobisinin Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyetine Etkisinde Sağlık Bilincinin Rolü: Iğdır İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>The Role of Health Awareness in the Effect of Corona Phobia on Intention to Purchase Alternative Medicine Products: A Study on Consumers of Iğdır Province (<i>Research Article</i>)</p> <p>Turhan MOÇ ve Seren TOKTAMIŞOĞLU</p>	<p>166-189</p>
<p>Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile AB Ülkelerinin Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>Evaluation of the Life Quality in EU Countries with an Integrated MCDM Approach (<i>Research Article</i>)</p> <p>Nazlı ERSOY</p>	<p>190-212</p>
<p>Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>A Qualitative Research on the Meaning, Antecedents and Consequences of Happiness at Work of Academicians (<i>Research Article</i>)</p> <p>Arzu ALACALAR ÇAKIR ve Aysun AYDIN</p>	<p>213-237</p>
<p>Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>The Role of Emotional Involvement and Source Reliability in The Effect of Micro-Celebrities on Brand Preference: Instagram Example (<i>Research Article</i>)</p> <p>Ömer Osman POYRAZ ve Yusuf KARACA</p>	<p>238-256</p>
<p>Eğitim Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Belirlenmesine Yönelik Bir İnceleme: Karaman TOBB Fen Lisesi Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>An Investigation to Determine the Perceived Service Quality in Educational Institutions: Karaman TOBB Science High School Example (<i>Research Article</i>)</p> <p>Osman ÇEVİK ve Erkan ÇAKIR</p>	<p>257-278</p>
<p>The Sustainability of E-Participation in Local Governments: The Case of Municipalities in Ankara (<i>Research Article</i>)</p> <p>Yerel Yönetimlerde E-Katılımın Sürdürülebilirliği: Ankara Belediyeleri Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>Kamil DEMİRHAN ve M. Kemal ÖKTEM</p>	<p>279-292</p>
<p>Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>Comparison of the Logistic Regression and the Artificial Neural Network Methods in Audit Opinion Prediction: An Application in BIST Chemistry Pharmaceutical Oil Rubber and Plastic Products Sector (<i>Research Article</i>)</p> <p>Zafer KARDEŞ ve Tuğrul KANDEMİR</p>	<p>293-308</p>
<p>Eleştirel Barış Çalışmaları ve Uluslararası Barış Mimarisi: Uluslararası Barışın Tarihsel Bir Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>Critical Peace Studies and International Peace Architecture: A Historical Analysis of International Peace (<i>Research Article</i>)</p> <p>Cavit Emre AYTEKİN ve Mehmet Akif OKUR</p>	<p>309-329</p>

Önlisans Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) A Qualitative Study on the Future Anxiety of Associate Degree Students (<i>Research Article</i>) Yusuf ESMER ve Ayşe Nihan ARIBAŞ	330-347
Hizmet Deneyimi Sonucu Olumsuz Hasta Davranışlarında Algılanan Kurumsal İtibarın Aracı Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Mediating Role of Perceived Institutional Reputation in Negative Patient Behaviors as a Result of Service Experience (<i>Research Article</i>) Mustafa AMARAT ve Deniz GÜNEŞ	348-363
28 Şubat Sürecinin Ekonomik ve Siyasi Arka Planı Üzerine Notlar (<i>Araştırma Makalesi</i>) Notes On The Economic And Political Background Of The 28 February Process (<i>Research Article</i>) Muhittin IŞIK	364-377
Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Ortaya Çıkan İşçi Hareketleri (<i>Derleme Makalesi</i>) Labor Movements After The First World War In Turkey (<i>Review Article</i>) Gülşen ÇETİN AYDIN	378-390
Bangladeş’te İslami (Katılım) Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomiye Katkıları (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Development of Islamic (Participation) Banking in Bangladesh and Its Contribution to the Economy (<i>Research Article</i>) Muhammed Tarık İSLAM, Nur BEDER ve Mehmet Sami YILDIZ	391-415
Privatization of Public Spaces and the Right to the City in the United States (<i>Research Article</i>) Amerika Birleşik Devletleri’nde Kamusal Alanların Özelleştirilmesi ve Şehir Hakkı (<i>Araştırma Makalesi</i>) Mesut KARAKOÇ ve Büşra SÖYLEMEZ-KARAKOÇ	416-432
COVID Dönemi ve Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansının CRİTİC, TOPSİS ve MABAC Yöntemleri İle Ölçülmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Measuring the Performance of the Turkish Economy in the COVID Period and After with the CRITIC, TOPSIS and MABAC Methods (<i>Research Article</i>) Abdulkaki PINAR, Metin YILDIRIM ve Savaş ERDOĞAN	433-449
Hollanda Hastalığı: Türk Cumhuriyetleri Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>) Dutch Disease: The Example of Turcic Republics (<i>Research Article</i>) Hilal PAKSOY ve Mehmet ALAGÖZ	450-463
Kırılganlık Performanslarının MEREK Tabanlı RAFSI Yöntemi ile Analizi: G7 Grubu Ülkeleri (<i>Araştırma Makalesi</i>) Analysis of Vulnerability Performances with the MEREK-Based RAFSI Method: G7 Group Countries (<i>Research Article</i>) Furkan Fahri ALTINTAŞ	464-490

Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi'nin Medya Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Media Analysis of Independent Turkey Party, Democracy and Atılım Party, Future Party, Country Party and Victory Party (<i>Research Article</i>) Muazzez ÖZDEMİR	491-520
Devrimlerin “Vurucu Gücü” Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi'nin Karşılaştırmalı Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Comparative Analysis of The French Revolution of 1789 and The Russian Revolution of October 1917 In The Context of The "Striking Power" of Revolutions (<i>Research Article</i>) Erden KİŞİ	521-538
Kamuya Değer Katma Bağlamında Yeni Kamu Yönetiminde İnovasyon: Dijital Yönetişim (<i>Araştırma Makalesi</i>) Innovation in New Public Administration in the Context of Adding Value to the Public: Digital Governance (<i>Research Article</i>) Handan BOYALI	539-555
Taşrada Öteki Olmak, Milliyetçi-Muhafazakâr Çerçevenin Dışında Kalanlar: Karaman Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>) Being the Other in the Periphery, Being Outside of the Nationalist-Conservative Framework: The Case of Karaman (<i>Research Article</i>) Özgür BAYRAKTAR ve Mete Kaan KAYNAR	556-583
Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Effect of Tourism Revenues on Current Account and Economic Growth: An Econometric Application on Turkey (<i>Research Article</i>) Fatma Fehime AYDIN ve Cemalettin LEVENT	584-600
Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Effect of Digital Culture on the Development of Digital Maturity in Municipalities (<i>Research Article</i>) Dilek ÇELİK ve Doğan Nadi LEBLEBİCİ	601-621
Türkiye’de Göç Yönetimi: “Ekonomi ve Güvenlik” Kaynaklı Göçleri Siyasi Kararlar Üzerinden Düşünmek (<i>Araştırma Makalesi</i>) Migration Management in Türkiye: Thinking Economic and Security-Based Migration on Political Decisions (<i>Research Article</i>) Abdullah TURAN	622-649
KOP Bölgesi Girişimcileri: Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilcileri Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>) KOP Region Entrepreneurs: The Case of Intangible Representatives of Cultural Heritage (<i>Research Article</i>) Hafize Ufuk KORKMAZ	650-666

<p>Pandemi Sürecinde Yabancı Karşıtlığına Yönelik Söylemlerin Değerlendirilmesi: Macaristan Örneği <i>(Araştırma Makalesi)</i></p> <p>The Evaluation Of Discourses Regarding Anti-Foreigners During The Pandemic Process: The Case Of Hungary <i>(Research Article)</i></p> <p style="text-align: right;">Sevil BİNCAN ve Ferihan POLAT</p>	667-690
<p>Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratının Uluslararası Pazarlar Açısından Önemi: Konya'da Tarım Makinaları İmalatı ve İhracatı Yapan İşletmeler Üzerine Araştırma <i>(Araştırma Makalesi)</i></p> <p>Importance of Market Information, Competition Intelligence and Technology Intelligence for International Markets: A Research on Businesses Manufacturing and Exporting Agricultural Machinery in Konya <i>(Research Article)</i></p> <p style="text-align: right;">Bayram GÜNDÜz ve Selda Başaran ALAGÖZ</p>	691-707

İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İşveren Markasına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İETT Örneği

Hamit KAHRAMAN*

Yusuf CEDOĞLU**

Öz

Ulaşım sektöründe uygulanan içsel pazarlama faaliyetlerinin işveren markasına etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri (İETT)'nin çeşitli birimlerinde çalışan 430 kişi üzerinde gerçekleştirilen anket çalışmasıyla elde edilmiş bulgulara yer verilmektedir. Çalışmanın uygulama kısmında kullanılan içsel pazarlama ölçeği tek boyutta ele alınırken işveren markası ölçeği "sosyallik ve katma değer" ile "destekleme ve güven" olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda içsel pazarlamanın işveren markası boyutlarından hem sosyallik ve katma değer hem de destekleme ve güven boyutları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda içsel pazarlama faaliyetlerine verilen önemin işveren markasının oluşumu açısından çalışanlarda sosyallik ve katma değer ile destekleme ve güven boyutlarının sağlanmasına katkı sunacağı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: İçsel Pazarlama, İç Müşteri, İşveren Markası, Hizmet Sektörü, Ulaşım Hizmeti.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

A Research of Determining the Impact of Internal Marketing Activities on Employer Branding: Istanbul Metropolitan Municipality: IETT Case

Abstract

This study, which was carried out to examine the effect of internal marketing activities on employer branding in the transport sector, includes the findings obtained through a survey study conducted on 430 employees working in various units of Istanbul Metropolitan Municipality Istanbul Electric Tramway and Tunnel Enterprises (IETT). While the internal marketing scale used in the application part of the study is analysed in one dimension, the employer branding scale is analysed in two aspects: "sociability and added value" and "support and trust". As a result of the analyses, it was concluded that internal marketing has a positive effect on both sociability and added value and support and trust dimensions of employer branding. In this context, it can be stated that the importance given to internal marketing activities will contribute to the provision of sociability and added value and support and trust dimensions in terms of the formation of employer branding.

Keywords: Internal Marketing, Internal Customer, Employer Branding, Service Sector, Transport Service.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, hamit.kahraman@dpu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-3642-0210

** Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin Meslek Yüksekokulu, Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı, yusufcedoglu@artvin.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-2756-0580

1. GİRİŞ

İçsel pazarlama bir işletmede çalışan mevcut ve potansiyel çalışanların oluşturdukları iç pazar fikrinden doğmuş olup (Kocaman, Durna ve İnal, 2013: 22) çalışanların iç müşteri olarak fark edilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır (Korkmaz, Eser, Öztürk ve Işın, 2009: 38). İş görenleri işletmenin ilk pazarı olarak kabul ederek her kademedeki motive ve müşteri bilincine sahip personeller elde etmeyi amaçlamaktadır (Ewing ve Caruana, 1999: 18). Pazarlama perspektifinden bakıldığında içsel pazarlama; bir işletmenin kendi çalışanlarını iç müşteri, işletmede yapılmakta olan işleri ise içsel ürünler olarak nitelendirilen bir kavramdır. İşletme yönetimi, içsel pazarlama bağlamında, çalışanlarını işletmenin birincil pazarı olarak görmektedir. Bu noktada temel düşünce memnun müşterilere sahip olmanın işlerinden memnun çalışanlarla mümkün olacağı yönündedir. İçsel pazarlama, bir işletmede çalışan personelin müşterilere daha iyi hizmet sunabilmeleri için başarılı bir işe alım, eğitim ve motivasyon süreçlerinden geçmesi olarak tanımlanmaktadır (Ballantyne, 2000: 275; Kotler ve Armstrong, 2010: 271).

İçsel pazarlama faaliyetleri işletmelerin gelecekteki hedef ve amaçları gibi konular ile ilgili olarak çalışanlarını bilgilendirdiği, işletme hedeflerine ulaşmak amacıyla çalışanlarını gerekli olan eğitim programlarına yönlendirdiği, çalışanların kariyerlerinde amaçladıkları hedeflerin gerekli çabayı göstermeleri doğrultusunda desteklediği, eşit ve adil performans değerlendirme sistemi ile ödüllendirme imkânlarının bulunduğu ve işletme içinde formal ve informal iletişim ağlarının mevcut olması gibi olanakların sunulduğu faaliyetlerin tümüdür (Taşkın ve Yeni, 2016: 63). İçsel pazarlama sayesinde artan hizmet kalitesi örgütün pazar payını, finansal sonuçlarını ve kârlılığını olumlu yönde etkilemektedir (Ay ve Kartal, 2003: 17).

İşveren markası ise işletmenin içinde bulunduğu mevcut durumun korunduğu, gelecekteyse kaliteli, donanımlı ve dinamik çalışanlara sahip olmanın amaçlandığı bir sürecin adıdır (Van Dam, 2006: 3). İşveren markasının güçlü olduğu işletmeler imaj, prestij, işgören-işveren uyumu, kaliteli iş hayatı, sabit işyeri kanunları ve işe yönelik yüksek performans ve verim başta olmak üzere birçok özelliğe sahiptirler (Wallace, Lings, Cameron ve Sheldon, 2014: 21). İşveren markası, işletmenin çalışmak için nasıl bir ortam olduğu ile ilgili algıların tümüdür ve işletmenin hem içsel hem de dışsal imajını yansıtan bir kavramdır. İşveren markası özetle, bir işletmede çalışılmakla kazanılacak iş tecrübesine ait mevcut ve potansiyel işgücünün zihinlerinde oluşan farklılaştırıcı özelliklerin tümüdür denilebilir. Buna göre pazarlama, insan kaynakları, halkla ilişkiler ve iletişim departmanlarının birbirleriyle koordinasyonu oldukça önemlidir. İşverenin yapması gereken; potansiyel işgücünü sahip olduğu niteliklere uygun görevlerde çalıştırmak suretiyle işletmeye kazandırmak, işletmenin çalışılabilir bir ortam olduğu algısını sağlamaktır. Pazarlamacılar ise; işletme içerisinde faaliyet gösteren tüm bireylerin müşteri odaklı olmalarını sağlamalıdır. Bir işletme için içsel pazarlama dışsal pazarlamadan önce gelmelidir (Kotler ve Armstrong, 2010: 271).

İşveren markası kavramı işletmenin iş görenler tarafından çalışmak için arzu edilen bir yer olarak algılanmasına yönelik faaliyetleri önemsemektedir. Bu sebeple işletmenin prestiji, bilinirliği ve işletmeye olan güveni öne çıkaran bir işletme markası oluşturma çabası güdülmektedir. İçsel pazarlama da işletme çalışanlarını iç müşteri olarak tanımlamakta ve iç müşterileri memnun etmenin dış müşterileri de memnun edeceğini varsaymaktadır. Bu doğrultuda işletmeler müşterilerine yönelik uyguladıkları pazarlama faaliyetlerini çalışanlarına yönelik uyarlamakta ve marka imajının öncelikle çalışanları tarafından benimsenmesine gayret göstermektedir. Böylece işletmenin marka değeri de yükselebilecektir.

Daha önce yapılan çalışmalarda içsel pazarlama kavramı bağlamında işveren markası ve işveren çekiciliği konuları incelenmiştir. Bu çalışmada, önceki çalışmalardan farklı olarak ulaşım sektörü

seçilmiş, içsel pazarlama ve işveren markası ilişkisinin ulaşım sektörünün öncü kuruluşlarından biri olan İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri (İETT)'de incelenmesi ile literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İçsel Pazarlama

İçsel pazarlama, en kapsamlı tanımıyla; müşteri memnuniyetini karşılayabilme yönünde güdülenmiş müşteri odaklı çalışanlar meydana getirebilmek amacıyla, işletmenin farklı bölüm çalışanlarını bölümün ve işletmenin stratejilerini doğru bir şekilde uygulayabilmeleri için motive etmek, koordine etmek, değişime karşı mukavemet göstermelerini önlemek amacıyla pazarlamaya benzer bir yaklaşım tarzını benimseyen planlı çabalar olarak tanımlanmaktadır (Rafiq ve Ahmed, 2000: 453).

İşletmelerin kendi çalışanlarına âdeta bir müşteri gibi davranılması gerektiği tezini savunan bir pazarlama anlayışı olan içsel pazarlama yaklaşımı, bir işletmenin kendisi ve çalışanları arasındaki ilişkiyi ifade eder (Demir, Usta ve Okan, 2008:136). Neticede müşteri gereksinimlerini gidermeyi amaç edinen bir işletme ilk olarak kendi çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. (George, 1977: 91).

Kotler, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde üç çeşit pazarlama yaklaşımından söz etmektedir. İşletmeler ve tüketiciler arasındaki ilişki dışsal pazarlama, tüketiciler ve çalışanlar arasındaki ilişki interaktif pazarlama, çalışanlar ile işletme arasındaki ilişki ise içsel pazarlamanın konusunu oluşturur. İçsel pazarlama, söz konusu diğer iki pazarlama yaklaşımının başarıya ulaşmasında doğrudan etkilidir. Buna göre içsel pazarlama, algılanan hizmet kalitesine ve girişimcilerin dışsal pazarlama yapmasına olanak sağlamak için çalışanları işletmeye çekme, çalışanların motivasyonunu sağlama ve onları elde tutma gibi amaçları olan bir pazarlama anlayışıdır (Akt. Varey ve Lewis, 1999: 932).

Kaya'ya göre, içsel pazarlama kavramı iç'e pazarlama olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda içsel pazarlama, işletmenin çalışanları olan iç müşterileri kazanmak için onlara uygulanan kampanyaların, dış müşterilerinkine benzer olarak gerçekleştirilmesi için girişilen pazarlama faaliyetleridir. Özetlenecek olursa içsel pazarlama, işletmenin çalışanlarını istenilen performansı yakalayabilme yönünde özendirmek, çalışanların işletme politika ve hedeflerine uymalarını sağlamak amacı ile yapılan faaliyetlerinin genel adıdır (Akt. Gülmez ve Dörtyol, 2009: 315).

Öztürk'e göre içsel pazarlama; hem çalışan hem de müşteri memnuniyeti meydana getirerek çalışanların ve müşterilerin yani iç pazar ve dış pazarın gereksinimlerini her iki tarafa da eşit derecede önem vererek karşılamak ve bunun neticesinde hedeflenen örgütsel amaçlara ulaşmaktır. İçsel pazarlama uygulamaları sayesinde işletmede çalışanların memnuniyeti sağlanmış olmakla birlikte, işletme çalışanlar için cazip bir hale gelir. Bunun neticesinde uygun işe uygun personeller işletmeye kazandırılabilir, elde tutulabilir ve işletme amaç ve hedefleri doğrultusunda çalışmaları sağlanabilir. Çünkü içsel pazarlama, işletmelerin pazar hedeflerine ulaşmalarını sağlayacak insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin beraberinde pazarlama tekniklerinin uygulanması ile gerçekleştirilmektedir (Akt. Rafiq ve Ahmed, 1993: 449).

İçsel pazarlama, hizmet sektörü ve bilgi ekonomisinin artması ile birlikte, işletmeler açısından daha önemli bir hal almıştır. Bununla beraber, içsel pazarlama stratejilerinin değeri hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler ile sınırlı değildir. Birçok ürünün hizmet ile bağlantılı yönleri bulunmaktadır ve başarı yakalamak adına hizmet sektöründe bulunan iç müşteriler, ürünleri pazarlayan işletmelerle ilişkilidir. Örneğin, bir otomobil bayisi bir ürün (otomobil) satışı yapmaktadır; fakat asıl kâr merkezleri, büyük bir olasılıkla odak noktası hizmet olan servis ve parça alanlarında olacaktır. Bu bölümlerde yer

alan müşteri deneyimleri kişilerin o bayiden tekrardan otomobil satın alma ihtimali üzerinde önemli bir etki meydana getirebilmektedir (Dunmore, 2002: 14).

Alıcı ve satıcı arasındaki ilişkiler işletmelere pazarlama imkânı sunmakta ve bunu başarmak ise içsel pazarlamanın uygulanmasından geçmektedir. Çünkü içsel pazarlama, dış müşterilerin mutlu olmasının iç müşterilerin memnuniyeti ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, içsel pazarlama faaliyetleri sayesinde dışsal pazarlama uygulamalarının etkililiğine zemin hazırlanmış olunur (Çoban, 2004: 91).

İçsel pazarlama, işletmenin tüm çalışanlarına yani iç müşterilerine ve bölümlerine ulaşmakta, işletmenin çalışanları ve bölümleri içsel tedarikçiler olarak nitelendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, hizmet faaliyetlerinin kalitesi içsel ve dışsal müşterilerle pozitif yönde etkilenmektedir. Bunun yanı sıra, bu yaklaşım çerçevesinde iç müşteri merkezlik konusuna da değinilmekte ve çalışanların memnuniyetini sağlamada önemli olan eğitim, iletişim ve ücret politikası konularının önemi vurgulanmaktadır (Lings, 2004: 407).

Müşterilere yönelik değer meydana getirme üzerinde duran işletmeler, sahip oldukları en önemli varlıklarının insan olduğunu göz önünde bulundurarak çalışan memnuniyetini sağladıkları takdirde dış müşterilerin de memnuniyetinin sağlanacağını farkına varmışlardır. Çalışan mı yoksa müşteri mi ikileminden kurtulmanın yolunu, müşteri kavramını genişletmekte bulmuşlar, iç müşteri ve dış müşteri olarak adlandırılan kavramları kullanarak her iki tarafında memnuniyetini sağlamayı hedeflemişlerdir. İşletmelerin bu yönde faaliyetlerini devam ettirirken iç ve dış müşterilere gereksinim duyduğu söylenebilir. Dış müşteri memnuniyetinin iç müşteriler tarafından karşılanmakta olduğu, iç müşterilerin tutum ve davranışlarının dış müşterilerin verimlilik ve sürekliliğiyle doğru orantılı bir ilişki içinde bulunduğu söylenebilir (Doğan ve Kılıç, 2008: 60).

İçsel pazarlama kavramı 1995 yılında, Foreman ve Money tarafından oluşturulan üç boyut ile ele alınmaktadır. Bunlar gelişim boyutu, vizyon geliştirme boyutu ve ödüllendirme boyutlarıdır (Taşkın ve Yeni, 2016: 65). İnsanların bilgi ve becerilerini değiştirme faaliyeti olarak tanımlanan eğitimle ilgili yetiştirme ve geliştirme kavramları mevcuttur. Yetiştirme işe yeni girmiş personele yeni beceriler kazandırılması ve işin özelliklerine göre kişinin gerekli bilgi ve yetenek düzeyine getirilmesi için yürütülen eğitim faaliyetleri (Koçel, 2010: 76) olarak ifade edilirken; geliştirme ise, işletmenin tüm çalışanlarının işletme hedeflerini desteklemek amacıyla gerekli yeterliliğe ulaşmasını sağlamak için belirli bir sürede verilmesi planlanan programlar şeklinde tanımlanmaktadır (Jacops ve Washington, 2003: 344).

Vizyon boyutu, bir işletmenin vizyonunu ve gelecekte olmak istediği durumu ifade etmektedir. Başka bir deyişle vizyon, işletmenin gelecekte ulaşmayı arzuladığı hedefleri tanımlar. Vizyon, değişimi ve yeniden örgütlenmeyi amaç edinen bir işletmenin tepe yönetimi için adeta referans noktasıdır. Güçlü vizyon, işletme çalışanlarını bir arada tutmanın dışında, onlara yol göstererek geleceğe hazırlar ve motive eder. Vizyon geliştirmenin en ideal yolu çalışanlarla birlikte oluşturulmasıdır (Ülgen ve Mirze, 2007: 69).

Günümüzde hızlı ve sürekli bir değişim söz konusudur. İşletmelerin böyle bir ortamda başarılı olabilmeleri için yaratıcı ve yenilikçi olmaları önemlidir. İşletme üst yönetiminin de bu yönde uygulamalar yapması gerekmektedir. Bunun için işletme yönetimi, çalışanlarını yaratıcı düşünmeye yönlendirmelidir (Topuz Eker, 2013: 33). Dolayısıyla işletmeler, çalışanlarını pazar odaklı olmaları konusunda yöreklendirmelidirler. Bu doğrultuda işletme yöneticileri, çağın en etkili motivasyon yöntemlerinden biri olan ödül ve teşvik yöntemlerini kullanabilirler. Çünkü ödüllendirme, çalışanların yaptıkları işi sevmesini ve çalıştığı işyerini benimsemesini sağlayarak işletmenin hedeflerine ulaşmasına

katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda ödüller, çalışanların işletme kurallarına gönüllü olarak uymalarına da yardımcı olabilecektir (İşler ve Özdemir, 2010: 119).

2.2. İşveren Markası

Bir işletmenin en değerli özelliklerinden biri markadır. Dolayısıyla bir işletme için marka yönetiminin stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. İşletmeler, genellikle markalama çabalarını kurumsal marka geliştirme ve ürün yönetimi yoluyla gerçekleştirmeyi tercih etmektedir. Ancak markalama insan kaynakları yönetimi kapsamında da ele alınmaktadır. İnsan kaynakları alanında markalama prensiplerinin uygulanmasına “işveren markalaması” denmektedir (Backhaus ve Tikoo, 2004: 502).

İşveren markası kavramı ilk olarak 1990’lı yıllarda yetenek savaşı olarak adlandırılan, işletmelerin kalifiye çalışan bulmakta sıkıntı yaşamalarıyla birlikte çalışanlar için benimsedikleri durum sonucunda ortaya çıkmıştır (Kuzulu, Aslan, Erdoğan, Kanık ve Yılmaz, 2021: 2847).

İşveren markası kavramı; “tanımlanabilir ve benzerlerinden farklı bir işveren görüntüsü meydana getirme süreci, potansiyel personel adaylarını cezbeden, halihazırdaki çalışanların motivasyonunu sağlayan ve onları elde tutan yöntem ve politikalardan oluşmaktadır.” (Backhaus ve Tikoo, 2004: 502).

Miles ve Mongold işveren markası kavramını, işletmelerin çalışanlarına marka imajının içselleştirilmesini sağlayan, çalışanları müşteri ve diğer kurumsal organizasyonlar için imaj çalışmaları gerçekleştirmeye teşvik eden bir süreç olarak tanımlamıştır (Akt. Akuratiya, 2017: 150).

İşveren markasının temel görevi; işletmede üretkenliği arttırmak amacıyla işe alımları, işin sürdürülebilirliği ve işe olan bağlılığı yükseltmek doğrultusunda işletme yönetiminde bulunanların işletme önceliklerine odaklanması için uygun koşulları sağlamaktır (Barrow ve Mosley, 2005: 16).

Simon Barrow’a göre, işveren markası ve yönetiminin; insan kaynakları, pazarlama ve operasyon görevlerini icra eden yöneticiler tarafından kısa sürede kabul görmesini sağlayan motivasyonlar şunlardır (Akt. Baş, 2011: 9):

- İşe alma sürecinde işverenin nüfuzunu geliştirmesi
- Çalışanlara takdim edilen işe tecrübesinin markayla uyum düzeyini karşılayacak bir yaklaşıma sahip olması
- İnsan kaynakları fonksiyonunun etkinliğini ve duruşunu geliştirmesi
- İşgören devri, üretkenlik, adanmışlık düzeyi ve devamsızlık gibi işe tecrübesi ile alakalı ölçütler için genel bir esas ve bir çerçeve oluşturması. Bu bağlamda organizasyonun “alışılabilecek En İyi Yer”, “En Gözde Firmalar” gibi listelerde bulunması, işletme çalışanlarının işverenlerine karşı gösterdiği tutumların bir işareti olarak kabul edilebilir.

Ambler ve Barrow’a göre işveren markası, “alışanın istihdamı sayesinde gerçekleşen ve onu istihdam eden işletme ile anılan ekonomik, fonksiyonel ve psikolojik faydalar paketidir.” Ekonomik ve işlevsel faydalar; maaş, yan ödemeler, sosyal imkanlar ve fiziksel çalışma koşullarını ifade etmektedir. Psikolojik faydalar ise; imajın daha olumlu hale getirilmesi, öz kimliği muhafaza etme, kendini gerçekleştirme olanağı, dolaylı açıdan da işletmenin değer algısını, kaliteye bakışını ve işin beraberinde getirdiği prestiji açıklamaktadır (Akt. Yılmaz ve Yılmaz, 2010: 295).

2.3. Literatürde İçsel Pazarlama ve İşveren Markalamasına Yönelik Yapılmış alışmalar

İşletmenin müşterilerine göstermiş olduğu davranışların benzerlerini, sahip olduğu işgücüne yani çalışanlarına da göstermesinin amaçlandığı bir yönetim tarzı olan içsel pazarlama, kavram olarak

ilk defa Berry tarafından 1980'li yılların başında ortaya atılmıştır. Berry, bir bankada çalışmakta olan personelleri iç müşteri olarak sınıflandırmış ve iç müşteri olarak işletme çalışanlarının bazı konularda taleplerinin karşılanmasının ve memnun edilmesinin işletmenin iç müşteri haricindeki müşterileri olan dış müşterilere yönelik etkisini ortaya çıkarmak amacıyla bu kavramı kullanmıştır (Berry, 1981). Berry'nin ortaya attığı içsel pazarlama kavramı hakkında ilgili literatürde birçok çalışma yapılmıştır. Buna rağmen, içsel pazarlama ve işveren markası ilişkisinin incelendiği az sayıda çalışmaya rastlanılmış olup, hizmet sektörü olan ulaşım hizmetlerinde ise bu alanda bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Foreman ve Money (1995), içsel pazarlamanın nasıl ölçülebileceği, gerekliliği ve önemi üzerine bir çalışma yapmışlardır. Araştırma sonucunda, içsel pazarlamanın vizyon, ödöl ve gelişim olarak adlandırılan farklı bileşenlerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Berthon, Ewing ve Hah (2005), araştırmalarında potansiyel çalışanların perspektifinden işveren çekiciliğinin bileşenlerinin tanımlanması ve faaliyete geçirilmesi üzerine çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda işveren çekiciliği boyutlarının, istihdam ve marka değerine katkı sağladığı görölmüştür.

Bir hizmet sektörü olan sağlık hizmetlerinde, içsel pazarlamanın iş doyumunu ve örgütsel bağlılığa etkisini inceleyen İşler ve Özdemir (2010), katma değer ve vizyon geliştirme boyutlarını ele alarak, içsel pazarlamanın iş tatmini ile pozitif bir ilişkisinin olduğunu, çalışanların işletmeden beklentilerinin karşılanmasının işletmeye bağlılığı arttıracadığını ve bunun neticesinde hasta-müşteri yönelimli örgüt kültürünün oluşmasına olumlu yönde katkı sunabileceğini belirtmişlerdir.

Kocaman, Durna ve İnal (2013)'da benzer bir çalışma ile konaklama alanında hizmet veren işletmeleri incelemiş ve işletmelerin içsel pazarlama uygulamaları ile örgütsel bağlılığı etkilediğini savunmuşlardır. Araştırmaları sonucunda içsel pazarlama uygulamalarının, bilhassa örgütsel bağlılık boyutlarından normatif bağlılık ve duygusal bağlılık üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Güngördü, Ekmekçioğlu ve şimşek (2014) ise, çalışmalarında içsel pazarlama içerisinde yer alan işveren markasında önemle yer tutan işveren çekiciliğinin belirlenmesindeki etkili değerkenleri incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda, işveren çekiciliğinin ekonomik değer ve imaj, sosyalleşme, örgütsel dinamizm, gelişim, ilgi, çalışma ortamı ve uygulama olarak yedi boyuttan oluştuğu sonucuna varmışlardır.

Taşkın ve Yeni (2016)'da; içsel pazarlamanın örgütsel bağlılık ve boyutları üzerine bankalarda yaptıkları araştırmada; içsel pazarlamanın genel olarak örgütsel bağlılığı etkilemesinin yanı sıra içsel pazarlama boyutlarından vizyon-eğitimin örgütsel bağlılık boyutlarından duygusal bağlılığı, yine içsel pazarlama boyutlarından olan ödüllendirme sisteminin ise örgütsel bağlılık boyutlarından devam bağlılığını, ayrıca her iki içsel pazarlama boyutunun örgütsel bağlılık boyutlarından normatif bağlılığı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

İşveren markasına yönelik yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bunlardan Eriş ve Dursun (2018), hizmet sektöründe bir işletme türü olan konaklama işletmelerinde, işveren markasının çalışma yaşam kalitesiyle ilişkisini ve bu ilişkinin, işin muhtevası, gelişim imkânları, ekonomik yarar ve sosyal değer boyutları açısından kuşaklar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaya çalışmış ve çalışma sonucunda, işveren markası anlayışının çalışma hayatı kalitesini etkilediği ve kuşaklara kıyasla bu etkiye bir değerikliğin görölmediği sonucuna varmışlardır.

Yorulmaz ve Yavan (2018) ise, turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin işveren markası oluşumlarını ve bu oluşumları etkilediğini düşündükleri pozitif psikolojik sermaye ile ilişkisini ortaya koymaya çalışmış ve araştırmaları sonucunda pozitif psikolojik sermaye boyutlarından

öz yeterlilik, iyimserlik ve umudun işveren markası oluşumunun pozitif anlamlı yordayıcısı olduğu sonucuna varmışlardır.

Çalışkan (2019), içsel pazarlama çerçevesinde rekabetçiliğın tekstil sektörü perakende alanında çalışan satış görevlilerinin iş performansları ve duygusal bağlılık boyutları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda satış personellerinin tutumsal rekabetçilik algılarının duygusal bağlılık boyutları ve iş performansları üzerinde etkilerinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Erginöz (2019)'un içsel pazarlama ile işveren markasını birlikte ele aldığı çalışmasında ise işveren markası ve içsel pazarlamanın kurum imajı oluşumundaki etkisi incelenmiştir. Herhangi bir kurum kısıtı olmaksızın sosyal medya üzerinden ulaşılan çalışanlarla gerçekleştirilen çalışmada hem işveren markasının hem de içsel pazarlamanın kurum imajını etkilediğı sonucuna ulaşılmıştır

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı

Bazen birbirinin yerine kullanılmalarına (Efe, 2016: 100) rağmen içsel markalaşma içsel pazarlama kavramının öne sürülmesiyle ortaya çıkan bir kavram olup, içsel pazarlama uygulamalarında geniş bir bölümü kapsamakta ve içsel pazarlama faaliyetlerinin uygulanmasında kullanılan önemli bir araç olarak görülmektedir (Kahraman ve Ay, 2015: 343).

İçsel pazarlama aracılığı ile üretilen içsel markalama, müşteri istek ve beklentilerini karşılayacak şekilde marka vadinin çalışanlar tarafından iletilmesini sağlayan bir araçtır. Gapp ve Merrilees yaptıkları çalışmalarında ise içsel pazarlama ve içsel markalamaya bir bütün olarak yönetim stratejisi bakış açısıyla yaklaşarak içsel marka iletişimi konusunda uygun bir metot olarak içsel pazarlama kavramını öne çıkarmışlardır. İşletmenin iç dinamikleri anlaşıldığında markalama uygulamaları içsel pazarlama ile geliştirilebilir (Efe, 2016:100). Bu açıklamalarla birlikte literatür araştırmalarına da dayanarak hizmet sektörü alanında önceden yapılmış içsel pazarlama ve işveren markası çalışmalarından farklı olarak ulaşım sektörü seçilmiş, içsel pazarlamayla işveren markasının bir nedensellik ilişkisine sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Dolayısıyla ulaşım sektöründe uygulanan içsel pazarlama faaliyetlerinin işveren markasına etkisinin doğrudan ölçülmesi ve literatür çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Bu araştırma bir hizmet sektörü olan toplu ulaşım hizmeti alanında faaliyet gösteren İETT işletmesindeki çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma her iki konuyu beraber ele alması ve ilk kez farklı bir hizmet sektöründeki kurum çalışanlarından elde edilen verilerle uygulanması nedeniyle önem taşımaktadır.

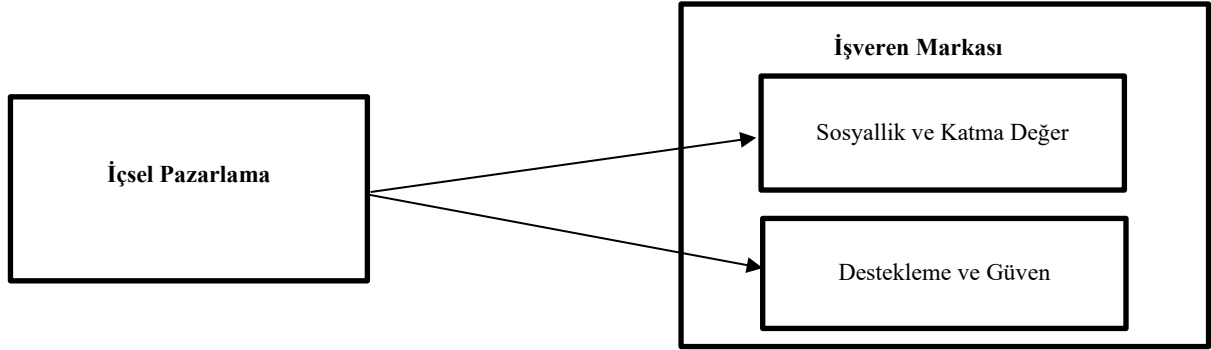
Araştırma kapsamında oluşturulan ana hipotez ve alt hipotezleri şunlardır:

H₁: İçsel pazarlama işveren markası üzerinde etkilidir.

H_{1a}: İçsel pazarlama işveren markasının sosyallik ve katma değer boyutu üzerinde etkilidir.

H_{1b}: İçsel pazarlama işveren markasının destekleme ve güven boyutu üzerinde etkilidir.

Yapılan literatür araştırması ve araştırma hipotezleri çerçevesinde ortaya konulan araştırma modeli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın ana kütlesini toplu ulaşım sektöründe faaliyet gösteren köklü bir kamu kurumu olan İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri (İETT) çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem birimlerinin seçimi tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda veriler İETT’de müdür-şef, mühendis, tekniker, memur, işçi ve şoför gibi farklı pozisyonlarda görev yapan çalışanlardan kolaylıkla ulaşılabilen ve gönüllü olarak araştırmaya katılmak isteyenlerden toplanmıştır.

Çalışmanın verileri elde edilirken anket yönteminden yararlanılmıştır. Anket formu hazırlanma aşamasında işveren markası ölçeği için daha önce Alnıaçık ve Alnıaçık (2013) ve Güngördü vd. (2014)’nin kullandığı Berthon, Eving ve Hah (2005) tarafından geliştirilen 25 ifadeli ölçek kullanılmıştır. İçsel pazarlama ölçeğinde ise Demir vd. (2008), Candan ve Çekmecelioğlu (2009), Kocaman vd. (2013) ve Taşkın ve Yeni (2016)’nin kullandığı Foreman ve Money (1995) tarafından geliştirilen 15 maddelik ölçekten yararlanılmıştır. Hem içsel pazarlama hem de işveren markasına ait ifadelerin yer aldığı tüm ölçekler 5’li likert olarak “1=Kesinlikle Katılmıyorum” ve “5=Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde kullanılmıştır. Bir araştırmada 25000-50000 birimlik bir ana kütleden örneklem büyüklüğü için $e=0,05$ ve $\alpha=0,05$ düzeyinde 387 birimin yeterli olduğu kabul edilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007: 72). Bu araştırmada yüz yüze anket yöntemiyle 430 çalışandan elde edilen veriler SPSS 20.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen verilere ilk olarak frekans analizleri yapılmış sonrasında ise yapılacak diğer analizler için ön hazırlık açısından normallik testi uygulanmıştır. Bu kapsamda elde edilen verilerin normal dağılıma sahip olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarına bakılmıştır. Elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri Tabachnick ve Fidell (2013) tarafından kabul edilen +1,5 ve -1,5 değerleri arasında gerçekleşmiştir. Sonrasında ise verilere faktör analizi, güvenilirlik analizi ve hipotezleri test etmek amacıyla da basit doğrusal regresyon analizleri uygulanmış ve yorumlanmıştır.

3.2. Verilerin Analizi ve Bulgular

3.2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmanın uygulandığı örneklemin genel hatlarını ortaya koymak amacıyla öncelikle tanımlayıcı istatistikler kapsamında frekans ve yüzde dağılımlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Örnekleminin Demografik Özellikleri Açısından Betimleyici İstatistiklerine İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler		Sıklık	%
Cinsiyet	Erkek	367	85,3
	Kadın	63	14,7
	Toplam	430	100
Medeni Hal	Evli	325	75,6
	Bekar	105	24,4
	Toplam	430	100
Yaş	26-30	22	5,1
	31-35	93	21,6
	36-40	193	44,9
	41 ve üstü	122	28,4
	Toplam	430	100
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	7	1,6
	Lise	171	39,8
	Önlisans	89	20,7
	Lisans	131	30,5
	Yüksek Lisans	31	7,2
	Doktora	1	0,2
	Toplam	430	100
Kurumdaki Görevi	Müdür-şef	41	9,5
	Mühendis	69	16
	Tekniker	70	16,3
	Memur	120	27,9
	İşçi	60	14
	İETT şoförü	70	16,3
	Toplam	430	100
Çalışma Süresi	2 Yıl ve Altı	5	1,2
	3-5 Yıl	52	12,1

	6-8 Yıl	98	22,8
	9-11 Yıl	76	17,7
	12-15 Yıl	63	14,7
	16 Yıl ve Üstü	136	31,6
	Toplam	430	100
Aylık Kazanç	3000 TL ve Altı	6	0,14
	3001 TL - 4000 TL	16	3,7
	4001 TL - 5000 TL	130	30,2
	5001 TL - 6000 TL	179	41,6
	6001 TL ve Üstü	99	23
	Toplam	430	100

Demografik verilere uygulanan tanımlayıcı istatistiklere göre araştırmaya katılanların %85,3'ü erkek, %14,7'sinin kadın, %75,6'sı evli, %24,4'ü bekarıdır. Demografik özellikleri açısından en yüksek ve en düşük katılım oranları incelendiğinde; yaş açısından %44,9 oranıyla 36-40 yaş arasında olanlar, eğitim düzeyi açısından %39,8 oranıyla lise mezunları, kurumdaki görevi açısından %27,9 oranıyla memur olarak çalışanlar, çalışma süresi açısından %31,6 oranıyla 16 yıl ve daha fazladır çalışanlar, aylık kazanç açısından %41,6 oranıyla 5001-6000 TL arasında olanlar en yüksek katılım sağlayanları oluşturmaktadır. Yaş açısından %5,1 oranıyla 26-30 yaş arasında olanlar, eğitim düzeyi açısından %0,2 oranıyla doktora mezunları, kurumdaki görevi açısından %9,5 oranıyla müdür-şef olarak çalışanlar, çalışma süresi açısından %1,2 oranıyla 2 yıl ve daha az süredir çalışanlar, aylık kazanç açısından %0,14 oranıyla 3000 TL ve altı kazancı olanlar ise en düşük katılım sağlayanları oluşturmaktadır.

3.2.2. Ölçeklere İlişkin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan içsel pazarlama ölçeğinin (α : 0,976) ve işveren markası ölçeğinin (α : 0,975) Cronbach's Alpha katsayıları incelendiğinde her iki ölçeğin de yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklerin yapı geçerliliği açıklayıcı faktör analizi uygulanarak test edilmiştir. Faktör analizinde faktör çıkarma veya faktörleştirme tekniği olarak temel bileşenler tekniği, işveren markası ölçeği için faktör döndürme işlemi uygulanmış ve eğik döndürme metotlarından 'direct oblimin' yöntemi kullanılmıştır. Faktörlerin belirlenmesinde öz değer ölçütüne göre 1'den büyük öz değere sahip faktörler dikkate alınmıştır. Faktör yükleri matrisine ulaşılrken 0,50'den daha az faktör yüküne sahip maddeler faktörü yeterince açıklayamayan maddeler olduğu kabul edilerek analiz kapsamına alınmamıştır.

Tablo 2. İçsel Pazarlama Ölçeği İçin İfadeler ve Faktör Analizi

İçsel Pazarlama Ölçeği İfadeleri		Faktör Yükleri
Bu kurum, çalışanlarına hizmet rollerinin önemini anlatır.		0,901
Bu kurum organizasyon stratejisini geliştirmek ve çalışanların işlerini iyileştirmek için çalışanlardan topladığı verileri kullanır.		0,898
Bu kurumda çalışanların bilgi ve becerilerini geliştirmek, devam eden bir süreç olarak gerçekleştirilmektedir.		0,894
Bu kurum çalışanlarının bilgi ve becerilerini geliştirmeyi bir maliyetten ziyade yatırım olarak görür.		0,888
Bu kurumda çalışmanın ötesine geçilmekte ve çalışanlar da eğitilmektedir.		0,880
Bu kurum çalışanlarına sadece "işlerin nasıl yapılması gerektiğini" değil, "niçin yapılması gerektiğini" de öğretir.		0,878
Bu kurum çalışanların farklı ihtiyaçlarına uyum sağlayabilecek esnekliğe sahiptir.		0,875
Bu kurum çalışanlarını işyerinde iyi performans göstermesi için hazırlar.		0,874
Bu kurum vizyonunu çalışanlarına eksiksiz bir şekilde iletir.		0,870
Bu kurum, çalışanlarıyla iletişim kurmaya büyük önem vermektedir.		0,868
Bu kurumdaki çalışanlar hizmet rollerini yerine getirmek için uygun şekilde yetiştirilirler.		0,856
Bu kurum vizyona en çok katkıda bulunan çalışanların performanslarını ölçer ve değerlendirir		0,852
Bu kurum mükemmel hizmet sunan çalışanlarını çabalarından dolayı ödüllendirir.		0,833
Bu kurumda performans ölçüm ve ödül sistemleri çalışanları birlikte çalışmaya teşvik eder		0,829
Bu kurum çalışanlarına inanabilecekleri bir vizyon sunar.		0,825
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örnekleme Yeterliliği		0,943
Bartlett Küresellik Testi	Approx. Chi-Square	8700,300
	df	105
	Sig.	0,000
	Toplam Açıklanan Varyans	%75,412

İçsel pazarlama ölçeğine ilişkin KMO değerinin 0,943 olması faktör analizi için örneklemin yeterli olduğunu, Bartlett küresellik testi anlamlılık düzeyinin de 0,05'ten küçük olması faktör analizinin uygulanmasında veriler açısından bir sorun olmadığını göstermektedir. Faktör analizi sonucunda içsel pazarlama ölçeği Candan ve Çekmecioğlu (2009) ve Kocaman vd. (2013)'nin çalışmalarında olduğu gibi tek boyut altında toplanmıştır.

Tablo 3. İşveren Markası Ölçeği İçin İfadeler ve Faktör Analizi

İşveren Markası Ölçeği İfadeleri	Faktörler	
	Sosyallik ve Katma Değer	Destekleme ve Güven
Bu kurumdaki çalışanlar birbirlerini destekleyici ve teşvik edici özelliklere sahiptir.	0,906	
Bu kurum heyecan verici bir çalışma ortamı sunmaktadır.	0,903	
Bu kurumdaki çalışanlar iş arkadaşlarıyla iyi ilişkilere sahiptir.	0,866	
Bu kurumdaki çalışanlar üstleriyle iyi ilişkilere sahiptir.	0,831	
Bu kurum çalışanların yenilikçi fikirlerine hem değer verir hem de bu fikirleri kullanır.	0,807	
Bu kurum çalışanlara mutlu bir çalışma ortamı sunmaktadır.	0,648	
Bu kurum diğer kurumlardan öğrenilenleri uygulama fırsatı sunmaktadır.	0,635	
Bu kurum yüksek kalitede hizmetler sunmaktadır.	0,609	
Bu kurumdaki çalışanlarda kuruma yönelik aidiyet hissi bulunmaktadır.	0,597	
Bu kurumda bölümler arası uygulamalı deneyim imkânı sağlanmaktadır.	0,571	
Bu kurum çalışanlarına eğlenceli bir iş ortamı sunmaktadır.		0,938
Bu kurumda yöneticiler çalışanları benimser ve gerektiğinde takdir eder.		0,934
Bu kurumdaki çalışanların maaşları asgari ücretin üzerindedir.		0,787
Bu kurum çalışanların kariyer geleceği için önemli bir referanstır.		0,730
Bu kurumun çalışanlarına yönelik genel ödemeleri çekicidir.		0,713
Bu kurumda iş güvenliğine önem verilmektedir.		0,700
Bu kurum inovatif hizmetler sunmaktadır.		0,676
Bu kurumda çalışmak kendini iyi hissetmeyi sağlamaktadır.		0,673
Bu kurum, öğrendiklerimi diğer personele de öğretmemi desteklemektedir.		0,585
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örnekleme Yeterliliği		0,926
Bartlett Küresellik Testi	Approx. Chi-Square	8975,229
	Df	171
	Sig.	0,000
	Toplam Açıklanan Varyans	%70,649

İşveren markası ölçeğine ilişkin KMO değerinin 0,926 olması örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu, Barlett küresellik testinin anlamlılık düzeyinin ise 0,05'ten küçük olması veriler üzerinde faktör analizinin uygulanabileceğini ifade etmektedir. Faktörler belirlenirken öz değer ölçütüne göre 1'den büyük öz değere sahip faktörler dikkate alınmış ve 0,50'den daha az faktör yüküne sahip olan "Bu kurumda cazip terfi fırsatları bulunmaktadır.", "Bu kurum müşteri odaklıdır.", "Bu kurum çalışanların kendine güvenini daha da yükseltmektedir.", "Bu kurum sosyal sorumluluğa/toplumsal duyarlılığa sahip bir kurumdur.", "Bu kurum çalışanların kariyer gelişiminde deneyim kazanmasını sağlamaktadır." ve "Bu kurum inovatif (yeni iş uygulamaları/ileri düşünme) bir kurumdur." ifadeleri analizden çıkarılmıştır.

İşveren markası ölçeğine ilişkin faktörlere uygulanan güvenilirlik analizi ve Cronbach's Alpha katsayıları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. İşveren Markası Ölçeğinin Güvenilirlik Değerleri

	Faktörler	Cronbach's α katsayısı	Faktörde yer alan soru sayısı
İşveren Markası	Sosyallik ve Katma Değer	0,950	10
	Destekleme ve Güven	0,946	9

Tablo 4'de yer alan işveren markası alt boyutlarına ilişkin sosyallik ve katma değer (α : 0,950) ile destekleme ve güven (α : 0,946) boyutları ve tek faktörde toplanan içsel pazarlama ölçeğinin (α : 0,976) Cronbach's Alpha katsayılarının 0,80 ile 1,00 arasında olması yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğunu ifade etmektedir.

3.2.3. Araştırma Modelinin Test Edilmesi ve Bulgular

İçsel pazarlamanın işveren markası üzerinde etkili olduğu doğrultusunda kurulan araştırma modelinin test edilmesi için normallik varsayımını sağlayan faktörlerle basit doğrusal regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. İçsel pazarlamanın işveren markası boyutlarının her bir boyutu üzerindeki etkisini test etmek amacıyla gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizlerine ilişkin bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. İçsel Pazarlamanın Sosyallik ve Katma Değer ile Destekleme ve Güven Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişkenler					
Sosyallik ve Katma Değer	Model 1	R= 0,784	R²= 0,614	F= 681,260	p= 0,000
	Bağımsız Değişken	B	β	t	p
	İçsel Pazarlama	0,640	0,784	26,101	0,000
	Sabit Katsayı	1,466		16,258	0,000
Destekleme ve Güven	Model 2	R= 0,869	R²= 0,756	F= 324,895	p= 0,000
	Bağımsız Değişken	B	β	t	p
	İçsel Pazarlama	0,789	0,869	36,399	0,000

	Sabit Katsayı	0,915		11,482	0,000
--	---------------	-------	--	--------	-------

İçsel pazarlamanın sosyallik ve katma değer üzerindeki etkisine yönelik kurulan regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,000$) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İçsel pazarlama sosyallik ve katma değerdeki değişimin %61,4'ünü açıklamaktadır. İçsel pazarlama ile sosyallik ve katma değer arasında yüksek derecede pozitif bir ilişki bulunmaktadır. İçsel pazarlamanın sosyallik ve katma değer boyutuna etkisi incelendiğinde istatistiksel olarak 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif bir etki tespit edilmiştir. Bu etki her bir birim başına 0,640 oranındadır.

İçsel pazarlamanın destekleme ve güven üzerindeki etkisine yönelik kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,000$) olup içsel pazarlama destekleme ve güvendedeki değişimin %75,6'sını açıklamaktadır. İçsel pazarlama ile destekleme ve güven arasındaki ilişki yüksek derecede ve pozitif yönlüdür. İçsel pazarlamanın destekleme ve güven boyutuna etkisi incelendiğinde istatistiksel olarak 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif bir etkisi söz konusu olup her bir birim başına 0,789 oranında gerçekleşmektedir.

İçsel Pazarlamanın işveren markası üzerindeki etkisini sınamak için gerçekleştirilen regresyon analizleri değerlendirildiğinde H_{1a} ve H_{1b} hipotezleri hipotezlerinin her ikisi de kabul edilmiştir. Bunun anlamı ise içsel pazarlamanın işveren markası boyutları olan hem sosyallik ve katma değer hem de destekleme ve güven üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu yönünde değerlendirilmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Pazarlamanın zamanla varmış olduğu noktada, uzun dönemde müşteriler ile değer odaklı değişim ilişkilerinin revaçta olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Bilhassa hizmet sektöründe ürünlerin, çalışan ve müşteri etkileşimiyle müşterek üretildiği bilinmektedir. Öyleyse hizmet sektöründe müşterilerle olan ilişkiler üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Zira interaktif olan bu ilişkiler müşterilerin marka algısını ve müşteri memnuniyetini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca müşteri memnuniyetinin çalışan memnuniyetinden geçtiği ifade edilmektedir. Bu nedenle günümüzde işletmeler, çalışanlarını adeta birer müşteri olarak görmekte ve pazarlama çalışmalarını onlar üzerinde uygulayıp, işletmenin sahip olduğu markanın öncelikle onlar tarafından kabul görmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. İşletmenin marka vaadinin işletme çalışanları tarafından benimsenmesi durumunda müşterilerin gözünde de markanın benimsenmesi sağlanmış olacaktır.

Bu bağlamda çokça öne çıkan içsel pazarlama ve içsel markalaşma kavramları, işletmelerin önem verdiği kavramların başında gelmiştir. Bu çalışmada içsel pazarlama ile işveren markası kavramları arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymayı amaçlayan bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öncelikle anket verilerinin toplandığı katılımcılara ilişkin tanımlayıcı analizler yapılmıştır. Buna göre araştırmaya katılanların çoğunluğu erkeklerden oluşmakta ve %85,3'lük bir katılım göstermektedir. Kadınların katılım düzeyi ise %14,7'dir. En yüksek katılıma sahip olanların yaşı incelendiğinde %44,9 oranıyla 36-40 yaş arasında olan katılımcılar olduğu görülmüştür. Medeni durum açısından bir inceleme yapıldığında ise katılımcıların %75,6'sının evli, %24,4'ünün bekar olduğu tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi açısından %39,8 oranıyla en yüksek katılımı lise mezunları oluşturmuştur. Kurumdaki görevleri açısından %27,9 oranıyla en yüksek katılımı memur pozisyonunda çalışanlar temsil etmiştir. Katılımcıların kurumdaki çalışma süreleri dikkate alındığında %31,6 oranıyla 16 yıl ve daha fazladır çalışanların daha yüksek katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Aylık kazanç açısından ise en yüksek katılım %41,6 oranıyla 5001-6000 TL arasında olanlar tarafından gerçekleşmiştir.

Çalışmanın uygulama kısmında kullanılan içsel pazarlama ve işveren markası ölçeklerine öncelikle güvenilirlik analizi yapılmış ve yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bir sonraki aşamada ölçeklere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analizin sonucunda içsel pazarlama ölçeği tek boyutta kalırken işveren markası ölçeği içerdiği ifadelere göre “sosyallik ve katma değer” ile “destekleme ve güven” olmak üzere iki boyuttan oluşmuştur. Faktör analizinin ardından boyutlara ayrılan işveren markası ölçeğine boyutlar itibarıyla tekrar güvenilirlik analizi yapılmış ve her iki boyutun da yine yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür. İçsel pazarlamanın işveren markası üzerinde etkili olduğu yönünde ortaya konulan araştırma modelini test etmek amacıyla da basit doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır. Analiz sonucunda içsel pazarlamanın işveren markası boyutlarından hem sosyallik ve katma değer hem de destekleme ve güven boyutları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatür çalışmaları incelendiğinde işveren markası ve içsel pazarlama konularında birçok çalışma bulunmasına rağmen bu iki kavramı birlikte ele alarak inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Genel olarak hizmet sektöründe işveren markası ve içsel pazarlamanın ayrı şekillerde ele alındığı görülen çalışmalarda iş doyumunu, örgütsel bağlılık, çalışma yaşamı kalitesi ve pozitif psikolojik sermaye üzerinde yoğunlaşma olduğu tespit edilmiştir. İşveren markası ve içsel pazarlamayı birlikte ele alan sınırlı çalışmalardan biri Güngördü vd. (2014)’lerinin çalışmasıdır. Bu çalışmada işveren markasının içsel pazarlamanın içinde yer aldığı görüşüyle hareket edilerek potansiyel çalışanlar olarak üniversite öğrencileri üzerinden işveren çekiciliğinin belirlenmesinde etkili olan değişkenlerin tespitine çalışılmıştır. Diğer bir çalışma ise Erginöz (2019) tarafından gerçekleştirilmiş olup işveren markası ve içsel pazarlamanın kurum imajı oluşumundaki etkisi araştırılmıştır. Yapılan çalışmada aynı zamanda işveren markasının içsel pazarlama üzerinde etkili olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Ancak bu çalışmada çoklu doğrusallık problemine rağmen modelin test edildiği görülmektedir.

Yapılan çalışma toplu ulaşım sektöründe hizmet eden bir kurumun çalışanlarından tesadüfi olmayan yöntemle seçilmiş örneklem üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak analizler sonucu elde edilen bulgular doğrultusunda başarılı bir işveren markası elde etmek isteyen kurumun; çalışanlarıyla etkili bir iletişim kurmasının ve onlara inanabilecekleri bir vizyonu eksiksiz olarak sunmasının önem arz ettiği söylenebilir. Ayrıca bir yatırım düşüncesiyle hareket ederek sürekli şekilde çalışanların bilgi ve becerilerini geliştirmeye çaba harcamaları önemli olacaktır. Çalışanlarına işlerin ve hizmet rollerinin önemini anlatıp bu iş ve rolleri yerine getirecek şekilde onları eğitip yetiştirmeli, hatta çalışanların farklı ihtiyaçlarına uyum sağlayabilecek esnekliğe sahip olmalıdırlar. Çalışan araştırmaları yaparak veriler toplayıp bu verileri hem organizasyon stratejisi geliştirmek hem de işlerin iyileştirilmesini sağlamak için kullanmalıdırlar. Son olarak performans ölçüm ve ödül sistemlerini kullanarak çalışanların vizyona yüksek katkı sağlamalarını, mükemmel hizmet sunmalarını ve birlikte çalışmalarını teşvik etmeleri önerilebilir. Diğer taraftan İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde toplu ulaşım hizmeti sunan İETT İşletmeleri’nde uygulama yapılması ile elde edilen sonuçların genelleştirilmesine katkı sağlamak amacıyla, ulaşım sektörü başta olmak üzere farklı hizmet sektörleriyle ilgili yapılacak çalışmalarla tekrarlanarak karşılaştırılması önemli olacaktır. Ayrıca literatüre katkı sağlanması açısından çalışmanın farklı sektörlerde de tekrarlanarak sektörlere göre sonuçların karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar önerilebilir.

Etik Beyan

“İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İşveren Markasına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İETT Örneği” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır.

Kahraman, H. & Cedoğlu, Y. (2023). İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İşveren Markasına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İETT Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 1-20.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akuratiya, D. A. (2017). Influence Of Perceived Employer Branding On Perceived Organizational Culture Employee Identity and Employee Commitment. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 06(8), 148-153.
- Almıaçık, E. ve Almıaçık, Ü. (2012). Identifying Dimensions of Attractiveness in Employer Branding: Effects of Age, Gender, and Current Employment Status. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58(2012), 1336-1343.
- Ay, C. ve Kartal, B. (2003). İçsel Pazarlama: Literatür İncelemesi. *Öneri Dergisi*, (20), 15-25.
- Backhaus, K. ve Tikoo, S. (2004). Conceptualizing and Researching Employer Branding. *Career Development International*, (5), 501-517.
- Ballantyne, D. (2000). Internal Relationship Marketing: A Strategy Knowledge Renewal. *International Journal Of Bank Marketing*, (18), 274-286.
- Barrow, S. ve Mosley, R. (2005). *The Employer Brand: Bringing The Best of Brand Management to People At Work*. New Jersey: Wiley.
- Baş, T. (2011). *İşveren Markası Yüksek Nitelikli Çalışanları Çekmenin ve Elde Tutmanın Anahtarı*, Optimist Yayım ve Dağıtım.
- Berry, L.L. (1981). The Employee as Customer. *Journal of Retail Banking*, (3), 8-25.
- Berthon, P., Ewing, M. ve Lian Hah, L. (2005). Captivating Company: Dimensions of Attractiveness in Employer Branding. *International Journal of Advertising*, 24(2), 151-172.
- Candan, B. ve Çekmecelioğlu, H. G. (2009). İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık Unsurları Açısından Değerlendirilmesi: Bir Araştırma. *Yönetim*, 20(63), 41-58.
- Çalışkan, G. D. (2019). *İçsel Pazarlama Kapsamında Rekabetçiliğin Satış Görevlilerinin Bağlılık ve Performansları Üzerindeki Etkisi: Perakende Tekstil Sektöründe Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi)*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Çoban, S. (2004). Toplam Kalite Yönetimi Perspektifinde İçsel Pazarlama Anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2004(Ocak-Haziran), 85-98.
- Demir, H., Usta, R. ve Okan, T. (2008). İçsel Pazarlamanın Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminine Etkisi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26, (2), 135-161.
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2008). İlişki Yönetiminde İç ve Dış Müşteri Memnuniyetinin Sağlanması. *KMU İİBF Dergisi*, (1), 60-87.
- Dunmore, M. (2002). *Inside-Out Marketing: How to Create an Internal Marketing Strategy*. London: Kogan Page

- Kahraman, H. & Cedoğlu, Y. (2023). İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İşveren Markasına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İETT Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 1-20.
- Dursun, M. T. ve Eriş, E. D. (2018). Konaklama İşletmelerinde Kuşaklar Bağlamında İşveren Marka Algısı ile Çalışma Yaşam Kalitesi İlişkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8, (1), 160-179.
- Efe, Ü. (2016). *İçsel Pazarlama Uygulamalarının İçsel Markalamaya Etkisi: Türkiye'deki Katılım Bankalarında Uygulamalı Bir Araştırma. (Doktora Tezi)*. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erginöz, Y. C. (2019). *Kurum İmajı Oluşumunda İşletmelerin İçsel Pazarlama Uygulamalarının ve İşveren Marka Faaliyetlerinin Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ewing, M. ve Caruana, A. (1999). An Internal Marketing Approach to Public Sector Management: The Marketing and Human Resources Interface. *International Journal of Public Sector Management*, 12(1), 17-26.
- Foreman, S. K ve Money, A. H. (1995). Internal Marketing: Concepts, Measurement and Application. *Journal of Marketing Management*, 11, 755-768.
- George, W. R. (1977). The Retailing of Services- A Challenging Future. *Journal of Retailing*, 53(3), 85-98.
- Gülmez, M. ve Dört Yol, İ.T. (2009). *Açıklamalı Pazarlama Sözlüğü*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Güngördü A., Ekmekçioğlu E. B. ve Şimşek T. (2014) An Empirical Study on Employer Branding in The Context of Internal Marketing. *Journal of Management, Marketing and Logistics*, (1), 1-15.
- İşler, B. D. ve Özdemir Ş. (2010), Hastane İşletmelerinde İçsel Pazarlama Yaklaşımının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Isparta İli Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13(2), 115-142.
- Jacobs, R. L. ve Washington C. (2003). Employee Development and Organizational Performance: A Review of Literature and Directions for Future Research. *Human Resource Development International*, 6(3), 343-354.
- Kahraman, A. ve Ay, C. (2015). İçsel Markalaşma Uygulamalarıyla Markanın Örgüt İçerisinde Tutundurulması: Arkas Holding Örnek Olayı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2), 341-353.
- Kocaman, S., Durna, U. ve İnal, M. E. (2013). Konaklama İşletmelerinde İçsel Pazarlama Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Alanya Örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 21-29.
- Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta.
- Korkmaz, S., Eser Z., Öztürk S. A. ve Işın F. B. (2009). *Pazarlama Kavramlar, İlkeler, Kararlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2010). *Principles of Marketing, Thirteenth Edition*, UK: Pearson.
- Kuzulu, E., Aslan, T., Erdoğan, G., Kanık, D. ve Yılmaz, D. (2021). İşveren Marka Değerinin İşgören Tarafından Algısı ve Örgütsel Bağlılık: "Bankacılık Sektöründe İşveren Marka Kredibilitesi Örneği". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2845-2862.
- Lings, I. N. (2004). Internal Market Orientation Construct and Consequences. *Journal of Business Research*, (57), 405-413.

Kahraman, H. & Cedoğlu, Y. (2023). İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İşveren Markasına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İETT Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 1-20.

Rafiq, M. ve Ahmed, P. K. (2000). Advances in The Internal Marketing Concept: Definition, Synthesis and Extension. *Journal of Services Marketing*, 14(6), 449-462.

Rafiq M. ve Ahmed P. K. (1993). The Scope of Internal Marketing: Defining The Boundary Between Marketing and Human Resource Management. *Journal of Marketing Management*, 9(3), 219-232.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics, Sixth Edition*, Boston: Pearson.

Taşkın E. ve Yeni Z. (2016). İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 62-86.

Topuz Eker, D. (2013). *Sürdürülebilir rekabet avantajı ve pazar odaklılık: pazar odaklılık firma performansı ilişkisinde içsel pazarlamanın rolü. (Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ülgen, H. ve Mirze, K. (2007), *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Arıkan Yayınları.

Van Dam, N. (2006). "Building an Employer Brand Through Investments in Learning". [http://www.cedma-europe.org/newsletter%20articles/Clomedia/Building%20an%20Employer%20Brand%20through%20Investments%20in%20Learning%20\(Jun%2006\).pdf](http://www.cedma-europe.org/newsletter%20articles/Clomedia/Building%20an%20Employer%20Brand%20through%20Investments%20in%20Learning%20(Jun%2006).pdf), (10.09.2021).

Varey, R.J. ve Lewis, B.R. (1999), A Broadened Conception of Internal Marketing. *European Journal of Marketing*, 33(9), 926-944.

Wallace, A. P. M., Lings, I., Cameron, R. ve Sheldon, N. (2014). Attracting and Retaining Staff: The Role Of Branding And Industry Image. *Workforce Development*, 19-36.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri (Genişletilmiş İkinci Baskı)*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yılmaz G. ve Yılmaz E. (2010). *Personel Seçim Sürecinde İşveren Markalama ve Örgütsel Çekiciliğın Önemi*, Ankara: Turhan Kitapevi.

Yorulmaz, F. ve Yavan Ö. (2018), Pozitif Psikolojik Sermayenin İşveren Marka Oluşumu Üzerindeki Etkisi: Turizm Sektörü Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1007-1027.

Genişletilmiş Öz

İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İşveren Markasına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İETT Örneği

İşveren markası; markalama prensiplerinin insan kaynakları yönetimi açısından ele alınmasına dayanmaktadır. İşletmenin imajıyla ilgili bir kavram olup çalışma ortamına yönelik farklılaştırıcı özelliklerin oluşturduğu algıları ifade etmektedir. İşveren markası işvereni farklılaştırmaya, potansiyel çalışanları işletmeye çekmeye ve mevcut çalışanları motive ederek onları elde tutmaya yönelik uygulamalardan oluşmaktadır. İçsel pazarlama da işgörenleri işletmeye çekmek, onların motivasyonunu sağlamak ve onları elde tutmak amacıyla pazarlama faaliyetlerinin personele uyarlanarak uygulanmasını ifade etmektedir. İşgörenleri iç müşteri olarak görüp işletmenin ilk pazarı olarak kabul eden içsel pazarlama; müşteri memnuniyetinin çalışan memnuniyeti ile mümkün olacağına dayanmaktadır. Bu sebeple personelin motivasyonuna ve müşteri bilincine sahip olmasına odaklanmaktadır. Çalışan memnuniyetinin sağlandığı işletmeler çalışanlar için çekici olup uygun çalışanların işletmeye kazandırılması kolaylaşacaktır. Hatta işletmenin marka imajının çalışanlar tarafından benimsenmesi de kolay bir şekilde gerçekleştirilebilecektir.

İçsel pazarlama ve işveren markasıyla olarak literatürde birçok çalışma olmasına rağmen, içsel pazarlama ve işveren markası ilişkisinin incelendiği çalışmalar oldukça az bulunmaktadır. Hatta hizmet sektörü olan ulaşım hizmetlerinde ise bu alanda bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple hizmet sektörü alanında önceden

yapılmış içsel pazarlama ve işveren markası çalışmalarından farklı olarak bu çalışmada ulaşım sektörü seçilmiş, içsel pazarlamayla işveren markasının bir nedensellik ilişkisine sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Böylece ulaşım sektöründe uygulanan içsel pazarlama faaliyetlerinin işveren markasına etkisi ölçülerek literatür çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın uygulama kısmı toplu ulaşım hizmeti alanında faaliyet gösteren İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri (İETT) çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Kolayda örnekleme yoluyla 430 çalışandan toplanan anket verileri SPSS 20.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Toplanan veriler üzerinde frekans analizleri, normallik testi, faktör analizi, güvenilirlik analizi ve hipotezleri test etmek amacıyla da basit doğrusal regresyon analizleri uygulanarak yorumlanmıştır.

Araştırmaya katılanların %85,3'ü erkek, %14,7'sinin kadın, %75,6'sı evli, %24,4'ü bekar çalışmalardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılım oranları çerçevesinde en yüksek katılım; yaş açısından %44,9 oranıyla 36-40 yaş arasında olanlar, eğitim düzeyi açısından %39,8 oranıyla lise mezunları, kurumdaki görevi açısından %27,9 oranıyla memur olarak çalışanlar, çalışma süresi açısından %31,6 oranıyla 16 yıl ve daha fazladır çalışanlar, aylık kazanç açısından %41,6 oranıyla 5001-6000 TL arasında olanlardan oluşmaktadır. En düşük katılım ise yaş açısından %5,1 oranıyla 26-30 yaş arasında olanlar, eğitim düzeyi açısından %0,2 oranıyla doktora mezunları, kurumdaki görevi açısından %9,5 oranıyla müdür-şef olarak çalışanlar, çalışma süresi açısından %1,2 oranıyla 2 yıl ve daha az süredir çalışanlar, aylık kazanç açısından %0,14 oranıyla 3000 TL ve altı kazancı olanlardan oluşmaktadır. Yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilen içsel pazarlama ve işveren markası ölçeklerine yapı geçerliliği için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda içsel pazarlama ölçeği tek boyut altında toplanmıştır. İşveren markası ölçeği ise sosyallik ve katma değer ile destekleme ve güven olmak üzere iki boyutta toplanmıştır. Daha sonra içsel pazarlamanın işveren markası üzerinde etkili olduğu yönünde kurulan araştırma modeli test edilmiştir. Bu kapsamda içsel pazarlamanın işveren markası boyutlarının her bir boyutu üzerindeki etkisini test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır. Analiz sonucunda içsel pazarlama ile sosyallik ve katma değer arasında yüksek derecede pozitif bir ilişkinin yanı sıra sosyallik ve katma değer boyutu üzerinde içsel pazarlamanın pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan içsel pazarlamanın sosyallik ve katma değerdeki değişimin %61,4'ünü açıkladığı görülmüştür. Diğer taraftan içsel pazarlama ile destekleme ve güven arasında da yüksek derecede pozitif bir ilişkiye rastlanılmış olup destekleme ve güven boyutu üzerinde içsel pazarlamanın pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan içsel pazarlamanın destekleme ve güven boyutundaki değişimin ise %75,6'sını açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Böylece içsel pazarlamanın işveren markası boyutlarından hem sosyallik ve katma değer hem de destekleme ve güven üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Analizler sonucunda başarılı bir işveren markası oluşturmak isteyen işletmelerin çalışanlarıyla iletişimlerine, çalışanlarının eğitimlerine, çalışan araştırmalarına ve çalışanların teşvik edilmesine önem vermeleri gerektiği söylenebilir. Böylece çalışanlar hem işletme vizyonunu kavrayarak katkı sağlayabilecek hem de görevleri için gerekli bilgi ve becerileri sürekli olarak geliştirecektir. Bu durumların da başarılı bir işveren markasının ortaya çıkmasında büyük katkılar sunacağı ifade edilebilir.

Extended Abstract

A Research of Determining the Impact of Internal Marketing activities on Employer Branding: Istanbul Metropolitan Municipality: IETT Case

Employer branding is based on branding principles from the perspective of human resources management. It is a concept related to the image of the business and refers to the perceptions created by the differentiating features of the working environment. Employer branding consists of practices aimed at differentiating the employer, attracting potential employees to the business and motivating and retaining existing employees. Internal marketing refers to the adaptation and application of marketing activities to employees in order to attract, motivate and retain them. Internal marketing, which sees employees as internal customers and accepts them as the first market of the business, is based on the fact that customer satisfaction is possible with employee satisfaction. For this reason, it focuses on staff motivation and customer awareness. Businesses where employee satisfaction is ensured are attractive to employees and it will be easier to recruit suitable employees to the business. In fact, the adoption of the brand image of the business by the employees can be easily realized.

Although there are many studies in the literature on internal marketing and employer branding, there are very few studies examining the relationship between internal marketing and employer branding. Even in transportation services, which is a service sector, there is no study in this field. For this reason, unlike previous studies on internal marketing and employer branding in the service sector, this study selected the transportation sector and investigated whether there is a causality relationship between internal marketing and employer branding. Thus, it is aimed to contribute to the literature studies by measuring the effect of internal marketing activities applied in the transportation sector on employer branding.

The application part of the study was carried out on the employees of Istanbul Electric Tramway and Tunnel Enterprises (IETT) operating in the field of public transportation services. The survey data collected from 430 employees through convenience sampling were analysed using SPSS 20.0 package program. Frequency analysis, normality test, factor analysis, reliability analysis and simple linear regression analysis were applied to test the hypotheses.

Of the participants, 85.3% were male, 14.7% were female, 75.6% were married and 24.4% were single. Within the framework of participation rates in the research, the highest participation rate was 44.9% between 36-40 years of age, 39.8% high school graduates in terms of educational level, 27.9% civil servants in terms of position in the organization, 31.6% employees with 16 years or more of working experience, and 41.6% employees with monthly earnings between 5001-6000 TL. The lowest participation rate was 5.1% between 26-30 years of age, 0.2% PhD graduates, 9.5% manager-supervisor employees, 1.2% employees who have been working for 2 years or less, and 0.14% employees with monthly earnings of 3000 TL or less. Exploratory factor analysis was applied to the internal marketing and employer branding scales, which were found to have a high degree of reliability, for construct validity. As a result of the factor analysis, the internal marketing scale was grouped under a single dimension. The employer branding scale was grouped into two dimensions: sociability and added value, and support and trust. Then, the research model that internal marketing is effective on employer branding was tested. In this context, simple linear regression analyses were applied to test the effect of internal marketing on each dimension of employer branding dimensions. As a result of the analysis, it was determined that there is a highly positive relationship between internal marketing and sociability and added value, as well as a positive effect of internal marketing on the dimension of sociability and added value. In this respect, it is seen that internal marketing explains 61.4% of the change in sociability and value added. On the other hand, a highly positive relationship was found between internal marketing and support and trust, and it was determined that internal marketing has a positive effect on the support and trust dimension. In this respect, it was found that internal marketing explained 75.6% of the change in terms of support and trust dimension. Thus, it has been determined that internal marketing has a significant and positive effect on both sociability and added value and support and trust dimensions of employer branding.

As a result of the analysis, it can be said that businesses that want to create a successful employer branding should give importance to communication with their employees, employee training, employee research and employee incentives. Thus, employees will be able to contribute by comprehending the vision of the business and their knowledge and skills required for their duties will continuously improve. It can be stated that these situations will make great contributions to the emergence of a successful employer branding.

Seçilmiş Borsa Endeksleri ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz *

Yasemin DÖGER TOPRAK**

Yeşim KUBAR***

Öz

Bu çalışmada, Covid-19 pandemi dönemi baz alınarak en popüler kripto para birimleri arasından seçilen BTC ve ETH ile seçilmiş borsa endeksleri arasındaki ilişkinin uzun ve kısa dönem açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Yöntem olarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için Fourier eşbütünleşme testi ve kısa dönemli ilişkinin tespiti için ise pozitif ve negatif şokların dikkate alındığı Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Fourier eşbütünleşme testi bulgularına göre, pandemi döneminde kripto paralar ile borsa endeksleri arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Hatemi-J asimetrik nedensellik testi bulgularına göre ise BTC ve Güney Kore borsa endeksinin pozitif ve negatif şokları ile ETH ve Endonezya borsa endeksinin pozitif ve negatif şokları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Bitcoin, Ethereum, Fourier Eşbütünleşme, Hatemi-J Nedensellik Testi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

An Econometric Analysis on the Relationship Between Selected Stock Indices and Crypto Currencies

Abstract

In this study, it is aimed to examine the relationship between BTC and ETH, selected among the most popular cryptocurrencies, and selected stock market indices in terms of long and short term, based on the Covid-19 pandemic period. As a method, the Fourier cointegration test was used to determine the long-term relationship between the variables, and the Hatemi-J (2012) asymmetric causality test, in which positive and negative shocks were taken into account, was used to determine the short-term relationship. According to the Fourier cointegration test findings, it has been determined that there is a long-term cointegration relationship between cryptocurrencies and stock market indices during the pandemic period. According to the Hatemi-J asymmetric causality test findings, it was concluded that there is no causality relationship between the positive and negative shocks of the BTC and South Korea stock market index and the positive and negative shocks of the ETH and Indonesia stock market index.

Keywords: Cryptocurrency, Bitcoin, Ethereum, Fourier Cointegration, Hatemi-J Causality Test

Article Type: Research Article

* Bu çalışma Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda "Seçilmiş Makroekonomik Göstergeler ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz" ismiyle tamamlanarak 20.06.2022 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ysmndgr.2819@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-3907-5523

*** Dr. Öğr. Üyesi Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ykubar@firat.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-3439-9430

1. GİRİŞ

Alt yapısı, 1998 yılında Wei Dai tarafından kurulan ve 2009 yılında Nakamoto adındaki grup ya da kişi tarafından oluşturulan Bitcoin ile insan hayatına giren kripto paralar; merkezi bir kuruma ya da kuruluşa bağlı olmayan, işlemlerin anonim bir şekilde gerçekleştiği, üçüncü bir aracıya ihtiyaç duyulmadan transferlerin kişiden kişiye yapılmasının mümkün olduğu ve internet üzerinden üretilen bir para türü olup bu özellikleri bakımından diğer dijital ve fiat para birimlerinden ayrılmaktadır. Kripto paraların, kıymetli madenler gibi maden değerinden ya da üzerinde yazılan miktar kadar değeri olan kâğıt paralar gibi değerleri yoktur. Kripto paralar, değişim aracı ya da emtia olarak kabul görüldükleri için değerleri, piyasada meydana gelen arz ve talep şartlarına göre belirlenmektedir. Sanal para olarak da isimlendirilen bu paraların kullanıcıları, fiat para birimlerinde olduğu gibi bu paralarla hem mal ve hizmet alışverişi hem de yatırım yapabilmektedirler. Bitcoin ise üretilen ilk ve öncü bir kripto para birimidir. Bu paraya olan ilgi, özellikle 2008 yılında ABD’de çıkan mali kriz sonrasında insanların hem finansal kurum hem de bankalara olan güvenlerinin zedelenmesiyle başlamıştır. BTC, merkezi otoriteye bağlı olmayan, ödeme sisteminin şifreleme yöntemine dayandığı, işlemlerin internet aracılığıyla yapıldığı ilk kripto para birimidir. BTC para birimi, açık kaynak kodlu yazılım sisteminden oluşmaktadır ve burada yapılan işlem maliyetleri ise azdır. Bitcoin ile beraber insan hayatına giren Blockchain teknolojisi hem kripto paraların altyapısında kullanılmakta hem de günümüzde sağlık, politik, finans sektörü gibi alanlarda da tercih edilip kayıtların elektronik ortamda depolanmasını sağlamakta ve herkesin ulaşabileceği bir dağıtık kayıt defteri rolü üstlenmektedir. Blok zinciri sisteminde gerçekleştirilen işlemler bloklar halinde tutulmaktadır ve tutulan bu bloklar birbirine bağlanarak zincir oluşturmaktadır ve oluşturulan bu bloklar belli kurallar dahilinde sisteme yazılmaktadırlar. Daha sonra yazılan blok, tüm dağıtık kayıt defterlerine yayılıp eklenmektedir ve bu blokların değiştirilmesi mümkün olmadığı için bir güven mekanizması olarak görülmektedir.

BTC para biriminde, kullanıcıların güvenliği ve gizliliği ön plandadır ve yapılan işlemler gözetimden uzak olduğu için kullanıcılar tarafından kabul edilmiştir. Bu nedenle, BTC’ye eşdeğer birden fazla altcoin yani alternatif kripto para birimleri üretilmiştir. Bu altcoinlerin başında; Ethereum, Tether, Binance Coin, Ripple, Cardano gibi alternatif para birimleri gelmektedir. Kripto para birimi olan Ethereum’un blok zinciri ağının oluşturulmasından sonra kripto para dünyasına getirilen en büyük yenilik olarak ifade edilen Akıllı Sözleşmeler de insan hayatına girmiştir. Akıllı kontratlar sayesinde, kriptografik şifreli yöntemlerle imzalanan bir sözleşmenin yürürlüğe girmesi ve uygulanmasının sağlanması tamamen elektronik ortamlarda gerçekleşip üçüncü bir aracıya ihtiyaç duyulmamaktadır. Kripto para birimlerinin yaygınlaşmasıyla beraber, kripto para borsaları da meydana gelmiştir ve ilk kripto borsası 2010 yılında kurulan Mt. Gox borsası olarak bilinmektedir. Ancak, bu borsa uğradığı siber saldırı nedeniyle birçoğu kullanıcıya ait olan kripto paraların kaybolmasına neden olduğu için 2014 yılında internet sitesini kapatıp iflasını duyurmuştur. Günümüzde kullanım bakımından popülaritesi yüksek olan bazı kripto para borsaları; Bitfinex, Binance, Kraken, BtcTURK borsalarından oluşmaktadır. Bu borsalarda işlemler, 7 gün 24 saat yapılmaktadır. Burada yapılan işlemlerden alınan komisyon ücretleri, borsalara göre değişim göstermektedir. Bu borsalarda kullanıcılar, kolayca kripto para edinip işlem yapabilmektedirler.

Kripto para birimleri, finansal bir araç olarak hala belli bir olgunluk seviyesine gelmedikleri halde geleceğin parası olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle, kripto paraların seçili ekonomik göstergelerle arasındaki ilişkinin tespit edilmesi çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Böylece, kripto paraların hangi değişkenlerle ilişkili olduğu ve hangi değişkenlerden nasıl etkilendiği konusuna açıklık getirilerek çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada, Covid-19 pandemi döneminde seçili makro ekonomik göstergelerle piyasa değeri bakımından ilk iki sırada yer

alan BTC ve ETH arasındaki ilişkinin uzun ve kısa dönem açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu ekonomik göstergeler, MIST ülkelerine ait borsa endekslerinden oluşmaktadır. Böylece, kripto paralar ile ekonomik göstergeler arasında uzun dönemde herhangi bir ilişki var mı? Aralarında nedensellik ilişkisi var mı? Nedensellik ilişkisi olması durumunda bu ilişkinin yönünün ne olduğu gibi sorulara açıklık getirilerek, ilgili değişkenler arasındaki ilişki her iki dönem açısından açıklanmış olacaktır.

2019 yılının aralık ayında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 virüsü, kısa bir süre içerisinde dünya geneline yayılarak üretimin azalması, işsizliğin artması, itibari paraların değer kaybetmesi vb. gibi birçok ekonomik olumsuzluğa sebep olmuştur. Bu dönem, birçok ekonomik gösterge üzerinde negatif etki bırakırken kripto para fiyatlarının, özellikle de Bitcoin ve altcoin olan Ethereum fiyatının artmasına neden olmuş ve pandemi döneminde yatırımcılar ve işletmeler açısından kripto paralar, yatırım fırsatı olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Bu nedenle, yapılan analizin yatırımcılara ve işletmelere portföy çeşitlendirmesi bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca mevcut çalışma, pandemi dönemini kapsadığı için sağlık alanında meydana gelen küresel bir kriz döneminde, ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi de araştırmayı önemli kılmaktadır.

Literatürde, kripto paraların; döviz kurları, emtialar, pay piyasaları ve kendi aralarındaki ilişkileri konu alan birçok çalışma mevcut olup bu çalışmaların çoğunluğu Bitcoin ile yapılmaktadır. Mevcut çalışmaya Bitcoin ile beraber Ethereum da analize dahil edilerek çalışılmak istenilen tarih pandemi döneminin yayılma aşaması olan 02.01.2020-03.12.2021 dönemlerini kapsayacak şekilde oluşturulduğu için araştırmanın, ileride yapılacak akademik çalışmalara hem güncel zaman aralığından dolayı hem de değişkenler açısından katkısının olacağı düşünülmektedir. Çalışmada iki adet model kurulmuştur. İlk modelde Bitcoin ile Meksika-FTSE BIVA Real Time Price Index, Endonezya-IDX Composite, Güney Kore-KOSPI, Türkiye-BIST100’e ait pay piyasası endeksleri arasındaki ilişki, ikinci modelde ise Ethereum ile Meksika-FTSE BIVA Real Time Price Index, Endonezya-IDX Composite, Güney Kore-KOSPI, Türkiye-BIST100 endeksleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Daha sonra, çalışmada elde edilen bulgulardan bahsedilerek literatür ile karşılaştırılması yapılarak ilerideki akademik çalışmalarda birtakım önerilerden bahsedilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Nakamoto adlı takma adlı kişi ya da grubun 2008 yılında “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” yani “Bitcoin Eşler Arası Nakit Sistemi” ismindeki yazmış olduğu makalesinde, Bitcoin’in tanımından, özelliklerinden ve blockchain sisteminden bahsetmiştir. Daha önce yapılan akademik çalışmalarda bu para birimleriyle ilgili birçok akademik çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Çalışmalar, genellikle hem kripto para birimlerinin birbirleri ile olan ilişkisini hem de kripto paraların makroekonomik değişkenlerle olan ilişkisini açıklamaya yönelik olmaktadır. Bu nedenle, söz konusu bu sanal para birimleriyle ilgili yapılan ampirik çalışmalar yurt içi ve yurt dışı akademik çerçevede incelenip kısaca özetlenmiştir:

Baek ve Elbeck (2014) çalışmalarında, 2010-2014 dönem aralığını kapsayan günlük verilerden yararlanarak, ilk önce Nisbi oynaklığı ölçmek için Bitcoin ile Amerika’nın borsa endeksi olan S&P 500 arasındaki oynaklığı karşılaştırmayı, daha sonra ise Bitcoin’in getirilerini etkileyen değişkenlerin hangileri olduğunu incelemek için analizde kullanmak için seçilen temel ekonomik değişkenler ile Bitcoin Pazar getirilerini modellemeyi amaçlamışlardır. S&P500 endeksi, Euro, hazine bonusu faizi (10 yıllık), ortalama işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksi, endüstriyel üretim ve reel kişisel tüketim harcamalarını değişken olarak kullandıkları çalışmanın sonucunda, Bitcoin’in S&P 500 borsa endeksinden 26 kat daha fazla oynaklığa sahip olduğunu ve kurmuş oldukları regresyon modeline göre

ise Bitcoin fiyatlarını etkileyen tek değişken Bitcoin'in günlük en düşük ve en yüksek fiyat farkının aylık değişimi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Atik vd. (2015) çalışmalarında, Bitcoin kullanımında meydana gelen artış ve BTC'nin yatırım aracı olarak görülmesinden dolayı BTC'nin, çapraz döviz kurları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçladıkları çalışmanın tarihi 2009-2015 dönemlerini kapsayan günlük verilerden oluşmaktadır. Granger Nedensellik Analizi'nin kullanıldığı çalışmanın neticesinde, JPY'den BTC'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Dyhrberg (2016) çalışmasında, doları baz alarak Bitcoin fiyatı ile külçe altın, Vadeli Ons Amerikan Doları, Euro, Sterlin ve FTSE borsa endeksi arasındaki benzerliği incelemek için 19.06.2010-22.05.2015 dönemlerini kapsayan günlük verilerden yararlanmıştır. GARCH yöntemini kullandığı çalışmanın neticesinde, Bitcoin'in altın ve dolara benzediğini tespit etmiştir.

Bouri vd. (2017) çalışmalarında, Bitcoin'le altın, petrol, ABD Doları; ABD'ye ait S&P500, İngiltere'ye ait FTSE100, Almanya'ya ait DAX, Çin'e ait SHANGAI ve Japonya'ya ait NIKKEI225'ten oluşan borsa endeksleriyle arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz için günlük ve haftalık verileri kullandıkları değişkenlerin tarihi 18.07.2011-22.12.2015 dönemlerini kapsamaktadır. GARCH metodunu kullanarak yaptıkları analizin sonucunda, genel olarak BTC'nin zayıf bir hedge (riskten korunma) enstrümanı olduğunu ancak Asya Borsası, hisse senetlerinde meydana gelen dalgalanmalara karşı ise BTC'yi güvenli bir liman olarak görüp tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Cermak (2017) çalışmasında, Bitcoin fiyat endeksi ile döviz kurları (CNY/USD, EUR/USD, JPY/USD), ons altın fiyatı, borsa endeksleri (Shanghai Stosck Index, NIKKEI225, Euro Stock50, S&P500) ve faiz olarak ise; ABD, Çin, Japonya ve Almanya'nın 3 aylık bankalar arası faiz oranlarıyla 10 yıllık devlet tahvil faiz oranlarını incelemiştir. Söz konusu değişkenlerin veri aralığı 18.08.2010–17.03.2017 dönemlerini kapsayan günlük verilerden oluşmaktadır. Yöntem olarak ise GARCH modelini kullanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, BPI'nin bir sonraki dönem fiyatını bir önceki dönem fiyatının açıklamadığını tespit etmiştir. Ayrıca, Japonya hariç Almanya, ABD ve Çin'e ait değişkenlerin bir sonraki günde meydana gelen BTC fiyat endeksindeki dalgalanma tahminine uyduğunu tespit etmiştir. Ons altın fiyatının ise Bitcoin'in fiyat volatilitelerini tahmin etme konusunda zayıf bir gösterge olduğunu tespit ederek, Çin halkının Yuanı tutmanın riskli olduğu zamanlarda Bitcoin'e yönelmesinden dolayı Bitcoin'in işlem hacminin arttığını ve Bitcoin fiyatında meydana gelen oynaklığın azalma gösterdiğini tespit etmiştir.

Dirican ve Canoz (2017) çalışmalarında, ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak BTC fiyatı ile DOW30, NASDAQ100, FTSE100, NIKKEI225 ve CHINAA50 endeksleri arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olup olmadığını incelemiştir. Söz konusu bu değişkenler 24.05.2013-05.11.2017 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan haftalık verilerden oluşmaktadır. Sonuç olarak ise, Bitcoin fiyatıyla DOW30 ve CHINAA50 borsa endeksleri arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat, BTC fiyatıyla FTSE100, NIKKEI225, BİST100 borsa endeksleriyle aralarında herhangi bir ilişki görülmemiştir.

Estrada (2017) çalışmasında, Granger nedensellik analizi yöntemini kullanarak Bitcoin ile S&P500 borsa endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Söz konusu bu değişkenler, 15.09.2010-13.04.2017 tarihlerini kapsamaktadır. Çalışmanın sonucunda, Bitcoin fiyatı ile S&P500 endeksi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Ağan ve Aydın (2018) çalışmalarında, asimetric nedensellik analizi olan Hatemi-J (2012) yöntemini kullanarak Bitcoin ile Euro, Kanada Doları, Yen, Amerikan Doları, Sterlin ve Yuan arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analize dahil edilen verilerin tarihi 29.04.2013-29.06.2018

dönemlerini kapsayan işgünlerinden oluşmaktadır. Hatemi-J asimetrik nedensellik testi bulgularına göre; BTC ile döviz kurları (JPY, CNY, CAD, USD) arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmelerinin yanı sıra Euro ile İngiliz Sterlini arasında ise nedensellik ilişkisinin olmadığını sonucunu ortaya çıkarmışlardır.

Güleç vd. (2018) çalışmalarında, BTC ile döviz kuru olarak Dolar, hisse senedi olarak BIST100 borsa endeksi, altın ve faizle olan ilişkisini incelemişlerdir. Değişkenlerin tarihi Mart 2012-Mayıs 2018 dönemlerini kapsayan aylık verilerden oluşmaktadır. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini yöntem olarak kullandıkları çalışmanın neticesinde, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ve BTC ile faiz arasında ise kısa dönemli nedensellik ilişkisinin olduğunu sonucuna ulaşımlardır.

Karaağaç vd. (2018) çalışmalarında; BTC ve altcoinler arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Söz konusu altcoinler; ETH, XRP, BCH, ADA, LTC, NEM, NEO, XLM ve IOATA'dan oluşmaktadır. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini ise yöntem olarak kullanmışlardır. Söz konusu bu değişkenler, 15.12.2017-17.01.2018 dönemlerindeki günlük verilerden oluşmaktadır. Yaptıkları analizin neticesinde, BTC ile BCH ve XRP ile BTC arasında tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Kanat vd. (2018) çalışmalarında, Bitcoin ile BIST100 borsa endeksi ve G7 ülkelerine ait pay piyasası endeksleri arasındaki ilişkiyi hem uzun hem de kısa dönem açısından incelemişlerdir. Analize dahil edilen G7 ülkeleri ve borsa endeksleri; Fransa-CAC40, Almanya-DAX, İngiltere-FTSE100, İtalya-FMIB, Japonya-NIKKEI225, Amerika-SP500 ve Kanada-STSX'dir. Analizde kullanılan değişkenlerin tarihi 01.01.2013-26.01.2018 dönemini kapsayan günlük verilerden oluşmaktadır. İlk olarak Johansen Eşbütünleşme testini VECM (vektör hata düzeltme modeli) üzerinden yapmışlardır ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Fakat Bitcoin'in hata düzeltme katsayısının pozitif çıkmasından dolayı bu ilişkinin denge içerisinde olmadığını ve uzun dönemde Bitcoin'in analizde kullanılan borsa endekslerinden bağımsız bir şekilde hareket ettiğini tespit etmişlerdir. İkinci olarak ise Granger nedensellik analizini kullanmışlardır ve FTSE100 borsa endeksinin Bitcoin'in nedeni ve Bitcoin'in ise SP500 ve STSX borsa endekslerinin nedeni olduğunu sonucuna ulaşımlardır.

Kılıç vd. (2018) çalışmalarında, BTC ile BIST100 arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yöntem olarak Engle-Granger ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testleriyle Toda-Yamamoto ve Hacker-Hatemi-J nedensellik testlerini kullanmışlardır. Değişkenlerin tarihi 02.02.2012-06.03.2018 dönemlerini kapsayan günlük verilerden oluşmaktadır. Çalışmanın sonucuna göre, BTC fiyatı ile BIST100 borsa endeksi arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ve sadece Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucuna göre BIST100 ile BTC arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ama bu ilişkinin tek yönlü olduğunu tespit etmişlerdir.

Dere (2019) çalışmasında, BTC ile çeşitli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik testini yöntem olarak kullanmıştır. Çalışmada kullanılan makroekonomik göstergeler; faiz oranları, borsa endeksleri, döviz kurları ve emtialardan oluşmaktadır ve çalışmada, 16.07.2010-16.05.2019 dönemlerini kapsayan günlük verileri kullanmıştır. Yaptığı analizin neticesinde, Libor faiz oranlarının, Euro, Yen ve Yuan ile altının Bitcoin fiyatını etkilediğini tespit etmiştir. Ancak, Dow Jones 30 ve NIKKEI225 endekslerinin ise Bitcoin fiyatından etkilendiğini ortaya çıkarmıştır.

Gönül (2019) çalışmasında, Kripto para birimlerinin ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini araştırmak için Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Dash, Bitcoin Cash, Ripple ile altın, tahvil, repo, petrol ve BIST100 değişkenlerini kullanıp yöntem olarak ise Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik

testlerinden yararlanmıştı. Değişkenlerin tarihi Eylül 2018-Mart 2019 dönemlerini kapsayan günlük verilerden oluşmaktadır. Sonuç olarak, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu, BTC'den tahvile doğru, petrolden ise BTC'ye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisinin olduğunu ve Ethereum ile ekonomik göstergeler arasında ise bir nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmiştir.

İşcan (2020) çalışmasında, haftalık verilerden oluşan 2013:11-2019:10 dönemlerini kapsayan Bitcoin fiyatı ile dolar kuru, Türkiye-BIST100 endeksi ve faiz değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemek için Var Modeli üzerinden Johansen eşbütünleşme testini uygulayıp aralarındaki kısa dönemli ilişkinin tespiti için de Granger nedensellik testini kullanmıştır. Çalışmanın neticesinde, Bitcoin ile analizde kullanılan değişkenler arasında hem eşbütünleşme ilişkisi hem de nedensellik ilişkisi olmadığını sonucuna varmıştır.

Polat ve Tuncel (2020) çalışmalarında, Bitcoin ile BIST100 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemek için 24.11.2013-23.06.2019 dönemlerine ait haftalık verilerden yararlanmışlardır. Yöntem olarak ilk önce Johansen Eşbütünleşme Testi'ni kullanmışlar ve sonuç olarak BTC ile BIST100 arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını sonucuna ulaşmışlardır. İkinci bir yöntem olarak da değişkenler arasındaki saklı eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için "Hatemi-J – Irandoust (2012)" testinden yararlanmışlardır ve sonuç olarak BTC ile BIST100 arasında %1'lik önem seviyesinde eşbütünleşme olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Kartal ve Yağlı (2021) çalışmalarında, 01.01.2013-31.12.2019 dönemlerini kapsayan aylık verilerden oluşan Bitcoin ile BRICS ülkelerine ait pay piyasası endeksleri ve Türkiye-BIST100 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırmaya dahil edilen BRICS ülkeleri ve borsa endeksleri; Brezilya-BOVESPA, Rusya-MOEX, Hindistan-NIFTY50, Çin-SHANGAI ve Güney Afrika-JSE endekslerinden oluşmaktadır. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini yöntem olarak kullanmışlardır. Sonuç olarak değişkenler arasında bir adet eşbütünleşme olduğunu tespit etmişler ve Bitcoin fiyatlarının, analizde kullanılan borsalara yatırım yapanların uzun dönemdeki yatırım kararlarını etkilediğinin sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, MOEX ve BIST100 endekslerinin Bitcoin'den etkilendiklerini ve Bitcoin'in ise SHANGAI endeksinden etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Salihoglu ve Göv (2021) çalışmalarında, çoklu yapısal kırılmalar altında haftalık verilerden oluşan ve 18.07.2010-17.01.2021 dönemlerini kapsayan; petrol, altın ve gümüş ile Bitcoin arasındaki ilişkiyi incelemek için Maki (2012) eşbütünleşme testinden yararlanmışlardır. Çalışmanın neticesinde, Bitcoin ve emtia fiyatları arasında yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu tespit edip uzun dönem katsayılarını Dinamik En Küçük Kareler yani DOLS yöntemi ile tahmin etmişlerdir. Sonuç olarak, altının Bitcoin fiyatını pozitif yönde, gümüşün ve ham petrolün ise Bitcoin fiyatını negatif yönde etkilediğini belirtmiştir. Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin tespit edilmesi için de Granger nedensellik testini yöntem olarak kullanmışlardır ve altının Bitcoin fiyatını etkilediğini tespit etmişlerdir.

Yaman (2021) çalışmasında, kripto para birimi Bitcoin'in hem döviz kurlarıyla (EUR/USD, JPY/USD, GBP/USD, CNY/USD ve INR/USD) hem de BIST100 endeksi ile ilişkisini incelemiştir. Değişkenlerin tarihi 02.02.2012-01.09.2020 dönemlerini kapsayan günlük verilerden oluşmaktadır. Çalışmada ilk olarak BTC'nin, BIST100 endeksiyle olan ilişkisini incelemek için Engle-Granger ve Gregory-Hansen eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden yararlanmıştı ve çalışmada kullandığı değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını, kısa dönemde BIST100 endeksinin BTC fiyatını etkilediğini tespit etmiştir. BTC ile döviz kurları arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi incelemek için ise Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinden faydalandığı

çalışmanın neticesinde, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir ve kısa dönemde Çin Yuanı'nın BTC fiyatını etkilediğinin sonucuna ulaşmıştır.

Yiğit ve Yiğit (2021) çalışmalarında, COVID-19 pandemi öncesi dönem ve COVID-19 pandemi dönemini ele alarak BTC ile BIST100, gram altın ve Amerikan Doları arasındaki ilişkiyi uzun ve kısa dönem açısından incelemiştir. Söz konusu değişkenler; pandemi öncesi döneme ait aylık verilerden oluşup Mayıs 2013 – Nisan 2021 dönemlerini, pandemi döneminde ise haftalık verilerden oluşup Aralık 2019–Nisan 2021 dönemlerini kapsamaktadır. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinden faydalandıkları çalışmanın neticesinde, pandemi öncesi dönemde ve pandemi döneminde değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına sonucuna varmanın yanı sıra pandemi öncesi dönemde, Dolar'ın BIST100'ün ve gram altının Bitcoin fiyatını etkilediklerini, pandemi döneminde ise Bitcoin'in BIST100 endeksinin fiyatını etkilediğini tespit etmiştir.

Literatür taramasında görüleceği üzere seçili kripto para birimleri ile seçili pay piyasası endeksleri arasındaki ilişkiyi, mevcut çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem ve değişken bakımından inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığı için çalışmanın ilerideki akademik çalışmalar için önem arz ettiği düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN EKONOMETRİK YÖNTEM

Seçili borsa endeksleri ile sanal para olarak nitelendirilen BTC ve ETH arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada, ilk olarak değişkenlerin durağanlık mertebelerini belirlemek için hem yeni nesil birim kök testi olup yapısal kırılmaları dikkate alan Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen Fourier Birim Kök Testi kullanılmıştır hem de akademik çalışmalarda analizlerde sıklıkla kullanılan klasik birim kök testi olan Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) yani ADF Birim Kök Testi kullanılmıştır. Daha sonra, değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Eşbütünleşme Testinden yararlanılmıştır. Aralarında eşbütünleşme ilişkisi çıkan değişkenlerin uzun dönem katsayıları ise DOLS metoduyla tahmin edilmeye çalışılmıştır. Son olarak ise değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisinin tespiti için pozitif ve negatif şokların dikkate alındığı Hatemi-j (2012) Asimetrik Nedensellik Analizinden yararlanılmıştır.

3.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) Birim Kök Testi

Zaman serileriyle yapılan ekonometrik analizlerde kullanılan değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Durağanlık kavramı, bir serinin varyansının ve ortalamasının zaman içerisinde değişmeyip sabit kalması ve kovaryansının da iki dönem arasındaki gecikmeye bağlı olarak gerçekleştiği durum olarak tanımlanmaktadır. Analizde kullanılan değişkenlerin durağan olmaması yani birim kök içermeleri halinde yüksek R² ve anlamlı t istatistik değerlerine maruz kaldığı için birim köklü değişkenlerle ekonometrik analiz yapılması halinde çıkan sonuçlar doğru olmamakta ve sahte regresyon sorununu beraberinde getirmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması için analizde kullanılan değişkenlerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir (Bakır, 2021:90-91). ADF Birim Kök Testi'ne ait denklemler şunlardır (Akay vd., 2020:174-175):

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta T + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Birinci denklem sabit ve trendin olmadığı, ikinci denklem sadece sabitin olduğu ve üçüncü denklem ise sabitin ve trendin olduğu denklemlerdir. Ayrıca δ , β ve μ serilerin katsayılarını, ε ise

hata terimini ve m uygun gecikme sayısını ifade etmektedir (Karakaya, 2022:93). ADF Birim Kök Testi için kurulan hipotezler şöyle açıklanmaktadır;

$H_0: \delta=0$ ise Seri birim köklüdür yani durağan dışıdır,

$H_1: \delta<0$ ise Seride birim kök yoktur yani durağandır.

Hesaplanan test istatistiği değerleri, MacKinnon 0.01, 0.05 ve 0.10 kritik değerleri ile karşılaştırılıp yorumlanmaktadır. Test istatistiği değerlerinin, kritik değerlerden mutlak değerce küçük olması halinde temel hipotez reddedilemeyeceği için serinin durağan dışı olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. Ancak, test istatistiği değerlerinin kritik değerlerden mutlak değerce büyük çıkması durumunda ise temel hipotez reddedileceği için serinin durağan olduğu sonucu elde edilmektedir (Akay, vd., 2020:175).

3.2. Enders ve Lee (2012) Fourier Birim Kök Testi

Zaman serileri analizlerinde, doğrusal varsayımlara dayanan ve durağanlık seviyesinin belirlenmesi için kullanılan ilk birim kök testleri “Dickey ve Fuller (1979)” ve “Phillips Perron (1988)” birim kök testleri olup bu testler, yapısal kırılmaları dikkate almamaktadırlar. Bu nedenle, kırılmalı birim kök testlerinden daha zayıf sonuçların ortaya çıkmasına ve durağan dışılığın meydana gelmesine neden olmaktadır (Güriş, vd., 2020:88).

Perron (1989) yapmış olduğu çalışmasında, yapısal kırılmaları dışsal şekilde birim kök testine eklediği için birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Bu durum, yapısal kırılmaların içsel olarak belirlendiği Zivot ve Andrews (1992) tek kırılmalı, Lee ve Strazicich (2003) çift kırılmalı, vb. gibi birçok yeni birim kök testlerinin geliştirilmesine sebebiyet vermiştir. Ancak, geliştirilen bu birim kök testlerinde yapısal kırılma sayıları önsel olarak belirlendiği için birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Çünkü, yapılan bir analizde yapısal kırılma sayısı üçse ve bu analizin iki ya da daha fazla kırılmaya izin veren bir birim kök testiyle yapılması durumunda ortaya çıkan sonuçlar hatalı olmaktadır. Ortaya çıkan bu tür problemlerin giderilmesi için Fourier fonksiyonlarına dayalı testler geliştirilmiştir (İnal, 2020: 68-69). Fourier fonksiyonlar, diğer kırılmalı birim kök testlerindeki gibi aniden meydana gelen kırılma yapılarının ve sayılarının bilinmesinin gerekmediği varsayımından yola çıkılarak geliştirilmiştir. Fourier fonksiyonlarda, tahmin edilen modele trigonometrik terimlerin eklenmesiyle birim kök testi uygulamaktadır (Çobanoğlu, 2021:50-51). Ayrıca Fourier birim kök testleri, sert kırılmaların yanında yumuşak geçişli kırılmaları da kolayca tespit ettiği için zaman serisi analizlerindeki yapısal kırılmaların sayısı, konumu ve formundan etkilenmemektedir. Bu nedenle, diğer birim kök testlerinden daha güçlü sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Özer, 2020:2). ADF modeline trigonometrik terimlerin eklendiği Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen FADF birim kök testine ait denklem şu şekildedir (İnal, 2020:70):

$$\Delta X_t = \rho X_{t-1} + \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_3 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (4)$$

4 nolu denklemdeki sin ve cos ifadeleri Fourier trigonometrik terimlerdir. k= frekans sayısı, t= trendi, T=örneklem boyutudur. DF tipi test istatistiği k ve T'ye bağlı olmaktadır. Araştırmacı, k=1 değerini belirlerse test doğrudan yapılabilmektedir. Ancak, k frekans değerinin tahmin edilmesi halinde kırılma için test 3 adımdan oluşmaktadır (Polat, 2021:41):

İlk Adım: Denklem 4'te, 1'den 5'e kadar tüm k frekans değerleri tahmin edilir. Bütün k değerleri için tahmin edilen tüm regresyonların en küçük kalıntı kareler toplamına (KKT) sahip olan regresyonun frekans değeri, uygun \hat{k} değeri olarak belirlenmektedir. Seride otokorelasyon tespit edilmesi durumunda Δy_t 'nin gecikmeli değerleri denklem 4'e eklenir.

İkinci Adım: $\beta_2=\beta_3=0$ temel hipotezin test edilmesi için F testi uygulanır ve bu teste ait kritik değerler Enders ve Lee (2012)'nin yapmış oldukları çalışmasında Tablo 1'de yer almaktadır. Sonuç olarak hesaplanan F-testi değerinin kritik değerden küçük olması durumunda doğrusal trend temel hipotezi reddedilemeyeceği için Enders ve Lee böyle bir durumda klasik Dickey-Fuller (ADF) testinin uygulanabileceğini ifade etmiştir.

Üçüncü Adım: Denklem 4'te, $p=0$ temel hipotezine ait test istatistiği T_{DF} olup, k 'nin tüm tahmin edilen değerleri için kritik değerler çalışmada tablo haline getirilmiştir.

3.3. Tsong, vd. (2016) Fourier Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme kavramı, zaman serisi analizlerine 1980'li yıllarda girmiştir ve birçok ekonometrici, ortaya çıkan bu kavramı deneysel modellemenin en önemli gelişmesi olarak nitelendirmişlerdir. Eşbütünleşme, değişkenler arasındaki uzun dönemli bir denge ilişkisi olarak ifade edilmektedir. Banerjee vd. (1993), eşbütünleşmeyi denge ilişkilerinin istatistiksel ifadesi olarak tanımlamıştır ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olması halinde ise bu durumu değişkenlerin birlikte hareket ettiklerinin göstergesi olarak ifade etmiştir. Yapılan ekonometrik analizlerde, durağanlık mertebeleri birim kök testleriyle

belirlendikten sonra, değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı bu testlerle incelenmektedir (İnal, 2020:110).

Geleneksel olarak ifade edilen Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri yapısal kırılmaları dikkate almadıkları için birçok eleştiriye maruz kalmışlardır. Çünkü, yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı analizlerde ortaya çıkan sonuçlar her zaman güvenilir olmamaktadır. Bundan dolayı, yapısal kırılmaların dikkate alındığı (Gregory-Hansen (1996), Johansen vd. (2000), vb.) birçok eşbütünleşme testleri geliştirilmiştir ve bu testler, sınırlı sayıda yapısal kırılmalara izin vermektedirler (İnal, 2020:73). Ancak yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testlerinde, ele alınan dönemin uzunluğu arttıkça kırılmaların sayısı da artmaktadır ve bu testlerin hem kırılma sayısı hem de formu, önsel olarak belirlendiği için uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin açıklanmasında yeteri kadar başarılı olamamaktadırlar (Özer, 2019:139). Ortaya çıkan bu sorunların giderilmesi ise Fourier fonksiyonların testlere dâhil edilmesiyle gerçekleşmiştir ve bu eşbütünleşme testleri, çoklu yapısal kırılmaları başarılı bir şekilde yakalayarak modele dahil etmektedirler. Burada, yapısal kırılmaların sayısı ve formu dikkate alınmadığı için Fourier eşbütünleşme testlerinin sonuçları diğer eşbütünleşme testlerinden daha güvenilir olmaktadır (İnal, 2020:74). Bu çalışmada Tsong vd. (2016) tarafından literatüre dahil edilen Fourier Eşbütünleşme Testi kullanılmıştır ve kurulan regresyon modeli şu şekilde kurulmuştur (Tsong vd., 2016:1087-1088):

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t, t = 1, 2, \dots, T \quad (5)$$

Burada $\eta_t = y_t + v_{1t}$, $y_t = y_{t-1} + u_t$ ile $y=0$ ve $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$. Ayrıca, hata terimi olarak nitelendirilen u_t sıfır ortalama ve varyansla (σ_u^2) hem bağımsız hem de özdeş olarak dağılma özelliği gösterdiği için y_t , sıfır ortalamaya sahip rassal yürüyüş süreci göstermektedir. Burada, skalar v_{1t} ve p -vektörü v_{2t} durağan özellik gösterdikleri için y_t ve x_t değişkenleri birinci farklarında $I(1)$ durağandır. Eğer, $\sigma_u^2=0$ ve $\eta_t = v_{1t}$ durağan bir süreci ifade ediyorlarsa y_t ve x_t 'nin eşbütünleşik olduklarından söz edilmektedir. Denklem 5'te yer alan d_t deterministik terim ise şu şekildedir:

$$d_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + f_t \quad (6)$$

Burada, $m=0$ ya da $m=1$ değerleri hem sabit terimi hem de sabit ve trend terimi değerlerini alabilmektedir. f_t Fourier fonksiyonu denklem 7'de gösterilmektedir:

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) \quad (7)$$

Denklem 7'deki k değeri en küçük frekans sayısını ifade etmektedir ve uygun frekans sayısı belirlendikten sonra Becker, vd. (2006) FKPS birim kök testinde olduğu gibi Fourier trigonometrik terimlerinin yani F-istatistiğinin anlamlılığına bakılmaktadır. Böylece elde edilen F terimi değerlerinin Tsong vd.'nin kritik değerlerinden büyük çıkması durumunda kullanılan Fourier fonksiyonu modele dahil edilmektedir. Denklem 6 ve 7, denklem 5'e eklenerek eşbütünleşme ilişkisinin test edildiği model elde edilmektedir (Ela ve Pata, 2020:180):

$$y_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (8)$$

FSHIN eşbütünleşme testi KPSS temel hipotezi yapısal kırılmalarla birlikte eşbütünleşmenin olduğunu belirten FSHIN Eşbütünleşme test istatistiği ise şu şekildedir:

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (9)$$

$S_t = \sum_{t=1}^T \hat{v}_{1t}$ denklem 8'den elde edilen en küçük kareler kalıntılarına ait kısmi toplamını, $\hat{\omega}_1^{-2}$, v_{1t} uzun dönem varyansı için tutarlı tahmincisini temsil etmektedir. FSHIN eşbütünleşme testi için kurulan hipotezler şu şekildedir:

$$\begin{aligned} H_0: \sigma_u^2 &= 0 \\ H_1: \sigma_u^2 &> 0 \end{aligned}$$

Burada, temel hipotez eşbütünleşmenin olduğu, alternatif hipotez ise eşbütünleşmenin olmadığı şeklinde kurulmuştur. Hesaplanan test istatistiği değerinin kritik değerden küçük bulunması durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ters durumda ise temel hipotez reddedileceği için alternatif hipotez kabul edilmektedir ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucu ortaya çıkacaktır. Ayrıca, kritik değerler Tsong vd. (2016) tarafından yazılan makalede tablo haline getirilmiştir (Gazel, 2018:535).

Yapılan analizler neticesinde, aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenlerin uzun dönem katsayı tahminleri ise DOLS yöntemiyle yani Dinamik En Küçük Kareler yöntemiyle elde edilmektedir. Stock-Watson (1993) tarafından geliştirilen bu yöntem, bağımsız değişkenlerin içsel olabilme sorununu dikkate almakta ve hem serilerdeki içsellik sorununun hem de otokorelasyon sorununun varlığında dahi başarılı ve güçlü sonuçlar elde etmektedir (Ela ve Pata, 2020:180). DOLS yöntemine ait denklem şu şekildedir (Özer, 2019:148):

$$Z = \alpha + X' \beta + \sum_{i=-p}^p \gamma \Delta X_{t+1} + \mu_t \quad (10)$$

Denklem 10'da p gecikme uzunluğunu (AIC), Z bağımlı değişkeni, X bağımsız değişkeni, α sabit terimi ve μ_t ise hata terimini temsil etmektedir. Bu yöntem, bağımsız değişkenlerin birinci farkını modele ekleyerek birim kök sorununu denklemden uzaklaştırdığı için başarılı sonuç vermektedir.

3.4. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Analizi

Ekonometrik analizlerde kullanılan nedensellik testleri, değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını incelemekte ve değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin bulunması durumunda ise bu ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (Bakır, 2021:106). Nedensellik kavramı ise, ilk kez Granger (1969) tarafından geliştirilmiştir ve günümüze kadar birçok nedensellik testi geliştirilmiştir. Geliştirilen nedensellik testlerinin birini de Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi oluşturmaktadır ve bu test, değişkenleri pozitif ve negatif şoklara ayırarak dikkate almaktadır. Hatemi-J (2012)'ye göre daha önce yapılan nedensellik testlerinin pozitif ve negatif şokların

etkilerinin aynı olduğunu ve bunların ayrımının yapılmadığını, bu yüzden de bunun kısıtlayıcı bir varsayım olduğunu ve finansal piyasalarda asimetrik bir yapı olduğu için şokların pozitif ve negatif olarak ayrıştırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Çünkü, finansal piyasalarda meydana gelen bir şok karşısında yatırımcıların oluşan bu şoklara aynı derecede tepki vermeyeceklerini, negatif şoka kıyasla pozitif şoklara farklı tepkiler verilmektedir. HJ (2012) nedensellik testinde, kritik değerler Bootstrap yöntemiyle elde edilmenin yanı sıra bu test, normal dağılım göstermeyen veri setlerinde bile bu analiz yapılabilmektedir. Çünkü, birçok finansal piyasaya ait değişkenler normal dağılım özelliği göstermemekte ve oynaklıkları zaman içerisinde değişmektedir. Bu nedenle, finansal verilerle çalışma yapan araştırmacılar için bu önemli bir varsayım olmaktadır (Hatemi-j, 2012:448, Çağlar ve Mert, 2019:350). Granger ve Yoon (2002)'un saklı eşbütünlüşme analizinden yola çıkılarak nedenselliğe uyarlanan HJ (2012) testinde, entegre olan söz konusu iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını inceleyen y_{1t} ve y_{2t} değişkenlerine ait denklem şu şekildedir (Hatemi-j, 2012:449):

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (11)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (12)$$

Burada, $t=1, 2, \dots, T$, $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ başlangıç değerleri olarak ifade edilmektedirler. Hata terimi olarak ifade edilen ε_{1i} ve ε_{2i} değişkenleri ise temiz dizi yani white noise özelliği göstermektedirler. Pozitif ve negatif şoklar ise şu şekilde gösterilmektedir: $\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0)$, $\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0)$, $\varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$, $\varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$ ve $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$, $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ şeklinde gösterilmektedir. Tüm bu bilgilerden sonra y_{1t} ve y_{2t} 'ye ait denklemler aşağıda gösterilmektedir:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (13)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (14)$$

Kullanılan her bir değişkenin pozitif ve negatif şokları kümülatif yani birikimli bir şekilde tanımlanabilmekte ve şu şekilde gösterilmektedirler: $y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+$, $y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$, $y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+$, $y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, her değişken üzerindeki pozitif ve negatif şokların etkisi kalıcı olmaktadır. $y_t^+ = y_{1t}^+ + y_{2t}^+$ Denklemine yani pozitif birikimli şoklar arasındaki nedensellik etkisinin olduğu varsayılarak ve bu denkleme ait y_{1t}^+ ve y_{2t}^+ değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için ise denklem 15'te yer alan p gecikmeli VAR(p) modeli ile analiz edilerek belirlenmektedir:

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t^+ \quad (15)$$

Denklem 15'te, y_t^+ 2×1 boyutundaki değişkenlerin vektörünü, v 2×1 boyutundaki kesişim/sabit vektörünü ve u_t^+ ise 2×1 boyutundaki hata terimi vektörünü ifade etmektedir (burada temsil edilen değişkenler, pozitif şokların kümülatif toplamı şeklinde denklemde yer almaktadırlar). A_r matrisi ise ($r=1, \dots, p$) r. gecikme için kullanılan 2×2 boyutundaki parametreler matrisi olarak ifade edilmektedir. HJ (2012) nedensellik testinde kullanılması için birden fazla bilgi kriteri yer almaktadır ve bunlar; Akaike, Schwarz, Hannan-Quinn, Düzeltilmiş AIC, HJC, Use Maxlags bilgi kriterlerinden oluşmaktadır. Hatemi-J (2012) çalışmasında kendi bilgi kriterini önermiştir, ancak araştırmacılar çalışmalarında, VAR modeli üzerinden belirlediği gecikme uzunluğuna ait bilgi kriterlerini de kullanabilmektedir. Hatemi-J (2012)'ye ait HJC bilgi kriteri denklem 16'da gösterilmektedir.

$$HJC = \ln(|\hat{\Omega}_j|) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right), j = 0, \dots, p \quad (16)$$

Denklem 16'da gösterilen $(|\hat{\Omega}_j|)$ katsayısı, j gecikme uzunluğuyla oluşturulup VAR modelindeki hata terimlerinin varyans-kovaryans matrisine ait tahmin determinantı, T gözlem sayısı, n

ise VAR modeline ait denklem sayısı olarak ifade edilmektedir. Yapılan analizde uygun gecikme uzunluğuna karar verildikten sonra, “ y_t^+ ”nın k. elementi y_t^+ ’nin ω . Elementinin Granger nedeni değildir” şeklindeki temel hipotez test edilmektedir ve bu test asimptotik X^2 (Ki-kare) ile dağılım gösteren Wald test istatistiği ile hesaplanmaktadır. Yapılan bu nedensellik testi, verilerin normal dağılım göstermemeleri durumunda da uygulanabilmektedir. Değişkenlere nedensellik testi uygulandıktan sonra, test istatistiğine ait değerler Bootstrap simülasyonu tekniğinden elde edilen kritik değerlerle karşılaştırılarak analizde kullanılan değişkenler arasında asimetric nedensellik ilişkisinin olup olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Çağlar ve Mert, 2019:351).

4. ARAŞTIRMAYA AİT VERİ SETİ

BTC ve ETH ile aralarındaki ilişkinin araştırıldığı ekonomik göstergeler, literatürde en çok kullanılan değişkenler arasından pay piyasası endeksleri olarak seçilmiştir. Söz konusu bu endeksler; Meksika- FTSE BIVA Real Time Index (Gerçek Zamanlı Endeks), Endonezya- IDX Composite, Güney Böylece mevcut analiz için toplamda 6 adet değişken kullanılmıştır ve bağımlı değişken olarak kripto paraların seçildiği bağımsız değişken olarak ise borsa endekslerinin kullanıldığı analizde, Covid-19 pandemi döneminde 438 adet gözlemden oluşan günlük veriler kullanılmış olup 02.01.2020-03.12.2021 dönemlerini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenler www.investing.com adresinden temin edilmiştir. Ayrıca www.coinmarketcap.com sitesinden alınan 5 Aralık 2021 tarihindeki verilere göre, Bitcoin’in piyasa değeri 926,131,843,285\$’dan, Ethereum’un piyasa değeri ise 492,736,895,118\$’dan oluşurken piyasa hakimiyet gücünün %40,4’ü Bitcoin’e, %21,5’i ise Ethereum’a aittir. Araştırmaya dahil edilen tüm değişkenler, Excel üzerinden doğal logaritmaları alınarak kullanılmıştır ve “LN” sembolü ile gösterilmiştir. Söz konusu araştırmanın gerçekleştirilmesi için Eviews-9, Winrats Pro-8 ve Gauss-6 programlarından yararlanılmıştır. Tablo 1’de analizde kullanılan değişkenler ve kısaltmaları yer almaktadır.

Tablo 1. Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları

Değişkenler	Kısaltmaları
Bitcoin	BTC
Ethereum	ETH
FTSE BIVA Real Times Index	FTSE
IDX Composite	IDX
KOSPI	KOSPI
BIST100	BIST

Araştırmada kullanılmasına karar verilen değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla Covid-19 pandemi süreci dönemi baz alınarak 2 adet model kurulup şöyle açıklanmaktadır:

Model-1: Bağımlı değişken olarak seçilen Bitcoin ile bağımsız değişken olarak seçilen borsa endeksleri (FTSE, IDX, KOSPI ve BIST100) arasındaki ilişki ve nedensellik etkisi

H_0 : Borsa endeksleri ile Bitcoin arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Borsa endeksleri ile Bitcoin arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Model-2: Bağımlı değişken olarak seçilen Ethereum ile bağımsız değişken olarak seçilen borsa endeksleri (FTSE, IDX, KOSPI ve BIST100) arasındaki ilişki ve nedensellik etkisi

H_0 : Borsa endeksleri ile Ethereum arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Borsa endeksleri ile Ethereum arasında nedensellik ilişkisi vardır.

5. ARAŞTIRMANIN ANALİZİ VE BULGULARI

Analize dahil edilen değişkenlere ilk olarak uygulanan ADF ve FADF birim kök testi sonuçları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. Böylece, yapılan birim kök testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığının tespit edilmesi için gerekli ön koşulun sağlanması gerekmektedir. Ön koşuldaki kasıt, analizde kullanılan değişkenlerin düzey değerlerine uygulanan birim kök testlerine ait test istatistikleri değerinin kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük çıkması ve aynı şekilde, birinci farkları alındıktan sonra da test istatistiği değerlerinin kritik değerlerden mutlak değerce büyük çıkması gerekmektedir. Ancak, FADF birim kök testinde ilk önce F-trigonometrik terimlerinin anlamlı olup olmadığına bakılmaktadır ve Fourier trigonometrik terim, Enders-Lee (2012)'nin çalışmasında bulunan kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. F-test istatistiği değerinin kritik değerlerden küçük olması halinde F-trigonometrik teriminin anlamsız olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilmediği için F-teriminin anlamsız olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır ve bu nedenle, test istatistiği değerlerine bakılmasına gerek kalmadığı için değişkenlere, geleneksel ADF birim kök testi uygulanmakta ve bu testin sonuçları geçerli olmaktadır. Tablo 2’de Fourier ADF birim kök testi bulguları yer almaktadır.

Tablo 2: FADF Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	Sabit					Sabit+Trend				
	Min RSS	K	F-İst	t-ist	Opt. Lag	Min RSS	k	F-ist	t-ist	Opt. Lag
LNBTC	1.229	3	3.284	-1.777	1	1.224	1	2.556	-2.204	1
LNETH	2.100	1	1.381	-1.410	1	2.050	1	3.439	-3.221	1
LNFTSE	0.076	1	5.013	-2.382	0	0.076	5	3.421	-2.893	0
LNIDX	0.082	4	3.427	-1.166	0	0.081	4	3.234	-3.893	0
LNKOSPI	0.100	4	3.575	-1.084	0	0.099	1	5.908	-2.927	0
LNBIŞT	0.106	4	7.526*	-0.135	0	0.105	4	7.575	-1.961	0
F- Kritik Değerler	%1 9.78	%5 7.29	%10 6.16			%1 11.52	%5 8.76	%10 7.53		

Min RSS: En küçük kalıntı kareler toplamını, k: Uygun frekans sayısını, Optimal lag: Uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. *:0.01 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Tablo 2’de hem sabitli modelde hem de sabitli ve trendli modelde F-istatistiği değerleri kritik değerlerden küçük olduğu için fourier terimin anlamsız olduğunu savunan temel hipotez (H_0) reddedilememektedir ve F-istatistiğinin anlamsız olduğu sonucu tespit edilmiştir. Bu nedenle, değişkenlerin birim köklü olup olmadıklarının tespit edilmesi için kullanılan test istatistiği değerlerine bakmaya gerek kalmadığı için değişkenlere geleneksel ADF birim kök testi uygulanıp analize ADF birim kök testi sonucuna göre devam edilecektir. Tablo 3’te ADF birim kök testi bulguları yer almaktadır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	Düzye		Birinci Fark		Karar
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend	
LNBTC	-0.942 (0.774)	-1.652 (0.770)	-23.071 (0.000)	-23.048 (0.000)	I (1)
LNETH	-0.790 (0.820)	-2.437 (0.359)	-23.328 (0.000)	-23.302 (0.000)	I (1)
LNFTSE	-0.726 (0.837)	-2.526 (0.315)	-21.608 (0.000)	-21.643 (0.000)	I (1)
LNIDX	-1.418 (0.573)	-3.352 (0.119)	-9.927 (0.000)	-10.004 (0.000)	I (1)
LNKOSPI	-1.081 (0.724)	-1.752 (0.725)	-12.400 (0.000)	-12.389 (0.000)	I (1)
LNBIŞT	0.337 (0.980)	-1.572 (0.802)	-20.212 (0.000)	-20.281 (0.000)	I (1)
%1	-3.445	-3.979	-3.445	-3.979	

%5	-2.867	-3.420	-2.867	-3.420	
%10	-2.570	-3.132	-2.570	-3.132	

***: %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. (): Olasılık değerlerini temsil etmektedir.

Tablo 3'te değişkenlerin düzey değerleri kullanılarak yapılan ADF birim kök testi bulgularına göre hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde tüm test istatistiği değerleri kritik değerlerden mutlak değerce küçük bulunmuştur. Bu nedenle, birim kökün olduğunu savunan temel hipotez reddedilemediği için değişkenlerin düzey değerlerinde durağan dışı yani birim köklü olduğu sonucu tespit edilmiştir. Daha sonra değişkenlerin birinci farkı alınarak tekrar birim kök testi yapıldığında, tüm değişkenlerin test istatistiği değerleri hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğu için değişkenlerin birim köklü olduğunu savunan temel hipotez reddedilip değişkenlerin durağan olduğunu savunan alternatif hipotez kabul edilmektedir. Böylece, değişkenlerin hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde birinci farklarında durağan yani I (1) oldukları sonucu tespit edilmiştir ve analize I (1) düzeyde durağan bulunan değişkenlerle devam edilmesine karar verilmiştir.

5.1. Model-1 Analiz Sonuçları

Yapılan birim kök testleri sonucunda, değişkenlerin bütünleşme derecelerinin I (1) olduğu tespit edilmiş ve aralarındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin tespiti Tsong vd. (2016)'nin Fourier eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Bu eşbütünleşme testinde ilk önce test istatistiği değerinin sonuçlarına bakılıp bu değer, Tsong vd. (2016) yılındaki çalışmasında yer alan kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Test istatistiği değerinin kritik değerlerden küçük çıkması halinde eşbütünleşmenin olduğunu savunan temel hipotez kabul edilecektir ve böylece değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucu tespit edilecektir. Aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenlerin ise fourier trigonometrik terimlerinin anlamlı olup olmadığına bakılmaktadır. Fourier terimini ifade eden F-istatistiği değerleri Tsong vd. (2016) yılındaki çalışmasında yer alan F-kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. F-istatistiği değerinin F-kritik değerden büyük çıkması durumunda fourier trigonometrik terimin anlamsız olduğunu ileri süren temel hipotez (H_0) reddedilip fourier trigonometrik terimin anlamlı olduğunu ileri süren alternatif hipotez (H_1) kabul edilecektir ve F-teriminin anlamlı olduğu sonucu tespit edilmiş olacaktır. Bağımlı değişken olarak Bitcoin'in seçildiği ve bağımsız değişken olarak borsa endekslerinin (FTSE, IDX, KOSPI ve BIST) seçildiği değişkenlere ait hem sabitli hem de trendli modelin yer aldığı Fourier eşbütünleşme (FSHIN) testine ait bulgular Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Model-1 için FSHIN Testi Bulguları

Sabit						Sabit+Trend					
P	K	t-ist	%1	F-ist	%1	p	k	t-ist	%1	F-ist	%1
			%5		%5				%5		%5
			%10		%10				%10		%10
4	2	0.059	0.171	5.175	5.774	4	2	0.040	0.086	10.147	5.860
			0.097		4.066				0.055		4.019
			0.072		3.352				0.044		3.306

p: Bağımsız değişken sayısını, k: uygun frekans sayısını ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan hem sabitli hem de sabitli ve trendli modele ait test istatistiği değerleri tüm anlam düzeylerinde kritik değerlerden küçük olduğu için eşbütünleşmenin olduğunu savunan temel hipotez kabul edilmektedir ve değişkenler arasında her iki model için de eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucu ortaya çıkıp söz konusu bu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle, değişkenlerin fourier trigonometrik teriminin anlamlı olup olmadığına belirlenmesi gerekmektedir. Sabitli modelde fourier trigonometrik terim %5 ve %10 anlam düzeylerinde ve trendli modelde de tüm anlam düzeylerinden büyük olduğu için fourier terimin anlamlı olduğunu savunan

alternatif hipotez kabul edilmektedir ve böylece, yapılan eşbütünleşme testi sonuçlarının geçerli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenlere ait uzun dönem katsayılar ise Stock-Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS yöntemi ile tahmin edilmiştir ve bu yöntemde standart hatalar düzeltilerek modele eklendiği için DOLS yöntemine ait test istatistiği değerleri; 2.5 ve üzerinde değer alması durumunda %1, 1.96 ve üzerinde değer alması durumunda %5 ve 1.64 ve üzerinde değer alması durumunda ise %10 kritik değerleri ile tahmin edilip yorumlanmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019:266). DOLS yöntemine ait bulgular Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Model-1 için DOLS Yöntemi Bulguları

Değişkenler	Sabit			Sabit+Trend		
	Katsayılar	Standart Hata	Test İstatistiği	Katsayılar	S.H.	t-ist
LNFTSE	2.297	1.895	1.212	-1.204	0.903	-1.333
LNIDX	-2.850	3.253	-0.876	2.774	1.515	1.831***
LNKOSPI	2.448	1.515	1.616	0.579	0.643	0.901
LNBIŞT	1.939	2.085	0.930	-0.239	0.859	-0.279
C	-14.151	12.210	-1.159	-9.812	4.668	-2.102**
T	-	-	-	0.005	0.000	6.364*
SİN	0.140	0.128	1.088	0.286	0.053	5.321*
COS	0.058	0.181	0.324	-0.027	0.069	-0.393

*, **, ***: 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. C: Sabit Terim, T: Trend Terimi.

Model-1'e ait uzun dönem katsayı tahminlerinin ve fourier trigonometrik terimlerin yer aldığı Tablo 5'te, sadece sabitli ve trendli modelde LNIDX endeksinin katsayı değeri %10'a göre, sabit terimin katsayısı %5' göre, trendin ve sinüsün katsayısı ise %1'e göre anlamlı bulunmuştur. Pandemi döneminde LNIDX endeksindeki %1 birimlik artış uzun dönemde BTC fiyatı üzerinde %2,77 birim artışa neden olmaktadır. Sonuç olarak, pandemi döneminde sabitli modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin Bitcoin üzerinde bir etkilerinin olmadığı ve trendli modelde ise sadece LNIDX borsa endeksinin BTC üzerinde hem pozitif yönde hem de arttırıcı yönde bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi için pozitif ve negatif şok ayrımının yapıldığı Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Bu hususta, mevcut çalışmada değişkenlere yapılan birim kök testi sonuçlarına göre belirlenen maksimum bütünsel dereceleri dikkate alınarak VAR modeli kurulmuş ve değişkenlerin uygun gecikme uzunluğu Akaike (AIC) bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Ayrıca, analiz hem pozitif şok durumlarını hem de negatif şok durumlarını ayrı ayrı değerlendirip değişkenler arasındaki ilişkinin yapısını ortaya çıkarmaktadır. Değişkenlere uygulanan nedensellik testi sonucunda, test istatistiği değeri Bootstrap kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır ve t-istatistiği değerinin kritik değerlerden büyük olması durumunda nedenselliğin olmadığını ifade eden temel hipotez (H_0) reddedilir ve nedenselliğin olduğunu ifade eden alternatif hipotez (H_1) kabul edilerek X değişkeninin Y değişkeninin nedeni olduğu sonucu elde edilmektedir. Finansal piyasalarda ise bireylerin pozitif şoklara kıyasla negatif şoklara daha fazla tepki verdikleri bilindiği için mevcut çalışmanın hem kazandıran hem de kaybettiren dönemlerde seçili ekonomik göstergelerle Bitcoin ve Ethereum'un birbirlerini nasıl etkiledikleri sonucunu ortaya çıkararak yatırımcılara ve işletmelere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için VAR modeli kurularak gecikme uzunluğunun AIC bilgi kriterine göre belirlendiği Tablo 6'da BTC ile borsa endekslerine ait Hatemi-J (2012) nedensellik testi bulguları yer almaktadır.

Tablo 6: Model-1 için Hatemi-J Nedensellik Testi Bulguları

Sıfır Hipotezi	WALD Test İstatistiği	%1	%5	%10	k
LNFTSE ⁺ ≠ LNBTCT ⁺	48.093 ^a	7.707	4.088	2.855	
LNFTSE ⁻ ≠ LNBTCT ⁻	47.425 ^a	6.907	3.985	2.832	

LNBTC ⁺ ≠ LNFSE ⁺	12.222 ^a	6.983	3.887	2.741	1
LNBTC ⁻ ≠ LNFSE ⁻	11.944 ^a	7.129	3.994	2.869	
LNIDX ⁺ ≠ LNBTC ⁺	3.882	18.512	13.527	11.122	
LNIDX ⁻ ≠ LNBTC ⁻	4.646	18.102	13.110	11.027	
LNBTC ⁺ ≠ LNIDX ⁺	19.802 ^a	19.001	13.754	11.493	6
LNBTC ⁻ ≠ LNIDX ⁻	19.561 ^a	18.123	13.573	11.286	
LNKOSPI ⁺ ≠ LNBTC ⁺	2.842	20.974	15.561	12.937	
LNKOSPI ⁻ ≠ LNBTC ⁻	2.763	21.027	15.493	12.975	
LNBTC ⁺ ≠ LNKOSPI ⁺	7.264	21.226	15.539	13.139	7
LNBTC ⁻ ≠ LNKOSPI ⁻	7.052	21.166	15.380	13.035	
LNBIST ⁺ ≠ LNBTC ⁺	4.459	18.826	13.522	11.250	
LNBIST ⁻ ≠ LNBTC ⁻	6.597	18.892	13.646	11.404	
LNBTC ⁺ ≠ LNBIST ⁺	15.398 ^b	18.366	13.671	11.376	6
LNBTC ⁻ ≠ LNBIST ⁻	15.202 ^b	19.716	13.822	11.306	

a, b: Test istatistiklerinin %1, %5 düzeylerinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir. ≠ Notasyonu değişkenler arasında nedenselliğin olmadığını ifade eden temel hipotezi, k: Uygun gecikme uzunluğunu, %1, %5 ve %10: Bootstrap kritik değerlerini ifade etmektedir.

- **(BTC⁺ ⇔ FTSE⁺):** Ekonomide yaşanan yükseliş dönemlerinde, BTC'nin pozitif şokları ile FTSE endeksinin pozitif şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(BTC⁻ ⇔ FTSE⁻):** Ekonomide yaşanan düşüş dönemlerinde, BTC'nin negatif şokları ile FTSE endeksinin negatif şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(BTC⁺ ⇒ IDX⁺):** Ekonomide yaşanan yükseliş dönemlerinde, BTC'nin pozitif şoklarından IDX endeksinin pozitif şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(BTC⁻ ⇒ IDX⁻):** Ekonomide yaşanan düşüş dönemlerinde, BTC'nin negatif şoklarından IDX endeksinin negatif şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(BTC⁺ ⇏ KOSPI⁺):** Ekonomide yaşanan yükseliş dönemlerinde, BTC'nin pozitif şokları ile KOSPI endeksinin pozitif şokları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı,
- **(BTC⁻ ⇏ KOSPI⁻):** Ekonomide yaşanan düşüş dönemlerinde, BTC'nin negatif şokları ile KOSPI endeksinin negatif şokları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı,
- **(BTC⁺ ⇒ BIST⁺):** Ekonomide yaşanan yükseliş dönemlerinde, BTC'nin pozitif şoklarından BIST endeksinin pozitif şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(BTC⁻ ⇒ BIST⁻):** Ekonomide yaşanan düşüş dönemlerinde, BTC'nin negatif şoklarından BIST endeksinin negatif şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

5.2. Model-2 Analiz Sonuçları

Bağımlı değişken olarak seçilen Ethereum'un ve bağımsız değişken olarak seçilen borsa endekslerine (FTSE, IDX, KOSPI ve BIST) ait hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelin yer aldığı Fourier eşbütünlüşme testi bulguları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Model-2 için FSHIN Testi Bulguları

p	K	t-ist	Sabit			Sabit+Trend										
			%1	%5	%10	P	k	t-ist	%1	%5	%10					
4	1	0.050	0.096	0.061	0.050	5.571	4	2	0.034	0.086	0.055	0.044	12.159	5.860	4.019	3.306

p: Bağımsız değişken sayısını, k uygun frekans sayısını temsil etmektedir.

Tablo 7’de yer alan hem sabitli hem de sabitli ve trendli modele ait test istatistiği değerleri tüm anlam düzeylerinde kritik değerlerden küçük bulunmuştur. Bu nedenle, eşbütünlüğün olduğunu savunan temel hipotez kabul edilmektedir ve değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket ettikleri sonucu tespit edilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi bulunduğu için değişkenlerin fourier trigonometrik teriminin anlamlı olup olmadığını belirlemek gerekmektedir. Sabitli modelde fourier terimi %5 ve %10 anlam düzeylerinden, sabitli ve trendli modelde ise tüm anlam düzeylerinden büyük olduğu için fourier terimin anlamlı olduğunu savunan alternatif hipotez kabul edilmektedir. Fourier terim anlamlı çıktığı için yapılan eşbütünlük testi sonuçlarının geçerli olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin uzun dönem katsayıları DOLS metodu ile tahmin edilmiştir ve bulguları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo-8: Model-2 için DOLS Yöntemi Bulguları

Değişkenler	Sabit			Sabit+Trend		
	Katsayılar	Standart Hata	Test İstatistiği	Katsayılar	S.H.	t-ist
LNFTSE	-1.238	4.579	-0.270	0.216	1.082	0.200
LNIDX	-3.779	3.000	-1.260	1.829	1.814	1.008
LNKOSPI	5.536	2.054	2.694*	0.883	0.771	1.146
LNBIŞT	3.219	2.193	1.468	-0.496	1.029	-0.482
C	-18.818	14.735	-1.277	-15.623	5.592	-2.794*
T	-	-	-	0.007	0.000	7.501*
SİN	-0.176	0.425	-0.414	0.178	0.064	2.766*
COS	0.521	0.325	1.605	-0.088	0.083	-1.056

*:0.01 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

DOLS yöntemi sonuçlarının yer aldığı Tablo 8’de sabitli modelde, bağımsız değişkenlerden sadece LNKOSPI borsa endeksinin katsayı değeri %1’e göre anlamlı bulunmuştur. Bu bağlamda, LNKOSPI endeksindeki %1 birimlik bir artış uzun dönemde ETH üzerinde %5.53 birim artışa neden olmaktadır. Sabitli ve trendli modelde ise bütün bağımsız değişkenlerin ve cosinüsün katsayı değerleri anlamsız bulunmuştur. Bu nedenle pandemi döneminde bu dört endeksin uzun dönemde ETH üzerinde bir etkilerinin olmadığı ve birbirlerinden bağımsız bir şekilde hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisinin tespiti için VAR modeli kurularak uygun gecikme uzunluğunun AIC bilgi kriterine göre belirlendiği Model-2 için Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik bulguları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo-9: Model-2 Hatemi-J Nedensellik Testi Bulguları

Sıfır Hipotezi	WALD Test İstatistiği	%1	%5	%10	k
LNFTSE ⁺ ≠ LNETH ⁺	58.108 ^a	6.846	4.125	2.876	1
LNFTSE ⁻ ≠ LNETH ⁻	58.127 ^a	6.815	4.039	2.820	
LNETH ⁺ ≠ LNFTSE ⁺	13.690 ^a	6.852	3.995	2.790	
LNETH ⁻ ≠ LNFTSE ⁻	13.564 ^a	6.835	3.927	2.820	
LNIDX ⁺ ≠ LNETH ⁺	6.506	17.999	13.413	11.227	6
LNIDX ⁻ ≠ LNETH ⁻	6.328	18.511	13.516	11.320	
LNETH ⁺ ≠ LNIDX ⁺	2.043	18.333	13.319	11.136	
LNETH ⁻ ≠ LNIDX ⁻	2.041	18.252	13.491	11.289	
LNKOSPI ⁺ ≠ LNETH ⁺	9.522	22.022	16.412	14.132	8
LNKOSPI ⁻ ≠ LNETH ⁻	9.048	22.165	16.649	14.233	
LNETH ⁺ ≠ LNKOSPI ⁺	16.278 ^c	21.651	16.458	14.117	
LNETH ⁻ ≠ LNKOSPI ⁻	15.866 ^c	21.810	16.826	14.324	
LNBIŞT ⁺ ≠ LNETH ⁺	12.654 ^b	13.777	9.895	8.075	4
LNBIŞT ⁻ ≠ LNETH ⁻	12.359 ^b	14.219	10.017	8.152	
LNETH ⁺ ≠ LNBIŞT ⁺	8.660 ^c	14.338	9.980	8.197	
LNETH ⁻ ≠ LNBIŞT ⁻	8.503 ^c	14.444	10.031	8.157	

a, b, c: Test istatistiklerinin %1, %5, %10 düzeylerinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir. \neq Notasyonu değişkenler arasında nedenselliğin olmadığını ifade eden temel hipotezi, k: Uygun gecikme uzunluğunu, %1, %5 ve %10: Bootstrap kritik değerlerini ifade etmektedir.

- **(ETH⁺⇔FTSE⁺):** Ekonomide yaşanan yükseliş dönemlerinde, Ethereum'un pozitif şokları ile FTSE endeksinin pozitif şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(ETH⇔FTSE⁻):** Ekonomide yaşanan düşüş dönemlerinde, Ethereum'un negatif şokları ile FTSE endeksinin negatif şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(ETH⁺⇏IDX⁺):** Ekonomide yaşanan yükseliş dönemlerinde, ETH'nin pozitif şokları ile IDX endeksinin pozitif şokları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı,
- **(ETH⁻⇏IDX⁻):** Ekonomide yaşanan düşüş dönemlerinde, ETH'nin negatif şokları ile IDX endeksinin negatif şokları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı,
- **(ETH⁺⇒KOSPI⁺):** Ekonomide yaşanan yükseliş dönemlerinde, Ethereum'un pozitif şoklarından KOSPI endeksinin pozitif şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(ETH⇒KOSPI⁻):** Ekonomide yaşanan düşüş dönemlerinde, Ethereum'un negatif şoklarından KOSPI endeksinin negatif şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(ETH⁺⇔BIST⁺):** Ekonomide yaşanan yükseliş dönemlerinde, Ethereum'un pozitif şokları ile BIST endeksinin pozitif şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu,
- **(ETH⇔BIST⁻):** Ekonomide yaşanan düşüş dönemlerinde, Ethereum'un negatif şokları ile BIST endeksinin negatif şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada, Covid-19 pandemi döneminde seçili borsa endeksleri ile Bitcoin ve Ethereum arasındaki ilişkinin uzun ve kısa dönem açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Çünkü, kripto paraları etkileyebilecek birçok temel faktörün olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya dahil edilen borsa endeksleri; MIST ülkelerine ait Meksika- FTSE BIVA Real Time Index, Endonezya-IDX Composite, Güney Kore-KOSPI ve Türkiye-BIST100 endekslerinden oluşmaktadır. Pandemi döneminde 438 adet gözlemden oluşan günlük veriler kullanılmış olup 02.01.2020-03.12.2021 dönemlerini kapsamaktadır. Çalışmada, bağımlı değişken olarak kripto paraların seçildiği bağımsız değişken olarak ise borsa endekslerinin kullanıldığı analizde, Covid-19 pandemi dönemi için bağımlı değişken olarak seçilen BTC ile bağımsız değişken olarak seçilen borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi ve bağımlı değişken değişken olarak seçilen ETH ile bağımsız değişken olarak seçilen borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemek için toplamda 2 adet model kurulmuştur.

Değişkenlerin durağanlık mertebelerinin sınanması için tüm değişkenlere hem yapısal kırılmaları dikkate almayan geleneksel ADF hem de yapısal kırılmaları dikkate alan FADF birim kök testleri uygulanmıştır. FADF birim kök testi sonucunda, değişkenlere ait fourier terimlerine ait değerler anlamsız bulunduğu için değişkenlere ADF birim kök testi uygulanmıştır ve tüm değişkenlerin I (1) düzeyinde yani birinci farklarında durağan oldukları tespit edilerek analize, ADF birim kök testinin sonucu ile devam edilmiştir.

Covid-19 pandemi döneminde, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığını tespit etmek amacıyla değişkenlere uygulanan Fourier Eşbütünleşme testi sonucunda, pandemi döneminde değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde, genellikle kripto para birimlerinin öncüsü olan Bitcoin ile BIST100 borsa

endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir, ancak mevcut çalışmada, Bitcoin ile beraber Ethereum da analize dahil edilerek ekonomik göstergelerle olan ilişkisi açıklanmıştır. Mevcut çalışmayla hem kullanılan ekonometrik yöntem bakımından hem de seçilen değişkenler bakımından örtüşen birebir çalışma olmamakla beraber, analiz sonuçlarıyla paralellik gösteren literatürdeki çalışmalardan; Güleç vd. (2018), Kanat vd. (2018), Gönül (2019), Kartal ve Yağlı (2021), Salihoğlu ve Göv (2021) çalışmaları elde edilen bulgularla benzerlik gösterirken Kılıç vd. (2018), İşcan (2020), Yaman (2021), Yiğit ve Yiğit (2021) çalışmaları elde edilen bulgularla benzerlik göstermemektedir.

Değişkenlerin uzun dönem katsayıları hem sabitli model için hem de sabitli ve trendli model için DOLS metoduyla tahmin edilerek bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisinin nasıl ve ne yönde olduğu tespit edilmiştir. Covid-19 pandemi dönemine ait uzun dönem katsayı tahmini sonuçlarına göre; Model-1’de pandemi döneminde; IDX endeksinin uzun dönemde Bitcoin’i pozitif yönde etkilediği ve BIST100, KOSPI, FTSE endekslerinin ise uzun dönemde BTC üzerinde bir etkilerinin olmadığı ve BTC’den bağımsız hareket ettikleri tespit edilmiştir. Model-2’de pandemi döneminde; KOSPI endeksinin uzun dönemde ETH üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve BIST100, IDX, FTSE endekslerinin uzun dönemde ETH üzerinde etkilerinin olmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan eşbütünlük testi ve uzun dönem katsayı tahminlerinden sonra pandemi döneminde, değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin incelenmesi için ekonomide yaşanan yükseliş ve düşüş dönemlerindeki hareketleri daha iyi ortaya çıkarmak amacıyla pozitif ve negatif şokların ayrıştırıldığı asimetrik Hatemi-J (2012) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Pandemi döneminde değişkenlere yapılan nedensellik testi sonuçlarının yer aldığı birinci modelde; ekonomide pozitif şokların yaşandığı yükseliş dönemlerinde ve negatif şokların yaşandığı düşüş dönemlerinde, BTC’nin pozitif ve negatif şokları ile FTSE endeksinin pozitif ve negatif şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, BTC ve FTSE endeksi fiyatlarında meydana gelen artış ve azalışların birbirini etkiledikleri ortaya çıkmıştır. BTC’nin pozitif ve negatif şoklarından hem IDX hem de BIST100 endekslerinin pozitif ve negatif şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ve pandemi döneminde, BTC fiyatında meydana gelen artış ve azalışın IDX ve BIST100 borsa endeksleri üzerinde artış ve azalışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. BTC’nin pozitif ve negatif şokları ile KOSPI endeksinin pozitif ve negatif şokları arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ve bu durum, yatırımcılar açısından değerlendirildiğinde BTC ve KOSPI endeksinin pandemi döneminde aynı portföy içerisinde bulundurulmasının risk teşkil etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Hatemi-J asimetrik nedensellik testi sonuçlarının yer aldığı ikinci modelde; ekonomide pozitif şokların yaşandığı yükseliş dönemlerinde ve negatif şokların yaşandığı düşüş dönemlerinde hem FTSE endeksinin hem de BIST100 endeksinin pozitif ve negatif şokları ile ETH’nin pozitif ve negatif şokları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. ETH’nin pozitif ve negatif şokları ile IDX endeksinin pozitif ve negatif şokları arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edildiği için pandemi döneminde, bu iki değişkenin birbiri üzerinde artış ve azalışa neden olmadığı da ortaya çıkmıştır. ETH’nin pozitif ve negatif şoklarından KOSPI endeksinin pozitif ve negatif şoklarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edildiği için pandemi döneminde, ETH fiyatında meydana gelen artış ve azalışın KOSPI endeksi fiyatı üzerinde artış ve azalışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, pandemi döneminde sadece ETH ve IDX endeksinin aynı portföy içerisinde değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde, mevcut çalışma ile ilgili kullanılan yöntem bakımından birebir örtüşen bir çalışma olmadığı için kripto para birimleriyle seçili ekonomik göstergeler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkisini inceleyen bu çalışma, literatür için önem arz etmektedir. Son olarak, analizde elde edilen

nedensellik testi sonuçlarıyla paralellik gösteren ve paralellik göstermeyen çalışmalara değinecek olursak; Kanat ve Öget (2018) ile BTC ile BIST100 arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını; Kılıç ve Çütücü (2018), BIST100 endeksinden BTC'ye doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu; Gönül (2019), BTC ve ETH'nin BIST100 arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını; İşcan (2020), BTC ile BIST100 endeksi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını; Kartal ve Yağlı (2021), BIST100 endeksinden BTC'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu; Yaman (2021), BIST100'den BTC'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu, Yiğit ve Yiğit (2021), pandemi döneminden önce BIST100 endeksinden BTC'ye doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu, pandemi döneminde ise BTC'den BIST100 endeksine doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Yapılan analizler sonucunda, kripto para birimlerini etkileyen birçok faktörün olduğu tespit edilmiş ve yapı bakımından geleneksel finansal sektörlerden ayrışan kripto para birimlerinin, makroekonomik göstergelerle ilişki içerisinde olması bakımından yatırım kararı alınması halinde, bu durumların da göz önünde bulundurulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Mevcut çalışmada elde edilen bulguların, kripto para piyasalarına yön verdikleri düşünülen ve piyasa hakimiyet gücünü ellerinde bulduran Bitcoin ve Ethereum dışında diğer kripto para birimleri için de dikkate alınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Kripto paraların volatiliteleri yüksek olduğu için bu piyasada ani yükselişlerle birlikte ani düşüşler de meydana gelmektedir ve bu durum, yatırım açısından risk teşkil etmenin yanı sıra bazen yatırımcıların zarara da uğratmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemi döneminde dünya geneline yayılan ekonomik durgunluğa rağmen BTC ve ETH'nin fiyatlarında artışlar meydana geldiği için bu dönemde kripto paralar, yatırımcıların ilgisini çekmiştir. Mevcut çalışma, meydana gelen küresel sağlık krizinde kripto paraların hangi tür değişkenlerden etkilendiğini ortaya koyarak yatırımcılar için önem teşkil etmektedir. Kripto para fiyatları yüksek volatiliteye sahip oldukları için bu durum yatırımcıların, yatırım kararı alırken daha temkinli davranmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yapılan analiz süreci ve elde edilen sonuçların literatüre katkı sağlayacağı ve yatırımcılara portföy çeşitlendirmesi bakımından yol göstereceği düşünülmektedir.

Mevcut çalışmada, sınırlı bir dönem aralığı ve sınırlı sayıda ekonomik gösterge kullanılmış olup ilerideki akademik çalışmalarda veri seti genişletilebilir ya da farklı bir dönem aralığı tercih edilebilir ve ekonomik gösterge sayısı arttırılabilir. Ayrıca, mevcut çalışmada bağımlı değişken olarak sadece BTC ve ETH kullanıldığı için aynı veri seti ve değişkenler kullanılıp kripto paralar bağımsız olarak seçilip ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri incelenebilir. Benzer dönem aralığıyla aynı ekonomik göstergelerle farklı kripto para birimleri analiz edilebilir ya da BTC ve ETH, farklı ekonomik göstergelerle analiz edilebilir. Son olarak, aynı değişkenlerle pandemi dönemi bittikten sonra tekrar çalışma yapılarak sonuçları, mevcut çalışmayla kıyaslanabilir.

Etik Beyan

“Seçilmiş Borsa Endeksleri ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz” isimli çalışmanın yazılması ve yayınlanması sürecinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilip mevcut çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Ayrıca, mevcut çalışma Etik Kurul onayını gerektiren bir çalışma niteliğini taşımamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın taslağının oluşturulmasından çalışmanın son şeklini almasına kadar tüm bilgi ve donanımlarıyla bütün süreçlere katkı yapmışlardır ve çalışmanın son halini değerlendirerek onaylamışlardır.

Çatışma Beyanı

Döğer Toprak, Y. & Kubar, Y. (2023). Seçilmiş Borsa Endeksleri ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 21-45.

Yapılan bu çalışma hem bireysel hem de kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akay, E. Ç., Güriş, B. ve Güriş, S. (2020). *R ile Temel Ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B. ve Sağlam, F. (2015). Kripto para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(11), 247-261.
- Ağan, B. ve Aydın, Ü. (2018). Kripto Para Birimlerinin Küresel Etkileri: Asimetrik Nedensellik Analizi. *Uluslararası Katımlı 22. Finans Sempozyumu*, 797-816.
- Baek, C. and Elbeck, M. (2014). Bitcoins As An Investment or Speculative Vehicle? A First Look. *Applied Economics Letters*. 22(1): 30-34.
- Bakır, E. (2021). *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Kripto Para Birimleri ile Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişki. (Yüksek Lisans Tezi)*. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Banerjee, A., Dolado, J. J., Galbraith, J. W. and Hendry, D. (1993). Co-integration, Error Correction and The Econometric Analysis of Non-Stationary Data. *Oxford University Press*.
- Bouri, E., Molnár, P., Azzi, G., Roubaud, D. and Hagfors, L. I. (2017). On The Hedge and Safe Haven Properties Of Bitcoin: Is It Really More Than A Diversifier? *Finance Research Letters*, 20, 192-198.
- Cermak, V. (2017). "Can Bitcoin Become A Viable Alternative To Fiat Currencies? An Empirical Analysis Of Bitcoin's Volatility Based On A GARCH Model Economics Student Theses and Capstone Projects", 67. https://creativematter.skidmore.edu/econ_studt_schol/67 (Erişim Tarihi: 26.11.2021).
- Çağlar, A. E. ve Mert, M. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çobanoğlu, V. (2021). *Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testlerinin Gelişimi: Makroekonomik Verilerle Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Dere, Y. (2019). *Kripto Para Birimi Bitcoin ile Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Dirican, C. ve Canoz, I. (2017). The Cointegration Relationship Between Bitcoin Prices and Major World Stock Indices: An Analysis With ARDL Model Approach. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 377-392.
- Dickey, D. A. and Fuller W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*. 49(4): 1057- 1072.
- Dyhrberg, A. H. (2016). Bitcoin, Gold and The Dollar—A GARCH Volatility Analysis. *Finance Research Letters*, 16, 85-92. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2015.10.008>.
- Enders, W., and Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Estrada, J. C. S. (2017). *Analyzing Bitcoin Price Volatility*. University of California, Berkeley.

- Döğer Toprak, Y. & Kubar, Y. (2023). Seçilmiş Borsa Endeksleri ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 21-45.
- Gazel, S. (2018). Değerli Metaller ve Makroekonomik Değişkenler: Türkiye İçin Bir Fourier Eşbütünleşme Testi Uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 527-542.
- Geçmiş Veriler. Erişim Adresi <https://tr.investing.com/indices/ise-100-historical-data> (E.T. 13.12.2021).
- Gönül, C. (2019). *Kripto Para Biriminin Ekonomik Göstergelere Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Güleç, Ö. F., Çevik, E. ve Bahadır, N. (2018). Bitcoin ile Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18-37.
- Güriş, S., Akay, E. Ç. ve Bülbül, H. (2020). Enflasyon Yakınsamasının Fourier Birim Kök Testleri İle İncelenmesi: Kırılgan Beşli Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(3), 85-92.
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric Causality Tests With An Application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- İnal, V. (2020). *Türkiye'de Mali Sürdürülebilirlik*. Ankara: İksad Yayınları.
- İnal, V. (2020). *Vergi Politikalarının Ekonomik Büyüme ve Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi. (Doktora Tezi)*. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- İşcan, H. (2020). Bitcoin ile Finansal Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Var Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(İktisadi ve İdari Bilimler), 107-118.
- Karaağaç, G. A. ve Altınırnak, S. (2018). En Yüksek Piyasa Değerine Sahip On Kripto Paranın Birbirleriyle Etkileşimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (79), 123- 138.
- Karakaya, O. (2022). *Kripto Paralar Arasında Ortalamada ve Varyansta Nedensellik İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Bingöl Üniversitesi, Bingöl.
- Kanat, E. ve Öget, E. (2018). Bitcoin ile Türkiye ve G7 Ülke Borsaları Arasındaki Uzun ve Kısa Dönemli İlişkilerin İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 3(3), 601-614.
- Kartal, C. ve Yağlı, B. (2021). Bitcoin ile Türkiye ve BRICS Ülkeleri Borsa Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6(11), 21-34.
- Kılıç, Y. ve Çütcü, İ. (2018). Bitcoin Fiyatları ile Borsa İstanbul Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 235-250.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System. *Decentralized Business Review*, 21260.
- Özer, M. O. (2019). *Gelişmekte Olan Ülkelerde İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ile Cari Açık Arasındaki İlişki. (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özer, M. O. (2020). Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye İçin Bir Fourier Eşbütünleşme Testi Uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 186-197.
- Pata, K., ve Ela, M. (2020). Türkiye'de Finansal Gelişmenin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkileri: Fourier Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri. *Mali Çözüm Dergisi*, 30, 171-188.

Döğer Toprak, Y. & Kubar, Y. (2023). Seçilmiş Borsa Endeksleri ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 21-45.

Perron, P. (1989). The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401.

Polat, M. ve Tuncel, F. B. (2020). Borsa İstanbul ve Kripto Paralar Arasında Saklı Eşbütünlük İlişkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 57(654), 119-137.

Polat, B. (2021). *Yapısal Kırılma ve Fourier Eşbütünlük Analizi: Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması. (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Salihoğlu, E. ve Göv, A. (2021). Dijital Emtia Olarak Bitcoin’e Yatırım Portföyünde Yer Verilmeli mi? Bitcoin’in Altın, Gümüş ve Petrol Fiyatları ile İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 538-554.

Stock, J. H. and Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator Of Cointegrating Vectors In Higher Order Integrated Systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.

Toplam Piyasa Değeri Yüzdesi (Hakimiyet). Erişim Adresi <https://coinmarketcap.com/> (E. T. 05.12.2021).

Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J., and Hu, T. C. (2016). The Fourier Approximation and Testing For The Null Of Cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.

Yaman, K. (2021). *Kripto Paralar, Finansal Piyasalar ile İlişkileri ve Bitcoin Örneği. (Yüksek Lisans Tezi)*. Başkent Üniversitesi, Ankara.

Yiğit, M. ve Yiğit, A. G. (2021). Türkiye’de Bitcoin’in Finansal Piyasalarla Entegrasyonuna Yönelik Bir Araştırma: Covid-19 Öncesi ve Sonrası İçin Bir Uzun Dönem Analizi. *Journal of Academic Value Studies*, 7(2), 177-193.

Genişletilmiş Öz

Seçilmiş Borsa Endeksleri ile Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Amaç: 2019 yılının aralık ayında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 virüsü kısa bir sürede dünya geneline yayılarak ekonomik anlamda üretimin azalması, işsizliğin artması, itibari paraların değer kaybetmesi gibi birçok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Bu dönem, birçok ekonomik gösterge üzerinde negatif etki bırakırken kripto para fiyatlarının, özellikle de Bitcoin ve Ethereum fiyatının artmasına neden olmuş ve pandemi döneminde yatırımcılar ve işletmeler açısından kripto paralar, yatırım fırsatı olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Bu nedenle, yapılan analizin yatırımcılara ve işletmelere portföy çeşitlendirmesi bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, mevcut çalışma pandemi dönemini kapsadığı için sağlık alanında meydana gelen küresel bir kriz döneminde, ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi de araştırmayı önemli kılmaktadır.

Araştırmada, Covid-19 pandemi dönemini kapsayan ve 02.01.2020-03.12.2021 tarihleri arasındaki günlük verilerden oluşan seçilmiş borsa endeksleriyle en yüksek piyasa değerine sahip olan kripto para birimlerinden ilk iki sırada yer alan Bitcoin ve Ethereum arasındaki ilişkinin uzun ve kısa dönem açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu borsa endeksleri MIST ülkelerine ait; Meksika- FTSE BIVA Real Time Index, Endonezya-IDX Composite, Güney Kore-KOSPI ve Türkiye-BIST100 endekslerinden oluşmaktadır. Bu çalışmada iki adet model kurulmuştur. İlk modelde Bitcoin kripto para birimi bağımlı değişken, MIST ülkelerine ait borsa endeksleri ise bağımsız değişken olarak seçilmiştir. İkinci modelde ise Ethereum kripto para birimi bağımlı değişken, MIST ülkelerine ait borsa endeksleri ise bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Böylece, pandemi döneminde kripto paralar ile seçilen borsa endeksleri arasında uzun dönemde herhangi bir ilişki var mı? Aralarında nedensellik ilişkisi var mı? Nedensellik ilişkisi olması durumunda bu ilişkinin yönünün ne olduğu gibi sorulara açıklık getirilerek, ilgili değişkenler arasındaki ilişki pandemi dönemi açısından açıklanmış olacaktır.

Yöntem: Seçili borsa endeksleri ile Bitcoin ve Ethereum arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu çalışma, üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, değişkenlerin durağanlık mertebelerini belirlemek için hem yeni nesil birim kök testi olan ve yapısal kırılmaları dikkate alan Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen Fourier Birim Kök Testi hem de analizlerde sıklıkla kullanılan klasik birim kök testi olan Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) yani ADF Birim Kök Testi uygulanmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünlük ilişkisi Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier

Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Aralarında eşbütünleşme ilişkisi çıkan değişkenlerin uzun dönem katsayıları DOLS yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmanın son aşamasında ise değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisi ise pozitif ve negatif şokların dikkate alındığı Hatemi-j (2012) Asimetrik Nedensellik Analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bulgular: Pandemi dönemini ele alan çalışmanın bulgularına göre; ilk aşamada değişkenlerin durağanlık mertebelerinin sınanması için analize dahil edilen tüm değişkenlere yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier ADF ve yapısal kırılmaları dikkate almayan geleneksel ADF birim kök testleri uygulanmıştır. Yapılan FADF birim kök testi sonucunda, değişkenlere ait fourier terimlerine ait değerler anlamsız bulunduğu için değişkenlere ADF birim kök testi uygulanarak tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları tespit edildiği için analize, ADF birim kök testinin sonucu ile devam edilmiştir. İkinci aşamada yapılan Fourier Eşbütünleşme testinin sonucuna göre uzun dönemde her iki modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşıldığı için değişkenlerin uzun dönem katsayıları DOLS metoduyla tahmin edilmeye çalışılmıştır ve ilk modelde; IDX endeksinin Bitcoin'in, ikinci modelde ise KOSPI endeksinin ETH'nin üzerinde pozitif yani fiyatları üzerinde arttırıcı bir etkisinin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Son aşama olarak ise pozitif ve negatif şokların ayrıştırıldığı asimetrik Hatemi-J (2012) nedensellik testinden faydalanılmıştır ve bu testin sonucuna göre; BTC-KOSPI, ETH-IDX borsa endekslerinin pozitif ve negatif şokları arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç: Yapılan analizler sonucunda, yapı bakımından geleneksel finansal sektörlerden ayrılan kripto para birimlerinin, borsa endeksleriyle ilişki içerisinde olmaları bakımından herhangi bir yatırım kararı alınması halinde, bu durumların da göz önünde bulundurulması gerektiği ve mevcut çalışmada elde edilen bulguların kripto para piyasalarına yön verdikleri düşünülen ve piyasa hakimiyet gücünü ellerinde bulduran Bitcoin ve Ethereum dışında diğer kripto para birimleri için de dikkate alınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Kripto para piyasasında yaşanan ani yükseliş ve düşüşler nedeniyle bu paraların volatiliteleri oldukça yüksektir. Bu nedenle kripto paralar, yatırımcılar açısından risk teşkil etmenin yanında yatırımcısını bazen bir anda zarara uğratabildikleri için yatırımcıların, yatırım kararı almaları halinde daha dikkatli davranmaları gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır. Covid-19 pandemi döneminde dünya geneline yayılan ekonomik durgunluğa rağmen BTC ve ETH'nin fiyatlarında artışlar meydana geldiği için bu dönemde kripto paralar, yatırımcıların ilgisini üzerine çekmiştir. Mevcut çalışmanın; meydana gelen olası bir küresel sağlık krizinde kripto paraların hangi tür değişkenlerden etkilendiğini ortaya koyarak yatırımcılar için önem teşkil ettiği, elde edilen sonuçların literatüre katkı sağlayacağı ve yatırımcılara portföy çeşitlendirmesi bakımından yol göstereceği düşünülmektedir.

Extended Abstract

An Econometric Analysis on the Relationship Between Selected Stock Indices and Crypto Currencies

Aim: The Covid-19 virus, which emerged in China in December 2019, spread to the whole world in a short time, bringing many negativities such as decrease in economic production, increase in unemployment, depreciation of nominal currencies. While this period had a negative impact on many economic indicators, it caused an increase in the prices of cryptocurrencies, especially Bitcoin and Ethereum, and cryptocurrencies began to be considered as an investment opportunity for investors and businesses during the pandemic period. For this reason, it is thought that the analysis will contribute to investors and businesses in terms of portfolio diversification. Therefore, since the current study covers the pandemic period, determining the relationship between the relevant variables during a global crisis in the field of health makes the research important.

In the research, it is aimed to examine the long and short term relationship between Bitcoin and Ethereum, which are among the top two cryptocurrencies with the highest market value, with selected stock market indices covering the Covid-19 pandemic period and consisting of daily data between 02.01.2020-03.12.2021. . The said stock market indices belong to MIST countries; It consists of Mexico-FTSE BIVA Real Time Index, Indonesia-IDX Composite, South Korea-KOSPI and Turkey-BIST100 indices. Two models were established in this study. In the first model, Bitcoin cryptocurrency was chosen as the dependent variable, and stock market indices of MIST countries were selected as the independent variable. In the second model, Ethereum cryptocurrency was chosen as the dependent variable, and stock market indices of MIST countries were selected as the independent variable. Thus, is there any long-term relationship between cryptocurrencies and selected stock market indices during the pandemic period? Is there a causal relationship between them? In case of a causal relationship, questions such as the direction of this relationship will be clarified, and the relationship between the relevant variables will be explained in terms of the pandemic period.

Method: This study, which aims to examine the relationship between selected stock market indices and Bitcoin and Ethereum, consists of three stages. In the first stage, the Fourier Unit Root Test to determine stationarity levels of variables, which is a new generation unit root test and developed by Enders and Lee (2012), which

takes structural breaks into account, and the Extended Dickey-Fuller (1981), in other words ADF Unit Root Test which is the classical unit root test frequently used in analysis was applied. In the second stage of the study, the long-term cointegration relationship between the variables was found by Fourier Cointegration Test which is improved by Tsong Vd. was applied. The long-term coefficients of the variables with cointegration relationship between them were estimated by DOLS method. In the last stage of the study, the short-term causality relationship between the variables was tried to be determined by Hatemi-j (2012) Asymmetric Causality Analysis, in which positive and negative shocks were taken into account.

Findings: According to the findings of the study dealing with the pandemic period; In the first stage, Fourier ADF, which takes into account structural breaks, and traditional ADF unit root tests, which do not take into account structural breaks, were applied to all variables included in the analysis to test the stationarity levels of the variables. As a result of the FADF unit root test, since the values of the fourier terms of the variables were found to be meaningless, the ADF unit root test was applied to the variables and it was determined that all the variables were stationary at the first difference, and the analysis continued with the result of the ADF unit root test. According to the results of the Fourier Co-integration test performed in the second stage, since it was concluded that there was a cointegration relationship between the variables in both models in the long term, the long-term coefficients of the variables were tried to be estimated by the DOLS method and in the first model; It has been concluded that the IDX index has a positive effect on Bitcoin, and in the second model, the KOSPI index has a positive effect on its prices. As the last step, the asymmetrical Hatemi-J (2012) causality test, in which positive and negative shocks are separated, was used and according to the result of this test; It has been determined that there is no short-term causality relationship between the positive and negative shocks of the BTC-KOSPI, ETH-IDX stock market indices.

Conclusion: As a result of the analyzes made, it was concluded that if any investment decision is made in terms of the fact that cryptocurrencies, which differ from traditional financial sectors in terms of structure, are in relation with stock market indices, these situations should also be taken into account, and that the findings obtained in the current study are thought to shape the crypto money markets and have the power of market dominance. It has been concluded that it should be taken into account for other cryptocurrencies other than Bitcoin and Ethereum, which are held in their hands. Due to the sudden rises and falls in the crypto money market, the volatility of these coins is quite high. For this reason, as cryptocurrencies pose a risk for investors, they can sometimes cause a loss to the investor, resulting in the conclusion that investors should be more careful if they make an investment decision. Despite the economic stagnation that spread throughout the world during the Covid-19 pandemic period, the prices of BTC and ETH increased, so cryptocurrencies attracted the attention of investors in this period. The current study; It is thought that it is important for investors by revealing what kind of variables are affected by cryptocurrencies in a possible global health crisis, the results obtained will contribute to the literature and will guide investors in terms of portfolio diversification.

Veri Madenciliği Yöntemleri ile Türkiye’de Fertlerin E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi

Deniz TANIR*

Sahib RAMAZANOV**

Öz

Günümüzde e-ticaret kullanımının giderek yaygınlaşması ile işletmeler açısından internet üzerinden satış giderek daha fazla önemli olmaktadır. E-ticaretin kullanımındaki bu artış tüketicilerin e-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerin neler olabileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de fertlerin e-ticaret kullanım sıklıklarını etkileyen özellikler veri madenciliği yöntemlerinden karar ağaçları ve Destek Vektör Makineleri (DVM) algoritmaları ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca e-ticaret kullanımını etkileyen değişkenlerden yararlanarak fertlerin e-ticaret kullanım sıklıklarını tahminleyici sınıflandırma modeli tasarlanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre CHAID, C&R Tree ve QUEST algoritmalarında e-ticaret kullanımını etkileyen en önemli değişken son üç ay içinde özel kullanım amacıyla internet üzerinden mal veya hizmet satın alım sayısı olarak saptanmıştır. CHAID ve QUEST algoritmalarında ikinci sırada e-ticaret kullanımını etkileyen en önemli değişken yaş olurken C&R Tree algoritmasında son üç ay içinde özel amaçla (mobil uygulamalar dahil) E-posta gönderme/alma değişkeni olmuştur. E-ticaret kullanım sıklığı tahmini için en iyi sınıflandırma sonucunu %86,19 doğruluk oranı ile CHAID algoritması vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Veri madenciliği, e-ticaret, karar ağaçları.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Analysis of Factors Affecting Individuals' E-Commerce Use in Turkey Using Data Mining Methods

Abstract

Nowadays, with the widespread use of e-commerce, online sales are becoming more and more important for businesses. This increase in the use of e-commerce brings with it the question of what factors may affect the use of e-commerce by consumers. In this study, the features that affect the e-commerce usage frequency of individuals in Turkey are analyzed with decision trees and Support Vector Machine (SVM) algorithms and interpreted. In addition, a classification model has been designed to predict e-commerce usage frequency of individuals by using variables that affect e-commerce usage. According to the results of the study, the most important variable which affects the e-commerce usage frequency in CHAID, C&R Tree and QUEST algorithms has been determined as the number of purchases of goods or services over the internet for private use in the last three months. While variable of age has been the second most important variable in CHAID and QUEST algorithms, the variable of sending/receiving e-mails for special purposes (including mobile applications) in the last three months has been the second most important variable in the C&R Tree. For e-commerce usage frequency estimation, the CHAID algorithm has given the best classification result with an accuracy rate of 86.19%.

Keywords: Data Mining, e-commerce, decision trees.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, tanirdeniz35@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-6593-6625

** Bilim Uzmanı, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, sahibramazanli@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-2582-3188

1. GİRİŞ

E-ticaret, son yıllarda hızla gelişen bir sektör olarak kabul edilmektedir. İnternetin yaygınlaşması ve artan mobil cihaz kullanımı, e-ticaret işletmelerinin satışlarını arttırmakta ve müşteri hizmetlerini geliştirmektedir. Ancak, e-ticaret kullanımını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu makalede, e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler incelenecektir. Öncelikle, e-ticaretin genel bir tanımı yapılacak ve daha sonra e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler olarak teknolojik, ekonomik ve sosyal faktörler incelenecektir. Bu faktörler arasındaki etkileşimler ve e-ticaret işletmelerinin bu faktörleri nasıl yönetebilecekleri de ele alınacaktır.

E-ticaret, klasik ticaret yöntemlerinden farklı olarak ürünlerin ve hizmetlerin satışının tamamen veya büyük ölçüde internet üzerinden gerçekleştirildiği bir ticaret modelidir. Dünya Ticaret Örgütü tarafından yapılan tanıma göre e-ticaret mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımlarının telekomünikasyon ağları üzerinden yapılmasıdır (Yaman, Geçgil ve Yavuz, 2018: 2). Bir diğer tanıma göre e-ticaret, tüketici ürünlerinin internet üzerinden satın alınması ve satılmasıyla ilişkilidir (Thanasankit, 2003: 150). E-ticaret, internet kullanarak satıcıların ve tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayan modern bir işletme olarak da tanımlanabilir (Goel, 2007: 1).

İçerisinde bulunduğumuz teknoloji çağındaki hızlı gelişimler toplumların teknoloji kullanımını yaygınlaştırmakla birlikte dünyadaki e-ticaret kullanımının da artmasında sebep olmuştur (Akçi ve Annaç Göç, 2015: 414). Türkiye’de de e-ticaret kullanım hacmi yıldan yıla artış göstermeye devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığının açıkladığı verilere göre her yıl ortalama %35 büyüyen e-ticaret hacmi 2020 yılında %66 ve 2021 yılında %69 artış göstermiştir. E-ticaret hacminin genel ticarete oranı 2019 yılında yüzde 9,8 iken, 2020 yılında 15,7 ve 2021 yılında bu oran %17,7 ye ulaşmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2022). E-ticaret kullanımındaki bu artış işletmeler için e-ticareti daha da önemli kılmakta ve bu durum beraberinde e-ticaret sektörünü daha fazla rekabetçi hale getirmektedir. E-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerin analizi işletmelerin e-ticaret alanında müşteri memnuniyeti sağlayabilmesi, pazarlama stratejileri oluşturabilmesi dolayısıyla da diğer işletmeler ile olan rekabet gücünü arttırabilmesi için önemlidir. Bu analiz için istatistiksel veya ekonometrik analiz yöntemleri kullanılabileceği gibi veri madenciliği algoritmalarından da yararlanılabilir.

Veri madenciliği, verilerdeki önceden bilinmeyen örüntüleri tespit ederek veri kümelerindeki gizli bilgilerin ortaya çıkarılmasında ve böylece daha etkili karar vermede yardımcı olur. Veri madenciliği büyük veri kümelerinden yararlı bilgileri ortaya çıkarmak için kullanılır. Anlamsız devasa veri kümelerinde gizli örüntüleri bulmak için veri analizi, tahmin ve sınıflandırma için farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır (Adekitan ve Salau, 2019). Bu faydalı bilgiler, son teknoloji veri madenciliği algoritmaları tarafından çıkarılır. Bir veri madenciliği algoritması, faydalı bilgileri araştırmak ve veri kümelerindeki örüntüleri bularak sınıflandırma ve tahmin modelleri oluşturmak için izlenen bir dizi adımdır. Veri madenciliği yapmak için Karar Ağacı, K-En Yakın Komşular, Rastgele Orman, Destek Vektör Makinesi (DVM), Yapay Sinir Ağı ve Naive Bayes gibi birçok veri madenciliği algoritması kullanılmaktadır. Veri madenciliğinin yoğun ve başarılı bir biçimde kullanıldığı başlıca alanlar; pazarlama, finans (bankacılık, sigortacılık, borsa), perakendecilik, sağlık, telekomünikasyon, endüstri ve mühendislik, eğitim, tıp, biyoloji, genetik, kamu, istihbarat ve güvenlik biçiminde sıralanabilir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmada e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler karar ağaçları ve destek vektör makineleri algoritmaları ile analiz edilmiştir. İlgili yöntem ve konuya ilişkin çalışmalar kronolojik sırayla aşağıda listelenmiştir.

Tanır, D. & Ramazanov, S. (2023). Veri Madenciliği Yöntemleri ile Türkiye’de Fertlerin E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 46-65.

Emel ve Taşkın (2005), çalışmasında ele alınan bir perakendeci işletme için işletmenin müşterilere göre kişiselleştirilmiş satış hareketlerini içeren veri tabanından yararlanarak bir satış hacmi analizi yapılmıştır. Bunun için veri madenciliğinin bir sınıflama algoritması olan karar ağacı yöntemi uygulanmıştır. Yapılan çalışmada C&R Tree karar ağacı algoritması ile müşteriler harcama tutarına göre sınıflandırılmıştır.

Kayrı ve Boysan (2007), çalışmasında CHAID analizi kullanılarak üniversite öğrencilerinin stresli durumlarda kullandıkları baş etme stratejileri, demografik özellikleri ve psikolojik belirtilerin düzeyi arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Otukei ve Blaschke (2010), bu çalışmada sırasıyla 1986 ve 2001'den Landsat TM ve ETM+ veri kümelerinin analizi için bir veri madenciliği tekniği olarak DT'lerin potansiyeli değerlendirilmiştir. Sonuçlar, DVM ve MLC sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Her durumda, %85'in üzerinde tatmin edici doğruluk seviyelerine ulaşılmıştır. Genel olarak, DT'ler MLC ve DVM modellerinden daha iyi performans göstermiştir.

Türen, Gökmen ve Tokmak (2011), çalışmasında e-ticaret işlem hacmini etkilediği düşünülen internet kullanıcı sayısı, kişi başı gayri safi milli hasıla, enflasyon, e-ticaret ile ilgili yasal mevzuatlar ve ekonomik kriz gibi faktörler bağımsız değişken olarak ele alınmış ve e-ticaret işlem hacmi üzerindeki etkileri çoklu regresyon modeli kurularak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olarak tanımlanan e-ticaret işlem hacmini beklentiler yönünde etkilediği görülmüştür.

Coşkun Tuncel ve Inandi (2011), çalışmasında öğrencilerin öğrenmeye yönelik olumlu veya olumsuz tutumlarını etkileyen faktörleri belirlemek ve elde edilen sonuçlara göre önlem almak için CHAID analizi kullanılmıştır.

Saimurugan, Sugumaran ve Sakthivel (2011), çalışmasında dönme mekanik sisteminin iyi ve hatalı koşulları altında titreşim sinyallerinden çıkarılan istatistiksel özellikleri kullanarak hataları sınıflandırmak için dört çekirdek işlevli destek vektör makinesinin (DVM) c-DVC ve nu-DVC modellerinin kullanımı sunulmuştur. Öne çıkan özellikleri seçmek için karar ağacı algoritması kullanılmıştır. Bu özellikler, DVM'nin c-DVC ve nu-DVC modelinin eğitimi ve test edilmesi için girdi olarak verilmiş ve hata sınıflandırma doğrulukları karşılaştırılmıştır.

Kağnicioğlu ve Moğol (2014), çalışmasında beş yıldızlı bir otelin verilerine göre CHAID algoritması ile oda temizleme işleminde en sık kullanılan malzemeler ve aralarındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır.

Çelik, Atalay ve Bayer (2014), çalışmasında depremin önceden tahmini için veri madenciliği yöntemlerinden yapay sinir ağları ve destek vektör makinaları kullanılmıştır ve sınıflandırma yapılmıştır. Yapay Sinir Ağları ile %83 doğruluk oranı bulunurken destek vektör makinaları ile %91 doğruluk oranı tespit edilmiştir.

Köse, Güraksın ve Deperlioğlu (2015), çalışmasında diyabet tespiti için GOA tabanlı bir destek vektör makinası kullanılmıştır. Burada destek vektör makinasının eğitimi için RBF çekirdek fonksiyonunun parametresinin belirlenmesinde GOA'dan yararlanılmıştır. Çalışmada Pima Yerlileri diyabet veri seti kullanılmıştır. Sonuç olarak GOA-DVM yöntemi sınıflandırmada başarılı olmuştur.

Bauboniené ve Guleviçiüté (2015), çalışmasında e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler analiz edilmiştir. Bunun için güvenlik, hızlı teslimat, karşılaştırılabilir fiyat, uygunluk, daha ucuz fiyatlar ve daha geniş seçenek yelpazesi gibi faktörlerin analizi yapılmıştır. Araştırmada özellikle e-ticaret kullanımında yaş, cinsiyet veya meslek gibi faktörlerin etkileri araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre

kolaylık, basitlik ve daha iyi fiyat faktörleri tüketicilerin e-ticaret kullanımını etkilediğini göstermiştir. Cinsiyete göre bakıldığında erkeklerin daha düşük fiyatlı ürünleri tercih ettiği sonucuna varılmıştır. 25-35 yaş grubundaki katılımcıların zaman darlığı ve geniş ürün yelpazesi gibi nedenlerle daha çok internette alışveriş yaptığı sonucuna varılmıştır.

Basarir-Ozel ve Mardikyan (2017), çalışmasında e-ticaret kullanıcılarının davranışlarını etkileyen faktörler araştırılmıştır. Araştırma modeli olarak Teknoloji Kabul Modelinin güvene dayalı bir uzantısı kullanılmıştır. Faktörlere ilişkin veriler 186 katılımcıdan toplanmış ve model geçerliliğini ve hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modellemesi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre kullanıcıların kullanışlılık ve güven algılarının Türkiye’de e-ticaretin benimsenmesinde önemli faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre Türk kullanıcıların ürün ve hizmetlerin güvenilirliğini önemsendiği sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca zaman ve para tasarrufu açısından kullanışlı olması ve birçok ürün ve hizmetin kolay ulaşılabilir olması benimsemeyi olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Alkan ve Güney (2019), çalışmasında Türkiye’deki TRA1 bölgesinde 2014-2018 yılları arasında ait TUİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması verilerinden yararlanılarak e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler araştırılmıştır. Bunun için veriler üzerinde binary lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre anket yılı, yaş, iş durumu, aylık gelir ve hanehalkı büyüklüğü değişkenlerinin e-ticaret kullanımında etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

Yılmaz ve Bayram (2020), çalışmasında COVID-19 pandemi döneminde e-ticaret verileri incelenmiş olup en çok ihracatın hazır giyim kategorisinde yapıldığı tespit edilmiştir. Seyahat ve turizm kategorisi ise salgın döneminde e-ticaret hacmi en çok azalan sektör olmuştur.

Khraisat (2020), bu çalışmada C5 karar ağacı sınıflandırıcısı ve Tek Sınıf Destek Vektör Makinesi birleştirilerek bir Hibrit IDS (HIDS) önerilmiştir (OC-DVM). SIDS’in güçlü yönleri ve anormallik tabanlı bir saldırı tespit sistemi HIDS’de (AIDS) birleştirilmiştir. SIDS geliştirmek için C5.0 Karar Ağacı Sınıflandırıcısı, AIDS (DVM) geliştirmek için tek sınıflı Destek Vektör Makinesi kullanılmıştır. Yüksek algılama doğruluğu ve düşük yanlış alarm oranları ile bu çerçeve hem iyi bilinen izinsiz girişleri hem de sıfır gün tehditlerini tanımaya çalışmıştır. Ağ Güvenliği Laboratuvarı-Bilgi Keşfi (NSL-KDD) ve Avustralya Savunma Kuvvetleri Akademisi’ne (ADFA) ait veri tabanları üzerinde önerilen HIDS’i değerlendirmek için kullanılmıştır. Araştırmaya göre, HIDS tespit oranı ve düşük yanlış alarm oranları açısından SIDS ve AIDS’den daha iyi performans göstermiştir.

Özcan ve Turna (2021), çalışmasında bireylerin internet üzerinden yapmış olduğu alışverişlerde bireyleri etkileyen özelliklerin analizi yapılmıştır. Analizde cinsiyet değişkenine bağlı olarak C5.0 algoritması kullanılmış olup tüketici yorumları en önemli değişken olarak tespit edilmiştir. Ayrıca yaş değişkenine ve aylık gelir durumuna bağlı olarak C&R Tree Algoritması ücretsiz kargo değişkeninin en önemli değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. AMAÇ VE ÖNEM

E-ticaret üzerinden faaliyetlerini sürdüren işletmeler için kullanıcıların iyi analiz edilmesi önemlidir. Özellikle reklam vererek pazarlama stratejisi yürüten işletmelerin hedef kitlenin özelliklerini en iyi şekilde belirlemesi en az maliyetle en iyi reklam stratejisini oluşturmalarını sağlayacaktır (Bauboniené ve Guleviçiüté, 2015: 75). Literatür incelendiğinde e-ticaret ile veri madenciliği yöntemleri konusunda birçok çalışma bulunmaktadır. E-ticaret ile veri madenciliği yöntemlerinin birlikte kullanıldığı çalışmalar az olmakla birlikte e-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerin analizi birkaç çalışmada veri madenciliği yöntemleri dışındaki yöntemlerle yapılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler çıkarılmış fakat bu faktörlerin ayrıntısına inilmemiştir. Örneğin yaş faktörünün e-ticaret kullanımını etkilediği elde edilmiş fakat hangi yaş aralığının e-ticareti daha

fazla kullandığı gibi ayrıntılara yer verilmemiştir. Bu nedenle bu çalışmada karar ağaçları tercih edilmiş olup böylece ayırıcı kriterlerin ayrıntılı analizi yapılmıştır.

Sayılı ve Büyükköroğlu (2012) çalışmasında e-ticaret işlemlerine başta kişisel bilgilerin çalınması ihtimali olmak üzere güvenilirlik sorunu olduğu sonucuna varmıştır. Yapılan çalışmada katılımcıların %65,36’lık bölümünün e-ticaret işlemlerine güvenmediği görülmüştür. Güvenmeme nedenleri arasında kişisel verilerin çalınması ihtimali en önemli neden olmuştur. Literatürdeki birçok çalışmada müşterileri elde tutma ve sadık kılmanın en önemli anahtarının müşterinin güvenini kazanmak olduğu vurgulanmıştır (Beg, Rafiq ve Siala, 2018; Guo, Ling ve Liu, 2012; Aslam vd, 2020). Yapılan bu çalışmada da e-ticaret kullanmama nedenleri arasında güven unsurunun etkili olup olmadığı araştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de fertlerin e-ticaret kullanım sıklıklarını etkileyen özelliklerin analiz edilmesidir. Böylece elde edilen sonuçlar e-ticareti kullanan işletmelerin hedef kitlelerini belirlemelerine yardımcı olabilecektir. Bunun için veri madenciliği yönetimlerinden karar ağaçları ve destek vektör makineleri algoritmalarından yararlanılmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmanın ana konusu e-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerin analizi olmakla birlikte ayrıca e-ticaret kullanım sıklığı tahmini için sınıflandırma modeli kurulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular diğer çalışmaların bulguları ile karşılaştırılmıştır.

4. YÖNTEM

4.1. Veri Seti Açıklaması

Çalışmada kullanılan veri seti Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan hanehalkı bilişim teknolojileri kullanımı 2021 yılına ait B grubu mikro verilerden oluşmaktadır. TÜİK tarafından hazırlanan hane halkı bilişim teknolojileri kullanımı araştırma anketine 30.531 kişi katılmıştır. Bu verilerden bazıları veri ön işleme safhasında gereksiz olduğundan dolayı silinmiş olup 24.329 veri üzerinden analizler yapılmıştır.

TÜİK’in yapmış olduğu Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması veri seti 153 sütun 30531 satırdan oluşmaktadır. Sütunlar soruları temsil ederken satırlar katılımcıları temsil etmektedir. Sorular hane bilgileri, fert bilgileri, cep telefonu kullanımı, internet kullanımı, E-devlet kullanımı, E-ticaret, E-Beceriler, Kişisel Verilerin Gizliliği ve Güvenliği olmak üzere 8 kategoriye ayrılmıştır. Çalışmada E-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerin analizi yapıldığından E-devlet kategorisine ait sorular çalışma ile ilişkisiz görüldüğünden çıkarılmıştır.

Ele alınan kategorilerden hane bilgileri kategorisinde hanede bilgisayar, cep telefonu, akıllı saat, Tv gibi elektronik cihazlardan hangilerinin bulunduğu, hanede internet erişiminin olup olmadığı, hangi tür internet bağlantı türlerinin kullanıldığı, hanenin toplam aylık geliri ne olduğu gibi sorular yer almaktadır. Fert bilgileri kategorisinde kullanıcılara ferdin yaşının, cinsiyetinin, eğitim durumunun, okuryazarlık durumunun, çalışma durumunun ne olduğu gibi sosyodemografik sorular yer almaktadır.

Cep telefonu kullanımı kategorisinde son üç ay içinde cep telefonu kullanıp kullanmadığı sorusu yer almaktadır.

İnternet kullanımı kategorisinde interneti en son ne zaman kullandığı, ortalama hangi sıklıkla internet kullandığı, interneti hangi cihazlar ile kullandığı, özel amaçla hangi faaliyetler için internet (mobil uygulamalar dahil) kullandığı, internet üzerinden hangi eğitim faaliyetlerini gerçekleştirdiği gibi sorular yer almaktadır.

E-Ticaret kategorisinde internet üzerinden özel kullanım amacıyla en son ne zaman mal/ hizmet satın aldığı ya da sipariş verdiği, web sitesi veya mobil uygulama üzerinden hangi mallardan satın aldığı, internet üzerinden hangi tür satıcılardan mal satın aldığı, web sitesi veya mobil uygulamalar kullanarak özel şahıslardan herhangi bir mal satın alıp almadığı, web sitesi veya mobil uygulamalar üzerinden özel şahıstan hanehalkı hizmeti (Armut.com, bakıcıburada.com) alıp almadığı, özel kullanım amacıyla bir web sitesi veya uygulama üzerinden herhangi bir ulaşım hizmeti satın alıp almadığı özel kullanım amacıyla bir web sitesi veya uygulama üzerinden rezervasyon yaptırıp yaptırmadığı veya kiralama yöntemiyle konaklama hizmeti alıp almadığı, özel kullanım amacıyla internet üzerinden kaç defa mal veya hizmet satın aldığı, internet üzerinden yaptığı satın alımlar için (Hisse senedi ve finansal araçlar hariç) tahmini olarak ne kadar harcadığı, web sitesi veya mobil uygulama üzerinden yaptığı satın alma işlemlerinde hangi sorunlarla karşılaştığı, web sitesi veya mobil uygulama üzerinden özel amaçla hangi finansal işlemleri gerçekleştirdiği, web sitesi veya mobil uygulama üzerinden herhangi bir şey satın almama nedenlerin neler olduğu gibi sorular yer almaktadır.

e-Beceriler kategorisinde dosya ve klasörleri cihazlar arasında kopyalama yapıp yapamadığı cihazlara yazılım ve uygulamaları indirme ve yükleme işlemlerini yapıp yapmadığı, yazılım, uygulama veya cihazların ayarlarını değiştirip değiştiremediği kelime işlemci yazılımlarını kullanıp kullanmadığı, sunum oluşturup oluşturmadığı, MS Excel gibi tablolama yazılımları kullanıp kullanmadığı, fotoğraf video veya ses dosyalarını düzenleyip düzenleyemediği bir programlama dilinde kod yazıp yazamadığı, internet haber sitelerinde veya sosyal medyada (Facebook, Instagram, YouTube, Twitter) doğru olmadığını veya şüpheli olduğunu düşündüğü bilgi veya içerik (videolar, resimler) görüp görmediği internet haber siteleri ya da sosyal medyada karşılaştığı bilgi veya içeriğin doğruluğunu kontrol edip etmediği internette bulunan bilgi veya içeriğin doğruluğunu hangi faaliyetler ile kontrol ettiği internette bulunan bilgi veya içeriğin doğruluğunu kontrol etmeme nedenlerinin neler olduğu gibi sorular yer almaktadır.

Kişisel Verilerin Gizliliği ve Güvenliği kategorisinde internet üzerinden kişisel verilere erişimi yönetmek amacıyla hangi yöntemleri uyguladığı, web sitelerindeki çerezlerin, internet üzerindeki davranış eğilimlerini izleyerek profil oluşturduğunu ve bu verileri reklam amacıyla kullanabildiklerini bilip bilmediği, internete bağlandığı cihazlarda çerezleri önlemek veya sınırlandırmak amacı ile internet tarayıcısındaki ayarları değiştirip değiştirmediği, internete bağlandığı cihazlarda etkinliklerin izlenmesini sınırlayan bir yazılım kullanıp kullanmadığı gibi sorular yer almaktadır.

Katılımcılara internet kullanımı kategorisinde yöneltilen “İnterneti en son ne zaman kullandınız?” sorusuna hiç kullanmadı veya bir yıldan çok cevabını veren katılımcılara ait 6202 kayıt silinmiştir. Çünkü e-Ticaret kategorisinde yer alan sorular son 12 ay içinde internet kullananlar için sorulmuştur. “Son üç ay içinde web sitesi veya mobil uygulama üzerinden aşağıdaki mallardan hangilerini satın aldınız?” sorusu son üç ay içerisinde internet üzerinden özel kullanım amacıyla mal/hizmet satın alan ya da sipariş veren kullanıcılara yönetildiğinden üç aydan fazla süredir e-Ticaret kullanmayanların bu sorudaki yanıtları “boş” yerine “hayır” yani son üç ay içinde web sitesi veya mobil uygulama üzerinden herhangi bir mal almadım olarak değiştirilmiştir. Bunlar haricinde verilere önışleme aşamasında başka işlemler uygulanmamıştır.

Çalışmada E-Ticaret kategorisinde internet üzerinden özel kullanım amacıyla en son ne zaman mal/ hizmet satın aldığı ya da sipariş verdiği sorusuna verilen cevabı etkileyen faktörler tahmin edilmeye çalışılmıştır. Kullanıcılar bu soruya “Son üç ay içinde”, “Üç ay ile bir yıl arasında”, “Bir yıldan çok” ve “Hiç kullanmadı” olarak cevap vermişlerdir. Analizde bu değişken SON_KULLANIM_ETICARET olarak adlandırılmıştır.

Analizlerin yapılması amacı ile kullanılan program IBM SPSS Modeler 18.0’dır. IBM SPSS Modeler, IBM tarafından oluşturulmuş bir veri madenciliği ve metin analitiği yazılım uygulamasıdır. Kullanıcıların programlama yapmadan istatistiksel ve veri madenciliği algoritmalarından yararlanmalarını sağlayan görsel bir arayüze sahiptir.

4.2. Tasarlanan Model

Analizde tahmin edilecek değişken olarak “İnternet üzerinden özel kullanım amacıyla en son ne zaman mal/ hizmet satın aldınız ya da sipariş verdiniz?” sorusu seçilmiştir. SON_KULLANIM_ETICARET olarak adlandırılan bu değişkeni en iyi tahmin edecek algoritmaları bulmak için IBM SPSS Modeler’in otomatik sınıflandırıcı düğümü kullanılmıştır.

En iyi sınıflandırıcıları tespit eden düğüm en iyi sonuç veren algoritmaları Şekil 1’deki gibi CHAID, C&R Tree, QUEST ve DVM olarak bildirmiştir. Bu algoritmaları kullanarak Şekil 2’deki gibi SPSS Modeler’da sınıflandırıcı model tasarlanmıştır.

Veriden öğrenme işlemi gerçekleştirilirken ezberlemeyi önlemek için veriyi eğitim ve test seti olarak ikiye bölmek önemlidir. Model önce eğitim seti üzerinde eğitildi daha sonra modelin doğruluğunu ölçmek için test setindeki veriler kullanıldı. Ampirik çalışmalar, verilerin %20-30’unu test için ve kalan %70-80’ini eğitim için kullanırsak en iyi sonuçların elde edildiğini göstermektedir (Nguyen vd, 2021:2). Bu çalışmada, verilerin %70’ini eğitim için ve %30’unu test için ayırdık. Modelin başarısını ölçmek ve yöntemleri karşılaştırmak için Accuracy (Doğruluk), Recall(Duyarlılık), Precision (Kesinlik) ve F-Score (F-Measure) metriklerinden yararlanılmıştır. (1-4) formüllerinde kullanılan metriklerin hesaplama formülleri verilmiştir. Burada belirtilen TP (True Positive) e-ticaret kullananları doğru tahmin etme durumunu, TN (True Negative) e-ticaret kullanmayanları doğru tahmin etme durumunu, FP(False Positive) e-ticaret kullananları yanlış tahmin etme durumunu ve FN(False Negative) e-ticaret kullanmayanları yanlış tahmin etme durumunu göstermektedir.

$$\text{Accuracy} = \frac{(TP + TN)}{TP + FP + TN + FN} \quad (1)$$

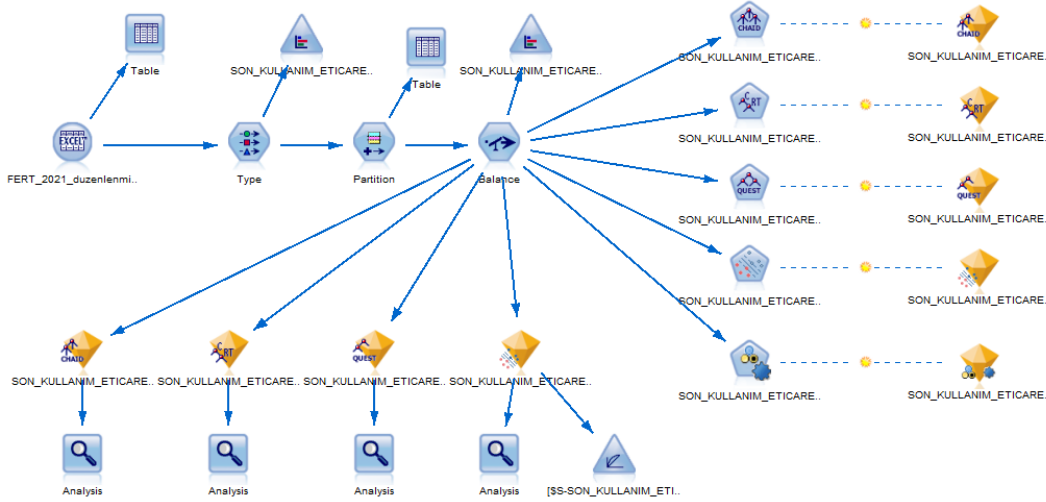
$$\text{Recall} = \frac{TP}{TP + FN} \quad (2)$$

$$\text{Precision} = \frac{TP}{TP + FP} \quad (3)$$

$$F - \text{Measure} = 2 * \frac{\text{Precision} * \text{Recall}}{\text{Precision} + \text{Recall}} \quad (4)$$

Use?	Graph	Model	Build Time (mins)	Overall Accuracy (%)	No. Fields Used
☒		CHAID 1	< 1	86.435	14
☒		C&R Tree 1	< 1	86.345	20
☒		Quest 1	< 1	81.047	25
☒		SVM 1	< 1	79.563	110

Şekil 1. Auto Classifier İşlemcisi Sonuçları

Şekil 2. Kurulan Modelin Ekran Görüntüsü

4.3. Karar Ağacı Model Algoritmaları

Karar ağacı, sınıflandırma ve tahmin için güçlü teknikler sağlar. Karar ağacı modeli oluşturmak için çeşitli algoritmalar vardır (Elsalamony ve Elsayad, 2013: 392-393; Elder ve Miner, 2009: 278). Adından da anlaşılacağı gibi, bu model, tahmin doğruluğunu geliştirmek amacıyla bir ağaç yapısı oluşturmak için veri örneklerini yinelemeli olarak dallara ayırır. Her ağaç düğümü ya bir yaprak düğümdür ya da karar düğümüdür. Tüm karar düğümleri, veri özniteliklerinin bazı işlevlerinin değerlerini test eden bölmelere sahiptir. Karar düğümünün her bir dalı, testin farklı bir sonucuna karşılık gelir.

Bir karar ağacı oluşturmak için genel algoritma aşağıdaki gibidir:

- Tüm eğitim alt kümesi boş bir ağaçla başlayın.
- Geçerli düğümdeki tüm eğitim örnekleri aynı c sınıfı etiketine sahipse, düğüm c etiketli bir yaprak düğüm olur.
- Eğitim örneklerini farklı sınıflara ayırmada en önemli olan ayırma niteliklerini seçin. Bu öznitelik bir karar düğümü olur.

- Her farklı s değeri için bir dal oluşturulur ve örnekler buna göre bölünür.

4.4. CHAID

CHAID verileri homojen gruplara bölmek için güçlü bir tekniktir. Tekniğin amacı grup içi varyasyon minimum gruplar arası varyasyon maksimum olacak şekilde her adımda en iyi homojen gruplamaya dayanır. Bunun için χ^2 (ki-kare) testi ve Bonferroni p değerlerinden yararlanır (Doğan ve Özdamar, 2003: 393). Açıklayıcı değişkenler birbirleri ile karşılaştırılıp, en küçük Bonferroni p değerine sahip olan açıklayıcı değişkenin kategorilerine göre, veriler alt gruplara ayrılır. Böylece bağımlı değişkeni açıklayabilecek homojen alt gruplar oluşturulur ve oluşturulan bu alt gruplardan yola çıkarak kurallar oluşturulabilir. Algoritma yalnızca nominal veya sıralı değişken özniteliklerini kabul eder (Kass G. V., 1980: 120). CHAID karar ağacı modelleme algoritması aşağıdaki gibidir (Biggs vd., 1991:51).

Bonferroni yaklaşımı, her bir grubun ortalama vektörleri ile genel ortalama vektörleri arasındaki farkın sıfır olup olmadığını kontrol eder. Eğer fark sıfırsa gruplar arasında anlamlı fark olmadığı sıfır değilse anlamlı fark olduğu ve grupların birbirinden farklı olduğu şeklinde yorum yapılır. CHAID algoritmasının adımları aşağıdaki gibidir:

Adım 1: Veri setindeki bağımsız değişkenlerin kategorileri ile çapraz tablo oluşturulur. Bunların içerisinde önemi en az olan yani p değeri en büyük olan kategori çiftleri bulunur.

Adım 2: p değeri en büyük olan kategori çifti için, bu p değeri önceden belirlenmiş alfa düzeyi ile kıyaslanır. Eğer p değeri alfadan büyük ise bu kategori çifti birleştirilir ve 1. adıma geri dönülür aksi halde 3. adıma geçilir

Adım 3: Bonferroni düzeltmesi kullanılarak bağımlı ve bağımsız değişken kategorileri için düzeltilmiş p değeri hesaplanır.

Adım 4: En küçük düzeltilmiş p değerine sahip değişkenler arasından en önemli bağımsız değişken seçilir.

Adım 5: Ağaç durdurma kuralları gerçekleşene kadar bu işlem devam eder.

4.4.1. Sınıflandırma ve Regresyon (C&R) Ağacı

C&R Ağacı algoritması bağımlı değişkenin kategorik olduğu durumlarda sınıflandırma, sürekli olduğu durumlarda tahminleme modeli kurar. Bu yöntemde amaç modelin doğruluğunun en yüksek değere sahip olmasıdır. Bunun için modelin doğruluğu bağımlı değişkenin kategorik olduğu durumlarda doğru tahmin edilen verilerin oranı sürekli olması durumunda ise ortalama hata kareler değeri ile hesaplanır.

C&R ağaç modelleri, varyansı en aza indiren algoritmaları kullanarak bağımsız öznitelik bölme kriterlerine dayalı olarak giderek daha homojen alt kümeler bulmak için verileri özyinelemeli olarak bölümlere ayırır. Bağımlı veriler, üst düğümlerden türetilen bir dizi azalan sol ve sağ alt düğümlere bölünür (Breiman vd., 1998: 297).

4.4.2. QUEST

Uygulamada kullanılan bir diğer veri madenciliği algoritması ikili bölünmüş bir karar ağacı algoritması olan QUEST’dir. Wei-Yin Loh ve Yu-Shan Shih tarafından 1997 yılında geliştirilmiştir (Loh ve Shih, 1997: 817-819; Ture vd., 2009). QUEST algoritması diğer karar ağacı algoritmalarından daha hızlı çalışırken bu durum tahmin performansını etkilemez (Loh ve Shih, 1997: 815-840).

QUEST algoritması ağacın dallanması sırasındaki önyargılı seçimin daha genel hale getirilmesi ve hesaplama maliyetinin düşürülmesi amacıyla geliştirilmiştir. QUEST algoritması, sürekli ve sıralı ve nominal değişkenler için kullanılabilir. Sürekli ve sıralı değişkenler için Varyans Analizi (ANOVA) testi yapılırken, kategorik değişkenler için Pearson χ^2 testinden yararlanır.

4.4.3. Destek Vektör Makinesi (DVM)

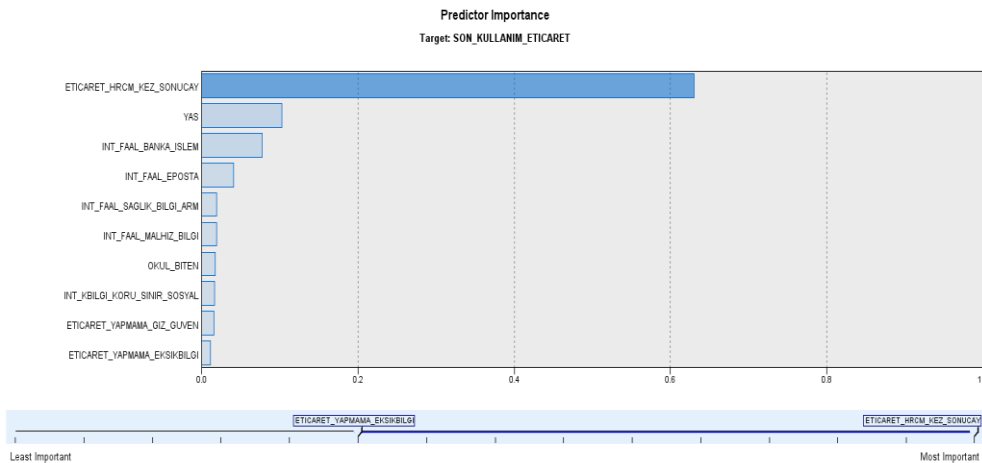
DVM temel olarak ikili sınıflandırmalarda kullanılan bir öğrenme tekniğidir. DVM'deki temel amaç, çok boyutlu bir veriyi bir hiper düzlem yardımıyla iki ayrı sınıfa ayırmaktır.

Gerçek hayat verilerinde, veriler genellikle doğrusal bir düzlemle ayrılmaz. Bu durumda veriler, çekirdek fonksiyonları kullanılarak verilerin doğrusal olarak ayrılabilmesi için yüksek boyutlu bir uzaya taşınır. Verileri yüksek boyutlu uzaya taşımak, genellikle hesaplama hatalarına ve fazla uyum sorunlarına neden olur. DVM yönteminde yüksek boyutlu uzayda elde edilen veriler doğrudan işlenmez, sadece o uzayda ortaya çıkan iç çarpım formüllerine ihtiyaç duyulur. Böylece hem hesaplama hem de çoklu uyum sorunları ortadan kalkar. Ayrıca, DVM'nin diğer öğrenme yöntemlerine göre avantajı, VC boyutunun açıkça hesaplanabilmesidir. VC boyutu, bir sistemin bilinmeyen veriler üzerinde başarı olasılığıdır. Örneğin yapay sinir ağları için böyle bir kriter yoktur.

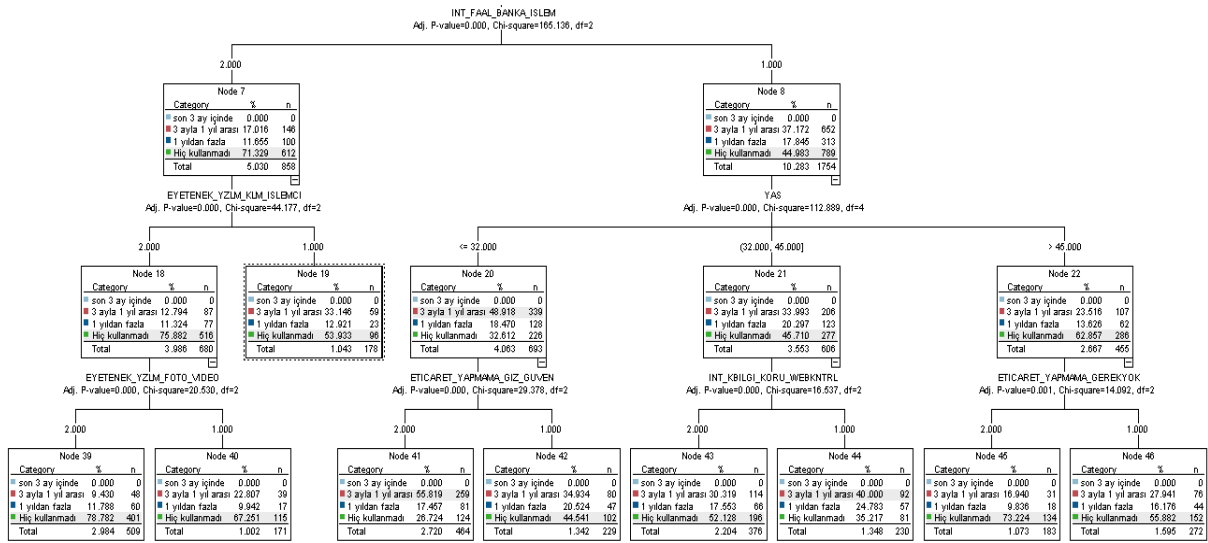
Genel olarak, DVM teoride sağlam temellere dayanan, sezgisel olarak güçlü ve pratikte başarılı olan bir öğrenme tekniğidir. DVM, regresyon çalışmaları için de kullanılmaktadır (Campbell ve Ying, 2011: 27). DVM'yi etkin bir şekilde kullanmak, DVM'nin nasıl çalıştığının iyi anlaşılmasını gerektirir. Bir DVM'yi eğitirken, uygulayıcı birçok konuda doğru kararlar vermelidir. Örneğin, ilk etapta verilerin nasıl işlenmesi gerektiği, hangi kernel fonksiyonunun kullanılması gerektiği ve DVM'de hangi parametrelerin kullanılması gerektiği sorularının cevabı, uygulayıcının kararına bağlıdır. Doğru yapılmayan seçimler algoritmanın performansının düşük olmasına neden olur.

5. BULGULAR

CHAID karar ağacı algoritmasında Şekil 3'teki değişkenler en iyi önem derecesine sahiptir. Şekil 4'te karar ağacının bir kısmı yer almaktadır. CHAID algoritmasının eğitim ve test verileri üzerinde sınıflandırma başarıları karşılaştırmalı olarak Tablo 1'de gösterilmiştir.

Şekil 3. CHAID Yöntemi Değişken Önem Dereceleri

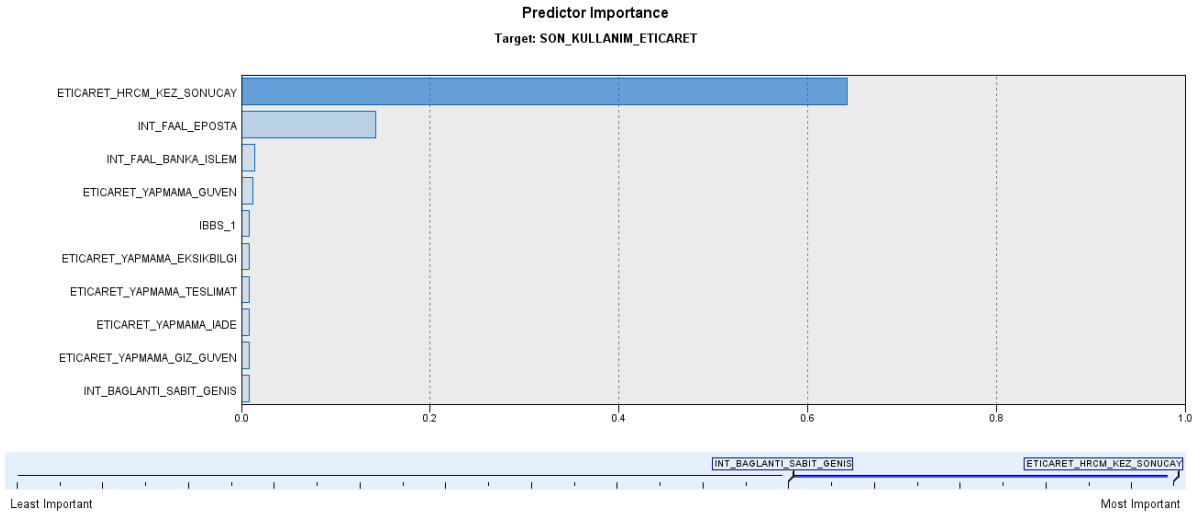

Şekil 4. CHAID Karar Ağacının Bir Kısmı

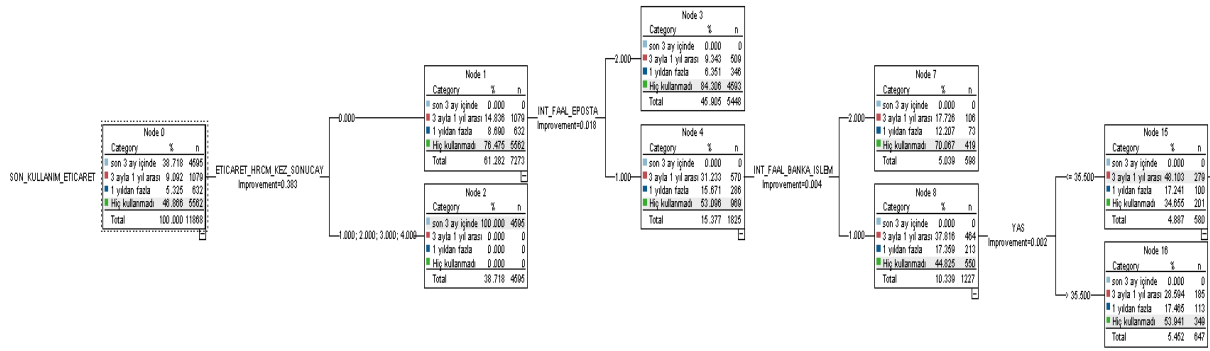
Tablo 1. CHAID Sınıflandırma Algoritmasının Eğitim ve Test Verileri Üzerindeki Başarılarının Karşılaştırması

	TP	TN	FP	FN	Accuracy	Recall	Precision	F-measure
Eğitim	7097	7811	205	1945	87,40%	78,49%	97,19%	0,8685
Test	3022	3289	80	879	86,81%	77,47%	97,42%	0,8631

C&R Tree karar ağacı algoritmasında Şekil 5’teki değişkenler en iyi önem derecesine sahiptir. Şekil 6’da karar ağacının tamamı yer almaktadır. C&R Tree algoritmasının eğitim ve test verileri üzerinde sınıflandırma başarıları karşılaştırmalı olarak Tablo 2’de gösterilmiştir.

Şekil 5. C&R Tree Yöntemi Değişken Önem Dereceleri

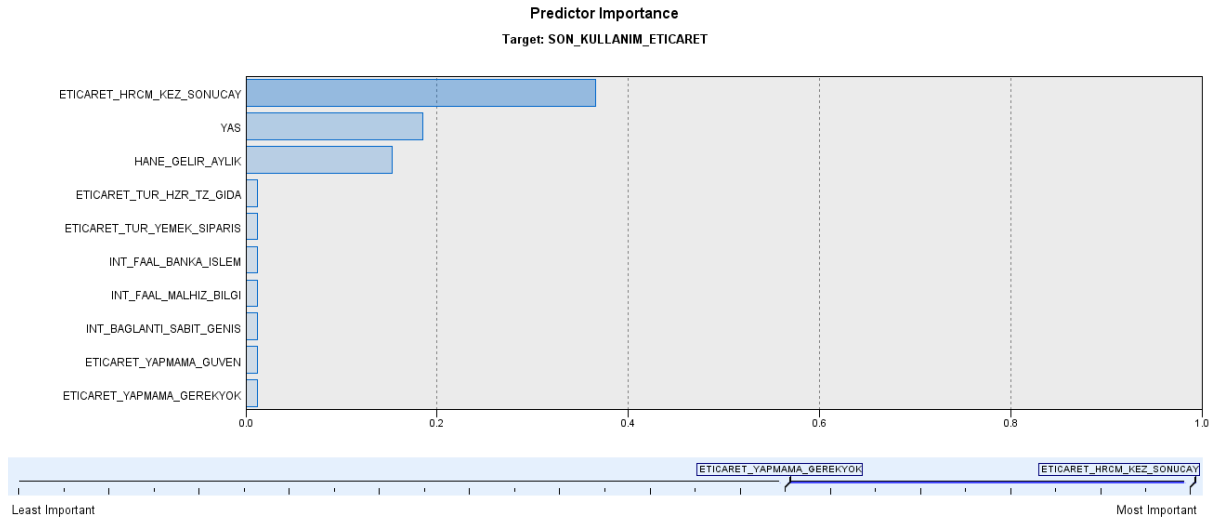

Şekil 6. C&R Tree Karar Ağacı Dallanması

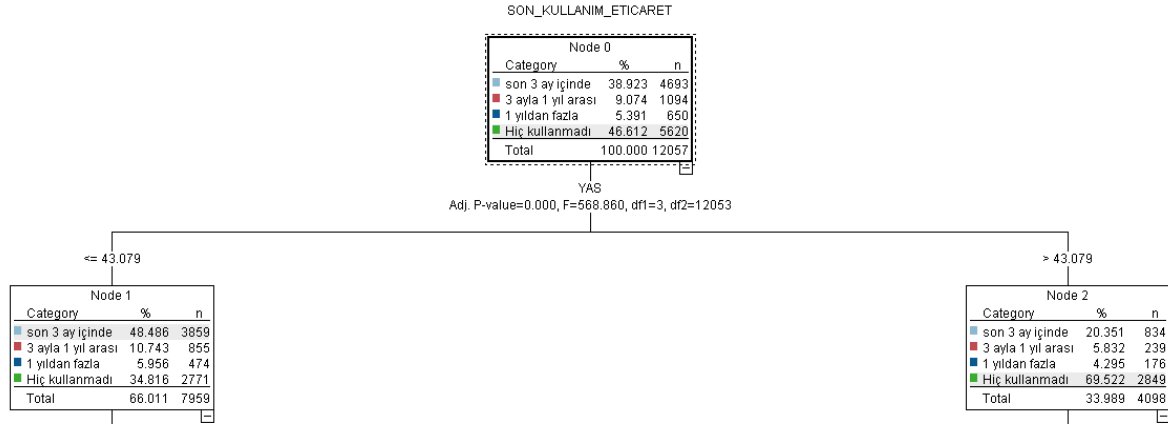
Tablo 2. C&R Tree Sınıflandırma Algoritmasının Eğitim ve Test Verileri Üzerindeki Başarılarının Karşılaştırması

	TP	TN	FP	FN	Accuracy	Recall	Precision	F-measure
Eğitim	6970	7881	135	2072	87,06%	77,08%	98,10%	0,8633
Test	2957	3312	57	944	86,23%	75,80%	98,11%	0,8552

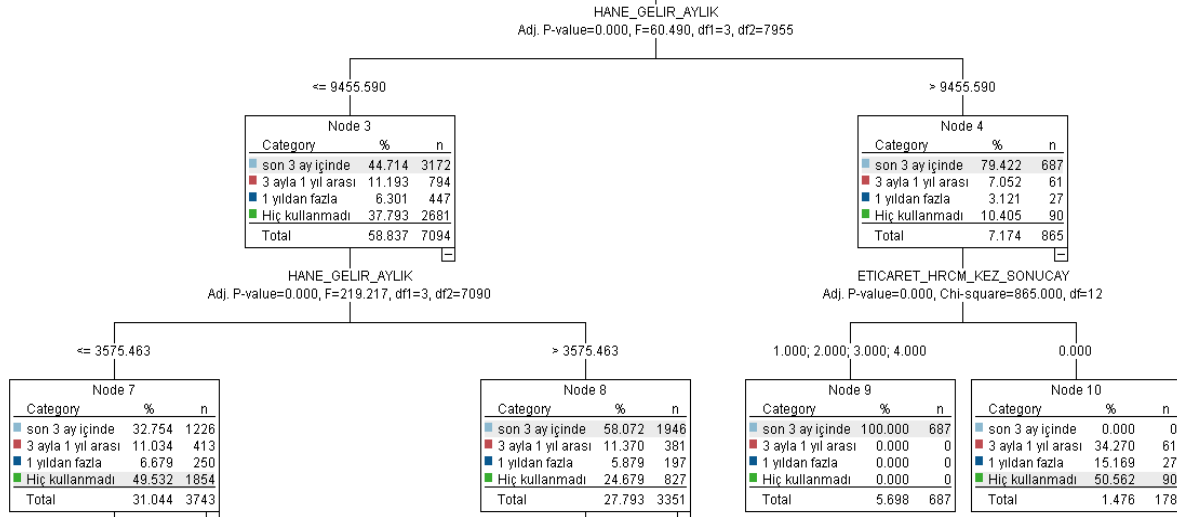
QUEST karar ağacı algoritmasında Şekil 7’deki değişkenler en iyi önem derecesine sahiptir. Şekil 8 ve Şekil 9’da karar ağacının bir kısmı yer almaktadır. QUEST algoritmasının eğitim ve test verileri üzerinde sınıflandırma başarıları karşılaştırmalı olarak Tablo 3’te gösterilmiştir.

Şekil 7. QUEST Yöntemi Değişken Önem Dereceleri

Şekil 8. QUEST Karar Ağacı Birinci Dallanması

Şekil 9. QUEST Karar Ağacı İkinci ve Üçüncü Dallanması

Tablo 3. QUEST Sınıflandırma Algoritmasının Eğitim ve Test Verileri Üzerindeki Başarılarının Karşılaştırması

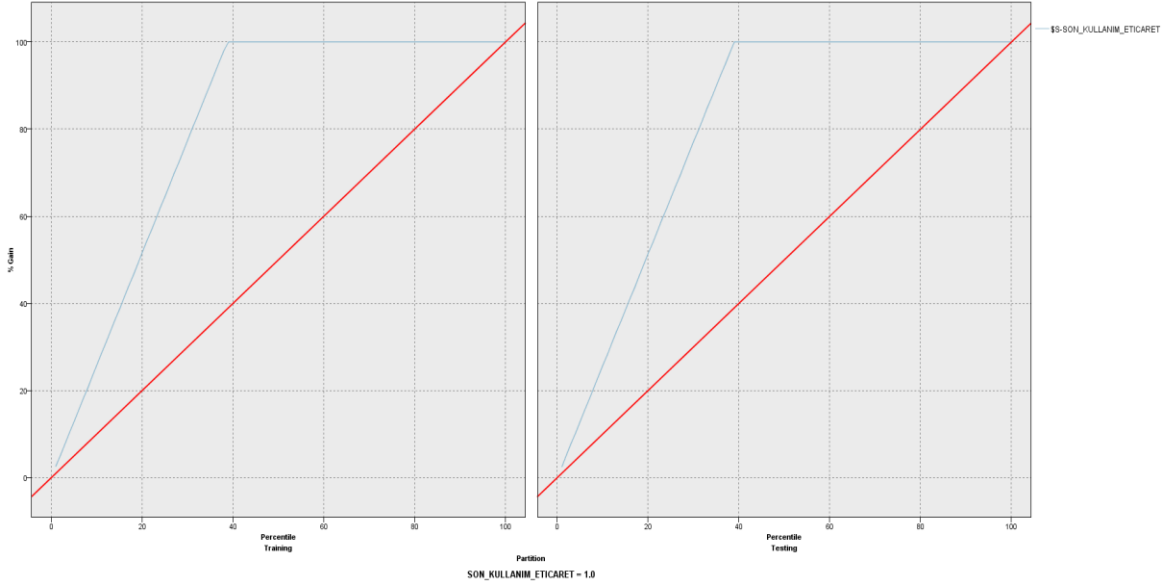
	TP	TN	FP	FN	Accuracy	Recall	Precision	F-measure
Eğitim	5675	8016	0	3367	80,26%	62,76%	100,00%	0,7712
Test	2407	3369	0	1494	79,45%	61,70%	100,00%	0,7632

Destek Vektör Makinası (DVM) algoritmasının eğitim ve test verileri üzerinde sınıflandırma başarıları karşılaştırmalı olarak Tablo 4’te gösterilmiştir. DVM algoritmasına ait ROC eğrisi Şekil 9’daki gibidir.

Tablo 4. DVM Sınıflandırma Algoritmasının Eğitim ve Test Verileri Üzerindeki Başarılarının Karşılaştırması

	TP	TN	FP	FN	Accuracy	Recall	Precision	F-measure
Eğitim	7711	5916	2100	1331	79,89%	85,28%	78,60%	0,8180
Test	3172	2546	823	729	78,65%	81,31%	79,40%	0,8034

DVM algoritmasına ait ROC eğrisi Şekil 10’daki gibidir.

Şekil 10. DVM Algoritmasına Ait ROC Eğrisi

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’de fertlerin e-ticaret kullanım sıklıklarının etkileyen özellikler veri madenciliği yönetimlerinden karar ağaçları ve destek vektör makineleri algoritmaları ile analiz edilmiş ve e-ticaret kullanım sıklıklarının tahmin edebilmek için bir sınıflandırma modeli tasarlanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre kullanmış olduğumuz sınıflandırma algoritmalarının hepsi %70 üzerinde doğruluğa sahip olup veriler üzerinde başarılı bir sınıflandırma performansı elde edilmiştir. Bu algoritmalar içinde en iyi sınıflandırma başarısı gösteren algoritma CHAID olup test verileri üzerinde %86,81’lik doğrulukta sınıflandırma başarısı göstermiştir. Diğer algoritmaların test verileri üzerindeki başarıları sırasıyla C&R Tree 86,23, QUEST 79,45 ve DVM 78,65 olarak ölçülmüştür.

Çalışmanın bulgularına göre CHAID, C&R Tree algoritmalarında en önemli değişken son üç ay içinde özel kullanım amacıyla internet üzerinden mal veya hizmet satın alım sayısı olarak saptanmıştır. QUEST algoritması için en önemli değişken yaş olmuştur. CHAID için ikinci en önemli değişken son üç ay içinde özel amaçla (mobil uygulamalar dahil) e-posta gönderme/alma, QUEST algoritması için hanenin aylık toplam net geliri olurken, C&R Tree algoritmasında son üç ay içinde özel amaçla (mobil uygulamalar dahil) e-posta gönderme/alma değişkeni olmuştur. CHAID algoritması için üçüncü en önemli değişken internet bankacılığı (web sitesi veya mobil bankacılık uygulamaları) kullanma, QUEST algoritması için son üç ay içinde özel kullanım amacıyla internet üzerinden mal veya hizmet satın alım sayısı olurken, C&R Tree algoritmasında internet bankacılığı (web sitesi veya mobil bankacılık uygulamaları) kullanma değişkeni olmuştur.

Bu çalışmada 2021 yılına ait TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması verilerinden yararlanılmış olup Alkan ve Güney (2019) çalışmasında aynı verinin 2014-2018 arasındaki verilerinin e-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerini araştırmıştır. Kullanılan yöntemler farklı olmakla birlikte yaş ve aylık gelir her iki çalışmada da e-ticaret kullanımında etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Bu da çalışmaların birbirleri arasında tutarlı olduğunu göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar yorumlanacak olursa son üç ay içinde özel kullanım amacıyla internet üzerinden mal veya hizmet satın alım sayısının en önemli değişken olması aşikar bir sonuçtur. Çünkü

son üç ay içerisinde mal veya hizmet alımı yapıldıysa bu kullanıcıların tamamı son üç ay içerisinde e-ticareti kullanmıştır yapılmadıysa bu kullanıcıların son üç ay içerisinde e-ticareti kullanmama ihtimali yüksektir. Bu da iyi bir ayırıcı nitelik olmasına sebep olmaktadır. QUEST için en önemli değişken olan yaş incelendiğinde yaşı 16-43 arasında olanların %48,48’i son üç ay içerisinde, %10,74’ü 3 ayla 1 yıl arasında, %5,95’i 1 yıldan fazla süre önce e-ticareti kullanmış olup %34,81’i ise e-ticareti hiç kullanmamıştır. Yaşı 43-74 arasında olanların %20,35’i son üç ay içerisinde, %5,83’ü 3 ayla 1 yıl arasında, %4,29’u 1 yıldan fazla süre önce e-ticareti kullanmış olup %69,52’si ise e-ticareti hiç kullanmamıştır. Bu durum 43 yaş altında olanların 43 yaş üstünde olanlara göre oransal olarak daha fazla e-ticaret kullandığını göstermektedir. QUEST için ikinci en önemli değişken olan hanenin aylık toplam net geliri incelendiğinde hanenin toplam geliri 9.455 TL altında olanların %44,71’i son üç ay içerisinde, %11,19’u 3 ayla 1 yıl arasında, %6,30’u 1 yıldan fazla süre önce e-ticareti kullanmış olup %37,79’u ise e-ticareti hiç kullanmamıştır. Toplam geliri 9.455 TL üstünde olanların %79,42’si son üç ay içerisinde, %7,05’i 3 ayla 1 yıl arasında, %3,12’si 1 yıldan fazla süre önce e-ticareti kullanmış olup %10,40’ı ise e-ticareti hiç kullanmamıştır. Bu durum hanenin aylık toplam net gelirinin 9.455 TL üstünde veya altında olması durumunu ayırıcı kriter yaparken geliri 9.455 TL üstünde olanların oransal olarak daha fazla e-ticareti kullandığını göstermektedir. QUEST dışındaki diğer algoritmalarda dallanma son üç ay içinde özel kullanım amacıyla internet üzerinden mal veya hizmet satın alım sayısının 0 olması durumundan devam ettiği için yorumlanabilir anlamlı sonuçlar çıkmamıştır. Bu algoritmalar sadece sınıflandırma başarılarıyla ön plana çıkmıştır.

Çalışmada literatürdeki diğer çalışmaların bulgularında bulunan güven sorununun e-ticaret kullanımını etkileyip etkilemediği konusuna bakıldığında CHAID algoritması ağacının 5. seviyesinde son 3 ay içinde ödeme güvenliği ve gizlilik endişesi sebebiyle e-ticaret kullanmayanların %44,5’inin e-ticareti hayatında hiç kullanmadığı görülmüştür. Elde edilen bu sonuç literatürdeki diğer çalışmalar ile paralellik göstermektedir.

Gelecekteki çalışmalarda e-ticaret kullanım sıklığını etkileyen özelliklerin araştırılmasında rastgele orman, XGboost, Yapay sinir ağları (YSA) ve farklı kümeleme teknikleri (iki aşamalı, Kohonen-SOM) gibi makine öğrenmesi algoritmaları kullanılabilir.

Etik Beyan

Çalışma verileri TÜİK tarafından temin edildiğinden Etik Kurul onayını gerektiren bir çalışma değildir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makalenin her aşamasında katkı sağlamış olup, makalenin son halini onaylamışlardır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Adekitan, A. I. ve Salau, O. (2019). The Impact of Engineering Students’ Performance in the First Three Years on Their Graduation Result Using Educational Data Mining. *Heliyon*, 5(2), 1250.
- Akçi, Y. ve Annaç Göç, S. (2015). Tüketicilerin E-Ticaret Algılarının İncelenmesi (Gaziantep ve Adıyaman Örneği). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13).
- Alkan, Ö. ve Güney, E. (2019). TRA1 Bölgesinde E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Araştırılması. *Hoca Ahmet Yesevi 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 6-8 Aralık 2019 ERZURUM*.

- Tanır, D. & Ramazanov, S. (2023). Veri Madenciliği Yöntemleri ile Türkiye’de Fertlerin E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 46-65.
- Aslam, W., Hussain, A., Farhat, K. ve Arif, I. (2020). Underlying Factors Influencing Consumers’ Trust and Loyalty in E-Commerce. *Business Perspectives and Research*, 8(2), 186-204.
- Basarir-Ozel, B., ve Mardikyan, S. (2017). Factors Affecting E-commerce Adoption: A Case of Turkey. *The International Journal of Management Science and Information Technology (IJMSIT)*, 23, 1-11.
- Baubonienė, Ž. ve Gulevičiūtė, G. (2015). E-Commerce Factors Influencing Consumers ‘Online Shopping Decision. *Social Technologies*, 5(1), 62-73.
- Beg, S., Rafiq, M. ve Siala, H. (2018). The Effect of Customer Reciprocity on E-Loyalty through Relationship Quality: An International Perspective. *The Business & Management Review*, 9(3), 20–20.
- Biggs, D. Ville, D. B. ve Suen, E. (1991). A Method of Choosing Multi-Way Partitions for Classification and Decision Trees. *Journal of Applied Statistics*, 18(1), 49-62.
- Breiman, L. Friedman, J. H. Olshen, R. A. ve Stone, C. J. (1998) *Classification and Regression Trees*, Florida: CRC Press.
- Burges, J. C. (1998). A Tutorial on Support Vector Machines for Pattern Recognition. *Data Mining and Knowledge Discovery*, 2(2), 121-167.
- Campbell, C. ve Ying, Y. (2011). *Learning with Support Vector Machines*, Williston: Morgan Claypool Publishers.
- Cortes, C. ve Vapnik, V. (1995). Support-Vector Networks. *Machine Learning*, 20(2), 273-297.
- Çelik, E. Atalay, M. ve Bayer, H. (2014). Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri ile Deprem Tahmininde Sismik Darbelerin Kullanılması. *2014 IEEE 22nd Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU 2014)*.
- Doğan, N. ve Özdamar, K. (2003). CHAID Analizi ve Aile Planlaması ile İlgili Bir Uygulama. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 23(5), 392-397.
- Elder, R. J. ve Miner, G. (2009). *Handbook of Statistical Analysis and Data Mining Applications*. Burlington: Academic Press.
- Emel, G. G. ve Taşkın, Ç. (2005). Veri Madenciliğinde Karar Ağaçları ve Bir Satış Analizi Uygulaması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2).
- Floares, A. A. (2012). Birlutiu. Decision Tree Models for Developing Molecular Classifiers for Cancer Diagnosis. *WCCI 2012 IEEE World Congress on Computational Intelligence June*, 10-15.
- Friedrichs, F. ve Igel, C. (2005). Trends in Neurocomputing. *The 12th European Symposium on Artificial Neural Networks*, (64), 107-117.
- Frohlich, H. ve Zell, A. (2005). Efficient Parameter Selection for Support Vector Machines. *IEEE International Joint Conference on Neural Networks*, (3), 1431-1436.
- Goel, R. (2007). E-commerce. New Delhi: New Age International.
- Guo, X., Ling, K. C. ve Liu, M. (2012). Evaluating Factors Influencing Consumer Satisfaction Towards Online Shopping in China. *Asian Social Science*, 8(13), 40
- Hany, A. ve Alaa, M. (2013). Bank Direct Marketing Based on Neural Network and C5.0 Models. *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT)*, 2(6), 2249-8958.

- Tanır, D. & Ramazanov, S. (2023). Veri Madenciliği Yöntemleri ile Türkiye’de Fertlerin E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 46-65.
- Haykin, S. Networks, N. (1999). *A Comprehensive Foundation*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Kagnicioglu, C. H. ve Mogol, M. (2014). Implementation of CHAID Algorithm: A Hotel Case. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 3(4), 42-51.
- Kass, G. V. (1980). An Exploratory Technique for Investigating Large Quantities of Categorical Data. *Applied Statistics*, 29(2), 119-127.
- Kayri, M. ve Boysan, M. (2007). Araştırmalarda CHAID Analizinin Kullanımı ve Baş Etme Stratejileri ile İlgili Bir Uygulama. *Journal of Ankara University Faculty of Educational Sciences*, 40(2), 133-149.
- Khraisat, A. Gondal, I. Vamplew, P. Kamruzzaman, J. ve Alazab, A. (2020). Hybrid Intrusion Detection System Based on the Stacking Ensemble of C5 Decision Tree Classifier and One Class Support Vector Machine. *Electronics*, 9(173), 10.
- Köse, U. Güraksın, G. E. ve Deperlioğlu, Ö. (2015). Diabetes Determination via Vortex Optimization Algorithm Based Support Vector Machines. *In 2015 Medical Technologies National Conference (TIPTEKNO)*, 1-4.
- Lim, T. S. Loh, W. Y. ve Shih, Y. S. (2000). A Comparison of Prediction Accuracy, Complexity, and Training Time of Thirty-Three Old and New Classification Algorithms. *Machine Learning Journal*, (40), 203-228.
- Loh, W. Y. ve Shih, Y. S. (1997). Split Selection Methods for Classification Trees. *Statistica sinica*, 7(4), 815-840.
- Muthusamy, S. M. Ramachandran, K. I. Sugumaran, V. ve Sakthivel, N. (2011). Multi Component Fault Diagnosis of Rotational Mechanical System Based on Decision Tree and Support Vector Machine. *Expert Syst*, 38(4), 3819-3826.
- Nguyen, Q. H., Ly, H. B., Ho, L. S., Al-Ansari, N., Le, H. V., Tran, V. Q., ... ve Pham, B. T. (2021). Influence of Data Splitting on Performance of Machine Learning Models in Prediction of Shear Strength of Soil. *Mathematical Problems in Engineering*, 2021.
- Otukei, J. R. ve Blaschke, T. (2010). Land Cover Change Assessment Using Decision Trees, Support Vector Machines and Maximum Likelihood Classification Algorithms. *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, 12, 27-31.
- Pham, H. (2006). *Springer Handbook of Engineering Statistics*. London: Springer.
- Qabbaah, H. Sammour, G. Vanhoof, K. Voronin, A. Ziatdinov, Y. Aslanyan, L. ve Honchar, A. (2019). Decision Tree Analysis to Improve E-Mail Marketing Campaigns. *International Journal of Information Theories and Applications*, 26(4), 3-36.
- Saimurugan, M., Ramachandran, K. I., Sugumaran, V. ve Sakthivel, N. R. (2011). Multi Component Fault Diagnosis of Rotational Mechanical System Based on Decision Tree and Support Vector Machine. *Expert Systems with Applications*, 38(4), 3819-3826.
- Sayılı, M. ve Büyükköroğlu, A. (2012). E-Ticaret Yoluyla Gıda Maddeleri Satın Almaya Yönelik Tüketicilerin Tutumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Journal of Agricultural Sciences*, 18 (3), 246-255 . DOI: 10.1501/Tarimbil_0000001212
- Silahtaroglu, G. (2013). *Veri Madenciliği Kavram ve Algoritmaları*. İstanbul: Papatya Yayınevi.

- Tanır, D. & Ramazanov, S. (2023). Veri Madenciliği Yöntemleri ile Türkiye’de Fertlerin E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 46-65.
- Smola, A.J. (1996). *Regression Estimation with Support Vector Learning Machines*. (Master’s Thesis). Technische Universität München, Germany.
- Thanasankit, T. (Ed.). (2003). *E-commerce and Cultural Values*. Hershey: Idea Group Publishing.
- Tokatli, M. F. ve Kurt, I. (2009). Using Kaplan–Meier Analysis Together with Decision Tree Methods (C&RT, CHAID, QUEST, C4.5 And ID3) in Determining Recurrence-Free Survival of Breast Cancer Patients. *Expert Systems with Applications*, 36(2), 2017-2026.
- Türen, U., Gökmen, Y. ve Tokmak, İ. (2011). Türkiye’de E-Ticaret İşlem Hacmini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Bir Model Önerisi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 10(1), 49-71.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2022), “2021 Yılı E-Ticaret Verileri Açıklandı”, <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10040/detay#:~:text=2021%20y%C4%B1%20C4%B1nda%20%C3%BClkemizde%20e%2Dticaret.%17%2C7%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>, (08.04.2022).
- Vapnik, V. N. (1998). *Statistical Learning Theory*. New York: John Wiley & Sons.
- Yaman, B., Geçgil, G. ve Yavuz, G. (2018). Elektronik Ticaret ve Mobil Ticaret Üzerine Bir İnceleme: Meta-Analiz Çalışması. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 1(2), 142-153.
- Yılmaz, Ö. ve Bayram, O. (2020). COVID-19 Pandemi Döneminde Türkiye’de E-Ticaret ve E-İhracat. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 37-54.

Genişletilmiş Öz

Veri Madenciliği Yöntemleri ile Türkiye’de Fertlerin E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi

İçerisinde bulunduğumuz teknoloji çağındaki hızlı gelişimler toplumların teknoloji kullanımını yaygınlaştırmakla birlikte dünyadaki e-ticaret kullanımının da artmasında sebep olmuştur. Türkiye’de de e-ticaret kullanım hacmi yıldan yıla artış göstermeye devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığının açıkladığı verilere göre her yıl ortalama %35 büyüyen e-ticaret hacmi 2020 yılında %66 ve 2021 yılında %69 artış göstermiştir. E-ticaret hacminin genel ticarete oranı 2019 yılında yüzde 9,8 iken, 2020 yılında 15,7 ve 2021 yılında bu oran %17,7 ye ulaşmıştır. E-ticaret kullanımındaki bu artış işletmeler için e-ticareti daha da önemli kılmakta ve bu durum beraberinde e-ticaret sektörünü daha fazla rekabetçi hale getirmektedir. E-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerin analizi işletmelerin e-ticaret alanında müşteri memnuniyeti sağlayabilmesi, pazarlama stratejileri oluşturabilmesi dolayısıyla da diğer işletmeler ile olan rekabet gücünü arttırabilmesi için önemlidir. Bu analiz için istatistiksel veya ekonometrik analiz yöntemleri kullanılabilir. Sosyal faktörler de e-ticaret kullanımını etkileyen önemli bir rol oynamaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte tüketicilerin alışveriş alışkanlıkları değişmektedir. Online alışveriş, zaman tasarrufu sağlama, geniş ürün seçeneklerine erişim, kolay karşılaştırma yapma gibi avantajlar sunar. Ayrıca, sosyal medyanın etkisiyle tüketiciler arasında yapılan yorumlar ve değerlendirmeler, e-ticaret işletmelerinin itibarını ve güvenilirliğini belirlemede önemli bir faktör haline gelmiştir.

Veri madenciliği, verilerdeki önceden bilinmeyen örüntüleri tespit ederek veri kümelerindeki gizli bilgilerin ortaya çıkarılmasında ve böylece daha etkili karar vermede yardımcı olur. Veri madenciliği büyük veri kümelerinden yararlı bilgileri ortaya çıkarmak için kullanılır. Anlamsız devasa veri kümelerinde gizli örüntüleri bulmak için veri analizi, tahmin ve sınıflandırma için farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu faydalı bilgiler, son teknoloji veri madenciliği algoritmaları tarafından çıkarılır. Bir veri madenciliği algoritması, faydalı bilgileri araştırmak ve veri kümelerindeki örüntüleri bularak sınıflandırma ve tahmin modelleri oluşturmak için izlenen bir dizi adımdır. Veri madenciliği yapmak için Karar Ağacı, K-En Yakın Komşular, Rastgele Orman, Destek Vektör Makinesi (DVM), Yapay Sinir Ağı ve Naive Bayes gibi birçok veri madenciliği algoritması kullanılmaktadır.

Bu makalede, e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de fertlerin e-ticaret kullanım sıklıklarını etkileyen özelliklerin analiz edilmesidir. Böylece elde edilen sonuçlar e-ticareti kullanan işletmelerin hedef kitlelerini belirlemelerine yardımcı olabilecektir. Bunun için veri madenciliği yönetimlerinden karar ağaçları ve destek vektör makineleri algoritmalarından yararlanılmış ve elde

edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmanın ana konusu e-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerin analizi olmakla birlikte ayrıca e-ticaret kullanım sıklığı tahmini için sınıflandırma modeli kurulmuştur.

Çalışmada kullanılan veri seti Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan hanehalkı bilişim teknolojileri kullanımı 2021 yılına ait B grubu mikro verilerden oluşmaktadır. TÜİK tarafından hazırlanan hane halkı bilişim teknolojileri kullanımı araştırma anketine 30.531 kişi katılmıştır. Bu verilerden bazıları veri ön işleme safhasında gereksiz olduğundan dolayı silinmiş olup 24.329 veri üzerinden analizler yapılmıştır. Analizde tahmin edilecek değişken olarak “İnternet üzerinden özel kullanım amacıyla en son ne zaman mal/hizmet satın aldınız ya da sipariş verdiniz?” sorusu seçilmiştir. SON_KULLANIM_ETICARET olarak adlandırılan bu değişkeni en iyi tahmin edecek algoritmaları bulmak için IBM SPSS Modeler’ın otomatik sınıflandırıcı düğümü kullanılmıştır. En iyi sınıflandırıcıları tespit eden düğüm en iyi sonuç veren algoritmaları CHAID, C&R Tree, QUEST ve DVM olarak bildirmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular diğer çalışmaların bulguları ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kullanmış olduğumuz sınıflandırma algoritmalarının hepsi %70 üzerinde doğruluğa sahip olup veriler üzerinde başarılı bir sınıflandırma performansı elde edilmiştir. Bu algoritmalar içinde en iyi sınıflandırma başarısı gösteren algoritma CHAID olup test verileri üzerinde %86,81’lik doğrulukta sınıflandırma başarısı göstermiştir. Diğer algoritmaların test verileri üzerindeki başarıları sırasıyla C&R Tree 86,23, QUEST 79,45 ve DVM 78,65 olarak ölçülmüştür.

Çalışmada literatürdeki diğer çalışmaların bulgularında bulunan güven sorununun e-ticaret kullanımını etkileyip etkilemediği konusuna bakıldığında CHAID algoritması ağacının 5. seviyesinde son 3 ay içinde ödeme güvenliği ve gizlilik endişesi sebebiyle e-ticaret kullanmayanların %44,5’inin e-ticareti hayatında hiç kullanmadığı görülmüştür. Elde edilen bu sonuç literatürdeki diğer çalışmalar ile paralellik göstermektedir.

Extended Abstract

Analysis of Factors Affecting Individuals' E-Commerce Use in Turkey Using Data Mining Methods

The rapid advancements in technology in the current age have contributed to the widespread use of technology and the increasing prevalence of e-commerce worldwide. The volume of e-commerce usage in Turkey continues to increase year by year. According to the data announced by the Ministry of Commerce of the Republic of Turkey, the e-commerce volume, which has grown by an average of 35% every year, has increased by 66% in 2020 and 69% in 2021. While the ratio of e-commerce volume to general trade is 9.8 percent in 2019, it has reached 15.7 percent in 2020 and 17.7% in 2021. This increase in the use of e-commerce makes e-commerce more important for businesses and this makes the e-commerce sector more competitive. Analysis of the factors affecting the use of e-commerce is important for businesses to provide customer satisfaction in the field of e-commerce, to create marketing strategies, and thus to increase their competitiveness with other businesses. For this analysis, statistical or econometric analysis methods can be used, as well as data mining algorithms. Social factors also play an important role in influencing the use of e-commerce. With the widespread use of the Internet, consumers' shopping habits are changing. Online shopping offers advantages such as saving time, access to a wide range of products, and easy comparison. In addition, the comments and evaluations have been made among consumers under the influence of social media have become an important factor in determining the reputation and reliability of e-commerce businesses.

Data mining helps uncover hidden information in datasets by detecting previously unknown patterns in data, thus helping to make more effective decisions. Data mining is used to extract useful information from large data sets. Different approaches are used for data analysis, prediction and classification to find hidden patterns in meaningless huge datasets. This useful information is extracted by state-of-the-art data mining algorithms. A data mining algorithm is a series of steps followed to search for useful information and find patterns in datasets to create classification and prediction models. Many data mining algorithms such as Decision Tree, K-Nearest Neighbors, Random Forest, Support Vector Machine (DVM), Artificial Neural Network and Naive Bayes are used for data mining.

This article examines the factors affecting the use of e-commerce. The aim of this study is to analyze the features that affect the frequency of individuals' e-commerce use in Turkey. Thus, the results obtained will help businesses using e-commerce to determine their target audience. For this, decision trees and support vector machine algorithms from data mining managements have been used and the results have been interpreted. The main subject of the study is the analysis of the factors affecting the use of e-commerce, and also a classification model has been established for e-commerce usage frequency estimation.

The data set used in the study consists of B-group micro data from the Household Use of Information and Communication Technologies survey has been conducted by the Turkish Statistical Institute (TUIK) for the year 2021. A total of 30,531 individuals have participated in the survey. Some of the data has been deleted because of unnecessary during the data preprocessing stage, resulting in analyses being conducted on 24,329 records. The variable selected as the target variable for prediction in the analysis is "When is the last time you

purchase or order goods/services for personal use over the Internet?" The automatic classifier node of IBM SPSS Modeler has been used to find the algorithms that best predict this variable. The node, which identifies the best classifiers, has reported CHAID, C&R Tree, QUEST, and DVM as the algorithms that yield the best results.

The findings obtained from the study were compared with the findings of other studies. According to the results, all the classification algorithms used in the study have an accuracy of over 70% and have achieved successful classification performance on the data. Among these algorithms, the CHAID algorithm has shown the highest classification success, with an accuracy of 86.81% on the test data. The success rates of the other algorithms on the test data were measured as follows: C&R Tree 86.23%, QUEST 79.45%, and DVM 78.65%.

The study examined whether the trust issue, as found in the findings of other studies in the literature, affects e-commerce usage. When looking at the CHAID algorithm tree at the 5th level, it was observed that 44.5% of those who did not use e-commerce due to payment security and privacy concerns in the past three months have never used e-commerce in their lives. This result is consistent with other studies in the literature.

Uzun Hafızalı Asimetrik Oynaklık Modelleri ile Riske Maruz Değer(VaR) Tahmini: Covid-19 Dönemi Altın Piyasası

Serpil TÜRKYILMAZ*

Öz

Piyasa riski ve belirsizliği yatırımcıların kararları için tahmin edilmesi gerekli en temel risk faktörüdür. En yaygın biçimde kullanılan risk ölçüm yöntemlerinden birisi de riske maruz değer(VaR) tahminidir. Bu çalışmada Türkiye’de Covid-19 sürecini kapsayan 02.01.2019-22.08.2022 dönemindeki günlük altın fiyatları getiri serisi elde edilerek piyasa riski tahmini için riske maruz değer (VaR) yaklaşımı kullanılmıştır. Altın fiyatları getiri oynaklığındaki uzun hafıza ve asimetri karakteristiklerini de dikkate alan ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) ve ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modelleri farklı dağılımlı (Normal, Student-t, GED ve Çarpık Student-t) olarak tahmin edilmiştir. Model tahmin sonuçlarına göre altın getiri serisinin oynaklığında uzun hafızanın ve asimetrik etkilerin varlığı istatistiksel anlamlı bulunmuştur. Model seçim kriterlerine göre Çarpık Student-t Dağılımlı ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) ve Normal Dağılımlı ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modeli getiri serisi oynaklığı için uygun model olarak tahmin edilmiştir. Altın piyasası riski için riske maruz değer (VaR) tahminleri her iki modele dayalı kısa ve uzun pozisyonda elde edilmiştir. Çalışma bulguları, altın piyasası piyasa riski için uzun hafıza ve asimetrik etkileri dikkate alan oynaklık modellerine dayalı riske maruz değer(VaR) tahminlerinin uygun olduğunu desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Altın Piyasası, Riske Maruz Değer (VaR), FIEGARCH Modeli, FIAPARCH Modeli, Kupiec-LR Testi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Value-at-Risk (VaR) Estimation with Long-Memory Asymmetric Volatility Models: Gold Market in the Covid-19 Period

Abstract

Market risk and uncertainty are the most fundamental risk factors that need to be estimated for investors' decisions. One of the most widely used risk measurement methods is the value-at-risk (VaR) estimation. In this study, the Value-at-Risk (VaR) approach was used for market risk estimation by obtaining the daily gold price return series for the period 02.01.2019-22.08.2022 covering the Covid-19 process in Turkey. The ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) and ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) models, which take into account the long memory and asymmetry characteristics in the return volatility of gold prices, was estimated with different distributions (Normal, Student -t GED and Skewed Student-t). According to the model estimation results, the existence of long memory and asymmetric effects in the volatility of the gold return series were found to be statistically significant. According to the model selection criteria, ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) with the Skewed Student-t Distribution and ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) with Normal Distribution has been estimated as suitable models for the return series volatility. Value-at-risk (VaR) estimates for gold market risk are obtained in short and long positions based on both models. The study findings support that value-at-risk (VaR) estimates based on volatility models that take long memory and asymmetric effects into account are appropriate for gold market risk.

Keywords: Gold Market, Value-at-Risk (VaR), FIEGARCH Model, FIAPARCH Model, Kupiec-LR Test.

Article Type: Research Article

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü, serpil.turkyilmaz@bilecik.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-7193-4148

1. GİRİŞ

Kıymetli metaller, ender bulunan oluşumu doğal ve yüksek ekonomik değere sahip altın, gümüş, platin ve paladyum gibi metallerdir. Tarihte madeni para olarak kullanımları yanı sıra endüstri ve yatırım aracı olarak ayrı bir öneme sahip olmuşlardır. Söz konusu kıymetli metaller, üretimlerine dahil eden maden, metalürji alanındaki şirketler tarafından ve özellikle altın, gümüş gibi madenlerin tercih edildiği mücevher endüstrisi tarafından artan bir ilgi odağı olmuştur. Finansal piyasaların gelişimi ile altın, gümüş, platin ve paladyum gibi başlıca kıymetli metaller yatırımcılar ve piyasa katılımcılarının portföy çeşitlendirmesi için uygun bulduğu ve talep ettiği emtialar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel ve kimyasal özellikleri ile birlikte endüstriyel alanda yaygın kullanıma sahip olan altın bir yatırım aracı olarak da en çok tercih edilen kıymetli metal sınıfında önemini korumaktadır.

Altın özellikle ekonomik kriz dönemlerinde son yıllarda finansal piyasalardaki dalgalanmalara karşı daha az değişken pozisyonlara sahip olması sebebiyle piyasa katılımcıları, portföy yöneticileri ve yatırımcılar tarafından önemli bir riskten korunma aracı olarak kabul edilmiştir. Diğer yatırım araçlarına göre daha az riskli kabul edilmesi, enflasyona karşı korunma aracı olarak görülmesi ve sınırlı kaynaklı kıymetli metal sınıfında olması altının piyasalarda en çok işlem gören emtialardan birisi haline gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla altının risk yönetimindeki olumsuz finansal piyasa şoklarına karşı dengeleyici rolü ve finansal gelişmelere duyarlı olması, araştırmacıları altın piyasalarının davranışını incelemeye yönlendirmiştir. Küresel ekonomik krizlerin sebep olduğu finansal piyasalardaki dalgalanmaların makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri, güvenli bir liman olarak uzun dönemde değerini koruyan altın piyasalarının şoklara tepkilerinin ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Bu anlamda altın piyasalarında risk yönetimi, riskleri belirlemek, analiz etmek, yönetmek ve piyasalarda oluşan riskleri tahmin ederek en aza indirmek için kullanılmaktadır.

Ekonomik krizlerin sıklıkla yaşandığı ekonomiler için risk faktörlerinin çeşitli istatistiksel yöntemlerle belirlenmesi, ölçülmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Küreselleşme ile birlikte finansal krizlerin global krizlere dönüşmesi, özellikle ülkelerin, ekonomik açıdan faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların dünya ekonomisindeki piyasalarda meydana gelen değişim ve dalgalanmalardan etkilenmelerine sebep olmaktadır. Bu açıdan finans piyasaları, genel olarak etkin bir risk yönetiminin bulunmayışı sebebiyle en çok etkilenen piyasaların başında yer almaktadır. Küresel ekonomik krizler sebebiyle finansal piyasalarda meydana gelen dalgalanmalardaki artış piyasa riskinin belirlenmesine ve analizine olan ilgiyi de artırmış, finans kurum ve kuruluşlarını risklerin istatistiksel yöntemlerle daha sistematik biçimde analizine yönlendirmiştir.

Altın yatırımcısının piyasa riskini yönetebilmesi için, uygun risk yönetim tekniğini belirleyebilmesi, en uygun yatırım kararını verebilmesi ve maruz kalınan risk sebebiyle ihtiyaç duyulan sermaye miktarını tespit edebilmesi için altın piyasa riskini tutar olarak belirleyebilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Riske Maruz Değer (Value at Risk-VaR) adı verilen yöntem yatırımcının belirli bir süre için elinde tuttuğu portföy ya da varlığın değerinde piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar sebebiyle oluşacak azami değer kaybını ölçmektedir (Evcı ve Kandır, 2015:54). Bir başka ifade ile Riske Maruz Değer, belirli bir güven düzeyi ile ve normal piyasa koşullarında belirli bir dönemde oluşabilecek maksimum zararın tahmini değeri olarak tanımlanmaktadır (Hardiyanti ve Darnius, 2021:9). Riske Maruz Değer (VaR) gibi risk yönetimi araçları, serinin dağılım özelliklerine de büyük ölçüde bağlıdır. Bu sebeple, altın piyasası gibi finansal zaman serilerinin tüm özelliklerini en iyi şekilde yakalayabilecek bir dağılım ile oynaklığının (volatilité) modellenmesi hem yatırımcılara hem de risk yöneticilerine önemli avantajlar sağlayabilmektedir (Chinhamu ve Chikobvu, 2017: 508). Yatırımcılar için gösterge olan bir emtianın oynaklığı (volatilité) ve riske maruz değeri (VaR), riske karşı tutumlarında dikkate değer bir rol oynamaktadır. Piyasa katılımcıları için uygun risk ölçümünün belirlenmesi oldukça

önemlidir. Piyasa riskinin ölçülmesi amacıyla oynaklık, riske maruz değer (VaR) ve beklenen eksiklik (ESF) gibi farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır (Kaya ve Güloğlu, 2017:10). Herhangi bir emtianın fiyatında meydana gelen ani iniş çıkışlar olarak ifade edilebilen oynaklık (volatilite), finansal piyasalarda karar alıcıların süreçlerini etkileyen belirsizlik ölçüsü olarak tanımlanabilmektedir. Oynaklık yayılımı ise, bir finansal piyasada meydana gelen bir şokun diğer piyasaları etkileyerek oynaklığını artırması olarak tanımlanmakta ve bazı faktörler sebebiyle piyasaların karşılıklı bağımlı hale gelmesi söz konusu piyasalar arasında oynaklık yayılımına sebep olmaktadır (Değirmenci ve Abdioğlu, 2017:105).

Bu anlamda oynaklığın değerlendirilmesi piyasa katılımcılarının olası risklere karşı finansal getirilerin davranışını tahmin edebilmeleri açısından önem taşımaktadır. Literatürde pek çok çalışma altın piyasalarındaki oynaklığın modellenmesi, makroekonomik değişkenlerle ilişkisi, enflasyona karşı korunma rolüne ve risk tahminine odaklanmıştır. Bu çalışmalardan bazıları izleyen bölümde özet olarak sunulmaktadır.

2. LİTERATÜR

Kıymetli metallerin piyasa davranışlarına özellikle altın piyasasına yönelik ilgili literatürde ampirik çalışmalar mevcuttur.

Demireli ve Torun (2011) çalışmalarında Türkiye ve İngiltere için 17.07.2003-06.08.2009 döneminde serbest piyasa altın fiyatlarındaki kırılma dönemlerini, ekonomik, politik ve sosyal olayların etkilerini incelemiş ve CGARCH modelini kullanmışlardır. Bulguları Türkiye ve İngiltere serbest piyasa altın fiyatlarının döviz ve faiz değişkenlerindeki değişimlerden etkilendiğini göstermiştir. Ayrıca kırılmaların da dikkate alındığı CGARCH modeli bulguları ile oynaklıkta meydana gelen şokların altın piyasası fiyat hareketlerinde dalgalanmalar meydana getirdiğini göstermişlerdir.

Contuk, Burucu ve Güngör'ün (2013) çalışmalarında altın piyasasındaki dalgalanmaların İMKB 100 endeksi üzerindeki etkileri 01.01.2009-31.12.2012 tarihleri arasındaki günlük fiyatlar ve endeks verileri kullanılarak incelenmiştir. ARCH etkileri test edilerek anlamlı bulunmuş ve MGARCH model tahmini sonuçları, altın ve borsa verilerinin kendi şoklarından ve birbirlerinin şoklarından etkilendiğini göstermiştir.

Lili ve Chengmei (2013) çalışmalarında küresel makroekonomik göstergeleri, finansal piyasa endekslerini, enerji ürünleri miktarlarını ve fiyatlarını içeren bir veri seti kullanmış ve New York' taki altın piyasasının dinamiklerini FAVAR (Factor-Augmented Vector Autoregression) modeli ile incelemiştir. Sonuç olarak finansal piyasa endekslerinin ve makroekonomik göstergelerin altın fiyatına etkisini negatif, altın rezervinin ve enerji fiyatlarının altın fiyatına etkisini pozitif bulmuştur.

Tokat'ün (2013) çalışmasında çok değişkenli GARCH modeli (MGARCH) yaklaşımı ile altın, döviz ve hisse senedi piyasalarındaki oynaklık etkileşimi incelenmiştir. Global altın ve dolar piyasasındaki şok ve oynaklık değişimlerine karşı İMKB 100 endeksinin dirençli bir davranış göstermesi önemli bir bulgu olarak sunulmuştur.

Demiralay ve Ulusoy (2014) çalışmalarında, Londra Külçe Piyasası ve Londra Platinum-Paladyum Piyasasında işlem gören dört değerli metalin (altın, gümüş, platin ve paladyum) günlük spot fiyatlarını kullanarak dört temel değerli metalin (altın, gümüş, platin ve paladyum) riske maruz değer tahminlerini normal ve student t dağılımlı FIGARCH, FIAPARCH ve HYGARCH uzun hafıza volatilite modellerini VaR tahmininde kullanmıştır. Bulguları uzun hafıza ve asimetri ile büyük kuyrukları birlikte yakalayan student-t dağılımına sahip FIAPARCH modelinin VaR tahmininde diğer modellerden daha iyi performans gösterdiğini desteklemiştir.

Chinhamu (2015) çalışmalarında, altın piyasasındaki aşırı getirileri modellemek için genelleştirilmiş Pareto dağılımının (GPD), riske maruz değer (VaR) ve beklenen eksiklik (ES)' ye göre risk ölçümü için daha etkili bir araç olduğunu gösteren bulgular elde edilmiştir. Ayrıca çalışma sonuçları, GPD' nin VaR ve ES tahminleri için kullanılan Normal ve Student-t dağılımlarına göre üstün olduğunu da göstermiştir.

Evcı ve Kandır (2015), çalışmalarında 2003-2013 dönemi için Borsa İstanbul ve Londra altın piyasası günlük verilerini kullanarak riske maruz değerleri (VaR), normal ve student-t dağılımlı simetrik ve asimetrik GARCH modeli varyans-kovaryans yaklaşımı ile elde etmişlerdir. Bulguları, %99 güven düzeyinde kalın kuyruklu ve aşırı basık dağılım özelliğine sahip altın getiri serilerinin riske maruz değerleri için student-t dağılımına dayalı modellerin daha uygun olduğunu göstermiştir.

Schlender, Righi ve Ceretta (2015), altın için, riske maruz değer (VaR) ve beklenen eksiklik (ES) risk ölçümlerini tahmin etmek ve yatırım riski için bir model bulmak amacıyla farklı dağılımlara sahip koşullu modellerde bir geriye dönük test uygulamışlardır. Uç değer (EVT) yaklaşımının, ekstrem durumlarda değişken risk tahminlerine sahip olduğunu göstermişlerdir.

Yurdakul ve Sefa'nın (2015) çalışmalarında Türkiye Altın Borsası'nda altın fiyatlarını etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmış ve Londra altın fiyatları, Brent petrol fiyatları, ABD doları, Amerikan Dow Jones Sanayi Endeksi, Toptan Eşya Fiyatları Endeksi, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 100 Endeksi ve aylık ortalama vadeli mevduat faiz oranları gibi değişkenler seçilmiştir. Söz konusu değişkenlerin etkileri en uygun ARCH türü model olarak seçilen EGARCH(1,1) modeli ile incelenmiştir. Bulguları İstanbul Altın Borsası'ndaki altın fiyatlarının Dow Jones Sanayi Endeksi' nden negatif yönde, Londra Külçe Piyasası Birliği'nin altın fiyatlarından pozitif yönde, Toptan Eşya Fiyatları Endeksinden pozitif fakat oynaklığından negatif yönde etkilendiğinin kanıtlarını sunmuştur.

Bildirici, Kayıkcı ve Onat (2016)'ın çalışmalarında Birleşik Devletler için baltık kuru yük endeksi, altın fiyatları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri MS-VAR modeli ile incelenmiştir. Bulgular, değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu, ekonominin kriz rejiminin tutarlı olduğunu ve baltık kuru yük endeksi ile altın fiyatlarının, Birleşik Devletler'in büyümesinde kriz göstergesi olarak kullanılabileceğini desteklemiştir.

Gangopadhyay, Jangir ve Sensarma (2016), çalışmalarında altın fiyatlarındaki değişimleri açıklamak ve öngörmek için VECM (vektör hata düzeltme) modeli kullanmışlardır. Altın, borsa endeksi, döviz kuru, ABD tahvil oranları, petrol fiyatları ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişkinin kanıtını sunmuşlardır.

Kaya ve Güloğlu (2017)'nin çalışmalarında 02/01/2002 - 29/04/2016 döneminde altı temel emtia (ham petrol, bakır, altın, gümüş, paladyum ve platin) zaman serisi için oynaklık, riske maruz değer (VaR) ve beklenen açık risk (ES) yaklaşımları ile piyasa riskleri modellenmiştir. Çalışma bulguları, serilerin oynaklık modellerinin öngörü performansı açısından ve VaR için yapılan geri testlere dayanarak en uygun modelin FIAPARCH modeli olduğunu göstermiştir. Ayrıca tahmin sonuçları ham petrolün diğer emtialara göre daha riskli olduğunu destekleyen bulgular sunmuştur.

Kurt Cihangir ve Uğurlu (2017), Türkiye'de 01.01.2010 – 28.10.2016 döneminde altın fiyatlarındaki oynaklık için asimetrik oynaklık modellerinden APARCH, TARARCH ve EGARCH modelleri ve GARCH modelini tahmin etmiş ve altın fiyatlarının getiri oynaklığını en iyi açıklayan model olarak APARCH modelini belirlemiştir. Bulguları Türkiye altın piyasasındaki oynaklığın pozitif şoklardan negatif şoklara göre daha fazla etkilendiği sonucunu desteklemiştir.

Türkyılmaz, S. (2023). Uzun Hafızalı Asimetrik Oynaklık Modelleri ile Riske Maruz Değer (VaR) Tahmini: Covid-19 Dönemi Altın Piyasası. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 66-86.

Li vd. (2017)'nin çalışmalarında altın piyasası için riske maruz değeri (VaR), stokastik oynaklık (SV) modeli ile uç değer analizi birleştirilerek ölçülmüştür. Altın fiyatına ilişkin önerilen birleşik model aracılığıyla elde edilen sonuçlar, sunulan modelin altın piyasasının riske maruz değerinin etkili bir şekilde ölçebildiğini, tahmin edebildiğini, yatırımcıların altın piyasasının aşırı riskini daha iyi anlamalarını ve aktif olarak başa çıkma stratejilerini almalarını sağladığını göstermiştir.

Díaz-Hernández, Sánchez ve Flores (2018), 1995 ve 2017 yılları arasında logaritmik altın getirilerinin davranışı için Student t dağılımlı AR(1)-GARCH(1,1) modelinin uygun bir model olduğunu göstermişlerdir.

Moralı ve Uyar (2018)'in çalışmalarında kıymetli madenler (altın, gümüş, platin ve paladyum) piyasasında fraktal yapının varlığı araştırılmış ve incelenen kıymetli madenler piyasalarının fraktal bir yapıya sahip olabilecekleri gösterilmiştir. Sonuç olarak kıymetli madenlerin yatırımcılar tarafından elde tutulma süreleri uzadıkça, getirilerin pozitif veya negatif geçmiş dönem dalgalanmalarına daha bağımlı hale geldiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Pratiwi, Iswahyud ve Safitri'nin (2019) çalışmalarında uç değer teorisinde (EVT) kullanılan genelleştirilmiş uç değer (GEV) yaklaşımı ile altın fiyatları için risk tahmininde bulunmuşlar ve çalışma sonuçları, %95 güven düzeyinde gelecek bir dönem için yatırımcıların yaşayabileceği maksimum kaybın toplam yatırımın %0.899'u olacağı tahminini göstermiştir.

Türkyılmaz (2020) çalışmasında Türkiye' de 08.2005-02.2018 dönemi aylık ağırlıklı ortalama altın fiyatlarını kullanarak simetrik ve asimetrik (GARCH ve EGARCH) türü model tahminleri ile ortalama ve koşullu varyansındaki uzun hafıza özelliğini de dikkate alan (ARFIMA-FIGARCH) model tahminleri ile karşılaştırmıştır. Bulguları seride uzun hafıza özelliğinin bulunduğunu ve seri için ARFIMA(1,ξ,1)-FIGARCH(1,d,1) modelinin uygun model olduğunu göstermiştir.

Hardiyanti ve Darnius (2021), tarım sektörü (tarım dışı istihdam) dışındaki ücret gelir verilerini kullanarak altın alım satım vadeli işlemleri için temel analiz, teknik analiz ve riske maruz değer (VaR) kullanarak risk değerini analiz etmişlerdir. %95 güven düzeyi ile yapılan riske maruz değer (VaR) hesaplaması ile en düşük altın fiyat tahmininin 1 Ağustos 2018 ile 31 Temmuz 2019 tarihleri arasında elde edildiği bulgusuna ulaşmışlardır.

Chinhamu vd. (2022) çalışmalarında uzun hafızalı genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans (GARCH) modellerini, üç değerli metal (platin, altın, gümüş) fiyatından günlük getiriler için VaR'yi tahmin etmedeki performanslarını bir dizi koşullu varsayım altında değerlendirmiştir. Çalışmada VaR modellerinin göreceli performanslarını karşılaştırmak için Kupiec olabilirlik oranı testi kullanılmıştır. Geriye dönük test sonuçları farklı hata dağılımlarına sahip ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-HYGARCH ve ARFIMA-FIAPARCH modellerinin değerli metal fiyatlarının aşırı risk durumunu göstermek için uygun olduğunu ve VaR tahmininde kullanılabileceğini göstermiştir.

Dünya altın fiyatlarındaki artışlar son yıllarda altını, sanayi ve sermaye piyasalarındaki yatırımlara kıyasla en yüksek yatırım talebi olan bir piyasa haline getirmiş ve bu durum enflasyona karşı iyi bir koruma sağlayan, portföy performansını arttıran altını bir yatırım aracı olarak değerlendiren araştırmalara ilgiyi de arttırmıştır (Pratiwi vd., 2019:2).

Türkiye' de ise finansal varlık ya da mal olarak kullanılan altın, finans sektöründeki gelişmeler ile önemli bir yatırım aracı olarak da farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle serbest piyasa ekonomisine geçiş politikası kapsamında alınan yapısal değişiklik kararları Türkiye' de altın piyasasının gelişimi açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. 1995 yılı başlarında İstanbul altın borsası ile altın, ekonominin kurumsal mali değerleri arasında yerini almış ve 2013 yılında altın borsası Borsa İstanbul

(BİST) bünyesine alınmıştır (Özkan ve Kolay, 2016: 573-574). Türkiye’de finans sektöründeki gelişme ve düzenlemelerle altına dayalı finansal yatırım araçlarının çeşitlendirilmesi sağlanmış ve altın piyasasının küresel anlamda rekabet edilebilirliği için alt yapı oluşturulmuştur.

Altın piyasalarında oluşabilecek oynaklıkların, portföy kazanım kayıplarını arttırması sebebiyle altın piyasa etkinliğinin ölçülmesi ve kontrol edilmesi önemlidir. Bu anlamda gelecekte belirli bir zaman dilimi için belirli bir güven düzeyindeki finansal varlıkların maksimum kayıp seviyesini gösteren Riske Maruz Değer (Value at Risk-VaR) yöntemi risk yönetimi için kullanılan en popüler araçlardan birisidir.

Uluslararası pek çok finansal kuruluş tarafından yaygın biçimde kullanılan Riske maruz değer (VaR) yöntemleri ayrıca riske maruz değer ölçülmesinde Basel¹ standartlarında kullanılması önerilen ve yapılan düzenlemelerle birlikte kullanımı yaygınlaşan risk ölçüm yöntemlerinden biri olması açısından önemlidir. Özellikle finansal piyasalardaki dalgalanmalarla birlikte risk faktörlerinin varlığı etkin bir risk yönetimini gerekli kılmaktadır.

Belirli bir olasılıkla belirlenen bir zaman diliminde bir portföyün veya finansal bir varlığın değerinde meydana gelebilecek en fazla kayıp olarak tanımlanan Riske Maruz Değer (VaR)’ın doğru tahmini finansal risklere karşı korunma açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Riske Maruz Değer (VaR), piyasa faktörlerindeki değişimlerden etkilenen finansal bir varlığın beklenen toplam zararını ifade etmekte olduğundan önemlidir (Demireli ve Taner, 2009:127-148).

Bu çalışmada; Türkiye’ de Covid-19 sürecini içeren 02.01.2019-22.08.2022 dönemi için altın piyasa riskinin riske maruz değer (VaR) yaklaşımı ile tahmini amaçlanmıştır. Çalışmada altın fiyatlarındaki belirsizliğin bir ölçüsü olarak öncelikle serinin oynaklığı modellenmiştir. Bu amaçla getiri serisi elde edilerek oynaklığındaki uzun hafıza karakteristiğini de dikkate alan asimetrik GARCH türü modellerden FIEGARCH ve FIAPARCH model tahminleri elde edilmiştir. Model tahminleri $p, q=0,1,2$ gecikme değerlerinde farklı kuyruk dağılımlı (normal, student-t, GED ve çarpık student-t) olarak yapılmış ve sonuçları karşılaştırılmıştır. Kriterlere göre seçilen en uygun uzun hafızalı asimetrik oynaklık modellerine dayalı riske maruz değer (VaR) tahminleri için model performansları karşılaştırılmıştır.

Gerek altının finansal piyasa şoklarına karşı dengeleyici rolü sebebiyle güvenilir bir yatırım aracı olarak değerlendirilmesi gerekse Türkiye’ de altın piyasası varyansındaki oynaklık ve uzun hafızanın varlığında Riske Maruz Değer (VaR) tahminine yönelik yeterli çalışmaların bulunmaması sebebiyle bu çalışmanın altın piyasa riskinin ekonometrik bir yaklaşımla ölçüldüğü bir çalışma olarak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca Covid-19 sürecinde altın getiri fiyatları oynaklığındaki olası uzun hafıza karakteristikleri farklı dağılımlarla göz önünde bulundurularak, altın piyasa riskinin Riske Maruz Değer (VaR) yaklaşımı için model performanslarının karşılaştırılması çalışmanın özgün değeridir.

Çalışmanın planı şu şekildedir: Genel bilginin verildiği birinci bölüm olarak giriş bölümünü, ikinci bölümde literatür izlemektedir. Üçüncü bölümde metodoloji ile ilgili kısa bilgiler sunulmaktadır. Dördüncü bölüm olan analiz bölümünde veri ile ilgili tanımlayıcı bilgilere, tahmin edilen model sonuçları ile yorumlara yer verilmektedir. Sonuç ve değerlendirme beşinci bölümdedir. Altıncı bölüm yararlanılan kaynakların sunulduğu bölümdür.

¹ Basel standartları, finansal istikrarı artırmak amacıyla uluslararası düzeyde bankaların düzenleme, denetim ve uygulamalarını güçlendirmek ve üye ülkeler arasında tutarlı ve karşılaştırılabilir bir bankacılık düzenleme çerçevesi oluşturmayı amaçlayan standartlardır (Bkz: www.bddk.org.tr).

3. YÖNTEM

Bu bölümde altın fiyatları oynaklığı için tahmin edilecek modeller ve riske maruz değer (VaR) hakkında kısa bilgiler verilecektir. Altın risk yönetimindeki rolü kapsamında piyasalardaki kaldıraç etkilerine karşı diğer kıymetli metallere göre daha kalıcı ve daha az duyarlı olmasına rağmen son yıllarda özellikle çalkantılı dönemlerde zaman içinde değişen bir dağılım göstermektedir. Chkili vd. (2014)' de önerildiği üzere altın piyasaları için asimetriyi dikkate alan modellerin uygunluğu ile ilgili kanıtlar bulunmaktadır. Bu amaçla altın piyasası getirilerinin oynaklığındaki asimetri ve uzun hafıza özelliğinin değerlendirilmesi için gerekli modellere ilişkin ve risk yönetimi performansı için uygun riske maruz değer (VaR) ile ilgili bilgiler sunulmaktadır.

3.1. FIEGARCH Modeli

Bollerslev ve Mikkelsen (1996) kesirli bütünleşik süreçlerinin S&P borsa endeksi getirileri için daha uygun olduğunu önermişler ve bu süreçlere ilişkin modellerin GARCH (p, q) ve IGARCH (p, q) modellerinden daha iyi tahminler vereceğini bulmuşlardır. Ayrıca asimetrik etkileri de dikkate alan FIEGARCH modeli özelliklerinin FIGARCH sürecine göre daha uygun olduğunu önermişlerdir. Bollerslev ve Mikkelsen (1996) ayrıca FIEGARCH sürecinin, şokun etkilerinin kalıcılığı yanı sıra oynaklık üzerindeki asimetrik etkilerini de ölçmeye yardımcı olduğunu ve simetrik EGARCH ve IEGARCH modellerinden daha güvenilir ve tutarlı olduğunu kanıtlamışlardır. Bu bağlamda GARCH ve EGARCH süreçlerini oynaklıktaki uzun hafıza özelliğini de dikkate alacak şekilde genişletmişlerdir.

Uzun hafıza özelliğini yakalamak için bir FIGARCH(p, d, q) modeli Baillie, Bollerslev ve Mikkelsen (1996) tarafından denklem (1)' deki gibi geliştirilmiştir.

$$\phi(L)(1-L)^d \varepsilon_t^2 = \omega + [1 - \beta(L)]v(t) \quad (1)$$

Burada d parametresi 0 ile 1 arasında değer alan uzun hafıza parametresidir ve $\phi(L)$ ' nin tüm kökleri ve $[1 - \beta(L)]$ ' nin kökleri birim çemberin dışındadır. Uzun hafıza parametresi d=0 olduğunda GARCH modeline, d=1 için IGARCH modeline indirgenmektedir. FIGARCH modelinin durağanlığı ve koşullu varyansın pozitifliği için modelin katsayılarında kısıtlamalar söz konusudur (Goudarzi, 2010: 233). Bollerslev ve Mikkelsen (1996)' in önerdiği FIEGARCH modelinin genel ifadesi (2)' deki gibidir.

$$\ln \sigma_t^2 = \omega_t + (1 + \psi L)(1 - \phi L)^{-1}(1 - L)^{-d} g(\varepsilon_t) \quad (2)$$

$$\phi(L)(1-L)^d \ln \sigma_t^2 = \alpha + \sum_{j=1}^q (b_j |x_{t-j}| + \gamma_j x_{t-j}) \quad (3)$$

Burada $\phi(L)$, FIGARCH modelindeki gibidir. $\gamma_j \neq 0$ olduğunda kaldıraç etkilerinin varlığı söz konusudur. d uzun hafıza parametresi ile ilgili olarak eğer $0 < d < 1$ ise FIEGARCH modeli durağandır (Bollerslev ve Mikkelsen, 1996: 160).

3.2. FIAPARCH Modeli

Tse (1998), FIGARCH modelini asimetri özelliğini de dikkate alacak şekilde ve koşullu varyanstaki uzun hafızayı da değerlendirecek Kesirli bütünleşik asimetrik güç ARCH modeli (FIAPARCH) modeline genişletmiştir. FIAPARCH(p, d, q) modeli (4)' deki gibi ifade edilmektedir (Chinhamu, Chifurira ve Ranganai, 2022:92; Tse, 1998: 51-52).

$$\sigma_t^\delta = \omega [1 - \beta(L)]^{-1} + \left\{ 1 - [1 - \beta(L)]^{-1} \phi(L)(1-L)^d \right\} (|a_t| - \gamma a_t)^\delta \quad (4)$$

Burada $\omega > 0$, $\beta < 1$, $\delta > 0$ dır. Asimetri parametresi $-1 < \delta < 1$ koşulunu sağlamaktadır. $\delta > 0$ ise, negatif şokların oynaklık üzerindeki etkisi eşit büyüklükteki pozitif şoklardan daha fazladır. Eğer $0 < \delta < 1$ ise FIAPARCH modeli koşullu varyanstaki uzun hafıza özelliğini yakalamaktadır. $\delta = 0$ ve $\delta = 2$ ise model FIGARCH modeline indirgenmektedir. δ parametresi oynaklık için güç parametresidir.

3.3. Riske Maruz Değer (VaR (Value-at-Risk))

Finansal piyasalardaki ekonomik kayıplar için riski değerlendirmek üzere kullanılan en yaygın ölçütlerden birisi de riske maruz değer (VaR)' dir. Bir portföyün belirli bir risk seviyesi verilen belirli bir süre boyunca olası maksimum kaybını değerlendirmeyi amaçlamaktadır ve hesaplamalar için kuyruk dağılımına odaklanmaktadır. Bu nedenle, VaR tahmininin doğruluğu, seçilen bir modelin uç veri gözlemlerini ne kadar iyi yansıttığına bağlıdır.

Finansal bir zaman serisi Y_t ' nin f yoğunluk fonksiyonunun p . kantili olarak tanımlanabilen riske maruz değer (VaR), denklem (5)' deki gibi gösterilmektedir (Chinhamu, Chifurira ve Ranganai, 2022:94; Tang ve Shieh: 2006:440).

$$\text{VaR}_p = f^{-1}(1-p) \quad (5)$$

Burada f^{-1} kantil yoğunluk fonksiyonudur. Varsayılan dağılımın p -kantili için riske maruz değer (VaR) denklem (6)' daki gibi hesaplanabilmektedir.

$$\text{VaR}_p = \mu + f^{-1}(1-p)\sigma \quad (6)$$

Burada μ koşullu ortalama ve σ koşullu standart sapmadır. Buna göre kısa ve uzun pozisyonlar için p -kantilinin riske maruz değeri (VaR) (Chinhamu, Chifurira ve Ranganai, 2022:94);

$$\text{VaR}_{\text{UZUN}} = \mu + f^{-1}(1-p)\sigma \quad (7)$$

$$\text{VaR}_{\text{KISA}} = \mu + f^{-1}(p)\sigma \quad (8)$$

Modele dayalı riske maruz değer (VaR) tahminlerinin yeterliliğini ve performansını incelemek için Kupiec (1995) tarafından χ^2 dağılımına sahip Kupiec LR testi (9) geliştirilmiştir.

$$\text{LR}_{\text{Kupiec}} = 2 \ln \left(\left(\frac{x^p}{N} \right)^{x^p} \left(1 - \frac{x^p}{N} \right)^{N-x^p} \right) - 2 \ln \left(\alpha^{x^p} (1-p)^{N-x^p} \right) \quad (9)$$

LR testi, getirilerin p düzeyinde VaR değerinin altına (uzun pozisyon) veya üstüne (kısa pozisyon) x^p kez düşme sayısını hesaplar ve p düzeyindeki başarısızlık oranlarını karşılaştırmaktadır. Test 1 serbetlik dereceli χ^2 dağılımı göstermektedir. LR test istatistiği kritik değerden büyükse sıfır hipotezi reddedilmekte ve riske maruz değer (VaR) modelinin yeterli olmadığına karar verilmektedir (Fan vd., 2008: 3160).

4. ANALİZ

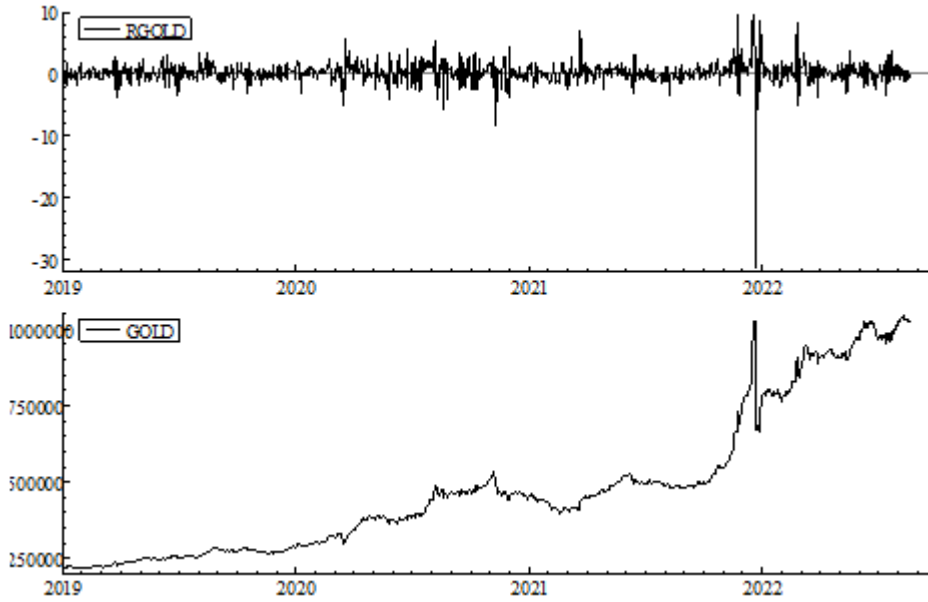
Bu bölümde veri tanıtılarak tanımlayıcı istatistiklere, birim kök testlerine yer verilecek ve asimetrik uzun hafıza model tahmin sonuçları ile en uygun modele dayalı kısa ve uzun pozisyonlar için riske maruz değer tahminleri sunulacaktır.

4.1. Veri ve Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada Türkiye’de Covid-19 sürecinin altın fiyatları üzerindeki etkisini de göz önünde bulundurmak amacıyla 02.01.2019-22.08.2022 dönemi için günlük altın fiyatları(TL/Kg) Borsa İstanbul veri tabanından (<https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/316/metal-fiyatları>) elde edilmiştir. Riske maruz değer (VaR) tahmini uzun hafıza ve asimetri karakteristiklerinin de değerlendirildiği oynaklık modellerine dayalı olarak yapılmıştır. Altın fiyatlarındaki oynaklık özelliğinin izlenebilmesi için logaritmik dönüşümlü fiyat serisi getirileri elde edilmiştir. Analiz bulguları için EViews9 ve OxMetrics7 programları kullanılmıştır. Buna göre t dönemi için altın fiyatları getiri serisi (RGOLD);

$$RGOLD_t = \text{Log}(GOLD_t / GOLD_{t-1}) * 100, t=1,2,\dots,T \quad (10)$$

şeklinde dir. Burada $GOLD_t$, t dönemindeki altın fiyatlarını ve $GOLD_{t-1}$ ise bir önceki dönem için altın fiyatlarını göstermektedir. Şekil 1’de altın fiyatları serisi(GOLD) ve altın fiyatları getiri serisi(RGOLD) grafikleri verilmiştir.

Şekil 1. Altın Fiyatları Serisi(GOLD) ve Getiri Serisi(RGOLD) Grafiği

Şekil 1’ de görüldüğü üzere altın fiyatları incelenen dönem için 2019 yılından 2020 başlarına kadar normal artan bir trende sahipken 2020 başlarından itibaren artan yükseliş hızıyla birlikte iniş çıkışlar sergilemektedir. 2021 yılı sonlarına doğru ani bir yükseliş ve takip eden sert düşüşle birlikte altın fiyatları 2022 yılı başlarından itibaren sert düşüş ve yükselişlerin olmadığı fakat devam eden dalgalanmalarla genel yükselen bir eğilim göstermektedir.

Küresel piyasalarda altının ons fiyatındaki gerileme ve doların TL karşısında değer kaybetmesi iç piyasalara da düşüş olarak yansımaktadır. Küresel anlamda ise altının ons fiyatının, doların düşmesi, ve faizlerin yüksek olması altının TL bazında düşmesine neden olmaktadır. Altın fiyatlarındaki sert gerilemenin sebeplerini; pandemi döneminde merkez bankalarının altına fiziksel talebinin düşmesi, Covid-19 pandemisi sebebiyle kişilerin tasarruf tedbirleri amacıyla mücevher alımını azaltmaları ve yatırımcıların altın alma konusundaki ilgisizlikleri ile açıklamak da mümkün olmaktadır (BoFA, 2021).

Covid-19 süreci ile birlikte değerlendirilirse 2019 sonu itibariyle ortaya çıkan ve 2020 Mart ayı itibariyle küresel pandemi olarak ilan edilen salgının Türkiye’ de finansal piyasalarda da etkilerinin görülmeye başladığını söylemek mümkündür. Şekil 1’ deki grafikten 2020 başları itibariyle devam eden

dalgalanmalar gözlenebilmektedir. Getiri serisinin grafiği de oynaklık kümelenmelerinin varlığı ile ilgili görsel bir kanıt sunmaktadır. Tablo 1’ de altın fiyatları getiri serisinin (RGOLD) tanımlayıcı istatistikleri verilmektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

RGOLD	
Ortalama	0.169268
Medyan	0.194202
Maksimum	9.702398
Minimum	-31.40318
Std. Sapma	1.899189
Çarpıklık	-4.777940
Basıklık	89.72693
Jarque-Bera (p-Değeri)	285482.8 (0.000000)
ARCH (2)	10.987**
ARCH (5)	4.5285**
ARCH (10)	2.7858**
Q(5)	4.32159
Q(10)	22.6824 *
Q(20)	42.0841**
Q(50)	77.1343**
Q ² (5)	23.8032**
Q ² (10)	29.1975**
Q ² (20)	37.0449*
Q ² (50)	42.4489
Lo R/S test statistics (getiri)	1.13042
Hurst-Mandelbrot R/S test statistics(getiri)	1.14458
Lo R/S test statistics(kareli getiri)	2.13042**
Hurst-Mandelbrot R/S test statistics(kareli getiri)	2.15437**
Hurst-Mandelbrot ve Lo R/S Test Kritik Değerleri 95%: [0.809, 1.862] H ₀ : Hurst-Mandelbrot = Otokorelasyon Yok (Kısa Hafıza) H ₀ : Lo = Uzun Dönem Bağımlılık Yok (Kısa Hafıza)	

*, ** sırasıyla %1, %5 istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1’ de verilen altın fiyatları getiri serisinin tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde; serinin asimetrisi negatif ve aşırı basıklık değerine sahip normale göre sivri (leptokurtic) bir dağılım özelliği gösterdiğini söylemek mümkündür. Farklı gecikme değerleri (2, 5, 10) için hesaplanan ARCH-LM testi sonuçları standartlaştırılmış hatalarda ARCH etkilerinin varlığını desteklemektedir. Altın getiri ve kareli getiri hata serileri için Ljung-Box istatistikleri (Q ve Q²) farklı gecikme değerlerinde (5, 10, 20, 50) hesaplanmıştır. Ljung-Box istatistiklerine göre, getiri hatalarındaki bağımlılık (10, 20 ve 50). gecikmelerde ve kareli getiri hatalarında bağımlılık ise (5, 10, 20). gecikmelerde istatistiksel anlamlıdır. Tablo 1’ deki Lo R/S ve Hurst-Mandelbrot R/S test istatistiklerine göre kareli getiri hatalarında kısa hafıza sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Buna göre sonuçlar altın fiyatları kareli getiri serisinin uzun hafıza özelliği taşıdığına ilişkin kanıt niteliğindedir.

Tablo 2’ de getiri serisi (RGOLD)’ nin birim kök test sonuçları verilmektedir.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçları

Testler	RGOLD
ADF	-30.69767 (0.0000)**

PP	-31.17327 (0.0000)**
KPSS	0.095240**
**, %5 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.	

Tablo 2'deki altın fiyatları getiri serinin (RGOLD) birim kök test sonuçları serinin düzeyde durağan olduğunu göstermektedir. Bu sebeple riske maruz değer (VaR) tahmini öncesi getiri serisi oynaklığı için asimetri ve uzun hafıza karakteristiğine izin veren modeller tahmin edilerek performansları karşılaştırılmaktadır.

4.2. Altın Fiyatları Getiri Serisi Oynaklığı için Model Tahminleri

Bu bölümde getiri serisi (RGOLD) oynaklığındaki asimetrik ve uzun hafıza karakteristikleri için tahmin edilen farklı (p, q) gecikme değerleri için Normal (N), Student-t (ST), Çarpık Student-t (SST) ve GED dağılımlı model sonuçları Tablo 3-4' de verilmektedir.

Tablo 3. ARMA-FIEGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

ARMA(1,0)-FIEGARCH (1, d, 1)				
	N	ST	GED	SST
θ_1	-0.15266** [0.051393] (0.0031)	-0.151790** [0.044236] (0.0006)	-0.132676** [0.065109] (0.0419)	-0.150443** [0.021959] (0.0000)
θ_2	-	-	-	-
ω	0.105833** [0.029475] (0.0003)	0.143255** [0.047932] (0.0029)	0.160964** [0.065454] (0.0141)	0.107650** [0.016289] (0.0000)
β_0	1.180009*** [0.69825] (0.0914)	-0.151790** [0.044236] (0.0006)	0.536213 [0.61032] (0.3799)	0.138252** 0.01195 (0.0372)
β_1	0.476486** [0.10595] (0.0000)	0.349751*** [0.20938] (0.0952)	0.513594** [0.11867] (0.0000)	0.534838** [0.20064] (0.0078)
(Egarch) γ_1	0.062955** [0.031937] (0.0490)	0.020360 [0.034180] (0.5516)	0.043979 [0.032835] (0.1808)	0.011792** [0.136895] (0.0493)
(Egarch) γ_2	0.422750** [0.088416] (0.0000)	0.372456** [0.084847] (0.0000)	0.412814** [0.075154] (0.0000)	0.424731** [0.089612] (0.0000)
d	0.546881** [0.064235] (0.0000)	0.452935** [0.083834] (0.0000)	0.452350** [0.078727] (0.0000)	0.292732** [0.087233] (0.0008)
v	-	4.651761** [0.61607] (0.0000)	1.130056** [0.073437] (0.0000)	4.314085** [0.60974] (0.0000)
$\ln(\zeta)$	-	-	-	-0.071782** [0.025992] (0.0059)
Log(L)	-1600.138	-1546.239	-1547.145	-1543.510
AIC	3.571417	3.458260	3.455879	3.452244
SIC	3.608769	3.506284	3.498566	3.505604
Çarpıklık	-0.051369	-0.17573	-0.11256	-0.23715
Aşırı Basıklık	2.4516	4.1750	3.4205	4.7419
J-B	225.78	658.27	440.66	851.63
Q(5)	9.37844 *** [0.0523059]	2.41331 [0.6602229]	2.47364 [0.6493628]	2.46306 [0.6512616]
Q(10)	22.7955** [0.0066722]	12.3761 [0.1929256]	12.8586 [0.1691084]	12.7843 [0.1726115]
Q(20)	30.7467** [0.0430316]	21.1694 [0.3275178]	20.9700 [0.3384612]	21.9647 [0.2860177]

Q(50)	53.2303 [0.3147078]	43.4428 [0.6970880]	42.5745 [0.7296203]	44.8432 [0.6422600]
Q ² (5)	5.65771 [0.2262108]	9.63069** [0.0219810]	7.20012 [0.1256833]	9.47255** [0.0236252]
Q ² (10)	8.67939 [0.4673796]	14.0578*** [0.0802714]	10.6679 [0.2991581]	16.8348** [0.0318760]
Q ² (20)	22.8540 [0.2438319]	49.8382** [0.0000799]	37.6289 [0.0066141]**	54.0146** [0.0000183]
Q ² (50)	68.1895** [0.0362093]	101.175** [0.0000115]	90.7866** [0.0002653]	106.955 [0.0000022]**
ARCH(2)	1.2290 [0.2931]	3.0562** [0.0476]	2.2302 [0.1081]	2.9426*** [0.0532]
ARCH(5)	1.1629 [0.3256]	2.0611*** [0.0681]	1.5670 [0.1668]	2.0203*** [0.0735]
ARCH(10)	0.86890 [0.5622]	1.4534 [0.1522]	1.1002 [0.3588]	1.7509*** [0.0657]

** ,*** sırasıyla %5 ve %10 istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3’de altın fiyatları getirisi (RGOLD) için tahmin edilen, oynaklıktaki uzun hafıza karakteristiğini değerlendiren Normal, Student-t, GED ve Çarpık Student-t kuyruk dağılımlı ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1) tahmin sonuçları verilmektedir. Bulgulara göre; getiri serisi için uzun hafıza parametresi (d) tüm dağılımlar için %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlıdır. Benzer biçimde (Egarch) γ_2 asimetri parametresinin de tüm dağılımlar için anlamlılıkları görülmektedir. Student-t, GED ve Çarpık Student-t dağılımlarının v parametresi %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve getirilerin hata dağılımının kalın kuyruklu olasılık yoğunluğuna sahip olduğu görülmüştür. $\ln(\zeta)$ parametresi Çarpık Student-t dağılımının asimetri parametresidir, %5 anlamlılık düzeyinde negatif olarak istatistiksel anlamlıdır ve sola çarpık bir dağılım sergilemektedir. AIC, SC ve LogL kriterlerine göre ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1) modelinin asimetrik karakteristiklerin anlamlılığı da göz önünde bulundurularak Çarpık Student-t dağılımlı tahminin uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4. ARMA-FIAPARCH Modeli Tahmin Sonuçları

ARMA(1,0)-FIAPARCH (1, d, 1)				
	N	ST	GED	SST
θ_1	-0.161983** [0.056505] (0.0042)	-0.143025** [0.046571] (0.0022)	-0.130947** [0.065687] (0.0465)	-0.149400** [0.042597] (0.0005)
θ_2	-	-	-	-
ω	0.122808** [0.036492] (0.0008)	0.149417** [0.048354] (0.0021)	0.160968** [0.021007] (0.0000)	0.133104** [0.056016] (0.0177)
β_0	-0.294233*** [0.15745] (0.0620)	-0.053940 [0.27720] (0.8458)	-0.157010 [0.20762] (0.4497)	0.793308** [0.077428] (0.0000)
β_1	-0.079905*** [0.14699] (0.0868)	0.015076 0.28657 (0.9581)	-0.043262 0.20341 (0.8316)	0.530613** [0.088237] (0.0000)
(Aparch) γ	-0.172428** [0.080271] (0.0320)	-0.177036 [0.11126] (0.1119)	-0.187098** [0.093877] (0.0466)	0.000689 0.11490 (0.9952)
(Aparch) δ	2.053689** [0.13850] (0.0000)	2.063003** [0.11271] (0.0000)	2.041692** [0.095378] (0.0000)	1.980385** [0.46735] (0.0000)
d	0.428427** [0.089016] (0.0000)	0.282295** [0.071914] (0.0001)	0.328631** [0.076030] (0.0000)	0.025008 [0.035146] (0.4769)
v	-	4.603430** [0.64108] (0.0000)	1.129624** [0.073065] (0.0000)	4.026391** [0.60683] (0.0000)

ln(Ç)	-	-	-	-0.034958 [0.041239] (0.3968)
Log(L)	-1598.418	-1556.457	-1554.206	-1541.977
AIC	3.569819	3.478793	3.454165	3.451061
SIC	3.612507	3.526817	3.507525	3.509757
Çarpıklık	-0.12330	-0.087345	-0.10149	-0.14739
Aşırı Basıklık	2.3324	3.7881	3.0909	4.8122
J-B	206.29	539.25	359.81	871.67
Q(5)	9.15463*** [0.0573486]	2.03734 [0.7288914]	2.45450 [0.6528022]	2.25518 [0.6889407]
Q(10)	23.8528** [0.0045402]	12.3754 [0.1929645]	13.0539 [0.1601803]	12.2999 [0.1969260]
Q(20)	32.3700** [0.0283836]	21.1417 [0.3290253]	20.9741 [0.3382311]	21.2550 [0.3228818]
Q(50)	53.2010 [0.3157016]	40.0499 [0.8152440]	43.0022 [0.7137588]	44.6995 [0.6479926]
Q ² (5)	3.28468 [0.3497810]	6.28468*** [0.0985520]	5.57155 [0.1344215]	9.30852** [0.0254581]
Q ² (10)	5.90503 [0.6578696]	8.89543 [0.3511939]	7.71779 [0.4615113]	11.3109 [0.1846997]
Q ² (20)	20.5410 [0.3031987]	38.0374 ** [0.0038295]	30.9668** [0.0290424]	51.9211** [0.0000385]
Q ² (50)	57.8168 [0.1567790]	71.1198 ** [0.0167199]	77.7622** [0.0042064]	109.846** [0.0000009]
ARCH(2)	0.55939 [0.5718]	2.0427 [0.1303]	1.6193 [0.1986]	2.0585 [0.1282]
ARCH(5)	0.66317 [0.6515]	1.3344 [0.2473]	1.1868 [0.3137]	1.9527 [0.0834]
ARCH(10)	0.56133 [0.8460]	0.86130 [0.5695]	0.76632 [0.6616]	1.1387 [0.3298]

, * sırasıyla %5 ve %10 istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4' deki model tahmin sonuçları incelendiğinde uzun hafıza parametresi d' nin, Çarpık Student-t dağılımı haricinde diğer dağılımlar için %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde asimetri parametresi (Aparch) γ , Normal ve GED dağılımı için %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı ve negatiftir. Buna göre altın fiyatları getiri oynaklığı üzerindeki iyi haber etkileri (pozitif şok) kötü haberlerden (negatif şok) daha fazladır.

Kareli hata terimlerinin getiri oynaklığını tanımlamada uygunluğunu ifade eden (Aparch) δ güç parametresi de tüm dağılımlar için %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı bulunmuştur. AIC, SC ve LogL kriterleri Çarpık Student-t dağılımını desteklemesine rağmen parametre anlamlılıkları açısından Normal dağılımlı ARMA(1,0)-FIAPARCH (1, d, 1) modelinin altın getiri serisi (RGOLD) için uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5' de altın fiyatları getiri serisinin oynaklığı için tahmin edilen modellerin karşılaştırılması özet olarak verilmektedir.

Tablo 5. Model Karşılaştırma Sonuçları

Kriterler	ARMA(1,0)-FIEGARCH (1, d, 1) (SST)	ARMA(1,0)-FIAPARCH (1, d, 1) (N)
AIC	3.452244	3.569819
SC	3.505604	3.612507
LogL	-1543.510	-1598.418
d	0.292732** [0.087233] (0.0008)	0.428427** [0.089016] (0.0000)

**, %5 istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5' de getiri serisi için tahmin edilen oynaklık modelleri karşılaştırıldığında küçük AIC, SC kriterlerine sahip olan model Çarpık Student-t dağılımlı ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1) modelidir. Oynaklıktaki uzun hafıza parametresi d , (0.292732) olarak tahmin edilmiştir ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlıdır.

Şokların oynaklık üzerindeki etkisinin uzun dönemde kalıcı olduğunun göstergesi olan d parametresi $0 < d < 1$ ile sürecin durağan olduğunu göstermektedir. Buna göre riske maruz değer için her iki modelin de örneklem içi tahmin değerleri elde edilmektedir.

4.3 Riske Maruz Değer (VaR) Tahmini

Türkiye' de Covid-19 sürecini içeren (02.01.2019-22.08.2022) döneminde altın piyasası için ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1) ve ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1) modellerine dayalı kısa ve uzun pozisyonda² riske maruz değer (VaR) tahminleri Tablo 6-7' de verilmektedir.

Tablo 6. RGOLD için Riske Maruz Değer (VaR) Tahminleri [ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1)]

Kısa Pozisyon				Uzun Pozisyon			
Çarpık Student-t Dağılımlı VaR Tahminleri							
α	Başarısızlık Oranı	Kupiec LR Testi	p-Değeri	α	Başarısızlık Oranı	Kupiec LR Testi	p-Değeri
0.95000	0.93556	3.6372	0.056502	0.050000	0.042222	1.2074	0.27186
0.97500	0.96889	1.2811	0.25769	0.025000	0.027778	0.27516	0.59989
0.99000	0.98889	0.10833	0.74205	0.010000	0.0088889	0.11659	0.73276
0.99500	0.99333	0.45470	0.50011	0.0050000	0.0033333	0.56972	0.45037
0.99750	0.99667	0.22672	0.63397	0.0025000	0.0022222	0.028937	0.86492

Tablo 6' da ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1) modeline dayalı riske maruz değer (VaR) bulguları %5 anlamlılık düzeyinde incelenirse kısa ve uzun pozisyonlar için tüm α değerlerinde Kupiec-LR testine göre "H₀:Model yeterlidir" sıfır hipotezi reddedilememektedir. Kısa pozisyonda α =%99, %99.5 ve %99.750 için ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1) modeli en yüksek p-değerlerini verirken uzun pozisyonda α =%0.25, %1 ve %2.5 için en yüksek p-değerleri elde edilmiştir.

Tablo 7. RGOLD için Riske Maruz Değer (VaR) Tahminleri [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)]

Kısa Pozisyon				Uzun Pozisyon			
Normal Dağılımlı VaR Tahminleri							
α	Başarısızlık Oranı	Kupiec LR Testi	p-Değeri	α	Başarısızlık Oranı	Kupiec LR Testi	p-Değeri
0.95000	0.94889	0.023229	0.87886	0.050000	0.050000	-0.00006	0.09980
0.97500	0.96778	1.7675	0.18369	0.025000	0.027778	0.27516	0.59989
0.99000	0.98333	3.3653	0.066585	0.010000	0.021111	8.5068**	0.0035382
0.99500	0.99000	3.4993	0.061395	0.0050000	0.014444	10.664**	0.0010926
0.99750	0.99556	1.1063	0.29288	0.0025000	0.010000	11.504**	0.00069440

**, %5 istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7' de altın fiyatları getiri serisinin %5 anlamlılık düzeyinde ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1) modeline dayalı riske maruz değer (VaR) tahminleri için kısa pozisyonda tüm α

² Kısa pozisyon: Bir piyasadaki mal, menkul kıymet veya finansal varlığın değerinin ilerideki bir dönemde düşmesi beklentisiyle satışının yapılarak beklenen pozisyonudur. Yatırımcılar ilgili varlığın fiyatının düşeceği beklentisi ile kısa pozisyon (short) almaktadırlar. Uzun pozisyon: Bir piyasadaki mal, menkul kıymet veya finansal varlığın değerinin artacağı düşünülerek, ilgili varlık satın alındığı zaman uzun pozisyon (long) alınmış olur. Yatırımcılar uzun pozisyonda, ilgili varlığın fiyatı yükseldiğinde kar elde etmiş olurlar (<https://www.ekonomist.com.tr> (Erisim Tarihi:31.08.2022)).

değerlerinde Kupiec-LR test istatistikleri “ H_0 : Model yeterlidir” sıfır hipotezini reddetmemektedir. Model kısa pozisyonda $\alpha=0.95$ olasılığında en yüksek p-değerini vermektedir.

Benzer biçimde uzun pozisyonda $\alpha=0.1$, 0.5 ve 0.25 için Kupiec-LR test istatistikleri sıfır hipotezini reddetmektedir. Normal dağılımlı ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1) modelinin uzun pozisyonda altın getiri serisi (VaR) tahmini için $\alpha=0.1$, 0.5 ve 0.25 olasılıklarında uygun bir model olmadığını söylemek mümkündür. Benzer biçimde uzun pozisyonda 0.05 anlamlılık düzeyinde $\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.25$ olasılıklarında sıfır hipotezi reddedilememekte ve model $\alpha=0.25$ olasılığında en yüksek p-değerini elde etmektedir.

Buna göre, altın fiyatları getiri serisi için riske maruz değer (VaR) tahmininde uzun hafıza ve asimetri etkilerini göz önünde bulunduran çarpık student-t dağılımlı [ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1)] ve normal dağılımlı [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)] modellerinin her ikisi de kısa pozisyonlar için uygun model olarak görülmektedir. $\alpha=0.95$ olasılığı için [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)] modelinde en yüksek p-değeri (0.87886) elde edilmektedir. Uzun pozisyonlar için Normal dağılımlı [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)] modeli sadece $\alpha=0.05$ ve $\alpha=0.25$ olasılıklarında, çarpık student-t dağılımlı [ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1)] modeli ise tüm α oranları için yeterli bir modeldir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada özellikle Covid-19 sürecini kapsayan 02.01.2019-22.08.2022 dönemi için riske maruz değer (VaR) yaklaşımı ile Türkiye altın piyasasında piyasa riskinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Borsa İstanbul veri tabanından günlük frekansta elde edilen altın fiyatları (TL/Kg) kullanılarak $RGOLD_t = \text{Log}(GOLD_t / GOLD_{t-1}) * 100$ ile hesaplanan getiri serisi kullanılmıştır. İlk olarak altın fiyatları getiri serisinin tanımlayıcı istatistikleri ile durağanlık analizi için ADF, PP ve KPSS birim kök test sonuçları elde edilmiştir. Test istatistikleri altın fiyatları getiri serisinin düzeyde durağan olduğunu destekleyici sonuçlar vermiştir.

Altın piyasası getiri oynaklığının finansal piyasa şoklarının da etkisi altında olması sebebiyle riske maruz değer (VaR) tahmini için uzun hafıza karakteristiğini de göz önünde bulunduran asimetrik oynaklık modellerinin tahmini uygun görülmüştür. Bu amaçla getiri serisi oynaklığı için farklı kuyruk dağılımlı (Normal, Student-t, GED ve Çarpık Student-t) ve $p, q=0, 1, 2$ gecikmeli ARMA-FIEGARCH ve ARMA-FIAPARCH modelleri tahmin edilmiştir. Parametre anlamlılıkları ve AIC, SC ve LogL model seçim kriterlerine göre altın fiyatları getiri serisi oynaklığı için uzun hafıza parametresinin de istatistiksel anlamlı bulunduğu Çarpık Student-t dağılımlı ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) ve Normal dağılımlı ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modeli uygun model olarak seçilmiştir. Seçilen uygun modellerin sırasıyla “d” uzun hafıza parametreleri ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) için 0.292732, ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) için 0.428427 olarak tahmin edilmiştir. Ayrıca asimetrinin değerlendirilmesi ile ilgili olarak Çarpık Student-t dağılımlı ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) modeli için (Egarch) γ_2 asimetri parametresi pozitif ve istatistiksel anlamlı, Normal dağılımlı ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modeli için (Aparch) γ parametresi ise negatif ve istatistiksel anlamlı bulunmuştur. Asimetri parametrelerinin anlamlılığı pozitif şokların (olumlu haber) altın piyasası oynaklığı üzerinde negatif şoklara (olumsuz haber) göre daha fazla etkili olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre asimetri ve kesirli bütünleşmenin altın piyasası için anlamlı olduğunu ve modellerin etkin Riske Maruz Değer (VaR) tahminleri sağladığını söylemek mümkündür.

İncelenen dönemde Türkiye altın piyasası piyasa riski için riske maruz değer (VaR) tahminleri kısa ve uzun pozisyonlarda söz konusu iki modele dayalı elde edilmiştir. Bulgular 0.05 anlamlılık düzeyinde Kupiec-LR test istatistiğine göre; kısa pozisyonda tüm α değerleri (0.95 , $0.97.5$, 0.99 , $0.99.5$

ve %99.750) için riske maruz değer(VaR) tahmininde Çarpık Student-t dağılımlı ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) ve Normal Dağılımlı ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modelinin yeterli olduğunu göstermektedir. Uzun pozisyonda ise %5 anlamlılık düzeyinde riske maruz değer (VaR) tahmininde Çarpık Student-t dağılımlı ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) modeli, tüm α değerleri (%5, %2.5, %1, %0.5 ve %0.25) için yeterli model iken sadece α =%5 ve α =%2.5 olasılığında riske maruz değer (VaR) tahmini için ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modelinin uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Altın fiyatları getiri serisinin Covid-19 sürecindeki riske maruz değer(VaR) tahmini için iki model tahmin performansları karşılaştırıldığında kısa pozisyon için Kupiec-LR testi sonuçları α =%95 olasılığında en yüksek p-değerini (0.87886) Normal Dağılımlı ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modeli için elde etmektedir. Benzer biçimde kısa pozisyonda Çarpık Student-t Dağılımlı ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) modeline dayalı VaR tahmini bulgularına göre, en yüksek p-değeri (0.74205) ile α =%99 için elde edilmiştir. Uzun pozisyonda ise en yüksek p-değeri (0.73276) ile α =%1 için ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) modeline dayalı tahmin edilirken, ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modeli için α =%2.5 olasılığında en yüksek p-değeri 0.59989'dur. Çalışma sonuçları, Chinghamu vd. (2022)'nin çalışmalarındaki altının da içinde bulunduğu üç değerli metalin (altın, platin, gümüş) günlük getirileri için Riske Maruz Değer (VaR) tahmin bulguları ile uyumludur. Benzer şekilde bu çalışmada, Demiralay ve Ulusoy (2014)'ün Londra külçe piyasasındaki dört değerli metal (altın, gümüş, paladyum, platin) için uzun hafızalı ve asimetriyi değerlendiren modellerin, Riske Maruz Değer (VaR) tahmini için uygun modeller olduğunu gösterdikleri çalışmalarıyla da uyumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Buna göre çalışma bulguları, altın piyasası piyasa riskinin değerlendirilmesinde uzun hafıza ve asimetrik şok etkilerini dikkate alan oynaklık modellerine dayalı Riske Maruz Değer(VaR) tahminlerinin uygun olacağını destekleyici kanıtlar sunmaktadır. Çalışmanın temel amacı, Türkiye' de altın piyasası için doğru risk yönetimi veya risk değerlendirmesi yapabilmek için Riske Maruz Değer (VaR) tahmininde kullanılabilecek bir model önermektir. Yazarın araştırmalarına göre, Türkiye' de Covid-19 pandemi sürecini dikkate alarak özellikle altın piyasasına yönelik Riske Maruz Değer (VaR) tahmini için getirilerde uzun hafıza ve asimetriyi değerlendiren model yaklaşımı ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yatırımcılar veya portföy yöneticilerinin, en iyi VaR modelini kullanarak olası kayıplarını doğru bir şekilde tahmin etmeleri mümkündür. Bu anlamda çalışma bulgularının finansal risk yöneticilerine, yatırımcılara, söz konusu alana ilgi duyan araştırmacılara ve akademisyenlere katkı sağlaması beklenmektedir.

Etik Beyan

“Uzun Hafızalı Asimetrik Oynaklık Modelleri ile Riske Maruz Değer(VaR) Tahmini: Covid-19 Dönemi Altın Piyasası” başlıklı çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Baillie, R.T., Bollerslev, T. ve Mikkelsen, H.O. (1996). Fractionally Integrated Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 74, 3-30.

- Türkyılmaz, S. (2023). Uzun Hafızalı Asimetrik Oynaklık Modelleri ile Riske Maruz Değer (VaR) Tahmini: Covid-19 Dönemi Altın Piyasası. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 66-86.
- Bildirici, M., Kayıkçı, F. ve Onat, I.Ş. (2016). Gold Price and Economic Growth. *Procedia Economics and Finance*, 38, 280-286.
- Bollerslev, T. ve Mikkelsen, H.O. (1996). Modeling and Pricing Long Memory in Stock Market Volatility. *Journal of Econometrics*, 73, 151-84.
- BofA, 2021. Finansal Raporlar, <https://www.ml.com.tr/> (Erişim tarihi: 09.04.2023).
- Chinhamu, K. ve Chikobvu, D. (2017). Value-At-Risk Estimation of Gold Market with Stable And Generalised Hyperbolic Distributions. *Journal of Economic and Financial Sciences*, 10(3), 508-521.
- Chinhamu, K., Chifurira, R. ve Ranganai, E. (2022). Value-at-Risk Estimation of Precious Metal Returns using Long Memory GARCH Models with Heavy-Tailed Distribution. *J. Stat. Appl. Pro.*, 11(1), 89-107.
- Chinhamu, K., Huang, C-K., Huang, C-S. ve Chikobvu, D. (2015). Extreme Risk, Value-At-Risk And Expected Shortfall in the Gold Market. *International Business & Economics Research Journal*, 14(1), 107-122.
- Chkili, W., Hammoudeh, S. ve Nguyen, D.K. (2014). Volatility Forecasting and Risk Management for Commodity Markets in the Presence of Asymmetry and Long Memory. *Ipag Business School Working Paper Series*, 325, 1-36.
- Contuk, F.Y., Burucu, H. ve Güngör, B. (2013). Effect of Gold Price Volatility On Stock Returns: Example of Turkey. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 5(1), 119-140.
- Değirmenci, N. ve Abdioğlu, Z. (2017). Finansal Piyasalar Arasındaki Oynaklık Yayılımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 104-125.
- Demireli, E. ve Torun, E. (2011). Alternatif Piyasa Oynaklıklarında Meydana Gelen Kırımların ICSS Algoritmasıyla Belirlenmesi ve Sürengeliğe Etkileri: Türkiye ve Londra Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 129-145.
- Díaz-Hernández, A., Sánchez, J.C.R. ve Flores, Y.S. (2018). Determinants of Changes in Gold Returns. *Contaduría y Administración*, 65(2), 1-27.
- Ding, Z.C., Granger, W.J., ve Engle, R.F. (1993) A long memory property of stock market returns and a new model. *Journal of Empirical Finance*, 1, 83-106.
- Evcil, S. ve Kandır, S.Y. (2015). Altın Piyasasında Piyasa Riskinin Ölçülmesi: Riske Maruz Değer (VAR) Yöntemi ile Bir Uygulama. *Bankacılar Dergisi*, 2015(92), 53-70.
- Demiralay, S. ve Ulusoy, V. (2014). Value-at-risk Predictions of Precious Metals with Long Memory Volatility Models. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, MPRA Paper No. 53229, 1-25.
- Demireli, E. ve Taner, B. (2009). Risk Yönetiminde Riske Maruz Değer Yöntemleri ve Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), 127-148.
- Fan, Y., Zhang, Y. J., Tsai, H. T. ve Wei, Y. M. (2008). Estimating Value at Risk of Crude Oil Price and its Spillover Effect Using The Ged-Garch Approach. *Energy Economics*, 30, 3156-3171.
- Gangopadhyay, K., Jangir, A. ve Sensarma, R. (2016). Forecasting the price of gold: An error correction approach. *IIMB Management Review*, 28, 6-12.

Türkyılmaz, S. (2023). Uzun Hafızalı Asimetrik Oynaklık Modelleri ile Riske Maruz Değer(VaR) Tahmini: Covid-19 Dönemi Altın Piyasası. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 66-86.

- Goudarzi, H. (2010). Modeling Long Memory in The Indian Stock Market using Fractionally Integrated Egarch Model. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 1(3), 231-237.
- Hardiyanti, W. ve Darnius, O. (2021). Risk Value Analysis of Gold Futures Trading Investment Using Fundamental Analysis, Technical Analysis, and Value at Risk. *Journal of Research in Mathematics Trends and Technology (JoRMTT)*, 3,(1), 8-19.
- Kaya, P. ve Güloğlu, B. (2017). Modeling and Forecasting the Markets Volatility and VaR Dynamics of Commodity. *Journal of BRSA Banking and Financial Markets*, 11(1), 9-49.
- Kupiec, P. (1995). Techniques for Verifying The Accuracy of Risk Measurement Models. *Journal of Derivatives*, 2, 173-184.
- Kurt Cihangir, Ç. ve Uğurlu, E. (2017). Altın Piyasasında Asimetrik Oynaklık: Türkiye İçin Model Önerisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 284-299.
- Li, F., Wang, J., Su, L. and Yang, B. (2017). Dynamic VaR Measurement of Gold Market with SV-T-MN Model. *Hindawi Discrete Dynamics in Nature and Society*, 1-10.
- Lili, L. ve Chengmei, D. (2013). Research of the Influence of Macro-Economic Factors on the Price of Gold. *Procedia Computer Science*, 17, 737-743.
- Moralı, T. ve Uyar, U. (2018). Kıymetli Metaller Piyasasının Fraktal Analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2203-2218.
- Özkan, T. ve Kolay, Ç. (2016). Türkiye’de Altın Fiyatlarına Etki Eden Temel Faktörlerin Analizi. *International Conference On Eurasian Economies 2016, Session 1d: Finans I*, 573-582.
- Pratiwi, N., Iswahyud, C. ve Safitri, I. (2019). Generalized Extreme Value Distribution for Value at Risk Analysis on Gold Price. *IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series*, 1217, 1-9.
- Schlender, S.G., Righi, M.B. ve Ceretta, P.S. (2015). Performance of Conditional Models in Gold Risk Management. *Revista Eletrônica de Administração*, 21(3), 648-658.
- Tang, T.L ve Shieh S.J. (2006). Long Memory in Stock Index Futures Markets: A Value-At-Risk Approach. *Physica A*, 366, 437-448.
- Tokat, H.A. (2013). Altın, Döviz ve Hisse Senedi Piyasalarında Oynaklık Etkileşimi Mekanizmasının Analizi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48, 151-162.
- Tse, Y.K. (1998). The Conditional Heteroscedasticity of the Yen-Dollar Exchange Rate. *Journal of Applied Econometrics*, 13, 49-55.
- Türkyılmaz, S. (2020). *A Research on Long Memory of Volatility and Return in The Gold Market in Turkey*. M. Özmen ve S. Yılmaz Kandır (Ed.), *Current Economics and Business Studies II* içinde (ss.15-29), Ankara: Akademisyen Kitabevi A.Ş.
- Yurdakul, F. ve Sefa, M. (2015). An Econometric Analysis of Gold Prices in Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 23, 77-85.

Genişletilmiş Öz

Uzun Hafızalı Asimetrik Oynaklık Modelleri ile Riske Maruz Değer(VaR) Tahmini: Covid-19 Dönemi Altın Piyasası

Amaç: Piyasa riski ve belirsizliği yatırımcıların kararları için tahmin edilmesi gerekli en temel risk faktörüdür. En yaygın biçimde kullanılan risk ölçüm yöntemlerinden birisi de riske maruz değer(VaR) tahminidir. Bu çalışmada amaç; Türkiye’ de Covid-19 sürecini kapsayan 02.01.2019-22.08.2022 dönemindeki günlük altın fiyatları getiri serisi elde edilerek riske maruz değer (VaR) yaklaşımı ile piyasa riski tahminidir. Altın, risk

yönetimindeki rolü kapsamında piyasalardaki kaldıraç etkilerine karşı diğer kıymetli metallere göre daha kalıcı ve daha az duyarlı olmasına rağmen son yıllarda özellikle çalkantılı dönemlerde zaman içinde değişen bir dağılım göstermektedir. Chkili vd. (2014)' de önerildiği üzere altın piyasaları için asimetriyi dikkate alan modellerin uygunluğu ile ilgili kanıtlar bulunmaktadır. Bu amaçla altın piyasası getirilerinin oynaklığındaki asimetri ve uzun hafıza özelliğinin değerlendirilmesi için gerekli modellere ilişkin ve risk yönetimi performansı için uygun riske maruz değer (VaR) ile ilgili bilgiler kısaca Yöntem kısmında sunulmaktadır.

Yöntem: Çalışmada altın piyasası getiri oynaklığı FIEGARCH ve FIAPARCH modelleri ile tahmin edilmiştir. Bollerslev ve Mikkelsen (1996)' in önerdiği FIEGARCH modelinin genel ifadesi (1)' deki gibidir.

$$\ln \sigma_t^2 = \omega_t + (1 + \psi L)(1 - \phi L)^{-1}(1 - L)^{-d} g(\varepsilon_t) \quad (1)$$

$$\phi(L)(1 - L)^d \ln \sigma_t^2 = \alpha + \sum_{j=1}^q (b_j |x_{t-j}| + \gamma_j x_{t-j}) \quad (2)$$

Burada $\phi(L)$, FIGARCH modelindeki gibidir. $\gamma_j \neq 0$ olduğunda kaldıraç etkilerinin varlığı söz konusudur. d uzun hafıza parametresi ile ilgili olarak eğer $0 < d < 1$ ise FIEGARCH modeli durağandır (Bollerslev ve Mikkelsen, 1996:160). Tse (1998), FIGARCH modelini asimetri özelliğini de dikkate alacak şekilde ve koşullu varyanstaki uzun hafızayı da değerlendirecek Kesirli bütünselik asimetrik güç ARCH modeli (FIAPARCH) modeline genişletmiştir. FIAPARCH(p, d, q) modeli (3)' deki gibi ifade edilmektedir (Chinhamu, Chifurira ve Ranganai, 2022:92; Tse, 1998: 51-52).

$$\sigma_t^\delta = \omega [1 - \beta(L)]^{-1} + \left\{ 1 - [1 - \beta(L)]^{-1} \phi(L)(1 - L)^{d_v} \right\} (|a_t| - \gamma a_t)^\delta \quad (3)$$

Burada $\omega > 0$, $\beta < 1$, $\delta > 0$ ' dir. Asimetri parametresi $-1 < \delta < 1$ koşulunu sağlamaktadır. $\delta > 0$ ise, negatif şokların oynaklık üzerindeki etkisi eşit büyüklükteki pozitif şoklardan daha fazladır. Eğer $0 < d_v < 1$ ise FIAPARCH modeli koşullu varyanstaki uzun hafıza özelliğini yakalamaktadır. $\delta = 0$ ve $\delta = 2$ ise model FIGARCH modeline indirgenmektedir. δ parametresi oynaklık için güç parametresidir.

Finansal piyasalardaki ekonomik kayıplar için riski değerlendirmek üzere kullanılan en yaygın ölçütlerden birisi de riske maruz değer (VaR)' dir. Finansal bir zaman serisi Y' nin f yoğunluk fonksiyonunun p. kantili olarak tanımlanabilen riske maruz değer (VaR), denklem (4)' deki gibi gösterilmektedir (Chinhamu, Chifurira ve Ranganai, 2022:94; Tang ve Shieh: 2006:440). Varsayılan dağılımın p-kantili için riske maruz değer (VaR) denklem (4)' daki gibi hesaplanabilmektedir.

$$\text{VaR}_p = \mu + f^{-1}(1 - p)\sigma$$

(4)

Burada μ koşullu ortalama ve σ koşullu standart sapmadır. Buna göre kısa ve uzun pozisyonlar için p-kantilinin riske maruz değeri (VaR) (Chinhamu, Chifurira ve Ranganai, 2022:94);

$$\text{VaR}_{\text{UZUN}} = \mu + f^{-1}(1 - p)\sigma \quad (5)$$

$$\text{VaR}_{\text{KISA}} = \mu + f^{-1}(p)\sigma \quad (6)$$

Modele dayalı riske maruz değer (VaR) tahminlerinin yeterliliğini ve performansını incelemek için Kupiec (1995) tarafından χ^2 dağılımına sahip Kupiec LR testi (7) geliştirilmiştir.

$$\text{LR}_{\text{Kupiec}} = 2 \ln \left(\left(\frac{x^p}{N} \right)^{x^p} \left(1 - \frac{x^p}{N} \right)^{N - x^p} \right) - 2 \ln \left(\alpha^{x^p} (1 - p)^{N - x^p} \right) \quad (7)$$

LR testi, getirilerin p düzeyinde VaR değerinin altına (uzun pozisyon) veya üstüne (kısa pozisyon) x^p kez düşme sayısını hesaplar ve p düzeyindeki başarısızlık oranlarını karşılaştırmaktadır. Test, 1 serbetlik dereceli χ^2 dağılımı göstermektedir. LR test istatistiği kritik değerden büyükse sıfır hipotezi reddedilmekte ve riske maruz değer (VaR) modelinin yeterli olmadığına karar verilmektedir (Fan vd., 2008: 3160).

Bulgular: Altın fiyatları getiri serisinin oynaklığı için tahmin edilen, oynaklıktaki uzun hafıza ve asimetri karakteristiklerini de dikkate alan ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) ve ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modelleri farklı dağılımlı (Normal, Student-t, GED ve Çarpık Student-t) olarak tahmin edilmiştir. Söz konusu model tahmin bulgularına göre altın getiri serisinin oynaklığında uzun hafızanın ve asimetrik etkilerin varlığı istatistiksel anlamlı bulunmuştur. Model seçim kriterlerine göre Çarpık Student-t Dağılımlı ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) ve Normal Dağılımlı ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) modeli getiri serisi oynaklığı için uygun model olarak belirlenmiştir. Buna göre, altın fiyatları getiri serisi için riske maruz değer (VaR) tahmininde uzun hafıza ve asimetri etkilerini göz önünde bulunduran çarpık student-t dağılımlı [ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1)] ve normal dağılımlı [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)] modellerinin her ikisi de kısa pozisyonlar için uygun model olarak görülmektedir. $\alpha = \%95$ olasılığı için [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)]

modelinde en yüksek p-değeri (0.87886) elde edilmektedir. Uzun pozisyonlar için Normal dağılımlı [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)] modeli sadece $\alpha=5\%$ ve $\alpha=2.5\%$ olasılıklarında, çarpık student-t dağılımlı [ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1)] modeli ise tüm α oranları için yeterli bir modeldir.

Sonuç: Türkiye’ de altın piyasası için doğru risk yönetimi veya risk değerlendirmesi yapabilmek için Riske Maruz Değer (VaR) tahmininde kullanılabilen bir model öneren çalışma bulguları, altın piyasası riskinin değerlendirilmesinde uzun hafıza ve asimetrik şok etkilerini dikkate alan oynaklık modellerine dayalı Riske Maruz Değer(VaR) tahminlerinin uygun olacağını destekleyici kanıtlar sunmaktadır. Bu anlamda çalışma bulgularının, finansal risk yöneticilerine, yatırımcılara, söz konusu alana ilgi duyan araştırmacılara ve akademisyenlere katkı sağlaması beklenmektedir.

Extended Abstract

Value-at-Risk (VaR) Estimation with Long-Memory Asymmetric Volatility Models: Gold Market in the Covid-19 Period

Aim: Market risk and uncertainty are the most fundamental risk factors that need to be estimated for investors' decisions. One of the most widely used risk measurement methods is the value-at-risk (VaR) estimation. The aim of this study; It is a market risk estimation using the Value at Risk (VaR) approach by obtaining the daily gold price return series for the period 02.01.2019-22.08.2022 covering the Covid-19 process in Turkey. Although gold is more permanent and less sensitive to the leverage effects in the markets compared to other precious metals within the scope of its role in risk management, it has shown a changing distribution over time, especially in turbulent times. Chkili et al. There is evidence for the appropriateness of models that take into account asymmetry for gold markets, as suggested in (2014). For this purpose, information on the models required to evaluate the asymmetry in the volatility of gold market returns and the long memory feature and the appropriate value-at-risk (VaR) for risk management performance is briefly presented in the Method section.

Method: In the study, gold market return volatility was estimated with FIEGARCH and FIAPARCH models. The general expression of the FIEGARCH model proposed by Bollerslev and Mikkelsen (1996) is as in (1).

$$\ln \sigma_t^2 = \omega_t + (1 + \psi L)(1 - \phi L)^{-1}(1 - L)^{-d} g(\varepsilon_t) \quad (1)$$

$$\phi(L)(1 - L)^d \ln \sigma_t^2 = \alpha + \sum_{j=1}^q (b_j |x_{t-j}| + \gamma_j x_{t-j}) \quad (2)$$

Here $\phi(L)$ is as in FIGARCH model. when leverage effects exist. Regarding the long memory parameter d , if $0 < d < 1$, the FIEGARCH model is stationary (Bollerslev and Mikkelsen, 1996:160). Tse (1998) extended the FIGARCH model to the Fractional integrated asymmetric power ARCH model (FIAPARCH) model, which would also consider the asymmetry feature and evaluate long memory in the conditional variance. The FIAPARCH(p, d, q) model is expressed as in (3) (Chinhamu, Chifurira and Ranganai, 2022:92; Tse, 1998: 51-52).

$$\sigma_t^\delta = \omega [1 - \beta(L)]^{-1} + \left\{ 1 - [1 - \beta(L)]^{-1} \phi(L)(1 - L)^{d_v} \right\} (|a_t| - \gamma a_t)^\delta \quad (3)$$

Here $\omega > 0$, $\beta < 1$, $\delta > 0$. The asymmetry parameter satisfies the $-1 < \delta < 1$ condition. If $\delta > 0$, negative shocks have a greater effect on volatility than positive shocks of equal size. If $0 < d_v < 1$, the FIAPARCH model captures the long memory feature in conditional variance. If $\delta = 0$ and $\delta = 2$, the model is reduced to the FIGARCH model. δ parameter is the power parameter for volatility.

One of the most common metrics used to assess risk for economic losses in financial markets is value at risk (VaR). p of the density function f of a financial time series Y . Value at risk (VaR), which can be defined as a quantile, is shown as in equation (4) (Chinhamu, Chifurira and Ranganai, 2022:94; Tang and Shieh: 2006:440). The value at risk (VaR) for the p -quantile of the assumed distribution can be calculated as in equation (4).

$$\text{VaR}_p = \mu + f^{-1}(1 - p)\sigma \quad (4)$$

where μ is the conditional mean and σ is the conditional standard deviation. Accordingly, the value-at-risk (VaR) of p -quantile for short and long positions (Chinhamu, Chifurira and Ranganai, 2022:94)

$$\text{VaR}_{\text{LONG}} = \mu + f^{-1}(1 - p)\sigma \quad (5)$$

$$\text{VaR}_{\text{SHORT}} = \mu + f^{-1}(p)\sigma \quad (6)$$

Kupiec LR test (7) with χ^2 distribution was developed by Kupiec (1995) to examine the adequacy and performance of model-based value-at-risk (VaR) estimates.

$$LR_{Kupiec} = 2 \ln \left(\left(\frac{x^p}{N} \right)^{x^p} \left(1 - \frac{x^p}{N} \right)^{N-x^p} \right) - 2 \ln \left(\alpha^{x^p} (1-p)^{N-x^p} \right) \quad (7)$$

The LR test calculates the number of times that returns fall below (long position) or above (short position) VaR at p level and compares failure rates at p level. The test shows the χ^2 distribution with 1 degree of freedom. If the LR test statistic is greater than the critical value, the null hypothesis is rejected and it is decided that the value-at-risk (VaR) model is not sufficient (Fan et al., 2008: 3160).

Findings: ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) and ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) models, which take into account the long memory and asymmetry characteristics in volatility, estimated for the volatility of the gold price return series. It was estimated as with different distributions (Normal, Student-t, GED and Skewed Student-t). According to the model estimation findings, the existence of long memory and asymmetric effects in the volatility of the gold return series were found to be statistically significant. According to the model selection criteria, the Skewed Student-t Distribution ARMA(1,1)-FIEGARCH(1,d,1) and Normally Distributed ARMA(1,1)-FIAPARCH(1,d,1) models are determined as suitable models for the return series volatility. Accordingly, skewed student-t distribution [ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1)] and normally distributed [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)] models, which takes into account the effects of long memory and asymmetry in estimating the value-at-risk (VaR) for the gold price return series are both seen as suitable models for short positions. For the probability of $\alpha=95\%$, the highest p-value (0.87886) is obtained in the [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)] model. Normally distributed [ARMA(1,0)-FIAPARCH(1,d,1)] model for long positions only at probabilities of $\alpha=5\%$ and $\alpha=2.5\%$, with skewed student-t distribution [ARMA(1,0)-FIEGARCH(1,d,1)] is a sufficient model for all α ratios.

Conclusion: Study findings suggesting a model that can be used in estimating Value at Risk (VaR) in order to make accurate risk management or risk assessment for the gold market in Turkey provide supporting evidence that Value at Risk (VaR) estimations based on volatility models that take long memory and asymmetric shock effects into account in the assessment of gold market risk will be appropriate. In this sense, it is expected that the findings of the study will contribute to financial risk managers, investors, researchers and academicians interested in the field.

Kovid-19 Salgınında Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Finansal Performansı

Veysi ASKER*

Öz

Bu çalışmanın amacı Kovid-19 salgınının düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerinin finansal performansını üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Araştırma kapsamında 2019Q4-2021Q4 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılmıştır. Araştırma sürecinde ilk olarak düşük maliyetli havayolu işletmelerine ait finansal göstergeler Critic yöntemi yardımıyla ağırlıklandırılmış ardından Aras yöntemi aracılığı ile ilgili işletmelerin finansal performansı karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, Kovid-19 salgını döneminde düşük maliyetli havayolu işletmelerinin finansal performanslarında farklılaşmaların olduğunu göstermektedir. Air Arabia, Air Asia X, Norwegian Air, Cebu Air gibi küçük ölçekli düşük maliyetli havayollarının farklı dönemlerde en iyi finansal performansa sahip oldukları görülürken Easyjet ve Gol Linhas gibi orta ölçekli düşük maliyetli havayollarının ise en kötü finansal performansa sahip olduğu görülmüştür. Southwest Airlines, Ryanair ve Jetblue Airways gibi büyük ölçekli düşük maliyetli havayollarının finansal performanslarında ise büyük bir değişim gözlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kovid-19, Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri, Critic Yöntemi, Aras Yöntemi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Financial Performance of Low-Cost Airlines During Covid-19 Pandemic

Abstract

The aim of this study is to examine the impact of the Covid-19 pandemic on the financial performance low-cost airlines. Within the scope of the research, quarterly data for the period 2019Q4-2021Q4 were used. In the research process, firstly, the financial indicators of low-cost airline companies were weighted with the Critic method, and then the financial performance of the related companies was compared with the Aras method. The findings obtained as a result of the research show that there are differences in the financial performance of low-cost airlines during the Kovid-19 period.. Small-scale low-cost airlines such as Air Arabia, Air Asia X, Norwegian Air, Cebu Air were found to have the best financial performance in different periods, while medium-sized low-cost airlines such as Easyjet and Gol Linhas had the worst financial performance. There was no significant change in the financial performance of large-scale low-cost airlines such as Southwest Airlines, Ryanair and Jetblue Airways.

Keywords: Covid-19, Low Cost Airlines, Critic Method, Aras Method.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi. Dicle Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, veysi-asker@outlook.com, ORCID iD: 0000-0002-8969-7822

1. GİRİŞ

Hava taşımacılığı sektörü son 20 yılda birçok farklı krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin; 2001 yılında 11 Eylül terör saldırıları, 2003 yılında ortaya çıkan SARS virüsü kaynaklı hastalık, 2008-2009 yılında yaşanan küresel ve finansal ekonomik kriz, yine 2009 yılında ortaya çıkan H1N1 (Domuz Gribi) virüsü kaynaklı hastalık, 2012 yılında yaşanan MERS virüsü kaynaklı hastalık ve 2019 yılının son aylarında görülmeye başlanan Kovid-19 salgını gibi sorunlar etki derecesi farklı olmakla birlikte hava taşımacılığı sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir (ICAO, 2022: 5). Söz konusu bu krizler içerisinde en etkili olan Kovid-19 salgını, havayolu işletmelerinin uçuşlarını azaltmalarına veya durdurmalarına, uçak siparişlerini iptal etmelerine veya ertelemelerine, maliyeti yüksek olan uçakları filodan çıkarmalarına, filolarını küçültmelerine, uçuş ağlarını daraltmalarına, uçak konfigürasyonunda değişiklik yaparak kargo taşımacılığına yönelmelerine ve çalışanlarını işten çıkarmalarına neden olmuştur. Bu uygulamalar havayolu işletmelerinin finansal ve operasyonel faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir (Albers ve Rundshagen, 2020: 1; Budd, Ison ve Adrienne, 2020: 2). Kovid-19 salgını kaynaklı kısıtlamalar, yolcuların havayolu işletmeleri ile uçuş isteklerinin azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda birçok havayolu işletmesi finansal ve operasyonel açıdan baskı altında girmiş, operasyonel faaliyetlerini yürütmekte zorlanmış ve iflas riskiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu durum havayolu taşımacılığına olan talebin 2019 yılına göre 2020 yılında %60 ve 2021 yılında ise %49 azalmasına neden olmuştur. Aynı şekilde hava taşımacılığı sektöründe toplam zarar miktarı 2020 yılında 372 \$ milyonu ve 2021 yılında ise 324 \$ milyonu bulmuştur (ICAO, 2022: 6). Ayrıca Kovid-19 salgını döneminde bazı havayolu işletmeleri (Flybe, Alitalia) finansal güçlerini kaybederken bazı havayolu işletmeleri (Latam Airlines) iflas etmiş, bazıları (Lufthansa, Air France-KLM) ise devlet desteği ile faaliyetlerini devam ettirebilmiştir (Abate, Christidis ve Purwanto, 2020: 2). Kovid-19 salgınının olumsuz etkileri geleneksel havayolu iş modelini uygulayan havayolu işletmeleri kadar düşük maliyetli iş modelini uygulayan havayolu işletmelerini de etkilemiştir.

İlk olarak 1970'li yılların sonunda Amerika'da hava taşımacılığı alanında yaşanan serbestleşme hareketi ile birlikte uygulanmaya başlanan düşük maliyetli iş modeli kısa süre içerisinde diğer birçok ülkedeki havayolu işletmesi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Düşük maliyetli iş modeli, uçuş sürecinde verilen hizmet faaliyetlerinin azaltılması ile müşterilere daha uygun fiyatlardan bilet satılması temeline dayanmaktadır (Malighetti, Paleari ve Redondi, 2009: 196). Diğer bir ifade ile bu iş modelini uygulayan havayolu işletmeleri, uçuş aşamasında ortaya çıkan maliyetleri minimum düzeyde tutarak müşterilerine düşük fiyatlardan bilet sunmaktadır (Sayanak, 2004: 12). 1970'li yıllarda faaliyetlerine Amerika'da başlayan Southwest havayolu işletmesi düşük maliyetli iş modelini uygulayan ilk havayolu işletmesidir. Southwest havayolu işletmesinin yolcu sayısını çok kısa bir süre içerisinde arttırması diğer havayolu işletmelerinin de düşük maliyetli iş modelini benimsemelerine vesile olmuştur. ABD'de 2000'li yıllarda düşük maliyetli havayolu işletmelerinin taşıdığı yolcu sayısı toplam yolcu sayısının %17'si iken 2012 yılında bu oran %30'u geçmiştir. Aynı şekilde benzer bir durum Avrupa kıtası içinde geçerlidir (Vasigh, Fleming ve Tacker, 2013: 375). Söz konusu oranların günümüzde daha da arttığı tahmin edilmektedir.

Havayolu işletmelerinin finansal performansı, işletme yöneticilerinin almış olduğu kararlardan oldukça etkilenmektedir. Yöneticilerin almış oldukları bu kararlar havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgını gibi kriz dönemlerinde rakiplerine karşı daha iyi performans sergileyerek krizin etkilerini daha çabuk atlatmalarına olanak sağlayabilmektedir. Kovid-19 salgını havayolu işletmelerini bir takım operasyonel kararlar almaya zorlamıştır. Bu doğrultuda havayolu işletmeleri operasyonel ve finansal açıdan ilk paragrafta ifade edildiği gibi çok sayıda tedbir almışlardır. Ancak alınan bu kararların farklı iş modellerini uygulayan havayolu işletmelerinin performansı üzerinde farklı etkilere sahip olduğu

düşünüldüğünden ve geleneksel havayolu işletmelerine nazaran daha küçük ölçekte faaliyet gösteren, fiyata duyarlı yolcular açısından daha ulaşılabilir olan ve devlet desteğine daha fazla ihtiyaç duyan düşük maliyetli havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgını dönemindeki finansal performansının merak edilmesinden dolayı çalışmanın odak noktasına düşük maliyetli havayolu işletmeleri alınmıştır. Bu doğrultuda düşük maliyetli iş modelini benimseyen 16 havayolu işletmesinin 2019Q4-2021Q4 dönemindeki finansal performansı çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Aras yöntemi aracılığı ile incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde alanyazında yer alan çalışmalardan bahsedilmiş ve analiz sürecinde kullanılan Critic yöntemi ile Aras yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra araştırmaya dâhil edilen finansal veriler açıklanmış ve analizin uygulama biçiminden bahsedilmiştir. Son aşamada ise elde edilen bulgular yorumlanarak öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çok eski bir geçmişe sahip olmayan Aras yöntemi ilk defa 2010 yılında Zavadskas ve Turskis tarafından literatüre kazandırılmıştır. Zavadskas ve Turskis (2010), ofis ortamındaki mikro iklim üzerinde etkili olan faktörleri Aras yöntemi aracılığı ile değerlendirmişlerdir. Sonraki dönemde yapılan çalışmalarda Kersulienė ve Turskis (2014), İşletmelerin finansla ilgili bölümlerinde çalışan personelin seçimini etkileyen faktörleri incelerken, Büyüközkan ve Göçer (2018), dijitalleşmenin tedarik zinciri üzerindeki etkisini araştırırken, Bakır ve Atalık (2018), Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesini değerlendirirken, Fu (2019), geleneksel havayolu işletmelerinin ikram şirketi seçimini etkileyen faktörleri karşılaştırırken ve Karagöz vd. (2021), İstanbul'daki geri dönüşüm tesislerinin yer seçimini belirleyen faktörleri incelerken Aras yöntemini kullanmıştır.

Literatürde havayolu işletmelerinin hem finansal açıdan hem de operasyonel açıdan ÇKKV yöntemleri ile incelenmiş olduğu birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin; Barros ve Wanke (2015), Afrika merkezli faaliyet gösteren 29 havayolu işletmesinin 2010-2013 yılları arasındaki operasyonel açıdan performansını iki aşamalı Topsis yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırma sonucunda havayolu işletmelerinin operasyonel performansı üzerinde en fazla etkili olan değişkenlerin filo yapısı, kamu mülkiyeti ve ağ yapısı olduğu tespit edilmiştir. Lin ve Huang (2015), geleneksel havayolu işletmelerini tercih eden yolcular ile düşük maliyetli havayolu işletmelerini tercih eden yolcuların satın alma niyetlerini etkileyen faktörleri Bulanık AHP ve Bulanık Delphi yöntemleri aracılığı ile incelemiştir. Çalışma sonucunda uçuş emniyeti ile zamanında kalkış performansının her iki yolcu tipinde de en önemli değişkenler olduğu görülmüştür. Kiracı (2019), dünyanın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren 15 havayolu işletmesinin 2003-2014 yılları arasındaki finansal açıdan performansını Mabac, Macbeth ve Trend Analizi yöntemleri aracılığı ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda 2008-2009 yıllarında yaşanan küresel ve ekonomik krizin havayolu işletmelerinin finansal performansını olumsuz açıdan etkilediği tespit edilmiştir. Kiracı ve Bakır (2020), Star Alliance havayolu işbirliğine üye olan 12 havayolu işletmesinin 2015-2017 yılları arasındaki finansal ve operasyonel performansını Critic temelli Coda yöntemiyle incelemiştir. Araştırma sonucunda havayolu işletmelerinin finansal ve operasyonel performansının yıllara göre değişkenlik gösterdiği görülmüştür.

Literatürde Kovid-19 salgınının ülkelerin, sektörlerin ve işletmelerin finansal performansı üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Chen ve Yeh (2021), Kovid-19 salgını ile 2008-2009 döneminde yaşanan küresel finans ve ekonomi krizinin çeşitli ülkelerin borsaları üzerindeki etkisini karşılaştırmış oldukları çalışmada, her iki krizin de finansal ve ekonomik etkilerini incelemiştir. Araştırma sonucunda Kovid-19 salgınının ülke borsaları üzerindeki olumsuz etkisinin küresel ekonomik kriz döneminden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Hu ve Zhang (2021), uluslararası işletmelerin Kovid-19 salgını dönemindeki finansal performansını incelemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada birçok işletmenin finansal verilerini incelemiştir. Analiz sonucunda Kovid-19 salgınının

işletmelerin finansal performansı üzerindeki olumsuz etkilerinin çok fazla olduğu görülmekle birlikte finansal sistemi gelişmiş olan işletmelerin salgından daha az etkilendiği görülmüştür. Şenol ve Otçeken (2021), Kovid-19 salgınının BIST'e faaliyet gösteren işletmeler üzerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirmiş oldukları çalışmada çok sayıda işletmenin 2020 Ocak-2021 Nisan dönemine ait finansal verilerini Toda Yamamoto ve Johnsen eş bütünleşme testleri aracılığı ile incelemiştir. Araştırma sonucunda Kovid-19 salgınının BIST'te yer alan işletmeleri farklı seviyede etkilediği tespit edilmiştir. Rizvi vd. (2022), Avrupa birliğine üye olan ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin Kovid-19 salgını dönemindeki finansal performansını araştırmış oldukları çalışmada 5342 işletmenin 2019-2020 dönemine ait finansal performansını panel veri analizi aracılığı ile incelemiştir. Araştırma sonucunda analize dâhil edilen işletmelerin büyük bir kısmının satışlarında azalışların ve özkaynak maliyetlerinde artışların olduğu tespit edilmiştir. Altınak ve Kale (2022), Kovid-19 salgınının BIST ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren işletmeler üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada söz konusu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin 2008-2020 dönemine ait finansal performansını Oca yöntemi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda BIST ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin kârlılık oranlarının 2020 yılında dip yaptığı ve ilgili işletmelerin faaliyetlerini yabancı kaynakla finanse ettiği görülmüştür. Kiracı ve Asker (2021), Kovid-19 salgınının Amerika merkezli havayolu işletmelerinin finansal ve operasyonel performansı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada 6 havayolu işletmesinin 2019-2020 yılları arasındaki performansını Critic temelli Edas yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışma sonucunda etki derecesi farklı olmakla birlikte tüm havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgınından olumsuz anlamda etkilendikleri tespit edilmiştir. Buna karşın alan yazında düşük maliyetli havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgını dönemindeki finansal performansının araştırılmış olduğu hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bu çalışmanın düşük maliyetli havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgını dönemindeki performansının ortaya çıkartılması bakımından alanyazına katkı sağlaması düşünülmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Critic Yöntemi

Problemlerin çözüm sürecinde tespit edilmiş olan kriterlerin ağırlıklandırma aşaması, analizi gerçekleştiren uzmanların subjektif kararlarından etkilenebilmektedir (Kazan ve Özdemir, 2014: 209). Bu durum öznel değerlendirmelerden oluşan kriterlerin bulunduğu çalışmaların güvenilirliğini tartışılır hale getirmektedir (Akyüz ve Aka, 2017: 36). Bu sorunun üstesinden gelmek amacıyla ağırlıklandırma işlemini objektif bir biçimde ele alan çok sayıda yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemler içerisinde en çok kullanılan yöntem CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemidir (Akbulut, 2019: 253).

Diakoulaki vd. (1995) tarafından geliştirilen Critic yöntemi, değerlendirme kriterleri arasındaki korelasyon ilişkisi ile normalize işlemi uygulanmış olan karar matrisinin standart sapmasını göz önünde bulundurarak ağırlıklandırma işlemini gerçekleştirmektedir. Critic yöntemi bu yönüyle diğer objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden farklılaşmaktadır (Işık, 2019: 547). Critic yönteminin uygulama süreci aşağıda ifade edildiği gibidir (Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis, 1995: 765; Çakır ve Perçin, 2013: 451; Demircioğlu ve Coşkun, 2018: 187; Orhan ve AYTEKİN, 2020: 761; Yürük ve Orhan, 2020: 157; Çınaroglu, 2021: 344-345; Bayram, 2021: 61-62).

1. Adım: Critic yönteminin ilk adımında karar alternatifleri ile değerlendirme kriterlerinden oluşan karar matrisi Eşitlik (1)'de olduğu gibi oluşturulmaktadır.

$$Y = [y_{ij}] = \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} & \dots & y_{1n} \\ y_{21} & y_{22} & \dots & y_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ y_{m1} & y_{m2} & \dots & y_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Critic yönteminin ikinci adımında değerlendirme kriterlerinin fayda ve maliyet nitelikleri göz önünde bulundurularak Eşitlik (2) aracılığı ile normalizasyon işlemi gerçekleştirilmektedir.

$$r_{ij} = \frac{y_{ij} - y_j^{min}}{y_j^{max} - y_j^{min}} \quad (2)$$

3. Adım: Yöntemin üçüncü adımında değerlendirme kriterleri arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü tespit etmek amacıyla söz konusu kriterlerin korelasyon katsayısı Eşitlik 3 aracılığı ile hesaplanmaktadır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

4. Adım: Yöntemin dördüncü adımında her bir değerlendirme kriterinin sahip olduğu standart sapma değerini gösteren σ_j değeri ile değerlendirme kriterlerinin sahip olduğu bilgi miktarını ifade eden C_j değeri Eşitlik (4) aracılığı ile hesaplanmaktadır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (4)$$

5. Adım: Yöntemin beşinci adımında ise değerlendirme kriterlerinin sahip olduğu ağırlık değeri Eşitlik (5) aracılığı ile hesaplanmaktadır.

$$w_j = C_j / \sum_{k=1}^n C_k \quad (5)$$

Yöntemin son adımında değerlendirme kriterleri içerisinde en yüksek ağırlık (w_j) değerine sahip olan kriter en önemli performans kriteri olarak kabul edilir.

3.2. Aras Yöntemi

2010 yılında Turskis ve Zavadskas tarafından geliştirilen ARAS (Additive Ratio Assessment Method) yöntemi, çok kriterli karar verme yöntemleri içerisinde en yaygın bir biçimde kullanılan yöntemlerden biridir (Sliogeriene, Turskis ve Streimikiene, 2013: 13-14).

Aras yöntemini diğer çok kriterli karar verme yöntemlerinden ayıran en temel özellik bu yöntemde karar alternatiflerinin fayda fonksiyonu değerlerinin optimal durumda olan karar alternatifinin fayda fonksiyonu değeri ile karşılaştırılmasıdır. Yani diğer bir ifade ile optimal değer 100 olduğu bir problemde değerlendirme kriterlerine ait en yüksek skor 80 ise değerlendirme kriterinin optimalite skorunu diğer çok kriterli karar verme yöntemlerinde olduğu gibi %100 yerine %80 olarak kabul edilir. Aras yöntemi bu yönüyle diğer çok kriterli karar verme yöntemleri içerisinde oransal derecelendirme hedefine göre en uygun yöntem olarak kabul edilebilir (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163). Aras yönteminin uygulama aşamaları aşağıda ifade edildiği gibidir (Zavadskas ve Turskis, 2010: 164; Yıldırım, 2015: 289-291; Adalı ve Tuş Işık, 2016: 130-131; Ecer, 2016: 92; Ömürbek, Eren ve Dağ, 2017: 33-34; Koç

ve Uysal, 2017: 179-180; Bakır ve Atalık, 2018: 623-624; Aras ve Yıldırım, 2020: 739-740; Maruf, 2021: 37-38):

1. Aşama: Bütün çok kriterli karar verme yöntemlerinde olduğu gibi Aras yönteminde de ilk olarak karar probleminde ait alternatifler ile bu alternatifleri değerlendirmek üzere kullanılan kriterlerden oluşan bir karar matrisi Eşitlik (6)'da olduğu gibi düzenlenir. Aras yönteminde diğer çok kriterli karar verme yöntemlerinden farklı olarak oluşturulan karar matrisinde her bir kriter için oluşturulmuş optimal değerlerden oluşan bir satır bulunmaktadır.

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}; i = 0,1, \dots, m; j = 1,2, \dots, n \quad (6)$$

Bu matris “m” adet alternatif ve “n” adet değerlendirme kriterlerinden meydana gelmektedir. Ancak kriterlere ait referans değerleri bilinmiyorsa maliyet (minimum) veya fayda (maksimum) özelliğine göre optimal değer hesaplanabilmesi için ise Eşitlik (7) kullanılmaktadır.

$$\begin{cases} \text{Eğer } maks_i x_{ij} \text{ ise } x_{0j} = maks_i x_{ij} \\ \text{Eğer } min_i x_{ij}^* \text{ ise } x_{0j} = min_i x_{ij}^* \end{cases} \quad (7)$$

2. Aşama: Aras yönteminin ikinci aşamasında kriterlere normalizasyon işlemi uygulanmaktadır. Normalizasyon işleminde kriterler problemin amacına uygun bir biçimde maksimum veya minimum olma durumlarına göre Eşitlik (8) ve Eşitlik (9) yardımıyla normalize işlemine tabi tutulurlar.

$$\text{maksimum değer alması istenen kriterler için: } \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (8)$$

$$\text{minimum değer alması istenen kriterler için: } \bar{x}_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sum_{i=0}^m 1/x_{ij}} \quad (9)$$

3. Aşama: Yöntemin üçüncü aşamasında değerlendirme kriterleri önem katsayılarına göre ağırlıklandırma işlemine tabi tutulurlar. Değerlendirme kriterlerine ait önem katsayıları 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Normalizasyon işlemine tabi tutulmuş ve ağırlıklandırılmış değişkenler Eşitlik (10) aracılığı ile elde edilir.

$$x_{ij} = \bar{x}_{ij} w_j \quad i = 0,1, \dots, m \quad (10)$$

4. Aşama: Yöntemin dördüncü aşamasında her bir karar alternatifi için optimal değerler Eşitlik (11) yardımıyla hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n x_{ij}; \quad i = 0,1, \dots, m \quad (11)$$

S_i değerleri “i” alternatifinin optimallik fonksiyonunu ifade etmektedir. Bu aşamadan sonra karar alternatiflerine ait S_i değerleri S_0 değerlerine oranlanarak K_i olarak ifade edilen fayda dereceleri Eşitlik (12) aracılığı ile bulunur.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}; \quad i = 0,1, \dots, m \quad (12)$$

Bulunan K_i değerleri karar alternatiflerinin fayda fonksiyonlarına ait etkinliğin incelenmesi sürecinde kullanılır. Karar alternatifine ait K_i değerinin küçükten büyüğe doğru sıralanması aynı zamanda karar alternatiflerinin en kötü durumda olandan en iyi durumda olana doğru sıralanması ile aynı anlama gelmektedir.

4. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde finansal performans kriterleri tanıtılmış ve Critic yöntemi ile Aras yöntemlerinin uygulama süreçlerinden bahsedilmiştir. Çalışma kapsamında düşük maliyetli iş modelini uygulayan 16 havayolu işletmesine ait finansal performans kriterleri 2019Q4-2021Q4 dönemi için incelenmiştir. Çalışmaya 6 adet finansal performans kriteri dâhil edilmiştir. Bu kriterler, alan yazında finansal performans ölçümü ile ilgili yapılmış çalışmalarda en çok kullanılan oranlar arasından seçilmiştir (Akbulut, 2019; Işık, 2019; Yürük ve Orhan, 2020; Alnıpak ve Kale, 2021; Elden Ürgüp ve Demir, 2021; Kiracı, Asker ve Güngör, 2022; Asker, 2022).

4.1. Araştırmada Kullanılan Performans Kriterleri

İlgili havayolu işletmelerinin finansal performansının ortaya çıkartılması amacıyla havayolu işletmelerinin finansal performansını en iyi şekilde yansıtan finansal kriterlerden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan finansal veriler tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Çalışmada Yer Alan Performans Göstergeleri ve Kodları

Performans Göstergeleri	Açıklama	Kodu
Cari Oran	Havayolu işletmelerinin dönen varlıklarının ne kadarlık bir kısmının kısa vadeli yabancı kaynaklarla finanse edildiğini gösteren orandır. Bu oranın yüksek olması işletmeler açısından olumlu bir durumdur.	C1
Faaliyet Kâr Marjı Oranı	Havayolu işletmelerinin yapmış oldukları satışların kaç katı kadar faiz ve vergi öncesi kâr elde ettiklerini gösteren orandır. Bu oranın yüksek olması işletmeler açısından iyidir.	C2
Finansal Kaldıraç Oranı	Havayolu işletmelerinin toplam varlıkları içerisindeki toplam borç oranını gösteren orandır. Bu oranın düşük olması işletmeler açısından olumlu bir durumdur.	C3
Net Kâr Marjı Oranı	Havayolu işletmelerinin yapmış oldukları satışların kaç katı kadar kâr elde ettiklerini gösteren orandır. Bu oranın yüksek olması işletmeler açısından olumlu bir durumdur.	C4
Aktif Kârlılık Oranı	Havayolu işletmelerinin sahip olduğu varlıkların kaç katı kadar kâr elde ettiklerini gösteren orandır. Bu oranın yüksek olması işletmeler açısından iyidir.	C5

Borç-Özsermaye Oranı	Havayolu işletmelerinin sahip olduğu özkaynakların kaç katı kadar borçlandığını gösteren orandır. Bu oranın düşük olması işletmeler açısından iyidir.	C6
----------------------	---	----

4.2. Critic Yöntemi Uygulama

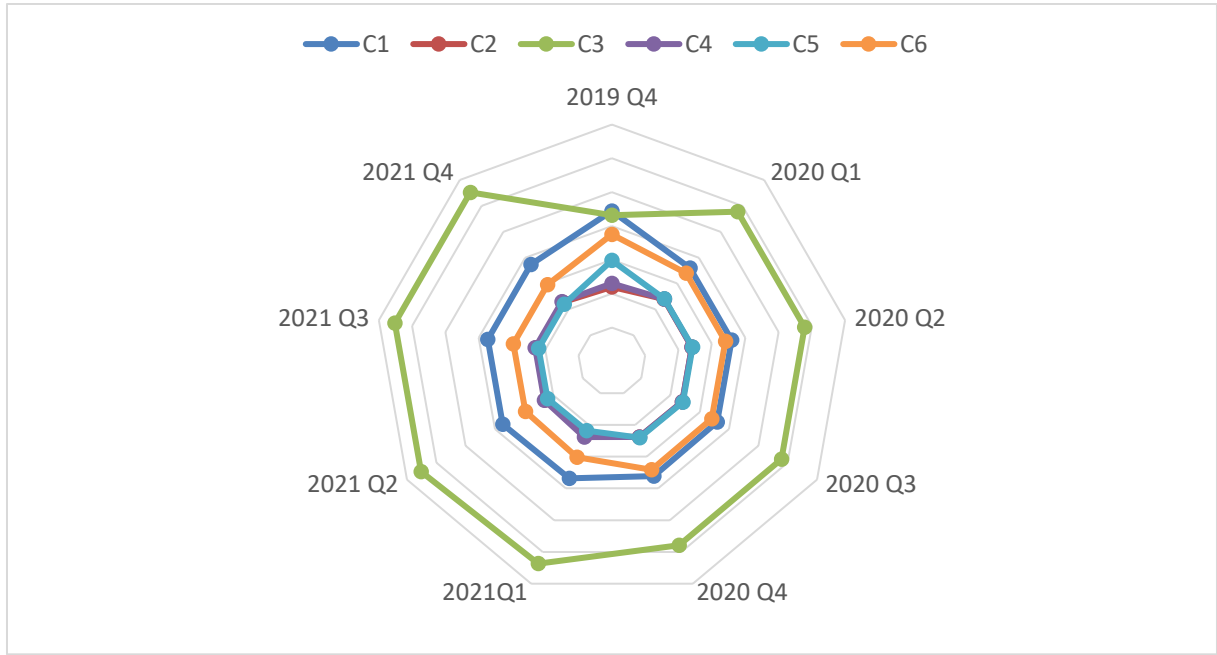
Çalışmanın bu bölümünde finansal kriterlere ait ağırlıklandırma işlemi Critic yöntemi aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Çeyreklik verilerin ele alındığı bu çalışmada, her bir dönem için kullanılan kriter ağırlıkları karar matrisinden çıkartılarak uygulandığı için ağırlıklandırma işlemi her bir dönem için ayrı ayrı tekrarlanmıştır.

Critic yöntemi aracılığı ile gerçekleştirilen analiz sonucunda söz konusu oranlara ait kriter ağırlıkları belirlenmiştir. 2019Q4-2021Q4 dönemine ait kriter ağırlık değerleri Tablo 2’de ifade edilmiştir.

Tablo 2. Kriter Ağırlık Değerleri (2019Q4-2021Q4)

		C1	C2	C3	C4	C5	C6
2019 Q4	wj	0,222	0,110	0,216	0,115	0,149	0,188
2020 Q1	wj	0,180	0,121	0,289	0,120	0,121	0,170
2020 Q2	wj	0,181	0,122	0,288	0,122	0,123	0,172
2020 Q3	wj	0,182	0,123	0,287	0,121	0,122	0,173
2020 Q4	wj	0,181	0,119	0,290	0,119	0,120	0,171
2021 Q1	wj	0,184	0,118	0,318	0,119	0,109	0,151
2021 Q2	wj	0,186	0,114	0,326	0,115	0,110	0,148
2021 Q3	wj	0,187	0,115	0,327	0,117	0,112	0,149
2021 Q4	wj	0,188	0,117	0,329	0,118	0,113	0,148

Tablo 2’de ifade edilen bulgulara göre çalışmaya dahil edilen düşük maliyetli havayolu işletmelerinin 2019Q4-2021Q4 dönemine ait kriter ağırlık değerlerinin 0.109-0.329 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda 2019Q4-2021Q4 döneminde havayolu işletmelerinin finansal performansı üzerinde en fazla ağırlığa sahip olan değişkenin C3 kodu ile belirtilen finansal kaldıraç oranı olduğu ve en az ağırlığa sahip olan değişkenin ise C5 kodu ile ifade edilen aktif kârlılık oranı olduğu görülmüştür. Farklı dönemleri kapsayan kriter ağırlıklarının dönemlere göre değişim grafiği Şekil-1’de verilmiştir.

Şekil 1. Finansal Performans Kriterlerinin 2019 Q4 – 2021 Q4 Döneminde Önem Düzeyi Değişimi

4.3. Aras Yöntemi Uygulama

Aras yönteminin ilk adımında eşitlik (6) yardımıyla Critic yönteminde olduğu gibi karar matrisi düzenlenmiştir. Ancak Aras yönteminde düzenlenen karar matrisinde kriterlere ait optimal değerler (A_0) yer almıştır. İkinci adımda ilgili karar matrisine maliyet ve fayda özelliklerine göre Eşitlik (8) ve Eşitlik (9) yardımıyla normalizasyon işlemi uygulanmıştır. Üçüncü adımda karar alternatiflerine ait değerler Eşitlik (10) aracılığı ile önem düzeyini ifade eden ağırlık katsayılarıyla (w_j) çarpılmıştır. Dördüncü adımda her bir havayolu işletmesinin optimalite fonksiyon değerleri Eşitlik (11) ve Eşitlik (12) aracılığı ile hesaplanmıştır. Son adımda ise söz konusu havayolu işletmeleri finansal performanslarına göre sıralanmıştır.

Düşük maliyetli havayolu işletmelerinin 2019Q4-2021Q4 dönemine ait finansal performans sıralaması Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Yıllara Göre Sıralama (2019Q4-2021Q4)

	2019 Q4	2020 Q1	2020 Q2	2020 Q3	2020 Q4	2021 Q1	2021 Q2	2021 Q3	2021 Q4
Air Arabia	1	7	8	2	9	15	2	2	2
Air Asia X	14	1	1	8	1	9	8	8	8
Allegiant Air	3	8	10	3	11	13	3	3	3
Cebu Air	8	12	12	16	13	1	16	16	16
Easyjet	16	13	13	14	5	5	14	14	14
Gol Linhas	12	16	16	15	16	2	15	15	15
Jetblue Airways	9	6	7	6	8	11	6	6	6
Lion Air	11	2	2	13	2	6	13	13	13
Norwegian Air	13	14	14	1	14	16	1	1	1
Pegasus Havayolları	4	11	11	10	12	8	9	9	9

Ryanair	10	10	3	9	3	4	10	10	10
Southwest Airlines	6	3	5	4	6	14	4	4	4
Spicejet	15	15	15	7	15	12	7	7	7
Spirit Air	7	5	6	11	7	7	11	11	11
Spring Airlines	2	4	4	5	4	10	5	5	5
Wizz Air	5	9	9	12	10	3	12	12	12

Tablo 3'e göre 2019Q4 döneminde Air Arabia, 2020Q1,2020Q2 ve 2020Q4 dönemlerinde Air Asia X, 2020Q3 ve 2021Q2-2021Q4 dönemlerinde Norwegian Air, 2021Q1 döneminde Cebu Air işletmelerinin en iyi finansal performansa sahip olduğu görülürken 2019Q4 döneminde Easyjet, 2020Q1, 2020Q2 ve 2020Q4 dönemlerinde Gol Linhas, 2020Q3, 2021Q2-2021Q4 dönemlerinde Cebu Air, 2021Q1 döneminde ise Norwegian Air işletmelerinin en kötü finansal performansa sahip işletmeler olduğu görülmüştür.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kovid-19 salgını havayolu işletmelerinin gelir kaynaklarının önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Bu dönemde çok sayıda havayolu işletmesi uçuşlarını erteleme veya iptal etme yoluna gitmiştir. Gelir kaynaklarının azalması ve talepte meydana gelen daralmadan dolayı havayolu işletmeleri finansal sıkıntıya girmiş ve iflas riski ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda havayolu işletmeleri çalışanlarına ödediği ücretlerde kesintiye gitme veya çalışanlarını işten çıkarma, operasyonel maliyeti yüksek olan uçakları elden çıkarma ve mevcut uçak siparişlerini iptal etme gibi bir dizi karar almıştır (ICAO, 2022: 5). Bu açıdan Kovid-19 salgınının havayolu işletmeleri üzerindeki olumsuz etkisinin araştırılması ve bu etkinin boyutlarının tüm yönleri ile ortaya konması büyük önem arz etmektedir. Özellikle filosunda tek tip uçak bulunduran, odak noktası sadece yolcu taşımacılığı olan, geleneksel havayolu işletmelerine nazaran daha küçük ölçekte faaliyet gösteren ve sadece düşük gelir gruplarındaki bireyler için ulaşılabilir olan düşük maliyetli havayolu işletmeleri üzerindeki etkisinin araştırılması daha da önemlidir. Bundan dolayı bu çalışmada düşük maliyetli havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgını dönemindeki finansal performansı Critic temelli Aras yöntemi aracılığı ile incelenmiştir. Araştırma kapsamında cari oran, faaliyet kâr marjı oranı, finansal kaldıraç oranı, net kâr marjı oranı, aktif kârlılık oranı, borç-özsermaye oranı gibi finansal performansı en iyi şekilde yansıtabilecek göstergelerden yararlanılmıştır.

Analiz aşamasında ilk olarak Critic yöntemi yardımıyla finansal değişkenlerin kriter ağırlıkları her bir dönem için ayrı ayrı hesaplanarak analize dahil edilmiştir. Critic yönteminin bulgularına göre 2019Q4-2021Q4 döneminde en büyük ağırlığa sahip değişkenin finansal kaldıraç oranı olduğu görülürken en düşük ağırlığa sahip değişkenin ise aktif kârlılık oranı olduğu görülmüştür. Bu açıdan düşük maliyetli havayolu işletmelerinin yabancı kaynak kullanımına karşı daha hassas oldukları söylenebilmektedir.

Kriter ağırlıklarının hesaplanmasından sonra düşük maliyetli havayolu işletmeleri Aras yöntemi aracılığı ile finansal performanslarına göre her bir dönem için sıralanmıştır. Aras yönteminin bulgularına göre; bazı havayolu işletmelerinin (Jetblue Airways, Pegasus Airlines, Ryanair, Spirit Air) finansal performanslarında büyük değişim görülmezken bazı havayolu işletmelerinde (Air Arabia, Air Asia X, Allegiant Air, Norwegian Air,) ise büyük değişimlerin olduğu görülmüştür. Bu açıdan bazı havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgınının olumsuz etkilerini daha fazla hissettikleri ancak salgının etkisinin azalmasıyla birlikte hızlı bir şekilde toparlandıkları söylenebilmektedir.

Southwest Airlines ile Ryanair gibi büyük ölçekli düşük maliyetli havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgınının etkilerini diğer havayolu işletmelerine nazaran daha hafif atlattıkları görülürken Easyjet ile Spirit Air gibi orta ölçekli ve Cebu Air ile Wizz Air gibi küçük ölçekli havayolu işletmelerinin ise Kovid-19 salgınının yıkıcı etkilerini daha fazla hissettikleri söylenebilmektedir.

Kovid-19 salgını döneminde Air Asia X, Jetblue Airways, Norwegian Air, Ryanair, Southwest Airlines, Spicejet işletmelerinin diğer havayolu işletmelerine nazaran daha iyi performans sergiledikleri görülürken Pegasus Havayolları, Spirit Air, Spring Airlines, Wizz Air işletmelerinin ise diğer havayolu işletmelerine nazaran daha kötü performans sergiledikleri görülmüştür. Bu durum muhtemel birkaç nedenle açıklanabilir. Bu muhtemel nedenlerin ilki düşük maliyetli havayolu işletmelerinin likidite yapısı ile ilgili olabilir. Kovid-19 salgını döneminde havayolu işletmelerinin talep daralmasından kaynaklı nakit akışı neredeyse sıfırlanmıştır. Bundan dolayı düşük maliyetli havayolu işletmelerinin iflas riski ile yüzleşmeleri için giderlerinin düşürülmesi ve kontrol altına alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda düşük maliyetli havayolu işletmelerinin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için gerekli olan nakit miktarı önemli bir hale gelmektedir. Bu bağlamda analiz sonucunda finansal performansı daha iyi durumda olan havayolu işletmelerinin nakit akışının daha istikrarlı ve likidite yapısının daha sağlam olduğu söylenebilmektedir. İkinci neden, düşük maliyetli havayolu işletmelerinin maliyetlerini azaltıp kontrol altına alma yetenekleri ile ilgili olabilir. Kovid-19 salgını döneminde havayolu işletmelerinin faaliyetlerinden kaynaklı bakım, yakıt ve seyrüsefer gibi değişken maliyetlerinin azaldığı görülmüştür. Ancak sabit maliyetlerin azaltılması konusu havayolu işletmelerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin; ticari uçuş sayısının azaltılması veya büyük bir kısmının iptal edilmesi, kredi faizlerinin vadesinin değiştirilmesi, uçak siparişlerinin askıya alınması, uçak alımından kaynaklı taksit ödemelerinin ertelenmesi, leasing anlaşmalarının revize edilmesi gibi maliyet azaltıcı tekniklerin kullanımı havayolu işletmelerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu doğrultuda söz konusu havayolu işletmeleri arasındaki farklılıkların nedenlerinin tespit edilmesi ve performansı daha iyi durumda olan havayolu işletmelerinin hangi stratejileri uyguladıklarının araştırılması konusu gelecek çalışmalara bırakılmıştır.

Kovid-19 salgını döneminde düşük maliyetli havayolu işletmelerinin finansal performansının Critic temelli Aras yöntemi aracılığı ile incelenmiş olduğu bu çalışmanın alanyazına katkı sunması amaçlanmaktadır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda havayolu işletmelerinin operasyonel, çevresel ve sürdürülebilirlik gibi başka açılardan da performansı incelenebilir. Ayrıca farklı iş modelini uygulayan havayolu işletmeleri dahil edilerek ve gösterge sayısı artırılarak daha detaylı bir biçimde performans incelemesi gerçekleştirilebilir.

Etik Beyan

Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Asker, V. (2023). Kovid-19 Salgınında Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Finansal Performansı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 87-102.

KAYNAKÇA

- Abate, M., Christidis, P. ve Purwanto, A. J. (2020). Government Support to Airlines In The Aftermath of The COVID-19 Pandemic. *Journal of Air Transport Management*, 89(5), 1-15.
- Adalı, E. A. ve Tuş Işık, A. (2016). Air Conditioner Selection Problem With Copras. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 124-138.
- Akbulut, O. Y. (2019). Critic ve Edas Yöntemleri İle İş Bankası'nın 2009-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 249-263.
- Akyüz, G. ve Aka, S. (2017). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Tedarikçi Performansı Değerlendirmede Toplamsal Bir Yaklaşım. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 28-46.
- Albers, S. ve Rundshagen, V. (2020). European Airlines' Strategic Responses To The COVID-19 Pandemic (January-May, 2020). *Journal of Air Transport Management*, 87(4), 1-7.
- Alnıpak, S. ve Kale, S. (2021). Covid-19 Sürecinin Ulaştırma Sektörü Finansal Performansına Etkileri. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(Özel sayı), 139-156.
- Aras, G. ve Yıldırım, F. M. (2020). Sosyo-Ekonomik Refah Düzeyinin Belirlenmesinde Alternatif Bir Endeks Çalışması: ARAS Yöntemi ile G-20 Ülkeleri Uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 735-751.
- Asker, V. (2022). Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinde Bulanık Veri Zarflama Analizi İle Finansal ve Operasyonel Etkinlik Ölçümü. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 1-25.
- Bakır, M. ve Atalık, Ö. (2018). Entropi ve Aras Yöntemleriyle Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi. *Journal Of Business Research Turk*, 10(1), 617-635.
- Barros, C. P. ve Wanke, P. (2015). An Analysis of African Airlines Efficiency With Two-Stage TOPSIS and Neural Networks. *Journal of Air Transport Management*, 44-45(2), 90-102.
- Baydaş, M. ve Eren, T. (2021). Finansal Performans Ölçümünde ÇKKV Yöntem Seçimi Problemine Objektif Bir Yaklaşım: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 664-687.
- Bayram, E. (2021). Türkiye'deki Katılım Bankalarının Critic Temelli Edas Yöntemiyle Performans Değerlendirmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 55-72.
- Budd, L., Ison, S. ve Adrienne, N. (2020). European Airline Response to the COVID-19 Pandemic – Contraction, Consolidation and Future Considerations For Airline Business and Management. *Research in Transportation Business & Management*, 37(5), 1-7.
- Büyüközkan, G. ve Göçer, F. (2018). An Extension of Aras Methodology Under Interval Valued Intuitionistic Fuzzy Environment for Digital Supply Chain. *Applied Soft Computing*, 69(3), 634-654.
- Chen, H.-C. ve Yeh, C.-W. (2021). Global Financial Crisis and COVID-19: Industrial Reactions. *Finance Research Letters*, 42(4), 1-13.
- Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 449-459.
- Çınaroğlu, E. (2021). Critic Temelli Codas ve Rov Yöntemleri ile AB Ülkeleri Yaşam Kalitesi Analizi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 337-363.

- Asker, V. (2023). Kovid-19 Salgınında Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Finansal Performansı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 87-102.
- Demircioğlu, M. ve Coşkun, İ. T. (2018). Critic- Moosra Yöntemi ve UPS Seçimi Üzerine Bir Uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights In Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Ecer, F. (2016). Aras Yöntemi Kullanılarak Kurumsal Kaynak Planlaması Yazılımı Seçimi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 89-98.
- Elden Ürgüp, S. ve Demir, E. (2021). Finansal Performans İle Sportif Başarı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Türkiye'deki 4 Büyük Futbol Kulübü Üzerine Bir Analiz. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 240-250.
- Fu, Y.-K. (2019). An İntegrated Approach to Catering Supplier Selection Using AHP-ARAS-MCGP Methodology. *Journal of Air Transport Management*, 75(2), 164-169.
- Hu, S. ve Zhang, Y. (2021). COVID-19 Pandemic and Firm Performance: Cross-Country Evidence. *International Review of Economics & Finance*, 74(3), 365-372.
- ICAO (2022). "Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis". https://www.icao.int/sustainability/Documents/Covid-19/ICAO_coronavirus_Econ_Impact.pdf. (31.12. 2022).
- Işık, Ö. (2019). Türkiye'de Hayat Dışı Sigorta Sektörünün Finansal Performansının CRITIC Tabanlı Topsis ve Multimoora Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 542-562.
- Karagöz, S., Deveci, M., Simic, V. ve Aydin, N. (2021). Interval Type-2 Fuzzy ARAS Method for Recycling Facility Location Problems. *Applied Soft Computing*, 102(2), 1-14.
- Kazan, H. ve Özdemir, Ö. (2014). Financial Performance Assessment of Large Scale Conglomerates Via Topsis and Critic Methods. *International Journal of Management And Sustainability*, 3(4), 203-224.
- Keršulienė, V. ve Turskis, Z. (2014). A Hybrid Linguistic Fuzzy Multiple Criteria Group Selection of a Chief Accounting Officer. *Journal of Business Economics and Management*, 15(2), 232-252.
- Kıracı, K. (2019). The Impact of the Global Financial Crisis on Airlines. H. Yıldız, ve A. S. Aybar (Ed.), *Research in Economics, Econometrics and Finance* içinde (ss. 257-284). London: IJOPEC.
- Kıracı, K. ve Asker, V. (2021). Havada Kriz: Kovid-19 Pandemisinin Havayolları Performansı Üzerindeki Etkisinin Çok Boyutlu Analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*(657), 33-60.
- Kıracı, K., Asker, V. ve Güngör, Y. (2022). A Review of Financial Performance of Aircraft Leasing Companies. *Journal of Aviation*, 6(1), 61-72.
- Kıracı, K. ve Bakır, M. (2020). Evaluation Of Airlines Performance Using An Integrated Critic And Codas Methodology: The Case of Star Alliance Member Airlines. *Studies in Business and Economics*, 15(1), 83-99.
- Koç, N. ve Uysal, F. (2017). Reverse Logistics And Application Of Aras Method. *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 4(2), 178-185.
- Lin, H.-F. ve Huang, Y.-W. (2015). Using Analytic Network Process to Measure the Determinants of Low Cost Carriers Purchase Intentions: A Comparison of Potential and Current Customers. *Journal of Air Transport Management*, 49(5), 9-16.
- Malighetti, P., Paleari, S. ve Redondi, R. (2009). Pricing Strategies of Low-cost Airlines: The Ryanair Case Study. *Journal of Air Transport Management*, 15(4), 195-103.

Asker, V. (2023). Kovid-19 Salgınında Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Finansal Performansı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 87-102.

Maruf, M. (2021). Swara ve Aras Yöntemleri İle Türkiye'de 1980 Sonrasındaki Seçimlerin Katılım ve Çoğulculuk Kriterlerine Göre Sıralanması. *Premium E-Journal Of Social Science*, 5(11), 35-44.

Orhan, M. ve Aytekin, M. (2020). Türkiye İle AB'ye Son Katılan Ülkelerin Ar-ge Performanslarının CRITIC Ağırlıklı MAUT ve SAW Yöntemi ile Kıyaslanması. *Business and Management Studies: An International Journal*, 8(1), 754-778.

Ömürbek, N., Eren, H. ve Dağ, O. (2017). Entropi-Aras ve Entropi-Moosra Yöntemleri İle Yaşam Kalitesi Açısından AB Ülkelerinin Değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 29-48.

Rizvi, S. A., Yarovaya, L., Mirza, N. ve Naqvi, B. (2022). The Impact of COVID-19 on the Valuations of Non-Financial European firms. *Heliyon*, 8(6), 1-9.

Sayanak, T. (2004). *Do Low-cost Carriers Provide Low Quality Service*. East Carolina: East Carolina University,.

Sliogeriene, J., Turskis, Z. ve Streimikiene, D. (2013). Analysis and Choice of Energy Generation Technologies: The Multiple Criteria Assessment on The Case Study of Lithuania,. *Energy Procedia*, 32(1), 11-20.

Şenol, Z. ve Otçeken, G. (2021). Covid-19'un BIST Sektörlerine Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 509-518.

Vasigh, B., Fleming, K. ve Tacker, T. (2013). *Introduction to Air Transport Economics*. London: Ashgate.

Yıldırım, F. B. (2015). Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Aras Yöntemi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 285-296.

Yürük, M. F. ve Orhan, M. (2020). Critic ve Entropi Temelli Maut Yöntemi İle İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Finansal Performanslarının Analizi. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 150-172.

Zavadskas, E. K. ve Tuskis, Z. (2010). A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method In Multicriteria Decision-making. *Ukio Technologinis ir Ekonominis Vystymas*, 16(2), 159-172.

Genişletilmiş Öz

Kovid-19 Salgınında Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Finansal Performansı

Amaç: 2019 yılının son dönemlerinde ortaya çıkan Kovid-19 salgını birçok sektörü olumsuz anlamda etkilemiştir. Hiç şüphe yok ki olumsuz açıdan en fazla etkilenen sektörlerin başında hava taşımacılığı sektörü gelmektedir. Kovid-19 salgını sonucu ortaya çıkan seyahat kısıtlamaları ve sosyal mesafe uygulamaları havayolu işletmelerinin finansal ve operasyonel açıdan faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Kovid-19 salgını döneminin uzamasıyla birlikte havayolu işletmeleri günlük faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmış ve iflas riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunun sonucunda birçok havayolu işletmesi uçuşlarını azaltmış veya durdurmuş, uçak siparişlerini ertelemiş veya iptal etmiş, maliyeti yüksek olan uçakları filolarından çıkartarak filoyu küçültmüş, uçak konfigürasyonunda değişikliğe giderek hava kargo taşımacılığına yönelmiş, uçuş ağlarını daraltmış ve çalışanlarını işten çıkarmıştır. Ancak alınan bu kararların farklı iş modellerini uygulayan havayolu işletmelerinin performansı üzerinde farklı etkilere sahip olduğu düşünüldüğünden ve geleneksel havayolu işletmelerine nazaran daha küçük ölçekte faaliyet gösteren, fiyata duyarlı yolcular açısından daha ulaşılabilir olan ve devlet desteğine daha fazla ihtiyaç duyan düşük maliyetli havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgını dönemindeki finansal performansının merak edilmesinden dolayı çalışmanın odak noktasına düşük maliyetli havayolu işletmeleri alınmıştır. Bu doğrultuda düşük maliyetli 16 havayolu işletmesinin 2019Q4-2021Q4 dönemindeki finansal performansı Critic temelli Aras yöntemi ile incelenmiştir.

Yöntem: Düşük maliyetli havayolu işletmelerinin finansal performansını ortaya çıkarmak amacıyla ilk olarak ilgili havayolu işletmelerinin finansal performansını tüm yönleriyle ortaya koyan 6 adet finansal oran seçilmiştir. Söz konusu bu oranlar literatürde yer alan benzer çalışmalarda kullanılan oranlar içerisinden seçilmiştir. Bu oranlar; cari oran, faaliyet kâr marjı oranı, finansal kaldıraç oranı, net kâr marjı oranı, aktif kârlılık oranı ve borç-özsermaye oranı gibi finansal performansı en iyi şekilde yansıtan oranlardır. Ardından

finansal oranlar Critic yöntemi aracılığı ile ağırlıklandırılmışlardır. Daha sonra ilgili havayolu işletmelerinin performans sıralaması Aras yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: finansal kriterlere ait ağırlıklandırma işlemi Critic yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Çeyreklik verilerin kullanıldığı bu çalışmada, her bir dönem için kullanılan kriter ağırlıkları karar matrisinden çıkartılarak uygulandığı için ağırlıklandırma işlemi her bir dönem için ayrı ayrı tekrarlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre düşük maliyetli havayolu işletmelerinin 2019Q4-2021Q4 döneminde finansal performansı üzerinde en az ağırlığa sahip olan değişkenin aktif kârlılık oranı olduğu ve en fazla ağırlığa sahip olan değişkenin ise finansal kaldıraç oranı olduğu tespit edilmiştir. Aras yöntemi ile yapılan analiz sonuçlarına göre 2019Q4 döneminde Air Arabia, 2020Q1,2020Q2 ve 2020Q4 dönemlerinde Air Asia X, 2020Q3 ve 2021Q2-2021Q4 dönemlerinde Norwegian Air, 2021Q1 döneminde Cebu Air işletmelerinin en iyi finansal performansa sahip olduğu görülmüştür. 2019Q4 döneminde Easyjet, 2020Q1, 2020Q2 ve 2020Q4 dönemlerinde Gol Linhas, 2020Q3, 2021Q2-2021Q4 dönemlerinde Cebu Air, 2021Q1 döneminde ise Norwegian Air işletmelerinin en kötü finansal performansa sahip işletmeler olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç: Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında bazı havayolu işletmelerinin (Jetblue Airways, Pegasus Airlines, Ryanair, Spirit Air) finansal performanslarında büyük değişim görülmezken bazı havayolu işletmelerinde (Air Arabia, Air Asia X, Allegiant Air, Norwegian Air,) ise büyük değişimlerin olduğu görülmüştür. Bu açıdan bazı havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgınının olumsuz etkilerini daha fazla hissettikleri ancak salgının etkisinin azalmasıyla birlikte hızlı bir şekilde toparlandıkları söylenebilmektedir. Southwest Airlines ile Ryanair gibi büyük ölçekli düşük maliyetli havayolu işletmelerinin Kovid-19 salgınının etkilerini diğer havayolu işletmelerine nazaran daha hafif atlattıkları görülürken Easyjet ile Spirit Air gibi orta ölçekli ve Cebu Air ile Wizz Air gibi küçük ölçekli havayolu işletmelerinin ise Kovid-19 salgınının yıkıcı etkilerini daha fazla hissettikleri söylenebilmektedir. Kovid-19 salgını döneminde Air Asia X, Jetblue Airways, Norwegian Air, Ryanair, Southwest Airlines, Spicejet işletmelerinin diğer havayolu işletmelerine nazaran daha iyi performans sergiledikleri görülürken Pegasus Havayolları, Spirit Air, Spring Airlines, Wizz Air işletmelerinin ise diğer havayolu işletmelerine nazaran daha kötü performans sergiledikleri görülmüştür. Bu durum muhtemel birkaç nedenle açıklanabilir. Bu muhtemel nedenlerin ilki düşük maliyetli havayolu işletmelerinin likidite yapısı ile ilgili olabilir. İkinci neden ise düşük maliyetli havayolu işletmelerinin maliyetlerini azaltıp kontrol altına alma yetenekleri ile ilgili olabilir. Kovid-19 salgını döneminde düşük maliyetli havayolu işletmelerinin finansal performansının Critic temelli Aras yöntemi aracılığı ile incelenmiş olduğu bu çalışmanın literatüre katkı sunması amaçlanmaktadır.

Extended Abstract

Financial Performance of Low-Cost Airlines During Covid-19 Pandemic

Aim: The Covid-19 pandemic, which emerged in the last period of 2019, adversely affected many sectors. There is no doubt that the air transport sector is one of the most negatively affected sectors. Travel restrictions and social distancing practices that emerged as a result of the Covid-19 pandemic adversely affected the financial and operational activities of airline companies. With the prolongation of the Covid-19 pandemic period, airline companies had difficulty in maintaining their daily activities and faced the risk of bankruptcy. As a result, many airline companies have reduced or stopped their flights, postponed or cancelled aircraft orders, reduced the fleet by removing high-cost aircraft from their fleets, changed the aircraft configuration and turned to air cargo transportation, narrowed their flight networks and laid off their employees. However, since these decisions are thought to have different effects on the performance of airlines that implement different business models and Due to the curiosity of the financial performance of low-cost airlines, which operate on a smaller scale compared to traditional airlines, are more accessible to price-sensitive passengers and need government support more, during the Covid-19 pandemic period, it has been taken into the focus of the study. In this direction, the financial performance of 16 low-cost airlines in the 2019Q4-2021Q4 period was analyzed with the Critic-based Aras method.

Method: In order to measure the financial performance of low-cost airlines, first of all, 6 financial ratios that reveal the financial performance of the relevant airline companies in all aspects were selected. These ratios were selected from the ratios used in previous studies. These ratios are; Current ratio, operating margin ratio, financial leverage ratio, net profit margin ratio, return on assets ratio and debt-to-equity ratio are indicators that best reflect financial performance. Then, the financial ratios are weighted using the Critic method. Then, the performance ranking of the relevant airline companies was carried out with the Aras method.

Findings: The weighting process of financial criteria was carried out with the help of the Critic method. In this study, in which quarterly data were used, the weighting process was repeated separately for each period, since the criteria weights used for each period were applied by subtracting them from the decision matrix. According to the findings, it has been determined that the variable has the least weight on the financial performance of low-cost airlines in the 2019Q4-2021Q4 period is the return on assets ratio, and the most weight is the financial

leverage ratio. According to the results of the analysis made by Aras method, Air Arabia in 2019Q4, Air Asia X in 2020Q1, 2020Q2 and 2020Q4, Norwegian Air in 2020Q3 and 2021Q2-2021Q4, Cebu Air in 2021Q1 have the best financial performance. It has been determined that Easyjet in 2019Q4, Gol Linhas in 2020Q1, 2020Q2 and 2020Q4, Cebu Air in 2020Q3, 2021Q2-2021Q4, and Norwegian Air in 2021Q1 have the worst financial performance.

Conclusion: When we look at the results of the research, it is seen that there is no big change in the financial performance of some airline companies (Jetblue Airways, Pegasus Airlines, Ryanair, Spirit Air), while there are big changes in some airline companies (Air Arabia, Air Asia X, Allegiant Air, Norwegian Air,). In this respect, it can be said that some airline companies feel the negative effects of the Covid-19 pandemic more, but they recover quickly with the decrease effect of the pandemic. While large-scale low-cost airlines such as Southwest Airlines and Ryanair are seen to have overcome the effects of the Covid-19 pandemic more mildly than other airlines, medium-sized airlines such as Easyjet and Spirit Air and small-scale airlines such as Cebu Air and Wizz Air are more susceptible to the devastating effects of the Covid-19 pandemic. During the Covid-19 period, Air Asia X, Jetblue Airways, Norwegian Air, Ryanair, Southwest Airlines, Spicejet companies performed better than other airlines, while Pegasus Airlines, Spirit Air, Spring Airlines, Wizz Air companies performed worse than other airlines. This situation can be explained by several possible reasons. The first of these possible reasons may be related to the liquidity structure of low-cost airlines. The second reason may be related to the ability of low-cost airlines to reduce and control their costs. It is aimed to contribute to the literature in this study, in which the financial performance of low-cost airlines during the Covid-19 pandemic was examined through the Critic-based Aras method.

İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergibilimsel Bir Analiz

Muhammed Yusuf ERTEK*

Öz

Kitaplar, bilgi birikiminin aktarımında son derece önemli olan yazılı unsurlardan biridir. Kitap kapakları ise bir kitaba ilişkin, okuyucunun ilk izlenimlerini etkileyen görsel anlamda bir başlangıç noktası olarak belirtilebilir. İnsan kaynakları yönetimi alanı ise özellikle örgütsel düzeyde işçi-işveren ilişkilerinin derinlemesine çözümlendiği, analiz edildiği ve geliştirilmeye çalışıldığı bir bilim dalı yahut disiplin olarak ifade edilebilir. Alana elbette akademik alanda çeşitli katkılar sunulmaktadır. Bu katkılardan bazıları teknik anlamda bilgi üretimini ifade etmektedir. Bazıları ise alanın düşünsel arka planına ilişkindir. Söz konusu çalışmalardan farklı olarak, bu çalışma ile Türkiye’de satılan, insan kaynakları yönetimine dair tüm kitaplar evreninden, en çok rağbet görenlerden, tipik durum örnekleme ile seçilen insan kaynakları yönetimine dair 12 adet kitap kapağı, nitel bir araştırma yöntemi olan göstergibilimsel çözümlenmeden yararlanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Böylece insan kaynakları yönetimi alanında yazılan kitaplar ile kitapların ve alanın içeriği arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Analiz için Roland Barthes’in biçim-içerik, düz anlam-yananlam kavramlarına göre düzenlenmiş bir model kullanılmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgular paylaşılmış ve analize ilişkin değerlendirmelere sonuç başlığında yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Roland Barthes, Ferdinand de Saussure, Anlambilim, Düzenlam, Yananlam, İKY, Kitap Kapakları

Makale Türü: Araştırma Makalesi

A Semiotic Analysis on the Covers of Books Published on Human Resources Management

Abstract

Books are one of the written elements that are extremely important in the transfer of knowledge. Book covers, can be specified as a visual starting point for a book that affects the first impressions of the reader. The field of human resources management, on the other hand, can be expressed as a branch of science or discipline in which employee-employer relations are analyzed, analyzed and tried to be developed in depth, especially at the organizational level. Of course, various contributions are made in the academic field to the field of HRM. Some of these contributions state to the production of knowledge in a technical sense. Others are related to the intellectual background of the field. Unlike the aforementioned studies, in this study, 12 book covers on human resources management, selected by typical case sampling from the universe of all the books on human resources management sold in Turkey, were tried to be analyzed by making use of semiotic analysis, which is a qualitative research method. Thus, it is aimed to examine the relationship between the books written in the field of human resources management and the content of the books and the field. For analysis, a model arranged according to Roland Barthes' concepts of form-content, denotation-connotation was used. The findings obtained as a result of the analysis were shared and the evaluations related to the analysis were included in the conclusion title.

Keywords: Roland Barthes, Ferdinand de Saussure, Semantics, Denotation, Connotation, HRM, Book Covers.

Article Type: Research Article

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, yusufertek@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8167-7723

1. GİRİŞ

Kitaplar, toplumların bilgi birikimlerini ve toplum içindeki grupların kendi aralarındaki bilgi birikimi transferini sağlayan yazılı unsurlardan biridir. Kitap kapakları ise kitaplarla muhatap olan insanların kitapla tanışması sürecinde etkili olan belki de en önemli görsel unsurdur. Dolayısıyla kitap içeriklerinin ilgi çekme düzeyine yönelik bir grafik çizilecekse, bu grafiğe ait başlangıç verilerinin, kitap kapağına ilk bakışla elde edileceği düşünülebilir.

İnsan kaynakları yönetimi alanı ise çalışma hayatında bilhassa işçi-işveren ilişkilerinin örgütsel düzeyde derinlemesine incelendiği, analiz edildiği ve geliştirilmeye çalışıldığı bir bilim dalı veya disiplini ifade etmektedir. Öte yandan alana ilişkin akademik çalışmalar hem durum tespiti hem de gelişimin sağlanmasına yönelik çabalardır. Bununla beraber, alana yönelik özel sektör faaliyetleri son derece geniş olup akademiye kıyasla daha kapsamlı, süregelen ve büyük organizasyonlar kapsamında gerçekleşmektedir.

Bu çalışma ile insan kaynakları yönetimi alanına ilişkin yapılan diğer çalışmalardan daha farklı bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda daha evvel Dünder Öztürk, (2018)'ün, halkla ilişkiler alanında yayınlanan kitapların kapaklarına yönelik göstergebilimsel analizi ile aynı metot kullanılarak, insan kaynakları yönetimi alanında en çok rağbet gören kitapların göstergebilimsel bir analizi gerçekleştirilmiştir. Göstergebilimsel analiz için, çalışma yazarının daha evvel ortaya başka bir çalışması (Ertek, 2021) ile ortaya koymuş olduğu en çok rağbet gören insan kaynakları yönetimi alanına ilişkin kitaplar kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeveye ilişkin hususlar ifade edilmiştir. Devamında, insan kaynakları yönetimi alanında yayımlanan ve en çok rağbet gören kitapların kapakları, nitel bir araştırma yöntemi olan göstergebilimsel çözümlemeyle analiz edilmiştir. Yapılan analizin ardından elde edilen bulgular paylaşılmış ve sonuç kısmında yapılan değerlendirmelerle birlikte varılan neticeler ifade edilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. GÖSTERGEBİLİM DİSİPLİNİ

Uluslararası terminolojide çoğunlukla “semyoloji” olarak ifade edilen göstergebilim veya semiyotik, 20. yüzyılın ortalarından günümüze kadar pek çok araştırmacı tarafından kullanılan bir inceleme yöntemidir (Dünder Öztürk, 2018: 1).

Göstergebilim, Ch. S. Peirce (1839-1914) ve F. De Saussure'ün (1857-1913) çalışmalarıyla Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde eş zamanlı olarak fakat birbirlerinden habersiz biçimde ortaya çıkmıştır. Ancak göstergebilime ilgili temel çalışmalar ise 1960'lı yıllarda başlamıştır (Sığırcı, 2016: 29).

Göstergebilimi, Türk Dil Kurumu tarafından “İletişim amacıyla kullanılan her türlü gösterge dizgesinin yapısını, işleyişini inceleyen bilim, im bilimi, semiyoloji, semiyotik ve göstergelerin dildeki kullanımları veya dile uygulanması” şeklinde tanımlamaktadır (TDK).

Göstergebilimin kimine göre, kendine özgü ve sınırları belli olup tanımı yapılmış bir alanı bulunmamaktadır. Her şey göstergebilimi olabilmektedir. Nitekim göstergebilim insanın çevresindeki tüm göstergeyi ve dizgeyi araştırmaktadır. Bu noktada araştırma yapılmak istendiğinde göz önüne alınması gereken önemli nokta bulunmaktadır. Bir yaşam alanı için geçerli olan araştırma yöntemi her zaman başka alanlara aynen uygulanmayabilmektedir. Örneğin lisana yönelik incelemeler, sinemaya yönelik yapılan incelemeler ile aynı gereçler ile yapılabilmektedir. Edebiyatın ya da mimarinin de yine farklı yöntemlerle ele

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

alınması gerekebilir. Öyleyse göstergebilim, yalnızca bir inceleme yöntemi midir sorusu akla gelecektir. Bu soruya ilk etapta evet yanıtı verilebilir. Göstergebilim, bir inceleme yöntemidir ve her inceleme yönteminde olduğu gibi göstergebilimin de belli bazı ilkeleri vardır. Bu ilkelerin başında ise nesnellik gelmektedir (Erkman-Akerson: 2005: 13-15). Bununla birlikte göstergebilim, insanların kendilerini ilgilendiren her konuya göstergeler aracılığı ile yaklaştığını varsayarak bu olguyu incelemektedir (Erkman-Akerson: 2005: 16).

Kavrama yönelik yapılan başka bir tanımlamaya göre, göstergebilimin ilgi alanının merkezinde “gösterge” yer almaktadır. Göstergelerin ve onların çalışma biçimlerinin araştırılması, göstergebilim olarak adlandırılmaktadır. Göstergebilimin üç temel çalışma alanı söz konusudur (Fiske, 2003: 62):

1. Göstergenin kendisi: Bu alanda gösterge çeşitleri, bunların çeşitli anlam taşıma yolları ve göstergeleri kullanan insanlarla ilişkilendirilme biçiminin araştırılmasını ifade etmektedir.

2. İçinde göstergelerin düzenlendiği kodlar ya da sistemler: Bu çalışmalarda, toplumun veya kültürün ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilen kodların ya da bu kodların iletilmesi için var olan iletişim kanallarını işletmek için başvurulan yolların ortaya koyulması yer almaktadır.

3. Kodlar ve göstergelerin içinde işlediği kültür: Bu alanda ise kültürün kendi varoluşu ve biçimi bu kodların ve göstergelerin kullanımına bağlıdır.

Başka bir tanımlamaya göre ise göstergebilimsel çözümlemenin temelinde, bir metin yahut görüntünün ortada olan belirgin manası değil onun arkasında saklı olan anlamı okuma davranışı vardır (Sezer ve Sert, 2014: 21).

Göstergebilimi daha yalın ve geniş bir anlatımla ifade etmek gerekirse, insanın, içinde yaşadığı dünyayı anlamasını sağlayacak bir model geliştirmesi sağlayacağı belirtilebilir. Çevresini anlamaya çalışan herkes zaten bir ölçüde “gösterge avcısı” olmaktadır. Daha fazla çabayla anlama süreci, metodu olan bir biçime dönüştürülebilir. Bu metot ise, göstergebilimdir (Rifat, 2009: 22-23).

Çalışmanın kapsamı ve amacı açısından, görüldüğü gibi göstergebilim oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu bakımdan, göstergebilim için aşağıdaki gibi bir toparlayıcı bir tanımlama yapılabilir.

İnsanlar, birbirleriyle anlaşmak için doğal diller (sözelimi Türkçe), davranışlar, çeşitli el kol baş hareketli yani jestler, sağır-dilsiz alfabesi, görüntüler, bir müzik yapıtı, trafik işaretleri, bir tiyatro gösterisi, çeşitli bilim dilleri, reklam afişleri, yazınsal yapıtlar, bir mimarlık düzenlemesi gibi kısacası bildirişim amacı taşıyan taşıyan çeşitli **anamlı bütün** birimleri kullanmaktadır. Bu anlamlı bütün çeşitli birimlerden oluşan bir **dizge**dir. Bu dizgelerin gerçekleşme düzlemleri farklıdır, fakat genelde gösterge olarak adlandırılmaktadır. Buradan hareketle yine genel itibarıyla belirtilecek olursa, gösterge dizgelerini betimlemek, göstergelerin birbirleriyle kurdukları bağlantıları saptamak, anlamların eklenerek oluşma biçimlerini bulmak, göstergeleri ve gösterge dizgelerini sınıflandırmak ya da insan ile insan ve insan ile dünya arasındaki etkileşimi açıklamak, bu amaçla **bilimkuramsal** (epistemolojik), **yöntembilimsel** (metodolojik) ve **betimsel** (deskriptif) açıdan **tümü kapsayıcı, tutarlı** ve **yalın** bir kuram oluşturmak gibi birbirinden farklı birçok araştırma, Türkçede **göstergebilim** olarak adlandırılan bilim dalının alanına girmektedir (Rifat, 2008: 113).

3. TEMEL KAVRAMLAR

Bu başlık altında çalışmanın kavramsal çerçevesi için “gösterge”, “gösteren ve gösterilen” ile “kodlar” başlıkları altında ilgili kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Gösterge

Göstergebilimin ilgilendiği alanının temeline gösterge yer almaktadır. Göstergelerin ve o göstergelerin çalışma biçimlerinin araştırılması, göstergebilimi ifade etmektedir. Bu bağlamda “gösterge” kavramı ele alındığında ise, kavram “bir başka şeyi temsil eden ya da imleyen şey” olarak tanımlanabilir (Dündar Öztürk, 2018: 5).

Bir gösterge, kendinden başka bir şeye gönderme yapan, insanın duyuları ile kavrayabileceği bir şeydir ve “göstege”nin varlığı, onu kullananların, onu bir gösterge olarak kabul etmelerine bağlıdır (Fiske, 2003: 63).

Eskiden, Türkçe’de “gösterge” dendiğinde akla önce bir araç gelmiştir. Türkçe sözlükteki karşılığı ise şöyledir: “bir aygıtın işlemesiyle ilgili kimi ölçümlerin sonucunu kendiliğinden gösteren araç”. Bu tanıma bakıldığında göstergenin çok somut bir nesne olduğu, üstelik cansız olduğu halde kendiliğinden birtakım neticeler göstermeye kalktığı görülmektedir. Bu tanım, 1983 yılı erişimli bu sözlükteki yerini hâlâ korumaktadır. Fakat zamanla, gösterge sözcüğünün daha kapsamlı tanımları sözlükte yer almaya devam etmektedir (Erkman-Akerson, 2005: 17).

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü’nde “gösterge”: “(1) Bir şeyi belirtmeye yarayan şey, belirti, im, işaret; (2) Bir durumla ilgili çeşitli aşamaları gösteren liste, icmal; (3) Bir gelişimi gösteren nicelikler veya değerler arasındaki ilişki, endeks, indeks; (4) Anlamla biçimin, gösterenle gösterilenin kaynaşmasından oluşan dil birimi, belirtke (5); Bir aracın işlemesiyle ilgili bazı ölçümlerin sonucunu kendiliğinden gösteren araç, müşir, indikatör” biçimde tanımlanmaktadır (TDK).

Gösterge kavramını kavrayabilmek için günlük hayata yönelik şöyle bir anlatım yapılabilir. Bir otomobildeki benzin göstergesi, otomobilin deposunda kalan benzini göstermektedir. Benzin göstergesi, otomobilin kontrol panelindedir. Böylece sürekli arabayı durdurup ne kadar benzin kaldığına bakılması gerekmeyecektir. Göstergenin ibresine bakılıp durum görülebilir. Bu gösterge, sürücünün sürekli durup benzin deposuna bakıp zaman kaybetmesi ve zahmet çekmesini engellemektedir. Benzin göstergesi, benzin deposu ile sürücü arasındaki bir çeşit iletişimi sağlamaktadır. Fakat bunun için sürücünün, benzin göstergesini okumayı öğrenmiş ve bunu biliyor olması gerekmektedir. Aynı zamanda göstergenin çalışabilmesi için, programlandığı üzere otomobilin kontağının açık olması gereklidir. Aynı şekilde sıcaklık da bir araç ile ölçülebilir. Sıcak suya el sokup can acıtmaktansa, sıcaklıkölçer kullanılarak suyun ne kadar sıcak olduğu ölçülebilir. Fakat bunun için de sıcaklıkölçerin suya sokulması, sıcaklıkölçer üzerindeki sembollerin, çizgi veya sayıların neyi ifade ettiğinin bilinmesi gerekir. Ancak bu şekilde suyun sıcaklığını gösteren sıcaklıkölçer ile iletişim kurulabilir. Burada görüldüğü gibi “benzin göstergesi” ve “sıcaklıkölçer” somut birer örnektir. Fakat bunlar bu iletişimi kendi kendilerine sağlamamakta, birileri tarafından programlanmakta ve birileri tarafından bu programlamanın dili bilindiği için göstergelerin neyi ifade ettiği anlaşılabilir. Benzin göstergesinin varlığı yetmemektedir. Kontakın açılması ve göstergenin okunabilmesi gereklidir. Sıcaklıkölçer suya sokulmadığı sürece suyun değil, havanın sıcaklığını

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

gösterecektir. Elbette sıcaklıkölçerin nasıl okunacağı bilinebiliyorsa bu mümkün olabilecektir (Erkman-Akerson, 2005: 17-18).

C. S. Peirce göstergesi, göstergenin gönderme yaptığı şeyi ve göstergenin kullanıcılarını bir üçgenin üç köşesinde göstermektedir. Her köşe diğer ikisiyle yakından ilişkilidir. Bir köşedeki unsur, ancak diğerleriyle ilişkileri açısından anlaşılabilir. Saussure ise göstergenin kendi fiziksel biçimden ve çağrıştırdığı zihinsel bir kavramdan oluştuğunu ifade eder. Bu kavramın, dış dünyanın bir kavranışı olduğunu söylemektedir. Gösterge, gerçeklikle sadece onu kullanan insanların kavramları aracılığıyla ilişkilendirilmektedir (Fiske, 2003: 63-64). Böylece göstergelerin anlaşılabilmesi için göstergeye muhatap olanların birtakım bilgileri öğrenmiş olması ve bunları nasıl kullanacağını bilmesi gerektiği belirtilebilir.

Gösterge hakkında bilgi verdikten sonra bu noktada “belirti” ile “belirtke” kavramları hakkında bilgi vermek gerekir. Buna göre, belirti ve belirtke dil dışı göstergeler olarak belirtilebilir. Belirti, istem dışında oluşan doğal göstergelerdir. Ancak onu yorumlayana bir şeyler aktarabilmektedir. Buradaki gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki nedenlidir. Duman-ateş, gökyüzünde kara bulutlar-yağmur, öksürük / ateş-hastalık, sararan yapraklar-sonbahar gibi örnekler burada verilebilir. Belirtke kavramında ise iletişim kurmak ve bilgi vermek amacıyla gösteren ile gösterilen arasında uzlaşma bağlı ve nedensiz bir ilişki söz konusudur. Mesela trafik işaretleri, alarm ve tehlike işaretleri ile sirenler burada örnek verilebilir. Örnekte ifade edilen belirtkelerin gösterenleri olan şekillerin belli anlamlara gelmeleri nedensiz ve uzlaşım ilişkisiyle açıklanabilmektedir (Parsa ve Olgundeniz, 2014: 93).

Gösterge kavramına ilişkin son olarak, Barthes’ın verdiği oldukça iyi bir örnek ifade edilebilir. Gül, normalde yalnızca bir çiçektir. Lakin genç bir adam onu kız arkadaşına sunarsa eğer, işte o zaman bir gösterge olacaktır. Gül, bu noktada genç adamın romantik tutkusuna gönderme yapacaktır. Onun bu anlama geldiğini, kız arkadaşı da bilmekte ve kabullenmektedir (Mutlu, 2004, aktaran, Güneş, 2012: 33-34).

3.2. Gösteren ve Gösterilen

Gösteren ve gösterilen kavramlarını kısaca açıklamak gerekirse, gösteren, bir anlamı yahut düşünceyi dile getirirken kullanılan sözcük veya sözcüklerdir. Saussure’e göre, bir gösterenin fiziksel şekli, bir sözcüğün sesli veya yazılı hali, bir fotoğrafın görünümü olmaktadır. Gösteren, temsil etme yeteneğine sahip bir kavram olarak düşünülmelidir. Gösterilen kavramı ise, bir konuşmacının, özgül bir sözcüğü ve aklında olanı veya deyişi kullanırken, iletmek istediği anlam yahut düşünceyi ifade etmektedir. Saussure’e göre gösterilen, göstergesi oluşturan kavram ikilisinden biridir. Göstergenin gönderme yaptığı zihinsel kavramdır. Gösterilen, gösterenin anlatabildiği kadarıyla algılanabilir (Güneş, 2012: 34-35).

Saussure’e göre bütünü belirtmek için “gösterge”, kavram yerine “gösterilen”, işime imgesi yerine ise “gösteren” terimleri kullanılmalıdır. Bu durum gösteren ve gösterileni dışsal herhangi bir nesneden bağımsız kılmaktadır (Saussure, 1998: 11). Kavram hem ses imgesidir hem de kolektiftir. Saussure’a göre “at” göstergesi, hem “a-” iştirim imgesi gösterininden hem de “at” kavramı gösterileninden oluşur ve her ikisi de birlikte göstergesi oluşturmaktadır (Bircan, 2015: 18).

3.3. Kodlar

Kodlar, iletişimin gerçekleşmesindeki en küçük birim ve yapı taşı olarak nitelendirilebilir. Kodlar, göstergelerin konuşma, yazı ve resimler gibi belirli şekillerde toplanmış biçimi olarak tanımlanabilir (Sezer ve Sert, 2014, aktaran Dündar Öztürk, 2018: 9).

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergibilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Kodlar, insanların oluşturduğu toplumda, kişilerin birbirleriyle iletişime geçebilmesine olanak sağlamaktadır. Kodlar aynı zamanda toplum üyelerince paydaş uzlaşımlarıyla kurulmuş olan kültüre ait değer yargılarını belirlemektedir. Kodlar, düzenlenmiş işaretlerden oluşan bir sistemdir. Bu özellikleri sayesinde kodlar, aktarılan mesajın verici ve alıcı tarafından benzer biçimde algılanmasında etkili temel değişkenlerdendir (Özmutlu, 2009: 36).

Kodlar, göstergelerden oluşmuş haldeki tüm sistemlere kültürel bir boyut kazandırmaktadır. Anlamlandırma biçimleri arasında ise uzlaşma meydana getirmektedir (Dündar Öztürk, 2018: 9).

Kodlar, kültürü inşa eden öğeler olarak görülebilmektedir. Göstergelerden anlam çıkarılır, kültürden öğrenilir ve alınan öğeleri ifade etmektedir (Berger, 1996, aktaran Dündar Öztürk, 2018: 9).

Kodların temel özellikleri vardır. Bunlardan ilki, içeriklerinden seçim yapılmasına imkân veren dizisel bir boyuta sahip olmalarıdır. Başka bir özellikleri, dizimsel saymacalar aracılığı ile düzene sokulabilmeleridir. Kodlar, anlamı oluşturan ve taşıyan göstergeler olarak işlev gösterebilir. Kodları kullanıcılar arasında geçmişten günümüze toplumsal uzlaşılar sonucunda üretilir. Kodlar, uygun nitelikte kitle iletişim araçları tarafından yayınlanabilir (Parsa, 2007, aktaran, Kaptan, 2017: 115).

4. ROLAND BARTHES'İN GÖSTERGEBİLİM ANLAYIŞI

Çağdaş göstergebilim çalışmalarının gelişiminde, Fransa özelinde önemli bir paya sahip olanların başında, Saussure'ün takipçisi olan Fransız felsefeci ve düşünür Roland Barthes yer almaktadır (Dündar Öztürk, 2018: 30).

Roland Barthes, yapısalcılığın tarihinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bunun nedeni, Barthes'ın kariyerinin ilk dönemlerinde kendini bir yapısalcı, ikinci döneminde ise post-yapısalcı olarak tanıtmasıdır. Barthes, 1950'lilerin başında Saussure'ün yapısalcılığını benimsemiştir. Barthes, Levi-Strauss'un yapısalcı yöntemleri antropolojiye uyguladığını, Lacan'ın ise psikanalize uyguladığını görünce bir bütün olarak gördüğü göstergebilim üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Barthes, aynı metotları çeşitli kültürel fenomenlere uygulamıştır. Barthes, Saussure'ün gösterge teorisine göre yaşamın yapısını anlamak için, efsanelerin ve mitin günümüzde oynadığı rolü incelemiştir. 1960'lı yılların sonuna doğru Barthes, ortaya koyduğu meşhur argümanla, yapısalcılığın bilim olma iddiasını sorgulamıştır. Bu sorgulama ile Barthes, kayda değer bazı post-yapısalcı görüşler öne sürmeye başlamıştır (Tosyalı, 2014: 11).

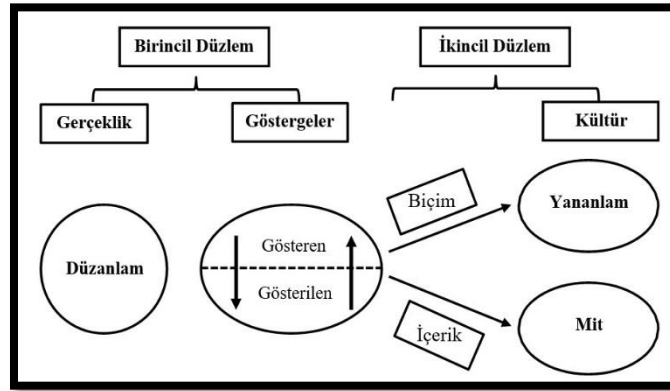
Barthes, gösterilen ile gösteren arasındaki ilişkiyi bir "işitim imgesi" üzerinde iki kavramın birleşimi olarak ele almıştır. Gösterenleri anlatım düzlemi olarak, gösterilenleri ise içerik düzleminin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Barthes, her düzlemde biçim ve töz katmanlarının bulunduğu dikkat çekmiştir. Saussure'in gösterilen gösterenin ifade ettiği nesne olarak gören yaklaşımı yerine, gösterileni herhangi bir nesnenin zihninde yarattığı anlamı üzerinden tanımlamıştır (Barthes, 1979: 30-33).

Barthes, özgün yaklaşımı ile daha ziyade popüler kültür çözümlemeleri üzerinde çalışmıştır. Barthes'in geliştirmiş olduğu yapısal çözümleme yöntemi, bildirişim amacı içermezken aynı zamanda anlam taşıyan çeşitli olguları içermektedir. Barthes tüm bunları "anamlama" kavramı ile göstergebilime bağlamaktadır. Göstergelerle ikincil gösterilenler ya da yananlam gösterilenleri arasındaki bağlantılar üzerinde durmaktadır (Vardar, 2001: 88).

Barthes'in göstergebilim kuramının merkezinde iki düzeyde anlamlandırma vardır. Bunlardan birinci düzey, düzanlamdır. Bir göstergenin düzanlamı, yani gösterileni, gerçek dünyadaki nesne değildir.

O nesnenin zihnimize yarattığı yansımayı ifade etmektedir. Her bilimsel göstergenin tek ve belirli bir düzenlamı olmalıdır. Başka bir deyişle, gösteren ve düzenlam ilişkisi birebir karşılıklılık taşımaktadır. Barthes'in ikinci anlamlandırma düzeyi yananlamdır. Düzenlam, neyin anlamlandırıldığını ifade ederken, yananlam ise o şeyin nasıl anlamlandırıldığı ile ilgilenmektedir. Barthes, yananlamdaki en önemli etmenin ilk düzeydeki gösteren olduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, düzenlamdaki gösteren, yananlamın göstergesidir. Mesela bir reklam bildirisi, belli bir düzenlam şifresi taşımaktadır. Resimdeki görüntülerin tanınması, kullanılan konuşma dilinin anlaşılması gibi. Yananlam şifreleri ise, toplumda yaygın olan saygınlık, beğenilen kişilik, seçkin sayılma gibi bilinen toplumsal değer ölçülerine dayanacaktır (Yengin, 1996, aktaran, Sezer ve Sert 2014: 24).

Barthes, göstergelerin düzenlamlarıyla birlikte çağrıştırdığı veya dile bağlı olarak gizlenmiş yan anlamlar meydana getirdiğini ileri sürmektedir. Barthes, kültür, ideoloji, değer ve gelenek gibi yapıların göstergelerin düz anlamlarından daha derin anlamsal oluşumlar meydana getirdiğini ileri sürmüştür (Barthes, 1979: 87-88).

Şekil 1. Barthes'ın Anlamlandırma Şeması

Kaynak: Fiske, 2003: 120

Şekilde görüldüğü üzere, Barthes'in yaklaşımı iki düzey üzerinde inşa edilmiştir. Birinci düzlemde düzenlam düzleminde gerçeklik ve göstergeler yer almaktadır. Düzenlam, yananlamsal çıkarımlar için bir gösterge niteliği kazanarak ikinci düzlemde biçimsel olarak yananlamsal çıkarımlarda etkili olurken, içerik olarak mitlerin inşa edilme sürecinde etkili olmaktadır (Dündar Öztürk, 2018: 32).

Barthes, 1950'lerden 1970'lere göstergebilimi bir "serüven" olarak yaşamış ve değişik dönemlerde değişik yaklaşımlar benimsemiştir. İlgili dönemler şu şekilde sıralanabilmektedir (Rifat, 2009: 60-62):

1. Hayranlık (ve umut) dönemi: Barthes, 1950'lerde önceleri K. Marx'ın ve J. P. Sartre'ın görüşlerinden, ardından da F. De Saussure'den etkilenmiştir. "Toplumsal söylenbilim" (sosyal mitoloji) diye adlandırılan ilk denemelerini gerçekleştirmiştir.

2. Bilimsellik dönemi: Barthes, 1960'lı yıllarda bu defa direkt dilbilimin ve yapısal çözümleme yöntemlerinin katkılarıyla, göstergebilimi bir bilim şeklinde kurma çabasından ziyade bir "sistematik" uygulamaya yönelmiştir. Bilhassa 1957 ve 1963 arasında yaptığı bu çalışmalar birkaç sene sonra yayımlanmıştır.

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

3. Metin dönemi: Barthes, 1966-1970 yılları arasında V. Propp, J. Derrida, M. Foulcaut, J. Lacan ve Tel Quel topluluğunun etkisinde kalmaya başlamıştır. Bilhassa J. Kristeva'nın etkisinde kalmıştır. Bu dönemde “anlatı kavramı”nı gündeme getirmiştir.

4. Umut, bilimsellik ve metin dönemlerindeki yönlendirici etkilerin süzülüp kaynaştığı yıllar dönemi: Bu dönem, Barthes'in 1970-1980 yılları arasındaki çalışmalarını kapsamaktadır. Bu yıllarda Barthes artık araştırmalarını bir yandan Tel Quel topluluğunun çalışmalarıyla iyice kaynaştırmıştır. Bir yandan da yarı-özyaşamöyküsel, yarı-eleştirel yapıtlar üretmeye koyulmuştur. Öte yandan Collège de France'ın yazınsal göstergebilim kürsüsünde renkli, aykırı ve son derece özgün göstergebilim dersleri vermeye başlamıştır.

5. GÖSTERGEBİLİM VE ANLAMBİLİM İLİŞKİSİ

Göstergebilimin amacı, bütün anlama dizgelerini çözümleyebilmektir. Bu bağlamda göstergebilim, görsel imgelere, jestlere veya mimariye olduğu gibi anlam üretimi olan dizge ile de ilgilenir. Anlamlama, göstergebilimin kendi içinde bağımsızlığını sağlayan, başka bir deyişle, ayırıcılığını ve sınırlarını belirleyen asıl nesnesidir. Göstergebilim, diğer bilim dallarına bağlanmadan ve diğer bilim dallarıyla yararlı bir iş birliği yaparak onlarla ortak biçimde çalışabilir. Anlamlama, yalnızca gerçeğin basit bir üretimi veya yalnızca iletişim kurmak demek değildir. Göstergebilime göre, bir iletinin içeriği, dizgisel anlamda iletişim kurma ile yahut kişinin algıladığı anlama ve sunulan anlamıyla da sınırlanamazdır (Floch, 1985, aktaran, Güneş, 2012: 41).

Kişiler, sürekli olarak gösterge üretirken yaratılan anlamları kavrama çabası içerisindedir. Bir kişinin oluşturduğu anlamlar, başka kişilerce kavranmaya çalışılır, bu doğal bir durumdur. Bunun yanında, bu süreçte farklı anlamlar doğru anlaşılabilir gibi, anlam yakalama sırasında aktarıcının duyguları, jest ve mimikleri gibi pek çok unsur anlamlandırmada etkilidir. Öte yandan antılar kurmaca, durum saptayıcı, kandırıcı veya ikna edici olabilir (Rifat, 2009: 19-21).

Göstergebilime göre, metindeki unsurlar arasındaki farklılıklardan “anlam” doğmaktadır. Metindeki unsurlar, bir farklılık sistemi oluşturmaktadır. Böylece metnin anlamı bu farklılardan tezahür etmektedir. Göstergebilim, bir metnin sahip olduğu anlama ulaşmak için izlenmesi gereken yolları gösterecektir. Başka bir deyişle göstergebilim, bir metinde anlam yaratan farkların nasıl düzenlenmeden doğduğunun anlaşılmasını sağlayacak metot ve kuramları öğretici niteliktedir. Bir metni gereğince anlayabilmek ancak bu kuramlar yardımıyla mümkün olabilecektir (Güneş, 2012: 41).

5.1. Düzanlam

Düzanlam, anlamlandırmanın birinci düzeyini ifade etmektedir. Bu aynı zamanda daha evvel belirtildiği gibi Saussure'ün üzerinde çalıştığı düzeydir. Bu düzey, göstergenin, göstereni ve gösterileni arasındaki ilişkiyi betimlemektedir. Aynı zamanda göstergenin dışsal gerçeklikteki göndergesiyle ilişkisi bu düzeyde betimlenir. Barthes, bu düzeyi “düzanlam” olarak adlandırmıştır. Düzanlam sözcüğün, mantıksal, değişmez, nesnel anlamına denir. Sözcüklerde bulunan ve o dili kullananlarca benimsenmiş nesnel anlamdır. Misal, kedi sözcüğünün anlamı; küçük, memeli ve evcil hayvandır. Kış sözcüğünün anlamı ise bir mevsim olmasıdır (Sığırcı, 2016: 73).

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayınlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergibilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Gerçek dünyadaki nesnenin, zihinde oluşturduğu yansıma “düzanlam”dır. Bu yansımanın sınırı, kültür ile belirlenir. Göstergenin, belirli bir düzanlamı vardır. Düzanlam ile gösteren arasında toplum tarafından uzlaşmış bir ilişkiden bahsedilebilir (Sığırcı, 2016: 74).

Düzanlam, göstergenin ortakduyusal ve aşikâr anlamıdır. Bir sokak manzarasının fotoğrafı belirli bir sokağı gösterecektir. “Sokak” sözcüğü, binalar arasında uzanan şehir yollarından birini ifade etmektedir. Fakat aynı sokak, önemli derecede farklı şekillerde fotoğraflanabilir. Renkli bir film kullanılabileceği gibi donuk bir gün ışığı da seçilebilir. Yumuşak bir odak ayarı ve farklı teknikler kullanılarak, o sokak çocuklar için mutlu, sıcak, şefkat dolu bir oyun alanı haline getirilebilir. Yahut aynı sokak, siyah beyaz bir film, sert odak ayarı ve bazı farklı teknikler kullanılarak çocuklar için soğuk, zalim, barınılamaz ve yıkıcı bir mekân olarak görülebilir. Bu iki fotoğraf aynı anda ve birbirine sadece birkaç santim uzaklıkta iki fotoğraf makinesiyle çekilerek yukarıda belirtilen ve birbirinden farklı olan görüntüler yakalanabilir. Bu iki fotoğrafın, düzanlamsal anlamı, aynıdır. Fakat farklılığı, yananlamı oluşturacaktır (Fiske, 2003: 116).

5.2. Yananlam

Barthes, anlamlandırma düzeyinde göstergelerin işlediği üç yoldan birini betimlemek için “yananlam” terimini kullanmaktadır. Yananlam, göstergenin, kullanıcıların duygularıyla ya da heyecanlarıyla ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimlemektedir. Bu betimleme, anlamların öznelliğine ya da en azından öznelarasılığına doğru kaydığı andır. Bu anda yorum, yorumlayıcıdan etkilendiği kadar nesne ya da göstergeden de etkilenecektir (Fiske, 2003: 116).

Barthes, yananlamdaki en önemli etmenin ilk düzeydeki gösteren olduğunu söylemektedir. İlk düzey göstereni, yananlamın göstergesidir. Sokak fotoğrafı örneğine dönülecek olursa, fotoğraflar aynı sokağa aittir, aralarındaki farklılık, fotoğrafın biçiminde, görünümünde yani gösterende yatmaktadır. Barthes bu noktada yananlam ve düzanlam arasındaki farklılığın en azından fotoğrafçılıkta belirgin olduğunu iddia etmektedir. Düzanlam, fotoğraf makinesinin doğrultulduğu nesnenin film üzerinde mekanik bir yeniden üretimidir. Fakat yananlam ise, bu sürecin insani boyutudur. Çerçeve içinde neyin dâhil edileceğinin, odağın, ışığın ve kamera açısı gibi unsurların seçimidir. Düzanlam neyin fotoğraflandığıdır. Yananlam nasıl fotoğraflandığıdır (Fiske, 2003: 116-117).

Anlamlandırmanın ikinci düzeyi, yananlamdır. Bir sözcüğün düzanlamına kullanımı esnasında eklenen ve iletişimde bulunanların tamamı tarafından zaman zaman algılanamayan, imgelere, öznel izlenimlere, coşkulara ve benzerine ilişkin ikincil anlamlardır. Yananlam ile göstergenin izleyicinin duygu, heyecan ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimlemektedir. Böylece yananlam, düzanlamın tersine bireysel ve o dili kullanan topluluğun duygusal ve düşünsel deneyimlerine bağlıdır. Her göstergenin mutlaka bir yananlamı olacaktır. Çünkü göstergeler en azından alıcıya psikolojik bir şeyler çağrıştırmaktadır. Yananlam, görüntüsel olsa da nedensizdir, öznel ve bir kültüre özgüdür. Örneğin İslâm ve Hristiyan kültüründe “domuz”, aynı düzanlama sahip olsa da yananlamı son derece değişiktir (Sığırcı, 2016: 74-75).

6. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ DİSİPLİNİ

İnsan kaynakları yönetimi, Türkiye’de Human Resources (veya Resource) Management (HRM) ifadesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türkçede “insan kaynakları yönetimi” ifadesinin, “insan kaynağı yönetimi”, “insan kaynağının yönetimi” gibi kullanımları bulunmaktadır (Öge, 2017: 2). İnsan

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

kaynakları yönetimi aynı zamanda Fransızca'daki "gestion des ressources humaines" (GRH)'nin karşılığı olarak da kullanılan bir kavramdır (Tortop vd., 2017: 15).

İnsan kaynakları yönetimi kavramının ilk kez 1817'de Spinger tarafından ifade edildiği ancak içerik bağlamında F. W. Taylor ile H. Fayol'un yönetim ve örgüt alanındaki çalışmaları ile geliştiği kabul edilmektedir (Öge, 2017: 2; Tortop vd., 2017: 10-11; Kozak, 2019: 26).

Batı dünyası için, 20. yüzyıl öncesinde çalışma dünyasında yönetime dair bilimsellik yoktur. Çalışanların hakları ise oldukça azdır. İşyeri, acımasız bir yer olarak görülmüştür ve mevcut yasalar ise işçileri aleyhinedir. Çocuk işçilerin sayısı oldukça fazla olmuş, uzun çalışma saatleri uygulanmış, düşük ücretler verilmiş ve işyerinde yaralanmalar sıradanlaşmış haldedir. İlerleyen dönemlerde yaşanan acı olaylar neticesinde ise işçilerin haklarını destekleyecek bazı temel çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Decenzo vd., 2017: 27).

İnsan kaynakları yönetimi bugün için örgütlerde ekonomi, istihdam, çalışan örgütleri ve çalışma hayatında oluşan değişimler ile gelişimlere karşı "personel yönetimi" kavramının yerini almaktadır. Bu anlamda *insan kaynakları yönetimi, personel yönetimine dönük çağdaş bir yaklaşımı ifade* etmektedir (Öge, 2017: 2).

İnsan kaynakları yönetimi bir örgütün "kişiler" boyutuyla ilgilenen kısmıdır. İster büyük bir şirket olsun ister küçük ölçekli girişimcilik örgütleri olsun insan kaynakları yönetiminin bazı temel işlevlerinden bahsedilebilir. Bunlar, işe yerleştirme, eğitim ve geliştirme, motivasyon ve devamlılık olarak belirtilebilir (Decenzo vd., 2017: 36).

İnsan kaynakları yönetimi bahsedilen işlevleri yahut faaliyetleri, örgütlerin büyüklüğüne, stratejisine ve yapısına göre değişkenlik gösterebilmektedir (Decenzo vd., 2017: 39).

İnsan kaynakları yönetiminin üzerine kurulduğu iki temel felsefesi vardır. Bunlardan ilki işletme hedefi doğrultusunda insan işgücünün verimli kullanılması ve ikincisi ise işçi beklentilerinin karşılanması ve işçi gelişiminin sağlanmasıdır (Sabuncuoğlu, 2018: 3-4).

İnsan kaynakları yönetimi, bir örgütte, bir işçi veya mensubun örgüte girişinden öncesi, girdikten sonraki süreçleri ve çıkışı ile çıkışından sonraki süreçleri ile ilgilenen departmandır. Aynı kavramı akademik anlamda ise bahsedilen minvalde ortaya çıkan ve çıkması muhtemelen tüm süreçlerle ilgilenen, planlama yapan bir disiplin veya bilim alanı olarak görmek mümkündür.

6.1. İnsan Kaynakları Yönetimi Alanının Tarihsel Gelişimi

İnsan ve yönetim ilişkisi temel alınırsa eğer, insan kaynakları kavramının tarihin ilk çağlarında ortaya çıkmış olan bir kavram olduğu iddia edilebilmektedir. Bu anlamda, "insan yönetiminin tarihesi esasen insan kaynaklarının tarihesidir" düşüncesi, literatürde yer alır (Çetin vd., 2019: 3). Bunun yanında, insan kaynakları yönetimi tarihinin, Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan bir uzmanlık alanı olarak gören (Can vd., 2016: 15) ve insan kaynakları yönetiminin tarihesini, insana ilişkin ilk bilgilerin edinildiği çağa değin götüren (Fındıkcı, 2012: 5) görüşler bulunmaktadır.

İnsan kaynakları yönetimine dair yukarıda belirtilen referans noktaları bulunmakla birlikte, ilgili alan esas olarak insan – iş – çalışma ilişkileri kapsamında bir yönetimi ifade etmektedir.

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

İnsan kaynakları yönetiminin gelişiminde etkili olan yönetim kuramları bulunmaktadır. Bunlardan ilki klasik örgüt kuramıdır. Klasik örgüt kuramı, ekonomik amaca dayalı kurulan işletmelerin mekanik, parasal ve işgücünden meydana gelen kaynaklarının en uygun biçimde idare edilmesine yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Klasik örgüt yönetiminde insanların adeta birer makine gibi çalıştırılacağı varsayımı bulunmaktadır (Kozak, 2019: 6-7).

İnsan kaynakları yönetiminin gelişmesinde etkisi olan diğer kuram ise neo-klasik örgüt kuramıdır. Neo-klasik örgüt kuramı, klasik örgüt kuramının gelişiminin en üst düzeye ulaştığı 1930’lardan sonraki yönetim anlayışında, insan ilişkilerini veya başka bir deyişle davranışsal teoriler adı altında gelişmeye başlayan yeni kuramları kapsamaktadır. Bu noktada Elton Mayo, Douglas McGregor ve Maslow’un çalışmaları önemlidir (Kozak, 2019: 11).

Modern örgüt kuramının, klasik ve neo-klasik örgüt kuramlarının işletme yönetimine dair tüm sorunları çözememesi ve yeni bir yaklaşımın gereksinimi ile ortaya çıktığı belirtilebilir. Modern kuram ile genel itibarıyla işverenlerin, işçilere yalnızca çalışma psikolojisi, eğitim ve endüstriyel ilişkiler açısından yaklaşmasının yeterli olmadığı ortaya konmuştur (Kozak, 2019: 12).

İnsan kaynakları yönetiminin gelişiminde etkili olan kuramlardan bir diğeri ise post-modern yaklaşımlardır. Son dönemlerde bilgi iletişimi süreçlerinin değişimleri ve örgüt yapılarının bilgisayar teknolojileri ile gelişmelerini sağlayan yaklaşımlar olarak post-modern yaklaşımlardan bahsedilebilir. Hızla artan rekabet koşulları, insan hakları ve küreselleşme olguları, mal ve hizmet üretme şekillerini değiştirirken, insan kaynakları yönetimi anlayışının değişiminde de etkili olmuştur (Kozak, 2019: 16).

İnsan kaynakları yönetiminin tarihçesinin incelenmesi söz konusu olduğunda, alana, “personel yönetimi” anlayışı, “insan kaynakları yönetimi” anlayışı ve “stratejik insan kaynakları yönetimi” anlayışı bağlamında yaklaşmak gerekmektedir.

Tarih, 18 ve 19. yüzyıllarda endüstri devrimi ile dünyanın değişime uğradığı günlere sahne olmuştur. Ekonomik, toplumsal, psikolojik, bilimsel açıdan bu değişim neredeyse her şeyi etkilemiştir. Söz konusu değişim, bilhassa Batı dünyasında gerçekleşmiştir. Doğaldır ki bu değişim, çalışma yaşamını da etkilemiş ve sanayileşme ya da endüstrileşme olarak adlandırılan bu süreç, insan kaynakları yönetimi disiplininin oluşumuna etki etmiştir (Tuna, 2012: 11).

Türkiye’de insan kaynakları yönetiminin tarihçesini, bir esnaf teşkilatı olan Ahilik’e kadar götüren görüşler vardır. Ahilik, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu’da yaygınlaşan ve usta – çıkar ilişkisi temelinde öğrenme esaslı örgütlerdir. Ahilik anlayışında bir çalışanın, çıraklık, kalfalık ve ustalık kariyer çizgisine sahip olmuştur denilebilir. Osmanlı döneminde, “modern” anlamda personel yönetimine ilişkin hususlar ilk kez 19. yüzyıl başından itibaren kurulan fabrikalarla gündeme gelmiştir. Türkiye’de ise personel yönetimi uygulamaları Cumhuriyet Dönemi’nde 2. Dünya Savaşı sonrasına dayandırılabilir. Bu anlamda en önemli düzenlemenin 1936’daki İş Kanunu olduğu görülmektedir. Ayrıca 1946’da Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Aynı sene İşçi Sigortaları Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu ve 1951’de İş Mahkemeleri kurulmuştur. Akademik anlamda ise Türkiye’nin personel çalışmaları süreci için, Birleşmiş Milletler ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na bağlı Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) tarafından dünyanın birçok bölgesine gönderilen “idari reform yardımı” adı altında eş zamanlı uygulamaya konan kamu yönetimi disiplinine yönelik programlar gösterilebilmektedir (Çetin vd., 2019: 8-9).

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Personel yönetimi uygulamaları, 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, Amerika ve Almanya’da görülmeye başlamıştır. Endüstri devriminin bir sonucu, ortaya çıkan büyük ölçekli üretim, çok sayıda insanın istihdamını beraberinde getirmiştir. Büyük ölçekli istihdam, işçi hareketlerini ve sendikalaşma faaliyetlerini tetiklemiştir. Böylece işletmeler, personele yönelik ayrı birimler oluşturmaya başlamış ve 1800’lerin sonunda işletmelerde personele yönelik çeşitli işlemleri takip eden departmanlar ortaya çıkmıştır (Çetin vd., 2019: 3-4; Fındıkçı, 2012: 7).

Personel yönetimi anlayışı ve işlevi, 1980’li yıllarda yerini insan kaynakları yönetimi işlevine bırakmıştır. Ancak temel prensibi olan “işletme çıkarlarını ön planda tutma” anlayışı değişmemiştir (Sabuncuoğlu, 2018: 8-9).

Personel yönetimi kavramı yerine, 1980’li yıllarda insan kaynakları yönetimi kavramı kullanılmaya başlamıştır. İnsan kaynakları yönetimi personel yönetimi alanını ortaya çıkmasına neden olan gelişmeler, endüstri devrimi, orta çağ ve belki de bizzat yönetim tarihiyle ilgilidir (Can vd., 2016: 15-16). 1970’lerin sonları ve 1980’lerin başlarında insan kaynakları yönetimi kavramı, içeriğinin belirsizliği nedeniyle kolay ifade edilememiştir. Bu nedenle insan kaynakları yönetimi kavramının, önceleri yalnızca yeni olduğu, başka bir anlamı olmaksızın sadece personel yönetimi ifadesinin yerine kullanıldığı belirtilebilir (Kozak, 2019: 25).

İlerleyen süreçte insan kaynakları yönetiminin gelişmesine etki eden birtakım temel olaylar bulunmaktadır. Bunlardan ilki fabrika sistemidir. Çok miktarda işçinin fabrika ortamında organizasyonu gerekmektedir. Bu bağlamda kitle üretimi sistemi ile emek tasarrufu sağlayan makine – ekipman kullanımı çalışanların çok daha etkin ve verimli çalışmasını gerekli kılmıştır. Psikoloji bilimi, endüstriyel ya da örgütsel psikolojiye dair alanda çalışarak insan kaynakları yönetimi alanına katkılar sunmuştur (Öge, 2017: 4-7).

İnsan kaynakları yönetiminin örgütteki rolü, örgüt insan kaynağının, rekabete dayalı avantajını sağlamaktır. İnsan kaynakları yönetiminin bu fonksiyonu sağlaması için insan kaynakları yönetimi fonksiyonunun, stratejik yönetim yaklaşımında değerlendirilmesi gerekmektedir. Kısaca bu, insan kaynakları yöneticilerinin hem çalışanlar ve ilgili hususlarda hem de örgüt stratejik planları doğrultusunda stratejik planlamalar yapmasını ve proaktif duruş göstermesini gerektirmektedir (Öge, 2017: 35).

Stratejik yönetim süreçlerinde insan kaynakları yönetiminin rolü temel olarak bir rekabet üstünlüğü elde etmektir. Rekabet üstünlüğünün elde edilmesinin yolu ise örgütün amaçlarına ulaşması için gereken becerilere sahip işgücünü ve sermayeyi sağlayabilmektir (Decenzo vd., 2017: 29-30).

20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla iş yaşamında stratejik yönetim süreçlerine yönelim gerekli hale gelmiştir. Küreselleşme eğiliminin artması, hammadde fiyatlarının yükselişi, araştırma – geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri ve bunlara ilişkin yapılan harcamaların gizli kalmasında karşılaşılan güçlükler ve sektör içi ve uluslararası alanda farkı amaç ve nitelikteki iş birliği uygulamaları, iş yaşamını gittikçe çetin bir hale getirmiştir. Bunların yanında 21. yüzyılda siyasal, teknolojik, toplumsal ve ekonomik alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ağırlaşan rekabet koşulları, işletmeleri varlıklarını koruyabilmek ve gelişmek için geleceğe dönük tahminler planlamaya itmiştir. Bu nedenlerle, stratejik yönetim önem kazanmış ve işletmeler için stratejik insan kaynakları yönetimi anlayışı gelişmiştir (Okakin ve Şakar, 2015: 5).

Stratejik insan kaynakları yönetimi yaklaşımı, 1980’lerden itibaren ortaya çıkan “yeni yönetim anlayışları” olarak değerlendirilen modern ötesi yani post-modern örgüt teorilerinden biri olarak

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

düşünülebilir. Stratejik yönetim ile insan odaklı yaklaşımın, stratejik insan kaynakları yönetimini ortaya koyduğu söylenebilir (Öge, 2017: 36). Böylece stratejik insan kaynakları yönetimi anlayışının, 1980'lerden 21. yüzyıl dünyasına değin varlığını sürdüren bir anlayış olduğu belirtilebilir.

7. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ALANINDA YAYINLANAN AKADEMİK KİTAPLARIN KAPAKLARINA YÖNELİK GÖSTERGEBİLİMSSEL ANALİZ ARAŞTIRMASI

Kitap kapaklarına yönelik halkla ilişkiler alanında daha evvel (Dündar Öztürk, 2018)'in bir çalışması bulunmaktadır. Güher DÜNDAR ÖZTÜRK, bu çalışması ile halkla ilişkiler alanında yayımlanan akademik kitapların kapaklarına yönelik göstergebilimsel bir analiz gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmayla ise, insan kaynakları yönetimi alanında yazılan akademik kitapların kapakları ile insan kaynakları yönetimi anlayışına yönelik göstergebilimsel bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmanın, kapsamı, amacı, önemi, evreni, örnekleme ve doğal olarak bulguları (Dündar Öztürk, 2018)'den farklı olup, araştırmanın yöntem ve modeli itibarıyla (Dündar Öztürk, 2018)'den faydalanılmıştır.

7.1. Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Bu çalışmayla ise, insan kaynakları yönetimi alanında yazılan akademik kitapların kapakları ile insan kaynakları yönetimi anlayışının arasındaki uyuma yahut karşıtlık ile alanın içeriğiyle kapak tasarımları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bunun için göstergebilimsel analiz yardımıyla, insan kaynakları yönetimi alanında yayımlanan kitap kapaklarına yönelik görsel iletişim boyutuna dair düz anlamsal ve yanan anlamsal bir analiz yapılması hedeflenmiştir.

7.2. Araştırmanın Önemi

Akademik kitapların kapakları, ilgili kitabın içeriğine dikkat çekmek ve ilgili kitabın hatırlanabilmesi noktasında önemli bir unsurdur. Bu yönüyle adeta bilimsel içeriğin görsel taşıyıcısı konumundadır. Yazılı içeriklerin, görsel içerikle desteklenmesinde kitap kapakları, bilimsel yayınlar içinde görsel kimliğin temel unsuru olarak görülebilir.

İnsan kaynakları yönetimi alanında yazılan akademik kitaplara yönelik daha evvel gerçekleştirilmiş bir çalışmaya rastlanmadığı için, bu çalışmanın göstergebilimsel analiz yöntemiyle insan kaynakları yönetimi alanında yayımlanan kitap kapaklarına yönelik ilk çalışmalardan biri olması söz konusudur.

7.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni, Türkiye'de insan kaynakları yönetimi alanında yayımlanan tüm akademik kitaplardır. Bunun için (Ertek, 2021)'de ortaya konmuş olan amaçlı örnekleme yöntemi ile tespit edilen "En Çok Tercih Edilen İnternette Kitap Satışı Yapan Sitelerin, En Çok Satan İnsan Kaynakları Yönetimine Dair Kitapları" (Ertek, 2020: 277-278) ile "En Çok Tercih Edilen İnternette Kitap Satışı Yapan Sitelerin En Çok Satan İnsan Kaynakları Yönetimine Dair Diğer Kitapları" (Ertek, 2020: 279) listelerindeki kitaplardan toplam 12 adet kitap, tipik örneklem metoduyla seçilmiştir. Bu aşamada ilgili listelerde en çok rağbet gören kitapların seçilmiştir.

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Çalışmanın örnekleme için kullanılan listeler hazırlanırken, öncelikle “Türkiye’nin ‘En Çok Tercih Edilen’ Kitap Satışı Yapan İnternet Siteleri” (Ertek, 2020: 274-275) tespit edilmiş. Sonrasında bu internet sitelerinde nesnel aşamalarla (Ertek, 2020: 272-280) ilgili siteler üzerinden insan kaynakları yönetimi alanında en çok rağbet gören kitaplar tespit edilmiştir.

Böylece, araştırma kapsamında kapakları incelenecek kitaplar aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Tablo 1. Araştırma Kapsamında Kapakları İncelenecek Olan Kitaplar

Sıra	Kitabın Adı	Yazarı / editörü	Yayınevi	Basım Yılı	Baskı sayısı	Sayfa Sayısı
1	İnsan Kaynakları Yönetimi	Dursun Bingöl	Beta Basım Yayım	2019	11	740
2	İnsan Kaynakları Yönetimi	Canan Çetin, Esra Dinç, Mehmet Lütfi Arslan	Beta Basım Yayım	2019	8	294
3	İnsan Kaynakları Yönetimi	İlhami Fındıkçı	Alfa Yayınları	2018	9	552
4	İnsan Kaynakları Yönetimi	(Özçelik vd.) İ.Ü. İşletme F. İKY ABD Öğr. Üyeleri	Beta Basım Yayım	2018	8	746
5	İnsan Kaynakları Yönetimi	H. Serdar Öge	Eğitim Kitabevi	2017	9	448
6	İnsan Kaynakları Yönetimi	Nuri Tortop, Burhan Aykaç, Hüseyin Yayman, M. Akif Özer	Nobel Akademik Yayıncılık	2017	7	606
7	Bir İnsan Kaynakları Masalı İş Yaşamına Dair İpuçları	Özden Aslan	Elma Yayınevi	2019	13	207
8	Bir Yönetim Modeli: Mimar Sinan İnsan Kaynakları ve Proje Yönetimi	İbrahim Zeyd Gerçik	Küre Yayınları	2017	9	136
9	Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar	Meryem Akoğlan Kozak	Detay Yayıncılık-Akademi Kitaplar	2019	7	440
10	Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi	Aytaç Açıkalin	Pegem Akademi Yayıncılık	2016	3	232
11	İnsan Kaynakları Yöneticisinin El Kitabı	Neslihan Okakın, Müjdat Şakar	Beta Yayınevi	2015	3	384
12	Dünyaca Ünlü İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları	Ayşe Kocabacak, Habibe Tosun	Eğitim Kitabevi Yayınları	2019	2	160

7.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, bir nitel araştırma yöntemi olan göstergebilimsel çözümlenmeden yararlanılmıştır. Sosyal bilimler alanında çok sayıda farklı nitel araştırma yönteminden yararlanıldığı görülmekte olup; literatürde sıklıkla kullanılan yöntemler arasında durum analizi, etnografi, söylem analizi ve göstergebilim

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

araştırmaları yer almaktadır (Balaban Salı, 2012: 115-117). Bu bağlamda nitel bir yaklaşımla insan kaynakları yönetimi alanında yayımlanan en çok rağbet gören kitap kapaklarının göstergelerinin kullanımı düzanlam/yananlam çağrışımları ekseninde biçimsel içeriksel bazda analiz edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırma kapsamında insan kaynakları yönetimi alanında yayımlanan kitapların kapakları Roland Barthes'ın göstergebilim yaklaşımına göre incelenmiştir. Barthes, "Göstergebilimsel Serüven" isimli çalışmasında yapısal dil bilim temelli olarak ikili karşıtlıklar ekseninde göstergebilimsel analiz yöntemini, dil/söz, gösterilen/gösteren, dizim/dizge ve düzanlam/yananlam kategorileri çerçevesinde şekillendirmiştir. (Barthes, 1999, aktaran Dünder Öztürk, 2018: 95).

Araştırmanın modeli, Barthes'ın göstergebilimsel analiz yaklaşımını temele alarak, aşağıda görüldüğü üzere görüntüsel gösterge ve biçim kategorileri ekseninde gösteren ve düzanlam/yananlam/gösterge birimi değişkenlerini içeren içerik ve gösterilen kategorileri ekseninde oluşturulmuştur. Bu kategorilerin tamamında temel tasarım öğeleri arasında yer alan çizim, resim, fotoğraf, yazıbirim, renk ve nesne kullanımı analiz edilmiştir (Dünder Öztürk, 2018: 96). Yapılan analizin yöntemi (Dünder Öztürk, 2018)'ün çalışması baz alınarak belirlenmiştir.

7.5. Araştırmanın Modeli

Araştırma için analiz modeli, (Dünder Öztürk, 2018)'de kullanılan araştırma modelidir. Bu modelde, Barthes'in göstergebilimsel analiz modelinden yola çıkılarak; göstergeler, biçimsel ve içeriksel olarak ayrılmış, göstergelerin göstergebilimleri belirtilerek düzanlam ve yanamları ortaya konulmuştur (Dünder Öztürk, 2018: 96).

Kitap Kapağı Görseli		Kitap Adı		
		Yazar Adı		
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler			
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Çizim			
	Resim			
	Fotoğraf			
	Yazıbirim			
	Renk			
	Nesne			
Şekil				

Şekil 2. Araştırmanın Modeli

Kaynak: Dünder Öztürk, 2018: 96.

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

7.6. Araştırmanın Bulguları

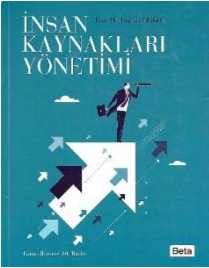
Bu başlıkta, insan kaynakları yönetimi alanında yayımlanan ve araştırma örneğine giren 12 kitabın ön kapaklarının göstergebilimsel analizi yapılmıştır. Analizi yapılan kitaplar, yukarıda Tablo 1 ile gösterilmiştir. İncelenen kitapların hepsi fiziki olarak temin edilmiş ve ön kapakları scanner (tarayıcı) marifetiyle taranarak çalışmaya aktarılmıştır.

Şekil 3. İnsan Kaynakları Yönetimi, Dursun Bingöl Kitap Kapağının Resmi

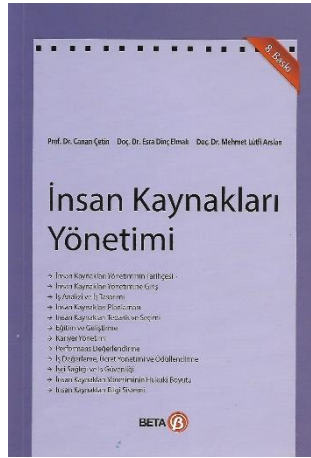
Kaynak: Bingöl, 2016

Tablo 2. İnsan Kaynakları Yönetim, Dursun Bingöl Kitap Kapağı Analizi Tablosu

	Kitap Adı: İnsan Kaynakları Yönetimi		
	Yazar Adı: Dursun BİNGÖL		
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge	
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none">• Yön işaretleri• İnsan• Teleskop• Çanta• Bulut• Lacivert / Beyaz renkler• Kitabın adı (İnsan Kaynakları Yönetimi)	
Gösterilen	Gösterge	İçerik	
		Gösterge Birimi	Yananlam

Çizim	[Çapraz yönlü Ok (lar)]	Ok işareti, yön gösterme amacı taşıyan bir işaret	Gelişim, değişim, dönüşüm ve hareket
Çizim	[İnsan]	Bir insan çizimi	Hedefleri olan ve plan yapan çalışan bir insan
Çizim	[Teleskop]	Uzak bir yeri görmeye yarayan alet	Geleceğe yönelik planlar yapmak
Çizim	[Çanta]	Eşya taşımak için kullanılan bir araç	İş insanı, çalışan
Çizim	[Bulut]	Gökyüzünde bulunan bir nesne	Yükselmek, gelişmek, zirve
Renk	[Mavi]	Suyun ve gökyüzünün rengi	Profesyonellik
Renk	[Beyaz]	Bulutların rengi	Yenilik, güvenilirlik
Yazı	[Yazı]	Kitabın ve yazarın adı	Konuyu vurgulamak
Yazı	[Yazı]	Baskı sayısı	Kitabın güvenilirliği ve rağbet görmesi

Dursun Bingöl'ün İnsan Kaynakları Yönetimi kitabının kapağına bakıldığında öncelikle kapaktaki mavi rengin profesyonellik algısı hissedilmektedir. Daha sonra kitabın ismi, yazarın ismi ve alt kısımdaki baskı sayısı kitaba olan rağbetle birlikte kitabın güvenilirliğini ifade etmektedir. Kitapta kullanılan elinde çanta ve teleskop ile uzaklara bakan iş insanının çapraz yönlü sol aşağıdan sağ yukarıya doğru gösteren okların üzerinde yükselmesi, insan kaynakları yönetimi alanının bakış açısını yansıtmaktadır. Ok yönlerinin etrafında bulunan bulutlarla yükselişin adeta sınırsız olduğu ifade edilmektedir. Kapağın sağ altındaki yayınevi ismi ile de kitabın güvenilirliği ve rağbetine bir kez daha vurgu yapıldığı görülmektedir.

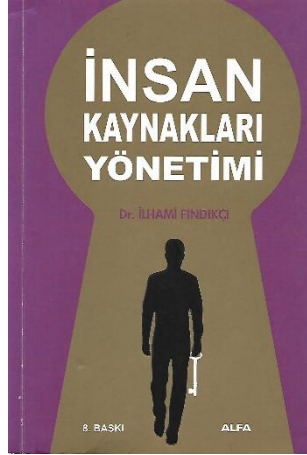
Şekil 4. İnsan Kaynakları Yönetimi, Canan Çetin vd. Kitap Kapağının Resmi
Kaynak: Çetin vd., 2019

Tablo 3. İnsan Kaynakları Yönetimi, Canan Çetin vd. Kitap Kapağı Analizi Tablosu

	Kitap Adı: İnsan Kaynakları Yönetimi			
	Yazar Adı: Canan ÇETİN, Esra DİNÇ ELMALI, Mehmet Lütfi ARSLAN			
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none">• Kitabın adı (İnsan Kaynakları Yönetimi)• Renkler (mor)• Yayınevinin adı• Yazarların adı• Kitabın içeriği		
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Yazarların İsimleri	Yazarların güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Yazı	[Yazı]	Kitabın içeriği	Kitabın içeriğini vurgulama
	Yazı	[Yazı]	Yayınevinin Adı	Güvenilirliği vurgulamak
	Renk	[Mor]	Kırmızı ve mavi rengin karışımı ile oluşan bir renk	Saygınlık, İtibar
	Yazı	[Yazı]	Kaçıncı baskı olduğunun gösterimi	Güvenilirlik
Renk	[Kırmızı]	Bir ana renk	Kararlılık	

Çetin vd.'nin İnsan Kaynakları Yönetimi kitabının kapağı son derece sade ve profesyonelce hazırlanmış bir kapaktır. Kitap 8. baskısını yapıyor olmasına rağmen kapak için çizim, fotoğraf veya bir nesne kullanılmamıştır. Kitabın kapağında ismiyle birlikte direkt olarak içerik hakkında bilgi verilmektedir. Kitabın yazarlarının isimlerinin en üstte yer alması profesyonel havasını artırmaktadır. Ayrıca, kitabın yayın evinin ve baskı sayısının kırmızı renkler kullanılarak sağ üst köşe ve alt kısmın ortasında kullanılması canlılığı ve kararlılığı ortaya koymaktadır.

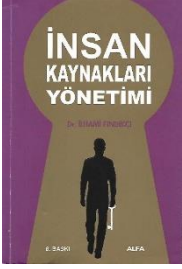
Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Şekil 5. İnsan Kaynakları Yönetimi, İlhami Fındıkcı, Kitap Kapağının Resmi

Kaynak: Fındıkcı, 2012

Tablo 4. İnsan Kaynakları Yönetimi, İlhami Fındıkcı, Kitap Kapağı Analizi Tablosu

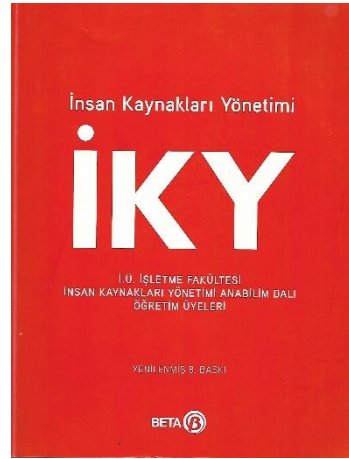
	Kitap Adı: İnsan Kaynakları Yönetimi			
	Yazar Adı: İlhami FİNDIKÇI			
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none">• Kitabın adı (İnsan Kaynakları Yönetimi)• Renkler (mor ve altın sarısı)• Yayınevinin adı, baskı sayısı• İnsan silueti• Anahtar• Anahtar silueti		
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Yazarın İsmi	Yazarın güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Renk	[Mor]	Kırmızı ve mavi rengin karışımı ile oluşan bir renk	Saygınlık, İtibar
	Yazı	[Yazı]	Yayınevinin Adı	Güvenilirliği vurgulamak
	Renk	[Sarı]	Bir ana renk	Samimiyet
	Yazı	[Yazı]	Kaçıncı baskı olduğunun gösterimi	Güvenilirlik
Çizim	[İnsan]	Silueti görünen bir erkek	Hedefe yürümek	

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

	Çizim	[Anahtar]	Kapı açmak için kullanılan bir araç	Amaca ulaşırken gerekli olan bilgi birikimi
	Çizim	[Anahtar Deliği]	Kapılarda anahtarların yerleştirildiği kısım	Kitabın, insan kaynakları yönetiminin bilgi birikimini içerdiğini işaret etmek

Fındıkçı 2012'in kitap kapağında, ilk etapta boyutundan dolayı göze çarpmayan lakin kitabın kapağındaki temel kurguyu oluşturan “anahtar” vurgusu vardır. Kitabın ismine ve yazarına renk karşılığı üzerinden yapılan vurgunun hemen ardında, “hedefine yürümekte olan” bir insan silueti ile elinde anahtar göze çarpmaktadır. Aynı zamanda bu insan, bir anahtar deliğine doğru hareket etmektedir. Böylece, kitabın insan kaynakları yönetimi alanına kritik önemdeki bilgi birikiminin anahtarı olduğuna dair bir görünüm sergilenmektedir.

(Fındıkçı 2012)'in kitap kapağında bulunan “anahtar” teması, bir göstergedir. Düzenlamı bakımından kilitli olan bir şeyi açmak manası bulunan anahtar, yananlamı bakımından insan kaynakları yönetimi disipliniinde var olan ikilemler ve zorlu süreçlerin aşılmasında kitabın etkisine vurgu yapmaktadır.

Şekil 6. İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul Ü. İşletme F. İKY ABD Öğretim Üyeleri (Özçelik vd., 2018), Kitap Kapağının Resmi

Kaynak: Özçelik vd., 2018

Tablo 5. İnsan Kaynakları Yönetimi, İÜ İşletme F. İKY ABD Öğr. Üyeleri (Özçelik vd., 2018), Kitap Kapağı Analizi Tablosu

	Kitap Adı: İnsan Kaynakları Yönetimi	
	Yazar Adı: Ayşe Oya ÖZÇELİK, Ömer SADULLAH, Cavide UYARGİL, Ahmet Cevat ACAR, Gönen İlkar DÜNDAR, İsmail Durak ATAAY, Zeki ADAL, Vala Lale TÜZÜNER	
Ü :	Biçim	Görüntüsel Gösterge

	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	İçerik		
		Gösterge	Gösterge Birimi	Yananlam
Gösterilen			Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Yazı	[Yazı]	Yazarların İsimleri	Yazarların güvenilirliği
	Renk	[Kırmızı]	Bir ana renk	Canlılık, kararlılık
	Renk	[Beyaz]	Bir renk	Yenilik, asalet
	Yazı	[Yazı]	Yayınevinin Adı	Güvenilirliği vurgulamak
	Yazı	[Yazı]	Kaçıncı baskı olduğunun gösterimi	Güvenilirlik

İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin kaleme almış olduğu insan kaynakları yönetimi kitabının kapağı, son derece sade bir görünüme sahiptir. Kitabın kapağı için herhangi bir çizim, nesne, siluet veya benzeri bir unsur bulunmamaktadır. Kitap kapağında insan kaynakları yönetiminin kısaltması olan “İKY” yazısı, kapakta en fazla yeri kaplamaktadır. Kapakta en çok göze çarpan gösterge budur.

Kitabın üzerinde yazan kitap ismi, yazar bilgisi, baskı sayısı ve yayınevi alt alta sıralanarak kararlı bir görünüm sergilemektedir. Aynı zamanda bu yazı göstergeleri, simetrik biçimde kapağa yerleştirilmiştir.

Kitabın kapağında yalnızca iki farklı renk kullanılmıştır. Tipografik olarak kitabın kapağında, kırmızı zemin üzerinde beyaz yazı kullanılmıştır. Bu sayede yakalanan karşıtlık kitaba yenilikçi ve asalet arz eden bir görünüm kazandırmıştır.

İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı öğretim üyelerinin hazırlamış oldukları kitabın kapağında, son olarak son derece sade bir yerleşim tercih edildiği belirtilebilir.

Şekil 7. İnsan Kaynakları Yönetimi, H. Serdar Öge, Kitap Kapağı Resmi

Kaynak: Öge, 2017

Tablo 6. İnsan Kaynakları Yönetimi, İlhami Fındıkçı, Kitap Kapağı Analizi Tablosu

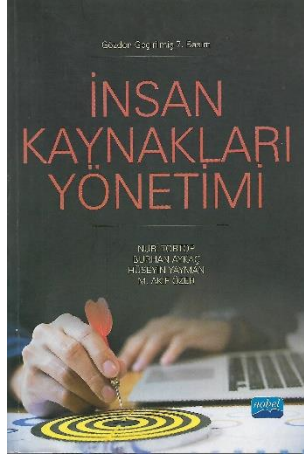
	Kitap Adı: İnsan Kaynakları Yönetimi			
	Yazar Adı: H. Serdar ÖGE			
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none">• Kitabın adı (İnsan Kaynakları Yönetimi)• Renkler (Yeşil ve tonları)• Yayınevinin adı, baskı sayısı• Çizgiler		
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Yazarın İsmi	Yazarın güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Renk	[Yeşil]	Mavi sarının karışımı ile oluşan bir renk	Güvence, doğallık
	Yazı	[Yazı]	Yayınevinin Adı	Güvenilirliği vurgulamak
Çizim	[Çizgi]	Silueti görünen bir erkek	Hedefe yürümek	

H. Serdar Öge'nin insan kaynakları yönetimi kitabında, analizi yapılmaya çalışılan diğer insan kaynakları yönetimi kitap kapaklarında olduğu gibi bir sadelik söz konusu olmaktadır. Kitabın kapağında yalnızca yayınevi ismi, baskı sayısı, kitap ismi ve yazar isminin bulunduğu görülmektedir. Bunlar dışında kitap kapağı için çalışılmış bir nesne, çizim veya resim görülmemektedir.

Kitabın kapağının renkleri ise yeşil tonlarda seçilmiştir. Ek olarak arka planda yeşil geçişli bazı çizimler görülmektedir. Kitap kapağında ilk bakışta 9. Baskı yaptığı vurgusu görünmektedir. Tipografik olarak kitap isminin yazısının simetrik değil sola yaslı yazılmasının tercih edildiği görülmektedir. Yazar ismi ise buna zıt olarak sağa yaslanmış bir görüntü sergilemektedir. Kapağın sağ üst kısmındaki yayınevi ibaresi de adeta bir etiket gibi köşeye yakın bir konuma yerleştirilmiştir.

H. Serdar Öge'nin insan kaynakları yönetimi kitabı için seçilen yoğun renk tonu yeşildir. Böylece kitabın, alana dair rahatlıkla başvurulabilecek güvenilir bir kaynak kitabı olduğu vurgulanıyor gözükmemektedir. Kitapta son derece sade gerçekleşen tasarımın ayrıca çalışmaya profesyonel bir imaj yarattığı belirtilebilir.

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Şekil 8. İnsan Kaynakları Yönetimi, Nuri Tortop vd., Kitap Kapağı Resmi

Kaynak: Tortop vd., 2017

Tablo 7. İnsan Kaynakları Yönetimi, Tortop vd., Kitap Kapağı Analizi Tablosu

		Kitap Adı: İnsan Kaynakları Yönetimi		
		Yazar Adı: Nuri TORTOP, Burhan AYKAÇ, Hüseyin YAYMAN, M. Akif ÖZER		
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none"> • Kitabın adı (İnsan Kaynakları Yönetimi) • Renkler (siyah, kırmızı, sarı ve beyaz) • Yayınevinin adı, baskı sayısı • İnsan eli • Dart tahtası ve dart oku • Dizüstü Bilgisayar 		
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Yazarın İsmi	Yazarın güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Renk	[Siyah]	Bir renk	Güç, hırs
	Yazı	[Yazı]	Yayınevinin Adı	Güvenilirliği vurgulamak
	Renk	[Sarı]	Bir ana renk	Samimiyet
	Renk	[Kırmızı]	Bir ana renk	Hareketlilik
	Fotoğraf	[İnsan Eli]	Vücut parçası, uzuv	Hedeflemek, amaca ulaşmak
	Nesne	[Dart tahtası]	Bir oyun eşyası	Kısa ve uzun vadeli gelecek hedefleri
Nesne	[Dart oku]	Bir oyun eşyası	Hedeflere varabilmek, amaca ulaşmak,	

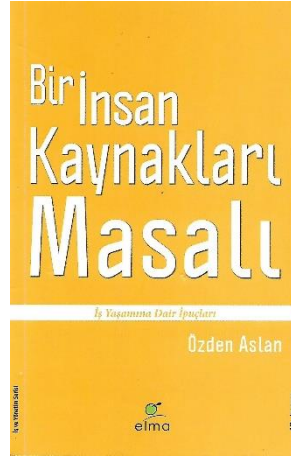
Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

	Nesne	[Dizüstü bilgisayar]	Bir bilgisayar çeşidi	İş dünyası, teknoloji ve küreselleşme
--	-------	----------------------	-----------------------	---------------------------------------

Nuri Tortop ve diğer yazarların kaleme aldığı insan kaynakları yönetimi kitabının kapağında tipografik öğelerin, yani kitabın baskı sayısı, ismi ve yazar isimlerinin simetrik biçimde kitap kapağının üst kısmına yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Siyah zemin üzerinde sarı ve kırmızı renklerin kullanımı ile kapakta bir karşıtlık veya kontrast oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kitabın kapağında bir dizüstü bilgisayar görünmektedir. Dizüstü bilgisayarın başında ise bir insan eli, diğer elde ise bir dart oku ile dart tahtası görünmektedir. Dart oku dart tahtasının tam ortasına doğru hedeflenmiştir. Böylece neredeyse hedefe ulaşılacak üzere olduğuna dair bir görünüm sergilenmektedir.

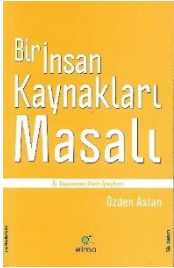
Kitabın kapağındaki elde tutulan dart oku ve dart tahtası birlikte bir gösterge durumundadır. Bu göstergenin düzenlamı, dart oyununun oynanmasıdır. Fakat yananlamsal bakımdan burada iş dünyasındaki hedefler ve o hedeflere ulaşabilmenin insanın elinde olduğu düşüncesi ifade edilmektedir. Öte yandan hemen bir dizüstü bilgisayarın yanında bunun gerçekleşmesi, düzenlamı yalnızca bilgisayar olan göstergenin, iş dünyasını ve dijitalleşmeyi temsil ettiği belirtilebilir.

Şekil 9. Bir İnsan Kaynakları Masalı, Özden Aslan, Kitap Kapağı Resmi

Kaynak: Aslan, 2019

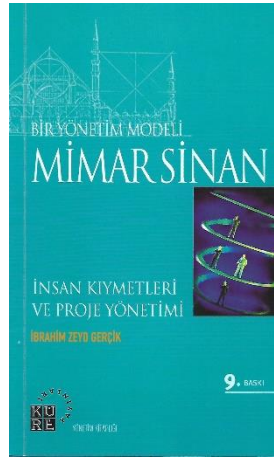
Tablo 8. Bir İnsan Kaynakları Masalı, Özden Aslan, Kitap Kapağı Analizi Tablosu

	Kitap Adı: Bir İnsan Kaynaklar Masalı	
	Yazar Adı: Özden ASLAN	
G : .	Biçim	Görüntüsel Gösterge

	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
Gösterilen	Yazı	[Yazı]	Yazarın İsmi	Yazarın güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Renk	[Sarı]	Bir ana renk	Neşe, Samimiyet
	Yazı	[Yazı]	Kaçıncı baskı olduğunun gösterimi	Güvenilirlik
	Çizim	[Çizgi(ler)]	Çalışmanın içeriğine dair ipucu	Masal söyleminin bir benzetme olduğu asıl konunun iş yaşamı olduğu ifadesi

Özden Aslan'ın bir insan kaynakları masalı kitabının kapağında asimetrik bir kitap ismi yazımı görülmektedir. Kitabın içeriğine ait ufak bir ipucu "iş yaşamına dair ipuçları" sözüyle ifade edilmiş ve kitap kapağında sarı zemin üzerine beyaz tipografi ile neşe ve samimiyet imajı oluşturulmuştur.

Kitap kapağında son derece sade bir görünüm vardır ve gösterge sayısı azdır. Bu nedenle düzanlamsal ve yananlamsal çıkarımlar için fazlaca materyal olduğu söylenemeyebilmektedir. Ancak öte yandan kitabın 13.baskısının olması, kitaba dair güveni ifade ederken aynı zamanda profesyonel bir çalışma olduğu da ifade edilmektedir denilebilir.

Şekil 10. Bir Yönetim Modeli: Mimar Sinan İnsan Kıymetleri ve Proje Yönetimi, İbrahim Zeyd Gerçik, Kitap Kapağı Resmi

Kaynak: Gerçik, 2017

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Tablo 9. Bir Yönetim Modeli Mimar Sinan, İnsan Kıymetleri ve Proje Yönetimi, İbrahim Zeyd Gerçik Kitap Kapağı Analizi Tablosu

		Kitap Adı: Bir Yönetim Modeli Mimar Sinan İnsan Kıymetleri ve Proje Yönetimi		
		Yazar Adı: İbrahim Zeyd Gerçik		
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Nesneler Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none"> • Kitabın adı (Bir yönetim Modeli Mimar Sinan İnsan Kıymetleri ve Proje Yönetimi) • Renkler (Mavi) • Yayınevinin adı, baskı sayısı, yazar ismi • Nesne (Cami çizimi) Resim (yay ve insan fotoğrafı)		
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Yazarın İsmi	Yazarın güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Renk	[Mavi]	Bir ana renk	Profesyonellik, verimlilik, iletişim
	Yazı	[Yazı]	Kaçıncı baskı olduğunun gösterimi	Güvenilirlik
	Nesne	[Çizim]	Bir cami çizimi taslağı	Proje odaklılık Planlamanın önemi, tarihe mâl olmuş eserlerin arka planı
	Resim	[Yay ve İnsan]	Bir yay üzerinde duran insanlar	Örgüt kültürü ve örgüt unsurlarının birbiriyle bağı
Resim	[İnsan(lar)]	Ayakta duran insanlar	İş dünyası ve örgütsel bağ	

İbrahim Zeyd Gerçik'in kitabının kapağındaki mavi tonları bir ana renk olarak ilk dikkati çeken husustur. Beyaz tipografi ile kitabın ismi asimetrik olarak yerleştirilmiştir. Yazar ismi ise farklı bir renk kullanılarak belirtilmiştir. Kitabın kapağının üst kısmında bir cami inşaatı projesi çizimi ile sağ kısmındaki resim dikkat çeken diğer unsurlardır. Cami projesi, kitabın isminde geçen "Mimar Sinan" lafzına dikkat çekiyor görünmektedir. Sağdaki resim ise, insan kaynakları yönetimi ile proje yönetimi alanına dikkat çekiyor gözükmektedir.

Kitabın kapağının üst kısmında bulunan cami projesi çizimi, yananlamsal bakımdan proje bazında bir yönetim modelini ihtiva ediyor gözükmektedir. Özellikle kitabın isminde bulunan "Mimar Sinan" ve onun eserleri bakımından vurgu yapıldığı görülmektedir. Kapağın sağ kısmında bulunan resimde ise bir helezon yay ve yayın üzerinde 4 insan gözükmektedir. Helezon yayın yananlamsal bakımından manası, örgüt kültürüne ve bir proje mantığına dikkat çekmektedir. Yayın üzerinde bulunan insan resimleri ise gerek örgütsel gerek proje bazından, ilgili örgütün üyelerinin birbirleri ile bağı ifade edilmektedir.

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Kitabın baskı sayısının sağ alt kısımda gösterilmesinin yananlamsal manası ise kitabın gördüğü rağbete vurgu yapılarak yeni okuyuculara güven vermeyi amaçlaması olarak belirtilebilir.

Şekil 11. Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar, Meryem Akoğlan Kozak, Kitap Kapağı Resmi

Kaynak: Akoğlan Kozak, 2019

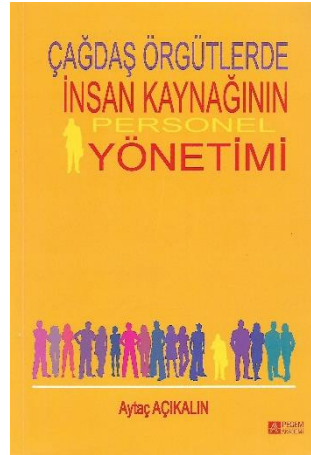
Tablo 10. Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar, Meryem Akoğlan Kozak, Kitap Kapağı Analizi Tablosu

	Kitap Adı: Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar			
	Yazar Adı: Meryem AKOĞLAN KOZAK			
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none">• Kitabın adı (Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar)• Yayınevinin adı, baskı sayısı• Resimler• İnsan(lar)• Mavi tonlarda renkler		
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Yazarın İsmi	Yazarın güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
Renk	[Mavi]	Bir ana renk	Huzur, Hijyen, İletişim	

	Yazı	[Yazı]	Kaçıncı baskı olduğunun gösterimi	Güvenilirlik
	Resim	[İnsan(lar)]	Otel çalışanı olan insan fotoğrafları	Otel personeli ve profesyonellik
	Resim	[Yapı(lar)]	Otel binası ve otel binası önü/bahçesi	Tatil köyü, turizm sektörü

Meryem Akoğlan Kozak'ın kitap kapağında öncelikle yapı ve insan fotoğrafları yer almaktadır. Bu yapıların düzenlamı, otel olarak belirtilebilir. İnsan fotoğraflarının düzenlamı ise otel çalışanları olarak ifade edilebilir. Bunun yanında kitap kapağında yazar ismi en üstte simetrik biçimde yer almış, kitap ismi, baskı sayısı ve yayınevi bilgisi ise kapağın alt kısmında simetrik olarak yer almıştır. Böylece kapağın tipografisinin bir simetri arz ettiği belirtilebilir.

Meryem Akoğlan Kozak'ın kitap kapağında bulunan yapıların yananlamı ise turizm sektörü ile otellerdir. Nitekim sadece yapılar değil, yapıların bahçeleri de göze çarpmaktadır. Yapıların hemen önünde ise turizm sektöründe özellikle otellerde çalışan farklı unvandaki çalışanların resimleri yer almaktadır. Bu anlamda kapaktaki insan resimlerinin yananlamının, otel, tatil köyü, turizm sektörü olduğu belirtilebilir. İnsanlar aynı zamanda yapmakta oldukları işi çağrıştıracak kıyafetlere ve eşyalara sahiptir. Nitekim otel misafirlerinin bavullarını taşımakla görevli olan bir bellboy fotoğrafı ile bavul taşıma arabası birlikte görünmekte, aynı zamanda bavul taşıma arabasında bir bavul bulunmaktadır. Kat görevlisi bir çalışanın üzerinde iş kıyafeti ile kapağa eklendiği görülmektedir. Bu yananlamsal bağlamın hemen altında ise kitabın ismi ve içeriğine dair ipuçları ile içeriğe dair okuyucuya net ipuçları sağlanmaktadır.

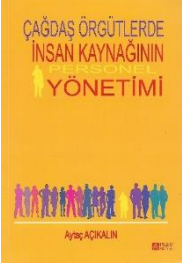

Şekil 12. Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi, Aytaç Açıkalın, Kitap Kapağı Resmi

Kaynak: Açıkalın, 2016

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Tablo 11. Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi, Aytaç Açıkalın, Kitap Kapağı Analizi Tablosu

		Kitap Adı: Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi		
		Yazar Adı: Aytaç AÇIKALIN		
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none">• Kitabın adı (Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi)• Renkler (Sarı, kırmızı, mor ve pembe)• Yayınevinin adı, yazarın adı• İnsan silüetleri (18 adet)		
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Yazarın İsmi	Yazarın güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Yazı	[Yazı]	Yayınevinin ismi	Güvenilirlik
	Çizim	[İnsan(lar)]	10 erkek, 8 kadın silueti	Çeşitli profillerde ‘çalışan’lar
	Çizim	[Çizgi]	Düz beyaz bir çizgi	Aynı zemini paylaşan çalışanlar
	Renk	[Sarı]	Bir ana renk	Açıklık, arkadaşlık, bolluk
Renk	[Kırmızı, Mor, Pembe]	Farklı renklerde insan silüetleri	Farklı karakterlere sahip ancak aynı örgüte bağlı çalışanlar/işçiler	

Aytaç Açıkalın’ın kitabının kapağında İKY alanını gelişiminde etkisi olan personel yönetimi anlayışı ile insan kaynakları yönetimine geçiş sürecinin etkileri ve bir süreci ifade ediyor oluşu, kitabın kapağındaki sarı renkli “personel” sözcüğünün kırmızı renkli “insan kaynağının yönetimi” ifadesinin arasında bulunmasıyla kendini göstermektedir. Tipografik olarak yalnızca farklı renklerde bir kitap ismi yazıyor görünse de yananlamsal bakımdan bu dönüşüme atıfta bulunmaktadır.

Kitap isminin asimetrik biçimde kitap kapağının üst kısmında varlığı görülmektedir. “personel yönetimi” tipografisinin hemen solunda ise düzanlamsal bakımdan telefonla konuşan ve elinde çantası olan bir insan görünmektedir. Ancak yananlamsal bakımdan incelendiğinde, bu insan silüetinin bir patron veya yöneticiyi ifade ettiği görülebilir.

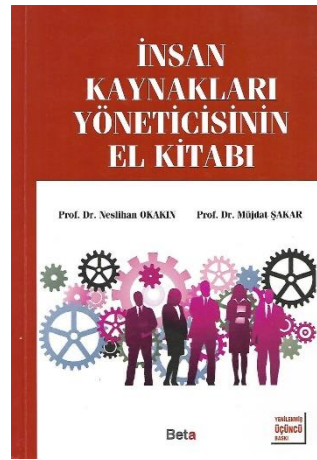
Kitap kapağının alt kısmında ise düzanlamsal bakımdan farklı renklerde, farklı boylarda, farklı duruşlarda veya simetrik duruşlarda bulunan toplam 17 insan silueti bulunmaktadır. Bunlardan sağdan 5.’si haricinde hepsi, yananlamsal bakımdan farklı karakterlere, hobilere, alışkanlıklara, beklentilere, yeteneklere ve isteklere sahip çalışanları ifade etmektedir. Sağdan 5. siluet ile “personel yönetimi” tipografisinin yanında bulunan siluet aynıdır. Bu durum ise, çalışanların işvereni yahut yöneticisi ile çalışanların aynı

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

düzlemde, ortak bir örgüt çatısı altında olduğu vurgulanmaktadır. İnsan silüetlerinin altında bulunan düz beyaz çizgi, çalışanların paylaştığı örgütü veya mensupları olduğu örgütü ifade etmektedir. İşveren veyahut yönetici, üstün unvanına rağmen nihayetinde aynı örgütün bir parçasıdır.

Kitap kapağında kullanılan sarı tondaki ana zemin ise yanlanlamsal bakımdan arkadaşlığı ve iş dünyasındaki ilişkilerin yalnızca iş ilişkisi bakımından değil aynı zamanda farklı insanların ortak zeminde ve birlikte oluşturabileceği verimli atmosferi vurgulayan bir imaj ortaya koymaktadır.

Kapakdaki insan silüetlerinin boylarının, duruşlarının ve kıyafetlerinin farklı farklı olmaları da yine yanlanlamsal bakımdan insanlar arasındaki farklılığa vurgu yaparken aynı zamanda sıraya dizilmiş olmaları birlik ve bütünlük ile takım çalışmasını ifade etmektedir.

Şekil 13. İnsan Kaynakları Yöneticisinin El kitabı, Neslihan Okakin ve Müjdat Şakar, Kitap Kapağı Resmi

Kaynak: Okakin ve Şakar, 2015

Tablo 12. Bir İnsan Kaynakları Yöneticisinin El Kitabı, Neslihan Okakin ve Müjdat Şakar, Kitap Kapağı Analizi Tablosu

	Kitap Adı: İnsan Kaynakları Yöneticisinin El Kitabı
	Yazar Adı: Neslihan OKAKIN ve Müjdat ŞAKAR
Biçim	Görüntüsel Gösterge

	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none">• Kitabın adı (İnsan Kaynakları Yöneticisinin El Kitabı)• Yayınevinin adı, baskı sayısı• Çizgiler Renkler (Kırmızı ve beyaz)• Çizim, insan silüetleri (5 adet)• Çizim, çarklar		
	Gösterilen	Gösterge	İçerik	
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
Yazı		[Yazı]	Yazarların İsimleri	Yazarın güvenilirliği
Yazı		[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
Yazı		[Yazı]	Kaçıncı baskı olduğunun gösterimi	Güvenilirlik
Renk		[Kırmızı]	Bir ana Renk	Canlılık, hareketlilik
Renk		[Beyaz]	Siyah karşıtı, en açık renk	Yenilik, umut
Çizim		[İnsan(lar)]	Silüetleri görünen bazı insanlar	İş dünyası
Çizim	[Çarklar]	Bir makine parçası	Çalışma hayatı ve iş ilişkileri ağı	

Okakın ve Şakar'ın kitap kapağında tipografik olarak kitap ismi ve yazar isimleri simetrik biçimde kitap kapağının üst kısmında yer almaktadır. Kırmızı ve beyaz renklerin kullanılması, tipografik göstergelerin canlılığına ve yenilik vurgusuna işaret ediyor gözükmetedir.

Kitap kapağının alt kısmında bulunan 5 farklı insan ise yananlamsal bakımdan iş dünyasını ve farklı profildeki iş dünyası mensuplarını temsil etmektedir. Okuyucuya yüzü dönük olan bu insanların arkasında bulunan çarklar ise iş dünyasının birbiriyle ilişkili pek çok bağlantısını ve iş dünyasının birbiriyle olan ilişkisini ifade etmektedir. İnsan silüetlerinin duruş pozisyonu farklılıkları, düzanlamsal bakımdan yalnızca bir ayakta duruş pozisyonunu ifade ederken, yananlamsal bakımdan farklı insanların ayakta duruş pozisyonları, iş dünyasında karşılaşılabilecek pek çok farklı durumu ifade etmektedir.

Kapağın alt kısmında bulunan yayınevi isminin tipografisinin simetrik biçimde alt kısma konumlandığı ve baskı sayısının sağ alt kısma yerleştirilerek kitaba olan rağbetin okuyucuya ifade edilmeye çalışıldığı düşünülebilir.

Şekil 14. Dünyaca Ünlü İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, Ayşe Kocabacak ve Habibe Tosun, Kitap Kapağı Resmi

Kaynak: Kocabacak ve Tosun, 2019.

Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.

Tablo 13. Dünyaca Ünlü İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, Ayşe Kocabacak ve Habibe Tosun, Kitap Kapağı Analizi Tablosu

		Kitap Adı: Dünyaca Ünlü İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları		
		Yazar Adı: Ayşe KOCABACAK ve Habibe TOSUN		
Gösteren	Biçim	Görüntüsel Gösterge		
	(Tasarımsal Bütün) Çizimler Resimler Fotoğraflar Yazıbirimler Renkler	<ul style="list-style-type: none">• Kitabın adı (Dünyaca Ünlü İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları)• Renkler (Yeşil ve Beyaz)• Yayınevinin adı, baskı sayısı• İnsan Çizimleri (40 adet)		
Gösterilen	Gösterge	İçerik		
		Gösterge Birimi	Düzanlam	Yananlam
	Yazı	[Yazı]	Yazarın İsmi	Yazarın güvenilirliği
	Yazı	[Yazı]	Kitabın ismi	Kitabın konusunu vurgulamak
	Yazı	[Yazı]	Yayın evi ve baskı sayısı	Kitaba olan rağbet
	Renk	[Yeşil]	Mavi ve sarının karışımından oluşan bir renk	Para, farkındalık, refah
	Renk	[Beyaz]	Siyahın zıttı olan en açık tonlu renk	Güvenilirlik
Çizim	[İnsan(lar)]	İnsanı ifade eden basit bir çizim	Çalışma dünyası ve farklı olan insanlar	

Kocabacak ve Tosun'un kitap kapağının zemin rengi olarak kullanılan yeşil rengi, yananlamsal bakımdan refahı, farkındalığı ve parayı ifade ediyor gözükmetedir. Kitabın üzerinde, insanı ifade etmede kullanılan bilindik bir çeşit çizim kullanılmıştır. Bu çizim 40 kez tekrar edilmiş ve her sırada birer çizim daha koyu renkle gösterilmiştir. Kitabın kapağında bulunan ismi ve insan çizimleri, yananlamsal bakımdan iş dünyasını ve iş dünyasında pek çok sayıda bulunan insanları ifade etmektedir. Fakat aynı zamanda bazı insanların farklı renklerde bulunması ve rastgele bir düzen ile her satırda sadece 1 insanın farklı renkle gösterilmesi, iş dünyasında farklılaşmanın önemine işaret etmektedir.

Kitap kapağında yazarların isimleri kapağın alt kısmında simetrik biçimde verilmiştir. Kitabın baskı sayısı sol üst kısımda ve yayınevi ismi sağ üst kısımda verilirken asimetrik bir görüntü ortaya koyduğu belirtilebilir.

8. SONUÇ

Kitap gelecek nesillere bilgi aktarımı ve toplumun farklı kesimleri arasındaki bilgi alışverişi için son derece önemli fiziki eserler arasında yazılı olanlardan biridir. Öyle ki, bazı kitaplar zaman geçtikçe artık tarihi bir nitelik kazanabilmektedir. Kitap kapakları ise bir kitabın içeriği hakkında bilgi yansıtan veya yansıtması beklenen önemli bir unsurdur.

İnsan kaynakları yönetimi alanı, ilk etapta yapılabilecek basit bir tanımlama ile, insan – iş – çalışma ilişkileri kapsamında özellikle işçi-işveren arası ilişkileri örgüt bazında inceleyen, düzenleyen ve geliştirmeye çalışan bir disiplin olarak ifade edilebilmektedir. Alana dair eğitimle hem akademik ve teorik altyapı çalışmaları hem de özel sektör ihtiyacı olan insan kaynakları yönetimi uzmanları yetiştirilmektedir.

Bu çalışmada, insan kaynakları yönetimi alanında Türkiye’de yayınlanan insan kaynakları yönetimi kitapları evreninden, en çok rağbet gören insan kaynakları yönetimi kitapları örneklenerek Roland Barthes’ın biçim-içerik ve düzenlam-yananlam kavramlarına göre çözümlenmeye çalışılmıştır. Böylece ilgili kitap kapakları ile kitapların içerikleri ve alanın anlayışı arasındaki uyuşma yahut karşıtlığa dair birtakım anlamlı sonuçlara varılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu kitapların kapak tasarımlarında, içeriğe dair bağlantıya genel itibariyle imkân sağlanmakta olduğu görülmüştür. Bu bağlantıda, doğrudan içeriği yansıtıcı öğelerle birlikte, kitabın içeriğini dolaylı yollardan ifade eden görsel öğelere de rastlanmıştır. Kapak tasarımında yer alan göstergelerin bazılarında sade ve yeterli gösterge kullanımı tercih edilmiş, bazılarında ise daha karmaşık olan ve daha fazla inceleme gerektiren göstergeler kullanılmıştır. Böylece, görsel tasarım unsurlarının, kitap kapağının değerlendirilmesinde ve altında yatan anlamların ortaya çıkarılmasında önemli olduğu ve çizgi, renk, çizim, yazı ile görsel tasarım öğelerinin kullanımına genellikle dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Tasarımlarda çoğunlukla simetrik denge kullanılmıştır. Öte yandan incelenen kitap kapaklarının çoğunda, örneklem olarak seçilen kitap kapaklarının ise hepsinde düzenlamsal ve yananlamsal analiz yapılabilmesinin mümkün olduğu belirtilebilir.

Bu çalışma ile, kitap kapakları tasarımına ilişkin göstergebilimsel analiz kapsamında, yalnızca tipografik ve sade tasarımların yananlamsal çıkarımlar yapılmasını zorlaştırmakta olduğu söylenebilir. Ayrıca, kitap kapaklarında göstergebilim ilkeleri dikkate alındığı takdirde, söz konusu alana ilgi potansiyeli olan grupların kitaplara yönelik farkındalık düzeylerinin olumlu etkilenebilir.

Etik Beyan

Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Açıkalin, A. (2016). *Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.
- Aslan, Ö. (2019). *Bir İnsan Kaynakları Masalı*. Ankara: Elma Yayınevi.
- Balaban Salı J. (2012). İletişim Araştırmalarında Nitel Yöntemler. S. Seven ve N. B. İspir (Ed.). İletişim Araştırmaları içinde (s. 122-143). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. B. Vardar ve M. Rifat (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthes, R. (1999). *Göstergebilimsel Serüven*. M. Rifat ve S. Rifat (Çev.). İstanbul: Kaf Yayınları.
- Berger, A. A. (1996). *Kitle İletişimde Çözümleme Yöntemleri*. M. Barkan (Çev.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bingöl, D. (2016). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Bircan, U. (2015). Roland Barthes ve Göstergebilim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 13(26), 17-41.
- Can, H., Kavuncubaşı, Ş. ve Yıldırım: (2016). *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetin, C., Dinç, E. Elmalı ve Arslan M. L. (2019). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Decenzo, D. A., Robbins P. ve Verhulst: L. (2017). *Fundamentals Of Human Resource Management*. C. Çetin ve M. L. Arslan (Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Dündar Öztürk, G. (2018). Halka İlişkiler Alanında Yayımlanan Akademik Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Analiz. (*Yüksek Lisans Tezi*). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Erkman-Akerson, F. (2005). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Ertek, M. Y. (2021). *İnsan Kaynakları Yönetimi Felsefesinde İnsan: Birey – Fert Farklılaşması*. (*Yüksek Lisans Tezi*). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Fındıkçı, İ. (2012). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. S. İrvan (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Floch, J. M. (1985). *Mais Qu'est Donc Que La Sèmiotique? Le Français Dans Le Monde*, 197, 44-47. Paris: Hachette.
- Gerçik, İ. Z. (2017). *Bir Yönetim Modeli Mimar Sinan İnsan Kıymetleri ve Proje Yönetimi*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Güneş, A. (2012). Çağdaş Bir Çözümleme Yöntemi: Göstergebilim. *Humanites Sciences Dergisi*, 7(2), 31-43.
- Kaptan, S. Güvendi (2017). *İletinin Görsel Tasarımlara Dönüştürülmesinde Göstergebilimsel Düşünme Süreçleri ve CSO İçin Afiş Uygulamaları*. (*Sanatta Yeterlilik Tezi*). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Kocabacak A. ve Tosun, Habibe (2019). *Dünyaca Ünlü İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları*. Konya: Eğitim Yayınevi.

- Ertek, M.Y. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 103-140.
- Kozak Akoğlan M. (2019). *Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mutlu, E. (2004). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Okakın, N. ve Şakar, M. (2015). *İnsan Kaynakları Yöneticisinin El Kitabı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Öge, H. S. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Özçelik, A. O., Sadullah, Ö. ve Uyarlıgil C. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Özmutlu, A. (2009). *Grafik Tasarım Atölye Derslerinde Afiş Konusunun Uygulama ve Çözümleme Süreçlerinde Göstergebilimsel Çözümleme Yönteminin Kullanımı. (Yüksek Lisans Tezi)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Parsa, A. F. (2007). İmgenin Gücü ve Görsel Kültürün Yükselişi, *Fotoğrafya Sanal Fotoğraf Dergisi*, 19.
- Parsa, A. F. ve Olgundeniz S. (2014). İletişimde Göstergebilim ve Anlamlandırma Sürecini Örneklerle Değerlendirme. A. Güneş (Ed.). *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı* içinde (s. 89-109). Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- Rifat, M. (2008). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Sabuncuoğlu, Z. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Aktüel 16 Yayınları.
- Saussure F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. B. Vardar (Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Sezer, N. ve Sert, N. Yılmaz (2014). TV Kamu Spotu Reklamlarının Medya Okuryazarlığı Çerçevesinde Kullanılması: "Çocuk ve Medya Hareketi" TV Kamu Spotu Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi. A. Güneş (Ed.). *İletişim araştırmalarında Göstergebilim Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı* içinde (s. 11-47). Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- Sığırcı, İ. (2016). *Göstergebilim Uygulamaları Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- TDK, (Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü). sozluk.gov.tr, (18.12.2021).
- Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Tosyalı, T. (2014). *Reklam: Göstergebilimsel Çözümleme ve Markalaşma*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tuna, M. (2012). Sosyolojinin Ortaya Çıkış Koşulları. M. Tuna (Ed.) *Sosyolojiye Giriş Sosyolojinin Temel Tartışmaları* içinde (s. 10-18). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yengin, H. (1996). *Medyanın Dili İletişime Kuramsal Bir Yaklaşım: Popüler Kültür Türlerinin Çözümlemesi*. İstanbul: Der Yayınları.

Genişletilmiş Öz

İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Yayımlanan Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Bir Analiz

Toplumlar, bilgi birikimlerini birçok yolla aktarabilir. Kitaplar bu aktarımda kullanılan unsurlardan sadece biridir. Kitaplar aracılığıyla hem toplum içindeki gruplar arasında hem de sonraki nesillere bilgi birikiminin aktarımı sağlanır. Kitap kapakları ise kitapla ilk kez karşılaşan insanların, o kitapla tanışmasında etkili oldukça önemli görsel bir unsurdur. Bu sebeple kitap kapaklarında kullanılan görseller, grafikler, tablolar veya metinler hem okuyucunun ilgisini çekmeye hem kitap içeriği hakkında bilgi vermeye hem de kitabın temel düşüncesine yönelik ipuçları göstermeye yönelik hazırlanmalıdır. Bu durum kitabın hitap ettiği kesimlere veya kişilere ulaşması için önemlidir.

İnsan kaynakları yönetimi alanı, çalışma hayatında özellikle işçi ve işveren ilişkilerinin örgütsel boyutta derinlemesine incelendiği, analiz edildiği ve ardından geliştirilmeye çalışıldığı bir bilim dalı veyahut disiplin alanı olarak ifade edilebilir. İnsan kaynakları yönetimi

özel sektörün yürüttüğü birçok çalışma olduğu gibi akademik alanda da birtakım çalışmalar vardır. Özel sektörün alana ilişkin çalışmaları, akademik çalışmalara göre daha kapsamlı, senelerdir süregelen ve büyük organizasyonlar çatısı altında gerçekleşen çalışmalardır. En azından Türkiye için bu rahatlıkla belirtilebilir. Ancak insan kaynakları yönetimi alanı için akademik alanda yapılmakta olan çalışmalar da yabana atılmayacak kadar önemlidir. Çünkü özel sektörde ziyadesiyle verimlilik ve etkinlik odaklı çözümler sunulurken, akademik alanda meselenin tüm boyutları dikkate alınmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma ile insan kaynakları yönetimi alanına, alana ilişkin yapılan özel sektör veya akademik mahreçli çalışmalardan daha farklı bir katkı sunulması hedeflenmiştir. Bunun için, daha evvel Güher DÜNDAR ÖZTÜRK'ün, 2018'de yayınladığı, halkla ilişkiler alanında yayımlanan kitap kapaklarına yönelik göstergebilimsel bir analiz çalışmasında kullandığı metot ile insan kaynakları yönetimi alanında en çok rağbet gören kitapların göstergebilimsel bir analizi yapılmıştır.

Çalışma metninde uluslararası terminolojide “semiyoloji” olarak ifade edilen göstergebilim disiplini veya semiyotik kavramı ele alınmıştır. Ardından göstergebilim alanının temelinde yer alan gösterge, gösteren, gösterilen ve iletişimin gerçekleşmesindeki en küçük birim ve yapı taşı olarak nitelendirilen kod kavramları incelenmiştir. Devamında ise Roland Barthes'ın göstergebilim anlayışı değerlendirilmiştir. Sonrasında göstergebilim ve anlambilim ilişkisi düzenlam ve yananlam kavramlarıyla birlikte anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmanın araştırma kısmında, Güher DÜNDAR ÖZTÜRK'ün 2018'deki “Halkla İlişkiler Alanında Yayımlanan Akademik Kitapların Kapaklarına Yönelik Göstergebilimsel Analiz” isimli yüksek lisans tezinde kullandığı yöntem ve model kullanılmıştır. Dolayısıyla yapılan araştırmanın, yöntemi ve modeli diğer çalışma ile aynı olup, kapsamı, amacı, önemi, evreni, örneklerimi ve doğal olarak bulguları diğer çalışmadan farklıdır. Araştırmanın amacı, insan kaynakları yönetimi alanında yazılan akademik kitapların kapakları ile insan kaynakları yönetimi anlayışı arasındaki uyuma yahut karşıtlık ile alanın içeriğiyle kapak tasarımları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu anlamda insan kaynakları yönetimi kitaplarının kapaklarına özel olarak yapılan ilk çalışmalardan olması sebebiyle araştırmanın önemli olduğu belirtilebilir.

Araştırmanın evreni Türkiye'de insan kaynakları yönetimi alanında yayımlanan tüm akademik kitaplardır. Bu evrenden tipik örneklem metodu ile bu çalışmanın yazarının daha evvel yaptığı bir çalışmayla ortaya koyduğu “en çok tercih edilen internetten kitap satışı yapan sitelerin en çok satan insan kaynakları yönetimine dair kitapları” ile “en çok tercih edilen internetten kitap satışı yapan sitelerin en çok satan insan kaynakları yönetimine dair diğer kitapları” listelerinden 12 adet kitap seçilmiştir. Seçilen kitapların basım yılları 2015-2019 arasındadır.

Araştırmada bir nitel araştırma yöntemi olan göstergebilimsel çözümlemeden faydalanılmıştır. Tipik örneklem metodu ile seçilen kitapların kapakları, düzenlam/yananlam çağrışımları ekseninde biçimsel içeriksel bazda analiz edilmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada Roland Barthes'ın göstergebilim yaklaşımı dayanak teşkil etmiştir. Barthes, “Göstergebilimsel Serüven” çalışmasında, yapısal dil bilim temelli olarak ikili karşıtlıklar ekseninde göstergebilimsel analiz yöntemini, dil/söz, gösterilen/gösteren, dizim/dizge ve düzenlam/yananlam kategorileri ile şekillendirmiştir. Araştırmanın modeli Barthes'ın göstergebilimsel analiz yaklaşımı temel alınarak, görüntüsel gösterge ve biçim kategorileri ekseninde, gösteren ve düzenlam/yananlam/gösterge birimi değişkenlerini içeren içerik ve gösterilen kategorileri ekseninde oluşturulmuştur. Bu kategorilerin tamamında temel tasarım öğeleri arasında yer alan çizim, resim, fotoğraf, yazıbirim, renk ve nesne kullanımı analiz edilmiştir.

Araştırma ile elde edilen bulgularla, söz konusu kitapların kapak tasarımlarında, genel anlamda içeriğe dair bağlantıların olduğu görülmüştür. Bu bağlantılar doğrudan içeriği yansıtabildiği gibi dolaylı yollardan içeriğe ilişkin görsel öğeleri de yansıtabilmektedir. Analiz edilen kitap kapaklarının bazılarının tasarımında sade ve yeterli gösterge kullanımı tercih edilmiştir. Bazılarında ise daha karmaşık olup daha fazla analiz edilmesi gereken göstergeler kullanılmıştır. Bu kapsamda görsel tasarım unsurlarının kitap kapağı değerlendirmesinde ve altında yatan anlamların ortaya çıkarılmasında önemli olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen kitap kapağı tasarımlarında genel itibarıyla çizgi, renk, çizim ve yazı ile görsel tasarım öğelerinin kullanımına dikkat edilmektedir. Tasarımlarda genelde simetrik denge kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan araştırma ile kitap kapağı tasarımına ilişkin göstergebilimsel analiz yaparken, analizi yapılacak tasarımlarda sadece tipografik ve sade tasarım kullanımının, yananlamsal çıkarım yapılmasını zorlaştırdığı belirtilebilir. Ayrıca kitap kapağı tasarlarken, göstergebilim ilkelerinin dikkate alınması sayesinde söz konusu alana ilgi duyma potansiyeli olan grupların, söz konusu kitaplara yönelik farkındalık düzeylerinin olumlu yönde etkileneceği söylenebilir.

Extended Abstract

A Semiotic Analysis on the Covers of Books Published on Human Resources Management

Societies can transfer their knowledge in many ways. Books are just one of the elements used in this transfer. Through books, knowledge is transferred both between groups within the society and to the next generations. Book covers, on the other hand, are a very important visual element that is effective in meeting the book for people who encounter it for the first time. For this reason, the images, graphics, tables or texts used on the book covers should be prepared to attract the attention of the reader, to provide information about the content of the book and to show clues to the basic idea of the book. This is important for the book to reach the segments or people it addresses.

The field of human resources management can be expressed as a branch of science or a discipline in which especially employee and employer relations in working life are examined and analyzed in depth at the organizational level and then tried to be developed. There are many studies carried out by the private sector in the field of human resources management, as well as some studies in the academic field. The studies of the private sector on the field are more comprehensive than academic studies, they have been going on for years and are carried out under the roof of major events. At least for Türkiye, this can easily be stated. However, the studies carried out in the academic field for the field of human resources management are too important to be ignored. Because while efficiency and effectiveness-oriented solutions are generally offered in the private sector, all dimensions of the issue are tried to be taken into account in the academic field.

With this study, it is aimed to make a different contribution to the field of human resources management than the private sector or academic studies in the field. For this purpose, a semiotic analysis of the most popular books in the field of human resources management was carried out with the method that Güher DÜNDAR ÖZTÜRK used in a semiotic analysis study on book covers published in the field of public relations, published in 2018.

In the text of the study, the discipline of semiotics or semiotics, which is expressed as "semiology" in international terminology, is discussed. Then, the concepts of the sign, the signifier, the signified and the smallest unit and building block in the realization of communication, which are at the core of the field of semiotics, are examined. Afterwards, Roland Barthes' understanding of semiotics was evaluated. Afterwards, the relationship between semiotics and semantics was tried to be understood together with the concepts of denotation and connotation.

In the research part of the study, the method and model used by Güher DÜNDAR ÖZTÜRK in his master's thesis titled "Semiological Analysis for the Covers of Academic Books Published in the Field of Public Relations" in 2018 were used. Therefore, the method and model of the research is the same as the other study, and its scope, purpose, importance, universe, samples and naturally its findings are different from the other study. The aim of the research is to examine the relationship between the covers of academic books written in the field of human resources management and the understanding of human resources management, and the relationship between the content of the field and the cover designs. In this sense, it can be stated that the research is important because it is one of the first studies made specifically for the covers of human resources management books.

The universe of the research is all academic books published in the field of human resources management in Turkey. With the typical sampling method from this universe, the "best selling human resources management books of the most preferred online book selling sites" and "the best selling books of the most preferred internet book selling sites", which the author of this study revealed in a previous study. 12 books were selected from the list of "other books on human resources management". The publication years of the selected books are 2015-2019.

Semiotic analysis, which is a qualitative research method, was used in the research. The covers of the books selected by the typical sampling method were analyzed and interpreted on a formal contextual basis on the axis of denotation/connotation connotations. At this point, Roland Barthes' semiotics approach was the basis. In his "Semiological Adventure" study, Barthes shaped the semiotic analysis method on the axis of binary oppositions, based on structural linguistics, with the categories of language/word, signified/signifier, syntax/string and denotation/connotation. The model of the research is based on Barthes' semiotic analysis approach, on the axis of pictorial sign and form categories, and on the axis of content and signified categories, which include signifier and denotation/connotation/sign unit variables. In all of these categories, the use of drawing, picture, photograph, font, color and object, which are among the basic design elements, were analyzed.

With the findings obtained from the research, it has been seen that there are links to the content in general in the cover designs of the books in question. These links can reflect the content directly, as well as indirectly reflect the visual elements of the content. In the design of some of the analyzed book covers, the use of simple and sufficient indicators was preferred. Some of the book covers use indicators that are more complex and require further analysis. In this context, it is understood that visual design elements are important in evaluating the book cover and revealing the underlying meanings. In the book cover designs examined, attention is paid to the use of line, color, drawing and writing and visual design elements in general. Symmetrical balance is generally used in designs.

With the research conducted within the scope of the study, it can be stated that the use of only typographic and plain design in the designs to be analyzed makes it difficult to make connotative inferences while making a semiotic analysis of the book cover design. In addition, it can be said that the awareness levels of the groups that have the potential to be interested in the subject area will be positively affected by the consideration of the principles of semiotics while designing the book cover.

Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma *

Yasemin SAVAŞ**

M. Atilla ARICIOĞLU***

Öz

Kaotikleşen ve hızla değişen yaşamımızda iş birliği örgütler için stratejik bir hamle hareketine dönüşmüştür. Stratejik rota oluşturmak örgütlere düşük maliyet, kaliteli ürün ve hizmet, hızlı üretim süreci gibi önemli çıktılar sağlar. Örgütler stratejilerini belirlerken kültürlerinin etkisinde hareket ederler. Kültür, bireylerin, toplumun, örgütlerin yaşam tarzlarının belirlenmesinde söz sahibidir. Bu çalışmada; otomotiv tedarik zincirinde fiyat, Ar-Ge, yenilikçilik, kalite ve termin olarak belirlenmiş kriterlerin Batı ve Japon yönetiminde, kültür kavramı aracılığıyla iş birliğindeki farklılığı belirlemedeki etkileri amaçlanmaktadır. Çalışma için kapsamlı bir literatür araştırması gerçekleştirilerek, literatür doğrultusunda teorik model ve hipotezler belirlenmiştir. Değişkenleri ölçmeye uygun ölçekler tespit edilip, veri toplama aracı olarak anket formu oluşturulmuştur. Türkiye’de faaliyet gösteren Batı menşeli ve Japon menşeli orijinal ekipman üreticisi tedarikçileri belirlenerek 371 anket formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırmanın teorik model ve hipotezlerinin analizinde tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi aracılık etkisi bootstrap tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda hipotezlerin desteklenmiş ve alıcı-tedarikçi ilişkisinde, güvenin ve kültürün iş birliği üzerinde aracılık etkisinin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri, Kültür, İş Birliği

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Culture and Cooperation in Buyer-Supplier Relationship in the Automotive Industry: A Comparison on Western and Japanese Automotive Companies

Abstract

Cooperation has evolved into a strategic move for organisations in our chaotic and swiftly changing society. Developing a strategic route provides organisations with significant outcomes, including low-cost, high-quality products and services, and rapid production processes. Organizations act under the influence of their cultures while determining their strategies. Culture has a say in determining the lifestyles of individuals, society and organizations. In this study; It is aimed to determine the effects of criteria determined as price, R&D, innovation, quality and deadline in the automotive supply chain in determining the difference in cooperation in Western and Japanese management through the concept of culture. For the study, a comprehensive literature search was conducted, and theoretical models and hypotheses were developed in accordance with the literature. Suitable scales for measuring the variables were determined, and a questionnaire was designed to collect data. 371 questionnaires were utilised to collect data from Western and Japanese origin original equipment manufacturer suppliers operating in Turkey. In the study of the research's theoretical models and hypotheses, descriptive statistics, confirmatory factor analysis, and the structural equation modelling mediating effect bootstrap technique were employed. As a result of the research, the hypotheses were confirmed, and it was discovered that trust and culture had a moderating influence on buyer-supplier cooperation.

Key Words: Supply Chain, Culture, Cooperation

Article Type: Research Article

* Bu makale, Prof. Dr. M. Atilla Arıcıoğlu danışmanlığında tamamlanan “Otomotiv Sektöründe Alıcı ve Tedarikçi İlişkisinde Güven, Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Firmalar Üzerinden Bir Karşılaştırma” başlıklı doktora tezinden (Konya, 2022) yararlanılarak üretilmiştir. Ayrıca bu tez NEÜ BAP tarafından 211421001 numaralı proje ile desteklenmiştir

** Dr. Öğretim Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, yasemin.savas@karatay.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-5089-1185

*** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, maaricioğlu@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-6477-832X

1. GİRİŞ

Fizikçi Geoffrey West'in ifadesiyle "doğal dünya; işleyişi verimli, alan tanımlayıcı dallara ayrılmış şebekelerden oluşur" (Ferguson, 2020: 37).

West'in vurguladığı gibi toplumun yenilenmesini ve içinde bulunduğu çağa ayak uydurmasını sağlayan (Dijk, 2018: 56) herhangi bir ağ topluluğunun / şebekenin sınırları da o ağ ile ilgili olan sektörde yer alan rekabetteki endüstriler ve bunlar arasındaki bağlantılardan oluşmaktadır. Otomotiv sektörünün dünya genelindeki yayılımı, çalışma tarzı, tedarik ağı ve iş birliği stratejileri de bu ağ kültürü ile açıklanmaktadır. Otomotiv sektöründe bir tedarik ağı parçası olmak sektördeki şirketlere, "girdi kaynaklarını bulmada, bilgiye ve teknolojiye ve gerekli kurumlara ulaşmada, ilgili şirketlerle koordinasyonda ve gelişmeyi ölçme ve motive etmede daha verimli çalışma imkânı verir" (Porter, 1998: 79-81).

Otomotiv sektörünün gelişimi tedarik ağının nasıl oluştuğunu da anlatmaktadır. 1960'lı yıllarda firmalar üretimlerinin tamamını kendi bünyelerinde gerçekleştirirken, üretim kapasitelerinin artması ve bununla birlikte ana sanayideki üreticilerin teknik ve ekonomik desteğiyle, yatırımlar üretim sürecinde etkin rol oynayan yan sanayinin oluşmasını sağlamıştır (Başak ve Mihçioğlu, 2004). Ana sanayi – yan sanayi oluşumlarıyla birlikte, "işletmeler ürün veya hizmetlerinin hem alıcısı hem tedarikçisi" (Acar ve Çapkın, 2017: 123) hem de tedarikçilerin de tedarikçileri (Iyer vd., 2009: 12) haline gelmişlerdir. Aradaki iş birliği giderek önem kazanmış ve tedarik ağı sistemi hem sektöre hem ekonomiye değer kazandırırken, ilişki kurdukları gruplar ve birbirleriyle bağlantılı birimlerle veya kuruluşlarla bağımlı hale gelen bir iş birlikteliğini tercih edilir kılmıştır (Erdem ve Ozen, 2003: 131). Çünkü tedarik ağları da aynı doğallık içerisinde ve birbirinden tecrit olmadan, bağlantılı bir şekilde iş ilişkisi içerisindeki kuruluşlarla etkileşim içerisinde olduklarıdır. Bu iş birlikleri birbirlerinin kaynaklarından, yeteneklerinden ve imkânlarından yararlanma avantajını sunmaktadır (Tektaş ve Kavak, 2010: 54). Bir diğer ifade ile ortak yaşam alanı oluştururlar. Bu ortak yaşamın biçimlenmesi ve aradaki iş birliğinin yürütülmesinde ise kültürler bağlamında ortaya çıkan güven unsuru anahtar konumdadır (Dyer, 1996: 272; Johnston, 2004: 25, Caniels vd., 2010: 111). Yani, kültür ve güven tedarik ağı başta olmak üzere iş birliklerinde rekabette belirleyici unsur haline gelmiştir.

Diğer taraftan bilindiği üzere küresel kalkınma ve refah için gerekli olan sosyal sermaye, kişilerarası veya örgütler arası ilişkilerde ağın gücünü gösteren, bireyleri ve örgütleri birbirine bağlayan temsilci bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Uchiyama, 2015: 26-27; Fukuyama, 1998: 23). Sosyal sermayeyi etkileyen temel unsur ise ilişkilerin temelinde yer alan ve onları da belirleyen kültürdür. Toplumların farklı anlayışa sahip olmaları ve farklı davranış sergilemeleri kültürel farklılıklardan kaynaklanır (Hofstede, 1980).

Örneğin, Japonya'nın doğal kaynaklar ve enerji kaynağı rezervlerinin olmaması ve coğrafi yapısının zorluklarıyla birlikte özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ekonomisini düzelterek uluslararası pazarda öncü konuma gelmesi tüm dünyada dikkat çekmiştir. Bu başarı aynı zamanda Amerika'nın da yeteneklerinin ve anlayış tarzının sorgulanmasına sebep olmuştur (Yağmurlu, 1997: 718). Çünkü Japon otomobil üreticilerinin üretim miktarlarını artırıp, Batı otomotiv şirketleriyle rekabet edebilecek düzeye geldiği dönemde maliyetleri düşürüp, üretim hatalarını en aza indirerek kaliteyi artırmayı başardıkları yenilikler, sektörde öncü olmalarını ve örnek alınmalarını sağlamıştır (Parlak, 1999: 90).

Yukarıda ifade edilen bilgiler doğrultusunda alıcı ve tedarikçi ilişkilerinde kültür etkisi çalışmanın temel konusudur. Ayrıca farklı kültürlerdeki alıcı – tedarikçi ilişkileri ile ilgili çalışmalar, iş birliği araştırmaları araştırılacaktır. Çalışmanın bütününde alıcı ve tedarikçi ilişkisinde kültürün, iş

birliği üzerindeki etkisi; Batılı ülkeler ve Japon kültürü etkisindeki iş birliği anlayışları irdelenmek üzere oluşturulmuştur. Çalışmada Batılı ve Japon otomotiv sektöründeki aktörlerin Türkiye'deki OEM tedarikçilerinin iş birliği saha araştırması ile irdelenmiştir.

2. İŞ BİRLİĞİ VE KÜLTÜR

20. yüzyılın sonlarında kendini gösteren değişen ekonominin, gelişen toplumun, rekabetin, teknolojinin hızlı yapısına uyum için enformasyon toplumunda örgütler arası ağlar oluşturularak ana sanayi ve yan sanayi firmaları bir araya getirilmiştir. Castells ağlardan oluşan bu yapıyı “ağ müessesesi” terimiyle nitelendirmiştir (Castells, 2013: 99). Örgütlenmiş olarak iletilen veri enformasyon teknolojileriyle bütünsel düşünülmesi gereken ağ müesseseleri, toplumu oluşturan kişiler ve gruplar arasında bağlantı oluşturarak iş birliğini sağlar (Dijk, 2018: 42). İş birliği, örgütlerin üretim ve hizmet süreçleriyle ilgili hedeflerini gerçekleştirmek ve ilerlemeleri için tercih edilen bir yöntemdir (Sowa, 2009: 1008- 1011). Örgütlerin bir ağ sistemi içerisinde olmaları, iş birlikleri geliştirmeleri, maliyetleri ve çatışmaları azaltarak etkinliklerini artırır (Zaheer vd., 1998: 148). Karmaşıklıkların önlenmesinin yanı sıra ağ katılımı, sürdürülebilirliğinde yardımıyla işletmelerin sınırlarının ötesinde değer üretmeleri mümkün hale getirmektedir (Lavado ve Herranz, 2020: 8).

Sınırlarını aşarak varlıklarını devam ettirmeyi hedefleyen örgütler başta bilgiye ulaşarak rekabet stratejilerini geliştirirler. Stratejileri doğrultusunda bilgi paylaşımı, iletişim ve iş birliğini gerektiren koşullarla daha uyumludurlar. Uyumun tetikleyicisi olarak, rekabetin zorlamış olduğu şartların etkisiyle, daha iyi sonuç elde edebilmek ve kaynakların verimliliğini arttırabilmek için diğer firmalarla çeşitli konularda iş birliği yaparlar. Kurulan iş birliğinde ağ ilişkileri sayesinde her zaman başarılı olunacak bir strateji sunulmayabilir ancak esnek bir yapı kazandırarak değişikliklere hızlı uyum sağlanır (Barabasi, 2010: 270). Ayrıca iş birliği ile kişilerin veya firmaların bireysel hedefleri gerçekleştirilirken, diğer taraftan üretim ya da hizmet süreçlerindeki çabalarıyla ve daha az maliyet, daha hızlı üretim gibi nedenlerle diğer kişi veya firmalarla birlikte hareket edilir (Brito ve Mariotto, 2013 aktaran, Fehr ve Rocha, 2018: 600).

Bu bağlamda ağ ilişkisindeki geçmiş tecrübelerden yararlanılarak analiz edildiğinde, aradaki iş birliğinin geleceğinin temelinde güvenin olduğu açıktır (Fehr ve Rocha, 2018: 599). Örgütlerin şebekelerdeki rollerini belirlemelerinde ve süreç oluşturmalarında aradaki güven kavramını senkronize etmeleri önemlidir. Örgütlenme sosyoloğu Walter Powell da şebekelerde / ağ toplumlarında işlemlerin / iş birliklerinin ayrı idari emirle değil; karşılıklı, tercihlili, birbirini destekleyici eylemlerde bulunan, güven ortamını oluşturan kişi veya örgütlerle gerçekleşeceğini savunur (Ferguson, 2020: 43). Güveni belirleyen ve öncülü olan kavram ise kültürdür. Kültürel değerlerinin etkisiyle güven düzeyi yüksek olan topluluklar, iş birliğini başarılı bir şekilde yürüterek verimliliği arttırabilen topluluklardır. Ancak güven çerçevesinde oluşturulan dayanışma içerikli iş birliğinde objektif olunmalı, ekonomik realistik düşüncesiyle kayırmacılıktan uzak bir süreç işletilmelidir (Fukuyama, 1998: 37-145). Oldukça zengin, uzun ve ilginç bir tarihe sahip olan kültür, bugünkü kullanımına 1750'lerde kavuşmuştur. Fransızcada aynı anlamı taşıyan bu kelime, insan zekâsı bilgisi ve geliştirilmesi açısından kullanılmıştır. (Güvenç, 2005: 96). Bilindiği üzere her toplumun kendine ait geçmişi hakkında farklı düşünce tarzlarının olduğu tarihsel kültürü vardır. (Donze ve Smith, 2018: 4). Tarihsel kültür kökleşmiş değerler olarak yaşamın her alanında olduğu gibi örgütlerin yaşamına da yansır (Castells, 2013: 238). Tarihsel etkide toplumsal bir karakter biçimi olan kültürün (Hofstede, 1980), “doğuştan aktarılan ahlaki alışkanlıklar” olmasının rolü büyüktür (Fukuyama, 1998: 44). Alışkanlıklar olarak benzetilen düşünce doğrultusunda örgütlerin kültürel anlayışlarının ya da örgüt kültürünün, örgüt üyelerinin düşüncelerini ve davranışlarını etkilediğini söyleyebiliriz. Çünkü nasıl ki insanların yaşamlarında sahip oldukları onları tanıtan

özellikleri kişilik olarak adlandırılıyorsa, kuruluşlar için de örgütsel özellikleri kültür aracılığıyla betimlenir (Cicerali, 2019: 2425). Kuruluşlar, kültür aracılığıyla belirli normları, tutumları ve davranışları üreten yenilikçi fırsatlar oluşturur (Douglas, 1982: 200-205).

Kavramı derin çalışma boyutlarıyla inceleyen Hofstede, kültürü bir toplumu diğerlerinden ayıran zihinsel programlama olarak tanımlamıştır (Hofstede, 1980: 5). Örgütlerdeki tanımlayıcılığı açısından bakıldığında ise kültür, çalışanların davranışlarını etkileyen inanç ve değerler sistemidir (Strode vd., 2009). Örgüt içerisindeki ya da örgütün iş birliği halinde olduğu diğer işletmelerle arasındaki davranışları kontrol etmede kültürel değerler, görünmeyen bir koordinasyon aracıdır (Chatman, 2010). İş birliği gerçekleştirilecek toplumların güvenilir olup olmadıklarına alt yapı oluşturacak düşünceler, genellikle ait oldukları toplumun kültürel değerleriyle özdeşleştirilir (Weare vd., 2014: 591). Kültürel farklılıklar, tedarik ağı içerisindeki paylaşımların akış düzeyini, örgütlerin çalışma biçimlerini ve yönetim tarzlarını etkiler (Sargut, 2015: 137). Nitekim 1980'lerin başında, birçok araştırmacı ve bilim adamı, ABD şirketlerinin neden Japon meslektaşları kadar iyi performans göstermediğini açıklamak için kültür kavramını kullanmaya çalışmıştır (Deal ve Kennedy, 1982; Ouchi, 1981).

Örgütlerin doğru iş birliği sağlayarak strateji geliştirmelerinde örgüt içi oluşturdukları kültür ve güven ilişkisi etkili olmaktadır (Knein vd., 2020: 4). Kültür, kişilerin veya örgütlerin davranışlarını, tutumlarını ve tutuma bağlı güven anlayışlarını ortak bir doğrultuda yönlendirir (Sargut, 2015: 93). Grup üyelerinin çevrelerini nasıl anladığını ve onlara nasıl tepki verdiğini etkiler. Her bireyin, toplumun, örgütün kültürel değerleri çeşitlilik gösterir. Bu nedenle iş yaşamında kültürel farklılıkların olduğu uluslararası alanda iş ilişkileri güvene ve karşılıklı müzakere ve sözleşmelere dayanarak yürütülmektedir (Doetzer, 2020: 2).

3. TEDARİK AĞI İÇİN FARKLI YAKLAŞIMLARIN ÖRNEKLEMİ OLARAK OTOMOTİV

Tedarik ağı; yeni bir kültürün ve ağ oluşumlarının artarak kendini göstermesi, dünya ekonomisinin farklı bir boyuta geçerek yeniden yapılanması ve çevrenin giderek önem kazanması sonucunda gelişmiş bir durumdur (Castells, 2013: 486). Bu doğrultuda örgütler varlıklarını sürdürebilmek, rekabet edebilmek, kendilerinden beklenen kalite ve hızda talebi karşılayabilmek ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlara karşı ayakta durabilmek, kısacası değişime uyum sağlayabilmek amacıyla kendilerini dış çevreye karşı daha esnek hale getirirler (Dijk, 2018: 56). Esnek yapıları sayesinde de işletmeler farklı ağ gruplarını oluşturarak veya ağ gruplarına dâhil olarak kuruluş amaçlarını gerçekleştirirler. Tedarik ağı da örgütler için rekabet avantajı sağlayan ağ ilişkileri/bağlantıları/birlikteliklerinden birisidir. İşletmeler için bir tedarik ağı oluşturmak veya ağa dâhil olmak, varlıklarını devam ettirebilmek ve rekabet edebilmek amacıyla şirket savaşlarında etkili olan yönetim anlayış tarzlarını ortaya koymada aracı roledir (Arıcıoğlu, 2000: 9).

Yönetim anlayış tarzlarını yansıtan ve ağı oluşturan ana sanayi ve yan sanayi firmaları aynı zamanda rekabetin yönünü ve ağın değerini belirler. Değeri belirleyen aslında içerikten çok kapsamıdır. Yani tedarik ağındaki tedarikçilerin, ana sanayi firmasına uyum göstermesini sağlayacak kriterleri içermeleri ve bu kriterlerin doğru biçimde şekillendirilmelidir.

Sistemlerin koordinasyonunu sağlayan tedarik ağında tedarikçiler, ortaklar, ara ürün sağlayıcılar, şirketler ve bayiler bilgileri kullanır, üretir ve dağıtım kanallarıyla paylaşır (Büyüközkan ve Göçer, 2018: 157). Tedarik zinciri aracılığıyla işletmeler devamlı ve kontrollü olarak taktiksel ve stratejik bilgiyi elde etmeyi başarırlar (Solmaz ve Türkay, 2014: 151). Bu nedenle tedarik zincirlerinin insanların ve şirketlerin yaşamını kolaylaştırması, araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından ilgi çekici

bulunmaktadır (Villamizar vd., 2019: 703-712). İlgi çekiciliğinin bir diğer sebebi; tedarik ağının, tüketicilerden hammadde tedarikçilerine kadar tüm ağa dâhil olan şirketleri tek bir işletme bütünselliğine erdirmesi ve işletmelerin çalışmalarını uyumlu ve yalın bir sürece dönüştürerek örgütlerin müşteri beklentilerini karşılamalarını kolaylaştırmasıdır (Güleş ve Çağlıyan, 2001: 55). Bu süreçte bütünselliği ve uyumu sağlayabilmek için tedarik ağlarının esnek olarak tasarlanması, iş birliğinin senkronizasyonu ile uzun süreli ve başarılı olunmasında etkili olacaktır (Giannoccaro ve Iftikhar, 2019: 2437).

Tedarik ağları bütünsel olarak ele alındığında ise dış faktörlere karşı savunmasızdır (Kshetri ve Voas, 2019: 6). Bunu aşmak için ağ üyeleri birbirlerine karşı ortak menfaatleri doğrultusunda bir tutum içerisinde olmalıdırlar ki sağlıklı bir iletişim ve rekabet ortamı içerisinde faaliyetlerini sürdürebilsinler. Yani ana sanayi ve yan sanayi işletmeleri birbirlerini bir bütün olarak değerlendirmeli ve iş ortağı olarak hareket etmelidirler (Yangınlar, 2018: 245). Bu nedenle ana sanayi işletmeleri rekabet avantajı elde edebilmek için tedarikçilerle pozitif yönde ilişki içerisinde olurlar (Powers ve Reagan, 2007: 1234-1235). Tedarik zincirini oluşturan tüm işletmelerin birbirleri ile sürekli ilişki içerisinde olmaları ve bu ilişkinin pozitif yönde ilerlemesi gayesi iş birliğini gerektirir (Yavuz, 2013: 221). İş birliği ile ana sanayi ve yan sanayi firmaları arasındaki ilişkinin amaca hizmet edebilmesini sağlamak, alıcı ve tedarikçilerin entegrasyonuna, güvene, kültürel değerlerine ve bu değerlerin şekillendirdiği örgüt kültürlerine bağlıdır (Bülbül vd., 2014: 96). Bu iş birliğindeki güven ve kültür aynı zamanda performans standartlarını oluşturacak yetkinliği de belirleyecektir. Ana sanayi firmalarının kaynak bulmalarının haricinde, üretim sürecini daimî/kesintisiz bir şekilde gerçekleştirmelerinde ve işletmelerin şimdiki ve gelecekteki konumunu belirlemede tedarikçilerin etkisi oldukça fazladır. Bu nedenle onlarla iş birliğinde iyi ilişkiler kurmalıdırlar (Sancaktutan, 2018: 20; Yangınlar, 2018: 239).

Tedarik ağı ile iş birliğinin gerçekleştirildiği en önemli sektörlerden biri otomotiv endüstrisidir. Pek çok araştırmacı otomotiv sektörü tedarik ağını güven, kültür ve iş birliği çerçevesinde incelemiştir (Wasti, 2001; Yenidoğan ve Windsperger, 2011; Solmaz ve Türkay, 2014; Arvidsson ve Melander, 2020). 1980'lerin ortalarından bu yana otomotiv endüstrisi, bileşen üretiminin organize edilme biçiminde temel bir yeniden yapılanma geçirerek geleneksel entegre üretim sistemleri, yerini daha dinamik, parçalanmış tedarik zincirlerine bırakmıştır (Helper, 1991).

Otomotiv endüstrisi, dünya ekonomisinde önemli bir istihdam alanı ve aynı zamanda etkili bir gelir kaynağıdır. Bu endüstride üretilen ürünler iş birliği içerisinde çalışması gereken, birçok bileşenden oluşan ürünlerdir. Otomobil üreticileri bu nedenle istikrarlı, hızlı ve beklentileri karşılayacak üretim yapabilmek için uygun parça tedarikçileriyle çalışmayı tercih ederler (Ueda, 2003: 98). Uygun parça tedarikçileriyle istikrarlı bir ilişkide olarak, bir tedarik ağı içerisinde yer almak firmalara tecrübeli ve donanımlı bir tedarik sistemi avantajı sağlar. Ağ içerisindeki ilişkilerin kuvvetli olması tedarikçilere iyi bir pazar alanı sağlayacaktır. Oluşan ağların ömrü, ağa üye olan firmalar arasındaki güvene bağlı olarak sürecektir (Fukuyama, 1998: 36).

Karmaşık tedarik zinciri yapısına sahip olan otomotiv endüstrisinde kültür ve güven, tedarik ağı ilişkisini belirleyicidir. Güven ve kültür belirleyiciliğinde otomotiv tedarik ağı incelenirken, Batılı şirketlerin tedarik ağı incelemeleri, literatürde genellikle Japon tedarik ağıyla karşılaştırılarak gerçekleştirilmiştir. Birçoğunda ortak kanı özellikle Amerikan stratejisinin bir piyasa organizasyonu olduğu, Japon stratejisinin ise büyük tedarikçilerle iş birlikçi ilişkileri içeren daha hibrit bir organizasyon olduğudur (Brandes vd., 2012: 4).

II. Dünya Savaşı'na kadar Amerika başta olmak üzere Batılı şirketler otomotiv endüstrisinde öncü konumdadır. Japonlar ise tedarikçi ya da yan sanayi üreticisi olarak süreçte yer alır. Nitekim en büyük otomobil üreticisi ülkelerden biri olan Amerika'da yedek parça pazarlarının büyüklüğü ve montaj

için orijinal parçalardan daha çok yedek parça tedarik eden parça üreticileri Japon verimlilik grubu için dikkat çekmiştir (Ueda, 2003: 101). “Almanya ve Fransa başta olmak üzere Avrupa’da doğup, ABD’de gelişip güçlenmiş” olan otomotiv endüstrisinin daha sonra Japon güç ve liderliğinde devam etmiştir. Bu durumda Batının kültürel altyapısı ve kendini yenilememesi etkili olmuştur (Başkak ve Mihçioğlu, 2004). Japonya rekabette kendi stratejisini geliştirerek öncü olmuştur. Bu strateji 1950’li yıllarda Japonya’nın Toyota’da uyguladığı yalın üretim tekniği ile rekabet üstü olması, yalın tedarik zinciri politikası “ağ rekabeti” kavramını, yani tedarik zincirlerinin de birbirleriyle rekabet eden mekanizmalar olduğunu göstermiştir (Güleş vd., 2019: 16). Bu rekabette Amerikalı otomotiv üretim firmaları ve tedarikçileri Japon firmalara göre biraz daha geride kalmışlardır. Daha önce yapılmış olan araştırmalarda ana sanayi şirketlerinin, yan sanayi şirketlerine özellikle teknik ve yönetsel alanlardaki gönüllü yardımların, ilişkilerin güven çerçevesinde gelişmesinde etkili olduğunu göstermiştir. Bu noktada Amerikalı tedarikçiler, üretim süreçlerinin iyileştirilmesinde ve maliyetlerin azaltılmasında Japon üretim şirketlerinin ABD’li şirketlere göre daha yardımsever olduklarını belirtmişlerdir (Dyer ve Chu, 2011: 22).

Günümüz Amerikan otomobil şirketlerinin temel özellikleri ise geçmişe göre biraz daha farklıdır. Örneğin rekabet edebilmek amacıyla; tedarikçileriyle uzun süreli ilişkiler geliştirirler, parça üreticileri, ana sanayi firmalarına eşit pozisyonda ve belirli bir otomotiv üreticisiyle ayrıcalıklı ve güçlü bir ilişki olmadan işlerini devam ettirebilirler, yan sanayi şirketleri birbirleriyle adaletli bir şekilde rekabet ederler ve birbirlerini tamamlarlar ve otomobil üreticileri, tedarikçilerinin Ar-Ge çalışmalarına ve iş birliği yapacaklarına güvenerek işlerini yürütürler (Ueda, 2003: 100-102).

Savaş döneminde ve sonrasında Amerika ekonomisinin baskın etkisi altında olan Japonya ekonomisini geliştirebilme ve yetiştirebilme çabaları endüstride rekabetçi konumda olmalarını sağlamıştır (Suzuki, 2003: 176). Japon otomotiv firmalarının dikkat çeken rekabetçi stratejilerinden biri kültürel değerlerinden kaynaklı olarak, daha hızlı, kaliteli ve beklentileri karşılayacak bazı parça ve bileşenleri kendileri üretmek yerine, ekonomik bağımlılık oluşturarak tedarikçilerine bırakmalarıdır (Dohse vd., 1985: 118). Japonların özellikle kültürlerinden kaynaklı daha çok iletişim halinde ve bilgi paylaşımı odaklı olmaları onların temel rekabet stratejilerinden biri olarak kendini göstermektedir. “Karşılıklı ahlaki yükümlülüklerle dayanan bir cemaat olarak, ağ yapısı belki de en yetkin bir biçimde Japonya’da gelişmiştir. Yaşam boyu istihdam sisteminin yanı sıra keiretsu veya başka bir deyişle şirket ağları, Japon ekonomisinin ikinci benzersiz özelliğidir. Bu ekonominin işleyişi de yüksek düzeyde güven ilişkilerine katılmada gösterilen yaygınlaşmış yeteneklere bağlıdır” (Fukuyama, 1998: 180). Oluşturdukları ağ sistemleri ile otomotiv başta olmak üzere birçok sektörde dikkat çekicidirler.

Taylor tarafından modern sonrası örgütler olarak nitelendirilen Japon şirketlerinin (McCormick, 2007: 758) pek çok sektörde önde gelen ülkelerden biri olması iş birliği sistemlerini ve birbirlerine bağlılıklarını dayanışma içerisinde gerçekleştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Aile şirketlerinden yola çıkarak küçük gruplar halinde hareket eden Japon şirketleri, II. Dünya Savaşı öncesi zaibatsu, sonrasında keiretsu ağları ile ekonomilerini düzeltmeye çalışmışlardır. Herikisi de Japon toplumu ve kültürüne yaslanan yapılar ile Japon şirketleri iş birliğine teşvik eden ve iş birliğine odaklanarak rekabet stratejisi oluşturmuşlardır (Alkış ve Temizkan, 2013: 75-81, Bhappu, 2001: 161). Özellikle yan sanayi firmalarının keiretsu ağlarına dâhil olmaları ekonominin canlanmasında etkili olmuştur (Dedoussis, 2001:177). Japon hükümeti özellikle zaibatsu ve keiretsu ağlarını desteklemiştir. Bu desteğin altında yatan sebeplerden biri de Japon şirketlerin kaynak ve temel alt yapıdan yoksun olmaları ve birbirlerine güvenmelerini kaçınılmaz kılmasıdır (Chen vd., 2017).

Bu yapılanmaların ve Japon hükümet politikalarının Japonya'nın otomotiv endüstrisine katkısı 1960'larda kendini göstermeye başlamıştır. Otomobil üretimini geliştirdikçe tedarikçi sayısını artırma stratejisi geliştirerek, 1980'li yıllarda dünyadaki otomotiv sektöründe güçlü bir yapıya erişmiştir ve dünyanın önde gelen motorlu araç ihracatçısı ülkelerinden olmuştur (Başkak ve Mihçioğlu, 2004). 1980'lerden 1990'ların ilk yıllarına kadar, köklü değişikliklerin görüldüğü otomotiv endüstrisinde Japon imalat şirketleri kendi aralarında iş birliği gerçekleştirerek, çok fonksiyonlu ve yüksek kaliteli ürünleri düşük maliyette üreterek ve piyasaya da düşük fiyattan sunarak dünya pazarında rekabet avantajı elde etmişlerdir (Sakaguchi, 2010: 183). 1990'ların sonlarında Japon örgütleri, stratejik konumlarını güçlendirmek için iştirak şirketleri kurmayı tercih ederek yan sanayi kuruluşlarını satın almıştır (Kaneda, 2010: 52).

Yönetim kararlarına katılma ve grup bilincinin hâkim olduğu yönetim sistemine sahip olan Japonya (Tüz, 2001: 21) ile ilgili olarak McCormick çalışmasında, "Ouchi'nin (1981) organizasyon metninin kullanımlarını ve Japon kuruluşlarının Weberian Bürokrasisine uygulanabilir alternatifler sağladıkları konusundaki merkezi tezinden" yararlanarak aşağıdaki tabloyu oluşturmuştur (McCormick, 2007: 755-757).

Tablo 3.1: 1980'lerde Japon Modeli ile Weberyen Modeli Karşılaştırması

Macionis'ten "Japon Modeli"	ABD İstihdam Uygulaması	Giddens'dan Japon Modeli	Giddens'in Weberian Modeli Notları
<i>İşe alma ve ilerleme</i> Japon örgütlerinde yeni mezunlar işe alınırken bir grup halinde seçilirler ve eşit şartlarda hak ve sorumluluklardan yararlanırlar. Gerekli görüldüğünde özel terfiler yıllar sonra içlerinden bir kişi olacak şekilde seçilmektedir.	Amerikan şirketlerinde çalışanlar yüksek limitte maaş ve kısa zamanda terfi için sürekli birbirleriyle rekabet halindedirler.	Şirketin tüm kademelerinde iş görenler takımlara ayrılır ve değerlendirmeler bireysel performanslara göre değil takım performanslarına göre değerlendirilir.	
<i>Ömür boyu güvenlik</i> Japonya'da kurumsal şirketlerde çalışanlar ömür boyu istihdam düşüncesiyle işe alınırlar. İş değişikliği sık sık ve kolay şekilde gerçekleşmez.	ABD'de iş güvenliği örgütten örgüte değişmektedir. İş görenler kendi avantajları doğrultusunda istedikleri zaman iş değişikliği yapabilirler.	<i>İş güvenliği</i> Japon büyük kurumsal şirketlerinde kişilere ömür boyu istihdam konusunda garanti vermektedir. Maaş, sorumluluk ve terfiler performanstan ziyade o şirkette çalışma süresine göre belirlenmektedir.	Batıda terfiler rekabetçi düşünceyle çalışanların performanslarına göre belirlenmektedir.
<i>Uzmanlaşmamış Eğitim</i> Japon işverenler, çalışanlarını işe aldıkları andan itibaren, çalışanların sürekli aynı işyerinde çalışacakları düşüncesiyle eğitilmeleri konusunda desteklerler.	ABD'deki bürokratik örgütlenme yapısı, bir kişinin tüm kariyeri genellikle tek bir odağa sahip olacak şekilde özel faaliyetlere dayanmaktadır.	<i>Daha az uzmanlaşma</i> Japon şirketleri çalışanları ABD'dekilere göre daha az uzmanlaşırlar.	İşe yeni başlamış Amerikalı bir stajyer alanıyla ilgili uzmanlaşacak kadar hem işe ilk başladığı dönemde hem de sonrasında eğitim alır.
<i>Toplu karar verme</i> Japon yöneticiler, şirketlerinin performansları ile ilgili	Amerikan şirketlerinde kararlar yalnızca belirli	<i>Aşağıdan yukarıya karar verme (Ringi karar verme sistemi)</i>	

sorumluluk alırken aynı zamanda alınacak kararlarda çalışanların da fikir sunmalarını desteklerler. Böylece çalışanların ve örgütün bir bütün olarak çalışmasını desteklerler.	bir grup yönetici tarafından alınır.	Japonların aşağıdan yukarıya karar verme sistemi olarak adlandırdıkları düzende; üst yöneticiler alt düzeydeki çalışanların fikirlerine önem verirler ve bu danışma sistemini düzenli halde gerçekleştirirler.
Bütünsel katılım Japon şirketler, çalışanlarının hem özel hem de iş yaşamlarıyla bütünsel olarak ilgilenirler. İşverenlerin çalışanlarına yönelik etkileşim oluşturmaları, kolektif kimliği güçlendirir ve çalışanların üstlerine karşı saygı çerçevesinde öneri ve eleştiri yapmalarında rol oynar.	Amerikalı şirketlerde iş görenlerin özel hayatları ve çalışma hayatları birbirinden bağımsız şekilde düşünülür.	İş ve özel yaşamın birleştirilmesi Japon şirketleri çalışanlarının ev almaları, çocuklarının eğitimi, düğün ve cenaze masraflarının karşılanması gibi konularda ihtiyaçlarını karşılayarak, onlardan yüksek bir sadakat duygusuyla örgütü sahiplenmelerini umarlar.

“Weber’in bürokrasiyi betimlemesinde, kurum içindeki bireyin işi ile dışarıdaki faaliyetleri arasında net bir ayırım vardır. Bu aslında firma ile çalışan arasındaki ilişkinin ekonomik olduğu birçok Batılı şirket için geçerlidir.”

Batılı şirketlerin özellikle Amerikalı şirketlerin rekabette Japonya ile kıyaslanmaya başladığı ilk dönemlerde kültürlerinden uzak bireyci bir tarzlarının olduğu açıktır. Japon stratejilerini izlemeye başlamalarıyla her ne kadar bireycilikten uzak kalmaya çalışsalar da aynı durumu günlük hayatlarında kurumsallaştıramadıklarından temel farklılıkları devam etmektedir. Otomobillerin üretiminden satış sonrası hizmetlerine kadar ki tüm süreçleri baz alındığında, günümüzde FORBES satış rakamlarına göre Japon otomobil firmaları ilk sıralarda yer almaktadır (FORBES, 2021).

Kökenleri ve kültürleri farklı olmasına rağmen Japon şirketleri geliştirdikleri tekniklerle, batılı şirketlerden daha başarılı olabilmekte ve etkileyebilmektedir (McCormick, 2007: 754). Japonya bu durumu Toyota firmasındaki uygulamalarla gerçekleştirmiştir. Batının rekabet üstünlüğünü sekteye uğratan Toyota geliştirdiği stratejilerle fark oluşturan sektördeki ilk şirketlerden biridir. Toyota'nın belirlediği ve uyguladığı teknik ve stratejiler Toyotizm olarak adlandırılmıştır. Toyotizm, sıfır stok amacıyla tedarikçi firmaların tam zamanında üretim tekniği bilincinde olarak üretime uyum sağlamaları ve ana sanayi ve yan sanayi firmalarının iş birliğini harekete geçirerek oluşturulmuştur (Dohse vd., 1985: 129-131). Toyota'nın bu sistemi aslında, insanı önemseyen, inovasyona ve iş birliğine teşvik eden “Toyota Yolu” ve yalın üretim, kaizen, kanban, tam zamanında uygulamalarının geliştirildiği “Toyota Üretim Sistemi” olarak belirlediği iki temel değerden oluşmuştur (Iyer vd., 2009: 1-3). Japonya daha sonra bu teknik ve stratejileri otomotiv sektörü harici diğer şirketlerde de uygulamıştır ve neredeyse tüm dünyada da örnek alınır durumdadır.

Yapılan araştırmalarda Japonya'da tüm dünyada örnek alınarak kullanılan tekniklerinin tamamen kültürlerinin etkisiyle ve birbirlerine karşı güven duygularının daha fazla olması neticesinde ortaya çıktığı anlaşılmış ve rekabete devam edebilmek için örnek alınmaya başlamıştır (Abeglen, 1959; Dore, 1973; aktaran Parlak, 1999: 88).

4. İŞ BİRLİĞİ, GÜVEN VE KÜLTÜRÜN TÜRKİYE’DE FAALİYET GÖSTEREN BATI VE JAPON OTOMOTİV FİRMALARI ÜZERİNDEN ARAŞTIRILMASI

Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren Batı ve Japon firmaları ile onların tedarikçileri arasındaki ilişkiler çalışmanın amacı doğrultusunda nicel araştırma yöntemi kullanılarak araştırılmıştır.

4.1. Araştırma Yöntemi ve Örneklem

Bu çalışma niceliksel araştırma yöntemleri doğrultusunda tasarlanmış bir araştırmadır. Elde edilen veriler tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesinde (YEM) aracılık etkisi teknikleri kullanılarak analiz edilip hipotezler test edilmiştir. YEM tercih edilme sebeplerinden biri, bu modellemenin hem gizil hem de gözlenen değişkenleri içermesi ve çok değişkenli verilerin analiz edilebilmesidir.

Araştırma evreni; Türkiye’de faaliyet gösteren otomotiv sektöründeki orijinal ekipman üreticisi tedarikçilerdir. Araştırmanın örneklemini ise, Türkiye’de faaliyet gösteren Batı ve Japon menşeli otomobil üreticileri için OEM tedariki yapan yan sanayi firmalarıdır. Anket yapılacak olan firmalar TAYSAD (Taşıt Araçları Tedarik Sanayicileri Derneği) web sayfasından (<https://www.taysad.org.tr/>), organize sanayi bölgelerinin web sayfalarından ve şehirlerin ticaret odalarından yararlanılarak tespit edilmiştir. TAYSAD verilerine göre ana sanayiye destek olan OEM tedarikçi sayısı 477 üyedir (TAYSAD, 2019). Bu bilgiye paralel olarak tespit edilen şirketlerin her birinin kurumsal web sayfaları incelenerek referans firmalarına kadar kontrol edilmeye çalışılmıştır. Toplamda Batı ve Japon menşeli firmalar için tedarik yapan 371 firma belirlenmiştir. Firmalardan 51 tanesi araştırma grubunun dışında (diğer) olduklarını belirten işaretleme gerçekleştirdiklerinden analize dâhil edilmemişlerdir. Araştırma anketleri BAP desteği ile online olarak anket firması tarafından gerçekleştirilmiştir.

4.2. Hipotezler ve Araştırma Modeli

Alıcı-tedarikçi ilişkilerinin gelişimi, ulusal kültür bağlamında bir bakış açısıyla irdelendiğinde daha iyi anlaşılabilir. Kültür etkisi literatürde Hofstede’nin geliştirmiş olduğu kültür boyutları aracılığıyla incelenmiştir (Kozan vd., 2006: 663). Hofstede’nin Kültürel Boyut Teorisi toplumların sahip oldukları kültürel değerlerinin bireylerin davranışlarını nasıl etkilediğini ve neden belirli bir kalıba dayanacak şekilde davranıldığını açıklamaktadır. Çünkü insanlar yaşadıkları toplumun etkisinde bağlı buldukları kültürel değerlerine göre inançlarını ve faaliyetlerini gerçekleştirirler (Daghfous vd., 1999: 320-322). Bu doğrultuda H_{1a} , H_{1b} , H_{2a} , H_{2b} , H_{3a} , H_{3b} , H_{4a} , H_{4b} , H_{5a} ve H_{5b} hipotezleri incelenmiştir.

Alıcı ve tedarikçiler arasındaki ilişkide kültür kavramı soyut düzeyde, literatürde de belirtildiği gibi, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada Batı menşeli ve Japon menşeli tedarikçilerin kültürel farklılıkları gözetilerek hipotezler kültür aracılığını ölçmeye yönelik kurgulanmıştır.

Hızla değişen yaşam koşullarıyla birlikte kızışan rekabet ortamı, dijitalleşme ve bazı şirketler için kontrolsüzlüğe doğru evrilme düzeyinde kabul edilebilecek bilgi teknolojilerindeki hızlı değişim, iş dünyası için otomotiv gibi özellikle karmaşık yapıları içeren sektörlerde iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Otomotiv endüstrisindeki geniş kapsam alanı ve kompleks yapı, iş birliği sisteminde güven ve kültürel değerleri aracı olarak kullanabilmektedir. Otomotiv tedarik zincirinde; fiyat, Ar-Ge, yenilikçilik, kalite ve termin olarak belirlenmiş kriterlerin Batı ve Japon yönetiminde, kültür kavramı bağlamında (aracılığıyla) iş birliğindeki farklılığı belirlemedeki etkileri amaçlanmaktadır. Kültürel analizin amacı, sosyal yapılar ile bu yapıların etkisi ve desteği olan fikirler, tercihler ve davranışlar arasındaki tutarlı ilişkileri belirlemektir (Weare, 2014: 592).

Batılı otomotiv tedarik zincirinin kültürel değerleri etkisinde çok sayıda tedarikçinin güven duygusundan uzak esas olarak fiyat temelinde rekabet ettikleri görülmektedir (Wasti vd., 2006: 949). Ancak fiyat bir tedarikçi seçiminde önemli olsa da bu düşüncenin aksine güven ve kültür gibi somut olmayan kavramların ilişki belirlenimci olduğu açıktır (Arvidsson ve Melander, 2020: 138). Bu kapsamda H_{1a} ve H_{1b} hipotezleri oluşturulmuştur.

- H_{1a}: Batı otomotiv tedarik zincirinde fiyat, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.
- H_{1b}: Japon otomotiv tedarik zincirinde fiyat, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.

Otomotiv sektöründeki rekabetçi ortam, pazarda büyümenin sınırlı kalması, müşteri tercihlerindeki çeşitlilik ile birlikte ilave donanımın maliyetlerinin karşılanabilmesinde yeni yol veya yöntemler geliştirmek için araştırma geliştirme faaliyetleri yapılmaktadır (Otomotiv Sektör Raporu, 2020: 14). Batıda ve Doğuda farklı ülkelerde Ar-Ge çalışmaları sektör için önemlidir (Pişkin, 2017: 14). Ana sanayi firmalarının tedarikçilerinin Ar-Ge çalışmalarına yapacağı yatırımlar aynı zamanda aradaki güvenin de bir öncülü olacaktır (Fawcett vd., 2004: 20-23). Aynı zamanda toplumların araştırma kültürleri de bu faaliyetlerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesinde etkili olmaktadır. Bu nedenle H_{7a} ve H_{7b} hipotezleri tasarlanmıştır.

- H_{2a}: Batı otomotiv tedarik zincirinde Ar-Ge, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.
- H_{2b}: Japon otomotiv tedarik zincirinde Ar-Ge, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.

Tedarikçilerle iş birliğinin gerçekleştirilmesi yeniliklerin uygulanmasıyla son derece ilgilidir. Alıcı-tedarikçi arasındaki güven düzeyi ve kültürel değerleri inovasyon çalışmalarındaki başarısında kilit bir rol oynar. Kültürün yenilikçilikteki belirleyiciliği, alışkanlıklardan vazgeçebilme ya da inovasyona karşı kabullenilme düzeyiyle ilgilidir (Tirolli ve Lemos, 2021: 373). Bu doğrultuda H_{3a} ve H_{3b} hipotezleri oluşturulmuştur.

- H_{3a}: Batı otomotiv tedarik zincirinde yenilikçilik, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.
- H_{3b}: Japon otomotiv tedarik zincirinde yenilikçilik, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.

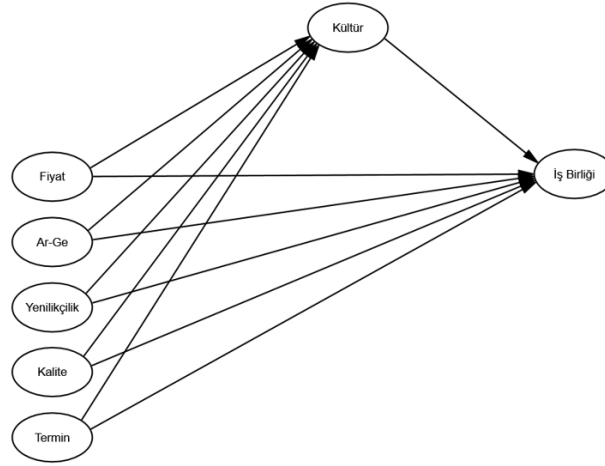
Kalite, tedarik zinciri boyunca ürünlerin üretimi ve teslimatında yer alan katma değer sürecinde önemlidir. Tedarik zinciri boyunca müşterilerin gereksinimlerini karşılayan hatasız bileşenlerin ve parçaların üretimi, nihai ürünlerin kalitesi için kritiktir (Sila vd., 2006: 491-492). Ancak uygulayıcı yönetici, daha geniş bir tedarik zinciri bağlamında kalite ve teknolojinin önemini kabul etmiş olsa da tedarik zinciri kalitesi ve teknoloji yönetiminin kritik boyutları belirsizliğini koruyor (Kuei vd., 2002: 890). Bu belirsizlikte kalitenin dolaylı etkisini Batı ve Japon menşeli tedarikçilerde incelemek amacıyla kültür için H_{4a} ve H_{4b} hipotezleri düzenlenmiştir.

- H_{4a}: Batı otomotiv tedarik zincirinde kalite, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.
- H_{4b}: Japon otomotiv tedarik zincirinde kalite, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.

Batılı ve Doğulu toplumlar için zaman yönetimi farklı kabulleniş tarzlarıyla yönetilmektedir. Zamana bakış esnekliği ve yönetimi Batılılar için tartışmaya kapalı bir konu iken, Doğulu toplumlarda esnek bir yapıdadır (Sargut, 2015: 70). Bu farklı anlayış elbette kültürel özelliklerinden kaynaklanır ve iş yaşamına da yansır. Zaman kavramı, alıcı-tedarikçi ilişkilerinin sağlam bir şekilde ilerletilmesinde en çok gündeme gelen etkenlerden biridir. Bu nedenle H_{5a} ve H_{5b} hipotezleri kurgulanmıştır.

- H_{5a} : Batı otomotiv tedarik zincirinde termin, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.
- H_{5b} : Japon otomotiv tedarik zincirinde termin, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.

Amaç ve ortaya konulan hipotezler aracılığıyla oluşturulan araştırma modeli Şekil 4.1'de sunulmuştur. Bu model oluşturulurken fiyat, Ar-Ge, yenilikçilik, kalite ve termin bağımsız değişken, kültür aracı değişken, iş birliği ise sonuç değişkeni olarak ele alınmıştır.

Şekil 4.1: Araştırma Modeli

4.3. Katılımcılar

Araştırmada ankete katılım sağlayan firmalar TAYSAD (Taşıt Araçları Tedarik Sanayicileri Derneği), organize sanayi bölgelerinin web sayfalarından ve şehirlerin ticaret odalarından yararlanılarak elde edilmiştir. TAYSAD verilerine göre 2020 yılı için 477 olarak belirtilmiş olan OEM tedarikçilerinden Batı ve Japon menşeli firmalar için tedarik yapan 371 firma tespit edilmiştir. Bu firmalardan 51 tanesi araştırma anketinde araştırma grubunun dışında işaretleme yaptıklarından çalışma analizine dahil edilmemiştir.

Tablo 4.1: Katılımcı bilgileri

Katılımcı Grubu	Toplam Katılımcı Sayısı	Marka	Katılımcı Sayısı	Yüzde
Batı Menşeli	143	Ford	58	15,6
		Mercedes	43	11,6
		Renault	42	11,3
Japon Menşeli	177	Toyota	83	22,3
		Honda	72	19,4

	Isuzu	22	5,9
Diğer	51	-	51
Toplam	371	-	371

Araştırma verilerindeki asıl hedef grubumuzda olan OEM tedarikçisi olan firmalar ise veri grubunun yaklaşık %92'sini oluşturmaktadır.

Tablo 4.2: Firmanın Üretim Zincirindeki Konumu

Firmanın Üretim Zincirindeki Konumu	Sayı	Yüzde
Fason İmalatçı (Bir üretim aşamasını başka bir firma adına gerçekleştiren firma)	31	8,4
OEM Yedek Parça İmalatçısı (Bir makine parçasını kendi markasıyla üreten firma)	340	91,6
Toplam	371	100,0

4.4. Ölçüm Araçları

Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Ankette yer alan ifadeler güven, kültür, iş birliği ve termin, kalite, Ar-Ge, yenilikçilik ve fiyat kavramlarını analiz etmeye yönelik ölçeklerden oluşmaktadır.

İş birliği ölçeği; bilgi paylaşımı, karar senkronizasyonu ve kaynak paylaşımı olmak üzere üç boyutu kapsamaktadır. Her bir boyut beşer ifade içererek tüm iş birliği ölçeğini 15 ifadeye oluşturmaktadır. Ölçek Cao ve arkadaşları (2010) tarafından geliştirilmiş, Doğanay tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ters bulunan ifade bulunmamaktadır.

Termin ölçeği; Flynn, Huo ve Zhao (2010) tarafından geliştirilmiş 6 ifadeli ölçeği, 5 ifade olarak yeniden uyarlayan Gilanlı (2018)'nin çalışmasından alınmıştır. Gilanlı çalışmasında ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik testlerini gerçekleştirmiştir. Ölçekteki beş ifadenin hiçbiri ters ifade içermemektedir.

Kalite ve fiyat ölçekleri; Erdoğan (2018)'in tez çalışmasında düzenlemiş olduğu ankette yararlanılarak oluşturulmuştur. Erdoğan çalışmasında, Cao ve Zhang (2010), Doney ve Cannon (1997) ve Akgün vd. (2007)'nin geliştirdikleri ölçeklerden yararlanarak, anket formunu oluşturduğunu ve güvenilirlik sonuçlarını elde ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu çalışmada Kim (2009)'un geliştirmiş olduğu ölçekten yararlanılmıştır. Bizim çalışmamızdaki anket formunda kalite ölçeği 4, fiyat ölçeği ise 5 ifadeden oluşmaktadır.

Ar-Ge ölçeği; Reyhanoğlu (2006)'nin doktora tezinde kullanmış olduğu ölçekten uyarlanarak 5 ifadede düzenlenmiştir. Ölçekte ters ifade bulunmamaktadır.

Yenilikçilik ölçeği; Demir (2017)'in doktora tez çalışmasında, Chesbrough (2003)'dan uyarlanmış olduğu ölçekten ve Gilanlı'nın çalışmasından alınmıştır. Son iki ifade ise çalışmamıza ve ölçeğe uygun olacak şekilde tarafımızdan uyarlanmıştır. Yenilikçilik ölçeğindeki beş ifadede ters ifade yer almamaktadır.

Kültür ölçeği; Hofstede (1980) tarafından geliştirilmiş olan "Kültürel Boyut Teorisi"ndeki altı boyuttan yararlanılarak çalışmaya uyarlanmıştır. Bu boyutlardan güç mesafesi, bireyselliğe karşı kolektivizm ve belirsizlik boyutları kullanılmıştır. Ölçek 22 ifadeden oluşmakta ve ifadeler direkt kültür kelimesini adlandırmadan tedarikçi firmanın bakış açısıyla ana sanayi firmasının tutumlarını anlamaya yöneliktir.

Ölçeklerin cevap skalasında yer alan tüm ifadeler “Kesinlikle Katılmıyorum (1) ile Kesinlikle Katılıyorum (5)” olmak üzere 5’li likert tipine göre düzenlenmiştir.

4.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında edinilen verilerin analizinde IBM, SPSS ve AMOS programları kullanılmıştır. Bu doğrultuda anket formunun iç tutarlılığını ölçmek için güvenilirlik analizi, elde edilen verilerin gerçeği yansıtırma durumlarının tahlili için geçerlilik analizi, anket formunu oluşturan değişkenlerin yapısal geçerliliklerini belirleyebilmek için de doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve değişkenler arasındaki ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Daha sonra bağımsız değişkenler ve sonuç değişken arasındaki aracı bağımlı değişkenlerin aracılık etkisini ölçmek için yapısal eşitlik modellemesinde aracılık etkisi tekniği kullanılmıştır. Aracılık etkisi analizinde daha geçerli ve güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlayan çağdaş yaklaşım tercih edilmiştir.

4.5.1. Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlilik Analizleri

Tablo 4.3: Güvenirlik Analizi

Ölçek	Ölçüm Aralığı	Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
İş Birliği		0,937	15
<i>TZ İş Birliği Bilgi Paylaşma</i>	5’li Likert Ölçek (1-5 arası)	0,884	5
<i>TZ İş Birliği Karar Senkronizasyonu</i>		0,844	5
<i>TZ İş Birliği Kaynak Paylaşımı</i>		0,804	5
Kültür		0,958	22
<i>Kültürün Güç Mesafesi Boyutu</i>	5’li Likert Ölçek (1-5 arası)	0,868	5
<i>Kültürün Güç Mesafesi Boyutunda Temel Farklılıklar</i>		0,866	6
<i>Kültürün Bireyselleşmeye Karşı Kolektivizm Boyutu</i>		0,829	5
<i>Kültürün Belirsizlik Boyutu</i>		0,870	6
Termin	5’li Likert Ölçek (1-5 arası)	0,859	5
Kalite	5’li Likert Ölçek (1-5 arası)	0,863	4
Fiyat	5’li Likert Ölçek (1-5 arası)	0,852	5
Ar-Ge	5’li Likert Ölçek (1-5 arası)	0,829	5
Yenilikçilik	5’li Likert Ölçek (1-5 arası)	0,821	5

Cronbach’s Alpha katsayısının $0,70 \leq \alpha \leq 0,90$ aralığında veya $\alpha \geq 0,90$ durumunda olması, ölçeğin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu açıklar. Bu değer aralığındaki cronbach’s alpha katsayısı, ölçeğin bilimsel yargıların oluşturulmasında uygun olduğunu kanıtlar (Özdamar, 2013: 555). Tablo 4.3’teki sonuçlar ölçeğin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu gösterir.

Tablo 4.4: Faktörlere Ait Geçerlilik Değerleri

	CR	AVE	\sqrt{AVE}	MSV	ASV
Bilgi Paylaşımı (Tedarik Zinciri İş birliği)	0,87	0,70	0,83	0,64	0,63
Karar Senkronizasyonu (Tedarik Zinciri İş birliği)	0,84	0,68	0,82	0,61	0,61
Kaynak Paylaşımı (Tedarik Zinciri İş birliği)	0,80	0,67	0,81	0,58	0,58
Termin	0,84	0,71	0,84	0,60	0,61
Kalite	0,85	0,73	0,85	0,63	0,63
Fiyat	0,83	0,72	0,84	0,62	0,64

Ar-Ge	0,80	0,60	0,77	0,56	0,57
Yenilikçilik	0,81	0,67	0,81	0,59	0,59
Güç Mesafesi (Kültür)	0,88	0,67	0,81	0,58	0,59
Temel Farklılıklar (Kültür)	0,85	0,69	0,83	0,60	0,60
Belirsizlik (Kültür)	0,82	0,61	0,78	0,52	0,54
Bireyselleşmeye Karşı Kolektivizm	0,85	0,64	0,80	0,59	0,59

Tüm bu çıkarımlardan Tablo 4.4'te tüm değişkenlerin AVE değerlerinin 0,5'ten büyük olma koşulunu sağladığını görüyoruz. Yapılan geçerlilik analizi sonuçlarına göre tüm faktörlerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu (tüm CR değerleri 0,70'in üzerindedir) gözlenmiştir. AVE değerlerinin 0,5'in üzerinde olması ve CR değerlerinden düşük olması faktörlerin birleşim geçerliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu değerlerin MSV ve ASV değerlerinden büyük olması da ayırışım geçerliliğinin olduğunu göstermektedir.

4.5.2. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizleri

Araştırma modeli kapsamında önerilen hipotezlerin analizi öncesinde, araştırmada kullanılan ölçeklerin yapısal geçerliliklerinin belirlenmesine yönelik DFA yapılmıştır. Analiz yapılırken ölçekte yer alan ifadelerin standardize edilmiş regresyon katsayısının 0,70'ten düşük olmamasına ve p değerinin 0,05'ten büyük olmamasına dikkat edilmiştir (Hair vd., 2009: 679). Modele ait uyumlulukları belirleyebilmek için CMIN/DF, RMR, IFI, CFI, RMSEA ve SRMR değerleri incelenmiştir. Analiz sonucunda bazı değerlerde gerekli referans değerlerine ulaşılmamış ve iyileştirmeler için maddeler arasında modifikasyonlar yapılmıştır. Ölçeklere ilişkin DFA sonucunda elde edilen uyum indeks değerleri Tablo 4.5'te verilmiştir.

Tablo 4.5: Model Uyum İyiliği Değerleri

Model	P	CMIN/DF 0<x2/df<5	GFI >,90	CFI >,90	RMSEA <,08	SRMR <,08
İş Birliği	0,001	1,575	0,952	0,983	0,039	0,0309
Kültür	0	1,730	0,919	0,970	0,044	0,0308
Termin	0,058	2,281	0,990	0,993	0,059	0,0178
Kalite	0,405	0,905	0,998	1	0	0,0085
Fiyat	0,738	0,550	0,997	1	0	0,0099
Ar-Ge	0,064	2,088	0,989	0,991	0,054	0,0220
Yenilikçilik	0,009	3,061	0,983	0,983	0,075	0,0291

Değerler, tabloda yer verilen kriter değerler doğrultusunda kabul edilebilir uyum düzeyine sahiptir. Modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar iş birliği ölçeğinin ön görülen yapısının doğrulandığını göstermiştir.

Termin ölçeğinde uyum iyiliği değerlerinden, RMSEA ve CMIN/DF değerleri kabul edilebilir değerlerin üzerinde olduğundan ifade çıkarmaktan ziyade "Modification Indices" den yararlanılarak düzeltme yapılmıştır. Standartlaştırılmış regresyon ağırlığına ve uyum iyiliği indekslerini gösteren tablolara modifikasyon uygulaması sonrası gerçekleşen yeni değerler yansıtılmıştır. Bu sonuçlar termin ölçeğinin ön görülen yapısının doğrulandığını göstermiştir.

4.5.3. Araştırma Modelinin YEM ile Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamında önerilen teorik model ile birlikte 5 hipotez Japon menşei firmalarda incelemek üzere 5 hipotez de Batı menşei firmalarda incelemek üzere öne sürülmüştür.

Bu araştırmada bağımsız bir değişkenin, sonucu aracı değişkenlerle nasıl etkilediği test edilmiştir. Aracılığı ölçebilmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesinde aracılık etkisi çağdaş yaklaşım anlayışında geçerli teknik kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesinde aracılık etkisi analizi tercih etme sebebi, bağımsız değişkenin sonucu doğrudan etkilemesinden ziyade bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisini aracı değişken yoluyla dolaylı olarak gerçekleşmesini açıklamasıdır (MacKinnon vd., 2012: 2). Bu çalışmada aracılık etkisini analiz etmede Çağdaş Yaklaşım tercih edilerek Bootstrap tekniği kullanılmıştır. Bootstrap tekniğinde, veri setinde yer alan gözlemlerden genellikle orjinali ile aynı boyutta olan, rastgele seçilerek yeni bir set oluşturulur. Yeniden örnekleme yapılarak (tercih edilen en az 2000, en çok 5000 tekrarlamayla) veri setini simüle ederek ampirik bir örnekleme dağılımı oluşturur ve daha güvenilir sonuçlar elde edilir (Kline, 2016: 60-62). Bootstrap (resampling-yeniden örnekleme) tekniğinde güvenilir sonuçlar elde edebilmek için en az 5000 yeniden örnekleme yapılarak ilerlenmiştir ve %95 güven aralığındaki değerlerin 0 (sıfır) değerini kapsamaması öngörüsü dikkate alınmıştır (Gürbüz, 2019: 58). Tablo 4.6 ve Tablo 4.7 Batı ve Japon kökenli otomotiv firmaları kapsamındaki hipotezleri ve sonuçları verilmiştir.

Tablo 4.6: Batı Otomotiv Tedarik Zinciri Araştırma Hipotezleri ve Sonuçları

Hipotez	Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri				Sonuç
		Kültür		İş Birliği		
		B	SH	B	SH	
H _{1a} : Batı otomotiv tedarik zincirinde fiyat, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Fiyat (c yolu)	-	-	0,49	0,068	Desteklendi
	R ²	-	-	0,94		
	Fiyat (a yolu)	0,35	0,05	-		
	R ²	0,97		-		
	Fiyat (c' yolu)			0,14	0,046	
İş Birliği (b yolu)			1,03			
R ²			0,96			
Dolaylı etki			0,358 (0,13-0,874)			
H _{2a} : Batı otomotiv tedarik zincirinde Ar-Ge, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Ar-Ge (c yolu)	-	-	0,34	0,043	Desteklendi
	R ²	-	-	0,94		
	Ar-Ge (a yolu)	0,21	0,05	-		
	R ²	0,97		-		
	Ar-Ge (c' yolu)			0,13	0,050	
İş Birliği (b yolu)			1,03			
R ²			0,96			
Dolaylı etki			0,211 (0,051-0,533)			
H _{3a} : Batı otomotiv tedarik zincirinde yenilikçilik, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Yenilikçilik (c yolu)	-	-	0,58	0,060	Desteklenmedi
	R ²	-	-	0,94		
	Yenilikçilik (a yolu)	0,11	0,061	-		
	R ²	0,97		-		
	Yenilikçilik (c' yolu)			0,47		
İş Birliği (b yolu)			1,03			
R ²			0,96			
Dolaylı etki			0,116 (-0,032-0,409)			
	Kalite (c yolu)	-	-	0,44	0,061	Desteklendi

H _{4a} : Batı otomotiv tedarik zincirinde kalite, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	R ²	-	-	0,94	
	Kalite (a yolu)	0,18	0,050	-	
	R ²	0,97		-	
	Kalite (c' yolu)			0,25	
	İş Birliği (b yolu)			1,03	
	R ²			0,96	
	Dolaylı etki			0,19 (0,037-0,685)	
H _{5a} : Batı otomotiv tedarik zincirinde termin, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Termin (c yolu)	-	-	0,49	0,066
	R ²	-	-	0,94	
	Termin (a yolu)	0,22	0,060	-	
	R ²	0,97		-	
	Termin (c' yolu)			0,27	
	İş Birliği (b yolu)			1,03	Desteklendi
	R ²			0,96	
	Dolaylı etki			0,221 (0,069-0,586)	

Tablo 4.7: Japon Otomotiv Tedarik Zinciri Araştırma Hipotezleri ve Sonuçları

Hipotez	Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri				Sonuç
		Kültür		İş Birliği		
		B	SH	B	SH	
H _{1b} : Japon otomotiv tedarik zincirinde fiyat, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Fiyat (c yolu)	-	-	0,34	0,068	
	R ²	-	-	0,96		
	Fiyat (a yolu)	0,08	0,06	-		
	R ²	0,96		-		
	Fiyat (c' yolu)			0,14	0,046	Desteklenmedi
	İş Birliği (b yolu)			1,03		
	R ²			0,96		
	Dolaylı etki			0,12 (-0,17-0,501)		
H _{2b} : Japon otomotiv tedarik zincirinde Ar-Ge, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Ar-Ge (c yolu)	-	-	0,66	0,05	
	R ²	-	-	0,96		
	Ar-Ge (a yolu)	0,12	0,05	-		
	R ²	0,96		-		
	Ar-Ge (c' yolu)			0,47	0,050	Desteklendi
	İş Birliği (b yolu)			1,58		
	R ²			1,03		
	Dolaylı etki			0,191 (0,031-0,545)		
H _{3b} : Japon otomotiv tedarik zincirinde yenilikçilik, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Yenilikçilik (c yolu)	-	-	0,85	0,060	
	R ²	-	-	0,96		
	Yenilikçilik (a yolu)	0,30	0,061	-		
	R ²	0,96		-		
	Yenilikçilik (c' yolu)			0,37		Desteklendi
	İş Birliği (b yolu)			1,58		
	R ²			1,03		
	Dolaylı etki			0,48(0,198-1,4)		
H _{4b} : Japon otomotiv tedarik zincirinde kalite, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Kalite (c yolu)	-	-	0,44	0,061	
	R ²	-	-	0,94		
	Kalite (a yolu)	0,26	0,050	-		
	R ²	0,96		-		
	Kalite (c' yolu)			0,09		Desteklendi
	İş Birliği (b yolu)			1,58		

şekilde etkilemektedir.	R ² Dolaylı etki			1,03 0,413 (0,165-1,289)	
H _{5b} : Japon otomotiv tedarik zincirinde termin, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir.	Termin (c yolu)	-	-	0,79	0,066
	R ²	-	-	0,96	
	Termin (a yolu)	0,31	0,060	-	
	R ²	0,97		-	
	Termin (c' yolu)			0,30	Desteklendi
	İş Birliği (b yolu)			1,58	
	R ²			1,03	
	Dolaylı etki			0,489 (0,172-1,565)	

5. SONUÇ

Tedarik zincirleri ürün ve hizmetlerin kaynağı olmakla birlikte bir şirketin projelerinin ve yeni ürünlerinin operasyonel verimliliğini ve performansını önemli ölçüde artırabilecek yeni fikirlerden faydalanmak için yararlı bir ağ olarak görülür (Lawson vd., 2009: 160-165). Ağ sisteminde yeni ürün geliştirme sürecindeki oyuncuların alıcı ve tedarikçiler arasındaki iş birlikleri, uzun vadeli ilişkiler, yüksek düzeyde güven ve bağlılık ile birlikte kültürlerinin etkisinde oluşturulur (Inemek ve Matthyssens, 2013: 585-586).

Bu çalışmada kültür etkisi otomotiv sektöründe iş birliği alıcı ve tedarikçiler üzerinden incelenmiştir. Bu kapsamda tedarik ağında alıcı ve tedarikçiler arasındaki ilişkide kültür nosyonu kalite, yenilikçilik anlayışları ve tutumları, araştırma-geliştirme faaliyetleri ve bu faaliyetlere bakış açıları ile zaman mefhumunu yönetmeleri kültürel değerleri doğrultusunda Batılı toplumlarda ve Japon toplumunda incelenmiştir.

Kültür değişkeninin aracılık rolünün olup olmadığını test etmek amacıyla çalışmada her bir hipotez için bootstrap yöntemi tercih edilmiştir. Hipotezlerden yalnızca H_{3a} : “Batı otomotiv tedarik zincirinde yenilikçilik, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir” ve H_{1b} “Japon otomotiv tedarik zincirinde fiyat, kültür nosyonu aracılığıyla iş birliğini dolaylı bir şekilde etkilemektedir” hipotezlerinde alt ve üst güven aralıkları sıfır (0) değerini kapsadığından desteklenmemiştir.

Ana sanayi firmaları ve tedarikçiler arasındaki ilişkide temel etkileyici etmenlerden biri fiyat olgusudur. Her iki tarafın da öncelikli amacı maliyet avantajı elde etmektir. Bu noktada taraflar uzun vadeli değişme ve gelişmelere yönelik olarak aralarında geliştirecekleri kültürel değerleri doğrultusunda süreci ilerletirler. H_{1b} hipotezinin haricinde diğer hipotezler anlamlı ve desteklenmiştir. H_{1b} hipotezinde alt ve üst güven aralığı ($\beta=0.12$, %95 GA [-0.17, 0.501]) sıfır (0) değerini kapsadığından hipotez anlamsızdır.

Batı menşeli firmalarda kültürün yenilikçiliği etkilememesinde onların düşük güç mesafesinde bir anlayışa sahip olmaları sebep gösterilebilir. “Yüksek güç mesafesi yenilikçiliğin benimsenmesini olumlu yönde etkilerken” (Alan ve Köker, 2021: 354), düşük güç mesafesi bu tarz durumlara iş yaşamında profesyonellik olarak bakmakta ve olması gerekiyorsa süreç ilerletilir şeklinde düşünmektedir. Yüksek güç mesafesinde değişime direnç gösterilmek istense de üstlerin aldığı kararların geçerli olması gerektiği düşüncesinden kaynaklı benimsemeyi tercih etmektedirler. Güç mesafesi yüksek olan toplumlarda çalışanlar kendilerinin fikirlerinin sorulmasını, söz sahibi olmalarını arzularlar da nihai kararın üstleri tarafından verilmesi gerektiğini kabullenirler (Hofstede, 1991: 36). Kişilerin ve örgütlerin yenilikçilik kabullenmeleri ve tutumları bireysellik-kolektivizm ve belirsizlikten kaçınma kültür boyutu ile uyum içerisindedir. Ancak güç mesafesi, erillik-dişilik ve uzun-

kısa dönem uyum kültür boyutları ile uzlaşmaktan uzak olduğu literatürdeki çalışmalarda bahsedilmiştir (Alan ve Köker, 2021: 354). H_{3a} hipotezinde alt ve üst güven aralığı ($\beta=0,116$, %95 GA [-0,032, -0,409]) sıfır (0) değerini kapsadığından hipotez anlamsızdır.

Japon otomotiv sektörü için oluşturulmuş olan hipotezlerin neredeyse tamamının anlamlı çıkması ve desteklenmesi, literatürde de araştırma sorusu olarak baz alınan “Batı’dan farklı ve bağımsız bir kapitalist ekonomi ile dünya dengesinde söz sahibi olan Japonya’nın bu başarıyı nasıl yakaladığı” (Arıcıoğlu, 2000: 23) doğrultusunda kültürel değerlerine bağlılıklarının ve Batı’dan teknolojilerini örnek almalarının bir sonucu olduğunu doğrular niteliktedir. Ancak hipotez sonuçları aynı zamanda göstermiştir ki Batı toplumunun kültürel değerlerinde geçmişe göre değişikli olmaya başlamış ve iş birliklerinde destekleyici tutum içerisindedirler.

Bu çalışmada görülmüştür ki örgütlerin organizasyon yapılarıyla birlikte, üretim süreçlerinde ve iş süreçlerinde bir ağa dahil edilmelerinde, kültürel boyutlar belirleyicidir. Bir ağa dahil olmaları da önemlidir. Çünkü böylece sürdürülebilirlik yoluyla kuruluşların sınırlarının ötesinde değer üretmeleri mümkün hale gelir.

Literatüre katkı sağlayacak diğer çalışmalarda daha az değişkenle kültür etkisi incelenerek otomotiv sektörüne ve bu alandaki çalışmalara katkı sağlanabilir. Ayrıca gelecek çalışmalarda küreselleşmeye bağlı olarak araştırmanın daha iyi hale getirilebilmesi için dijital dönüşümün hızlı üretim sürecine etkisiyle beraber, güven ve kültür faktörlerinin dijital dönüşümle ilişkisi düşünülerek bu yönde çalışmalar geliştirilebilir. Dijitalleşmeyle şirketlerin güven kavramı aracılığı olmadan iş süreçlerindeki etkisinin veya etkisizliğinin sonuçları irdelenebilir. Araştırma verileri yalnızca OEM tedarikçilerinden elde edildiğinden bundan sonraki çalışmalarda ana sanayi firmalarıyla da görüşmeler sağlanarak karşılıklı görüşler alınabilir. Bu doğrultuda güvenin ve kültürün iş birliği üzerindeki aracılık etkisinde asıl yönlendirici olan ana sanayi firmalarının etkisi ve bakış açıları değerlendirilebilir ve otomotiv sektörüne ana sanayi firmalarının bakış açılarıyla katkı sağlanabilir. Üretim işletmelerinin rekabet edebilmek için son dönemde dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin de yoğunlaşmasıyla Ar-Ge faaliyetlerine ve projelerine yönelik çalışmalarının arttığı aşikardır. Bu doğrultuda ana sanayi firmalarının tedarikçi firmalarına yönelik daha çok teknolojik destek sağlamalarının, iş birliklerini pekiştirip pekiştirmediği ya da güven duygularına etkisi araştırılabilir. Farklı sektörlerde alıcı ve tedarikçi ilişkileri incelenerek, güven ve kültür kavramlarının aracılık etkileri analiz edilebilir. Böylece toplumların kültürel değerlerinin diğer sektörlerdeki rolü irdelenebilir. Sektörel açıdan farklı üretim endüstrilerinde araştırma gerçekleştirilmesi ve farklı sektörlerin karşılaştırılması da düşünülebilir. Ana sanayi ve yan sanayi firmalarının sektördeki aktif olarak faaliyette buldukları zaman dilimleri ve süreleri dikkate alınarak, oluşacak etkinin niteliği tecrübeye ve yıllardaki değişime yani zaman farklılıklarına göre güven ve kültürel etkiler, zamana göre değerlendirilebilir.

Etik Beyan

Çalışmanın yürütülebilmesi için Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul Başkanlığı’ndan 2021/154 sayılı ve 19.03.2021 tarihli izin alınmıştır. Katılımcılara çalışmaya katılımın gönüllü olduğu ve toplanan verilerin sadece bilimsel amaçla kullanılacağı ifade edilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Savaş, Y. & Arıcıoğlu, M.A. (2023). Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 141-165.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, M .F. ve Çapkın, A. (2017). Analitik Ağ Süreci ile Tedarikçi Seçimi: Otomotiv Sektörü Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 121-134.
- Alan, H. ve Köker, A.R. (2021). Kültür ve Örgüt Kültürü Bağlamında İnovasyon Yayılımı Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(3), 346-365.
- Alkış, H. ve Temizkan, V. (2013). Kobi'lerin Yönetimsel Sorunlarının Çözümünde Japon Yönetim Sisteminin Rolü. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 68-85.
- Arıcıoğlu, M.A. (2000). *Batı ve Japon İşletme Yönetimi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Arvidsson, A. ve Melander, L. (2020). The Multiple Levels of Trust When Selecting Suppliers-Insights from an Automobile Manufacturer. *Industrial Marketing Management*, 87, 138-149.
- Barabasi, A.L. (2010). *İş Hayatında, Bilimde ve Günlük Yaşamda Bağlantılar*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Başkak, M. ve Mihçioğlu, E. (2004). "Otomotiv Endüstrisinde Ana Firma-Tedarikçi İlişkileri ve Bir Anket Uygulaması", http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/1e567798fc9ccd2_ek.pdf, (05.10.2018).
- Bhappu, A.D. (2001). Japon Ailesi: Japon Şirket Ağları ve Japon Yönetimi için Kurumsal Bir Mantık. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (2), 156-167.
- Brandes, O.S.B. ve Brehmer, P.O. (2012). The Strategic Importance of Supplier Relationships in the Automotive Industry. *International Journal of Engineering Business Management*, 5(17), 1-10.
- Bülbül, H., Özçifçi, V. ve Özoğlu, B. (2014). Tedarik Zinciri ve İşletme Performansına Bilişim Teknolojilerinin Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (1), 95-106.
- Büyüközkan, G. ve Göçer, F. (2018). Digital Supply Chain: Literature Review and a Proposed Framework for Future Research. *Computers in Industry*, 97, 157-177.
- Caniëls, M., Gelderman, C.J. ve Ulijn, J.M. (2010). Buyer-supplier Relationship Development: An Empirical Study Among Dutch Purchasing Professionals. *Journal of Enterprising Culture*, 18(2), 107-137.
- Castells, M. (2013). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi*. 3. Cilt, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, Manuel (2013). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Bin Yılın Sonu*. 2. Cilt, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chatman, J.A. (2010). Norms in Mixed Sex and Mixed Race Work Groups. *Academy of Management Annals*, 4(1), 447-484.

- Savaş, Y. & Arıcıoğlu, M.A. (2023). Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 141-165.
- Chen, Y.S., Su, H.C. ve Young, K. R. (2017). The Co-Evolution of Supplier Relationship Quality and Product Quality in the U.S. Auto Industry: A Cultural Perspective. *International Journal of Production Economics*, 184, 245-255.
- Cicerali, E.E. (2019). Çevikliği Destekleyen Örgütsel Kültür Özellikleri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11 (18), 2422-2432.
- Daghfous, N., Petrof, J.V. ve Pons, F. (1999). Values ve Adoption of Innovations: A Cross Cultural Study. *Journal of Consumer Marketing*, 16 (4), 314- 331.
- Deal, T. ve Allan, A.K. (1983). Culture: A New Look Through Old Lenses. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 19(4), 498-505.
- Dedoussis, V. (2001). Keiretsu and Management Practices in Japan Resilience Amid Change. *Journal of Managerial Psychology*, 16(2), 173-188.
- Demir, H. (2017). *İş Birlikçi ve İnovatif Yaklaşımların Tedarik Zinciri Performansına Etkisi (Doktora Tezi)*. Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Dijk, J.V. (2018). *Ağ Toplumu*. İstanbul: Kafka Yayınları.
- Doetzer, M. (2020). The Role of National Culture on Supply Chain Visibility: Lessons from Germany, Japan and the USA. *International Journal of Production Economics*, 230, 1-11.
- Doğanay, A. (2017). *The Effect of Trust Based Supply Chain Collaboration (SCC) on Supply Chain Performance (SCP) and Transaction Cost (TC) (Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dohse, K., Jurgens, U. ve Malsh, T. (1985). From Fordism to Toyotism? The Social Organization of The Labor Process in The Japanese Automobile Industry. *Politics and Society*, 14(2), 115-146.
- Donzé, P.Y ve Smith, A. (2018). Varieties of Capitalism and the Corporate Use of History: The Japanese Experience. *Management and Organizational History*, 13(3), 1-22.
- Douglas, M. (1982). Cultural Bias. Mary Douglas (Ed.), *In The Active Voice* içinde, London: Routledge, 183–254.
- Dyer, J.H. ve Chu, W. (2011). The Determinants of Trust in Supplier–Automaker Relationships in the US, Japan, and Korea. *Journal of International Business Studies*, 42, 10–27.
- Dyer, J.H. (1996). Specialized Supplier Networks as a Source of Competitive Advantage: Evidence from The Auto Industry. *Strategic Management Journal*, 17(4), 271-292.
- Erdem, F. ve Ozen, J. (2003). Cognitive and Affective Dimensions of Trust in Developing Team Performance. *Team Performance Management*, 9(5/6), 131– 135.
- Erdoğan, B. (2018). *Tedarik Zincirinde Güven ve Belirsizliğin Firma Performansı Üzerine Etkisi (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Fawcett, S.E., Gregory M., ve Alvin J. (2004). Supply Chain Trust is Within Your Grasp. *Supply Chain Management Review*, 8(2), 20– 26.
- Fehr, L.C.AL., Rocha, W. (2018). Open-Book Accounting and Trust: Influence on Buyer-Supplier Relationship. *RAUSP Management Journal*, 53(4), 597-621.

- Savaş, Y. & Arıcıoğlu, M.A. (2023). Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 141-165.
- Ferguson, N. (2020). *Meydan ve Kule Şebekeler, Hiyerarşiler ve Küresel Güç Mücadelesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Forbes (2020). <https://www.forbes.com/the-worlds-most-valuable-brands/#4625b91c119c>, (25.07.2021).
- Fukuyama, F. (1998). *Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Giannoccaro, I. ve Iftikhar, A. (2019). Is Network Trust Beneficial For Supply Network Resilience? A Simulation Analysis. *IFAC Papers Online*, 52(13), 2437-2442.
- Gilanlı, E. (2018). *Tedarik Zinciri Stratejisinin Performans Üzerine Etkisinin Analizi (Doktora Tezi)*. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Güleş, H.K., Paksoy, T., Bülbül, H. ve Özceylan, E. (2019). *Tedarik Zinciri Yönetimi Stratejik Planlama, Modelleme ve Optimizasyon*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Güleş, H.K. ve Çağlıyan, V. (2001). Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Tedarik Zinciri Yönetiminin Rekabet Gücü Üzerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 4(2), 53-78.
- Gürbüz, Sait (2019). *Sosyal Bilimlerde Aracı, Düzenleyici ve Durumsal Etki Analizleri IBM SPSS Process Makro Uygulamalı Örnek Veri Setleri*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Güvenç, B. (2005). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hair, J. F., Black, W., Babin, B. ve Anderson, R. (2009). *Multivariate Data Analysis*. New York: Pearson.
- Helper, S. (1991). How much has really changed between US automakers and their suppliers? *MIT Sloan Management Review*, 32(4), 15.
- Hofstede, G.H. (1980). *Culture's Consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G.H. (1991). *Culture's and Organizations: Software of the Mind*. London, McGraw Hill.
- Inemek, A. ve Matthyssens, P. (2013). The Impact of Buyer-Supplier Relationships on Supplier Innovativeness: An Empirical Study in Cross-Border Supply Networks. *Industrial Marketing Management*, 42(4), 580-594.
- Iyer, A. V., Seshadri, S., ve Vasher, R. (2009). *Toyota Supply Chain Management: A Strategic Approach to Toyota's Renowned System*. McGraw Hill Professional.
- Johnston, D.A., Mccutcheon, D.M., Stuart, F. ve Kerwood, H. (2004). Effects of Supplier Trust on Performance of Cooperative Supplier Relationships. *Journal of Operations Management*, 22, 23-38.
- Kaneda, N. (2010) Management Buyout of a Japanese Business Group, Monden Institute of Management Japanese Management and International Studies. Vol, 7, içinde (ss. 51-62), Singapore; Hackensakd, N.J.: World Scientific
- Kline, R.B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guildford Press.

- Savaş, Y. & Arıcıoğlu, M.A. (2023). Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 141-165.
- Knein, E., Greven, A., Bendig, D. ve Brettel, M. (2020). Culture and Cross-Functional Cooperation: The Interplay of Organizational and National Culture. *Journal of International Management*, 26, 1-20.
- Kozan, K.M., Wasti, S.N. ve Kuman, A. (2006). Management of Buyer Supplier Conflict: The Case of Turkish Automotive Industry. *Journal of Business Research*, 59, 662-670.
- Kshetri, N. ve Voas, J. (2019). Supply Chain Trust. *IEEE IT Professional*, 21(2), 6-10.
- Kuei, C. H., Madu, C. N., Lin, C., ve Chow, W. S. (2002). Developing Supply Chain Strategies Based on the Survey of Supply Chain Quality and Technology Management. *International Journal of Quality & Reliability Management*.
- Lavado, A.M. ve Herranz, A.A. (2020). Cooperation Networks as a Driver of Sustainability Oriented Innovation. *Sustainability*, 12, 2820, 1-26.
- Lawson, B., Petersen, K.J., Cousins, P.D., ve Robert B.H. (2009). Knowledge Sharing in Interorganizational Product Development Teams: The Effect of Formal and Informal Socialization Mechanisms. *Journal of Product Innovation Management*, 26(2), 156-172.
- Mackinnon, D.P., Coxe, S. ve Baraldi, A.N. (2012). Guidelines for the Investigation of Mediating Variables in Business Research. *J Bus Psychol*, 27, 1-14.
- Mccormick, K. (2007). Sociologists and ‘The Japanese Model’: A Passing Enthusiasm. *Work, Employment and Society*, 21(4): 751-71.
- Ouchi, W.G. (1981). Organizational Paradigms: A Commentary on Japanese Management and Theory Z Organizations. *Organizational Dynamics*, 9 (4), 36-43.
- Özdamar, K. (2013). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*. Ankara: Nisan Kitabevi.
- Parlak, Z. (1999). Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 83-102.
- Pişkin, S. (2017). “Türkiye Otomotiv Sanayii Rekabet Gücü ve Talep Dinamikleri Perspektifinde 2020 İç Pazar Beklentileri, Otomotiv Sektör Raporu”, http://www.tskb.com.tr/i/content/3081_1_Otomotiv%20Sektor%20Raporu.pdf, (02.03.2021).
- Porter, M. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, November-December, 77-90.
- Powers, T.L. ve Reagan, W. (2007). Factors Influencing Successful Buyer-Seller Relationships. *Journal of Business Research*, 60, 1234-1242.
- Reyhanoğlu, M. (2006). *Ar-Ge İş Birliklerinde Güven: Ankara'daki Teknoparklarda Faaliyet Gösteren İşletmelerde Bir Araştırma (Doktora Tezi)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sancaktutan, K. (2018). Ana Firmaların Büyümesinde Tedarikçilerin Rolü: Örnek Olay Analizi. *Yorum Yönetim-Yöntem Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, 6 (1), 19-44.
- Sargut, S. A. (2015). *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sakaguchi, J. (2010) Does Inter-Firm Cooperation Contribute to the Performance of Japanese Firms? K. Hamada, Business Group Management in Japan, Monden Institute of Management Japanese

- Savaş, Y. & Arıcıoğlu, M.A. (2023). Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 141-165.
- Management and International Studies. Vol, 7, içinde (ss. 183-193), Singapore; Hackensakd, N.J.: World Scientific.
- Sila, İ., Ebrahimpour, M. ve Birkholz, C. (2006). Quality in Supply Chains: An Empirical Analysis. *Supply Chain Management*, 11(6), 491-502.
- Solmaz, S.A. ve Türkay, O. (2014). Pazar Yönlülüğün Tedarikçi İlişkileri Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmeleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(10), 147-162.
- Sowa, J.E. (2009). The Collaboration Decision in Nonprofit Organizations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 38(6), 1003-25.
- Strode, D.E., Huff, S.L. ve Tretiakov, A. (2009). The Impact of Organizational Culture on Agile Method Use. 42nd Hawaii International Conference on System Sciences' de sunulan bildiri USA.
- Suzuki, T. (2003). The Americanization of Technologies and Management In Japan and Its Multiple Effects, 1950-65. A. Kudo, M. Kipping ve H. G. Schröter, German and Japanese Business in the Boom Years içinde (ss. 175-192), London and Newyork: Routledge Taylor & Francis Group.
- Tektaş, Ö.Ö. ve Kavak, B. (2010). Endüstriyel Ürünlerin Satın Alınması Sürecinde Tedarikçi ile Olan İlişki Kalitesinin Algılanan Değer Üzerindeki Etkisi: Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma. *Anatoli: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 51-63.
- Tirollı, C.F. ve Lemos, D. (2021). The Process Of Buyer Supplier Collaboration To Innovation: A Study of Brazil-China Electronics Industry. *Revista de Administração da UFSM*, 14(2), 369-387.
- Tüz, M.V. (2001). *Japon ve Amerikan Yönetim Modeli Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2020). "Otomotiv Sektör Raporu", <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/OtomotivSektorRaporu2020.pdf>, (23.05.2021).
- Uchiyama, H. (2015). Prefecture-Level Social Capital in Japan: An Interdisciplinary Perspective. *Jaila Journal*, 1, 26-37.
- Ueda, H. (2003) Americanization with the Japanese Supplier system in the Japanese Automobile Industry, 1950-65. A. Kudo, M. Kipping ve H. G. Schröter, German and Japanese Business in the Boom Years içinde (ss. 93-115), London and Newyork: Routledge Taylor & Francis Group.
- Villamizar, A.M., Charris, E.L.S., Araujo, C.Q. ve Santos, J. (2019). Sustainability and Digitalization in Supply Chains: A Bibliometric Analysis. *Uncertain Supply Chain Management*, 7, 703-712.
- Wasti, S.N. (2001). Predictors of Trust in Buyer-Supplier Relations: A Contextual and Cultural Comparison of Japan and Turkey. The University of Tokyo, Center for International Research on the Japanese Economy (CIRJE) Discussion Paper Series, CIRJE-F-108.
- Wasti, N., Kozan, K. ve Kuman, A. (2006). Buyer-Supplier Relationships in the Turkish Automotive Industry. *International Journal of Operations & Production Management*, 26(9), 947-970.
- Weare, C., Lichterman, P. ve Esterza, N. (2014). Collaboration and Culture: Organizational Culture and the Dynamics of Collaborative Policy Networks. *Policy Study Journal*, 42(4), 590-619.
- Yağmurlu, A. (1997). Örgüt Kültürü: Tanımlar ve Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52 (01), 717-724.

Savaş, Y. & Arıcıoğlu, M.A. (2023). Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 141-165.

Yangınlar, G. (2018). Tedarikçi Seçim Kriterlerinin Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 236-250.

Yavuz, O. (2013). ELECTRE I Karar Modeli ile Tedarikçi Seçim Süreci ve Perakende Sektöründe Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 210- 226.

Yenidoğan, T.G. ve Windsperger, J. (2011). Relationship Between Formal Contract and Trust in Interorganizational Networks: Evidence From The Turkish Otomotiv Industry. II. Örgüt Kuramı Çalıştayı kitabı içinde (s. 1-17). II. Örgüt Kuramı Çalıştayı'nda sunulan bildiri, Ankara.

Zaheer, A., McEvily, B. ve Perrone, V. (1998). Does Trust Matter? Exploring the Effects of Interorganizational and Interpersonal Trust on Performance. *Organization Science*, 9(2), 141–159.

Genişletilmiş Öz

Otomotiv Sektöründe Alıcı-Tedarikçi İlişkisinde Kültür ve İş Birliği: Batı ve Japon Kökenli Otomotiv Firmaları Üzerinden Bir Karşılaştırma

Kaotikleşen ve hızla değişen yaşamımızda iş birliği örgütleri için stratejik bir hamle hareketine dönüşmüştür. Stratejik rota oluşturmak örgütlere düşük maliyet, kaliteli ürün ve hizmet, hızlı üretim süreci gibi önemli çıktılar sağlar. Örgütler stratejilerini belirlerken kültürlerinin etkisinde hareket ederler. Kültür, bireylerin, toplumun, örgütlerin yaşam tarzlarının belirlenmesinde söz sahibidir. Bu doğrultuda kültürel analizin amacı, sosyal yapılar ile bu yapıların etkisi ve desteği olan fikirler, tercihler ve davranışlar arasındaki tutarlı ilişkileri belirlemektir. Alıcı-tedarikçi ilişkilerinin gelişimi, ulusal kültür bağlamında bir bakış açısıyla irdelendiğinde daha iyi anlaşılabilir. Kültür etkisi literatürde Hofstede'nin geliştirmiş olduğu kültür boyutları aracılığıyla incelenmiştir. Hofstede'nin Kültürel Boyut Teorisi toplumların sahip oldukları kültürel değerlerinin bireylerin davranışlarını nasıl etkilediğini ve neden belirli bir kalıba dayanacak şekilde davranıldığını açıklamaktadır. Çünkü insanlar yaşadıkları toplumun etkisinde bağlı buldukları kültürel değerlerine göre inançlarını ve faaliyetlerini gerçekleştirirler. Alıcı ve tedarikçiler arasındaki ilişkide kültür kavramı soyut düzeyde, literatürde de belirtildiği gibi, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada Batı menşeli ve Japon menşeli tedarikçilerin kültürel farklılıkları gözetilerek hipotezler kültür aracılığıyla ölçmeye yönelik kurgulanmıştır. Çalışmada; otomotiv tedarik zincirinde fiyat, Ar-Ge, yenilikçilik, kalite ve termin olarak belirlenmiş kriterlerin Batı ve Japon yönetiminde, kültür kavramı aracılığıyla iş birliğindeki farklılığı belirlemedeki etkileri amaçlanmaktadır. Araştırma için otomotiv endüstrisi tercih edilmiştir. Çünkü otomotiv endüstrisindeki geniş kapsam alanı ve kompleks yapı, iş birliği sisteminde güven ve kültürel değerleri aracı olarak kullanabilmektedir. Çalışma için kapsamlı bir literatür araştırması gerçekleştirilerek, literatür doğrultusunda teorik model ve hipotezler belirlenmiştir. Çalışma niceliksel araştırma yöntemleri doğrultusunda tasarlanmış bir araştırmadır. Elde edilen veriler tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesinde (YEM) aracılık etkisi teknikleri kullanılarak analiz edilip hipotezler test edilmiştir. Araştırma evreni; Türkiye'de faaliyet gösteren otomotiv sektöründeki orijinal ekipman üreticisi tedarikçilerdir. Araştırmanın örneklemini ise, Türkiye'de faaliyet gösteren Batı ve Japon menşeli otomobil üreticileri için OEM tedariki yapan yan sanayi firmalarıdır. TAYSAD verilerine göre ana sanayiye destek olan OEM tedarikçi sayısı 477 üyedir. Bu bilgiye paralel olarak tespit edilen şirketlerin her birinin kurumsal web sayfaları incelenerek referans firmalarına kadar kontrol edilmeye çalışılmıştır. Toplamda Batı ve Japon menşeli firmalar için tedarik yapan 371 firma belirlenmiştir. Firmalardan 51 tanesi araştırma grubunun dışında (diğer) olduklarını belirten işletme gerçekleştirdiklerinden analize dahil edilmemişlerdir. Değişkenleri ölçmeye uygun ölçekler tespit edilip, veri toplama aracı olarak anket formu oluşturulmuştur. Araştırmanın teorik model ve hipotezlerinin analizinde tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi aracılık etkisi kullanılmıştır. Aracılık etkisi çağdaş yaklaşım anlayışında geçerli teknik olan bootstrap tekniği ile analiz edilmiştir. Bootstrap (resampling-yeniden örnekleme) tekniğinde güvenilir sonuçlar elde edebilmek için en az 5000 yeniden örnekleme yapılarak ilerlenmiştir ve %95 güven aralığındaki değerlerin 0 (sıfır) değerini kapsamaması öngörüsü dikkate alınmıştır (Gürbüz, 2019: 58). Araştırma sonucunda hipotezlerin geneli desteklenmiş ve alıcı-tedarikçi ilişkisinde, güvenin ve kültürün iş birliği üzerinde aracılık etkisinin olduğu görülmüştür. Bu çalışmada görülmüştür ki örgütlerin organizasyon yapılarıyla birlikte, üretim süreçlerinde ve iş süreçlerinde bir ağa dahil edilmelerinde, kültürel boyutlar belirleyicidir. Bir ağa dâhil olmaları da önemlidir. Çünkü böylece sürdürülebilirlik yoluyla kuruluşların sınırlarının ötesinde değer üretmeleri mümkün hale gelir. Literatüre katkı sağlayacak diğer çalışmalarda daha az değişkenle kültür etkisi incelenerek otomotiv sektörüne ve bu alandaki çalışmalara katkı sağlanabilir. Ayrıca gelecek çalışmalarda küreselleşmeye bağlı olarak araştırmanın daha iyi

hale getirilebilmesi için dijital dönüşümün hızlı üretim sürecine etkisiyle beraber, güven ve kültür faktörlerinin dijital dönüşümle ilişkisi düşünülerek bu yönde çalışmalar geliştirilebilir. Dijitalleşmeyle şirketlerin güven kavramı aracılığı olmadan iş süreçlerindeki etkisinin veya etkisizliğinin sonuçları irdelenebilir. Araştırma verileri yalnızca OEM tedarikçilerinden elde edildiğinden bundan sonraki çalışmalarda ana sanayi firmalarıyla da görüşmeler sağlanarak karşılıklı görüşler alınabilir.

Extended Abstract

Culture and Cooperation in Buyer-Supplier Relationship in the Automotive Industry: A Comparison on Western and Japanese Automotive Companies

Cooperation has evolved into a strategic move for organisations in our chaotic and swiftly changing society. Developing a strategic route provides organisations with significant outcomes, including low-cost, high-quality products and services, and rapid production processes. Organizations act under the influence of their cultures while determining their strategies. Culture has a say in determining the lifestyles of individuals, society and organizations. Therefore, the purpose of cultural analysis is to establish the coherence between social structures and the ideas, preferences, and behaviours that influence and support these structures. The evolution of buyer-supplier relationships can be better comprehended when viewed within the context of national culture. The impact of culture has been studied in the literature using Hofstede's cultural dimensions. Hofstede's Cultural Dimension Theory explains how the cultural values of societies influence the behaviour of individuals and why they exhibit a particular pattern of behaviour. Because individuals conduct their beliefs and actions in accordance with their cultural values, influenced by the society in which they reside. At an abstract level, the concept of culture in the connection between consumers and suppliers vary from country to country, as described in the literature. As a result, hypotheses in this study are aimed to quantify cultural mediation by taking into account the cultural characteristics of Western and Japanese providers. The study's goal is to assess the effects of pricing, R&D, innovation, quality, and deadline criteria in the automotive supply chain in defining the difference in cooperation in Western and Japanese management using the notion of culture. The automotive industry was preferred for the research. Because of the automobile industry's broad breadth and complex structure, trust and cultural values can be used as a tool in the collaboration system. For the study, a comprehensive literature search was conducted, and theoretical models and hypotheses were developed in accordance with the literature. The research was designed using quantitative research methods. The acquired data were analysed and hypotheses were tested using descriptive statistics, confirmatory factor analysis, and mediation effect approaches in structural equation modelling (SEM). Research universe; they are original equipment manufacturer suppliers in the automotive sector with operations in Turkey. The sample for this study consists of sub-industry companies that supply Original Equipment Manufacturers to Turkish automakers of Western and Japanese origin. According to TAYSAD statistics, there are 477 OEM suppliers supporting the core industry. In addition to this information, the corporate websites of each of the identified companies were reviewed and compared to the reference companies. In total, 371 companies were identified as suppliers for Western and Japanese companies. 51 of the companies were excluded from the analysis because they indicated that they were not part of the research group (other). Suitable scales for measuring the variables were determined, and a questionnaire was designed to collect data. In the analysis of the research's theoretical models and hypotheses, descriptive statistics, confirmatory factor analysis, and structural equation modelling mediation effects were applied. The effect of mediation was analysed using the bootstrap method, which is a valid method in the modern approach. At least 5000 resamplings were performed in order to produce credible findings in the bootstrap (resampling-resampling) technique, and the prediction that the values in the 95% confidence interval should not include the 0 (zero) value was taken into account. The findings of the study verified the predictions in general, and it was discovered that trust and culture had a moderating effect on cooperation in the buyer-supplier relationship. In this study, it was discovered that cultural dimensions play a crucial role in the incorporation of organisations into a network in terms of their production processes, business processes, and organisational structures. Their participation in a network is also crucial. Because of this, organisations can create value outside their borders through sustainability. In other studies that will contribute to the body of knowledge, the effect of culture can be examined with fewer variables, thereby contributing to the automotive industry and research in this field. Furthermore, in order to improve research based on globalisation, studies in this direction can be developed in the future by considering the relationship of trust and culture factors with digital transformation, as well as the effect of digital transformation on the rapid production process. With digitization, the results of a company's influence or ineffectiveness on business processes can be analysed without regard for the concept of trust. Because the research data is only gathered from OEM suppliers, future studies can obtain mutual opinions by meeting with the major industry businesses.

Korona Fobisinin Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyetine Etkisinde Sağlık Bilincinin Rolü: Iğdır İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma

Turhan MOÇ*

Seren TOKTAMIŞOĞLU**

Öz

Bu çalışmanın temel amacı Iğdır ilindeki tüketicilerin korona fobilerinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerindeki etkisinde sağlık bilincinin rolünün olup olmadığının araştırılmasıdır. Çalışmanın amacı doğrultusunda önerilen modele dayanılarak oluşturulan hipotezler yol analizi ile test edilerek yorumlanmıştır. Araştırmanın evrenini Iğdır merkezde ikamet eden 18 yaş üstü tüketicilerden oluşmaktadır. Veri toplam yöntemi olarak dört bölümden oluşan Google Form üzerinden çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Korelasyon ve yol analizleri sonucunda korona fobisi ile alternatif tıp ürünleri satın alma arasında, korona fobisi ile sağlık bilinci arasında ve sağlık bilinci ile alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti arasında anlamlı ilişkiler olduğu ve korona fobisinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerindeki etkisinde sağlık bilincinin kısmi aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada sağlık bilinci ile medeni durum, eğitim, yaş ve gelir arasında, korona fobisi somatik alt boyutu ile koronaya daha önce yakalanıp yakalanma ve sigara kullanımı arasında anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: : Korona Fobisi, Sağlık Bilinci, Alternatif Tıp Ürünleri, Satın Alma Niyeti

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Role of Health Awareness in the Effect of Corona Phobia on Intention to Purchase Alternative Medicine Products: A Study on Consumers of Iğdır Province

Abstract

The main purpose of this study is to investigate whether health awareness plays a role in the effect of consumers' corona-phobias on their intention to purchase alternative medicine products in Iğdır. In line with the purpose of the study, the hypotheses created based on the proposed model were tested and interpreted by path analysis. The population of the research consists of consumers over the age of 18 residing in the city center. As the data collection method, the online survey over Google Forms, which consists of four parts, was used. As a result of correlation and path analysis, it was determined that there were significant relationships between corona-phobia and purchasing alternative medicine products, between corona-phobia and health awareness, and between health awareness and intention to purchase alternative medicine products, and the part of health awareness in the effect of corona-phobia on the intention to purchase alternative medicine products found to play a mediating role. In addition, it was concluded in the study that there are significant differences between health awareness and marital status, education, age and income, between the somatic sub-dimension of corona-phobia and previous catching of corona and smoking.

Keywords: Corona Phobia, Health Consciousness, Alternative Medicine Products, Purchasing Intention.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi., Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, turhan.moc@igdir.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-9639-2974.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, serentoktamis@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-2988-2564.

1. GİRİŞ

Covid-19 ilk olarak 2019 yılında ortaya çıkmış ve 2020 yılında neredeyse dünyanın tamamına yayılmış durumdadır. Etkisini gösterdiği tüm ülkelerde daha önce eşine pek rastlanmayan bir krize neden olan salgın yayılım gösterdiği tüm devletlerin kriz yönetim planları bu beklenmedik salgında işe yaramaz hale gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) pandemi olarak ilan etmesiyle tüm ülkeler ciddi tedbirler almaya başlamışlardır. Bu tedbirler; sokağa çıkma yasakları, maskesiz dışarıya çıkmama, evden çalışma modeliyle çalışanların mevcut işlerini evlerinden yürütmesi, hatta birçok iş yerinin (lokanta, restoran gibi) tam kapanmasıdır. Birkaç ay içerisinde sonlanacağı düşünülen bu süreç halen devam etmekte ve ne zaman sonlanacağı da bilinmemektedir. İnsanların ekonomik ve sosyal bütün hayatları bu süreçten etkilenmiş durumdadır.

Hastalığın kesin bir tedavi yönteminin olmaması, atlatıldıktan sonra hasarlar bırakma olasılığı, üretilen aşılara karşı duyulan güvensizlik duygusu, aşılardan olası yan etkileri gibi endişe ve kaygılar bireylerin sağlık algılarını olumsuz yönde etkileyerek sürecin ciddi bir fobiye dönüşmesine neden olduğu ifade edilebilir. İnsanlar hastalığa yakalanmasa bile hastalığa yakalanma endişesi, ölüm, yakınlarından birine bulaştırma ve onların ölümüne sebep olma olasılığı, işsiz kalma, bir daha normal hayata dönememe korkusu gibi sebeplerle aşırı kaygı duymaktadırlar. Bireylerin sağlık davranışları üzerinde etkili olan bu aşırı kaygı ve korku durumundan dolayı, virüse yakalanmamak, yakalansalar bile olumsuz yan etkilerini yaşamamak, bağışıklık sistemlerini güçlendirerek virüsten korunabilmek için bilim çare bulamıyor, o halde şifa doğada anlayışıyla hareket ederek alternatif tıp ürünlerine yönelim gösterdikleri görülmektedir (Kalaycı vd., 2020: 33). Alternatif tıp ürünlerin tercihinde bireylerin sağlıklı olma bilinç düzeyleri önemli rol oynamaktadır. Sağlıklı olma bilinç düzeyi yüksek olan bireyler virüse yakalanmamak veya başkalarına bulaştırmamak için daha çok çaba gösterdikleri görülmektedir (Somer ve Vatanoglu-Lutz, 2017).

Bu çalışmaya temel olan iddia, henüz tıbbi yönden tedavisi bulunmayan virüsün neden olduğu korku ve endişeden dolayı Covid-19 pandemi sürecinde insanların sağlıklarını koruyabilmek için alternatif tıp ürünlerine yönelerek satın alma davranışları göstereceğidir. Bu amaçla bu çalışmanın temel konusu; korona fobisinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerindeki etkisinde sağlık bilincinin rolünün olup olmadığının araştırılması ve yorumlanmasıdır. Ayrıca çalışmada bireylerin yaş, cinsiyet ve gelir gibi demografik özellikleri ile çalışmaya konu olan korona fobi düzeyi, sağlık bilinci düzeyi ve alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti değişkenleri arasında anlamlı farklılık olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Korona Fobi (KF)

Fobi genel anlamda, bir olay, durum, nesne veya kişi karşısında duyduğumuz korkunun hayatımızın olağan akışını olumsuz etkileyecek hale gelmesidir. Fobi yoğun ve akıl dışı bir korku olarak tanımlanmaktadır (Tözün ve Babaoğlu, 2016). Fobisi olan insanlar evden dışarı çıkma, kalabalık ortamlara girme, tek başına kalma, hastalıklara yakalanma gibi korkulara sahiptir. Bu korkular insan davranışları üzerinde çeşitli etkilere sahiptir. Örneğin kıtlık korkusu insanların aşırı yiyecek satın alarak depolamalarına neden olmaktadır. Hastalıklara yakalanma korkusunun diğer insanlardan uzak durma, sürekli dezenfekte olma ihtiyacı hissedilmesine neden olduğu görülmektedir.

Yeni bir koronavirüs türü olan Covid-19, Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış ve ilk defa Çin tarafından tanımlanmış ve pandemi olarak DSÖ tarafından 12 Mart 2020'de DSÖ ilan edilmiştir (Arslan ve Karagül, 2020). Dünyada bir panik dalgası yaratması, ölüm oranlarının yüksek olması ve bilinen

herhangi bir tedavisinin olmaması ciddi bir korku oluşturmuştur. Ocak 2022 verilerine göre dünyada 5,5 milyona yakın kişi Covid-19 sebebiyle hayatını kaybetmiştir (WHO, 2022). Covid-19 salgını ve sonuçlarına yönelik bireylerde oluşan yüksek kaygı ve korku koronafobi olarak tanımlanmıştır (Özdemir, 2021). Covid-19 salgını diğer salgınlardan ayıran önemli özelliklerden biri bireysel özgürlüğü kısıtlaması ve bunun ne zaman sonlanacağını belirsiz olmasıdır. Belirsizlikle beraber kaygı bozuklukları, virüs kapma, iyileşememe korkusu insanları izole bir hayata itmiştir (İnce, 2021). Dünya tarihi incelendiğinde insanoğlunun birçok salgınla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Çiçek salgını, Justinian Vebası, Kara Veba, kolera, sarıhumma, İspanyol gribi, AIDS, domuz gribi, ebola bunlardan en büyük çapta olanlarıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu hastalıkların düzenin, alışkanlıkların değişmesine neden olduğu düşünülmektedir (Tekin, 2021). Bulaşıcı hastalıkların sadece bireylerin fiziksel sağlığını değil, enfekte olan olmayan tüm kişilerin psikolojik sağlığını ve refahını da etkilediği üzerinde durulmaktadır (Değirmenci, 2020). Covid-19 alıştığımız düzeni ciddi anlamda değiştirmiştir. Bu durumun ne kadar süreceğinin bilinmemesi oldukça rahatsız edici bir durum olmakla beraber bireylerin kaygı düzeylerinin normal olmayan bir şekilde artmasına sebep olmaktadır.

Covid-19 korkusunun nedenleri genel olarak, kişinin bedenini korumaya çalışması, bulaş riskini azaltmak için sevdiği insanlardan uzak durmak zorunda kalması, hastalığın bilinmezliği şeklinde sıralanabilir (Kurtuluş ve Düşünceli, 2021). Kişinin hayat kalitesini düşüren birçok kaygıya sebep olur. Örneğin, “hastalığa yakalanırsam atlatılabilir miyim, annem kronik hasta ona bulaştırırsam ölür, yaşanan ekonomik çıkmazlar iş yerimin kapanmasına sebep olur mu işsiz kalır mıyım?” . Covid-19 enfeksiyonu TÜBİTAK tarafından; “uluslararası öneme sahip bir halk sağlığı acil durumu” olarak tanımlanmaktadır (Akyüz vd., 2020). Hastalığın bilinen bir tedavi yönteminin bulunmaması da korkuyu tetikleyen önemli bir unsurdur. Sürecin çok uzun olması, kesin sonuçların şu ana kadar alınamamış olması, üretilen aşuların yetersiz kalması, sürekli yeni varyantların ortaya çıkması belirsizliğin giderek içinden çıkılmaz bir hale gelmesine neden olmaktadır. Bu salgının toplumsal hayatta, bireysel davranışlarda ciddi değişimlere sebep olduğu açıkça görülmektedir.

COVID-19 pandemisi küreselleşme, işsizlik, güvencesiz çalışma ve hızlı teknolojik değişimler gibi insan yaşamını etkileyen önemli bağlamsal faktörlerden biri haline gelmiş durumdadır (Duffy vd., 2016). Pandemi ile birlikte hayatın birçok alanında büyük değişimlere neden olmuştur. İnsanların yaşamları olumsuz yönde etkilenmiş ve kısıtlanmıştır. İnsanlar pandeminin başlangıcında ölüme ve hayata kalmaya odaklandılar; ancak pandeminin uzamasıyla birlikte belirsizlik ve korku ilişkilerimizi, yaşamlarımızı ve işimizi ele geçirmeye başladı (Blustein ve Guarino, 2020). COVID-19 pandemisi halk sağlığı, ekonomi, toplum ve güvenlikle ilgili alanlarda insanlar ve uluslar üzerinde önemli bir etki yarattı (Nicola vd., 2020). Aynı zamanda bireylerin ruh sağlığını da önemli ölçüde etkilemiştir (Bhuiyan vd., 2020; Qiu vd., 2020; Wang vd., 2020).

Arpacı ve arkadaşları (2020) COVID-19 fobisinin psikolojik, somatik, sosyal ve ekonomik olmak üzere toplam dört boyutun birleşmesinden oluştuğunu ifade etmektedirler. Psikolojik boyut: Bireyin hem kendisinin hem de aileden birinin koronaya yakalanma korkusunu, koronanın yayılması, korona kaynaklı ölümler ve korona ile ilgili belirsizliklerin yarattığı kaygıyı, insanların koronaya karşı duyarsız davranması nedeniyle çevresindekilerle tartışmasını içermektedir. Somatik boyut: Koronaya yakalanma korkusundan dolayı elinin ayağının titremesi, karın ağrıları çekmesini, göğsünün sıkışması, uykusuzluk yaşamasını ve koronaya yakalanma korkusundan dolayı normal dışı davranışlar göstermesini içermektedir. Sosyal boyut: Hapşırın ve öksüren insanlarla karşılaştığında kaygılanmasını, şüphelenmesini ve uzaklaşmasını, sık sık ellerine yıkamasını, koronaya yakalanma korkusu yüzünden sosyal ilişkilerden uzak durmasını ve başkalarının kendisine korona bulaştıracağı korkusundan kendini

alamamasını içermektedir. Ekonomik boyut: Korona salgını nedeniyle gıda ve hijyen ürünlerinin tükenmesinden korkmasını ve bunların tükeneyeği endişesinden dolayı stok yapmasını içermektedir.

2.2. Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti (ASN)

Niyet, bir eylemi yapmayı önceden isteyerek tasarlamak anlamına gelir ve fiili iradenin önemli bir göstergesidir (Mutlu, Çeviker ve Çirkin, 2011). Satın alma niyeti, en önemli satın alma süreci aşamalarından biri olarak tüketicinin uyarılara karşı belirleyici tepkisini ortaya çıkaran süreçlerden biri olarak tanımlanmaktadır (Çetin ve Kumkala, 2016). Tüketicilerin satın alma kararları birçok faktörün etkisiyle şekillenir ve her tüketicide farklı bir şekilde sonuçlanmaktadır (Sağlam, 2014). Satın alma niyeti, belirli bir ürün veya hizmetin bir müşteri tarafından satın alma olasılığıdır (Dodds, Monroe ve Grewal, 1991). Satın alma niyeti, belirli bir ürüne yönelik bireysel davranışsal eğilim olarak da tanımlanmaktadır (Bagozzi ve Burnkrant, 1979). Satın alma niyeti, belirli bir ürüne karşı tüketicinin davranışını anlamayı sağlayacak bir eylemi gerçekleştirme seçimi olarak kabul edilmektedir (Wang ve Yang, 2008). Fiyat, değer, kalite, dış ve iç motivasyonlar gibi faktörlerden etkilenmektedir (Gogoi, 2013). Satın alma niyetini etkileyen diğer faktörler yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve bilgidir (Rezvani vd., 2012).

Kotler ve Armstrong (2011), satın alma niyetinin tüketicinin nihai satın alma kararını vermeden önce oluştuğunu ifade etmektedirler. Satın alma niyetinin, belirli bir ürün veya hizmeti belirli koşullarda satın alma isteğine dayandığı söylenebilir. Genel olarak, bir eylemi gerçekleştirmek veya bir hedefe ulaşmak için bireysel niyet, karar veya plan olarak tanımlanan satın alma niyeti, satın alma davranışı, tutum, algı ve gözlem veya zihin durumu ile bağlantılıdır. Geleneksel tıp, yerli halklarla gelişen ve göç yoluyla farklı ülkelere taşınan tıbbi uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Kaya, 2018). Geleneksel tıp, hastalıkların tedavisinde doğadan faydalanılması sonucu ortaya çıkmıştır. Alternatif tıp, geleneksel tıbbin gerekli eğitimi almış kişilerce ticari amaçla kullanılmak üzere dönüştürülmüş hali olarak ele alınmaktadır (Öztürk, Akman Dömbekci ve Ünal, 2020). Çok uzun yıllardan beridir insanlar, annelerinden babalarından öğrendikleri yöntemlerle kendilerini ve çevrelerindeki diğer insanları tedavi etmeye çalışmışlardır. Grip olunduğunda nane limon içilmesi bile geleneksel tıp yöntemlerindedir ve bu yöntemler ortak tecrübe sonucu kabul edilip nesilden nesile aktarılmış yöntemlerdir. Alternatif tıp yalnızca bedeni tedavi etmekle yetinmez; ayrıca ruhu da tedavi edecek yöntemleri vardır. Üzerlik otu yakmanın nazarı ve kötü enerjii kovduğuna inanılması da bir çeşit alternatif tıp uygulamasıdır.

İnsanlık tarih boyunca veba, kolera, tifüs, çiçek hastalığı, Ebola, grip gibi birçok salgın hastalıkla karşı karşıya kalmıştır. 1300'lü yıllarda İtalya'da meydana gelen veba nedeniyle Avrupa, Avrasya ve Kuzey Amerika'da 75-125 milyon kişi yaşamını kaybetmiştir. 1918-1920 yıllarında İspanyol Gribi salgını sırasında 17-50 milyon kişinin öldüğü tahmin edilmektedir (TÜBA, 2020: 21-22). Çin`de ortaya çıkan Covid-19, Asya-Pasifik ülkeleri, Avrupa, Kuzey Amerika ve tüm dünyaya hızla yayılmıştır (Aslan, 2020: 39). Covid-19'un hızla yayılması ve tam olarak bir tedavi yönteminin bilinmemesinden dolayı insanlar, doğruluğu bilimsel olarak kanıtlanmasa bile kendilerini korumak için alternatif yöntemlere aramışlardır. İnsanların hayatta kalabilmeleri, bağışıklık sistemlerini güçlendirebilmeleri ve sağlıklı kalabilmeleri için beslenme hayati önem taşımaktadır (Doğan ve Doğan, 2020: 43). Sağlıklı ve güçlü bir bağışıklık sistemi için ilaç, yeterli ve dengeli beslenmenin yanı sıra zerdeçal, ekinezya, zencefil, çay, keçiboynuzu gibi bitkisel ürünler uygun miktar ve zamanlarda tüketildiğinde bağışıklık sistemini destekleyici etkiler gösterebilmektedir (TÜBA, 2020: 71). Hastalığı azaltmadaki yararlılığını destekleyecek hiçbir kanıt olmamasına rağmen, birçok ülkede tüketiciler COVID-19'un önlenmesi/tedavisi için standart yöntemlerle birlikte destekleyici alternatif tıp yöntemlerini denemeye dolayısıyla bu ürünleri talep etmeye başlamışlardır (Shankar vd., 2020: 565).

2.3. Sağlık Bilinci (SB)

Sağlıklı davranışlar sergileme isteği ve sağlıklı hareket etmeye meyilli olma düzeyi genellikle sağlık bilincinin göstergeleri olarak kabul edilmektedir (Schifferstein ve Oude Ophuis, 1998: 122). Tüketicilerin sağlıkları ile ilgili faaliyetlere katılımı genellikle kendi sağlıklı olma bilinci tarafından yönlendirilmektedir (Becker vd., 1977). Sağlıklı olma bilinç düzeyi yüksek olan tüketiciler, düşük olan tüketicilere göre farklı davranışlar sergilemektedirler. Sağlık bilinci yüksek olan tüketiciler, daha sağlıklı yaşayabilmek için sağlıklı yaşamalarına katkıda bulunacak ve hastalıklardan koruyacak besin takviyelerine ve sağlıkla ilgili faaliyetlere daha çok önem vermektedirler (Newsom vd., 2005; Kraft ve Goodell, 1993; Gould, 1988). Ayrıca, tüketicilerin tüketim alışkanlıkları sağlık bilincinin değişmesiyle değişmektedir, çünkü sağlık durumları sağlıklı olma bilincinden ve davranışlarından etkilenmektedir (Schifferstein ve Oude Ophuis, 1998). Sağlık bilinci, bireyin sağlıklı seçimler yapmaya ve bunları sürdürmeye hazır olma derecesini değerlendiren bir ölçü olarak tanımlanabilir (Gould, 1988; Lee vd., 2014). Sağlık bilincine sahip tüketiciler, kısa vadeli hedonik tüketim yerine sağlıklı gıda tüketiminin uzun dönemli faydalı yönüne odaklanmaktadır (Mai ve Hoffmann, 2015).

Sağlık bilinci kaliteli bir yaşam isteğisiyle doğru orantılıdır. Kişiler yüksek yaşam kalitesi için sağlıkları üzerine odaklanırlar. Sağlık bilincinin oluşmasında deneyimlerin ve çevrenin etkisinin olduğu kabul edilmektedir (Sönmez ve Bilir Seyhan, 2016). Bireylerin sağlık bilinci arttıkça sağlıklı beslenme gereksinimleri de artış gösterecektir. Sağlık bilinci yaratılmasında medyanın, ailenin ve eğitim kurumlarının önemli etkileri bulunmaktadır (Çakıcı ve Yıldız, 2018).

3. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Çvirik (2020: 47), sağlık bilinci yüksek tüketicileri, sağlıklı beslenmek, fiziksel aktiviteler yapmak, hastalıklara yakalanmamak için önlemler almak gibi sağlıklı davranışlarda bulunarak refahlarını iyileştirmeye ve / veya sürdürmeye çalışan tüketiciler olarak tanımlamaktadır. Sağlık bilinci ve tüketicilerin alışveriş davranışları arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için yapılan araştırmalarda sağlık bilincinin alışveriş davranışı üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir (Lockie vd., 2002). Çvirik (2020) yapmış olduğu çalışmasında, sağlık bilincinin COVID-19 pandemisine karşı mücadelede önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışma, pandemi sırasında Slovakya'daki sağlık bilinci düzeyinin arttığını ve bunun pandeminin yayılması üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Endonezyada, COVID-19'un yayılmasını durdurabilmek ve halkın genel sağlık bilincini belirlemek amacıyla yapılan anket çalışması, COVID19 ile bağlantılı olarak su tüketiminin yaklaşık %55, el yıkama sıklığının yaklaşık %85, vitamin takviyelerinin tüketiminin %46, meyve tüketiminin %47 ve virüsün bulaşmaması için kişisel temas mesafesinin arttığını ayrıca virüse yakalanma endişesinin “çok endişeli” %33, “biraz endişeli” %25 oranında olduğunu göstermektedir (Warc, 2020). Pandemi sürecinde virüse yakalanma korkusu sağlığın bireyler için önemini derinden hissettirerek sağlıklı olmaya ve sağlığı korumaya yönelik davranışları ifade eden sağlık bilinç düzeylerinin arttırdığı ifade edilebilir.

DiPietro vd. (2016), sağlık bilincinin satın alma kararlarının önemli bir belirleyicisi olduğunu ifade etmektedirler. Kumar ve Ali (2011), sağlık bilincine sahip bireylerin daha nitelikli ve kaliteli gıdaları, ürünleri tercih ettiklerini ve daha yüksek bir bedel ödemeye razı olduklarını ifade etmektedir. İnsanların hayatta kalabilmeleri, bağışıklık sistemlerini güçlendirebilmeleri ve sağlıklı kalabilmeleri için beslenme hayati önem taşımaktadır (Doğan ve Doğan 2020: 43). Sağlıklı ve güçlü bir bağışıklık sistemi için ilaç, vitamin veya besin takviyesi yoktur. Ancak yeterli ve dengeli beslenmenin yanı sıra zerdeçal, ekinezya, zencefil, çay, keçiboynuzu gibi bitkisel ürünler uygun miktar ve zamanlarda tüketildiğinde bağışıklık sistemini destekleyici etkiler gösterebilmektedir (TÜBA, 2020: 71). Hastalığı azaltmada yararlılığını destekleyecek herhangi bir kanıt olmamasına rağmen, birçok ülke COVID-19'un

önlenmesi/tedavisi için standart yöntemlerle birlikte tamamlayıcı ve alternatif tıp ürünlerine/yöntemlerine yönelmişlerdir (Shankar vd., 2020: 565). Literatürde alternatif tıp ürünleri satın alma ile tutum ve algılar arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla yapılan çalışmalar alternatif tıp ürünleri ile satın alma niyeti üzerinde tutum ve algıların olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Öztürk ve Dilek, 2021: 71).

Pandemi ile birlikte alternatif tıp ürünlerine de ciddi bir yönelim bulunmaktadır. Orman Ürünleri İhracatçıları Birliği Başkanı Cahit Doğan Yağcı'ya göre: "2020 yılında pandeminin etkisiyle odun dışı orman ürünleri sektörü %21 oranında büyümüştür. Kekikte dünya ihracatının %70'ini, defnede ise %95'ini yapmaktayız." (Aydın). İnsanlar tedavisi olmayan bir hastalıkla karşı karşıyayken kadim geleneklere yönelmeyi tercih ederek şifayı doğada aramaktadırlar. Yaşanan Covid-19 salgınında tüketicilerin ürün stoklama eğilimlerinin satın alma davranışlarını pozitif yönde etkilediği; ancak cinsiyetin herhangi bir etkisinin olmadığı saptanmıştır (İnce ve Tor Kadioğlu, 2020). Yapılan literatür taramasında algılanan tehdidin ve ciddiyetin satın alma davranışına etkisini saptamak için yapılan bir çalışmada algılanan tehdit ve ciddiyetin kendini izole etme davranışıyla ilişkili olduğu ve bunun da içsel satın alma davranışına neden olacağı sonucu elde edilmiştir. Covid-19 salgını nedeniyle algılanan ciddi boyuttaki tehdit satın alma davranışının etkilenme olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Sağlam ve Tavman, 2021). Kompulsif davranış gösteren tüketiciler, bir ürün veya hizmeti satın alırken normal satın alma karar süreçlerini takip etmeyip dürtüsel, takıntılı ve kontrol edilemeyen duygular ile karar verirler; Covid-19 korkusu gibi uyaranlar kompulsif satın alma davranışı üzerinde etkili olabilmektedir (Seyfi, Güven ve Keklikçi, 2021). Yukarıda ifade edilen görüşlere ve araştırma sonuçlarına dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₁: Korona fobisinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₂: Korona fobisinin sağlık bilinci üzerinde etkisi vardır.

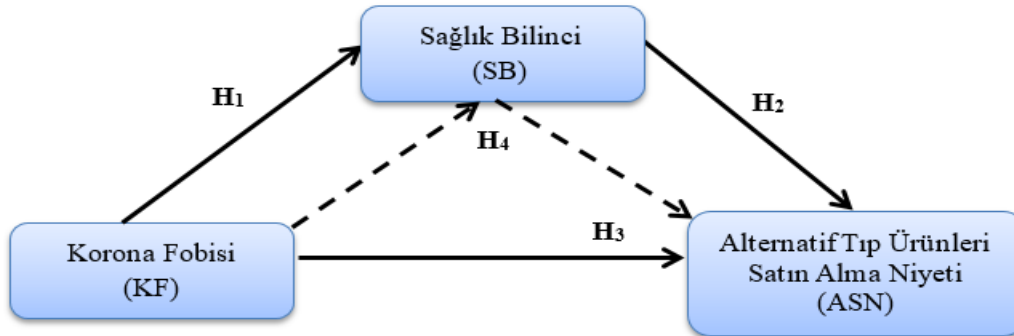
H₃: Sağlık bilincinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₄: Korona fobisinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerinde etkisinde sağlık bilincinin aracı rolü vardır.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı İğdir ilindeki tüketicilerin korona fobisi algılarının alternatif tıp ürünleri satın alma niyetlerine etkisinde sağlık bilincinin aracılık rolünün olup olmadığını belirlemektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda araştırmanın modeli Şekil 1.'deki gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın ana kütlesi Iğdır ili merkez ilçede ikamet eden bireylerden oluşmaktadır. 2021 yılı verilerine göre merkez ilçe nüfusu 144.663'tür. Bu evrenin %95 güven %5 hata payına göre belirlenen örneklem sayısı 383 olarak hesaplanmıştır (<http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Online anket yöntemiyle sosyal medya araçları ile yapılan çevrimiçi anket çalışmasına toplam 417 tüketici geri dönüş yapmıştır. Bu sayı gerekli olan 383 âdeti sağladığı için anket çalışmasına son verilmiştir.

4.3. Anket Formunun Niteliği

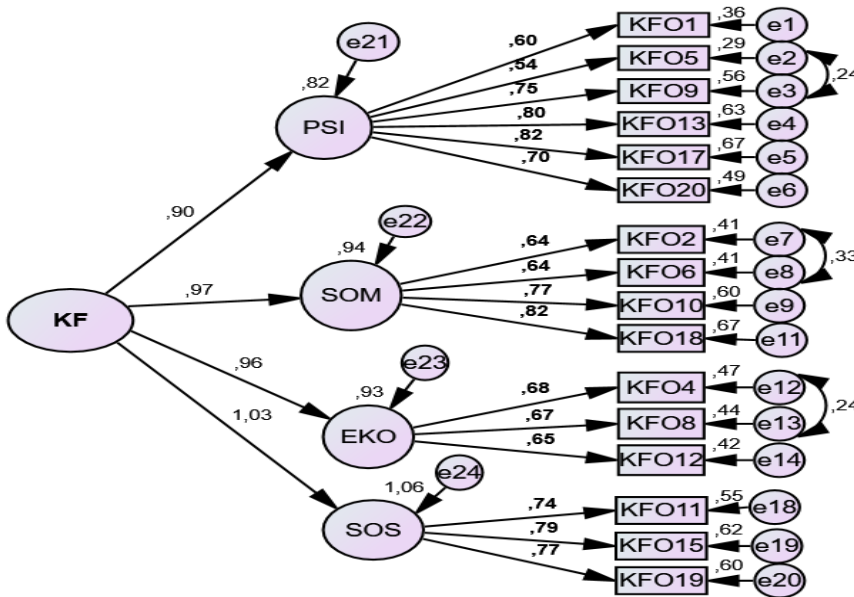
Çalışmanın anket bölümü 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, tüketicilere ait yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi demografik durumlarını ifade eden sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde, tüketicilerin korona fobilerini ölçmek için Arpacı, Karataş ve Baloğlu (2020) tarafından geliştirilmiş olan "Koronavirüs 19 Fobisi" ölçeği kullanılmıştır. Ölçek psikolojik, somatik, sosyal ve ekonomik olmak üzere dört alt boyut ve toplam 20 sorudan oluşmaktadır. Ölçekte korona fobisine ait alınabilecek puan aralığı 20 (en düşük) ile 100 (en yüksek) arasında değişmektedir. Puanların artması dört alt boyutta ve genelinde korona fobisinin arttığını göstermektedir. Üçüncü bölümde Hong (2009) tarafından geliştirilen ve toplam 11 madde tek boyuttan oluşan "Sağlık Bilinci Ölçeği" ölçeği kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen puanların artması sağlık bilinci düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Son bölümde tüketicilerin alternatif tıp ürünleri satın alma niyetini tespit edebilmek amacıyla Özdemir'in (2020), "Dindarlık ve Yaşam Tarzı Faktörlerinin Helal Ürün Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri" yüksek lisans tezindeki Khan ve Azam (2016) tarafından geliştirilen toplamda 5 madde ve tek boyuttan oluşan "Helal Ürün Satın Alma Niyeti" ölçeği alternatif tıp ürünlerine uyarlanan ölçek kullanılmıştır.

5. BULGULAR

5.1. Geçerlilik ve Güvenirliliğe İlişkin Bulgular

5.1.1. Korona Fobisi Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliğine İlişkin Bulgular

Aşağıda Şekil 2. Korona fobisi ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizinin (DFA) sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 2. Korona Fobisi DFA

DFA uyum iyiliği değerleri literatürde istenilen sınırlarda olmadığı için düzeltme indekslerinden yararlanma yollarına gidilmiştir. Bu düzeltme indeksleri sonucunda 3,7, 14 ve 16. maddeler uyum iyiliği değerlerini bozduğu için boyuttan çıkarılmıştır. Bu çözümleme ile uyum iyiliği indeks değerleri Tablo 1.'de görüldüğü gibi kabul edilen kriterlere göre (Kline, 2005; Şimşek, 2007) uyum göstermiştir.

Tablo 1. KF DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Değer	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	3,397	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$,076	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq ,05$	$,05 \leq SRMR \leq ,10$,0442	Mükemmel Uyum
GFI	$,95 \leq GFI \leq 1,00$	$,90 \leq GFI \leq ,95$,906	Kabul Edilebilir Uyum
NFI	$,95 \leq NFI \leq 1,00$	$,90 \leq NFI \leq ,95$,915	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$,97 \leq CFI \leq 1,00$	$,90 \leq CFI \leq ,97$,938	Kabul Edilebilir Uyum

DFA analizi ile ilk olarak modelde istatistiksel olarak anlamlı olan ya da olmayan faktörleri tespit etmek amacıyla kritik oranlar (K.O) incelenmiştir. Kritik oranın $\pm 1,96$ aralığında olması gerekmektedir (Hox ve Bechger, 1998). Aşağıda Tablo 2.'de görüldüğü gibi tüm değerler bu şartı sağlamaktadır ve bu da %95 güvenirlilik seviyesinde istatistiksel yönden anlamlı olduğunu göstermektedir ($KO \geq \pm 1,96$, $p \leq 0,05$).

Tablo 2. KF Ölçeği Güvenirlilik Test Sonuçları

	Faktörler	Faktör Yükleri	S.H.	\bar{X}	K.O.	
KORONA FOBİSİ	PSİ	KFO1	,603	,084	2,65	13,560
		KFO5	,539	,093	3,32	13,735
		KFO9	,748	,060	2,98	12,452
		KFO13	,796	,054	2,80	11,769
		KFO17	,818	,053	2,78	11,308
		KFO20	,696	,066	2,61	12,994
	SOM	KFO2	,636	,056	2,10	13,382
		KFO6	,641	,062	2,25	13,355
		KFO10	,773	,044	2,12	12,069
		KFO18	,817	,048	2,31	11,072
	EKO	KFO4	,683	,073	2,47	11,345
		KFO8	,667	,078	2,44	11,636
		KFO12	,650	,060	2,07	12,342
	SOS	KFO11	,744	,056	2,61	13,039
		KFO19	,772	,056	2,57	12,672
KFO15		,786	,048	2,39	12,446	

Malthouse (2001) “faktör yüklerinin büyüklüğü en azından 0,30 olmalıdır” demektedir. Yukarıda Tablo 2’de görüldüğü gibi faktör yükleri Malthouse’un belirttiği eşik değerin üzerindedir.

Güvenirliliklerinin ölçülmesinde “Cronbach’s Alpha” ve “Yapısal Güvenirlilik” analizi uygulanmıştır. Bu güvenirlilik değerleri aşağıda Tablo 3.’de görüldüğü gibi KF’si için eşik değer olan 0,7’nin (George ve Mallery, 2003) üzerindedir. Bu sonuçlara dayanarak bu çalışmada kullanılan KF ölçeğinin güvenilir bir ölçek olduğu şeklinde ifade edilebilir.

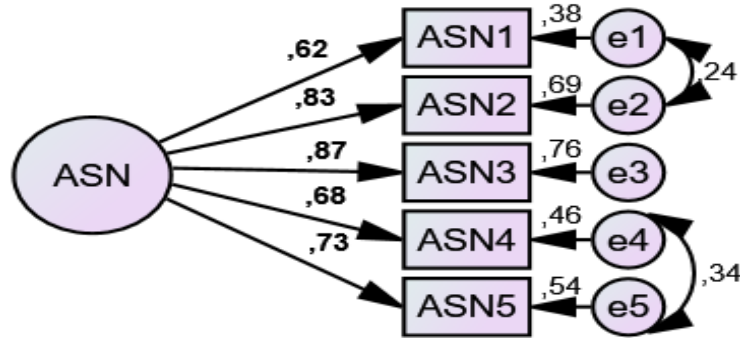
Tablo 3. KF Ölçeği Güvenirlilik Test Sonuçları

Faktörler	Cronbach's Alpha	Yapısal Güvenlik (Y.G)
KF (Krona Fobisi)	,936	,942
- KF (Psikolojik)	,858	,855

- KF (Somatik)	,829	,811
- KF (Ekonomik)	,743	,706
- KF (Sosyal)	,811	,811

5.1.2. Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliğine İlişkin Bulgular

Şekil 3.'te Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti ölçeğinin DFA sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 3. Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti DFA

Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti ölçeği için yapılan DFA sonucunda modeldeki tüm kritik oranların 1,96'dan büyük olduğu görülmüştür. Bu değerler $p=0,05$ anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($K.O. \geq \pm 1,96$, $p \leq 0,05$). Alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti ölçeğinde istatistiksel olarak anlamlı olmayan herhangi bir faktör bulunmamaktadır. Alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti ölçeğinin uyum iyiliği değerleri kabul edilen DFA uyum değerlerine göre iyi bir uyum göstermektedir. Model uyum indeksleri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. ASN DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Değer	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	3,050	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$,070	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$,0171	Mükemmel Uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$,991	Mükemmel Uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$,991	Mükemmel Uyum
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$,994	Mükemmel Uyum

Tablo 4'te görüldüğü gibi modele ait uyum iyiliği değerleri genel olarak değerlendirildiğinde ölçek modelinin kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Aşağıda Tablo 5'de görüldüğü gibi ölçeği oluşturan maddelerin hepsinin faktör yükleri eşik değer olan 0,30'un üzerinde olduğu için ölçeği oluşturan tüm ifadeler modele dâhil edilmiştir.

Tablo 5. Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti DFA Faktör Yükleri

Faktörler	Faktör Yükleri	S.H.	\bar{X}	K.O.
ASN1	,618	,063	3,11	12,571
ASN2	,828	,041	2,94	9,002
ASN3	,871	,043	2,81	7,147
ASN4	,676	,057	2,68	12,387
ASN5	,733	,052	2,86	11,710

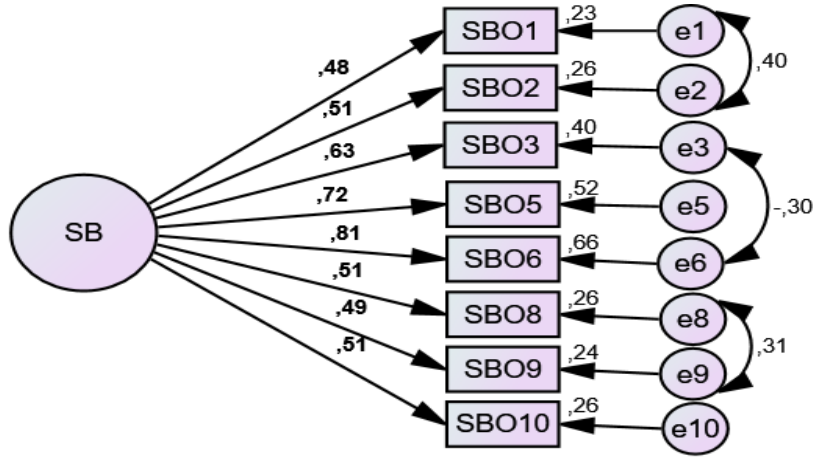
Aşağıda Tablo 6.'da görüldüğü gibi ölçeğin "Cronbach's Alpha" ve "Yapısal Güvenilirlik" değeri eşik değer olan 0,7'nin üzerindedir. Bu değerler bu çalışmamızda kullanılan Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti ölçeğinin güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Güvenirlik Sonuçları

Faktörler	Cronbach's Alpha	Yapısal Güvenlik (Y.G)
SB (Sağlık Bilinci)	,839	,864

5.1.3. Sağlık Bilinci Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliğine İlişkin Bulgular

Şekil 4'te Sağlık bilinci ölçeğinin DFA sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 4. SB DFA

DFA sonucunda SB, ölçeğinin uyum iyiliği değerlerinin istenilen sınırlarda olmadığı için düzeltme indekslerinden yararlanılmıştır. Düzeltme indeksleri sonucunda bu çalışmada kullanılan SB ölçeğinin 4, 7 ve 11. maddeleri uyum iyiliği değerlerini bozduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Bu çözümlenme ile uyum iyiliği indeks değerleri Tablo 7.'de görüldüğü gibi istenilen kriterlere göre uyum göstermiştir.

Tablo 7. SB DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Değer	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	3,572	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$,079	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$,0462	Mükemmel Uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$,966	Mükemmel Uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$,937	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$,953	Kabul Edilebilir Uyum

Tablo 8.'de görüldüğü gibi uyum iyiliği değerlerine göre ölçek modelinin kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Aşağıda tabloda görüldüğü gibi modeldeki tüm kritik oranlar 1,96'dan büyük ve ölçeği oluşturan faktörler eşik değerinin üzerindedir.

Tablo 8. SB DFA Faktör Yükleri

Faktörler	Faktör Yükleri	S.H.	\bar{X}	K.O.
SB1	,481	,059	3,68	13,631

SB2	,509	,057	3,52	13,505
SB3	,634	,062	3,41	11,136
SB5	,719	,052	3,54	11,204
SB6	,815	,052	3,74	7,543
SB8	,506	,051	3,65	13,512
SB9	,489	,060	3,79	13,592
SB10	,512	,057	3,95	13,509

Çalışmanın değişkenlerinden olan SB ölçeğinin güvenilirliğine ilişkin analiz sonuçları Tablo 9`da sunulmuştur. Tablodaki değerler çalışmada kullanılan SB ölçeğinin güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Güvenirlilik Sonuçları

Faktörler	Cronbach's Alpha	Yapısal Güvenlik (Y.G)
SB (Sağlık Bilinci)	,817	,808

5.2. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Aşağıda Tablo 10., çalışmaya katılan tüketicilerin demografik değişkenler açısından frekans ve yüzdelerini göstermektedir.

Tablo 10. Tüketicilerin Demografik Dağılımlarına İlişkin Bulgular (417)

DEĞİŞKEN		FREKANS	YÜZDE
Cinsiyet?	1- Kadın	227	54,4
	2- Erkek	190	45,6
Medeni Durum?	1- Bekâr	305	73,1
	2- Evli	112	26,9
Eğitim Durumu?	1- İlköğretim	17	4,1
	2- Lise	121	29,0
	3- Ön Lisans	155	37,2
	4- Lisans	88	21,1
	5- Lisansüstü	36	8,6
Yaşınız?	1- 18-35	357	85,6
	2- 36-49	46	11,0
	3- 50 ve üzeri	14	3,4
Gelir?	1- 0-4250 TL	261	62,6
	2- 4251-7000 TL	80	19,2
	3- 7001-10000 TL	40	9,6
	4- 10001 TL ve üzeri	36	8,6
Covid 19`a yakalandınız mı?	1- Evet	138	33,1
	2- Hayır	279	66,9
Kan Grubunuz?	1- Bilmiyorum	105	25,2
	2- A Grubu	121	29,0
	3- B Grubu	48	11,5
	4- AB Grubu	39	9,4
	5- 0 (Sıfır)Grubu	104	24,9
Sigara Kullanımı?	1- Evet	115	27,6
	2- Hayır	280	67,1
	3- Bıraktım	22	5,3

5.3. t-Testi ve ANOVA Analiz Bulguları

Verilerin normal dağılımı durumunda parametrik, normal dağılımın olmadığı durumlarda ise parametrik olmayan testlerden yararlanılmaktadır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirleyebilmek için basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerlerine bakılmaktadır. Büyüköztürk'e göre (2019) çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 aralığında olması, verilerin normal dağıldığını gösterdiğini ifade etmektedir. Aşağıda Tablo 11'de görüldüğü gibi çalışmaya konu olan tüm değişkenler Büyüköztürk'ün belirttiği sınırlar içinde olduğundan ikili gruplar için t-testi, ikiden fazla gruplar için ANOVA parametrik testlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 11. Normallik Analiz Sonuçları

Faktörler	Madde Sayısı	Çarpıklık	Basıklık
KF (Korona Fobisi)	16	0,355	-0,214
SB (Sağlık Bilinci)	8	-0,405	0,163
ASN (Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti)	5	0,049	-0,204

Aşağıda Tablo 12. ve Tablo 13.'de demografik değişkenlerin anlamlı farklılık olup olmadığını tespit edebilmek için yapılan t-Testi ve ANOVA analiz sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 12. T-Testi Testleri Sonuçları

		Grup	N	\bar{X}	S.S.	t	df	p
Cinsiyet	KF	Kadın	227	2,5631	,92394	,850	415	,396
		Erkek	190	2,4875	,87883			
	KF-PSİ	Kadın	227	2,9369	1,05161	1,792	415	,074
		Erkek	190	2,7588	,95896			
	KF-SOM	Kadın	227	2,2004	,96797	,130	415	,897
		Erkek	190	2,1882	,95524			
	KF-EKO	Kadın	227	2,3333	,99210	,215	415	,830
		Erkek	190	2,3123	,99889			
	KF-SOS	Kadın	227	2,5286	1,12386	,087	415	,931
		Erkek	190	2,5193	1,06322			
	SB	Kadın	227	3,6861	,66053	1,331	415	,184
		Erkek	190	3,5961	,71961			
	ASN	Kadın	227	2,9542	,91188	1,813	415	,071
		Erkek	190	2,7916	,95991			
Medeni Durum	KF	Bekar	305	2,5291	,73035	,018	415	,986
		Evli	112	2,5273	,73762			
	KF-PSİ	Bekar	305	2,8628	1,07216	,237	415	,813
		Evli	112	2,8363	,83558			
	KF-SOM	Bekar	305	2,1992	1,01301	,152	415	,879
		Evli	112	2,1830	,80677			
	KF-EKO	Bekar	305	2,3202	1,03441	-,119	415	,905
		Evli	112	2,3333	,87907			
	KF-SOS	Bekar	305	2,5104	1,13586	-,430	415	,667
		Evli	112	2,5625	,98032			
	SB	Bekar	305	3,6939	,68185	2,400	415	,017
		Evli	112	3,5123	,69282			
	ASN	Bekar	305	2,8885	,90839	,310	415	,757
		Evli	112	2,8571	,93556			
Covid 19 Geçirme?	KF	Evet	138	2,6227	,94280	1,499	415	,135
		Hayır	279	2,4821	,88090			

KF-PSİ	Evet	138	2,9360	1,02430	1,138	415	,256
	Hayır	279	2,8160	1,00707			
KF-SOM	Evet	138	2,3605	,97600	2,491	415	,013
	Hayır	279	2,1129	,94463			
KF-EKO	Evet	138	2,4130	1,04058	1,291	415	,197
	Hayır	279	2,2796	,96910			
KF-SOS	Evet	138	2,5556	1,14789	,408	415	,683
	Hayır	279	2,5090	1,07019			
SB	Evet	138	3,5679	,61500	-1,612	415	,108
	Hayır	279	3,6832	,72039			
ASN	Evet	138	2,8797	,88575	-,006	415	,995
	Hayır	279	2,8803	,93031			

İkili gruptan oluşan cinsiyet, medeni durum ve Covid 19`u daha önce geçirip geçirmeme demografik değişkenleri ile KF, SB ve ASN değişkenlerinin varyanslarında bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan t-testi analizleri sonuçlarına göre sadece;

- Medeni durum ile SB ($t=2,400$, $p=0,017$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmüştür. Tablodaki verilere göre bekâr tüketicilerin SB ortalamaları evli tüketicilerin ortalamalarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre bekâr tüketicilerin evli tüketicilere göre daha fazla sağlıklarına önem verdiklerini söyleyebiliriz.
- Daha önce Covid19`u geçirip geçirmeme ile KF'nin alt boyutu olan somatik arasında ($t=2,491$, $p=0,013$) istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmüştür. Tablodaki verilere Covid 19 geçiren tüketicilerin KF somatik ortalamaları Covid 19 geçirmeyen tüketicilerin ortalamalarına göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara dayanarak Covid19 geçiren tüketicilerin geçirmeyenlere göre daha çok KF'nin somatik alt boyutunu hissettiklerini ifade edebiliriz.

Tablo 13. ANOVA Testleri Sonuçları

		F	df	p
Eğitim	KF	1,222	4/412	,301
	KF-PSİ	,546	4/412	,702
	KF-SOM	1,962	4/412	,099
	KF-EKO	1,766	4/412	,135
	KF-SOS	1,613	4/412	,170
	SB	2,966	4/412	,020
	ASN	1,107	4/412	,353
Yaş	KF	,083	2/414	,921
	KF-PSİ	,380	2/414	,684
	KF-SOM	,252	2/414	,762
	KF-EKO	,526	2/414	,591
	KF-SOS	,096	2/414	,909
	SB	7,027	2/414	,001
	ASN	2,416	2/414	,091
Gelir	KF	1,133	3/413	,253
	KF-PSİ	1,691	3/413	,168
	KF-SOM	1,180	3/413	,317
	KF-EKO	1,316	3/413	,269
	KF-SOS	,721	3/413	,540

	SB	3,112	3/413	,026
	ASN	1,069	3/413	,362
Kan Grubu	KF	1,880	4/412	,113
	KF-PSİ	1,276	4/412	,279
	KF-SOM	2,128	4/412	,077
	KF-EKO	1,772	4/412	,133
	KF-SOS	1,660	4/412	,158
	SB	,676	4/412	,609
	ASN	,179	4/412	,949
Sigara Kullanımı	KF	2,485	2/414	,085
	KF-PSİ	1,302	2/414	,273
	KF-SOM	3,215	2/414	,041
	KF-EKO	2,258	2/414	,106
	KF-SOS	2,473	2/414	,086
	SB	1,637	2/414	,196
	ASN	,323	2/414	,724

ANOVA analizleri sonucunda hangi gruplar arasında anlamlı farklılıkların olduğunu tespiti için yapılan “*Post Hoc-Tukey*” HSD testi sonuçları Tablo 14.’te verilmiştir.

Tablo 14. Post Hoc Tukey HSD Testi Bulguları

		Grup	Ortalama Farkı	p
Eğitim	SB	1-3	,38629*	,027
		2-3	-,19827*	,017
		3-5	,30296*	,017
Yaş	SB	1-2	,34282*	,004
		1-3	,39251*	,034
Gelir	SB	1-2	,21320*	,015
Sigara Kullanımı	KF(SOMATİK)	2-3	-,49464*	,020

- Tüketicilerin eğitim düzeylerine göre SB düzeyleri için anlamlı farklılık “Önlisans” eğitim düzeyindeki tüketiciler ile “İlköğretim”, “Lise” ve “Lisansüstü” grupları arasında olduğu görülmektedir. “İlköğretim” düzeyindeki tüketicilerin SB ortalaması 3,37, “Lise” düzeyindekilerinin 3,56, “Önlisans” düzeyindekilerinin 3,76 ve “Lisansüstü” düzeyindekilerinin 3,46’dır. Bu durumu tüketicilerin eğitim düzeylerinin artmasıyla SB düzeylerinin de arttığı şeklinde ifade edebiliriz.
- Tüketicilerin yaşlarına göre SB düzeyleri için anlamlı farklılık “18-35” yaş gurubundaki tüketiciler ile “36-49” ve “50 ve üzeri” yaş gurubundaki tüketiciler arasında olduğu görülmektedir. “18-35” yaş gurubundaki tüketicilerin SB ortalaması 3,69, “36-49” yaş gurubundakilerinin 3,35, “50 yaş ve üzeri” gurubundakilerinin 3,30’dur. Bu durumu genç tüketicilerin daha çok SB düzeyini sahip oldukları şeklinde ifade edebiliriz.
- Tüketicilerin gelirlerine göre SB düzeyleri için anlamlı farklılık “0-4250 TL” ile “4251-7000 TL” arasındaki gelir gurupları arasında olduğu görülmektedir. “0-4250 TL” arası gelir gurubunun SB ortalaması 3,72 iken “4251-7000 TL” gelir gurubunun ortalaması 3,51’dır. Bu durumu gelir seviyesi düşük olan tüketicilerin yüksek olanlara göre sağlıklarına daha çok önem verdikleri şeklinde ifade edebiliriz.
- Tüketicilerin sigara kullanım durumlarına göre korona fobisi somatik alt boyutu için anlamlı farklılık “Hayır” ile “Bıraktım” gurupları arasında olduğu görülmektedir. “Hayır” diyen

tüketicilerin korona fobisi somatik alt boyutu ortalaması 2,13 iken “Bıraktım” diyen gurubun ortalaması 2,63’ tür. Bu durumu daha önce sigara içen ve sonra bırakan tüketicilerin koronaya yakalanma korkusu yüzünden daha fazla endişelendiklerini, uykusuzluk yaşadıkları ve normal dışı davranışlar sergiledikleri şeklinde ifade edebiliriz.

5.4. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmaya konu olan KF algısı, ASN ve SB değişkenleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 15. ’te görüldüğü gibidir.

Tablo 15. Korelasyon Analizi Sonuçları

			1	2	3	4	5	6	7
1	KF	r	1						
2	KF-PSİ	r	,915**	1					
3	KF-SOM	r	,884**	,685**	1				
4	KF-EKO	r	,835**	,638**	,745**	1			
5	KF-SOS	r	,914**	,792**	,775**	,712**	1		
6	SB	r	,165**	,237**	,044	,091	,154**	1	
7	ASN	r	,344**	,282**	,320**	,316**	,329**	,228**	1

** . P< 0.01 level (2-tailed).---*. P< 0.05 level (2-tailed)

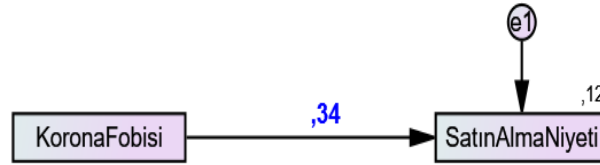
Korelasyon analizi sonuçlarına göre:

- KF ile ASN arasında pozitif yönlü, anlamlı ve orta kuvvetli bir ilişki vardır ($r=0,344$, $p<0,01$). Başka bir ifade ile tüketicilerin krona fobileri arttıkça alternatif tıp ürünleri satın alma niyetleri artmaktadır.
- KF`nin psikolojik alt boyutu ile ASN arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf kuvvetli bir ilişki vardır ($r=0,228$, $p<0,01$). Başka bir ifade ile tüketicilerin psikolojik krona fobileri arttıkça alternatif tıp ürünleri satın alma niyetleri artmaktadır.
- KF`nin somatik alt boyutu ile ASN arasında pozitif yönlü, anlamlı ve orta kuvvetli bir ilişki vardır ($r=0,320$, $p<0,01$). Başka bir ifade ile tüketicilerin somatik krona fobileri arttıkça alternatif tıp ürünleri satın alma niyetleri artmaktadır.
- KF`nin ekonomik alt boyutu ile ASN arasında pozitif yönlü, anlamlı ve orta kuvvetli bir ilişki vardır ($r=0,316$, $p<0,01$). Başka bir ifade ile tüketicilerin ekonomik krona fobileri arttıkça alternatif tıp ürünleri satın alma niyetleri artmaktadır.
- KF`nin sosyal alt boyutu ile ASN arasında pozitif yönlü, anlamlı ve orta kuvvetli bir ilişki vardır ($r=0,329$, $p<0,01$). Başka bir ifade ile tüketicilerin sosyal krona fobileri arttıkça alternatif tıp ürünleri satın alma niyetleri artmaktadır.
- KF ile SB arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf kuvvetli bir ilişki vardır ($r=0,165$, $p<0,01$). Başka bir ifade ile tüketicilerin krona fobileri arttıkça SB düzeyleride artmaktadır.
- KF`nin psikolojik alt boyutu ile SB arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf kuvvetli bir ilişki vardır ($r=0,237$, $p<0,01$). Başka bir ifade ile tüketicilerin psikolojik KF`leri arttıkça SB düzeyleride artmaktadır.
- KF`nin somatik alt boyutu ile SB arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.
- KF`nin ekonomik alt boyutu ile SB arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

- KF'nin sosyal alt boyutu ile SB arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf kuvvetli bir ilişki vardır ($r=0,154$, $p<0,01$). Başka bir ifade ile tüketicilerin sosyal KF'leri arttıkça SB düzeyleri de artmaktadır.

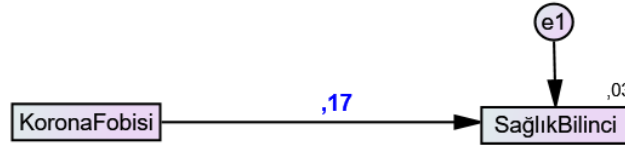
6. HİPOTEZLERİN YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE TEST EDİLMESİ

Ölçme modelinin doğrulanmasından sonra yapısal model üzerinden araştırma hipotezleri test edilmiştir. Öncelikle H_1 (*Korona Fobisi* → *Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti*) test edilmiş ve korona fobisinin, alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu ($\beta=0,34$; $p<0,01$) sonucuna ulaşılmıştır (Şekil 5). Korona fobisi, alternatif tıp ürünleri satın alma niyetindeki değişimin %12'sini açıklamaktadır. Bu sonuçlara dayanarak H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

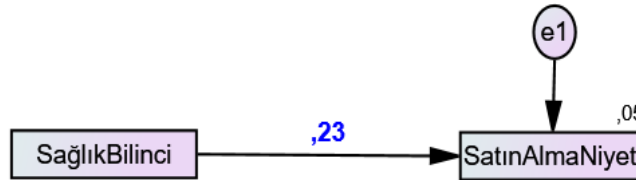
Şekil 5. H_1 Hipotezi Yol Analizi

Araştırmanın H_2 (*Korona Fobisi* → *Sağlık Bilinci*) hipotezini test etmek için ayrı bir yapısal model oluşturulmuştur. Yapılan analiz sonucunda korona fobisinin sağlık bilinci üzerinde anlamlı etkisi ($\beta=0,17$, $p<0,01$) olduğu (Şekil 6) ve sağlık bilincindeki değişimin %3'nü açıkladığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgulara dayanarak H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

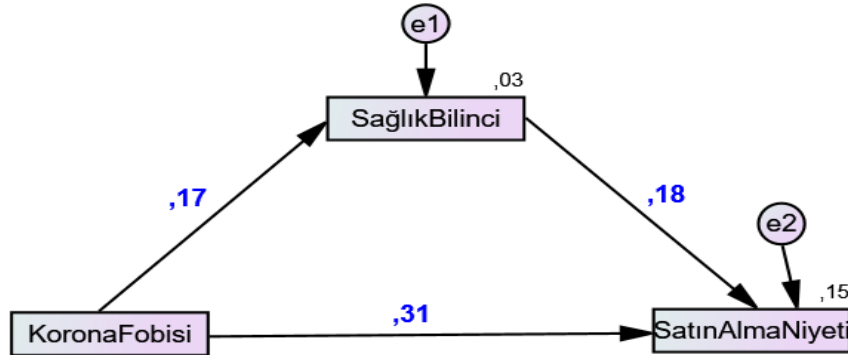
Şekil 6. H_2 Hipotezi Yol Analizi

Araştırmanın H_3 (*Sağlık Bilinci* → *Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyeti*) hipotezini test edilmesi için kurulan yapısal eşitlik modeline göre sağlık bilincinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyetini anlamlı olarak etkilediği ($\beta=-0,23$, $p<0,01$) ve alternatif tıp ürünleri satın alma davranışındaki değişimin %5'ni açıkladığı tespit edilmiştir (Şekil 7). Bu bulgulara dayanarak H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Şekil 7. H_3 Hipotezi Yol Analizi

Son olarak, Korona Fobisi ile alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti arasındaki ilişkide, sağlık bilincinin aracı rolünün olup olmadığının tespit etmek amacıyla bootstrap yöntemine dayanan bütüncül yapısal eşitlik modeli oluşturulmuştur (Şekil 8).

Şekil 8. Bütüncül Yapısal Eşitlik Modeli Aracılık Analizi

Bootstrap tekniğine dayanarak yapılan analiz sonucunda, korona fobisinin sağlık bilinci vasıtasıyla alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerindeki dolaylı etkinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($\beta = -.31$, %95 GA [.007- .058]). Aracı değişken (SB) modele dahil edildiğinde; “bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında anlamlı olmayan ilişki tespit edilirse tam aracılık etkisinden, bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkide azalma meydana gelirse kısmi aracılık etkisinden söz edilmektedir” (Koç vd., 2014). Çalışmanın bağımsız değişkeni olan korona fobisi ile bağımlı değişkeni olan alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti arasındaki ilişkide modele aracı değişken olan sağlık bilinci dahil edildiğinde; bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azaldığı ($\beta=0,34$ ’ten $\beta=0,31$ ’e) ve dolaylı etkinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, korona fobisi ile alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti arasındaki ilişkide sağlık bilincinin kısmi aracılık rolünün olduğunu göstermektedir. Korona fobisi ile sağlık bilinci alternatif tıp ürünleri satın alma niyetindeki değişimin %15’ni açıklamıştır. Bu sonuçlara dayanarak H₄ hipotezi kabul edilmiştir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada İğdir ilindeki tüketicilerin korona fobisi, sağlık bilinci ve alternatif tıp ürünleri arasındaki ilişkiler ile korona fobisinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyetinde etkisinde sağlık bilincinin aracılık rolünün olup olmadığı araştırılmıştır. Bu doğrultuda hem korelasyon hem de yapılan yol analizlerinde korona fobisi ile alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti arasında, korona fobisi ile sağlık bilinci arasında ve sağlık bilinci ile alternatif tıp ürünleri satın alma niyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir (Tablo10, Şekil 5, 6 ve 7). Elde edilen sonuçlara dayanarak H₁, H₂ ve H₃ hipotezleri kabul edilmiştir. Elde edilen sonuçlar DiPietro vd., (2016), Kumar, (2014), İnce ve Tor Kadioğlu, (2020) ve Seyfi, Güven ve Keklikçi`nin (2021) çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte modelimizde belirtilen aracılık rolünün tespiti için yapılan aracı değişkenin modele dâhil edilmesiyle yapılan ikinci yol analizi sonuçlarına korona fobisinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyetine etkisinde sağlık bilincinin aracılık rolü olduğu sonucuna ulaşıldığından (Şekil 8) H₄ hipotezide kabul edilmiştir. Ayrıca çalışmada sağlık bilinci ile eğitim düzeyi, yaş, medeni durum ve gelir arasında, korona fobisi somatik alt boyutu ile koronaya daha önce yakalanıp yakalanmam ve sigara kullanımı arasında anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada korona fobisi ile alternatif tıp ürünleri satın alma arasında tespit edilen anlamlı ilişkiye dayanarak; tüketicilerin pandemi ile birlikte henüz tedavisi için farmakolojik* olarak kabul edilen bir ilaç tedavisi ve yöntemi olmadığı için ayrıca salgın süreci ile koranın olumsuz etkilerinden korunmak isteyen tüketiciler vücut dirençlerini arttırmak ve sağlıklı olmak ve kalabilmek için alternatif

* Farmakoloji: “İlaçların kaynaklarını, kimyasal ve fiziksel özelliklerini, vücuda alınışlarını, etkilerini, etki şekillerini ve hastaya verilecek hale getirilme yöntemlerini araştıran bilim dalıdır.” (Megep, 2016).

tıp ürünlerine olan talebi arttıracakđı düşünölmektedir. Alternatif tıp ürünlerine olan bu talep artışı girişimciler için bir fırsat olabilir. Girişimcilere bu talebi karşılayabilmek için sağlık bakanlığının 29405 sayılı “Beşerî Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri” yönetmeliğinin hükümlerine uygun, bakanlık onayı almış alternatif tıp ürünlerine dayalı gıdalar ve bitkilerin satıldığı iş yerleri açmaları önerilebilir. Alternatif tıp ürünleri satın alma niyetine olan talebin artmasıyla bu ürünler modern tıp ile birlikte kullanılarak korona virüsü ile daha etkin mücadele edebilmek için insanlara alternatifler sunulabilir.

Korona fobisi ile sağlık bilinci arasında tespit edilen anlamlı ilişkiye dayanarak; koronaya yakalanmamak için sağlığına daha çok önem veren tüketiciler için sağlıklı olma ve virüse yakalanmaması hakkında alanında uzmanlar tarafından bilgilendirici eğitimler verilebilir. Ayrıca bu eğitimlerle tüketicilere hangi alternatif tıp ürünlerin (gıdaların, bitkilerin) hangi rahatsızlıklarda kullanılması gerektiği ve nereden kimden alınması hakkında bilgiler verilerek gelişi güzel bilinçsizce kullanılan alternatif tıp ürünlerinin kullanımından doğabilecek olumsuz durumlar engellenebilir. Bu sayede insanların korona fobisinden kaynaklanan duygularını fırsat bilip sömürmek isteyen ehliyetsiz kişilerin önüne geçilebilir. Çalışma verileri, İğdir merkez ilindeki tüketiciler ile sınırlıdır. Çalışmanın örneklemini genişletilerek tüm yurttan veya çalışma diğer illerde gerçekleştirilerek, iller arasında karşılaştırma yapılarak literatüre katkı sağlanabilir.

Etik Beyan

“Korona Fobisinin Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyetine Etkisinde Sağlık Bilincinin Rolü: İğdir İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı bu çalışma için İğdir Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı`ndan 31.01.2022 tarih 2022/1 sayılı karar ile izin alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, E., Üner, A., Köklü, B., Polat, K., Eroğlu, E., Küllü, I. ve Sayar, A. (2020). “Ülkemizdeki Kronik Hastalığı Bulunan Bireylerin Korona-Virüs Salgınından Korunma Tedbirlerine Uymaması”, <https://covid19.tubitak.gov.tr/sites/default/files/docs/2020-03/akyuz-et-al.-korona-makalesi.pdf>, (27.09.2022).
- Arpacı, I., Karataş, K. ve Baloğlu, M. (2020). The Development and Initial Tests For The Psychometric Properties of the COVID-19 Phobia Scale (C19P-S). *Personality and Individual Differences*, 164, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110108>.
- Arslan, İ. ve Karagül, S. (2020). Küresel Bir Tehdit (COVID-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 1-36.
- Aslan, R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve COVID-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(85), 330-355.
- Aydın, A. R. (2022). “Bitki Çaylarına Pandemi Ayarı”. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/bitki-caylarina-pandemi-ayari-6610406>. (02.08.2022).

- Moç, T. & Toktamışoğlu, S. (2023). Korona Fobisinin Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyetine Etkisinde Sağlık Bilincinin Rolü: İğdir İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 166-189.
- Bagozzi, R. P. ve Burnkrant, R. E. (1979). Attitude Organization and the Attitude-Behavior Relationship. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 913-929. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.6.913>.
- Becker, M.H., Maiman, L. A., Kirscht, J. P., Haefner, D. P. ve Drachman, R.H. (1977). The Health Belief Model and Prediction of Dietary Compliance: A Field Experiment. *Journal of Health and Social Behaviour*, 18, 348-366.
- Bhuiyan, A. I., Sakib, N., Pakpour, A. H., Griffiths, M. D. ve Mamun, M. A. (2020). COVID-19-Related Suicides in Bangladesh Due to Lockdown and Economic Factors: Case Study Evidence, 19, 2110-2115. *International Journal of Mental Health and Addiction*. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00307-y>.
- Blustein, D. L. ve Guarino, P. A. (2020). Work and Unemployment In The Time of COVID-9: The Existential Experience of Loss and Fear. *Journal of Humanistic Psychology*, Special Issue: Covid-19, 1-8. <https://doi.org/10.1177%2F0022167820934229>.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. (18. Baskı). Pegem Akademi.
- Çvirik, M. (2020). Health Conscious Consumer Behaviour: The Impact of a Pandemic on the Case of Slovakia. *Central European Business Review*, 9(4), 45-58. <https://doi.org/10.18267/j.cebr.249>.
- Çakıcı, A. ve Yıldız, E. (2018). Restoran Müşterilerinin Sağlık Bilincinin Sağlıklı Yeme Davranışına Etkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İSS Dergisi*, 8(1), 1-22.
- Çetin, O. ve Kumkala, İ. (2016). Sosyal Medya Kullanım Düzeyi ve Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkide Faydacı Motivasyonun Aracı Etkisi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 90-101.
- Değirmenci, B. (2020). Covid-19 Algısının Sosyal Endişeler Üzerindeki Etkisinde “Sıkıntıya Dayanmanın”Aracılık Etkisinin İncelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 83-93.
- DiPietro R. B., Remar D. ve Parsa H. G. (2016). Health Consciousness, Menu Information, and Consumers’ Purchase Intentions: An Empirical Investigation. *J. Foodserv. Bus. Res.*, 19, 497-513. doi: 10.1080/15378020.2016.1189744.
- Dodds, W. B., Monroe, K. B. ve Grewal, D. (1991). Effects of Price, Brand, and Store Information on Buyers’ Product Evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28(3), 307-319. <https://doi.org/10.1177/002224379102800305>.
- Doğan, Y. ve Doğan, S. (2020). Koronavirüs Pandemisi ve Türkiye’de Bitkisel Üretime Etkisi, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 56-78.
- Duffy, R. D., Blustein, D. L., Diemer, M. A. Ve Autin, K. L. (2016). The Psychology of Working Theory. *Journal of Counseling Psychology*, 63(2), 127-148. <http://dx.doi.org/10.1037/cou0000140>.
- George D ve Mallery P. (2003). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference. 11.0 Update* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

- Moç, T. & Toktamışoğlu, S. (2023). Korona Fobisinin Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyetine Etkisinde Sağlık Bilincinin Rolü: Iğdır İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 166-189.
- Gogoi, B. J. (2013). Study of Antecedents of Purchase Intention and Its Effect on Brand Loyalty of Private Label Brand of Apparel. In *International Journal of Sales and Marketing Management Research and Development* (Vol. 3).
- Gould, S.J. (1988). Consumer Attitudes Toward Health and Health Care: A Differential Perspective. *Journal of Consumer Affairs*, 22(1), 96-118.
- Hong, H. (2009). *Scale Development for Measuring Health Consciousness: Reconceptualization*. 12th Annual International Public Relations Research Conference'da sunulan bildiri, Miami, FL. <https://instituteforpr.org/health-consciousness/>.
- Hox, J. J. ve Bechger, T. M. (1998). An Introduction to Structural Equation Modeling. *Family Science Review*, 11, 4.
- İnce, C. (2021). Yeniçağın Nosofobisi: Covid-19 Salgını. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi(ASEAD)*, 9(2), 494-500.
- İnce, M. ve Tor Kadioğlu, C. (2020). Tüketicilerin Covid19 (Korona) Virüsüyle Artan Stoklama İsteğinin Online Satın Alma Davranışına. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 1875-1906.
- Kalaycı M. Z., Bayar B., Çiftci M. M., Karaağaç H., Kasımay A., Sanlı Z. D., Tayfun K., Uçar D., Müslümanoğlu A. Y., Cabioğlu M.T. ve Derince Zorlu D. (2020). COVID-19 Enfeksiyonunda Akupunktur Tedavisi. N. Yılmaz (Ed.), *Yeni Koronavirüsün Tedavisinde ve Önlenmesinde Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp (COVID-19) 1. Baskı içinde* (ss. 33-41) Ankara: Türkiye Klinikleri
- Kaya, K. (2018). *Sosyolojik Açıdan Alternatif Tıp Geleneği ve Uygulamaları: Isparta Örneği. (Yüksek Lisans Tezi)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Isparta.
- Khan, A. ve Azam, M. K. (2016). Factors Influencing Halal Products Purchase Intention In India: Preliminary Investigation, *IUP Journal of Marketing Management*, (15)1, 20.
- Kline, RB. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: Guilford Press.
- Koç, F., Kaya, N., Özbek, V. ve Akkılıç, M. E. (2014). Algılanan Fiyat ile Tüketici Güveni Arasında Algılanan Hizmet Kalitesinin Aracı Etkisi: Bankacılık ve GSM Sektörlerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-26.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2011). *Principles of Marketing* (14. rd. ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Kraft, F.B. ve Goodell, P.W. (1993). Identifying The Health-Conscious Consumer. *Journal of Health Care Marketing*, 13(3), 18-25.
- Kumar, S. ve Ali, J. (2011). *Analyzing the Factors Affecting Consumer Awareness on Organic Foods in India*. Proceedings of the 21st Annual IFAMA World Forum and Symposium on the Road to 2050: Sustainability as a Business Opportunity' de sunulan bildiri, Frankfurt, Germany.
- Kurtuluş, E. ve Düşünceli, B. (2021). Covid-19 Fobisi (Korkusu), Covid-19 Farkındalığı ve Genel Aidietleri Düzeyleri. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(13)*, 451-485.
- Lee, K., Conklin, M., Cranage, D. A. ve Lee, S. (2014). The Role of Perceived Corporate Social Responsibility on Providing Healthful Foods and Nutrition Information With Health Consciousness As a Moderator. *International Journal of Hospitality Management*, 37, 29– 37.

- Moç, T. & Toktamışoğlu, S. (2023). Korona Fobisinin Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyetine Etkisinde Sağlık Bilincinin Rolü: Iğdır İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 166-189.
- Lockie, S., Lyons, K., Lawrence, G. ve Mummery, K. (2002). Eating “Green”: Motivations Behind Organic Food Consumption In Australia. *Sociologia Ruralis*, 42(1), 23–40. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00200>.
- Mai, R. ve Hoffmann, S. (2015). How to Combat The Unhealthy = Tasty Intuition: The Influencing Role of Health Consciousness. *Journal of Public Policy and Marketing*, 34(1), 63–83.
- Malthouse, E. (2001). How High or Low Must Loadings Be to Keep or Delete a Scale Item? *Journal of Consumer Psychology*, 10 (1/2), 81-82.
- Megep, (2016). “Farmakoloji İle İlgili Temel Kavramlar, Sağlık Hizmetleri”, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Farmakoloji%20%C4%B0le%20%C4%B0lgili%20Temel%20Kavramlar.pdf, (01.09.2022).
- Mutlu, H., Çeviker, A. ve Çirkin, Z. (2011). Tüketici Etnosentrizmi ve Yabancı Ürün Satın Alma Niyeti: Türkiye ve Suriye Üzerine Karşılaştırmalı Analiz. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 14 (4).
- Newsom, J.T., McFarland, B.H., Kaplan, M.S., Huguet, N. ve Zani, B. (2005). The Health Consciousness Myth: Implications of The Near In Dependence of Majör Health Behaviours In the North American Population. *Social Science and Medicine*, 60, 433-437.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C. ve Agha, R. (2020). The Socioeconomic Implications of the Coronavirus and COVID-19 Pandemic: A Review. *International Journal of Surgery*, 78, 185-193. <https://doi.org/10.1016/j.ijssu.2020.04.018>.
- Özdemir, B. N. (2020). *Dindarlık ve Yaşam Tarzı Faktörlerinin Helal Ürün Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkiler. (Yüksek Lisans Tezi)*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özdemir, S. (2021). *Pandemi Döneminde Yetişkinlerde "Covid-19 Fobisi" ile Fonksiyonel Dengesizlik İlişkisinin İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara, Türkiye.
- Öztürk, A. ve Dilek, Ö. (2021). The Effect Of Covid-19 Pandemic On The Buying Behavior In Complementary and Alternative Medicine Products: A Study In The Framework Of The Theory Of Planned Behavior. *Journal of Management and Economics Research*, 19(3), 58-76, <http://dx.doi.org/10.11611/yead.941172>
- Öztürk, Y., Akman Dömbekci, H. ve Ünal, S. (2020). Geleneksel Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Kullanımı. *Bütünleyici ve Anadolu Tıbbi Dergisi*, (3), 23-35.
- Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B. ve Xu, Y. (2020). A Nationwide Survey of Psychological Distress Among Chinese People In the COVID-19 Epidemic: Implications and Policy Recommendations. *General Psychiatry*, 33(2), 1-2. <https://doi.org/10.1136/gpsych-2020-100213>.
- Rezvani, S., Javadian Dehkordi, G., Sabbir Rahman, M., Fouladivanda, F., Habibi, M. ve Eghtebasi, S. (2012). A Conceptual Study on the Country of Origin Effect on Consumer Purchase Intention. *Asian Social Science*, 8(12). <https://doi.org/10.5539/ass.v8n12p205>.
- Sağlam, M. (2014). *Müşteri Temelli Marka Denklığı Unsurlarının Tüketici Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: GSM Sektöründe Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul.

- Moç, T. & Toktamışoğlu, S. (2023). Korona Fobisinin Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyetine Etkisinde Sağlık Bilincinin Rolü: İğdir İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 166-189.
- Sağlam, M. ve Tavman, E. (2021). Covid-19 Döneminde Algılanan Tehdit, Algılanan Ciddiyet ve Kendini İzole Etme Niyetinin Dürtüsel Satın Alma Üzerindeki Etkisi: Bir Seri Aracılık Modeli İncelemesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, (13), 2256-2271.
- Schifferstein, H. N. J. ve Oude Ophuis, P.A.M. (1998). Health-related determinants of organic consumption in the Netherlands. *Food Quality and Preference*, 9, 119–133.
- Seyfi, M., Güven, D. ve Keklikçi, S. (2021). Sosyal Medya Pazarlama Aktivitelerinin Çevrimiçi Kompulsif Satın Alma Davranışları İlişkisinde Covid-19 Korkusunun Rolü. *Uluslararası İletişim ve Medya Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 174-187.
- Shankar, A., Dubey, A., Saini, D. ve Prasad, C. P. (2020) Role of Complementary and Alternative Medicine in Prevention and Treatment of COVID-19: An Overhyped Hope. *Chinese Journal of Integrative Medicine*, 26(8), 565.
- Somer, P. ve Vatanoğlu-Lutz, E. E. (2017). Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği'nin Hukuki ve Etik Açısından Değerlendirilmesi. *Anadolu Kliniği*, 22(1), 58-65.
- Sönmez, S. ve Bilir Seyhan, G. (2016). MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programının Sağlık Kavramı Açısından İncelenmesi. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 7, 146-174.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri, Siyasal Basın ve Dağıtım.
- Tekin, A. (2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 330-355.
- Tözün, M. ve Babaoğlu, A. (2016). Fobiler ve Sağlıklı Yaşam Davranışları: Bir Halk Sağlığı Bakışı. *Fam Pract Palliat Care*, 24-26.
- Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), (2020). “Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu”, <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final%2B.pdf>. (29.07.2022).
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., McIntyre, R. S., Choo, F. N., Tran, B., Ho, R., Sharma, V. K. ve Ho, C. (2020). A Longitudinal Study on the Mental Health of General Population During the COVID-19 Epidemic in China. *Brain, Behavior, and Immunity*, 87, 40-48. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.028>.
- Wang, X. ve Yang, Z. (2008). Does Country-of-Origin Matter In the Relationship Between Brand Personality and Purchase Intention In Emerging Economies? Evidence from China's Auto Industry. *International Marketing Review*, 25(4), 458–474. <https://doi.org/10.1108/02651330810887495>.
- Warc. (2020). “Indonesia Gets Health-conscious Amid COVID-19 Pandemic”, <https://www.warc.com/newsandopinion/news/indonesia-gets-health-conscious-amid-covid-19-pandemic/43461>, (01.10.2022).
- WHO. (2022). “Covid-19 Data Portal Turkey”, <https://covid19.tubitak.gov.tr/dunyada-durum>, (15.01.2022).

Genişletilmiş Öz

Korona Fobisinin Alternatif Tıp Ürünleri Satın Alma Niyetine Etkisinde Sağlık Bilincinin Rolü: Iğdır İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma

Amaç: Bu çalışmanın temel amacı Iğdır ilindeki tüketicilerin korona fobilerinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerindeki etkisinde sağlık bilincinin rolünün olup olmadığının araştırılmasıdır. Ayrıca çalışmada Iğdır ilinde yaşayan tüketicilerinin cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yaş, gelir, Covid 19'a yakalanma durumu, kan gurubu ve sigara kullanım gibi demografik ve kontrol değişkenler ile korona fobisi, alternatif tıp ürünleri satın alma niyetleri ve sağlık bilinci arasında anlamlı farklılık olup olmadığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Yöntem: Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan anket yöntemi kullanılmıştır. Google Form üzerinden çevrim içi olarak uygulanan anket çalışması toplam dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, tüketicilere ait yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi demografik durumlarını ifade eden sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde, tüketicilerin korona fobilerini ölçmek için Arpacı, Karataş ve Baloğlu (2020) tarafından geliştirilmiş olan "Koronavirüs 19 Fobisi" ölçeği kullanılmıştır. Ölçek psikolojik, somatik, sosyal ve ekonomik olmak üzere dört alt boyut ve toplam 20 sorudan oluşmaktadır. Ölçekte korona fobisine ait alınabilecek puan aralığı 20 (en düşük) ile 100 (en yüksek) arasında değişmektedir. Puanların artması dört alt boyutta ve genelinde korona fobisinin arttığını göstermektedir. Üçüncü bölümde Hong (2009) tarafından geliştirilen ve toplam 11 madde tek boyuttan oluşan "Sağlık Bilinci Ölçeği" ölçeği kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen puanların artması sağlık bilinci düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Son bölümde tüketicilerin alternatif tıp ürünleri satın alma niyetini tespit edebilmek amacıyla Özdemir'in (2020), "Dindarlık ve Yaşam Tarzı Faktörlerinin Helal Ürün Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri" yüksek lisans tezindeki Khan ve Azam (2016) tarafından geliştirilen toplamda 5 madde ve tek boyuttan oluşan "Helal Ürün Satın Alma Niyeti" ölçeği alternatif tıp ürünlerine uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler SPSS20 ve AMOS 18 istatistik programları ile analiz edilmiştir. SPSS istatistik programı ile güvenilirlik, frekans, varyans ve korelasyon analizleri, AMOS ile faktör (DFA) ve yol analizleri yapılmıştır.

Bulgular: Yapılan korelasyon ve yol analizleri sonucunda korona fobisinin, alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerinde, korona fobisinin sağlık bilinci üzerinde, sağlık bilincinin alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ve tespit edilmiştir. Çalışmada Bootstrap tekniğine dayanarak yapılan aracılık analiz sonucunda korona fobisi ile alternatif tıp ürünleri satın alma niyeti arasındaki ilişkide sağlık bilincinin kısmi aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada demografik değişkenlerden medeni durum ile sağlık bilinci arasında, korona fobisinin alt boyutu olan somatik alt boyutu ile Daha önce Covid19'u geçirip geçirmeme kontrol değişkeni arasında, eğitim düzeyi, yaş ve gelir ile sağlık bilinci arasında ve sigara kullanım ile somatik alt boyutu arasında anlamlı farklılıklar olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Sonuç: Çalışmada korona fobisi ile alternatif tıp ürünleri satın alma arasında tespit edilen anlamlı ilişkiye dayanarak; tüketicilerin pandemi ile birlikte henüz tedavisi için farmakolojik olarak kabul edilen bir ilaç tedavisi ve yöntemi olmadığı için ayrıca salgın süreci ile koranın olumsuz etkilerinden korunmak isteyen tüketiciler vücut dirençlerini arttırmak ve sağlıklı olmak ve kalabilmek için alternatif tıp ürünlerine olan talebi arttıracığı düşünülmektedir. Alternatif tıp ürünlerine olan bu talep artışı girişimciler için bir fırsat olabilir. Girişimcilere bu talebi karşılayabilmek için sağlık bakanlığının 29405 sayılı "Beşeri Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri" yönetmeliğinin hükümlerine uygun, bakanlık onayı almış alternatif tıp ürünlerine dayalı gıdalar ve bitkilerin satıldığı iş yerleri açmaları önerilebilir. Alternatif tıp ürünleri satın alma niyetine olan talebin artmasıyla bu ürünler modern tıp ile birlikte kullanılarak korona virüsü ile daha etkin mücadele edebilmek için insanlara alternatifler sunulabilir. Korona fobisi ile sağlık bilinci arasında tespit edilen anlamlı ilişkiye dayanarak; koronaya yakalanmamak için sağlığına daha çok önem veren tüketiciler için sağlıklı olma ve virüse yakalanmaması hakkında alanında uzmanlar tarafından bilgilendirici eğitimler verilebilir. Ayrıca bu eğitimlerle tüketicilere hangi alternatif tıp ürünlerin (gıdaların, bitkilerin) hangi rahatsızlıklarda kullanılması gerektiği ve nereden kimden alınması hakkında bilgiler verilerek gelişi güzel bilinçsizce kullanılan alternatif tıp ürünlerinin kullanımından doğabilecek olumsuz durumlar engellenebilir. Bu sayede insanların korona fobisinden kaynaklanan duygularını fırsat bilip sömürmek isteyen ehliyetsiz kişilerin önüne geçilebilir.

Extended Abstract

The Role of Health Awareness in the Effect of Corona Phobia on Intention to Purchase Alternative Medicine Products: A Study on Consumers of Iğdır Province

Aim: The main purpose of this study is to investigate whether health awareness plays a role in the effect of coronaphobia on the intention to purchase alternative medicine products among the consumers in Iğdır province. Additionally, the study aims to determine whether there is a significant difference between demographic and control variables such as gender, marital status, educational status, age, income, Covid 19 status, blood type

and smoking habits and the level coronaphobia , intention to purchase alternative medicine products and health awareness among the consumers living in Iğdır province.

Method: The survey method, which is one of the quantitative research methods, was used in the study. The questionnaire, which was applied online via Google Form and consists of four sections in total. The first section included of questions expressing the demographic status of the consumers such as age, gender and educational status. The second part, utilize "Coronavirus 19 Phobia" scale developed by Arpacı, Karataş and Baloğlu (2020) was used to measure the corona phobia of consumers. The scale consists of four sub-dimensions (psychological, somatic, social and economic) and a total of 20 questions. The range of scores that can be obtained for corona phobia in the scale varies between 20 (lowest) and 100 (highest). Increasing scores indicate an increase in phobia in four sub-dimensions and in general. The third section employed, "Health Awareness Scale" developed by Hong (2009) and consisting of a total of 11 items and one dimension was used. The increase in the scores obtained from the scale indicates that the level of health awareness is high. In the last section, in order to determine the intention of consumers to purchase alternative medicine products, the scale adapted to alternative medicine products from the "Halal Product Purchase Intention" scale developed by Khan and Azam (2016) in Özdemir's (2020) master's thesis "The Effects of Religiosity and Lifestyle Factors on Halal Product Purchase Intention" was used. The data obtained from the survey were analyzed with SPSS20 and AMOS 18 statistical programs. Reliability, frequency, variance and correlation analyses were performed with SPSS statistical program, and factor (CFA) and path analyses were performed with AMOS.

Findings: As a result of the correlation and path analysis, it was determined that corona phobia has a significant effect on the intention to purchase alternative medicine products. Moreover, corona phobia was found to have a significant effect on health awareness, and health awareness has a significant effect on the intention to purchase alternative medicine products. As a result of the mediation analysis based on the Bootstrap technique, it was determined that health awareness has a partial mediating role in the relationship between corona phobia and intention to purchase alternative medicine products. In addition, significant differences were observed between marital status and health awareness, between the somatic sub-dimension, which is the sub-dimension of corona phobia, and the control variable of having Covid19 before, between education level, age, income and health awareness, and between smoking and somatic sub-dimension.

Result: Based on the significant relationship identified between corona phobia and the purchase of alternative medicine products in the study; it is believed that consumers who also want to protect themselves from the negative effects of the pandemic and the coronavirus during the epidemic period, will increase their demand for alternative medicine products to boost their immune system and maintain their health. This increase in demand for alternative medicine products can be an opportunity for entrepreneurs. To meet this demand, entrepreneurs can be recommended to open establishments where foods and plants based on alternative medicine products approved by the Ministry of Health, in accordance with the provisions of the regulation numbered 29405, "Promotion Activities of Human Medicinal Products," are sold. With the increasing intention to purchase alternative medicine products, alternatives can be provided to people by using these products together with modern medicine to fight against the coronavirus more effectively. Based on the significant relationship identified between corona phobia and health consciousness, informative trainings can be provided by experts on maintaining health and avoiding the virus for consumers who prioritize their health more to avoid contracting corona. Additionally, through these trainings, consumers can be informed about which alternative medicine products (foods, plants) should be used for specific conditions and where to obtain them, in order to prevent adverse effects from the arbitrary and uninformed use of alternative medicine products. This way, unqualified individuals who want to exploit and take advantage of people's corona phobia can be prevented.

Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile AB Ülkelerinin Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi

Nazlı ERSOY**

Öz

Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin yaşam kalitesinin bütünleşik Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, 27 ülkenin yaşam kalitesi analizi Numbeo küresel veri tabanından elde edilen sekiz gösterge kapsamında Integrated Data-Driven Weighting System (IDDWS)- Measurement of Alternatives and Ranking According to COmpromise solution (MARCOS) bütünleşik modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kriterlerin ağırlıkları IDDWS tekniği ile belirlenmiş, ülkelerin sıralaması ise MARCOS yöntemi ile belirlenmiştir. MARCOS yöntemi ile elde edilen sonuçların sağlamlığını test etmek amacıyla duyarlılık analizi gerçekleştirilmiş ve MARCOS yöntemi sonuçları SAW, ROV, PIV, COPRAS yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. Son aşamada ise nihai bir sıralama elde etmek için Copeland yöntemi uygulanmıştır. Çalışma sonunda, MARCOS ve SAW yöntemi sonuçlarının birebir aynı olduğu, diğer yöntem sonuçlarının ise küçük sapmalar göstererek farklılaştığı tespit edilmiştir. Copeland yöntemi sonuçlarına göre ise yaşam kalitesi bakımından Finlandiya, Danimarka, Hollanda ilk üç sırada yer alırken, Malta, Yunanistan, İtalya son üç sırada yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam kalitesi, ÇKKV, IDDWS, MARCOS.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Evaluation of the Life Quality in EU Countries with an Integrated MCDM Approach

Abstract

This study aimed to evaluate the life quality in European Union (EU) countries using integrated Multiple Criteria Decision Making (MCDM) methods. Accordingly, the life quality analysis of 27 countries was carried out using the Integrated Data-Driven Weighting System (IDDWS)-Measurement of Alternatives and Ranking According to COmpromise solution (MARCOS) integrated model within the scope of eight indicators obtained from the Numbeo global database. IDDWS technique was used to determine the criteria weights, MARCOS method was used to rank the countries. Sensitivity analysis was performed by including four methods (SAW, ROV, PIV, COPRAS) in the model to test the robustness. In the last stage, the Copeland method was used to obtain a final ranking. It was concluded that the rankings of the MARCOS and SAW method were exactly the same, while the results of the other methods differed by showing small deviations. Considering the final results obtained by the Copeland method, Finland, Denmark and the Netherlands are in the top three places in terms of quality of life, while Malta, Greece, Italy are in the last three places.

Keywords: Life Quality, MCDM, IDDWS, MARCOS.

Article Type: Research Article

1. GİRİŞ

Yaşam kalitesi kavramının herkes tarafından kabul edilen ortak bir tanımı olmamakla birlikte bahsi geçen kavram, kişinin hayatının iyi yönde ilerlediğini hissetmesi şeklinde tanımlanabilir (Bilir ve diğerleri, 2005: 663). Yaşam kalitesi kavramı ilk kez Long (1960) tarafından “On the Quantity and Quality of Life” başlıklı makalede ele alınmış ve insan haklarındaki ilerlemelerle birlikte siyasi kararların merkezine yerleşmiş ve toplum tarafından ulaşılmak istenen evrensel bir amaç haline gelmiştir (Boylu ve Paçacıoğlu, 2016: 138). Öznel ve nesnel ölçütlerle değerlendirilen bu kavramda, sağlık, güvenlik gibi boyutlar öznel ölçütleri temsil ederken, satın alma gücü, kirlilik, yaşam maliyeti, iklim, emlak fiyatları ise nesnel ölçütleri temsil etmektedir (Çınaroğlu, 2021: 339).

Yaşam kalitesi analizinde birden çok kriter kullanılmaktadır ve bahsi geçen kriterler ülkelere göre değişiklik göstermektedir (Torlak ve Yavuzçehre, 2008: 27). Örneğin, Stover ve Leven’e göre yağış, rüzgâr hızı, nem, sıcak-soğuk gün sayısı, güneş ışığı gibi kriterler yaşam kalitesini belirlerken (1992: 737-754), Sufian’a göre yaşam alanı-konut büyüklüğü-standartları, kişi başına düşen telefon sayısı, ortaokuldaki öğrenci oranı, ölüm oranı temel yaşam kalitesi kriterlerdir (1993: 1319-1329). Ulengthin ve diğerleri (1998) ise iyi bir iş, altyapı hizmetleri, yaşam-konut maliyeti, trafik, toplu ulaşım-iletişim araçları, güvenlik, eğlence mekânları gibi kriterleri yaşam kalitesi kriterleri olarak belirlemişlerdir. Koçak ise temel yaşam kalitesi kriterlerini kalkınmışlık seviyesi, vatandaşlık, nüfus, işgücü, konut, çevre, sağlık, güvenlik, siyasal haklar ve toplumsal aidiyet olarak ele almıştır (2009: 143).

Yaşam kalitesinin ölçümü için İnsani Gelişme Endeksi (HDI) ve Fiziksel Yaşam Kalitesi Endeksi (PQLI) (Morris, 1979) gibi iyi bilinen endeksler geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar, yaşam kalitesinin çeşitli boyutlarını ele alma açısından kabul gören yaklaşımlardır ancak gösterge ağırlıklarının keyfi olarak atanması, kullanılan verilerin deneysel testlere tabi tutulmaması, değişkenlerin keyfi seçimi, değişkenlerdeki ölçüm hataları gibi olumsuzluklara sahiplerdir (Rahman ve diğerleri, 2005: 2). Diğer taraftan, ülkelerin yaşam kalitesinin değerlendirilmesinde birden fazla gösterge kullanılmaktadır. Bu açıdan, yaşam kalitesi analizi Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinin kullanımını uygun kılmaktadır. Son yıllarda ülkelerin yaşam kalitesinin ölçümünde yaygın bir şekilde kullanılan ÇKKV yöntemleri, en az iki alternatif ve birbiriyle çelişen pek çok kriter içinden seçim yapılmasına imkân tanımaktadır. Ayrıca, karar problemi ile ilgili seçim, eleme, tasarım, sıralama, değerlendirme, tanımlama gibi birçok amaçla kullanılmaktadır (Aytekin, 2020: 21).

Bu çalışmada, AB ülkelerinin yaşam kalitesinin Integrated data-driven weighting system (IDDWS)- Measurement of Alternatives and Ranking According to COmpromise solution (MARCOS) bütünleşik modeli kullanılarak ölçülmesi amaçlanmıştır. 2022 yılının temel alındığı çalışmada, kriterlerin ağırlıkları IDDWS tekniği ile belirlenmiş, ülkelerin sıralaması ise MARCOS yöntemi ile belirlenmiştir. Gerçek dünya problemlerine uygunlukları ve yaşam kalitesi analizinde daha önce kullanılmamaları nedeniyle IDDWS-MARCOS modeli bu çalışmada tercih edilmiştir. Son aşamada duyarlılık analizi gerçekleştirilmiş ve MARCOS yöntemi sonuçları SAW, ROV, PIV, COPRAS yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. Nihai bir sıralama elde etmek için ise Copeland yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın geri kalan bölümleri şu şekilde organize edilmiştir: İkinci bölümde konuyla ilgili örnek çalışmalar sunulmuştur. Üçüncü bölümde kullanılan yöntemlerin açıklamalarına yer verilirken, dördüncü bölüm uygulama kısmına ayrılmıştır. Beşinci bölümde, kullanılan yöntemin sağlamlığını test etmek amacıyla duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve öneriler kısmına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

ÇKKV yöntemleri ulusal ve uluslararası literatürde çok farklı konu başlıkları altında sıklıkla ele alınmaktadır. Bahsi geçen yöntemler, tedarikçi seçimi (Puška ve diğerleri, 2022), robot seçimi (Chodha ve diğerleri, 2022), lojistik performans ölçümü (Mešić ve diğerleri, 2022), rüzgâr santrali yer seçimi (Wang ve diğerleri, 2022a), taşımacılık şirketlerinin verimlilik ölçümü (Stević ve diğerleri, 2022), trafik kazası sınıflandırması (Vitianingsih ve diğerleri, 2022), yenilenebilir enerji kaynağı seçimi (Goswami ve diğerleri, 2022), finansal performans ölçümü (Ghosh ve Bhattacharya, 2022), sürdürülebilirlik performans ölçümü (Wang ve diğerleri, 2022b), kalite fonksiyon göçerimi (Yakıt, 2015; 2017), personel seçimi (Dursun ve Karsak, 2010) gibi farklı konu başlıkları altında ele alınmıştır. Yaşam kalitesi analizini ÇKKV yöntemleri ile ele alan çalışma sayısında ise son yıllarda bir artış yaşanmaktadır. Tablo 1 bahsi geçen çalışmaların özetinden oluşmaktadır.

Tablo 1. Örnek Çalışmalar

Yazar/lar	Amaç	Veri tabanı	Yöntem	Bulgular
Şahin ve Pehlivan (2017)	AB üyesi 28 ülkenin ve İzlanda, Makedonya, Karadağ, Srıbistan, Türkiye ve Kosova ülkelerinin 2020 yılı yaşam kalitesinin ölçülmesi	Eurofound	(IT2FAHP-IT2FTOPSIS)	Kullanılan modellerle elde edilen sıralamalar farklılaşmıştır. Yaşam kalitesi açısından ortalamanın üzerinde olan ülkeler Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Karadağ olarak tespit edilmiştir.
Yıldız ve diğerleri (2019)	AB üyesi 31 ülkenin yaşam kalitesinin ölçülmesi	AB Göstergeleri	Bulanık AHP, TOPSIS	Yaşam kalitesi bakımından Norveç, Danimarka, İsviçre ilk üç sırada yer alırken, Bulgaristan, Slovenya ve Portekiz son üç sırada yer almıştır.
Küçükcal ve diğerleri (2021)	Türkiye'deki illerin yaşam kalitesinin ölçülmesi	TÜİK	GİA, MOORA, PROMETHEE	Kullanılan en az iki yöntemle ilk üç sırada yer alan şehirler İstanbul, Yalova, Ankara olurken, son üç sırada yer alan şehirler Ağrı, Iğdır ve Muş olmuştur.
Çınaroğlu (2021)	AB üyesi 27 ülkenin 2020 yılı yaşam kalitesinin ölçülmesi	Numbeo	CRITIC, CODAS, ROV	Kullanılan iki modelle elde edilen sıralamalar farklılaşmıştır. CRITIC-CODAS modeline göre ilk üç sırada Danimarka, Finlandiya, Hollanda yer alırken, son üç sırada Yunanistan, Malta, İtalya yer almıştır. CRITIC-ROV modeline göre ilk üç sırada Danimarka, Hollanda, Avusturya yer alırken, son üç sırada Yunanistan, Malta, İrlanda yer almıştır.
Ömürbek ve diğerleri (2017)	AB üyesi 28 ülkenin 2016 yılı yaşam kalitesinin ölçülmesi	Numbeo	Entropy temelli ARAS, MOOSRA	Kullanılan iki modelle elde edilen sıralamalar farklılaşmıştır. Entropy-ARAS modeline göre ilk üç sırada Finlandiya, Estonya, İsveç yer alırken, son üç sırada Malta, İtalya, Macaristan yer almıştır. Entropy-MOOSRA modeline göre ilk üç sırada Finlandiya, Almanya, Danimarka yer alırken, son üç sırada Litvanya, Malta, Bulgaristan yer almıştır.
Ayyıldız ve Demirci (2018)	Türkiye'de yer alan 81 şehrin yaşam kalitesinin ölçülmesi	TÜİK	SWARA, TOPSIS	Yaşam kalitesi bakımından İstanbul, İzmir, Ankara ilk üç sırada yer alırken,

	kalitesinin ölçülmesi				Muş, Batman ve Mardin son üç sırada yer almıştır.
Shahrokhi ve Nooripoor (2014)	Jiroft şehrinin yaşam kalitesinin analizi	-	TOPSIS		Khaton Abad yaşam kalitesi bakımından ilk sırada yer almıştır.
Kaya ve diğerleri, (2011)	AB ve ülkelerin 2005 ve 2007 yılları yaşam kalitesinin ölçülmesi	EurLIFE	VIKOR		İspanya'nın diğer ülkelere kıyasla kabul edilebilir avantaja sahip olduğu tespit edilmiştir.
Seyhan ve Seyhan (2021)	AB üyesi 27 ülkenin 2020 yılı yaşam kalitesinin ölçülmesi	Eurofound	Entropy, ARAS, TOPSIS		ARAS ve TOPSIS yöntemleri ile elde edilen sıralamalar farklılaşmıştır. Entropy-ARAS modeline göre ilk üç sırada Malta, Lüksemburg, Romanya yer alırken, son üç sırada Belçika, Hollanda, Hırvatistan yer almıştır. Entropy-TOPSIS modeline göre ilk üç sırada Malta, Lüksemburg, Portekiz yer alırken, son üç sırada İspanya, Bulgaristan, Estonya yer almıştır.
Özbek (2019)	"Türkiye'deki illerin 2015 yılı yaşam kalitesinin ölçülmesi"	TÜİK	EDAS, WASPAS		Batıdaki şehirlerin yaşam kalitesi doğu ve güneydoğudaki şehirlere kıyasla daha yüksek bulunmuştur.
Çağlar (2020)	"Türkiye'deki illerin yaşam kalitesinin ölçülmesi"	TÜİK	VZA		Batıdaki şehirlerin yaşam kalitesi doğudaki şehirlere kıyasla daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 1'den de görüleceği üzere yaşam kalitesi analizinin farklı ÇKKV yöntemleri ile ele alındığı görülmektedir. En sık kullanılan sıralama yöntemlerinin başında TOPSIS gelirken, kriterlerin ağırlıklandırılması için ise sıklıkla Entropy yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada ise literatürdeki boşluğu doldurmak amacıyla yaşam kalitesi analizi probleminde daha önce hiç kullanılmayan IDDWS-MARCOS bütünleşik modeli kullanılmıştır.

3. METODOLOJİ

3.1. Entegre Veri Odaklı Ağırlıklandırma Sistemi (Integrated Data-Driven Weighting System (IDDWS))

Torkayesh ve diğerleri, (2021) tarafından literatüre kazandırılan ve kriter ağırlıklarını belirlemek amacıyla kullanılan IDDWS, temel olarak Entropy ve CRITIC tekniklerinin kombinasyonundan oluşmaktadır. IDDWS tekniği ile kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için 1 numaralı eşitlik kullanılır.

$$w_j = \delta * \xi_j + (1 - \delta) * \zeta_j \quad (1)$$

Burada; w_j ($j = 1, 2, \dots, n$) ağırlık katsayı değerlerini ifade eder,

ξ_j Entropy yöntemi ile elde edilen ağırlık katsayısını ifade eder,

ζ_j CRITIC yöntemi ile elde edilen ağırlık katsayısını ifade eder. $\delta \in [0, 1]$, kriterlerin nihai ağırlıklarının yüzdelik payını tanımlayan katsayıdır.

Alternatiflerin ilk sıralaması için $\delta = 0,5$ eşitliği tavsiye edilir, çünkü bu şekilde her iki metodoloji de (her biri %50) kriterlerin nihai ağırlıklarının belirlenmesi sürecine eşit olarak hizmet eder. Entropy metodolojisi için $0,5 < \delta \leq 1$ değerleri, CRITIC metodolojisi için $0 \leq \delta < 0,5$ değerleri tercih edilir (Torkayesh ve diğerleri, 2021: 6).

3.2. MARCOS Yöntemi

MARCOS yöntemi temel olarak alternatifler ve referans değerler arasındaki ilişkiye dayanır. Alternatiflerin fayda fonksiyonları belirlenerek ideal-ideal olmayan çözüm noktaları temelinde sıralama gerçekleştirilir (Stević ve Brković, 2020: 3). Yöntemin adımları aşağıda verilmiştir (Stević ve diğerleri, 2020: 4-5):

Adım 1: Karar matrisi oluşturulur.

Adım 2: Genişletilmiş başlangıç matrisi, ideal (AI)-ideal olmayan (AAI) çözümler temelinde oluşturulur.

$$X = \begin{matrix} AAI \\ A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \\ AI \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{aa1} & x_{aa2} & \dots & x_{aan} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \\ x_{ai1} & x_{ai2} & \dots & x_{ain} \end{bmatrix} \quad (2)$$

AAI en kötü alternatifi, AI en iyi alternatifi ifade eder. Kriterlerin yönü dikkate alınarak (AAI) ve (AI) eşitlik 3 ve 4 ile belirlenir.

$$AAI = \min_i x_{ij} \text{ if } j \in B \text{ and } \max_i x_{ij} \text{ if } j \in C \quad (3)$$

$$AI = \max_i x_{ij} \text{ if } j \in B \text{ and } \min_i x_{ij} \text{ if } j \in C \quad (4)$$

B fayda, C ise maliyet yönlü kriter grubunu, i ve j ise sırasıyla alternatif ve kriterleri ifade eder.

Adım 3: Genişletilmiş başlangıç matrisi normalize edilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ai}}{x_{ij}} \quad \text{maliyet yönlü kriter} \quad (5)$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{ai}} \quad \text{fayda yönlü kriter} \quad (6)$$

x_{ij} ve x_{ai} , X başlangıç matrisinin elemanlarıdır.

Adım 4: Ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi $V = [v_{ij}]_{m \times n}$ oluşturulur.

Normalize edilmiş matris N ve Entropy tekniğiyle elde edilen kriter ağırlıkları çarpılarak V ağırlıklı normalize edilmiş matrisi elde edilir.

$$v_{ij} = n_{ij} * w_j \quad (7)$$

Adım 5: Alternatiflere ait fayda derecesi (K_i) hesaplanır.

Eşitlik 8 ve 9 kullanılarak alternatiflere ait fayda dereceleri hesaplanır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_{aai}} \quad (8)$$

$$K_i^+ = \frac{S_i}{S_{ai}} \quad (9)$$

S_i ağırlıklı matrisin (V) toplamıdır ve eşitlik 10 ile ifade edilir.

$$S_i = \sum_{i=1}^n v_{ij} \quad (10)$$

Adım 6: Her bir alternatifin fayda fonksiyonu $f(K_i)$ hesaplanır.

Her bir alternatifin fayda fonksiyonu eşitlik 11 ile hesaplanır.

$$f(K_i) = \frac{K_i^+ + K_i^-}{1 + \frac{1 - f(K_i^+)}{f(K_i^+)} + \frac{1 - f(K_i^-)}{f(K_i^-)}} \quad (11)$$

$f(K_i^+)$ ve $f(K_i^-)$ ideal ve ideal olmayan çözümle ilgili fayda fonksiyonudur ve eşitlik 12 ve 13 ile ifade edilirler.

$$f(K_i^-) = \frac{K_i^+}{K_i^+ + K_i^-} \quad (12)$$

$$f(K_i^+) = \frac{K_i^-}{K_i^+ + K_i^-} \quad (13)$$

Adım 7: Alternatifler sıralanır.

Fayda fonksiyonlarının ($f(K_i)$) aldığı değerlere göre alternatifler sıralanır. En yüksek fayda fonksiyonu değerine sahip olan alternatif ilk sırada yer alır.

3.3. Copeland Yöntemi

Her bir belirleyici faktör için kazanma ve kaybetme sayısına göre çeşitli alternatifleri sıralayan Copeland yöntemi (Naderi ve diğerleri, 2013: 63) farklı yöntemlerle elde edilen sonuçların uzlaştırılmasını sağlar. Yöntemin adımları aşağıdaki gibidir (Eş, 2013: 57-58):

Adım 1: Alternatiflerin sıra değerleri belirlenir.

Alternatiflerin farklı yöntemlerle elde ettiği sıra değerleri belirlenerek Tablo 2’de yer alan matris hazırlanır.

Tablo 2. Sıra Değerleri

Yöntem Alternatif	Y ₁	Y ₂	Y ₃	Y _M
A ₁	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X _{1M}
A ₂	X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X _{2M}
A ₃	X ₃₁	X ₃₂	X ₃₃	X _{3M}
A _N	X ₄₁	X ₄₂	X ₄₃	X _{NM}

M: ÇKKV yöntemlerinin toplam sayısını,

N: Alternatiflerin toplam sayısını,

X_{NM} : N. alternatifin M. yöntemde elde ettiği sıralama değerini göstermektedir.

Adım 2: Sıra değerleri standardize edilir.

Alternatiflerin standart değerleri, alternatif sıra değerlerinin 2 ile çarpılıp 1 çıkarılması yoluyla elde edilir. (Tablo 3).

Tablo 3. Alternatiflerin Standart Sıra Değerleri

Alternatif Sıra Değeri	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Standart Değer	1	3	5	7	9	11	13	15	17	19

Adım 3: Ortalama sıra değerleri elde edilir.

Standart değerler toplamı alternatif sayısına bölünerek ortalama sıra değerleri elde edilir. Bir alternatifin en ortalama sıra değerine sahip olması arzulanır.

4. UYGULAMA

Bu çalışmada, AB ülkelerinin yaşam kalitesinin ÇKKV yöntemleri ile ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, 27 ülkenin yaşam kalitesi analizi Numbeo adlı siteden (https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp) 10/09/2022 tarihinde elde edilen sekiz gösterge kapsamında IDDWS-MARCOS bütünleşik modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veriler 2022 yıl ortasını (Ocak-Haziran 2022) kapsamaktadır. Kriterlerin ağırlıkları IDDWS yöntemi ile belirlenmiş, ülkelerin sıralaması ise MARCOS yöntemi ile belirlenmiştir. MARCOS yöntemi sonuçlarının sağlamlığını test etmek amacıyla duyarlılık analizi gerçekleştirilmiş ve MARCOS yöntemi ile elde edilen sıralamalar, dört farklı ÇKKV yöntemi (SAW, ROV, PIV, COPRAS) ile kıyaslanmıştır. Veri analizleri Excel’de yapılmıştır. Uygulamanın son aşamasında ise elde edilen farklı sıralamaları bütünleşik rasyonel bir hale getirmek için Copeland yöntemi uygulanmıştır. Kriterler Tablo 4’te, karar matrisi ise Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 4. Kriterler

Kriter	Kod	Opt.
“Satın alma gücü endeksi”	K1	maks
“Güvenlik endeksi”	K2	maks
“Sağlık hizmeti endeksi”	K3	maks
“Yaşam maliyeti endeksi”	K4	min
“Emlak fiyatları gelir oranı”	K5	min
“Trafikte harcanan süre endeksi”	K6	min
“Kirlilik endeksi”	K7	min
“İklim endeksi”	K8	maks

Kaynak: (https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp).

Tablo 5. Karar Matrisi

	“K1”	“K2”	“K3”	“K4”	“K5”	“K6”	“K7”	“K8”
Almanya	102,75	62,99	72,45	59,62	10.60	31,14	28,14	82,92
Avusturya	75,09	73,18	76,19	64,11	10.88	25,38	22,16	77,15
Belçika	86,27	53,29	75,53	62,80	6.60	36,36	49,84	86,03
Bulgaristan	46,90	61,63	56,82	37,58	9.59	29,01	63,84	81,22
Çekya	69,94	74,22	75,45	44,33	14.93	29,37	35,32	78,32
Danimarka	99,76	73,66	79,77	73,09	6.30	28,41	20,92	81,80
Estonya	60,41	75,86	73,87	49,47	10.06	23,97	18,36	64,28
Finlandiya	91,00	73,16	76,75	63,75	7.54	27,58	12,02	56,64
Fransa	79,61	45,61	79,96	65,55	11.85	34,67	42,21	89,97
Kıbrıs	54,47	68,94	54,12	52,48	6.76	23,14	55,23	92,23
Hırvatistan	52,79	76,01	63,75	43,74	13.16	26,74	31,41	89,89
Hollanda	99,58	72,43	75,93	67,71	7.36	26,63	24,72	86,92
İrlanda	75,20	54,13	52,03	66,73	6.97	37,91	35,00	89,13
İspanya	77,29	65,03	78,14	47,51	7.49	29,20	39,08	93,65
İsveç	94,93	51,23	68,81	61,77	9.52	29,42	17,96	74,92
İtalya	58,00	53,76	66,67	58,47	11.10	33,61	54,44	91,70
Letonya	49,84	61,51	63,16	45,21	7.66	30,25	31,99	74,70
Litvanya	55,67	67,45	73,40	43,10	12.19	25,31	24,80	69,86
Lüksemburg	96,13	64,42	71,54	72,15	13.95	31,66	24,10	82,62
Macaristan	53,24	66,09	54,27	34,64	13.22	35,61	47,75	79,48
Malta	44,80	56,28	38,24	57,71	12.93	30,02	81,08	97,44
Polonya	60,65	67,87	54,57	35,06	13.49	32,32	60,06	76,03
Portekiz	47,89	68,47	72,09	42,18	12.97	29,64	30,98	97,81
Romanya	48,84	67,50	56,51	34,93	11.10	33,38	58,52	76,50
Slovakya	53,84	69,46	60,14	41,03	12.00	28,10	38,57	78,13
Slovenya	57,95	76,83	65,14	47,30	11.70	26,32	22,76	77,56
Yunanistan	38,39	52,03	57,24	50,23	12.08	33,68	51,79	93,83

Kaynak: (https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp).

4.1. IDDWS Tekniği ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

IDDWS tekniği ile kriter ağırlıklarının belirlenmesi için yöntemin algoritması doğrultusunda, Entropy ve CRITIC yöntemleriyle elde edilen sonuçlardan faydalanılmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle Entropy ve CRITIC yöntemi adımları uygulanarak kriter ağırlıkları elde edilmiştir. Bahsi geçen iki yöntemle elde edilen ağırlıklar kullanılarak IDDWS yöntem sonuçları eşitlik 1 kullanılarak elde edilmiştir. Tüm sonuçlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Kriter Ağırlıkları

	“K1”	“K2”	“K3”	“K4”	“K5”	“K6”	“K7”	“K8”
w _j (Entropy)	0,1769	0,0402	0,0571	0,11044	0,13456	0,0344	0,415	0,0314
w _j (CRITIC)	0,13626	0,10211	0,10471	0,1828	0,10781	0,0949	0,11142	0,160029
w _j (IDDWS)	0,15658	0,0712	0,08089	0,14661	0,1212	0,06466	0,263197	0,0957

Yukarıdaki tabloya göre önem derecesi en yüksek kriter K7 (Kirlilik endeksi) olarak belirlenirken, K6 (Trafikte harcanan süre endeksi) en düşük önem derecesine sahip kriter olarak belirlenmiştir.

4.2. MARCOS Yöntemi ile Ülkelerin Yaşam Kalitesinin Belirlenmesi

MARCOS yöntemi ile AB ülkelerinin yaşam kalitesi analizini gerçekleştirmek amacıyla ilk olarak kriterlerin yönü dikkate alınarak eşitlik 3 ve 4 kullanılarak genişletilmiş başlangıç matrisi elde edilmiştir. İkinci adımda, Tablo 5’te yer alan elemanlar eşitlik 5 ve 6 kullanılarak normalize edilmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Normalize Edilmiş Genişletilmiş Matris

	“K1”	“K2”	“K3”	“K4”	“K5”	“K6”	“K7”	“K8”
AAI	0,43601	0,594	0,478	0,4739	0,422	0,61	0,1482	0,579
Almanya	1	0,82	0,906	0,581	0,5943	0,743	0,4271	0,848
Avusturya	0,7308	0,952	0,953	0,5403	0,579	0,912	0,5424	0,789
Belçika	0,83961	0,694	0,945	0,5516	0,9545	0,636	0,2412	0,88
Bulgaristan	0,45645	0,802	0,711	0,9218	0,6569	0,798	0,1883	0,83
Çekya	0,68068	0,966	0,944	0,7814	0,422	0,788	0,3403	0,801
Danimarka	0,9709	0,959	0,998	0,4739	1	0,815	0,5746	0,836
Estonya	0,58793	0,987	0,924	0,7002	0,6262	0,965	0,6547	0,657
Finlandiya	0,88564	0,952	0,96	0,5434	0,8355	0,839	1	0,579
Fransa	0,77479	0,594	1	0,5285	0,5316	0,667	0,2848	0,92
Kıbrıs	0,53012	0,897	0,677	0,6601	0,932	1	0,2176	0,943
Hırvatistan	0,51377	0,989	0,797	0,792	0,4787	0,865	0,3827	0,919
Hollanda	0,96915	0,943	0,95	0,5116	0,856	0,869	0,4862	0,889
İrlanda	0,73187	0,705	0,651	0,5191	0,9039	0,61	0,3434	0,911
İspanya	0,75221	0,846	0,977	0,7291	0,8411	0,792	0,3076	0,957
İsveç	0,92389	0,667	0,861	0,5608	0,6618	0,787	0,6693	0,766
İtalya	0,56448	0,7	0,834	0,5924	0,5676	0,688	0,2208	0,938
Letonya	0,48506	0,801	0,79	0,7662	0,8225	0,765	0,3757	0,764

Litvanya	0,5418	0,878	0,918	0,8037	0,5168	0,914	0,4847	0,714
Lüksemburg	0,93557	0,838	0,895	0,4801	0,4516	0,731	0,4988	0,845
Macaristan	0,51815	0,86	0,679	1	0,4766	0,65	0,2517	0,813
Malta	0,43601	0,733	0,478	0,6002	0,4872	0,771	0,1482	0,996
Polonya	0,59027	0,883	0,682	0,988	0,467	0,716	0,2001	0,777
Portekiz	0,46608	0,891	0,902	0,8212	0,4857	0,781	0,388	1
Romanya	0,47533	0,879	0,707	0,9917	0,5676	0,693	0,2054	0,782
Slovakya	0,52399	0,904	0,752	0,8443	0,525	0,823	0,3116	0,799
Slovenya	0,56399	1	0,815	0,7323	0,5385	0,879	0,5281	0,793
Yunanistan	0,37363	0,677	0,716	0,6896	0,5215	0,687	0,2321	0,959
AI	1	1	1	1	1	1	1	1

Üçüncü adımda, eşitlik 7 kullanılarak ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur (Tablo 8).

Tablo 8. Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	“K1”	“K2”	“K3”	“K4”	“K5”	“K6”	“K7”	“K8”
AAI	0,0683	0,0422	0,0387	0,069	0,0511	0,0395	0,039	0,0554
Almanya	0,1566	0,0583	0,0733	0,085	0,072	0,048	0,1124	0,0811
Avusturya	0,1144	0,0678	0,0771	0,079	0,0702	0,059	0,1428	0,0755
Belçika	0,1315	0,0494	0,0764	0,081	0,1157	0,0412	0,0635	0,0842
Bulgaristan	0,0715	0,0571	0,0575	0,135	0,0796	0,0516	0,0496	0,0795
Çekya	0,1066	0,0687	0,0763	0,115	0,0511	0,0509	0,0896	0,0766
Danimarka	0,152	0,0682	0,0807	0,069	0,1212	0,0527	0,1512	0,08
Estonya	0,0921	0,0703	0,0747	0,103	0,0759	0,0624	0,1723	0,0629
Finlandiya	0,1387	0,0678	0,0776	0,08	0,1013	0,0543	0,2632	0,0554
Fransa	0,1213	0,0422	0,0809	0,077	0,0644	0,0432	0,0749	0,088
Kıbrıs	0,083	0,0639	0,0547	0,097	0,1129	0,0647	0,0573	0,0903
Hırvatistan	0,0804	0,0704	0,0645	0,116	0,058	0,056	0,1007	0,088
Hollanda	0,1518	0,0671	0,0768	0,075	0,1037	0,0562	0,128	0,0851

İrlanda	0,1146	0,0501	0,0526	0,076	0,1095	0,0395	0,0904	0,0872
İspanya	0,1178	0,0602	0,079	0,107	0,1019	0,0512	0,081	0,0916
İsveç	0,1447	0,0474	0,0696	0,082	0,0802	0,0509	0,1761	0,0733
İtalya	0,0884	0,0498	0,0674	0,087	0,0688	0,0445	0,0581	0,0897
Letonya	0,076	0,057	0,0639	0,112	0,0997	0,0495	0,0989	0,0731
Litvanya	0,0848	0,0625	0,0743	0,118	0,0626	0,0591	0,1276	0,0684
Lüksemburg	0,1465	0,0597	0,0724	0,07	0,0547	0,0473	0,1313	0,0808
Macaristan	0,0811	0,0612	0,0549	0,147	0,0578	0,042	0,0663	0,0778
Malta	0,0683	0,0521	0,0387	0,088	0,059	0,0498	0,039	0,0954
Polonya	0,0924	0,0629	0,0552	0,145	0,0566	0,0463	0,0527	0,0744
Portekiz	0,073	0,0634	0,0729	0,12	0,0589	0,0505	0,1021	0,0957
Romanya	0,0744	0,0625	0,0572	0,145	0,0688	0,0448	0,0541	0,0749
Slovakya	0,082	0,0643	0,0608	0,124	0,0636	0,0532	0,082	0,0765
Slovenya	0,0883	0,0712	0,0659	0,107	0,0653	0,0568	0,139	0,0759
Yunanistan	0,0585	0,0482	0,0579	0,101	0,0632	0,0444	0,0611	0,0918
AI	0,1566	0,0712	0,0809	0,147	0,1212	0,0647	0,2632	0,0957

Ardından, ideal-ideal olmayan çözüme ait fayda dereceleri eşitlik 8 ve 9 ile hesaplanmıştır. Her bir alternatifin fayda fonksiyonu ise eşitlik 12 ve 13 ile hesaplanmıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Fayda Dereceleri ve Fayda Fonksiyonları

	K_i^-	K_i^+	$K_i^- + K_i^+$	$f(K_i^-)$	$f(K_i^+)$		K_i^-	K_i^+	$K_i^- + K_i^+$	$f(K_i^-)$	$f(K_i^+)$
Almanya	1,7017	0,687	2,3888	0,2876	0,7124	İsveç	1,7944	0,724	2,5189	0,2876	0,7124
Avusturya	1,6989	0,686	2,3847	0,2876	0,7124	İtalya	1,3713	0,554	1,9249	0,2876	0,7124
Belçika	1,5916	0,643	2,2342	0,2876	0,7124	Letonya	1,5611	0,63	2,1914	0,2876	0,7124
Bulgaristan	1,4401	0,581	2,0215	0,2876	0,7124	Litvanya	1,6275	0,657	2,2846	0,2876	0,7124
Çekya	1,5716	0,635	2,2061	0,2876	0,7124	Lüksemburg	1,6422	0,663	2,3053	0,2876	0,7124
Danimarka	1,921	0,776	2,6965	0,2876	0,7124	Macaristan	1,4556	0,588	2,0432	0,2876	0,7124

Estonya	1,7666	0,713	2,4798	0,2876	0,7124	Malta	1,2145	0,49	1,7049	0,2876	0,7124
Finlandiya	2,0753	0,838	2,9132	0,2876	0,7124	Polonya	1,4497	0,585	2,0351	0,2876	0,7124
Fransa	1,4676	0,593	2,0601	0,2876	0,7124	Portekiz	1,5775	0,637	2,2144	0,2876	0,7124
Kıbrıs	1,5444	0,624	2,1679	0,2876	0,7124	Romanya	1,4416	0,582	2,0237	0,2876	0,7124
Hırvatistan	1,5706	0,634	2,2047	0,2876	0,7124	Slovakya	1,5018	0,606	2,1082	0,2876	0,7124
Hollanda	1,8418	0,744	2,5854	0,2876	0,7124	Slovenya	1,6589	0,67	2,3286	0,2876	0,7124
İrlanda	1,5359	0,62	2,156	0,2876	0,7124	Yunanistan	1,3034	0,526	1,8297	0,2876	0,7124
İspanya	1,7084	0,69	2,3981	0,2876	0,7124						

Son adımda ise alternatifler, eşitlik 11 yardımıyla sıralanmıştır. Sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. MARCOS Yöntemi Sonuçları

Ülke	f(K _i)	Sıra	Ülke	f(K _i)	Sıra
Almanya	0,6156	7	İsveç	0,6491	4
Avusturya	0,6145	8	İtalya	0,496	25
Belçika	0,5757	12	Letonya	0,5647	16
Bulgaristan	0,5209	24	Litvanya	0,5887	11
Çekya	0,5685	14	Lüksemburg	0,594	10
Danimarka	0,6949	2	Macaristan	0,5265	21
Estonya	0,639	5	Malta	0,4393	27
Finlandiya	0,7507	1	Polonya	0,5244	22
Fransa	0,5309	20	Portekiz	0,5706	13
Kıbrıs	0,5586	17	Romanya	0,5215	23
Hırvatistan	0,5681	15	Slovakya	0,5433	19
Hollanda	0,6662	3	Slovenya	0,6001	9
İrlanda	0,5556	18	Yunanistan	0,4715	26
İspanya	0,618	6			

Tablo 10’da ülkelerin yaşam kalitesine göre yapılan sıralamaya göre ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka, Hollanda yer alırken, Malta, Yunanistan, İtalya ise son üç sırada yer almıştır.

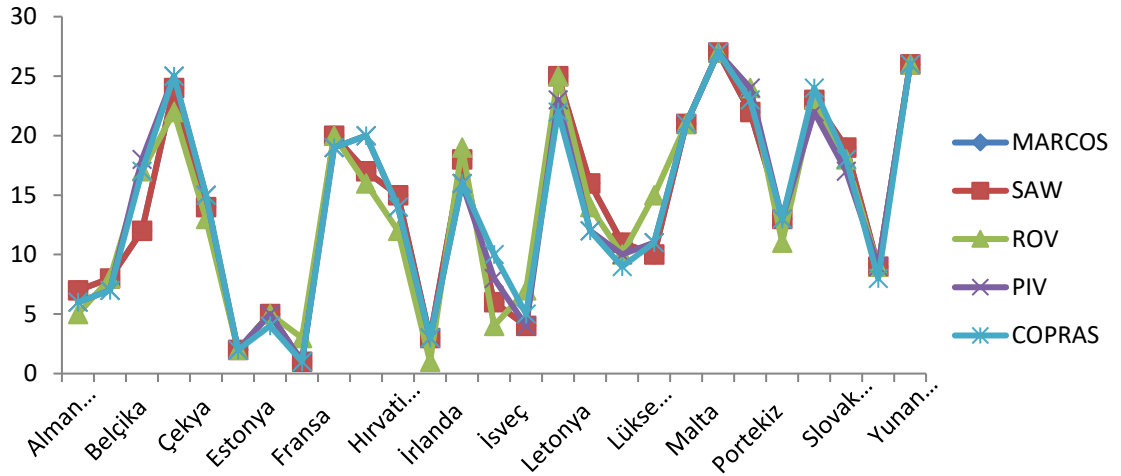
5. DUYARLILIK ANALİZİ

Duyarlılık analizi, çözüm sürecinde ya da parametrelerde meydana gelen değişiklikler karşısında çözümün kararlılığını ifade etmektedir (Pamuçar ve Ćirović, 2015). Duyarlılık analizi, değişikliklerin nasıl sağlam sonuçlara yol açtığını değerlendirmek için güçlü bir araçtır (da Silva ve diğerleri, 2022). Bu bölümde, MARCOS yönteminin SAW (Churchman ve Ackoff, 1954), ROV (Yakowitz ve diğerleri, 1993), PIV (Mufazzal ve Muzakkir, 2018) ve COPRAS (Zavadskas ve diğerleri, 1994) yöntemleri ile karşılaştırılması yoluyla duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen yöntemler, uygulama adımlarının basitliği ve gerçek dünya problemlerine uygunlukları nedeniyle tercih edilmiştir. Sonuçlar Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Karşılaştırmalı Sonuçlar

Ülke	MARCOS		SAW		ROV		PIV		COPRAS		Copeland	
	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
Almanya	0,6156	7	0,687	7	0,3336	5	0,0533	6	86,2442	6	1,1481	6
Avusturya	0,6145	8	0,6859	8	0,322	8	0,0567	7	85,5862	7	1,4074	8
Belçika	0,5757	12	0,6426	12	0,2783	17	0,0827	18	74,1443	17	2,8148	16
Bulgaristan	0,5209	24	0,5814	24	0,2327	22	0,1106	25	63,1182	25	4,4444	24
Çekya	0,5685	14	0,6345	14	0,293	13	0,0747	15	76,9369	15	2,6296	15
Danimarka	0,6949	2	0,7756	2	0,3722	2	0,0387	2	94,0021	2	0,3704	2
Estonya	0,639	5	0,7132	5	0,3339	5	0,0511	5	91,3286	4	0,8889	4
Finlandiya	0,7507	1	0,8379	1	0,3566	3	0,0354	1	100	1	0,2593	1
Fransa	0,5309	20	0,5925	20	0,2465	20	0,088	19	72,4164	19	3,6296	20
Kıbrıs	0,5586	17	0,6235	17	0,2812	16	0,0927	20	69,3918	20	3,3333	18
Hırvatistan	0,5681	15	0,6341	15	0,303	12	0,0718	14	78,3444	14	2,5926	13
Hollanda	0,6662	3	0,7436	3	0,3722	1	0,0422	3	91,7994	3	0,4815	3
İrlanda	0,5556	18	0,6201	18	0,2614	19	0,0774	16	75,9112	16	3,2222	17
İspanya	0,618	6	0,6897	6	0,3513	4	0,0596	8	83,1680	10	1,2593	7
İsveç	0,6491	4	0,7245	4	0,3245	7	0,0473	4	91,0712	5	0,8889	5
İtalya	0,496	25	0,5536	25	0,2164	25	0,1074	23	65,3116	22	4,4444	25
Letonya	0,5647	16	0,6303	16	0,2917	14	0,0707	12	79,7480	12	2,5926	14
Litvanya	0,5887	11	0,6571	11	0,3066	10	0,0635	10	83,3780	9	1,8889	10
Lüksemburg	0,594	10	0,663	10	0,2851	15	0,0651	11	81,3149	11	2,1111	11

Macaristan	0,5265	21	0,5877	21	0,2374	21	0,0972	21	67,8097	21	3,8889	21
Malta	0,4393	27	0,4903	27	0,128	27	0,1525	27	53,5034	27	5	27
Polonya	0,5244	22	0,5853	22	0,2257	24	0,1089	24	64,4941	23	4,2593	22
Portekiz	0,5706	13	0,6369	13	0,3045	11	0,0712	13	78,6172	13	2,3333	12
Romanya	0,5215	23	0,582	23	0,231	23	0,1068	22	64,4241	24	4,2593	23
Slovakya	0,5433	19	0,6063	19	0,2764	18	0,0816	17	73,9330	18	3,3704	19
Slovenya	0,6001	9	0,6697	9	0,3181	9	0,0598	9	85,1702	8	1,6296	9
Yunanistan	0,4715	26	0,5262	26	0,1976	26	0,1125	26	62,4593	26	4,8148	26

Şekil 1. Karşılaştırmalı Sonuçlar

Tablo 11'e göre, farklı yöntemlerle elde edilen sıralamalar (MARCOS ve SAW yöntemi sıralamaları hariç) birebir aynı değildir ve küçük sapmalar göstermiştir. Farklı ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sıralamalar yöntemlerin algoritmalarındaki farklılığa bağlı olarak birbirinden farklılaşabilmektedir. Literatürdeki çalışmalar (Ghosh ve Mukhopadhyay, 2021; Tupenaite ve diğerleri, 2010; Goswami ve Behera, 2021; Gül, 2021) bu durumu destekler niteliktedir. Finlandiya, ROV yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre 3. sırada yer alırken, diğer tüm yöntem sonuçlarına göre ilk sırada yer almıştır. Diğer taraftan, yaşam kalitesi bakımından beş farklı yöntemle elde edilen sıralama sonuçlarına göre en son sırada Malta yer almıştır. Copeland yöntemi sonuçlarına göre ise yaşam kalitesi bakımından ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka, Hollanda yer alırken, son üç sırada Malta, Yunanistan, İtalya yer almıştır. Copeland yöntemi sıralamasında Hırvatistan-Letonya, Polonya-Romanya, İsveç-Estonya ve Bulgaristan-İtalya ülkelerinin performans skorları eşittir. Bakır ve Çakır'ın (2021) çalışmasına benzer bir şekilde son sırada en az yer alan adayın seçilmesi" stratejisi (O'Neill, 2004) yani beraberliği bozan strateji uygulanmıştır. Bu doğrultuda, örneğin Romanya'ya kıyasla daha az son sırada yer alan Polonya daha ön sırada yer almıştır.

Benzer veri tabanını kullanarak ortaya konulan literatürde yer alan çalışma sonuçlarına bakıldığında, Çınaroğlu (2021) AB üyesi 27 ülkenin 2020 yılı yaşam kalitesini CRITIC temelli CODAS ve ROV yöntemleri ile ölçmüştür. Çalışma sonunda, kullanılan iki modelle elde edilen sıralamalar

farklılaşmıştır. CRITIC-CODAS modeline göre ilk üç sırada Danimarka, Finlandiya, Hollanda yer alırken, son üç sırada Yunanistan, Malta, İtalya yer almıştır. CRITIC-ROV modeline göre ilk üç sırada Danimarka, Hollanda, Avusturya yer alırken, son üç sırada Yunanistan, Malta, İrlanda yer almıştır. Diğer taraftan, Ömürbek ve diğerleri, (2017) AB üyesi 28 ülkenin 2016 yılı yaşam kalitesini Entropy temelli ARAS ve MOOSRA yöntemleri ile ölçmüştür. Çalışma sonunda, kullanılan iki modelle elde edilen sıralamalar farklılaşmıştır. Entropy-ARAS modeline göre ilk üç sırada Finlandiya, Estonya, İsveç yer alırken, son üç sırada Malta, İtalya, Macaristan yer almıştır. Entropy-MOOSRA modeline göre ilk üç sırada Finlandiya, Almanya, Danimarka yer alırken, son üç sırada Litvanya, Malta, Bulgaristan yer almıştır. Bu çalışmada ise yaşam kalitesi bakımından ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka, Hollanda yer alırken, son üç sırada Malta, Yunanistan, Bulgaristan-İtalya yer almıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, AB üyesi ülkelerinin yaşam kalitesinin IDDWS-MARCOS bütünleşik modeli ile ölçülmesi amaçlanmıştır. Dünya üzerindeki en büyük siyasi ve ekonomik örgütlenme olması nedeniyle AB ülkeleri bu çalışmada örneklem olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda, yaşam kalitesinin önemli göstergeleri Numbeo küresel veri tabanından elde edilmiş ve gösterge ağırlıklarını belirlemek için IDDWS tekniği kullanılmıştır. AB üyesi 27 ülkenin yaşama kalitesi ise MARCOS yöntemi kullanılarak ölçülmüştür. Uygulamanın üçüncü aşamasında MARCOS yöntemi ile elde edilen sonuçların sağlamlığını test etmek amacıyla duyarlılık analizi gerçekleştirilmiş ve MARCOS yöntemi sonuçları, SAW, ROV, PIV, COPRAS yöntem sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Son aşamada ise nihai bir sıralama elde etmek için Copeland yöntemi kullanılmış ve farklı sıralamalar bütünleşik hale getirilmiştir.

Kriter ağırlıklarını belirlemek amacıyla tercih edilen IDWWS tekniği ile elde edilen sonuçlara göre, K7 (Kirlilik endeksi) önem derecesi en yüksek kriter olarak belirlenirken, K6 (Trafikte harcanan süre endeksi) en düşük önem derecesine sahip kriter olarak belirlenmiştir. MARCOS yöntemi sonuçlarına göre ise yaşam kalitesi bakımından ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka, Hollanda yer alırken, Malta, Yunanistan, İtalya ise son üç sırada yer almıştır. Yapılan duyarlılık analizi sonuçlarına göre ise MARCOS ve SAW yöntemleri ile elde edilen sıralamalar birebir aynıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise beş farklı ÇKKV yöntemiyle elde edilen sıralamalar arasında küçük sapmalar meydana gelmiştir. Copeland yöntemi ile elde edilen nihai sıralama sonuçlarına göre ise yaşam kalitesi bakımından ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka, Hollanda yer alırken, son üç sırada Malta, Yunanistan, İtalya yer almıştır. Numbeo küresel veri tabanı sonuçlarına göre ise 87 ülke sekiz kriter kapsamında yaşam kalitesine göre sıralanmış, ilk üç sırada İsviçre, Danimarka, Hollanda yer alırken, Sri Lanka, Bangladeş, Nijerya son üç sırada yer alan ülkeler olmuştur.

Çalışmada, ülkelerin yaşam kalitesi analiz edilirken objektif yöntemlerden faydalanılmıştır. Gelecekte yapılması düşünülen çalışmalarda farklı bir örneklemin kullanılmasının yanı sıra, subjektif ağırlıklandırma ve sıralama yöntemleri kullanılarak bir analiz gerçekleştirilebilir.

Etik Beyan

Bu çalışmada ikincil veriler kullanıldığı için herhangi bir etik beyan onayına gerek yoktur.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Ersoy, N. (2023). Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile AB Ülkelerinin Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 190-212.

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aytekin, A. (2020). Türkiye’de Önde Gelen Şirketlerin Etkinlik, Farklılık ve Performans Ölçümü. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 19-35.
- Ayyıldız E. ve Demirci, E. (2018). Türkiye’de Yer Alan Şehirlerin Yaşam Kalitelerinin SWARA Entegreli TOPSIS Yöntemi ile Belirlenmesi. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 30, 67-87.
- Bakir, S. ve Çakır, S. (2021). Seçilmiş Ülkelerin Yenilik Performanslarının Bütünleşik CRITIC-EVAMIX Yöntemleriyle Ölçümü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4), 971-992.
- Bilir, N., Özcebe, L. H., Vaizoğlu, S. A., Aslan, D., Subaşı, N. ve Telatar, T. G. (2005). Van İlinde 15 Yaş Üzeri Erkeklerde SF-36 ile Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(5), 663-668.
- Boylu, A. A. ve Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 8(15), 137-150.
- Chodha, V., Dubey, R., Kumar, R., Singh, S. ve Kaur, S. (2022). Selection of Industrial ARC Welding Robot with TOPSIS and Entropy MCDM Techniques. *Materials Today: Proceedings*, 50, 709-715.
- Churchman C. W. ve Ackoff, R. L. (1954). An Approximate Measure of Value. *Journal of Operations Research Society of America*, 2(1), 172-187.
- Çağlar, A. (2020). İllerin Yaşam Kalitesi: Türkiye İstatistik Kurumu Verileriyle Veri Zarflama Analizi’ne Dayalı Bir Endeks. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 875-902
- Çınaroğlu, E. (2021). CRITIC Temelli CODAS ve ROV Yöntemleri ile AB Ülkeleri Yaşam Kalitesi Analizi. *Bingöl University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 5(1), 337-364.
- Da Silva, L. B. L., Alencar, M. H. ve De Almeida, A. T. (2022). Exploring Global Sensitivity Analysis on a Risk-Based MCDM/A Model to Support Urban Adaptation Policies Against Floods. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 73, 102898.
- Diakoulaki D., Mavrotas G. ve Papayannakis L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers & Operations Research*, 22,763–770.
- Dursun, M. ve Karsak, E. E. (2010). A Fuzzy MCDM Approach for Personnel Selection. *Expert Systems with Applications*, 37(6), 4324-4330.
- Eş, A. (2013). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Türkiye Ekonomisinde Yer Alan Sektörlerin Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. (Yayınlanmış Doktora Tezi)*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Ghosh, B. ve Mukhopadhyay, S. (2021). Erosion Susceptibility Mapping of Sub-Water Sheds for Management Prioritization Using MCDM-Based Ensemble Approach. *Arabian Journal of Geosciences*, 14(1), 1-18.

- Ersoy, N. (2023). Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile AB Ülkelerinin Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 190-212.
- Ghosh, S. ve Bhattacharya, M. (2022). Analyzing the Impact of COVID-19 on the Financial Performance of the Hospitality and Tourism Industries: An Ensemble MCDM Approach in the Indian Context. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(8), 3113-3142.
- Goswami, S. S. ve Behera, D. K. (2021). Solving Material Handling Equipment Selection Problems in an Industry with the help of Entropy Integrated COPRAS and ARAS MCDM Techniques. *Process Integration and Optimization for Sustainability*, 5(4), 947-973.
- Goswami, S. S., Mohanty, S. K., Behera, D. K. (2022). Selection of a Green Renewable Energy Source in India with the Help of MEREC Integrated PIV MCDM Tool. *Materials Today: Proceedings*, 52, 1153-1160.
- Gül, S. (2021). Fermatean Fuzzy Set Extensions of SAW, ARAS, and VIKOR with Applications in COVID-19 Testing Laboratory Selection Problem. *Expert Systems*, 38(8), 1-16.
- Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S.M., Ismail, Y., Bahraminasab, M. (2012). A Framework for Weighting of Criteria in Ranking Stage of Material Selection Process. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 58, 411-420.
- Kaya, P., Cetin, E. I., Kuruüzüm, A. (2011). Çok Kriterli Karar Verme ile Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerin Yaşam Kalitesinin Analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics*, (13), 80-94.
- Koçak, H. (2009). Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kentsel Yaşam Kalitesinin Yükseltmesine Etkileri Üzerine bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 141-148.
- Küçükakal, N. T., Ayaş, P., Köse, D., Kaya, G. K. (2021). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Kullanımı ile Türkiye'deki İllerin Yaşam Kalitelerinin Değerlendirilmesi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(2), 150-168.
- Long, P. H. (1960). On the Quantity and Quality of Life, *Medieval Times*, 88, 613-619.
- Mešić, A., Miškić, S., Stević, Ž., Mastilo, Z. (2022). Hybrid MCDM Solutions for Evaluation of the Logistics Performance Index of the Western Balkan Countries. *Economics-Innovative And Economics Research Journal*, 10(1), 13-34.
- Morris, D. M. (1979). *Measuring the Condition of the World's Poor: The Physical Quality of Life Index*. United Kingdom: Pergamon Press.
- Mufazzal, S. ve Muzakkir, S. M. (2018). A New Multi-Criterion Decision Making (MCDM) Method Based on Proximity Indexed Value for Minimizing Rank Reversals. *Computers and Industrial Engineering*, 119, 427-438.
- Naderi, H., Shahhoseini, S.H. ve Jafari, A. H. (2013). Evaluation MCDM Multi-Disjoint Paths Selection Algorithms Using Fuzzy-Copeland Ranking Method. *International Journal of Communication Networks and Information Security*, 5, 59-67.
- Numbeo (2022). "Quality of Life Index by Country 2022", https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp, (10.09.2022)
- O'Neill, J. C. (2004). Tie- Breaking with Hesing Letrans Ferablevote. *Voting Matters*, 18(14), 14-17.

- Ersoy, N. (2023). Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile AB Ülkelerinin Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 190-212.
- Ömürbek, N., Eren, H., Dağ, O. (2017). Entropi-ARAS ve Entropi-MOOSRA Yöntemleri ile Yaşam Kalitesi Açısından AB Ülkelerinin Değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 29-48.
- Özbek, A. (2019). Türkiye'deki İllerin Edas ve Waspas Yöntemleri ile Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 177-200.
- Pamuçar, D. ve Ćirović, G. (2015). The Selection of Transport and Handling Resources in Logistics Centers Using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028.
- Puşka, A., Božanić, D., Nedeljković, M. ve Janošević, M. (2022). Green Supplier Selection in an Uncertain Environment in Agriculture Using a Hybrid MCDM Model: Z-Numbers–Fuzzy LMAW–Fuzzy CRADIS Model. *Axioms*, 11(9), 1-17.
- Rahman, T., Mittelhammer, R. C. ve Wandscheider, P. (2005). Measuring the Quality of Life Across Countries: A Sensitivity Analysis of Well-Being Indices (No. 2005/06). WIDER Research Paper.
- Sahin, A. ve Pehlivan, N. Y. (2017). Evaluation of Life Quality by Integrated Method of AHP and TOPSIS Based on Interval Type-2 Fuzzy Sets. *Hacettepe Journal of Mathematics and Statistics*, 46(3), 511-523.
- Seyhan, A. G. D. N. ve Seyhan, A. G. B. (2021). COVID-19 Salgın Sürecinde AB Ülkelerindeki Yaşam Kalitesinin Çok Kriterli Karar Verme ile Değerlendirilmesi. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 7(13), 158-180.
- Shahrokhi, S. S. ve Nooripoor, M. (2014). Ranking of the Districts of Jiroft County Based on Quality of Life Criteria Using TOPSIS Model. *Journal of Research and Rural Planning*, 3(2), 89-102.
- Stević, Ž. ve Brković, N. (2020). A Novel Integrated FUCOM-MARCOS Model for Evaluation of Human Resources in a Transport Company. *Logistics*, 4(1), 1-14.
- Stević, Ž., Miškić, S., Vojinović, D., Huskanović, E., Stanković, M. ve Pamučar, D. (2022). Development of a Model for Evaluating the Efficiency of Transport Companies: PCA–DEA–MCDM Model. *Axioms*, 11(3), 1-33.
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A. ve Chatterjee, P. (2020). Sustainable Supplier Selection in Healthcare Industries Using a New MCDM Method: Measurement of Alternatives and Ranking According to Compromise Solution (MARCOS). *Computers & Industrial Engineering*, 140, 1-15.
- Stover, M. E. ve Leven, C. L. (1992). Methodological Issues in the Determination of the Quality of Life in Urban Areas, *Urban Studies*, 29(5), 737-754.
- Sufian, A. J. M. (1993). A Multivariate Analysis of the Determinants of Urban Quality of Life in the World's Largest Metropolitan Areas. *Urban Studies*, 30(8), 1319-1329.
- Torkayesh, A. E., Ecer, F., Pamučar, D. ve Karamaşa, Ç. (2021). Comparative Assessment of Social Sustainability Performance: Integrated Data-Driven Weighting System and CoCoSo Model. *Sustainable Cities and Society*, 71, 1-14.
- Torlak, S. E. ve Yavuzçehre, P. S. (2008). Denizli Kent Yoksullarının Yaşam Kalitesi Üzerine bir İnceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17(2), 23-44.

- Ersoy, N. (2023). Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile AB Ülkelerinin Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 190-212.
- Tupenaite, L., Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., Turskis, Z. ve Seniut, M. (2010). Multiple Criteria Assessment of Alternatives for Built and Human Environment Renovation. *Journal of Civil Engineering and Management*, 16(2), 257-266.
- Ulengin, B., Ulengin, F., Guvenc, U. (1998). Urban Quality of Life in Istanbul: Priorities and Segmentation, 38th Congress of the European Regional Science Association: Europe Quo Vadis? - Regional Questions at the Turn of the Century, 28 August - 1 September 1998, Vienna, Austria
- Vitianingsih, A. V., Othman, Z., Baharin, S. S. K. ve Suraji, A. (2022). Empirical Study of a Spatial Analysis for Prone Road Traffic Accident Classification based on MCDM Method. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 13(5), 665-679.
- Wang, T. C. ve Lee, H. D. (2009). Developing a Fuzzy TOPSIS Approach Based on Subjective Weights and Objective Weights. *Expert Systems with Applications*, 36(5), 8980-8985.
- Wang, Y. M. ve Luo, Y. (2010). Integration of Correlations With Standard Deviations for Determining Attribute Weights in Multiple Attribute Decision Making. *Mathematical and Computer Modelling Volume*, 51(1-2), 1-12.
- Wang, C. N., Nguyen, N. A. T. ve Dang, T. T. (2022a). Offshore Wind Power Station (OWPS) Site Selection Using a Two-Stage MCDM-Based Spherical Fuzzy Set Approach. *Scientific Reports*, 12(1), 1-21.
- Wang, C. N., Le, T. Q., Chang, K. H. ve Dang, T. T. (2022b). Measuring Road Transport Sustainability Using MCDM-Based Entropy Objective Weighting Method. *Symmetry*, 14(5), 1-19.
- Yakıt, O. (2015). *Ürün Geliştirme Sürecinin İyileştirilmesinde Kalite Fonksiyon Göçerimi: Bir Üretim İşletmesinde Uygulama. (Doktora Tezi)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yakıt, O. (2017). Kalite Fonksiyon Göçeriminde Kullanılan Nihai Sıralama Yönteminde Üç Nihai Sıralama Değerinin Birer Tamsayı Şeklinde Çıkmamasının TOPSIS Yöntemi İle Çözümlemesi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(2), 17-40.
- Yakowitz, D. S., Lane, L. J., Szidarovszky, F. (1993). Multi-Attribute Decision Making: Dominance with Respect to an Importance Order of the Attributes, *Applied Mathematics and Computation*, 54(2-3): 167- 181.
- Yıldız, A., Ayyıldız, E., Gümüş, A. T., Özkan, C. (2019). Ülkelerin Yaşam Kalitelerine Göre Değerlendirilmesi için Hibrit Pisagor Bulanık AHP-TOPSIS Metodolojisi: Avrupa Birliği Örneği. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), 1383-1391.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., Sarka, V. (1994). The New Method of Multicriteria Complex Proportional Assessment of Projects. *Technol Econ Dev Econ*, 1(3):131-9.

EKLER

EK 1.

ENTROPY Tekniği

Entropy, karar matrisinde yer alan verilere dayalı olarak nesnel ağırlıkları hesaplamak için kullanılan bir yöntemdir. Bu doğrultuda, Entropy yönteminin adımları aşağıdaki gibidir (Wang ve Lee, 2009: 8982).

Adım 1: Alternatif (m) ve kriterlerden (n) oluşan karar matrisi oluşturulur.

$$\begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{pmatrix}$$

Adım 4: Karar matrisi, eşitlik (1a) yardımıyla normalize edilir.

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (1a)$$

P_{ij} normalize edilmiş değerleri ifade eder.

Adım 5: Her bir kriterin Entropy ölçüsü eşitlik (2a) yardımıyla hesaplanır.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^n P_{ij} \ln P_{ij} \quad \forall_j \quad (2a)$$

Eşitlik (2a)'de k bir sabittir ve $k = \frac{1}{\ln(m)}$ formülü ile gösterilir.

E_j , j. kriterin Entropy değerini verir.

m alternatif sayısını göstermektedir.

Adım 6: Kriterlerin farklılaşma derecesi eşitlik (3a) ile hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j, \quad \forall_j \quad (3a)$$

d_j , j yapısında mevcut olan bir karşıtlık yoğunluğunu gösterir.

Adım 7: Kriter ağırlıkları eşitlik (4a) ile hesaplanır.

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{k=1}^n d_k} \quad \forall_i \quad (4a)$$

$$0 \leq w_j \leq 1 \text{ ve } \sum_{j=1}^n w_j = 1.$$

EK 2.

CRITIC Tekniği

CRITIC yöntemi (Diakoulaki ve diğerleri, 1995) kriterlerin standart sapmasını ve kriterler arasındaki korelasyonu dikkate almaktadır (Wang ve Luo, 2010: 8). Yöntem adımları aşağıdaki gibidir (Diakoulaki ve diğerleri, 1995: 764-765; Jahan ve diğerleri, 2012: 413):

Adım 1: Karar Matrisi Normalize Edilir

Karar matrisi elemanları eşitlik (5a) ve (6a) ile normalize edilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad \text{fayda yönlü kriter} \quad (5a)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad \text{maliyet yönlü kriter} \quad (6a)$$

$$i = 1, \dots, m \quad j = 1, \dots, n$$

x_j^{\max} : j. kriterin en iyi performansını,

x_j^{\min} : j. kriterin en kötü performansını göstermektedir.

Adım 2: Korelasyon Katsayıları Hesaplanır

Doğrusal korelasyon katsayıları (ρ_{jk}) eşitlik (7a) ile hesaplanır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad j, k = 1, \dots, n \quad (7a)$$

Adım 3: Toplam Bilgi (C_j) ve Standart Sapma (σ_j) Değerleri Hesaplanır

Toplam bilgi (C_j) ve standart sapma (σ_j) değerleri eşitlik (8a) ve (9a) ile hesaplanmaktadır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (8a)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (9a)$$

Adım 4: Kriter Ağırlıkları (w_j) Hesaplanır

Değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları eşitlik (10a) ile hesaplanır.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j} \quad (j = 1, 2, \dots, n) \quad (10a)$$

Genişletilmiş Öz

Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile AB Ülkelerinin Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi

Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin yaşam kalitesinin bütünleşik Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, 27 ülkenin yaşam kalitesi analizi Numbeo küresel veri tabanından elde edilen "satın alma gücü endeksi, güvenlik endeksi, sağlık hizmeti endeksi, yaşam maliyeti endeksi, emlak fiyatları gelir oranı, trafikte harcanan süre endeksi, kirlilik endeksi, iklim endeksi" gibi sekiz gösterge kapsamında Integrated Data-Driven Weighting System (IDDWS)- Measurement of Alternatives and Ranking According to COmpromise solution (MARCOS) bütünleşik modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kriterlerin ağırlıkları IDDWS tekniği ile belirlenmiş, ülkelerin yaşam kalitesi ise MARCOS yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. 2022 yıl ortasının (Ocak - Haziran 2022) temel alındığı çalışmada, IDDWS yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre K7 (Kirlilik endeksi) kriteri önem derecesi en yüksek kriter olarak belirlenirken, K6 (Trafikte harcanan süre endeksi) kriteri önem derecesi en düşük kriter olarak belirlenmiştir. MARCOS yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre ise yaşam kalitesine göre yapılan sıralamaya göre ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka, Hollanda yer alırken, Malta, Yunanistan, İtalya ise son üç sırada yer almıştır. MARCOS yöntemi ile elde edilen sonuçların sağlamlığını test etmek amacıyla duyarlılık analizi gerçekleştirilmiş ve MARCOS yöntemi sonuçları Simple Additive Weighting (SAW), Range of Value (ROV), Proximity Indexed Value (PIV), Complex proportional Assessment (COPRAS) yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. Duyarlılık analizi sonucunda, farklı yöntemlerle elde edilen sıralamaların (MARCOS ve SAW yöntemi sıralamaları hariç) birebir aynı olmadığını ve küçük sapmalar gösterdiği tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise beş farklı ÇKKV yöntemiyle elde edilen sıralamalar arasında küçük sapmalar meydana gelmiştir. Farklı ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sıralamalar yöntemlerin algoritmalarındaki farklılığa bağlı olarak birbirinden farklılaşabilmektedir. Literatürdeki çalışmalar (Ghosh ve Mukhopadhyay, 2021; Tupenaite ve diğerleri, 2010; Goswami ve Behera, 2021; Gül, 2021) bu durumu destekler niteliktedir. Finlandiya, ROV yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre 3. sırada yer alırken, diğer tüm yöntem sonuçlarına göre ilk sırada yer almıştır. Diğer taraftan, yaşam kalitesi bakımından beş farklı yöntemle elde edilen sıralama sonuçlarına göre en son sırada Malta yer almıştır. Son aşamada ise nihai bir sıralama elde etmek için Copeland yöntemi uygulanmıştır. Copeland yöntemi sonuçlarına göre ise yaşam kalitesi bakımından ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka, Hollanda yer alırken, son üç sırada Malta, Yunanistan, İtalya yer almıştır. Copeland yöntemi sıralamasında Hırvatistan ve Letonya, Polonya ve Romanya, İsveç ve Estonya ve Bulgaristan ve İtalya ülkelerinin performans skorları eşit olduğu tespit edilmiştir. Bakır ve Çakır'ın (2021) çalışmasına benzer bir şekilde son sırada en az yer alan adayın seçilmesi" stratejisi (O'Neill, 2004) yani beraberliği bozan strateji uygulanmıştır. Bu doğrultuda, örneğin Romanya'ya kıyasla daha az son sırada yer alan Polonya daha ön sırada yer almıştır. Benzer veri tabanını kullanarak ortaya konulan literatürde yer alan çalışma sonuçlarına bakıldığında, Çınaroğlu (2021) AB üyesi 27 ülkenin 2020 yılı yaşam kalitesini CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) temelli Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) ve ROV yöntemleri ile ölçmüştür. Çalışma sonunda, kullanılan iki modelle elde edilen sıralamalar farklılaşmıştır. CRITIC-CODAS modeline göre ilk üç sırada Danimarka, Finlandiya, Hollanda yer alırken, son üç sırada Yunanistan, Malta, İtalya yer almıştır. CRITIC-ROV modeline göre ilk üç sırada Danimarka, Hollanda, Avusturya yer alırken, son üç sırada Yunanistan, Malta, İrlanda yer almıştır. Diğer taraftan, Ömürbek ve diğerleri, (2017) AB üyesi 28 ülkenin 2016 yılı yaşam kalitesini Entropy temelli Additive Ratio Assessment (ARAS) ve Multi-Objective Optimization on the basis of Simple Ratio Analysis (MOOSRA) yöntemleri ile ölçmüştür. Çalışma sonunda, kullanılan iki modelle elde edilen sıralamalar farklılaşmıştır. Entropy-ARAS modeline göre ilk üç sırada Finlandiya, Estonya, İsveç yer alırken, son üç sırada Malta, İtalya, Macaristan yer almıştır. Entropy- MOOSRA modeline göre ilk üç sırada Finlandiya, Almanya, Danimarka yer alırken, son üç sırada Litvanya, Malta, Bulgaristan yer almıştır. Bu çalışmada ise yaşam kalitesi bakımından ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka, Hollanda yer alırken, son üç sırada Malta, Yunanistan, Bulgaristan-İtalya yer almıştır.

Extended Abstract

Evaluation of the Life Quality in EU Countries with an Integrated MCDM Approach

The aim of this study is to evaluate the quality of life of European Union (EU) countries using integrated Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods. In this regard, the analysis of the quality of life of 27 countries has been conducted using the Integrated Data-Driven Weighting System (IDDWS)-Measurement of Alternatives and Ranking According to COmpromise solution (MARCOS) integrated model, based on eight indicators such as "purchasing power index, security index, health service index, cost of living index, real estate price-to-income ratio, time spent in traffic index, pollution index, climate index" obtained from the Numbeo global database. The weights of the criteria were determined using the IDDWS technique, and the quality of life of the countries was evaluated using the MARCOS method. In the study, which is based on the mid-year of 2022 (January-June 2022), according to the results obtained with the IDDWS method, the criterion K7

(pollution index) was determined as the most important criterion, while the criterion K6 (time spent in traffic index) was determined as the least important criterion. According to the results obtained with the MARCOS method, Finland, Denmark, and the Netherlands ranked in the top three in terms of quality of life, while Malta, Greece, and Italy ranked in the bottom three. Sensitivity analysis was performed to test the reliability of the results obtained with the MARCOS method, and the MARCOS method results were compared with the Simple Additive Weighting (SAW), Range of Value (ROV), Proximity Indexed Value (PIV), Complex Proportional Assessment (COPRAS) methods. As a result of the sensitivity analysis, the rankings obtained with different methods (excluding the MARCOS and SAW method rankings) are not exactly the same and show small deviations. Generally, small deviations occurred among the rankings obtained with the five different MCDM methods. The rankings obtained with different MCDM methods can differ from each other depending on the differences in their algorithms. The studies in the literature (Ghosh and Mukhopadhyay, 2021; Tupenaite et al., 2010; Goswami and Behera, 2021; Gül, 2021) support this situation. Finland ranked third according to the results obtained with the ROV method, while it ranked first according to the results of all other methods. On the other hand, according to the rankings obtained with five different methods in terms of quality of life, Malta ranked last. In the final stage, the Copeland method was applied to obtain a final ranking. According to the results of the Copeland method, Finland, Denmark, and the Netherlands ranked in the top three in terms of quality of life, while Malta, Greece, and Italy ranked in the bottom three. In the Copeland method ranking, the performance scores of Croatia-Latvia, Poland-Romania, Sweden-Estonia, and Bulgaria-Italy are equal. The strategy of selecting the candidate with the least rank in the last place, similar to the study by Bakır and Çakır (2021) and known as the strategy that breaks ties (O'Neill, 2004), was applied. In this regard, Poland, which is ranked higher than Romania, for example, has taken a more prominent position. Looking at the study results presented in the literature using a similar database, Çınaroğlu (2021) measured the quality of life of the 27 EU member countries in 2020 using CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) based Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) and ROV methods. At the end of the study, the rankings obtained with the two models differed. According to the CRITIC-CODAS model, Denmark, Finland, and the Netherlands ranked in the top three. On the other hand, Ömürbek et al. (2017) measured the quality of life of the 28 EU member countries in 2016 using Entropy-based ARAS and MOOSRA methods. At the end of the study, the rankings obtained using the two models differed. According to the Entropy-Additive Ratio Assessment (ARAS) model, Finland, Estonia, and Sweden ranked in the top three, while Malta, Italy, and Hungary ranked in the bottom three. According to the Entropy-Multi-Objective Optimization on the basis of Simple Ratio Analysis (MOOSRA) model, Finland, Germany, and Denmark ranked in the top three, while Lithuania, Malta, and Bulgaria ranked in the bottom three. In this study, however, in terms of quality of life, Finland, Denmark, and the Netherlands ranked in the top three, while Malta, Greece, and Bulgaria-Italy ranked in the bottom three.

Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma*

Arzu ALACALAR ÇAKIR**

Aysun AYDIN***

Öz

Bu çalışmada, çalışanlar için iş yerinde mutluluğun ne anlama geldiği, çalışanların iş yerinde mutlu olmalarını sağlayan faktörlerin neler olduğu, iş yerindeki mutluluklarının bireysel ve örgütsel sonuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, bir devlet üniversitesinde çalışan akademisyenlerden oluşan örneklem üzerinde nitel bir araştırma yapılmış, bireysel görüşmeler sonucu elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre; katılımcı akademisyenler için mutluluğun huzur, beklentilerin karşılanma düzeyi ve iyi hissetmek anlamına geldiği görülmüştür. Ayrıca, iş yerinde iyi ilişkiler, adil muamele, değer/takdir görme, başarı ve iletişim gibi faktörlerin iş yeri mutluluğunun öncülleri; gelişme arzusu, başarı, prososyal davranış, genel hayat mutluluğu gibi faktörlerin ise iş yeri mutluluğunun sonuçları olarak ifade edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, İş Yeri Mutluluğu, Akademisyenler, İçerik Analizi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

A Qualitative Research on the Meaning, Antecedents and Consequences of Happiness at Work of Academicians

Abstract

In this study, it has been tried to reveal the meaning of happiness at work for employees, what factors make employees happy at work, and the individual and organizational consequences of their happiness at work. For this purpose, a qualitative research was conducted on a sample of academicians working at a state university, the data obtained through individual interviews were tabulated and interpreted by content analysis method. According to the findings of the research; for academics, it has been seen that happiness means peace, the level of fulfillment of expectations and feeling good. Moreover, it has been observed that, factors such as good relations at work, fair treatment, value/appreciation, success and communication are expressed the antecedents of workplace happiness; factors such as the desire for improvement, success, prosocial behavior, and general life happiness are expressed as the consequences of workplace happiness.

Keywords: Happiness, Happiness at Work, Academicians, Content Analysis.

Article Type: Research Article

* Bu çalışma, Doç. Dr. Aysun ÇETİN danışmanlığında, Arzu ALACALAR ÇAKIR tarafından hazırlanan “Öncülleri ve Sonuçları Bağlamında Akademisyenlerde İş Yeri Mutluluğu: Bir Model Denemesi” başlıklı doktora tezinden kısmi Uyarlamadır.

** Dr., Araştırmacı, arzu.alacalar@hotmail.com, ORCID iD:0000-0001-9683-5165

*** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aysun.cetin@omu.edu.tr, ORCID iD ID:0000-0003-2527-5759

1. GİRİŞ

Mutluluk, ilk çağlardan beri dini, felsefi ve edebi metinlerde sıklıkla ele alınan bir kavramdır. Aynı zamanda mutluluk, her kültürden her düzeyde insanın hissettiği evrensel duygulardan ve yaşam deneyimlerinden birisi olmasına rağmen tanımlanması zor bir kavram ve ulaşılması zor olan bir hedeftir. Bireysel ve örgütsel yaşamda hemen hemen herkesin mutlu olmayı istemesine, hatta mutluluğu hayatlarının birincil amacı olarak görmesine rağmen, çok az kişi bu amaca ulaşabilmektedir. Aristoteles, insanların mutluluğu her şeyden daha çok istediklerini ve sağlık, güzellik, güç ya da para gibi hedeflere ulaşmak istemelerindeki asıl amacın da mutluluk olduğunu belirtmektedir (Csikszentmihalyi, 2005: 1). Frey ve Stutzer (2010: vii), hayatta böylesine yüksek fikir birliğine varılan başka bir hedefin muhtemelen bulunmadığını ifade etmektedir.

Son yıllarda, psikoloji çalışmalarında mutluluk konusuna artan ilgiye paralel olarak, iş yeri mutluluğu da ilgi çekmeye başlayan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Fisher, 2010: 384). Günün büyük bir kısmını iş yerlerinde geçiren insanların mutlulukları için iş önemli bir kaynaktır (Gavin ve Mason, 2004: 379). Özellikle çalışan kişilerin, yaşamlarının en uzun ve en verimli dönemlerini geçirdikleri iş yerlerine her gün aynı heyecanla gitmesi, işlerini zamanında ve en iyi şekilde bitirmeye çalışması için işlerini severek ve mutlu bir şekilde yapmaları gerekmektedir. Çalışanların hem kendilerine hem de işletmelerine faydalı olmalarının yolu mutluluktan geçmektedir. Araştırmacıların mutluluk konusuna ilgileri, mutluluğun insanların daha iyi çalışan ve vatandaş olmasına yardımcı olduğu inancından ileri gelmektedir (Diener ve Tay, 2012: 3). Ayrıca mutluluk sadece kişinin kendisi ile ilgili bir kavram olmayıp, başkalarına karşı ahlaki bir sorumluluk olarak görülmektedir. Bu sorumluluğun birinci nedeni, mutluluğun bulaşıcı etkisi olması nedeniyle diğer insanların mutluluğu üzerinde etkili olacağı; ikinci nedeni ise, insanların genellikle mutluysen başkalarına karşı daha nazik davranışlar içinde bulunacağı kabulünden kaynaklanmaktadır (Prager, 2012: 17-18). Kjerulf (2014: 12), bireylerin iş yerinde mutlu oldukları zaman motivasyon ve başarılarının artacağını, iş arkadaşlarıyla ilişkilerinin daha iyi olacağını, daha yaratıcı ve enerjik olacaklarını, streslerinin azalıp daha sağlıklı olacaklarını, ayrıca iş dışındaki yaşamlarının da daha iyiye gideceğini ifade etmektedir. Örgütler açısından bakıldığında da mutluluğun, yüksek verimlilik ve kalite, düşük devamsızlık, stres ve tükenmişlik, daha fazla yaratıcılık ve inovasyon gibi pek çok olumlu sonuçları olduğunu belirtmektedir. Lyubomirsky, King ve Diener (2005: 845), mutlu insanların daha başarılı ve gelişim gösteren insanlar olduklarını; Gavin ve Mason (2004: 381), da mutlu ve sağlıklı çalışanların uzun vadede daha üretken olmaya eğilimli olduklarını ifade etmektedir. Tüm bu nedenlerle işletmelerde çalışan mutluluğu ve mutluluk yönetimi üzerine çeşitli projeler geliştirilmeye başlanmıştır. Örneğin, 2011 yılında DeFacto, “Mutluluk Yönetimi” projesi ile işgören mutluluğunu ve mutlu bir ortamda çalışma anlayışını odağına almış, işgörelere daha mutlu çalışma ortamı sunmak amacıyla “Mutluluk Müdürü” adında ayrı bir departman altında çalışmalarına başlamış ve iş yeri mutluluğu adına önemli aşamalar kaydedilmiştir (Erdoğan ve Akduman, 2013: 5-11).

İş yerinde mutluluğun bireysel ve örgütsel yaşamdaki önemi göz önünde bulundurulduğunda bu araştırma, iş yeri mutluluğunun “ne olduğu” “nasıl elde edileceği”, “nasıl geliştirileceği” ve “nasıl korunacağı” üzerine odaklanmıştır. İş yeri mutluluğu, son yıllarda tüm çevrelerde sıklıkla gündeme gelen bir olgu olmasına rağmen, üzerinde yeterince akademik çalışmanın ve görgül araştırmaların yapılmadığı konulardan birisidir. Özellikle Türkçe literatürde iş yeri mutluluğunun kavramsal çerçevesi ve kuramsal yapısı genel olarak netleşmemiş olması, bu çalışmanın temel motivasyonu olmuştur. Bu amaçla, çalışanların iş yerinde mutlulukla ilgili algıları, iş yerinde mutlu olmalarını sağlayan faktörler, iş yerindeki mutluluklarının bireysel ve örgütsel sonuçlar üzerine etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Böylece, iş yeri mutluluğunun kavramsallaştırılması ve iş yeri mutluluğunun bazı öncülleri ve sonuçlarının ortaya çıkarılmasında öncü bir çalışma olunması hedeflenmiştir.

Araştırma, “iş yeri mutluluğu” konusunda literatüre çeşitli yönlerden katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak, iş yeri mutluluğu konusunda örgüte ve örgütün sunduğu imkânlarla odaklanan hedonik mutluluk anlayışı yerine; bireye ve bireyin seçimlerine odaklanan ödomonik mutluluk anlayışını ön plana çıkaran bir çalışma olmasıyla literatürdeki kısıtlı sayıda çalışmanın yer aldığı bir alana yönelmektedir. İkincisi, bireylerin, toplumların ve ülkelerin gelişimi açısından özel bir yere sahip olan akademisyenlik mesleğinde mutluluğun önemine vurgu yapılmakta; mutluluğun yönetilebilir, düşünme biçimi olarak tercih edilebilir bir kaynak olduğu ileri sürülmektedir. Bu noktada iş yerinde mutluluğun sorumluluğu sadece yöneticiler ve diğer dışsal faktörlerden çok çalışanların kendilerine yüklenmektedir. Bu noktada akademisyenlerin iş yerinde mutluluğunu motive eden ya da engelleyen birtakım faktörlerin belirlenmesi söz konusu davranışı artırıcı ya da azaltıcı önlemler alabilmek adına önemli görülmektedir. İş yeri mutluluğu kavramının her geçen gün yaygınlaşacağı göz önünde bulundurulduğunda, araştırmanın uygulayıcılar açısından da faydalı bilgiler sağlayacağı umulmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Mutluluk Kavramı

Mutlulukla ilgili ilk tanımlamalar felsefe alanında görülmektedir (Eryılmaz, 2014: 21) ve mutluluğa ilişkin güncel felsefi tartışmaların çoğu da ödomonya kelimesi üzerinde odaklanmaktadır (Bruni, 2010: 392). Mutluluğun ne olduğu sorusunu ilk soranlardan Aristoteles, tüm insan eylemlerinin tek sonucunun ödomonik mutluluk olduğuna inanmaktadır ve bu sonuca ulaşmak için nasıl yaşanılması gerektiğini göstermeye çalışmıştır (Haybron, 2000: 209). Aristoteles, mutluluğu bireyin tüm hayatını kavrayan ve gerçekleştirilecek temel bir hedef olarak ifade etmektedir. Mutluluğun yalnızca keyif verici bir his veya anlık bir deneyim olmadığını, aynı zamanda kişinin yaşamının nihai değeri anlamına da geldiğini belirtmektedir (Begum, Jabeen ve Awan, 2014: 316). Csikszentmihalyi (2005:4) ise, mutluluğun şans eseri meydana gelen ve dış olaylara da bağlı olan bir duygu olmayıp, olayların nasıl yorumlandığına ilişkin bir bilinç bir durumu olarak ifade etmektedir.

Ödomonik araştırma odakları, iyi yaşamının neyi gerektirdiğini ve bu tür yaşamın beklenen sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, hedonik birtakım doyumları da içerebilmektedir. Ancak, asıl olarak yaşama gücü, samimiyet, sağlık ve anlam duygusu gibi iyi bir yaşamı belirten diğer sonuçlarla ilgilenmektedir. Ödomonik düşünce, bireyin yaşamının kapsamı ve yaşama ilişkin süreçler üzerine yoğunlaşmaktadır. Hedonik düşünce ise, acının yokluğuna ve olumlu duygulanıma erişme gibi belirli bir sonuca odaklanmaktadır (Ryan, Huta ve Deci, 2008: 140). Waterman (1993: 678), Aristoteles’in ödomonik mutluluğu ile hedonik hazzın mutluluğun temel iki felsefi kavramını meydana getirdiklerini belirtmektedir. İyi oluşun ödomonik boyutu, psikolojik olarak büyümeyi belirtirken; literatürde öznel iyi oluş olarak anılan hedonik boyut, bireyin yaşamından almış olduğu hazzı ifade etmektedir (Eryılmaz, 2014: 9-10; Ryff, 1989: 1070). Aristoteles, erdemli bir hayatın peşinde olduklarında insanların gerçek anlamda mutlu olacaklarına inanmaktadır (Hefferon ve Boniwell, 2014: 3). Erdemi seven insanların yaşamlarında hazzı ihtiyaç bulunmamaktadır. Zaten hali hazırda haz mevcuttur. Mutluluk, erdeme uygun olan eylemlerden kaynaklanmaktadır ve mutlu insanlar herkesten daha çok erdeme uygun bir hayat sürmeli, iyi bir insan olmalı ve iyi veya kötü kadere katlanmalıdır. Olumlu yönde meydana gelen değişiklikler ise, yaşamı çok daha fazla mutlu kılacaktır (Aristoteles, 2017: 32-35).

Seligman'ın Otantik Mutluluk Teorisine göre mutluluk; keyifli yaşam, iyi yaşam ve anlamlı yaşam olmak üzere üç farklı biçimde ele alınmaktadır. Keyifli yaşam; şimdiki, geçmişe ve geleceğe ilişkin olumlu duyguları başarıyla sürdüren bir hayat olarak tanımlanmakta; doyum, gurur, hoşnutluk ve huzur geçmişe yönelik; iyimserlik, umut, güven, özgüven ve inanç geleceğe yönelik; haz ve zevk ise mevcut olumlu duygular olarak sıralanmaktadır (Seligman, 2004: 261-262). İyi yaşamla ifade edilmek istenen iş, aşk, ebeveynlik gibi hayatın başlıca alanlarında insanların daha çok haz elde etmeleri adına güçlü yönlerini kullanmalarıdır (Seligman, 2004: 261-263). Bu mutluluk tipi başarıyla gelen mutluluk hali olup burada akış kavramı önem arz etmektedir (Sekman, 2016: 224). Akış, kişiyi dahil olduğu etkinlikle bir hissettiren derin bir görev emilimi, bilişsel verimlilik ve içsel zevk durumudur (Moneta, 2004: 115). İyi bir yaşamda bir insan zorlu bir işin üstesinden gelirken kendisinin farkında değilse, yaptığı işin içinde kayboluyorsa akışı deneyimliyor anlamına gelmektedir (Bannink, 2017: 83). Akış, bireyin iç yaşamını denetlemek suretiyle mutluluğa erişme süreci olarak tanımlanmaktadır. Zihinsel bir durum olan akışta, bilinç uyumlu bir düzen içindedir ve kişiler yaptıkları işi sadece o işi yapmak adına sürdürmektedirler (Csikszentmihalyi, 2005: 8-9). Anlamlı yaşam, iyi yaşama "imzayı oluşturan güç ve erdemleri daha büyük bir şeyin hizmetinde kullanmak" unsurunu da eklemektedir (Seligman, 2004: 291). Anlamlı yaşamda, insanların hayatlarında kendilerinden daha büyük bir faktörle anlam bulmalarını ve güçlerini bunun için kullanmalarını sağlamak önem taşımaktadır (Eryılmaz, 2014: 15). Bu tip mutlulukta insanlar, diğer insanların mutluluklarına katkıda bulunarak mutlu olmaktadır. Hayırsever, gönüllü ve sosyal sorumluluk sahibi olma gibi özelliklerle mutluluğa erişilmektedir (Sekman, 2016: 224). Otantik mutluluk, Seligman'a göre anlamlı, zevkli ve iyi yaşama bağlı bir hayatın birleşimidir (Hefferon ve Boniwell, 2014: 4). Hayatın tadını çıkaran, topluma faydalı işlerde bulunan ve hayatının en büyük hayalini gerçekleştiren bireylerin kalıcı mutluluğa erişebilmesi mümkündür (Sekman, 2016: 224). Mutluluğun birden fazla tanımı olduğunu belirten Haybron (2013) mutluluğu anlık duygu, ruh hali ve mutlu bir yaşama sahip olmak üzere farklı biçimlerde ifade etmekte ve bu yaklaşım ile sadece mutluluğun uzunluğu ve süresine değil sebeplerine de değinmektedir. Ayrıca bu yaklaşımla, hedonik (keyifli anlar) ve ödomonik yaklaşımı (yaşam tatmini) da bir nevi kombinlemektedir (Suojanen, 2017: 22).

2.2. İş Yeri Mutluluğu Kavramı

Günümüzde küreselleşme, yeni teknolojiler, artan kültürel farklılıklar, iş görenlerin ihtiyaç ve beklentilerinde meydana gelen değişiklikler gibi pek çok etken iş yerlerini ve iş yaşamını sürekli bir değişime zorlamaktadır (Rodríguez-Carvajal vd., 2010: 235). Bu değişimden dolayı örgütler ve çalışanlar pek çok zorlukla karşı karşıya gelmekte ve iş yaşamında çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Modern ekonomideki en büyük rekabet avantajı pozitif işgücüdür ve yapılan pek çok çalışma mutlu insanların daha iyi çalışan olduğuna işaret etmektedir. İngiltere'de Warwick Üniversitesi'ndeki araştırmacılar, işyerinde mutlu olanların yaklaşık %12 daha üretken olduğunu bulgulamıştır (Abraham, 2015: 1). Pryce-Jones (2011), işyerinde mutlu olan çalışanların daha hızlı terfi edildiğini, daha yüksek kazanç sağladığını, daha fazla destek aldığını, daha iyi ve yaratıcı fikirler ürettiğini, amaçlarına daha hızlı ulaştığını, iş arkadaşları ve yöneticileri ile daha iyi etkileşim kurduğunu, daha üstün değerlendirmeler aldığını, daha fazla öğrendiğini, daha büyük başarıya ulaştığını ve en önemlisi daha sağlıklı olduğunu belirtmektedir.

2.2.1. Seligman'ın PERMA Sınıflandırması

Otantik Mutluluk Teorisi'nde göre mutluluğu olumlu duygu, bağlılık ve anlam olmak üzere üç farklı unsur altında ele alan Seligman (2012: 25), daha sonra mutluluk unsurlarına olumlu ilişkileri ve

başarıyı da eklemiş ve bu beş unsurun baş harflerini kullanarak PERMA modelini ortaya koymuştur (Bannink, 2017: 12).

Olumlu Duygular (Positive Emotions): Olumlu duygular haz, sevinç, coşku, heyecan, rahatlık ve hoşlanma gibi hissettiğimiz duygulardır ve bu unsurların etrafında süren yaşam keyifli yaşam olarak adlandırılmaktadır (Seligman, 2012: 24). Olumlu duygular; geçmişe, bugüne ve geleceğe olumlu bakabilmeyi ve iyimser olabilmeyi ifade etmektedir (Bannink, 2017: 12).

Yaşama Bağlılık (Engagement): Bağlılık sürükleyici bir etkinlik sırasında öz bilinç kaybına sebep olan ve zamanı durduran akışla alakalıdır ve meşgul yaşam olarak nitelendirilmektedir (Seligman, 2012: 25). Yaşama bağlılık, insanların kişisel tatmini hayatlarında ne kadar deneyimleyebildiği ile ilgilidir (Bannink, 2017: 12).

İlişkiler (Relationships): Olumlu ilişkilereve sosyal bağlara sahip olmak hayatın en önemli yönlerinden biridir. Sevme ve sevilme duygusu, diğer insanlarla bağ ve samimiyet kurma gerek fiziksel gerekse duygusal yakınlığa sahip olma isteği insanın doğasında bulunmaktadır. Sağlam ilişkiler geliştirmek insanlara zor zamanlarla baş etmede destekleyici güç sağlamaktadır. Olumlu ilişkiler denildiğinde diğer insanlarla kurulan güven ve sevgi dolu ilişki ve onların iyi oluşlarına önem verme anlaşılmaktadır (Bannink, 2017: 119-120).

Anlamlı Yaşam (Meaning): Anlamlı yaşam kendimizden daha büyük olduğuna inandığımız bir şeye ait olmak ve ona hizmet etmekten oluşmaktadır (Seligman, 2012: 24). İnsanların varlığına dair bir anlam ve amaç bulması, mutlu bir hayat sürmesine yardımcı olmaktadır. Anlamlı bir hayata sahip olmak yalnızca kişinin kendisini değil başkalarını da gözetmesiyle, ne kadar büyük bir bütünün parçası olduğunu ve bu bütüne ne oranda katkıda bulunduğunu hissetmesiyle alakalıdır (Bannink, 2017: 13).

Başarı (Accomplishment/Achievement): Başarı unsuru olumlu duyguyu, anlamı veya pozitif ilişkileri beraberinde getirmese bile sadece kendisi uğruna sürdürülen bir unsurdur (Seligman, 2012: 26). İnsanın hedeflerini gerçekleştirirken sergileyeceği çaba ve hedeflerine ulaşması, kendisi ile gurur duymasını sağlamakta ve tatmin hissi oluşturmaktadır (Bannink, 2017: 13)

2.2.2. Fisher’ın İş Yeri Mutluluğu Sınıflandırması

Fisher (2010: 385), iş yerinde mutluluğu geçici düzeyde, birey düzeyinde ve birim düzeyinde olmak üzere üç ayrı seviyede ele almıştır.

Geçici Düzeyde Mutluluk: Kişi bazında değişen geçici durumları ifade eden geçici düzey mutlulukla ilgili yapılar; pozitif ruh hali durumunu, akış deneyimini ve sevinç, keyif, mutluluk ve hoşnutluk gibi belirli duyguları içermektedir. İş yerinde anlık mutluluk durumlarının etkisinin büyük ölçüde pozitif olduğu görülmektedir (Fisher, 2010: 386-399).

Birey Düzeyinde Mutluluk: Örgütlerdeki mutluluk yapılarının birçoğunun birey düzeyinde kavramsallaştırıldığını ve örgütsel davranış çalışmalarının bu düzeye odaklandığını ifade eden Fisher (2010: 386), bu düzeydeki mutlulukla ilgili yapıların iş tatmini, duygusal bağlılık ve işteki karakteristik ruh halini kapsadığını belirtmektedir. “Neden iş yerindeki bazı insanlar diğerlerinden daha mutludur ya da mutsuzdur?” sorusunun birey düzeyinde mutlulukla alakalı olduğu görülmektedir.

Birim Düzeyinde Mutluluk: Birim düzeyindeki mutlulukla ilgili yapılar takımlar, çalışma birimleri veya örgütler gibi kolektiflerin mutluluğunu tanımlamaktadır. Bu yapıların neredeyse tüm ölçümleri, topluluğun bireysel üyelerinin raporlarına dayanmaktadır. Burada kişinin kendi deneyimi yönlendiricidir ve grup düzeyinde yapılar, topluluktaki bireylerin kişisel deneyimleri veya özelliklerini birleştirerek oluşturulmaktadır (Fisher, 2010: 386).

2.2.3. Salzberg'in İş Yeri Mutluluğu Sınıflandırması

Salzberg (2013), farklı insanlara ait hikayelerine (öğrenciler, arkadaşlar ve iş konusunda araştırma yapanlar) ilişkin gözlemlerinden hareketle, insanların tükenmişlik, daha fazla esneklik ihtiyacı, zaman yönetimi sıkıntıları, aşırı çalışma talepleri; sorgulanabilir ahlaki uygulamalar, bir amaç duygusunu kaybetme, merhamet eksikliği gibi birtakım ortak mutsuzluk etkenleri bulunduğunu ifade etmiştir. Tüm bu gözlemlerine dayanarak iş yerinde mutluluğu destekleyecek birtakım faktörler olduğunu belirtmiştir.

İş yaşamında mutluluğu sağlayacak etkenlerden ilki denge faktörü olup bu faktör, kim olduğunuzu ve yaptığınız işi ayırt etme becerisi ile ilgilidir. Denge faktörü iş yerinde mutluluğun ilk ayağı sayılmaktadır. Çünkü denge sağlanmadan işi gerçekleştirmek ve yapılan işten zevk almak mümkün olmayacaktır. Bir başka etken dikkat dağılımına meyletmeksizin odaklanabilmek ile ilgili olan konsantrasyondur. Konsantrasyon bireylerin dikkatlerini yoğunlaştırmalarını ve odaklanmalarını, böylece geçmişten pişmanlık duymak, gelecekle ilgili endişeler üretmek ve bağımlılık eğilimleri gibi sağlıksız içsel dikkat dağılımlarını ve dışsal faktörler tarafından baştan çıkarılmaları engellemektedir. Bir diğer faktör olan merhamet, kendimizin ve diğer insanların farkında olmak ve onlara sempati duymak ile ilgilidir. Merhametli insan rekabet, çatışma, iş baskısı, stres ve bunun gibi karşılaşılan birçok zor durumda bile kalbini açık tutmayı başarmakta; sadece kendi iyiliğini değil meslektaşlarının mutluluğunu da gözetmektedir. İletişim ve bağlantı faktörü, yaptığımız ve söylediğimiz her şeyin daha fazla bağlantı kurmaya veya uzaklaştırmaya yol açabileceğini anlamak ile ilgilidir. Günün her anında, etrafımızdakilerle ayrılmaz bir şekilde birbirimize bağlı olduğumuz için, meslektaşlarımızla iletişim ve bağlantı kurma becerisi iş yerinde mutlu olmak için çok önemli bir unsur olmaktadır (Salzberg, 2019: 182; Salzberg, 2013). İş yerinde mutluluğu destekleyecek bir faktör de dirençlilik olup yola çıkan engellerle başa çıkma, hatalardan ders alma yeteneğine bağlıdır. Dirençlilikle kastedilen, koşul ne olursa olsun, insanın her zaman yeniden başlayabileceği ve zorlukları fırsata çevirmek için yeni yöntemler geliştirebileceğidir. Dürüstlük faktörü en derin etik değerlerinizi iş yerine getirmek ile ilgilidir. İşte dürüstlüğü korumak, işteki eylemlerimizi kendi temel değerlerimiz ve ilkelerimizle uyumlu hale getirmek anlamına gelmektedir. Bir başka etken olan anlam, yapılan işi kendi kişisel hedeflerinizle doldurmak ile ilgilidir. Anlam, işin insanlar için ne ifade ettiği ile ilgilidir. İşin anlamı esas olarak öznel, bağlamsal ve değişkendir. Bir anlam duygusu, işte mutlu olmak için çok önemlidir. Farkındalık faktörü, büyük resmin görülebilmesi ve sınırlandırmalara maruz kalmama yeteneği ile ilgilidir. Farkındalık kabullenmeye yol açmakta, kabul etme de çatışmanın sona ermesini sağlamaktadır. Bu da rahatlamaya izin vermekte ve tüm olasılıklara açık kalmaya olanak tanımaktadır. İş yerinde önerilere, eleştirilere, hayal kırıklıklarına karşı daha makul bir tutum sağlamakta; işleri daha cömert ve ortak bir ruhla yapmaya imkân vermektedir (Bellin, 2015: 222; Salzberg, 2013)

2.2.4. Warr'ın Vitamin Sınıflandırması

Warr (2011: 95; 1987), vitaminlerin insanların fiziksel durumu üzerindeki etkisine benzer bir şekilde mutluluğun da çevreden etkilendiğini ifade etmektedir. İnsanlarda vitamin eksikliği nasıl hastalığa ve fizyolojik bozukluğa yol açıyorsa ancak vücuttaki vitamin belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra da ek bir fayda sağlamıyorsa; temel çevresel özelliklerin yoksun olması mutsuzluğa neden olabilmekte, belirli bir düzeyden sonra ise çevresel faktörler mutluluğu etkilememektedir.

Warr (2011: 113-114), iş yaşamında mutluluğu etkileyen 12 çevresel faktörden söz etmektedir. Warr'ın (1987) vitamin faktörlerinden ilki kişisel kontrol fırsatı olup bu faktör çalışanların takdiri, karar serbestliği, otonomi, yakın denetimin olmaması, kendi kaderini tayin veya bağımsızlık fırsatı, seçim özgürlüğü, karar alma sürecine katılım, örgüt üzerinde etkili olma gibi özellikleri kapsamaktadır (Atkinson ve Hall, 2011: 92). İkinci faktör, beceri kullanımı ve edinimi fırsatı ile ilgili olup değerli

yeteneklerin ve çoklu becerilerin kullanımı, uzmanlık uygulamaları, öğrenme fırsatı, kendini geliştirme veya beceri kazanma, uzmanlaşma gibi etkenlerden oluşmaktadır. Dışsal oluşan hedefler faktörü; iş talepleri, görev talepleri, nicel veya nitel iş yükü, iş baskısı, rol ve sorumluluk, meydan okuma, normatif gereksinimler, çelişen talepler, rol çatışması, iş-aile çatışması gibi özellikleri içermektedir. Çeşitlilik faktörü; iş içeriği ve konumundaki değişimler, tekrarlı olmayan iş, tekrarlardan kaçınma, yetenek çeşitliliği, görev çeşitliliği ile ilgilidir. Çevrenin netliği bir başka olup gelecek hakkında bilgi, gelecekle ilgili belirsizlik olmaması, gerekli davranış hakkında bilgi, düşük rol belirsizliği, rol netliği, rol gereksinimlerinin açıklığı, davranışın sonuçları hakkında bilgi, görev geribildirim gibi faktörlerdir (Meyerding, 2015: 89; Warr, 2011: 113-114; Briner, 2000: 302). Warr (2017: 3), vitamin faktörlerinden biri olarak başkalarıyla iletişim kurmanın önemini vurgulamaktadır. Bu faktör etkileşim miktarı, sosyal temasın sıklığı, sosyal yoğunluk, yeterli mahremiyet, etkileşim kalitesi, başkalarıyla iyi ilişkiler, sosyal destek, iyi iletişim, kötüye kullanma veya zorbalıktan bağımsız olma gibi özellikleri kapsamaktadır. Vitamin faktörlerinin bir diğeri paranın mevcudiyeti olup gelir düzeyi, ödeme miktarı, maaş ve finansal kaynaklar ile ilgilidir. Fiziksel güvenlik faktörü; tehlikenin olmaması, iyi çalışma koşulları, ergonomik olarak yeterli donanım, düşük tehlike ortamı, güvenli seviyede sıcaklık ve gürültü gibi etkenlerden oluşmaktadır. Değerli sosyal pozisyon faktörü; toplumdaki statü, örgütün önemi, görevin önemi, işin anlamlılığı, topluluğa veya daha geniş bir topluma katkı gibi faktörlerden, destekleyici denetim ise lider değerlendirmesi, patron desteği, destekleyici yönetim, çalışanların refahı için endişe etme faktörlerinden meydana gelmektedir. bir başka vitamin faktörü olan kariyer bakış açısı; istihdam güvenliği, iş güvenliği, genişletilmiş görev süresi, tanıtım için fırsat, ilerleme veya diğer rollerle yer değiştirme ile alakalıdır. Son faktör ise eşitlik olup istihdam ilişkisinde adaleti, dağıtımsal ve prosedürel adaleti, eşitlikçi psikolojik sözleşmeyi, haksız ayrımcılığın olmamasını ve işverenin toplumla olan ilişkisinde ahlaki içermektedir (Meyerding, 2015: 89; Warr, 2011: 113-114).

2.3. İş Yeri Mutluluğu Üzerine Literatür Özeti

İş yeri mutluluğu ile ilgili yapılan önceki çalışmalar incelendiğinde, örneklem olarak akademisyenlerin seçildiği çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Erme ve Alparşlan (2023), 516 kadın akademisyenin işteki mutluluğu ve tatmini için gerekli faktörleri araştırdıkları çalışmalarında, bilinçli farkındalığın iş yeri mutluluğu ve iş tatmini ile pozitif yönlü etkisinin bulunduğunu; çalışma yaşamı kalitesinin iş yeri mutluluğuna etkisinde, bilinçli farkındalığın kısmi aracı role sahip olduğunu ifade etmektedir. Dash ve Nazir (2022), akademisyenlerde iş yeri mutluluğunun yenilikçilikle ilişkisi üzerine gerçekleştirdikleri nitel çalışmada, olumlu işe bağlılık derecesi ve çalışma ortamına odaklanmış; iş yeri yenilikçiliğinin akademisyenlerin iş yerindeki mutluluğu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu bulgulamışlardır. Turan (2022), akademisyenlerin çalışma mutluluğu seviyelerini ve mutluluklarını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçladığı çalışmasında karma araştırma yönteminden faydalanmıştır. Araştırmanın nicel yöntemi 206, nitel yöntemi ise 141 akademisyen ile gerçekleştirilmiştir. Eğitim seviyesi arttıkça çalışma mutluluğunun arttığı, içsel doyunluğun sağladığı mutluluğun olumsuz duyguları azalttığı, mutluluğu etkileyen faktörlerin ise; işin kendisi ile ilgili faktörler, yöneticiler ve liderlik özellikleri olduğu belirtilmiştir. Kandemir ve Özdaşlı (2019), Türkiye’de bulunan 4 üniversitede çalışan 143 araştırma görevlisi ile gerçekleştirdikleri çalışmada, informal iletişimin, iş yeri mutluluğu ve personel güçlendirme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğunu bulgulamışlardır. Alparşlan, Kahraman ve Cantürk’ün (2016), Türkiye’de sosyal bilimler alanındaki araştırma görevlilerinin iş yerinde mutluluk nedenlerini araştırdığı çalışmalarının sonuçlarına göre, iş yeri mutluluğunda iş arkadaşlarıyla kurulan gerek sosyal gerekse duygusal bağların ve karşılıklı güvene dayalı sosyal ilişkilerin en önemli etken olduğu tespit edilmiştir. Aziz ve arkadaşları (2014), çalışmalarında Malezya’daki akademisyenlerin mutlulukları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi

araştırmaktadırlar. Bir araştırma üniversitesindeki 317 öğretim üyesi ile gerçekleştirilen çalışmada, akademisyenlerin dışadönüklülük, uyumluluk, sorumluluk ve açıklık kişilik özelliklerinin mutluluğu pozitif; nevroitikliğin ise negatif olarak etkilediği ortaya konmuştur.

İş yeri mutluluğu ile ilgili kamu kurumlarında yapılan çalışmalar incelendiğinde; Tortumlu ve Taş'ın (2020), 162 kamu kurumu çalışanına uyguladıkları anket sonuçlarına göre, iş yerinde yalnızlığın ve kaba davranışların mutluluğu negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Field ve Buitendach'ın (2011), Güney Afrika bulunan bir yüksek öğrenim kurumundaki 123 destek personelinin örneklemini oluşturduğu çalışmalarında, duygusal bağlılıkla mutluluk arasında ve çalışmaya adanmışlıkla mutluluk arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Karayaman'ın (2021), İstanbul ili Avrupa yakasında çalışan okul müdür ve müdür yardımcıları ile gerçekleştirdiği araştırmanın analiz sonuçlarına göre; okul yöneticilerinin duygusal zekâ düzeylerinin arttıkça, iş yeri mutluluklarının arttığı bulgulanmıştır. Ay (2022), bir kamu hastanesinde görev yapmakta olan 274 hemşire ile gerçekleştirdiği çalışmada, istismarcı yönetimin örgütsel mutluluk ve iş performansı üzerinde olumsuz etkisi olduğunu; örgütsel mutluluğun iş performansını doğrudan etkilediğini tespit etmiştir. Wright ve Cropanzano (2000), mutlu çalışanların daha yüksek performansa sahip olduklarını bulguladıkları çalışmalarında mutluluğun psikolojik iyi oluş olarak işlevselleştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Kara ve Başboğa (2022), Adana ilinde bulunan kamu kurumlarında görev yapmakta olan 291 çalışana anket uygulamışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, iş yeri mutluluğunun iş tatminine olan etkisinde algılanan örgütsel desteğin kısmi aracılık etkisi olduğu belirtilmiştir.

İş yeri mutluluğu ile ilgili özel sektörde yapılan çalışmalarla da sıklıkla karşılaşılacak mümkündür. Bane ve Desai (2015), insanları işte nelerin mutlu ettiğini araştırdığı çalışmasını Mumbai'deki özel sektör endüstrilerinde görev yapan 60 çalışan ile gerçekleştirmiştir. Mutluluğun yönetici desteği, işte tanınma, maaş, çalışma koşulu, seyahat mesafesi, dinlenme olanakları ve çalışma saatlerinde esneklik ile pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Güner ve Bozkurt'un (2017), Burdur ilinde bankacılık sektöründe gerçekleştirdikleri çalışmanın bulgularına göre; adalet algısı, çalışma ortamı ve koşulları, rekabet, hedef baskısı, müşteri ve yönetici tavrının iş yerinde mutsuzluğa neden olurken; iş yeri arkadaşlığı, yapılan iş, yönetici iletişimi, olumlu çalışma şartları, ödül ve takdir, müşteri ilişkileri ve hedeflere ulaşma faktörlerinin mutluluğa yol açtığı tespit edilmiştir. Küçük'ün (2021), İstanbul ilinde gıda sektöründe satış-pazarlama bölümünde görev yapmakta olan 240 çalışan ile gerçekleştirdiği çalışmada, algılanan örgütsel desteğin iş yerinde mutluluk üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu gözlenmiş; psikolojik güçlendirmenin de bu ilişkide aracı rolü olduğu belirtilmiştir. Chairprasit ve Santidhirakul (2011), KOBİ'lerde çalışanların mutluluğu üzerinde etkili olan faktörleri incelemeyi amaçladıkları çalışmalarında Tayland'da bulunan imalat, destek, ticaret ve hizmet gibi farklı sektörlerden toplam 300 işgörene anket uygulamışlardır. Yapılan analiz sonucunda; ilişki, çalışma yaşamı kalitesi ve liderliğin iş yeri mutluluğunu etkilediği bulgulanmıştır. Kemer'in (2019) çalışmasına göre, Nevşehir ilindeki 5 yıldızlı otel işletmelerinde görev yapan işgörenleri iş yerinde en çok mutlu ve mutsuz eden faktörlerin adaletli iş yeri ile maaş olduğu, iş yeri mutluluğunu etkileyen en önemli iş dışı faktörün ise aile ve sosyal hayat olduğu belirtilmiştir. Huang (2016), çalışmasında Maryland'da 2014 yılı Ekim ayında görevde bulunan 225 proje yönetim uzmanının iş yeri mutluluklarını incelemiştir. Keyifli bir çalışma ortamı yaratmak, açık organizasyonu ve iyi yönetilmiş takımı teşvik etmek ve iyi bir çalışma ortamı gibi faktörlerin mutluluk üzerinde önemli etkileri olduğu bulgulanmıştır. Thomas (2014), örneklemini Afro-Amerikan kadınların oluşturduğu çalışmasında, genel ve iş yeri mutluluk düzeylerini incelemek amacıyla görüşmeler gerçekleştirmiştir. İş yerinde mutlu olan kadınların kişisel hayatlarında da mutlu oldukları ifade edilmiştir. Aynı şekilde genel hayat mutluluğu da iş yeri mutluluğu

ile karşılıklı ilişki içindedir. Mutluluğun; iş yerinde esneklik, anlamlı iş, özgecil fırsatlar, profesyonel ve kişisel destek gibi örgüt liderlerinin sağlayabileceği faktörlerden etkilendiği belirtilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, katılımcıların mutluluk ve iş yeri mutluluğu ile ilgili algılarının, iş yerinde mutlu olmalarını sağlayan faktörlerin ve iş yerindeki mutluluklarının bireysel ve örgütsel sonuçlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amaçlarına uygun olması nedeniyle nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırmalar olguyu ilgili bireylerin bakış açılarından görebilmeye ve bu bakış açılarını oluşturan sosyal yapıyı ve süreçleri ortaya koymaya imkân vermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 41). Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan temel nitel araştırma kullanılmıştır. Eğitim, yönetim, sağlık, ticaret ve bunun gibi uygulamalı alanlarda en yaygın kullanılan temel nitel araştırmada araştırmacılar insanların hayatlarını ve deneyimlerini nasıl kavradıklarını ve yorumladıklarını anlamayı amaçlamaktadırlar (Merriam, 2013: 22).

3.2. Araştırmacının Rolü

Nitel araştırmalarda araştırmacının rolü ve davranışları büyük önem taşımaktadır. Nitel araştırmaya başlamadan önce araştırmacı tarafından görüşmenin genel amacı katılımcılara açıklanmış ve katılımcı fikirlerinin çalışmanın yürütülmesi adına ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Görüşme sonuçlarının yalnızca akademik çalışmada kullanılacağı belirtilen katılımcılara sonuçların gizliliği konusunda garanti verilmiştir.

Yıldırım ve Şimşek (2016: 132), görüşme formu kullanılan araştırmalarda araştırmacının hem önceden hazırlanmış soruları sorma hem de sorular konusunda daha ayrıntılı bilgi edinme amacıyla ek sorular sorma özgürlüğüne sahip olduğunu belirtmektedir. Önceden hazırlanan görüşme formuna sadık kalınarak araştırma soruları katılımcılara yöneltilmiş, ancak sorular formdan okunmak yerine göz teması kurularak günlük konuşma dilinde ifade edilmiştir. Görüşmenin gidişatına göre bazı soruların cümle yapısı değiştirilmiş, yanlış anlama durumlarında soru tekrar edilmiş veya farklı bir biçimde tekrar edilmiş ve daha çok sohbet tarzı bir yöntem benimsenmiştir.

Araştırmacının da örneklem grubu ile aynı meslek grubundan olması iletişimi kolaylaştıran bir faktör olmuş, veri toplama sürecinde bizzat yer alması da görüşme sürecinde katılımcıların davranış, yüz ve beden hareketlerini de gözleme fırsatı yakalamasını sağlamıştır. Araştırmacı anlatılanları etkin bir şekilde dinlemiş ancak yansızlığını görüşme süreci boyunca korumuş ve hiçbir yönlendirmede bulunmamıştır. Katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul ettikleri için yanıt oranı tam olmuş ve derinlemesine veri elde edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Ön Kabulleri ve Sınırlılıkları

Her çalışmanın olduğu gibi, bu çalışmanın da birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk sınırlılık, bu çalışmanın ana değişkeni olan mutluluğun tanımlanması ve ölçülmesi noktasındadır. Literatürde mutluluğun bir duygu mu, düşünce mi, bilinçli bir tercih mi veya bir haz mı olduğu noktasında çeşitli tartışmalar söz konusudur. Mutluluk konusunun örgütsel yaşamda ele alınışı ve kavramsallaştırılması henüz netleşmediği için, bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş, araştırmanın nitel aşamasında mutluluk kavramının ilgili örneklem için ne ifade ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın temel yaklaşım mutluluğun bir duygu olduğu, ancak yönetilebilir ve tercih edilebilir bir olgu olduğudur. İkinci olarak, mutluluk bir duygu ise ve duygular da anlık olayların etkisi ile hızlı bir şekilde değişebiliyor ise, bu durumda mutlulukla ilgili elde edilecek verilerin gerçeği yansıtmama sorunu ortaya

çıkacaktır. Ancak literatürün ışığında kişilerin belli bir mutluluk koridorları olduğu, anlık olumlu veya olumsuz olayların etkisinin hedonik adaptasyon nedeniyle yaklaşık altı ayda eski seviyelerine geldiği de bilinmektedir. Dolayısıyla katılımcılardan mutlulukla ilgili sorularda son altı aydaki genel durumlarını dikkate alarak cevap vermeleri istenmiş böylece anlık etkilerden uzaklaşmaya çalışılmıştır. Yine de nicel araştırma kısmında elde edilecek verilerin kesitsel değil de zamana yayılı boylamsal veri olması ile daha doğru sonuçlar alınabilecektir. Bunu engellemek için ileriki çalışmalarda farklı veri toplama yöntemleri kullanılabilir. Ayrıca elde edilen cevaplar katılımcıların öznel değerlendirme ve algılarını yansıttığı için sosyal bilimlerde yaygın olarak görülen metod yanlılığı probleminin yaşanmış olması mümkündür. Üçüncü olarak, araştırma yalnızca üniversitelerde çalışan akademisyenler üzerinde yapıldığı için tüm sektörler ve meslek grupları için genellemelerde bulunmak doğru olmayacaktır. Şüphesiz ki, farklı iş ve meslek gruplarında iş yeri mutluluğunun ne olduğu ve nelerin mutluluğu etkilediği farklılaşacaktır. Bu nedenle araştırma farklı örneklerde yürütülmeli ve sonuçları karşılaştırılmalıdır.

3.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Bu çalışmada, araştırma verilerinin elde edilmesinde örneklem olarak akademisyenlerden yararlanılmıştır. Akademisyenler, gerek ekonomik gerekse sosyal yapı için en fazla değere sahip kaynak olarak ifade edilen insanı yetiştirme sorumluluğunu taşıdıklarından (Paksoy, 2007: 139), iş yerinde mutlu olmaları büyük öneme sahip olan çalışan grubudur. Mutlu olmayan akademisyenlerin endişeli, umutsuz ve huzursuz hissedebildiği, konsantre olma problemi yaşayabildiği, ayrıntıları hatırlama konusunda da zorluklar çekebildiği ifade edilmektedir (Aziz vd., 2014: 4210). Üstelik insanlarla yüz yüze iletişim ve etkileşimin oldukça yoğun olduğu bu meslekte (Sağlam, 2011: 410), çalışanların mutluluğu veya mutsuzluğu anında diğer paydaşlara da sirayet etmekte ve yayılma eğilimi gösterebilmektedir.

Araştırmada, nitel yaklaşım araştırmacılarının keşfetmek, anlamak ve iç gözü kazanmak istediği ve çoğu şeyin öğrenilebileceği amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır (Merriam, 2013: 76; Patton, 1987: 53). Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi doğrultusunda nitel araştırmanın katılımcıları, bir devlet üniversitesinde görev yapan farklı unvan ve çalışma alanına sahip 30 akademik personelden oluşmaktadır. Amaca yönelik örneklemlerde, örneklem büyüklüğünün elde edilecek bilgilerde doygunluk ve aşırılık seviyesine ulaşıncaya kadar devam etmesi tavsiye edilmektedir (Merriam, 2013: 76-79). Bu noktadan hareketle araştırmadaki örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu düşünülmüştür.

3.5. Soru Formunun Oluşturulması

Veri toplama sürecinin ilk aşaması için hazırlanan soru formu kişisel bilgiler, mutluluğun anlamına yönelik düşünceler ve iş yerinde mutluluğunun öncülleri ve sonuçlarına yönelik düşünceler olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Görüşme sorularının tespiti için gerekli alanyazın taranıp daha önce yapılan bazı çalışmalarda (Suojanen, 2017: 282; Bulut, 2015: 182-183) kullanılan görüşme formlarından faydalanılarak, araştırmanın özgün amaçları doğrultusunda yeni bir form oluşturulmuştur. Söz konusu formun ilk bölümünde kişisel bilgiler olarak cinsiyet, medeni durum, yaş, unvan, akademisyen olarak çalışma süresi ve kurumdaki çalışma süresi ile ilgili ifadeler yer almaktadır. İkinci bölümde, çalışanların mutlulukla ilgili genel düşüncelerini ortaya çıkarmaya yönelik sorular yer almaktadır. Üçüncü bölümde, çalışanların iş yerinde mutlulukla ilgili düşüncelerini ortaya çıkarmaya yönelik sorular yer almaktadır (Ek-1). İlgili soru formu araştırmanın yapılacağı devlet üniversitesinin etik kuruluna sunulmuş ve etik kurul raporu onayladıktan sonra araştırmaya başlanmıştır (Ek-2).

Araştırma verilerinin toplanması için, öncelikle araştırmanın yapıldığı devlet üniversitesinin web sayfasından maksimum çeşitleme stratejisine uygun olarak öğretim üyeleri belirlenmiştir. Belirlenen öğretim üyelerinin kurumsal bilgilerine ulaşılmış, telefonla aranıp çalışma hakkında kısaca bilgi verilerek randevu talebinde bulunulmuş ve talebi kabul edenlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmeler genellikle katılımcıların kendi çalışma ofislerinde yapılmıştır. Görüşmelere başlamadan önce, katılımcılar çalışmayla ilgili bilgilendirilmiş, kendilerinden verdikleri ifadelerin çalışmada kullanılabilmesine dair izin alınmıştır. Çalışmanın hiçbir yerinde kişisel bilgilerinin yer almayacağı da katılımcılara belirtilmiştir. Ayrıca, görüşmeler gerçekleştirilmeden önce görüşmenin kayıt cihazı ile kaydedilmesi konusunda da katılımcılardan izin istenmiştir. 25 akademisyen bu konuda olumlu görüş bildirirken; diğer 5 katılımcı ile yapılan görüşmelerde yalnızca not alma işlemi ile veriler elde edilmiştir. Cihazla kayıt yapılmayan görüşmeler, tarafsızlık sağlanması amacıyla iki araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama 1-1.5 saat sürmüştür, görüşmelerle ilgili notlar alınarak veri toplama süreci desteklenmiştir.

3.6. Araştırmanın Geçerlik-Güvenirliği

Nitel araştırmalarda iç geçerlik veya inandırıcılık, araştırma bulgularının dış dünyadaki gerçekliğe uyup uymadığı sorunsalıyla ilgilenmektedir (Merriam, 2013: 203). Araştırmanın iç geçerliği ile ilgili şunlar söylenebilmektedir: Derinlemesine veri toplanan araştırmada verilerin kendi içerisinde tutarlı ve anlamlı olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular nicel araştırma aşaması ile farklı veri kaynakları, veri toplama yöntemi ve analiz stratejileri kullanılarak teyit edilmiştir. Bulgular, uzman incelemesi ve katılımcı teyidine başvurularak denetlenmiştir. Nitel araştırmalarda dış geçerlik veya aktarılabirlik, araştırmaya ait sonuçların genellenebilirliğine bağlıdır (Büyüköztürk vd., 2010: 265). Araştırmanın dış geçerliği ile ilgili şunlar söylenebilmektedir: Araştırmanın örnekleme ve süreçleri karşılaştırmaya imkân verecek düzeyde aktarılmıştır ve araştırma bulgularının benzer ortamlarda kolaylıkla test edilebilme olanağı bulunmaktadır. Ayrıca aktarılabirliği artırmak için araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. İç güvenilirlik veya tutarlık, iki farklı araştırmacının aynı verileri farklı şekilde algılayıp yorumlamamasını ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 273). Araştırmanın iç güvenilirliği ile ilgili şu önlemler alınmıştır; toplanan verilerdeki katılımcı ifadeleri hiçbir değişikliğe uğratılmadan doğrudan sunulmuştur, araştırmaya veri toplanması ve analizinde birden fazla araştırmacı dahil edilmiş ve araştırmacılar arasında bulgular konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Dış güvenilirlik veya teyit edilebilirlik ise, araştırmanın benzer gruplarda tekrarlanması ile aynı sonucun elde edilmesini gerektirmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 272). Araştırmanın dış güvenilirliği ile ilgili şu önlemler alınmıştır; araştırmacı araştırma sürecindeki konumunu açıklamaktadır, araştırmaya veri kaynağı olan kişiler açıkça tanımlanmıştır, araştırma süreci ve ortamı ifade edilmiştir, veri toplama ve analiz yöntemi açıklanmıştır.

Araştırmanın veri toplama sürecinin ilk aşamasında bireysel görüşmeler yapılarak, örnekleme katılımcıların mutluluk ve iş yerinde mutlulukla ilgili algılarının, iş yerinde mutlu olmalarını sağlayan faktörlerin ve iş yeri mutluluğunun çıktılarının neler olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır. Bireysel görüşmeler sonucu elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile kodlanıp tablolaştırılmış ve katılımcılara ait birebir ifadeler de yer verilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere erişmektir. Toplanan veriler önce kavramsallaştırılmakta ve sonrasında ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmektedir. Bu sayede birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar çerçevesinde bir araya getirilerek okuyucunun anlayabileceği biçimde düzenlenmekte ve yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242). İçerik analizi sonucunda elde edilen verilerin yorumlanmasında ise genellikle frekans ve yüzde kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2010: 273).

3.7. Verilerin Analizi

Nitel verilerin analizinde, içerik analizi yöntemi (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242) ile birbirine benzeyen katılımcı ifadeleri bir araya getirilmiş, veriler kodlanarak elde edilen kavramlar belirli bir tema altında sınıflandırılmış ve tablolar haline getirilmiştir. Ardından her bir tabloda yer alan kavramlar, ilgili değişkenlere ait katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak desteklenmiştir.

3.8. Bulgular ve Yorum

Çalışmanın bu kısmında, katılımcılar için iş yeri mutluluğunun anlamı, iş yeri mutluluğunun öncülleri ve sonuçlarının ortaya çıkarılması için amacıyla yapılan derinlemesine bireysel görüşmeler sonucu elde edilen nitel verilerin analizine yer verilmektedir.

3.8.1. Araştırma Kapsamındaki Çalışanların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Katılımcılardan demografik birtakım bilgiler istenmiş ve her bir katılımcıya sıra numarası verilmiştir. Katılımcıların kişisel bilgileri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo1. Nitel Verilere Dair Kişisel Bilgiler

	Cinsiyet	Medeni Durum	Yaş	Unvan	Meslekte Çalışma Süresi	Kurumda Çalışma Süresi
Katılımcı 1	Kadın	Evli	24	Arş. Gör.	1 yıl	1 yıl
Katılımcı 2	Erkek	Bekar	33	Arş. Gör.	2,5 yıl	2,5 yıl
Katılımcı 3	Kadın	Bekar	29	Arş. Gör.	2,5 yıl	2,5 yıl
Katılımcı 4	Erkek	Evli	36	Arş. Gör.	5 yıl	5 yıl
Katılımcı 5	Erkek	Evli	30	Arş. Gör.	2 yıl	2 yıl
Katılımcı 6	Erkek	Evli	31	Arş. Gör.	4 yıl	4 yıl
Katılımcı 7	Erkek	Bekar	28	Arş. Gör.	1 yıl	1 yıl
Katılımcı 8	Kadın	Bekar	33	Arş. Gör.	6 yıl	6 yıl
Katılımcı 9	Kadın	Bekar	25	Arş. Gör.	1 yıl	1 yıl
Katılımcı 10	Kadın	Evli	36	Dr. Öğr. Üy.	7 yıl	7 yıl
Katılımcı 11	Kadın	Evli	37	Dr. Öğr. Üy.	14 yıl	14 yıl
Katılımcı 12	Kadın	Bekar	32	Arş. Gör.	7 yıl	7 yıl
Katılımcı 13	Kadın	Evli	29	Arş. Gör.	7 yıl	7 yıl
Katılımcı 14	Erkek	Evli	38	Dr. Öğr. Üy.	17 yıl	4,5 yıl
Katılımcı 15	Erkek	Bekar	32	Dr. Öğr. Üy.	7 yıl	7 yıl
Katılımcı 16	Kadın	Bekar	28	Arş. Gör.	4 yıl	4 yıl
Katılımcı 17	Kadın	Bekar	39	Dr. Öğr. Üy.	13 yıl	5 yıl
Katılımcı 18	Kadın	Evli	50	Prof. Dr.	28 yıl	28 yıl
Katılımcı 19	Kadın	Evli	45	Prof. Dr.	23 yıl	23 yıl
Katılımcı 20	Kadın	Evli	38	Doç. Dr.	16 yıl	11 yıl

Katılımcı 21	Erkek	Bekar	48	Prof. Dr.	12 yıl	12 yıl
Katılımcı 22	Erkek	Evli	43	Doç. Dr.	18 yıl	3 yıl
Katılımcı 23	Kadın	Evli	40	Prof. Dr.	20 yıl	13 yıl
Katılımcı 24	Erkek	Evli	42	Dr. Öğr. Üy.	4 yıl	3 yıl
Katılımcı 25	Erkek	Evli	49	Prof. Dr.	27 yıl	27 yıl
Katılımcı 26	Erkek	Evli	40	Doç. Dr.	8 yıl	8 yıl
Katılımcı 27	Kadın	Evli	50	Prof. Dr.	27 yıl	27 yıl
Katılımcı 28	Erkek	Bekar	48	Dr. Öğr. Üy.	22 yıl	10 yıl
Katılımcı 29	Kadın	Evli	48	Dr. Öğr. Üy.	22 yıl	22 yıl
Katılımcı 30	Erkek	Evli	50	Prof. Dr.	25 yıl	25 yıl
Toplam ve Ortalamalar	<i>K: 16</i> <i>E: 14</i>	<i>E: 19</i> <i>B: 11</i>	<i>Ort: 38</i>	<i>Arş. Gör.: 12</i> <i>Dr. Öğr. Üy.: 8</i> <i>Doç. Dr.: 3</i> <i>Prof. Dr.: 7</i>	<i>En az: 1 yıl</i> <i>En fazla: 28 yıl</i> <i>Ort: 11 yıl</i>	<i>En az: 1 yıl</i> <i>En fazla: 28 yıl</i> <i>Ort: 10 yıl</i>

Söz konusu kişisel bilgiler incelendiğinde araştırmaya katılan 16 kadın ve 14 erkek akademisyenin 19'unun evli, 11'inin ise bekar olduğu gözlenmektedir. Yaş ortalaması 38 olan katılımcıların akademisyen olarak ve kurumda çalışma sürelerinin 1 yıl ile 28 yıl arasında değişiklik gösterdiği; akademisyen olarak ortalama 11 yıl, kurumda ise ortalama 10 yıldır görev yaptıkları görülmektedir. Unvana göre dağılıma göre ise; katılımcıların 7'sinin Profesör Dr., 3'ünün Doçent Dr., 8'inin Dr. Öğretim Üyesi ve 12'sinin Araştırma Görevlisi olduğu görülmektedir.

3.8.2. Çalışanlar İçin Mutluluğun Anlamı

Katılımcıların mutluluğu nasıl tanımladıkları ortaya çıkarmak için yöneltilen “mutluluk sizin için ne anlama geliyor” sorusuna verilen cevaplar Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Mutluluk ile İlgili Kavramlar

Mutluluk sizin için ne anlama geliyor?	Katılımcı Sayısı	Mutluluk sizin için ne anlama geliyor?	Katılımcı Sayısı
Huzur	8	Hayat tatmini	3
Beklentilerin karşılanma düzeyi	4	Sevgi paylaşımı	2
İyi hissetmek	4	Memnun olma	2
Sağlık	4	Zevk almak	2
Sevdiklerim	4	Hedefe bağlı olma	2
Enerjik hissetmek	3	Özgürlük	2
Rahatlık	3	İlişkiler	2

Tablo 2 incelendiğinde, akademisyenlerin mutluluk kavramını en fazla huzur kavramı ile ilişkilendirdikleri görülmektedir. Örneğin; “Mutluluk sizin için ne anlama geliyor” sorusunun, “İç huzuru yakalamış olmak, bana göre mutluluk bir ruh hali ve her şeyden önce kişinin kendisiyle alakalı.” (K4); “Huzur, rahatlık, kafa karışıklığının olmaması” (K11); “Genel anlamda huzurlu, rahat hissetmek” (K15, K19); “Bireyin içsel bir huzur duyması, o içsel huzurun hem fizyolojisine hem psikolojisine olumlu bir şekilde yansması, ne geçmişimizden bağımsız ne de gelecekteki isteklerimizden,

beklentilerimizden” (K17) ve “Huzurluysan mutlusun.” (K18) şeklinde cevaplandığı görülmektedir.

Huzur kavramı ile ilişkilendirilen cevaplar dışında verilen bazı yanıtlar ise şöyledir: “Mutluluk benim için sevdiğimle birlikte olmak, onların da mutlu olması, hayatımda sağlık sorunlarının olmaması anlamına geliyor.” (K2, K23, K25); “Geçmişin pişmanlıklarından ve geleceğin endişelerinden kurtulup, olmak istediğim yerde, olmak istediğim kişilerle, olmak istediğim şeyi yaparken hissedilen genel bir duygu hali anlamına geliyor. Hala yapmak istediğim asıl şeyi keşfedememiş olmak ise mutsuzluk.” (K5); “Yaşadığım hayattan tatmin olmak, varlığımı anlamlandırabilmek anlamına geliyor.” (K6); “Kendimi iyi hissetmek” (K10, K14, K16, K27); “Duygular değil de sanki insanı mutlu eden, o anın ne kadar farkında olduğunuz ile alakalı bana göre.” (K13); “Başkalarını mutlu etmek” (K25); “Benim için mutluluk anlık tatminlerden daha çok bir hedefe bağlı olma duygusu, belli inançlara kalıcı bağlılık demek” (K28); “İnsanın beklentilerinin karşılanmış olması ve günlük hayatımızın önüne geçen sorunların olmaması.” (K30).

Yapılan mutluluk tanımları incelendiğinde literatürde yer alan çeşitli tanımlamaların bir kısmının karşılandığı görülmektedir. Örneğin; Haybron’un (2013), mutluluk tanımlarında yer alan anlık duygu, ruh hali ve mutlu yaşam tanımlamalarından yola çıkılacak olursa katılımcıların mutluluğu anlık bir duygudan daha çok bir ruh hali ve mutlu bir yaşamla ilişkilendirdikleri görülmektedir. Seligman’ın (2004) teorisine göre ise mutluluk; keyifli yaşam, iyi yaşam ve anlamlı yaşamın birleşimidir. Katılımcıların tanımlamalarında gerek geçmiş, şimdi ve geleceğe ilişkin olumlu duyguları başarıyla sürdüren bir hayat olarak ifade edilen keyifli yaşamla, gerekse güçlü yönleri kullanma ile alakalı iyi yaşamla ve gerekse de diğer insanların mutluluklarına katkıda bulunarak mutlu olmakla ilgili olan anlamlı yaşamla ilgili ifadeler yer almaktadır.

3.8.3. Çalışanların İçin İş Yeri Mutluluğunun Anlamı

Katılımcıların iş yeri mutluluğunu nasıl tanımladıklarını ortaya çıkarmak için yöneltilen “iş yerinde mutluluk sizin için ne anlama geliyor” sorusuna verilen cevaplar Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. İş Yeri Mutluluğu ile İlgili Kavramlar

İş yerinde mutluluk sizin için ne anlama geliyor?	Katılımcı Sayısı	İş yerinde mutluluk sizin için ne anlama geliyor?	Katılımcı Sayısı
İş yerinde huzur	8	Etkileşim	2
İlişkiler	8	İşin anlamı	2
İşle özdeşleşme, işi sevmek	7	Fiziksel imkânlar	2
Başarı	4	Üretmek	2
Ekip çalışması	4	Değer görme, takdir	2
Adil muamele/Adalet	3	Nezaket	2
Yönetici/lider desteği	2	Beklentilerin karşılanması	2
İletişim	2		

Tablo 3 incelendiğinde, mutlulukla ilgili erişilen kavramlara benzer şekilde iş yerinde huzur kavramının ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İlgili soruya verilen cevaplara bakıldığında aşağıdaki gibi ifadeler dikkati çekmektedir: “En büyük huzur, çünkü zamanımın büyük bir bölümü iş yerinde geçiyor.” (K10); “Yine genel mutluluk tanımım ile ilişkili olarak; iş yerinde huzurlu, rahat olmam.” (K11); “Huzur ve güven en büyük iki etken. İş yerindeki en büyük etken bence güven. Karşılıklı güven, huzuru getiriyor. İkisi birlikte olunca iç dünyamdaki mutsuzluk bunu etkilemiyor. İkisi benim iş yerinde

mutluluğum için yeterli” (K12); “Huzur, kafamda pürüzlü bir nokta hissetmemek.” (K23) şeklinde yanıt verildiği görülmektedir. İş yerinde huzurla birlikte iş arkadaşlarıyla ilişkilerin de iş yeri mutluluğu denilince ilk akla gelen kavramlardan olduğu görülmektedir. “İş arkadaşlarımla kafa yapımın uyuşması.” (K1); “Çalışma ortamında iş arkadaşlarımla anlaşabilmem.” (K2, K3); “Çalıştığımız ortamdaki iletişim ve ilişkiler çok önemli.” (K18) yanıtları örnek olarak verilebilmektedir.

İş yerinde huzur ve ilişkiler kavramlarını işi sevmek ve başarı kavramları takip etmektedir. Nitekim “Yaptığın işle özdeşleşebildiğin bir meslek sahibi isen ve yaptığın iş -iyi ki bu işi yapıyorum- hissi veriyorsa mutlusun.” (K6); “Ben işimi çok severek yapan birisiyim ve yaptığımız işin sonucu ortaya çıktığı zaman mutluluk veriyor.” (K14); “Sevdiğim işi yapmak, bir şeyler üretebilmek, başarılı olmak benim için iş yerinde mutluluk anlamına geliyor.” (K16); “Eğer işinizi seviyorsanız mutlusunuz, önce işinizi sevmelisiniz.”, (K17, K18); “Akademik anlamda başarılı ve yeterli olmak.” (K7) ve “Başarı ve huzur.” (K20) verilen yanıtlar arasındadır.

3.8.4. Çalışanların İçin İş Yeri Mutluluğunun Öncülleri

İş yeri mutluluğunun öncüllerini belirlemek için katılımcılara yöneltilen sorular “İş yerinde yaşadığınız sizi mutlu eden anılarınız var mı”, “İş yerinde sizi neler mutlu eder?”, “Gelecek adına iş yerindeki mutluluğun artırılması için neler yapılmalıdır?” ve “Size bir yetki verilse iş yerinde mutluluğu nasıl artırabilirsiniz?” şeklindedir.

İlk iki soruya verilen katılımcı yanıtlarına dair örnekler şu şekildedir: “Mutsuz olduğum örneklerden gidersek, iş yerinde şahıslarla ve iletişimle alakalı problemler olduğunda ciddi anlamda mutsuzluk hissediyorum.” (K4); “Beni anlayabilen arkadaşlarımla konuşmanın, vakit geçirmenin verdiği mutluluk önemli.” (K5); “Jürilerdeki hocaların övgüleri.” (K6); “Yüksek lisans tez savunmam benim için çok büyük bir onurdu. Hocam tarafından takdir edilmek, başarımın devam edeceği yönünde bana geribildirim vermesi ve yaptığım çalışmaların ürününü görmek beni çok mutlu ediyor. İlk makalemin yayımlandığı günü hatırlıyorum, onu kucacımda taşıdım bir hafta. Benim için bunlar çok değerli şeyler çünkü aylarca, yıllarca çalışıyorsunuz ve bir ürün ortaya koyabiliyorsunuz. Onu görmek sanki çocuk büyümüş gibi bir his ve o his geçmiyor bende, her makaleimde aynı hissi duyuyorum.” (K12); “Profesörlüğe yükseldiğimde arkadaşlarımla bir çiçek alıp beraberce beni tebrik etmeye gelmeleri. Aslında bir başarı var ve bu başarıyı beraberce kutlayabildik. Senin başarımdan biz de mutluluk duyduk diyebilmek, bunu paylaşabilmek çok güçlü bir duygu.” (K21). “Öğrencilerin hayatına dokunabilmek, kendimi gerçekten bir öğretim elemanı gibi hissetmek, iş bölümünün adaletli olması, verilen görevi yapmam için bana gerekli bilginin ve zamanın sağlanması, üst yönetimle ve iş arkadaşlarımla rahat iletişim kurabilmek, arkadaşlarımla iş ve iş dışı sosyal ilişkilerimin iyi olması.” (K1); “Alanıma dair özgürlüğüm, çalıştığımız alanın esnek olması beni mutlu eder. Başarılarımla takdir edilmesi beni mutlu eder. Haksızlık, kişiden kişiye muamelenin değişmesi ise beni mutsuz eder.” (K8); “İş yerindeki dostane ilişkiler beni mutlu eder. Adaletsizlik ise genel olarak mutsuzluk verici bir faktör benim için.” (K9); “Huzurlu bir çalışma ortamı, mobbingin olmadığı, karşılıklı güven ve saygı, sosyal olarak çalışma arkadaşlarımla iyi ilişkiler kurmak ve yaptığım çalışmalarda başarılı sonuçlar elde etmek iş yerinde beni mutlu eder.” (K10); “Sonuç odaklı ve efektif bir şey üretebileceğim bir iş yapmak ve bunun kendi gelişimime katkıda bulunması mutlu eder. İnsanlara faydalı olduğumu hissetmek, yaptığım işin gerçekten bir şeye yarıyor olduğunu bilmek ve takdir edilmek mutlu eder.” (K16); “Sosyal gruplar, arkadaşlarım beni mutlu ediyor. Çalışma ortamım beni mutlu ediyor. Fiziksel olanaklar beni mutlu ediyor. İş yerinin konumu bile mutluluk kaynağı. Bu mesleğin doyum sağlayan tarafları çok fazla. Fayda ortaya çıkarabilmek, belki bilimsel çalışma anlamında olmasa da insan anlamında, iletişim anlamında, hayat tecrübesi paylaşımı alanında bir doyuma ulaştırıyor. O veya bu şekilde kendin için çalıştığın bir

meslek. Bu, insana mutluluk veriyor.” (K17); “İşlerimin planladığım şekilde gerçekleşmesi ve iş üzerinde kontrol sahibi olmak mutlu eder. İş çıkış saatimin düzenli olması mutlu eder. Hobilerime de zaman ayırabilmem lazım. Kazanç ve fiziksel koşulların yeterli ve düzenli olması mutlu eder.” (K24).

Son iki soruya verilen katılımcı cevaplarına ilişkin örnekler şöyle sıralanabilir: “İş dışında da bir araya gelinecek ortamlar oluşturulmaya çalışılabilir, okul içinde organizasyonlar yapılabilir. İşte de ortak proje vs. ile ekip çalışması oluşturulabilir.” (K2); “Bana yetki verilse, görev dağılımında adaleti ve eşitliği sağlamaya çalışırım. İşleri bir kişinin tekeline bırakmam ki hem işi herkes öğrensin hem de genel memnuniyet gözetilsin ve kişiye göre muamele kesinlikle yapmazdım.” (K3); “Yurtdışında üniversitelere gittiğimizde görüyoruz ki bizde hala eşitlik kavramı geçerli değil. Her çalışana eşit davranılan bir ortamda değiliz hala. Bence bir türlü onu aşamıyoruz. Onu aştıktan sonra herkes kendini mutlu hissedecektir. İş yerindeki mutluluğu artırmak için önce sorunların tespit edilmesi lazım. Bana bir yetki verilse, çalışanlardan sorunları ile ilgili görüş alırsam ve sorunların neler olduğunu belirlerdim. Ortak sorunların çözümü için öneri de isterim, görüşlerini almak isterim. Bu önerileri değerlendiririm, çözümlenebilecek olanları çok çabuk çözümlenmeye çalışırım. Bundan dolayı sorun yaşıyorlarsa ve verimleri düşüyorsa, mutsuzluklarını yok etmeye çabalarım.” (K12); “Öncelikle kurum kimliğini oluşturmaya çalışırdım. Düzenli toplantılar yapardım. Zorunlu olmaktansa gönüllü katılımı sağlamaya çalışırdım. İçeriği albenili yaparsak aslında zorunluluğa hiç gerek kalmayacaktır. İyi bir iletişim biçimi olurdu. İlişkilerimi şahsileştirmezdim. İş bölümü ile ilgili genel bir tablo oluştururdum, şeffaflığı sağlamış ve adaletimin bir kısmını kanıtlamış olurum. Ve takdir ederdim. Yapılan işlerde takdir edilmek gerçekten bir sonraki işin motivasyonunu artırıyor bana kalırsa. Genelde olumsuz şeylerdeki tepkilerimiz daha çabuk oluyor ama olumlu şeyleri takdir ederken biraz daha ihmalkâr olabiliyoruz.” (K13); “Daha önce çalıştığım kurumlarda yöneticiler diğer hocaların dertlerini dinlerlerdi. Zaman zaman gidip ihtiyacınız var mı diye sorarlardı. O geleneği oluşturmaya çalışıyorum. İnsanların kendilerini değerli hissetmeleri için gerekli. Aynı zamanda bu bireysel sohbetlerde güzel fikirler de ortaya çıkıyor. Resmi toplantılarda her şey rahat ifade edilemeyebiliyor.” (K14); “Özellikle iş yerinde her bir çalışanın beklentileri, istekleri ve onların motivasyonlarını etkileyebilecek unsurlar belirlenmeli. Kurumda çalışanları gerçekten ne motive eder? Çünkü herkesin bireysel motivasyonu farklı olabilir. Sonra bunun üzerine çalışılmalı, neler yapılabilir bakılmalı. Sosyal iletişimden etkilenebilir insanlar, örneğin kaynaşmayı artırmak için etkinlikler yapılabilir, yemekler düzenlenebilir, hobiler oluşturulabilir.” (K17).

Tüm yanıtlar incelendiğinde; katılımcıların en fazla değindikleri faktörlerin ilişkiler, adil muamele/adalet değer/takdir görme, başarı ve iletişim olduğu tespit edilmektedir. Söz konusu tablolardan elde edilen faktörler, iş yeri mutluluğunun öncülleri olarak Tablo 4’te ele alınmaktadır.

Tablo 4. İş Yeri Mutluluğunun Öncülleri

İş Yeri Mutluluğunun Öncülleri	Katılımcı Sayısı	İş Yeri Mutluluğunun Öncülleri	Katılımcı Sayısı
İlişkiler	28	Esneklik/esnek çalışma saati	9
Adil muamele/ Adalet	25	İşle özdeşleşme, işi sevme	8
Değer görme, ödüllendirilme, takdir	24	Özgürlük	7
Başarı	20	Nezaket	7
İletişim	16	Saygı	7
Ekip çalışması	12	Akademik çalışmalara destek	6
İşin anlamı	10	Yönetici/lider desteği	5
Fiziksel imkânlar	9	Etkileşim	5
Birilerinin hayatına etki etme	9	Güven	4
Sosyal aktivite/alan	9	Eşitlik	4

Mutluluğun öncüllerine ilişkin bulguların mutluluk sınıflandırmaları ile uyumlu olduğu görülmektedir. Katılımcılar tarafından en çok yinelenen “ilişkiler” değişkeni Seligman (2002) ve Warr (2011) tarafından, “adil muamale” değişkeni Seligman (2012), Fisher (2010) ve Warr (2011) tarafından; “takdir edilme” değişkeni Warr (2011) tarafından, “başarı” değişkeni Seligman (2012) tarafından ve “iletişim” değişkeni Warr (2011) ve Salzberg (2013) tarafından mutluluğu etkileyen faktörler arasında sınıflandırılmıştır.

3.8.5. Çalışanların İçin İş Yeri Mutluluğunun Sonuçları

İş yeri mutluluğunun sonuçlarını belirlemek için katılımcılara yöneltilen “İş yerinde mutlu olduğunuzda davranış ve eylemleriniz bundan ne şekilde etkileniyor?” sorusuna verilen yanıtlar Tablo 5’te özetlenmektedir. Elde edilen yanıtların literatürde daha önce gerçekleştirilen çalışmalarla (Yu vd., 2010; Boehm ve Lyubomirsky, 2008; Lyubomirsky vd., 2005; Myers ve Diener, 1996) uyumlu olduğu görülmektedir.

Tablo 5. İş Yeri Mutluluğunun Sonuçları

İş yerinde mutlu olduğunuzda davranış ve eylemleriniz nasıl etkileniyor?	Katılımcı Sayısı	İş yerinde mutlu olduğunuzda davranış ve eylemleriniz nasıl etkileniyor?	Katılımcı Sayısı
Gelişme arzusu	10	Genel hayat mutluluğu	4
Başarı	7	Enerjiklik	4
Prososyal davranış	4	Bilgi paylaşımı	3

Akademisyenlerin iş yeri mutluluğunun sonuçlarına ilişkin ifadeleri ile alakalı örnekler şu şekildedir: “Akademik çalışmalarına daha rahat odaklanıyorum. İş arkadaşlarıma karşı nezaketimi etkiliyor. Özel hayatımı çok etkiliyor. Psikolojimi ve sağlığımı etkiliyor. Dünyaya bakış açımı dahi etkiliyor. Bir şeyleri aşabiliriz, ülkemiz gelişebilir, iyi çocuklar yetiştirebiliriz, yaptığım çalışmalar boşa gitmeyecek, gerçekten umut var gibi hissediyorum mutlu olduğumda.” (K1); “Mutlu olduğum zamanlarda derste daha güler yüzlü oluyorum, bilimsel çalışma yapma isteğim artıyor.” (K3); “İş yerinde mutlu olduğumda daha motive olmuş ve enerjik bir şekilde işime odaklanabiliyorum. İş yerindeki mutluluğum, öğrencilere davranışımı da daha sabırlı ve esnek kılıyor.” (K6); “Şen şakrak bir şekilde koridorda gezen bir insan oluyorum. Herkese selam veriyorum, herkesin derdini dinliyorum. Akademik sohbetlere katılıyorum. Öğrencilere karşı daha sevecen ve paylaşımcı oluyorum. Özgüven veriyor. Kahve bile bir başka tatlı oluyor diyebilirim.” (K7); “Hayatımın geneline yansıyor. İnsan ilişkilerime çok olumlu yansıyor. Daha parlıyorum insanlar arasında, daha neşeli bir insan oluyorum ve aslında daha başarılı bir insan da oluyorum mutlu olduğumda.” (K8); “Mutlu olduğumuzda da çok daha güler yüzlü, daha paylaşımcı oluyoruz, hataları daha kolay tolere edebiliyoruz, hatta görmezden gelebiliyoruz. Daha pozitif oluyoruz doğal olarak. Ama ben daha çok benim akademik çalışmalarına etkisine bakıyorum. Ben mutsuzken hiçbir şekilde akademik olarak ürün ortaya koyamazken mutluyken çalışacağımın iki katını yapabiliyorum.” (K12); “Mutlu olduğum zaman çok belli ederim. Gülerim, eğlenirim, şaka yaparım, hediyeler almak gelir içimden arkadaşlarıma, sürpriz yapmak gelir, odamı düzenlerim, temizlerim. Zorunluluktan değil de içimden gelerek. Daha çok gülümsüyorum. Çalışmalarımı daha rahat ve şevkle yapıyorum. Normalde çok önermediğim halde etkinlikleri ben öneriyorum, öneri getirmeye başlıyorum, ilişki geliştirmemi kolaylaştıran bir faktör oluyor, bireysel hayatımda da daha mutlu oluyorum.” (K17); “Gülmeye başlıyorum. Kendimi fiziksel olarak yorgun hissetmiyorum. Beni meşgul eden faktörlerden uzaklaştıkça akademik anlamda kendimi her zaman yeniliyorum.” (K23).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu araştırmada, iş yeri mutluluğunun kavramsallaştırılması ve iş yeri mutluluğunun bazı öncülleri ve sonuçlarının ortaya çıkarılmasında ipuçları elde edilmeye çalışılmıştır. Bunun için bir devlet üniversitesinde çalışan akademisyenler ile nitel araştırma yürütülmüş ve bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin verdikleri yanıtlar doğrultusunda, mutluluğu en fazla ilişkilendirdikleri kavramın “huzur” olduğu görülmüştür. Akademisyenler, kendilerini huzurlu hissettikleri durumlarda, iç huzuru yakaladıklarında, kafa karışıklığına mahal veren durumlar olmadığında mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. Akademisyenlerin mutluluk tanımlarından bazılarının literatürde gerçekleştirilmiş tanımlamalarla uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Haybron’un (2013) tanımlamalarına göre incelendiğinde, akademisyenlerin mutluluğu anlık bir duygudan ziyade daha çok ruh hali ve mutlu bir yaşamla ilişkilendirdikleri ve daha çok Aristoteles’in (2017) ödomonik mutluluğuna atıfta buldukları görülmektedir. Seligman’ın (2004) keyifli yaşam, iyi yaşam ve anlamlı yaşamın birleşimi olarak tanımladığı mutluluğun her üç boyutu ile ilgili de akademisyenlerin tanımlamalarda bulunduğu görülmüştür. Akademisyenlerin, mutluluğu öznel iyi oluş tanımlarında yer alan beklentilerin karşılanması ile de ilişkilendirdikleri görülmektedir. Beklentilerin mutlaka gerçekleşeceğine olan inanç insanları mutsuz etmektedir. Elbette ki beklentiler olmadan yaşam sürdürmek neredeyse imkânsızdır ancak gerçekçi beklentilere sahip olmak ve beklenti düzeyini doğru yapılandırmak bu konuda yaşanabilecek hayal kırıklıklarını an aza indirgemeyi sağlamaktadır. Çünkü hayata dair önemli şeylerin çoğunda kontrolün insanların elinde olmadığı görülmektedir. Prager (2012: 77), mutluluğun sırrının şükretmek olduğunu; insanların mutsuz olduklarında şikâyet ettiklerini düşündüklerini oysaki şikâyet etmenin onları mutsuz ettiğini belirtmektedir.

Genel mutluluk tanımlamalarının ardından akademisyenlerin iş yeri mutluluğu ile algılarını tespit etmek amacıyla yöneltilen “İş yerinde mutluluk sizin için ne anlama geliyor” sorusuna akademisyenlerin büyük bir kısmı genel mutlulukla paralel olarak “iş yerinde huzur” cevabını vermişlerdir. İnsanlar tıpkı genel yaşamlarında olduğu gibi iş yerinde de belirsizliklerden hoşlanmamaktadır. Bu yanıtla neredeyse aynı oranda olan “iş yerindeki olumlu ilişkiler” ve “iş sevmek ve işle özdeşleşmek” yanıtları da en çok akla gelen cevaplar arasında yer almaktadır. Konfüçyüs’ün “Sevdiğiniz işi yaparsanız, tek bir gün bile çalışmış sayılmazsınız.” sözünde ifade ettiği gibi işini gerçekten severek yapan insanlar daha mutludur. Bu nedenle yapmak istedikleri işi seçmeleri oldukça önemlidir. Ancak insanların çoğunun işini ve hatta iş yerini seçme şansı varken iş arkadaşlarını seçme şansı bulunmamaktadır. Dalai Lama, bu noktada sevecenlik duygusunu geliştirmenin önemini vurgulamaktadır. İnsan sosyal bir varlıktır ve yaşamını sürdürmek için iş birliği yapmak üzerine yaratılmıştır. İnsan ne kadar güçlü olursa olsun, ilişkiler olmadan yaşamını sürdüremez ve mutlu bir yaşam sahibi olamaz. İş yerinde de sıcakkanlı, hoşgörülü ve sevecen olmak ve insanlarla iyi geçinmenin yolunu bulmak mutluluğu getirecektir. Sağlam ve doyurucu ilişki için sevgi de gereklidir ancak sevgi olmasa dahi aradaki bağlantı ve etkileşimi kabullenmek şarttır (Lama ve Cutler, 2008: 40).

Son olarak, nitel çalışmada akademisyenlere yöneltilen “İş yerinde yaşadığınız sizi mutlu eden anılarınız var mı, iş yerinde sizi neler mutlu eder, gelecek adına iş yerindeki mutluluğun artırılması için neler yapılmalıdır ve size bir yetki verilse iş yerinde mutluluğu nasıl artırabilirsiniz” soruları ile iş yeri mutluluğunun öncüllerinin ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre iş yeri mutluluğunun öncül değişkenlerinin psikolojik sermaye, örgütsel adalet algısı ve iş arkadaşlarıyla ilişkiler, öznel kariyer başarısı algısı, işe ilişkin özellikler ve örgütsel iletişimin etkinliği algısı olduğu tespit edilmiştir. “İş yerinde mutlu olduğunuzda davranış ve eylemleriniz bundan etkileniyor mu,

Alacalar Çakır, A. & Aydın, A. (2023). Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 213-237.

etkileniyorsa nasıl” sorusuna verilen cevaplarda, iş yeri mutluluğunun sonuçlarının genel hayat mutluluklarını, başarı algılarını ve prososyal davranış olduğu ifade edilmiştir.

Etik Beyan

“Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Araştırmada kullanılan soru formu için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan 28.03.2019 tarihli, 2019-92 sayılı kararla etik kurul onayı alınmıştır (Ek-2).

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abraham, S. (2015). Factors Influencing Workplace Happiness Among Employees in Software Companies in Bangalore. *International Journal of Research in Applied Management Science & Technology II (I)*.
- Alparslan, A. M., Kahraman, M. ve Cantürk, N. (2016). Araştırma Görevlilerinin İşyerinde Mutluluk ve Mutsuzluk Nedenleri: Bir Alan Çalışması, *15. Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildiriler Kitapçığı*, 65-75.
- Aristoteles (2017). *Nikomakhos'a Etik*, Çev: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul.
- Atkinson, C. ve Hall, L. (2011). Flexible Working and Happiness in the NHS. *Employee Relations*.
- Ay, F. A. (2022). İstismarcı Yönetim, Örgütsel Mutluluk ve İş Performansı Arasındaki İlişki, *İşletme Bilimi Dergisi*, 10 (2), 215-245.
- Aziz, R., Mustaffa, S., Samah, N. A. ve Yusof, R. (2014). Personality and Happiness among Academicians in Malaysia, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 4209-4212.
- Bane, M. ve Desai, P. (2015). An Empirical Study on Relationship of Various Factors with Workplace Happiness, *Reflections-Journal of Management*, 3, 1-11.
- Bannink, F. (2017). *Bireyler ve Toplumlarda İyi Oluşu Geliştirmek İçin 201 Pozitif Psikoloji Uygulaması*, Üsküdar Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Begum, S., Jabeen, S. ve Awan, A. B. (2014). Happiness: A Psycho-Philosophical Appraisal, *The Dialogue*, 9 (3), 314.
- Bellin, Z. J. (2015). The Meaning Connection Between Mindfulness and Happiness, *The Journal of Humanistic Counseling*, 54 (3), 221-235.
- Boehm, J. K. ve Lyubomirsky, S. (2008). Does Happiness Promote Career Success?. *Journal of Career Assessment*, 16 (1), 101-116.

Alacalar Çakır, A. & Aydın, A. (2023). Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 213-237.

- Briner, R. B. (2000). Relationships Between Work Environments, Psychological Environments and Psychological Well-Being, *Occupational Medicine*, 50 (5), 299-303.
- Bruni, L. (2010). The Happiness of Sociality. Economics and Eudaimonia: A Necessary Encounter, *Rationality and Society*, 22 (4), 383-406.
- Bulut, A. (2015). *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Mutluluk Algularının İncelenmesi: Bir Norm Çalışması. (Yayımlanmış Doktora Tezi)*. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara.
- Chairasit, K. ve Santidhirakul, O. (2011). Happiness at Work of Employees in Small and Medium-Sized Enterprises, Thailand, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 25, 189-200.
- Csikszentmihalyi, M. (2005). *Akış Mutluluk Bilimi*, HYB Yayıncılık, İstanbul.
- Dash, M. M. ve Nazir, M. S. (2022). Relationship between Workplace Happiness and Innovativeness: Evidence from Academicians of Twin City, ANWESHAN Astha's Management Journal, 38-49.
- Diener, E. ve Tay, L. (2012). A Scientific Review of the Remarkable Benefits of Happiness for Successful and Healthy Living, Report of the Well-Being Working Group, Royal Government of Bhutan: Report to the United Nations General Assembly, *Well-Being and Happiness: A New Development Paradigm*, 1-30.
- Erdoğan, O. ve Akduman, G. (2013). *İnsan Kaynaklarında Yeni Bir Pozisyon Mutluluk Müdürü*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Erme, T. ve Alparslan, A. M. (2023). Kadın Akademisyenlerin İşteki Mutluluğu ve Tatmini İçin Ne Gerekli? Çalışma Yaşamı Kalitesi ve Bilinçli Farkındalık Bağlamında Bir Araştırma, *Vizyoner Dergisi*, 14 (37), 205-225.
- Eryılmaz, A. (2014). *Herkes İçin Mutluluğun Başucu Kitabı: Kuramdan Uygulamaya Pozitif Psikoloji*. Ankara, Pegem Yayınevi.
- Field, L. K. ve Buitendach, J. H. (2011). Happiness, Work Engagement and Organisational Commitment of Support Staff at A Tertiary Education Institution in South Africa, *SA Journal of Industrial Psychology*, 37(1), 01-10.
- Fisher, C. D. (2010). Happiness at Work, *International Journal of Management Reviews*, 12 (4), 384-412.
- Frey, B. S. ve Stutzer, A. (2010). *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-being*, Princeton University Press.
- Gavin, J. H. ve Mason, R. O. (2004). The Virtuous Organization: The Value of Happiness in the Workplace, *Organizational Dynamics*, 33 (4), 379-392.
- Güner, F. ve Bozkurt, Ö. Ç. (2017). Banka Çalışanlarının İşyerinde Mutluluk ve Mutsuzluk Nedenleri Üzerine Keşif Amaçlı Bir Araştırma, *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 85-105.
- Haybron, D. M. (2013). *The Nature and Significance of Happiness*, The Oxford Handbook of Happiness, 303-314.

Alacalar Çakır, A. & Aydın, A. (2023). Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 213-237.

- Haybron, D. M. (2000). Two Philosophical Problems in the Study of Happiness, *Journal of Happiness Studies*, 1 (2), 207-225.
- Hefferon, K. ve Boniwell, I. (2014). *Pozitif Psikoloji: Kuram, Araştırma ve Uygulamalar*, Nobel Yayınları.
- Huang, H. (2016). *Workplace Happiness: Organizational Role and the Reliability of Self-Reporting*, Doctoral Dissertation, Master of Science in Civil Engineering.
- Kandemir, H. ve Özdaşlı, K. (2019). Olumlu İnförmel İletişimin Personel Güçlendirme Aracılığı ile İş Yeri Mutluluğuna Etkisi: Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Araştırma, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (18), 242-258.
- Kara, E. ve Başboğa, M. İ. (2022). İşyeri Mutluluğu Ve İş Tatmini İlişkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracı Rolünün Belirlenmesi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 364-384.
- Karayaman, S. (2021). Yönetimde Duygusal Zekâ ve İşyeri Mutluluğu İlişkisi: Okul Yöneticileri Örneği, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 51-66.
- Kemer, E. (2019). Otel İşletmeleri İşgörenlerinin Mutluluk Algıları Üzerine Nitel Bir Çalışma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 283-293.
- Kjerulf, A. (2014). *Happy Hour is 9 to 5: How to Love your Job, Love your Life, and Kick Butt at Work*, Pinetribel, 1. Edition.
- Küçük, B. A. (2021). KOVID-19 Küresel Salgın Döneminde Örgütsel Destek Algısının İş Yerinde Mutluluk Üzerindeki Etkisi: Psikolojik Güçlendirmenin Aracı Rolü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 1348-1372.
- Lyubomirsky, S., King, L. ve Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success?, *Psychological Bulletin*, 131 (6), 803-855.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, 3. Basımdan Çeviri, Çev. Ed.: Turan, S., Nobel Yayınları.
- Meyerding, S. G. (2015). Job characteristics and Job Satisfaction: A Test of Warr's Vitamin Model in German Horticulture, *The Psychologist-Manager Journal*, 18 (2), 86-107.
- Moneta, G. B. (2004). The Flow Experience Across Cultures, *Journal of Happiness Studies*, 5 (2), 115-121.
- Myers, D. G., ve Diener, E. (1996). The Pursuit of Happiness, *Scientific American*, 274 (5), 54-56.
- Paksoy, H. M. (2007). Üniversitelerde Akademik Personelin İş Memnuniyeti: Harran Üniversitesi Örneği, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007 (1), 138-151.
- Patton, M. Q. (1987). *How To Use Qualitative Methods in Evaluation*, Newbury Park, Sage.
- Prager, D. (2012). *Mutluluk Ciddi Bir Sorundur*. Butik Yayıncılık, İstanbul.
- Pryce-Jones, J. (2011). *Happiness at Work: Maximizing Your Psychological Capital for Success*, John Wiley & Sons.

Alacalar Çakır, A. & Aydın, A. (2023). Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 213-237.

- Rodríguez-Carvajal, R., Moreno-Jiménez, B., de Rivas-Hermosilla, S., Álvarez-Bejarano, A. ve Sanz-Vergel, A. I. (2010). Positive Psychology at Work: Mutual Gains for Individuals and Organizations, *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 26 (3), 235.
- Ryan, R. M., Huta, V. ve Deci, E. L. (2008). Living Well: A Self-Determination Theory Perspective on Eudaimonia, *Journal of Happiness Studies*, 9, 139–170.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is Everything, or is it? Explorations on the Meaning of Psychological Well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Sağlam, A. S. Ç. (2011). Akademik Personelin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Tükenmişlik Düzeyleri ile İlişkisi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 407-420.
- Salzberg, S. (2019). *Real Happiness: A 28-Day Program to Realize the Power of Meditation, Enhanced Version*. Workman Publishing.
- Salzberg, S. (2013). *Real Happiness at Work: Meditations for Accomplishment, Achievement, and Peace*, Workman Publishing.
- Sekman, M. (2016). *Başarı Bilimi: Büyük Başarı Araştırmaları 1*, Alfa Yayıncılık.
- Seligman, M. E. (2012). *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-Being*, Simon and Schuster.
- Seligman, M. E. (2004). *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize your Potential for Lasting Fulfillment*, Simon and Schuster.
- Suojanen, I. I. (2017). Young Professionals and the Pursuit of Happiness at Work, *Doctoral Dissertation*, The University of Edinburgh.
- Thomas, L. (2014). Happiness in General and at Work: A Phenomenological Study with US Southern Professional African American Women, *Doctoral Dissertation*, Capella University.
- Tortumlu, M., ve Taş, M. A. (2020). İşyeri Kabalığı ve Mutluluk İlişkisinde İş Yaşamında Yalnızlığın Düzenleyici Etkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23 (2), 706-719.
- Turan, N. (2022). Akademisyenlerin Çalışma Mutluluğu Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler Üzerine Araştırma: Bir Kamu Üniversitesi Örneği, *Yükseköğretim Dergisi*, 12 (3), 450-459.
- Warr, P. (1987). *Work, Unemployment, and Mental Health*, Clarendon Press, Oxford.
- Warr, P. (2011). *Work, Happiness, and Unhappiness*, Psychology Press.
- Warr, P. (2017). Self-Employment, Personal Values, and Varieties of Happiness–Unhappiness. *Journal of Occupational Health Psychology*, 23 (3), 1-14.
- Waterman, A. S. (1993). Two Conceptions of Happiness: Contrasts of Personal Expressiveness (Eudaimonia) and Hedonic Enjoyment, *Journal of Personality and Social Psychology*, 64 (4), 678.
- Wright, T. A. ve Cropanzano, R. (2000). Psychological Well-being and Job Satisfaction as Predictors of Job Performance, *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 84-94.

Alacalar Çakır, A. & Aydın, A. (2023). Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 213-237.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yu, T. K., Lu, L. C. ve Liu, T. F. (2010). Exploring Factors that Influence Knowledge Sharing Behavior Via Weblogs, *Computers in Human Behavior*, 26 (1), 32-41.

Genişletilmiş Öz

Akademisyenlerde İş Yerinde Mutluluğun Anlamı, Öncülleri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

Amaç: Bu araştırmanın amacı, işyeri mutluluğunu neyin oluşturduğunu, nasıl elde edilebileceğini ve ne gibi etkilere sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır. Araştırmada, iş yerinde mutluluğun bireysel ve örgütsel yaşamdaki önemi dikkate alınarak, katılımcıların iş yerinde mutluluk algıları, onları işte mutlu eden faktörler ve işteki mutluluklarının bireysel ve örgütsel sonuçları araştırılmaktadır.

Yöntem: Bu araştırmada, olguları bireylerin bakış açılarından görmemizi ve bu bakış açılarını oluşturan toplumsal yapı ve süreçleri ortaya koymamızı sağlayan nitel araştırma desenlerinden biri olan temel nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öte yandan nitel yaklaşım araştırmacılarının araştırmak, anlamak ve içgörü kazanmak istedikleri amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan maksimum çeşitlilik örnekleme (Merriam, 2013: 76; Patton, 1987: 53) tercih edilmiştir. Nitel araştırmanın örneklemini, bir devlet üniversitesinde görev yapan ve iş yerindeki mutlulukları büyük önem taşıyan, farklı unvan ve alanlarda görev yapan otuz akademisyen oluşturmuştur. Verilerin elde edilmesinde konu ile ilgili literatürde daha önce yapılmış çalışmalardan (Suojanen, 2017: 282; Bulut, 2015: 182-183) ve araştırmanın özgün amaçları dikkate alınarak oluşturulan anket formundan yararlanılmıştır. Anketin birinci bölümünde çalışanların kişisel bilgilerini ortaya çıkarmaya yönelik sorular, ikinci bölümünde ise iş yerindeki mutlulukla ilgili düşüncelerini ortaya çıkarmaya yönelik sorular yer almaktadır. Bireysel görüşmeler yoluyla elde edilen veriler içerik analizi yöntemine (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242) tabi tutularak benzer katılımcı ifadeleri bir araya getirilmiş, verilerin kodlanmasıyla elde edilen kavramlar belirli bir tema altında tasnif edilerek tablolastırılmıştır. Daha sonra her tablodaki kavramlar ilgili değişkenlere ilişkin katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

Bulgular: Araştırmaya katılanların kişisel bilgileri incelendiğinde 16'sı kadın, 14'ü erkekten oluşan otuz katılımcıdan 19'unun evli, 11'inin bekar olduğu görülmüştür. Yaş ortalaması 38 olan katılımcıların ortalama 11 yıl akademisyen olarak çalıştıkları ve ortalama 10 yıl buldukları kurumda akademisyen olarak çalıştıkları görülmüştür. Unvanlarına göre tasnif edildiğinde katılımcıların 7'sinin profesör; 3'ünün doçent; 8'inin doktor öğretim üyesi ve 12'sinin araştırma görevlisi olduğu görülmüştür. Katılımcıların genel olarak mutluluk tanımlarını ortaya çıkarmak amacıyla sorulan "Mutluluk sizin için ne ifade ediyor?" sorusuna verdikleri yanıtlarda en çok vurgulanan faktörlerin huzur, belirli ölçüde tatmin edilen beklentiler, esenlik ve sağlık olduğu görülmüştür. Katılımcıların iş yerinde mutluluk algılarını ortaya çıkarmak amacıyla sorulan "İş yerinde mutluluk sizin için ne ifade ediyor?" sorusuna verdikleri yanıtlarda en çok vurgulanan faktörlerin iş yerinde barış, iyi ilişkiler, işle özdeşleşme, iş tutkusu, başarı ve ekip çalışması olduğu görülmüştür. Katılımcıların iş yerindeki memnuniyet algılarını ortaya çıkarmak için sorulan "İş yerindeyken sizi en çok mutlu eden faktörler nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtlarda en çok vurgulanan faktörlerin adil davranış, takdir, başarılı iletişim ve ekip çalışması olduğu görülmüştür. Son olarak işyeri mutluluğunun sonuçlarını belirlemek için sorulan "İş yerinde mutlu olduğunuzda davranışlarınız ve eylemlerinizi ne şekilde etkiliyor?" sorusuna verdikleri yanıtlarda en çok vurgulanan faktörlerin gelişme isteği, başarı duygusu, genel hayat mutluluğu, enerji, toplum yanlısı davranış ve bilgi paylaşımı olduğu görülmüştür.

Sonuç: Araştırma, işyeri mutluluğu açısından örgüte ve örgütün sunduğu olanaklara odaklanan hedonik mutluluk yaklaşımı yerine, bireyi ve bireyin tercihlerini merkeze alan ödemonik mutluluk yaklaşımını ön plana çıkarmaktadır. Bireylerin, örgütlerin ve ülkelerin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan akademisyenlik mesleğinde bir düşünce biçimi olarak mutluluğun yönetilebilir ve tercih edilebilir bir kaynak olduğu savunulmaktadır. Bu noktada iş yerinde mutluluğun sorumluluğu yöneticilerden ve diğer dış etkenlerden çok akademisyenlerin kendilerine düşmektedir. Ancak akademisyenlerin iş yeri mutluluklarını arttırabilmeleri için iş yeri mutluluklarını arttıran veya engelleyen bazı içsel faktörlerin farkında olmaları ve bu faktörleri uygun şekilde yönetebilmeleri gerekmektedir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin mutlulukla en yakından ilişkilendirdikleri fikrin huzur olduğu görülmüştür. Akademisyenler tarafından yapılan bazı mutluluk tanımlarının literatürdeki tanımlarla uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Haybron'un (2013) tanımlarına göre incelendiğinde akademisyenlerin mutluluğu anlık bir duygudan ziyade bir ruh hali ve mutlu bir yaşamla ilişkilendirdikleri ve en çok Aristoteles'in (2017) ödemonik mutluluk anlayışına atıfta buldukları görülmüştür. Seligman'ın (2004) keyifli yaşam, iyi yaşam ve anlamlı yaşamın birleşimi olarak tanımladığı mutluluğun üç boyutuyla bağlantılı olarak katılımcı akademisyenler tarafından bazı mutluluk tanımlarının yapıldığı da gözlenmiştir. Akademisyenlerin öznel iyi oluş tanımlarında mutluluğu beklentilerin önemli ölçüde

karşılanmasıyla da ilişkilendirdikleri görülmüştür. Akademisyenlerin işyeri mutluluğunu "iş yerindeki olumlu ilişkiler", "işini sevme ve işle özdeşleşme" olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Öte yandan, insanların işlerini ve hatta işyerini seçme şansı varken, çalışma arkadaşlarını seçme şansları olmadığı için işyerinde olumlu duygular geliştirmenin önemi vurgulanmıştır. Çalışmanın sonuçları işyeri mutluluğunun öncül değişkenlerinin psikolojik sermaye, örgütsel adalet algısı ve meslektaşlarla ilişkiler, öznel kariyer başarısı algısı, işin özellikleri ve örgütsel iletişimin etkililiği algısı olduğunu göstermektedir. "İş yerinde mutlu olduğunuzda davranışlarınız ve eylemlerinizi etkiliyor mu, etkiliyorsa ne şekilde?" sorusuna verilen cevaplarda iş yeri mutluluğunun sonuçlarının genel yaşam mutluluğunu, başarı algısını ve prososyal davranış kapasitesini artırdığı vurgulanmıştır.

Extended Abstract

A Qualitative Research Devoted to Determination of the Meaning, Antecedents and Consequences of Happiness at Workplace in Academicians

Aim: The aim of this research is to uncover what constitutes workplace happiness, how it can be attained, and what influences it has. In the research, participants' perceptions of happiness at work, the factors that make them happy at work, and the individual and organizational results of their happiness at work are investigated, considering the importance of happiness at work in individual and organizational life.

Method: In this research was used one of the qualitative research designs, the basic qualitative research method, which enables us to see the facts from the perspectives of the individuals involved and to reveal the social structure and processes that make up these perspectives. On the other hand, the maximum diversity sampling (Merriam, 2013: 76; Patton, 1987: 53) was preferred which is one of the purposive sampling methods that qualitative approach researchers want to explore, understand and gain insight into. The sample of the qualitative research consists of thirty academicians with different titles and fields of study working at a state university, all of whose happiness at workplace was of crucial importance. In obtaining the data, the questionnaire form was utilized, which was created by considering the previous studies related to the subject in the literature (Suojanen, 2017: 282; Bulut, 2015: 182-183) and the original aims of the research. In the first part of the questionnaire, there are questions that aim to reveal the personal information of the employees, and in the second part, there are questions that aim to reveal their thoughts about happiness at workplace. The data obtained through individual interviews were subjected to the content analysis method (Yıldırım & Şimşek, 2016: 242) and similar participant expressions were brought together, the concepts obtained by coding the data were classified under a certain theme and tabulated. Then the concepts in each table were supported by direct quotations from participant statements with regard to relevant variables.

Findings: When the personal information of the participants in the study was examined, it was seen that among thirty participants consisting of 16 women and 14 men, 19 academicians were married and 11 of them were single. It was seen that the participants, whose average age was 38 years, worked as an academician for an average of 11 years and worked as an academician for the present institution for an average of 10 years. When classified according to their title, it was seen that 7 of the participants were professors; 3 of them were associate professors; 8 of them assistant professors and 12 of them were research assistants. The answers given to the question "What does happiness mean to you", which was asked to reveal participants' definitions of happiness in general, showed that the most emphasized factors were peace, expectations satisfied in a given extent, well-being and health. The answers given to the question "What does happiness at work mean to you?", which was asked to reveal participants' perceptions of happiness at work, showed that the most emphasized factors were peace at work, good relations, identification with work, passion for work, achievement and teamwork. The answers given to the question "What are the factors that make you happy most while you are at work?", which was asked to reveal participants' perceptions of satisfaction at work, showed that the most emphasized factors were fair treatment, appreciation, successful communication and teamwork. Finally, the answers given to the question "How are your behaviors and actions affected when you are happy at work?", which was asked to determine the consequences of workplace happiness, show that the most emphasized factors were desire for improvement, sense of success, general happiness in life, energy, prosocial behavior and knowledge sharing.

Conclusion: The research highlights the eudemonic happiness approach that focuses on the individual and the individual's choices, instead of the hedonic happiness approach that focuses on the organization and the opportunities offered by the organization in terms of workplace happiness. It is argued that happiness, as a way of thinking, is a manageable and preferable resource in the academic profession, which has a crucial place in the development of individuals, organizations and countries. At this point, the responsibility for happiness in workplace is placed on the academicians themselves rather than their administrators and other external factors. However, in order for academicians to increase their workplace happiness, they need to be aware of some

internal factors that increase or hinder their workplace happiness in order to be able to manage the relevant factors appropriately.

It was observed that the idea that academicians participating in research associated most closely with happiness was peace. It was found that some definitions for happiness by academicians were compatible with definitions found in literature. When analyzed according to Haybron's (2013) definitions, it was found that academicians associated happiness with mood and a happy life rather than a momentary feeling, and they mostly referred to Aristotle's (2017) eudemonic happiness. It was also observed that some definitions of happiness were made by participant academicians connected with the three dimensions of happiness, which Seligman (2004) defined as the combination of pleasant life, good life and meaningful life. It was seen that academicians associated happiness also with the considerable satisfaction of expectations in their subjective well-being definitions. It was found that academicians regarded workplace happiness as "positive relations at work", "loving work and identifying with work". On the other hand, the importance of developing positive emotions at workplace was emphasized, due to the fact that while people had the opportunity to choose their job or even workplace, they had no choice of choosing their co-workers. The results of the study show that the antecedent variables of workplace happiness are psychological capital, perception of organizational justice and relations with colleagues, subjective perception of career success, characteristics of work and perception of effectiveness of organizational communication. In the answers given to the question "Are your behaviors and actions affected when you are happy at work, and if so, how?", it was emphasized that the results of workplace happiness increased general life happiness, perceptions of success and prosocial behavior capacity.

Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği*

Ömer Osman POYRAZ**

Yusuf KARACA***

Öz

Bu araştırmanın amacı, Instagram içerikleri üreten sosyal medya fenomenlerinin marka tercihinin etkisinde duygusal katılım ve kaynak güvenilirliği faktörlerinin rolünü tespit etmektir. Hipotezleri araştırmak için Sosyal Medya Fenomenlerinin Instagram içeriklerini izleyen tüketicilere yönelik çevrimiçi anket kullanılmaktadır. Analiz için toplam 366 Sosyal Medya Fenomeni takipçisine ulaşılmıştır. Modeldeki ilişkileri keşfetmek için yapısal eşitlik modelleme yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Instagram içerikleri üreten Sosyal Medya Fenomenlerinin marka tercihi üzerindeki etkisinde duygusal katılım ve kaynak güvenilirliği faktörlerinin rolünün önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma marka tercihinin farklı düzeylerde etkileyen faktörleri tanıtmakta ve bu konuya ilişkin önceki araştırmaları genişletmektedir. Araştırmanın bulguları, pazarlama yöneticilerine ve markalara Instagram platformunda marka iş birliği yapılacak Sosyal Medya Fenomeni seçiminde yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Fenomenleri, Kaynak Güvenilirliği, Duygusal Katılım, Satın Alma Niyeti.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Role of Emotional Involvement and Source Reliability in The Effect of Micro-Celebrities on Brand Preference: Instagram Example

Abstract

The aim of this study is to determine the role of emotional involvement and source reliability factors in the effect of micro-celebrities that produce Instagram content on brand preference. An online survey of consumers watching Instagram content of micro-celebrities is used to investigate hypotheses. A total of 366 micro-celebrity followers were reached for analysis. Structural equation modeling approach was used to explore the relationships in the model. The findings reveal that the role of emotional involvement and source reliability factors in the effect of micro-celebrities producing Instagram content on brand preference is important. The research introduces the factors that affect brand preference at different levels and expands previous research on this subject. The findings of the research will help marketing managers and brands in choosing the micro-celebrities to collaborate with brands on the Instagram platform.

Keywords: Micro-Celebrities, Source Credibility, Emotional Involvement, Purchase Intention.

Article Type: Research Article

* Bu Çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

** Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sultandağı Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, opoyraz@aku.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4853-0532

*** Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, karaca@aku.edu.tr, ORCID iD:0000-0003-2931-2289

1. GİRİŞ

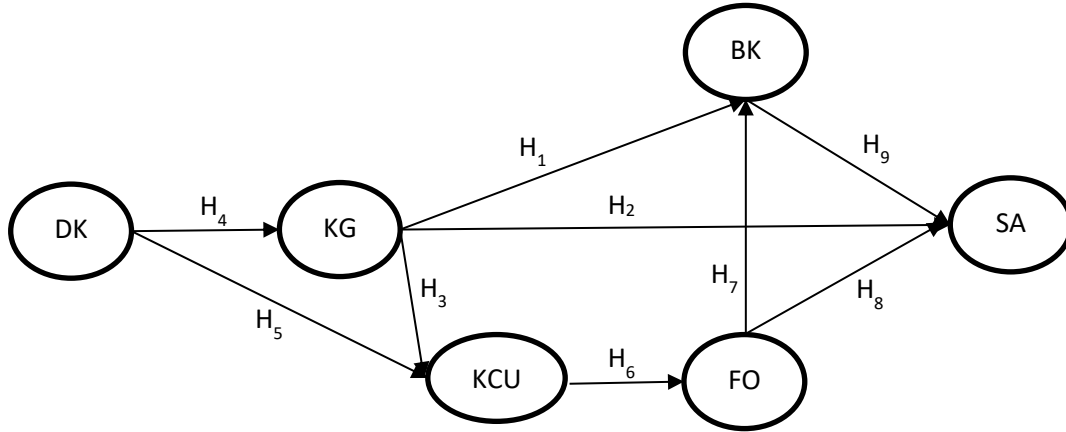
“Sıradan” insanların mikro-ünlü uygulamaları ile şöhreti araması ve bulması hem medyada hem de pazarlamada kültürel gücü yeniden dağıtmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya fenomenleri (SMF) gündelik medya kullanıcılarının büyüyen ajansı, işletmesi ve iş zekâsı olarak görülmektedir (Kahmis vd., 2016: 7). SMF’ler bir ücret karşılığında kişisel olarak deneyimledikleri ürün veya hizmeti kendi anlatım tarzları ile tanıtmaktadırlar. Bu durum sosyal medya mecralarının mesajlar, resimler ve videolar aracılığıyla ağızdan ağıza iletişim katkısı sebebiyle, oluşturdukları markalarını ilgilendiren dijital diyaloglara girmeyi düşünen pazarlamacılar ve markalar için bir avantaj olarak değerlendirilmektedir (Forbes, 2016: 79).

Markalar ve pazarlamacılar tarafından tüketicilerin ikna edilmesi noktasında en uygun maliyetli etkili pazarlama akımı olarak görülmektedir. Şirketler genellikle binlerce hatta milyonlarca takipçisi bulunan SMF’leri “marka elçisi” olarak pazarlama faaliyetlerine dahil etmektedir. Özellikle hedef kitlesi genç nesiller olan işletmeler hedef kitle ile daha iyi ilişki kurma konusunda yaşanan kolaylıklar nedeniyle SMF’leri samimi, güvenilir, inandırıcı ve bilgili olarak değerlendirmektedir. SMF’lerin iletişim kabiliyetleri marka sadakatinin oluşturulması ve satın alımların gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Markalar ürün bilgilerinin doğruluğunun garanti edilmesinde SMF desteğinin olumlu bir etki bıraktığına inanmaktadır. Bazı pazarlama araştırmacıları çevrimiçi pazarlamacıların yaklaşık %80’inin, SMF’lerin çevrimiçi faaliyetlerini daha yüksek seviyelere taşıdığını iddia ettiklerini rapor etmektedir. Ayrıca markaların %50’sinin SMF desteği ile markalarını tanıtmak için fon tahsis ettikleri söylenmektedir (Lim vd., 2017: 20). Aslan ve Ünlü (2016: 41) fenomenler üzerine yaptıkları araştırma sonucunda reklam veren ve markaların fenomenleri önemli bir reklam mecrası olarak değerlendirdiklerini tespit etmişlerdir.

Sosyal medya platformu olan Instagram bilindiği üzere anlık olarak video ve resim paylaşımına izin vermektedir. Sosyal medya fenomenleri çeşitli markalarla iş birliği yaparak ürün linklerini Instagram üzerinden takipçileri ile paylaşmaktadır. Instagram’ın çok fazla video ve resim kurgusuna ihtiyaç duymadan kısa içeriklerle paylaşımına izin veriyor olması, sosyal medya fenomenlerinin takipçileri ile daha fazla iletişim ve etkileşimde bulunması fırsatını sunmaktadır. Paylaşımların bir kısmı markalara ait ürün bilgileri ve kullanımları ile ilgili olduğundan, tüketiciler satın alma kararı vermeden önce ürünle ilgili bilgilere ulaşabilmekte ve içerikte yer alan linki kullanarak satın alma gerçekleştirebileceği alışveriş sitelerine kolayca erişebilmektedir. Bu nedenle Instagram içerikleride tüketicilerin satın alma niyetlerini hangi faktörlerin etkilediğini belirlemek pazarlamacılar ve markalar için önemli görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı iki amacı bulunmaktadır. Birincisi Instagram içeriklerinde sosyal medya fenomenleri tarafından oluşturulan içeriklerin tüketici satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektir. İkincisi ise satın alma niyetini etkileyen faktörleri belirleyerek literatüre katkıda bulunmaktır. Elde edilen bulguların pazarlamacılar ve markalar için öneri ve tavsiyeleri olacaktır.

Bu çalışmada sosyal medya fenomeni, marka tercihi üzerine etkili olduğu düşünülen beş faktör ve bu faktörlerle ilgili literatür aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Araştırma modeli ve modele ait hipotezler Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Sosyal Medya Fenomenleri (SMF)

Ünlü kavramı bir dizi dışsal etiket veya kişisel özelliklerden ziyade organik ve sürekli değişen uygulama pratiği olarak sosyal medya mecraları ile beraber yeniden kavramsallaştırılmaktadır. Bu organik uygulama samimiyet, özgünlük, erişim, takipçilerle sürekli ilgilenme ve tüketilebilir bir kişiliğin/içeriğin oluşturulmasını kapsamaktadır. İçeriğin oluşturulması ve dağıtılmasını sağlayan teknolojilere erişimin artması ve bir kitle oluşturmak ve sürdürülebilir hale getirmek için sosyal medyayı kullanmak “micro-celebrity” (küçük şöhret(ünlü)/sosyal medya fenomeni) kavramının ortaya çıkmasına ve popüler hale gelmesine sebep olmuştur (Marwick ve Boyd, 2011: 140). “Micro-celebrity” terimi bir şöhrete sahip uygulayıcılarının kendi hikayelerini ve markalarını hem samimi hem de erişilebilir şekilde anlattıkları gerçeklik duygusunu yansıtabildikleri ve özel hayatlarına dair bilgilerin sunulduğu bir dizi uygulama ve düşünce seti olarak görülmektedir (Kahmis vd., 2016: 12). Bu yeni terim benzer yanlarının olmasının yanı sıra geleneksel ünlülerden farklılık göstermektedir.

Graham (2017: 1-2), “Micro-celebrity” teriminin ilk olarak “Camgirls: Celebrity and Community in the Age of Social Networks” adlı kitabında sosyal ağlar, bloglar ve web kameraları gibi teknolojileri kullanarak takipçileri arasında popülerliğini artırmayı düşünenler için Theresa M. Senft tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Yabancı literatürde “micro-celebrity” olarak geçen terimin Türkçe literatürde sosyal medya fenomeni olarak karşılık bulduğu gözlenmektedir. SMF’ler kendilerini içerikleri başkaları tarafından tüketilen “halk insanı” olarak görmektedirler. SMF’leri tanımlayan terimler farklılık gösteriyor olsa da ortak unsur “internet ünlüsü” olmalarıdır. Garcia ve arkadaşları (2016: 23-34) SMF’leri profesyonel medyada ile bir arada yaşayan ve rekabet ortamında sosyal medya kanallarının kullanılması yoluyla seyirci tutumlarını şekillendirebilen yeni bir bağımsız aktör tipi olarak tanımlamaktadır.

SMF’ler bazen geleneksel ünlüler gibi görünmekte ama ikisinin birbirinden farklı olduğu düşünülmektedir (Senft, 2008: 25). Marwick (2013: 114) SMF terimini niş bir grup insanın meşhur olma hali olarak ifade etmektedir. Marwick diğer yazar ve araştırmacılar gibi geleneksel ünlüler ile SMF’lerin benzer yanlarının olmasının yanında farklı oldukları üzerinde düşüncesini ifade etmektedir. Hayranların film yıldızları veya müzisyenlere yaptığı eleştirilere SMF’lerin de muhatap olmasını benzerlik olarak görmekte, ekran ve sahnenin yıldızlarından daha “gerçek” ve “ulaşılabilir” olmasını farklılık olarak değerlendirmektedir.

2.2.Kaynak Güvenilirliği ve Duygusal Katılım (KG ve DK)

Kaynak güvenilirliği, tüketicilerin kaynağı nasıl gördüğünü etkileyen, kaynağa yönelik bir dizi tutum olarak kabul edilmektedir. Bilgi ve fikirleri kabul etmek büyük ölçüde mesaj kaynağına dayanmaktadır. Mesaj kaynağının iletişim etkinliği üzerindeki etkisi kaynağın güvenilir olması ile sağlanmaktadır. (Keshavarz ve Givi, 2020: 1371).

Kaynak güvenilirliği bilgi sağlayan kişinin inanılabilirliği olarak tanımlanmaktadır (Subramaniam vd., 2015: 553). Kaynak güvenilirliği, kaynağın güvenilir ve doğru bilgi sağlama yeteneği veya motivasyonu anlamına gelmektedir (Verma ve Dewani, 2021: 487). Kaynak güvenilirliğinin kilit yönlerinden birinin, konuyla ilgili otorite veya uzmanlık olduğu ifade edilmektedir (Haigh ve Brubaker, 2010: 456). Kaynak güvenilirliği, bir kaynağın tüketicinin bir mesajı kabulünü etkileyen olumlu özelliklerini ima etmek için yaygın olarak kullanılan bir terim olarak değerlendirilmektedir. Ohanian (1990: 41) ünlü onaylayıcıların kaynak güvenilirliğini 3 boyutta ele almaktadır. Bunlar; uzmanlık, güvenilirlik ve çekiciliktir.

Uzmanlık, mesajı iletenin geçerli iddiaların kaynağı olduğuna inanılma derecesi olarak ifade edilmektedir (Munnukka vd., 2016: 182-183). Uzmanlık, kaynağın kişisel becerilerine ve bilgisine dayalı olarak geçerli ve doğru iddialarda bulunma konusundaki algılanan yeteneği anlamına gelmektedir (Pozharliev vd., 2022 :927-928). Uzmanlık, bir kişinin zengin bilgi, beceri ve yetkinlikle somutlaşan güvenilir bilgi sağlama yeteneğini göstermektedir. Uzmanlığın yüksek düzeyde olması bireyi sosyal medyada etkili ve güvenilirlik yapmakta ve marka tavsiyelerinde ikna kabiliyetini artırmaktadır (Hu vd., 2022: 128-129). Tüketiciler, güvenilir mesajlar aldıklarında bilgiyi kabul etmekte ve markalara olumlu yanıt verme eğiliminde olmaktadır. Tam tersi kaynak güvenilir olarak kabul edilmezse marka ile ilgili mesajları kabul etmeleri daha az olası gözükmemektedir (Pozharliev vd.:2022: 927-928).

Güvenilirlik, mesajı iletinin en geçerli olduğunu düşündüğü iddiaları iletmeye olan güven derecesi olarak tanımlanmaktadır (Munnukka vd., 2016: 182-183). Güvenilirlik, mesajı alan kişinin kaynağa karşı geliştirdiği güven ve kabul derecesi olarak ifade edilmektedir. Tüketicilerin bir marka incelemesinin güvenilirliğine ilişkin değerlendirmeleri, incelemeyi yapan kişinin markayı onaylama konusundaki motivasyonuna ilişkin algılarına dayanmaktadır (Pozharliev vd., 2022:927-928). Güvenilirlik bireyin ahlaki özellikleriyle veya kişinin dürüst bilgi sunmaya istekli olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Ürün deneyimi gibi öznel bilgilerin iletişimde daha kritik bir rol oynamaktadır. Bu yüzden tüketiciler güvenilir bir kaynaktan gelen bilgileri, içerik üzerinde özenli düşünmeye gerek kalmadan satın alma kararlarında uygulayabilmektedir. Ayrıca kaynak güvenilirliği, tüketicileri bilgi değerlendirmesinden kurtarmakta ve bilgi arama ihtiyacını en aza indirebilmektedir (Hu vd., 2022: 128-129).

Bir mesajın etkinliğinin aşinalık, sevilebilirlik ve benzerlik tarafından yönlendirilen kaynağın çekiciliğine bağlı olduğu iddia edilmektedir (Munnukka vd., 2016: 182-183). Tüketiciler kendileriyle benzer özelliklere ve alışkanlıklara sahip kaynaklara güvenme eğilimindedir. Reklamcılık ve iletişim alanındaki birçok araştırma, fiziksel çekiciliğin, bir bireyin başka bir kişi ile ilgili ilk yargısında önemli bir ipucu öne sürmektedir. Çekici olarak görünen kaynakların sürekli olarak daha çok sevilme ve ilişkili oldukları markalar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Kaynağın çekiciliğinin artmasının marka tercihinde olumlu tutum değişikliklerine yol açtığı ifade edilmektedir (Ohanian, 1990: 42).

Bireyler kaynağa güvendiklerinde ondan gelen mesajların içeriğine yönelik risk algıları azalmakta ve mesajdan daha fazla yararlanmaktadır. Bu durum tüketicilerin gelen mesaja önem

vermesini sağlamaktadır. Buna göre, tüketicilerin sosyal medyada paylaşılan içeriklerdeki bilgileri kaliteli veya içeriğin kaynağının (SMF'lerin) güvenilir olduğuna ilişkin algılarının SMF'ler tarafından paylaşılan içeriklere önem verme eğilimlerini artırması beklenmektedir (Dedeoglu, 2019: 516-517). Bu durumun markalara yönelik tüketici tutumları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (Dalla-Pria ve Rodriguez-de-Dios, 2022: 544). Araştırmalar, güvenilir kaynakların daha yüksek algılanan argüman kalitesi ile daha ikna edici mesajlar ürettiğini göstermektedir. Uzmanlardan gelen mesajlara daha çok inanılmaktadır. Tüketicilerin markalar için güvenilir kaynaklardan gelen iddialara inanma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir (Ngavichaikit ve Beise-Zee, 2014: 278).

Güvenilirliği düşük kaynaklar, yalnızca gerçek kanıtlara dayanılarak sunulan mesajlarda olumlu değerlendirilmemektedir. Buna karşılık yüksek güvenilirliği olan kaynaklardan öneri ve tavsiyeler daha sık istenmektedir. Bu yüzden güvenilirlik, tüketicinin tam karar verme tercihinin azaltarak ve kaynaktan gelen mesajların karar yetkisinin algılanan değerini artırarak karar verme süreci üzerinde otorite yaratmaktadır. Güvenilir kaynağın şüphe uyandırma olasılığı daha düşük olduğu söylenmektedir. Tüketiciler karar verme sürecinde güvenilir kaynakların kendi adlarına karar vermelerini isterken, güvenilirliği düşük olan kaynaklardan gelen mesajlarda karar verme yetkisini kendilerinde tutmaktadırlar (Ngavichaikit ve Beise-Zee, 2014: 279). Aşağıdaki hipotezler yukarıda bahsedilen kaynaktan gelen bilginin kabulünü incelemek için formüle edilmiştir.

H₁: Algılanan yüksek kaynak güvenilirliği bilginin kabulü üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H₂: Algılanan yüksek kaynak güvenilirliği satın alma niyeti üzerine olumlu bir etkiye sahiptir.

H₃: Algılanan yüksek kaynak güvenilirliği kişisel çıkarlarla uyum üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Hunter (2009: 44-50), güvenilirlik, uzmanlık ve çekiciliğe benzer bir şekilde, algılanan duygusal katılımın, tüketici tarafından, onaylayanın bir eğilimi olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Ayrıca duygusal katılımın kaynağın güvenilirliği üzerinde olumlu bir etkisinden de bahsetmektedir. Hunter, bir ünlü destekçinin onayladığı markayı beğenmesine veya kullanmasına inanılması durumunda, tüketicinin markaya yönelik tutumunun olumlu yönde değişeceğini savunmaktadır. Duygusal katılımın, onaylayanın markaya yönelik tutumunu ve markayla çalışmaya yönelik tutumu hakkında yapılan çıkarımları ölçtüğünü ifade etmektedir. Aynı zamanda duygusal katılımın, tüketici üzerinde mesajı içselleştirmenin gerçekleşme olasılığını arttırdığını savunmaktadır. Duygusal katılım altı boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; kullanma, beğenme, tutku, coşku, adanmışlık ve heyecandır. Bir markayı beğenmek ve kullanma kaynağın markaya karşı tutumunu temsil ederken, tutku, coşku, adanmışlık ve heyecan markayla çalışmaya yönelik tutkusunu temsil etmektedir. Duygusal katılım arttıkça kaynağa olan güvenin artmakta olduğu, kaynağa güven arttıkça da tüketicilerin markaya yönelik tutum ve davranışlarında olumlu eğilimler gözlemlendiği ifade edilmektedir. Aşağıdaki hipotez yukarıda bahsedilen ilişkileri incelemek için formüle edilmiştir.

H₄: Algılanan duygusal katılım arttıkça kaynağın güvenilirliği artmaktadır.

H₅: Algılanan yüksek duygusal katılım kişisel çıkarlar üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

2.3. Kişisel Çıkarlarla Uyum (KCU)

Bir markayı tanıtmak için ünlü destekçilerin kullanılması popüler bir tanıtım stratejisi olarak görülmektedir. Ürünleri farklılaştırmanın zor olduğu günümüzün yoğun pazarlama ortamında ünlüler ve micro-ünlüler (SMF) giderek daha önemli rol oynamaktadır. Literatürde SMF destekçilerin tüketiciler üzerinde olumlu tutum ve davranışsal tepkiler ürettiği bulunmuştur. Tüketicilerin bir

markanın imajının kendi imajlarıyla uyduğunda satın alıp kullanmaları gibi, SMF destekçinin tüketicinin tutumu ve tercihi üzerindeki etkisinin, tüketicinin SMF'nin kendi imajına ilişkin algısına bağlı olduğu düşünülmektedir. Tüketici ve SMF arasındaki benzerlik arttıkça tüketici üzerinde olumlu tutum ve davranışların artacağı ifade edilmektedir (Choi ve Rifon, 2012: 639).

Mesajı ileten kaynak ile tüketicinin düşünceleri ve kişiliği arasındaki uyum ne kadar yüksek olursa, mesajı ileten kaynak ile tüketicinin arasındaki psikolojik yakınlık o kadar yüksek olacağı ifade edilmektedir. Bu durumun ise tüketicinin üzerinde mesajı ileten kaynağın etkisinin yüksek olacağı sonucunu ortaya çıkartacağı düşünülmektedir. Kişisel çıkarlarla uyum, kaynaktan gelen mesajın tüketicinin değerlerine, ilgi alanlarına ve kişiliğine uygun olarak görülmesiyle ilgilidir. Tüketici ile mesajı ileten arasında büyük bir eşleşmenin olduğu algılandığında kaynak ile özdeşleşmenin artacağı ve satın alma niyetinin yükseleceği ifade edilmektedir (Casalo vd., 2020: 513).

Tüketici ile SMF arasındaki özdeşleşme sürecinde tüketiciler, ideal benliklerini oluşturacak ve geliştirecek şekilde hareket etmek için bir özsaygı motivasyonuna sahip olmakla birlikte bazı SMF'leri arzu edilen ideal benliklere sahip ilham verici figürler olarak görmektedir. Bu nedenle, tüketiciler, bir SMF tarafından onaylanan imajın kendi benlik imajıyla uyumlu olduğunu algıladığında özdeşleşmeyi gerçekleştirmekte ve SMF tarafından onaylanan tutum ve davranışlara uyma eğilimi göstermektedir. Tüketici ile SMF arasındaki yüksek derecede bir uyumun markaya karşı olumlu tepkiler doğuracağı ifade edilmektedir (Choi ve Rifon, 2012: 641). Aşağıdaki hipotez yukarıda bahsedilen uyum ilişkilerini incelemek için formüle edilmiştir.

H₆: Tüketici ile SMF arasındaki uyum, özdeşleşme üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

2.4. Fenomenle Özdeşleşme (FO)

Özdeşleşme, kişinin bir birey veya grubun kimliğini kendisine yakın görüp benimsemesini ifade etmektedir. Bu yakınlık, benzerlik veya farklılıkların neticesi olarak özdeşleşmeyi oluşturmaktadır (Gürlek ve Tuna, 2018: 41). Özdeşleşme, benzerlik tanımlamaları üzerindeki bir ilişkinin etkisi olarak tarif edilmekte ve ilişkideki benzerlik yeterli seviyede olduğunda ortaya çıkmaktadır (Johnson, 2005, 100). Bir başka tanımda bir kişinin bir birey veya gruba kendini tanımladığı ve psikolojik bağlantı kurduğu bir süreç olarak bahsedilmektedir. Birçok araştırmacı özdeşleşme ile ilgili kavramsal tanımlamalar sunmaktadır. Yapılan tanımların temelini kişinin kimliğinin bir ifadesini oluşturan iletişimsel bir süreç olarak ifade edildiği görülmektedir (Connaughton ve Daly, 2014: 90).

Tüketiciler özdeşleşme gerçekleştiğinde maruz kaldıkları norm ve davranış kodlarını bağlılık duygusu ile paylaşırlar (Solansky, 2011: 249). Tüketiciler çekici, ayırt edici ve benzer özellikleri paylaştıklarını algıladıkları zaman özdeşleşmeyi gerçekleştirmektedir. Bu gerçekleştiğinde ise birey ya da gruba birlik olma algısına sahip olmaktadır (Kovoor-Misra ve Smith, 2011: 585). Tüketici ile birey veya grubun tutum ve değerleri arasındaki uyum ve benzerliğe göre özdeşleşme artmaktadır (Gürlek ve Tuna, 2018: 41).

Fenomenlerle özdeşleşen tüketiciler benzerliklerini kısmen onların hayranı olmaya dayandırmaktadır. (Johnson, 2005: 100). Martin ve Peng (2017: 276-281) yaptıkları çalışmada tüketicilerin etkileşimde oldukları fenomenlerle benzer özelliklere sahip olduklarını algıladıklarında fenomenle özdeşleşmeyi başlattıklarından bahsetmektedir. Özdeşleşme kaynak güvenliğinin etkisinin ötesinde markalara karşı olumlu tutumu artırarak satın alma niyeti için önemli bir itici güç olarak görülmektedir. Özellikle genç tüketiciler arasında tüketimi teşvik etmek için önemli bir kanal olarak görülebileceği düşünülmektedir. Bu durum markaların tüketiciler ile güçlü bir bağ oluşturmak için fırsatlar sunmaktadır (Akıncı ve Çakır, 2017: 213-215). Yapılan pazarlama araştırmalarında markaların

fenomenle tüketici arasında kurulan samimiyet ve güven bağı ile tüketiciler üzerinde aidiyetlik duygusunu oluşturdıklarını göstermektedir (Yaylagül, 2017: 224).

Fenomenler tüketiciler tarafından kendini ifade etmesi konusunda yardımcı olabilecek bir rehber ve danışman olarak algılanmaktadır. Bu durum tutum ve davranışlarda değişikliklerle sonuçlanabilecek derin bir özdeşleşmeyi ortaya çıkarmaktadır. Yüksek özdeşleşme düzeyine sahip olan tüketicilerin fenomene karşı olumlu tutum sergilemesi ve fenomenlerin desteklediği markaya karşı bağlılık ve sadakat gösterecekleri ve gelen bilgiyi kabul ettikleri söylenmektedir. Düşük özdeşleşmenin oluşması veya özdeşleşme sağlanan fenomenin tüketicinin ideale uymadığı durumlarda marka için tehlike artırarak olumsuz tutum ve davranışlara sebebiyet vermektedir (Martin ve Peng, 2017:276-281). Özdeşleme düzeyi yüksek olan tüketicilerin daha düşük özdeşleşme düzeyine sahip olanlara göre olumsuz tepki gösterme olasılığı daha düşük olarak görülmektedir. Tüketicilerin özdeşleme düzeyi zayıfladıkça marka ürünlerini satın alma ve önerme konusunda daha az istekli olmaları beklenmektedir (Johnson, 2005: 100). Aşağıdaki hipotezler yukarıda bahsedilen ilişkilerini incelemek için formüle edilmiştir.

H₇: Fenomenle özdeşleşmenin bilginin kabulü üzerinde olumlu etkisi vardır.

H₈: Fenomenle özdeşleşmenin satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.

2.5. Bilginin Kabulü (BK)

Tüketiciler genellikle bilgi aradıklarında sosyal mecralarında içinde bulunduğu çeşitli kaynakları kullanmaktadır. Tüketici davranışlarının bu iyi bilinen yönü literatürde sosyal iletişim, ağızdan ağıza, fikir liderliği, fikir arayışı veya vızılı gibi kavramlarla isimlendirilmektedir. Hangi kavram kullanılırsa kullanılsın tüketiciler diğer tüketicilerle ürün, marka ve hizmetler hakkında konuşarak bilgi aramaktadır (Godsmith ve Clark, 2008: 308). Bilginin kabulü bireylerin bilinçli olarak bilgi kullanımına girdiği bir süreçtir. Başka bir deyişle, bireyin alınan bilginin güvenilir olup olmadığını ve satın alma karar verme sürecinde kullanılabileceğini kasten yargıladığı bir süreçtir. Birey bilginin güvenilir olduğuna yönelik bir algıya sahipse bilgiyi kabul etme eğilimindedir (Nunes vd., 2017: 62).

SMF'ler çevrimiçi platformunun etkili üyeleri olarak ortaya çıkmakta ve diğer tüketiciler için bir bilgi kaynağı olarak görülmektedir (Casalo vd., 2018: 1). Bilgi arayışı fikir liderliğinin davranışsal karşılığıdır. SMF'ler bilgi kaynağı arayan diğer tüketicilerle bilgi ve tavsiye paylaştıkları için tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde güçlü bir etkiye sahiptirler (Godsmith ve Clark, 2008: 309). SMF'ler tüketicilerin karar verme süreçlerinde ve onların tutum ve davranışlarında büyük etkisi olan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Casalo vd., 2018: 2).

Tüketiciler gelen bilgiyi kabul etmek için SMF'lerde bazı özellikleri aramaktadır. Bu özellikler uzmanlık, güvenilirlik, tecrübe, hoşluk ve tüketici ile arasında bulunan benzerliğidir (Nunes vd., 2017: 69). Casalo vd. (2018: 3) yaptıkları araştırmada SMF'lerin belirli bir konu hakkında geniş bilgisi (uzmanlık) olan ya da çok fazla bağlantısı (sosyal bağlantı) olan insanlar olabileceğini ifade etmektedir. Bu özelliklerden dolayı bilgi arayan tüketiciler bu kişilerden bilgi ve tavsiye almayı kabul etmektedir. İzleyiciler tarafından fikir lideri olarak kabul edilen bu insanlar gerçekten onları etkilemektedir.

Pazarlama araştırmacıları SMF'lerin gücünü ürünlere ve hizmetlere karşı olumlu bir tutum oluşturmak için kullanmanın yollarını aramaktadır. Bu nedenle SMF'lerin rolünü ve hedef kitle üzerindeki etkisini dikkate almaktadır. Çevrimiçi fikir lideri olan SMF'lerin, tüketicinin satın alma niyeti üzerindeki etkisi markalar için onları önemli bir noktaya taşımaktadır (Nunes vd., 2017: 69). Aşağıdaki hipotez yukarıda bahsedilen ilişkileri incelemek için formüle edilmiştir.

H₉: Bilginin kabulü satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

SMF'ler, yeni ürünlerin benimsenmesi ve ilgili bilgilerin yayılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu yönleriyle pazarlama iletişiminde bilginin tüketiciye ulaştırılması ve tüketici tarafından kabul görmesi açısından önemli bir unsurdur. Onların, bir ürün ve hizmet hakkında uzman olarak görülme, çevrimiçi bir topluluğun parçası olma, yüksek sıklıkta etkileşime katılma ve önemli katkıda bulunma veya izleyiciler tarafından satın alma konusunda iyi bir zevke sahip olarak görülme gibi özelliklerden en az birine sahip olmaları gerekmektedir. Bu özellikler bilginin tüketici tarafından kabul görmesini artırmaktadır (Casalo vd., 2018: 2).

2.6. Satın Alma Niyeti (SAN)

Tüketici davranışları niyetlerin ölçülmesi ile tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Niyetlerin ölçülmesi davranışların ölçülmesinden daha etkili olarak görülmektedir. Çünkü davranışsal ölçümlerde tüketicilerin gerçek tercih eğilimlerinin tam olarak belirlenememesi kısıtları bulunmaktadır. Satın alma niyeti, tüketicinin satın almaya doğru güçlü bir yapıya sahip olması olarak tanımlanmaktadır (Thamizhvanan ve Xavier, 2013: 20). Chetoui ve Lebdaoui (2021: 4) satın alma niyetini tüketicilerin gelecekte belirli bir hizmeti veya ürünü satın almaya istekli olma olasılığını ifade etmektedir. Amin ve Tarun (2020: 1326), belirli bir davranışı gerçekleştirmek için bireylerin görece gücü olarak ifade edilen davranışsal niyetlerin önemli bir parçası olarak ifade edilmektedir.

Satın alma niyeti terimi genel olarak satın alma tahmini olarak ifade edilmektedir. Satın alma niyeti bireylerin ihtiyaçları, tutumları ve algılarının etkileşimine dayalı olan belirli bir ürünü alma olasılığını temsil etmektedir. Belirli bir ürünü satın almak için tüketici ilgisi olarak düşünülmektedir. Bir başka deyişle, satın alma için güçlü tüketici isteğidir. Tüketici davranışları, niyetlerinin tahmin edilmesi ile mümkün olduğundan hayati öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Satın alma niyeti, bir ürünü muhtemel satın alma ile satın alma arasındaki müşteri odakları hareketleri olarak görülmektedir (Chakraborty, 2019: 145). Bir tüketicinin belirli bir davranış yapıp yapmayacağı bilinmek istenirse yapılabilecek en basit ve en etkili şey, tüketiciye bunu yapmayı isteyip istemediğini sormak olacaktır. Bu nedenle "niyet", kişinin gelecekteki bir eylem planına ilişkin kendi kendini ima ettiği bir açıklama yaptığı" davranışın doğrudan öncülü olduğu varsayılmaktadır (Toufani vd., 2017: 321).

Satın alma niyeti, satın alma gerçekleşmeden önce gelecekteki davranışları yansıttığından, fiili satın almadan önceki sürece yön vermektedir. Doğrudan davranışın kökenini oluşturmaktadır. Gerçek satın alma davranışının habercisi olarak görülmektedir. Niyetin davranış üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (Bashir, 2019: 2002). Önceki araştırmalar yüksek satın alma niyetine sahip tüketicilerin büyük ihtimalle satın almayı gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır (Chetoui ve Lebdaoui, 2021: 4). Pazarlama yöneticileri, sürekli satın almanın hayati bir faktörü olarak düşündüğünden satın alma davranışının uzun vadeli göstergesi olarak satın alma niyetini kullanmaktadır. Satın alma niyeti, algılanan fiyat, algılanan risk ve çevresel faktörler gibi birçok faktöre bağlıdır (Teng vd., 2018: 335). Satın alma niyetinin, farklı koşullar altında ölçülmesi zor olan faktörlere bağlı olan tüketici satın alma davranışını tahmin etmek için hayati öneme sahip olduğu ifade edilmektedir (Ariffin vd., 2018: 311).

Sosyal medya içerikleri ve deneyimleri tüketicinin satın alma niyetini ve satın alma davranışını etkilemektedir. Bunun en önemli sebebi gerçek zamanlı etkileşimden tat aldıkları, içeriğin teknik kalitesinin yüksek buldukları ve samimi his deneyimlerini yaşadıkları sosyal medya fenomenlerinin içeriklerini izlemek için istekli olmalarıdır. Yaşadıkları sosyal deneyimler tavsiye edilen ürünleri satın almalarını veya niyete sahip olmalarını mümkün hale getirmektedir. Bu yüzden, tüketiciler sosyal

medya platformlarından içerikleri tüketirken içeriklerde yüz yüze iletişim, hissedilen gerçek deneyim veya samimiyet bulduklarında satın alma niyetleri teşvik edilmektedir (Huang vd., 2022: 3).

3.YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Çerçevesi

Bu araştırma sosyal medya fenomenlerinin marka tercihi üzerindeki etkisini araştırmayı hedeflemiştir. Sosyal medya fenomeni ve tüketici arasındaki ilişkiyi etkileyen faktörleri belirlemek için çevrimiçi anket kullanmış ve nicel bir yaklaşım benimsemiştir. Anketin tüketiciye ulaştırılması için ev yaşam tarzı ile ilgili Instagram profiline sahip ve çok sayıda takipçi sayısına sahip bir Instagram fenomeni çalışmaya dahil edilmiştir. Instagram fenomeni Instagram hikayesinde takipçilerinden anketi doldurmalarını istemiştir. Instagram hikayesinin yayın ömrü 24 saat ile sınırlı olduğu için on (10) gün arayla üç (3) hikâyede anket takipçilere ulaştırılmıştır. Anketi dolduran takipçilere teşvik için herhangi bir hediye verilmemiştir. Katılımcılar Instagram fenomeninin ricası üzerine gönüllü olarak katılım gerçekleştirmiştir. Alakasız yanıtların elenmesinden sonra 366 anket araştırmaya dahil edilmiştir. Katılımcıların tamamı kadınlardan oluşmaktadır. 336 katılımcının 294'ünün lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim derecesine sahip olduğu için çoğu yüksek eğitime sahiptir.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçüm Araçları

Araştırma kapsamında “duygusal katılım”, “kaynak güvenilirliği”, “kişisel çıkarlarla uyum”, “fenomenle özdeşleşme”, “bilginin kabulü” ve “satın alma niyeti” ölçümleri için ölçekler kullanılmıştır. “Duygusal katılım” için Hunter (2009) ölçeği kullanılmıştır. “Kaynak güvenilirliği” için Ohanian (1990), “kişisel çıkarlarla uyum” için Casalo vd. (2018), “fenomenle özdeşleşme” için Martin ve Tao-Peng (2017), “bilginin kabulü” için Goldsmith ve Clark (2008) ve son olarak marka “satın alma niyeti” için Martin ve Tao-Peng (2017) tarafından önerilen ölçekler kullanılmıştır. Orijinal ölçekler İngilizceden çevirisi yapıldıktan sonra pilot çalışma ile test edilmiş ve araştırmaya dahil edilmiştir. Ölçek maddeleri 5’li Likert tipi ölçek yardımıyla (1: kesinlikle katılmıyorum ve 5: kesinlikle katılıyorum) ölçülmüştür. Ölçeklere ait Cronbach’s alpha değerleri Tablo 1’de gösterilmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmanın istatistiksel analizi için IBM SPSS 22.0 ve AMOS 24.0 paket programları kullanılmıştır. Veri seti iki gruba ayrılarak incelenmiştir. İlk grup modelde yer alacak maddelere son halini vermek ve modelin güvenilirliğini ve geçerliliğini değerlendirmek için açıklayıcı faktör analizi için kullanılmıştır. İkinci grup ise doğrulayıcı faktör analizi yapmak ve hipotezleri değerlendirmek için kullanılmıştır.

4.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Maximum likelihood ve direct oblimin rotasyonu kullanılarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Maddelerin faktör yükleri 0.3’ün üzerinde olanlar analiz için kullanılmıştır. Maddelerden bir tanesinin (KG6) faktör yükü 0,3 ve 0,4 arasında olduğu gözlemlenirken diğerleri 0,4’ün üzerindedir. Anket soruları modelin önerdiği gibi altı faktör altında toplanmış ve toplam varyansın %60’ını açıklamaktadır. KMO ve Bartlett testlerinin sonuçları iyi uyum ortaya koymuştur (KMO değeri=0,903; Bartlett ki-kare testi=7281.6, df=435, p=0,000).

Ölçek maddelerinin güvenilirliği Cronbach’s Alfa katsayısı ile ölçülmüş ve tüm faktörler için değerler 0,698 ile 0,926 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Cronbach’s Alfa katsayısının genel kabul değeri 0,7 ve üzeri olmasıdır. Ancak farklı katsayı sınıflamaları literatürde bulunmaktadır. Yaygın kabul edilen sınıflandırmaya göre $\alpha \geq 0,9$ mükemmel, $0,9 > \alpha \geq 0,7$ iyi, $0,7 > \alpha \geq 0,6$ kabul edilebilir, $0,6 > \alpha \geq$

Poyraz, Ö.O. & Karaca, Y. (2023). Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 238-256.

0,5 zayıf ve $0,5 > \alpha$ kabul edilemez olarak ifade edilmektedir (Kılıç, 2016: 47-48). Buna göre KG (0,926) ve DK (0,910) faktörleri mükemmel uyum, SAN (0,740), KCU (0,888) ve FO (0,876) faktörleri iyi uyum ve son olarak BK (0,698) faktörü kabul edilebilir uyum göstermektedir. Bu sonuçlar Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Açıklayıcı Faktör Analizi İçin Madde İstatistikleri, Cronbach’s Alfa Değerleri ve Faktör Korelasyonları

Faktör	Soru	Mean	SD	Faktör Yükleri	α	1	2	3	4	5	6
KG (1)	KG1	4,377	0,6824	0,437	0,926	1,000	0,225	0,548	0,409	0,327	0,267
	KG2	4,519	0,6690	0,955							
	KG3	4,525	0,6688	0,957							
	KG4	4,533	0,6305	0,809							
	KG5	4,579	0,5950	0,808							
	KG6	4,175	0,7600	0,362							
	KG7	4,505	0,6442	0,641							
SAN(2)	SAN1	3,664	0,9647	0,523	0,740	0,225	1,000	0,195	0,326	0,242	0,381
	SAN2	3,410	1,1569	0,539							
	SAN3	3,855	0,8622	0,975							
	SAN4	4,131	0,7434	0,465							
KCU(3)	KCU1	4,582	0,6642	0,818	0,888	0,548	0,195	1,000	0,319	0,235	0,212
	KCU2	4,497	0,6973	0,981							
	KCU3	4,306	0,8205	0,754							
DK (4)	DK1	4,284	0,9457	0,527	0,910	0,409	0,326	0,319	1,000	0,198	0,191
	DK2	3,913	1,0768	0,697							
	DK3	3,664	1,1198	0,747							
	DK4	4,213	0,8430	0,707							
	DK5	4,235	0,8787	0,752							
	DK6	4,027	0,9505	0,826							
	DK7	3,923	1,0039	0,747							
	DK8	4,098	0,9341	0,714							
FO(5)	FO1	3,358	1,2607	0,820	0,876	0,327	0,242	0,235	0,198	1,000	0,338
	FO2	3,003	1,2617	0,886							
	FO3	3,254	1,1836	0,820							
	FO4	3,615	1,0659	0,600							
BK (6)	BK1	3,817	0,9432	0,411	0,698	0,267	0,381	0,212	0,191	0,338	1,000
	BK2	3,503	1,1023	0,747							
	BK3	3,475	1,0247	0,486							
	BK4	3,913	0,9234	0,613							

SD: Standart deviation, α : Cronbach’s Alpha

4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçüm modelinin yeterliliğini doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Mevcut atıflara göre (Schermelleh-Engel vd, 2003: 52; Hu ve Bentler, 1999: 3-5; Kara ve Zekioğlu, 2022: 406; Dohen vd., 2005: 803; Hooper vd., 2008: 53-56; Çalık vd., 2013: 153; Biçer ve Kılıç, 2022: 289;

Çalışkan, 2022: 44; Hair vd., 2018: 637-640), Tablo 2’deki sonuçların gösterdiği gibi model verileri yeterli uyum sergilediğini göstermektedir. Ölçüm modelindeki her yol istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 2. Ölçüm Modeli İçin Uyum İyiliği İstatistikleri

	DMİN/DF	RMSEA	RMR	CFI	NFI	GFI	AGFI
Ölçüm Modeli	1,938	0,051	0,045	0,95	0,903	0,883	0,855

DFA iyi uyum sağlamış olmasına rağmen yapısal modele geçmeden önce ölçüm modelinin güvenilirliği ve geçerliliği kontrol edilmelidir. DFA modelinin güvenilirliği için birleşik güvenilirlik (CR-Composite Reliability) değerlerine, geçerliliği için ise yakınsama ve ayırım geçerliliğine bakılması gerekmektedir (Çalık vd., 2013: 152). CR (Birleşik Güvenilirlik) değerinin her bir faktör için 0,7’den büyük olması gerektiğinden DFA modelinin güvenilirliğinin sağlandığı söylenebilir (Hair vd., 2018: 676). Yakınsama geçerliliğinin sağlanması için AVE (ortalama varyans) değerinin 0,5’ten büyük olması her bir faktör için beklenmektedir. Ayırım geçerliliğinde ise faktörler arasındaki korelasyon değerlerinin AVE değerlerinin kareköklerinden küçük olması gerekmektedir. Tablo 3’te DFA’nın istatistikleri gösterilmektedir. Tablo 3’te modelin CR değerlerinin 0,7’den büyük olduğu gözlenmektedir. Bu durumda modelin güvenilirliğinin sağlandığı söylenebilir. AVE değerlerine bakıldığı zaman sadece BK ve SAN faktörlerinin 0,5’e yakın ve küçük olduğu gösterilmektedir. AVE değerinin 0,5’ten küçük olduğu durumlarda eğer CR değeri 0,6’dan yüksekse AVE değerinin 0,4’ten büyük olması kabul edilmekte ve yakınsama geçerliliğinin bozulmadığı ifade edilmektedir (Huang vd, 2013: 219; Fornel ve Larcker, 1981: 47; Karadeniz ve Kocamaz, 2020: 311; Biçer ve Kılıç, 2022: 289). Tablo 3’te DFA modelinin her bir faktör için CR değerinin 0,6’dan yüksek olduğu gözlenmektedir. Son olarak faktörler arasındaki korelasyon değerlerinin AVE değerlerinin kareköklerinden küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda DFA modelinin hem yakınsama hem de ayırım geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir.

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi İstatistikleri

	CR	AVE	DK	KG	BK	FO	SAN	KCU
DK	0,897204	0,526488	0,72					
KG	0,932213	0,668386	0,52	0,81				
BK	0,727007	0,408575	0,2	0,33	0,63			
FO	0,865558	0,619575	0,23	0,37	0,37	0,78		
SAN	0,770958	0,46655	0,36	0,33	0,4	0,27	0,67	
KCU	0,895568	0,741267	0,34	0,55	0,21	0,25	0,23	0,86

SD: Standart Sapma AVE: Ortalama Varyans

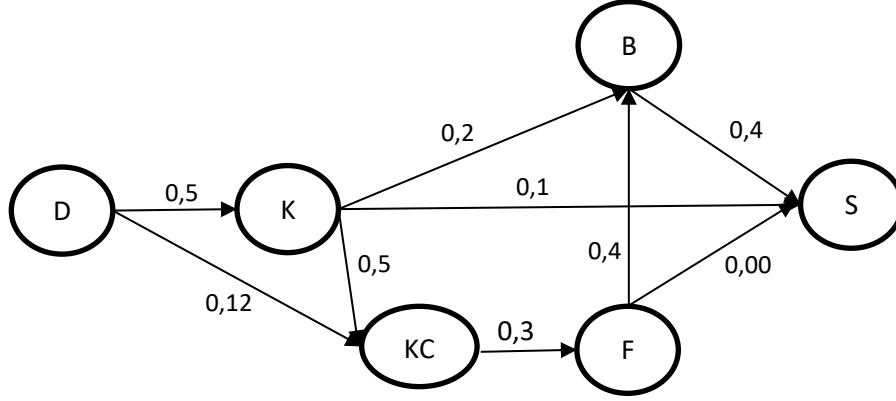
AVE değerlerinin karekökleri koyu kalın rakamlarla gösterilmiştir.

4.3. Hipotez Testi

Araştırmanın yapısal modeli maksimum olabilirlik değerlendirme metodu kullanılarak analiz edilmiştir. Modele ilişkin uyum iyilik değerleri Tablo 4’te, yol tahminleri ise Şekil 2’de gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre uyum iyilik değerlerinin yeterli uyum sağladığı tespit edilmiştir. Modelde bulunan yapısal yol tahminlerine göre, PO ve SAN arasındaki yol hariç diğer tüm yollar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4. Yapısal Model İçin Uyum İyiliği İstatistikleri

Uyum İyiliği İstatistiği	DMİN/DF	RMSEA	RMR	CFI	NFI	GFI	AGFI
İyileştirilmiş Model	1,967	0,051	0,065	0,948	0,900	0,88	0,853

Şekil 2. Yapısal Model

Sonuçlara göre algılanan kaynak güvenilirliğinin kişisel çıkarlarla uyum ($\beta_3=0,54$) üzerinde güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bilginin kabulü ($\beta_1=0,21$) ve satın alma niyeti ($\beta_2=0,19$) üzerinde de anlamlı pozitif etkisinin olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle H_1 , H_2 ve H_3 kabul edilmiştir.

Algılanan duygusal katılımın algılanan kaynak güvenilirliği ($\beta_4=0,58$) üzerinde güçlü bir pozitif etkisinin olduğu ve kişisel çıkarlarla uyum ($\beta_5=0,12$) üzerinde de anlamlı pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu durumda H_4 ve H_5 kabul edilmiştir.

Kişisel çıkarlarla uyumun fenomenle özdeşleşme ($\beta_6=0,32$) üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahiptir. Bu sonuca göre H_6 kabul edilmiştir.

Fenomenle özdeşleşmenin bilginin kabulü ($\beta_7=0,40$) üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, satın alma üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu nedenle H_7 kabul edilmiş ve H_8 reddedilmiştir.

Son olarak, bilginin kabulünün satın alma niyeti ($\beta_9=0,48$) üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olması üzerine H_9 kabul edilmiştir.

Bu sonuçlara göre yapısal model için yapılacak en güçlü yol tahmininin $DK \rightarrow KG(\beta_4=0,58)$, $KG \rightarrow KCU(\beta_3=0,54)$, $KCU \rightarrow FO(\beta_6=0,32)$, $FO \rightarrow BK(\beta_7=0,40)$ ve $BK \rightarrow SAN(\beta_9=0,48)$ olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4.4. Sonuçlar

Bu çalışma SMF'lerin marka satın alma niyeti üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışma için veriler Instagram'da paylaşılan içeriklere odaklanılarak toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, SMF'lerin değişen etki derecelerine göre bazı faktörlere bağlı olarak önemli ölçüde tüketici marka satın alma niyetini etkilediği görülmektedir.

Tüm sonuçlara bakıldığında en yüksek etki duygusal katılım ve kaynak güvenilirliği arasında olduğu tespit edilmiştir. Algılanan duygusal katılımın kaynağa güveni artırdığını ve mesaj kaynağını güvenilir bulan tüketicilerin satın alma eğiliminde olduklarını sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu

Poyraz, Ö.O. & Karaca, Y. (2023). Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 238-256.

sonuç önceki araştırmada bulunan sonuçla uyum göstermiştir (Hunter, 2009: 44-50). Tüketiciler SMF'lere ücret ödendiğini bilmesine rağmen, mikro-ünlü tarafından desteklenen markaları değerlendirirken durumdan ziyade kişiye odaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Önceki çalışmayla uyumlu olarak (Godsmith ve Clark, 2008: 308-321) mevcut çalışmanın sonuçlarına bakıldığında kaynak güvenilirliği ile bilginin kabulü arasında anlamlı bir etkinin olduğu doğrulanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi tüketiciler tatmin edici satın alma kararı almak için bilgi arayışı içerisinde olmaktadır. Çünkü bilginin riski azalttığı düşünülmektedir. Tüketiciler mesaj kaynağını uzman ve güvenilir olduğunu düşünürlerse kaynaktan gelen bilgiyi kabul etme eğiliminde olacaktır. Bilginin kabulü ise satın alma niyetleri üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bu sonuç araştırmayla tekrar doğrulanmıştır.

Bu çalışmaya göre kaynak güvenilirliği ile kişisel çıkarlarla uyum arasında bir etkinin olduğu tespit edilmiştir. Casalo vd., (2020: 510-519) yaptıkları araştırmada kişisel çıkarlarla uyumun varlığının tüketici ve SMF arasında bir uyumun göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun marka tanıtımının değerlendirilmesini ve marka satın alma niyetini yükselttiğini belirtmektedir. Ayrıca kişisel çıkarlarla uyumun varlığı mikro-ünlü ile tüketici arasında bağın oluşmasına sebep olduğu vurgulanmaktadır. Araştırmadan elde edilen bir başka sonuç ise kişisel çıkarlarla uyum ile fenomenle özdeşleşme arasındaki anlamlı etkinin olduğudur. Bütün bu bilgiler ışığında bulunan sonuçlar önceki araştırma ile uyum göstermektedir.

Son olarak, yapılan araştırma, fenomenle özdeşleşmenin bilginin kabulünü önemli ölçüde etkilediğini bulmuştur. Tüketicilerin yüksek seviyede özdeşleşmeye sahip olması SMF ile arasında sadakat ve bağlılığı arttırdığı ve bu sebeple onları rehber ve danışman olarak gördükleri önceki çalışmada tespit edilmiştir (Martin ve Peng, 2017: 276-281). Yapılan çalışmayla bu bulgular doğrulanmıştır.

Bu çalışmanın çıkış noktası, Instagram'da tanıtımı yapılan markalara ait ürünlerle ilgili içerikleri beğenen, izleyen ve yorumlayan tüketicilerin satın alma niyetlerini etkileyen faktörleri tespit etmektir. Markaların ürün ve hizmetlerini tanıtmak için yeni yollar aradığı rekabet ortamında pazarlamacılar alternatif yollar üzerinde araştırmalar yapmaktadır. Yapılan araştırma bu arayışa destek olmayı hedeflemektedir.

Elde edilen bilgiler ışığında tüketicilerin marka ürün veya hizmetleri ile ilgili bir bilgiye ulaşmak istediklerinde sıradan ve kendileri gibi gördükleri SMF'lerden etkilendikleri görülmektedir. Markalar fikir lideri olarak kabul edilen SMF'ler ile iş birliğini artırması önerilmektedir. Özellikle duygusal katılımı yoğun olan SMF'ler seçilmelidir. Çünkü tüketiciler SMF'lerin bir ücret veya fayda karşılığında marka tanıtımı yaptıklarını bilmelerine rağmen SMF'ye daha fazla odaklanmaktadır. Tüketiciler SMF'nin tutum ve tavrını olumlu olarak algıladıklarında ücretli iş birliği yaptıklarını görmezden gelmektedirler.

Bu araştırmada sadece kadın tüketicilerin verilerinin toplanması araştırma sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Yapılan çıkarımlar erkek tüketicileri temsil etmeyebilir. Sonraki çalışmaların durumu göz önünde bulundurmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca SMF'lerin takipçilerine yönelik anket paylaşma noktasında isteksiz olmaları veri toplamayı oldukça zorlaştırmaktadır.

Etik Beyan

“Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Etkisi: Instagram Örneği” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması

Poyraz, Ö.O. & Karaca, Y. (2023). Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 238-256.

süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, S. ve Çakır, V. (2017). Para-Sosyal İlişki Teorisi Perspektifinden Ürün Yerleştirme Etkililiği. *İNİF E-Dergi*, 2(2), 210-228.
- Amin, S. ve Tarun, Md T. (2021). Effect of Consumption Values on Customers' Green Purchase Intention: a Mediating Role of Green Trust. *Social Responsibility Journal*, 17(8), 1320-1336.
- Ariffin, S., Mohan, T. ve Goh, Y. (2018). Influence of Consumers' Perceived Risk on Consumers' Online Purchase Intention. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 12(3), 309-327.
- Aslan, A. ve Ünlü, D. G. (2016). Instagram Fenomenleri ve Reklam İlişkisi: Instagram Fenomenleri Gözünden Bir Uygulama. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 41-45
- Bashir, M. A. (2019). Effect of Halal Awareness, Halal Logo and Attitude on Foreign Consumers' Purchase Intention. *British Food Journal*, 121(9), 1998-2015.
- Bıçer, M. ve Kılıç, K. C. (2022). Yönetici Davranışları Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Uyarlaması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 277-291.
- Casalo, L. V., Flavian, C. ve Sanchez, S. I. (2018). Influencers on Instagram: Antecedents and Consequences of Opinion Leadership. *Journal of Business Research*, 117, 510-519.
- Chakraborty, U. (2019). The Impact of Source Credible Online Reviews on Purchase Intention: The Mediating Roles of Brand Equity Dimensions. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 13(2), 142-161.
- Chetioui, Y. ve Lebdaoui, H. (2021). Covid-19 Cause-Related Campaigns and Consumers' Purchase Intention: Does Religiosity Matter?. *Journal of Islamic Marketing*, Vol: ahead-of-print, No: ahead-of-print.
- Choi, S. M. ve Rifon, N. J. (2012). Its 1s Match: The Impact of Congruence Between Celebrity Image and Consumer Ideal Self on Endorsement Effectiveness. *Psychology & Marketing*, 29(9), 639-650.
- Connaughton, S. L. ve Daly, J. A. (2004). Identification with Leader: A Comparison of Perception of Identification Among Geographically Dispersed and Co-Located Teams. *Corporate Communications: An International Journal*, 9(2), 89-103.
- Çalık, M., Altunışık, R. ve Sütütemiz, N. (2013). Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Marka Performansı ve Pazarlama Performansı İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 137162.

- Poyraz, Ö.O. & Karaca, Y. (2023). Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 238-256.
- Çalışkan, A. (2022). Örgütsel Etik İklimi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 34-54.
- Dalla-Pria, L. ve Rodriguez-de-Dios, I. (2022). CSR Communication on Social Media: The Impact of Source and Framing on Message Credibility, Corporate Reputation and WOM. *Corporate Communications: An International Journal*, 27(3), 543-567.
- Dedeoglu, B. B. (2019). Are Information Quality and Source Credibility Really Important For Shared Content on Social Media? Moderating Role of Gender. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(1), 513-534.
- Dohen, C., Weems, C. F., Stickle, T. R., Costa, N. M. ve Berman, S. L. (2005). A Cross-Sectional Evaluation of the Factorial Invariance of Anxiety Sensivity in Adolescents and Young Adults. *Behaviour Research Trtherapy*, 43, 799-810.
- Fresno Garcia, M. D., Daly, A.J. ve Segado Sanchez-Cabezudo, S. (2016). Identifying The New Influencers in The Internet Era: Social Media and Social Network Analysis. *Revista Espanola de Investigaciones Sociologicas*, (153), 23-40
- Forbes, K. (2016). Examining The Beauty Industry's Use of Social Influencers. *Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 7(2), 78-87.
- Fornel, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Goldsmith, R. E. ve Clark, R. A. (2008). An Analysis of Factors Affecting Fashion Opinion Leadership and Fashion Opinion Seeking. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 12(3), 308-322.
- Graham, S. (2017). The Age of Micro-Celebrity Fiction: The Impact and Influence of YouTube Celebrity Authors on The 21st Centry British Publishing Trade, *The Journal of Publishing Culture*, 7, 1-14.
- Gürlek, M. ve Tuna, M. (2018). Sosyal Kimlik Teorisi Açısından Örgütsel Özdeşleşme Teorik Temelleri. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 39-48.
- Haigh, M. M. ve Brubaker, P. (2010). Examining How Image Restoration Strategy Impact Perceptions of Corporate Social Responsibility, Organization-Public Relationships, and Source Credibility. *Corparate Communications: An International Journal*, 15(4), 453-468.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2018). Multivarite Data Analysis, *Cangage Learning*. Boston: Eighth Edition
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. R. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structural Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modelling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Hu, X., Chen, Z., Davison, R. M. ve Liu, Y. (2022). Charting Consumers' Contiuned Social Commerce Intention, *Internet Research*. 32(1), 120-149.
- Huang, C. C., Wang, Y. M., Wu, T. W. ve Wang, P. A. (2013). An Empirical Analysis of the Antecedents and Performance Consequences of Using the Moodle Platform. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(2), 217-221.

- Poyraz, Ö.O. & Karaca, Y. (2023). Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 238-256.
- Huang, Z., Zhu, Y. Hao, A. ve Deng, j. (2022). How Social Presence Influences Consumer Purchase Intention in Live Video Commerce: The Mediating Role of Immersive Experience and The Moderating Role of Positive Emotions. *Journal of Research in Interactive Marketing*, Vol: ahead-of-print, No: ahead-of-print, 1-17.
- Hunter, E. (2009). Celebrity Entrepreneurship and Celebrity Endorsement: Similarities, Differences and The Effect of Deeper Engagement. (Doktora Tezi). Jönköping International Business School, JIBS Dissertation Series No: 57.
- Johnson, A. R. (2005). When Celebrity Is Tied to Immoral Behavior: Consumer Reaction to Micheal Jackson and Kobe Braynt, in NA – *Advances in Consumer Research*, 32, Geeta Menon and Akshay R. Rao, Duluth (Ed.) , MN: Association for Consumer Research, 100-101.
- Kara, I. U. ve Zekioglu, A. (2022). Sağlık Yöneticisi Adaylarının Karar Verme Tarzları ile Bilişsel Eneklilik İlişkisinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(34), 398-411.
- Karadeniz, M. ve Kocamaz, İ. (2020). An Investigation of Post-Purchase Cognitive Dissonance and Its Determinants in Online Shopping. *Journal of Yasar University*, 15, 307-315.
- Keshavarz, H. ve Givi, M. E. (2020). A Scale for Credibility Evaluation of Scientific Websites: Findings from a Cross-Contextual Approach. *Online Information Review*, 44(7), 1369-1386.
- Khamis, S., Ang, L. ve Welling, R. (2016). Self-Branding, 'Micro-Celebrity' and The Rise of Social Media Influencers, *Celebrity Studies*, DOI: 10.1080/19392397.2016.1218292.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's Alpha Reliability Coefficient. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Kovoor-Misra, S. ve Smith, M. A. (2011). Artifacts, Identification and Support for Change After an Acquisition. *Leadership & Organization Development Journal*, 32(6), 584-604.
- Lim, X. J., Mohd Radzol, A. R., Cheah, J. H. ve Wong, M. W. (2017). The Impact of Social Media Influencers on Purchase Intention and The Mediation Effect of Customer Attitude. *Asian Journal of Business Research*, 7(2), 19-36.
- Martin, F. ve Tao-Peng, F. (2017). Morality Matters? Consumer Identification with Celebrity Endorsers in China. *Asian Bus Manage*, 16(3), 272-289.
- Marwick, A. E. (2013). *Status Update: Celebrity, Publicity, and Branding in Social Media Age*, Yale University Press, New Haven & London, First Edition.
- Munnukka, J., Uusitalo, O. ve Toivonen, H. (2016). Credibility of a Peer Endorser and Advertising Effectiveness. *Journal of Consumer Marketing*, 33(3), 182-192.
- Ngamvichaikit, A. ve Beise-Zee, R. (2014). Customer Preference for Decision Authority in Credence Services: The Moderating Effect of Source Credibility and Persuasion Knowledge. *Managing Service Quality*, 24(3), 274-299.
- Nunes, Renata H., Ferreira, Jorge B., Freitas, Angilberto S. (2017). The Effects of Social Media Opinon Leaders Recommendations on Followers Intention to Buy. *Review of Business Management*, 20, 57-73.
- Ohanian, R. (1990). Construction and Validation of Scale to Measure Celebrity Endorsers' Perceived Expertise, Trustworthiness, and Attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39-52.

Poyraz, Ö.O. & Karaca, Y. (2023). Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 238-256.

- Pozharliev, R., Rossi, D. ve De Angelis M. (2022). Consumers' Self-Reported and Brain Responses to Advertising Post on Instagram: The Effect of Number of Followers and Argument Quality. *European Journal of Marketing*, 56(3), 922-948.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Senft, T. M. (2008). *Camgirls: Celebrity and Community in the Age of Social Networks (First Edition)*. New York: Peter Lang.
- Solansky, S.T. (2011). Team Identification: a Determining Factor of Performance. *Journal of Managerial Psychology*, 26(3), 247-258.
- Subramaniam, M., Taylor, N. G., Jean, B., Follman, R., Kodama, C. ve Casciotti, D. (2015). As Simple as That? Tween Credibility Assessment in a Complex Online World. *Journal of Documentation*, 71(3), 550-571.
- Teng, H., Ni, J. ve Chen, H. (2018). Relationship Between E-Servicescape and Purchase Intention Among Heavy and Light Internet Users. *Internet Research*, 28(2), 333-350.
- Thamizhvanan, A. ve Xavier, M.J. (2013). Determinants of Customers' Online Purchase Intention: An Empirical Study in India. *Journal of Indian Business Research*, 5(1), 17-32.
- Toufani, S., Stanton, J. P. ve Chikweche, T. (2017). The Importance of Aesthetics on Customers' Intentions to Purchase Smartphones. *Marketing Intelligence & Planning*, 35(3), 316-338.
- Verma, D. ve Dewani, P. P. (2021). eWOM Credibility: a Comprehensive Framework and Literature Review. *Online Information Review*, 45(3), 481-500.
- Yaylagül, Ş. (2017). Sosyal Medya Fenomenlerine Bağlanışlığın Belirlenmesi: Yükseköğretim Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(3), 219-235.

Genişletilmiş Öz

Sosyal Medya Fenomenlerinin Marka Tercihine Etkisinde Duygusal Katılım ve Kaynak Güvenilirliği Faktörlerinin Rolü: Instagram Örneği

Bu araştırmanın temel amacı marka tercihi SMF'lerin etkisinin belirlenmesidir. Bu çalışmada "marka tercihi sosyal medya fenomenleri (SMF) tüketicilerin marka tercihi (satın alma niyetini) nasıl etkiliyor?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu çalışma için oluşturulan araştırma modelinde "duygusal katılım", "kaynak güvenilirliği", "kişisel çıkarlarla uyum", "fenomenle özdeşleşme", "bilginin kabulü" ve "satın alma niyeti" faktörleri bulunmaktadır. Araştırma modelinde yer alan faktörlerin bağımlı değişken olarak belirlenen satın alma niyetinin üzerine olan doğrudan veya dolaylı etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma için sosyal medya platformu olan Instagram seçilmiştir. Instagram'ın seçilmesinin sebebi son yıllarda artan bir şekilde markaların SMF'ler ile işbirliğine giderek takipçilere ürün linki vermelerine imkan sağlamasıdır. Ayrıca milyonları geçen aktif kullanıcı sayısına sahip olan Instagram'ın video ve fotoğraftan oluşan içeriklerin anlık olarak paylaşımına izin vermesi bir diğer sebep olarak düşünülmektedir. SMF'ler kısa süre içerisinde arka arkaya birçok markaya ait ürünler hakkında bilgi ve görselleri takipçilerine ulaştırabilmektedir. Instagram üzerinde yapılan araştırmaların kısıtlı olması sebebiyle araştırma ile literatüre katkı sağlamak ayrıca amaçlanmaktadır.

Yapılan çalışmada, literatür taraması ile ortaya çıkarılan tüketicinin satın alma niyetine etki eden faktörler ile araştırma modeli kurularak model üzerinde yapısal eşitlik modellemesi analizi yapılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi analizi için toplanan verilerin açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılarak güvenilirlik ve geçerliliği ortaya konulmuştur. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi aşamasında ölçüm modelinin uyum iyilik istatistiklerinin kabul edilebilir uyum veya iyi uyum sergileyip sergilemedikleri kontrol edilmiştir. Uyum iyiliği istatistiklerinde uyum tespit edildikten sonra yapısal eşitlik modellemesi yapılmıştır. Araştırma

modelinde bulunan bu faktörlerin birbirleri üzerine olan etkileri belirlenmeye çalışılarak aralarındaki sebep sonuç ilişkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yapısal eşitlik modeli analizi sonuçlarına göre algılanan kaynak güvenilirliğinin kişisel çıkarlarla uyum üzerinde güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bilginin kabulü ve satın alma niyeti üzerinde de anlamlı pozitif etkisinin olduğu gözlenmiştir. Algılanan duygusal katılımın algılanan kaynak güvenilirliği üzerinde güçlü bir pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Kişisel çıkarlarla uyum üzerinde de anlamlı pozitif etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Kişisel çıkarlarla uyumun fenomenle özdeşleşme üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Fenomenle özdeşleşmenin bilginin kabulü üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, satın alma üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Son olarak, bilginin kabulünün satın alma niyeti üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre yapısal model için yapılacak en güçlü yol tahmininin Duygusal Katılım □ Kaynak Güvenilirliği, Kaynak Güvenilirliği □ Kişisel Çıkarlarla Uyum, Kişisel Çıkarlarla Uyum □ Fenomenle Özdeşleşme, Fenomenle Özdeşleşme □ Bilginin Kabulü ve Bilginin Kabulü □ Satın Alma Niyeti olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. En yüksek iki etkinin Bilginin Kabulü □ Satın Alma Niyeti ve Kaynak Güvenilirliği □ Kişisel Çıkarlarla Uyum olduğu tespit edilmiştir. En düşük etkinin ise Kaynak Güvenilirliği ve Satın Alma Niyeti arasında olduğu görülmüştür.

Elde edilen bilgiler ışığında tüketicilerin marka ürün veya hizmetleri ile ilgili bir bilgiye ulaşmak istediklerinde sıradan ve kendileri gibi gördükleri SMF'lerden etkilendikleri görülmektedir. Markalar fikir lideri olarak kabul edilen SMF'ler ile işbirliğini artırması önerilmektedir. Özellikle duygusal katılımı yoğun olan SMF'ler seçilmelidir. Çünkü tüketiciler SMF'lerin bir ücret veya fayda karşılığında marka tanıtımı yaptıklarını bilmelerine rağmen SMF'ye daha fazla odaklanmaktadır. Tüketiciler SMF'nin tutum ve tavrını olumlu olarak algıladıklarında ücretli işbirliği yaptıklarını görmezden gelmektedirler. Tüketiciler mesaj kaynağını uzman ve güvenilir olduğunu düşünürlerse kaynaktan gelen bilgiyi kabul etme eğiliminde olmaktadır. Ayrıca bilginin kabulünün satın alma niyeti üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu bu araştırma ile doğrulanmıştır. Bu çalışmanın çıkış noktası, Instagram'da tanıtımı yapılan markalara ait ürünlerle ilgili içerikleri beğenen, izleyen ve yorumlayan tüketicilerin satın alma niyetlerini etkileyen faktörleri tespit etmektir. Markaların ürün ve hizmetlerini tanıtmak için yeni yollar aradığı rekabet ortamında pazarlamacılar alternatif yollar üzerinde araştırmalar yapmaktadır. Yapılan araştırma bu arayışa destek olmayı hedeflemektedir. Bu araştırmada sadece kadın tüketicilerin verilerinin toplanması araştırma sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Yapılan çıkarımlar erkek tüketicileri temsil etmeyebilir. Sonraki çalışmaların durumu göz önünde bulundurmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca SMF'lerin takipçilerine yönelik anket paylaşma noktasında isteksiz olmaları veri toplamayı oldukça zorlaştırmaktadır.

Extended Abstract

The Role of Emotional Involvement and Source Reliability in The Effect of Micro-Celebrities on Brand Preference: Instagram Example

The main purpose of this research is to determine the effect of micro-celebrities on brand preference. In this study, "how do micro-celebrities affect consumers' brand preference (purchase intention) in brand preference?" search for an answer to the question. In the research model created for this study, there are "emotional involvement", "source reliability", "consistency with personal interests", "identification with the micro-celebrities", "acceptance of information" and "purchase intention" factors. It is aimed to reveal the direct or indirect effects of the factors in the research model on the purchase intention, which is determined as the dependent variable. Instagram, a social media platform, was chosen for the research. The reason why Instagram was chosen is that, in recent years, brands have increasingly cooperated with micro-celebrities to provide product links to their followers. In addition, Instagram, which has more than millions of active users, allows instant sharing of video and photo content is considered as another reason. micro-celebrities can deliver information and images about the products of many brands one after the other in a short time. Since the research on Instagram is limited, it is also aimed to contribute to the literature with the research.

In the study, structural equation modeling analysis was made on the model by establishing a research model with the factors affecting the purchase intention of the consumer revealed by the literature review. Explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis of the data collected for the structural equation modeling analysis were performed, and reliability and validity were demonstrated. In addition, during the confirmatory factor analysis stage, it was checked whether the goodness-of-fit statistics of the measurement model exhibited an acceptable fit or good fit. Structural equation modeling was performed after the fit was determined in the goodness-of-fit statistics. The effects of these factors in the research model on each other were tried to be determined and the cause-effect relationship between them was tried to be revealed.

According to the results of the structural equation model analysis, it has been determined that perceived resource reliability has a strong positive effect on compliance with self-interest. In addition, it was observed that there was a significant positive effect on the acceptance of information and purchase intention. It has been determined that perceived emotional involvement has a strong positive effect on perceived resource reliability. It was determined that there was no significant positive effect on compliance with personal interests. It was observed that compliance with self-interests had a significant positive effect on identification with the micro-celebrities. It was observed that while identification with the micro-celebrities had a positive effect on the acceptance of knowledge, it did not have a significant effect on purchasing. Finally, it has been found that the acceptance of information has a significant positive effect on purchase intention. According to these results, it would not be wrong to say that the strongest path prediction for the structural model is Emotional Engagement \rightarrow Source Reliability, Source Reliability \rightarrow Fit with Personal Interests, Fit with Personal Interests \rightarrow Identification with micro-celebrities, Identification with micro-celebrities \rightarrow Acceptance of Knowledge and Acceptance of Knowledge \rightarrow Purchase intention. It has been determined that the two highest impacts are Acceptance of Information \rightarrow Purchase intention and Source Confidence \rightarrow Fit with Personal Interests. The lowest effect was observed between Source Confidence and Purchase intention.

In the light of the information obtained, it is seen that when consumers want to reach information about brand products or services, they are affected by ordinary micro-celebrities that they see as themselves. It is recommended that brands increase cooperation with micro-celebrities, which are considered as opinion leaders. In particular, micro-celebrities with intense emotional involvement should be selected. Because consumers are more focused on micro-celebrities even though they know that micro-celebrities are promoting brands for a fee or benefit. When consumers perceive micro-celebrities attitude and behavior as positive, they ignore their paid cooperation. If consumers consider the message source to be expert and reliable, they tend to accept the information from the source. In addition, this study confirmed that the acceptance of information has a positive effect on purchase intention. The starting point of this study is to determine the factors that affect the purchasing intentions of consumers who like, watch and comment on the products of the brands promoted on Instagram. In a competitive environment where brands are looking for new ways to promote their products and services, marketers are researching alternative ways. The research aims to support this search. In this study, collecting only the data of female consumers constitutes the limitations of the research. Inferences may not be representative of male consumers. It is recommended that future studies take the situation into account. In addition, the reluctance of micro-celebrities to share surveys with their followers makes it very difficult to collect data.

Eğitim Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Belirlenmesine Yönelik Bir İnceleme: Karaman TOBB Fen Lisesi Örneği

Osman ÇEVİK*

Erkan ÇAKIR**

Öz

Eğitim kurumlarında hizmet kalitesinin artırılması için öncelikle kurumların buldukları konumu doğru görmeleri gereklidir. Bu amaçla Karaman TOBB Fen Lisesi öğrencilerinin ve velilerinin algılarına göre eğitim kurumundan almış oldukları hizmetlerden ne ölçüde tatmin oldukları Servperf ölçüm yöntemi kullanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın verileri, 2021-2022 Eğitim-Öğretim döneminde Karaman TOBB Fen Lisesi'ne kayıtlı tüm öğrencilerden ve bu öğrencilerin velilerinden anket yöntemi ile elde edilmiştir. Veriler öncelikle doğrulayıcı faktör analizleri yardımı ile değerlendirilmiş, daha sonra da t testi ve tekyönlü varyans analizi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, öğrenci ve veli algılarının yön olarak örtüştüğü ancak velilerinin öğrencilere kıyasla hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu, dolayısıyla okula yönelik memnuniyetleri bu çalışmada çıkan sonuçlarla desteklenmiştir. Genel anlamda hizmet kalitesi algıları yüksek olan öğrenci ve velilerin "fiziksel varlıklar" ve "empati" konularına yönelik algılarının ortalamaya göre düşük olduğu görülmüştür. Bu bağlamda öğrenci ve veli memnuniyetini artırabilmek için öncelikle "fiziksel varlıklar" ve "empati" faaliyetlerine yönelik çalışmalar yapılmasının gerekliliği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fen Lisesi, Hizmet Sektörü, Hizmet Kalitesi, Servperf Yöntemi.

Makele Türü: Araştırma Makalesi

An Investigation to Determine the Perceived Service Quality in Educational Institutions: Karaman TOBB Science High School Example

Abstract

To increase the quality of service in educational institutions, first of all, institutions must see their position correctly. For this purpose, it has been tried to reveal the extent to which Karaman TOBB Science High School students and their parents are satisfied with the services they receive from the educational institution according to their perceptions, by using the Servperf method. The data of the study were obtained from all students enrolled in Karaman TOBB Science High School and their parents in the 2021-2022 Academic Year by questionnaire method. The data were first evaluated with the help of confirmatory factor analysis, and then analyzed with t-test and one-way analysis of variance. As a result of the analyzes, it was found that the perceptions of students and parents overlapped in terms of direction, but the perceptions of the service quality of the parents were higher than the students, thus their satisfaction with the school was supported by the results of this study. It has been observed that the perceptions of students and parents, who have high service quality perceptions in general, about "physical assets" and "empathy" are lower than the average. In this context, to increase student and parent satisfaction, it has been revealed that it is necessary to conduct studies on "physical assets" and "empathy" activities.

Keywords: Science High School, Service Sector, Service Quality, Servperf Method.

Article Type: Research Article

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, osmancevik@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-2217-8876

** Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, ble@email.com, ORCID iD: 0000-0003-3160-933X 0000-0001-8548-4726

1. GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme ile ülke sınırlarının ortadan kalktığı dünyada, işletmeler açısından rekabet ortamı, savaş alanına dönmüştür. Bu ortamda geleneksel pazarlama faaliyetleri ile ayakta kalmak mümkün görülmemektedir. Yeniliğe açık olmayan, kendini geliştirmeyen, kurumsal yapıya sahip olmayan işletmelerin yaşam süreleri oldukça kısalmaya başlamıştır. Müşteri beklentilerinin yükseldiği, algıların ön plana çıktığı, pazarda bir adım öne geçmek isteyen işletmeler için verdikleri hizmetin kalitesini ölçmek de zaruri hale gelmiştir.

Hizmet sektörü içinde eğitim, tüm kesimleri ilgilendirmesi nedeniyle, üzerinde dikkatle durulması gereken bir alandır. Çıktı olarak eğitim sisteminin kalitesinin doğru ölçülmesinin, eğitim sisteminin konumlandırılmasında sağlayacağı yararlar aşikârdır. Bu bağlamda Türk Eğitim Sistemi içerisinde, akademik eğitim açısından oldukça önemli bir yere sahip olan Fen Liseleri özelinde düşünülecek olursa, verilen eğitim kalitesi, gelecekte yetiştirilecek bilim insanlarının kalitesinin de belirleyici unsuru olacaktır.

Fen Liselerinin eğitim sistemi içerisinde bulunduğu önemli konuma rağmen, bu liseler üzerine bilimsel anlamda yeterli çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Nitelikli bilim insanı yetiştirme amacıyla kurulan Fen Liselerinin hizmet kalitesinin ölçülmesi bu araştırmanın ana hedefini oluşturmaktadır. Bu hedefe ulaşmak için farklı hizmet sektörlerinde uygulanabilen Servperf ölçüm tekniği ile söz konusu bu liselerin eğitim kalitesi ölçülmeye çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Eğitimde Hizmet Kalitesi

Hizmet, en basit ifadeyle, bedeli ödenerek elde edilen soyut bir doyum olarak tanımlanabilir (Fettahlıoğlu, Polat ve Demir, 2016). Bir başka tanıma göre ise, insanların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla belirli bir fiyattan satışa sunulan, yarar ve doyum sağlayan, soyut faaliyetler olarak tanımlanabilir (Sayım ve Aydın, 2011). Hizmet kavramının farklı tanımları olsa da en bariz özelliği soyut olmasıdır (Orhan, 2016). Hizmet kalitesi, hizmet düzeyinin müşteri beklentilerini ne kadar iyi karşıladığının bir ölçüsüdür. Kaliteli hizmet sunmak, müşteri beklentilerine tutarlı bir şekilde uyum sağlamak anlamına gelir (Lewis ve Booms, 1983).

Hizmetten sağlanan yarar, deneyime dayalıdır (Sayım ve Aydın, 2011). Hizmette performans değerlendirmesinin tüketicilerin algısına bağlı olması nedeniyle işletmelerin kendilerini tüketiciye kabul ettirmesi zor olmaktadır (Can, 2016). Hizmetler, mallara göre daha soyut özelliklere sahip olduklarından, hizmetlerle ilgili olarak yapılan araştırmalar da nispeten daha zordur (Altunışık, Özdemir ve Torlak, 2014).

Günümüzde insanların ihtiyaçlarının karşılanması için toplumda bunun karşılığı olarak mal ve hizmet üreten birçok işletme ve kurum ortaya çıkmıştır. Bu hizmeti veren kurumlar, eğitim gibi tüm toplumu etkileyecek statüye sahipse, verilen hizmetin kalitesine yönelik beklentiler de o derece üst seviyeye çıkmaktadır. Özellikle devlet tarafından yönetilen kurumların hizmet kalitesi algısının beklentilerin altında kaldığı (Songur, 2015; Gerşil ve Güven, 2018) göz önüne alındığında, bilim üretmesi beklenen ve eğitimin üst dinamiklerini oluşturan kurumların hizmet kalitesinin ölçülmesi, toplumun geleceği açısından yol gösterici olacaktır.

Eğitim kurumlarında hizmet kalitesini belirleyici en önemli faktör öğrencidir. Öğrenci beklentilerini karşılayarak, verdikleri eğitimin kalitesini sürekli yükseltmeyi hedefleyen eğitim kurumlarında, eğitimde hizmet kalitesinin ölçülmesi ve değerlendirilmesinde öğrenci beklentileri önemli bir yer tutar (Şahin, 2011). Öğrencinin almış olduğu hizmet kalitesiyle ilgili algılamaları ile öğrenci memnuniyet düzeyi arasında da doğru bir orantı bulunmaktadır (Öz ve Esra, 2014).

Akademik anlamda en üst potansiyele sahip çocukların eğitim gördüğü Fen liseleri, fen ve matematik alanındaki üstün yetenekli gençlerin eğitim ve öğretim gördüğü okullardır (Türk, 2018: 439). Bu bağlamda ortaöğretim seviyesinde eğitim kalitesine yönelik öğrenci algılamalarının en iyi değerlendirilebileceği okul türlerinden birisi Fen liseleridir. Çünkü Millî Eğitim Bakanlığı'nın "Fen Liseleri Yönetmeliği (1999)" ile "Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği (2013)"ne göre bu liselerin kuruluş amacı, zekâ düzeyleri yüksek, matematik ve fen bilimlerinde yetenekli, yeni teknolojileri kullanabilen, araştırma yapmaya yönlendirilecek, nitelikli bilim insanları olabilecek öğrencileri yetiştirmektir.

2.2. Eğitimde Hizmet Kalitesinin Servperf Yöntemi ile Ölçülmesi

Eğitim hizmetlerinde kaliteyi ölçmek oldukça güç ve karmaşıktır. Eğitim kurumlarında çalışan öğretmen ve öğrenciler arasındaki ilişkiler, öğrencilerin tatmin düzeyi ve verilen hizmet kalitesinin objektif olarak ölçülmesini zorlaştırmaktadır (Şahin, 2011). Literatür incelendiğinde, hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik olarak çeşitli modellerin geliştirildiği ve bu modellerin test edildiği görülmektedir. Bu çalışmaların tamamı boşluk modeli temelinde kurgulanmıştır.

Boşluk modeli ilk olarak Parasuraman ve arkadaşları (1985) tarafından yapılan bir çalışma ile ortaya çıkmıştır. Müşterilerin bekledikleri ile algıladıkları arasındaki boşluğu kapatmak, kaliteli hizmet sunmak için kritik öneme sahiptir. Bu durum da boşluk modelinin temelini oluşturur. Kusursuz bir dünyada beklentiler ve algılar aynı olacaktır: Müşteriler, alacaklarını ve almaları gerektiğini düşündükleri şeyi aldıklarını algılayacaklardır (Zeithaml, Bitner ve Gremler, 2017).

Hizmet kalitesi bilgisini artırmak ve temel sorunların araştırılmasını teşvik etmek için hizmet kalitesi anlayışına önemli katkı sağlayan Boşluk modeline göre (Mudie ve Pirrie, 2006: 90), hizmet kalitesine ve tüketicilere hizmet sunumu bağlamındaki görevlere ilişkin yöneticilerin algılamalarına yönelik bir dizi temel tutarsızlık veya boşluk mevcuttur. Bu boşluklar, tüketicilerin yüksek kaliteli olarak algılayacağı bir hizmeti sunma girişiminde büyük engeller yaratabilir. Her bir boşluğun büyüklüğü ve yönü hizmet kalitesini etkilemektedir (Parasuraman, Zeithaml, Zeithalm ve Berry, 1985).

Boşluk modeli, hizmet pazarlamasındaki temel kavramları, stratejileri ve kararları müşteriyle başlayacak şekilde konumlandırmaktadır. Kuruluşun görevlerini, müşteri beklentileri ve algıları arasındaki boşluğu kapatmak için ihtiyaç duyulan şeyler etrafında inşa etmektedir. Hizmet kalitesinin boşluk modeli, kaliteli hizmet ve hizmet pazarlamasını iyileştirmeye çalışan hizmet kuruluşları için bir çerçeve görevi görmektedir (Zeithaml ve diğ., 2017).

Boşluk modeline dayalı olarak geliştirilen Servqual yöntemi, hizmet kalitesi değerlendirmesinde temel çerçeve olarak sıklıkla kullanılmaktadır (Faganel, 2010; Milojević ve Radosavljević, 2019). Ancak Cronin ve Taylor, Servqual yönteminde hizmet kalitesinin belirlenmesinde esas olan müşteri algısı ve beklentileri arasındaki farkı kullanmak yerine, performansa dayalı olarak hizmet kalitesini ölçmeyi önermişlerdir. Bu amaçla Servperf yöntemini geliştirmişlerdir. Servqual yönteminde beklenti için 22 birim, algılama için 22 birim kullanılırken, Servperf yönteminde işletmenin algılanan performansı olarak sadece 22 birim kullanılmakta ve işletmenin hizmet performansı doğrudan ölçülmektedir (Örs, 2007).

Servperf ölçeğinin yakaladığı performansa dayalı hizmet kalitesi ölçümleri, yöneticilere, zamana ve belirli tüketici alt gruplarına (örneğin, demografik alt kategoriler, bireysel müşterilere) göre çizilebilecek bir toplam hizmet kalitesi puanı oluşturarak hizmet kalitesi algılarının uzunlamasına bir indeksini sağlayabilmektedir. Bu nedenle Servperf ölçeğinin, hizmet yöneticilerinin genel hizmet kalitesi tutumlarını ölçmek için yararlı bir araç olduğu görülmektedir (Cronin ve Taylor, 1994). Buradan

hareketle yapılan bu çalışmada boşluk modeline dayalı olarak, eğitimde hizmet kalitesinin ölçülmesinde hizmet kalitesi tutumlarını ölçmeye uygun olan Servperf yöntemi kullanılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Fen Lisesi öğrenci ve dolayısıyla velilerinin almış olduğu hizmet kalitesini ölçmek ve buradan hareketle kullanılan hizmet kalitesi ölçeğinin eğitim hizmetlerinde kullanımının sonuçlarını değerlendirmektir. Ayrıca Fen Lisesi düzeyinde eğitim veren kurumlarda hizmet kalitesini artırma fırsatları incelenmiştir. Çalışmada bu amaç doğrultusunda, Karaman TOBB Fen Lisesi öğrencilerinin ve bu öğrencilerin velilerinin algılarına göre eğitim kurumunun hizmet kalitesi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Hizmet sektörü içinde eğitim, tüm kesimleri ilgilendirmesi nedeniyle, üzerinde dikkatle durulması gereken bir alandır. Geleceği şekillendiren eğitim kurumlarının hizmet kalitesinin doğru olarak ölçülmesi, sadece bugünü değil geleceği de etkileyecektir. Ayrıca bu yapının temel taşları olan öğrenci ve bu öğrencilerin ailelerinin algılarının ayrı ayrı değerlendirilmesi ve karşılaştırılması hizmet kalitesinin doğru konumlandırılması açısından önemlidir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Karaman TOBB Fen Lisesi öğrencileri oluşturmaktadır. 2021-2022 eğitim öğretim döneminde Karaman TOBB Fen Lisesi'nin kayıtlı toplam 449 öğrencisi bulunmaktadır. Bu öğrencilerin tamamına ulaşma imkânı olduğu için örnekleme yapılmamış, tam sayım yöntemiyle öğrencilere ve velilerinin tamamına, online olarak hazırlanan anket linki duyurularak gerekli açıklamalar yapılmıştır. Ancak ankete 317 öğrenci ve 212 veli geri dönüş sağlamıştır. Ankete katılım oranı öğrencilerde %70,6'ya velilerde ise %47,2'ye ulaşmıştır. Hazırlanan online ankette boş bırakma seçeneği olmadığı için cevaplanan anketlerde veri kaybı olmamıştır.

3.3. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma 2021-2022 eğitim öğretim döneminde gerçekleştirilmiş olup, araştırmanın kapsamına Karaman TOBB Fen Lisesi öğrencileri ve bu öğrencilerin velileri alınmıştır. Bu nedenle araştırma sonucunun bütün Fen Liselerine genellenemeyecek olması bu çalışmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Fen Liseleri buldukları bölgenin gelişmişlik düzeyi doğrultusunda merkezi sınavla ve tercihle öğrenci alan ortaöğretim okullarıdır. Ayrıca merkezi sınavın dışında, özel okullar bünyesinde de Fen Liseleri açılabilir. Çalışmanın bu farklı koşullara sahip okullara yönelik genellenebilmesi için daha kapsamlı başka çalışmalara ihtiyaç vardır.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

Yapılan bu çalışmada belirlenen amaca ilişkin olarak aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir:

H₁: Hizmet kalitesinin unsurları, demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1a}: Öğrencilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumu cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1b}: Velilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumu cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1c}: Öğrencilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumu devam ettikleri sınıfa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1d}: Velilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumu öğrencilerinin devam ettikleri sınıfa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1e}: Öğrencilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumu ailelerinin gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1f}: Velilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumu gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1g}: Velilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumu eğitim seviyelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1h}: Velilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumu yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₂: Öğrencilerin hizmet kalitesi unsurlarını algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H₃: Velilerin hizmet kalitesi unsurlarını algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H₄: Öğrenciler ve velilerin algıladıkları hizmet kalitesi seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3.5. Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada hizmet kalitesi ölçüm aracı olarak, literatürde en yaygın kullanılan iki ölçüm aracından biri olan Servperf Ölçüm Yöntemi kullanılmıştır (Jain ve Gupta, 2004: 33). Araştırmanın verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeyi amaçlayan sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise Cronin ve Taylor (1994) tarafından geliştirilen “Servperf Hizmet Kalitesi Ölçeği”nden uyarlanan algılanan hizmet kalitesini ölçmeye yönelik 22 adet ifade yer almaktadır. Anket formu öğrenci ve veli durumuna göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Katılımcıların hizmet kalitesini ölçmeye yönelik verecekleri cevaplar 5’li Likert ölçeği (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) ile değerlendirilmiştir.

Servperf Ölçeğinde yer alan 22 ifade beş boyutta (fiziki özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati) ifade edilmektedir. Bu boyutlarda yer alan ifadeler ve açıklamaları Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Servperf Ölçeğinin Boyutları

Boyutlar	Sorular	İçerik
Fiziksel Varlıklar	1-4	Fiziksel olanaklar, ekipman ve personelin görünümü.
Güvenilirlik	5-9	Söz verilen hizmeti güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirme yeteneği.
Heveslilik	10-13	Müşterilere yardım etme ve hızlı hizmet sağlama istekliliği.
Güvence	14-17	Çalışanların bilgisi ve nezaketi ile güven ve itimat uyandırma yetenekleri.
Empati	18-22	İşletmenin müşterilere sağlamış olduğu özenli ve bireyselleştirilmiş ilgi.

Kaynak: Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1986: 21-23.

Genel anlamda Servperf yöntemindeki 5 boyut ile hizmet kalitesi ölçülmeye çalışılmaktadır. Eğitim sektörü özelinde düşünülecek olursa, hizmet kalitesi ile ulaşılmak istenen ise öğrenci memnuniyetidir. Bu bağlamda araştırmanın modeli Şekil 1’deki gibi ifade edilebilir.

Kaynak: Milojević ve Radosavljević, 2019.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.6. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla bir içsel tutarlılık ölçütü olarak ölçekte yer alan bütün maddelerin, araştırmacının varsaydığı şekliyle bir bütün oluşturup oluşturmadığını gösteren (Nakip, 2013: 204) Cronbach’s Alpha yapı güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır. Genel kabullere göre Cronbach’s Alpha değerinin 0-0,40 arasında olması ölçeğin güvenli olmadığını, 0,40-0,60 arasında olması düşük güvenirlikte olduğunu, 0,60-0,80 arasında olması oldukça güvenilir olduğunu ve 0,80-1,00 arasında olması ise yüksek güvenirlikte olduğunu ifade etmektedir (Akgül ve Çevik, 2005: 435-436; Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19).

Tablo 2. Kullanılan Ölçek İçin Hesaplanan Cronbach’s Alpha Değerleri

Boyutlar	İfade Sayısı	Öğrenci Grubu	Veli Grubu
Fiziksel Varlıklar	4	0,755	0,864
Güvenilirlik	5	0,841	0,916
Heveslilik	4	0,771	0,885
Güvence	4	0,822	0,898
Empati	5	0,833	0,916
Genel	22	0,941	0,971

Tablo 2’den görüldüğü üzere, öğrenci grubunda “fiziksel varlıklar” boyutu 0,755 ve “heveslilik” boyutu 0,771 değeri ile oldukça güvenilir kabul edilen Cronbach’s Alpha değerine sahip iken diğer boyutlar ile veli grubuna ait tüm boyutların yüksek derecede güvenilir kabul edilen Cronbach’s Alpha değerlerine sahip oldukları belirlenmiştir.

Çalışmada geçerliliği kabul edilen bir ölçek kullanıldığı için Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmayıp sadece Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçeğin DFA sonuçlarına ilişkin değerler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğrenci ve Veliler İçin Kullanılan Ölçeklere İlişkin DFA Sonuçları

Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri*	Hesaplanan Uyum İndeksleri (Öğrenci)	Hesaplanan Uyum İndeksleri (Veli)
$\chi^2/sd \leq 5$	2,681	2,541
GFI $\geq 0,85$	0,868	0,831
CFI $\geq 0,90$	0,918	0,934
RMSEA $\leq 0,08$	0,07	0,08

* **Kaynak:** Karagöz, 2017.

Tablo 3'te verilen DFA neticesinde elde edilen uyum iyiliği değerleri, ölçeğin hem öğrenciler hem de veliler için öngörülen beş faktörlü kuramsal yapısı ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Veli grubu için GFI değeri sınırın çok az altında bulunmuş, ancak sınır değere çok yakın olduğu için bu durumun bir sorun teşkil etmeyeceği düşünülmektedir.

Kullanılacak test türünün belirlenmesi adına toplanan verilerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları ile değerlendirilmiştir. Elde edilen değerler Tablo 4'te verilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının -2 ile +2 aralığında olması, verilerin normal dağılım şartı için yeterli kabul edilmektedir (Şencan, 2002: 459; Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 214).

Tablo 4. Öğrenci ve Veli Verilerinin Betimsel İstatistikleri

Boyutlar		Art. Ort.	S. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Genel	Öğrenci	3,1962	0,75711	-0,408	0,203
	Veli	3,4556	0,82546	-1,055	1,471
Fiziksel Varlıklar	Öğrenci	2,9440	0,83924	-0,103	-0,364
	Veli	3,2264	0,91494	-0,498	-0,113
Güvenilirlik	Öğrenci	3,3394	0,88625	-0,585	-0,033
	Veli	3,6047	0,88408	-1,421	2,065
Heveslilik	Öğrenci	3,3407	0,84817	-0,550	0,079
	Veli	3,6073	0,86190	-1,304	2,126
Güvence	Öğrenci	3,2437	0,90356	-0,483	-0,105
	Veli	3,5035	0,86721	-1,118	1,609
Empati	Öğrenci	3,1009	0,91411	-0,307	-0,278
	Veli	3,3302	0,96519	-0,698	0,070

Tablo 4'teki sonuçlara göre değerler, verilerin normal ve/veya normale yakın dağıldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla analizlerde parametrik testlerin kullanılabilmesi belirlenmiştir.

3.7. Bulgular

Bu kısımda, elde edilen veriler frekans-yüzde analizleri, t testi ve Tekyönlü Varyans Analizi yöntemleri ile analiz edilmiş, kurulan hipotezler test edilmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Sınıf	N	%	Ailenin Geliri	N	%
9. Sınıf	79	24,9	0-3.999 TL	60	18,9
10. Sınıf	97	30,6	4.000-6.999 TL	101	31,9
11. Sınıf	81	25,6	7.000-9.999 TL	78	24,6
12. Sınıf	60	18,9	10.000 TL ve üzeri	78	24,6
Toplam	317	100,0	Toplam	317	100,0
Cinsiyet	N	%			

Kız	172	54,3
Erkek	145	45,7
Toplam	317	100,0

Tablo 5'ten araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri incelendiğinde; katılımcıların %54,3'ü kız, %45,7'si erkek bireylerden oluşmaktadır. Ankete katılanların sınıf dağılımına bakıldığında ise %24,9'u 9. sınıf, %30,6'sı 10. sınıf, %25,6'sı 11. sınıf ve %18,9'u 12. sınıfa devam etmektedir. Gelir grupları içerisinde en büyük payı (%31,9) 4.000-6.999 TL arası gelire sahip ailelerin çocuklarının aldığı görülmektedir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Velilerin Demografik Özellikleri

Çocuklarının Sınıfı	N	%	Gelir	N	%
9. Sınıf	71	33,5	0-3.999 TL	45	21,2
10. Sınıf	66	31,1	4.000-6.999 TL	69	32,5
11. Sınıf	48	22,6	7.000-9.999 TL	46	21,7
12. Sınıf	27	12,7	10.000 TL ve üzeri	52	24,5
Toplam	212	100,0	Toplam	212	100,0
Öğrenim Durumu	N	%	Yaş	N	%
İlkokul	26	12,3	40 ve altı	50	23,6
Ortaokul	14	6,6	41-45	82	38,7
Lise	58	27,4	46-50	48	22,6
Önlisans	12	5,7	51 ve üstü	32	15,1
Lisans	77	36,3	Toplam	212	100,0
Yüksel Lisans	25	11,8			
Toplam	212	100,0			
Cinsiyet	N	%			
Kadın	107	50,5			
Erkek	105	49,5			
Toplam	212	100,0			

Tablo 6'da araştırmaya katılan velilerin demografik özellikleri verilmiştir. Buna göre, katılımcıların %50,5 kadın, %49,5'i erkek velilerden oluşmaktadır. Ankete katılanların %33,5'i 9. sınıf, %31,1'i 10. sınıf, %22,6'sı 11. sınıf ve %12,7'si 12. sınıf öğrencisi velisidir. Gelir grupları içerisinde en büyük payı %32,5 ile 4.000-6.999 TL arası gelire sahip olan veliler oluşturmaktadır. Öğrenim durumuna göre lisans mezunları %36,3 ile en büyük grubu oluşturmaktadır. Yaş olarak da 41-45 yaş aralığı %38,7 ile yine en büyük grubu oluşturmaktadır.

Tablo 7. Öğrenci ve Velilerin Hizmet Kalitesine Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılaşma Durumu

Boyutlar	Cinsiyet	Öğrenci						Veli					
		N	Ort	ss	sd	t	p	N	Ort	ss	sd	t	p
Genel	Kız	172	3,19	0,73	315	-0,137	0,891	107	3,45	0,78	210	-0,057	0,955
	Erkek	145	3,20	0,79				105	3,46	0,87			
Fiziksel Varlıklar	Kız	172	2,96	0,83	315	0,319	0,750	107	3,19	0,90	210	-0,596	0,552
	Erkek	145	2,92	0,86				105	3,26	0,93			
Güvenilirlik	Kız	172	3,31	0,86	315	-0,582	0,561	107	3,62	0,85	210	0,356	0,722
	Erkek	145	3,38	0,92				105	3,58	0,92			
Heveslilik	Kız	172	3,31	0,82	315	-0,677	0,499	107	3,61	0,82	210	-0,037	0,971
	Erkek	145	3,38	0,88				105	3,61	0,91			
Güvence	Kız	172	3,24	0,85	315	0,042	0,967	107	3,49	0,85	210	-0,218	0,828
	Erkek	145	3,24	0,96				105	3,52	0,89			
Empati	Kız	172	3,12	0,88	315	0,300	0,764	107	3,34	0,88	210	0,095	0,924

Erkek	145	3,08	0,95	105	3,32	1,04
-------	-----	------	------	-----	------	------

Öğrencilerin ve velilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, hizmet kalitesinin göstergesi olan ifadelerin hem genel hem de boyutlar açısından, öğrenci ve veli görüşlerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür (tüm gruplar da $p>0,05$ ’tir). Bu sonuçlara göre, H_{1a} ve H_{1b} hipotezleri desteklenmemiştir. Yani hem öğrencilerin hem de velilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma durumları cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 8. Öğrencilerin Hizmet Kalitesine Yönelik Görüşlerinin Devam Ettikleri Sınıflara Göre Farklılaşma Durumu

Boyutlar	Sınıf	N	Ort.	ss	F	p
Genel	9. Sınıf	79	3,27	0,73	1,177	0,318
	10. Sınıf	97	3,24	0,80		
	11. Sınıf	81	3,07	0,72		
	12. Sınıf	60	3,21	0,76		
	Toplam	317	3,20	0,76		
Fiziksel Varlıklar	9. Sınıf	79	3,07	0,80	6,015	0,001
	10. Sınıf	97	3,14	0,82		
	11. Sınıf	81	2,67	0,80		
	12. Sınıf	60	2,82	0,87		
	Toplam	317	2,94	0,84		
Levene İstatistiği: 0,744; $p=0,526$						
Post Hoc Testi (Scheffé Sonuçları)		Ortalamalar Arası Fark		p		
9. sınıf	11. sınıf	0,39995		0,025		
Güvenilirlik	9. Sınıf	79	3,35	0,82	2,426	0,066
	10. Sınıf	97	3,23	0,98		
	11. Sınıf	81	3,26	0,85		
	12. Sınıf	60	3,60	0,83		
	Toplam	317	3,34	0,89		
Heveslilik	9. Sınıf	79	3,31	0,84	0,093	0,964
	10. Sınıf	97	3,34	0,89		
	11. Sınıf	81	3,35	0,78		
	12. Sınıf	60	3,38	0,91		
	Toplam	317	3,34	0,85		
Güvence	9. Sınıf	79	3,18	0,87	0,931	0,426
	10. Sınıf	97	3,27	0,96		
	11. Sınıf	81	3,16	0,84		
	12. Sınıf	60	3,40	0,93		
	Toplam	317	3,24	0,90		
Empati	9. Sınıf	79	3,39	0,87	6,972	0,000

10. Sınıf	97	3,23	0,91
11. Sınıf	81	2,87	0,91
12. Sınıf	60	2,83	0,87
Toplam	317	3,10	0,91

Levene İstatistiği: 0,052; p=0,984

Post Hoc Testi (Scheffe Sonuçları)	Ortalamalar Arası Fark	p	
9. Sınıf	11. Sınıf	0,51327	0,004
	12. Sınıf	0,55734	0,004

Öğrencilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin sınıflarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre; ifadelerin tamamında-genel durumda (F=1,177; p=0,318), “güvenilirlik” (F=2,426; p=0,066), “heveslilik” (F=0,093; p=0,964) ve “güvence” (F=0,931; p=0,426) boyutlarında öğrencilerin görüşlerinin sınıflara göre bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak “fiziksel varlıklar” boyutunda 9. Sınıflar ile 11. Sınıflar arasında (p=0,025), “empati” boyutunda ise 9. Sınıflar ile 11. (p=0,004) ve 12. Sınıflar (p=0,004) arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda H_{1c} hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 9. Velilerin Hizmet Kalitesine Yönelik Görüşlerinin Öğrencilerinin Devam Ettikleri Sınıflara Göre Farklılaşma Durumu

Boyutlar	Sınıf	N	Ort.	ss	F	p
Genel	9. Sınıf	71	3,50	0,82	3,126	0,027
	10. Sınıf	66	3,63	0,80		
	11. Sınıf	48	3,17	0,88		
	12. Sınıf	27	3,40	0,69		
	Toplam	212	3,46	0,83		

Levene İstatistiği: 0,764; p=0,515

Post Hoc Testi (Scheffe Sonuçları)	Ortalamalar Arası Fark	p	
10. sınıf	11. sınıf	0,46195	0,032

Fiziksel Varlıklar	9. Sınıf	71	3,26	0,85	4,817	0,003
	10. Sınıf	66	3,50	0,93		
	11. Sınıf	48	2,87	0,94		
	12. Sınıf	27	3,12	0,81		
	Toplam	212	3,23	0,91		

Levene İstatistiği: 0,332; p=0,802

Post Hoc Testi (Scheffe Sonuçları)	Ortalamalar Arası Fark	p	
10. sınıf	11. sınıf	0,63163	0,004

Güvenilirlik	9. Sınıf	71	3,65	0,87	1,738	0,160
	10. Sınıf	66	3,71	0,88		
	11. Sınıf	48	3,35	0,99		
	12. Sınıf	27	3,70	0,68		
	Toplam	212	3,61	0,88		

Heveslilik	9. Sınıf	71	3,63	0,85	1,653	0,178
-------------------	----------	----	------	------	-------	-------

	10. Sınıf	66	3,75	0,82		
	11. Sınıf	48	3,39	0,97		
	12. Sınıf	27	3,58	0,76		
	Toplam	212	3,61	0,86		
Güvence	9. Sınıf	71	3,50	0,83	3,452	0,017
	10. Sınıf	66	3,72	0,84		
	11. Sınıf	48	3,20	0,92		
	12. Sınıf	27	3,51	0,79		
	Toplam	212	3,50	0,87		
Levene İstatistiği: 0,514; p=0,673						
Post Hoc Testi (Scheffe Sonuçları)		Ortalamalar Arası Fark	p			
10. sınıf	11. sınıf	0,52036	0,018			
Empati	9. Sınıf	71	3,45	0,95	3,279	0,022
	10. Sınıf	66	3,51	0,93		
	11. Sınıf	48	3,04	0,97		
	12. Sınıf	27	3,09	0,96		
	Toplam	212	3,33	0,97		
Levene İstatistiği: 0,400; p=0,753						
Post Hoc Testi (Tukey Sonuçları) *		Ortalamalar Arası Fark	p			
10. Sınıf	11. Sınıf	0,47159	0,047			

* Scheffe testi ile farklılık tespit edilemediği için Tukey testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Velilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin öğrencilerinin devam ettikleri sınıflara göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir. Bu sonuçlara göre; “güvenilirlik” (F=1,738; p=0,160) ve “heveslilik” (F=1,653; p=0,178) boyutlarında velilerin görüşlerinin öğrencilerinin devam ettiği sınıflara göre bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak ifadelerin tamamında-genel durumda (p=0,032), “fiziksel varlıklar” boyutunda (p=0,004), “güvence” boyutunda (p=0,018) ve “empati” boyutunda (p=0,047) 10. Sınıflar ile 11. Sınıflar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda H_{1d} hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 10. Öğrencilerin Hizmet Kalitesine Yönelik Görüşlerinin Ailelerinin Gelir Seviyelerine Göre Farklılaşma Durumu

Boyutlar	Gelir	N	Ort.	ss	F	p
Genel	0-3.999 TL	60	3,00	0,88	3,179	0,024
	4.000-6.999 TL	101	3,35	0,66		
	7.000-9.999 TL	78	3,24	0,73		
	10.000 TL ve +	78	3,11	0,76		
	Toplam	317	3,20	0,76		
Levene İstatistiği: 1,196; p=0,311						
Post Hoc Testi (Scheffe Sonuçları)		Ortalamalar Arası Fark	p			
0-3.999 TL	4.000-6.999 TL	-0,34623	0,047			
	0-3.999 TL	60	2,92	0,94	1,285	0,279

Fiziksel Varlıklar	4.000-6.999 TL	101	3,05	0,77		
	7.000-9.999 TL	78	2,97	0,81		
	10.000 TL ve +	78	2,81	0,86		
	Toplam	317	2,94	0,84		
Güvenilirlik	0-3.999 TL	60	3,13	1,05	2,502	0,059
	4.000-6.999 TL	101	3,51	0,76		
	7.000-9.999 TL	78	3,34	0,88		
	10.000 TL ve +	78	3,28	0,88		
	Toplam	317	3,34	0,89		
Heveslilik	0-3.999 TL	60	3,12	0,97	2,285	0,079
	4.000-6.999 TL	101	3,48	0,74		
	7.000-9.999 TL	78	3,34	0,86		
	10.000 TL ve +	78	3,33	0,84		
	Toplam	317	3,34	0,85		
Güvence	0-3.999 TL	60	2,95	1,02	4,845	0,003
	4.000-6.999 TL	101	3,45	0,79		
	7.000-9.999 TL	78	3,34	0,86		
	10.000 TL ve +	78	3,11	0,92		
	Toplam	317	3,24	0,90		
Levene İstatistiği: 3,045; p=0,029 <0,05						
Post Hoc Testi (Tamhane Sonuçları) * Ortalamalar Arası Fark p						
0-3.999 TL	4.000-6.999 TL		-0,49385			0,011
Empati	0-3.999 TL	60	2,88	0,99	2,630	0,050
	4.000-6.999 TL	101	3,24	0,90		
	7.000-9.999 TL	78	3,20	0,86		
	10.000 TL ve +	78	3,00	0,90		
	Toplam	317	3,10	0,91		
* Varyanslar homojen olmadığı için Scheffe testi yapılmamış, Tamhane testi yapılmıştır.						

Öğrencilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin ailelerinin gelirlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir. Bu sonuçlara göre; “fiziksel varlıklar” (F=1,285; p=0,279), “güvenilirlik” (F=2,502; p=0,059), “heveslilik” (F=2,285; p=0,079) ve “empati” (F=2,630; p=0,050) boyutlarında öğrencilerin görüşlerinin ailelerinin gelirlerine göre bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak ifadelerin tamamında-genel durumda (p=0,047) ve “güvence” boyutunda (p=0,003) ailelerinin geliri 4.000 TL'nin altında olanlarla 4.000–6.999 TL arasında olanların görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda H_{1e} hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 11. Velilerin Hizmet Kalitesine Yönelik Görüşlerinin Gelir Seviyelerine Göre Farklılaşma Durumu

Boyutlar	Gelir	N	Ort.	ss	F	p
Genel	0-3.999 TL	45	3,47	0,90	2,982	0,032

4.000-6.999 TL	69	3,64	0,55
7.000-9.999 TL	46	3,46	0,84
10.000 TL ve +	52	3,20	0,99
Toplam	212	3,46	0,83

Levene İstatistiği: 4,780; $p=0,003 <0,05$

Post Hoc Testi (Tamhane Sonuçları) *		Ortalamalar Arası Fark	p
4.000-6.999 TL	10.000 TL ve üzeri	0,44693	0,027

Fiziksel Varlıklar	0-3.999 TL	45	3,23	0,97	2,489	0,061
	4.000-6.999 TL	69	3,41	0,71		
	7.000-9.999 TL	46	3,25	0,92		
	10.000 TL ve +	52	2,96	1,06		
	Toplam	212	3,23	0,91		

Güvenilirlik	0-3.999 TL	45	3,71	0,92	2,968	0,033
	4.000-6.999 TL	69	3,76	0,58		
	7.000-9.999 TL	46	3,60	0,88		
	10.000 TL ve +	52	3,31	1,11		
	Toplam	212	3,61	0,88		

Levene İstatistiği: 6,084; $p=0,001 <0,05$

Post Hoc Testi (Tamhane Sonuçları) *		Ortalamalar Arası Fark	p
4.000-6.999 TL	10.000 TL ve üzeri	0,45463	0,044

Heveslilik	0-3.999 TL	45	3,58	1,00	2,974	0,033
	4.000-6.999 TL	69	3,79	0,55		
	7.000-9.999 TL	46	3,67	0,83		
	10.000 TL ve +	52	3,33	1,04		
	Toplam	212	3,61	0,86		

Levene İstatistiği: 6,099; $p=0,001 <0,05$

Post Hoc Testi (Tamhane Sonuçları) *		Ortalamalar Arası Fark	p
4.000-6.999 TL	10.000 TL ve üzeri	0,45812	0,030

Güvence	0-3.999 TL	45	3,51	0,95	1,233	0,299
	4.000-6.999 TL	69	3,65	0,61		
	7.000-9.999 TL	46	3,43	0,88		
	10.000 TL ve +	52	3,37	1,04		
	Toplam	212	3,50	0,87		

Empati	0-3.999 TL	45	3,28	1,07	3,435	0,018
	4.000-6.999 TL	69	3,59	0,73		
	7.000-9.999 TL	46	3,33	0,95		
	10.000 TL ve +	52	3,04	1,09		
	Toplam	212	3,33	0,97		

Levene İstatistiği: 4,186; $p=0,007 <0,05$

Post Hoc Testi (Tamhane Sonuçları) *		Ortalamalar Arası Fark	p
--------------------------------------	--	------------------------	---

4.000-6.999 TL	10.000 TL ve üzeri	0,55379	0,012
----------------	--------------------	---------	-------

* Varyanslar homojen olmadığı için Scheffé testi yapılmamış, Tamhane testi yapılmıştır.

Velilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin gelirlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre; “fiziksel varlıklar” (F=2,489; p=0,061) ve “güvence” (F=1,233; p=0,299) boyutlarında velilerin görüşlerinin gelirlerine göre bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak ifadelerin tamamında-genel durumda (p=0,027), “güvenilirlik” (p=0,044), “heveslilik” (p=0,030) ve “empati” (p=0,012) boyutlarında geliri 4.000-6.999 TL grubu ile 10.000 TL ve üzeri grubu arasında olanların görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Dolayısıyla H_{1f} hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 12. Velilerin Hizmet Kalitesine Yönelik Görüşlerinin Eğitim Seviyelerine Göre Farklılaşma Durumu

Boyutlar	Eğitim	N	Ort.	ss	F	p
Genel	İlkokul	26	3,59	0,68	0,742	0,593
	Ortaokul	14	3,48	0,69		
	Lise	58	3,58	0,84		
	Önlisans	12	3,46	0,73		
	Lisans	77	3,37	0,89		
	Lisansüstü	25	3,29	0,85		
	Toplam	212	3,46	0,83		
Fiziksel Varlıklar	İlkokul	26	3,35	0,94	0,778	0,566
	Ortaokul	14	3,27	0,68		
	Lise	58	3,37	0,92		
	Önlisans	12	3,17	0,83		
	Lisans	77	3,15	0,94		
	Lisansüstü	25	3,01	0,98		
	Toplam	212	3,23	0,91		
Güvenilirlik	İlkokul	26	3,70	0,78	0,553	0,736
	Ortaokul	14	3,63	0,74		
	Lise	58	3,72	0,84		
	Önlisans	12	3,67	0,75		
	Lisans	77	3,52	0,97		
	Lisansüstü	25	3,46	0,98		
	Toplam	212	3,61	0,88		
Heveslilik	İlkokul	26	3,64	0,72	0,246	0,942
	Ortaokul	14	3,57	0,65		
	Lise	58	3,70	0,86		
	Önlisans	12	3,65	0,85		
	Lisans	77	3,55	0,94		
	Lisansüstü	25	3,54	0,92		
	Toplam	212	3,61	0,86		
Güvence	İlkokul	26	3,63	0,67	0,591	0,707
	Ortaokul	14	3,54	0,87		
	Lise	58	3,62	0,90		

	Önlisans	12	3,35	0,69		
	Lisans	77	3,41	0,94		
	Lisansüstü	25	3,46	0,84		
	Toplam	212	3,50	0,87		
Empati	İlkokul	26	3,59	0,70		
	Ortaokul	14	3,40	0,87		
	Lise	58	3,46	1,00		
	Önlisans	12	3,42	0,85	1,344	0,247
	Lisans	77	3,22	0,99		
	Lisansüstü	25	3,02	1,09		
	Toplam	212	3,33	0,97		

Velilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 12’de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre hem genelde hem de tüm boyutlarda velilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin eğitim durumlarına göre farklılaşmadığı görülmüştür. Dolayısıyla H_{1g} hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 13. Velilerin Hizmet Kalitesine Yönelik Görüşlerinin Yaşlarına Göre Farklılaşma Durumu

Boyutlar	Sınıf	N	Ort.	ss	F	p
Genel	40 ve altı	50	3,40	0,86		
	41-45	82	3,58	0,74		
	46-50	48	3,33	0,93	1,070	0,363
	51 ve üstü	32	3,43	0,81		
	Toplam	212	3,46	0,83		
Fiziksel Varlıklar	40 ve altı	50	3,17	0,94		
	41-45	82	3,28	0,86		
	46-50	48	3,19	1,01	0,209	0,890
	51 ve üstü	32	3,23	0,89		
	Toplam	212	3,23	0,91		
Güvenilirlik	40 ve altı	50	3,55	0,90		
	41-45	82	3,72	0,75		
	46-50	48	3,50	1,05	0,851	0,467
	51 ve üstü	32	3,55	0,91		
	Toplam	212	3,61	0,88		
Heveslilik	40 ve altı	50	3,52	0,90		
	41-45	82	3,74	0,70		
	46-50	48	3,51	1,02	1,137	0,335
	51 ve üstü	32	3,55	0,91		
	Toplam	212	3,61	0,86		
Güvence	40 ve altı	50	3,36	0,92		
	41-45	82	3,68	0,75		
	46-50	48	3,40	1,01	1,920	0,127
	51 ve üstü	32	3,44	0,80		
	Toplam	212	3,50	0,87		

	40 ve altı	50	3,36	0,97		
	41-45	82	3,45	0,95		
Empati	46-50	48	3,08	0,94	1,530	0,208
	51 ve üstü	32	3,36	1,01		
	Toplam	212	3,33	0,97		

Velilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 13'te verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre hem genelde hem de tüm boyutlarda velilerin hizmet kalitesine yönelik görüşlerinin yaşlarına göre farklılaşmadığı görülmüştür. Dolayısıyla H_{11} hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 14. Öğrencilerin Hizmet Kalitesi Unsurlarını Algılama Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma Durumu

Boyutlar	N	Ort.	ss	F	p
Fiziksel Varlıklar	317	2,94	0,84	11,935	0,000
Güvenilirlik	317	3,34	0,89		
Heveslilik	317	3,34	0,85		
Güvence	317	3,24	0,90		
Empati	317	3,10	0,91		
Toplam	1585	3,19	0,89		

Levene İstatistiği: 0,840; $p=0,500$

Post Hoc Testi (Scheffe Sonuçları)	Ortalamalar Arası Fark	p	
Fiziksel Varlıklar	Güvenilirlik	-0,39543	0,000
	Heveslilik	-0,39669	0,000
	Güvence	-0,29968	0,001
Empati	Güvenilirlik	-0,23849	0,020
	Heveslilik	-0,23975	0,019

Öğrencilerin hizmet kalitesi unsurlarına yönelik algılarının ortalamaları arasında önemli bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 14'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre; hizmet kalitesi unsurlarına yönelik algılarının ortalamaları arasında farklılık ($F=11,985$; $p=0,000$) olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda “fiziksel varlıklar” boyutu ile “güvenilirlik” ($p=0,000$), “heveslilik” ($p=0,000$) ve “güvence” ($p=0,001$) boyutları arasında, “empati” boyutu ile de “güvenilirlik” ($p=0,020$) ve “heveslilik” ($p=0,019$) boyutları arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Dolayısıyla H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 15. Velilerin Hizmet Kalitesi Unsurlarını Algılama Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma Durumu

Boyutlar	N	Ort.	ss	F	p
Fiziksel Varlıklar	212	3,23	0,91	6,137	0,000
Güvenilirlik	212	3,60	0,88		
Heveslilik	212	3,61	0,86		
Güvence	212	3,50	0,87		
Empati	212	3,33	0,97		
Toplam	1060	3,45	0,91		

Levene İstatistiği: 2,535; $p=0,039 < 0,05$

Post Hoc Testi (Tamhane Sonuçları) *		Ortalamalar Arası Fark	p
Fiziksel Varlıklar	Güvenilirlik	-0,37830	0,000
	Heveslilik	-0,38090	0,000
	Güvence	-0,27712	0,015
Empati	Güvenilirlik	-0,27453	0,024
	Heveslilik	-0,27712	0,019

* Varyanslar homojen olmadığı için Scheffe testi yapılmamış, Tamhane testi yapılmıştır.

Velilerin hizmet kalitesi unsurlarına yönelik algılarının ortalamaları arasında önemli bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 15'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre; hizmet kalitesi unsurlarına yönelik algılarının ortalamaları arasında farklılık ($F=6,137$; $p=0,000$) olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda “fiziksel varlıklar” boyutu ile “güvenilirlik” ($p=0,000$), “heveslilik” ($p=0,000$) ve “güvence” ($p=0,015$) boyutları arasında, “empati” boyutu ile “güvenilirlik” ($p=0,024$) ve “heveslilik” ($p=0,019$) boyutları arasında, anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Dolayısıyla H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 16. Öğrenci ve Velilerin Hizmet Kalitesi Algı Ortalamaları Arasındaki Farklılığın Belirlenmesine İlişkin t Testi Sonuçları

Boyutlar	Veri Kaynağı	N	Ort.	ss	t	p
Genel	Öğrenci	317	3,196	0,757	-3,724	0,000
	Veli	212	3,456	0,826		
Fiziksel Varlıklar	Öğrenci	317	2,944	0,839	-3,657	0,000
	Veli	212	3,226	0,915		
Güvenilirlik	Öğrenci	317	3,339	0,886	-3,377	0,001
	Veli	212	3,605	0,884		
Heveslilik	Öğrenci	317	3,341	0,848	-3,520	0,000
	Veli	212	3,607	0,862		
Güvence	Öğrenci	317	3,244	0,904	-3,294	0,001
	Veli	212	3,504	0,867		
Empati	Öğrenci	317	3,101	0,914	-2,764	0,006
	Veli	212	3,330	0,965		

Öğrenci ve velilerin hizmet kalitesine yönelik algı ortalamalarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçları Tablo 16'da verilmiştir. Bu sonuçlara göre, öğrenci ve velilerin hizmet kalitesine ilişkin görüşleri arasında hem genelde hem de tüm alt boyutlarda anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Velilerin hizmet kalitesine yönelik ifadeler katılma durumu öğrencilere göre tüm boyutlarda daha yüksek çıkmıştır. Dolayısıyla H_4 hipotezi desteklenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Karaman TOBB Fen Lisesi öğrenci ve bu öğrencilerin velilerinin kendilerine sunulan hizmetlerin kalitesine ilişkin algılarının ölçülmesi, algılarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi, öğrenci ve veli algılarındaki farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda boşluk modeline dayalı olarak, Servperf hizmet kalite ölçeğindeki çok boyutlu yapı kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle hizmet kalitesinin unsurlarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Yapılan analizler neticesinde hem öğrencilerde hem de velilerde hizmet kalitesinin unsurlarına katılma/katılmama konusunda cinsiyet açısından bir farklılığın olmadığı

tespit edilmiştir. Ayrıca velilerin hizmet kalitesinin unsurlarına katılma/katılmama konusunda eğitim durumları ve yaşları açısından da bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir.

Hizmet kalitesinin unsurlarının sınıf seviyesine göre farklılık gösterip göstermediğini inceleyen analizler neticesinde hem öğrencilerde hem de velilerde hizmet kalitesinin unsurlarına katılma/katılmama konusunda öğrencilerin sınıf seviyeleri açısından farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılaşmada 9. sınıf öğrencilerinin 11. sınıf ve 12. sınıf öğrencilerine göre hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Velilerin, öğrencilerinin devam ettikleri sınıflar açısından çıkan sonuçlara göre ise 10. sınıf velilerinin 11. sınıf velilerine göre hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu sonucu bulunmuştur. Bu sonuçlara göre özellikle 9. sınıf öğrencilerinin hizmet kalitesi algılarının yüksek olmasının nedeni, diğer öğrencilere göre pandemi döneminde bu okulun öğrencisi olmamalarının etkili olduğu söylenebilir.

Hizmet kalitesinin unsurlarının gelire göre farklılık gösterip göstermediğini inceleyen analizler neticesinde ise hem öğrencilerde hem de velilerde hizmet kalitesinin unsurlarına katılma/katılmama konusunda gelir açısından farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerde, aile gelirlerine göre ortaya çıkan sonuçlar açısından, ailesinin geliri 4.000 TL'nin altında olanların 4.000–6.999 TL arasında olanların görüşlerine göre hizmet kalitesi algılarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Velilerin gelirleri açısından çıkan sonuçlara göre ise geliri 4.000-6.999 TL arasında olanların 10.000 TL ve üzeri olanların görüşlerine göre hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda gelir seviyesi 10.000 TL ve üzeri olan velilerin hizmet kalitesi algılarının görece düşük çıkmasında en büyük etken gelirleri ile orantılı olarak beklentilerinin yükseldiği söylenebilir.

Araştırmada çıkan sonuçlar ile karşılaştırma yapabilme amacıyla literatür incelendiğinde, Servperf ölçeğinin kullanıldığı lise ve dengi okullarda yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Farklı hizmet sektörlerinde, özellikle eğitim sektöründe, üniversitelerin hizmet kalitesinin değerlendirilmesine yönelik bazı çalışmalar olmasına rağmen bu çalışmaların sonuçlarının karşılaştırma yapmak için eşdeğer olmamalarından dolayı sonuçlar karşılaştırma yapılmadan verilmiştir.

Genel olarak algı ortalamaları incelendiğinde, öğrencilerin (3,19) ve velilerin (3,45) ortalamalarının hizmet sektörleri için yüksek kabul edilebilecek olan bir değere ulaştığı görülmektedir. Öğrenci ve veliler açısından çıkan bu sonucun temel nedeninin, yapılan çalışmanın geleceğin bilim insanlarını yetiştirmesi amacıyla açılan Fen liselerinde yapılmış olması gelmektedir. Fen liseleri kuruluş amacını gerçekleştirmek için proje okulu olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sebeple de yapılan liselere öğrenci seçme sınavında en yüksek dilimden öğrenci alan ve bu öğrenciler arasında tercih edilen okul olmasının yanında, proje okulu olması nedeni ile öğretmenlerin de alanlarında başarılarına göre özel seçildiği okullardır. Diğer orta öğretim kurumlarına göre ciddi derecede öne çıkan özellikleri olan bu okulların, öğrenci ve veli beklentilerini karşılamada yeterli imkâna sahip olduğu da görülmektedir. Ancak bu yüksek ortalamaların yanında, öğrenci görüşlerine göre hizmet kalitesi unsurlarının algılanan düzeyleri arasında farklılaşma durumu incelendiğinde, “fiziksel varlıklar” ve “empati” konularına yönelik algıların ortalamaya göre düşük olduğu görülmüştür. Aynı şekilde velilerin de bu konularda algılarının düşük olduğu görülmüştür. Bu nedenle Karaman TOBB Fen Lisesine, öğrenci ve veli memnuniyetini artırabilmek için öncelikle “fiziksel unsurlar” ile “empati” konularında çalışmalar yapılması tavsiye edilebilir.

Öğrenci ve velilerin hizmet kalitesi algı ortalamaları arasındaki farklılığın belirlenmesine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre ise velilerin, öğrencilere kıyasla hizmet kalitesi algıları daha yüksek olup, okula yönelik memnuniyetleri sonuçlarla desteklenmektedir. Bu bağlamda hizmet kalitesine yönelik öğrenci algılarının velilere göre düşük olmasının nedenlerinin de ayrıca araştırılması

Çevik, O. & Çakır, E. (2023). Eğitim Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Belirlenmesine Yönelik Bir İnceleme: Karaman TOBB Fen Lisesi Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 257-278.

gerekmektedir. Araştırmanın farklı şehirlerde ve farklı Fen Liselerindeki öğrenci ve veliler üzerinde daha büyük örnek kütle ile yapılması kıyaslama ve genelleme yapabilme olanağı sunması açısından fayda sağlayacaktır.

Bu çalışmanın önceden yapılmış benzer çalışmalardan farkı, memnuniyete yönelik iki farklı grubun hizmet kalitesine yönelik algılarının, karşılaştırmalı olarak ortaya koyulmaya çalışılmış olmasıdır. Ayrıca bu çalışmanın, eğitim sektörünün hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hizmet kalitesi ölçümünde kullanılan boşluk modelinin, eğitim sektörünün hizmet kalitesinin ölçülmesinde de kullanılabilirliğinin ölçülmesi açısından yapılan bu çalışmada, kalite ölçümü için tatmin edici sonuçlara ulaşılamamıştır. Ulaşılan sonuçlar genel anlamda başarıya endeksli bu kurumların sadece genel hatlarına yönelik algıları içermesi nedeniyle yetersizdir. Model, genel anlamda her sektöre doğrudan uygulanabilir olsa da eğitim gibi farklı paydaşlara sahip kurumların kalitesinin ölçülmesi için farklı anlayışlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu haliyle modelin eğitim sektöründe kullanılabilmesi için bir takım ekleme veya düzenlemeye ihtiyaç duyduğu, modele eklenecek olan eğitim sektörüyle bağlantılı boyutların belirlenmesi için ya da yeni bir model geliştirmek için derinlemesine çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Eğitim Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Belirlenmesine Yönelik Bir İnceleme: Karaman TOBB Fen Lisesi Örneği” başlıklı bu çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 21.03.2022 tarih ve 17-24 sayılı karar ile izin alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). *İstatistiksel Analiz Teknikleri- SPSS’te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset.

Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2014). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Can, P. (2016). Hizmet Kalitesinin Servqual Ölçeği ile Ölçülmesi: Uşak Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Üzerine Bir Araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 63-83.

Cronin Jr, J. J., ve Taylor, S. A. (1994). SERVPERF versus SERVQUAL: Reconciling Performance-Based And Perceptions-Minus-Expectations Measurement of Service Quality. *Journal of Marketing*, 58(1), 125-131.

Faganel, A. (2010). Quality Perception Gap Inside the Higher Education Institution. *International Journal of Academic Research*, 2(1), 213-215.

- Çevik, O. & Çakır, E. (2023). Eğitim Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Belirlenmesine Yönelik Bir İnceleme: Karaman TOBB Fen Lisesi Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 257-278.
- Fettahlıoğlu, Ö. O., Polat, M. ve Demir, S. (2016). Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi ile Ölçümü: Kahramanmaraş İlinde Bir Uygulama. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 6(3), 849-860.
- Gerşil, M. ve Güven, H. (2018). Üniversitelerde Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi ile Ölçülmesi: Celal Bayar Üniversitesi'nde Bir Uygulama. *Academic Review Of Economics & Administrative Sciences*, 11(1).
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe –Yöntem – Analiz*, (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Jain, S. K., ve Gupta, G. (2004). Measuring Service Quality: SERVQUAL vs. SERVPERF Scales. *Vikalpa*, 29(2), 25-38.
- Karagöz, Y. (2017). SPSS ve AMOS Uygulamalı Nitel-Nicel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lewis, R. C. ve Booms, B. H. (1983). The Marketing Aspects of Service Quality. *Emerging Perspectives on Services Marketing*, 65(4), 99-107.
- MEB (1999). Millî Eğitim Bakanlığı Fen Liseleri Yönetmeliği, Resmî Gazete.
- MEB (2013). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, Resmî Gazete.
- Milojević, R. ve Radosavljević, M. (2019). Assessment of Higher Education Service Quality: Integration of Servqual Model and AHP Method. *TEME: Casopis Za Društvene Nauke*, 43(2), 557-577.
- Orhan, M. (2016). Belediye Hizmet Kalitesi Ölçümü: Keçiören Belediyesi'nde Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 945-963.
- Örs, H. (2007). *Hizmet Pazarlama Etkinliği ve Kalite*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öz, M. ve Uyar, E. (2014). Sağlık Hizmetleri Pazarlamasında Algılanan Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti Üzerinde Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26), 123-132.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V., Zeithalm A. ve Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., ve Berry, L. L., (1986). SERVQUAL: A Multiple-İtem Scale For Measuring Customer Perceptions of Service Quality. *Journal Of Retailing*, 64(1) 12-37.
- Sayım, F. ve Aydın, V. (2011). Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistematik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 245-262.
- Songur, L. (2015). Eğitimde Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi ile Ölçülmesi:" Aksaray Üniversitesi Şereflikoçhisar Berat Cömertoğlu Meslek Yüksekokulu Örneği. *Journal of International Social Research*, 8(41).
- Şahin, G. G. (2011). Üniversite Düzeyinde Turizm Eğitiminde Hizmet Kalitesi Beklenti ve Algısına Yönelik Ankara'da Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 49-65.
- Şencan, H. (2002). *Bilimsel Yazım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.

Çevik, O. & Çakır, E. (2023). Eğitim Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Belirlenmesine Yönelik Bir İnceleme: Karaman TOBB Fen Lisesi Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 257-278.

Türk, E. (2018). Fen Lisesi Öğrencileri Üstün Yetenekli Mi? Üstün Yeteneklilerin Eğitiminde Fen Liselerinin Önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(1), 437-444.

Zeithaml, V. A., Bitner, M. J. ve Gremler, D. D. (2017). *Services Marketing: Integrating Customer Focus Across The Firm*, (7. Ed.). New York: McGraw-Hill Education.

Genişletilmiş Öz

Eğitim Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Belirlenmesine Yönelik Bir İnceleme: Karaman TOBB Fen Lisesi Örneği

Eğitim kurumlarında hizmet kalitesinin artırılması için öncelikle kurumların buldukları konumu doğru görmeleri gereklidir. Bu amaçla Karaman TOBB Fen Lisesi öğrencilerinin ve velilerinin algılarına göre eğitim kurumundan almış oldukları hizmetlerden ne ölçüde tatmin oldukları Servperf ölçüm yöntemi kullanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Anket formunda Cronin ve Taylor tarafından geliştirilen “Servperf Hizmet Kalitesi Ölçeği”nden uyarlanan algılanan hizmet kalitesini ölçmeye yönelik 22 adet ifade yer almaktadır. Anket formu öğrenci ve veli durumuna göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Katılımcıların hizmet kalitesini ölçmeye yönelik verecekleri cevaplar 5’li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Servperf Ölçeğinde yer alan 22 ifade beş boyutta (fiziki özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati) ifade edilmektedir. Çalışmanın verileri, 2021-2022 Eğitim-Öğretim döneminde Karaman TOBB Fen Lisesi’ne kayıtlı tüm öğrencilerden ve bu öğrencilerin velilerinden anket yöntemi ile elde edilmiştir. Veriler öncelikle doğrulayıcı faktör analizleri yardımı ile değerlendirilmiş, daha sonra da t testi ve tekyönlü varyans analizi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, öğrenci ve veli algılarının yön olarak örtüştüğü ancak velilerinin öğrencilere kıyasla hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu, dolayısıyla okula yönelik memnuniyetleri bu çalışmada çıkan sonuçlarla desteklenmiştir. Hizmet kalitesinin unsurlarının sınıf seviyesine göre farklılık gösterip göstermediğini inceleyen analizler neticesinde hem öğrencilerde hem de velilerde hizmet kalitesinin unsurlarına katılma konusunda öğrencilerin sınıf seviyeleri açısından farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılaşmada 9. sınıf öğrencilerinin 11. sınıf ve 12. sınıf öğrencilerine göre hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Velilerin algılarına göre ise 10. sınıf velilerinin 11. sınıf velilerine göre hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu sonucu bulunmuştur. Bu sonuçlara göre özellikle 9. sınıf öğrencilerinin hizmet kalitesi algılarının yüksek olmasının nedeni, diğer öğrencilere göre pandemi döneminde bu okulun öğrencisi olmamalarının etkili olduğu söylenebilir. Hizmet kalitesinin unsurlarının gelire göre farklılık gösterip göstermediğini inceleyen analizler neticesinde ise hem öğrencilerde hem de velilerde hizmet kalitesinin unsurlarına katılma/katılmama konusunda gelir açısından farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerde, aile gelirlerine göre ortaya çıkan sonuçlar açısından, ailesinin geliri 4.000 TL’nin altında olanların 4.000–6.999 TL arasında olanların görüşlerine göre hizmet kalitesi algılarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Velilerin gelirleri açısından çıkan sonuçlara göre ise geliri 4.000-6.999 TL arasında olanların 10.000 TL ve üzeri olanların görüşlerine göre hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda gelir seviyesi 10.000 TL ve üzeri olan velilerin hizmet kalitesi algılarının görece düşük çıkmasında en büyük etken gelirleri ile orantılı olarak beklentilerinin yükseldiği söylenebilir. Genel olarak algı ortalamaları incelendiğinde, öğrencilerin (3,19) ve velilerin (3,45) ortalamalarının hizmet sektörleri için yüksek kabul edilebilecek olan bir değere ulaştığı görülmektedir. Öğrenci ve veliler açısından çıkan bu sonucun temel nedeninin, yapılan çalışmanın geleceğin bilim insanlarını yetiştirmesi amacıyla açılan Fen liselerinde yapılmış olması gelmektedir. Fen liseleri kuruluş amacını gerçekleştirmek için proje okulu olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sebeple de yapılan liselere öğrenci seçme sınavında en yüksek dilimden öğrenci alan ve bu öğrenciler arasında tercih edilen okul olmasının yanında, öğretmenlerin de alanlarında başarılarına göre özel seçtiği okullardır. Diğer orta öğretim kurumlarına göre ciddi derecede öne çıkan özellikleri olan bu okulların, öğrenci ve veli beklentilerini karşılamada yeterli imkânaya sahip olduğu da görülmektedir. Ancak bu yüksek ortalamaların yanında, öğrenci görüşlerine göre hizmet kalitesi unsurlarının algılanan düzeyleri arasında farklılaşma durumu incelendiğinde, “fiziksel varlıklar” ve “empati” konularına yönelik algıların ortalamaya göre düşük olduğu görülmüştür. Aynı şekilde velilerin de bu konularda algılarının düşük olduğu görülmüştür. Hizmet kalitesi ölçümünde kullanılan boşluk modelinin, eğitim sektörünün hizmet kalitesinin ölçülmesinde de kullanılabilirliğinin ölçülmesi açısından yapılan bu çalışmada, kalite ölçümü için tatmin edici sonuçlara ulaşılamamıştır. Ulaşılan sonuçlar genel anlamda başarıya endeksli bu kurumların sadece genel hatlarına yönelik algıları içermesi nedeniyle yetersizdir. Model, genel anlamda her sektöre doğrudan uygulanabilir olsa da eğitim gibi farklı paydaşlara sahip kurumların kalitesinin ölçülmesi için farklı anlayışlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu haliyle modelin eğitim sektöründe kullanılabilmesi için bir takım ekleme veya düzenlemeye ihtiyaç duyduğu, modele eklenecek olan eğitim sektörüyle bağlantılı boyutların belirlenmesi için ya da yeni bir model geliştirmek için derinlemesine çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Extended Abstract

An Investigation to Determine the Perceived Service Quality in Educational Institutions: Karaman TOBB Science High School Example

To increase the quality of service in educational institutions, first of all, institutions must see their position correctly. For this purpose, it has been tried to reveal the extent to which Karaman TOBB Science High School students and their parents are satisfied with the services they receive from the educational institution according to their perceptions, by using the Servperf method. The data of the research were obtained by the survey method. In the questionnaire form, there are 22 statements to measure the perceived service quality, adapted from the "Servperf Service Quality Scale" developed by Croninve and Taylor. The questionnaire form was arranged separately according to the status of the student and the parent. The answers of the participants to measure the service quality were evaluated with a 5-point Likert scale. The 22 statements in the Servperf Scale are expressed in five dimensions (physical characteristics, reliability, responsiveness, trust, and empathy). The data of the study were obtained from all students enrolled in Karaman TOBB Science High School and their parents in the 2021-2022 Academic Year by questionnaire method. The data were first evaluated with the help of confirmatory factor analysis, and then analyzed with t-test and one-way analysis of variance. As a result of the analyzes, it was found that the perceptions of students and parents overlapped in terms of direction, but the perceptions of the service quality of the parents were higher than the students, thus their satisfaction with the school was supported by the results of this study. As a result of the analyzes examining whether the elements of service quality differ according to the class level of students, it has been determined that there is a differentiation in terms of class levels of both students and parents in terms of participating in the elements of service quality. In this differentiation, it was concluded that 9th grade students have higher perceptions of service quality than 11th grade and 12th grade students. According to the perceptions of the parents, it was found that the service quality perceptions of the 10th grade parents were higher than the 11th grade parents. According to these results, it can be said that the reason for the high perceptions of service quality of 9th grade students is that they are not a learner of this school during the period of pandemic. As a result of the analyzes examining whether the elements of service quality differ according to income, it has been found that there is a difference in income in terms of income in participating/not participating in the elements of service quality in both students and parents. In terms of the results of the students according to their parent income, it was concluded that the service quality perceptions of the students whose parent income is below 4.000 TL compared to the opinions of those whose parent income is between 4.000-6.999 TL. According to the results in terms of income of the parents, it was concluded that the service quality perceptions of those with an income between 4,000-6,999 TL were higher than the opinions of those with 10,000 TL or more. In this respect, it can be said that the biggest factor in the relatively low service quality perceptions of parents with an income level of 10,000 TL and above is that their expectations have risen in proportion to their income. When the perception averages are examined in general, it is seen that the averages of students (3,19) and parents (3,45) reach a value that can be considered high for service sectors. The main reason for this result in terms of students and parents is that the study was carried out in science high schools opened to train future scientists. Science high schools are classified as project schools in order to realize their founding purpose. For this reason, in addition to being the school that accepts students from the highest slice in the student selection exam for high schools and being the preferred school among these students, it is also the school where the teachers are specially selected according to their success in their fields. It is seen that these schools, which have significant features compared to other secondary education institutions, have sufficient opportunities to meet the expectations of students and parents. However, in addition to these high averages, when the difference between the perceived levels of service quality elements according to student opinions is examined, it is seen that the perceptions of "physical assets" and "empathy" are lower than the average. Likewise, it was observed that the perceptions of parents on these issues were low. In this study, which was carried out to measure the usability of the gap model used in the measurement of service quality, in measuring the service quality of the education sector, satisfactory results were not reached for the measurement of quality. The results are insufficient as they only include the general perceptions of these institutions that are indexed to success. Although the model can be directly applied to every sector in general, different understandings are needed to measure the quality of institutions with different stakeholders, such as education. In this state, it is thought that the model needs some additions or adjustments in order to be used in the education sector, and in-depth studies should be done to determine the dimensions related to the education sector to be added to the model or to develop a new model.

The Sustainability of E-Participation in Local Governments: The Case of Municipalities in Ankara*

Kamil DEMİRHAN**

M. Kemal ÖKTEM***

Abstract

This study explains the importance of the institutionalization and sustainability of e-participation initiatives in municipalities. The literature mainly focuses on the e-participation success in a specific time period but not evaluates the sustainability of this achievement. The main contribution of this research is exploring the importance of the sustainability and institutionalization of e-participation initiatives rather the success of e-participation. This study evaluates the changes in the position of municipalities' e-participation initiatives over time in terms of sustainability and institutionalization comparing six local municipalities' situation between 2011 and 2016. These six municipalities had the best scores in terms of e-participation in 2011 among 25 municipalities in Ankara. This study analyzes the websites because they are simple technologies not requiring much investment by municipalities for sharing information and setting communication with citizens. Moreover, the websites are useful units of analysis to make temporal comparisons because of their consistent usage for a long time.

Keywords: E-Participation, E-governance, Municipalities, Institutionalization, Sustainability

Article Type: Research Article

Yerel Yönetimlerde E-Katılımın Sürdürülebilirliği: Ankara Belediyeleri Örneği

Öz

Bu çalışma belediyelerde e-katılım uygulamalarının kurumsallaşma ve sürdürülebilirliğinin önemini açıklamaktadır. Alan-yazın temel olarak belirli bir zaman diliminde belediyelerin e-katılım başarılarına odaklanırken bu başarı düzeylerinin sürdürülebilirliğini değerlendirmemektedir. Bu çalışmanın ana katkısı e-katılım uygulamalarının başarısından ziyade e-katılım uygulamalarının sürdürülebilirliğinin ve kurumsallaşmasının önemini ortaya koymasıdır. Çalışma belediyelerin e-katılım uygulamaları bakımından konularındaki zamansal değişimi sürdürülebilirlik ve kurumsallaşma bağlamında altı belediyenin 2011 ve 2016 yıllarındaki durumlarını karşılaştırarak değerlendirmektedir. Bu altı belediye 2011 yılında e-katılım bakımından Ankara'daki 25 belediye içerisinde en iyi başarı derecesine sahip olan belediyelerdir. Çalışma bilgi paylaşma ve iletişim kurma konusunda belediyeler için çok fazla yatırım gerektirmeyen basit bir teknoloji olması nedeniyle web-sitelerini analiz etmektedir. Ayrıca, uzun süredir kullanılmaları nedeniyle web-siteleri zamansal bir karşılaştırma için uygun analiz birimleridir.

Anahtar Kelimeler: E-katılım, E-yönetişim, Belediyeler, Kurumsallaşma, Sürdürülebilirlik

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* The first version of this study presented at the conference of 2nd Annual Meeting and International Conference of the Consortium for Research in Political Theory (CRIPT), Hacettepe University, Ankara, Turkey, 2018

** Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, demirhankamil@beun.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-9905-6327

*** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü kemalok@hacettepe.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-2040-426X

1. INTRODUCTION

This study evaluates the local municipalities' success of e-participation initiatives over time in Ankara. In this study, e-participation is explained as a component of e-governance. The literature on e-participation at local level mainly explores the governments' e-participation initiatives in terms of case studies. In the literature, measuring the success of municipalities' e-participation initiatives via pre-determined indicators is a common attempt that enables the evaluation of differences between municipalities (Kaman, 2022; Gündoğdu, 2021; Gençkaya et al., 2021; Sayımer et al., 2019; Kaya and Över, 2019; Cvetanova et al., 2018; Fedotova et al., 2012; Sandoval-Almazan and Gil-Garcia, 2012; Karkin and Çalhan, 2011; Demirhan and Öktem, 2011; Yıldız, 1999). However, the researches do not make temporal analyses on the success of e-participation initiatives, and focus on a specific time period. A small number of study concerned with the change in the success of e-participation over time (Arslan, 2006). Researches observing e-participation initiatives or intention to e-participation over time (Zolotov et al., 2019) contribute to the investigation of change. This attempt can improve our understanding on the institutionalization and sustainability of e-participation.

The globalization process and the understanding of "sustainable development" emphasized in the Agenda 21 accepted at the United Nations Environment and Development Conference in Rio de Janeiro, 1992 had influence on the development of e-participation (United Nations, 2023). The importance of information and communication technologies has increased in the process of achieving sustainable development goals. 2030 Agenda for Sustainable Development insists the importance of e-participation for sustainable development to increase consciousness, inclusion, participation and representation in decision-making and to improve accountability and the quality of public services (United Nations, 2016b). The literature on the influence of e-participation in sustainability is extending (Palacin et al., 2021) but researches exploring the sustainability of e-participation are still limited. The researches mainly focus on the exploration of governments' adoption to e-participation (Steinbach et al., 2019: 79). The institutionalization of e-participation is related to sustainable governance. Governance includes executive and legislative activities of government, policy-making and policy implementation processes, institutional development, accountability, and interaction. Sustainable governance includes the use of governments' websites and initiatives improving e-participation that influences electoral processes, access to information, liberties and the rule of law (Schraad-Tischler and Seelkopf, 2015: 3). Furthermore, the sustainability of e-participation is a component of e-governance sustainability.

This study compares same units using same indicators to measure e-participation in different years. It evaluates local governments' success over time. It uses a schema including indicators designed by Demirhan and Öktem (2011; 2018) with reference to the categorization of Macintosh (2004: 3) and United Nations (UN, 2008) to measure the level of e-participation in municipalities. These indicators were used classifying the success of local governments in Ankara, and observing the websites of municipalities (Demirhan and Öktem, 2011; 2018). The analyses of this study consist of the comparison of the success of e-participation initiatives through years. This study, first, explains the concepts of e-governance, e-participation, the sustainability and institutionalization and of e-participation. Then, it explains the method, the way of measuring e-participation level, e-participation categories, and indicators used to analyze the websites. Finally, it presents findings on the comparison of the success of municipalities' e-participation initiatives between 2011 and 2016. It aims at filling out the gap in the literature and emphasizing the importance of temporal analyses to evaluate the success of local governments' e-participation initiatives.

2. E-GOVERNANCE, E-PARTICIPATION AND THE SUSTAINABILITY OF E-PARTICIPATION

E-governance includes the thoughts and practices of using information and communication technologies (ICTs) for increasing quality, reducing costs in the public sector, enhancing citizens' participation in decision-making, promoting legitimacy, accountability, transparency, effectiveness and efficiency in the governing process (Larsson and Grönlund, 2014: 137; Moreno and Traverso, 2010: 40; Palvia and Sharma, 2007; Heeks, 2001). The presence of various actors in governing processes is crucial for e-governance (Larsson and Grönlund, 2014: 137). E-governance consists of a connected environment through networks among citizens, citizens' organizations, public and private organizations at local, national and global level. Information and communication technologies provide opportunities for building and maintaining networks. E-governance operates in planning, processing, decision-making and policy-making processes by the participation of stakeholders.

In this context, the term of e-participation gains importance. E-participation defined as a way of engaging citizens in policy-making process using ICTs seen as a catalyst for active citizenship and revitalizing democracy (Fedotova et al., 2012; UN, 2010: 83; Zizsis et al., 2009; Issa, 2009: 249; Sanford and Rose, 2007: 407). Sæbø et al. (2007) explain the e-participation as a part of transformation from government to e-government, and emphasize the deliberative character of e-participation and citizen's active role in decision-making. For the last two decades, e-participation has been taken a great attention related to e-government and e-governance. Although there are expectations for the vision of involving citizens in policy-making process via ICTs, the results present the disappointment of improving citizen's active participation (Le Blanc, 2020). The case studies on the e-participation initiatives of governments present that e-participation is limited to sharing online information. E-empowerment in the decision-making process is the last and the most important level of e-participation, but it stays under the expectations of e-governance and e-government (Fedotova, et al., 2012; Sandoval-Almazan and Gil-Garcia, 2012; Zolotov et al., 2019).

The success of e-participation initiatives is one of the related components in sustainability, and conceptualized under "the sustainability of e-participation". Sustainable development aims at improving people's life conditions, peace, human rights, gender equality regarding the future generations (UN, 2016a). E-participation is seen as a tool to realize these goals (Palacin et al., 2021) and evaluated as "an important factor" for sustainable development (Musial-Karg and Kapsa, 2019). The sustainability of e-participation is a component of sustainable development and can be categorized under a broader concept of sustainable e-governance. Sustainable e-governance insists on the importance of the constituency of policies and desired outcomes (Schraad-Tischler and Seelkopf, 2015: 2). The concept of sustainable e-governance signifies one of the character of e-governance like "good governance" including a normative claim. It synthesizes the principles of e-governance and the claims of sustainable development. Estevez and Janowski (2013: 96) explain the relationship between e-governance and sustainable development as "the use of ICTs to support public services, public administration, and interaction between government and the public while making possible the public participation in decision-making, promoting social equity and socio-economic development, and protecting natural resources for future generations". The sustainability of e-governance has projections beyond "the long-term success of e-government initiatives" (Klischewski and Lessa, 2013: 104) including accountability, transparency, participation, plurality, legitimacy, trust, efficiency, effectiveness, and equality (Larsson and Grönlund, 2014).

Sustainable e-participation is defined as "the ability of a participatory decision-making process to maintain juridical compliance, legitimacy, social value, efficiency and productivity over time" (Molinari, 2010: 134). This definition focuses on the term of e-participation in decision-making besides

the interaction between citizens and government. Technology infrastructure, techno-skills, e-participation policies, and the continuity of e-participation are also discussed as the components of sustainable e-participation (Islam, 2008). The sustainability of e-participation is related to the institutionalization of e-participation. It is a less discussed topic in the literature (Steinbach et al., 2019: 79) and explained as “the process through which e-participation becomes a recognized, routinized, and sustainable activity” (Randma-Liiv, 2022: 2). Institutionalization improves citizens’ participation and transparency in the process of interaction between citizens and government under the guarantee of procedures and standards declared by the government. An overview on the literature shows that any attempt evaluating the continuity of e-participation initiatives over time can improve analyses in this field besides the investigation of the e-participation level of municipalities on a specific time.

The context of this study is drawn on e-participation in terms of interaction between citizens and government on websites and continuity, and limited to the provision of e-participation initiatives (e-information, e-consultation, e-decision-making) by the local governments that means it does not discuss digital divide, technology infrastructure or the lack of literacy with ICT. It evaluates the e-participation in terms of the continuity of e-participation initiatives on municipalities’ websites. The study provides a temporal analysis and illustrates the scores presenting the change of e-participation initiatives over time. Furthermore, it emphasizes the importance of sustainability and the institutionalization of e-participation, these are less discussed topics in the literature.

3. METHOD

This study focuses originally on a sample of Ankara’s six-relatively more developed and better capacitated municipalities in 2011, and the scores consist of the level of e-participation determined using website analysis, and finds out the difference between the scores of municipalities over the time. Recently, new technologies are used by the local governments for e-participation. For example, the concept of smart cities focus on the use of smart technologies in local governments (Urhan and Güllü, 2023; Memiş, 2017; 2018). However, this study uses the websites as the units of analysis to evaluate sustainability and institutionalization because the websites can be considered as a minimum infrastructure for sharing information and setting communication with citizens for local municipalities. It means the construction of a website is not a costly investment and does not require many professionals to manage it. Also, another reason is the websites have been used for a long time. It is indicated in the literature that “web site progress has been seen as rapid in public sector” (D’Agostino et. al, 2011). And in this research, the website analysis provides observations on the change of e-participation initiatives through the years. The name of municipalities included in the research are Sincan (Si), Akyurt (Ak), Çankaya (Ça), Yenimahalle (Ye), Çubuk (Çu), Kızılcahamam (Kı). The research in 2011 had an extended sample including all the sub-province municipalities in Ankara. However, for comparison six municipalities were selected in 2016 which had the best scores of e-participation in 2011 among all 25 sub-province municipalities (Demirhan and Öktem, 2011). Studying relatively well-developed local organizations would bring better lessons to be drawn from better practice for local governance development and institutionalization of local units.

The concept of e-participation has been important for the last 20 years in parallel to the transformation of public administration. A various number of researches tried to measure the e-participation level of governments by schemas, and institutions provided e-participation indexes for this aim, such as “The United Nations E-participation Index”, used to measure the level of e-participation (Palacin et al., 2021). The most of the schemas and indexes refers to Macintosh (2004: 3) framing e-participation in terms of three levels of activity as e-information, e-engaging and e-empowering. The first, e-information means access to information, and associates with the quality of information. The

second, e-engaging means the top-down form of deliberation on policies. The third, e-empowering means the active participation of citizens in policy-making process (Macintosh, 2004: 3). United Nations (UN, 2008: 58-65; UN, 2010: 84) provides also a schema for e-participation around three steps as e-information, e-consultation and e-decision-making. This categorization complies with the most of studies analyzing government websites and focusing on the governments' initiatives of e-participation.

This study uses the indicators determined by Demirhan and Öktem (2011) to understand the temporal change of the initiatives of participation provided by municipalities. 21 indicators are illustrated in Table 1 with their short definitions. The indicators used to measure the level of municipalities' success in 2011 and in 2016, then the scores were compared to find the difference between years.

Table 1. Indicators for Measuring E-Participation

E-Information for Users	Policy, program and process about e-participation
	Structure of municipality, authorities, services and institutions
	Laws and regulations
	Financial information
	Agenda, annual reports and outcomes
	Announcements
	RSS
E-Consultation Mechanisms	Statistics
	Polls
	Surveys
	Claim, complaints and feedbacks
	Chat rooms or instant messaging
	Available e-mails of authorities or contact persons
	Web logs or blogs or links to blogs
e-Services	
E-Decision Making	Discussion forums
	Archive of past discussion forums
	Notice and/or publish citizen's inputs
	Notice results of inputs or citizens' opinions
	Petitions (or suggestions by citizens – bottom up way)
Voting	

Source: Demirhan and Öktem, 2011

E-information means information provided by the government on official web-sites for users providing "access to information without or upon demand" (UN, 2016a: 141). The public information is important to increase citizens' participation (UN, 2008: 62; 2010:86; 2016: 141). "Online official publications about the participation policy of government, calendar for online discussion forums, electronic notification system to inform citizens" (Demirhan and Öktem, 2011: 65) are considered as useful information for citizens in the process of e-participation (UN, 2008; 2010: 86). Available information about authorities, institutions, policies, outcomes, or data held by the governments is a component of this step. E-consultation indicates the means of interaction among stakeholders (citizens, civil society organizations, business organizations, universities and governments). In the consultation

process, citizens have the opportunity to transfer their opinions and demands in institutional decision-making process and deliberating policies using online channels such as “polls, bulletin boards, chat rooms/instant messaging, weblogs, blogs, feedback forms” (UN, 2008: 63; 2010:88; 2016a: 141). E-Consultation has top-down and bottom-up versions (Moreno and Traverso, 2010). The process of e-participation as top-down and bottom-up illustrated by the authors in Figure 1.

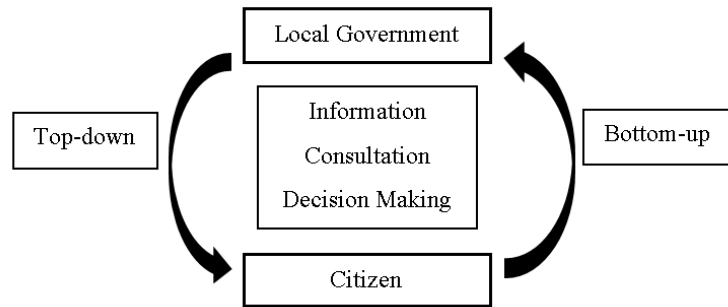

Figure 1. Top Down and Bottom up Processes of E-Participation

4. FINDINGS

This study presents the e-participation level of municipalities according to e-participation indicators in Table 1. It illustrates the six municipalities’ scores in 2011 and 2016. The comparison of scores between 2011 and 2016 clarifies the long term success of the e-participation initiatives in practice.

In terms of e-information, Demirhan and Öktem’s (2011: 68) study found out that “Sincan and Akyurt municipalities were on the first rank among municipalities by means of e-information level. Çankaya, Yenimahalle and Çubuk municipalities were on the second rank. E-Information levels of Çankaya and Yenimahalle municipalities were lower than Akyurt while they were equal to Çubuk.” In terms of e-consultation, Sincan shared the first rank with Kızılcabamam. Lastly, the level of e-decision-making was not measured in municipalities because they did not provide any one of the e-decision-making initiatives.

Table 2 presents the indicators and scores for municipalities in 2011 and in 2016.

Table 2. Indicators and Scores for Municipalities in 2011 and in 2016 (“1”=Presence, “-”=Absence)

		2011						2016					
		Si	Ak	Cn	Ye	Cu	K1	Si	Ak	Cn	Ye	Cu	K1
E-Information	Policy, program, process on e-participation	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Structure of municipality, authorities, services	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Laws and regulations	1	1	-	1	-	-	1	1	1	1	-	-
	Financial information	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	-
	Agenda, annual reports and outcomes	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Announcements	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	RSS	1	1	1	-	-	-	1	1	1	1	1	1
	Statistics	-	-	-	-	1	-	-	1	1	1	1	-
	<i>Sub-Total</i>	<i>6</i>	<i>6</i>	<i>5</i>	<i>5</i>	<i>5</i>	<i>4</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>6</i>	<i>4</i>
E-Consultation	Polls	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	Surveys	-	1	-	1	1	1	-	-	-	1	1	-
	Claim, complaints and feedbacks	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-
	Chat rooms or instant messaging	1	-	-	-	-	1	1	1	-	1	1	1
	Available e-mails of authorities or contact persons	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	-
	Web logs or blogs or links to blogs	1	1	1	-	-	1	-	1	1	1	1	1
	e-Services	1	-	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1
	<i>Sub-Total</i>	<i>5</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>6</i>	<i>6</i>	<i>3</i>
E-Decision Making	Discussion forums	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Archive of past discussion forums	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Notice and/or publish citizen's inputs	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Notice results of inputs or citizens' opinions	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Petitions	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	Voting	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	<i>Sub-Total</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>1</i>
Total Scores For All Indicators		11	10	9	9	9	9	10	11	10	13	13	7

The e-participation level of municipalities was accounted as proportionally. The number of municipalities which own determined indicators divided into 21, the total number of indicators, then multiplied by 100.

In 2011, the municipality of Sincan had the best “e-participation level with the rate of 52.38%; e-participation levels of Çankaya, Yenimahalle, Çubuk and Kızılcahamam municipalities were in the second rank with the same rates, 42.85%” (Demirhan and Öktem, 2011:69). Table 3 shows the level of e-participation for municipalities having the best scores in 2011.

Table 3. The Level of E-Participation in 2011

Municipality	Si	Ak	Cn	Ye	Cu	K1
Score	11	10	9	9	9	9
Rates (%)	52.38	47.61	42.85	42.85	42.85	42.85

Anyone of these indicators were in e-decision-making process. It addresses that citizens did not have any participation opportunity in policy making process using ICTs in 2011. It seems that municipalities had a better e-information level than e-consultation. It presents that municipalities did not have sufficient opportunity to transform governing process in direction to the principles of e-governance.

The findings of Demirhan and Öktem's (2011) study present that there was not accessible information about the e-participation policy or processes of municipalities, so e-information was not considered as a part of citizens' active political participation by governments. There was a lack of statistical information about socio-economic and demographic situations of local areas. Accessible communication addressed usually to the email of mayors or institutions. E-decision-making applications were not provided by the local municipalities.

According to Table 2, the level of e-information on websites were more than the e-consultation level in 2016. And similarly, apart from one, there was not any e-decision-making application provided by municipalities to stakeholders. Akyurt (Ak) and Yenimahalle (Ye) municipalities were on the first rank together in terms of e-information. Yenimahalle (Ye) and Çubuk (Cu) were on the first rank in terms of e-consultation. Kızılcahamam was on the last rank in terms of both e-information and e-consultation. Only the municipality of Çubuk provided an application for e-decision-making. This application gives an option to citizens to propose a project that was an example of bottom-up

participation opportunity. In total, 13 indicators were observed on the websites of Yenimahalle and Çubuk municipalities. It can be said that with regard to the level of e-decision-making, Çubuk had the best score among all municipalities in 2016 (Demirhan and Öktem, 2018). Table 4 presents the level of municipalities' e-participation in 2016. The level of e-participation is 61.90% for Yenimahalle and Çubuk and 33.33% for Kızılcahamam.

Table 4. Municipalities' Scores for the Level of E-Participation in 2016

Municipality	Si	Ak	Cn	Ye	Cu	Kı
Score	10	11	10	13	13	7
Rates (%)	47.61	52.38	47.61	61.90	61.90	33.33

Table 5 presents the comparison of municipalities' e-participation scores in 2011 and 2016.

Table 5. Change in the Scores of E-Participation from 2011 to 2016

Municipality	Si		Ak		Cn		Ye		Cu		Kı	
	2011	2016	2011	2016	2011	2016	2011	2016	2011	2016	2011	2016
Rates (%)	52.3	47.6	47.6	52.3	42.8	47.6	42.8	61.9	42.8	61.9	42.8	33.3

According to the Table 5, e-participation level has increased in the municipalities of Akyurt (Ak), Çankaya (Cn), Yenimahalle (Ye) and Çubuk (Cu) through years. The increase from 42.8% to 61.9% in the scores of Yenimahalle and Çubuk are higher than the increase in other municipalities. Sincan had the best e-participation level in 2011 but in 2016 its e-participation score has decreased like the score of Kızılcahamam (see in Figure 2).

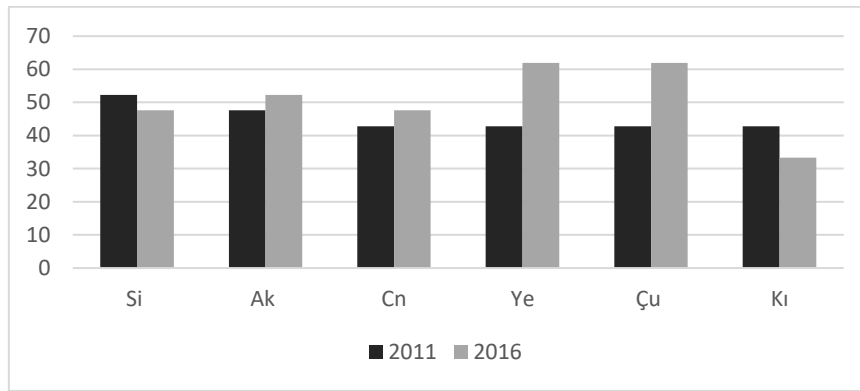

Figure 2. Change in the E-Participation Scores from 2011 to 2016

Findings present that Akyurt (Ak), Çankaya (Cn), Yenimahalle and Çubuk (Cu) have better scores in terms of the continuity of e-participation initiatives. Yenimahalle and Çubuk (Cu) are on the best rank with higher scores over the time. In this term, these municipalities are more successful in terms of the sustainability of e-participation and have a better position in terms of the institutionalization of e-participation.

5. CONCLUSION

This study presents a temporal analysis of municipalities' initiatives for e-participation in Ankara. It compares the scores of same municipalities' through years and provides an observation on the continuity of e-participation initiatives over time. This analysis aims at contributing the literature focusing on the sustainability of e-participation. Findings show that municipalities' e-participation initiatives are limited to the e-information. The initiatives for e-consultation and e-decision-making were

insufficient. E-decision-making, the last and the most important step in e-participation, is at the lowest level for all municipalities in both of the years.

The results of temporal comparison on e-participation initiatives present that the scores of municipalities have changed over time and the evaluation of the long-term success of municipalities challenged the results of 2011. Although analyses are limited to the continuity of the web-services of municipalities, this study provides a wider aspect for the sustainability and institutionalization of e-participation by the comparison of scores in different years. It evaluates the success of municipalities from a more comprehensive perspective and contribute to the overviews of e-participation in sustainable development goals.

The context of this study is limited to the continuity of e-participation initiatives, it does not include the reasons of change at the scores of e-participation over time and the evaluations of policies, infrastructure and digital divide or the literacy of ICTs. These are related issues to the sustainability of e-participation besides the continuity. This study is also limited in terms of number of cases and time points. Researches questioning the impact of political changes or technological capacities on the local governments' e-participation initiatives can contribute to the knowledge on the sustainability and institutionalization of e-participation. And methodologically, it consists of website analyses, studies conducting primary data by interviews or survey can develop analyses in further researches.

Ethical Statement

We followed the Research and Publication Ethics rules during the writing and publication of this research titled “The Sustainability of E-Participation in Local Governments: The Case of Municipalities in Ankara.”

Contribution Rate Statement

Both of the authors in the study contributed to all processes from the writing of the study to the drafting and read and approved the final version.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Arslan, A. (2006). Turkish Local E-governments: A Longitudinal Study. *ECEG Den Haag Special Issue*, 5(2).
- Cvetanova, G., Pachovski, V., and Bojadzievska, I. (2018). Strengthening Democracy through Citizen e-Participation on Local Level in the Republic of Macedonia. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 7(2), 1-16.
- D’Agostino M. J., Schwester, R., Carrizales, T. and Melitski, J. (2011). A Study of E-Government and E-Governance: An Empirical Examination of Municipal Websites. *Public Administration Quarterly*, 35(1), 3–25.
- Demirhan, K. and Öktem, M. K. (2011). Electronic Participation in the Policy Making Process: A Case Study. *International Journal of E-Business and E-Government Studies*, 3(1), 59-78.
- Demirhan, K., Öktem, M. K. (2018, July 16-20). The Crisis of E-governance as the Failure of Sustainability: Temporal Comparison of the Success of Municipalities in Ankara [Oral Presentation]. *2nd Annual Meeting and International Conference of the Consortium for Research in Political Theory*, Ankara, Turkey.

- Demirhan, K. & Öktem, M. K. (2023). The Sustainability of E-Participation in Local Governments: The Case of Municipalities in Ankara. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 279-292.
- Estevez, E. and Janowski, T. (2013). Electronic Governance For Sustainable Development-Conceptual Framework And State Of Research. *Government Information Quarterly*, 30, 94-109.
- Fedotova, O., Teixeira, L. and Alvelos, H. (2012). E-Participation In Portugal: Evaluation Of Government Electronic Platforms. *Procedia Technology*, 5, 152-161.
- Gençkaya, Ö. F., Gündoğdu, H. G. and AYTEKİN, A. (2021). Büyükşehir Belediyeleri Web Sitelerinin Yönetişim İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(3), 705 – 726.
- Gündoğdu, H. G. (2021). Web Sitelerinin E-Katılım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Büyükşehir Belediyeleri Örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 338-367.
- Heeks, R. (2001). *Understanding E-Governance For Development*. Institute for Development Policy and Management.
- Islam, M. (2008). Towards A Sustainable E-Participation Implementation Model. *European Journal of E-Practice*, 5(10).
- Issa, B. A. (2009). eParticipation, eTransformation in Public Administration: From eGovernment to eGovernance. Turksel K. Bensghir (Ed.), *The Proceedings of International Conference on eGovernment Sharing Experiences*. Ankara: TODAİE
- Kaman, D. (2022). Türkiye’de belediyelerde Demokrasinin Dönüşümü Bağlamında Dijital Demokrasi: Nitel Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9, 55-68.
- Karkın, N. and Çalhan, H. S. (2011). Vilayet ve il özel idare web sitelerinde e- katılım olgusu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 55-80.
- Kaya, T. and Över, A. S. (2019). Bakanlık Ve Belediye Web Sitelerinin İçerik Analiz Yöntemiyle E-Katılım Bağlamında İncelenmesi - KKTC Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (4), 1201-1226.
- Klischewski, R. and Lessa, L. (2013). Sustainability Of E-Government Success: An Integrated Research Agenda. J. Ramon Gil-Garcia (Ed.), *E-Government Success Factors and Measures: Theories, Concepts, and Methodologies* in (pp. 104-123). USA: IGI Global.
- Larsson, H. and Grönlund, Å. (2014). Future-Oriented E-Governance: The Sustainability Concept In Egov Research, And Ways Forward. *Government Information Quarterly* 31, 137–149.
- Le Blanc, D. (2020). E-participation: A Quick Overview Of Recent Qualitative Trends. *DESA Working Paper No. 163*, https://www.un.org/esa/desa/papers/2020/wp163_2020.pdf
- Macintosh, A. (2004). Characterizing E-Participation in Policy-Making. *Proceedings of the 37th Hawaii International Conference on System Sciences*.
- Memiş, L. (2017). Akıllı Teknolojiler, Akıllı Kentler ve Belediyelerde Dönüşüm. *Yasama Dergisi*, (36), 66-92.
- Memiş, L. (2018). Smart Technologies and Reflections on Local Public Issues in Turkey: A Review of Metropolitan Municipalities. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 141-163
- Molinari, F. (2010). On Sustainable E-Participation. E. Tambouris, A. Macintosh, and O. Glassey (Eds.) *Electronic Participation Volume 6229 of the Series Lecture Notes in Computer Science* in (pp.126–139). UK: Springer.

- Demirhan, K. & Öktem, M. K. (2023). The Sustainability of E-Participation in Local Governments: The Case of Municipalities in Ankara. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 279-292.
- Moreno, E. A., Traverso, D. B. (2010). E-Government and Citizen Participation In Chile: The Case Of The Ministries Websites. Christopher G. Reddick (Ed.), *Politics, Democracy, and E-Government: Participation and Service Delivery* in (pp.39-55). USA: IGI Global.
- Musial_Karg, M. and Kapsa, I. (2019). Citizen e-Participation as an Important Factor for Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*, 8(13), 210-220.
- Palacin, V., Zundel, A., Vincenzo, A. Kwork, W. M. (2021, October 6-8). Reframing E-participation for Sustainable Development, *14th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*, Greece.
- Palvia, S.C.J. and Sharma, S.S. (2007). E-Government And E-Governance: Definitions/Domain Framework And Status Around The World. *International Conference on E-governance*, 1-12.
- Randma-Liiv, T. (2022). Adoption Is Not Enough: Institutionalization Of E-Participation Initiatives. *Public Policy And Administration*, <https://doi.org/10.1177/09520767211069199>
- Sandoval-Almazan, J. R. and Gil-Garcia, R. (2012). Are Government Internet Portals Evolving Towards More Interaction, Participation, And Collaboration? Revisiting The Rhetoric Of E-Government Among Municipalities. *Government Information Quarterly*, 29, 72-81.
- Sæbø, Ø., Rose, J. and Flaak, L.S. (2007). The Shape Of Eparticipation: Characterizing An Emerging Research Area. *Government Information Quarterly* 25, 400–428.
- Sanford, C. and Rose, J. (2007). Characterizing eParticipation. *International Journal of Information Management*, 27, 406–421.
- Saymer, İ., Dondurucu, Z. and Küçüksaraç, B. (2019). Dijitalleşen Kentlerde Yönetişim: Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin Karşılaştırmalı E-Belediyecilik Uygulamaları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 420-443.
- Schraad-Tischler, D. and Seelkopf, L. (2015). Concept and Methodology – Sustainable Governance Indicators Bertelsmann Stiftung. https://www.sgi-network.org/docs/2020/basics/SGI_Concept.pdf
- Steinbach, M., Sieweke, J., and Süß, S. (2019). The Diffusion Of E-Participation In Public Administrations: A Systematic Literature Review. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 29(2), 61-95.
- United Nations (2008). *UN E-Government Survey 2008*. United Nations.
- United Nations (2010). *UN E-Government Survey 2010. Leveraging e-government at a time of financial and economic crisis*. United Nations.
- United Nations (2016a). *UN E-Government Survey 2016: E-Government In Support of Sustainable Development*. United Nations.
- United Nations (2016b). *Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development*.
- United Nations (2023). *United Nations Conference on Environment and Development*. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>
- Urhan, O. and Güllü, M. K. (2023). Veriye Dayalı Akıllı Şehir Oluşturmada Teknoloji Trendleri. *Şura Akademi Dergisi*, 2, 19-25.
- World Bank (1992). *Governance and Development*. World Bank.

Demirhan, K. & Öktem, M. K. (2023). The Sustainability of E-Participation in Local Governments: The Case of Municipalities in Ankara. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 279-292.

Yıldız, M. (1999). Yerel Yönetimlerde Yeni Bir Katılım Kanalı, İnternet: Türkiye ve ABD’de Elektronik Kamu Bilgi Ağları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 8(4), 144-156.

Zissis, D., Lekkas, D. and Papadopoulou, A. E. (2009). Competent Electronic Participation Channels in Electronic Democracy. *Electronic Journal of e-Government*, 7(2), 195 - 208.

Zolotov, M. and Oliveira, T., Casteleyn, S. and Irani, Z. (2019). Continuous Usage Of E-Participation: The Role Of The Sense Of Virtual Community. *Government Information Quarterly*. 36, 536-545.

Appendix 1: The Table of Municipalities’ Web-Addresses and the Date of Data Collection

Municipality	Web-Address	Access Dates
Çankaya	http://www.cankaya.bel.tr/	24.02.11 - 26.08.16
Yenimahalle	http://www.yenimahalle.bel.tr/	24.02.11 - 26.08.16
Sincan	http://www.sincan.bel.tr/	24.02.11 - 26.08.16
Çubuk	http://www.cubuk.bel.tr/	24.02.11 - 26.08.16
Akyurt	http://www.akyurt.bel.tr/	24.02.11 - 26.08.16
Kızılcahamam	http://www.kizilcahamam.bel.tr/	26.02.11 - 26.08.16

Extended Abstract

The Sustainability of E-Participation in Local Governments: The Case of Municipalities in Ankara

This study explains the importance of the institutionalization and sustainability of e-participation initiatives. For this aim, the authors analyse the change of the municipalities’ e-participation initiatives through the years. The approach of e-participation focuses on the transformation of public administration as more participative, accountable, transparent and democratic embedded in the innovations in information and communication technologies. Recently, improving decision-making and policy-making processes using e-participation initiatives in public sector are getting more attention besides using information and communication technologies for improving efficiency and effectivity in public services.

The globalization process and the understanding of “sustainable development” emphasized in the Agenda 21 accepted at the United Nations Environment and Development Conference in Rio de Janeiro, 1992 had influence on the development of e-participation. The starting point of the sustainable development is determining problems at local level and solving using participative approach. The use of information and communication technologies widely diffused and the role of information on the transformation of societies became more appear in 90s. The importance of information and communication technologies has increased in the process of achieving sustainable development goals until today, and public administration integrated digital technologies in its paradigm by means of the approaches of e-government and e-governance. E-participation is an outcome of this transformation. It is included in the relevant policies as an essential matter of realizing sustainability towards “2030 Sustainable Development Goals”.

In terms of this background of e-participation, this study uses the indicators of e-participation to analyse the website initiatives of municipalities improving interaction between public institutions and citizens. E-participation is categorized as e-information, e-consultation and e-decision-making. This study consists of a temporal comparison. It is important to show the change of municipalities’ e-participation initiatives over time. This temporal change is conceptualized around the concepts of “sustainability” and “institutionalization” in the context of sustainable development.

Researches in the literature evaluate the e-participation initiatives of local governments but focus on the websites of municipalities in a specific time, and the findings limited to show the municipalities’ success of e-participation and their adoption to the process of e-participation. The lack of data continuity on the municipalities’ e-participation initiatives causes to problems explaining the change over time. Information on the change over time provides opportunity to evaluate the success of e-participation as a process. The concepts of sustainability and institutionalization are the conceptual means of interpreting this process.

The sample of this study is six-relatively more developed and better capacitated municipalities in Ankara among 25 municipalities in terms of e-participation according to analyses in 2011. These municipalities are Sincan, Akyurt, Çankaya, Yenimahalle, Çubuk and Kızılcahamam. The study determines difference over the time comparing the success of municipalities in 2011 and in 2016. The data collected from municipalities' websites categorized using the indicators of e-information, e-consultation and e-decision making which are the steps of e-participation. This study analyses the websites because they are simple technologies not requiring much investment by municipalities for sharing information and setting communication with citizens. Moreover, the websites are useful units of analysis to make temporal comparisons because of their consistent usage for a long time.

The findings present that the e-participation score of Sincan, had the best e-participation level in 2011, decreased in 2016 like the score of Kızılcahamam. On the other side, the e-participation scores of Akyurt, Çankaya, Yenimahalle, Çubuk increased in 2016. The findings show that these four municipalities have a better position in terms of the sustainability and institutionalization of e-participation. However, the evaluation of the sub-categories of e-participation presents that the provision of e-information initiatives is more than e-consultation in both of the years. A comparison of the analyses in 2016 realized using the same method in 2011 investigates the changes in the findings through the years.

The results emphasize the importance of temporal evaluations on the success of municipalities' e-participation initiatives. In this direction, the further researches focusing on the sustainability and institutionalization of e-participation can contribute to the literature. Although the analyses in this study are limited to the continuity of e-participation initiatives on the municipalities' web-sites, it provides a more comprehensive perspective for the sustainability and institutionalization of e-participation by the comparison of different scores through the years. This study does not analyze the reasons of change at the scores of e-participation over time and the evaluations of policies, infrastructure and digital divide or the literacy of ICTs. Researches questioning the impact of political changes or technological capacities on the municipalities' e-participation initiatives can contribute to the literature concerned with the sustainability and institutionalization of e-participation.

Genişletilmiş Öz

Yerel Yönetimlerde E-Katılımın Sürdürülebilirliği: Ankara Belediyeleri Örneği

Bu çalışma e-katılım uygulamalarının kurumsallaşma ve sürdürülebilirliğinin önemini açıklamaktadır. Bu amaçla yazarlar belediyelerde e-katılım uygulamalarının yıllar içerisindeki değişimini analiz etmektedir. E-katılım yaklaşımı kamu yönetiminin bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle iç içe daha katılımcı, hesap-verebilir, şeffaf, demokratik şekilde dönüşümüne odaklanmaktadır. Günümüzde, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimliliği geliştirmenin yanı sıra e-katılım uygulamalarıyla karar alma ve politika üretme süreçlerinin de geliştirilmesi kamuda daha fazla önem kazanmaktadır.

E-katılımın gelişiminde, küreselleşme süreci ve 1992 yılında Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda kabul edilen Gündem 21'de vurgulanan "sürdürülebilir gelişme" anlayışı etkili olmuştur. Sürdürülebilir gelişmenin başlangıç noktası yerel düzeyde sorunların tespiti ve katılımcı bir şekilde çözümdür. 90'lerden sonra bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı yaygınlaşmış, toplumsal dönüşümde bilginin rolü daha fazla görünür hale gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemi günümüze kadar giderek artmış, kamu yönetimi dijital teknolojileri kendi paradigmasına e-devlet ve e-yönetişim gibi yaklaşımlarla entegre etmiştir. E-katılım bu dönüşümün bir ürünüdür. "2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri"ne doğru sürdürülebilirliğin sağlanmasında temel bir unsur olarak e-katılım ilgili politikalarda yer almaktadır.

E-katılımın bu arka planı içerisinde, bu çalışma belediyelerin web siteleri üzerinden sunulan, vatandaşlar ile kamu kurumları arasındaki etkileşimi arttırmayı amaçlayan uygulamaları analiz etmek için e-katılım göstergelerini kullanmaktadır. E-katılım, e-bilgi, e-danışma ve e-karar alma adımları şeklinde kategorize edilmektedir. Bu çalışma zamansal bir karşılaştırmaya dayanmaktadır. Bu karşılaştırma belediyelerdeki e-katılım uygulamalarının zaman içerisindeki değişimini göstermesi bakımından önemlidir. Bu zamansal değişim sürdürülebilir gelişmenin çerçevesi içerisinde "sürdürülebilirlik" ve "kurumsallaşma" kavramları bağlamında analiz edilmektedir.

Literatürdeki çalışmalar yerel yönetimlerin e-katılım uygulamalarını değerlendirmekte ancak belirli bir tarihte kurumların web sayfalarının incelenmesine odaklanmakta ve bulguları belediyelerin e-katılım başarısını ve e-katılım sürecine uyumunu göstermekle sınırlı kalmaktadır. Belediyelerin sağladıkları e-katılım uygulamalarına ilişkin veri devamlılığının olmaması zaman içerisindeki değişimi açıklamayla ilgili problemlere neden olmaktadır. Zaman içerisindeki değişime ilişkin bilgi e-katılım başarısını süreç olarak değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik ve kurumsallaşma ise bu süreci anlamlandırmanın kavramsal araçlarıdır.

Çalışmanın örnekleme 2011 yılında yapılan analizlere göre Ankara'daki 25 belediye arasında e-katılım bakımından görece olarak diğerlerinden daha gelişmiş ve daha iyi kapasiteye sahip olan altı belediyeden

oluşmaktadır. Bu belediyeler Sincan, Akyurt, Çankaya, Yenimahalle, Çubuk ve Kızılcahamam'dır. Çalışma belediyelerin 2011 ve 2016'daki başarı düzeylerini karşılaştırarak aradaki farkı tespit etmektedir. Belediye web sayfalarından elde edilen veri e-katılımın aşamaları olan e-bilgi, e-danışma ve e-karar alma göstergelerinden yararlanılarak kategorize edilmiştir. Çalışma bilgi paylaşma ve iletişim kurma konusunda belediyeler için çok fazla yatırım gerektirmeyen basit bir teknoloji olması nedeniyle web-sitelerini analiz etmektedir. Ayrıca, uzun süredir kullanılmaları nedeniyle web-siteleri zamansal bir karşılaştırma için uygun analiz birimleridir.

Çalışmanın bulguları, 2011 yılında e-katılım derecesi yüksek olan Sincan'ın 2016 yılında Kızılcahamamla birlikte e-katılım başarı düzeyinin düştüğünü göstermektedir. Diğer taraftan Akyurt, Çankaya, Yenimahalle, Çubuk belediyelerinin e-katılım uygulamalarının başarı düzeylerinin 2016'da yükseldiği tespit edilmiştir. Bu bulgular dört belediyenin e-katılımın sürdürülebilirliği ve kurumsallaşması bakımından diğerlerine göre daha başarılı bir konumda olduğunu göstermektedir. Buna karşın, e-katılımın alt kategorilerinin değerlendirilmesi, her iki dönemde de belediyelerde e-bilgi paylaşımı uygulamalarının e-danışma uygulamalarına göre daha iyi olduğu bulgusunu vermektedir. Çalışmada, 2016 yılında 2011'de kullanılan yöntem ile yapılan analizlerin karşılaştırılması yıllar içerisinde bulguların değiştiğini göstermektedir.

Çalışmanın sonuçları belediyelerde e-katılım uygulamalarının başarısının zamansal olarak değerlendirilmesinin önemine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, e-katılım uygulamalarının sürdürülebilirliği ve kurumsallaşmasına odaklanan çalışmalar alan-yazına katkı sağlayabilir. Bu çalışmanın analizleri web-sitelerinde sağlanan e-katılım uygulamalarının devamlılığı ile sınırlı olmakla birlikte, farklı yıllarda elde edilen sonuçların karşılaştırılması ile e-katılımın sürdürülebilirliği ve kurumsallaşması hakkında daha geniş bir perspektif sağlamaktadır. Bu çalışma e-katılım uygulamalarının zaman içerisindeki değişiminin nedenlerini ve politika, alt yapı, dijital uçurum, bilgi ve iletişim teknolojileri okur-yazarlığı gibi konuları analiz etmemektedir. Siyasal değişimlerin veya teknolojik kapasitelerinin belediyelerin e-katılım uygulamalarına etkilerini inceleyen çalışmalar e-katılımın sürdürülebilirliği ve kurumsallaşmasıyla ilgili alan yazına katkı sağlayabilir.

Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama*

Zafer KARDEŞ**

Tuğrul KANDEMİR***

Öz

Bu çalışma yapay sinir ağı ve lojistik regresyon yöntemlerini kullanarak bağımsız denetim görüşlerinin tahmin edilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlerin 2010-2020 dönemlerindeki finansal tabloları ve denetim raporları ele alınmıştır. Bağımsız denetim görüşlerinin Yapay Sinir Ağı yöntemiyle yapılan sınıflandırma tahmininde % 96,5 oranında, Lojistik Regresyon yöntemiyle yapılan sınıflandırma tahmininde ise % 94,3 oranında doğru sınıflandırma performansı göstermişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre yapay sinir ağı modelinin daha yüksek sınıflandırma tahmini ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan modeller, denetim planlama, risk değerlendirme ve kalite kontrol çalışmalarında bağımsız denetçiler, iç denetçiler, yöneticiler, ortaklar, dış kaynak sağlayıcılar, ticari ilişkilerde bulunanlar, yatırımcılar, çalışanlar, danışmanlık kuruluşları, kamu düzenleyicileri ve finansal analistler gibi çok geniş bir karar verici çevrenin kararlarını destekleyici bir araç olarak kullanılabilmesi öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim Görüş Tahmini, Lojistik Regresyon, Yapay Sinir Ağı, WEKA.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Comparison of the Logistic Regression and the Artificial Neural Network Methods in Audit Opinion Prediction: An Application in BIST Chemistry Pharmaceutical Oil Rubber and Plastic Products Sector

Abstract

This study was conducted to predict independent audit opinions using the artificial neural network and the logistic regression methods. In this context, the financial statements and audit reports of the companies in Borsa Istanbul Chemicals, Petroleum, Rubber, and Plastic Products sector for the period of 2010-2020 were discussed. They showed a correct classification performance of 96.5% in the classification estimation made by the artificial neural network method and 94.3% in the classification estimation made by the logistic regression method. According to the results of the research, it was determined that the artificial neural network model revealed higher classification prediction. It is envisaged that the models discussed within the scope of the study can be used as an auxiliary tool to support decisions of independent auditors, internal auditors, managements, partners, investors, foreign resource providers, employees, commercial relations, regulatory public institutions, consultancy institutions, financial analysts and the public in audit planning, risk assessment, and quality control studies.

Keywords: Audit Opinion Prediction, Logistic Regression, Artificial Neural Network, WEKA.

Article Type: Research Article

*Bu makale 25-27 Şubat 2022 tarihleri arasında MÖDAV ve Başkent Üniversitesi işbirliği ile düzenlenen VII. Güncel Muhasebe Konuları Çalıştayında sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Emirdağ Meslek Yüksekokulu, zaferkardes@aku.edu.tr, ORCID iD : 0000-0002-5719-8551

*** Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kandemir@aku.edu.tr, ORCID iD : 0000-0002-3544-7422

1. GİRİŞ

Bağımsız Denetim Standartları (BDS) 700, madde 10, denetçinin mali tabloların tüm önemli yönlerinin geçerli mali raporlama çerçevesine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığına ilişkin görüş bildirdiğini belirtmektedir. Denetçi raporunda denetçi, bir bütün olarak finansal tabloların hata veya hile kaynaklı önemli yanlışlık içermediği ve makul güvence elde ettiği sonucuna varmaktadır. Denetçi bu sonuca varmak için "yeterli ve uygun denetim kanıtının elde edilip edilmediğini" ve "düzeltilmemiş yanlışlıkların münferit mi yoksa toplu halde mi önemli olduğunu" dikkate almaktadır (BDS 700, md.11).

Mali tablolar hakkında görüş oluşturmak için denetçinin sorumlulukları ile denetçi görüşünün şekli ve içeriği hakkında bilgi sağlayan BDS 700'de denetçi, mali tabloların tüm önemli yönlerinin geçerli finansal raporlama çerçevelerine uygun olarak hazırlandığı sonucuna varırsa, olumlu denetim görüşü bildirmektedir. Denetçi, bir bütün olarak mali tabloların ciddi yanlışlıklar içerdiğini veya bu sonuca varmak için yeterli ilgili denetim kanıtı toplayamadığını tespit ederse, raporunda BDS 705'e uygun olarak olumlu denetim görüşü dışında bir görüş bildirecektir (BDS 700, md. 16-17).

BDS 705'e göre, ifade edilebilecek üç farklı görüş türü vardır: sınırlı olumlu görüş (şartlı görüş olarak da bilinir), olumsuz görüş ve görüş bildirmekten kaçınma. Aşağıdaki tablo, olumlu görüş dışında görüş bildirmesine neden olan konuya ilişkin denetçinin gerekçesinin ve bu konunun finansal tablolar üzerindeki etkisinin veya olası etkisinin yaygınlığının, açıklanacak görüşün türünü nasıl etkilediğini göstermektedir (BDS 705, A1).

Tablo 1. Olumlu Görüş Dışındaki Görüş Türlerinde Yanlışlığın Önemlilik Düzeyleri ve Yaygın Olma Seviyesi

Olumlu Görüş Dışında Başka Bir Görüş Verilmesine Neden Olan Hususun Niteliği	Denetçinin Bu Hususun Finansal Tablolar Üzerindeki Etkilerinin veya Olası Etkilerinin Yaygınlığına İlişkin Muhakemesi	
	Önemli ancak Yaygın Değil	Önemli ve Yaygın
Finansal tablolar "önemli yanlışlık" içermektedir.	Sınırlı olumlu görüş	Olumsuz Görüş
Yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememektedir.	Sınırlı olumlu görüş	Görüş vermekten kaçınma

Literatür incelendiğinde son dönemlerde bağımsız denetçi görüşünün gerçeği yansıtmadığına yönelik çalışmalar artmakla birlikte, bu çalışmalarda bağımsız denetçi görüşünün tahminine yönelik genellikle denetlenen şirketin özellikleri ve finansal tablo değişkenleri kullanıldığı görülmektedir (Dopuch vd, 1987; Laitinen ve Laitinen, 1998; Spathis vd, 2003; Doumpos vd, 2005; Adiloğlu ve Vuran, 2011; Yaşar vd, 2015; Moalla, 2017). Hangi bağımsız denetim firması özelliklerinin bağımsız denetim görüşünü etkilediğini belirlemeye yönelik sınırlı sayıda araştırma (Caramanis ve Spathis, 2006) bu değişkenlerin bağımsız denetim görüşü üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerinin olabileceğine işaret etmektedir.

Yabancı literatürde yapılan çalışmalarda bağımsız denetim görüş türünü tahmin etmeye yönelik çalışmaların sayısında artış görülürken, Türkiye'de bu tür çalışmaların sınırlı sayıda olduğu gözlenmektedir (Adiloğlu ve Vuran, 2011; Yaşar vd., 2015; Yaşar, 2016; Büyüktanır ve Toraman, 2020). Bu nedenle, çalışmanın bu bağlamda literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Bağımsız denetçilerin gerçekleştirdikleri denetim faaliyetlerinde ulaştıkları bulgulara uygun olarak denetim görüşü verip vermediklerine ilişkin yapılan akademik çalışmalara özellikle Enron skandalı sonrasında denetim raporlarına ilişkin tartışmalarla beraber ilginin arttığı söylenebilir. (Yaşar,

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

2016: 82). Bu bağlamda, literatürde denetim görüşlerinin tahmin edilmesine yönelik çalışmalara özellikle ağırlık verildiği, veri madenciliği sınıflandırma yöntemleri (Bayes ağları, Destek Vektör Makinesi, Yapay Sinir Ağları) ve çok değişkenli istatistiksel tekniklerin (Lojistik regresyon, diskriminant analizi, logit model) sonuçları ile karşılaştırmalar yapılarak, bağımsız denetim görüş türünün tahmin edilmesi amaçlandığı görülmektedir.

Çalışmada bağımsız denetim görüşlerinin tahmin edilmesine yönelik literatürde sıklıkla kullanılan finansal değişkenler ve denetimle ilgili değişkenlerin bağımsız denetim görüşleri üzerindeki etkisi, Yapay Sinir Ağı ve Lojistik Regresyon yöntemleri ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlerin 2010-2020 dönemlerine ait 29 şirketin yıllık (12 Aylık) verisi kullanılmıştır. Analizde kullanılan model veri setleri 19 sütun, 274 satırdan oluşmakta olup, toplam 5.206 veri içermektedir. Araştırmanın amacı, Türkiye’de bağımsız denetim görüşünü tahmin etmede Yapay Sinir Ağı ve Lojistik Regresyon yöntemlerinin ne kadar doğru performans gösterebildiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle bağımsız denetim görüşünün tahminine ilişkin literatür verilmiş, sonrasında araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi açıklanmıştır. Çalışmanın son kısmında araştırmanın bulgularına yer verilmiş ve elde edilen sonuçlar üzerinde açıklamalarda bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bağımsız denetim görüş türünün tahmin edilmesine yönelik yapılan çalışmalarda istatistiksel yöntemler ve veri madenciliği yöntemleri kullanılmaktadır. Literatürde yer alan başlıca çalışmalar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2. Bağımsız Denetim Görüş Türünün Tahmin Edilmesiyle İlgili Literatür Özeti

Çalışma (Yazar / Yıl)	Çalışmanın Amacı	Örneklem Özellikleri	Çalışmada Kullanılan Analiz Yöntemi	Temel Bulgular
Dopuch vd. (1987)	Piyasa ve finansal değişkenleri kullanarak oluşturulan modelin olumlu görüşler dışındaki denetim görüşlerini tahmin etmede performansını ölçmektir.	Dönem: 1969-1980 275 olumlu dışı 441 olumlu görüş Ülke: ABD	Probit modeli	Finansal faktörlere bakıldığında şirketlerin denetim görüşlerinin tahmin edilmesinde faydalı olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasında en önemli olanların, cari yıl zararı, sektör getirisi ve kaldıraç oranındaki (toplam borç/toplam aktifler) değişim olduğu ifade edilmiştir.
Laitinen ve Laitinen (1998)	Olumlu görüş dışında bir denetim görüşünün açıklanması için mali tablo bilgilerine dayalı bir lojistik modelin geliştirilmesidir.	Dönem: 1992-1994 8 olumlu dışı 103 olumlu görüş Ülke: Finlandiya	Lojistik regresyon	Araştırmaya göre, olumlu olmayan bir denetim görüşü öncelikle düşük karlılık, yüksek borç ve düşük büyüme ile ilişkilendirilmiştir.
Spathis vd. (2003)	Olumlu ve olumlu görüş dışı denetim raporları arasında ne ölçüde ayırım yapılabileceğini test etmektir.	Dönem: 1997-1999 50 olumlu dışı 50 olumlu görüş Ülke: Yunanistan	UTADIS, diskriminant analizi ve lojistik regresyon	Çalışmada, olumlu olmayan denetim görüşünün tahmin edilmesi ile şirket aleyhine açılan dava ve finansal stres (z-skor) değişkenlerinin ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

Caramanis ve Spathis (2006)	Denetim görüşünün tahmininde finansal bilgilerin denetim ücretleri ve denetim firması türü gibi finansal olmayan değişkenlerle birlikte ne ölçüde kullanılabileceğini test etmektedir.	Dönem: 2001 23 olumlu dışı 162 olumlu görüş Ülke: Yunanistan	Lojistik regresyon ve Olağan en küçük kareler (OLS) regresyonu	Çalışma sonuçları, denetim firmasının türünün (5 Büyükler ve diğerleri) ve denetim ücretlerinin bağımsız denetim görüş türünü etkilemediği; finansal değişkenlerden faaliyet karı/toplam varlıklar ve cari oranın bağımsız denetim görüş türüyle ilişkili olduğunu göstermiştir.
Gaganis, Pasiouras ve Doumpos (2007)	Denetim görüşlerini tahmin etmeye yönelik bir model geliştirmek amacıyla olasılık sinir ağları modelini test etmektedir.	Dönem: 1997-2004 264 olumlu dışı 3.069 olumlu görüş Ülke: İngiltere	Olasılıksal sinir ağı (PNN), yapay sinir ağı (ANN) ve lojistik regresyon	Olasılıksal sinir ağı modelinin, geleneksel sinir ağları ve lojistik regresyon analizi modellerinden daha etkili olduğu bulunmuştur.
Pourheydari vd. (2012)	Denetçinin görüşünü belirleyebilen modeller geliştirmek için dört veri madenciliği sınıflandırma tekniğini uygulayarak performanslarını karşılaştırmaktadır.	Dönem: 2001-2007 347 olumlu dışı 671 olumlu görüş Ülke: İran	Çok katmanlı algılayıcı, radyal tabanlı fonksiyon, olasılıksal sinir ağı ve lojistik regresyon	Sonuçlar, çok katmanlı algılayıcı modelinin farklı görüş türlerini tanımlamada % 88 oranında doğruluğa ulaşmış ve kullanılan tüm yöntemlerin en güçlüsü olduğunu ortaya koymuştur.
Yaşar vd. (2015)	110 firma yılı verisi ile olumlu görüş dışında denetim görüşünü, finansal oranlar kullanarak tahmin etmektedir.	Dönem: 2010-2013 55 olumlu dışı 55 olumlu görüş Ülke: Türkiye BİST	Diskriminant, Lojistik Regresyon ve C5.0 karar ağacı	C5.0 karar ağacı yöntemi (%98,2), olumlu ve olumlu görüş dışında denetim görüşlerini sınıflandırmada Diskriminant (%87,3) ve Lojistik Regresyon (%92,7) modellerine göre daha başarılı bulunmuştur.
Yaşar (2016)	Veri madenciliği yöntemlerinden C5.0, CART ve GRI algoritmaları kullanılarak olumlu görüş dışındaki denetim görüşünün tahmin edilmesine yönelik kuralların belirlenmesidir.	Dönem: 2011-2014 58 olumlu dışı 58 olumlu görüş Ülke: Türkiye	C5.0 CART GRI Algoritması	Çalışmanın sonuçları, önceki yılın denetim görüşünün, her üç modelde de olumlu olmayan bir denetim görüşünü tahmin etmede en etkili değişken olduğunu göstermektedir. Ayrıca cari oran ve firma büyüklüğü değişkenlerinin de etkili değişkenler olduğu görülmüştür.
Adiloğlu ve Vuran (2017)	Finansal olmayan şirketler için denetçilerin olumlu ve olumlu dışı denetim raporları yayınlama kararlarını öngören temel performans göstergesi değişkenlerini incelemektedir.	Dönem: 2016 23 olumlu dışı 240 olumlu görüş Ülke: Türkiye BİST	Lojistik Regresyon	Analiz sonuçları, bir denetim raporunun yeterliliğinin esas olarak varlık getirisi, öz sermaye getirisi, kazanılan faiz oranı ve denetim firmasının 4 Büyük olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmadığıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Tahmini model, finansal olmayan şirketler için olumlu ve olumlu dışı denetim görüşlerini % 92,4 sınıflandırma doğruluğu ile ayırt etmiştir.

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

Stanisic vd. (2019)	Denetçi görüş türünü tahmin etmek için etkili modellerin geliştirilmesi için, hem istatistiksel hem de makine öğrenimi yaklaşımlarının güçlü noktalarının tam kapsamlı olarak kullanılması ve mümkün olduğunda birleştirilmesini (Hibrit Model) test etmektedir.	2010-2013 yılları arasında 1.087 olumlu dışı, 2.117 olumlu denetim görüşü Ülke: Sırbistan	İstatistik ve makine öğrenimi alanından 12 model (Tüm hesaplamalar ve modellemeler R yazılım ortamında gerçekleştirilmiştir.)	İstatistik ve makine öğrenimi alanından on iki aday modelin tahmine dayalı performansı test edilmiştir. Denetim görüş türünü tahmin etme konusunda makine öğrenimi ve istatistiksel tekniğin kendi avantajlarına sahip olduğu bulgusu ışığında, iki yaklaşımı tek bir tahmine dayalı model içinde birleştirmeyi amaçlayan iki hibrit model belirlenmiştir. Hibrit modeller % 76 - % 90 aralığında doğru sınıflandırma performansı göstermişlerdir.
Büyüktanır ve Toraman (2020)	Amaç, bağımsız denetim görüşünün doğruluğunu kontrol eden ve bir sonraki dönem için denetim görüşünü tahmin eden bir makine öğrenimi modeli geliştirmektir.	Dönem: 2009-2019 6.259 Olumlu 777 Şartlı 91 Diğer Görüş Ülke: Türkiye	Lojistik Regresyon, Naive Bayes, Rastgele Gradyan, k-Komşu, Karar Ağacı, Rastsal Orman, AdaBoost, Çok Katmanlı Algılayıcı, Diskriminant Analizi, XGBoost	Araştırma sonucunda, Rastsal Orman (%94,6) ve XGBoost (%94,7) algoritmaları en iyi sonucu vermiştir. Finansal oranlar ile birlikte önceki dönemlere ait görüş türleri, önceki dönemlerin bağımsız denetim şirketi sınıfları ve denetim raporu gecikmesi gibi bilgilerin gelecek dönemlere ait sonuçların tahmin edilmesinde etkili olduğu ortaya konulmuştur.
Nawaiseh ve Abbod (2020)	Doğru denetim görüşünü tahmin edebilecek finansal ve finansal olmayan verilere dayalı bir model geliştirmektir.	2018-2019 yılları için 9.363 olumlu dışı, 16.644 olumlu denetim görüşü Ülke: İngiltere ve İrlanda	Naive Bayes Ağları, Karar ağaçları, Lineer Diskriminant Analizi, Lojistik regresyon	Ampirik sonuçlar, karar ağacı tekniğinin doğru denetim görüşünü seçmek için dengeli bir model sağladığını ve iki veri seti için (2018 ve 2019 yılları için) Naive Bayes Ağları (NBN), Lineer Diskriminant Analizi (LDA) ve Lojistik Regresyondan (LR) daha yüksek değerlendirme oranları elde ettiğini göstermektedir (%96,3).

Yapılan literatür taramasında, “bağımsız denetim görüşü” ile ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalarda başlıca kullanılan yöntemlerin, lojistik regresyon (Adiloğlu ve Vuran, 2011; Yaşar vd, 2017), diskriminant analizi (Yaşar vd, 2015), C5.0 karar ağacı (Yaşar vd, 2015; Yaşar, 2016), CART ve GRI (Yaşar, 2016) olduğu tespit edilmiştir. ABD ve AB ülkeleri gibi yıllar önce denetim sektörüne odaklanan ve bağımsız denetim kuruluşlarının açıklama yapmak zorunda olduğu gelişmiş ülkelerde daha geniş ve kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de bağımsız denetim görüşü ile ilgili sınırlı sayıda çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Mevcut çalışmalarda, denetlenen şirket özelliklerinin ve finansal tablo değişkenlerinin bağımsız denetim görüşü üzerindeki etkilerinin araştırıldığı görülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı, Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlerin 2010-2020 dönemlerine ait verilerin, lojistik regresyon ve yapay sinir ağları yöntemleri ile analiz edilerek bağımsız denetim görüşlerini tahmin etmektir. Bu amaç doğrultusunda

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

bağımsız denetim görüşlerinin tahmin edilmesinde finansal ve finansal olmayan değişkenler birlikte kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenler Tablosu

Değişkenler	Değişken Simgesi	Değişken Açıklaması
Bağımlı Değişken:		
Görüş Türü	GT	1: Olumlu görüş dışı denetim görüşü (Şartlı Görüş, Görüş Bildirmekten Kaçınma, Olumsuz Görüş) 0: Olumlu denetim görüşü
Bağımsız Değişkenler:		
a. Finansal Olmayan Bağımsız Değişkenler (Bağımsız denetim ile ilgili bağımsız değişkenler):		
Değişkenler	Değişken Simgesi	Değişken Açıklaması
Denetçi Değişti mi?	DD	1: Denetçi değişmedi 0: Denetçi değişti
Denetçi Büyüklüğü	DB	1: 4 Büyük denetim firması ile denetlenen şirketler 0: 4 büyük dışı denetim firması ile denetlenen şirketler
Önceki Yıl Denetim Görüşü	ODG	1: Olumlu görüş dışı denetim görüşü (Şartlı, Görüş Bildirmekten Kaçınma, Olumsuz) 0: Olumlu denetim görüşü
Denetim Raporu Gecikmesi	DRG	Mali yılsonu ile denetim raporu ilan tarihi arasında geçen gün sayısı
b. Finansal Bağımsız Değişkenler (Finansal oranlar ile ilgili bağımsız değişkenler):		
Değişkenler	Değişken Simgesi	
Likidite Oranları	Cari Oran	CO
	Likit Oran	LO
	Nakit Oran	NO
Karlılık Oranları	Aktif Karlılık (ROA)	AK
	Brüt Esas Faaliyet Kar Marjı	BEFKM
	Esas Faaliyet Kar Marjı	EFKM
	FAVÖK Marjı	FM
	Net Kar Marjı	NKM
	Özsermaye Karlılığı (ROE)	OK
Değerleme Oranları	VAFÖK Marjı	VM
	Piyasa Değeri/Defter Değeri	PD/DD
Büyüme Oranları	Aktif Büyüme	AB
	Net Kar Büyüme	NKB
	Net Satışlar Büyüme	NSB

Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlerin 2010-2020 dönemlerine ait bağımsız denetim raporları ve finansal tabloları incelenerek veri seti oluşturulmuştur. Bağımsız denetim raporları incelenerek olumlu ve olumlu dışı denetim görüşleri belirlenmiştir. Bağımsız denetim görüşleri, finansal ve finansal olmayan değişkenler kullanılarak lojistik regresyon ve yapay sinir ağı yöntemleriyle tahmin edilmiş ve sınıflandırma başarıları verilmiştir.

Çalışma kapsamında kullanılan bağımsız denetim raporları ve finansal tablolar Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) sağlanmıştır. 2010-2020 yılları arasında Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlere ait veriler kullanılmıştır. KAP

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

aracılığıyla şirket verilerine 2009 yılından itibaren ulaşılabilmektedir. Bağımsız değişkenler içerisinde yer alan **bir önceki yıl denetim görüşü** değişkenine veri sağlayabilmek için çalışma örnekleme 2010 yılından itibaren ele alınacak şekilde belirlenmiştir.

Çalışmanın kısıtı, bağımsız denetim görüşünün tahmin edilmesinde esas olarak Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe faaliyet gösteren şirket verilerine dayalı olarak eğitilen modeller, farklı sektörlerdeki şirketler için ayırt edici özellikleri farklı olabileceğinden, farklı sektörler için geçerli olmayabilir.

Şubat 2022 dönemi itibariyle Borsa İstanbul imalat sektöründe faaliyet gösteren toplam 187 şirket bulunmaktadır. İmalat sektöründe yer alan alt sektörleri içerisinde Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektörü Şubat 2022 dönemi itibariyle 37 şirketle en fazla sayıya sahiptir. Bu doğrultuda örnekleme dahi iyi temsil etmesi açısından çalışma kapsamında Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektörü ele alınmıştır. Analize dâhil edilen şirketlerin listesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 4. Analizde Kullanılan Şirket Listesi (Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektörü)

Sıra No	Şirket Adı	Şirket Kodu	Sektör
1	Acıpayam Selüloz	ACSEL	Diğer Kimyasal Ürünler
2	Aksa	AKSA	Tekstil Kimyasalları
3	Alkim Kimya	ALKIM	Diğer Kimyasal Ürünler
4	Aygaz	AYGAZ	Petrol
5	Bagfaş	BAGFS	Gübre ve Zirai Ürünler
6	BERKOSAN	BRKSN	Bina Malzemeleri
7	Brisa	BRISA	Otomotiv Yan Sanayi
8	Deva Holding	DEVA	İlaç&Sağlık
9	Dyo Boya	DYOBY	Boya
10	Ege Gübre	EGGUB	Gübre ve Zirai Ürünler
11	Ege Profil	EGPRO	Bina Malzemeleri
12	Egeplast	EPLAS	Bina Malzemeleri
13	Gediz Ambalaj	GEDZA	Diğer Kimyasal Ürünler
14	Good-Year	GOODY	Otomotiv Yan Sanayi
15	Gübre Fabrik.	GUBRF	Gübre ve Zirai Ürünler
16	Hektaş	HEKTS	Gübre ve Zirai Ürünler
17	İzmir Fırça	IZFAS	Diğer Kimyasal Ürünler
18	Marshall	MRSHL	Boya
19	Özerden Plastik	OZRDN	Diğer İmalat
20	Petkim	PETKM	Petrol
21	Politeknik Metal	POLTK	Diğer Kimyasal Ürünler
22	RTA Laboratuvarları	RTALB	İlaç&Sağlık
23	Sanifoam Sünger	SANFM	Diğer İmalat
24	Sasa Polyester	SASA	Tekstil Kimyasalları
25	Sekuro Plastik	SEKUR	Diğer Kimyasal Ürünler
26	Seyitler Kimya	SEYKM	İlaç&Sağlık
27	Sodaş Sodyum Sanayii	SODSN	Diğer Kimyasal Ürünler
28	Temapol Polimer Plastik	TMPOL	Diğer Kimyasal Ürünler
29	Tüpraş	TUPRS	Petrol

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

Veri seti 2010-2020 yılları arasında 11 yıllık verileri içermektedir. Bazı şirketlerin gerek KAP'tan gerekse kendi web sitelerinden bağımsız denetim firması ve bağımsız denetim görüşü bilgilerine ulaşamamıştır. Bu nedenle eksik verilere sahip 8 şirket örneklem dışı bırakılmıştır. Geriye kalan 29 şirket ile modeller kurularak analiz edilmiştir. Analizde kullanılan model veri setleri 19 sütun, 274 satırdan oluşmakta olup, toplam 5.206 veri içermektedir. Çalışmada, denetim görüşünü tahmin etmek için veri madenciliği sınıflandırma yöntemlerinden Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon yöntemleri kullanılmıştır.

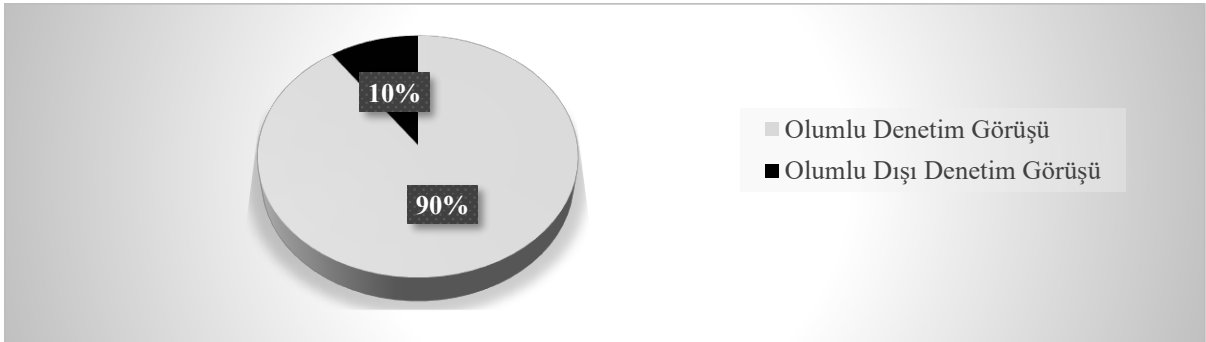
4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlerin 2010-2020 dönemlerine ait veriler, denetim raporları ve finansal tablolardan elde edilmiştir. Ayrıca bazı değişkenlere ait veriler Stockkeys veri tabanından sağlanmıştır.

Çalışmada kullanılan modellerin analizinde WEKA programı kullanılmıştır. Sınıflandırıcılar default parametreler ile çalıştırılmıştır. Filtreleme metodu ile SMOTE (Synthetic Minority Oversampling Technique) tekniği uygulanmıştır.

SMOTE, sentetik veriler oluşturmak için bir k-En yakın komşu algoritması kullanarak çalışmaktadır. SMOTE önce azınlık sınıfından rastgele veriler seçerek başlar, ardından verilerden k-En yakın komşular belirlenir. Daha sonra rastgele veriler ile rastgele seçilen k-En yakın komşu arasında sentetik veriler üretilmektedir (towardsdatascience.com, 2020: 1). Böylelikle bağımlı değişken değerleri arasındaki dengesizlik giderilmektedir. Başlangıç veri setinde, 247 olumlu görüş, 27 olumlu dışı görüş bulunmaktadır. SMOTE tekniğiyle 27 olumlu dışı görüş sayısı 243'e çıkarılarak veriler arasındaki dağılım benzer bir orana getirilmiştir.

Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe faaliyet gösteren 29 şirketin 2010-2020 yılları arasında 247 adet olumlu denetim görüşü, 27 adet olumlu dışı denetim görüşü ele alınmıştır. Olumlu dışı denetim görüşleri, 9 adet görüş bildirmekten kaçınma ve 18 adet şartlı görüşten oluşmaktadır. Bağımsız denetim görüş türü yüzdeler dağılımı şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Bağımsız Denetim Görüş Türü Dağılımı

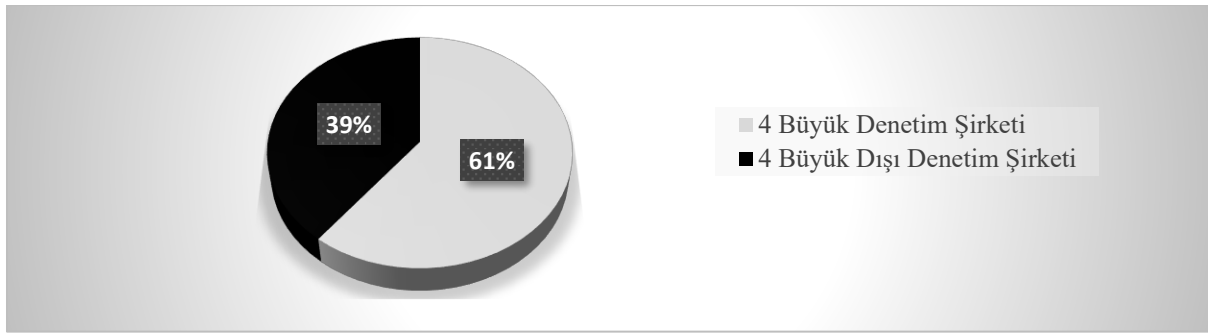
Örneklem kapsamında ele alınan 274 adet denetim görüşünün % 10 olumlu dışı, % 90 olumlu denetim görüşü olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla ilgili sektörde faaliyet gösteren işletmelerin yüksek oranda olumlu denetim görüşü aldıkları ifade edilebilir.

Şirketlere ait denetim görüş türleri aşağıdaki tablo 5'te verilmiştir. Yıllara göre mutlak ve bağıl frekanslar denetim görüş türüne göre ifade edilmiştir. Tablo incelendiğinde yıllar itibarıyla şirket sayılarında artış olduğu ve son yıllarda verilen olumlu dışı denetim görüşlerinde de artış olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Bağımsız Denetim Raporlarında Verilen Denetim Görüş Türleri

Denetim Görüş Türü	Yıllara göre mutlak ve bağıl frekanslar											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Olumlu Dışı Görüş	1	1	1	3	3	2	2	3	3	4	4	
Olumlu Görüş	17	17	17	19	22	26	27	26	26	25	25	
Toplam	18	18	18	22	25	28	29	29	29	29	29	
Olumlu Dışı Görüş (%)	6%	6%	6%	14%	12%	7%	7%	10%	10%	14%	14%	
Olumlu Görüş (%)	94%	94%	94%	86%	88%	93%	93%	90%	90%	86%	86%	

Denetçi şirket büyüklüğü, 4 büyük ve diğerleri olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. 4 büyük denetim şirketleri tarafından 166 denetim gerçekleştirilirken, 4 büyük dışı denetim şirketleri tarafından 108 denetim gerçekleştirilmiştir. İlgili kategorilere ait yüzdelik dağılım şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Denetçi Şirket Büyüklüğüne Göre Bağımsız Denetim Dağılımı

İlgili veri setinde yer alan 274 adet denetim görüşünün denetçi şirket büyüklüğüne göre yıllar bazında dağılımı tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Denetçi Şirket Büyüklüğüne Göre Bağımsız Denetim Sayıları

Denetçi Şirket Büyüklüğü	Yıllara göre mutlak ve bağıl frekanslar											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
4 Büyük Dışı	6	4	4	8	11	13	12	12	12	13	13	
4 Büyük	12	14	14	14	14	15	17	17	17	16	16	
Toplam	18	18	18	22	25	28	29	29	29	29	29	
4 Büyük Dışı (%)	33%	22%	22%	36%	44%	46%	41%	41%	41%	45%	45%	
4 Büyük (%)	67%	78%	78%	64%	56%	54%	59%	59%	59%	55%	55%	

4 büyük denetim şirketinin, incelenen şirketler kapsamında daha fazla denetim gerçekleştirdiği görülmektedir. İlgili dönemlerde 4 büyük denetim şirketi 166 adet bağımsız denetim gerçekleştirirken, 4 büyük dışı denetim şirketleri 108 adet bağımsız denetim gerçekleştirmişlerdir. Verilen bağımsız denetim görüşlerinin dağılımı tablo 7’te verilmiştir.

Tablo 7. Denetçi Şirket Büyüklüğüne Göre Bağımsız Denetim Görüş Dağılımı

Denetçi Şirket Büyüklüğü	Bağımsız Denetim Görüş Türleri	
	Olumlu Dışı Görüş	Olumlu Görüş
4 Büyük Dışı	20	88
4 Büyük	7	159
Toplam	27	247
4 Büyük Dışı (%)	74%	36%
4 Büyük (%)	26%	64%

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, 4 büyük dışı denetim şirketi, 108 denetim görüşünden 20'si (% 19) olumlu dışı görüş, 88'i (% 81) olumlu görüş vermiştir. 4 büyük denetim şirketi, 166 denetim görüşünden 7'si (% 4) olumlu dışı görüş, 159'u (% 96) olumlu görüş vermiştir. Dolayısıyla olumlu dışı denetim görüşlerinin daha çok 4 büyük dışı denetim şirketleri tarafından, olumlu denetim görüşlerinin daha çok 4 büyük denetim şirketleri tarafından verildiği görülmektedir.

Önceki yıl denetim görüş türü, finansal olmayan bağımsız değişkenler kapsamında ele alınmıştır. Örneğin 2020 yılı için, 2019 yılında verilen denetim görüş türü, bir önceki yıl denetim görüşü olarak ifade edilmektedir. Bir önceki yıl denetim görüş türü dağılımı, 24'ü olumlu dışı denetim görüşü, 250'si olumlu denetim görüşü olarak belirlenmiştir. Bir önceki yıl denetim görüş türü dağılımları tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Önceki Yıl Denetim Görüş Türleri Dağılımı

Önceki Yıl Denetim Görüş Türü	Olumlu Dışı Görüşlerin Önceki Yıl Denetim Görüş Türü	Olumlu Görüşlerin Önceki Yıl Denetim Görüş Türü
Olumlu Dışı Görüş	19	8
Olumlu Görüş	5	242
Toplam	24	250
Olumlu Dışı Görüş (%)	79%	3%
Olumlu Görüş (%)	21%	97%

Olumlu dışı denetim görüşü alan 27 şirket, bir önceki yıl denetim görüş türü dağılımı incelendiğinde 19 adet (% 70) olumlu dışı denetim görüşü, 8 adet (% 30) olumlu denetim görüşü almıştır. Bu durum, bir önceki yıl denetim görüşü olumlu dışı olan şirketlerin, izleyen yılda da olumlu dışı denetim görüşü alma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, veri setinde yer alan toplam 27 adet olumlu dışı denetim görüşünün, bir önceki yıl denetim görüşlerine bakıldığında 19 adedi olumlu dışı görüş ve 8 adedi olumlu görüş olduğu görülmektedir.

Olumlu denetim görüşü alan 247 şirket, bir önceki yıl denetim görüş türü dağılımı incelendiğinde 5 adet (% 2) olumlu dışı denetim görüşü, 242 adet (% 98) olumlu denetim görüşü almıştır. Dolayısıyla bir önceki yıl denetim görüşü olumlu olan şirketlerin, izleyen yılda da olumlu denetim görüşü alma ihtimalinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle, veri setinde yer alan toplam 247 adet olumlu denetim görüşünün, bir önceki yıl denetim görüşlerine bakıldığında 5 adedi olumlu dışı görüş ve 242 adedi olumlu görüş olduğu görülmektedir.

Denetim görüşlerinin tahmin edilmesinde, modellerin doğrulanması için veri seti eğitim ve test seti olarak ikiye ayrılır. Literatürde eğitim seti ve test grubu için %66-%34, %75-%25, %90-%10 vb. değerler alınmıştır, ancak en sık kullanılan yöntem k-kat çapraz doğrulamadır. K-katlı çapraz doğrulamada, veri seti k eşit parçaya bölünür ve bu k parçanın k-1'i ile eğitim, kalan kısım ile test yapılır. Bu işlem k kez tekrarlanır ve her parça bir test seti görevi görür. Tüm sonuçların ortalaması, sınıflandırma ölçülerinin değerlerini belirlemek için kullanılır. Çalışma kapsamında 20 kat Çapraz doğrulama kullanılmıştır.

Yapay Sinir Ağları analizine ilişkin bulgular tablo 9'da verilmiştir. 247 olumlu denetim görüşünden 244'ü doğru sınıflandırma tahmin başarısı göstererek % 98,8 oranında bir performans göstermiştir. 243 olumlu dışı denetim görüşünden 229'u doğru sınıflandırma tahmin başarısı göstererek % 94,2 oranında bir performans göstermiştir. Toplam doğru sınıflandırma başarısı % 96,5 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 9. Yapay Sinir Ağları Sınıflandırma Sonuçları

Yapay Sinir Ağları		Tahmin Edilen Grup			
		Olumlu	Olumlu Dışı	Toplam	Doğru Sınıflandırma Yüzdesi
Gözlenen Grup	Olumlu	244	3	247	0,988
	Olumlu Dışı	14	229	243	0,942
	Toplam	258	232	490	0,965

Lojistik Regresyon analizine ilişkin bulgular tablo 10’da verilmiştir. 247 olumlu denetim görüşünden 237’si doğru sınıflandırma tahmin başarısı göstererek % 96 oranında bir performans göstermiştir. 243 olumlu dışı denetim görüşünden 225’i doğru sınıflandırma tahmin başarısı göstererek % 92,6 oranında bir performans göstermiştir. Toplam doğru sınıflandırma başarısı % 94,3 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 10. Lojistik Regresyon Sınıflandırma Sonuçları

Lojistik Regresyon		Tahmin Edilen Grup			
		Olumlu	Olumlu Dışı	Toplam	Doğru Sınıflandırma Yüzdesi
Gözlenen Grup	Olumlu	237	10	247	0,960
	Olumlu Dışı	18	225	243	0,926
	Toplam	255	235	490	0,943

Sınıflandırma modellerine ait başarı ölçümleri tablo 11’de verilmiştir. Yapay Sinir Ağı modelinin en iyi sonuçları verdiği ortaya konulmuştur.

Tablo 11. Sınıflandırma Modellerinin Veri Seti Üzerinde Başarı Ölçümleri

	F1 Ölçütü	Bulma	Tutturma
Lojistik Regresyon	0,943	0,943	0,943
Yapay Sinir Ağı	0,965	0,965	0,966

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, modellerden Yapay Sinir Ağı modeli, daha yüksek performans göstermiştir. Tip I hata, Yapay Sinir Ağında 3 adet olup % 1,2 oranında, Lojistik Regresyonda 10 adet olup % 4 oranında gerçekleşmiştir. Tip II hata, Yapay Sinir Ağında 14 adet olup % 5,8 oranında, Lojistik Regresyonda 18 adet olup % 7,4 oranında gerçekleşmiştir. Tip I hata, olumlu denetim görüşünün, olumlu dışı olarak yanlış sınıflandırılmasından kaynaklanmaktadır. Tip II hata ise, olumlu dışı denetim görüşünün, olumlu denetim görüşü olarak yanlış sınıflandırılmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Tip II hatanın maliyetinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.

Literatürde yer alan başlıca çalışmalarda, denetim görüşlerinin tahmin edilmesinde kullanılan yöntemlerin performans sonuçları tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Kullanılan Yöntemlerin Performans Sonuçları

Çalışma (Yazar / Yıl)	Çalışmada Kullanılan Analiz Yöntemleri	Yöntemlerin Performans Sonuçları
Laitinen ve Laitinen (1998)	Lojistik regresyon	Model % 62 oranında bir doğruluğa ulaşmıştır.
Spathis vd. (2003)	UTADIS, diskriminant analizi ve lojistik regresyon	Geliştirilen model toplam örnekleme % 78 oranında doğru sınıflandırmıştır.
Caramanis ve Spathis (2006)	Lojistik regresyon ve Olağan en küçük kareler (OLS) regresyonu	Geliştirilen model, toplam örnekleme % 90 oranında sınıflandırmada başarılı olmuştur.
Pourheydari vd. (2012)	Çok katmanlı algılayıcı, radyal tabanlı fonksiyon, olasılıksal sinir ağı ve lojistik regresyon	Çok katmanlı algılayıcı farklı görüş türlerini tanımlamada, % 88 oranında doğruluğa ulaşarak en güçlü model olduğu ifade edilmiştir.

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

Yaşar, 2016	C5.0, CART, GRI Algoritması	C5.0 karar ağacı algoritması % 88,8 oranında, CART algoritması % 93,1 oranında toplam doğru sınıflandırma başarısı göstermiştir.
Büyüktanır ve Toraman, 2020	Lojistik Regresyon, Naive Bayes, Rastgele Gradyan, k-Komşu, Karar Ağacı, Rastsal Orman, AdaBoost, Çok Katmanlı Algılayıcı, Diskriminant Analizi, XGBoost	En iyi sonuçları rastsal orman (% 94,6) ve XGboost (% 94,7) algoritmaları vermiştir.

Çalışma sonuçları, yukarıdaki tabloda yer alan bağımsız denetim görüş türü tahmini kapsamında yapılan önceki çalışmalarla kıyaslandığında, lojistik regresyon (% 94,3) ve yapay sinir ağı (% 96,5) yöntemlerinde yüksek performans gösterdiği tespit edilmiştir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Denetim görüşlerinin tahmin edilmesinde, finansal tablo verilerinin kullanılabilirliği farklı ülkelerde incelenmiştir. Bankacılar, yatırımcılar, düzenleyiciler gibi paydaşlar, denetim görüşü tahmin modelleri aracılığıyla denetim görüşünü (denetim görüşü riski) değerlendirmekle ilgilenmektedir. Dopuch vd. (1987: 447-449)'ne göre, bağımsız denetim görüş türünü belirlemede, diğer denetçilerin benzer durumlarda hangi denetim görüşünü vereceğini tahmin etmede, mevcut müşteriler için bir denetimin kapsamını belirlemede, potansiyel müşterileri değerlendirmede, davalardaki savunmalarda ve işletme içi kalite izlemede denetçiler için bir karar destek aracı olarak kullanılabilir. Bu çalışma sonuçlarına paralel olarak araştırma sonuçlarının, iç denetçilere, bağımsız denetçilere, şirket karar vericilerine, finansal analistlere, vergilendirme ve diğer kamu yetkililerine, kredi puanlama kurumlarına, bireysel ve kurumsal yatırımcılara, hukuk şirketlerine ve araştırmacılara yardımcı olabileceği öngörülmektedir.

Önümüzdeki yıllarda en büyük yatırımın veri analitiğine yapılması muhtemeldir. Çünkü ham verileri analiz etmek ve bu bilgilerden sonuçlar çıkarmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Modern veri analitiğinde, genellikle gerçek zamanlı veri akışlarıyla desteklenen bilgi tablolarının kullanımı da son derece önemlidir (TMUD). Daha fazla tahmine dayalı değişken ve daha ilgili veri arayışı sürekli bir süreçtir. Örneğin, denetim firması müşterisiyle tipik olarak uzun vadeli bir ilişkiye sahip olduğundan, elinde kamuya açık olandan daha fazla veriye sahip olacaktır. Burada önerilen karar tablosu, daha da doğru bir model elde etmek için mevcut özel bilgilerle tamamlanabilir. Profesyonel kararlar verme konusunda, veri madenciliğinin sınırlı yetenekleri vardır. Denetçiler, görevleri sırasında bir dizi mesleki yargıda bulunurlar. Her önemli yargı belgelenmelidir ve bir "kara kutu" olamaz. Bununla birlikte, bu tür teknolojiler, henüz doğrulayıcı kanıt olarak kabul edilemese bile denetçilere keşif amaçlı iç görüşler sağlayabilirler. Böylece, veri madenciliği, denetçilerin profesyonel bir karar vermeleri için destekleyici bir araç haline gelebilir.

Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlerin 2010-2020 dönemlerindeki finansal tabloları ve denetim raporları kullanılarak veri seti oluşturulmuştur. Yapay Sinir Ağı yöntemiyle yapılan sınıflandırma tahmininde %96,5 oranında, Lojistik Regresyon yöntemiyle yapılan sınıflandırma tahmininde % 94,3 oranında doğru sınıflandırma performansı göstermişlerdir. Bu çalışmada değerlendirilen tahmin doğruluğu, test edilen modellerin, denetçilerin yargılarını oluşturma çabalarında etkili bir yardım ile bir karar destek sistemi olarak çalışabileceğini göstermektedir.

Denetim görüşünün oluşturulması, uygun denetim görüşünün verilmesiyle sonuçlanan karmaşık bir prosedürdür. Bu çalışmanın, bazı değişkenleri ele alarak denetçilerin denetim görüşü oluşturma

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

sürecine değer katacağı öngörülmektedir. Araştırmada, bağımsız denetim görüş türü tahmin edilmesinde Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon yöntemleri kullanılarak literatüre, Türkiye örneğini esas alarak denetim araştırmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın bağımsız denetim görüş türü tahmininde Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon yöntemlerinin performansını ortaya koyarak, gelecekteki muhtemel çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Gelecekteki araştırmalar için denetim görüş türü tahminine dayalı sınıflandırma aracı olarak derin öğrenme gibi tahminlere dayanan veri madenciliği yöntemleri uygulanabilir.

Etik Beyan

Çalışmanın yazım ve yayın sürecinde araştırma ve yayın etiği kurallarına uyulmuş, çalışma için toplanan verilerde tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmada yazarlar tüm süreçlere katılarak son halini okumuş ve onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmanın herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Adiloğlu, B., ve Vuran, B. (2011). A Multicriterion Decision Support Methodology For Audit Opinions: The Case Of Audit Reports Of Distressed Firms In Turkey. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 10(12), 37-48.

Adiloğlu, B., ve Vuran, B. (2017). Identification of Key Performance Indicators of Auditor's Reports: Evidence from Borsa Istanbul (BIST). *PressAcademia Procedia*, 3(1), 854-859.

BDS 700 Finansal Tablolara İlişkin Görüş Oluşturma ve Raporlama

BDS 705 Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi

Büyüktanır, T., ve Toraman, T. (2020). Auditor's Opinions Prediction with Machine Learning Algorithms. In *2020 28th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 1-4). IEEE.

Caramanis, C., ve Spathis, C. (2006). Auditee And Audit Firm Characteristics As Determinants Of Audit Qualifications: Evidence From The Athens Stock Exchange. *Managerial Auditing Journal*, 21 (9), 905-920.

Dopuch, N., Holthausen, R. W., ve Leftwich, R. W. (1987). Predicting Audit Qualifications With Financial And Market Variables. *Accounting Review*, 62(3), 431-454.

Doumpos, M., Gaganis, C., & Pasiouras, F. (2005). Explaining Qualifications In Audit Reports Using A Support Vector Machine Methodology. *Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management: International Journal*, 13(4), 197-215.

Gaganis C, Pasiouras F, Doumpos M. (2007). Probabilistic Neural Networks For The Identification Of Qualified Audit Opinions. *Expert Syst. Appl.* 32, 114-124.

<https://towardsdatascience.com/5-smote-techniques-for-oversampling-your-imbalance-data-b8155bdbe2b5> (12.10.2021)

<https://www.stockkeys.com/> (12.11.2021)

Kardeş, Z. & Kandemir, T. (2023). Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 293-308.

<https://www.tmud.org.tr/tr/tmud-yayinlar> (10.12.2021)

- Laitinen, E. K., ve Laitinen, T. (1998). Qualified Audit Reports In Finland: Evidence From Large Companies. *European Accounting Review*, 7(4), 639-653.
- Moalla, H. (2017). Audit Report Qualification/Modification: Impact Of Financial Variables in Tunisia. *Journal of Accounting in Emerging Economies*.
- Nawaiseh, A. K., ve Abbod, M. F. (2020). Financial Statement Audit Utilising Naive Bayes Networks, Decision Trees, Linear Discriminant Analysis and Logistic Regression. In *International Conference on Business and Technology* (pp. 1305-1320). Springer, Cham.
- Pourheydari, O., Nezamabadi-pour, H., ve Aazami, Z. (2012). Identifying Qualified Audit Opinions By Artificial Neural Networks. *African Journal of Business Management*, 6(44), 11077-11087.
- Spathis, C., Doumpos, M., ve Zopounidis, C. (2003). Using Client Performance Measures To Identify Pre-Engagement Factors Associated With Qualified Audit Reports in Greece. *The International Journal of Accounting*, 38(3), 267-284.
- Stanisic, N., Radojevic, T., ve Stanic, N. (2019). Predicting The Type Of Auditor Opinion: Statistics, Machine Learning, Or A Combination Of The Two?. *The European Journal of Applied Economics*, 16(2), 1-58.
- Yaşar, A. (2016). Olumlu Görüş Dışındaki Denetim Görüşlerinin Veri Madenciliği Yöntemleriyle Tahminine İlişkin Karar ve Birliktelik Kuralları. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 26(133), 81-109.
- Yaşar, A., Yakut, E., ve Gutnu, M. M. (2015). Predicting Qualified Audit Opinions Using Financial Ratios: Evidence From The Istanbul Stock Exchange. *International Journal of Business and Social Science*, 6(8), 57-67.

Genişletilmiş Öz

Bağımsız Denetim Görüşlerinin Tahmin Edilmesinde Lojistik Regresyon ve Yapay Sinir Ağı Yöntemlerinin Karşılaştırılması: BİST Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama

Bu çalışma yapay sinir ağı ve lojistik regresyon yöntemlerini kullanarak bağımsız denetim görüşlerinin tahmin edilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlerin 2010-2020 dönemlerindeki finansal tabloları ve denetim raporları ele alınmıştır. Bağımsız denetim görüşlerinin Yapay Sinir Ağı yöntemiyle yapılan sınıflandırma tahmininde % 96,5 oranında, Lojistik Regresyon yöntemiyle yapılan sınıflandırma tahmininde ise % 94,3 oranında doğru sınıflandırma performansı göstermişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre yapay sinir ağı modelinin daha yüksek sınıflandırma tahmini ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan modeller, denetim planlama, risk değerlendirme ve kalite kontrol çalışmalarında bağımsız denetçiler, iç denetçiler, yöneticiler, ortaklar, dış kaynak sağlayıcılar, ticari ilişkilerde bulunanlar, yatırımcılar, çalışanlar, danışmanlık kuruluşları, kamu düzenleyicileri ve finansal analistler gibi çok geniş bir karar verici çevrenin kararlarını destekleyici bir araç olarak kullanılabilmesi öngörülmektedir.

Denetim görüşlerinin tahmin edilmesinde, finansal tablo verilerinin kullanılabilirliği farklı ülkelerde incelenmiştir. Bankacılar, yatırımcılar, düzenleyiciler gibi paydaşlar, denetim görüşü tahmin modelleri aracılığıyla denetim görüşünü (denetim görüşü riski) değerlendirmekle ilgilenmektedir. Dopuch vd. (1987: 447-449)'ne göre, bağımsız denetim görüş türünü belirlemede, diğer denetçilerin benzer durumlarda hangi denetim görüşünü vereceğini tahmin etmede, mevcut müşteriler için bir denetimin kapsamını belirlemede, potansiyel müşterileri değerlendirmede, davalardaki savunmalarda ve işletme içi kalite izlemede denetçiler için bir karar destek aracı olarak kullanılabilir. Bu çalışma sonuçlarına paralel olarak araştırma sonuçlarının, iç denetçilere, bağımsız denetçilere, şirket karar vericilerine, finansal analistlere, vergilendirme ve diğer kamu yetkililerine, kredi puanlama kurumlarına, bireysel ve kurumsal yatırımcılara, hukuk şirketlerine ve araştırmacılara yardımcı olabileceği öngörülmektedir.

Önümüzdeki yıllarda en büyük yatırımın veri analitiğine yapılması muhtemeldir. Çünkü ham verileri analiz etmek ve bu bilgilerden sonuçlar çıkarmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Modern veri analitiğinde, genellikle gerçek zamanlı veri akışlarıyla desteklenen bilgi tablolarının kullanımı da son derece önemlidir (TMUD). Daha fazla tahmine dayalı değişken ve daha ilgili veri arayışı sürekli bir süreçtir. Örneğin, denetim firması müşterisiyle tipik olarak uzun vadeli bir ilişkiye sahip olduğundan, elinde kamuya açık olandan daha fazla veriye sahip olacaktır. Burada önerilen karar tablosu, daha da doğru bir model elde etmek için mevcut özel bilgilerle tamamlanabilir. Profesyonel kararlar verme konusunda, veri madenciliğinin sınırlı yetenekleri vardır. Denetçiler, görevleri sırasında bir dizi mesleki yargıda bulunurlar. Her önemli yargı belgelenmelidir ve bir "kara kutu" olamaz. Bununla birlikte, bu tür teknolojiler, henüz doğrulayıcı kanıt olarak kabul edilemese bile denetçilere keşif amaçlı iç görüler sağlayabilirler. Böylece, veri madenciliği, denetçilerin profesyonel bir karar vermeleri için destekleyici bir araç haline gelebilir.

Borsa İstanbul Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe işlem gören şirketlerin 2010-2020 dönemlerindeki finansal tabloları ve denetim raporları kullanılarak veri seti oluşturulmuştur. Yapay Sinir Ağı yöntemiyle yapılan sınıflandırma tahmininde % 96,5 oranında, Lojistik Regresyon yöntemiyle yapılan sınıflandırma tahmininde % 94,3 oranında doğru sınıflandırma performansı göstermişlerdir. Bu çalışmada değerlendirilen tahmin doğruluğu, test edilen modellerin, denetçilerin yargılarını oluşturma çabalarında etkili bir yardım ile bir karar destek sistemi olarak çalışabileceğini göstermektedir.

Denetim görüşünün oluşturulması, uygun denetim görüşünün verilmesiyle sonuçlanan karmaşık bir prosedürdür. Bu çalışmanın, bazı değişkenleri ele alarak denetçilerin denetim görüşü oluşturma sürecine değer katacağı öngörülmektedir. Araştırmada, bağımsız denetim görüş türü tahmin edilmesinde Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon yöntemleri kullanılarak literatüre, Türkiye örneğini esas alarak denetim araştırmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın bağımsız denetim görüş türü tahmininde Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon yöntemlerinin performansını ortaya koyarak, gelecekteki muhtemel çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Gelecekteki araştırmalar için denetim görüş türü tahminine dayalı sınıflandırma aracı olarak derin öğrenme gibi tahminlere dayanan veri madenciliği yöntemleri uygulanabilir.

Extended Abstract

Comparison of the Logistic Regression and the Artificial Neural Network Methods in Audit Opinion Prediction: An Application in BIST Chemistry Pharmaceutical Oil Rubber and Plastic Products Sector

This study was conducted to predict independent audit opinions using the artificial neural network and the logistic regression methods. In this context, the financial statements and audit reports of the companies in Borsa Istanbul Chemicals, Petroleum, Rubber, and Plastic Products sector for the period of 2010-2020 were discussed. They showed a correct classification performance of 96.5% in the classification estimation made by the artificial neural network method and 94.3% in the classification estimation made by the logistic regression method. According to the research results, it was determined that the artificial neural network model revealed a higher classification prediction than the logistic regression model. It is envisaged that the models discussed within the scope of the study can be used as an auxiliary tool to support decisions of independent auditors, internal auditors, managements, partners, investors, foreign resource providers, employees, commercial relations, regulatory public institutions, consultancy institutions, financial analysts and the public in audit planning, risk assessment, and quality control studies.

The usefulness of financial statement data in estimating audit opinions has been studied in different countries. Stakeholders such as bankers, investors, and regulators are interested in assessing audit opinion (audit opinion risk) through audit opinion estimation models. According to Dopuch et al. (1987: 447-449), can be used as a decision support tool for auditors in determining the type of opinion, estimating which audit opinion other auditors will give in similar situations, determining the scope of an audit for current clients, evaluating potential clients, advocating litigation, and monitoring internal quality. In parallel with the results of this study, it is expected that the research findings can help internal auditors, independent auditors, corporate decision makers, financial analysts, tax authorities and other public authorities, credit scoring institutions, individual and institutional investors, law firms, and researchers.

The biggest investment in the coming years is likely to be in data analytics because it has become necessary to analyse raw data and draw conclusions from this information. In modern data analytics, the use of fact sheets, often supplemented by real-time data streams, is also extremely important (TMUD). The search for more predictive variables and more relevant data is a continuous process. Since the company usually has a long-term relationship with its customer, it has more data than is publicly available. The decision table proposed here can be supplemented with available specific information to obtain an even more accurate model. Data mining has limited ability to make professional decisions. Auditors make a number of professional judgments as part of their job. Every important decision must be documented and cannot be a "black box." However, such

technologies can provide auditors with exploratory insights, even if they cannot yet be considered confirmatory evidence. In this way, data mining can become a supporting tool for auditors to make professional decisions.

The dataset was compiled from the financial statements and audit reports of the chemical, petroleum, rubber and plastic products sector companies traded on Borsa Istanbul for the period 2010-2020. They showed an accurate classification performance of 96.5% in classification estimation using the artificial neural network method and 94.3% in classification estimation using the logistic regression method. The estimation accuracy assessed in this study shows that the models tested can function as a decision-support system and effectively aid auditor judgement.

The preparation of an audit opinion is a complex procedure leading to the issuance of the corresponding audit opinion. It is expected that this study will add value to the auditor's audit opinion preparation process by addressing some variables. The aim of this study is to contribute to the literature on audit research using Türkiye as an example by using the artificial neural networks and logistic regression methods to estimate the nature of the independent audit opinion. The study is expected to contribute to possible future studies by demonstrating the performance of artificial neural networks and logistic regression methods in estimating the nature of independent confirmation bias. For future research, predictive data mining methods such as deep learning can be applied as a classification tool based on audit opinion type prediction.

Eleştirel Barış Çalışmaları ve Uluslararası Barış Mimarisi: Uluslararası Barışın Tarihsel Bir Analizi*

Cavit Emre AYTEKİN**

Mehmet Akif OKUR***

Öz

Barış, Uluslararası İlişkiler (UI) disiplini henüz geniş bir teorik bağlamda kavramsallaştırılmamış az sayıda kavramlardan biridir. Bu durum barış çalışmalarını UI'nin yapısal analiz kapasitesinden ve tarihsel bilgilendirmesinden uzak bırakmış ve uluslararası barışın kökenlerine ilişkin uzun erimli ve yapısal bilgi oluşturma kapasitesini kısıtlamıştır. Ancak UI teorisine yapılan eleştirel katkılar ve barışı uluslararası düzenin tarihsel bir unsuru olarak tanımlayan güncel yapısal analiz literatürü bu problemi çözmek ve barış çalışmalarını UI ile bütünleştirmek için araştırılması ve takip edilmesi gereken yeni teorik ve kavramsal çalışmalar sunmaktadır. Bu makale söz konusu nispeten yeni teorik gelişmelere dayanarak uluslararası barışın tarihsel gelişimini değerlendirmektedir. Çalışmanın ana amacı UI ve barış çalışmalarında karşılaşılan kısıtlamaları aşmak için geliştirilen eleştirel barış çalışmaları ve uluslararası barış mimarisi gibi güncel yaklaşımlar bağlamında uluslararası barışın tarihsel analizine katkı sağlamaktır. Eleştirel perspektifin barış kavramsallaştırması üzerindeki etkisini aydınlatmayı amaçlayan bu makalede söz konusu alternatif ve yenilikçi katkılar kapsayıcı bir değerlendirilmesinin yanı sıra farklı teorik geleneklerde sürdürülen ancak barış çalışmaları nezdinde keşfedilmemiş olan bu perspektifin uluslararası barışa yönelik bir uyarlaması sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Barış Çalışmaları, Eleştirel Barış, Çatışma Çözümü, Uluslararası Barış Mimarisi, UI Teorileri.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Critical Peace Studies and International Peace Architecture: A Historical Analysis of International Peace

Abstract

Peace is one of the few concepts in the discipline of International Relations (IR) that has yet to be conceptualized within a grand theoretical context. That theoretical flaw has hampered the potential of peace studies to provide long-term and structural knowledge of its origins by diverting from the IR's structural analytical capability and historical information. However, critical contributions to IR theory offer novel theoretical and conceptual studies that define peace as a historical function of the international order in to address the problem and integrate peace studies with IR. Based on these relatively recent theoretical developments, this article evaluates the historical evolution of international peace. The primary purpose of this study is to provide a historical analysis of international peace in the context of contemporary contributions such as critical peace studies and the international peace architecture developed to address limitations in both IR and peace studies. This article, which aims to enlighten on the contributions of the critical approach to the conceptualization of peace, also provides an adaptation of this perspective to international peace, which has been pursued in different theoretical traditions but has not been investigated in peace studies.

Keywords: Peace Studies, Critical Peace, Conflict Resolution, International Peace Architecture, IR Theories

Article Type: Research Article

* Bu makale Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yürütülmekte olan "Bir Çatışma Çözümü Yöntemi Olarak Uluslararası Arabuluculuğun Tarihsel Sosyolojisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu tez çalışması Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SDK-2021-4379 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, cavitemreaytekin@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-4229-9381

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmetakifo@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0001-5095-6113

1. GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler (Uİ) modern ontolojisinin miladı olarak 1648 tarihli Westphalia barışına yaygın olarak referans verir. Ancak 17. Yüzyıl'daki bu önemli barış anlaşmasının sıklıkla vurgulanmasına rağmen barış olgusu ve kavramı alanda ancak marjinal bir konum elde edebilmiştir. Uluslararası barışın neden ya da nasıl ortaya çıktığı üzerine bir açıklama üretmek, uluslararası siyaset ve diplomasi tarihi üzerine yapılan çalışmaların iddiaları arasında yer alsın da ana akım Uİ literatüründe bulunabilecek barış kavramsallaştırmaları ağırlıklı olarak çatışma ve savaşın sebep ya da koşullarına dair varsayım, hipotez ya da açıklamalara bağlı çıkarımlar niteliğindedir. Geoffrey Blainey (1973: 3) savaşların nedenlerini açıklayan her 1000 sayfaya karşılık, barışın nedenlerini araştıran 1 sayfadan az akademik yayının mevcut olduğunu söyleyerek bu çelişkili durumu anlamlı bir şekilde ifade eder. Ona göre, yanlış bir varsayımın sonucu olarak barışın Uİ'nin olağan seyri olarak kabul edilmesi bu durumun ana sorumlusudur.

Ancak liberal Uİ geleneği gibi barışı konu edinen alanlar onu normal ya da olağan bir durum olarak değil, rasyonaliteye bağlı belirli koşullarla erişilmesi mümkün bir olgu olarak varsaymaktadır. Başka bir ifadeyle Uİ teorisinde barışı çalışan ya da ihmal eden ana akım yaklaşımlar onun geçici, istisnai ya da ütöpic olduğu yani *olağan sayılamayacağı* üzerinde mutabıktır. Asıl olan devlet davranışının ve devletler sisteminin çatışmacı potansiyeli olduğundan barış, kendi dinamikleriyle açıklanmasına gerek olmayan bir duruma indirgenir ve Gaddis'in (1992: 25) değerlendirmesiyle onu bozan şeyler, onu ortaya çıkaranlardan çok daha fazla konuşulur. Barışçıl etkileşimlerin analizinden çok çatışmanın üzerinde duruluyor olması teorik çalışmalarda yapılacak genel bir taramada dahi gözlemlenebilecektir (Gleditsch, Nordkvelle, & Strand, 2014: 145-148; Jervis, 1988). Zira savaşın açıklanmasına yardımcı olan; *konvansiyonel savaş, iç savaş, topyekun savaş, asimetrik savaş, hegemonik savaş, meşru savaş, sınırlı savaş* gibi çok sayıda tip ve alt kategoriye karşılık, barış için çok daha az sayıda benzer analitik ya da kavramsal çeşitlendirme bulunabilmektedir. Savaşın aksine barışın türleri ise net olarak belirlenmemiştir. Bu problemin kısmi çözümü ise diplomasi tarihinde belirli konjonktürel periyodların *ahenk, uyum, birlik, pax, hegemonya* gibi terimlerle adlandırılması yoluyla bulunmuştur.

Uİ teorisinin bu problemi, yakın zamana kadar barış araştırmalarını alternatif bir alt disiplin haline gelen Barış Çalışmaları sahasına terk etmiş olsa da, tarihsel ve eleştirel perspektiflere dayanan güncel teorik gelişmeler barışı hiç olmadığı kadar merkezi ve analitik bir kavram olarak Uİ'nin araştırma gündemine davet etmektedir. Uİ Teorisinde hâkim olan savaş odaklı araştırmaların ve barış çalışmalarında hâkim olan problem-çözücü ve birim odaklı çalışmaların ötesinde barışı sistemik bir düzeyde ele alan yeni teorik açılımlar, araştırılması ve takip edilmesi gereken en güncel konulardan biri haline gelmektedir. Barışın bir kavram olarak kullanım sıklığına oranla ona dair ontolojik araştırma ve değerlendirmelerin yetersiz kaldığı yönündeki belirgin probleme odaklanan bu makale ise söz konusu nispeten yeni teorik gelişmeleri değerlendirmektedir.

Çalışmanın ana amacı hem Uİ teorisi hem de Barış Çalışmaları'nda karşılaşılan kısıtlamaları aşmak için geliştirilen güncel katkıları göstermek ve uygulanabilirliğini tartışmaktır. Uİ ile kurduğu zayıf etkileşim, Barış Çalışmaları'nı Uİ'nin yapısal analiz kapasitesinden ve tarihsel bilgilendirmesinden uzak bırakmıştır. Bu durumun doğrudan etkisi problem-çözücü paradigmanın güçlü bir yönetsel temele dayalı olarak pratikle temas etme ve şimdiki zamana hitap etme gibi avantajlarına karşın, barışın ve savaşın kökenlerine ilişkin uzun erimli ve yapısal bilgi oluşturma kapasitesini kısıtlamak olmuştur. Güvenlik, politik ekonomi ve siyasi coğrafya gibi başka alanlarda eleştirel ya da tarihsel perspektife dayanan eleştirel güvenlik ya da eleştirel jeopolitik ya da tarihsel sosyoloji gibi yeni konseptler ortaya çıkarken, Barış Çalışmaları'nda benzer bir yönelime rastlamak uzun süre mümkün

olmamıştır. Ancak Uİ teorisine yapılan eleştirel katkılar, ilgili alt alana hâkim olan ortodoks liberal düşüncenin eleştirisi ile barışın daha karmaşık bir kavramsallaştırmasının önünü açmaktadır (Richmond, 2019: 121). Liberal barış konseptine yönelik, vaka analizleri ve post-yapısalcı yaklaşımlarla desteklenen eleştirel çalışmalar, uluslararası barışın ideolojik, normatif ve pratik evrimini takip eden tarihsel sosyolojik incelemeler ve barışı uluslararası düzenin bir fonksiyonu olarak tanımlayan güncel yapısal analiz literatürü girişte bahsedilen ihmalden kaynaklanan problemi çözmek için yeni teorik ve kavramsal çalışmalar sunmaktadır.

Bu çalışma da eleştirel teorisinin Uİ'deki yaygın etkisini Barış Çalışmaları alanına taşıma girişimi olarak tasarlanmıştır. Bu makalede söz konusu alternatif ve yenilikçi araştırmaların barışla ilgili tespit edilen kısıtlamaları aşma potansiyelinin gözden geçirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç göz önünde bulundurularak kapsayıcı bir değerlendirmenin yapılması ve farklı teorik geleneklerde sürdürülen ancak Uİ merkezi nezdinde keşfedilmemiş olan eleştirel barış çalışmaları için genel bir çerçeve oluşturulacaktır. Eleştirel ve tarihsel paradigmayı yakından takip eden barış araştırmalarında ortaya çıkan gelişmelerin değerlendirilmesi aynı zamanda okuyucunun ve Uİ akademisinin ilginç bulabileceği kavramsal/teorik gelişmelerin sunumu açısından önemlidir, bu yönüyle bu makale eleştirel barış çalışmalarının açtığı yeni ve keşfedilmemiş araştırma alanını tanıtmayı da hedeflemektedir.

2. BARIŞIN DİPLOMASİ TARİHİ VE SİYASİ DÜŞÜNCEDEKİ KÖKENLERİ

Bu kısımda ana akım Uİ teorilerinin barış kavramsallaştırması, tarih ve Batı klasik siyasi düşüncesindeki kökenleri üzerinden değerlendirilecektir. Barış kavramının Batı akademisindeki ilk ve en yaygın kullanımı diplomasî tarihi çalışmalarında görülür. Bu çalışmalar savaşları sonlandıran nihai anlaşmaları ve bunun dışında belirli konjonktürel zaman aralıklarını tasvir etmek için barış kavramına başvurmaktadır. Konjonktürel anlamda barışçıl dönemler, büyük güçler arasında büyük ölçekli bir savaşın yaşanmadığı periyotlardır. Bu konjonktürler yaygın olarak *pax* terimi ile nitelendirilir. Batı dünyasının tarihsel bakışında önemli yeri olan *pax* kavramsallaştırması siyasal bir işlevi esas almaktadır. Bu işlev barışı bir değer değil, korunması gereken bir an olarak tanımlamakta ve onun ortaya çıkış dinamiklerinden ziyade sürdürülebilir biçimine ya da ömrüne odaklanmaktadır. Buna göre *pax* kavramı temelde devletler arasında ve bir aktörün hegemonik pozisyonuna bağlı olarak sağlanan ve sürdürülen görece bir istikrar dönemine atıfta bulunur.

Diplomasî tarihindeki genel kullanımının dışında birçok Uİ kavramı gibi barış da kökenleri Batı siyaset felsefesinin klasik isim ve geleneklerine dayanan bir düşünce tarihi altyapısına sahiptir. Batı siyaset felsefesinin klasik dönemlerinden itibaren barış kavramı ve olgusu üzerine çok sayıda düşünce ve tartışma geliştirilmiştir. Batı siyaset felsefesinde barış temasını kavramsallaştıran ve barışa dair fikirlerin siyaset pratiğine tezahüründe rolü olan başlıca isimler arasında Immanuel Kant ve Jean Jacques Rousseau öne çıkar. Rousseau'nun geliştirdiği federal Avrupa barışı fikri Avrupa siyasetinde uzun süreli siyasal motivasyon kaynakları arasında yer alırken, Kant'ın idealist felsefesi ve evrensel daimi barış teorisi de birçok farklı dönem ve farklı siyasi aktör için en önemli referans kaynağı olmuş, Uİ'de orta düzeyli bir teori olarak geliştirilen Demokratik Barış Teorisi'nin de arka planında yer almıştır.

Rousseau'nun en tanınmış eseri olan Toplum Sözleşmesi'nde açıkladığı insan doğasından kaynaklanan çatışma potansiyelinin akıl ve işbirliğine dayalı düzenlemelerle çözülebileceği yönündeki sivil toplum fikri, onun dünya barışına yönelik düşüncelerinin de ana hatları olarak ele alınabilir. Bununla birlikte Spector (2013: 373) makalesinde, Rousseau'nun Avrupa Federasyonu projesini, filozofun Saint-Pierre'in idealist felsefesini eleştirdiği eserine atıfla açıklamıştır. Buna göre bir toplum sözleşmesi teorisyeni olarak Rousseau, bireysel düzeyde şiddetin önlenmesinin mantığının devletin oluşumu ile açıklanmasına rağmen, bu sürecin devletler arasında şiddetin ortaya çıkması sonucunu

ürettiğine dikkat çeker. Böylece bireysel düzeyde şiddeti engelleyen sistem, kendi düzeyinde yeni bir şiddet oluşturmaktadır. Devletler arası şiddetin önlenmesi ise Rousseau'ya göre bir Avrupa Federasyonu ile mümkün olacaktır (Rousseau, 1917). Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisi kapsamında incelendiğinde bu tür bir federasyon projesinin, aslında Uİ'nin realist geleneğinde yer alan güç dengesine ilişkin çağrışımlar taşıdığı söylenebilir. Zira Rousseau söz konusu federasyonun birimler arasındaki güç dağılımı ve bağımlılığa dayanacağını öngörmektedir (Rousseau, 1760: 35-36). Bu düşünce ise güç dengesinin federasyon içinde muhafaza edilmesini barışın şartı olarak öne çıkarmaktadır.

Rousseau'nun barış düşüncesinin izlerini diplomasi tarihinin çok çalışılan bir dönemi olan 19. Yüzyıl Avrupa diplomasisini inceleyen çalışmalarda görmek mümkündür. Napolyon savaşlarının ardından galip devletler tarafından oluşturulan ve Avrupa Uyumu ismi ile bilinen sisteminde, sistemin üyeleri arasındaki güç dengesi korunması gereken bir değer olarak kabul edilmiş bu prensip kimi zaman sistem üyesi devletlerin sistemin çıkarı uğruna belli konularda çok taraflı diplomatik görüşme yapmadan hareket etmekten imtina etmesine yol açmıştır (Kagan, 1997: 27). Avrupa Uyumu düzeninin federatif bir yapıda olmaması Rousseau'nun barış felsefesinin bu bağlamdaki geçerliliğini zayıflatmaz. Zira bu dönemde her ne kadar federatif bir yapı teşkil etmese de Avrupa ortak bir medeniyet ve toplum olarak tasavvur edilen bir barış fikri etrafında diplomasi sistemi kurmuş, sistemi işleten mekanizma güç dengesi olmuştur.

Batı siyaset felsefesinin klasik isimlerinden Immanuel Kant'ın barış düşüncesi ise Rousseau'dan daha idealist bir altyapıya sahiptir. Filozofun barış vizyonu, özellikle *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı* ve *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* isimli eserlerinde açıkladığı temel ilkelere dayanmaktadır. Ebedi Barış isimli eserinde kapsamlı bir barış felsefesi yer almaktadır. Bu felsefeye göre, adil ve rasyonel bir yasalar ve kurumlar sisteminin kurulması, barışı sürdürmek ve çatışmaların çıkmasını önlemek için şarttır. Kant, savaşın engellenmesine ilişkin akılcı düzenlemeleri devletler arası ilişkilerde tatbik edebilecek yapıyı ise sivil toplumun dayandığı sözleşmeleri uluslararası hukuk fikriyle ilişkilendirebilecek bir özgür devletler federasyonu olarak tasvir eder (Kant, 1915: 135). Buna göre, ebedi barışın bazı ön koşulları bulunmaktadır. Ebedi Barış isimli eserinin uluslararası barışa ilişkin ön maddeleri sıralayan giriş bölümünde açıklanan bu koşullar kısaca; gizli barış anlaşmalarının yasaklanması, bağımsız devletlerin başka bir devletin egemenliği altına girmemesi, bir devletin, başka bir devletin iç işlerine zorla karışmamasına yönelik düzenlemeler olarak özetlenebilir (Kant, 1915: 107-116). Kant'ın ebedi barışın koşulları ile ortaya koyduğu proje kurumsal bir yapıdır. Zira filozofun önerisinde ebedi barışı güvence altına alacak siyasi ve hukuki bir rejim tasvir edilmektedir. Kant, ebedi barışın koşullarını açıklarken belirli bir siyasi rejim türüne dikkat çeker: Filozofa göre ebedi barışın gerçekleşmesi için devletlerin cumhuriyetçi anayasalarla yönetilmesi gerekmektedir (Kant, 1915: 51). Dolayısıyla Uİ'de çatışmanın önlenmesi ve barışın sağlanması için belli bir siyasi rejim türünün etkin olabileceği düşüncesi Kant'ın ebedi barış projesine dayanmaktadır.

1. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan idealist uluslararası düzen konjonktüründe yaklaşımın ve Milletler Cemiyeti ile başlayan küresel barış örgütü teşkil etme girişimlerinin ortak noktaları olan egemen eşitlik, iç işlerine karışmama, kendi kaderini tayin etme hakkı, gizli anlaşmaların yasaklanması gibi ilkelerin Kant'ın geliştirdiği ebedi barış fikrini yansıttığı genel olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte, Kant'ın ebedi barış felsefesinin akademik tartışmalara olduğu kadar çok sayıda siyasi projeye de kaynak oluşturan Demokratik Barış Teorisi üzerindeki derin etkisi de gözlemlenebilir. Kant'ın belli bir tür devlet rejiminin dünya barışını sağlamada anahtar olduğu varsayımı, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politikanın gündeminde üst sıralarda yer alan demokrasilerin yaygınlaştırılması programları ile birlikte düşünüldüğünde bu etki somutlaşmaktadır. Buraya kadar yer

verilen düşünce ve değerlendirmelerin, barış kavramının siyasi tarihin farklı konjonktürlerinde gözlemlenebilecek felsefi alternatiflere sahip olduğu yönünde bir varsayımına işaret ettiği söylenebilir. Bu varsayımı desteklemek için bu yönde bir kabulün Uİ teorileri açısından taşıdığı anlamı sorgulamak ya da söz konusu teorilerde bu düşüncelerin izlerini sürmek yerinde bir arayış olacaktır.

3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE BARIŞ KAVRAMI

Uluslararası politikanın karmaşık yapısını devletlerarası analiz düzeyine dayalı soyutlamalarla açıklamayı hedefleyen ana akım Uİ teorilerinde, uluslararası barışa dair çeşitli varsayım ve öngörüler bulmak mümkündür. Bu teoriler uluslararası barışı ayrı bir anlam ve kavramsal içerik taşıyacak şekilde tanımlamamış olsalar da, onun hangi koşullarda mümkün olabileceği üzerine önemli hipotezler sunarlar. Realizm, liberalizm, sosyal inşacılık ve Marksizm gibi kendi içinde farklı varyantlara sahip olan ana teori okullarının arasındaki ayrımların önemli boyutlarından biri uluslararası politikada nasıl ve ne ölçüde bir barışa yer olduğu konusunda farklılaşan bu varsayım ve hipotezlerdir. Nitekim Uİ teorilerinin gelişim tarihini farklı paradigmalardan tartışması olarak okuyan literatürün bunun ilk büyük örneği olarak öne sürdüğü realizm-idealizm tartışması anlattığı bir bakıma uluslararası barışın belli fikir ve politikalar doğrultusunda sağlanıp sağlanamayacağı hakkındaki görüş ayrılıklarının karşılıklı eleştirilerinden ibarettir.

Söz konusu realizm-idealizm tartışması iki savaş arası dönemde barışın olanağı ve koşulları ekseninde tasvir edilir. Barışın olanağı üzerine geliştirilen düşünceler tarafından paylaşılan temel bir prensip ise bu koşulların ancak savaşın ve çatışmanın sebeplerinin kesin olarak öğrenilmesiyle anlaşılacağı varsayımdır. Böylece uluslararası alandaki çatışma ve savaşların sebeplerine yönelik açıklamalar ve bu sebeplerin mutlaklığına dair tartışmalar üreten teorileştirme çabaları, uluslararası barış hakkında ancak örtük ve çatışmanın dinamiklerine bağımlı bir anlayış geliştirebilmiştir (Richmond, 2019: 5). Realist teorilerin uluslararası siyasetin doğasına dair temel varsayımları bu yaklaşımların barış anlayışını da doğrudan şekillendirmektedir. Öncelikle, uluslararası alanda devletler üstü bir otoritenin olmaması anlamındaki anarşi kabulü, savaş, tehdit ve güvensizliğin her zaman mümkün olduğu düşüncesini tetikler. Bu olasılığın ciddi bir riske dönüşmesi ise bazı faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan istikrar ile gerçekleşecektir. Çatışmanın olağanlığını kabul eden realist Uİ düşüncesi güçlü bir hegemon çıkıp zamansal ve mekânsal olarak sınırlı ve güç kullanımına ya da tehdidine bağımlı olan bir barışı empoze edene kadar uluslararası anarşinin cari olduğunu varsayar. Barış ise güç dengesi, tahakküm, tehdit algısı ve askeri araçlara bağlıdır. Realizm devletlerin çatışmacı doğasını baskılayan ve istikrar üreten faktörleri barışın unsurları olarak kabul eder. Bunlar ise temelde ve birbirleriyle bağlantılı olarak uluslararası sistemdeki kutuplaşma durumu ve güç dengesidir (Oneal, 2013: 42). Buna göre uluslararası barış, uluslararası sistemin istikrarına, uluslararası sistemin istikrarı ise güç dengesinin ve sistemik kutuplaşmanın vaziyetine bağlıdır.

Realist Uİ okulu da savaşların nedenlerine odaklanan argümanlarla barışın koşullarını tasvir etmeye çalışır (Waltz, 1959: 2). Böylece hangi durumların bu nedenleri baskılayarak savaş olasılığını azaltacağına dair bilgi, barışın koşullarını ortaya koymuş olacaktır. Temel argüman barışın güç dengesi nedeniyle aktörlerin savaşmak istememesinin bir sonucu olduğu şeklindedir (Waltz & Quester, 1982: 116). Böylece realist perspektif barışı, şiddetin güç dengesi marifetiyle ortadan kaldırılması anlamında kullanırken Galtung'un şiddetin olmadığı durum olarak tanımladığı negatif barış kavramsallaştırmasına yaklaşmaktadır (Galtung, 1969: 167-168). Realist yaklaşımların uluslararası barışa bakışını özetleyen bu düşünceye göre barış, tanımı ve tasviri itibarıyla herhangi bir etik ya da normatif boyut içermeyen sistemik kısıtlamaların bir sonucudur (Waltz, 1979).

İstikrarın aktörlerin belli davranışlarının kısıtlanabilmesine bağlı olarak elde edileceği düşüncesini paylaşan realist yaklaşımlar; sistemik kutuplaşma ve güç dengesinin hangi formunun uluslararası istikrar ya da barış için daha elverişli olduğu hususu üzerinde farklı görüşler geliştirmişlerdir (Deutsch & Singer, 1964; Waltz, 1979: 161). Realizmin uluslararası istikrar anlamında barışı dayandırdığı bir başka yapısal faktör ise literatürü bu perspektife sahip teorilerin hakimiyetinde şekillenen nükleer caydırıcılık dengesi yaklaşımı ile ifade edilir. Dehşet Dengesi (Mutually Assured Destruction) teorisi olarak tanımlanan bu denge barışı, savaşa dengenin tarafları açısından katlanılamayacak bir maliyet yükleyerek muhafaza etmektedir. Nükleer caydırıcılığın temel ilkelerine dayalı olarak elde edilecek göreceli istikrar özellikle Soğuk Savaş konjonktürünün istikrarını açıklamakta sıklıkla başvurulan bir barış anlatısıdır (Sagan, Waltz, & Betts, 2007). Bununla birlikte, nükleer caydırıcılığın realist yaklaşımlara bir dünya barışı öngörüsü kazandırdığını söylemek mümkün değildir. En azından varsayılan iki nükleer güç arasındaki göreceli istikrarın muhafazası olarak açıklanan bu güvenlik algısının, farklı aktörler açısından bu tür bir silahlanma yarışı sürecini başlatmak için etkili bir motivasyona dönüşebileceğini söylemek gerekir (Sagan & Waltz, 2010: 92).

Uluslararası barışın koşulları ve politikasına ilişkin geliştirilen özgün kavramlar liberal Uİ evreninin bir ürünüdür. Liberal teorinin uluslararası barışı mümkün kılan koşullara yönelik sorgulamaları, realist yaklaşımların savaşın sebepleri arayışının ötesine geçmiştir. Siyasi, ekonomik, sosyal kültürel ve teknolojik faktörlerin dinamik bir dengesi olarak tasvir edilen barış hali bu dengenin bozulmasıyla savaşa yol açacaktır (Wright, 1942). Buradan hareketle, realizmde baskın olan savaşın sebeplerinin anlaşılmasına bağlı barış kavramsallaştırmasının aksine liberalizmde; barışın koşullarının bozulmasına bağlı bir savaş durumu anlatısının öne çıktığını söylemek mümkündür. Bu çıkarım, Morgenthau'nun (1947: 70) liberal Uİ yaklaşımlarının barışın bilimini yapmayı amaçladığı şeklindeki yorumu ile de uyumludur. Buna göre, söz konusu teorik perspektif, insanlar ve toplumlar açısından uyum ve işbirliğinin rasyonel bir nitelik kazanması için gereken unsurları araştırmaktadır. Şiddet, çatışma ya da savaş yerine işbirliği ve uyumu cazip kılacak faktörlerin ve durumların ortaya çıkarılması liberal Uİ teorisi ışığında hareket eden araştırmacıların temel amacını oluşturur. Dolayısıyla liberal yaklaşımlara göre, barışa farklı şekillerde ulaşılabilir.

Liberal Uİ perspektifi, barış araştırmalarına demokratik barış teorisi ve hegemonik istikrar teorisi gibi yeni orta-düzeyle teoriler kazandırmıştır. Bunlar barışın belirli bir rejim türünün yaygınlaşması ya da uluslararası siyasette aktif bir rol oynayarak küresel kurumların gündemini belirleyecek bir hegemon aktörün varlığıyla mümkün olabileceğini ileri sürmektedir (Nye, 1990: 223). Bu yaklaşımlar liberal teorilerin, çatışmaya neden olan temel insan davranışını bastırmak yerine dönüştürmeyi mümkün kılan yolları tesis etmeyi barışın koşulu olarak varsaydığını ortaya koymaktadır. Bu bakış açısının barış araştırmalarına yansımaları, barışın politikası üzerine geliştirilen barışı koruma (peacekeeping), barışı sağlama (peacemaking), barış inşası (peacebuilding) gibi kavramsallaştırmalar olmuştur (Groff, 2018: 750). Liberalizm, liberal uluslararasılık, kurumsalcılık ve neo-liberalizm varyantlarını kapsayan teorik gelenek barışı bireycilik, özgürlük, sosyal, ekonomik, politik haklar ve sorumluluklar gibi çeşitli değerlerin bir sentezi olarak tanıır. Değer-odaklı barış düşüncesi, siyasi dinamikleri bu değerlere referansla düzenleyecek ve onları uygulamaya zorlayacak aktörler için evrensel normatif çerçeveye yaslanan bir hiyerarşi anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu çerçeveye göre barış hiyerarşik ilişkinin yardımıyla ve muhtelif müdahale süreçleri ile inşa edilebilen bir ideal formdur. Barışın araştırılması ise sadece incelediği şeylerin ne olduğunu değil, nasıl olması gerektiğini de sunma misyonu üstlenmiştir (Patomäki, 2001: 726; van Iterson Scholten, 2014).

Barışın politikasına dair bu özgün kavramlar, liberal Uİ teorilerini, pozitif barış yaklaşımı kapsamına konumlandırmak için yeterli görülebilir. Özellikle barışın inşası, toplumların siyasi,

güvenlik, sosyal ve ekonomik boyutlarını yeniden inşa etme süreçlerini içermesi liberal barış yaklaşımlarının bu yönünü güçlendirmektedir. Fakat liberal Uİ yaklaşımlarının barışın tanımını genişleterek negatif barış konseptini aşmayı önermesi bir başka taraftan bu teorilere müdahaleci bir boyut katar. Liberal uluslararasılık yaklaşımının özellikle Soğuk Savaş sonrasında barış politikalarına yerleştiği müdahaleci anlam negatif barıştan barış inşasına geçişin bir sonucudur (Heathershaw, 2008). Liberal yaklaşımlarca, barışın politikası özelinde geliştirilen bu kavramların en azından pozitif barış perspektifi kadar uluslararası müdahalecilikle de ilişkilendirilmesinin en temel sebebi; korunması, sağlanması ya da inşası arzulan barışın kim tarafından ve hangi ilkelere referansla tanımlanıp inşa edileceğine dair görelileştirici bir tartışmaya yer verilmemesidir (Rasmussen, 2003: 16). Bunun sonucunda ise tek taraflı güç kullanımına izin veren bir barış tasarımı ortaya çıkar. Böylece bu kavramlar uluslararası barışın belli başlı boyutlarını ya da farklı tiplerini analiz etmeye yardımcı olmamakta ve yalnızca bir dış politika eylemini tasvir etmekle kalmaktadır. Richmond buradan hareketle liberal barış yaklaşımlarını gözlemciler için görünür olan fakat maruz kalan için görünür olmayan sanal bir barış anlayışı olarak nitelendirir (Richmond, 2005: 185).

Liberal Uİ geleneğinin barış yaklaşımı, normatif, bütüncül, yasal ve kurumsal bir işleyiş çerçevesi olarak tasvir etmektedir (Bellamy, 2004: 19). Söz konusu yasal ve kurumsal çerçeve, silahsızlanma, savaşın yasaklanmasını ve işbirliğinin sağlanmasını ve sürdürülmesini sağlayacaktır. Liberal düşüncenin bazı varyantlarında, evrensel barışın mümkünatı üzerine tezler de yer almaktadır. Bu tezler uluslararası politikada self-determinasyon ilkesi ve Milletler Cemiyeti kurumu aracılığıyla pratik tecrübe kazanmıştır. Bu tecrübe, liberal uluslararası düşüncenin ütöpik ve idealist olduğuna dair eleştirilerin önüne geçmektedir. Ayrıca liberalizm, barışın, kamusal bir ürün olarak üretilebilmesinin ontolojik zeminini de uluslararası örgütler ve küresel yönetim olarak işaret etmektedir. Barış, üretilen ve geliştirilen bir süreç ya da sonuçtur. Barışa dair bilginin epistemolojik temelini ise ülkesel egemenlik, self-determinasyon ve uluslararası yönetim gibi evrensel koşullar üzerinde yükselen büyük barış teorisi oluşturmaktadır.

Uİ teorisinde ana akıma yakın bir tanınırlık kazanan en belirgin eleştirel perspektif sosyal inşacı teoridir. Bu teorisinin barışın kavramsallaştırılmasına katkısı ise anarşi kültürlerinin değişkenliği ve devlet kimliğinin belirleyiciliğine dikkat çekmesi ile meydana gelmiştir. Devletler, anarşiyi olduğu gibi barışı da belli bir format içerisinde inşa etmektedir. Bu format, değerler ve kimliklerin yön verdiği çıkarların etkileşimi ve sosyalleşme ile ortaya çıkmaktadır. İnşacı yaklaşım, barışın inşa edilme sürecinin analizini normatif ve değer odaklı değişkenlerle ayrıntılandırmaktadır. Barışa ve çatışmaya yönelik sosyal inşacı yaklaşımlar, barışın tek bir nesnel veya normatif görüşü olmadığı, ancak birçok öznel, aktöre özgü barışlar olduğu varsayımından yola çıkmaları itibarıyla kavrama oldukça geniş ve derin bir perspektif getirir. Bu teorik yaklaşımın tüm tez ve önermelerine sirayet eden bakış açısına göre, çoklu kimlik ve çıkar temelli barış anlayışlarını bulmak mümkündür (Richmond, 2016: 60). Kimlik ve çıkar temelli öznel arası etkileşimler farklı barış anlayışlarının varlık kazanabileceği alternatif uluslararası kültürler oluşturabilirler (Evangelista, 2005: 68). Wendt'in (1992) realist uluslararası sistem açıklamasını sorgulamak üzere önerdiği Hobbesçu, Lockeçu ve Kantçı olmak üzere üç alternatif ideal tipten oluşan anarşi kültürü tasviri barışın bu anarşi kültürlerine göre farklılık tanımlarını açıklamak için önemli bir katkı olmuştur.

Sosyal inşacı yaklaşımların teorik temelini oluşturan devlet davranışlarının kimlikleri ve çıkarları tarafından belirlendiği yönündeki hipotezi barış politikaları için de geçerlilik taşır. Buna göre barış da her kavram gibi normatif, çıkar temelinde ve kimlikle ilişkili olarak inşa edilen bir olgudur. Dolayısıyla farklı kimlikler ve normatif temeller ekseninde aynı derecede geçerli alternatif barışlardan söz etmek mümkün olacaktır. Bu açıdan bakıldığında inşacı Uİ yaklaşımları uluslararası anarşi gibi

barışın da devletler tarafından, özgül değerler ve çıkarlar etkileşimi süreci ile inşa ve kontrol edildiğini ileri sürmektedir. Sosyal inşacı teorilerin Uİ'e uyarladığı olguların sosyal olarak inşa edilmesi perspektifine dayalı önemli ve özgün bir yaklaşım Adler ve Barnett'in uluslararası barış ve güvenliğin ortaya çıkışı üzerine geliştirdiği güvenlik toplulukları kavramsallaştırmasında bulunur (Adler, Barnett, & Smith, 2002). Buna göre uluslararası barış, devletlerin barışı sağlamak amacıyla oluşturduğu kurumlara dayalı bir güvenlik topluluğunda ortaya çıkmaktadır. Bu topluluk çoğulcu ve ulus-ötesi, bir üst-kimlik paylaşımına dayanır.

Uİ teorisi olarak uyarlanan formlarıyla Marksizm'in barış yaklaşımı ise şiddete yönelik yapısal analiz çerçevesi içinde gelişmiştir. Yapısal şiddet, ekonomik dağıtım, sınıfsal tahakküm gibi kavramlarla tasvir edilirken, yapısal şiddetin aşılması barışın koşulu olarak ifade edilmektedir. Barış, ancak küresel adaletsizlik, sınıfsal baskı ve kaynak dağılımının eşitsizliği sorunları yapısal temelde aşılabildiğinde ulaşılabilecek bir sonuçtur. Marksizm'in barış formunun, Uİ'e yönelik bir düzenlemeden ziyade, ulus-aşırı bir sosyal adalet mekanizması gibi işlediği söylenebilir. Marksizm, barışı uluslararası politik ekonomi açısından inceler. Ekonomik sorunlar ve onların aşılması için gerekli görülen yapısal dönüşümler açısından tanımlar. Marksist yaklaşımlar, barışı uluslararası politik ekonominin determinist sınıf yapılarından özgürleşme süreci olarak ele almaktadır. Söz konusu özgürleştirme perspektifine göre barışın temel dayanağı ulusların arasındaki sömürü sisteminin ortadan kaldırılması olacaktır.

İngiliz Okulu ise temel olarak barışı uluslararası toplum bağlamında ele almaktadır. Uluslararası toplum, anarşiyi aşan ve ona barışı getiren bir fenomendir (Bull, 1977). İngiliz Okulu'nun kökenlerinde yer alan sentezci tutum, barışa yönelik özgün bir yaklaşım getirmektedir. Bu teorinin anahtar kavramı olan uluslararası toplum, devletler arasında paylaşılan değerler ve çıkarlar ile oluşmakta ve istikrarlı sosyal ilişkiler ile güç dengesi hallerini kapsayan bir barış durumu tasvir etmektedir. İngiliz Okulunun barış durumu tasviri, realizmin negatif barış perspektifini yeniden yorumlayarak liberalizm ile sentezleyen bir açılım getirmiştir. Fakat bu normatif tutum, barışa yönelik ilgiyi tarihsellikten ziyade kozmopolitizm, çoğulculuk ve evrenselcilik gibi geleceğe yönelik tasarımlara sürüklemektedir. İngiliz Okulu yaklaşımının Uİ teorisine en önemli katkısı Uluslararası toplum kavramsallaştırmasıdır. Uluslararası toplum, aktörlerin uluslararası sistemin anarşik yapısı üzerinde düzenli temaslar kurmasını ve bu yapıyı yönetmesini sağlayan çeşitli kurumlara dayanmaktadır. Uluslararası toplum kavramını uluslararası sistem ile karşılaştırarak inceleyen Little, ikisi arasında Hobbes'un doğa durumu ve devlet oluşumu arasında kurduğuna benzer bir ilişki kurmuştur (Little, 2007). Bu tespiti yorumlamak gerekirse, İngiliz Okulu teorisinde, realizme benzer şekilde, devletler üzerinde bir otoritenin yoksunluğunu belirten anarşi halinin yarattığı güvensizlik ortamı, uluslararası sistemi oluşturmaktadır.

Sonuç olarak ana akım teorilerde barışa yaklaşım ve barış kavramsallaştırmalarının barışın noksanlığını, insan doğası, kurumsal yetersizlik gibi faktörlerle olağanlaştırdığı görülmektedir. Ana akım Uİ teorilerinde barışın kavramsallaştırma biçimi ile ilgili detaylar için Richmond'un (2019) çalışması iyi bir referans olacaktır.

4. ULUSLARARASI BARIŞ KAVRAMINA ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

Bir önceki başlıkta incelenen barışa dair ana akım Uİ kavramsallaştırmalarının sergilediği önemli boşluk ve sorunların çözümü için geliştirilen yeni teorik yaklaşımlar eleştirel barış çalışmalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eleştirel barış çalışmalarında sorunsallaştırılan üç ana başlık bulunmaktadır. Bunlardan ilki barışın ne olduğu, kim tarafından ve hangi koşullarda tanımlandığı üzerine eleştirel bir sorgulamanın eksikliğinden kaynaklanan epistemolojik problemdir. Başlıca Uİ teorileri barışın devamlılığının koşullarının incelenmesine odaklanırken onu mümkün kılan ve koruyan kimliksel, ideolojik ve yapısal bağlamı araştırma konusu yapmamaktadır (Mac Ginty & Richmond,

2013: 767). İkinci problem barışı kavramsal ve tarihsel olarak çözümlenmek yerine onu üreten koşulları ve politikaları tarihsel bağlamından soyutlayarak ele alan (Zaum, 2012: 128) problem-çözücü metodolojiyle ilgilidir. Problem-çözücü yaklaşımda barış, devlet inşası ile eşitlenmiştir ve devleti inşa edenlerin barışın bilgisi hakkında ayrıcalıklı bilgiye sahip olduğu varsayılmaktadır (Pugh, 2013: 14). Eleştirel çalışmaların ilgilendiği üçüncü problem ise özellikle realist ve liberal teorilerde vurgulanan çatışmacı ve doğal düzeni ontoloji varsayımdır (Richmond, 2006: 367).

Eleştirel barış çalışmalarında bu problemlerin çözümü ve uluslararası barışa dair anlayışın gelişmesi için önemli orijinal kavram ve yaklaşımlar üretilmektedir. Bu güncel teorik gelişmeler arasında uluslararası barış mimarisi (international peace architecture), pozitif barış (positive peace), gündelik barış (everyday peace), sanal barış (virtual peace), barış inşasında yerele dönüş (local turn) ve aşağıdan-yukarı yaklaşım (bottom-up approach) gibi yeni kavram ve yaklaşımlar sayılabilir. Makalenin ilerleyen kısmında değerlendirilen bu tür kavramsal ve teorik yenilikler, geleneksel yaklaşımlara hâkim olan varsayımlara meydan okuyarak uluslararası barışı anlamak ve teşvik etmek için önerdiği alternatif çerçevelerle alana önemli bir potansiyel sunmaktadır. Bu çalışmalarda temelde şiddete katkıda bulunan yapılar ve sosyal eşitsizliklerin eleştirel bir şekilde incelemesi yoluyla barış ve çatışma hakkındaki baskın anlatıların ötesine geçilmesi sağlanmaktadır. Bu anlamda çatışma, şiddet ve uluslararası barış gibi olguların yapısal nedenlerine vurgu yapan çalışmalara değerli bir güncel örnek sunan uluslararası barış mimarisi kavramsallaştırması makalenin bundan sonraki başlığında incelenmektedir.

4.1. Barışa Yapısal Yaklaşım: Uluslararası Barış Mimarisi

Uİ teorileri ve metodolojisi ile eleştirel barış çalışmalarını buluşturan güncel teorik sentezin önemli temsilcilerinden Richmond, uluslararası sistemin paralel bir incelemesi yapılmadan barışın anlaşılamayacağını ileri sürmüştür (Richmond, 2001a: 343). Çatışma çözümü ve barış inşası vakalarını uluslararası sistem çerçevesinde inceleyen çalışmalar, uluslararası düzenin bu süreçler üzerinde normatif bir otoritesi olduğunu öne süren yeni kavramsal bakış açıları getirmektedir. Uluslararası politikadaki yapısal dönüşümün barış çalışmalarına akademik anlamda ancak sınırlı bir etkide bulunmuş olsa da uluslararası barışın gündemini, sınırlarını ve standartlarını büyük ölçüde uluslararası aktörler şekillendirmektedir. 1. Dünya Savaşı'nın ardından ABD başkanı Wilson'un söylemleri, 2. Dünya Savaşı konjonktüründe gerçekleşen müttefik zirveleri, Avrupa Birliği'nin bütünleşme tarihiyle eş zamanlı olarak yaygınlaşan işlevselci barış çalışmaları ya da Soğuk Savaş'ın ardından BM genel sekreterliğince Barış Gündemi belgesinin yayınlanması gibi gelişmeler uluslararası barışın içeriğinin ve anlamının konjonktürel olarak dönüşmesine açık birer örnektir. Bu noktada barışın kavramsal çözümlemesi için uluslararası düzenin paralel bir incelemesinin yapılması gereği daha iyi anlaşılmaktadır.

Uluslararası düzeni sistemik bir değişken olarak içeren çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak sistem değişkeni, teorik tartışmalara girmeden kronolojik bir dönemlendirme aracı olarak kullanılmıştır. Barış çalışmalarında yaygın olarak kullanılan pozitivist paradigma, zaman aralığını Soğuk Savaş veya tek kutupluluk gibi uluslararası sistem anlarıyla sınırlandırarak uluslararası arabuluculukların kabul ve başarı istatistiklerini incelemiştir (Duursma, 2014; Northedge & Donelan, 1971). Barış çalışmalarında eleştirel bakış açısına geçiş, uluslararası düzene odaklanan çalışmalarla başlar. Eleştirel dönüş, barış ve adalet arasındaki kavramsal ilişkinin uluslararası barışın belirli epistemolojik çerçevesi içinde gerçekleştiği fikrini bu bağlamda öne sürmüştür (Galtung, 1969; Patomäki, 2001). Bu incelemelerde uluslararası düzenle ilişkili olarak barış mimarisi kavramı öne çıkmaktadır. Uluslararası Barış Mimarisi (UBM), daha yaygın olan uluslararası düzenin barış ve güvenlik politikalarını meşrulaştırma biçimini konu edinmektedir. Genel olarak kabul gören tanım, uluslararası düzenin birkaç temel kurumsal zemine dayalı olarak güvenlik ve istikrarı sağlayan bir olgu olduğunu savunur. Uluslararası düzen, devletler toplumunun temel amaçlarına yönelik bir dizi faaliyetin temelini oluşturur ve devletler toplumunun

diğer değerlerinin, normlarının ve amaçlarının yolunu açar (Bull, 1977: 97). Uluslararası barış ve düzen arasındaki bağlantı ise, barışın ve uluslararası düzenle sağlam bir entelektüel ve normatif bağ olduğunu varsayar. Uluslararası düzen ve barışın tesisi arasındaki ilişkiye örnek olarak, 19. yüzyılda Avrupa'da güçler dengesinin karşılıklı olarak korunması, güvence altına alınması ve genel bir kamu hukuku sisteminin kurulması için bir tür diplomatik anlaşma şeklinde ortaya çıkan Avrupa Uyumu ilkeleri işaret edilebilir. Benzer şekilde, Soğuk Savaş sonrası dönem de yeni bir barış açılımına sahne olmuş uluslararası düzenin meşruiyet zeminine dayanan liberal bir barış ortaya çıkmıştır (Paris, 2006; Rampton & Nadarajah, 2017). Batı dünyasının Soğuk Savaş zaferinin ardından insan güvenliği, koruma sorumluluğu ve insani müdahaleler gibi barış doktrinleri hayat bulmuş ve bir uluslararası barış paradigması üretmiştir.

Uluslararası düzenin meşruiyet temelleri ile normatif barış rejimi arasındaki ilişkiyi açıklamak için önerilen en önemli kavramlardan biri olan UBM, uluslararası barış ve çatışma çözümünün, tarihsel evrimin Batı hegemonyasının stratejik ve normatif temelleriyle ilişkili olarak altı aşamada geliştiğini ana hatlarıyla belirtir: Söz konusu mimari, çeşitli aşamalarda savaş ve barış hakkında düşünmenin doğasında bulunan Batılı varsayımlarla ontolojik olarak çerçevelenen kavram, yöntem ve teorileri içerir (Richmond, 2021: 382). UBM anlayışı gibi barışı tarihselleştirmeye yönelik güncel teorik çabalar, normatif barış çerçevelerinin tarihsel olarak devletler arası sistem içinde geliştiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla barış inşası uygulamaları, uluslararası sistemdeki ve onun somutlaştırdığı barış ideolojilerindeki değişime uyum sağlar (Richmond, 2001b: 17). Bu, barışçıl bir uluslararası düzen yaratmaya yönelik birbirini izleyen girişimlerden oluşan büyük bir tasarım olarak barışın evriminden kaynaklanmaktadır (Richmond, 2022). Zira çatışma çözme ve barış inşası politikaları aynı zamanda birer düzen üretme faaliyetleridir (Jabri, 1995: 51; Richmond, 2001a: 319).

UBM, uluslararası sistemin tarihi boyunca barışın dönüşen doğasını takip etmek ve değerlendirmek için bir çerçeve önerisidir. Bu mimari, organik ve evrimsel olarak gelişen belirli ahlaki/felsefi arka planlara sahip çeşitli diplomasi, çatışma çözümü ve arabuluculuk biçimlerini kapsar. Uluslararası düzenin doğasını korumak için zorlukları ele almanın ve barış yapmanın karmaşık bir yapısını ifade eder. UBM kavramı, büyük sistemik, bölgesel savaşları, yerel çatışmaları ve diğer çatışma dinamiklerini hafifletmek ve önlemek için koşulları aydınlatmak için bir anahtar olarak kurgulanmıştır.

Richmond'un bu çerçeve ile sağladığı önemli katkı, başlıca Uİ Kuramları içindeki barış kavramına ilişkin sürekli eleştirel değerlendirmelerinin ürünüdür. Richmond (2022: 46), Uİ'nin barış çalışmaları bağlamında uzun vadeli süreçleri ve dönüşümleri kavrama mücadelesi verdiğini ileri sürer. UBM'yi 17. yüzyıldan günümüze uluslararası barış uygulamalarının gelişimini açıklamak için tarihsel bir kavram olarak önermektedir. Arkeoloji, etnografya ve sosyoloji gibi disiplinlerin tarihsel kavrayışını birleştiren UBM kavramı, barışın tarihsel formlarının ardışık altı katmanla ortaya çıktığını belirtmektedir. Altıncı aşama ise, UBM'nin içinde bulunduğu, henüz gerçekleşmemiş ve çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalan dinamik bir süreçtir. En temel haliyle birinci aşama, 19. yüzyıl jeopolitiği, konferans diplomasisi ve güçler dengesi sistemini; ikinci aşama, 20. yüzyılın başlarında çok taraflı kurumlar ve sözleşmeler oluşturma girişimini; üçüncü aşama sosyalist/madun meydan okumasına bağlı olarak ortaya çıkan refah devleti ve ekonomik/sosyal haklar tepkisini; Dördüncü aşama, insan hakları, demokrasi ve küresel sivil topluma odaklanan liberal barışı, beşinci aşama 2000'lerin neo-liberal devlet kurma çabalarını ve altıncı aşama, dijital Uİ çağının ulus-ötesi hareketlerini kapsamaktadır. Tasvir edilen her aşamanın karşılaştığı zorluklar ve meydan okumalar, yeni aşamaların gelişim dinamiğini ve yönünü teşkil eder. Barış mimarisini bugüne taşıyan evrimsel süreç, UBM'nin jeopolitik, liberal, neo-liberal barış inşası ve son olarak dijital çağın hükümet biçimlerinden kaynaklanan tehditlere/zorluklara verdiği yanıtlarla şekillenmiştir. Richmond'a göre, barış mimarisi barışı başarılı bir şekilde uygulama

kapasitesini kaybettiğinde, mevcut zorlukları ele alma gerekliliği yeni aşamaların ortaya çıkmasını teşvik etmektedir (Richmond, 2022: 36). Richmond, Batılı ve liberal hegemonya biçimlerinin UBM'nin doğasında olduğunu kabul eder. UBM'nin karşı karşıya olduğu güçlükler, önemli ölçüde, bu duruma verilen tepkilerin bir sonucudur.

Eleştirel, sistemik ve tarihsel yaklaşımların sentezine dayanan Uluslararası Barış Mimarisi çerçevesi, barış çalışmalarını Uİ'nin uluslararası sistem, uluslararası düzen ve güvenlik mimarisi gibi temel kavramları ile yakınlaştırarak ana akım Uİ'nin barış kavrasamsallaştırmasında ortaya çıkan başlıca problem ve eksiklikleri giderebilecek kapsamlı bir teorik gelişme sağlamaktadır. Böylece Uİ metodolojisinin yapısal ve karşılaştırmalı tarihsel araştırma imkânı çatışma çözümü gibi aslında Uİ'den bağımsız olmaması gereken çalışma alanlarına taşınabilecek yeni araştırmalara imkan kazandırmaktadır. Modern ve modern öncesi politika konjonktürlerinde barışın alternatif formlarının keşfi ve analizi imkânı yeni bir eleştirel barış çalışmaları alanının önünü açmaktadır. Bu noktada eleştirel yaklaşımın Uİ'ye ve Barış Çalışmaları'na diğer yansımalarını ve söz konusu alanın araştırma ufku zenginleştiren alternatif katkını incelemek yararlı olacaktır.

4.2. Uluslararası Barışın Eleştirel Analizi: Alternatif Kavram ve Yaklaşımlar

Sosyal bilimlerin tüm alanlarında etkili olan eleştirel sosyal teori temelde, entelektüel faaliyetinin bağlı olduğu tarihsel ve kültürel koşulları dikkate almayı ve teorinin tarihsel inşasını kategorik olarak incelemeyi amaçlar (Jutila, Pehkonen, & Väyrynen, 2008: 630). Bu amaç doğrultusunda eleştirel teoriler uygulandığı konuda ve alanda, verili, doğal ve maddi olarak ele alınan sosyal yapıları ortaya çıkarmaktadır (Kivimäki, 2016: 155). Toplumsal gerçekliği inşa eden pratikler, yorumlar, kolektif tasavvur ve sosyal inşaya dayalı kabuller ve normlar da bu yapılara dâhildir. Örneğin güvenlik alanında eleştirel yaklaşım, devletlerin referans objesi olması nedeniyle, ulusal güvenliğinin insan güvenliğinden öncelikli olması gibi verili doğal ve maddi olarak ele alınan fakat aslında sosyal olarak inşa edilmiş olan olguları konu edinmektedir. Eleştirel paradigmanın barış araştırmalarına etkisi ise mevcut barış düzeni ve aktörlerinin eleştirilerini yaparak özgürleştirici bir bilimsel yaklaşım sergilemektedir. Ancak makalenin giriş bölümünde vurgulandığı gibi barış araştırmaları eleştirel teorik perspektiften Uİ'nin diğer alanları kadar yararlanmamış olsa da son yıllarda eleştirel barış çalışmaları alanında çalışmaların sayısı ve etkisi yükselmektedir. Örneğin *Peacebuilding* dergisi bu alanın öncülerinden biri olarak 2013'te kurulmuştur.

Eleştirel barış çalışmalarında, yalnızca doğrudan şiddetin önlenmesine odaklanan geleneksel yaklaşım sınırlı bulunmuş; şiddet ve çatışmanın altında yatan yapısal ve sistemik nedenleri ele alan bütüncül bir barış yaklaşımına duyulan ihtiyacı vurgulayan pozitif barış kavramı geliştirilmiştir. Barış kavramsallaştırmasına geniş bir perspektif kazandıran bu girişim, Johann Galtung'un yapısal şiddetten özgürleşmenin gereğini ve yollarını sorgulayan özgürleştirici barış araştırmasına dayanmaktadır. Galtung (1969: 183)'un Uİ disiplininin barış kavramına dair en özgün teorik yaklaşımlarından birini sunan analizinde barış ikili bir ayrımla tanımlanmıştır. Bu ayrıma göre negatif barış savaşızsızlık halini; pozitif barış ise bunun ötesinde daha geniş bir yapısal şiddetten özgürleşme durumunu ifade eder. Buna göre, barış kavramının hem pozitif hem de negatif yönleri içerdiği vurgulanmakta ve negatif barışın şiddetin ve savaşın olmaması ve pozitif barışın insan toplumunun bütünleşmesi olduğunu kabul edilmektedir. Pozitif barış yaklaşımına göre barış dar anlamda savaşın sonlanmasıyla sınırlı bir olgu değildir. Barışın gerçekleşmesi için şiddet sonrasına dair geniş ölçekli toplumsal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Galtung'un bu analizi temelde şiddete dair daha geniş ölçekli bir yaklaşıma dayanmaktadır. Şiddet yalnızca silahlı çatışma ya da birincil anlamıyla bir savaşla sınırlı olarak düşünülmemeli, bu süreçleri içermeyen fakat toplumsal hayata yön veren sosyal adaletsizlikler, yapısal eşitsizlikler ve sömür ilişkileri gibi olguları da kapsayacak şekilde kavramsallaştırılmalıdır.

Galtung'un barış çalışmalarına kazandırdığı genişletilmiş şiddet ve barış kavramsallaştırması, Pozitif barışa dair yeni tanımlama ve analizlerle desteklenmiştir. Örneğin Benjamin Miller'in (2005: 164) pozitif barışın çeşitleri olarak kurguladığı dört farklı uluslararası barış tipolojisi bu yönde önemli bir çalışmadır. Uluslararası barışa dair teorik literatürün en popüler barış kavramsallaştırmasına sahip olsa da bu yaklaşım ciddi bir kısıtlamaya sahiptir: Pozitif barış üzerinde fazlasıyla durulurken, negatif barış verili olarak alınmakta, kendi dinamikleri analiz edilmemektedir. Zira negatif barış yani savaşızsızlık kendi kendine gerçekleşen bir durum değildir, negatif barışı ayakta tutan ve araştırılması gereken dinamikler vardır (Martín, 2005: 46). Sonuç olarak Galtung'un eleştirel yaklaşımı sosyolojik ve tarihsel bir kavrayış sağlamamıştır.

Galtung'un ardından eleştirel barış çalışmalarına en önemli katkıları liberal barışı sorunsallaştıran yeni çalışmalar sağlamıştır. Uİ teorisinde barışın baskın kavramsallaştırılması liberal barıştır. Doyle (2005) ve Fukuyama gibi ana akım Amerikan düşünürleri barışı liberalizm perspektifinden açıklar. Eleştirel barış çalışmaları ise liberal barış inşası politikasının bazı karakteristik problemleri olduğunu tespit eder. Bunlar genel itibarıyla barışın bir ideolojik çerçeve ile tanımlanması, taşıdığı evrenselci ve objektivist iddialarla barış inşasına konu olan ülke ya da bölgenin yerel bağlamının ihmaline yol açması ve çatışma çözümünde kültürel faktörleri dikkate almaması şeklindedir. Buna göre Barış çalışmaları, yerel bilgiyi, pratikleri ve uyarıları, çatışmanın sebeplerini anlama bağlamında dikkate almamaktadır (Mateos & Rodríguez, 2021: 10). Eleştirel barış inşası literatürü, barışa ilişkin liberal kavramsallaştırmaları yukarıdan aşağıya (Richmond, 2005: 150) oldukları için ve kalıcı bir barış getirmedeki başarısızlıkları sebebiyle eleştirmektedir (Jabri, 1995: 55). Bu bakış açısına göre liberal barış, devlet inşası yaklaşımları ile zayıf bir barış yaratmakta ve çatışma koşullarını sağlamlaştırmaktadır. Liberal barış konseptini eleştiren çalışmalara göre barış inşası süreçleri, çatışmaya katkıda bulunan temeldeki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ihmal ederek (Mac Ginty, 2010: 146) ve yalnızca devlet kurumlarını inşa etmeye odaklanarak (Richmond, 2005: 119) sınırlı bir barış anlayışı sergilemektedir. Buna göre genellikle barış inşasının temel bir bileşeni olarak demokratik sistemlerin teşviki vurgulanırken gücün toplum içinde dağıtılma biçimi gözden kaçmaktadır. Çatışmanın temel nedenlerinin ele alınması konusu da liberal barış yaklaşımının başarısız bulunan tarafları arasındadır. Liberal barış kavramı genellikle çatışmanın altında yatan sosyal ve ekonomik eşitsizlikler ve adaletsizlikler gibi temel nedenlere yeterince odaklanamamaktadır.

Liberal barış konseptinin sınırlılıklarını ortaya koyan bu tespitler eleştirel çalışmaların alternatif yaklaşımlar ve kavramsallaştırmalar oluşturmaya yardımcı olmuştur. Özellikle çatışmaların kök sebeplerini anlama ve ortadan kaldırma amacıyla önerilen yaklaşımların başında aşağıdan-yukarıya yaklaşım (bottom-up approach) ve yerele dönüş (local turn) gelmektedir (Mac Ginty & Richmond, 2013: 763). Barışın yerel aktörler öncülüğünde aşağıdan yukarıya doğru tesis edilmesi (Mac Ginty & Richmond, 2013: 185) şeklinde tanımlanan bu yaklaşıma göre çatışmaya maruz kalan topluluklarda güven ve sosyal uyum oluşturma koşulu barış inşası sürecinde tabandan gelen girişimlerin teşvik edilmesi ve söz hakkı alabilmesidir (Randazzo, 2016: 1352). Burada eleştirilen yukarıdan-aşağı barış inşası faaliyeti ile uluslararası örgütler ya da barış misyonları gibi dış aktörler tarafından yönlendirilen süreçlerin kastedildiğini belirtmek gerekmektedir zira eleştirel perspektif bu süreçlerin yerel aktörlerle ilişki kurmada başarısız olduğunu ve çatışmalardan etkilenen toplumların karmaşık sosyal ve politik dinamiklerini hesaba katmadığını savunmaktadır. Örneğin Irak, Kamboçya ve Doğu Timor'daki çatışma çözümü süreçlerinde uluslararası uzlaşma yerel uzlaşmadan çok daha etkili olmuştur (Richmond, 2019: 150). Bu durumu yerel yapıların maruz kaldığı krizleri çözmeye yetersiz olduğu yönündeki örtülü bir kabulle ilişkili olarak açıklayan çalışmalar vardır (Krause & Jütersonke, 2005: 448). Yerel yapının ihmaline kültür de dahildir zira liberal barış, yaklaşımı kültürü belirsiz ve politik bulmaktadır (Bräuchler, 2018: 17). Yerele dönüş çağrısı barışa nasıl ulaşılabileceğine dair yerel ve uluslararası perspektiflerin çelişkilerini

de konu edinir (Mac Ginty & Richmond, 2013: 763). Bu çelişkiler iki düzeyin güç kapasitesi açısından taşıdığı fark kadar, uluslararası düzen, normlar ve hukukun tarihsel sosyolojik evriminden kaynaklanmaktadır. Bu düşünceye göre, şiddetten etkilenen yerel aktörlerin çok az katıldığı (Mateos & Rodríguez, 2021: 9), yukarıdan aşağıya bir bakış açısıyla inşa edilen çatışma çözümü süreci sonucunda, bilimsel gerçeklikten çok batılı gücün doğallaştırılmasına hizmet eden bir liberal barış anlayışı tezahür etmektedir.

Richmond, liberal barış paradigmasının sınırlamalarını tespit eden önemli bir çalışmasında sanal barış (virtual peace) kavramını kullanmıştır (Richmond, 2005: 150). Sanal barış liberal paradigmaya bağlı barış inşası politikalarını dışarıdan empoze edilen ve çatışmanın temel nedenlerini göz ardı eden, yüzeysel veya kozmetik bir barış biçimi olarak tasvir eder. Sanal nitelemesi inşa edilen barışın dış kaynaklara ve desteğe bağlı olduğunu ve bu nedenle istikrarsız olduğunu vurgulamaktadır (Richmond, 2005: 206). Buna göre sanal barış ile kastedilenin özünde güvensiz, hegemonik yapılar tarafından sürdürülen ve kültürel faktörleri ihmal eden bir barış biçimi olduğunu tespit etmek mümkündür. Richmond'un sanal sıfatını kullanarak, barış inşası çabalarına ilişkin daha eleştirel ve derin bir anlayışa duyulan ihtiyacı vurguladığı anlaşılmaktadır. Böylece yerel bağlamlara dayanan ve yerel toplulukların ihtiyaçlarına hitap eden bir barış biçiminin teşvik edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Eleştirel barış araştırmaları, liberal barışı sorunsallaştıran çalışmalarında vaka analizleri ve çatışma çözümü ya da barış inşası politikalarının ötesine geçerek bu politikaların hizmet ettiği amaçları anlamaya öncelik verir. Bu amaçlar örneğin serbest piyasa yapısını destekleyen demokrasilerin teşviki ya da rejim değişimi olabilir (Pugh, 2005: 23). Böylece barışın ve çatışmanın uluslararası aktörlerce tanımlanması kendi başına hegemonik bir eylem olarak görülebilir (Chandler, 2006). Genel bir ifadeyle eleştirel barış çalışmaları, Batı siyasi düşüncesinin, siyasi, kültürel, yasal çerçevelere dayanan bir barış bilimi ürettiğini ve barışın bu çerçeve ile inşa edildiğini ileri sürer. Eleştirel perspektife göre uluslararası barışın gündemini belirleyenler bu tanımlama kapsamını dar tutmakta ve yerel aktörleri dahil etmemektedir. Hegemonik aktörler, düzenin tesisinde rekabet etseler de barışın yapısına kendi aralarında karar verirler (Richmond, 2005: 186). Hegemonik aktörler açısından meşru olan bir düzenin yaratılması ve yeniden üretilmesi arasındaki ilişkiyi ve çatışmayı sona erdirmek için uygulanan yöntemleri ve barış rejiminin nasıl bir barış rejimi olduğunun anlaşılması barışın normatif çerçevesini teşkil eder. Eleştirel yaklaşıma göre sosyal gerçekler ve düzenlilikler ilişkisel aktörler tarafından tarihsel olarak üretilir. Bu noktada bağlamsal düzenlilikleri üreten şey nedir sorusu ana sorudur. Eleştirel yorumlama önemli görülenin ve onun inşa edilme şeklinin dışında, önemli görülmeyen, sayılmayan ve atlanana da ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bir iletişimsel eylem olarak ele alınan barışla ilgili söylemlerin de onunla ilgili çıkarları ve arzuları gösteren referanslarla inşa edildiği varsayılmaktadır. Buna göre barışın çeşitli anlamlarından yapılacak seçim incelenecek politikaları olduğu kadar yapılan analizi de etkileyecektir. Dolayısıyla eleştirel barış çalışmaları, barışa referansla ne tür bir düzen kurulduğunu açığa çıkarmayı amaçlar (Kivimaki, 2016: 625).

Eleştirel barış çalışmaları alanında başvurulan önemli kavramlardan biri de gündelik barış (everyday peace)'tir. Gündelik barış kavramı, barışın, resmi anlaşmalar ya da kurumlarının ötesinde, insanların günlük yaşamlarının bir parçası olarak düşünmeyi sağlar (Randazzo, 2016: 1355). Pozitif barış konseptinin bir parçası olan bu düşünceye göre barış sosyal, kültürel ve ekonomik faktörü içeren dinamik bir süreçtir. Gündelik barış geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak barış inşasının odağını siyasi kurumlarla sınırlı olmaktan çıkarmakta ve ona konu olan insanların bakış açılarına ya da ihtiyaçlarına yaklaştırmaktadır (Mac Ginty, 2014: 551). Gündelik barış kavramı, barışın yerel düzeyde deneyimlenme şekillerini anlamak açısından oldukça değerlidir. Böylece geleneksel barış yaklaşımlarında ve liberal barış inşası süreçlerinde ihmal edilen bireysel deneyimler ve ihtiyaçlar

müzakere süreçlerinin bir parçası haline gelebilmektedir. Örneğin, etnik köken ve din gibi sosyal kimlikler ya da ekonomik kalkınma gibi faktörlerin barışın sürdürülebilirliği için oynayacağı rollerin incelenmesi gündelik barış kavramının kapsamına girmektedir (Ware, Ware, & Kelly, 2022: 292).

Eleştirel barış çalışmaları, tahakkümün, güç ilişkilerinin ve yapısal kontrolün çatışma çözme süreçlerinde nasıl işlediğini göstermeyi de amaçlamaktadır. Uluslararası aktörler tarafından paylaşılan dünya görüşleri, değerler ve anlayışlar, çatışmanın temel nedenlerinin belirlenmesinde ve çözümlerin formüle edilmesinde etkili olmaktadır (Mateos & Rodríguez, 2021: 9). Liberal barışa ilişkin eleştirel perspektifler, ideolojilerin barış inşasının rasyonalitesi üzerinde güç ilişkileri kadar eşit etkiye sahip olduğu argümanına dayanır (Jabri & Richmond, 2021: 92). Uluslararası arabuluculuk ve çatışma çözümüne ilişkin çalışmalar, 1990'lardan bu yana liberal barış çerçevesini sıklıkla tartışmaktadır. Örneğin Suriye ve Libya'daki mevcut zorlu arabuluculuk vakaları, uluslararası düzenin çatışma çözme süreçlerinde önemli bir faktör olmaya devam ettiğini göstererek, barış çerçevesinin verimsizliğinin bir başka kanıtı olarak gösterilmektedir (Costantini & Hanau Santini, 2022; Hellmüller, 2022; Subedi, 2022).

Barışın normatif çerçevesi ve çatışma çözümüne etkisi, eleştirel barış çalışmaları literatüründe vurgulanan bir diğer temadır (Hellmüller, Pring, & P Richmond, 2020). Normlar, uluslararası düzene çatışma çözme süreçleri üzerinde bir tür normatif yetki veren bir faktör olarak eleştirel teorik çerçeve içinde ve yapısal analizde kilit rol oynar (Howard & Stark, 2017). Uluslararası çatışma çözümünü çalışmalarındaki düşünsel dönüş, onun normların ampirik tezahürünü sağlayan bir kurum olarak araştırılmasını gerekli kılmaktadır (Kastner, 2020; Vuković, 2020). Zira normları sistemdeki güç dinamiklerini yansıtan araçlardır (Zarakol, 2011: 15). Dolayısıyla, normatif barış çerçevesinin incelenmesi bu öncül üzerinde yoğunlaşır. Örneğin, 19. yüzyıl Avrupa'sındaki Kongre Sisteminde, uluslararası barış adına çatışma çözme politikaları ve diplomatik/askeri müdahaleler yasallaştırılmış siyasi sorumluluğa dayanmıştır. Belirli bir durum içindeki güç dinamikleri, muhafazakar bir güç dengesinin sağlanması konusunda fikir birliğine yol açmıştır. Uluslararası barışın normatif temellerinin incelenmesi belirli zeminlerde siyasi meşruiyetin tanınma koşullarını da şekillendirmektedir. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler yapıları gibi yapılar bu çerçevenin türevlerini üretmiştir. Sonuç olarak, uluslararası barışın normatif çerçevesi ve çatışma çözümündeki etkisi, eleştirel barış çalışmalarında önemli bir tema olarak vurgulanmaktadır. Normların, uluslararası düzende çatışma çözme süreçlerine normatif bir yetki sağlayan faktörler olarak eleştirel teorik çerçeve ve yapısal analizde kilit bir rol oynadığı görülmektedir. Bu nedenle barışa dair normların güç dinamiklerini yansıtan araçlar olarak sistematik bir şekilde incelenmesi uluslararası barışın anlaşılması için gereklidir.

5. SONUÇ

Makale barışın başlıca Uİ teorilerinde kavramsallaştırılma ve açıklanma biçimindeki kısıtlamaları göstermiş ve bu kavrama ilişkin yeni teorik gelişmelerin söz konusu problemi çözme potansiyelini değerlendirmiştir. Şimdiye kadar genel olarak kabul edilen Uİ'nin barışı yeterli derinlik ve kapsamda açıklayamadığı gözlemi ana akım teorilerin analizi ile doğrulanmış ardından bunu aşmayı hedefleyen sistemik, tarihsel ve eleştirel katkılar tartışılmıştır. Uluslararası barışa ilişkin teorilerin kısıtlılık oluşturan ve bu alanın zamanla Uİ'den bağımsız ve ayrı bir disiplin olarak kurumsallaşmasına yol açan yanları sonucunda, güvenlik, kültür ve jeopolitik gibi alanların aksine bir eleştirel barış teorisi/çalışmaları'nın doğuşu yakın zamana kadar mümkün olmamıştır. Ancak makalede gösterildiği gibi tarihsel ve eleştirel perspektiflere dayanan ve barışı merkezi ve analitik bir kavram olarak kurgulayan güncel teorik gelişmelerin ortaya çıkması, güncel bir araştırma alanı olarak eleştirel barış çalışmalarını Uİ merkezine konumlandırmaktadır.

Eleştirel barış çalışmaları, barış inşası ve çatışma çözümüne yönelik geleneksel yaklaşımların zayıf ve sınırlı olmasına yol açan sorunları çözmek amacıyla ortaya çıkan nispeten yeni bir teorik alan olarak değerlendirilmiştir. Özellikle çatışmaların temelini oluşturan yerel dinamiklerin ve bakış açılarının göz ardı edilmesi, barış inşasına yönelik yukarıdan aşağıya ve devlet merkezli bir yaklaşım sergilenmesi gerekçeleriyle liberal barış paradigmasına yönelik önemli eleştiriler sunmaktadır. Eleştirel barış çalışmalarının en önemli katkılarından biri, barış inşası çabalarında yerel aktörler ve topluluklarla ilişki kurmanın önemini vurgulayan yerele dönüş konsepti ve bununla ilgili olarak geliştirilen gündelik barış yaklaşımıdır. Bunlar barış inşasının çatışmayı şekillendiren yerel tarihlerin, kültürlerin ve güç dinamiklerinin anlaşılmasını gerektirdiği yönünde önemli analizler sunmaktadır. Aşağıdan yukarıya yaklaşım, eleştirel barış çalışmalarının bir başka önemli katkısıdır. Bu yaklaşımlar, yerel topluluk ve bireylerin barış inşası sürecine dahil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca uluslararası barış mimarisi analizi ile eleştirel barış çalışmaları kapsamında literatüre tarihsel bir boyut kazandırıldığını belirtmek gerekmektedir. Böylece barış inşasını kurumsal çerçeveler aracılığıyla yönetilebilecek teknik ve problem-çözücü bir süreç olarak görmek yerine uluslararası barışın tarihsel evriminin takip edilmesi için önemli bir girişim sağlanmıştır. Bu gibi barışı tarihselleştirmeye yönelik güncel teorik çabalar, normatif barış çerçevelerinin tarihsel olarak devletler arası sistem içinde geliştiğini iddia etmektedir. Bu katkılara rağmen eleştirel barış çalışmalarını eleştiren argümanlar üretmek de mümkündür. Öncelikle barış çalışmaları alanında teorik tartışmaların, pratik çözümlerin yerini almakta olduğu söylenebilir. Bunun dışında barış kavramsallaştırmasının dayandığı düşünsel kaynaklar ve felsefi geleneklerin Batı Dünyası ile sınırlı olması eleştirel çalışmalar için önemli bir sınırlılık olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle alanın daha somut ve pratik çözümlere odaklanması ve Batı-dışı bakış açılarıyla daha güçlü bir ilişki kurması gerektiğini belirtmek gerekmektedir.

Sonuç olarak eleştirel, sistemik ve tarihsel yaklaşımların sentezi ile yapılan katkılar Uİ metodolojisinin yapısal ve karşılaştırmalı tarihsel araştırma imkanı çatışma çözümü gibi aslında Uİ'den bağımsız olmaması gereken çalışma alanlarına taşınabilecek yeni araştırmalara imkan kazandırmakta ve ana akım Uİ'nin barış kavramsallaştırmasında ortaya çıkan başlıca problem ve eksiklikleri giderebilecek kapsamlı bir teorik gelişme sağlamaktadır. Uİ teorisi ve barış çalışmalarında ortaya çıkan güncel teorik gelişmeler, barışın kim tarafından ve hangi anlamlarla tanımlandığını açıklamak, çatışma çözümünü başarısızlığa uğratan problemlerin kökenlerini araştırmak ve Modern ve modern öncesi politika konjonktürlerinde barışın alternatif formlarının keşfi ve analizi imkânı sağlamak gibi katkılarla Uİ ve Barış çalışmaları arasında güçlü bir etkileşim inşa etmekte ve uluslararası barışın tarihsel sosyolojik ve yapısal analizi için daha fazla araştırmayı teşvik etmektedir.

Etik Beyan

“Eleştirel Barış Çalışmaları ve Uluslararası Barış Mimarisi: Uluslararası Barışın Tarihsel Bir Analizi” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların her ikisi de çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Aytekin, C.E. & Okur, M.A. (2023). Eleştirel Barış Çalışmaları ve Uluslararası Barış Mimarisi: Uluslararası Barışın Tarihsel Bir Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 309-329.

KAYNAKÇA

- Adler, E., Barnett, M., ve Smith: (2002). *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bellamy, A. (2004). The Next Stage'in Peace Operations Theory? *International Peacekeeping* 11(1), 17-38.
- Blainey, G. (1973). *The Causes of War*. New York: The Free Press.
- Bräuchler, B. (2018). The Cultural Turn in Peace Research: Prospects and Challenges. *Peacebuilding*, 6(1), 17-33.
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Houndmills: Macmillan.
- Chandler, D. C. (2006). *Empire in Denial: The Politics of State-Building*. London: Pluto.
- Costantini, I., ve Hanau Santini, R. (2022). Power Mediators and the 'Illiberal Peace' Momentum: Ending Wars in Libya and Syria. *Third World Quarterly*, 43(1), 131-147. doi:10.1080/01436597.2021.1995711
- Deutsch, K. W., ve Singer, J. D. (1964). Multipolar Power Systems and International Stability. *World Politics*, 16(3), 390-406. doi:10.2307/2009578
- Doyle, M. W. (2005). Three Pillars of the Liberal Peace. *American Political Science Review*, 99(3), 463-466. doi:10.1017/S0003055405051798
- Duursma, A. (2014). A Current Literature Review of International Mediation. *International Journal of Conflict Management*, 25(1), 81-98. doi:10.1108/IJCMA-02-2012-0020
- Evangelista, M. (2005). *Peace Studies: Critical Concepts in Political Science*. Oxon: Taylor & Francis.
- Gaddis, J. L. (1992). International Relations Theory and the End of the Cold War. *International Security*, 17(3), 5-58. doi:10.2307/2539129
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167-191. doi:10.1177/002234336900600301
- Gleditsch, N. P., Nordkvelle, J., ve Strand, H. (2014). Peace Research—Just the Study of War? *Journal of Peace Research*, 51(2), 145-158. doi:10.1177/0022343313514074
- Groff, L. (2018). What is Peace, How Have Our Concepts of Peace Evolved, and What is A Holistic Vision of Peace for The Twenty-First Century? C. P. Peterson, W. M. Knoblauch, & M. Loadenthal (Ed.), *The Routledge History of World Peace Since 1750* içinde, (ss. 429-447). New York: Routledge.
- Heathershaw, J. (2008). Unpacking the Liberal Peace: The Dividing and Merging of Peacebuilding Discourses. *Millennium*, 36(3), 597-621. doi:10.1177/03058298080360031101
- Hellmüller: (2022). Peacemaking in a Shifting World Order: A Macro-Level Analysis of UN Mediation in Syria. *Review of International Studies*, 48(3), 543 - 559. doi:10.1017/S026021052200016X
- Hellmüller, S., Pring, J., ve P Richmond, O. (2020). How Norms Matter in Mediation: An Introduction. *Swiss Political Science Review*, 26(4), 345-363. doi:10.1111/spsr.12425
- Howard, L. M., ve Stark, A. (2017). How Civil Wars End: The International System, Norms, and the Role of External Actors. *International security*, 42(3), 127-171. doi:10.1162/ISEC_a_00305

- Aytekin, C.E. & Okur, M.A. (2023). Eleştirel Barış Çalışmaları ve Uluslararası Barış Mimarisi: Uluslararası Barışın Tarihsel Bir Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 309-329.
- Jabri, V. (1995). Agency, Structure, and the Question of Power in Conflict Resolution. *Global Society: Journal of Interdisciplinary International Relations*, 9(2), 53-70. doi:10.1080/13600829508443086
- Jabri, V., ve Richmond, O. P. (2021). Critical Theory and the Politics of Peace. O. P. Richmond & G. Visoka (Ed.), *The Oxford Handbook of Peacebuilding, Statebuilding, and Peace Formation* içinde (ss. 91-106). New York: Oxford University Press.
- Jervis, R. (1988). War and Misperception. *The Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 675-700. doi:10.2307/204820
- Jutila, M., Pehkonen, S., ve Väyrynen, T. (2008). Resuscitating a Discipline: An Agenda for Critical Peace Research. *Millennium*, 36(3), 623-640. doi:10.1177/0305829808036003120
- Kagan, K. (1997). The Myth of the European Concert: The Realist-Institutionalist Debate and Great Power Behavior in the Eastern Question, 1821–41. *Security Studies*, 7(2), 1-57. doi:10.1080/09636419708429341
- Kant, I. (1915). *Perpetual Peace, a Philosophical Essay*. London: G. Allen & Unwin Ltd.
- Kastner, P. (2020). Glocal Peace Mediators as Norm Translators. *Swiss Political Science Review*, 26(4), 364-383. doi:10.1111/spsr.12423
- Kivimaki, T. (2016). *Paradigms of Peace: A Pragmatist Introduction to the Contribution to Peace of Paradigms of Social Science*. London: Imperial College Press.
- Krause, K., ve Jütersonke, O. (2005). Peace, Security and Development in Post-Conflict Environments. *Security Dialogue*, 36(4), 447-462. doi:10.1177/0967010605060449
- Little, R. (2007). The Balance of Power and Great Power Management. R. Little & J. Williams (Ed.), *The Anarchical Society in A Globalized World* içinde (ss. 97-120). New York: Palgrave Macmillan.
- Mac Ginty, R. (2010). No War, No Peace: Why So Many Peace Processes Fail to Deliver Peace. *International Politics*, 47(2), 145-162. doi:10.1057/ip.2010.4
- Mac Ginty, R. (2014). Everyday Peace: Bottom-up and Local Agency in Conflict-Affected Societies. *Security dialogue*, 45(6), 548-564. doi:10.1177/0967010614550899
- Mac Ginty, R., ve Richmond, O. P. (2013). The Local Turn In Peace Building: A Critical Agenda For Peace. *Third World Quarterly*, 34(5), 763-783. doi:10.1080/01436597.2013.800750
- Martin, F. E. (2005). Critical Analysis of the Concept of Peace in International Relations. *Peace Research*, 37(2), 45-59.
- Mateos, Ò., ve Rodríguez, A. I. (2021). Understanding Peace, Conflict and Security Through Alternative Narratives. *Tripodos*(51), 9-11. doi:10.51698/tripodos.2021.51
- Miller, B. (2005). When and How Regions Become Peaceful: Potential Theoretical Pathways to Peace. *International Studies Review*, 7(2), 229-267. doi:10.1111/j.1468-2486.2005.00482.x
- Morgenthau, H. J. (1947). *Scientific Man vs. Power Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Northedge, F., ve Donelan, M. (1971). *International Disputes: The Political Aspects*. London: Europa Publications.
- Nye, J. S. (1990). Soft Power. *Foreign policy*(80), 153-171.

- Aytekin, C.E. & Okur, M.A. (2023). Eleştirel Barış Çalışmaları ve Uluslararası Barış Mimarisi: Uluslararası Barışın Tarihsel Bir Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 309-329.
- Oneal, J. R. (2013). From Realism to the Liberal Peace: Twenty Years of Research on the Causes of War. G. Lundestad (Ed.), *International Relations Since the End of the Cold War: New and Old Dimensions* içinde (ss. 42-62). Oxford: Oxford University Press.
- Paris, R. (2006). Bringing the Leviathan Back in: Classical versus Contemporary Studies of the Liberal Peace. *International Studies Review*, 8(3), 425-440. doi:10.1111/j.1468-2486.2006.00601.x
- Patomäki, H. (2001). The Challenge of Critical Theories: Peace Research at the Start of the New Century. *Journal of Peace Research*, 38(6), 723-737. doi:10.1177/0022343301038006005
- Pugh, M. (2005). The Political Economy of Peacebuilding: A Critical Theory Perspective. *International Journal of Peace Studies*, 10(2), 23-42.
- Pugh, M. (2013). The Problem-Solving and Critical Paradigms. R. M. Ginty (Ed.), *Routledge Handbook of Peacebuilding* (ss. 28-41). London: Routledge.
- Rampton, D., ve Nadarajah: (2017). A Long View of Liberal Peace and Its Crisis. *European Journal of International Relations*, 23(2), 441-465. doi:10.1177/1354066116649029
- Randazzo, E. (2016). The Paradoxes of the 'Everyday': Scrutinising the Local Turn in Peace Building. *Third World Quarterly*, 37(8), 1351-1370. doi:10.1080/01436597.2015.1120154
- Rasmussen, M. V. (2003). *The West, Civil Society, and the Construction of Peace*. London: Palgrave.
- Richmond, O. P. (2001a). A Genealogy of Peacemaking: The Creation and Re-Creation of Order. *Alternatives*, 26(3), 317-348. doi:10.1177/030437540102600304
- Richmond, O. P. (2001b). *Maintaining Order, Making Peace*. London: Palgrave.
- Richmond, O. P. (2005). *The Transformation of Peace*. London: Springer.
- Richmond, O. P. (2006). Patterns of Peace. *Global Society*, 20(4), 367-394. doi:10.1080/13600820600929705
- Richmond, O. P. (2016). Peace in International Relations Theory. *The Palgrave Handbook of Disciplinary and Regional Approaches to Peace* içinde (ss. 57-68). London: Springer.
- Richmond, O. P. (2019). *Peace in International Relations*. New York: Routledge.
- Richmond, O. P. (2021). The Evolution of the International Peace Architecture. *European Journal Of International Security*, 6(4), 379-400.
- Richmond, O. P. (2022). *The Grand Design: The Evolution of the International Peace Architecture*. Oxford: Oxford University Press.
- Rousseau, J.-J. (1760). Abstract of Monsieur the Abbé de Saint-Pierre's Plan for Perpetual Peace. *The plan for Perpetual Peace, on the Government of Poland, and Other Writings on History and Politics* içinde, (ss. 27-49). Hanover: Dartmouth College Press.
- Rousseau, J.-J. (1917). *A Lasting Peace Through the Federation of Europe and the State of War*. London: Constable and Company.
- Sagan, D., Waltz, K., ve Betts, R. K. (2007). A Nuclear Iran: Promoting Stability or Courting Disaster? *Journal of International Affairs*, 60(2), 135-150.
- Sagan, D., ve Waltz, K. N. (2010). Is Nuclear Zero the Best Option? *The National Interest*, 24 Ağustos 2010(109), 88-96. <https://nationalinterest.org/greatdebate/no-3951>

Aytekin, C.E. & Okur, M.A. (2023). Eleştirel Barış Çalışmaları ve Uluslararası Barış Mimarisi: Uluslararası Barışın Tarihsel Bir Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 309-329.

- Spector, C. (2013). Who is the Author of the Abstract of Monsieur l'abbe' de Saint-Pierre's 'Plan for Perpetual Peace'? From Saint-Pierre to Rousseau. *History of European Ideas*, 39(3), 371-393. doi:10.1080/01916599.2012.714631
- Subedi, D. (2022). Rethinking Peacebuilding in the Age of Populism. *Peace Review*, 33(4), 495-505. doi:10.1080/10402659.2021.2043009
- Van Iterson Scholten, G. (2014). *The Meanings of Peace A Conceptual Model of Different Concepts of Peace in Academic Literature*. Paper presented at the Past, present and future of peace research, Groningen, Netherlands.
- Vuković: (2020). Peace Mediators as Norm Entrepreneurs: The EU's Norm Diffusion Strategy in Montenegro's Referendum on Independence. *Swiss Political Science Review*, 26(4), 449-467. doi:10.1111/spsr.12424
- Waltz, K. (1959). *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
- Waltz, K., ve Quester, G. H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Ware, A., Ware, V.-A., ve Kelly, L. M. (2022). Strengthening Everyday Peace Formation After Ethnic Cleansing: Operationalising a Framework in Myanmar's Rohingya Conflict. *Third World Quarterly*, 43(2), 289-308. doi:10.1080/01436597.2021.2022469
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425. doi:10.1017/S0020818300027764
- Wright, Q. (1942). *A Study of War*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zarakol, A. (2011). *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zaum, D. (2012). Beyond the "Liberal Peace". *Global Governance*, 18(1), 121-132. doi:10.1163/19426720-01801010

Genişletilmiş Öz

Eleştirel Barış Çalışmaları ve Uluslararası Barış Mimarisi: Uluslararası Barışın Tarihsel Bir Analizi

Bu çalışma, bir kavram olarak barışın Uluslararası İlişkiler (UI) teorisindeki incelenme ve açıklanma biçimlerinin sınırlamalarını ele alarak, bu alana yeni teorik gelişmelerin getirdiği potansiyeli değerlendirmektedir. Makalede söz konusu nispeten yeni teorik gelişmelere dayanarak uluslararası barışın tarihsel gelişiminin incelenmesi ile UI ve barış çalışmalarında karşılaşılan kısıtlamaları aşmak için geliştirilen eleştirel barış çalışmaları ve uluslararası barış mimarisi gibi güncel yaklaşımlar bağlamında uluslararası barışın tarihsel analizine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Araştırma, UI teorilerinin barışı yeterince açıklayamadığı ve analitik bir kavram olarak ele almakta yetersiz kaldığı konusundaki gözlemlere dayanmaktadır. Bu tespitten hareketle, sistemik, tarihsel ve eleştirel katkıların barış kavramsallaştırmasına ilişkin bu sınırlamaları aşma çözüme potansiyeli tartışılmaktadır. Barış Çalışmaları'nın UI teorisinden ayrı bir disiplin olarak kurumsallaşması, UI'nin sunabileceği yapısal analiz kapasitesinden ve tarihsel bilgilendirmeden faydalanmamış olmasına yol açmıştır. Makalede, eleştirel perspektifin barış kavramsallaştırması üzerindeki etkisi incelenmekte ve alternatif ve yenilikçi yaklaşımların uluslararası barışa nasıl uyarlanabileceği tartışılmaktadır. Bu çerçevede, eleştirel barış çalışmalarının temel prensipleri ve yerelleşme kavramı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımlar, uluslararası ilişkilerde daha kapsayıcı ve adil bir barışın mümkün olduğunu savunurken, farklı teorik geleneklerden kaynaklanan farklı perspektiflerin barış çalışmalarına nasıl entegre edilebileceğine dikkat çekmektedir. Makale, UI teorilerinde ve barış çalışmalarında karşılaşılan kısıtlamaların, barışın merkezi ve analitik bir kavram olarak ele alınmasını sağlayan güncel teorik gelişmelerle aşılabileceği göstermektedir. Eleştirel teori ve tarihsel perspektiflere dayanan bu gelişmeler, barışı daha karmaşık bir kavramsallaştırmayla

ele alarak baskın barış paradigmasına yönelik eleştiriler sunmaktadır. Bu eleştirel çalışmalar, uluslararası barışın tarihsel olarak ideolojik, normatif ve pratik açılardan dönüşümünü ve evrimini takip eden tarihsel sosyolojik analizlerle birlikte uluslararası barışa dair yapısal bir analiz sunmaktadır.

Makalede öncelikle barışın Uİ'deki önemi vurgulanmakta ve yeni teorik gelişmelerin barışı merkezi bir kavram olarak ele alan araştırmalara olan ilgiyi artırdığı ifade edilmektedir. Eleştirel barış çalışmaları temel olarak liberal barış paradigmasına eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır. Eleştirel barış çalışmaları, geleneksel ve liberal yaklaşımların barış inşası ve çatışma çözümünde sınırlı kalmasının neden olduğu sorunları çözmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle yerel dinamiklerin ve bakış açılarının göz ardı edilmesi ve yukarıdan aşağıya devlet merkezli bir yaklaşım benimsenmesi, liberal barış paradigmasına önemli eleştiriler getirmektedir. Eleştirel barış çalışmalarının önemli katkılarından biri, yerelleşme kavramı ve gündelik barış yaklaşımıyla yerel aktörlerin ve toplulukların barış inşası sürecine dahil edilmesinin vurgulanmasıdır. Bu yaklaşımlar, uluslararası barışın sadece çatışmaların sona ermesiyle değil, daha derin ve kalıcı bir dönüşümle gerçekleşebileceği konusunda vurgu yapmaktadır.

Çalışmanın sonuç kısmında, yeni teorik gelişmelerin bu kısıtlamaları aşma potansiyeli değerlendirilmiştir. Eleştirel barış çalışmalarının, geleneksel yaklaşımların sınırlılıklarını aşma amacıyla ortaya çıktığı ve barış inşası sürecinde yerel aktörlerin ve toplulukların önemine vurgu yaptığı ifade edilmiştir. Ayrıca, eleştirel barış çalışmalarının uluslararası barışın sadece çatışmaların sona ermesiyle değil, daha derin ve kalıcı bir dönüşümle gerçekleşebileceği konusuna vurgu yaptığı belirtilmiştir. Eleştirel yaklaşımlar, barış süreçlerinin toplumsal adalet, insan hakları ve eşitlik gibi temel değerlere dayanması gerektiğini savunur. Bu nedenle, eleştirel barış çalışmaları çoğulcu ve kapsayıcı bir yaklaşım benimser, farklı toplumsal aktörlerin, sivil toplumun ve mağdur grupların barış süreçlerine etkin bir şekilde dahil olmasını teşvik eder. Sonuç olarak, bu makale Uluslararası İlişkiler alanında barış kavramının derinlemesine incelenmesi ve açıklanmasının önemine vurgu yapmaktadır. Eleştirel barış çalışmaları ve uluslararası barış mimarisi gibi yeni yaklaşımlar, barış çalışmalarının daha kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşımlar, geleneksel teorik perspektiflere eleştirel bir bakış açısı getirmekte ve uluslararası barışın tarihsel ve yapısal analizini derinleştirmektedir. Bununla birlikte, eleştirel barış çalışmalarını eleştiren argümanlar da değerlendirilmiştir. Örneğin, teorik tartışmaların pratik çözümlerin yerini almasının yanı sıra eleştirel çalışmaların dayandığı düşünsel kaynakların ve felsefi geleneklerin Batı Dünyası ile sınırlı olması önemli bir sınırlılık olarak vurgulanmıştır. Bu nedenle, eleştirel barış çalışmalarının daha somut ve pratik çözümlere odaklanması ve Batı-dışı bakış açılarıyla daha güçlü bir ilişki kurması gerektiği belirtilmiştir.

Extended Abstract

Critical Peace Studies and International Peace Architecture: A Historical Analysis of International Peace

This paper addresses the limitations of the ways in which peace as a concept has been studied and explained in International Relations (IR) theory and assesses the potential of new theoretical developments in this field. The article aims to contribute to the historical analysis of international peace by examining the historical development of international peace based on these relatively new theoretical developments and in the context of current approaches such as critical peace studies and international peace architecture, which have been developed to overcome the limitations encountered in IR and peace studies. The research is based on the observation that IR theories fail to adequately explain peace and treat it as an analytical concept. Based on this observation, the potential of systemic, historical and critical contributions to overcome these limitations in the conceptualization of peace is discussed. The institutionalization of Peace Studies as a discipline separate from IR has meant that it has not benefited from the capacity for structural analysis and historical information that IR can offer. The article examines the impact of the critical perspective on the conceptualization of peace and discusses how alternative and innovative approaches can be adapted to international peace. In this framework, the basic principles of critical peace studies and the concept of localization are highlighted. While arguing that a more inclusive and just peace is possible in international relations, these approaches draw attention to how different perspectives from different theoretical traditions can be integrated into peace studies. The article demonstrates that the limitations of IR theories and peace studies can be overcome through recent theoretical developments that allow peace to be treated as a central and analytical concept. Drawing on critical theory and historical perspectives, these developments offer critiques of the dominant peace paradigm by offering a more complex conceptualization of peace. These critical studies offer a structural analysis of international peace together with historical sociological analyses that trace the historical transformation and evolution of international peace from ideological, normative and practical perspectives.

The article first emphasizes the importance of peace in IR and argues that new theoretical developments have increased interest in research that treats peace as a central concept. Critical peace studies basically offers a critical approach to the liberal peace paradigm. Critical peace studies have emerged to solve the problems

caused by the limitations of traditional and liberal approaches to peace building and conflict resolution. In particular, ignoring local dynamics and perspectives and adopting a top-down state-centered approach bring important criticisms to the liberal peace paradigm. One of the important contributions of critical peace studies is to emphasize the inclusion of local actors and communities in the peacebuilding process through the concept of localization and the everyday peace approach. These approaches emphasize that international peace can be realized not only through the end of conflicts, but also through a deeper and more lasting transformation. In the concluding section of the study, the potential of new theoretical developments to overcome these limitations is assessed. Critical peace studies have emerged to overcome the limitations of traditional approaches and emphasize the importance of local actors and communities in the peacebuilding process. In addition, critical peace studies emphasize that international peace can be achieved not only through the end of conflicts, but also through a deeper and more lasting transformation. Critical approaches argue that peace processes should be based on fundamental values such as social justice, human rights and equality. Therefore, critical peace studies adopt a pluralistic and inclusive approach, encouraging the active involvement of different social actors, civil society and victim groups in peace processes. Consequently, this article emphasizes the importance of an in-depth examination and explanation of the concept of peace in the field of International Relations. New approaches such as critical peace studies and international peace architecture contribute to making peace studies more inclusive, just and sustainable. These approaches bring a critical perspective to traditional theoretical perspectives and deepen the historical and structural analysis of international peace. However, arguments that criticize critical peace studies have also been evaluated. For example, it was emphasized that theoretical debates have replaced practical solutions, and that the intellectual resources and philosophical traditions on which critical studies are based are limited to the Western World as an important limitation. For this reason, it is argued that critical peace studies should focus on more concrete and practical solutions and engage more strongly with non-Western perspectives.

Önlisans Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma

Yusuf ESMER*

Ayşe Nihan ARIBAŞ**

Öz

Kaygı, insan yaşamının her aşamasında var olmakla birlikte en çok gençlik döneminde kendini göstermektedir. Gençlik döneminin en önemli süreçlerinden biri olan öğrencilikte ise kaygıdan söz etmek mümkündür. Özellikle üniversite döneminde öğrencilerin gelecek kaygısı yaşadıkları söylenebilmektedir. Bu çalışmada önlisans öğrencilerinin gelecek kaygılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında mülakat tekniği tercih edilmiştir. Araştırmada yaş, cinsiyet, not ortalaması, kişilik tipi gibi öğrencilerin demografik-kişisel özellikleri ile iş bulma kaygısı, eğitim süresince karşılaşılan zorluklar, gelecek planlaması, bölümü tercih etme nedeni, gelecek endişesi gibi öğrencilerin gelecek kaygısını belirlemeye yönelik 11 soruluk bir görüşme formu kullanılmıştır. Aksaray Üniversitesi Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı'na kayıtlı 15 öğrenciden veri toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda, istihdam kaygısı, atanamama endişesi, sınav stresi, derslerin zorluğu, uyum sağlayamama, ekonomik sorunlar, umutsuzluk, yaşam zorluğu, yanlış tercih, mezun sayısı ve bölümü sevmeme kavramlarının öğrencilerin gelecek kaygısı ile ilişkili faktörler olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, bu çalışmanın gelecek kaygısı konusunda bir farkındalık oluşturacağı, ilgili paydaşlara yol göstereceği ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaygı, Gelecek Kaygısı, Önlisans Öğrencileri

Makale Türü: Araştırma Makalesi

A Qualitative Study on the Future Anxiety of Associate Degree Students

Abstract

Anxiety is present in every stage of human life, but it mostly manifests itself in youth. It is possible to talk about anxiety in being a student, which is one of the most important processes of the youth period. It can be said that especially during the university period, students experience future anxiety. In this study, it was aimed to examine the future anxieties of associate degree students. In the research, the interview technique was preferred within the scope of the qualitative research method. In the research, an interview form with 11 questions was used to determine the demographic-personal characteristics of the students such as age, gender, grade point average, personality type, and the anxiety of finding a job, the difficulties encountered during the education, future planning, the reason for choosing the department, and the future anxiety of the students. Data were collected from 15 students enrolled in Aksaray University Medical Documentation and Secretarial Program. The obtained data were subjected to descriptive and content analysis. As a result of the analysis, it was determined that the concepts of employment anxiety, anxiety about not being appointed, exam stress, difficulty of the courses, inability to adapt, economic problems, hopelessness, life difficulty, wrong choice, number of graduates and dislike of the department were the factors associated with students' future anxiety. As a result, it is thought that this study will raise awareness about future anxiety, guide relevant stakeholders and contribute to the literature.

Keywords: Anxiety, Future Anxiety, Associate Degree Students

Article Type: Research Article

* Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, yesmer@bayburt.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-3691-1730

** Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, nihan_dinc85@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0002-5142-874X

1. GİRİŞ

21. yüzyılda birçok alanda olduğu gibi teknoloji alanında da çok önemli değişiklik ve gelişmelere imza atılmış ancak bu gelişme ve değişimler toplumların stres düzeyinde artışa neden olmuştur. Artan rekabet ortamı genç kuşaklar da dahil olmakla birlikte toplumun her kesimini etkilemektedir. Bu etkilenme strese ve dolayısıyla stresi tetikleyen en büyük etmenlerden biri olan kaygıya sebep olmaktadır (Basmacı vd., 2017). Kaygı hisseden bireyler günlük yaşamlarını ve sosyal ihtiyaçlarını olumsuz şekilde etkileyen psikolojik faktörlerden yakınmaktadır. Çağdaş toplumlarda, geçmişte yaşayan toplumlara nazaran kıtlıkların veya hastalıkların etkisi fazla görülmemekte ancak bu toplumlar da anksiyete, psikoz, fobiler, panik, şok sonrası bozukluk, histeri ve depresyon gibi birtakım psikolojik bozukluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Al Matarneh ve Altrawneh, 2014). İstek ve arzularını sürekli olarak bastıran bireyler, tepkilerini kontrol etmekte zorlanmakta ve bu durumun bir sonucu olarak da kontrollerini kaybederek daha fazla kaygı hissedebilmektedirler. Kaygılı bireyler sürekli olarak kendi davranışlarını kontrol etmeye çalıştıkları, yoğun çatışmalar yaşadıkları ve gördükleri kâbuslar yüzünden geceleri rahat uyuyamadıkları için dikkatlerini toplama noktasında zorlanmakta ve bu durumların bir sonucu olarak gerçek kişiliklerini ortaya koyamamaktadırlar. Ayrıca kaygı duyan bireyler, incitmek ve incitilmekten korktukları için ilişkilerinde aşırı derecede duyarlı ve hassas davranmakta ve dolayısıyla yüzeysel ilişki kurmaktadır. Bir konuda iki alternatif varsa, bu alternatiflerin arasından hangisini seçecekleri konusunda kararsız kalmakta ve mutlaka seçmedikleri alternatifin getirebileceklerini düşünüp tedirginlik yaşamaktadırlar (Şahin, 2019).

Meslek yüksekokulları belirli sektörlerde çalışabilecek niteliğe sahip olan ara eleman yetiştirmek amacıyla kurulan kurumlar olup, söz konusu bu kurumların günümüzde bu işlevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmelerinin önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Teknoloji ve kültürel yaşama bağlı olarak beklentiler değiştiğinden çalışanlar yeni arayışlara girmektedirler. Dolayısıyla geçmişte geçerli olan bir beklentinin bugün de geçerli olabileceğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Eğitim kurumları da kendileri için yeni ve farklı olan bu şartlara uyum sağlama noktasında geride kalabilmektedir. Bununla birlikte mesleklere uygun olan yerleştirmelerin yapılmaması mutsuz çalışanların bulunduğu kurumların varlığını artırabilmektedir (Tuncer, 2011). Dolayısıyla bütün sektörlerde olduğu gibi eğitim sektöründe de işgücü arzının doğru bir şekilde istihdam edilmesi sektörde verimliliğin ve üretkenliğin artırılmasında önemli bir faktör olarak görülmektedir. Eğitimin bu kadar önemli hale gelmesi, nitelikli insan sayısını artırırken; meslek sahibi olabilmek için üniversite eğitimi alan öğrencilerin mezun olduktan sonra eğitim gördüğü alanla eşdeğer kurumlarda çalışabilmesini sağlamaktadır (Tekin Tayfun ve Korkmaz, 2016). Aksi durumda öğrencilerin gelecek kaygısı yaşayabilecekleri söylenebilmektedir. Gelecek kaygısı sebebiyle üniversite öğrencilerinin öğrenme niteliklerinde azalma görülmesinin, kişilerin uyarılmışlık seviyelerinin fazla ya da eksik olması ile öğrenilen bilgilerin uygulanması ve çalışma performansının negatif olarak etkilenmesinin olası bir sonucu olacağı düşünülmekte (Araç Ilgar ve Cihan, 2019) ve bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları pek çok olumsuz durum onların hayatla ilgili çeşitli kaygılar duymalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinde kaygı oluşmasına neden olan faktörler araştırılarak bu olumsuzluklarla başa çıkma noktasında birtakım önlemler alınması gerekmektedir (Şanlı Kula ve Saraç, 2016).

Üniversite öğrencileri geleceğin çalışanları olarak iş hayatında önemli rol oynamaktadırlar. Ancak üniversite öğrencilerinin birtakım değişkenlere bağlı olarak gelecek kaygısı taşımaları ve bu kaygıyla başa çıkmakta zaman zaman zorlanmaları oldukça normal görülmektedir. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısı duymalarının altında yatan sebeplerin belirlenmesi ve bu sebeplerden yola çıkılarak kaygının düşürülmesi veya ortadan kaldırılmasının öğrencilerin sosyal

hayatta ve iş hayatında daha başarılı olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin gelecek kaygılarının belirlenmesi için bu çalışma planlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu kısımda gelecek kaygısı kavramı açıklandıktan sonra üniversite öğrencilerinde gelecek kaygısına değinilmektedir.

2.1. Gelecek Kaygısı

Türk Dili Kurumu sözlüğünde kaygı; “üzüntü, endişe duyulan düşünce, gam, tasa, genellikle kötü bir şey olacakmış düşüncesiyle ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen gerginlik duygusu” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Kaygı kavramından ilk defa Freud söz etmiş olup, bu kavram Freud ile psikoloji literatürüne girmiştir. Freud’un öncülük yaptığı Psikanalizm’de Freud’un ardıllarının da işlediği önemli kavramlardan birisi olan kaygı kavramına, insanın yaşadığı bir ruhsal durumdan da öte anlamlar yüklenerek bu kavram daha da geniş şekilde ele alınmıştır. Kaygı, insan davranışlarını yönlendirerek kişiliğin oluşmasına yardımcı olduğu için kişiyi harekete geçiren bir güç olarak kişilik gelişimi sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir (Manav, 2011). Spielberger, Gonzalez-Reigosa ve Martinez-Urrutia (1971) kaygıyı, kişinin strese karşı gösterdiği ve yoğunluk açısından değişkenlik gösterebilen tepkileri olarak tanımlamaktadır. Kaygı, ortada belirli bir sebep yok iken, bilinçdışının etkisiyle ortaya çıkan iç sıkıntı ve gelecek korkusu şeklinde ortaya çıkan evrensel bir duygu olup sağlıklı bir birey sıklıkla ve şiddetli bir şekilde kaygı duymakta ve bu kaygının sıklığı ve şiddeti bireyin geçmişinde önemli engellenme ve çatışmalar yaşadığı anlamına gelmektedir (Bakırcıoğlu, 2005).

Bireylerin, birçok nedenden dolayı gelecek kaygısı yaşadıkları görülmektedir. Gelecek kaygısının kökeninin korku nedeniyle tepki vermeye yönelik olan kişilik yatkınlıklara, kişisel deneyimlere ve dünya tarihine bakılarak izlenmesi gerekmektedir. Dünya ülkeleri arasında meydana gelen, küresel çatışmalar ve ekolojik kirlilik; tedavisi mümkün olmayan hastalıklar, kişinin ailesinden birilerini kaybetmesi ve sosyo-politik sistemlerin kontrolü ve savaş gibi yaşanan olumsuz tecrübeler kaygıya neden olmaktadır (Zaleski, 1996). Amerikan Psikoloji Derneği (APA) tarafından anksiyete, gerginlik duyguları, endişeli düşünceler ve fiziksel değişiklikler ile karakterize edilen gelecek kaygısı (APA, 2022), bireyin şimdiki ve gelecekteki hayatını etkileyen, beklentiler sonucu meydana gelen korku, güvensizlik ve tehditle ilişkilendirilen kaygı türü olarak tanımlanmaktadır (Abu-Alkeshek, 2020).

Gelecek kaygısının birçok kavramla ilişkili olduğu görülebilmektedir. Gelecek kaygısının algılanan akademik stres ve psikolojik sıkıntı ile ilişkili olduğu (Dey vd., 2022) ve kişilik özelliklerinin gelecek kaygısı üzerinde etkisi olduğu söylenebilmektedir (Göktan, 2007). Anne ve babanın olumsuz tutumu, alınan eğitimin bıraktığı olumsuz etkiler ya da yetersiz olması, olumsuz ve sağlam olmayan arkadaşlık ilişkileri sonucunda birey kendini geliştiremeyen, kendini tanıyamayan, hayat mücadelesine ayak uydurmakta zorlanan bir insan haline gelmektedir. Bu durumlar da kaygıyı tetikleyen faktörler arasında sayılabilmektedir. Diğer yandan, yapılan araştırmalar; anne ve baba mesleğinin, okul başarısının, barınılan yerin, ekonomik durumun ve arkadaş çevresinin bireylerde gelecek kaygısı oluşturan etmenler olduğunu göstermektedir (Tümerdem, 2007). Gelecek kaygısı, özellikle gençler üzerinde baskı ve stres oluşturan olumsuz bir durumu ifade etmektedir. Gelecekte geçim sıkıntısı yaşama düşüncesi, işyerinde mutsuz olma endişesi, çalışılacak sektörün durumunun kötüye gitme ihtimali düşüncesi, rekabetin giderek artması, kaynakların kısıtlı olması, iş bulamama endişesi, ekonomik istikrarsızlık ve sorumluluk duygusu gibi birçok etken gençlerde gelecek kaygısına neden olmaktadır (Akçok, 2022).

2.2. Üniversite Öğrencilerinde Gelecek Kaygısı

Üniversite öğrencileri, iş imkânı bulamayan mezunların olması, tek başına kalma korkusu, işsiz kalma ve eğitim alınan alandan farklı bir sektörde çalışmak zorunda kalma endişesiyle geleceğe güvenle bakamamakta ve gelecek kaygısı yaşamaktadırlar (Hammad, 2016). Üniversite öğrencilerinin büyük bir kısmı ailelerinden ayrı başka bir şehirde öğrenim görmekte ve bu durum yeni bir çevre, yeni insanlara uyum sağlayabilme, barınma, beslenme, ekonomik zorluklar ile başa çıkma, sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanması, toplum baskısı ve gençliğin kendine özgü genel sorunları gibi nedenlerle öğrencileri zorlamaktadır. Bu zorlama durumu da öğrencilerin yaşadıkları kaygıyı tetiklemektedir (Şahin vd., 2009). Üniversite çağlarının son zamanlarında iş bulamama, ya da istenilen işi bulamama, bulunan işin beğenip beğenilmeyeceği ile ilgili endişelerin olması sonucu oluşan gelecek kaygısıyla baş etme noktasında üniversite öğrencilerinin kendilerine çeşitli yol haritaları çizmelerini gerektirmektedir (Türköz, Bektaş ve Çiçek, 2021). Üniversite öğrencilerinde kaygının artması, gelecekleri hakkında ne yapacaklarını bilememe ve bu konuda kararsız kalmaları ile başlamaktadır. Öğrencilerin bu yersiz korkulara sahip olmaları gelecek kaygılarının artmasının bir sonucu olarak görülebilmektedir (Çakmak ve Hevedanlı, 2005). Üniversite yılları, mesleğe dair bir bölümün seçildiği ancak kariyeri planlamak için birçok seçeneğin de bulunduğu ve mesleki anlamda öğrencilerin kendilerini geliştirmek için çabaladıkları yıllardır. Dolayısıyla 15-24 yaş arası dönem, gençlerin meslek ve kariyer kararı vermelerinde önemli bir dönem olup üniversite sınavına hazırlanma, üniversiteyi kazanınca karşılarına çıkan sınavlar, mezun olduktan sonra ise iş hayatına atılmak için yapılması gereken işler gençlerin zorlu ve stresli bir dönem yaşamalarına neden olmaktadır. Bu sıkıntılı ve stresli dönemde aile, arkadaş ve öğretmenlerin tutum ve davranışları oldukça önemlidir. Eğer bu kişiler olumsuz tutum geliştirip bu yönde davranırsa bireyin kaygısı da o yönde artmaktadır (Okutan ve Akbaş, 2019).

Literatür incelendiğinde üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısına yönelik birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Mayda vd. (2014) öğretim elemanlarının olumsuz tavırlarından rahatsız olan ve pratisyen hekim olarak çalışmak için mesleki yeterliliğe sahip olabileceğine inanmayan tıp fakültesi öğrencilerinin geleceğe yönelik mesleki kaygılarının oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Şanlı Kula ve Saraç (2016) cinsiyet, fakülte/yüksekokul, anne-baba tutumu, ailenin ortalama aylık geliri ve barınılan yer değişkenlerine göre üniversite öğrencilerinin sürekli kaygı düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğunu ancak üniversiteye giriş yılı ve ağırlıklı not ortalamalarına göre sürekli kaygı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını belirlemişlerdir. Gümrükçü Bilgici ve Deniz (2016) okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin kaygılarının çok düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca adayların sınıf düzeyleri, öğretmenlik için kendini hazır hissetme, başarı algısı ve branş tercih sırası değişkenlerine göre mesleki gelecek kaygı düzeyleri açısından anlamlı farklar tespit etmişlerdir. Topgül (2017) çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri bölümü öğrencilerinin gelecek kaygısı taşıdıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin bir kısmının geleceği sürpriz yumurta, labirent ve yol gibi kavramlarla eşleştirdiklerini, bir kısmının geleceği umut, ışık ve güneş metaforları ile açıkladıklarını, bir kısmının ise yol, gemi, kumar ve kum saati metaforlarını kullanarak geleceğin bilinmezlik olduğunu ifade ettiklerini tespit etmişlerdir. Aytar ve Soylu (2019) işletme bölümü öğrencilerinin geleceğe yönelik en büyük kaygılarının işsizlik olduğunu bununla birlikte öğrencilerin bir kısmının gelecekte beklenenlerinin oldukça yüksek düzeyde olumlu olduğunu belirlemişlerdir. Davras ve Alili (2019) gastronomi ve mutfak sanatları bölümü ile turizm ve otel işletmeciliği bölümü öğrencilerinin ekonomik beklentilerle ilgili karamsar ifadeler kullanmalarına rağmen yaşamları ve istihdam beklentileri ile ilgili umutlu ifadeler kullandıkları sonucunu ulaşmışlardır. Ayrıca gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin turizm işletmeciliği bölümü öğrencilerine göre daha az gelecek kaygısı taşıdıklarını tespit etmişlerdir. Oral Kara, Akın ve Alp (2020) üniversite öğrencilerinde gelecek kaygısı (umutsuzluk) ile sınav kaygısı

arasında bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Rabei, Ramadan ve Abdallah (2020) 'ye göre öz yeterlik ile gelecek kaygısı arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Kaygı, üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları uzmanlık seçimi, arkadaş seçimi, bağımsızlık tutkusu, sınavların oluşturduğu stres, başarılı olamama korkusu ve üniversitenin bulunduğu şehirde ikamet etme gibi zorluklardan ve bu zorluklar ile baş etme noktasında öğrencilerin kendilerini yetersiz görmesinden kaynaklanabilmektedir. Boo, Wang ve Kim (2021) Çin ve ABD üniversite öğrencilerinde kariyer uyumluluğunun kariyer kaygısıyla kısmen ilişkili olduğu, gelecek zaman perspektifinin ise kariyer kaygısıyla negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca gelecek zaman perspektifinin kariyer uyumluluğu ile kariyer kaygısı arasındaki ilişkide kısmen aracılık etkisinin olduğunu belirlemişlerdir. Mahmud, Talukder ve Rahman (2021) COVID-19 korkusunun gelecekteki iş gücünü ve gelecekteki kariyeri ile ilgili endişeye neden olduğunu ve COVID-19 korkusunun neden olduğu depresyonun, korku ile gelecek kariyer kaygısı arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiğini belirlemişlerdir. Dey vd. (2022) akademik stres ve gelecek kaygısının COVID-19 korkusu ile psikolojik sıkıntı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği ve yüksek psikolojik sıkıntının üniversite öğrencilerinin artan COVID-19 korkusu, algılanan akademik stres ve gelecek kaygısı ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mutlu ve Esen (2022) üniversite öğrencilerinin meslek seçimi konusunda kariyer kaygısı yaşamalarına neden olan faktörlerin, ekonomik durum, kişisel faktörler ve yabancı dil olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca turizm mesleğinin iş garantisinin çok fazla olmaması, mevsimsel çalışma şartları sağlaması, kötü çalışma koşullarının bulunabilmesi, turizm mesleğine yönelik toplumsal itibarın zayıf olması ve uzun yıllar çalışma imkânının olmaması gibi öğrencilerde gelecek ile ilgili kariyer kaygısına neden olan faktörlerin olduğunu ortaya koymuşlardır. Uğuz Arsu (2022) gelecek kaygısı düşük olan üniversite öğrencilerin iş piyasasına ilişkin bilgi düzeyi ortalamalarının yüksek olduğunu, kaygı düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin ise piyasaya ilişkin bilgi düzeylerinin düşük olduğunu belirlemiştir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı, önlisans düzeyinde eğitim alan öğrencilerin gelecek kaygılarının incelenmesidir. Bu bağlamda öğrencilerin gelecek kaygısına nasıl baktıkları, gelecek kaygısını nasıl tanımladıkları ve gelecek kaygısını gidermek için kendilerini nasıl geliştirdikleri araştırılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında mülakat (yüz yüze görüşme) tekniği tercih edilmiş olup, veriler “yarı yapılandırılmış görüşme formu” ile toplanmıştır. Nitel araştırma, araştırmacının kendi gayretiyle şekillendirdiği ve toplumsal sistemlerin temelini ve yapısını keşfetmek için geliştirdiği bilgi üretme biçimi olup, bu yöntemde amaç söylemin kolayca belirlenen ve ilk aşamada tespit edilen içeriğinin yerine kapalı ve gizli olan içeriğini ortaya çıkarmaktır (Özdemir, 2010; Bilgin, 2014). Soru formunun oluşturulmasında Türköz vd. (2021)'nin “*Lisansüstü Eğitim Alan Öğrencilerde Gelecek Kaygısı*” başlıklı araştırmalarından yararlanılmıştır. Soru formu, yaş, cinsiyet, not ortalaması, kişilik tipi gibi öğrencilerin demografik ve kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik 4 soru ve iş bulma kaygısı, eğitim süresince karşılaşılan zorluklar, gelecek planlaması, bölümü tercih etme nedeni, gelecek endişesi gibi öğrencilerin gelecek kaygısını belirlemeye yönelik 7 soru olmak üzere toplamda 11 sorudan oluşmaktadır.

Araştırmanın evrenini, Aksaray Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı'na 2022-2023 güz yarıyılında kayıtlı bulunan ve derslere aktif olarak katılan 2.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Programın 2.sınıfında 57 öğrenci bulunmaktadır. Mülakat için gönüllü olan 15 öğrenci araştırmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Evrenin tercih edilmesindeki temel neden, üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısı taşıdığı öngörüsüdür. Mülakat sürecinde öğrencilere araştırma konusunda bilgi verilerek gönüllü öğrencilerin gelecek kaygılarını düşünerek aktarmaları istenmiştir. Araştırmada, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na aykırılık teşkil

edeceği ve anlatılan bilgilerin mahrem sayılabileceği hassasiyetinden yola çıkılarak öğrencilerin kimliklerini deşifre edebilecek kişisel bilgileri paylaşılmamıştır. Mülakat, 1-10 Ocak 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup, her bir görüşme yaklaşık 20 dakika sürmüştür.

Verilerin analizi sürecinde betimsel analiz ve içerik analizi olmak üzere iki tür nitel veri analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Betimsel analizle elde edilen veriler özetlenmekte ve yorumlanmakta, içerik analizi ile ise elde edilen veriler derinlemesine işlenmekte ve yeni kavramlar ortaya çıkarılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu bağlamda öncelikle öğrencilerin verdikleri cevaplar betimsel analize uygun bir şekilde doğrudan alıntılar yapılarak verilmiştir (Türköz vd., 2021). Sonrasında verilerdeki önemli temalar istatistiksel bir şekilde belirlenmiş ve yorumlanmıştır (Aytar ve Soylu, 2017).

4. BULGULAR

Bu kısımda öğrencilerin demografik ve kişisel özelliklerine ilişkin bulgularla betimsel analiz ve içerik analizi bulguları yer almaktadır.

4.1. Demografik ve Kişisel Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında mülakat tekniği ile veri toplanan 15 öğrencinin demografik ve kişisel özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Demografik ve Kişisel Özelliklere İlişkin Bulgular

Sıra No	Cinsiyet	Yaş	Kişilik (A/B)	Tipi	Bölüm/Program	Sınıf	Not Ort.
1	Kadın	19	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,58
2	Kadın	19	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,70
3	Erkek	19	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,87
4	Kadın	22	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.sınıf	2,80
5	Kadın	20	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,30
6	Kadın	19	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,85
7	Kadın	24	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,71
8	Kadın	20	B		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,58
9	Kadın	19	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,53
10	Kadın	20	B		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,90
11	Kadın	20	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,66
12	Kadın	20	B		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,30
13	Kadın	21	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,74
14	Erkek	19	A		Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,53

15	Kadın	20	A	Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	2.Sınıf	2,88
----	-------	----	---	------------------------------------	---------	------

Araştırma kapsamında mülakat tekniği ile veri toplanan 15 öğrencinin demografik ve kişisel özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de verilmektedir. Tablo 1’e göre öğrencilerin 13’ünün kadın 2’sinin erkek olduğu, 19-24 yaş aralığında oldukları, 13’ünün A tipi 2’sinin B tipi kişiliğe sahip olduğu, not ortalamalarının en düşük 2,30 en yüksek 2,90 olduğu ayrıca öğrencilerin tamamının Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı 2.sınıfta öğrenim gördükleri görülmektedir.

4.2. Betimsel Analiz ve İçerik Analizi Bulguları

Öğrencilerin sorulara vermiş oldukları cevaplar betimsel analize uygun bir şekilde her soru için doğrudan alıntılar yapılarak aktarıldıktan sonra veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve verilerde öne çıkan temaların frekans-yüzde bilgileri verilerek yorumlanmıştır.

“**Bu bölüme isteyerek mi geldiniz?**” sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde öğrencilerin tamamının (15 öğrenci= %100) “*Bölüme isteyerek geldim*” yanıtını verdikleri görülmüştür. Bu bulgu, öğrencilerin Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı’na kendi istekleri ile geldiklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

“**Bu bölümü neden tercih ettiniz?**” sorusuna verilen cevapların genel olarak iş bulma kolaylığı ve sağlık sektörüne duyulan ilgi ile ilgili olduğu görülmektedir.

“Küçüklüğümden beri hep hastanede çalışmak istiyordum ancak hastalara yanlış müdahale yapmaktan korkuyordum. Bu bölüm hem hastanede olmamı hem de dolaylı yoldan sağlık hizmetine katkı sağlamamı sağladığı için bu bölümü tercih ettim. Bölümümü seviyorum.”

“Benim yapabileceğim bir meslek olduğuna ve kişiliğime uygun olduğuna inandığım için.”

“Kamu Personel Seçme Sınavı (KPSS) puanının yüksek olmaması ve dolayısıyla kendimi garantiye alabilmek için.”

“İnsanlarla ilgilenmeyi ve onlara yardımcı olmayı seviyorum. Aynı zamanda iş imkânı olan bir bölümde okuduğuma inanıyorum.”

“Sağlık ile ilgili bir bölüm okumak benim hayalimdi çünkü ve bu hayalimi gerçekleştirdiğim için çok mutluyum.”

“Sağlık alanında daha rahat iş bulabileceğime inandığım için tıbbi sekreterlik bölümünü tercih ettim.”

“Bölümü kendime uygun buluyorum ve dolaylı yoldan da olsa sağlık hizmeti sunacak olmak beni heyecanlandırıyor çünkü bu benim kutsal bir iş yaptığımı hissettiriyor bana.”

“Çevremde benden deneyimli ve bilgili kişiler sayesinde bu bölümü tercih ettim bana yol gösterdiler bu konuda.”

Tablo 2. Bölümü Tercih Etme Nedenleri

Tercih Nedeni	N	%
İstihdam olanağının olması	7	39
Kişiliğe uygun olması	4	22
Sağlık sektörüne ilgi duyma ve bölümün sağlıkla ilgili olması	4	22
Çevre tavsiyesi	1	6
Kolay okunabilir olması	1	6
Puanın düşük olması nedeniyle tercih seçeneğinin az olması	1	6
Toplam	18	100

Tablo 2`deki cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin bölümü tercih etme nedenleri arasında ilk sırada %39`luk oranla “istihdam olanağının olması” seçeneği gelmektedir. İkinci sırada ise %22`lik oranla “kişiliğe uygun olması” ve “sağlık sektörüne ilgi duyma ve bölümün sağlıkla ilgili olması” seçenekleri gelmektedir. Bu bulgu, öğrencilerin bölüm tercihinde istihdam kaygısı ile hareket ettiklerini ve kişiliğe uygunluk, sektöre ilgi gibi kriterleri ikinci plana attıklarını göstermektedir.

“Eğitim sürecinizle ilgili olarak karşılaştığınız ne büyük zorluk nedir?” sorusuna verilen cevapların genel olarak sınavlar ve derslerle ilgili olduğu görülmektedir.

“Terminoloji ve farmakoloji temel ve zorlayıcı olan derslerde öğrendiklerimin kalıcılığını sağlamakta zorlanıyorum bu da beni yoruyor. Ancak bu durumu toparlamaya çalışıyorum.”

“Sınavlar kaygı oluşturuyor ve sınavlara çalışmak bazen beri zorluyor.”

“Maddi sıkıntı çektiğim için çalışmak zorunda kalıyorum ve bu nedenle derslerime yeterince odaklanamıyorum.”

“Lise zamanımda yanlış bölüm tercihi yaptığım için bu benim hayalimdeki mesleği seçmeme engel oldu.”

“Üniversite hayatına ve Aksaray`a pek alışamadım bu durum dikkatimin dağılmasına ve odaklanma sorunlarına sebep olabiliyor zaman zaman ama bunu aşmaya çalışıyorum.”

“Tıbbi terminoloji ve anatomi gibi bölüm dersleri beni oldukça zorları ve kaygılandırdı.”

“Bazı derslerin bölüm ile alakası olmadığını düşünüyorum ve bu dersler beni zorluyor.”

Tablo 3. Eğitim Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar

Zorluklar	N	%
Sınavlar	5	36
Alan dersleri	4	29
Uyum sağlayamama	2	14
Yanlış tercih düşüncesinin ortaya çıkardığı sorunlar	2	14
Herhangi bir zorluğun olmaması durumu	1	7
Toplam	14	100

Tablo 3`teki cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin eğitim süreci ile ilgili karşılaştıkları zorluklar içinde %36`lık oran ile sınavlar ilk sırada gelirken, ikinci sırada ise %29`luk oran ile alan dersleri gelmektedir. Bu bulgu, öğrencilerin karşılaştıkları zorlukların büyük oranda bölüm kapsamında olduğunu göstermektedir.

“Önlisans eğitiminizin sonunda ne yapmayı planlıyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların genel olarak KPSS`ye girme ve kamuya atanma ile ilgili olduğu görülmektedir.

“KPSS, ye çalışıp atanmak ve tıbbi sekreter olarak görev yapmak istiyorum. Ayrıca ikinci üniversiteyi okumak da istiyorum.”

“Özel bir kurumda çalışmak ya da herhangi bir yerde asgari ücretle çalışmak istiyorum.”

“Tıbbi sekreter olarak atanıp çalışmak istiyorum. Eğer bu hayalime ulaşamazsam da bankada çalışmak istiyorum.”

“Okulum bitince atanmayı bekleyeceğim eğer atanamazsam da özel bir hastanede çalışmak istiyorum. Çünkü boşta kalmak istemiyorum.”

“Tekrar Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) `na girip başka bir bölüm okuyacağım sanırım.”

“KPSS’ye girip atanmak eğer kamu olmazsa özel sektörde bir hastanede çalışmak istiyorum.”

“KPSS’ye girip atanmak eğer kamu olmazsa da kendi iş yerimizde kendi işimizi devam ettirmek.”

Tablo 4. Önlisans Eğitimi Sonrası Planlar

Planlar	N	%
KPSS’ye girmek ve kamuda çalışmak	10	50
Özel sektörde çalışmak	5	25
İkinci üniversiteyi okumak	3	15
Kendi işini kurmak	2	10
Toplam	20	100

Tablo 4’teki cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin önlisans eğitimi sonrası planları arasında ilk sırada %50’lik oran ile “KPSS’ye girmek ve kamuda çalışmak” olduğu, ikinci sırada ise %25’lik oran ile “özel sektörde çalışmak” olduğu görülmüştür. Bu bulgu, öğrencilerin mezuniyet sonrası istihdam olma konusunda kamuyu daha çok düşündüklerini göstermektedir.

“**İş bulma kaygısı taşıyor musunuz?**” sorusuna öğrencilerin yoğunlukla “Evet” cevabını verdikleri görülmektedir.

“Evet. Bu şartlar altında acaba iş bulabilir miyim diye çok fazla düşünüyorum.”

“Evet, bu konuyla alakalı olarak oldukça fazla kaygı hissediyorum.”

“Evet, iş bulamama düşüncesi uykularımı kaçırıyor.”

“Evet, oldukça fazla.”

“Evet, hem de haddinden fazla kaygım var.”

“Evet, hem de çok.”

“Atanamazsam ve özel hastanede iş bulamazsam diye büyük kaygı yaşıyorum.”

“Evet taşıyorum.”

Tablo 5. İş Bulma Kaygısı

İş Bulma Kaygısı (Evet/Hayır)	N	%
Evet	8	53
Evet (yüksek düzeyde)	7	47
Toplam	15	100

Tablo 5 incelendiğinde, öğrencilerin %53’ünün normal düzeyde, %47’sinin ise yüksek düzeyde iş bulma kaygısı taşıdıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin tamamının iş bulma konusunda geleceğe negatif baktıklarını göstermektedir.

“**Geleceğiniz konusunda iyi bir tutum sergileyebiliyor musunuz? Sergileyemiyorsanız neden?**” sorusuna öğrencilerin önemli bir kısmının olumlu cevaplar verdikleri görülmektedir.

“Evet sergileyebiliyorum. Çünkü hem çok isteyip hem de bunun için mücadele edince başarabileceğime inanıyorum.”

“Gelecekte ümitliyim çünkü çalışınca başarılmayacak bir şey olmadığına inananlardanım.”

“Evet sergileyebiliyorum. Çünkü insan istedikten ve azmettikten sonra yapamayacağı bir şey olduğuna inanmıyorum. Her şey güzel olacak.”

“Evet sergileyebiliyorum. Ben inanmanın başarmanın yarısı olduğunu biliyorum.”

“Sergilediğim söylenemez. Çünkü bu mesleğin bana uygun olup olmadığını halen tam olarak bilemiyorum ve bu durum kafa karışıklığına sebep oluyor.”

“Gelecekte ümitliyim, gelecekte kendimi iyi yerlerde görüyorum.”

“Gelecek beni biraz korkutuyor ama bunu aşacağıma inanıyorum.”

“Sergilediğim söylenemez. Çünkü iş bulabileceğimi pek sanmıyorum bu beni umutsuzluğa sürüklüyor. Olumlu düşünmeye çalışsam da bir yerde tikanıp kalıyorum.”

“Sergilediğim söylenemez. Çünkü ülkenin ekonomik sorunları ve iş bulmanın zorlaşması beni derinden endişelendiriyor. İş bulamazsam hayatımı nasıl idame ettireceğimi düşündükçe daralıyorum.”

“Geleceğim konusunda olumlu tutuma sahip değilim çünkü çok fazla tıbbi sekreterlik mezunu var ve bu durum benim önümü kapatıyor gibime geliyor.”

Tablo 6. Gelecek Konusundaki Tutumlar ve Nedenleri

İyi Tutum (Evet/Hayır)	Sergileme Nedenleri	N	%
Olumlu	İstekli olmak, mücadele etmek, ümitli olmak, inançlı olmak, azmetmek, çalışmaya güvenmek, başarıya inanmak, vizyon sahibi olmak.	8	53
Olumsuz	Atanamama endişesi, yaşam zorluğu, iş bulma kaygısı, umutsuzluk, ilgili bölüm mezun sayısının artması, ülkenin ekonomik sorunları, bölümle ilgili mesleğin kendine uygun olmadığı düşüncesi.	7	47
Toplam		15	100

Tablo 6'ya göre gelecek konusunda öğrencilerin %53'ünün olumlu tutum sergilediği, %47'sinin ise olumsuz tutum sergilediği belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin gelecek konusunda olumlu tutum sergileme nedenlerinin istekli olmak, mücadele etmek, ümitli olmak, inançlı olmak, azmetmek, çalışmaya güvenmek, başarıya inanmak ve vizyon sahibi olmak olduğu, olumsuz tutum sergileme nedenlerinin ise atanamama endişesi, yaşam zorluğu, iş bulma kaygısı, umutsuzluk, ilgili bölüm mezun sayısının artması, ülkenin ekonomik sorunları ve bölümle ilgili mesleğin kendine uygun olmadığı düşüncesi olduğu anlaşılmıştır.

“Gelecek kaygınızı gidermek için kendinize nasıl katkılar sağladınız?” sorusuna öğrencilerin staj yapmak, KPSS'ye hazırlanmak, ikinci bir üniversite okumak, çeşitli eğitim ve kurslara katılmak, stresle başa çıkabilmeyi öğrenmek, derslere çalışmak gibi cevaplar verdikleri görülmektedir.

“İlk sene çok zorlanmıştım. Nasıl ders çalışacağımı ve neler yapmam gerektiğini bilmiyordum. Ama bu durumu düzeltmem gerektiğini fark ettim. Derslerimi düzelttim ve aldığım staj eğitimi sayesinde kendimi geliştirme fırsatı buldum. Kendimi geliştirdikçe de kaygılarımın azaldığını fark ettim.”

“KPSS sınavına çok iyi hazırlandım ve bölümüme katkı sağlayacak olan sertifikalar aldım (Halkla ilişkiler, on parmak yazım teknikleri, bilgisayar vb.)”

“Gelecek kaygımı gidermek için bu bölümün yanı sıra ikinci bir üniversite daha okuyorum. Bu bölümde iş bulma imkânım olmazsa diye.”

“Sakin ve sabırlı bir insan olarak hayatımı kolaylaştırmayı ve stresle başa çıkmayı öğrenmeye çalışıyorum.”

“KPSS çalışıyorum, kendimi geliştirmek için kurslara katıldım ve birtakım sertifikalar aldım. İngilizcem geliştirmeye çalışıyorum ayrıca belki yurt dışına gitme imkânım olur diye.”

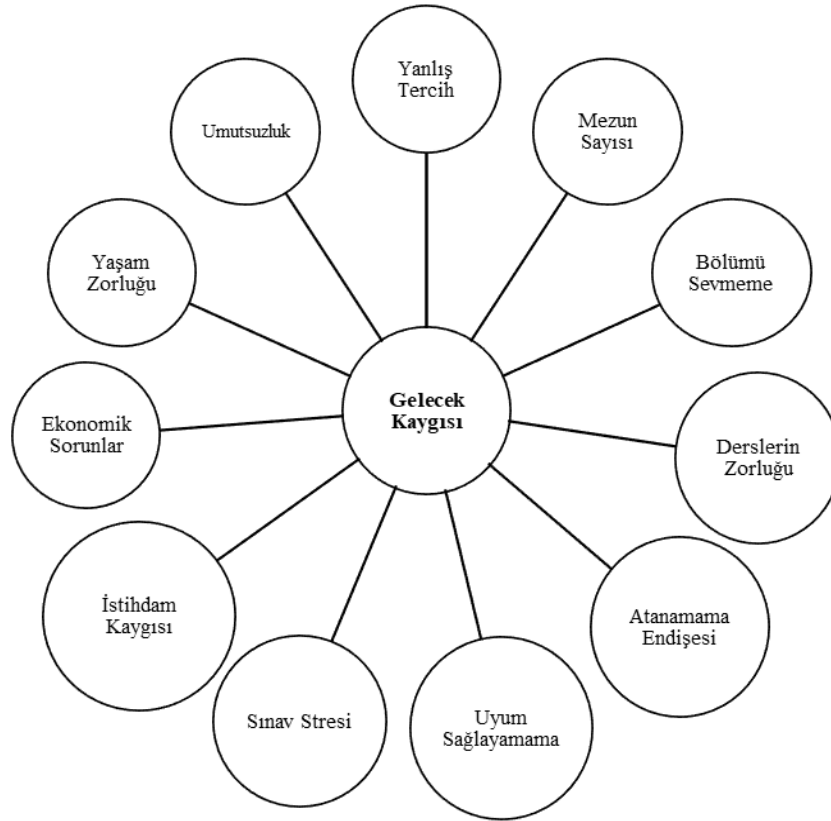
“Derslerime en iyi şekilde çalışıp bir an önce mezun olmak istiyorum çünkü şartlar her sene gittikçe zorlaşıyor ve puanlar yükseldikçe atanma imkânı da azalıyor.”

Tablo 7. Gelecek Kaygısını Gidermeye Yönelik Faaliyetler

Faaliyetler	N	%
Çeşitli eğitimlere ve kurslara (halkla ilişkiler, ilk yardım, bilgisayar vb.) katılarak sertifikalar almak	8	42
KPSS`ye hazırlanmak	4	21
Derslerde başarılı olup mezun olmak	3	16
Staj yapmak	1	5
İkinci bir üniversite okumak	1	5
Yabancı dili geliştirmek	1	5
Stresi yönetmeye çalışmak	1	5
Toplam	19	100

Tablo 7`ye göre öğrencilerin gelecek kaygısı gidermeye yönelik faaliyetleri arasında ilk sırada %42`lik oranla “çeşitli eğitimlere ve kurslara (halkla ilişkiler, ilk yardım, bilgisayar vb.) katılarak sertifikalar almak” faaliyeti, iki sırada %21`lik oranla “KPSS`ye hazırlanmak” faaliyeti, üçüncü sırada ise %16`lık oranla “derslerde başarılı olup mezun olmak” faaliyeti gelmektedir. Bu bulgu, öğrencilerin geleceğe hazırlanmak konusunda eğitim ve kurslara katılma, KPSS`ye hazırlanma ve derslere çalışmaya öncelik verdiklerini göstermektedir.

Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda gelecek kaygısı ile bağlantılı faktörler Şekil 1`de gösterilmektedir.

Şekil 1. Gelecek Kaygısına İlişkin Faktörler

Şekil 1'de gelecek kaygısına ilişkin faktörler incelendiğinde sırasıyla istihdam kaygısı, atanamama endişesi, sınav stresi, derslerin zorluğu ve uyum sağlayamama ön planda olmak üzere ekonomik sorunlar, umutsuzluk, yaşam zorluğu, yanlış tercih, mezun sayısı ve bölümü sevmeme faktörlerinin gelecek kaygısını etkilediği görülmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsan yaşamındaki birtakım çelişkiler ve zorluklar, kendini gerçekleştirme fırsatlarının her zaman insanın karşısına çıkmaması, aşırı stres ve gerginliğe neden olan zayıf sosyal ilişkilerin varlığı ve gelecekte ne olacağının öngörülebilmesiyle ilişkilendirilen kaygı özellikle COVID-19 küresel salgını ile günümüzün kaygı çağı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Hammad, 2016; Mahmud vd., 2021, Dey vd., 2022). İnsan yaşamının her aşamasında var olmakla birlikte kaygının en çok gençlik döneminde kendini göstermektedir. Gençlik döneminin en önemli süreçlerinden biri olan öğrencilikte kaygıdan söz etmek mümkün olmaktadır. İlköğretimden üniversiteye kadar eğitimin her döneminde kaygı yaşanmaktadır. Bu bağlamda özellikle üniversite döneminde öğrencilerin gelecek kaygısı yaşadıkları söylenebilmektedir. Bu çalışmada önlisans düzeyinde eğitim görmekte olan öğrencilerin gelecek kaygıları araştırılmış olup, ulaşılan bulgulardan hareketle bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Araştırma bulguları incelendiğinde, öğrencilerin büyük bir kısmının A tipi kişiliğe sahip oldukları görülmektedir. Ancak gelecek kaygısına yönelik sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde A tipi ve B tipi öğrenciler arasında dikkate değer bir farkın olmadığını söylemek mümkündür. Dağtekin vd. (2020)'nin tıp fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında, A tipi kişiliğe sahip olanlar ile olmayanlar arasında gelecek kaygısı bakımından bir fark olmadığını belirlemişlerdir.

Öğrencilerin eğitim sürecinde karşılaştıkları önemli zorlukların sınavlar, alan dersleri, uyum sağlayamama ve yanlış tercih düşüncesinin ortaya çıkardığı sorunlar (bölümü sevmeme vb.) olduğu görülmektedir. Oral Kara vd. (2020), Rabei vd. (2020) ve Ozen vd. (2010)'ye göre sınav stresi, dersleri anlamada güçlük, üniversite yaşamına uyum sağlayamama ve bölümden memnun olmama gibi faktörler gelecek kaygısını tetiklemektedir.

Öğrencilerin eğitim aldıkları bölüme kendi istekleri ile geldikleri görülmektedir. Öğrencilerin okudukları bölüme gönüllü olarak gelmeleri gelecek kaygısı açısından önemli olmaktadır. Dağtekin vd. (2020) tıp fakültesi örneğinden hareketle bölümünü kendi isteği ile tercih etmeyen öğrencilerin depresyon, anksiyete, stres ve gelecek kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda öğrencilerin ve velilerin, üniversite bölüm tercihinde gönüllü olmayı ön planda tutmaları konusunda bilinçli davranmaları sağlanmalıdır.

Öğrencilerin üniversite tercihinde istihdam olanağı yüksek bölümlere yöneldikleri görülmektedir. Bu sonucu destekleyen bir şekilde öğrencilerin iş bulma konusunda geleceğe olumlu bakmadıkları anlaşılmaktadır. Topgül (2017)'e göre öğrenciler için istihdam olmak yaşamın olmazsalarından olup, maddi ve manevi bir güven unsurudur. Ancak geleceğe yönelik birtakım belirsizlerin bulunması öğrencilerin geleceğe güvenle bakamamalarına ve gelecek korkusu yaşamalarına neden olmaktadır. Diğer yandan öğrencilerin mezuniyet sonrasında daha çok kamuda çalışmayı düşündükleri görülmektedir. Bu sonuç öğrencilerin istihdam kaygısıyla hareket ederek özel sektörde çalışmayı ya da kendi işini kurmayı riskli gördüklerinden garanti bir iş kapısı olarak gördükleri kamuyu tercih ettiklerini göstermektedir. Tüm bu sonuçlara göre istihdam kaygısının üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısını oluşturan önemli faktörlerden biri olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin istihdam kaygısını azaltmak için teorik eğitimlerle birlikte uygulamalı eğitimler verilerek öğrencilerin istihdamına yönelik iş dünyasıyla birlikte hareket edilmelidir.

Öğrencilerin gelecek kaygısını gidermeye yönelik çeşitli eğitim ve kurslara (halkla ilişkiler, ilk yardım, bilgisayar vb.) katılarak sertifikalar alma, KPSS'ye hazırlanma ve derslerde başarılı olarak mezun olmayı düşündükleri görülmektedir. Kurt (2007) kişisel gelişim kurslarına katılan, bilgisayarı etkin olarak kullanabilen, yabancı dil bilgisi iyi düzeyde olan ve ikinci bir yabancı dil bilen öğrencilerin gelecek kaygısı duymadıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda öğrenciler, kendini geliştirmeye yönelik kurslara ve ikinci bir yabancı dil öğrenmeye yönlendirilmelidir.

Öğrencilerin bir kısmının gelecek konusunda olumlu, bir kısmının ise olumsuz tutum sergilediği belirlenmiştir. Öğrencilerin gelecek konusunda olumlu tutum sergileme nedenlerinin istekli olmak, mücadele etmek, ümitli olmak, inançlı olmak, azmetmek, çalışmaya güvenmek, başarıya inanmak ve vizyon sahibi olmak iken, olumsuz tutum sergileme nedenlerinin ise atanamama endişesi, yaşam zorluğu, iş bulma kaygısı, umutsuzluk, ilgili bölüm mezun sayısının artması, ülkenin ekonomik sorunları ve bölümle ilgili mesleğin kendine uygun olmadığı düşüncesi olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin gelecek konusunda olumsuz tutum sergileme nedenleri aynı zamanda öğrencilerin gelecek kaygısı yaşama nedenleri olarak da görülebilmektedir. Bununla birlikte istihdam kaygısı, atanamama endişesi, sınav stresi, derslerin zorluğu ve uyum sağlayamama öğrencilerde gelecek kaygısını oluşturan önemli faktörler olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin olumlu tutum sergileme nedenlerini artırmaya, olumsuz tutum nedenlerini azaltmaya ve gelecek kaygısını oluşturan faktörlerden kaynaklı problemleri çözmeye yönelik araştırmaların yapılarak ulaşılan teorik bilgilerin pratiğe dönüştürülmesi konusunda projelerin geliştirilmesi önerilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışmanın gelecek kaygısı konusunda bir farkındalık oluşturacağı, meslek yüksekokulu akademisyen ve öğrencilerine kaygı konusunda yol göstereceği ve aynı zamanda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Önlisans Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma” başlıklı bu çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan etik kurul onayı alınmıştır (Tarih: 27/12/2022 ve Karar No: 2022/08-32).

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abu-Alkeshk, E. (2020). Future Anxiety Among Jordanian University Students During The Corona Pandemic in Light of Some Variables. *British Journal of Education*, 8(9), 70-82.
- Akçok, B. (2022). "Gelecek Kaygısı Nedir? Sebepleri ve Etkileri Nelerdir?", BilgiUstam: <https://www.bilgiustam.com/gelecek-kaygisi-nedir-sebepleri-ve-etkileri-nelerdir/>, (31.12.2022).
- Al Matarneh, A. J. ve Altrawneh, A. (2014). Constructing A Scale of Future Anxiety for The Students at Public Jordanian universities. *International Journal of Academic Research*, 6(5), 180-188. <https://doi.org/10.7813/2075-4124.2014/6-5/B.27>

- Esmer, Y. & Arıbaş, A.N. (2023). Önlisans Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 330-347.
- APA. (2022). "Anxiety", American Psychological Association: <https://www.apa.org/topics/anxiety>, (30.12.2022).
- Araç Ilgar, E. ve Cihan, B. B. (2019). Spor Yöneticiliği Programlarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Sektörel Beklenti, Mesleki Belirsizlik ve Gelecek Kaygılarının İncelenmesi: Fenomonolojik Bir Çözümleme. *Spor Eğitim Dergisi*, 3(1), 81-92.
- Aytar, O. ve Soylu, Ş. (2017). Türk Bankacılık Sektörünün Misyon ve Vizyon İfadelerine Yönelik Bir İçerik Analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 117-131.
- Aytar, O. ve Soylu, Ş. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Günümüz ve Gelecek Algısı: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 328-337. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.462023>
- Bakırcıoğlu, R. (2005). *İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma* (Gözden Geçirilmiş 7. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Basmacı, G., Tektaş, M., Tektaş, N. ve Öz Ceviz, N. (2017). Kaygı Düzeylerini Etkileyen Faktörler: Önlisans Öğrencileri ve Mezunları Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Journal of Social Sciences*, 18, 69-85.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi-Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Boo, S., Wang, C. ve Kim, M. (2021). Career Adaptability, Future Time Perspective, and Career Anxiety Among Undergraduate Students: A Cross-National Comparison. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 29, 1-13. 10. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100328>
- Çakmak, Ö. ve Hevedanlı, M. (2005). Eğitim ve Fen-Edebiyat Fakülteleri Biyoloji Bölümü Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 115-127.
- Dağtekin, G., Dalkılıç, M. B., Çakıcı, F., Çakır, A., Ekin, A. E., Öztünç, D. ve Işıklı, B. (2020). Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Gelecek Kaygısı, Depresyon ve Stres İlişkisinin Değerlendirilmesi. *Türk Tıp Öğrencileri Araştırma Dergisi*, 2(3), 135-142.
- Davras, G. M. ve Alili, M. (2019). Turizm Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 40-52.
- Dey, N. E., Oti-Boadi, M., Malm, E., Selormey, R. K. ve Ansah, K. O. (2022). Fear of COVID-19, Perceived Academic Stress, Future Anxiety, and Psychological Distress of Ghanaian University Students: A Serial Mediation Examination. *Journal of Psychology in Africa*, 32(5), 423-430. <https://doi.org/10.1080/14330237.2022.2120703>
- Göktaş, B. (2007). *Deniz Lisesi Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri, Aile Ortamını Algılamaları Ve Gelecek Kaygıları Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme (Yüksek lisans tezi)*. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gümrükçü Bilgici, B. ve Deniz, Ü. (2016). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Gelecek Kaygılarının İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2353 - 2372.

- Esmer, Y. & Arıbaş, A.N. (2023). Önlisans Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 330-347.
- Hammad, M. A. (2016). Future Anxiety And Its Relationship To Students' Attitude Toward Academic Specialization. *Journal of Education and Practice*, 7(15), 54-65.
- Kurt, G. (2007). Ridit Analizi ve Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarının İncelenmesi Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 193-206.
- Mahmud, M. S., Talukder, M. U. ve Rahman, S. M. (2021). Does 'Fear Of COVID-19' Trigger Future Career Anxiety? An Empirical Investigation Considering Depression From COVID-19 As A Mediator. *International Journal of Social Psychiatry*, 67(1), 35-45. <https://doi.org/10.1177/0020764020935488>
- Manav, F. (2011). Kaygı Kavramı. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5(9), 201-211.
- Mayda, A. S., Yılmaz, M., Bolu, F., Deler, M. H., Demir, H., Doğru, M. F., Ekici, E. İ., Fırat, A. ve Guksu, S. (2014). Bir Tıp Fakültesi 4, 5 Ve 6. Sınıf Öğrencilerinde Gelecek İle İlgili Kaygı Durumunun Değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 7-13.
- Mutlu, Ç. ve Esen, D. (2022). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Kaygıları: Projektif Tekniklerle Bir Analiz. *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-19. <https://doi.org/10.30625/ijctr.1123672>
- Okutan, E. ve Akbaş, M. G. (2019). 15-24 Yaş Arası Öğrencilerin Kariyer Kaygılarını İncelemeye Yönelik Literatür Araştırması. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 33-41.
- Oral Kara, N., Akın, G. ve Alp, S. (2020). Üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısı ile sınav kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(2), 150-169.
- Ozen, N. S., Ercan, I., Irgil, E. ve Sigirli, D. (2010). Anxiety Prevalence and Affecting Factors Among University Students. *Asia Pacific Journal of Public Health*, 21(1), 127-133. <https://doi.org/10.1177/1010539509352803>
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Rabei, S., Ramadan, S. ve Abdallah, N. (2020). Self-Efficacy And Future Anxiety Among Students of Nursing And Education Colleges of Helwan University. *Middle East Curr Psychiatry*, 27(39), 1-5. <https://doi.org/10.1186/s43045-020-00049-6>
- Spielberger, C. D., Gonzalez-Reigosa, F. ve Martinez-Urrutia, A. (1971). Development Of The Spanish Edition of The State-Trait Anxiety Inventory. *Interamerican Journal of Psychology*, 5(3-4), 145-158.
- Şahin, İ., Şahin Fırat, N., Zoraloğlu, Y. R. ve Açıkgoz, K. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Sorunları. *Education Sciences*, 4(4), 1435-1449.
- Şahin, M. (2019). Korku, Kaygı ve Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 117-135.
- Şanlı Kula, K. ve Saraç, T. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Kaygısı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 227-242.
- TDK. (2022). "Kaygı", Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/>, (30.12.2022).

Esmer, Y. & Arıbaş, A.N. (2023). Önlisans Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 330-347.

Tekin Tayfun, A. N. ve Korkmaz, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 534-558. <https://doi.org/10.20875/sb.91461>

Topgül, S. (2017). Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Öğrencilerinin Gelecek, İstihdam Ve Mesleğe İlişkin Metaforik Algıları. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8(1), 100-117.

Tuncer, M. (2011). Yükseköğretim Gençliğinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 6(2), 935-948.

Tümerdem, R. (2007). Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Kimya Son Sınıf Öğrencilerinin Kaygılarını Etkileyen Etmenler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 32-45.

Türköz, O., Bektaş, M. ve Çiçek, H. (2021). Lisansüstü Eğitim Alan Bireylerde Gelecek Kaygısı. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 132-152. <https://doi.org/10.38057/bifd.936821>

Uğuz Arsu, Ş. (2022). Covid-19 Pandemisinde Öğrencilerin Gelecek Kaygılarının Kariyer Geleceği Algısı İle İlişkisi. *İşletme*, 3(2), 95-114.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zaleski, Z. (1996). Future Anxiety: Concept, Measurement, and Preliminary Research. *Personality and Individual Differences*, 21(2), 165-174. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(96\)000](https://doi.org/10.1016/0191-8869(96)000)

Genişletilmiş Öz

Önlisans Öğrencilerinin Gelecek Kaygılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma

Amaç: Üniversite öğrencileri geleceğin çalışanları olarak iş hayatında önemli rol oynamaktadırlar. Ancak üniversite öğrencilerinin birtakım değişkenlere bağlı olarak gelecek kaygısı taşımaları ve bu kaygıyla başa çıkmakta zaman zaman zorlanmaları oldukça normal görülmektedir. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısı duymalarının altında yatan sebeplerin belirlenmesi ve bu sebeplerden yola çıkılarak kaygının düşürülmesi veya ortadan kaldırılmasının öğrencilerin sosyal hayatta ve iş hayatında daha başarılı olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, önlisans düzeyinde eğitim alan öğrencilerin gelecek kaygılarının incelenmesidir. Bu bağlamda öğrencilerin gelecek kaygısına nasıl baktıkları, gelecek kaygısını nasıl tanımladıkları ve gelecek kaygısını gidermek için kendilerini nasıl geliştirdikleri araştırılmıştır.

Yöntem: Araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında mülakat tekniği tercih edilmiş olup, veriler “yarı yapılandırılmış görüşme formu” ile toplanmıştır. Görüşme formu, yaş, cinsiyet, not ortalaması, kişilik tipi gibi öğrencilerin demografik ve kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik 4 soru ve iş bulma kaygısı, eğitim süresince karşılaşılan zorluklar, gelecek planlaması, bölümü tercih etme nedeni, gelecek endişesi gibi öğrencilerin gelecek kaygısını belirlemeye yönelik 7 soru olmak üzere toplamda 11 sorudan oluşmaktadır. Araştırmanın evrenini, Aksaray Üniversitesi Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı'na 2022-2023 güz yarıyılında kayıtlı bulunan ve derslere aktif olarak katılan 2. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Mülakat için gönüllü olan 15 öğrenci araştırmanın örneklemini olarak belirlenmiştir. Verilerin analizi sürecinde betimsel analiz ve içerik analizi olmak üzere iki tür nitel veri analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle öğrencilerin verdikleri cevaplar betimsel analize uygun bir şekilde doğrudan alıntılar yapılarak verilmiş, sonrasında ise verilerdeki önemli temalar istatistiksel bir şekilde belirlenerek yorumlanmıştır.

Bulgular: Verilen cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin önlisans eğitimi sonrası planları arasında ilk sırada %50'lik oran ile “Kamu Personel Seçme Sınavı (KPSS)”na girmek ve kamuda çalışmak” olduğu, ikinci sırada ise %25'lik oran ile “özel sektörde çalışmak” olduğu görülmüştür. Bu bulgu, öğrencilerin mezuniyet sonrası istihdam olma konusunda kamuyu daha çok düşündüklerini göstermektedir. Öğrencilerin %53'ünün normal düzeyde, %47'sinin ise yüksek düzeyde iş bulma kaygısı taşıdıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu öğrencilerin tamamının iş bulma konusunda geleceğe negatif baktıklarını göstermektedir. Benzer bir şekilde gelecek konusunda öğrencilerin %53'ünün olumlu tutum sergiledikleri, %47'sinin ise olumsuz tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin gelecek konusunda olumlu tutum sergileme nedenlerinin istekli olmak, mücadele etmek, ümitli olmak, inançlı olmak, azmetmek, çalışmaya güvenmek, başarıya inanmak ve vizyon sahibi olmak olduğu, olumsuz tutum sergileme nedenlerinin ise atanamama endişesi, yaşam zorluğu, iş bulma kaygısı, umutsuzluk, ilgili bölüm mezun sayısının artması, ülkenin ekonomik sorunları ve bölümle ilgili mesleğin

kendine uygun olmadığı düşüncesi olduğu anlaşılmıştır. Öğrencilerin gelecek kaygısı gidermeye yönelik faaliyetleri arasında ilk sırada %42'lik oranla "çeşitli eğitimlere ve kurslara (halkla ilişkiler, ilk yardım, bilgisayar vb.) katılarak sertifikalar almak" faaliyeti, iki sırada %21'lik oranla "KPSS'ye hazırlanmak" faaliyeti, üçüncü sırada ise %16'lık oranla "derslerde başarılı olup mezun olmak" faaliyeti gelmektedir. Bu bulgu, öğrencilerin geleceğe hazırlanmak konusunda eğitim ve kurslara katılma, KPSS'ye hazırlanma ve derslere çalışmaya öncelik verdiklerini göstermektedir.

Sonuç: Öğrencilerin bir kısmının gelecek konusunda olumlu, bir kısmının ise olumsuz tutum sergilediği belirlenmiştir. Öğrencilerin gelecek konusunda olumlu tutum sergileme nedenlerinin istekli olmak, mücadele etmek, ümitli olmak, inançlı olmak, azmetmek, çalışmaya güvenmek, başarıya inanmak ve vizyon sahibi olmak iken, olumsuz tutum sergileme nedenlerinin ise atanamama endişesi, yaşam zorluğu, iş bulma kaygısı, umutsuzluk, ilgili bölüm mezun sayısının artması, ülkenin ekonomik sorunları ve bölümle ilgili mesleğin kendine uygun olmadığı düşüncesi olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin gelecek konusunda olumsuz tutum sergileme nedenleri aynı zamanda öğrencilerin gelecek kaygısı yaşama nedenleri olarak da görülebilmektedir. Bununla birlikte istihdam kaygısı, atanamama endişesi, sınav stresi, derslerin zorluğu ve uyum sağlayamama öğrencilerde gelecek kaygısını oluşturan önemli faktörler olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin olumlu tutum sergileme nedenlerini artırmaya, olumsuz tutum nedenlerini azaltmaya ve gelecek kaygısını oluşturan faktörlerden kaynaklı problemleri çözmeye yönelik araştırmaların yapılarak ulaşılan teorik bilgilerin pratiğe dönüştürülmesi konusunda projelerin geliştirilmesi önerilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışmanın gelecek kaygısı konusunda bir farkındalık oluşturacağı, meslek yüksekokulu akademisyen ve öğrencilerine kaygı konusunda yol göstereceği ve aynı zamanda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Extended Abstract

A Qualitative Study on the Future Anxiety of Associate Degree Students

Aim: University students play an important role in business life as future employees. However, it is quite normal for university students to have future anxiety depending on a number of variables and to have difficulty in coping with this anxiety from time to time. For this reason, it is thought that determining the reasons underlying the future anxiety of university students and reducing or eliminating anxiety based on these reasons will enable students to be more successful in social and business life. The aim of this study is to examine the future anxiety of associate degree students. In this context, how students view future anxiety, how they define future anxiety and how they develop themselves to eliminate future anxiety were investigated.

Method: In the study, interview technique was preferred within the scope of qualitative research method and the data were collected with a "semi-structured interview form". The interview form consists of a total of 11 questions, including 4 questions to determine the demographic and personal characteristics of the students such as age, gender, grade point average, personality type, and 7 questions to determine the future anxiety of the students such as anxiety about finding a job, difficulties encountered during education, future planning, reason for choosing the department, and future anxiety. The population of the study consisted of 2nd grade students who were enrolled in Aksaray University Medical Documentation and Secretarial Program in the fall semester of 2022-2023 and actively participated in the courses. 15 students who volunteered for the interview were determined as the sample of the study. Two types of qualitative data analysis techniques, descriptive analysis and content analysis, were used in the data analysis process. In this context, firstly, the answers given by the students were given by direct quotations in accordance with descriptive analysis, and then the important themes in the data were statistically determined and interpreted.

Findings: When the answers given are analyzed, it is seen that the first place among the plans of the students after associate degree education is "taking the Public Personnel Selection Exam (PSSE) and working in the public sector" with a rate of 50%, and the second place is "working in the private sector" with a rate of 25%. This finding shows that students are more likely to consider the public sector for employment after graduation. It was found that 53% of the students had a normal level of anxiety about finding a job and 47% had a high level of anxiety about finding a job. This finding shows that all students have a negative view of the future in terms of finding a job. Similarly, it was determined that 53% of the students had a positive attitude about the future, while 47% had a negative attitude. The reasons for the students' positive attitudes about the future were found to be willingness, struggle, hope, faith, perseverance, confidence in work, belief in success and having a vision, while the reasons for the students' negative attitudes were found to be anxiety about not being appointed, difficulty of life, anxiety about finding a job, hopelessness, increase in the number of graduates of the relevant department, economic problems of the country and the idea that the profession related to the department is not suitable for them. Among the activities of the students to overcome their future anxiety, the activity of "attending various trainings and courses (public relations, first aid, computer etc.) and obtaining certificates" ranked first with a rate of 42%, the activity of "preparing for PSSE" ranked second with a rate of 21%, and the activity of

"being successful in the courses and graduating" ranked third with a rate of 16%. This finding shows that students prioritize attending trainings and courses, preparing for PSSE and studying for the future.

Conclusion: It was determined that some of the students had positive and some had negative attitudes about the future. It was determined that the reasons why the students had positive attitudes about the future were being willing, struggling, hopeful, having faith, persevering, trusting in work, believing in success and having a vision, while the reasons for having negative attitudes were anxiety about not being appointed, difficulty of life, anxiety about finding a job, hopelessness, increasing the number of graduates of the relevant department, economic problems of the country and the idea that the profession related to the department is not suitable for them. The reasons why students have negative attitudes about the future can also be seen as the reasons why students experience future anxiety. In addition, it was determined that employment anxiety, concern about not being appointed, exam stress, difficulty of courses and inability to adapt were important factors that created future anxiety in students. Therefore, it is recommended to develop projects to increase the reasons for students' positive attitudes, to reduce the reasons for negative attitudes and to solve the problems arising from the factors that cause future anxiety and to transform the theoretical knowledge into practice. As a result, it is thought that this study will raise awareness about future anxiety, guide vocational school academicians and students about anxiety, and contribute to the literature.

Hizmet Deneyimi Sonucu Olumsuz Hasta Davranışlarında Algılanan Kurumsal İtibarın Aracı Rolü

Mustafa AMARAT*

Deniz GÜNEŞ**

Öz

Bu araştırmanın amacı, hizmet deneyiminin, olumsuz hasta davranışlarına olan etkisi ve kurumsal itibarın bu etki üzerindeki aracı rolünü incelemektir. Araştırma verileri Türkiye’de son bir yıl içerisinde sağlık hizmeti kullanan yetişkin bireylerden kolayda olasılıklı örneklem yöntemi kullanılarak çevrimiçi anketle elde edilmiştir. Araştırma kapsamında 844 katılımcıya ulaşılmıştır. Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, katılımcıların demografik özelliklerini içeren üç ifadeden (yaş, cinsiyet, hastane türü) oluşmaktadır. İkinci bölümde Zeithaml ve diğerleri tarafından geliştirilmiş olumsuz davranış tepkileri ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde Boakye ve diğerleri geliştirdiği hizmet deneyimi ölçeği kullanılmıştır. Son bölümde ise Torres ve diğerleri tarafından geliştirilen kurumsal itibar ölçeği kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre hizmet deneyimi, şikâyet etme ($\beta=-0.147$), olumsuz ağızdan ağıza iletişim ($\beta=-0.233$) ve kurum değiştirme ($\beta=-0.165$) davranışlarını etkilemekte fakat eylemsizlik üzerinde bir etkiye sahip değildir. Ayrıca hizmet deneyiminin hasta davranışına olan etkisinde algılanan kurumsal itibarın aracı rolü bulunmaktadır. Sonuç olarak hastalar olumsuz bir deneyim yaşadıklarında, sağlık kurumunu şikâyet edebilir, değiştirebilir veya sözlü olarak çevresine kötüleyebilir. Ayrıca sağlık hizmeti sunan kurumlar, itibarlarını güçlendirdiği takdirde olumsuz hasta davranışlarını engelleyebilir. Dolayısıyla sağlık kurumları, hastaların hizmet deneyimlerini iyileştirmek için çaba göstermeli ve itibarlarını güçlendirmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Deneyimi, Olumsuz Hasta Davranışı, Kurumsal İtibar, Şikâyet Etme, Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim, Kurum Değiştirme, Eylemsizlik

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Mediating Role of Perceived Institutional Reputation in Negative Patient Behaviors as a Result of Service Experience

Abstract

The aim of this study is to examine the effect of service experience on negative patient behaviors and the mediating role of corporate reputation on this effect. The research data were obtained from the adult individuals using health services in Turkey in the last year, by using the online questionnaire, using the easy probabilistic sampling method. The questionnaire form consists of four parts. The first part consists of three statements (age, gender, hospital type) containing the demographic characteristics of the participants. In the second part, negative behavioral responses scale developed by Zeithaml et al. was used. In the third part, the service experience scale developed by Boakye et al. was used. In the last part, the corporate reputation scale developed by Torres et al. was used. According to the research findings, service experience affects the behaviors of complaining ($\beta=-0.147$), negative word of mouth ($\beta=-0.233$) and switching ($\beta=-0.165$), but has no effect on intertia. In addition, perceived corporate reputation has a mediating role in the effect of service experience on patient behavior. As a result, when patients experience a negative experience, they may complain, change or verbally disparage the health institution. In addition, healthcare providers can prevent negative patient behaviors if they strengthen their reputations. Therefore, healthcare institutions should strive to improve the service experience of patients and strengthen their reputations.

Key Words: Service Experience, Negative Patient Behavior, Institutional Reputation, Complaining, Negative Word of Mouth Communication, Switching, Intertia, Patient, Hospital, Health Institution

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, mustafaamarat@sakarya.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-8954-6314

** Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, denizgunes1912@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-1995-8142

1. GİRİŞ

Son 20 yılda yaşanan gelişmeler sonucunda, sağlık hizmetleri alanında hekim odaklı hizmet paradigmasından hasta odaklı hizmet paradigmasına doğru bir geçiş olmuştur (Osei-Frimpong vd., 2015, Özkan, 2017). Değişen paradigmayla birlikte hastaların hizmet deneyimleri, sağlık kurumları için önemli bir unsur haline gelmiştir (Verhoef vd., 2009). Çünkü üstün bir hizmet deneyiminin yaratılması, memnun ve sadık hastalara ulaşmanın anahtarı olarak kabul edilmektedir (Grewal vd., 2009; Klaus ve Maklan, 2012).

Sağlık hizmeti alan bireyler yaşadıkları deneyim sonucunda olumlu veya olumsuz bir takım aktif davranışsal tepkilerde bulunabilir (Ro, 2014) veya eylemsiz kalabilirler (Zeelenberg ve Pieters 2004). Um ve Lau (2018) olumsuz deneyim yaşayan hastaların, eylemsiz kalmaktan ziyade aktif olumsuz davranışlara (şikâyet etme, negatif ağızdan ağıza iletişim ve kurum değiştirme gibi) yöneldiğini belirtmişlerdir. Bu olumsuz davranışlar neticesinde sağlık kuruluşları hem maddi hem de manevi olarak zarara uğrayabilir.

Tüketici davranışının deneysel bir boyutu olduğu fikri ortaya çıktığından beri (Holbrook ve Hirschman, 1982), araştırmacılar, hizmet deneyimlerinin daha derinden anlaşılması ihtiyacını giderek daha fazla fark etmişlerdir (Jaakkola vd., 2015). Bravo ve diğerleri (2018) hizmet deneyiminin, kuruma karşı olan tutumu, kurumu tekrar ziyaret etmeyi ve ağızdan ağıza iletişimi etkilediğini belirtmektedir. Boakye ve diğerleri ise (2021) hizmet deneyiminin algılanan hizmet sağlayıcı profesyonelliğinin hasta memnuniyeti üzerindeki etkisinde aracı rolü olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, hizmet deneyimlerine ilişkin tüketici algılarının memnuniyet düzeyleri üzerinde doğrudan ve olumlu bir etkiye sahip olduğu da ampirik olarak kanıtlanmıştır (Li vd., 2021). Algıların anlamlandırılmasında ve süreçlerin yönlendirilmesinde bireylerin beklentileri önemli bir rol oynamaktadır. Beklentilerin yaratılmasında ya da mevcut beklentilerin oluşumunda kurumsal itibar önemli rolü vardır (Walker, 2010). Bireyler sahip olduğunu düşündükleri yüksek itibarlı kurumlardan tedavi almaları ve deneyimlerini değerlendirmeleri ile düşük itibarlı bir kurumdan aldıkları hizmet deneyimini değerlendirmesi farklılaşabilecektir.

Literatür incelendiğinde hizmet deneyimi ile olumsuz davranışsal tepki arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmaların az sayıda olduğu ve kurumsal itibarın aracı rolüne ilişkin araştırmalarla karşılaşılmasıdır. Bu araştırmada hizmet deneyimi sonucunda ortaya çıkabilecek dört olumsuz davranışsal tepkiye odaklanılmıştır (şikâyet etme, kurum değiştirme, negatif ağızdan ağıza iletişim ve eylemsiz kalma). Ayrıca hizmet deneyiminin olumsuz davranışsal tepkiler üzerindeki etkisinde kurumsal itibarın aracı rolü incelenmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, hizmet deneyimi ile olumsuz hasta davranışları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki içerisinde kurumsal itibarın aracı rolünü belirlemektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Hizmet Deneyimi

Hizmet deneyimi, tüketilen bir hizmetin toplam işlevsel ve duygusal değeri olarak tanımlanmaktadır (Sandstörn vd., 2008). Hizmet deneyiminde hasta tarafından algılanan değer hem bilişsel hem de duygusal tepkiler içerdiği kabul edilmektedir (Berry vd., 2006; Edvardsson, 2005). Olumlu bir hizmet deneyimi yaşatabilen kurumlar memnun ve sadık müşteriler yaratarak varlığını sürdürebilir (Vinagre ve Neves, 2008; Amorim ve Bashashi Saghezchi, 2014).

Hastaların hizmet deneyimlerini anlamak önemlidir. Hastalar genellikle ilgili, saygılı ve kişisel bir hizmet almak isterler (Smith ve Hoppe, 1991). Olumlu bir hizmet deneyimi algılaması için genellikle hizmet sunum sürecinde aktif bir rol oynadığını görmesi gerekir (Boakye vd., 2021). Sağlık kurumları hastaların hizmet deneyimlerine önem verir ve anlamaya çalışırsa sağlık hizmeti sunumunun yapısı,

süreçleri ve sonuçları hakkında bilgi edinebilir. Bu sayede negatif unsurları ortadan kaldırılabılır ve daha verimli hizmet üretebilir. Aksi takdirde olumsuz hasta deneyimlerinin, olumsuz davranışsal tepkilere yol açacağı düşünülmektedir.

2.2. Olumsuz Davranışsal Tepkiler

Günümüzde hizmet alan bireyler, hizmet eylemlerini eleştirel bir şekilde incelemektedirler. Memnun olmayan tüketiciler ya bir eylemde bulunurlar ya da eylemsiz kalırlar (Day ve Landon, 1977). Hastalar, olumsuz hizmet deneyimi nedeniyle hizmet aldıkları kurum açısından bir takım olumsuz davranışlarda bulunabilmektedirler (Ro, 2014). Bu olumsuz tepkiler; şikâyet etme, olumsuz ağızdan ağıza iletişim, kurum değiştirme veya eylemsiz kalma davranışları olarak sıralanabilir (Zeithaml vd., 1996; Zeelenberg ve Pieters, 2004).

2.2.1. Şikâyet Etme Davranışı

Şikâyet etme davranışı, hastaların olumsuz bir deneyim sonucunda sağlık kuruluşuna, sağlık çalışanlarına, resmi makamlara (CİMER veya SABİM) veya diğer müşteri ve müşteri adaylarına yaşanan sorun hakkında sözlü veya yazılı olarak ifade edilmesidir. Şikâyet temel olarak hizmet sağlayıcı tarafından yapılan hataların yansımasıdır. Müşterilerin memnuniyetsiz olma durumunda şikâyet davranışına yönlendiği ampirik çalışmalar ile kanıtlanmıştır (Singh, 1988; Maute ve Forrester, 1993). Hizmet deneyiminin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi olduğu bilindiğinden, şikâyet etme davranışı üzerinde etkisi olduğu düşünülebilir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₁: Hizmet deneyiminin şikâyet etme davranışı üzerinde etkisi vardır.

2.2.2. Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim

Olumsuz ağızdan ağıza iletişim, iki veya daha fazla tüketici arasında bir ürün, marka veya hizmet hakkında olumsuz fikirlerin paylaşıldığı sözel iletişim olarak tanımlanmaktadır (Herr vd., 1991; Gülmez, 2010). Tüketiciler başarısız bir hizmet deneyimi yaşadıklarında olumsuz ağızdan ağıza iletişim davranışı gösterme eğilimindedir (Özaslan ve Uygur, 2014). Ağızdan ağıza iletişim davranışı da tüketici davranışlarını etkilemektedir (Bone, 1995; Bansal ve Voyer, 2000). Bu değerlendirmeler doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₂: Hizmet deneyiminin olumsuz ağızdan ağıza iletişim davranışı üzerinde etkisi vardır.

2.2.3. Kurum Değiştirme

Kurum değiştirme, hastaların hizmet sağlayıcı ile bir ilişkisini sonlandırdığı ve başka bir sağlayıcıyla yeni bir ilişki kurduğu anlamına gelmektedir (Um ve Lau, 2018). Memnun olmayan hastalar, memnun hastalara göre kurum değiştirme olasılığı daha yüksektir (Zeelenberg ve Pieters, 2004) ve hastaların memnuniyetsizlik düzeyi arttıkça kurum değiştirme olasılığı artmaktadır (Um ve Lau, 2018). Bu doğrultuda, araştırma kapsamında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₃: Hizmet deneyiminin kurum değiştirme davranışı üzerinde etkisi vardır.

2.2.4. Eylemsizlik

Eylemsizlik, “amaca yönelik davranışın deneyimli yokluğu” olarak tanımlanmaktadır (Zeelenberg ve Pieters, 2004). Olumsuz hizmet deneyimi neticesinde tüketicinin pasif kalması, eylemsizlik olarak değerlendirilir. Memnun olmayan tüketiciler, olumsuz ağızdan ağıza iletişim kurma, şikâyet etme veya kurum değiştirme gibi aktif davranışların yanı sıra eylemsizlik gibi pasif davranışlarda da bulunmaktadır (Zeithaml vd., 1996; Zeelenberg ve Pieters, 2004). Bu doğrultuda hipotez aşağıdaki gibi formüle edilmiştir:

H₄: Hizmet deneyiminin eylemsiz kalma davranışı üzerinde etkisi vardır.

2.3. Kurumsal İtibar

Kurumsal itibar, iç ve dış paydaşların kümülatif izlenimlerine atıfta bulunan çatı bir kavramdır (Chun, 2005). Bir kurumun geçmiş faaliyetlerine dayanan genel görüntüsünün ve buna bağlı olarak gelecekteki görüntüsünün, rakiplerde oluşturduğu algı olarak tanımlanan kurumsal itibar (Fombrun, 1996) kuruma atfedilen finansal, sosyal ve çevresel etkilerin değerlendirilmesini içerir (Barnett vd., 2006).

Sağlık kurumlarında yapılan itibar çalışmaları incelendiğinde sağlık kurumlarının diğer işlemlere göre hizmet yapısı ve sektörel yapıları farklılık gösterdiği düşünülmektedir (Çimen, 2010). En önemli farklılık sağlık hizmetlerinin diğer hizmete göre kıyaslandığında talebin ne zaman ortaya çıkacağına ilişkin belirsiz olmasıdır. Ayrıca birçok sağlık hizmetinin ikamesi bulunmamakta ve ertelenemez bir hizmet olarak tanımlanmaktadır. Son olarak hizmet kalitesini belirlemek oldukça zor bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Tengilimoğlu, Akbolat ve Işık, 2017).

Literatürde sağlık kurumları üzerine gerçekleştirilmiş kurumsal itibar çalışmaları incelendiğinde hasta tercihine pozitif etki ettiğini (Ünalı, 2015), hasta sadakatinin artacağına (Akbolat vd., 2017), hasta güvenliği algısının arttığını (Mira, Lorenzo ve Navarro, 2014) gibi pozitif sonuçlar ile karşılandığı tespit edilmiştir. Sağlık kurumlarında itibar ile ilişkili önemli husus itibarın çok paydaşlı ölçümünün gerekliliği üzerinedir. Fombrun (1996) bu görüş doğrultusunda itibar metodolojisi geliştirmiştir. Fakat, Walsh (2007) kurumlara paydaşlarının kuruma ilişkin tüm bilgilere sahip olmaması veya daha az önemsemesinden ötürü her bir paydaşa ilişkin ayrı ölçümlerin yapılması gerektiği savunmaktadır. Bu sağlık kurumları için çalışan temelli itibar, hasta temelli itibar şeklinde olabilmektedir. Nitekim literatürde Selvi (2012), Satır (2006) ve Amarat (2017) gibi araştırmalar hasta temelli kurumsal itibarın öncülleri üzerine araştırmalarda bulunmuştur. Literatür araştırmalarında hasta temelli hastane itibarının nasıl oluştuğuyla ilgili bazı keşifsel araştırmalar yapılmış olsa da konuyu daha fazla anlamak için daha fazla çalışma yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Sağlık hizmeti alma isteği ve ihtiyacı olan bireyler, hizmeti almadan önce hizmet değerlendirmesi yapamadıklarından dolayı öncesinde birtakım değerlendirmeler yapmak zorundadır. Bu değerlendirme sürecinde belki de en önemli faktör kurumun sahip olduğu itibar olduğu düşünülebilir. Çünkü kurumsal itibarın, çeşitli paydaşların kuruma karşı davranışlarını etkilediği bilinmektedir (Chun, 2005). Dolayısıyla kurumsal itibar, sağlık kurumlarının paydaşlarından biri olan hastaların hizmet almadan önce, sırasında ve sonrasındaki davranışları üzerinde etki yaratacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez test edilmek üzere formüle edilmiştir:

H₅: Hizmet deneyiminin olumsuz hasta davranışlarına etkisinde kurumsal itibarın aracı rolü vardır.

3. YÖNTEM

Bu araştırma, hastaların hizmet deneyimleri, kurumsal itibar algılamaları ve olumsuz hasta davranışları ile ilgili nicel, kesitsel bir araştırma olarak tasarlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evrenini Türkiye’de son bir yıl içerisinde sağlık hizmeti kullanan bireyler oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2022 verilerine göre Türkiye nüfusu 84 milyon 680 bin 273 olarak tespit edilmiş ve bunun %26,9’nun 0-17 yaş grubunda olduğu ifade edilmiştir (TÜİK, 2022). 0-17 yaş grubu çalışma kapsamında dahil edilmediğinden araştırma evreni 60 milyon 941 bin

973 olarak kabul edilmiştir. Araştırma örnekleminde kolayda olasılıklı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin öncelikli gerekçesi verilerin hızlı elde edilmesi, araştırmada istenilen örnekleme ulaşılabilirliğin sağlanması ve maliyet açısından araştırmacılara birtakım kolaylıklar sağlamasıdır. Örneklem büyüklüğü literatürde yer alan örneklem hesaplama formülünden yararlanılarak hesaplanmıştır (Karagöz, 2014). Buna göre araştırmaya 384 katılımcı ile araştırma örneklemini oluşturmaktadır. Bu araştırma kapsamında toplam 844 katılımcıya ulaşılmıştır.

3.2. Veri Toplama Süreci

Araştırma kullanılan veriler bir ay içerisinde (Temmuz 2022) online anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anket formunun başında, hastaların, ifadeleri değerlendirirken son bir yıl içerisinde aldıkları sağlık hizmetlerinden bir tanesini hatırlamasını ve buna göre tüm ifadeleri cevaplamaları istenmiştir. Ayrıca, katılımcılara anket yapılmadan önce çalışmanın amacı ve etik ve kurumsal onay belgeleri hakkında yazılı bilgiler verilmiştir. Araştırmada online veri toplama süreci Türkiye'deki illerde ikamet eden kişilerden toplanmasına dikkat edilmiş ve izlenmiştir. Bu süreçte online anket formu kişilere gönderilmiş ve formu doldurmaları istenmiştir. Bu süreçte illerde yer alan hastanelerde çalışan sağlık çalışanları, akademisyenler ve araştırmaya katkı vermek isteyen kişilerden formun dağıtılma sürecinde destek alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

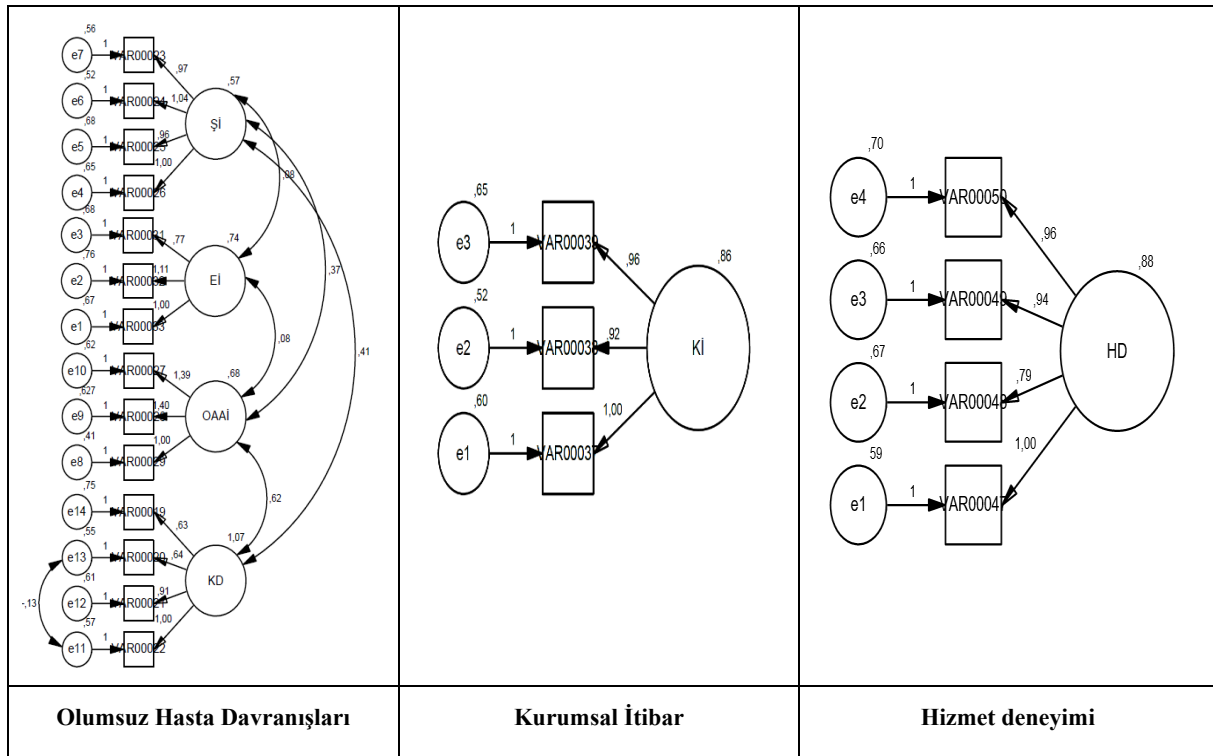
Araştırma kapsamında veri toplama araçları literatürde sıklıkla kullanılan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış olan ölçeklerin kullanılmıştır. Anket formu böylece dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcıların demografik özelliklerini içeren üç ifadeden (yaş, cinsiyet, hastane türü) oluşmaktadır. İkinci bölüm araştırmanın bağımlı değişkenlerini oluşturan olumsuz davranış tepkileri ölçeğidir. Ölçek kendi içerisinde eylemsizlik (3 ifade), şikâyet etme (4 ifade), olumsuz ağızdan ağıza iletişim (3 ifade) ve kurum değiştirme (4 ifade) boyutlarını içermekte ve toplam 14 ifadeden oluşmaktadır. Kullanılan ölçek Zeithaml ve diğerleri (1996) tarafından geliştirmiş ve Um ve Lau (2018) tarafından hastalara uyarlanmıştır. Orijinal ölçekte eylemsizlik Cronbach alfa değeri 0.894, şikâyet etme Cronbach alfa değeri 0.932, ağızdan ağıza olumsuz iletişimin Cronbach alfa değeri 0.892 ve kurum değiştirme Cronbach alfa değeri 0.907'dir. Bu araştırmada sırası ile Cronbach alfa değerleri 0.732; 0.900; 0.907 ve 0.833 olarak tespit edilmiştir. Hizmet deneyimi ölçek için Boakye ve diğerleri (2021) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek dört ifadeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Orijinal ölçeğin Cronbach alfa değeri 0.700 değerinde bu araştırmada da 0.866 olarak tespit edilmiştir. Anket formunda son kısmında ise kurumsal itibar ölçeği yer almaktadır. Torres ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen ölçek üç ifadeden oluşmaktadır. Orijinal ölçeğin Cronbach alfa değeri 0.830 değerinde bu çalışmada da 0.869 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler neticesinde kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır. Katılımcılara gönderilen anket formu beşli likert tipi şeklinde tasarlanmıştır (1'den 5'e kadar "Tamamen Katılmıyorum", "Tamamen Katılıyorum").

Ölçeklerin güvenilirlik bulgularından sonra her ölçek için doğrulayıcı faktör analizi ve keşfedici faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 1'de ölçeklerin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sonucu 0,960 bulunmuş ve açıklanan toplam varyans 75,37 olarak tespit edilmiştir. Ölçeklere ait uyum indeksleri Şekil 1 ve Tablo 2'de yer almaktadır. Hem keşfedici hem de doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeklerin orijinal dağılımı uygun bir dağılım sergilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek	EY	HD	KD	Kİ	OAAİ	Şİ
Açıklanan Varyans	15,78	14,82	12,78	11,50	10,84	9,62
Pasif kaldım	0,700					
Herhangi bir işlem yapmadım	0,788					
Olayı unuttum ve hiçbir şey yapmadım	0,779					
Hastane personeli her zaman söyleyeceklerimi dinledi.		0,881				
Hastanedeki personeli konuları tartışmayı kolay buldum		0,744				
Hastane personelinin bana anlattığı her şeyi anladım.		0,868				
Hastane personeli sorularıma cevap vermeye istekliydi		0,877				
Bu hastaneyi eskisinden daha az ziyaret ettim			0,711			
Hizmeti kendim yapmaya başladım (veya yapacağım)			0,706			
Sağlık hizmetlerinden yararlanmak için başka bir hastaneye geçtim			0,781			
Sağlık hizmeti almak için başka bir hastane aradım			0,733			
Bu hastane iyi bir itibara sahiptir				0,816		
Bu hastane çok saygın bir hastanedir.				0,747		
Bu hastane köklü bir hastanedir				0,821		
Arkadaşlarım ve tanıdıklarımla aldığım bu kötü sağlık hizmeti hakkında konuştum.					0,876	
Eşime ve akrabalarımımla aldığım bu kötü sağlık hizmeti hakkında a konuştum.					0,885	
Çevremdeki insanlara bu sağlık hizmetini kullanmaktan vazgeçirdim.					0,777	
Sağlık hizmeti hakkında SABİM, CİMER gibi dış kurumlara şikâyetle bulundum.						0,757
Hastanedeki sağlık personeline şikâyetle bulundum.						0,802
Yazılı şikâyet(ler)de bulundum.						0,819
Sağlık hizmeti hakkında diğer müşterilere doğrudan şikâyetle bulundum.						0,714

Not: Bartlett's test of sphericity: $\chi^2 = 11148,95$, $df = 210$, $p < 0.001$. KMO = 0.960. Açıklanan varyans = 75,37

Şekil 1. Ölçeklere Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Uyum Ölçütleri	Kİ*	HD**	OHD***
Ki-kare (CMIN)	8,959	46,929	454,383
DF	2	2	71
CMIN/DF	4,479	2,197	4,400
RMR	0,061	0,072	0,065
GFI	0,995	0,972	0,932
AGFI	0,973	0,858	0,899
NFI	0,994	0,972	0,938
IFI	0,995	0,973	0,947
TLI (NNFI)	0,994	0,919	0,932
CFI	0,995	0,973	0,947
RMSEA	0,064	0,048	0,080

* Kİ: Kurumsal itibar, **HD: Hizmet deneyimi, *** OHD: Olumsuz Hasta Davranışı

Doğrulayıcı faktör analizinden sonra yapıların iç tutarlılığı test etmek için Average Variance Extracted (AVE) kullanılmıştır. AVE, bir yapının, ölçüm hatalarından kaynaklanan miktara göre göstergelerinden yakaladığı varyans miktarını ölçmektedir. Daha sonra birleşik güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ölçeklerin iç tutarlılık ve birleşik güvenilirlik bulguları Tablo 3’de yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre her ölçeğin iç tutarlılık ve birleşik güvenilirliğini sağladığı ifade edilebilir.

Tablo 3. Ölçeklerin İç Tutarlılık ve Birleşik Güvenirlik Bulguları

Ölçekler	AVE \geq 50	CR \geq 70
Eylemsizlik	0,629	0,835
Hizmet Deneyimi	0,713	0,908
Kurum Değişirme	0,662	0,885
Kurumsal İtibar	0,792	0,919
Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim	0,846	0,943
Şikâyet Etme	0,772	0,931

Son olarak ayırt edici geçerlik testi yapılmıştır. Ayırt edici geçerlik testi, geçerlik testlerinden birisidir ve bu test için her AVE'nin karekökü, herhangi bir değişken çifti arasındaki korelasyondan büyük olmalıdır (Cengiz ve Özkara, 2016). Tablo 4 ölçeklere ait korelasyon ve AVE karekök sonuçları göstermektedir. Buna göre her bir değişkenin AVE karekökleri modeldeki diğer değişkenlerin korelasyon katsayısından büyük tespit edilmiştir. Böylece, faktörlerin yeterli ayırt edici geçerliliğe ulaştığı ifade edilebilir.

Tablo 4. Ayırt Edici Geçerlilik ve Korelasyon Analizi Bulguları

Ölçekler	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3	4	5	6
\sqrt{AVE}			0,793	0,844	0,813	0,889	0,919	0,878
Eylemsizlik (1)	2,495	0,957	1					
Hizmet Deneyimi (2)	3,346	0,928	-0,061	1				
Kurum Değişirme (3)	2,384	0,884	0,365	-0,293	1			
Kurumsal İtibar (4)	3,419	0,953	-0,160	0,641	-0,314	1		
Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim (5)	2,251	1,112	0,344	-0,350	0,679	-0,329	1	
Şikâyet Etme (6)	1,823	0,800	0,281	-0,238	0,505	-0,241	0,594	1

3.4. İstatistiksel analiz

Araştırma hipotezlerini test etmek için tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma) ile YOL analiz yapılmıştır. Literatürde güçlü bir tahmin kapasitesine sahip olduğu için Smart PLS programı tercih edilmiştir.

4. BULGULAR

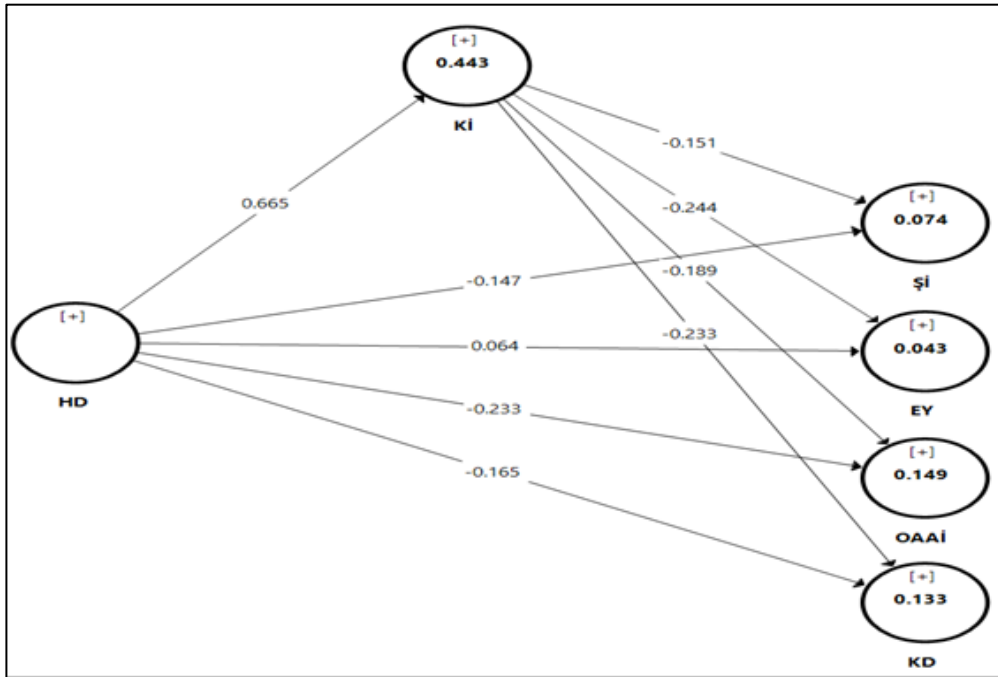
4.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Analizi

Araştırmaya katılım gösteren kişilerin yaş ortalaması 30.92 +/- 4.06 olarak tespit edilmiştir. En küçük katılımcı 18 yaşında iken yaşça en büyük katılımcı 76 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca toplamda katılımcıların %65'i erkeklerden (549) oluşmaktadır. Hastaların ölçek ifadelerini değerlendirirken düşündükleri hastanelerin %34.8'i eğitim ve araştırma, %18.8'i özel hastanelerden ve son olarak %46.3'ü kamu hastaneleri olarak gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların araştırmaya katıldıkları illere bakıldığında Türkiye'de var olan her ilden katılımcılar yer almakta, yoğunluklu olarak ise İstanbul (%19,3), Ankara, (%7.1) ve İzmir (%5.3) illerinden katılım sağlanmıştır. Geri kalan yüzdesel değişimler benzer oranlarda tüm illeri kapsamaktadır.

4.2. Yol Analizi Bulguları

Araştırma hipotezlerine uygun olarak ortaya konulan araştırma modeli ve yol analizi bulguları şekil 2'de yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre hizmet deneyimi; şikâyet etme ($\beta=-0.147$), olumsuz ağızdan ağıza iletişim ($\beta=-0.233$) ve kurum değiştirme ($\beta=-0.165$) boyutlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Fakat hizmet deneyimi ile eylemsizlik arasında anlamlı bir etki bulunmamaktadır. Ayrıca hizmet deneyimi, kurum itibarını olumlu ($\beta=0.665$) olarak etkilemektedir.

Şekil 2. Araştırma Modeli ve Yol Analizi Bulguları

Tablo 5'te ise araştırma modelinde ortaya çıkan indirekt etkiler yer almaktadır. Hizmet deneyimi, kurumsal itibar üzerinden olumsuz davranışların tamamı üzerinde negatif indirekt etkiye sahiptir. Böylece, hizmet deneyiminin kurum değiştirmeye olan toplam etkisi $\beta=-0.320$; eylemsizliğe $\beta=-0.162$; şikâyet etmeye $\beta=-0.248$ ve olumsuz ağızdan ağıza iletişime $\beta=-0.359$ olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5. İndirekt Etkiler

	İndirekt Etki
HD* → KI** → KD ^a	-0,155
HD* → KI** → EY ^b	-0,162

HD* → Kİ** → Şİ ^c	-0,100
HD* → Kİ** → OAAİ ^d	-0,126

*Hasta Deneyimi, **Kurumsal İtibar, Kurum Değişirme^a, Eylemsizlik^b, Şikâyet^c, Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim^d

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma, hasta bakış açısı ile hizmet deneyiminin, hastaların olumsuz davranışlarına olan etkisinin belirlenmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu etkide kurumun uzun süreler boyunca inşa ettiği veya kazandığı itibar ile ne şekilde bir rolünün olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma, hastaların hizmet deneyimlerinin nelere yol açabileceğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

İlk olarak hizmet deneyiminin eylemsizlik hariç olmak üzere diğer tüm bağımsız değişkenleri (şikâyet etme niyeti, kurum değişirme ve olumsuz ağızdan ağıza iletişim) negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar araştırmanın H1, H2, H3, H5 hipotezlerini desteklemekte fakat H4 hipotezini desteklememektedir. Literatüre baktığımızda memnun olmayan hastaların (Um ve Lau,2018), algılanan hizmet kalitesinin ve kuruma güvenin olumsuz olması halinde hastaların şikâyetçi (Tosun, 2019) olduklarını göstermektedir. Bu kavramlar doğrudan ve dolaylı olarak hizmet deneyimi ile ilişkilendirilebilir. Hastalar olumsuz hizmet deneyimi yaşadıklarında şikâyet etme niyeti içerisinde olacaklardır. Bu çalışmada bu yönü ile literatürü de desteklemektedir. Bir diğer araştırma sonucu ise hizmet deneyimi ile kurum değişirme niyeti arasındadır. Araştırma bulgularında olumlu hizmet deneyimi yaşamış katılımcıların kurumlarını değişirme niyetlerini azalttığı tespit edilmiştir. Kurum değişirme niyeti birçok açıdan hasta bağlılığının olmaması olarak yorumlanabilir. Hasta bağlılığı üzerine literatürde birçok araştırmanın olduğu görülmektedir. Bu araştırmalar hizmet kalitesi, kurumsal sosyal sorumluluk, hizmet kurtarma, memnuniyet gibi hizmet aldıktan sonra hastaların algılamaları ile şekillendiği ifade edilebilir (Öter ve Doğan Südaş, 2017; Hossain vd., 2019; Boakye vd., 2021).

Araştırmada hizmet deneyiminin etkilediği bir başka değişken ise olumsuz ağızdan ağıza iletişimdir. Ağızdan ağıza iletişim olumlu olduğu takdirde sağlık kurumları için istenen özelliklerden birisi olarak kabul edilebilir. Fakat hizmet deneyiminin olumsuz olması, ağızdan ağıza iletişimin de olumsuz olmasında etkili olmaktadır. Literatürde de benzer şekilde hastaların algıladığı kalite (Zengin vd., 2022), memnuniyetsizlik durumları (Um ve Lau, 2018) ve hizmet deneyimleri (Akbolat vd., 2021) ilişkin algılamaları onların ağızdan ağıza iletişimi davranışında bulunma isteğini etkilediği tespit edilmiştir. Belirtilen çalışmalardaki bulgular, bu araştırmanın kavramlarını doğrudan ilgilendirmemekte fakat hastaların algılamaları üzerinde deneyimin önemli rolü olduğu varsayıldığında bu araştırmanın bulgularıyla ilişkili olduğu kabul edilebilir. Fakat, hizmet deneyiminin eylemsizlik üzerine olan etkisinin istatistiksel açıdan bir anlamı olmadığı tespit edilmiştir. Hastaların sağlık hizmeti aldıklarından sonra pozitif ve negatif davranışlar sergilediği hem bu çalışmada hem de literatürde tespit edilse de (Um ve Lau, 2018; Deshwal ve Bhuyan, 2018; Hefner vd., 2019) eylemsizlik üzerine bir sonuç elde edilememiştir.

Son olarak çalışmada aracı değişken olarak kurumsal itibar kullanılmıştır. Bu değişkenin seçilmesinin sebebi hastaların algılamalarını ve deneyimlerini pozitif ve negatif olarak değiştirmesi ve kavramlar ile ilişkisinin güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırma sonuçlarında kurumsal itibar, hizmet deneyiminin şikâyet etme niyeti, kurum değişirme ve olumsuz ağızdan ağıza iletişime olan negatif etkiyi güçlendirdiğini ve eylemsizlik üzerinden istatistiksel açıdan anlamlı bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde doğrudan hastane itibarının bu aracı etkisine ilişkin araştırmalara rastlanmamaktadır. Fakat dolaylı olarak kurum itibarının hastaların davranışlarına etkilerinin olduğu tespit edilmiştir (Akbolat vd, 2022; İslam vd., 2021). Bu açıdan araştırma bulguları literatürden elde edilen bilgileri desteklemektedir.

Bu araştırma sonuçları birkaç açıdan literatüre ve uygulayıcılara katkılar sunmaktadır. İlk olarak hastaların deneyimleri son derece önemlidir. Hastaların yaşadıkları olumsuz deneyimler şikâyet davranışına yol açmaktadır. Bu şikâyetlerin yönetilebilmesi veya yönetilememesi hastaların alacakları bir sonraki tepkileri belirlemek için önemli olabilir. İkinci olarak ise hastalar olumlu deneyimlere sahip olmaları halinde kurumlarını değiştirme ve diğer hastaneleri inceleme ve deneyimleme yolunu tercih etmemektedir. Bu durum, yüksek rekabet koşulları içerisinde sürdürülebilirliklerini sağlamaya çalışan kurumlar için en önemli faktörlerden birisi olarak kabul edilebilir. Ayrıca yeni hastaları kuruma çekme olgusu olarak düşünülebilir. Bu araştırmanın üçüncü önemli sonucu ise hizmet deneyiminin olumsuz ağızdan ağıza iletişimi azalttığı yönündedir. Bu durum mevcut hastaların çevrelerine kurumu kötülemediklerini göstermekte ve olumlu şekilde tavsiye ettikleri şekilde yorumlanabilir. Dolaylı olarak henüz hasta olmayan bireyler kurumu ileride tercih edebilir. Kurumsal itibar, hizmet deneyiminin hastaların olumsuz davranışlarına olan etkisinde artırıcı bir güce sahiptir. Bu sonuç neticesinde sağlık hizmeti alan hastaların, hastaneleri yalnızca son olayların nezdinde değil, itibarları açısından da değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Sağlık kurumunun sahip olduğu olumlu itibar sayesinde hastaların şikâyet etme davranışını azalttığını, hastaneyi değiştirmediklerini ve çevrelerine hastaneyi kötülemediklerini ifade edebiliriz. Dolayısıyla hastane yöneticilerinin kurumsal itibarı sürekli olarak denetlemeleri, düzenlemeleri ve doğru sinyalleri hastalarına göndermeleri önemlidir. Ayrıca, her bir hasta için hastanenin randevu kısmından hastalığının sona ermesine kadar olan tüm süre boyunca hizmet deneyiminin olumlu geçmesi için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Sonuç olarak hizmet deneyimine önem veren hastanelerin rakiplerine göre avantaj sahibi olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca araştırma sonuçlarına istinaden bir takım yeni çalışmalara ilham kaynağı olacağı düşünülmektedir. İlk olarak bu çalışma sonuçları tekrarlanmalı ve sonuçlar karşılaştırılmalıdır. Bu karşılaştırma esnasında sadece kamu hastaneleri, özel hastaneler ve eğitim araştırma hastanelerine göre modelin tekrarlanması önerilmektedir. Böylece kişilerin tercih ettikleri hastane tipine göre araştırma sonuçları hakkında daha kesin sonuçlar elde edebilecektir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. İlk sınırlılığı katılımcılara yönetilen ifadelerin hastaların doğru anladıkları varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca, genellenebilirliği noktasında her ne kadar büyük şehirlerden katılımcı sayısı yüksek olsa da, hastaların hastane seçimine ilişkin sınırlılıklar yani bir şehirde özel hastanenin olmaması veya az sayıda olması gibi katılımcıların tercihlerinde sınırlılıklara sebebiyet verecektir. Bu durum önemli bir araştırma sınırlılığı oluşturmakla beraber yeni araştırmalar için birtakım fikirlerde verebilmektedir. İllerin gelişmişlik seviyelerine göre araştırmanın tekrarlanması ve farklılıkların ölçülmesi bu manada önerilebilir. İkinci olarak ise araştırma belirli tarihler arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları bu açıdan zamansal (kesitsel) birtakım sonuçlar göstermiş olabilir. Üçüncü araştırma kısıtı ise itibarın tek boyut olarak ele alınmasıdır. Literatürde bir kurumun itibarını tüm paydaşların görüşlerinin bir parçası olarak ele alınabilmektedir. Bu çalışmada sadece hastaların hastanelere ilişkin görüşleri ele alınmıştır. Son olarak ise gelir seviyesi araştırmada önemli bir değişken olarak kabul edilebilir. Kişilerin gelirlerine göre gitmeyi tercih ettikleri hastaneler, itibar algılamaları ve deneyimleri farklılık gösterebilir. Bu açıdan gelir seviyesinin değişkenler üzerinde görece etkisin ne olacağı araştırma sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

Etik Beyan

“Hizmet Deneyimi Sonucu Olumsuz Hasta Davranışlarında Algılanan Kurumsal İtibarın Aracı Rolü” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışmanın verileri toplanmadan önce Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulunun 06.07.2022 tarihli ve 19/129/13 sayılı etik kurul iznine sahiptir sayılı onay alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere eşit katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M., Amarat, M., Ünal, Ö., and Sütlü, E. S. (2022). The mediating role of hospital reputation in the effect of doctor reputation on patients loyalty. *International Journal of Healthcare Management*, 1–7. doi: [10.1080/20479700.2022.2062853](https://doi.org/10.1080/20479700.2022.2062853)
- Akbolat, Mahmut, Sezer, C., Ünal, Ö., and Amarat, M. (2021). The mediating role of patient satisfaction in the effect of patient visit experiences on word-of-mouth intention. *Health Marketing Quarterly*, 38(1), 12–22. doi: [10.1080/07359683.2021.1947080](https://doi.org/10.1080/07359683.2021.1947080)
- Amorim, M., ve Bashashi Saghezchi, F. (2014). An investigation of service quality assessments across retail formats”. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 6(3), 221–236. doi: [/10.1108/ijqss-02-2014-0015](https://doi.org/10.1108/ijqss-02-2014-0015)
- Bansal, H. S., ve Voyer, P. A. (2000). Word-of-mouth processes within a service purchase decision context”. *Journal of Service Research*, 3(2), 166–177. doi: [10.1177/109467050032005](https://doi.org/10.1177/109467050032005)
- Barnett, M. L., Jermier, J. M., and Lafferty, B. A. (2006). Corporate reputation: the definitional landscape”. *Corporate Reputation Review*, *Cilt*, 9(1), 26–38. doi: [10.1057/palgrave.crr.1550012](https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550012)
- Berry, L. L., Wall, E. A., and Carbone, L. P. (2006). Service clues and customer assessment of the service experience: lessons from marketing”. *Academy of Management Perspectives*, 20(2), 43–57. doi: [10.5465/AMP.2006.20591004](https://doi.org/10.5465/AMP.2006.20591004)
- Boakye, K. G., Qin, H., Blankson, C., Hanna, M. D., and Prybutok, V. R. (2021). Operations-oriented strategies and patient satisfaction: the mediating effect of service experience. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 13(3), 395–416. doi: [10.1108/ijqss-11-2020-0186](https://doi.org/10.1108/ijqss-11-2020-0186)
- Bone, P. F. (1995). Word-of-mouth effects on short-term and long-term product judgments. *Journal of Business Research*, 32(3), 213–223. doi: [10.1016/0148-2963\(94\)00047-i](https://doi.org/10.1016/0148-2963(94)00047-i)
- Bousnina, Z., ve Zaiem, I. (2019). Patient’s reaction after health-care service failure: qualitative study. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 13(1), 68–83. doi: [10.1108/ijphm-08-2017-0047](https://doi.org/10.1108/ijphm-08-2017-0047)
- Bozkurt, Ö., ve Yurt, İ (2015). Kurumsal İtibar Yönetimi Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Akademik Personel Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (15). doi: [10.18092/ijeas.51243](https://doi.org/10.18092/ijeas.51243)
- Bravo, R., Martinez, E., and Pina, J. M. (2019). Effects of service experience on customer responses to a hotel chain. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(1), 389–405. doi: [10.1108/ijchm-09-2017-0569](https://doi.org/10.1108/ijchm-09-2017-0569)
- Cengiz, H., ve Özkara, B. Y. (2016). The effects of materialism, self-congruity, individualism on attitude toward and intention to share personalized advertisement on social network sites. *Business & Management Studies: An International Journal*, 4(1), 24–47. doi: [10.15295/bmij.v4i1.131](https://doi.org/10.15295/bmij.v4i1.131)

- Amarat, M. & Güneş, D. (2023). Hizmet Deneyimi Sonucu Olumsuz Hasta Davranışlarında Algılanan Kurumsal İtibarın Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 348-363.
- Chun, R. (2005). Corporate reputation: Meaning and measurement. *International Journal of Management Reviews*, 7(2), 91–109. doi: 10.1111/j.1468-2370.2005.00109.x
- Day R. L., Landon E. L. (1977) Toward a theory of consumer complaining behavior. İçinde: Woodside A., Sheth J., Bennet P. (Eds) *Consumer and industrial buying behavior*. North Holland, New York
- Deniz, S. (2020). The relationship between perception of corporate reputation and turnover intention: Results from Turkey. *Journal of Health Management*, 22(1), 103–113. doi: 10.1177/0972063420909200
- Deshwal, P., and Bhuyan, P. (2018). Cancer patient service experience and satisfaction. *International Journal of Healthcare Management*, 11(2), 88–95. doi: 10.1080/20479700.2016.1238601
- Edvardsson, B. (2005). Service quality: beyond cognitive assessment”. *Managing Service Quality*, 15(2), 127–131. doi: /10.1108/09604520510585316
- Fombrun, C. J. (1996). *Reputation: Realizing Value From the Corporate Image*. Harvard Business Scholl Press.
- Grewal, D., Levy, M., and Kumar, V. (2009). Customer experience management in retailing: An organizing framework. *Journal of Retailing*, 85(1), 1–14. doi: 10.1016/j.jretai.2009.01.001
- Gülmez, M. (2010). Ağızdan Ağıza İletişim ve Pazarlama. Varinli ve Çatı (Editörler), *Güncel Pazarlama Yaklaşımlarından Seçmeler* içinde Detay Yayıncılık: Ankara
- Hefner, J. L., McAlearney, A. S., Spatafora, N., and Moffatt-Bruce, S. D. (2019). Beyond patient satisfaction: Optimizing the patient experience. *Advances in Health Care Management*, 18. doi: 10.1108/S1474-823120190000018010
- Herr, P. M., Kardes, F. R., and Kim, J. (1991). Effects of word-of-mouth and product-attribute information on persuasion: An accessibility-diagnostics perspective. *The Journal of Consumer Research*, 17(4), 454. doi: 10.1086/208570
- Holbrook, M. B., ve Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. *The Journal of Consumer Research*, 9(2), 132. doi: 10.1086/208906
- Hossain, M. S., Yahya, S. B., & Khan, M. J. (2019). The effect of corporate social responsibility (CSR) health-care services on patients’ satisfaction and loyalty-a case of Bangladesh. *Social Responsibility Journal*. doi: 10.1108/SRJ-01-2018-0016
- Inman, J. J., Dyer, J. S., ve Jia, J. (1997). A generalized utility model of disappointment and regret effects on post-choice valuation. *Marketing Science*, 16(2), 97–111. doi: 10.1287/mksc.16.2.97
- Islam, T., Islam, R., Pitafi, A. H., Xiaobei, L., Rehmani, M., Irfan, M., and Mubarak, M. S. (2021). The impact of corporate social responsibility on customer loyalty: The mediating role of corporate reputation, customer satisfaction, and trust. *Sustainable Production and Consumption*, 25, 123–135. doi: 10.1016/j.spc.2020.07.019
- Jaakkola, E., Helkkula, A., ve Aarikka-Stenroos, L. (2015). Service experience co-creation: conceptualization, implications, and future research directions”. *Journal of Service Management*, 26(2), 182–205. <https://doi.org/10.1108/JOSM-12-2014-0323>
- Karagöz, Y. (2014), “SPSS 21.1 Uygulamalı Biyoistatistik”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

- Amarat, M. & Güneş, D. (2023). Hizmet Deneyimi Sonucu Olumsuz Hasta Davranışlarında Algılanan Kurumsal İtibarın Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 348-363.
- Kaur, P., ve Sharma, S. K. (2015). A measure of consumer complaining behaviour in service çindustry: scale validation. *Paradigm*, 19(1), 37–51. doi: 10.1177/0971890715585200
- Khadir, F., Swamynathan, R., ve Ali, A. M. (2016). Antecedents of inpatient complaining behavior. *Studies on Ethno-Medicine*, 10(3), 325–335. doi: 10.1080/09735070.2016.11905504
- Klaus, P., ve Maklan, S. (2012). EXQ: a multiple-item scale for assessing service experience. *Journal of Service Management*, 23(1), 5–33. doi: /10.1108/09564231211208952
- Li, T., Liu, F., ve Soutar, G. N. (2021). Experiences, post-trip destination image, satisfaction and loyalty: a study in an ecotourism context”. *Journal of Destination Marketing and Management*, 19. doi: 10.1016/j.jdmm.2020.100547
- Maute, M. F., ve Forrester, W. R., Jr. (1993). The structure and determinants of consumer complaint intentions and behavior. *Journal Of Economic Psychology*, 14(2), 219–247. doi: /10.1016/0167-4870(93)90001-2
- Osei-Frimpong, K., Wilson, A., and Owusu-Frimpong, N. (2015). Service experiences and dyadic value co-creation in healthcare service delivery: a CIT approach”. *Journal of Service Theory and Practice*, 25(4), 443–462. doi: /10.1108/JSTP-03-2014-0062
- Öter, V., ve Südaş, H. D. (2017). Algılanan Hizmet Kalitesinin Hasta Bağlılığı Üzerine Etkisi: Devlet Hastanesi Üzerine Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 43–57.
- Özaslan, Y., ve Uygur, S. M. (2014). Negatif ağızdan ağıza iletişim (Wom) ve elektronik ağızdan ağıza iletişim (E-Wom): Yiyecek-içecek işletmelerine yönelik bir araştırma. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 3.
- Özkan, O. (2017). Sağlık hizmetlerinde hasta odaklı yaklaşım: hasta katılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1759-1770. doi: 10.17218/hititsosbil.295427
- Ro, H. (2014). Complaint, patience, and neglect: responses to a dissatisfying service experience. *Service Business*, 8(2), 197–216. doi: 10.1007/s11628-013-0193-y
- Sandström, S., Edvardsson, B., Kristensson, P., ve Magnusson, P. (2008). Value in use through service experience. *Managing Service Quality. An International Journal*, 18(2), 112–126. doi: 10.1108/09604520810859184
- Singh, J. (1988). Consumer Complaint Intentions and Behavior: Definitional and Taxonomical Issues. *Journal of Marketing*, 52(1), 93. doi: 10.2307/1251688
- Smith, R. C., ve Hoppe, R. B. (1991). The patient’s story: integrating the patient- and physician-centered approaches to interviewing. *Annals of Internal Medicine*, 115(6), 470–477. doi: 10.7326/0003-4819-115-6-470
- Taylor, K. (1997). A regret theory approach to assessing consumer satisfaction. *Marketing letters*, 8(2), 229-238. doi: 10.1023/A:1007966621364
- Torres, E., Vasquez-Parraga, A. Z., ve Barra, C. (2009). The path of patient loyalty and the role of doctor reputation. *Health Marketing Quarterly*, 26(3), 183-197. doi: 10.1080/07359680903263565
- Tosun, N. (2019). Kuruma güven ve algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyete etkilerinin ölçülmesinde şikâyet yönetiminin aracılık rolü: Bir üniversite hastanesi örneği. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Amarat, M. & Güneş, D. (2023). Hizmet Deneyimi Sonucu Olumsuz Hasta Davranışlarında Algılanan Kurumsal İtibarın Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 348-363.

TÜİK. (2022). <https://www.tuik.gov.tr> adresinden 19 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.

Um, K. H., ve Lau, A. K. W. (2018). Healthcare service failure: how dissatisfied patients respond to poor service quality. *International Journal of Operations & Production Management*, 38(5), 1245–1270. doi: 10.1108/ijopm-11-2016-0669

Verhoef, P. C., Lemon, K. N., Parasuraman, A., Roggeveen, A., Tsiros, M., and Schlesinger, L. A. (2009). Customer experience creation: Determinants, dynamics and management strategies. *Journal of Retailing*, 85(1), 31–41. doi: 10.1016/j.jretai.2008.11.001

Vinagre, M. H., ve Neves, J. (2008). The influence of service quality and patients' emotions on satisfaction". *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 21(1), 87–103. doi: 10.1108/09526860810841183

Wolf JA, Niederhauser V, Marshburn D ve LaVela SL. (2014). Defining patient experience. *Patient Experience Journal*, 1(1), 7–19. doi: 10.35680/2372-0247.1004.

Walker, K. (2010). A systematic review of the corporate reputation literature: Definition, measurement, and theory. *Corporate Reputation Review*, 12(4), 357–387. doi: 10.1057/crr.2009.26

Zeelenberg, M., ve Pieters, R. (2004). Beyond valence in customer dissatisfaction: A review and new findings on behavioral responses to regret and disappointment in failed services. *Journal of Business Research*, 57(4), 445–455. doi: 10.1016/S0148-2963(02)00278-3

Zeithaml, V. A., Berry, L. L., ve Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality". *Journal of Marketing*, 60(2), 31–46. doi: 10.1177/002224299606000203

Zengin, Y., Divanoğlu, S. U., ve Sağlam, Ş. (2022). Sosyal Medya, Algılanan Kalite Ve Ağızdan Ağıza İletişimin Hastane Marka İmajıyla İlişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 23–41. doi: /10.30794/pausb.992507

Genişletilmiş Öz

Hizmet Deneyimi Sonucu Olumsuz Hasta Davranışlarında Algılanan Kurumsal İtibarın Aracı Rolü

Amaç: Bu çalışma, hizmet deneyiminin bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek dört olumsuz davranışsal tepkiye (şikâyet etme, değiştirme, olumsuz ağızdan ağza iletişim ve atalet) odaklanmıştır. Ayrıca hizmet deneyiminin olumsuz davranışsal tepkiler üzerindeki etkisinde kurumsal itibarın aracılık rolü incelenmiştir. Bu nedenle bu çalışma, hizmet deneyimi ile olumsuz hasta davranışları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide kurumsal itibarın aracı rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Bu çalışma, hastaların hizmet deneyimleri, kurumsal itibar algıları ve olumsuz hasta davranışlarının kesitsel bir çalışması olarak tasarlanmıştır. Araştırma evreni, Türkiye'de son bir yılda sağlık hizmetlerinden yararlanan tüm bireyleri içermektedir. Araştırma kapsamında toplam 844 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, katılımcıların demografik özelliklerini içeren üç ifadeden (yaş, cinsiyet, hastane türü) oluşmaktadır. İkinci bölüm, olumsuz davranışsal tepki ölçeğidir. Ölçek atalet, şikâyet, olumsuz ağızdan ağza iletişim ve değiştirme boyutlarını içermektedir ve 14 ifadeden oluşmaktadır. Diğer yandan hizmet deneyimi ölçeği kullanılmıştır. Ölçek dört ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Son olarak anket formunda kurumsal itibar ölçeği kullanılmıştır. Kurumsal itibar ölçeği, dört ifadeden oluşmaktadır. Katılımcılara gönderilen anket formu beşli Likert tipinde (1'den 5'e kadar "Kesinlikle Katılmıyorum", "Kesinlikle Katılıyorum") tasarlanmıştır. Araştırma amaçları için tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi ve yol analizi kullanılmıştır. Ayrıca çalışmanın geçerliliğini sağlamak için DFA, CR ve AVE değerleri dikkate alınmıştır.

Bulgular: Araştırmaya katılanların yaş ortalaması 30.92 +/- 14.06 olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %65'i (549) erkektir. Araştırmaya katıldıkları illere bakıldığında Türkiye'de var olan her ilden katılımcılar yer almakta, yoğunluklu olarak ise İstanbul (%19,3), Ankara, (%7.1) ve İzmir (%5.3) illerinden katılım sağlandığı görülmektedir. Geri kalan yüzdesel değişimler benzer oranlarda tüm illeri kapsamaktadır. Hastaların ölçek ifadelerini değerlendirirken düşündükleri hastanelerin %34.8'i eğitim ve araştırma hastaneleri, %18.8'i özel hastaneler ve son olarak %46.3'ü kamu hastaneleri olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda hizmet deneyiminin; şikâyet etme ($\beta=-0.147$), olumsuz ağızdan ağza iletişim ($\beta=-0.233$) ve kurum değiştirme ($\beta=-$

0.165) boyutlarını olumsuz olarak etkilediği tespit edilmiştir. Fakat hizmet deneyimi ile eylemsizlik arasında anlamlı bir etki bulunmamıştır. Ayrıca hizmet deneyimi, kurum itibarını olumlu ($\beta=0.665$) olarak etkilemektedir. Hizmet deneyimi, kurumsal itibar üzerinden olumsuz davranışların tamamı üzerinde negatif indirekt etkiye sahiptir. Böylece, hizmet deneyiminin kurum değiştirmeye olan toplam etkisi $\beta=-0.320$; eylemsizliğe $\beta=-0.162$; şikâyet etmeye $\beta=-0.248$ ve olumsuz ağızdan ağıza iletişime $\beta=-0.359$ olarak tespit edilmiştir.

Sonuç: Mevcut araştırma sonucunda hizmet deneyiminin eylemsizlik hariç olmak üzere diğer tüm bağımsız değişkenleri (şikâyet etme niyeti, kurum değiştirme ve olumsuz ağızdan ağıza iletişim) negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Yani hastalar, sağlık hizmeti sürecinde yaşamış oldukları olumsuz deneyimler sonucunda resmî kurumlara şikâyette bulunma, hizmet aldıkları sağlık kuruluşunu bir daha tercih etmeyip başka bir sağlık kuruluşundan sağlık hizmeti alma ve çevresindeki yakınlarına hizmet aldığı sağlık kuruluşunu olumsuz etkileyecek şekilde olumsuz deneyiminden bahsetme niyetinde olacaklardır. Ağızdan ağıza iletişim olumlu olduğu taktirde sağlık kurumları için istenen özelliklerden birisi olarak kabul edilebilir. Fakat hizmet deneyiminin olumsuz olması, ağızdan ağıza iletişimin de olumsuz olmasında etkili olmaktadır. Literatür incelendiğinde araştırma bulgularını destekleyen çalışmaların olduğu görülmektedir. Ayrıca Hizmet deneyiminin olumsuz davranışsal tepkilere olan etkisinde kurumsal itibarın aracı rolü incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda kurumsal itibar, hizmet deneyiminin şikâyet etme, kurum değiştirme ve olumsuz ağızdan ağıza iletişime olan negatif etkiyi güçlendirdiğini ve eylemsizlik üzerinden istatistiksel açıdan anlamlı bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda hasta deneyimlerinin son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Hastaların deneyimleri son derece önemlidir. Çünkü araştırma sonucunda görüldüğü gibi hastaların yaşadıkları olumsuz deneyimler şikâyet, kurum değiştirme ve olumsuz ağızdan ağıza iletişime yol açabilmektedir. Şikâyetlerin yönetilebilmesi veya yönetilememesi hastaların alacakları bir sonraki tepkileri belirlemek için önemli olabilir. Hastalar olumlu deneyimlere sahip olmaları halinde kurumlarını değiştirme ve diğer hastaneleri inceleme ve deneyimleme yolunu tercih etmemektedir. Bu durum, yüksek rekabet koşulları içerisinde sürdürülebilirliklerini sağlamaya çalışan kurumlar için en önemli faktörlerden birisi olarak kabul edilebilir. Ayrıca hizmet deneyiminin olumsuz ağızdan ağıza iletişimi azaltmaktadır. Bu durum mevcut hastaların çevrelerine kurumu kötülemediklerini göstermekte ve olumlu şekilde tavsiye ettikleri şekilde yorumlanabilir. Kurumsal itibar, hizmet deneyiminin hastaların olumsuz davranışlarına olan etkisinde arttırıcı bir güce sahiptir. Bu sonuç neticesinde sağlık hizmeti alan hastaların, hastaneleri yalnızca son olayların nezdinde değil, itibarları açısından da değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Sonuç olarak hizmet deneyimine önem veren hastanelerin olumsuz davranışlardan kaynaklı doğabilecek maddi ve manevi zararları engelleyebileceği ve rakiplerine karşı avantaj sahibi olabileceği düşünülmektedir.

Extended Abstract

The Mediating Role of Perceived Institutional Reputation in Negative Patient Behaviors as a Result of Service Experience

Aim: This study focused on four negative behavioral responses that may occur as a result of service experience (complaining, switching, negative word of mouth, and inertia). In addition, the mediating role of corporate reputation in the effect of service experience on negative behavioral responses is examined. Therefore, this study aims to determine the relationship between service experience and negative patient behaviors and the mediating role of corporate reputation in this relationship.

Method: This study was designed as a cross-sectional study of patients' service experiences, perceptions of corporate reputation, and negative patient behaviors. The research population includes all individuals who used health services in Turkey last year. A total of 844 participants were reached within the scope of the research. The questionnaire form used within the scope of the research thus consists of four parts. The first part consists of three statements (age, gender, hospital type) containing the demographic characteristics of the participants. The second part is the negative behavioral response scale. The scale includes the dimensions of inertia, complaining, negative word of mouth, and switching and consists of 14 statements. On the other hand, the scale of service experience was used. The scale consists of four statements and one dimension. Finally, the corporate reputation scale was used in the questionnaire form. The scale consists of four statements. The questionnaire form sent to the participants was designed as a five-point Likert type (from 1 to 5, "Totally Disagree," "Totally Agree"). Descriptive statistics, correlation analysis, and path analysis were used for research purposes. In addition, CFA, CR, and AVE values were taken into account to ensure the study's validity.

Findings: The average age of the participants in the study was determined as 30.92 +- 14.06. 65% (549) of the participants were male. Considering the provinces they participated in the research, there are participants from every province in Turkey, and it is seen that the majority of participants are from Istanbul (19.3%), Ankara, (7.1%) and İzmir (5.3%). It was determined that 34.8% of the patients had experience in a training and research

hospital, 18.8% in a private hospital and 46.3% in a public hospital. As a result of the analysis it was determined that the service experience negatively affects the dimensions of complaining ($\beta=-0.147$), negative word of mouth communication ($\beta=-0.233$) and switching ($\beta=-0.165$). However, no significant effect was found between service experience and inertia. In addition, service experience effects corporate reputation positively ($\beta=0.665$). Service experience has a negative indirect effect on all negative behaviors through corporate reputation. Thus, the total effect of service experience on organizational change $\beta=-0.320$; to inertia $\beta=-0.162$; $\beta=-0.248$ to complain and $\beta=-0.359$ to negative word of mouth communication.

Conclusion: As a result of the current research, it has been determined that service experience negatively affects all other independent variables (intention to complain, changing institution, and negative word of mouth) except inertia. In other words, as a result of the negative experiences they have had during the health service process, the patients will intend to make a complaint to the official institutions, not prefer the health institution they receive service from again, receive health service from another health institution, and talk to their relatives about their negative experience in a way that will negatively affect the health institution from which they receive service. If word-of-mouth communication is positive, it can be considered as one of the desired features for health institutions. However, a negative service experience is also effective in negative word-of-mouth communication. When the literature is examined, it is seen that there are studies supporting the research findings. In addition, the mediating role of corporate reputation in the effect of service experience on negative behavioral reactions was examined. As a result of the analysis, it was determined that corporate reputation, and service experience strengthen the negative effect on complaining, changing institutions, and negative word-of-mouth communication, and have a statistically significant effect on inaction. As a result of the research, it is understood that patient experiences are extremely important. Patients' experiences are extremely important. Because as seen as a result of the research, the negative experiences of the patients can lead to complaints, changing institutions, and negative word-of-mouth communication. Managing or failing to manage complaints may be important in determining the next response patients will receive. If patients have positive experiences, they do not prefer to change their institutions and to examine and experience other hospitals. This situation can be considered as one of the most important factors for institutions trying to ensure their sustainability in high competitive conditions. It also reduces the negative word of mouth of the service experience. This shows that the current patients do not disparage the institution and can be interpreted as they recommend it positively. Corporate reputation has an increasing power in the effect of service experience on the negative behaviors of patients. As a result of this result, it is understood that patients who receive health services evaluate hospitals not only in terms of recent events but also in terms of their reputations. As a result, it is thought that hospitals that attach importance to service experience can prevent material and moral damages that may arise from negative behaviors and have an advantage over their competitors.

28 Şubat Sürecinin Ekonomik ve Siyasi Arka Planı Üzerine Notlar

Muhittin IŞIK*

Öz

Bu çalışma, 28 Şubat sürecinin finansal ve siyasi boyutunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. 28 Şubat sürecini ele alan çalışmalar irdelendiğinde sürecin ekonomik ve siyasi boyutuna detaylı bir şekilde yer veren akademik çalışmaların sayısının son derece yetersiz kaldığı görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olan 28 Şubat sürecinin iktisadi ve siyasi açıdan analizi yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle 28 Şubat süreci hakkındaki iddialara yer verilmiş, sonrasında ise sürecin arka planı ve yansımaları aydınlatılmaya çalışılmıştır. 28 Şubat süreci, fiilen 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısıyla alınan kararlarla başlatılsa da sürecin köklerinin çok eskilere uzandığı ileri sürülebilir. 28 Şubat'ın ekonomik-politik bir süreç olduğu ifade edilmektedir. Başka bir anlatımla, 28 Şubat süreci; siyasi, askeri, sosyal, hukuki boyutunun yanı sıra ekonomik boyutları olan karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin iktisadi boyutu 1980'li yıllarda başlamaktadır. 1980'li yıllarda temeli atılan Anadolu'nun muhafazakâr sermayesi, Refahiyol Hükümeti döneminde giderek güçlenmiş, büyük sermaye çevrelerinin, ordunun ve medyanın hedefi olmuştur. Sermaye çevrelerinin aktif rol aldıkları süreçte, silahlı/kanlı bir müdahale söz konusu olmamış; ancak sürecin sebep olduğu ekonomik zararın milyar dolarları bulduğu tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat, Postmodern Darbe, 28 Şubat'ın Arka Planı, 28 Şubat Ekonomisi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Notes On The Economic And Political Background Of The 28 February Process

Abstract

This study aims to reveal the financial and political dimension of the February 28 process. The number of academic studies that detailed the economic and political dimension of the process when the studies addressing the 28 February process are examined is extremely inadequate. Therefore, this study conducted an economic and political analysis of the February 28 process, a turning point in Turkish political life. In this context, allegations about the 28 February process were first included and then the background and repercussions of the process were enlightened. Although the 28 February process was actually initiated NSC meeting on 28 February 1997, It can be argued that the roots of the process go back a long way. February 28 is said to be an economic-political process. In other words, the 28 February process; it is a complex process with political, military, social, legal dimension as well as economic dimensions. The economic dimension of this process began in 1980s. Anatolia's conservative capital, which was grounded in the 1980s, became increasingly powerful during the Refahiyol Government and became the target of large capital circles, the military and the media. There was no armed/bloody intervention in the process in which capital circles took an active role; however the economic damage caused by the process is estimated to amount to billions of dollars.

Keywords: February 28, Postmodern Coup, Background Of February 28, February 28 Economy.

Article Type: Research Article

* Dr., Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, muhittin.isik.kou@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0002-8477-4622

1. GİRİŞ

Ülke ve toplumlara derin bir şekilde etkileyen darbeler yatırım alanı, gelecek beklentileri ve hukuk devleti algısını zedeleyerek ekonomiye de ciddi şekilde zarar vermiştir (Ünay ve Dilek, 2017: 8). Bu bağlamda askeri darbeler ağırlıklı olarak iç politikadaki parti çekişmeleri, politikacıların başarısızlığı, terörün tırmanması vb. etkenlerle ilişkilendirilse de darbelerin esas itibarıyla dünya kapitalist sistemiyle Türkiye'deki ekonomik gelişmelerin çatıştığı durumlarda vuku bulduğu ileri sürülebilir (Altan, 2006: 155). Toplumda ağır travmaya sebebiyet veren darbeler ve siyasal istikrarsızlık durumları iyimser beklentileri zedeleyerek korku, panik ve irrasyonel davranışlara neden olmaktadır. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının raporlarında değinilen negatif değerlendirmeler uluslararası finansal piyasalarda güvensizliği doğurmaktadır (Tatlılıoğlu, Gözütok ve Uysal, 2017: 289).

Gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Türkiye'de de sivil-asker ilişkileri hararetli bir profil sergilemiştir. Bu doğrultuda yakın dönem Türk siyasal yaşamının adeta darbeler tarihini çağrıştırdığını ifade etmek mümkündür (Saygın ve Yamak, 2018: 277). Başka bir anlatımla Türkiye demokrasi tarihinin muhtıra ve darbelerin tarihine paralellik gösterdiği ileri sürülebilir. Türk tarihinde darbelerin kökleri çok partili hayata yeniden geçilen 1946'dan çok daha gerilere uzanmaktadır (Özipek, 2007: 42). Bilindiği gibi geçmişten günümüze uzanan süreçte Türk tarihinde birçok darbeye maruz kalınmıştır. Gerçekleşen askeri müdahalelerin ortak yönleri olmakla birlikte, 28 Şubat darbesi birçok açıdan diğerlerinden farklılık göstermektedir. Bundan dolayı sıklıkla "postmodern darbe" olarak anılmaktadır. Postmoderniteye özgün anlam dünyasına referansla 28 Şubat, yöntem itibarıyla farklılık göstermiştir. 28 Şubat 1997'de yaklaşık dokuz saat süren tarihi MGK toplantısında dönemin başbakanı Necmettin Erbakan ve yardımcısı Tansu Çiller silahlı kuvvetlerce istifaya zorlanmıştır. Bu süreçte askerlerin ifadesiyle "demokrasiye balans ayarı" verilmişti. Süreçte doğrudan silahlı bir müdahale söz konusu olmamış, sokağa çıkma yasağı ilan edilmemiş, can kaybı yaşanmamış, parlamento kapatılmamış, anayasa değiştirilmemiş, siyasi partilerin tamamı kapatılmamış; ancak iktidar değişikliği yaşanmıştır.

Bu doğrultuda 28 Şubat sürecinin temelde antidemokratik bir süreç olduğu ileri sürülebilir. 28 Şubat sürecinde bazı STK'lar (TESK, TİSK, DİSK, TÜRK-İŞ, TOBB), basın-yayın kuruluşları, üniversiteler, sendikalar, sivil bürokrasi, yargı mensupları ve sermaye çevrelerinin desteği alınarak 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararlar Refahiyol Hükümeti'ne dayatılmış, koalisyon ortağı milletvekillerinin baskı ve tehdit altında bırakılarak istifa ettirildikleri ileri sürülmüş, sonunda seçilmiş bir hükümet işlevsiz bırakılarak istifaya zorlanmıştır (TBMM, 2012: 919). Bu çerçevede 28 Şubat yöntem itibarıyla kendisinden önce gerçekleştirilmiş askeri müdahalelerden ayrılmaktadır. Bu farklılığı konjonktürel gelişmelerden bağımsız düşünmek son derece güçtür.

Yukarıda anlatılanlar ışığında 21. yüzyılda devlet geleneğinde az gelişmişlik özelliğini işaret eden baskıcı-müdahaleci hareketlerin küresel düzeyde müşahade edilen konjonktürel gelişmelerden etkilenerek şekil değiştirdiği ileri sürülebilir (Öcal, 2009: 2).

Literatür taraması yöntemi aracılığıyla 28 Şubat sürecinin ana hatlarıyla analiz edildiği bu çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve sunulmuş sonrasında ise sürecin arka planı, siyasal ve ekonomik sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu şekilde tüm ezberleri bozan, alışlagelmiş müdahalelerden ayrılan 28 Şubat darbesi/süreci farklı boyutlarıyla irdelenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: 28 ŞUBAT NEDİR, NE DEĞİLDİR?

Her şeyden önce 28 Şubat denilince anlaşılması gereken hususlar farklı bir perspektifle insanlığın kadim zamanlarından beri mevcut olan ve insanlık vücut buldukça da eksilmeyecek bazı beşeri tutum ve değerlere tekabül etmektedir (Aktay, 2012: 31). 28 Şubat'ın Müslümanlar tarafından yapılmış bir tanım olmaktan ziyade dış bir tanımlama olarak günümüzde milat hâline getirilmiş bir tarihi simgelediği ileri sürülebilir. 28 Şubat ile birlikte beliren hususlar Kemalizm'e değil, özellikle globalleşmiş bir dünyanın yeni realitesiyle çelişen itiraz odağının temsilcisi konumundaki Müslümanların değişimini tarif ettiği söylenebilir (Arslan, 2012: 47). Alışlagelmiş, genel geçer mantıksal anlayışın bir ürünü teşkil etmeyen (Aydın, 2012: 58) 28 Şubat, ordunun direkt yönetime el koyduğu bir anlayışla gerçekleşmemiştir. Bu durumun esas sebebinin dünya ile çok yönlü ilişkiler kurmuş Türkiye'nin gelinen noktada bu denli bir darbenin yapılmasına imkân verecek uygun bir zeminin olmayışı olduğu söylenebilir. Dahası artık 1980 öncesindeki kapalı toplum yapısı da söz konusu değildi (Bostancı, 2012: 88).

28 Şubat'ın ne olduğuna ilişkin mutlak bir tanımlama yapmak son derece güç olmakla birlikte 28 Şubat'a dair iddia ve görüşleri aşağıdaki gibi iki ayrı kategoride ele alabiliriz. Birinci kategorideki görüş ve iddialar, kabaca 28 Şubat'ın *darbe* olduğu yönündeyken; ikinci kategoride 28 Şubat'ın darbe olmadığına ilişkin görüş ve iddialar yer almaktadır.

Tablo 1. 28 Şubat Hakkında Ortaya Atılan Görüş ve İddialar

I.	II.
Modern askeri darbe	Süreç (Bitmiş bir süreç, devam eden bir süreç)
Postmodern darbe	Muhtıra
Kara darbe	Kanunların uygulaması
Yumuşak darbe	Antidemokratik bir uygulama
Ekonomik darbe	Olgu
	İslâm'ı azaltma projesi
	Karanlık dönem
	Örtülü müdahale

Kaynak: Işık, 2023: 213

Yukarıda belirtildiği gibi 28 Şubat hakkında farklı değerlendirmeler yapılmışsa da kanaatimizce 28 Şubat bir muhtıra ya da anayasal çerçevede gerçekleştirilmiş bir müdahale değil, illegal zeminde yapılmış bir darbedir.

3. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN ARKA PLANI

28 Şubat darbesi adını 28 Şubat MGK'sından alsa da sürecin daha önceden başladığı öne sürülebilir (Karalı, 2005: 215). Bu kapsamda 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı sonrasında (Işık, 2019: 125) yayımlanan muhtıra dışında kesin bir tarihi bulunmayan (Akin, 2016: 37-38) 28 Şubat sürecinin düşünsel temellerini Osmanlı'nın son dönemlerinde boy gösteren modernleşme projesine kadar eskiye götürenler (Işık, 2018: 3) olmakla birlikte, sürecin 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle (Öcal, 2009: 15; Işık, 2018: 6) ya da 24 Aralık 1995 genel seçimleriyle başlatılabileceğini (Gülmez, 2014: 74) ileri sürenler de mevcuttur.

Daha genel bir çerçevede ele alınacak olursa 28 Şubat sürecinin arka planının anahtar kelimeleri (keywords'leri) şu şekilde sıralanabilir:

- Osmanlı devletinin son zamanlarında görülen modernleşme hareketleri
- Menderes Dönemi,
- Özal Dönemi,
- 1980'lerden sonra İslâmcı hareketlerin yükselişe geçmesi,

- Kısa ömürlü koalisyon hükümetlerinin başarısızlıkları,
- Ekonomik ve siyasi krizler,
- 1991, 1994 ve 1995 yıllarında yapılan seçimlerde Refah Partisi'nin giderek güçlenmesi.

Yukarıda değinilen olay ve olguların 28 Şubat sürecini şekillendirdiği ifade edilebilir. Son tahlilde 28 Şubat'ın üzerine inşa edildiği “irtica” kavramının köklerinin çok eskilere dayandığı da bir gerçektir. Bundan dolayı 28 Şubat'ı 28 Şubat 1997 tarihinde toplanan MGK kararlarının mahiyetiyle sınırlanamamak gerekir. Kaldı ki 28 Şubat bir olay değil, bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

3.1. 28 Şubat Sürecinin Ekonomik Arka Planı

28 Şubat'ı iktisadi yönü ağır basan, millet ve iktidarın cebren arka plana itilmek istendiği bir darbe süreci olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda 28 Şubat'ı diğer askeri müdahalelerden farklı kılan unsurlardan biri de “yeşil sermaye”yi² hedef alan bir süreç olmasıdır. Bu süreçte darbe taraftarları “yeşil” sermayeyi ötekileştirme arayışına girmişlerdir (Balcı, 2012: 50). Başka bir anlatımla sermaye, yeşil ve normal diye ikiye ayrılarak taşra kökenli sermaye ötelenmiştir (Yılmaz, 2012: 226). “Yeşil sermaye” olarak nitelendirilen Anadolu tüccarlarının ticari faaliyetleri devre dışı bırakılmak istenmiştir (Yılmaz, 2007: 225). Ekonomide “yeşil sermaye” damgalaması altında kara listeler oluşturularak herhangi bir dini hizmette bulunan insanlar fişlenmiştir (Taşgetiren, 2012: 192). Bu bağlamda 28 Şubat sürecinin temel sebebi olarak sıklıkla irticai faaliyetler gösterilmiş ve süreç bu şekilde meşrulaştırılmaya çalışılmışsa da kanaatimizce iddia edildiğinin aksine 28 Şubat'ın en temel gerekçesi ekonomiktir. 28 Şubat'ın ekonomik arka planının Özal dönemine dayandığı ileri sürülebilir.

Özal döneminde başlayan girişimciliği teşvik etme ve ekonomik açıdan dışa açılma politikaları 1990'lardan itibaren “merkez”in dışında başka bir ifadeyle devletten nispeten bağımsız oluşan “Anadolu sermayesi” olarak da nitelendirilen yeni bir ekonomik gücün oluşmasına vesile olmuştur (Erdoğan, 2007: 25). Başka bir anlatımla, 1980 sonrasında ekonominin liberalleşmeye başlamasıyla beraber ihracata yönelik üretim vasıtasıyla küresel pazarlara entegre olup belli bir sermaye birikimine sahip Anadolu Kaplanları ortaya çıkmıştır (Erman, 2013: 51). Bu şekilde 1980 sonrasında Türkiye'nin dışa açılma politikaları aynı zamanda bir kırılmaya tekabül etmektedir. Bu kırılma iç dinamiklerden çok dış dinamiklerle hızlanmıştır. Bu bakımdan Anadolu burjuvazisinin ortaya çıkmasında ve daha görünür duruma gelmesinde bu kırılmanın etkisi yadsınamaz (Demir, 2018: 872).

1980 sonrası orta ve küçük boy kentlerde yaşanan ekonomik canlılık “Yeni Sanayi Odakları” olarak adlandırılmıştır. İşte Anadolu Kaplanları, yeni sanayi odaklarının küçük ve orta büyüklükteki işletmelere bağlı olarak ortaya çıkış biçimini ifade etmektedir (Öztürk ve Cevher, 2015: 191). Özal, 1983 sonrasında büyük İstanbul sermayesinin egemenliğini ile Anadolu sermayesini sentezleme girişiminde bulunmuştur. Özal, dört eğilimi (muhafazakârlar, liberaller, sosyal demokratlar, milliyetçiler) birleştirdiğini iddia etmişse de temelde muhafazakârları ve liberalleri bir araya getirmiştir. Bu kapsamda büyük toprak sahipleri, küçük çiftçiler ve işçi sınıfı göz ardı edilmiştir (Doğan, 2006: 51).

Anadolu sermayesini teşkil eden kesim klasik iktisadi elitlerden farklı siyasi ve kültürel anlayışa, millî ve muhafazakâr değerlere haizdi (Bostancı, 2012: 86). 54. Hükümet'in Başbakanı Necmettin Erbakan, küçük ve orta ölçekli Anadolu sermayesine büyük sermayeye öncelmiştir (Çelik, 2003: 129). Erbakan'ın siyasete atılmasıyla siyasi alanda temsilcilik kazanan ve 1990'ların başında MÜSİAD çatısı altında örgütlenen Anadolu sermayesi, İstanbul merkezli TUSİAD'ın karşına

² 28 Şubat sürecinde Anadolu'nun yükselen muhafazakâr sermayesi, yeşil sermaye olarak nitelendirilmiştir.

konumlanmıştır (Bakan ve Çimen, 2018: 33). Bu bağlamda 28 Şubat sürecinde çıkarları zedelene İstanbul merkezli burjuvazinin orduyu askeri bir müdahaleye teşvik ettiği ifade edilebilir (Akşener, 2012: 133). Bu çerçevede 28 Şubat, Cumhuriyet tarihi süresince ekonomik ve sınıfsal açıdan imtiyazlı bir kesimin başka bir ifadeyle bürokrasinin ve devletle organik ilişki içindeki büyük sermayenin yeni gelişme gösteren toplumsal kesimlere karşı giriştiği bit tasfiye operasyonu olarak değerlendirilebilir (Özipek, 2018: 641). İşte 1990'lı yıllarda Refah Partisi'nin yanı sıra Anadolu sermayesinin yükselişe geçmesi durumu ordu, bürokrasi ve büyük sermaye kesimlerince tehdit olarak algılanmıştır. 28 Şubat sürecinin temelde Refah Partisi'ni ve Anadolu sermayesini bertaraf etmek için gerçekleştirildiği ileri sürülebilir. Bu çerçevede kaosun belirgin olduğu 1991-2002 arasındaki dönemi bir bakıma "28 Şubat Ekonomisi" olarak nitelendirmek mümkündür (Tatlıyer, 2018). 28 Şubat sürecinin esas dinamiklerini Anadolu sermayesinin modern sermayeye rakip olacak boyutta güçlenmesinde ve Milli Görüş'ün Soğuk Savaş sonrası sürece yeterince uyum sağlayamamasına bağlamak gerekir (Bölükbaşı, 2012: 176).

28 Şubat sürecinin ekonomik arka planının daha net bir şekilde anlaşılması için dönemin başbakanı Erbakan'ın iktisadi politikalarının ve istifaya zorlanmasının irdelenmesi gerekmektedir. Erbakan'ın iktisadi politikalarının başında Havuz Sistemi ve denk bütçe uygulaması gelmektedir.

Bilindiği gibi 1990'lı yıllarda Türkiye siyasi istikrarsızlığın yanı sıra yüksek ve kronik enflasyonun hâkim olduğu bir süreci yaşamıştır. Faiz karşılıklı aşırı kamu borç stokuna başvuran koalisyon hükümetlerinin aksine Erbakan başbakanlığındaki Refahyol hükümeti çözüm olarak Havuz Sistemi uygulamasını devreye sokmuştur (Karahana ve Karagöl, 2014: 1). Refahyol Hükümeti'nden önce kâr eden kamu kuruluşlarının paralarını %10 bandında çok düşük faizlerle özel bankalara yatırdıkları, zarar eden kuruluşların ise özel bankalardan %100'ü aşan yüksek faizlerle borç aldıkları ve böylece devlet bütçesine büyük faiz yükü getiren bir sistemin varlığı söz konusu olmuştur (Karahana, 2012: 122). Bu bağlamda Havuz Sistemi, devletin kamu kurumlarının özel bankalardan para alarak faizle borçlanması yerine devlet kasasından ihtiyacı olan parayı karşılmasını ifade etmekteydi (Özgan, 2016: 94). Bu doğrultuda 28 Şubat, "yüksek faiz lobisi" ve dinamizmini kaybetmiş ekonomik siyasi/bürokratik kesimlerin dinamik halk çevrelerini iktidardan alıkoyma teşebbüsü olarak değerlendirilebilir (Özer, 2007: 57).

4. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN SONUÇLARI

28 Şubat'ın sonuçları analiz edildiğinde sürecin *siyasal* sonuçları ve *ekonomik* sonuçları şeklinde bir ayrıma gitmekte yarar vardır. Bu şekilde sürecin serencamı daha anlaşılır bir şekilde ele alınmış olacaktır. Ana hatlarıyla süreç siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar üzerinden tecessüm etmiştir.

4.1. 28 Şubat Sürecinin Siyasal Sonuçları

28 Şubat'ın ilk en önemli siyasi olayının 1995 genel seçimlerinde % 21 küsur oy alan Refah Partisi ve % 19 küsur oy olan Doğru Yol Partisi'nden müteşekkil Refahyol Hükümeti'nin 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısıyla istifaya zorlanması olduğu ileri sürülebilir. Refahyol iktidarından sonra Mesut Yılmaz başbakanlığında Anasol-D Hükümeti kurulmuştur. Anasol-D koalisyonunda yer alan partiler aynı zamanda 28 Şubat sürecine destek veren partiler olmuştur. CHP'nin dışardan desteklediği ANAP, DSP ve DTP'den müteşekkil Anasol-D Hükümeti, 28 Şubat kararlarını uygulamaya geçirmek ve Refahyol Hükümeti'nin politikalarını rafa kaldırmak arayışında olmuştur. Bu çerçevede İmam Hatip liselerini hedef alan "Sekiz yıllık kesintisiz eğitim" uygulamasına geçilmiş, imam hatiplere yönelik katsayı engeli getirilmiş, havuz sistemi kaldırılmıştır. Atılan adımlar sıklıkla "irtica" ile mücadele kapsamında değerlendirilmiştir. 1998'de Başbakan Mesut Yılmaz'ın Türkbank ihalesinde

yolsuzluk ettiği iddiasıyla verilen önerenin parlamentoda kabul edilmesi sonucunda güvenoyu alamayan Anasol-D Hükümeti düşmüştür. Anasol-D koalisyonundan sonra DSP, ANAP ve MHP tarafından kurulan Anasol-M Hükümeti de “irtica” ile mücadele stratejisini izlemiştir. Diş dokunur bir icraat sergilemeyen Anasol-M Hükümeti döneminde Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri yaşanmıştır. Anasol-M hükümeti Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olan 3 Kasım 2002’de yapılan genel seçim sonucunda yıkılmıştır.

Tablo 2. 3 Kasım Genel Seçim Sonuçları

Partiler	Toplam Oy	Oy Yüzdesi	Milletvekili Sayısı
Demokratik Sol Partisi	384.009	1,22	0
Demokratik Halk Partisi	1.960.660	6,22	0
Yurt Partisi	294.909	0,94	0
Milliyetçi Hareket Partisi	2.635.787	8,36	0
Doğru Yol Partisi	3.008.942	9,54	0
Millet Partisi	68.271	0,22	0
Büyük Birlik Partisi	322.093	1,02	0
Anavatan Partisi	1.618.465	5,13	0
Liberal Demokrat Parti	89.331	0,28	0
Saadet Partisi	785.489	2,49	0
Bağımsız Türkiye Partisi	150.482	0,48	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	106.023	0,34	0
Türkiye Komünist Partisi	59.180	0,19	0
Genç Parti	2.285.598	7,25	0
İşçi Partisi	159.843	0,51	0
Cumhuriyet Halk Partisi	6.113.352	19,39	178
Adalet ve Kalkınma Partisi	10.808.229	34,28	363
Yeni Türkiye Partisi	363.869	1,15	0
Bağımsızlar	315.251	1,00	9

Kaynak: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi>

28 Şubat sürecinin 3 Kasım 2002 seçim sonuçlarını etkilediği ileri sürülebilir. Bu kapsamda daha önce koalisyon hükümetlerinde yer alan partiler (ANAP, DSP, MHP, DYP) % 10 seçim barajına takılarak parlamento dışında kalmışlardır. 28 Şubat sürecini destekleyen partilerden yalnızca CHP parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Milli görüş geleneğinden gelen ancak milli görüş kimliğini terk ederek muhafazakâr demokrat kimliği benimseyen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) seçimlerden birinci parti olarak ayrılmıştır. Bu doğrultuda AK Parti’nin 28 Şubat sürecinin bir ürünü olduğu söylenebilir.

Öte yandan 28 Şubat süreci hakkında görüş birliğine varılamayan konulardan biri de sürecin devam edip etmediğine ilişkindir. 30 Ağustos 1998’de Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu “28 Şubat bin yıl sürecek” demişse de kanaatimizce 2002 yılında 28 Şubat sürecinin bir ürünü olarak siyaset sahnesine çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 28 Şubat’ın uygulamalarını peyderpey ortadan kaldırmasıyla beraber Kıvrıkoğlu’nun iddiası geçerliliğini yitirmiş ve süreç tamamlanmıştır. Böylece gelinen noktada 28 Şubat sürecinin bittiği ifade edilebilir.

AK Parti’nin aşağıda sıralanan hususlarla mücadelesi sayesinde 28 Şubat sürecinin sonlandığı ileri sürülebilir (Işık, 2019: 130-132):

- MGK’daki sivil üye sayısının artırılması,
- YÖK, TRT gibi kurumlara asker üye atama usulünün sonlandırılması,
- Başörtüsü yasağının kaldırılması,
- Meslek liselerini ve İmam Hatip Liseleri’ni hedef alan Katsayı engelini ortadan kaldırılması,
- Kur’an kurslarına getirilmiş yaş kısıtlamasına son verilmesi,

- Askeri yargı düzeninin kaldırılması,
- Orduya validen izin almadan müdahale yetkisini veren EMASYA Protokolü'nün lağvedilmesi.

4.2. 28 Şubat Sürecinin Ekonomik Sonuçları

28 Şubat sürecinin Türkiye ekonomisine yansımaları aşağıdaki tablo aracılığıyla net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Tablo 3. 28 Şubat Sürecinin Temel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Enf. (TEFE) (%)	TL/\$ Kuru	GSMH (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	İhracat/GS MH Oranı (%)	İthalat (milyon \$)	İthalat/GS MH Oranı (%)	Dış Borç (milyon \$)	DB/GSMH Oranı (%)	Değrudan Yabancı Sermaye (milyon \$)
1994	120,7	29.704	130.886	18.175,9	13,83	23.270	17,78	65.601	50,12	830
1995	88,5	45.705	171.858	21.637,0	12,59	35.709	20,78	73.278	42,64	1.127
1996	74,6	81.137	184.601	23.224,5	12,58	43.626	23,62	79.637	43,14	964
1997	81,0	151.428	194.106	26.261,1	13,53	48.558	25,02	84.891	43,73	1.032
1998	70,2	260.039	205.808	26.974,0	13,11	45.921	22,31	96.906	47,09	976
1999	62,9	417.580	187.467	26.587,2	14,18	40.686	21,70	101.781	54,29	817
2000	32,7	623.685	201.977	27.774,9	13,75	54.502	26,98	119.664	59,25	1.719

Kaynak: Küçükaslan, 2007: 124

28 Şubat sürecinin temel ekonomik göstergeleri detaylı bir şekilde incelendiğinde yedi yıllık zaman diliminde rakamlarda kayda değer dalgalanma olduğu görülmektedir. 1994 yılında patlak veren ekonomik krizin etkisiyle enflasyon oranı, % 120.7'yi bulmuştur. İzleyen iki yılda (1995, 1996) enflasyon oranı, düşme eğilimi göstermişse de 28 Şubat darbesinin fiilen yaşandığı 1997'de enflasyon oranı tekrar yükselmiş ve % 81 seviyesini yakalamıştır. Yine, 1997'de önceki üç yıla oranla GSMH'de (dolar cinsinden) bir artış olmuşsa da ihracat rakamı, ithalat rakamını geçmiş (dış ticaret açığı verilmiş) dış borç önceki yıllara kıyasla artmıştır.

1997 yılından 2002'ye uzanan süreçte gayrisafi milli hasıla, kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla, bütçe dengesi gayri safi milli hasıla ve büyüme rakamları irdelenerek sürecin iktisadi yönü bariz bir şekilde görülmektedir. Belirtilen dönemde GSMH, bütçe dengesi ve büyüme verilerinde dalgalanmalar yaşanmıştır.

Tablo 4. 1997-2002 Arası Dönemin Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSMH (Milyar \$)	Kişi Başına GSMH (\$)	Bütçe Dengesi GSMH (%)	Büyüme
1997	191,1	3079,0	-7,6	8,3
1998	204,7	3255,0	-6,9	3,8
1999	186,9	2879,0	-11,6	-6,1
2000	201,3	2948,0	-10,2	6,3
2001	148,2	2160,0	-16	-9,4
2002	165,6	2400,0	-14	7,8

Kaynak: Atıcı, 2013: 112.

28 Şubat'ın ilk üç yılında darbe yanlılarınca 55 milyar dolar civarında yolsuzluk yapıldığı iddia edilmekle (Aydın, 2012: 71) birlikte sürecin yol açtığı toplam ekonomik zararın üç yüz seksen bir milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (EĞİTİM-BİR-SEN, 2014: 44). 28 Şubat sürecindeki yolsuzluk ve zararların bankalar ile ilişkisi söz konusudur. Bu bağlamda, süreçte çok sayıda bankaya el konulmuştur.

Tablo 5. 28 Şubat Sürecinde El Konulan Bankalar ve Bu Bankaların Zararları

Banka Adı	Bankanın Sahibi	El Koyma Tarihi	Zararı
İnterbank	Cavit Çağlar	07.01.1991	269 milyon \$
Egebank	Murat Demirel	21.12.1999	1 Milyar 219 milyon \$
Bank Kapital	Mahmut Ceylan	27.10.2000	392 milyon \$
Bank Ekspres	Korkmaz Yiğit	12.12.1998	435 milyon \$
Yurtbank	Ali Balkaner	22.12.1999	650 milyon \$
Yaşarbank	Selçuk Yaşar	22.12.1999	1 milyar 148 milyon \$
Etibank	Dinç Bilgin	27.09.2000	Bilinmiyor
Bayındırbank	Kâmuran Çörtük	09.07.2001	115 milyon \$
İktisat Bankası	Erol Aksoy	15.03.2001	1 milyar 953 milyon \$
Kentbank	Mustafa Süzer	09.07.2001	680 milyon \$
Toprakbank	Halis Toprak	30.11.2001	879 milyon \$
Sümerbank	Hayyam Garipoğlu	Bilinmiyor	469 milyon \$
Esbank	Yavuz Zeytinoğlu	22.12.1999	1 milyar 113 milyon \$

Kaynak: Mollaveisoğlu, 2004: 135-138

1994-2003 arası dönemde 25 özel banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiştir. Bunlardan 20'si 1997'den 2001 krizine giden süreçte fona geçmiştir. 28 Şubat sürecinde el konulan bankaların devlete 17,3 milyar \$ yük getirdiği tahmin edilmiştir. Bankaların uğradığı zararın kapatılması için faiz yüküyle birlikte bu rakamın iki katına çıktığı ileri sürülmüştür. Bu süreçte 21,9 milyar \$ görev zararı veren üç kamu bankası ilave edildiğinde sürecin bankacılık sektörü bağlamında devlete maliyetinin 50 milyar \$'dan fazla olduğu tahmin edilmiştir (EĞİTİM-BİR-SEN, 2014: 27). Bu çerçevede 28 Şubat darbesinin ekonomi üzerindeki pejoratif etkiler bıraktığı ileri sürülebilir. Bu süreçte üretim ekonomisinden rant ekonomisine doğru bir evrilme yaşandığı söylenebilir. Sözü edilen bu rantlar, kamu kaynaklarının yüksek reel faizler ile bazı çevrelere aktarılması, geri dönüşü riskli olmasına karşın kamu bankalarından düşük faizlerle temin edilmesi, kısa sürede batacak çok sayıda bankanın kurulmasına veya el değiştirmesine imkân tanıma biçimde sıralanabilir (Bilen, 2018: 310). 28 Şubat sürecinin ardından bankaların yönetimine eski üst düzey ordu komutanları getirilmiş, bazı bankalar hortumlanmış, Ziraat Bankası ve Halk Bankası görev zararına uğratılmıştır (Üzümcü, 2022: 81-82).

28 Şubat sonrası dönemde siyaset ve ekonominin iç içe geçtiği ileri sürülebilir. 28 Şubat sürecinde ordudan yana tavır takılanlar devlet kaynaklarına kolaylıkla ulaşabilmiştir. 28 Şubat'ta görülen totaliterleşme olgusu rant mekanizmasının işlemesine, yolsuzluklara ve hortumlamalara alan açmıştır (Doğan, 2007: 56).

Laik-anti-laik çıkmazını derinleştiren bir ideolojik zeminde temayüz eden 28 Şubat süreci demokratik rejimin denetim mekanizmasını işlevsizleştirerek finansal rant paylaşımını kolaylaştırmış, bilhassa bankacılık sektöründe yaşanan yaygın "hortumlama" vakaları 2000 ve 2001 ekonomik krizlerini tetiklemiştir (Ünay, 2007: 46). Kasım ayında yaşanan ve bankacılık sisteminden kaynaklanan 2001 krizi, piyasalara olan güveni sarsmıştır. Kötü yönetimin hâkim olduğu banka sayılarının artışına paralel olarak kriz yeni boyutlara ulaşmıştır. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilen bankaların sahiplerinin ve idarecilerinin gözaltına alınması durumunun medyayı uzun süre meşgul etmesi sonucunda piyasalarda panik yaratmıştır. Bu çerçevede bankalar açık pozisyonlarını kapatmak için yoğun bir şekilde döviz toplama arayışına girmişlerdir. Bu arayış yabancı tasarrufluların ülkeyi terk etmesini hızlandırmıştır. Dahası krizin ilk iki gününde T.C. Merkez Bankası'ndan 3 milyar \$ çekilmiştir. Piyasalarda TL sıkıntısının belirmesiyle bankalar arası para piyasasında gecelik repo faizi % 200'e yükselmişse de döviz kurlarında ciddi bir dalgalanma söz konusu olmamıştır (Turan, 2005: 5).

Ekonominin 2000 krizinden sıyrılmaya çalıştığı kırılgan bir ortamda 19 Şubat 2001’de Anasol-M koalisyon hükümetinin başbakanı Bülent Ecevit ile cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında yaşanan siyasal gerginlik sonucunda Ecevit’in piyasaları adeta hiçe sayan “Devletin yönetiminde kriz var” şeklindeki ifadesi üzerine yeniden kriz sürecine girilmiştir. Yerli parayı savunmak için gecelik faizlerin % 4000’leri aşan oranlara ulaşmasına rağmen özellikle yerli bankaların yoğun döviz talebi sebebiyle T.C. Merkez Bankası, 20-21 Şubat’ta 5 milyar dolarlık döviz satışı gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan kamu bankalarının likidite ihtiyaçlarının temin edilememesi, ödemeler dengesini kilitleyecek seviyelere varmıştır. Bankacılık sistemi bankalararası ödemeler sisteminin durmasıyla beraber büyük bir yıkımın eşiğine gelmiştir. Bankacılık sistemindeki büyük çöküşü önlemek adına 22 Şubat 2001’de TL’nin yabancı para birimleri karşısındaki değeri dalgalanmaya bırakılmıştır. Serbest dalgalı kur rejimi devreye girmiş olmasına rağmen Şubat sonuna doğru TL, % 39 gibi bir oranda aşırı değer kaybı yaşamıştır. Ekim 2001 sonlarına gelindiğinde başta yabancı bankaların TL aleyhine spekülasyonunun etkisiyle devalüasyon oranı % 49’a ulaşmıştır (Karahan, 2012: 126-127). Bu şekilde 28 Şubat sürecinin 2001 krizine giden süreç, 2001 krizi ve sonrası üzerinde kalıcı etkiler bıraktığı ileri sürülebilir (Öztürk, 2007: 169). Başka bir anlatımla 28 Şubat’ın 4. yıldönümünde tanık olunan bu kriz, 28 Şubat darbesinin bir sonucu olarak okunabilir. Bu doğrultuda siyasi yozlaşmaya işaret eden 28 Şubat’ın ekonomik yozlaşmayı ve krizleri doğurduğu ifade edilebilir (Aktay, 2012: 44).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Darbeler siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır. Türkiye’de darbelerin siyasi sonuçları ağırlıklı olarak ekonomik sonuçlarından daha çok zikredilmiştir. Ancak darbelerin ekonomik sonuçlarının da en azından siyasi sonuçları kadar etkili oldukları söylenebilir. Bu çerçevede, bu çalışmada tarihe *postmodern darbe* olarak geçen 28 Şubat darbesinin esasen ekonomik-politik bir darbe olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Başka bir ifadeyle, 28 Şubat’ın arkasında diğer askeri müdahalelerde olduğu gibi ekonomik nedenler, göz ardı edilemeyecek düzeyde iktisadi çıkarlar bulunmaktadır. Bu çerçevede 28 Şubat’ın temelde askeri, sosyal, hukuksal yönleri olmakla birlikte, esasen ekonomik ve siyasi yönü ağır basan karmaşık bir süreç olduğu ileri sürülebilir. Kökleri çok eskilere kadar götürülebilecek 28 Şubat sürecinin ekonomik arka planı Özal döneminde temelleri atılan ve dönemin başbakanı Erbakan ile birlikte giderek güçlenen ve İstanbul merkezli burjuvazinin büyük rakibi konumuna gelen Anadolu burjuvazisi analiz edilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Bu doğrultuda çevreden merkeze yürüme arayışında olan milli ve muhafazakâr değerleri benimseyen Anadolu sermayesi askerler, medya ve büyük sermaye odakları tarafından engellenmek istenmiştir. Sözü edilen kesimler yükselen Anadolu burjuvazisini sekteye uğratma arayışında olmuşlardır.

Refahyol koalisyon hükümetinin iktisadi açıdan en önemli icraatının “Havuz Sistemi”ni kurmak olduğu ifade edilebilir. Yüksek faizle mücadele işlevi gören bu sistem, ekonomide büyük sermaye sahiplerinin çıkarlarıyla çelişmiştir. Bundan dolayı Refahyol koalisyonunun dağılmasından sonra kur(dur)ulan Anasol-D koalisyon hükümeti, Havuz Sistemi’ni kaldırmıştır. Bu koalisyon hükümeti ve ardılı Anasol-M Hükümeti, kayda değer bir icraat ortaya koymamış olmakla birlikte bunların isimleri zaman zaman yolsuzlukla anılmıştır. Bu süreçte yaşanan yolsuzluk hadiseleri Türkiye ekonomisini derinden sarsmıştır. Anasol-M Hükümeti döneminde yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleriyle ülke ekonomisi adeta çöküş sürecine girmiştir.

Bu çöküş sürecinin bir reçetesi olarak görülebilecek 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde şaşırtıcı bir şekilde AK Parti, seçimlerden zaferle ayrılmıştır. 28 Şubat sürecinin bir ürünü olarak siyaset sahnesine çıkan AK Parti, 28 Şubat süreciyle çetin bir mücadele vererek 28 Şubat sürecinin

Işık, M. (2023). 28 Şubat Sürecinin Ekonomik ve Siyasi Arka Planı Üzerine Notlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 364-377.

uygulamalarını ortadan kaldırmıştır. Gelineen noktada AK Parti'nin çabalarıyla 28 Şubat sürecinin sona erdiği ileri sürülebilir (Işık, 2018).

Etik Beyan

“28 Şubat Sürecinin Ekonomik ve Siyasi Arka Planı Üzerine Notlar” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve kamuya açık ikincil veri kaynağından temin edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve son halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, Ş. (2016). Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz. *Liberal Düşünce Dergisi*, 21(84), 35-56.
- Akşener, M. (2012). 28 Şubat'ta Orduyu İstanbul Dükalığı Tetikledi. A. Babacan (Ed.), *Binyılın Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş Cilt I: Ne Oldu?* İçinde (ss. 127-149), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aktay, Y. (2012). Bir İbret Konusu Olarak 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Binyılın Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş Cilt 3: Ne Değişti?* İçinde (ss. 31-46), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Altan, M. (2006). *Darbelerin Ekonomisi*. İstanbul: Hemen Kitap.
- Arslan, A. (2012). Şubat 28: Zihni Bir Dönüşümü Meşrulaştırma Tarihi. A. Babacan (Ed.), *Binyılın Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş Cilt 3: Ne Değişti?* (ss. 47-56), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Atıcı, M. (2013). *Türkiye'de Ekonomi-Politika İlişkisi Bağlamında 28 Şubat Askeri Müdahalesi. (Yüksek lisans tezi)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Aydın, M. (2012). Darbecilikte Son Perde: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin Yılın Sonu 28 Şubat Cilt III: Ne Değişti?* İçinde (ss. 57-75), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bakan, S. ve Çimen, H. (2018). Türk Siyasi Değişiminde Anadolu Burjuvazisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 32-58.
- Balcı, M. (2012). 28 Şubat Daha Çok Ekonomik Baskı Yoluyla Halkın ve İktidarın Sindirildiği Bir Darbe Sürecidir. A. Babacan (Ed.), *Bin Yılın Sonu 28 Şubat Cilt 2* İçinde (ss. 45-61). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bilen, M. (2018). 28 Şubat'ın Ekonomi Politikası. *Sakarya Üniversitesi SASGEM Konferansları*, 303-321.
- Bostancı, N. (2012). Tarihi Arka Planıyla 28 Şubat. A. Babacan (Ed.). *Bin Yılın Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş Cilt III: Ne Değişti?* İçinde (ss. 77-89), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Sonrası İslâmî Elitlerin Dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(2), 166-187.

- Işık, M. (2023). 28 Şubat Sürecinin Ekonomik ve Siyasi Arka Planı Üzerine Notlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 364-377.
- Çelik, N. (2003). *28 Şubat ve İrtica Tehdidi*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- Demir, Ö. (2018). “Anadolu Sermayesi” Ya Da “İslâmcı Sermaye”. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık İçinde* (ss.870-887), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dilaveroğlu, E. (2012). 28 Şubat Süreci ve Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak TÜSİAD’ın Sürece Bakışı. *Sakarya İktisat Dergisi*, (3), 59-74.
- Doğan, A. E. (2006). Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci. *Mülkiye*, XXX (252), 47-68.
- Doğan, D. M. (2007). Bugün 28 Şubat... *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi* içinde (ss. 55-58), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- EĞİTİM-BİR-SEN (2014). *Rakamlarla 28 Şubat Raporu*, Ankara.
- Erdoğan, M. (2007). 28 Şubat Darbesi. *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi* içinde (ss. 17-29), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Erman, T. (2013). Küresel ve Yerel Dinamikler Altında ‘Anadolu Kaplanları’ Kentleri. *İdealkent*, (8), 50-73.
- Gülmez, İ. (2014). *28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri. (Yüksek lisans tezi)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>
(01.02.2023).
- <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisigrafik.pdf>
(01.02.2023).
- Işık, M. (2018). *28 Şubat Postmodern Darbe Sürecinde Rol Oynayan Aktörler Hakkında Bir Değerlendirme. (Yüksek lisans tezi)*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Işık, M. (2019), 28 Şubat Süreci Hakkındaki İddialar ve AK Parti’nin Sürecin Hukuki Düzenlemelerini Dönüştürme Çabası. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 122-135.
- Işık, M. (2023). *1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Muhafazakâr Düşüncenin Evrimi (1980-2001). (Doktora tezi)*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Karahan, H. (2012). 28 Şubat Süreci: Postmodern Bir Finansal Darbe. A. Babacan (Ed.), *Binyılın Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş Cilt 3: Ne Değişti* içinde (ss. 121-133), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Karahan, H. ve Karagöl, E. T. (2014). Post-Modern Ekonomik Darbe Girişimleri: Gezi ve 17 Aralık Süreci. *SETA PERSPEKTİF*, (26).
- Karalı, H. (2005). *Medya İmparatorluğu: İhtilaller, İhaleler ve 28 Şubat’ın Kutsal İttifakı*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Küçükaslan, D. (2007). *Darbeler ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. (Yüksek lisans tezi)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mollaveisoğlu, T. (2004). *Güve: Bir Türkiye Filmi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öcal, B. (2009). 12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Sayı ¼.

- Işık, M. (2023). 28 Şubat Sürecinin Ekonomik ve Siyasi Arka Planı Üzerine Notlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 364-377.
- Özer, A. K. (2007). 28 Şubat Yahut Devlet Neyin Muhafızıdır?. *Anlayış*, (45), 56-57.
- Özgan, A. (2016). Siyasi Bir Kriz Olarak 28 Şubat 1997 Süreci. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 87-109.
- Özipek, B. B. (2007). Darbe ve Muhtıraları Nasıl Anlamalı?. *Anlayış*, (45), 42-44.
- Özipek, B. B. (2018). 28 Şubat ve İslâmcılar. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık İçinde* (ss.640-652), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, İ. (2007). Bir ‘Ulusalçı’ Söylem Olarak 28 Şubat Süreci ve Sonuçları. *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi İçinde* (ss. 164-175), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Öztürk, U. C. ve Cevher, E. (2015). 10 Kaplan Gücünde KOBİ’ler Mi? Soyu Tehlikede İşletmeler Mi?: Anadolu Kaplanlarının Dünü ve Bugünü. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(2), 190-202.
- Saygın, E. ve Yamak, T. (2018). Darbelerin Ekonomisinden ‘Ekonomik Darbe’ye 15 Temmuz: Gelenek, Teşebbüs, Direniş ve Önlemler. *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu İçinde* (ss. 273-289).
- Taşgetiren, A. (2012). 28 Şubat: İslam’ı Azaltma Operasyonu. A. Babacan (Ed.), *Bin Yılın Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş İçinde* (ss. 181-197), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Tatlıhoğlu, K. Gözütok, A. ve Uysal, M. (2017). Türkiye’de Askeri Darbelerin Psiko-Sosyal, Ekonomik ve Politik Sonuçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu İçinde* (ss. 277-297), Cilt: 3, Kocaeli.
- Tatlıyer, M. (2018). 28 Şubat Ekonomisi: Kamunun Yağmalanması ve Erbakan’ın İktisat Politikası. *Ülkede Ahval*.
- TBMM (2012). *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutlarıyla Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Raporu*, Cilt II, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2782/ss376_c2.pdf?sequence=2&isAlloved=y (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- Turan, Z. (2005). Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri. *TÜHİS*, <https://www.tuhis.org.tr/upload/dergi/1348753648.pdf> (13.02.2023).
- Ünay, S. (2007). Türkiye’de Darbelerin Ekonomi Politikası. *Anlayış*, (45), 44-46.
- Ünay, S. ve Dilek, Ş. (2017). 15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası. (184), *SETA Yayınları*.
- Üzümcü, A. (2022). 28 Şubat Süreci, E-Muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ Darbe Girişiminin Ekonomi-Politik Analizi. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 74-121.
- Yılmaz, N. (2012). Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin Yılın Sonu: 28 Şubat Süreklilik ve Kopuş İçinde* (ss. 211-237), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yılmaz, Ş. (2007). 10 Yılda Çok Şey Öğrendim. (Konuşan: Ümmühan Atak), *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi İçinde* (ss. 224-228), İstanbul: Birey Yayıncılık.

Genişletilmiş Öz

28 Şubat Sürecinin Ekonomik ve Siyasi Arka Planı Üzerine Notlar

28 Şubat süreci hakkında akademik düzeyde çok sayıda yazı ele alınmış olmakla birlikte sürecin arka planına ana hatlarıyla yer veren akademik çalışmaların son derece az olduğu müşahade edilmiştir. Bu yetersizliği büyük ölçüde giderme iddiasında olan bu çalışma Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olan 28 Şubat sürecinin ekonomik ve siyasi arka planını ana hatlarıyla analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda kökleri çok gerilere kadar uzanan ve karmaşık bir süreç olarak karşımıza çıkan 28 Şubat'ı anlamlandırmak ya da aydınlatmak için kavramsal çerçeveden yola çıkılmış, ardından sürecin ekonomik ve siyasi arka planı ve sonuçları incelenmiştir.

28 Şubat sürecinin ekonomik ve siyasi yönden irdelendiği bu çalışmada literatür taraması ve dökümantasyon çalışması metodundan yararlanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle konuyla ilişkili dökümanlar araştırılmış, sonrasında ise 28 Şubat sürecini ele alan kaynaklar temin edilerek konuyla alakalı çalışmalar gözden geçirilmiştir. Çalışmanın nesnel olması adına konuyla ilgili kaleme alınmış lehte ve aleyhte eserler okunmuştur. Başka bir anlatımla mümkün olduğu kadar farklı ve eleştirel okumalar yapmaya gayret edilmiştir. Farklı ve eleştiriler okumalar kitap, tez, makale, rapor ve internet kaynakları üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın kapsamı farklı metotlar kullanmayı gerektirdiğinden bu çalışma tek bir metotla sınırlandırılmamıştır. Bu kapsamda bazı yerlerde anlama metoduna, bazı yerlerde tasvir metoduna bazı yerlerde karşılaştırma metoduna başvurulmuştur. Nitel araştırma tekniğinin yanı sıra ağırlıklı olarak nicel verilere yer verilerek sürecin ekonomik ve siyasi boyutları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Klasik darbe geleneğinin bir istisnasını teşkil eden, yöntem itibarıyla farklılık gösterdiğinden dolayı tarihe "postmodern darbe" olarak geçen 28 Şubat'ın farklı yönleri (ekonomik, siyasi, hukuki, askeri, sosyolojik) mevcut olmakla birlikte süreç daha çok ekonomik ve siyasi boyutunun ön plana çıktığı ileri sürülebilir. Uzun bir tarihsel sürece sahip olan 28 Şubat'ın ekonomik arka planının temellerinin 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında iktidara gelen Anavatan Partisi'nin lideri Turgut Özal ile atılmış olduğu öne sürülebilir. Özal'ın dışı açılan liberal politikaları sayesinde Anadolu'da dini değerlere bağlı muhafazakâr bir sermaye sınıfı ortaya çıkmış ve giderek güçlenmiştir. İlerleyen süreçte büyük sermaye odaklarının rakibi konumuna gelen Anadolu sermayesi, 28 Şubat sürecinde Necmettin Erbakan başbakanlığındaki Refahiyol İktidarı döneminde büyük sermayenin çıkarlarını tehdit eder düzeyde büyümüştür. 28 Şubat Darbesi'nin esas gerekçenin güçlenen Anadolu sermayesinin önüne geçmek olduğu söylenebilir. Bu şekilde Anadolu'nun muhafazakâr sermayesi 28 Şubat sürecinde bastırılmıştır. Benzer şekilde 28 Şubat sürecinin siyasi arka planının da çok gerilere (Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen modernleşme çabaları, Menderes dönemi, Özal dönemi, 1980'li ve 1990'lı yıllardaki gelişmeler) kadar götürülebileceği ifade edilebilir. 28 Şubat sürecinde ekonomi ve siyaset iç içe girmiş olduğundan bu süreci ekonomik-politik bir süreç olarak adlandırmak mümkündür.

28 Şubat sürecinin ekonomik ve siyasi açıdan derin sonuçlara yol açtığı ileri sürülebilir. Süreçte yaşanan yolsuzluk hadiseleri, banka soygunları ve ekonomik krizler yüzünden milyar dolara ulaşan ekonomik kayıp meydana gelmiştir. Dahası yolsuzluklar, banka soygunları ve ekonomik krizler sonucunda enflasyon artmış, gayrisafi milli hasılda kayda değer bir artış görülmemiş, dış ticaret açığı verilmiş ve dış borç önceki yıllara oranla artmıştır. 28 Şubat sürecinin siyasal yansımaları da söz konusu olmuştur. Bu çerçevede 28 Şubat sürecinde irtica yaftalamasıyla Refahiyol hükümeti istifaya zorlanmış, böylelikle halkın iradesine ipotek konulmuştur. Refahiyol hükümetlerinden sonra kurulan koalisyon hükümetleri kısa ömürlü olmuş ve kayda değer bir icraat ortaya koyamamıştır. 3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimler ise Türk siyasal hayatı açısından bir dönüm noktasına işaret etmiştir. Bu seçimlerde Milli Görüş geleneğinden çıkma Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), seçimlerden birinci parti olarak ayrılmıştır. 28 Şubat sürecinin bir ürünü olarak değerlendirilebilecek AK Parti, 28 Şubat'ın uygulamalarıyla mücadele etmiştir. Bu doğrultuda ağırlıklı olarak askeri vesayet düzeniyle mücadele edilmiştir. Bu mücadele kapsamında Milli Güvenlik Kurulu'ndaki sivil üye sayısı artırılmış, sivil kurumlara asker üye atama usulü sonlandırılmış, askeri yargı düzeni kaldırılmıştır. Askeri vesayet ile mücadelenin yanında başörtüsü yasağı, meslek liseleri ve imam hatip liselerine ilişkin katsayı uygulaması, Kuran kurslarına getirilmiş yaş kısıtlaması kaldırılmıştır. AK Parti'nin attığı adımlar sayesinde 28 Şubat sürecinin sona erdiği ileri sürülebilir.

Extended Abstract

Notes On The Economic And Political Background Of The 28 February Process

Although many articles on the February 28 process have been discussed at the academic level, it has been observed that there are very few academic studies that outline the background of the process. This study which claims to eliminate this deficiency to a large extent aimed to analyze the economic and political background of the February 28 process which was a turning point in Turkish political life with its main lines. For this purpose a conceptual framework has been used to make sense of or to illuminate February 28 which is complex process with roots going far back in the past and then the economic and political background and results of the process are examined.

In this study in which the February 28 process is examined in economic and political terms the literature review and documentation study method has been used. In this context firstly the documents related to the subject were searched, then the resources dealing with the 28 February process were obtained and the studies related to the subject were reviewed. In order for the study to be objective the pros and cons of the subject were read. In other words it has been tried to make different and critical readings as much as possible. Different and critical reading were made through books, theses, articles, reports and internet resources. Since the scope of the study requires using different methods, this study is not limited to a single method. In this context, the understanding method, description method and comparison method were used together. In addition to the qualitative research technique, the economic and political dimensions of the process were tried to be clarified by mainly using quantitative data.

Although there are different aspects (economic, political, legal, military, sociological) of February 28 which is an exception to the classical coup tradition and went down in history as the “postmodern coup” due to its differences in method the economic and political dimensions of the process come to fore arguable. It can be argued that the foundations of the economic and political background of February 28 which has a long historical process were laid with Turgut Özal, the leader of the Motherland Party which came to power after the September 12, 1980 Military Coup. Thanks to Özal’s liberal policies a conservative capitalist class committed to religious values emerged in Anatolia and became increasingly stronger. Anatolian capital which became the rival of the large capital centers in the following process grew to a level threatening the interests of big capital during the Refahyol Government under the Prime Minister of Necmettin Erbakan during the February 28 process. It can be said that the main reason for the February 28 Coup was to prevent the strengthening of Anatolian capital. Similarly it can be stated that the political background of the February 28 process can be traced back to very far (modernization efforts in the late Ottoman period, Menderes period, Özal period, developments in the 1980s and 1990s). Since the economy and politics were intertwined during the February 28 process, it is possible to call this process and economic-political process.

It can be argued that the February 28 process had profound economic and political consequences. Due to corruption incidents, bank robberies and economic crises in the process, economic losses reaching billions of dollars have occurred. Moreover as a result of corruption, bank robberies and economic crises inflation increased, there was no significant increase in gross national product, foreign trade deficit was created and foreign debt increased compared to previous years. There were also political reflections of the February 28 process. In this context Refahyol government was forced to resign with the stigma of reactionaryism during the February 28 process, thus a mortgage was placed on the will of the people. The coalition governments established after the Refahyol governments were short-lived and could not but forward any significant action. The general elections held on 3 November 2002 marked a turning point in terms of Turkish political life. In this elections the Justice and Development Party (AK Party) which came out of the National Vision tradition left the elections as the first party. The AK Party which can be considered as a product of the February 28 process, struggled with the practices of February 28. In this direction the struggle was mainly fought with the military tutelage order. Within the scope of this struggle, the number of civilian members in the National Security Council was increased, the procedure for assigning military members to civilian institutions was terminated and military judicial order was abolished. In addition to the struggle against military tutelage the headscarf ban, the coefficient application for vocational high schools and imam hatip high schools, the age restriction for Quran courses has been lifted. It can be argued that the February 28 process has come to an end thanks to the steps taken by the AK Party.

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Ortaya Çıkan İşçi Hareketleri*

Gülşen ÇETİN AYDIN**

Öz

Ekonomik rekabet ve sömürgecilik Birinci Dünya Savaşı’nın temel nedenleri arasındadır. Buna bağlı olarak sömürgecilğe karşı direnişleri görmek mümkündür. Osmanlı’ya bakıldığında sanayileşme hareketleri ordunun ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla başlamıştır. Fabrikalarda genellikle ordunun ihtiyaç duyduğu barut, silah, deri gibi ekipmanlar üretiliyordu. Bu gerçekçeyle Osmanlı’da işçi direnişlerinin görülmemesinin başlıca sebebi, sanayileşmenin etkili olmamasıdır. Öte yandan Osmanlı’da işçi sınıfını temsil edecek işçi örgütleri de bulunmamaktadır. Bunun nedeni ise Osmanlı’da grev gibi direniş hareketlerinin yasadışı bir eylem olarak ifade edilmesidir. Bütün bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı; 1. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan işçi direniş hareketlerini incelemek ve bu işçi direniş hareketleri sonucu meydana gelen sosyal, ekonomik ve kültürel değişimleri analiz etmektir. Çalışmada 1. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi direnişleri ele alınmıştır. Dolayısıyla 1919-1922 yılları işçi eylemlerinin en yoğun görüldüğü yıllar olarak belirtilmiştir. İşçi hareketlerinin, işçilerin çalışma hayatına etkileri değerlendirildiğinde sosyal hak temelinde gelişmelerin yaşandığını söylemek mümkündür. Hukuki düzenlemelerin yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerin çalışma hayatında olumlu etkisi olmuştur. Çalışmada döneme ait öne çıkan yeni yaklaşımlar ve bu yaklaşımların ortaya çıkardığı yenilikler literatür çalışması ile elde edilen bulgular doğrultusunda bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sömürü, Direniş Hareketleri, Grev, Örgütlenme, İşçi, Savaş.

Makale Türü: Derleme Makalesi

Labor Movements After The First World War In Turkey

Abstract

Economic competition and colonialism are among the main causes of the First World War. As a result, it is possible to see resistance against colonialism. In Ottoman times, industrialization movements began to provide for the needs of the army.. In factories, equipment such as gunshot, weapon, leather, which are usually needed by the army, were produced. Since industrialization was not effective, labor movements were not seen in the Ottoman Empire. On the other hand, there was no workers' organization representing the working class in the Ottoman Empire, because the resistance movements as strikes in the Ottoman Empire were expressed as an illegal act. The intention of working in the light of all this information; to examine the labor movements that emerged after World War I, and to analyze the social, economic, and cultural changes that these labor movements have brought to the conclusion. After World War 1 are discussed in this study revealed the struggles of workers in Turkey. Therefore, the years 1919-1922 were stated as the years when workers' actions were most intense. When the effects of labor movements on the working life of workers are evaluated, it is possible to say that there have been developments based on social rights. In addition to legal regulations, economic, social, and cultural developments have had a positive effect on business life. In the study, the prominent new approaches of the period and the innovations brought about by these approaches will be evaluated in line with the findings obtained from the literature study.

Keywords: Exploitation, Resistance Movements, Strike, Organizing, Worker, War.

Article Type: Review Article

* Bu çalışmanın genişletilmiş özet metni 17-18 Ekim 2019 tarihinde düzenlenen III. Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi’nde sunulmuş olup kongre bildiri özetleri kitapçığında yayınlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, gulsenaydin@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-8371-2251

1. GİRİŞ

Emeğin ücretli emeğe dönüşmesini Marx “emeğin üründen, öznel emek gücünün, emeğin nesnel koşullarından ayrılması” şeklinde değerlendirmiştir. Çünkü Marx için bu durum işgücü piyasasında yaşanan bir değiş tokuştur. Bu nedenledir ki işçiler bu durumda birey olarak değil “kolcu” olarak görülmektedir (Harvey, 2010: 125). Dolayısıyla işçilerin sahip olduğu en önemli güç kaynaklarının sahip oldukları fikirler olduğu ifade edilmektedir. Gerek çalışma gerekse yaşam koşullarını iyileştirmek üzere yaptıkları çalışmalarda kolektif hareket etmeleri halinde hedeflerine ulaşmaları konusunda başarılı olduklarını söylemek mümkündür. Bu yüzden işçilerin sahip olduğu bu gücün işçi hareketlerine nasıl yansıdığı ve toplu eylemler sonucunda pazarlık güçlerinde nasıl bir değişme olduğunu anlamaya çalışma amacıyla çalışmada işçi hareketleri incelenecektir (Silver, 2009: 30).

Sınıf hareketlerinde karşılaşılan direniş, başkaldırı, isyan gibi toplu davranışlar genellikle eşitsiz güç kullanımının yoğun yaşandığı sistemlerde görülmüştür. Genellikle savunmasız kalan ve sömürülen kesimin temel amacı, mevcut adaletsiz uygulamalara mücadele etmek ve çözüm üretmektir (Karataşlı, 2020: 15). Öte yandan toplumsal bir sınıf hareketi olarak ortaya çıkan işçi direnişlerinin üretim ilişkilerinden, hatta çalışma ilişkilerinden bağımsız bir şekilde düşünülmemelidir. Bununla birlikte çalışma ilişkileri de içinde bulunulan dönemin siyasi ve toplumsal ilişkilerinden ayrı tutulmamalıdır. Bu gerekçeyle tüm ilişkiler birlikte düşünülüp değerlendirilmelidir (Çelik Şahin, 2010: 21). Çalışmada bu varsayımlardan yola çıkılmıştır.

Çalışmada 1. Dünya Savaşı’nın etkilerinin incelenmesi bu savaşın küresel çapta yapılan ilk savaş olarak tarihte yer alması olmuştur. 1. Dünya Savaşı geniş kapsamlı bir savaş olması sebebiyle büyük dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle sanayi toplumunun etkilerinin gözlemlendiği yıllar olduğunu belirtmek gerekir (Arıboğan, 2014: 23-24). Dolayısıyla Dünya’da işçi eylemlerine bakıldığında en çok eylemin yaşandığı yıllar 1. Dünya Savaşı’nın bittiği yılı takip eden 1919-1922 yılları arasında olduğu gözlenmiştir (Silver,2009:174). İşçi hareketleri, kapitalist sistemde ortaya çıkan büyük değişim ve dönüşümlerin algılanmasına yardımcı olması ve devletlerin yapılan bu eylemler sonucunda radikal kararlar alması ve yeniliklerin yapılmasında teşvik edici niteliktedir (Silver, 2009: 53).

Çalışmanın amacı; 1. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi direniş hareketlerini incelemek ve bu işçi direniş hareketleri sonucu meydana gelen sosyal, ekonomik ve kültürel değişimleri analiz etmektir. Bununla birlikte çalışmada işçi hareketlerinin çalışma ve toplumsal alandaki etkilerini tarihsel bir bakış açısıyla tartışmak amaçlanmıştır. Çalışmada 1. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi direnişleri ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmada işçi hareketleri sonrasında toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler incelenecek ve ortaya çıkan yeni düzenlemeler ele alınacaktır. Çalışma geçmişten günümüze tarihsel bir bakış açısıyla işçi direnişlerinin çalışma yaşamına ve toplumsal alanda ortaya çıkardığı etkilerin günümüz politikalarına yansımalarını değerlendirmek açısından yapılacak uygulamalara bir çerçeve sunması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonunda bir toplumsal sınıf hareketi olarak, işçi hareketlerinin toplumsal alanda yaşanan diğer değişim ve düzenlemelerle doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın konusu itibarıyla literatürde bu alanda yapılan çalışmalara katkı sunması amaçlanmıştır. Bu düşünceden hareketle, çalışmada işçi hareketlerinin tarihsel gelişimine, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi ve sendikal hareketlere, işçi hareketlerinin çalışma yaşamında yol açtığı hukuki gelişmelere, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlere yer verilmiştir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. İlgili yazında önce yapılan çalışmalardan hareketle ikincil kaynaklardan toplanan verilerden yola çıkılmıştır.

Çalışmada bir toplumsal sınıf hareketi olarak, işçi hareketlerinin toplumsal alanda yaşanan diğer değişim ve düzenlemelerle doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, işçi hareketlerinin yol açtığı çalışma ilişkilerinde yaşanan hukuki gelişmeler ile toplumsal alanda yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlere yer verilmiştir. Çalışmada ele alınan dönemlerde yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüşümler ve bu dönüşümler doğrultusunda ortaya işçi hareketleri, günümüz işçi hareketleri üzerinde belirleyici olmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. İşçi Hareketleri

İşçi hareketlerini, eylemler ve direnişler olarak da ifade etmek mümkündür. Bu eylemlerin çıkış noktası işçilerin bir meta unsuru gibi algılanmasıdır. Metalara dönüşümün engellenmesi adına işçilerin yaptıkları direnişler işçi hareketlerini oluşturmaktadır. İşçi hareketlerinin amacı, sömürü düzenine karşı çıkmaktır. Bu hareketlere iş yükünün azaltılması talebi, ücret artışı talebi, temel gereksinimler konusunda hükümet desteği talebi, tam istihdam talebi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi talebi gibi talepler sebep olmaktadır (Güzel,1996: 20-21; Silver,2009:247). Tarihte işçi hareketleri oldukça eskilere uzanmaktadır. Grev olarak adlandırılmaya başlamadan önce bu hareketler iş bırakma eylemleri olarak bilinmektedir. İÖ 2100 yıllarında firavun mezarlarını yapan işçilerin Thebai’de iş bırakma eylemi yapmaları bu duruma bir örnektir. İş bırakma eylemlerine Eski Roma’da, 1233 yılında Fransa’nın Beauvais kentinde, 1511’de Bordeaux’de, 1539’da Lyon’da, 1681’de Normandiya’da da rastlanmaktadır (Güzel, 1996: 23). İş durdurma eylemlerine 1891’den 1913-1920 yıllarında İngiltere, İskoçya ve Kuzey İrlanda’yı içeren Birleşik Krallıkta, 1947’den başlamak üzere ABD’de (ki ABD verilerinde iş durdurma eylemine katılan işçilerin sayısı bini bulmadığı taktirde kayıt tutulmamaktadır), 1901’li yıllarda Kanada’da görüldüğü tutulan kayıtlarda yer almaktadır (Karataşlı, 2020: 16).

19. yüzyıla baktığımızda zanaata olan ilgi değer kaybetmekle beraber iş gücü ve pazar talepleri genelde fabrika ortamına geçişe zemin hazırlamaktadır. Özellikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik fabrikaların kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Kundura, fes ve çuha fabrikaları, tersaneler ve baruthaneler devlete ait fabrikaları oluşturmaktaydı. Dolayısıyla denilebilir ki, devletin modern işçilik üzerindeki etkisinin işçi sınıfının bilinç düzeyinde önemli etkileri olmuştur (Akkaya, 2010: 53). Şöyle ki, işçilerin tulumlarını çıkarıp askeri üniformaları giymeleri onların yeni bir kimlik kazanmalarına yol açmıştır (Arıboğan, 2014: 27). Tanzimat dönemiyle birlikte makineleşmeden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla Tanzimat döneminin ilk sanayi işletmesi olan Feshane’nin Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle bu fabrika için piyasanın isteği değil, devletin ihtiyaçları ön plandaydı. Çünkü fabrikalarda yapılan deri, çuha, silah ve barut gibi ihtiyaçların üretimi topluma yönelik değil orduya yönelikti. Hatta bu fabrikalarda çalışan işçilerin de asker ve kız çocukları olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu durumda işçi sınıfının doğuşunun mümkün olmadığını gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla bu durum işçi eylemlerinin de yaygın olmadığı görüşünü desteklemektedir. Özellikle dokuma sanayinde kadınların ve kız çocuklarının uzun çalışma saatleriyle düşük ücretle ve süresiz bir şekilde çalışmaları, işçi örgütlenmelerine de etki etmektedir. Ancak bu durumun rekabet ortamının oluşmasıyla son bulduğunu söylemek mümkündür (Karakışla, 1998: 27-28; Akkaya, 2010: 54-56).

Osmanlı’da ilk işçi hareketi modern boyutuyla Batı’daki makineleşmeye tepki anlamında ortaya çıkmıştır. İşçiler makineleri yıkıp dökmeye başlamış ve makineleri harap etmiştir. Bu tepkilerinin altında yatan neden, makinelerin kendilerinin yerini alacağı düşüncesinin hâkim olmasıdır. Bu nedenle kendilerini garanti altına almak istemişlerdir. Üretimde makinelerin kullanılmasının geleneksel görüşe ters olduğu düşüncesinden hareketle kurulan bir fabrikanın daha önce mezarlık olduğu gerekçesiyle isyan ettikleri bile görülmüştür (Karakışla, 1998: 29). Osmanlı döneminde genellikle işçi

örgütlenmelerinin varlığı tanınmamış ve hatta uzunca bir süre grev ve sendikaların kanuna aykırı olduğu düşüncesi kabul görmüştür (Quataert vd., 1998:20). Bu görüşün yanı sıra tarıma dayalı nüfusun fazla olması, gelişmekte olan sanayisi, eğitim seviyesinin düşük olması ve demokratik uygulamaların azlığı sebebiyle de işçi hareketlerinde bir yoğunluk izlenmemiştir (Güzel,1996: 27).

İsyanların devamında ise ilk grev, Zonguldak kömür madeninde 1863 yılında yapılan grevdir. Oysa yaygın kanı ilk grevin 1872 yılında Beyoğlu Telgrafhane ’de çalışan işçilerin yaptığı grev olduğuydu. Öte yandan birbirinden farklı sebepler içeren farklı grevler yapıldığı da görülmüştür. İşçilerin ustabaşı ile anlaşamamaları, birikmiş ücretlerini alamamaları ya da geç almaları, aldıkları ücreti yetersiz bulmaları gibi sebepler greve gitmeleri için yeterli sebeplerdi. Yetersiz buldukları ücretler ile ilgili ücret artışı talebiyle gidilen ilk grev ise, 1878 yılında İstanbul’da terzilerin işlerini bırakması sonrası yaptıkları grevdi. Bunun yanı sıra çalışma saatlerinin uzun olması da greve yol açan sebepler arasındaydı. Örneğin, 1879 yılında bir grup inşaat işçisinin başlattığı grevin amacı, ücret artışının yanında çalışma saatlerinin de azaltılması isteğiydi (Karakışla, 1998: 30-31).

1908 yılında işçilerin gerek günlük hayat gerekse çalışma hayatı ile ilgili kaygılarını dile getirdiklerini ve örgütlenme için yoğunlukla bir araya geldiklerini söylemek mümkündür. Anadolu-Bağdat demiryolu grevi bu dönem yapılan grevleri en iyi şekilde yansıtmaktadır. Demiryolu şirketinde çalışan işçilerin hem çalışma koşulları hem de aldıkları ücret oldukça kötü seviyelerdeydi. Ayrıca barınma imkânları da yetersiz olup ve sağlık hizmetlerinden faydalanamamaktaydılar. Sağlık nedenleriyle çalışmadıkları zamanlarda bile fiziksel şiddete maruz kalmalarının yanı sıra işten atılma tehdidiyle karşı karşıya kalmaktaydılar. Yerli işçilere bu şekilde davranılırken yabancı işçiler el üstünde tutulmakta ve onların çalışma koşulları konusunda gerekli özen gösterilmekteydi. İşçilere yapılan eşitsiz uygulamaların temelinde yöneticilerin işçilerin kendilerine verilen ücret ve imkanlar ile geçinememe gibi bir problemlerinin olamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla işçiler yaşadıkları bu haksızlıklar nedeniyle örgütlenmeye karar vermişlerdir. Bu doğrultuda demiryolu işçileri “Anadolu-Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvet-karisi” ni kurmuşlardır. 1908 yılında toplam 30 grev yapılmakta olup bu grevlere toplamda 42.728 işçi katılmıştır (Güzel,1996:31-34; Gülmez,1991:391).

1908’li yıllarda grevlerin konusu belli gruplara ayrılmıştır. Sınıflandırma yapmadan beyaz ve mavi yaka işçilerin ortak amaç için buluştuklarını söylemek mümkündür. Öte yandan ücret artışlarında kıdemın önemli bir unsur olduğu göze çarpmaktadır. İşçiler, alacakları ücretlerin kıdemleri doğrultusunda arttırılmasını talep etmiştir. Bunun yanı sıra her ne kadar beyaz ve mavi yakalılar ortak bir amaçta buluşuyor olsalar da beyaz yaka işçilerin daha yüksek ücret aldıkları tespit edilmiştir. Bunun nedeni de sendika temsilcilerinin beyaz yaka çalışanlar arasında seçilmesi olarak belirtilmiştir. Bu durum beyaz ve mavi yaka çalışanlar arasında hem uyuşmazlık yaşanmasına sebep olmuş hem de birlikte hareket etmelerini kısıtlamıştır. Özellikle Osmanlı döneminde yaşanan bu sıkıntıların temel nedeni, mevcut bir iş kanununun olmamasından kaynaklanmaktadır. Oysa sendikalar aracılığı ile bir çözüm yoluna kavuşulabilirdi. Ancak sendikalar işverenler tarafından tanınmadığı için işçilerin yaşadığı sorunların çözümü de oldukça güçleşmekteydi. Hatta öyle ki, işverenler işçilerin yapmış olduğu grevler sonucu anlaşmayı kabul etseler bile, çok kısa sürede bu isteği reddetme eğiliminde olmaktadır. İşverenlerin umursamaz tavırlarına rağmen işçilerin bilinç düzeyi daha da artmaktaydı. Örneğin, ücret ve çalışma saatlerinin dışında çalışma koşullarının sağlıklı yaşamaya uygun olması gerektiği düşüncesi de oluşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra yavaş yavaş sosyal hak talepleri de ortaya çıkmaktaydı. Örneğin demiryolu işçilerinin kendileri ve aileleri için demiryolu ulaşımında bilet ücretinde indirim talepleri, bagaj taşıma hakkı limitinin arttırılması, giyecek yardımı talebi, hastalık ve kaza hallerinde ücretlerin ödenmesi talepleri bunlardan birkaçını oluşturmaktaydı (Karakışla, 1998: 33-36).

İşçilerin sosyal hak taleplerinin yanında yöneticilerin görevden alınması ile ilgili talepler gelmeye başladıkça Osmanlı döneminde bu durumun sıkıntılı bir sonuç yaratacağı düşüncesinden hareketle Tatil-i Eşgal Kanunu bir diğer adıyla Grev Kanunu çıkarılması planlanmıştır. Yabancı yatırımcıların egemenliğindeki büyük işletmeler, bu kanunu işçi grevleri karşısında grevleri kısıtlayıcı bir yöntem olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla bu kanunun asıl amacı, işçilerin işveren ve işverenin yönetimdeki çalışanlar hakkında hüküm vermesini engellemektir. Her ne kadar kanunun amacının bu olduğu düşünülse de kanun ile aynı zamanda grevlerin de önüne geçilmiştir. Sendika kurmayı yasaklamış olsa da işçilerin herhangi bir örgüte bağlı olmadan grev yapmaları serbest bırakılmıştır. Ancak bu dönemde yapılan grev sayılarında bir azalma meydana gelmekle birlikte işçi hareketlerine daha az rastlanır olmuştur. Ancak belirtelim ki bu dönemde az sayıda işçi hareketine rastlanıyor olsa da işçi örgütleri sayısında bir artış meydana gelmiştir. Dolayısıyla 1908 yılından 1. Dünya Savaşı sonu arasında görülen işçi hareketlerinin uzantısını 1919-1923 tarihleri arasında da görmek mümkündür (Tokgöz, 2018: 14; Akkaya, 2010: 49; Karakışla, 1998: 37).

1919-1922 yılları arasında toplamda 19 grev yapılmıştır. Bu grevlerin yoğunlukla 1920 yılında yapıldığı görülmüştür (Güzel, 1996: 110).

Tablo 1. 1919-1922 Yılında Yapılan Grevler

1919-1922 Yılında Yapılan Grevler						
Sayı	Yıl	Başlama-Bitiş	İşkolu	İşletme	Şehir	Grevci Sayısı
1	1919	18 Şubat	Gıda	Tütün rejisi işçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
2	1919	10 Mayıs	Demiryolu Taşmacılığı	İstanbul Tramvay İşçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
3	1919	13 Temmuz	Ardıye ve Antrepoculuk	Hisar İskele Hamamları	İstanbul	Belirtilmemiş
4	1919	13 Temmuz	Genel İşler	Belediye Temizlik İşçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
5	1919	Ekim Ortası	Gemi Yapımı	Kasımpaşa Tersane İşçileri	İstanbul	1300
6	1919	30 Ekim	Ardıye ve Antrepoculuk	Rahım Hamalları	İstanbul	Belirtilmemiş
7	1920	Nisan	Deri	Kazlıçeşme Debbaghaneli İşçileri	İstanbul	90
8	1920	7 Nisan	Basın ve Yayın	Fransız ve Rum Gazete Mürettepleri	İstanbul	Belirtilmemiş
9	1920	23 Nisan	Demiryolu Taşmacılığı	Beyoğlu Tünel İşçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
10	1920	Nisan	Gemi Yapımı	Kasımpaşa Tersane İşçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
11	1920	Mayıs	Ardıye ve Antrepoculuk	Vapurlara Kömür Yük İşçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
12	1920	10-16 Mayıs	Demiryolu Taşmacılığı	Dersaadet Tramvay İşçileri	İstanbul	700
13	1920	13 Ekim	Demiryolu Taşmacılığı	Şark Demiryolu İşçileri	İstanbul-Edirne	Belirtilmemiş
14	1921	Temmuz	Metal	Zeytinburnu Fabrika İşçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
15	1921	20 Eylül	Demiryolu Taşmacılığı	Dersaadet Tramvay İşçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
16	1921	1-2 Ekim	Demiryolu Taşmacılığı	Dersaadet Tramvay İşçileri	İstanbul	Belirtilmemiş
17	1921	9 Ekim	Demiryolu Taşmacılığı	Şark Demiryolu İşçileri	Edirne-Çatalca	Belirtilmemiş
18	1922	26 Ocak-8 Şubat	Demiryolu Taşmacılığı	Dersaadet Tramvay İşçileri	İstanbul	1500
19	1922	8 Şubat	Genel İşler	Belediye Temizlik İşçileri	İstanbul	1000

Kaynak: Güzel (1996, 110)

1920 yılının Nisan ayında Kazlıçeşme Debbaghaneleri İşçileri grev yapmıştır. Onlarla birlikte Haliç ve Kasımpaşa Tersane işçileri, Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain çalışanları, Tramvay ve Elektrik Şirketleri personeli birlik olup örgütlenmişlerdir. 4 gün ve 13 saat süren bir grevin ardından talepleri kabul edilmiştir. İşçiler, ücretlerinin yükseltilmesini istemekteydiler. Ancak bu taleplerinin hemen sonuç vermemesi sebebiyle maddi olarak desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Bu gerekçeyle Türkiye Sosyalist Fırkasından destek olmalarını talep etmişlerdir. Bu destek sayesinde işçilerin grevleri olumlu sonuçlanmış ve ücretlerinde artış meydana gelmiştir. Elbette elde edilen bu zafer diğer işçileri de etkilemiştir. Bu örnek doğrultusunda İstanbul Tramvay Şirketi İşçileri de 10-16 Mayıs tarihleri arasında

greve gitmişlerdir. Onların da talepleri uzun çalışma saatlerinin azaltılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerinin arttırılmasıydı (Güzel,1996:114-115; Ülker, 2013: 245). Yapılan grevlerde görüldüğü gibi Türkiye Sosyalist Fırkasının etkisi oldukça büyüktür. İşçiler aldıkları yardım sayesinde yaptıkları grevlerden olumlu sonuçlar elde etmişlerdir. Dolayısıyla grevler toplumsal ve ekonomik niteliğinin yanı sıra politik bir nitelik de taşımaktadır. Türkiye Sosyalist Fırkasının yanında diğer sendika ve derneklerin de desteklerinin olduğunu ifade etmek gerekmektedir (Güzel, 1996: 118; Ülker, 2013: 244-245).

1919-1922 arası dönemde grevlerin dışında gösteri ve yürüyüş gibi işçi hareketlerini de görmek mümkündür. Örneğin, İzmir’in işgaliyle 15 Mayıs 1919’da İstanbul dâhil tüm Anadolu’da büyük mitingler ve işçi yürüyüşleri düzenlenmiştir. 30 Mayıs 1919’da Sultanahmet Meydanı’ndaki mitinge ise oldukça yoğun bir katılım olmuştur. 1 Mayıs 1920’de yıllar boyunca kutlanamayan İşçi Bayramı yeniden kutlanmaya başlamıştır. Bir yıl sonra aynı gün yeniden Türkiye Sosyalist Fırkası öncülüğünde işçi bayramı kutlanmış ve işçiler işçi bayramı nedeniyle iş bırakmışlardır. 18 Mart 1922’de ise Paris Komünü anılmıştır (Güzel, 1996: 120).

Özetle, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan işçi hareketlerinin genelde İstanbul’da görüldüğünü söylemek mümkündür (Makal, 1999: 451). 1930’lu yıllara bakıldığında işçiler ve esnaf bir birlik kurmaya yönelmiştir. 1931 yılında “İş, İşçiler, Esnaf Teşkilatları ve Serbest Meslekler Bürosu” kurulmuştur. 1934 yılında ise her meslekteki işçilerin gönüllülük esasını güdülmeksizin tek bir dernekte toplanması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Belirtilen hükümlere uymayan işçiler için ise cezai şartlar getirilmiştir. Bu büronun kurulmasında esnaf ve işçilerin bir arada değerlendirilmesi ise, işçi sorunlarına yaklaşımın farklı bir boyutta olduğunun bir göstergesi olarak görülmüştür. Dolayısıyla örgütlenmeye ilişkin yapılan bu uygulamalardan kaynaklı problemlerin yaşandığını söylemek mümkündür (Makal, 1999: 149-150).

2.2. Sendikalaşma

Sendikacılık düşüncesi Türkiye’de sömürge ortamı içinde doğduğu için tam olarak yerini ve karşılığını bulamamıştır. Bu nedenle sanayileşmenin gelişmesi pek de mümkün olmamıştır. Sanayileşmenin olmadığı bir ortamda işçi sınıfından da bahsetmek çok zor olduğu için sendikal hareketin yoğun yaşanmadığını söylemek mümkündür. Sanayileşmenin gelişmemesi sebebiyle de büyük fabrikaların ve işletmelerin varlığından söz edilememektedir. Bu nedenle sendikacılık hareketinin gücünden bahsedilememektedir. İşçi sınıfının sürekli bir işinin olmayışı, genellikle mevsimsel işlerde çalışıyor olması işçiler arası dayanışmayı geliştiremediği gibi işçiler arasında bir sınıf bilincinin oluşmasını da engellemiştir. Bunun yanı sıra işçiler arasında Rum, Ermeni ve Yahudi işçilerin olması da işçiler arasındaki bütünlüğün sağlanamamasına neden olmuştur. Hatta öyle ki, işçiler işlerini kaybetmemek ve Müslüman olmayan birine işini kaptırmamak adına uzun ve kötü çalışma koşullarını kabul etmek zorunda bırakılmıştır (Işıklı, 1990: 57). Ayrıca işçi sınıfının emeğin özgürleştirilmesindeki rolünün azalmasının, işçi sınıfı tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların azalmasında etkili olduğu gözlenmiştir (Silver, 2009: 11). Oysa işçilerdeki sınıf bilincinin oluşmasına bu denli önem verilmesi, işçilerin toplu halde verdikleri mücadele sonucunda aktörlerin bir sınıf olduğunu kabul etmeleri ve benimsemelerinden kaynaklanmaktadır (Silver, 2009: 50).

1845 yılında kabul edilen Polis Nizamnamesi gereği sendikal örgütlenme ve grev yasaktı. Bu nedenle 1908 yılından önce Osmanlı’da gerek iş kanunu gerek sendikal örgütlenmenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bunun nedeni, Osmanlı’da grevin güvenliği bozacağı yönündeki düşüncesi olmuştur. Hatta öyle ki grev yapanlar “potansiyel suçlu” olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle güvenliğin sarsılmaması adına sendikal örgütlenme ve grevler yasaklanmıştır (Karakışla, 1998: 45-46).

Ancak 1871 yılında Amele Perver Cemiyeti’nin kurulmasından bir yıl sonra 1872’de tersane işçileri grevinin ortaya çıkması ile Türkiye’de sendikacılık hareketinin doğuşundan bahsedilebilmektedir (Işıklı, 1990: 310). Dolayısıyla dayanışma temelinde değerlendirilen sendikalar 1908 öncesi dönemde bir örgütlenmeden çok hayır kurumu olarak görülmektedir. Sendikalar, muhtaç durumda olan işçilere yardım etme amacıyla kurulmuştur. Gerçek anlamda ilk sendikal örgütlenme sınıf bilinciyle 1894 yılında kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti’dir. Yasal anlamda ise, Osmanlı Teraki-i Sanayi Cemiyeti adıyla kurulmuştur. Cemiyet, sendikal faaliyetlerinin yanı sıra işçileri siyasal anlamda da bilinçlendirmektedir. Ancak gerek yöneticilere ve üyelerine olan baskıların artması gerekse Tatil-i Eşgal Kanunu’nun kabul edilmesiyle cemiyet varlığını sürdüremeyince kapatılıp 1910 yılında yeniden Osmanlı Sanatkarlar Cemiyeti olarak kurulmuştur. Dünya genelinde bakıldığında Osmanlı’da diğer işçi örgütleri ile bağlantı kuran ilk sendika Osmanlı Mürettepler Derneği adında kurulmuştur (Karakışla, 1998: 38-40; Işıklı, 1990:310). Tüm yasaklara rağmen sendikacılık hareketinin gerilediğini söyleyemeyiz. Sayılan cemiyet ve derneklerin yanı sıra Osmanlı Mesai Fırkası, Amele Fırkası, Müstakil Amele Fırkası, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası gibi sendikal örgütleri de saymak mümkündür. Bu örgütler her ne kadar sayıca fazla gibi görünse de eksik kadro ve zayıf örgütlenme nedeniyle yeteri kadar aktif olmasalar da ilk örgütlenmeler olması nedeniyle önemli ve değerli bulunmaktadır (Işıklı, 1990: 311).

Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası üyeleri Türkiye Dernek Birlikleri İttihadı adıyla tüm sendikaların temsil edildiği bir birliğin kurulmasına öncülük etmişlerdi. 1922 yılında 32 işçi derneği ve toplamda 7000’den fazla işçinin katılımıyla İstanbul Umum Amele Birliği kurulmuştur. Birliğin kurulma amacı, Türkiye’de sendikalar federasyonunu kurmaktır. Ancak, hükümetin bu duruma müdahale etmesi nedeniyle 1924 yılında birlik feshedilmiştir. Çünkü Sosyalist Fırka yöneticilerinin 1 Mayıs’ta dağıttıkları bildiri nedeniyle vatan hainliği ile suçlanmaları sonrası üzerindeki baskılar artmıştır (Makal, 1999: 451; Işıklı, 1990: 313). 12 Mart 1925’te ise, Takrir-i Sükûn Kanunu ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması sendikacılığın yasaklandığı bir dönemin habercisi olmuştur. Bunun nedeni, siyasal iktidarın, partinin işçilere yönelik vaatleri ile sendikal işçilere de kendi düşüncelerini dayatmak istediği düşüncesinde olmasıdır. Dolayısıyla bu kanun, sendikal hak ve özgürlükleri olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü bu kanun işçi örgütlerinin kapatılması gerektiğini vurgulamıştır (Işıklı, 1990: 309; Akkaya, 2010: 79). 1938’de kabul edilen Cemiyetler Kanunu’nun 9. maddesinin (h) bendinde yer alan “Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına dayanan cemiyetlerin teşkili yasaktır” ibaresi ile sendika hakkı tamamen ortadan kaldırılmıştır (Işıklı, 1990:315).

2.3. Çalışma İlişkilerinde Yaşanan Hukuki Gelişmeler

Siyasal çerçeveyi silmesi açısından 1924 Anayasası büyük önem taşımaktadır. Klasik bireysel hak ve özgürlükler olarak adlandırılan eşitlik, ayrımcılık yasağı, dokunulmazlık, düşünce özgürlüğü gibi hak ve özgürlüklerin tamamına yer verildiği görülmektedir. Ayrıca anayasaya ilişkin devletin tutumu liberal ve bireyci bir anlayış üzerinden temellendirilmiştir (Makal, 1999: 329). Ancak anayasada sosyal haklar konusuna yeterince yer verilmediği göze çarpmaktadır. Bunun nedeni ise, sosyal hakların genellikle sınıf mücadeleleri sonucu ortaya çıktığı düşüncesidir (Makal, 1999: 332).

Çalışma hayatını ilgilendiren bir diğer düzenleme, 1924 Hafta Tatili Kanunu’dur. Kanundaki düzenlemelere göre çalışma günleri ne olursa olsun haftada en az bir gün tatil yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu düzenlemenin amacı, çalışanların sağlıklarının korunmasıdır. 1935 yılında hafta tatilinin dışında ulusal bayramlar ve genel tatiller ile ilgili bir düzenlemeye yer verildiği görülmüştür. Ancak bu düzenlemelerden işçilerin yeteri kadar faydalanmadığı belirtilmiştir. İşverenler hafta tatilinde de işçileri çalıştırmaya devam ettikleri gibi işçilere tatil gününde çalışmalarını karşılığı olan ücreti de ödemekten imtina etmişlerdir. Dolayısıyla kanun yalnızca büyük fabrikalar tarafından uygulanmaya başlamıştır (Makal, 1999: 333; Akkaya, 2010: 95).

Doğrudan çalışma hayatını ilgilendirmediği düşünülse de bir diğer düzenleme olan 1926 Medeni Kanun’u derneklere serbest kuruluş ilkesini getirmesi açısından önemli görülmektedir. Dolayısıyla Medeni Kanun ile derneklere üye olma, ayrılma, dernek kurma gibi hak ve özgürlüklerden bahsetmek mümkündür. Aynı yıl kabul edilen Borçlar Kanunu da bir başka düzenlemedir. Borçlar Kanunu iş hukukundan doğan boşluğu tamamlayıcı olması açısından önemli görülmektedir. Ayrıca sözleşme yapma serbestliği, işçi alacakları ve çalışma koşulları gibi konuların güvence altına alınmasını destekler niteliktedir (Makal, 1999: 336-338).

Çalışma ilişkilerini sağlık boyutuyla ilgilendiren bir diğer kanun ise 1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’dur. Bu kanun halk sağlığı ile ilgili düzenlemelerin oluşturulmasını amaçlamıştır. Özellikle de işçilerin korunmasını esas almıştır. İşçilerin çalışma koşullarından doğabilecek tehlikelere karşı koruyucu önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır (Makal, 1999: 342-343).

Koruyucu önlemlerin kapsamının genişletilmesi için 1932 tarihli tasarı genişletilmek üzere hem bireysel hem de toplu iş ilişkisinde kapsamlı düzenlemelerin yapılması amaçlanmıştır. Bunun için 1936’da 3008 sayılı İş Kanunu kabul edilmiştir. Kanunun önemli olmasının nedeni çalışma ilişkilerini bütünsel olarak ele almasıdır. Çünkü daha önce yapılan düzenlemeler genellikle bireysel ilişkileri esas almaktadır. Bu yasa ile birlikte toplu ilişkilere ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Bu nedenle Türk İş Hukuku’nun ilk temel kaynağı niteliğindedir. Dolayısıyla kanunun, işçi-işveren ilişkilerinin geliştirilmesinde öncüllük ettiği belirtilmiştir. Öte yandan kanunun çalışma hayatı ile ilişkilendirilebilecek diğer düzenlemelerin de yapılmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Çünkü kanunun amacı, birbiriyle bütünleşik ve ayrıcalıksız bir ortam oluşturmaktır. Ancak kanun uygulandığı alanda grev yasaklanmış olup işçilerin daha önce kazanmış olduğu grev hakkını kullanmalarına imkân tanımamıştır (Makal, 1999: 353-356; Akkaya, 2010: 76,95).

Yukarıda belirttiğimiz tüm kanun ve düzenlemeler, bulunduğu dönemin çalışma ilişkileriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilmiştir. Kanun ve düzenlemelere genel olarak bakıldığında yer yer koruyucu ve düzenleyici hükümler içerdiği görülmektedir. Ancak, zaman zaman da baskıcı ve yasakçı bir tutum izlendiğini belirtmekte fayda vardır (Akkaya, 2010: 80).

2.4. Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Değişimler

Birinci Dünya Savaşı sonrası gerek hükümetleri gerekse işçi ve işverenleri bir beklenti içerisine girmiştir. Yaşanan olumsuzluklar ve kesintiler dünya ekonomisinde de eski günlere dönme umudu yeşertmiştir. Çalışma hayatı temsilcileri her ne kadar ücret artışları ve çalışma sürelerine ilişkin beklentilerini karşılayamıyor olsalar da bu konuda sert bir tepki göstermekten kaçınmıştır. Bunun temel sebebi, savaş sonrası ekonominin düzeleceği beklentisidir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 86).

Birçok alanda düzenleme yapılması gerektiğinin görüldüğü İzmir İktisat Kongresi’nde alınan bazı kararlar işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine yöneliktir. Öncelikli olarak “amele” kelimesi yerine “işçi” kelimesinin kullanılmaya başlanması toplumsal alanda işçinin statüsüne yönelik bir gelişme olarak görülmektedir. İkincisi, çalışma saatlerinin aşağıya çekilmesi ve çalışma yaşının yapılan işe göre değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda maden işçilerinin günlük çalışma saati 6 saat, tarım işçileri için ise 8 saat olarak belirlenmiştir. İlave olarak maden işlerinde çalışma yaşı sınırı 18, sanayi alanında ise 12 olması yönünde teklifte bulunulmuştur. Üçüncüsü gerek toplumsal alanda gerekse çalışma hayatında kadının yerinin dezavantajlı grupta değerlendirilmesi nedeniyle ve kadının annelik statüsünden dolayı çalışma koşullarının düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna göre doğumdan önce ve sonra olmak üzere 8 hafta ücretli izin verilmesi gerektiği önerilmiştir. Dördüncüsü, iş karşılığı aldıkları ücretlerin düzenli ve nakit olarak ödenmesinin yanı sıra ücrette alt sınırın ülkenin geçim durumu ile doğru orantılı olması talep edilmiştir. Beşincisi, dinlenme ve izinli olma ile ilgili

taleplerinin olmasıdır. Bu doğrultuda günde 1 saat, haftada 1 gün, yılda 1 ay olmak üzere izinli sayılma talebinde bulunmuşlardır. Altıncısı, sosyal güvence ile ilgilidir. Yaşlılık, kaza ve diğer durumlarla ilgili sigorta kollarının işçi ve işveren tarafından yarı yarıya finanse edilmesi talep edilmiştir. Sonuncusu ise, sendikal haklarının yeniden tanınmasına ilişkin taleplerinin olmasıdır. (Makal, 1999: 145-146).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşa katılan ülkelerde özellikle ekonomi kaynaklı değişimlerin yaşandığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, 1927 yılında Ali İktisat Meclisi kurulmuştur. Bu meclisin amacı, savaş sonrası ülkelerde meydana gelen üretimlerdeki azalma nedeniyle mevcut kaynaklarını ve sahip oldukları araçları yeni duruma göre yeniden düzenlemektir. Bu nedenle iktisat kurulları oluşturdukları gözlemlenmiştir. Kurul üyelerinin mevcut iktisadi duruma göre gerekli önlemlerin alınması için ilgili teklifleri hükümete sunacak, iktisadi düzenleme ve kanunları yeniden gözden geçirecek ve hazırlanacak kanunların memlekette yaşanan sorunlara çözüm sunması gerekecektir (Makal, 1999: 209-210).

1930’lu yıllarda Türkiye’de devletçilik anlayışının değişmesi halka pahalıya mal olmuştur. Bunun nedeni, toplumsal ve ekonomik amaçların yanı sıra önceliğin siyasal amaçlara verilmesidir. Bu nedenle işçinin korunmasına yönelik çalışmaların İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllara bırakıldığını söylemek mümkündür (Makal, 1999: 254-255). Ancak Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile birlikte yeni gelişmelerin yaşandığını söyleyebiliriz. Örneğin sağlık imkânlarının geliştirilmesi bir örnektir. Önceliğin bu alana verilmesi sağlık personelinin yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan salgın hastalıkların önlenememesi ve özellikle işçilerin sağlık hizmetlerinden yeterli ölçüde yararlanamaması durumu söz konusudur. Bu nedenle sağlık alanında yaşanan olumsuzlukların bertaraf edilmesi amacıyla 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılmıştır. Bu doğrultuda işçilerin işyerinde sağlıklarının korunması amacıyla işverene birtakım yükümlülükler getirilmiştir (Makal, 1999: 270-271). Kanun’un “İşçiler Hıfzıssıhhası” başlıklı 7. bölümünde ve 173-180. maddelerinde işçilerin sağlıklarının korunmasına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Genel olarak maddelerin içeriğine bakıldığında çalışma yaşı, çalışma saati, dezavantajlı grup olan kadın ve çocukların korunmasına ilişkin maddeler yer almaktadır. (UHK: 1930)

Bir diğer gelişmenin de eğitim alanında yaşandığını söylemek mümkündür. Çünkü işçi sınıfının nitelikleri değerlendirildiğinde sanayinin ihtiyaç duyduğu şekilde eğitimi olan işçilerin olmaması gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle yapılacak faaliyetlere eğitim olanaklarının artırılarak nitelikli işgücünün oluşturulması ile ilgili faaliyetlerde eklenmiştir. Öncelik, sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücünün oluşturulmasına yöneliktir. Bu doğrultuda açılan okullar ve vakıflar yetersiz geldiği takdirde ilave kurslar sayesinde eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Fabrikalarda eğitime verilen önemin yanı sıra sosyal faaliyet alanlarının da oluşturulduğu göze çarpmaktadır. Sosyal alanda kültürel faaliyetlerin yapılması desteklenmekteydi. Örneğin kütüphaneler, okuma odaları, sinema salonları, müzik çalışmalarının yapıldığı alanların da mevcut olması kültürel etkinliklerin de yapıldığının bir göstergesidir. Öte yandan sportif faaliyetler de düzenlenmekteydi. Stadyum, yüzme havuzu, tenis, futbol, voleybol sahaları da aktif bir şekilde kullanılmaktaydı (Makal, 1999: 273-277).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın ana amacı Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi hareketlerini incelemektir. Ayrıca, literatürde bu alanda yapılan çalışmalara katkı sunması amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. İlgili yazında önce yapılan çalışmalardan hareketle ikincil kaynaklardan toplanan verilerden yola çıkılmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde işçi sınıfı açısından hareketli bir dönem olarak değerlendirilememektedir. Bunun nedeni ekonomik ve hukuki faktörlerin yanı sıra siyasi faktörlerin etkisidir. Çünkü bu dönemde işçi sınıfının varlığı kabul görmemiştir. Dolayısıyla herhangi bir örgütlenmeye sıcak bakılmamıştır. İşçi örgütlenmeleri kurulsada yapacakları faaliyetler kısıtlanmıştır. Çalışmada bahsedildiği gibi bu dönemde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu da bu durumu örnekler niteliktedir. Elbette işçi sınıfının örgütlenememe nedeni yalnızca hukuki düzenlemelerle sınırlı değildir. Bunun yanı sıra işçilerde sınıf bilincinin bu dönemlerde henüz olgunlaşmadığı da gözlenmiştir. Dolayısıyla ele aldığımız dönemi bir bütün halinde değerlendirmek gerekmektedir (Makal, 1999: 449).

Öte yandan işçi hareketlerinin başlıca göstergesi olan grevlerin yapıldığına dair istatistiklerin yapılan tüm grevleri kapsamadığı, bazılarının kayıtlı olmaması ya da kayıtlı olanların çoğunun İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi kapsamaması nedeniyle yapılan çalışmalarda boşlukların oluşmasına neden olmaktadır. Hatta işçi eylemleri olarak yalnızca grevlerin de kayıt altına alınması birtakım sakıncalar içermektedir. Çünkü grevlerin yanı sıra işçilerin devamsızlıkları, iş yavaşlatmaları, gösterileri ve isyanları da grev dışındaki eylemleri içerisinde değerlendirilmelidir (Silver, 2009: 54-55). İşçi eylemleri ile birlikte savaşın toplumsal ve ekonomik etkileri sosyal hak taleplerinin uygulanmasını gerekli kılmıştır. Örneğin, çalışanların hayat standartlarının kötüleşmesi ve yoksullaşma problemiyle karşı karşıya kalması savaş sonrası alınması planlanan sosyal politika önlemlerini hızlandırmaktadır (Metinsoy, 2006: 69).

Çalışmada 1. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi direnişleri ele alınmıştır. Dolayısıyla 1919-1922 yılları işçi eylemlerinin en yoğun görüldüğü yıllar olarak belirtilmiştir. İşçileri eylem yapmaya iten nedenler, çalışma koşullarının çok kötü ve aldıkları ücretin çok düşük olmasıdır. Ancak yapılan grevlerin ekonomik ve toplumsal etkilerinin yanı sıra siyasi bir etkisi de bulunmaktadır. İşçilerin bu dönemde sömürgeciliğin etkisi altında olmaları onların örgütlenme düşüncesinden uzaklaşmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra sanayileşmenin de gelişmemesi örgütlenmenin gecikmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla sanayinin yokluğu işçi sınıfının oluşumunu da engellemiş ve sendikal hareketleri kısıtlamıştır. Öte yandan işçilerin sınıf bilinciyle hareket etmediği gözlenmiştir. Bunun nedeni işlerini kaybetme korkusu yaşıyor olmalarının yanında Müslüman olmayan işçilerin çoğunlukta olmasıdır.

Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan işçi hareketlerinin, işçilerin çalışma hayatına etkileri değerlendirildiğinde sosyal hak temelinde gelişmelerin yaşandığını söylemek mümkündür. Hukuki düzenlemelerin yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerin çalışma hayatında olumlu etkisi olmuştur. Başarılı olan işçi eylemleri sonrasında çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ücret dengesinin sağlanması ve sosyal hak taleplerinin karşılanması işçilerde örgütlenme düşüncesinin yerleşmesine zemin hazırlamaktadır.

Etik Beyan

“Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Ortaya Çıkan İşçi Hareketleri” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Y. (2010). *Cumhuriyet’in Hamalları: İşçiler (1. Baskı)*. İstanbul: Yordam Kitap: 106.
- Arıboğan, D. Ü. (2014). Birinci Dünya Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler ve Günümüze Etkileri. *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 20-21 Kasım.
- Bakırtaş, İ. ve Tekinşen, A. (2004). Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, 83-100.
- Cemiyetler Kanunu, Sayı: 3959, Kabul Tarihi: 28.06.1938, No: 3512, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803512.pdf (Erişim tarihi: 20.05.2018).
- Çelik Şahin, H. (2010). Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 21-30.
- Gülmez, M. (1991). *Türkiye’de Çalışma İlişkileri*. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları: 236, 2. Baskı, Ankara.
- Güzel, Ş. (1996). *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*. Kaynak Yayınları, 178, 1. Baskı. İstanbul.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu* (5. Baskı). (Çev: S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Işıklı, A. (1990). *Sendikacılık ve Siyaset*. İmge Kitabevi Yayınları: 8, 4. Baskı, Ankara.
- Karakışla, Y. S. (1998). Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu. Der: Quataert Donald, Zürcher Erik Jan, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiyesi’ne İşçiler 1839-1950*, (Çev: C. Ekiz), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Karataşlı, Ş. S. (2020). Kapitalizm, Emek Ve Artık Nüfus: 21. Yüzyılda İşçi Hareketlerini Nasıl Anlamalı?. *SAV Katkı*, 10, 13-36.
- Makal, A. (1999). *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*. İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- Metinsoy, M. (2006). Gündelik Yaşam’da Sınıf Mücadelesi ve Direniş: Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Sosyal Politika Alanındaki Gelişmelerde İşçi Sınıfının Rolü. Yayına Hazırlayanlar: Burak Ülman, İsmet Akça, *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar*, Bağlam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Quataert, D., Zürcher, E. J. (1998). *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiyesi’ne İşçiler 1839-1950* (1. Baskı). (Çev: C. Ekiz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Silver, B. (2009). Emegın Gücü 1870’ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme (1. Basım). (Çev: A. Önal). İstanbul: Yordam Kitap.
- Tokgöz, E. (2018). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 7-28.
- Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Kanun No: 1593, Kanun Kabul Tarihi: 24.04.1930. <http://cevresagligi.thsk.saglik.gov.tr/2013-08-28-13-18-43/mevzuat/9811593say%C4%B1%C4%B1-umumih%C4%B1fz%C4%B1ss%C4%B1hha-kanunu.html> (Erişim Tarihi: 21.05.2018).

Genişletilmiş Öz

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Ortaya Çıkan İşçi Hareketleri

İşçi hareketlerini, eylemler ve direnişler olarak da ifade etmek mümkündür. İşçi hareketlerinin amacı, sömürü düzenine karşı çıkmaktır. Bu hareketlere iş yükünün azaltılması talebi, ücret artışı talebi, temel gereksinimler konusunda hükümet desteği talebi, tam istihdam talebi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi talebi gibi talepler sebep olmaktadır. Tarihte işçi hareketleri oldukça eskilere uzanmaktadır. Grev olarak adlandırılmaya başlamadan önce bu hareketler iş bırakma eylemleri olarak bilinmektedir. İÖ 2100 yıllarında firavun mezarlarını yapan işçilerin Thebai’de iş bırakma eylemi yapmaları bu duruma bir örnektir. İş bırakma eylemlerine Eski Roma’da, 1233 yılında Fransa’nın Beauvais kentinde, 1511’de Bordeaux’de, 1539’da Lyon’da, 1681’de Normandiya’da da rastlanmaktadır. İş durdurma eylemlerine 1891’den 1913-1920 yıllarında İngiltere, İskoçya ve Kuzey İrlanda’yı içeren Birleşik Krallıkta, 1947’den başlamak üzere ABD’de (ki ABD verilerinde iş durdurma eylemine katılan işçilerin sayısı bini bulmadığı takdirde kayıt tutulmamaktadır), 1901’li yıllarda Kanada’da görüldüğü tutulan kayıtlarda yer almaktadır.

19. yüzyıla baktığımızda zanaata olan ilgi değer kaybetmekle beraber iş gücü ve pazar talepleri genelde fabrika ortamına geçişe zemin hazırlamaktadır. Özellikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik fabrikaların kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Kundura, fes ve çuha fabrikaları, tersaneler ve baruthaneler devlete ait fabrikaları oluşturmaktaydı. Tanzimat dönemiyle birlikte makineleşmeden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla Tanzimat döneminin ilk sanayi işletmesi olan Feshane’nin Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle bu fabrika için piyasanın isteği değil, devletin ihtiyaçları ön plandaydı. Çünkü fabrikalarda yapılan deri, çuha, silah ve barut gibi ihtiyaçların üretimi topluma yönelik değil orduya yönelikti. Hatta bu fabrikalarda çalışan işçilerin de asker ve kız çocukları olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu durumda işçi sınıfının doğuşunun mümkün olmadığını gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla bu durum işçi eylemlerinin de yaygın olmadığı görüşünü desteklemektedir. Özellikle dokuma sanayinde kadınların ve kız çocuklarının uzun çalışma saatleriyle düşük ücretle ve süresiz bir şekilde çalışmaları, işçi örgütlenmelerine de etki etmektedir. Ancak bu durumun rekabet ortamının oluşmasıyla son bulduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı’da ilk işçi hareketi modern boyutuyla Batı’daki makineleşmeye tepki anlamında ortaya çıkmıştır. İşçiler makineleri yıkıp dökmeye başlamış ve makineleri harap etmiştir. Bu tepkilerinin altında yatan neden, makinelerin kendilerinin yerini alacağı düşüncesinin hâkim olmasıdır. Osmanlı döneminde genellikle işçi örgütlenmelerinin varlığı tanınmamış ve hatta uzunca bir süre grev ve sendikaların kanuna aykırı olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Bu görüşün yanı sıra tarıma dayalı nüfusun fazla olması, gelişmekte olan sanayisi, eğitim seviyesinin düşük olması ve demokratik uygulamaların azlığı sebebiyle de işçi hareketlerinde bir yoğunluk izlenmemiştir.

Çalışmanın amacı; 1. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi direniş hareketlerini incelemek ve bu işçi direniş hareketleri sonucu meydana gelen sosyal, ekonomik ve kültürel değişimleri analiz etmektir. Bununla birlikte çalışmada işçi hareketlerinin çalışma ve toplumsal alandaki etkilerini tarihsel bir bakış açısıyla tartışmak amaçlanmıştır. Çalışmada 1. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi direnişleri ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmada işçi hareketleri sonrasında toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler incelenecek ve ortaya çıkan yeni düzenlemeler ele alınacaktır. Çalışma geçmişten günümüze tarihsel bir bakış açısıyla işçi direnişlerinin çalışma yaşamına ve toplumsal alanda ortaya çıkardığı etkilerin günümüz politikalarına yansımaları değerlendirmek açısından yapılacak uygulamalara bir çerçeve sunması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonunda bir toplumsal sınıf hareketi olarak, işçi hareketlerinin toplumsal alanda yaşanan diğer değişim ve düzenlemelerle doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın konusu itibarıyla literatürde bu alanda yapılan çalışmalara katkı sunması amaçlanmıştır. Bu düşünceden hareketle, çalışmada işçi hareketlerinin tarihsel gelişimine, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ortaya çıkan işçi ve sendikal hareketlere, işçi hareketlerinin çalışma yaşamında yol açtığı hukuki gelişmelere, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlere yer verilmiştir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. İlgili yazında önce yapılan çalışmalardan hareketle ikincil kaynaklardan toplanan verilerden yola çıkılmıştır.

Çalışmada bir toplumsal sınıf hareketi olarak, işçi hareketlerinin toplumsal alanda yaşanan diğer değişim ve düzenlemelerle doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, işçi hareketlerinin yol açtığı çalışma ilişkilerinde yaşanan hukuki gelişmeler ile toplumsal alanda yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlere yer verilmiştir. Çalışmada ele alınan dönemlerde yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüşümler ve bu dönüşümler doğrultusunda ortaya işçi hareketleri, günümüz işçi hareketleri üzerinde belirleyici olmuştur.

Extended Abstract

Labor Movements After The First World War In Turkey

It is also possible to express workers' movements as actions and resistances. The aim of the workers' movements is to oppose the system of exploitation. These movements are caused by demands such as the demand to reduce the workload, the demand for an increase in wages, the demand for government support for basic needs, the demand for full employment, the demand for improving working conditions. Labor movements in history go back quite a long way. Before they were called strikes, these movements were known as layoffs. An example of this is the work stoppage demonstration in Thebes by the workers who built the tombs of the pharaohs in 2100 BC. Work stoppages are also seen in Ancient Rome, in Beauvais, France in 1233, in Bordeaux in 1511, in Lyon in 1539, and in Normandy in 1681. Work stoppages were started from 1891 in the United Kingdom including England, Scotland and Northern Ireland in 1913-1920, in the USA starting from 1947 (which in the USA data do not keep records unless the number of workers participating in the work stoppage is over a thousand), 1901 It is recorded in the records that it has been seen in Canada in years.

When we look at the 19th century, while the interest in the craft loses value, labor and market demands generally pave the way for the transition to the factory environment. It has become a necessity to establish factories especially to meet the needs of the army. Shoe, fez and broadcloth factories, shipyards and gunpowder factories were state-owned factories. It is possible to talk about mechanization with the Tanzimat period. Therefore, it is possible to say that Feshane, the first industrial enterprise of the Tanzimat period, was established to meet the needs of the Ottoman army. Therefore, for this factory, the needs of the state were at the forefront, not the demand of the market. Because the production of necessities such as leather, broadcloth, gun and gunpowder made in the factories was not for the society but for the army. It should even be noted that the workers working in these factories are also soldiers and girls. In this case, it is possible to observe that the emergence of the working class is not possible. Therefore, this situation supports the view that workers' actions are not common. Especially in the weaving industry, the fact that women and girls work with long working hours for low wages and discontinuously also affects workers' organizations. However, it is possible to say that this situation ends with the formation of a competitive environment.

The first labor movement in the Ottoman Empire emerged as a reaction to the mechanization in the West with its modern dimension. Workers began to tear down the machines and destroyed the machines. The underlying reason for these reactions is the prevailing idea that machines will replace them. In the Ottoman period, the existence of workers' organizations was generally not recognized and even for a long time, the idea that strikes and unions were against the law was accepted. In addition to this view, due to the large population based on agriculture, the developing industry, the low level of education and the lack of democratic practices, an intensity was not observed in the labor movements.

Purpose of the study; To examine the workers' resistance movements that emerged in Turkey after the First World War and to analyze the social, economic and cultural changes that occurred as a result of these workers' resistance movements. However, in this study, it is aimed to discuss the effects of workers' movements in the field of work and society from a historical perspective. In the study, the workers' resistances that emerged in Turkey after the First World War were discussed. For this reason, in this study, the changes in the social structure after the workers' movements will be examined and the new regulations will be discussed. The aim of the study is to provide a framework for the applications to be made in order to evaluate the reflection of the effects of worker resistances on working life and the social field with a historical perspective from the past to the present. At the end of the study, it was concluded that as a social class movement, workers' movements are directly related to other changes and regulations in the social field.

In terms of the subject of the study, it is aimed to contribute to the studies in this field in the literature. Based on this idea, the historical development of the labor movements, especially the labor and union movements that emerged in Turkey after the First World War, the legal developments caused by the labor movements in the working life, social, economic and cultural changes are included. In the study, the literature review method, which is one of the qualitative research methods, was used. Based on previous studies in the related literature, data collected from secondary sources were used.

In the study, it has been concluded that as a social class movement, workers' movements are directly related to other changes and regulations in the social field. From this point of view, legal developments in labor relations caused by labor movements and social, economic and cultural changes in the social field are included. The social and economic transformations experienced in the periods discussed in the study and the worker movements that emerged in line with these transformations have been decisive on today's workers' movements.

Bangladeş'te İslami (Katılım) Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomiye Katkıları

Muhammed Tarık İSLAM*

Nur BEDER**

Mehmet Sami YILDIZ***

Öz

İslami bankacılık, başta ekonomi alanı olmak üzere toplumsal açıdan da insanlığa sağlamış olduğu sayısız faydaların bir sonucu olarak dünya çapında giderek popülerlik kazanmaktadır. Benzer şekilde, İslami bankacılık son zamanlarda Bangladeş'in finans sektörünün odak noktası olmuştur. İslami bankacılık sisteminin performans üstünlüğünün bir sonucu olarak, birçok geleneksel banka İslami hukuk tabanlı (çalışma) sistemlerine dönüştürülmüştür. Bu çalışmanın amacı Bangladeş'te İslami bankacılık sektörünün gelişimini araştırmak ve katkılarını değerlendirmektir. Makalede akademik makaleler, ders kitapları, raporlar, web siteleri gibi ikincil kaynaklardan yararlanılmış ve finansal oran analizi kullanılmıştır. Çalışma, İslami bankaların, küresel durgunluk ve diğer engellere rağmen, Bangladeş'teki tüm bankacılık sektöründe yaklaşık %28 (dörtte birden fazla) pazar payı ve İslami bankacılık sektöründe 49.433'den fazla çalışanı ile geleneksel bankalardan daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Bangladeş'te bağımsız bir İslami bankacılık yasası ve merkezi bir İslam hukuku kurulu olmamasına rağmen hızla ilerleme gösterdiği ve İslami bankacılığın Bangladeş'te muazzam bir potansiyele sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslami ve Faizsiz Bankacılık, Kar-Zarar Paylaşımı, Gelişim, Ekonomiye Katkıları, Bangladeş.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Development of Islamic (Participation) Banking in Bangladesh and Its Contribution to the Economy

Abstract

Islamic banking is progressively gaining popularity throughout the world as a result of the numerous benefits, it has provided to humanity in social fields, especially in the field of economy. Similarly, the Islamic banking industry has recently been the main focus of attention for Bangladesh's financial sector. As a result of the Islamic banking system's superiority, several traditional banks have been transformed into Islamic Shariah-based systems. The purpose of this study is to investigate the progress of the Islamic banking industry and it also assessed its contributions. The paper used secondary sources such as academic papers, textbooks, reports, websites, and the financial ratio analysis was utilized. The study finds that despite the global recession and other barriers, Islamic banks outperform traditional banks with a market share of around 28% (more than one-fourth) in the entire banking sector in Bangladesh and more than 49,433 employees in the Islamic banking industry. The study concluded that although Bangladesh does not have an Islamic banking act and a central Shariah board by the Bangladesh government, it is making rapid progress and Islamic banking has enormous potential in Bangladesh.

Keywords: Islamic & Interest-Free Banking, Profit-Loss Sharing, Development, Economic Contribution Bangladesh.

Article Type: Research Article

* Doktora öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tareqmdis23@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-0369-2121

** Doktora öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, nur.beder@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-9663-9594

*** Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Temel İslami Bilimler, m.samivildiz@aksaray.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-4293-463X

1. GİRİŞ

İslami bankacılık sektörü hızla gelişmekte ve geleneksel (konvansiyonel) ticari bankacılık sistemine etkili bir alternatif oluşturmaktadır (Ikra vd., 2021: 11). Bu sektörde büyüme potansiyeli taşıyan ülkelerden birisi Bangladeş'tir. Dünyada İslami bankacılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü ülkeler arasında yer alan ve sektöre yönelik uygulamalarıyla dikkat çeken Bangladeş, gerek mevduat miktarı gerekse işlem hacmi bakımından İslami bankacılığın temsilcilerinden birisi olarak görülmektedir (Hassan vd., 2023: 1).

Bangladeş halkının %90'ı güçlü bir İslami inanca sahip Müslümanlardan oluşmakta ve Bangladeş, 167 milyondan fazla nüfusuyla dünyanın dördüncü büyük Müslüman ülkesi olarak yer almaktadır. Bu durum doğal olarak toplumsal algılara ve dinamiklere, geleneklere ve ekonomiye olduğu kadar bankacılık sektörüne de etki etmektedir (Aktan, Masood ve Iqbal, 2009: 337). Geçmişte nüfusun büyük bir çoğunluğunun uzun süre faizsiz bir bankacılık sistemi talep etmeleri, 1983 yılında Bangladeş'te Güney ve Güneydoğu Asya'daki ilk faizsiz İslam hukuku temelli banka olan İslami Bank Bangladeş Limited'in kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Mahdi ve Rahaman, 2020: 10-11). Banka, 1991 tarihli Banka Kurumları Kanunu kapsamında (Ahmad ve Hassan, 2007: 256), tüm bankacılık ve varlık yönetimi faaliyetlerinin faizsiz kâr paylaşımı esasına göre yapmayı taahhüt etmektedir (Hassan, 1999: 60). Sonrasında İslami bankacılık adına 2009 yılında Merkez Bankası tarafından yalnızca bir kılavuz yayınlanmıştır (Alam vd., 2020: 135). Halen Bangladeş'te, İslami bankaların faaliyetlerini yöneten ve denetleyen ayrı bir İslami bankacılık yasası ve herhangi bir düzenleme veya bağımsız norm bulunmamaktadır (Ahmad ve Hassan, 2007: 256).

Ancak İslami bankacılığın düzenlemelerine dair bir kanun olmadığı dönemlerde bile, Bangladeş'te İslami bankacılığın gelişimi oldukça büyük hız kazanmıştır. Bu dönemde geleneksel bankacılık sisteminin ve şubelerinin büyük ölçüde İslami hatlara taşınması veya dönüşmesi, faizsiz bankacılığın kamuoyunda yaygın bir şekilde onaylandığını göstermektedir (Sarker, 2005: 47).

Ülkede 2019-2022 (3 yıl içerisinde) yıllarında İslami bankacılık hizmeti hızla büyüme göstermiş, 2019 yılında tam teşekküllü İslami banka sayısı 1198 şubesiyle birlikte 8 iken; 9 geleneksel ticari banka 19 İslami bankacılık şubesi, 7 geleneksel ticari banka da 35 İslami bankacılık penceresiyle¹ hizmet vermeye başlamıştır (Bangladesh Bank, 2019: 1). 2022 yılına (Temmuz-Eylül'a kadar) gelindiğinde Bangladeş'te tam teşekküllü faaliyet gösteren İslami banka sayısı 1605 şubesiyle 10'a ulaşırken, 11 geleneksel ticari banka 23 İslami bankacılık şubesi ve 13 geleneksel ticari banka ise 511 İslami bankacılık penceresiyle müşterilerine hizmet sunmaya devam ediyor (Bangladesh Bank, 2022c: 2). Halen Bangladeş'teki tüm geleneksel bankalar, İslami bankaların başarısı ve halk tarafından tercih edilirliliği nedeniyle, İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerine devam etmeye çalışmaktadırlar (Alam vd., 2020: 140). Bunun en önemli kanıtı İslami bankacılık varlığının sektördeki yeri ve bu alana ilişkin göstergelerdir. Bangladeş Merkez Bankası'na göre İslami bankacılık, 2014 yılında mevduat ve yatırım açısından tüm bankacılık sektörünün %20'sinden fazlasını oluştururken, bu rakam 2018'de %25'e ulaşmıştır (Julia ve Kassim, 2020: 730). Bununla birlikte son yıllara bakıldığında, sektöre ilişkin yapılan istatistikler 30 Eylül 2022 tarihi itibarıyla bu oranı yaklaşık %28 olarak göstermektedir (Bangladesh Bank, 2022c: 1) ve bu rakam, İslami bankacılığın geleneksel bankacılığa kıyasla oldukça iyi bir performans sergilediğini açık bir şekilde kanıtlamaktadır (Julia ve Kassim, 2020: 730).

¹ İslami banka tamamen İslami ilkeler kullanılarak işletilen bir kurum iken, İslami pencere, geleneksel bir banka tarafından sağlanan İslami ilkelere dayalı hizmetleri ifade etmektedir. Bazı ticari bankalar, özel pencereler veya bölümler aracılığıyla İslami bankacılık hizmetleri sunabilmektedir.

Günümüzde İslami bankacılığı dünya genelinde 38 milyon müşteriye sahip olmakla beraber, bu sayının yalnızca 13 milyonu yani yüzde 35'i Bangladeş'te bulunmaktadır. Bangladeş'teki yer alan en büyük İslam hukuku temelli İslami banka, küresel çaptaki mikro kredi hacminin yüzde 50'sine sahiptir. İslami bankalar, ülkede yoksulluğun azaltılmasına, katılımcı büyümeye ve ekonomik kalkınma sürecine önemli katkılarda bulunmakta ve bu sistem, talepteki artış ve pazar payının genişlemesiyle birlikte günden güne gelişme göstermektedir (IBBL, 2015: 17, 58).

Literatürde bulunan araştırmalara bakıldığında Bangladeş'te İslami bankacılık sektörünün gelişimi, sektörün ülkeye olan katkıları ve İslam hukuku yönetimi ilişkisi ve Bangladeş'in İslami bankacılık alanıyla bağlı olan çeşitli faktörlerin ele alındığı İngilizce dilinde sunulmuş birçok kaliteli çalışmaya rastlanabilmektedir. Ancak yukarıda sözü edilen konu ve alanlarda doğrudan Türkçe dilinde bir araştırma görülebilmiş ve bundan dolayı mevcut çalışmanın yapılmasının akademik anlamda önemli olacağı kanaatine varılmıştır. Makalede, İslami bankacılığın Bangladeş'te 1983'te başlayan 2022 yılına kadar olan gelişiminin, 39 yıllık bir dönem üzerinden ele alınması ve gelecekteki potansiyel durumunun ne olabileceğine dair çıkarımlarda bulunulması amaçlanmaktadır. Mevcut çalışma, yeni ve önemli verilere yer vermesi ve Türkçe literatürde yukarıda belirtilen konuların aktarılması amacıyla hazırlanan bir araştırma bulunmaması nedeniyle güncel ve benzersiz olma niteliği taşımaktadır.

Mevcut çalışmadan elde edilen bulguların, Türk toplumunun Bangladeş'te bulunan İslami bankacılık endüstrisine ilişkin ayrıntılara ulaşabilmelerini sağlamak ve İslam Bankası'nın Bangladeş'te nasıl ve neden popüler hale geldiğine dair bilgi edinebilmek açısından faydalı olması beklenmektedir. Ayrıca, Türkiye'de İslami bankacılık üzerine inşa edilebilecek politikalarının oluşturulmasına yardımcı olabileceği (İslam vd., 2022: 194) ve İslami bankacılık sektörünün nasıl ilerleyebileceğine ilişkin göstergeler sunabileceği düşünülmektedir.

Makalenin birinci bölümünü teşkil eden giriş kısmında, İslami bankacılığın Bangladeş bağlamındaki etkilerine bütüncül bir bakış sunulmaktadır. İkinci bölümde çalışmaya dair metodolojiden bahsedilmekte ve üçüncü bölümde, Bangladeş'te İslami bankacılığın gelişimine ve mevcut durumuna dair bilgilendirme yapılmaktadır. Dördüncü bölümde, İslami bankacılığın Bangladeş'teki katkıları açıklanırken. Son bölümde ise araştırmadan elde edilen bulguların bir özetini sunularak, İslami bankacılık sektörünün önemine işaret edilmekte ve Bangladeş açısından bir tahlili gerçekleştirilmektedir.

2. METODOLOJİ

Bu çalışmada ikincil verilere dayalı nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu veriler ders kitaplarından, çeşitli akademik makalelerden, belgeler ve raporlardan², İslami bankacılık sektörüyle ilgili yayınlanmış materyallerden toplanmıştır. Çevrimiçi kaynaklar, ilgili yerel ve uluslararası kurumların web siteleri de bilgi kaynağı olarak kullanılmış ve tüm veriler uygunluklarına ve ihtiyaçlarına göre gerekli özen ve onay ile analize dahil edilmiştir.

3. BANGLADEŞ'TE İSLAMİ BANKACILIĞIN GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

3.1. Bangladeş'te İslami Bankacılığın Gelişiminde Rol Oynayan Faktörler ve İslami Bankaların Kurulması

² Anahtar materyaller Bangladeş Merkez Bankası, İslam Bankası Bangladeş Limited (IBBL), Bangladeş Maliye Bakanlığı Finansal Kurumlar Bölümü, İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB), İslam Kalkınma Bankası (IsDB), İslami Finansal Kurumlar Muhasebe ve Denetim Teşkilatı (AAOIFI) ve Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir.

3.1.1. Bireysel Girişimler

21. yüzyılın başlarında, Doğu Bengal ve Assam eyaletinin kurulmasından sonra, Dakka'nın başkent olarak merkeze alındığı Doğu Bengal'in sosyo-ekonomik gelişimi hız kazanmış, bu zaman içinde, Jessore ve Cox's Bazar da dâhil olmak üzere Bangladeş'in farklı bölgelerinde faizsiz bankaların kurulması ve yönetilmesi adına girişimler başlatılmıştır. Ancak bu girişimler sosyo-ekonomik ve politik şartlardan kaynaklanan sorunlar nedeniyle sağlam bir temele oturtulamamıştır. Bu süreçte bireysel çabalar ve örgütsel girişimler devam etmiş olsa dahi, İslam hukuku merkezli bir bankacılığın hayata geçirilmesi, uzun süre bir hayal olarak kalmıştır (Mannan, 2015: 4).

3.1.2. Devlet Tarafından Gerçekleştirilen Müdahale ve Girişimler

Bangladeş'in bağımsızlık kazanmasından sonra, bir İslami banka kurmak adına devlet düzeyinde de farklı aşamalardan müteşekkil bazı girişimler başlatılmıştır. 1974'te Bangladeş hükümeti tarafından İslam Kalkınma Bankası (IDB) sözleşmesi imzalanmış ve bu anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte üye ülkeler tarafından bankacılık sistemlerinin İslami ilkelere uygun olarak yeniden yapılandırılması taahhüdünde bulunulmuştur (Sadat, Kader ve Zayed, 2020: 76-77). 1978 yılında Dakar konferansında İslami bankaların kurulmasına dair öneri, Senegal'deki İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) üye ülkeleri tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca bankacılık sistemlerinin kademeli olarak İslam'a dönüştürülmesi için bir dizi öneri de aynı şekilde İİT üyesi ülkeler tarafından onaylanmıştır. Bangladeş bu konferansa aktif olarak katılım sağlamış ve önerilerin uygulanması açısından ortak olarak alınmaya uygun görülmüştür (Razvi, 1981: 44).

3.1.3. Bangladeş Bankası'nın Destekleyici Rolü

İslami Bankacılığın gelişiminde sürecin başlangıcından itibaren, Bangladeş Bankası'nın ülkedeki İslami bankaların ilkelerinin ve prosedürlerinin uygulanmasında oldukça aktif ve olumlu bir rol oynadığı görülmektedir. 4 Nisan 1981'de Maliye Bakanlığı tarafından Bangladeş Bankası'na gönderilen talimat ile, ülkenin devlete ait tüm bankalarının İslami Bankacılık açısından deneme faaliyetlerinin teşvik edilmesi sağlanarak, köy ve kasabalarda bulunan banka şubelerinde ayrı bir İslami bankacılık hesabının açılmasına ve farklı bir defter tutulmasına dair yönlendirmeler yapılmıştır (Perves, 2015: 181-184).

1980 yılının Kasım ayında, Bangladeş Bankası araştırma direktörü A. S. M. Fakhrul Ahsan, Orta Doğu ülkelerinde faaliyet gösteren İslami bankaların ve İslami finans kurumlarının faaliyetlerinin gözlemlenmesi adına görevlendirilmiş ve Ocak 1981'de sunduğu kapsamlı bir rapor ile, Bangladeş'te İslami banka kurma sürecinin başlatılması adına bir dizi öneride bulunmuştur. Bangladeş Banka Yönetimi Enstitüsü (BIBM)'nin girişimi ile bir İslami bankacılık semineri düzenlenmiş ve bu seminer 18-19 Mart 1981 tarihlerinde Dakka'da gerçekleştirilmiştir. Seminerin baş misafiri olarak davet edilen Bangladeş Merkez Bankası Başkan Vekili M. Khalid Khan seminerin açılışında yer almış ve bu sayede hem kamu hem de özel sektörde İslami bankaların kurulmasına ilişkin önerilerde bulunulmuştur (Sarker, 2000: 5).

9-11 Haziran 1981'de, Bangladeş Bankası üst düzey yetkililerinden biri, İsviçre Cenevre'de İslami Bankacılık ve Sigortacılık konulu uluslararası bir seminere katılım sağlamıştır. 16 Ekim 1982'de, dönemin valisi Nurul İslam'ın başkanlığında düzenlenen Bangladeş Bankası 4. Bankacılar toplantısında, büyükşehir ve ilçe genel müdürlükleri olmak üzere kamuya ait altı ticari bankayla iki ihtisas bankasının tüm şubelerinde İslami bankacılığın en kısa sürede hayata geçirilmesine dair karar alınmıştır. İslami Bankacılık için uygun insan gücüne sahip olabilmek adına Bangladeş Bankası tarafından alınan bir karar ile 6 Ekim 1981'de Sonali Bank Personel Koleji'nde bir ay sürecek olan tam zamanlı bir yetkilendirme kursu düzenlenmiştir. Kursu, Bangladeş Bankası başta olmak üzere devlete ait tüm bankalardan, BIBM

ve daha sonrasında Dakka Uluslararası İslami Bankası³'ndan toplamda 37 memur katılım sağlamıştır (Mannan, 2015: 4-5).

3.1.4. Diğer Girişimler

Bangladeş'te yer alan birtakım kamu ve özel kuruluşların 1979'dan 1982 yılına kadar İslami bankaların kurulması adına hazırlık çalışmalarına katıldığı görülmektedir. Bu zaman içinde, M. Khaled'in öncülüğünde "Bangladeş İslami Bankacılık Çalışma Grubu" adında bir oluşuma imza atılmıştır. M. Khaled grubun yeniden örgütlenme sürecine öncülük etmiş ve sonrasında bu oluşum Bangladeş İslami Bankacılar Birliği (BIBA) olarak tanınmaya başlamıştır. Yine aynı dönemde Bangladeş Bankacılık Enstitüsü (BIBM), İslami Ekonomi Araştırma Bürosu, Bai'tus Sarf İslami Araştırma Enstitüsü, Chittagong tarafından İslami bankacılık üzerine kıdemli bankacıların, ekonomistlerin ve ülkenin bu alanda çalışan profesyonellerinin yer aldığı çeşitli ulusal ve uluslararası seminerler ve eğitim kursları düzenlenmiş; İslami bankacılık alanında 300'den fazla banka yetkilisinin eğitilmesine katkı sağlanmıştır (Aktan vd., 2009: 338; Sadat vd., 2020: 77-79).

3.1.5. Gerçek Bir Varlığın Ortaya Çıkışı

İslam Kalkınma Bankası (IDB) ve çeşitli finans kuruluşlarının yanı sıra yerelde birçok bireysel girişim sayesinde, ülkede İslami bankalar kurma adına iş birlikleri genişletilmeye başlanmıştır. İlk olarak İslam Kalkınma Bankası (IDB), Kuveyt Finans Kurumu, Dubai İslam Bankası, Bahreyn İslam Bankası, Lüksemburg İslami Yatırım ve Borsa Şirketi, Al-Razi Döviz Borsası ve Suudi Arabistan Ticaret Şirketi ve üç Kuveyt Bakanlığı'nın övgüye değer girişimiyle Bangladeş'te ilk kez İslami bir bankanın kurulabilmesi adına %70'lik bir sermaye sağlanmıştır. Kalan sermaye ise, Bangladeş Hükümeti'nin yüzde beş paya sahip olduğu yerel girişimcilerden edinilmiştir. Nihayetinde İslami Bank Bangladeş Limited, Güneydoğu Asya'daki ilk şeriat temelli banka olarak 13 Mart 1983 tarihinde tescil edilmiş ve 30 Mart 1983'te faaliyete başlamıştır (Ahmad ve Hassan, 2007). Ülkenin bu ilk İslami bankasının başarı yolculuğu, ilerleyen yıllarda 10 İslami bankanın kuruluşunu da beraberinde getirmiştir. Bu kuruluşlara ait bilgiler derlenerek, tarihsel sıralamaya göre aşağıdaki şekilde yer verilmiştir (Global İslami Bank, 2021; Standard Bank Limited, 2021; Perves, 2015: 181):

1. 1983: İslami Bank Bangladesh Limited (IBBL: 13 Mart 1983).
2. 1987: The ICB Islamic Bank Limited (1987de Al-Baraka Bank Limited ve Oriental Bank Limited).
3. 1995: Al-Arafah İslami Bank Limited (AIBL: 27 Eylül 1995).
4. 1995: Social İslami Bank Limited (SIBL: 22 Kasım 1995 Social Investment Bank Limited, daha sonra Ekim 2021'de Social İslami Bank Limited adı olarak değiştirildi).
5. 2001: Shahjalal İslami Bank Limited (SJIBL: 1 Nisan 2001).
6. 2004: Export-Import Bank of Bangladesh Limited (EXIM Bank: 1999 yılında kuruldu, bankacılık faaliyeti 1 Temmuz 2004 yılında tam Şeriat Temelli İslami Bankacılığa dönüştü).
7. 2009: First Security İslami Bank Limited (FSIBL: 25 Ekim 1999'da açıldı, 1 Ocak 2009'da tam bir İslami bankaya dönüştürüldü).
8. 2013: Union İslami Bank Limited (UBL: 07 Mart 2013).

³ Dhaka International Islamic Bank Limited şuan İslami Bank Bangladesh Limited olarak geçmektedir.

9. 2021: Standard Bank Limited (SBL: 11 Mayıs 1999'da kuruldu, 1 Ocak 2021 Cuma gününden itibaren tam teşekküllü bir İslami bankaya dönüştü).

10. 2021: Global Islamic Bank (GIB: 25 Temmuz 2013'te NRB Global Bank olarak kuruldu, Global İslami Bank olarak yeniden markalaştı ve 3 Ocak 2021'de tam şeriatı uygun bir banka oldu).

3.2. Bangladeş İslami Bankacılık Faaliyetlerine İlişkin Faktörler

3.2.1. İslam Hukuku Uyumluluğu

Bangladeş'te İslami bankalar bankacılık faaliyetlerinin İslam hukuku hükümlerine uygun olarak yürütülmesi şartıyla Bangladeş Bankası'ndan onay almışlardır. Bu bankalar, sözleşmenin şartlarını sağlamak için Bangladeş Bankası'nın gözetimi altındadırlar. Özellikle 2009 tarihinde Bangladeş Bankası tarafından İslami Bankaların İslam hukukuna uyumları konusunda yol gösterici ilkelerin olduğu bir bildiri yayımlanmış, bu tarih itibarıyla bildiriye yer alan yönergeler İslami bankalar tarafından takip edilmeye başlanmıştır (Alam vd., 2019: 122).

İslami bankacılıkta İslam hukukuna uyumun korunmasını sağlamak adına her banka nezdinde, bankaların Yönetim Kurulunun kontrolünden uzak bağımsız bir İslam hukuku denetleme komitesi bulunmaktadır. Bu komiteler ünlü alimlerden, uzman fakihlerden, ekonomist ve avukatlardan oluşmakta ve denetim çalışmaları bağımsız olarak yürütülmektedir. İslam hukuku yönetiminin idari faaliyetleri dışında, bankaların tüm faaliyet politikalarıyla birlikte makro düzeyinde kritik tüm meseleleri de denetlenmektedir. Ayrıca ülkenin bütün İslami bankalarının İslam hukuku komitelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir organ olan “Bangladeş İslami Bankalar Merkez Şeriat Kurulu” (CSBIB) da zaman zaman bankacılık faaliyetlerinin İslam hukukuna uyumuyla ilgili rehberlik sağlamak ve talimatlar sunmaktadır (CSBIB, 2022).

İslami bankalar, yönetim kural ve prosedürlerinin belirlenmesi, kalite değerlendirmeleri, idari ve muhasebesel politikalarıyla ilgili olarak farklı Uluslararası kuruluşların yönergelerini de takip etmektedirler. Bu kuruluşlar arasında “Uluslararası Finansal Hizmetler Kurulu” (IFSB), “İslami Finans Enstitüsü Muhasebe ve Denetim Örgütü” (AAOIFI) ve “İslami Uluslararası Kredi Derecelendirme Kurulu” (IICRA) yer almaktadır (Perves, 2015: 183).

3.2.2. Borsa Piyasaları

Bangladeş'te iki Menkul Kıymetler Borsası Piyasası bulunmaktadır. İlki, Dakka Menkul Kıymetler Borsası (DSE) ve diğeri ise Chittagong Menkul Kıymetler Borsası (CSE)'dir. 2014 yılında her iki piyasa da kendi İslam hukuku Endeksini başlatmış ve 77 Şeriat uyumlu şirket bu endekslerde listelenmiştir. Ayrıca İslami yatırım fonlarının yanı sıra, bir vadesiz İslami tahvil de Bangladeş borsalarında alınıp satılabilmektedir (Hassan, Ullah ve Khanam, 2017: 5).

Bangladeş Sermaye piyasasında Dakka Menkul Kıymetler Borsası'na (DSE) kote 33 banka bulunmaktadır. 33 bankanın 23'ü konvansiyonel, 10'u İslami bankadır. DSEX Şeriat Endeksi (DSES) ve CSE İslam hukuku Endeksi (CSI), Ekim 2022 sonunda sırasıyla 1377,43 ve 1186,57 olan Eylül 2022 sonunda sırasıyla 1419,73 ve 1234,07 olarak gerçekleşmiştir (Bangladesh Bank, 2022d: 1).

3.2.3. Küresel Sahnedeki İslami Bankacılık Bangladeş Endüstrisi

Bangladeş, Güney Asya'da gelişen ekonomi merkezlerden birisi olarak görülmektedir. Varlıkların büyüklüğü yerine “finansal katılım” veya “dağıtımın niteliği” göz önüne alındığında, Bangladeş'teki İslami bankacılığın konumunun oldukça cesaret verici olduğu söylenebilir. İslami bankacılık bu ülkede şanlı yolculuğunu kırk yıl önce başlatmış olup, bu bankacılık sistemi şu an ülkenin toplam bankacılığının dörtte birinden fazlası kapsamaktadır. Aktif değere göre (varlıkların büyüklüğü) ise Bangladeş, küresel İslami banka sıralamasında 9. sırada yer almaktadır (TKBB, 2020).

Ernst & Young'ın 2015 yılı raporuna göre, günümüzde İslami bankacılık dünya çapında 38 milyon müşteriye sahiptir. Bunlardan 13 milyonu yani %35'i Bangladeş'te bulunmaktadır. Bunun anlamı, Bangladeş'in İslami bankalarının müşteri sayısının, dünyadaki toplam müşteri sayısının üçte birini oluşturmuş olduğudur. Ayrıca, Bangladeş'teki en büyük Bangladeş İslami bankası, küresel mikro kredilerin yüzde 50'sini içermektedir (IBBL, 2015: 17, 58). Müşterilerin katılımı açısından bakıldığında, Bangladeş'te bulunan İslami bankaların diğer ülkelere kıyasla çok ileride olduğu gözlemlenmektedir. Dünya Bankası'nın bir girişimi olan “Yoksullara Yardım Danışma Grubu” örgütünün raporuna göre, Bangladeş İslami Bankası Limited (IBBL) yararlanıcı sayısı bakımından tek başına dünyanın İslami Mikro Finansının yarısını elinde tutmaktadır (Mannan, 2015: 18).

3.3. Bangladeş'te İslami Bankaların Mevcut Durumu ve Bir Faaliyet Değerlendirmesi

3.3.1. Bangladeş'te İslami Bankacılığın Mevcut Durumu ve Ülke Bazında İslami Bankacılık Sektörüne Genel Bakış

İslam hukuku merkezli bankacılık sisteminin yeni bir türü olan İslami bankacılık, küresel durgunluğa ve geleneksel bankacılık sistemini takip eden Bangladeş'teki çeşitli bankaların karşı karşıya kaldığı çeşitli zorluklara rağmen, son yıllarda ulaştığı yaklaşık %28 oranındaki ortalama yıllık büyümeyle yetkinliğini kanıtlamış ve potansiyelini arttırmıştır (Bangladesh Bank, 2022b: 1). Bu büyüme, Bangladeş'te İslami bankacılık uygulamalarının geleneksel bankacılık sistemlerinin bir alternatifi olarak görülmesinin ve kullanıcılar tarafından İslami bankacılığa olan talebinin günden güne artmasının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bangladeş Bankası'nın 2021 yılı raporuna göre, 1972 Bangladeş Banka Emri ve 1991 Banka Şirketi Yasası uyarınca 61 planlı bankayı (scheduled bank) kontrol etmekte ve denetlemektedir. Bangladeş'te 10 İslam hukuku tabanlı özel ticari banka bulunmaktadır. Diğer 51 banka (İslam hukuku temelli olmayan) geleneksel banka olarak faaliyet göstermektedir (6 ulusallaştırılmış ticari banka, 3 devlete ait ihtisas bankası, 9 yabancı banka ve 33 özel ticari banka). Bangladeş'te 5 plansız banka⁴ (non-scheduled) da bulunmaktadır. Dolayısıyla geleneksel anlamda planlı ve plansız bankaların sayısı 56 iken, İslami banka sayısı ise 10'u bulmaktadır (Bangladesh Bank, 2021).

Bangladeş'te İslami Bankacılık sektörünün durumuna genel olarak bakıldığında, güncel olarak 10 tam teşekküllü İslami bankanın 1605 şubeyle faaliyet gösterdiği görülmektedir. Ayrıca Bangladeş'te 11 geleneksel ticari bankanın 23 İslami bankacılık şubesi bulunmakla birlikte, 13 geleneksel ticari banka 511 İslami bankacılık penceresi⁵ ile İslami finans hizmeti sunmaktadır. İslami bankacılık sektöründe hizmet veren bankaların faaliyet durumlarına göre ayrıntılı bir listesi Tablo 1'de sunulmaktadır.

⁴ Plansız bankalar, herhangi bir yasaya göre faaliyet gösteren belirli bir amacı olan bankalardır. Bu bankalar tüm banka görevlerini yerine getiremeyen ve Şeriat'a dayalı olmayan geleneksel bankaları ifade etmektedir.

⁵ İslami bankacılık penceresi, geleneksel bir bankanın İslami veya Şeriat uyumlu finansal ürünler ve hizmetler sunan bölümüdür.

Tablo 1. Bangladeş'te Faaliyet Gösteren İslami Bankalar⁶

Bank Name Branches	Tam Teşekküllü İslami Bankalar (Full-fledged Islamic Banks)	İslami Bankacılık Şubesi Bulunan Geleneksel Bankalar (Islamic Banking Branches in Conventional Banks)	İslami Bankacılık Penceresi Bulunan Geleneksel Bankalar (Islamic Banking Windows in Conventional Banks)
1.	İslami Bank Bangladesh Limited (389)	The City Bank Limited (1)	Sonali Bank Limited (58)
2.	ICB Islamic Bank Limited (33)	AB Bank Limited (1)	Janata Bank Limited*
3.	Social İslami Bank Limited (172)	Dhaka Bank Limited (2)	Agrani Bank Limited (48)
4.	Al-Arafah İslami Bank Limited (204)	Premier Bank Limited (2)	Pubali Bank Limited (17)
5.	EXIM Bank Limited (141)	Prime Bank Limited (5)	Trust Bank Limited (15)
6.	Shahjalal İslami Bank Limited (133)	Southeast Bank Limited (5)	Bank Asia Limited (5)
7.	First Security İslami Bank Limited (197)	Jamuna Bank Limited (2)	Standard Chartered Bank (1)
8.	Union Bank Limited (105)	Bank Alfalah Limited (1)	Mercantile Bank Limited (45)
9.	Standard Bank Limited (138)	NRB Bank Limited (1)	Midland Bank Limited (1)
10.	Global İslami Bank Limited (93)	One Bank Limited (2)	NRBC Bank Limited (268)
11.		United Commercial Bank (1)	United Commercial Bank (10)
12.			Meghna Bank Limited (3)
13.			Mutual Trust Bank Limited (15)
14.			Premier Bank Limited (25)

Kaynak: Bangladeş Bankası, Temmuz - Eylül 2022 dönemi⁷

3.3.2. Bangladeş İslami Bankacılık Sektörü Temmuz-Eylül 2022 Dönemi Faaliyet Raporu

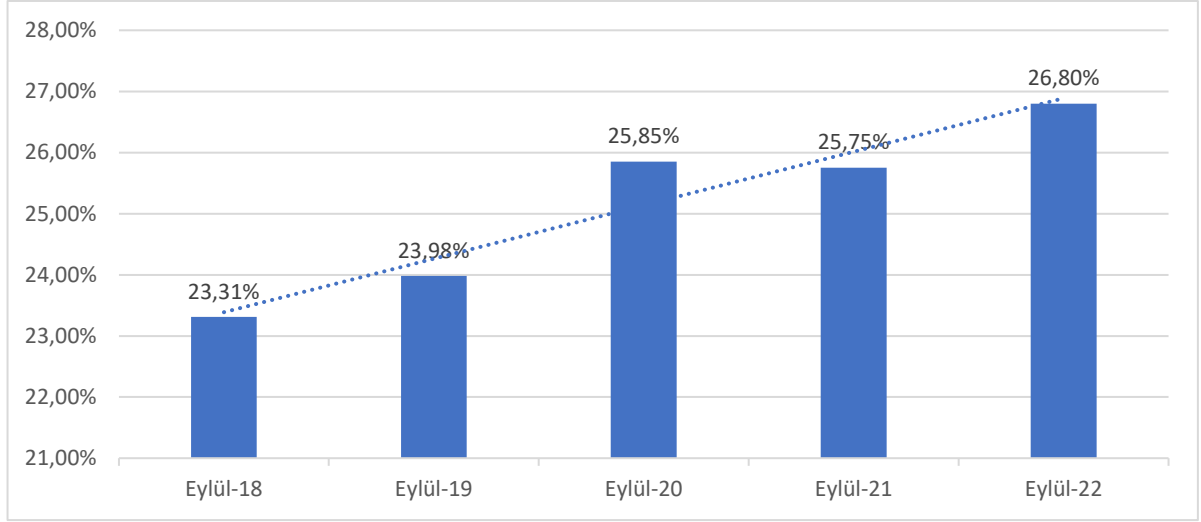
İslami Bankacılık sektörünün Bangladeş'in büyümesine ve ekonomik kalkınmasına önemli katkıları bulunmaktadır. Sektör, daha düşük Yasal Likidite Oranı (SLR) ve daha yüksek Kredi-Mevduat Oranı (LDR) nedeniyle geleneksel bankalara göre daha karlı görünmekte ve giderek daha çekici hale gelmektedir. Zaman içinde hem mevduat hem de yatırımların artmasıyla sektörün ülkede olağanüstü bir büyüme ve genişleme yaşadığı açıkça görülmektedir. Bangladeş'te İslami Bankacılık faaliyetlerinin yakın zamanda ulaştığı sonuçlar ve bankacılık sektörü içindeki ortalama payları dikkate alındığında, gerçekleşen rakamlar oldukça dikkat çekicidir. Aşağıda belirli başlıklar altında bu faaliyetlere ilişkin sonuçlara yer verilmektedir (Bangladesh Bank, 2022c: 3).

Toplam Mevduat: Bangladeş'te İslami bankaların bankacılık sektöründe ciddi bir yere sahip olduğu ve Şekil 1'de görüleceği üzere İslami Bankaların sektördeki pazar payının Eylül 2022 sonu itibarıyla mevduat bazında yüzde 26,80 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

İslami bankacılık sektöründeki toplam mevduat, Eylül 2022 sonunda Haziran 2022 sonuna kıyasla 90,35 milyar BDT (Bangladesh Taka-Bangladeş para birimi) veya %2,19 artışla 4213,75 milyar BDT'ye ulaşırken, bu rakam geçen yılın aynı çeyreğine kıyasla 447,97 milyar BDT veya %11,90 artışa denk gelmektedir.

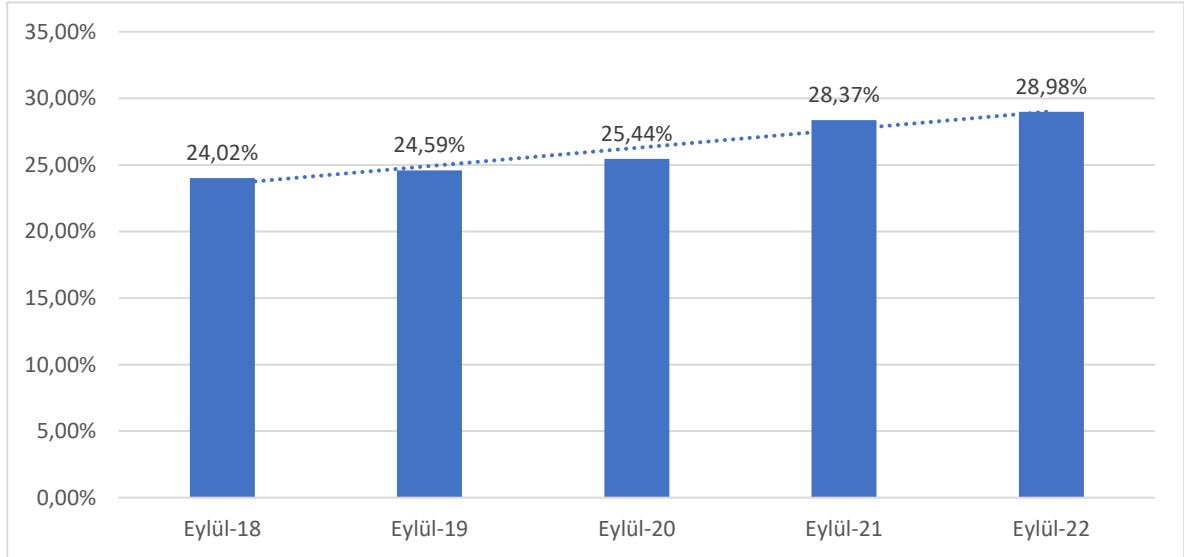
⁶ Parantez içindeki rakam, İslami bankaların şube ve pencere sayılarını göstermektedir. Janata Bank Limited, Bangladeş Bankası'ndan İslami Bankacılık penceresini başlatmak için izin almış ancak henüz faaliyete geçmemiştir.

⁷ https://www.bb.org.bd/pub/quarterly/islamic_banking/islamic_jul-sep2022.pdf

Şekil 1. Bangladeş'te İslami bankacılığın mevduat payı
Kaynak: Bangladeş Bankası, 2018-2022

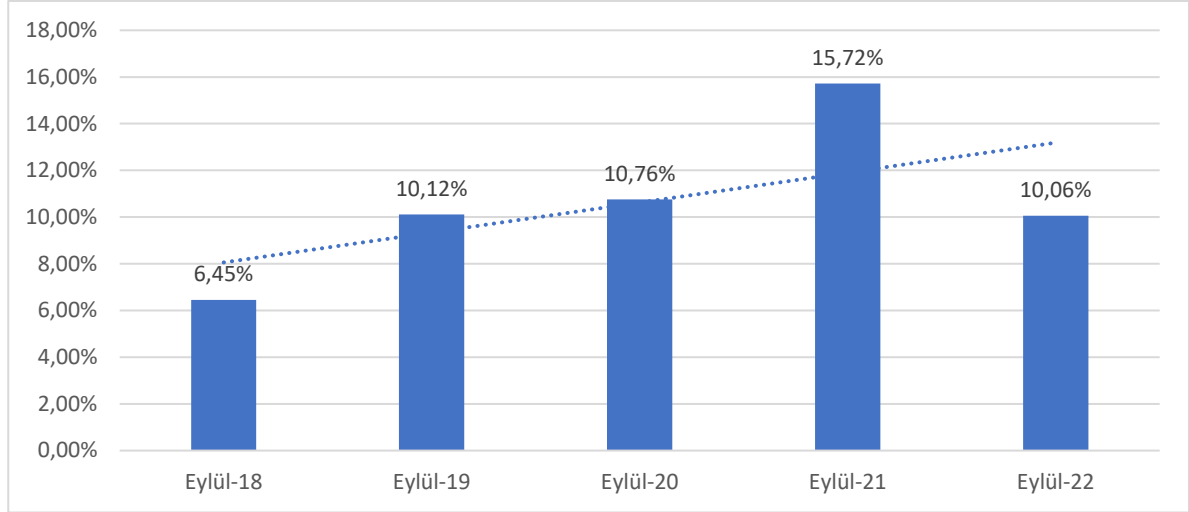
Toplam Yatırım: İslami bankaların toplam bankacılık sektöründeki pazar payı, Şekil 2'de verildiği üzere Eylül 2018-Eylül 2022 tarihleri arasındaki gelişimi göstermektedir. Eylül 2022 sonunda yatırım bazında yüzde 28,98 olarak gerçekleşmiştir. İslami bankacılık sektörünün toplam yatırımı Eylül 2022 sonunda 3862,21 milyar BDT olarak gerçekleşmiş ve bu rakam ile Haziran 2022 'in sonuna ve geçen yılın aynı çeyreğinin sonuna göre sırasıyla 43,92 milyar BDT veya %1,15 ve 494,01 milyar BDT veya %14,67 artışa ulaşmıştır.

Şekil 2. Bangladeş'te İslami bankacılığın yatırım payı
Kaynak: Bangladeş Bankası, 2018-2022

Yatırım-Mevduat Oranı: İslami bankaların yatırım-mevduat oranı (geleneksel anlamda kredi-mevduat oranı) Eylül 2022 sonunda, Haziran 2022 sonunda olduğu gibi 0,92 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın Eylül 2021'in sonunda gerçekleşen rakamdan 0,89 daha yüksek olduğu kaydedilmektedir.

Fazla Likidite: Şekil 3'de verildiği üzere Eylül 2022 sonunda İslami bankacılık sektörünün fazla likiditesi %10.06 ve 175,25 milyar BDT olarak gerçekleşirken, bu rakam Eylül 2021 yılının aynı döneminde %15.72'tir.

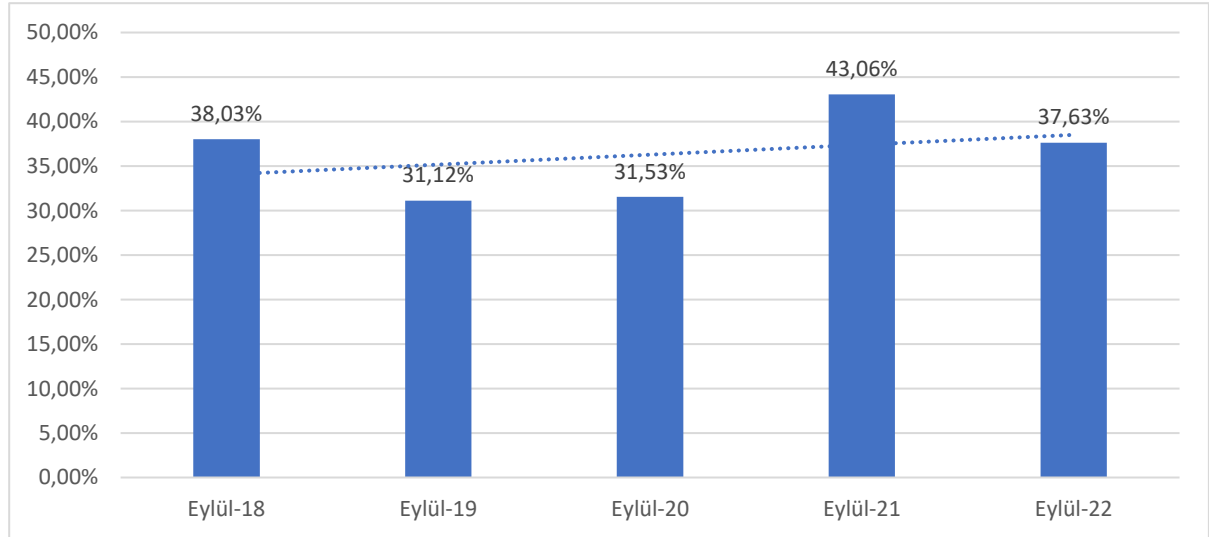

Şekil 3. Bangladeş'te İslami bankacılığın fazla likidite payısı

Kaynak: Bangladeş Bankası, 2018-2022

Toplam Havale Miktarı: İslami bankacılık sektörü, rapor kapsamındaki Temmuz-Eylül 2022 çeyrek dönemde tüm bankacılık sektörü tarafından mobilize edilen toplam havalelerin %37,63'üne ve Ekim-Aralık 2021 çeyrek döneminde %49,18'ine sahip olmuştur. Geleneksel tarifede hizmet veren bankaların ve İslami bankaların havale payları Şekil 4'de gösterilmektedir. Buna göre İslami bankacılık sektörü tarafından mobilize edilen toplam havale miktarı, Temmuz-Eylül 2022 döneminde 202,23 milyar BDT'ye ulaşmıştır.

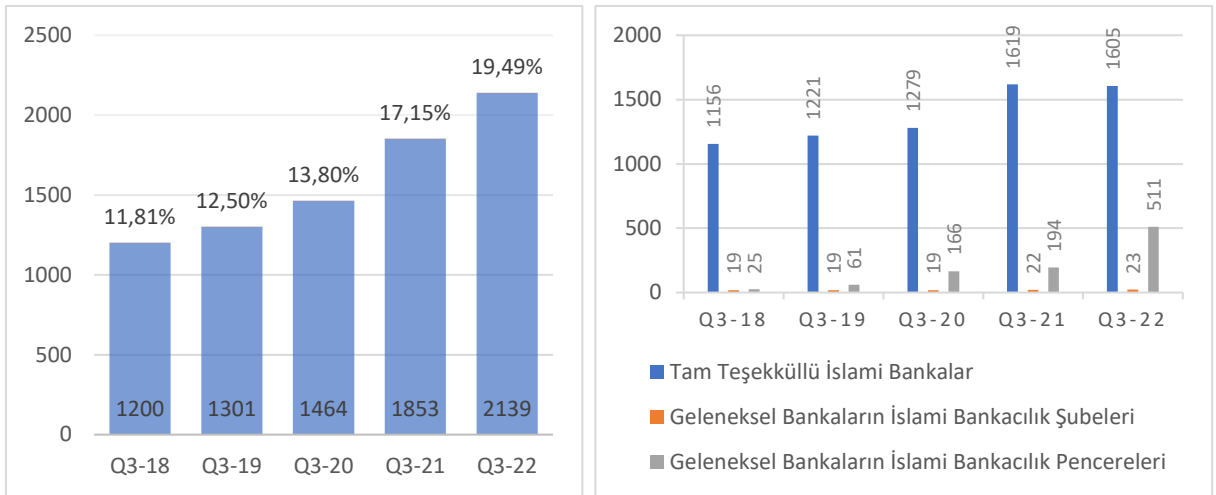
Bu rakam Nisan-Haziran 2022 dönemine göre 45,06 milyar BDT veya %28,67 ve Temmuz-Eylül 2021 dönemine göre 3,31 milyar BDT veya %2,18 daha yüksek olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 4. Bangladeş'te İslami bankacılığın Havale İşlemlerine Ait Payları

Kaynak: Bangladeş Bankası, 2018-2022

İslami Bankacılık Şubeleri/Pencereleri: Geleneksel ticari bankaların İslami şubeleri/pencereleri de dahil olmak üzere İslami bankacılık sektörünün Eylül 2021 sonunda 1835 olan şube sayısı, Eylül 2022 sonunda 2139'e ulaşmıştır. Şekil 5'da görüleceği üzere, İslami bankacılık sektöründe hizmet veren şubelerin tüm bankacılık sektörüne oranı Eylül 2018 tarihinde yaklaşık %12 iken, bu oranın Eylül 2022 tarihinde yaklaşık %20'ye ulaştığı görülmektedir.

Şekil 5. İslami bankaların şube genişlemesi

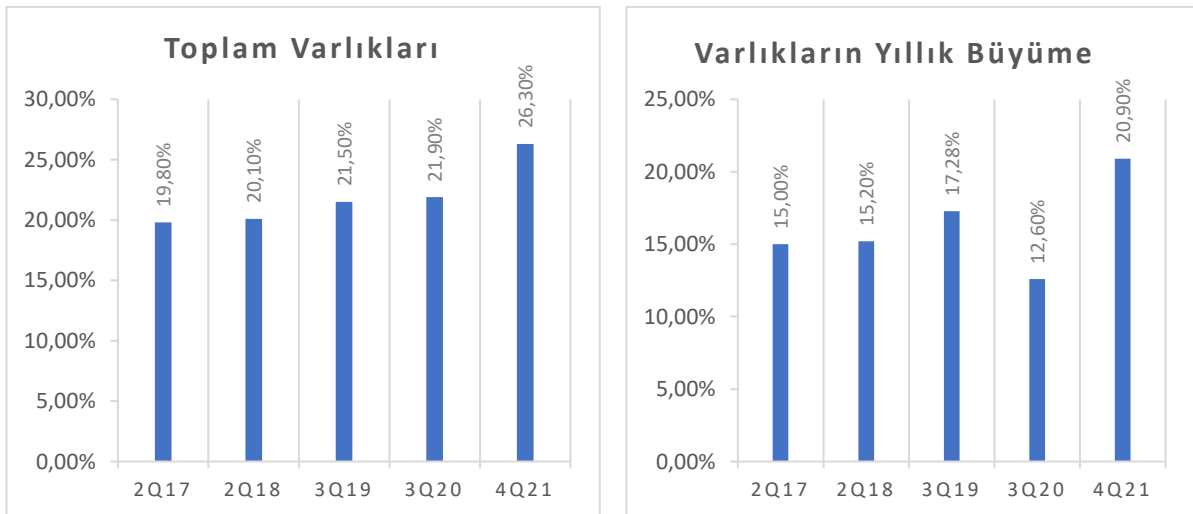
Kaynak: Bangladeş Bankası, 2018-2022

4. BANGLADEŞ'TE İSLAMİ BANKACILIĞIN GELİŞİMİ

4.1. İslami Bankaların Pazar Payı ve Yıllık Büyüme Hacmi

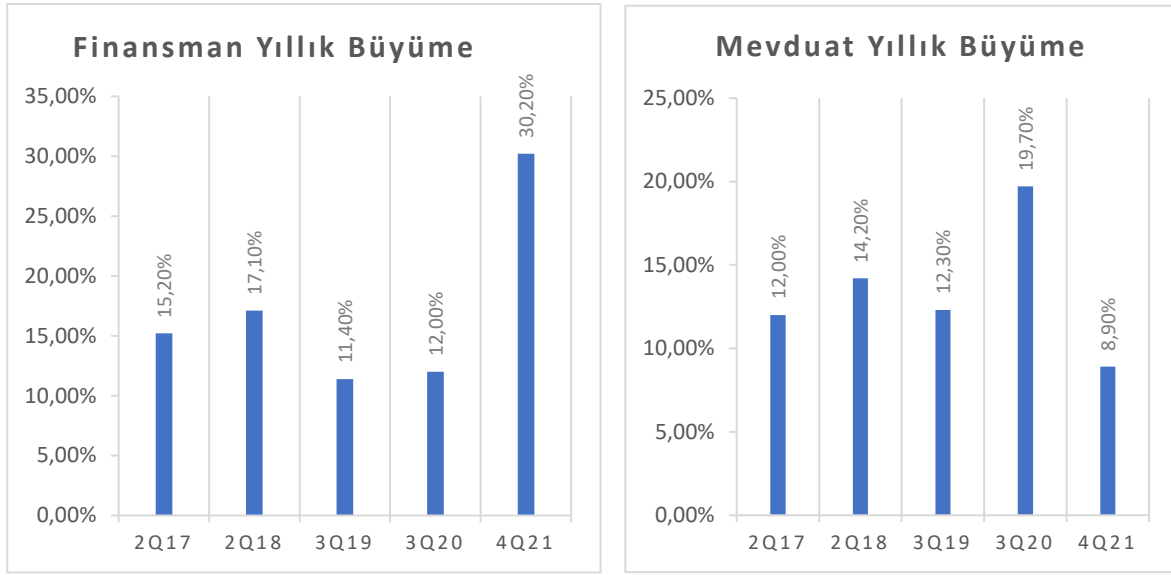
İslami bankalar, 2021 Aralık sonunda Bangladeş'teki bankacılık sektörünün toplam varlıklarının % 26,3'lük bir kısmını elde ederken, geleneksel bankaların bu alandaki payı % 73,7 şeklinde gerçekleşmiştir. Benzer bir şekilde, aynı dönem içerisinde İslami bankaların toplam varlıklarının yıllık büyüme, toplam finansmandaki büyüme ve yıllık mevduat büyüme oranları %20,9, %30,2 ve %8,9 olarak kaydedilmiştir (IFSB, 2022: 16, 24).

Şekil 6, Şekil 7 de de görüldüğü üzere, zaman faktörü göz önüne alındığında, Bangladeş'teki İslami bankaların, bankacılık sektöründeki pazar paylarının giderek artma eğiliminde olduğu ve pazar paylarını arttırmaya devam ettikleri görülmektedir. Tam teşekküllü sekiz İslami bankanın piyasa payının, 2Q17-4Q21 süreci boyunca toplam varlıklar, varlıkların büyüme payı ve finansman büyümesi açısından artış gösterdiği, sadece mevduat büyüme oranının 4Q21 sürecinde düşük oranda seyrettiği görülmektedir.

Şekil 6. Toplam Banka Varlıkları İçinde İslami Bankacılığın Payı ve Yıllık Büyüme Oranları

Kaynak: İslami Finansal Hizmetler Kurulu, 2017-2021 (IFSB, 2021)

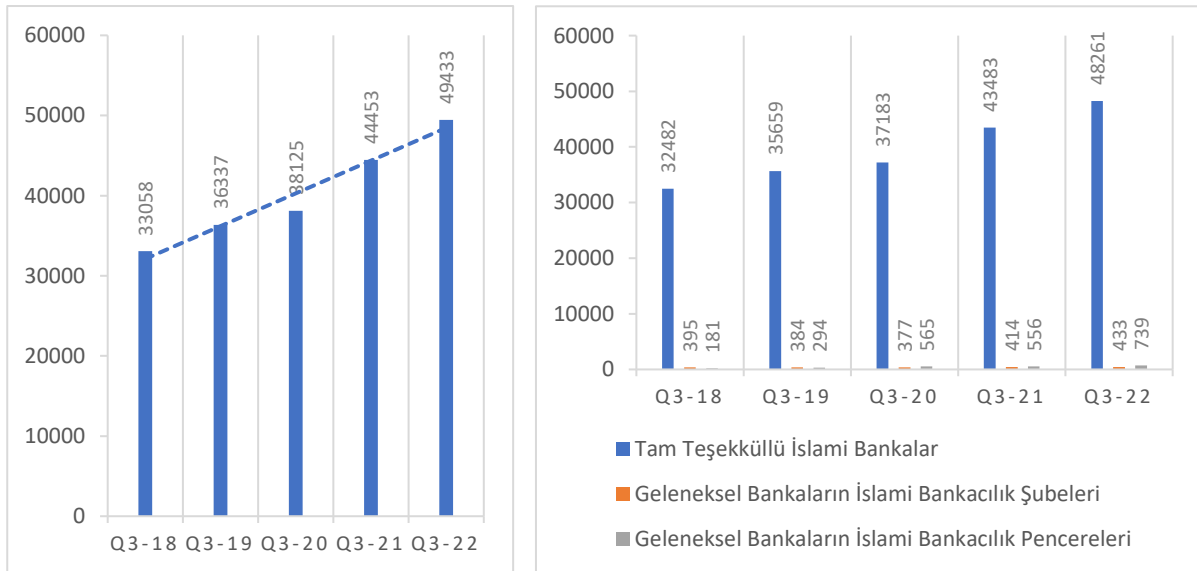

Şekil 7. İslami Bankacılık Toplam Finansman ve Mevduat Yıllık Büyüme Oranları

Kaynak: İslami Finansal Hizmetler Kurulu, 2017-2021 (IFSB, 2021)

4.2. İnsan Kaynaklarını Geliştirme

Bangladeş'te İslami bankacılık sektöründe çalışanların sayısı gittikçe artmakta ve günümüzde bu sayı 49.433 kişiyi bulmaktadır. Eylül 2021 sonunda toplam istihdam, 44.453 kişi olarak gerçekleşirken (Bangladesh Bank, 2022c: 1). Covid 19'a rağmen yalnızca (2020'den 2022'ye) son iki yılda 11.000 den fazla kişi için istihdam sağlanmıştır.

Şekil 8. Bangladeş'te İslami bankacılık sektöründeki istihdam eğilimleri

Kaynak: Bangladesh Bankası, 2018-2022

Şekil 8, 2018-2022 döneminde Bangladeş'te tam teşekküllü İslami bankalarda ve İslami bankacılık pencerelerinde istihdamın arttığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, konvansiyonel bankaların İslami bankacılık şubelerindeki insan gücü, örneklem döneminde bir miktar azalmıştır. Bu düşüşün olası bir nedeni, daha az insan gücü gerektiren bankacılık hizmetlerinde BİT tabanlı teknolojinin uygulanması olabilir. Müşterilerin tam teşekküllü İslami bankaları konvansiyonel

bankaların İslami şubelerine tercih ettikleri ve bu nedenle konvansiyonel bankaların İslami şubelerinde daha az insan gücüne ihtiyacı olduğu kaydedilmektedir. Diğer bir neden ise konvansiyonel bankaların maliyeti en aza indirmek için şube yerine İslami pencereler üzerinden İslami bankacılık faaliyetlerine devam etmeleri gösterilebilir (Hassan, Ahmed ve Robin, 2019: 27-28).

İslami bankalar her geçen gün potansiyel işgücünün daha yüksek seviyede profesyonel derecelere sahip olmasında teşvik edici rol oynamaktadır. İslami bankacılık sektöründe yerlerini almak isteyen ve farklı akademik disiplinlerden gelen pek çok kişi, seçme sınavlarından ve zorlu bir rekabet sürecinden geçerek işe alınmaktadır. İslami bankanın işgücünü yetkin kılmak için, İslami Banka Eğitim ve Araştırma Akademisi (IBTRA) 1997 yılında İslami Bankacılık Diploması (DIB)'nı sunmuş ve farklı bankalardan katılım sağlanmıştır (Rahman ve Islam, 2012: 10).

İslami bankaların işgücünü yetkin kılabilmek adına sunulan bu diplomayı almak için katılımcılara uygulanan ve iki bölümden oluşan sınav sayesinde çalışanların teorik olduğu kadar pratik bilgi ve anlayış düzeylerinin ölçümlenebilmesiyle birlikte, İslami bankacılık ve geleneksel bankacılık konuları arasındaki farkın ortaya konulabilmesine de olanak tanınmıştır (IBTRA, 2022a). Ayrıca bazı İslami bankalar hem özel hem de kamu bankalarının çalışanlara yönelik seminerler ve atölye çalışmaları düzenlemektedir. Bununla birlikte, İslami Bankası Bangladeş Limited (IBBL) Dakka'da İslami bankacılık konusunda eğitim programları düzenlemiş ve bu eğitime Nijerya Jaiz Bank International ve Sri Lanka Ceylone Bankası'nın üst düzey yetkilileri katılmıştır (Rahman ve Islam, 2012: 10).

İslami bankacılık çalışan sayısının artış göstermesi, istihdamın gelişimi açısından oldukça büyük önem arz ederken, İslami bankacılık konusunda düzenlenen eğitim programları da insan kaynaklarının kalifiyesi açısından katkı sağlamaktadır. Örneğin, 2017 yılında Bangladeş'te İslami bankalar tarafından çok sayıda eğitim programı, seminer ve çalıştay gerçekleştirilmiştir. IBBL, bünyesinde bulunan eğitim ve araştırma akademisinde (IBTRA) sadece 2017 yılında 2.967 eğitim programı düzenlenerek toplam 166.319 çalışana eğitim verilmiştir (Hassan, vd., 2019). Exim Bank Limited, 2017 yılında Exim Bank Eğitim ve Araştırma Akademisi'nde (EBTRA) 22 kurs, 262 konferans/çalıştay düzenlemiş ve 284 yetkiliye eğitim vermiştir (EBTRA, 2017).

4.3. Ekonomik Kalkınma

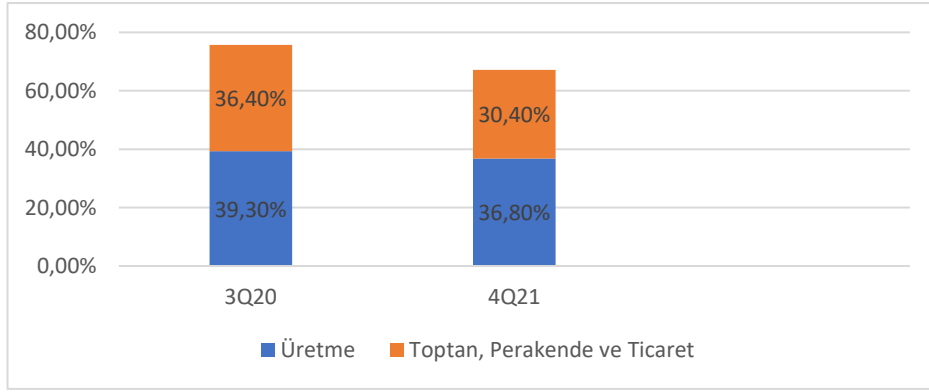
İslami bankaların genel faaliyetlerinde ülke ekonomisinin öncelikli sektörleri üstün tutulmaktadır. Bu nedenle, ülkenin ekonomik çarklarının hızının artırılmasında İslami bankalar önemli bir rol oynamaktadırlar. İslami bankalar, sanayileşme ve altyapının geliştirilmesine, KOBİ'lerin, tarım ve tarımsal tabanlı sanayilerin desteklenmesine katkıda bulunmakla birlikte, kırsal ekonominin güçlendirilmesine ve yatırımın çeşitlendirilmesine imkân tanımakta ve böylece yoksulluğun azaltılması dâhil olmak üzere ulusal ekonomik kalkınmanın sağlanması gerçekleşmektedir. Ayrıca gurbetçi müşterilere de yakından ilgi gösterilerek hizmet verilmekte, özellikle girişimciliğin geliştirilmesi ve kadınların güçlendirilmesi adına ciddi destekler sunulmaktadır (Abduh ve Chowdhury, 2012: 104, 107).

4.3.1. Sanayileşme ve Altyapı Geliştirme

İslami bankalar, halkın refahı ve ülkenin imtiyazsız, uzak bölgelerinin kalkınması dahil olmak üzere genel anlamda sosyal gelişmelere öncelik vererek sektörler bazında yatırımlar gerçekleştirmektedirler. Özellikle İslami bankaların konfeksiyon, tekstil, çelik, ilaç, enerji üretimi ve kimya sektörlerine yatırım yaptıkları görülmekte ve bu yatırım ise ülkedeki toplam yatırımın üçte birine denk gelmektedir. İslami bankalar, ithalata ikame teşkil eden ve ihracata yönelik olan sektörlerle de büyük önem vermektedirler. Ayrıca bu bankaların toplam yatırımlarının en düzeyde sanayileşmeye yönlendirildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte İslami bankaların altyapı geliştirme konusunda da

faaliyet gösterdikleri, özellikle özel sektör elektrik üretimi de dahil olmak üzere altyapı geliştirmede hayati bir rol oynadıkları görülmektedir (Bangladesh Bank, 2022a: 7-8).

Bangladeş'teki İslami bankaların Şeriata uygun finansmanının en büyük payını imalat sektörü ile Orta Doğu Güney Asya (MESA-Middle East South Asia) bölgesi oluşturmaktadır. Şekil 9'de Spesifik olarak imalat sektörü, 4Q21 itibarıyla Şer'i uyumlu finansmanın %36,8'ini kapsamaktadır. Bunun nedeni, sektörün rekabetçi işçilik maliyetlerinin, büyük miktarda hazır giyim ihracatı ve deri, otomobil ve ilaç endüstrilerinin yayılması nedeniyle ülkenin ekonomik kalkınmasında öne çıkmasıdır. Toptan ve perakende ticaret sektörü, ekonomik yeniden açılma ve toparlanmanın ortasında 4Q20 sonunda toplam Şer'i uyumlu finansmanın %30,4'ünü oluştururken, dönem içinde en çok kullanılan İslami finansman araçları murâbaha (%45,1) ve bey-muajjal (%23,5) olmuştur (IFSB, 2022: 78).

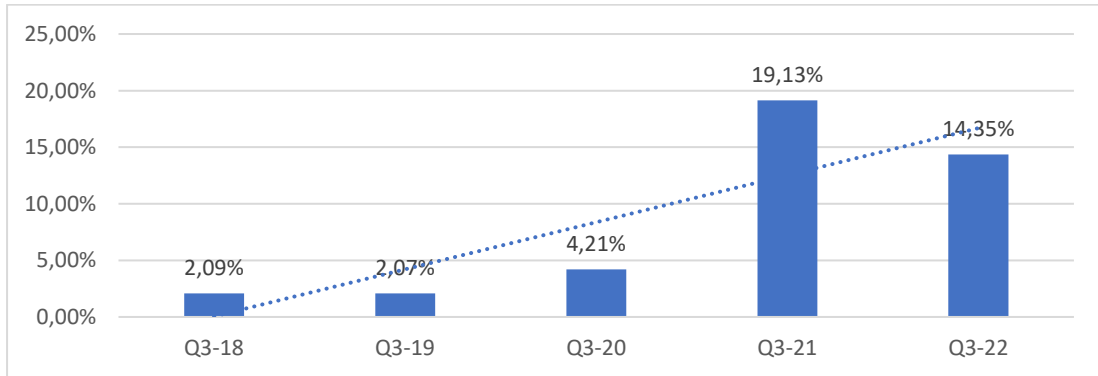
Şekil 9. İslami bankalar dan sağlanan en büyük yatırım sektörü ve payılar

Kaynak: İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB), 2020-2021

4.3.2. KOBİ'ler ve Tarım Sektörü

İslami bankalar, küçük ve orta ölçekli sanayilerin farklı türlerinde faaliyet gösteren işletmelere oldukça kapsamlı bir şekilde finansman sağlamaktadır. Bu sektörler özellikle gıda üretimi, tohum muhafazası, soğuk hava depoları, dondurulmuş gıda, hastaneler ve klinikler, yenilenebilir enerji, aydınlatma mühendisliği endüstrisi, plastik endüstrisi, jüt ve jüt karışımli ürünler, deri ve deri ürünleri, çeltik işleme, nakliye, iletişim vb. gibi küçük işletmelerin faaliyet alanlarını kapsamaktadır.

İslami bankacılık sektörü, tarımsal ve kırsal kredi programlarının farklı alt sektörlerine de önemli katkılar sağlamaktadır. Temmuz-Eylül 2022 döneminde İslami bankaların tarım sektörüne yaptığı yatırım, bir önceki çeyreğin sonuna ve bir önceki yılın aynı çeyreğine göre sırasıyla 4,60 milyar BDT daha düşük ve 0,21 milyar BDT artarak 12,75 milyar BDT'ye ulaşmıştır.

Şekil 10. Bangladeş'te İslami bankalar tarafından sağlanan tarımsal finansman

Kaynak: Bangladeş Bankası, 2018-2022.

Şekil 10 de görüleceği üzere, ilgili çeyrekte İslami bankaların toplam tarımsal kredilerinin payı ise tüm bankalar arasında % 14,35 olarak gerçekleşmiştir (Bangladesh Bank, 2022c: 5). Nisan-Haziran 2022 döneminde İslami bankaların toplam tarımsal kredilerinin payı, çeyrek boyunca tüm bankalar arasında %23,44 olarak kaydedilirken, 17,34 milyar BDT'ye ulaştığı görülmektedir (Bangladesh Bank, 2022a: 8).

4.3.3. Yoksulluğun Azaltılması ve Mikro Finansman

İslami bankacılıkta önemli kurumlardan olan İslami Bank Bangladeş Limited (IBBL), mikro finans⁸ olarak düşük gelirli halka finansman desteği vererek ekonomik refahın sağlanmasına ve yoksulluğun giderilmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle 1995 yılında başlatılan "Kırsal Kalkınma Planı (RDS)" ve 2012 yılında başlatılan "Kentsel Yoksul Kalkınma Planı (UPDS)"nın uygulanmasıyla (IBBL, 2021: 103) oldukça ciddi sonuçlar elde edilmiş ve programların başarısı 30 Kasım 2022 yılı sonundaki performans göstergeleriyle kanıtlanmıştır.

Tablo 2. RDS ve UPDS programlarının son 5 yıldaki büyüme oranı

Ayrıntılar	2018	2019	Büyüme	2020	Büyüme	2021	Büyüme	2022 (Kasım)	Büyüme
Şube	272	295	%8,00	306	%4,00	319	%4,00	328	%3,00
Köy	21.992	24.626	%12,00	25.842	%5,00	28.921	%12,00	30.821	%7,00
Merkez	30.112	33.059	%10,00	33.619	%2,00	36.816	%10,00	39.391	%7,00
Üye	1.108.283	1.253.512	%13,00	1.323.705	%6,00	1.469.362	%11,00	1.599.999	%9,00
Kümülatif Ödeme	236.423	278.660	%18,00	320.833	%15,00	375.461	%17,03	435.995	%16,12

Kaynak: İslami Bank Bangladeş Limited Faaliyet Raporları⁹, 2018-2022

Tablo 2'da görüleceği üzere ilgili bankanın 328 şubesi kendi alanlarında ilgili programın faaliyetlerini yürütmekte ve bu şubeler ülkenin 64 ilçesine bağlı 30.821 köyünde yoksullar arasında hizmet vermektedir. Sistemin başlangıcından bu yana mevcut üye sayısı 1.599.999'e ulaşmıştır. Üyelere 435.995 milyon BDT tutarında mikro finansman yatırım olanağı sağlanırken, programın geri kazanım oranı %98,55'dan fazla olacak şekilde gerçekleşmiştir. Burada kadın-erkek üye oranınının 92:8 olduğu söylenebilir (IBBL, 2022).

4.3.4. Finansal Katılım

Finansal kapsayıcılık, İslami bankacılığın temeli olan bir kavram ve İslami bankaların kurumsal bir gücüdür. İslami bankacılık yalnızca faizsiz olma fikrinden geçmemekle birlikte, temelde daha çok toplumun yoksun kalmış ve ihmal edilmiş bireylerine yardım etme ve onların ayakta durmalarını sağlama felsefesini takip eden bir sistem olarak işlemektedir. Finansal katılım yoluyla yoksun bırakılan

⁸ Mikro finansman (mikro kredi) sıradan bankalardan kredi alamayan işsizlere, fakir girişimcilere ve yoksulluk içinde yaşayan insanlara teminatsız kredi sağlanmaktadır. Mikro finans fikri Bangladeş'te 1976'da Muhammed Yunus ve Grameen Bank ile başlamış, bu çalışma 2006 yılında Nobel Barış Ödülü almıştır (Westover, 2008). Grameen Bank ve geleneksel bankalar tarafından faizli olarak kullanılan mikro finansman, İslami bankalar tarafından faizsiz olarak verilmektedir.

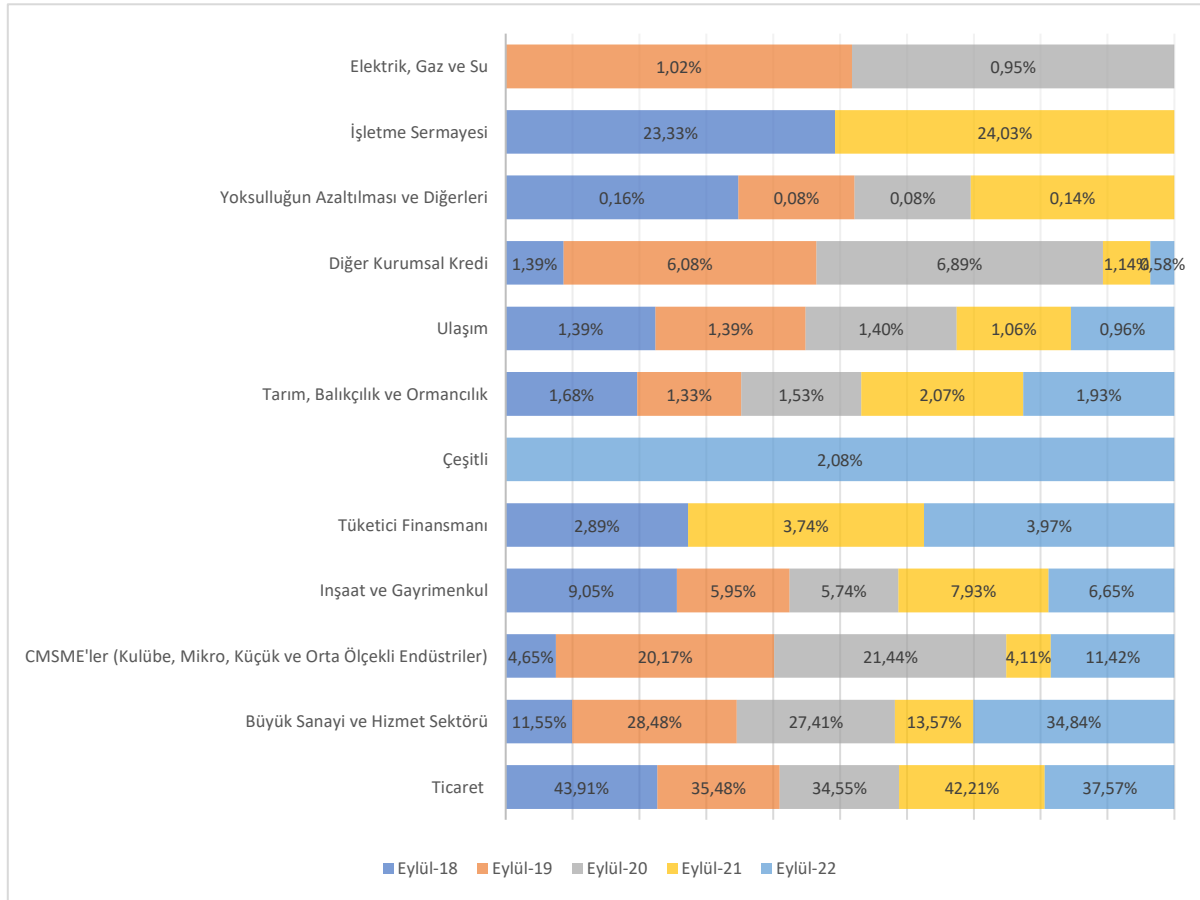
⁹ Tabloda gösterilen rakamlar Milyon Taka (Bangladeş para birimi) cinsinden verilmiştir.

ve yoksulluk çeken bireylerin güçlendirilmesi İslami bankaların önemli bir stratejisi olarak görülmektedir. Bu faktörler göz önünde bulundurularak, İslami bankalar tarafından çeşitli bankacılık hesapları tanıtılmakta ve bu hesaplar ile bankacılık sisteminin dışında kalan geniş kitleler bankacılığa yönlendirilmekte ve bu anlamda farklı yardım ve finansal katılım ürünleri sunulmaktadır. Vakıf ve 'Muhor' gibi farklı yardım odaklı hesap türleri, finansal katılımı tamamlayıcı bir rol oynamakta ve normal bankacılık sisteminin dışında kalan yoksul bireylerle ilişki kurmaya veya bağlantılar oluşturmaya imkân tanımaktadır (Hasan, 2014: 1-2).

4.3.5. Özel Yatırım Programları

İslami bankalar, farklı yardım odaklı yatırım programları başlatarak, düşük gelirli bireylerin ve alt orta sınıfın yaşam tarzını iyileştirmeyi amaçlamaktadırlar. Konut Yatırım Planı, Kırsal Konut Yatırım Planı, Ev Gereçleri Planı, Kadın Girişimciliğini Geliştirme Planı, Küçük İşletme Yatırım Planı, Doktor Yatırım Planı gibi farklı alanlarda finans sağlamaktadırlar. Bu programlar sayesinde İslami bankalar, kişilerin günlük ve sıradan ihtiyaçlarını karşılamak için yatırım gerçekleştirmektedirler (Khan ve Mohomed, 2017: 128-129).

Bu özel yatırım programlarından en önemli ikisi girişimciliğin geliştirilmesi ve kadınların güçlendirilmesinin hedeflendiği alanlar olmaktadır. Bu sayede girişimci bireylerin ihtiyaç duydukları finansman desteğinin verilebilmesine imkân tanınmakla birlikte, kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi sağlanmaktadır Şekil 11'de 2018-2022 döneminde İslami bankalar tarafından sağlanan yatırım programları ve oranı görülebilir.

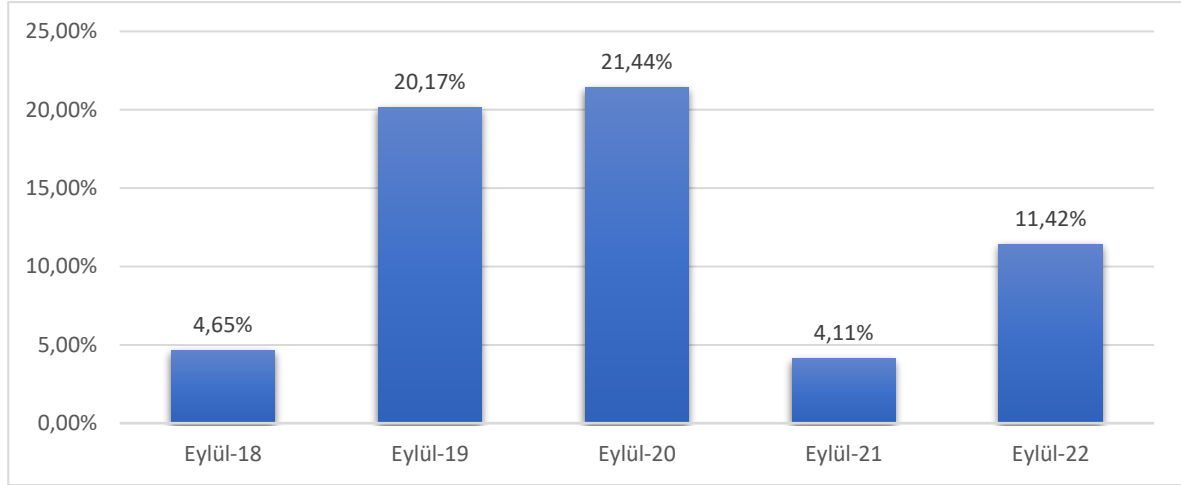
Şekil 11. İslami bankalar tarafından sağlanan yatırım programları ve oranları
Kaynak: Bangladeş Bankası, 2018-2022

4.3.5.1. Girişimciliğin Geliştirilmesi

İslami bankalar girişimcilerin gelişimi adına farklı türde üretken sektörler¹⁰ adım atmış, eğitilmiş ancak işsiz gençlerin girişimcilik sektöründeki katılımlarını hızlandırmıştır. Örneğin, İslami Banka Eğitim ve Araştırma Akademisi (IBTRA) tarafından bir ay süren Girişimciliği Geliştirme Çalıştayı ve Eğitim Programı düzenlenmiştir (IBTRA, 2022b). Bu faaliyetler, Bangladeş Bankası'nın KOBİ ve Özel Program Departmanı ile İstihdam için Beceriler Yatırım Programı (SEIP) projesi kapsamında organize edilmiştir (IBTRA, 2022c).

Bu girişimler sonucunda, birçok küçük girişimcinin, başarılı sanayi girişimcileri olarak ortaya çıkması sağlanmıştır. İslami bankalar, eğitim ve oryantasyon yoluyla, ülkelerine geri dönenler de dahil olmak üzere geniş bir üretken işgücü ortaya çıkarmak ve onları başarılı girişimcilere dönüştürmek için çaba harcamaktadır. Daha önce İslam bankalarının mikro, küçük veya orta düzey müşterileri olan girişimciler, sonraki dönemlerde büyük endüstri ve işletmeler kurmuşlardır.¹¹

Bu girişimcilerin zamanında İslam bankaları tarafından desteklenmiş olması sayesinde, ülkede çok sayıda işsiz bireyin de istihdam edilebilmesi ve işgücüne katılımı sağlanmıştır (Solaiman ve Yasmin, 2012: 15-17). Örneğin, 2021'de IBBL, 212.096,50 milyon Tk tutarında KOBİ Yatırımı kullanmış, yıl içinde yaklaşık 2.375 yeni girişimci 14.498,20 milyon Tk kullanımı ile portföye kazandırılmıştır. IBBL'nin CMSME yatırımı, bugüne kadar ülkede bir milyondan fazla istihdam yaratmıştır (IBBL, 2021: 98). Şekil 12'de görüldüğü üzere Eylül 2018-Eylül 2022 döneminde İslami bankaların CMSME yatırım oranları gösterilmekte olup, 2020 yılında bu yatırımlar %21,44 ile en yüksek seviyede seyretmektedir.

Şekil 12. İslami bankalar tarafından sağlanan CMSME Sektörde yatırım oranları

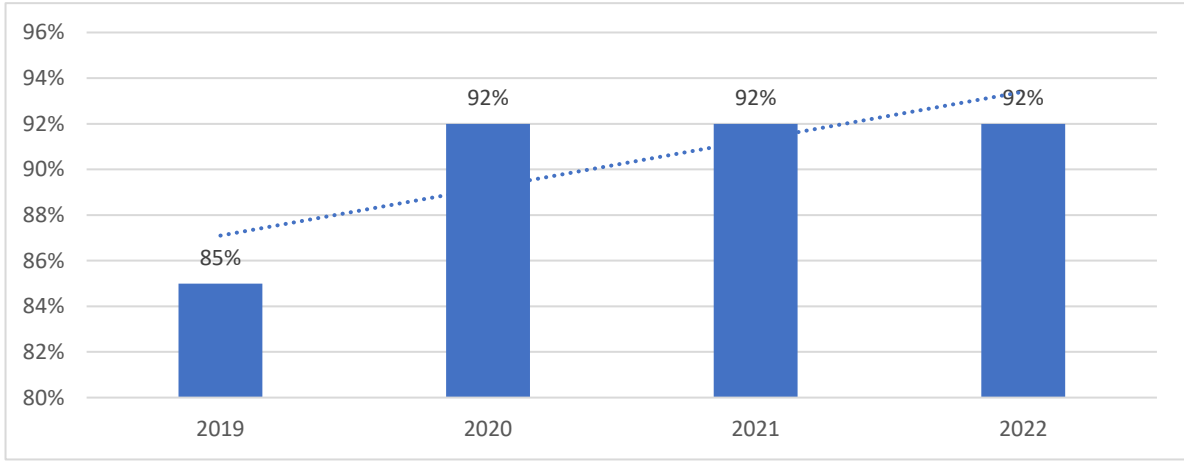
Kaynak: Bangladeş Bankası, 2018-2022

¹⁰ Bu sektörler, Kotalı, Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli Endüstriler (CMSME-Cottage, Micro, Small and Medium Enterprise) şeklinde geçmektedir. Küçük İşletme Yatırım Programı ile, küçük işletmecileri ve girişimcileri güçlendirmek için IBBL programı başlatılmış olup, bu sayede kolay ve rahat koşullar sağlayarak yaşam standardının yükseltilmesinin yanı sıra gelir ve istihdam yaratılmasına da büyük katkı sağlanmaktadır. Banka, bu program kapsamında farklı türde küçük ticaret ve finans işletmesi malları, bakkal ürünleri vb. satın alma adına bu sektörlerde finansman sağlamaktadır.

¹¹ Ayesha Akhtar, Kozmetik ve Kırtasiye Girişimcisi, Suhridpur, Sadar Upazila, Jamalpur/Jharna Begum (Kadın Firma Girişimcisi) Syedpara, Jhikargacha (Jesore)/ Farida Begum (Ayakkabı toptancısı girişimci) Mohadepur, Naogaon/Mahbuba Ara (El sanatları girişimcisi) Muslimabad, Patenga, Chattogram (IBBL, 2021: 247, 249-250, 253).

4.3.5.2. Kadınların Güçlendirilmesi

Kadınların kalkınma faaliyetlerine katılımı, İslami bankaların olağan gündemlerine dâhil olarak yer almaktadır. Kadınların hizmet sektörüne, endüstrilere ve ticarete katılımları için, bazı İslami bankalar kadın girişimcilere 500.000 Tk'ya kadar herhangi teminat olmaksızın ödeme yaptıkları Kadın Girişimci Programı'nı başlatmışlardır. Girişimcilerin önemli bir kısmı sadece 5.000 Tk yatırım ile girişimlerine başlamış ve bu girişimlerini KOBİ'ye yükseltmeyi başarmışlardır (Mannan, 2015: 16). Ayrıca İslami Bankası Bangladeş Limited (IBBL)'in Kırsal Kalkınma Programının 1.599.999 üyesi bulunmaktadır. Şekil 13'de görüldüğü üzere, bu üyelerin % 92'sini kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum, kadınların güçlenmesi sürecine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (IBBL, 2022).

Şekil 13. IBBL'in Kırsal Kalkınma Programındaki kadın üye oranları

Kaynak: İslami Bankası Bangladeş Limited (IBBL), 2019-2022

4.4. Yeşil Bankacılık

İslami bankacılık uygulamaları temelde bir Yeşil Bankacılık¹² faaliyetidir. İslami bankalar, Bangladeş'te bankacılık sisteminin yeşile doğru dönüşmesinde öncü bir rol oynamaktadırlar. İyilik yayan ve refahı artıran bu bankalar, tütün ve uyuşturucu gibi alanlara, bayağı veya zararlı sektörlerle yatırım yapmamakla birlikte, İslami bankaların gri piyasadan gelir sağlaması ve gri yatırımlara katılması söz konusu değildir. İslami bankaların yatırımlarını gerçekleştirirken çevreyi koruma sürecini benimsemeleri de ahlaki bir zorunluluktur. Bu bankalar yeşil bankacılık faaliyetleri kapsamında, yakıt tasarruflu elektrikli ekipmanlar sağlayarak, güneş paneli kullanımını ve tamamen çevrimiçi dahili iletişimi benimsemişlerdir (Uddin ve Ahmed, 2018: 102).

4.5. İslami Bankacılık Sektöründe Kurumsal Sosyal Sorumluluk

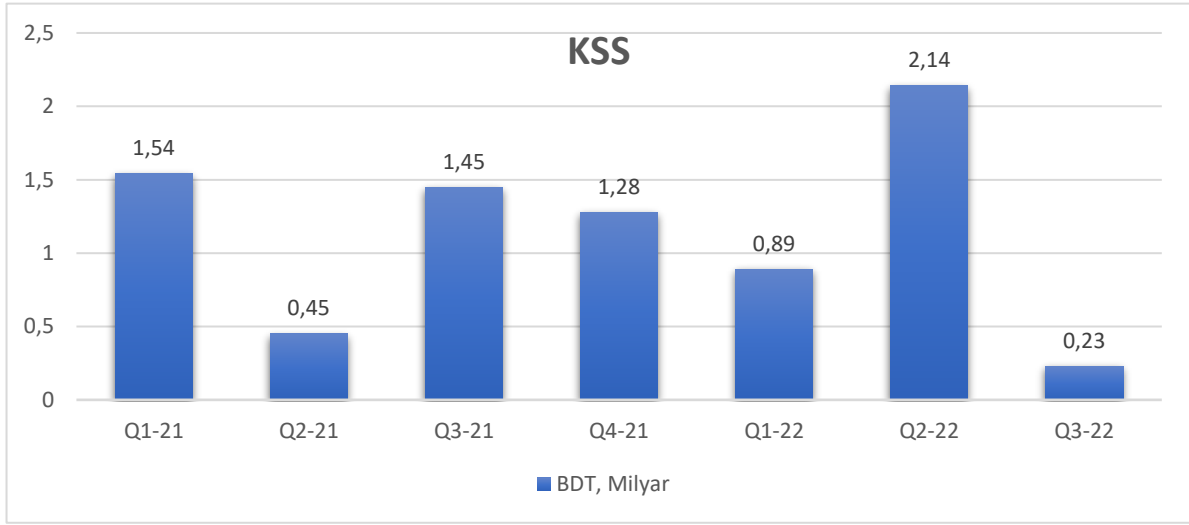
İslami bankalar, Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) faaliyetleri kapsamında çeşitli sosyal programlar üstlenmekte ve uygulamaktadır. Bu faaliyetler için kullanılan fon kaynakları arasında zekât, tazminat ücretleri (yatırım müşterilerinin temerrüde düşen borçlarının cezai ücretleri) ve İslam hukuku tarafından izin verilen diğer kazanç kaynakları yer almaktadır. Bu fonlar, Bangladeş'te bulunan farklı eğitim, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarına bağlı kuruluşlar¹³ için harcanmakta ve burs programları

¹² Yeşil Bankacılık, çevre dostu uygulamalarının teşvik edilmesi ve bankacılık faaliyetlerinden kaynaklanan karbon ayak izinin azaltılması olarak tanımlanmaktadır (Islam ve Das, 2013). Yeşil bankalar temiz enerjiye, iklim eylemine ve çevreye duyarlı projelere yatırım yapmakta, hatta etik bankacılık veya sürdürülebilir bankacılık olarak da adlandırılmaktadır (Velez, 2022).

¹³ Bu kuruluşlar arasında Exim Bank (Katılım Bankası) tarafından açılan Ziraat Üniversitesi (E. Bank, 2022) ile İslami Banka Vakfı (IBF) tarafından kurulmuş olan İslam Bankası Tıp Koleji (2 tane) ve Hastanesi (19 tane), Sağlık Teknolojisi Enstitüsü, Hemşirelik Eğitim Enstitüsü, Teknik Enstitüler (5 tane), Uluslararası Okulu ve Koleji, Model Okulu ve Koleji, İngiliz orta

kapsamında başarılı öğrencilere yardım olarak aktarılmaktadır (Bhuiyan, Darda ve Hossain, 2021: 9-11).

İslami bankalar, aşırı yoksulluk nedeniyle geleneksel bankacılık sisteminin dışında bırakılan yoksun ve dezavantajlı kişilere hizmet vermektedir. Bu bankalar her zaman insani ihtiyaçlara dayalı finansal işlemler yapmaya çalışmakta ve yoksulluk vakasını azaltmak için üretkenlik odaklı proje veya faaliyetlere girişmektedir. Bunun bir göstergesi KSS faaliyetlerine yapılan yatırım tutarlarıdır. Şekil 14'de görüleceği üzere, Temmuz-Eylül 2022 döneminde KSS faaliyetlerine yapılan harcama 0,23 milyar BDT olarak kaydedilmiş. Nisan-Haziran 2022'de bu faaliyetlere yapılan harcama tutarı 2,14 milyar BDT ve Temmuz-Eylül 2021'de 1,45 milyar BDT olarak gerçekleşmiştir (Bangladesh Bank, 2022c: 10).

Şekil 14. Ocak 2021-Eylül 2022 Dönemi KSS Yatırımları

Kaynak: Bangladeş Bankası, 2021-2022

6. SONUÇ

Bangladeş, İslami bankacılık alanında gelecek vadeden ülkelerden biri olma yolunda ilerlemektedir. Bangladeş'in bu alanda dörtte birden fazla pazar payına, küresel İslami bankacılık müşterilerinin üçte birine ve küresel İslami mikro kredinin yüzde elli payına ve yüksek istihdam hacmine sahip olması ile birlikte, yetkin bir liderlik desteği, teşvik edici uygulamalar ve başarılı markalaşma stratejileri ile İslami bankacılığın küresel haritada önemli bir merkezi olma potansiyeli taşımaktadır.

Geçmiş yıllar içinde Bangladeş'te İslami bankaların oluşumu ve paralel İslami bankacılığın (geleneksel bankaların İslami bankacılık uygulamaları yürüttükleri sistem) birkaç geleneksel banka tarafından benimsenmiş olması, bu sektörün halk tarafından kabul edilebilirliğinin yüksek olduğunun bir göstergesi olup, İslami bankacılığı müşteriler için çekici kılan en önemli faktör ise bankacılık faaliyetlerinde Şariat kurallarına olan bağlılıktan geçmekte ve İslami bankacılığa olan talebin ana nedeni, kişilerin İslam hukuku kurallarına uygun finansal işlemler yapma arzusuna bağlanabilmektedir. Bu yoğun talep ve zaman içinde üretilen yüksek gelir ve artan devamlı müşteri sayısı nedeniyle İslami bankacılık sektörde oldukça çekici bir girişim olarak ortaya çıkmış, bankaları özel olarak İslami finans

okulu, Bangla orta okulu ve Kız medresesi yer almaktadır (IBF Vakfı, toplumda ekonomik olarak çaresiz kalan ve mağdur olan insanların yükselmesi ve özgürleşmesi için İslami Bank Bangladeş Limited tarafından oluşturulan sosyal refah odaklı bir kuruluştur) (IBF, 2023).

hizmeti sunmaya ya da diğer geleneksel tekliflerle birlikte paralel bir hizmet vermeye (İslami bankacılık pencereleri gibi) teşvik etmiştir.

Ülkede İslami bankacılığın ortaya çıkışından günümüze kadar bu alanda yaşanan gelişmelere mukabil, sektörde hala arzu edilen noktaya gelinememiş ve küresel bazda önemli gelişmelere imza atılamamıştır. Bunun en temel sebebi Bangladeş'te İslami bankacılığın büyümesine engel teşkil eden bazı faktörlerin bulunmasıdır. Bu konuda ilk temel unsur, İslami bankacılığa dair genel bir bankacılık kanununun olmaması yani özel bir kanun metninin bulunmamasıdır. Büyümeye mâni olan diğer bir değişken ise, İslami bankacılık alanında gelişmiş olarak gösterilen Suudi Arabistan ve Malezya gibi ülkelerdeki uygulamalar ile karşılaştırıldığında, Bangladeş'te İslami bankacılık konusunda mevcut eğitim ve öğretim olanaklarının yetersiz görülmesi ve bu durumun bankaların etkinliğini olumsuz yönde etkilediğinin düşünülmesidir.

Özetle, Müslüman halkın çoğunlukta olduğu Bangladeş, İslam'ı, İslami değerleri, İslam hukukuna uyumu ve İslam hukuku yönetimini geliştirmek ve desteklemek için oldukça uygun şartlara sahip bir ülke olarak görünmektedir. Bu unsurların yeterli bir şekilde beslenmesi ve bu alanlarda meydana gelen değişimin zaman içinde nitelikli olarak ölçümlenmesi Bangladeş'in dünyadaki İslam hukuku yönetim uygulamaları sahası içinde bir rol model olarak ortaya çıkmasına sebep olabilir. Özellikle bu alanlar içinde İslami bankacılık, Bangladeş'te çekici bir girişim olarak gözükmemekte ve faizsiz hizmetlere olan yüksek talep, sektörün büyüme potansiyeline muazzam bir şekilde katkıda bulunmaktadır. Ancak bankaların rekabetçi nedenlerle İslam hukuku kurallarına tam olarak uymaması, hatta bir dizi geleneksel bankanın daha fazla kârlılığın keyfini çıkarmak için İslami bankacılık faaliyetlerine başlaması nedeniyle sistemden beklenen sonuçlar elde edilememekte ve bu nedenle ülkenin mevcut yasal çerçevesinin bu sektör için hükümler içermesi gerekmektedir.

Bangladeş'te İslami bankacılık sektörünün arzu edilen konuma gelebilmesi adına atılması gereken bir diğer adım, mevcut eğitim ve öğretime daha fazla önem verilmesidir. Böylece alanda yetkin insan kaynağına sahip olunabilecek ve daha iyi bir finansman sonrası hizmeti sağlanabilecektir. Son olarak, sektörde müşterileri elde tutmak, sadık müşteriler kazanmak ve müşterilerin sektöre ve/veya İslami bankalara olan güvenlerini motive etmek adına İslami bankacılık uygulamalarının ve faaliyetlerinin (İslam hukukuna uygun şekilde) genişletilmesine yani müşterilerin gelişen ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesine gerek duyulmaktadır. Ayrıca İslami bankaların gelişen teknolojiyle birlikte yapay zekâ ile destek verilen uygulamalara ayak uydurabilmeleri ve dijital platformlardaki değişim hızını takip edebilmeleri gerekmektedir. Örneğin, mobil uygulama ve internet bankacılığı işlemlerinin geliştirilmesi, bu uygulamalarda online erişim ve kullanım kolaylığının sağlanması, Fintech gibi platformlara uyum sağlanması, değişik türde finansman seçeneklerinin sunulması bunların dijital teknolojik gelişmelere ayak uyduracak şekilde düzenlenmeleri sayılabilir.

İslami bankacılık hizmetlerindeki çeşitliliğin artması ve değişen müşteri taleplerinin karşılanması, sektörün ilerlemesi adına oldukça büyük önem taşımaktadır. Özellikle günümüzde post finansman hizmetlerinin sağlanmasına güçlü bir ihtiyaç duyulmakta, İslami bankacılığın ve özellikle Bangladeş'in bu sektörde küresel anlamdaki gelişiminde bu tarz finansal faaliyetler önem arz etmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere eşit katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abduh, M. ve Chowdhury, N. T. (2012). Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 104-113.
- Ahmad, A. U. F. ve Hassan, M. K. (2007). Regulation and Performance of Islamic Banking in Bangladesh. *Thunderbird International Business Review*, 49(2), 251-277. doi:10.1002/tie.20142
- Aktan, B., Masood, O., ve Iqbal, M. (2009). Development and Future Prospects of Islamic Banking in Bangladesh. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 2(3-4), 336-347. doi:10.1504/IJMEF.2009.029067
- Alam, M. K., Ab Rahman, S., Mustafa, H., Shah, S. M. ve Hossain, M. S. (2019). Shariah Governance Framework of Islamic Banks in Bangladesh: Practices, Problems and Recommendations. *Asian Economic and Financial Review*, 9(1), 118-132. doi:10.18488/journal.aefr.2019.91.118.132
- Alam, M. K., Rahman, S. A., Thakur, O. A., Bashir, M. A. ve Hosen, S. (2020). The Reasons Behind the Absence of a Comprehensive Shariah Governance Framework of Islamic Banks in Bangladesh. *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(1), 134-145. doi:10.35808/ijeba/414
- Bangladesh Bank (2022a). Developments of Islamic Banking in Bangladesh, Report, Apr-Jun, 2022. https://www.bb.org.bd/pub/quarterly/islamic_banking/islamic_apr-jun2022.pdf, (15.02.2023).
- Bangladesh Bank (2022b). Developments of Islamic Banking in Bangladesh, Report, Jan-Mar 2022. https://www.bb.org.bd/pub/quarterly/islamic_banking/islamic_jan-mar2022.pdf, (15.02.2023).
- Bangladesh Bank (2022c). Developments of Islamic Banking in Bangladesh, Report, Jul-Sep, 2022. https://www.bb.org.bd/pub/quarterly/islamic_banking/islamic_jul-sep2022.pdf, (15.02.2023).
- Bangladesh Bank (2022d). Report on Capital Market Development in Bangladesh, October-2022. https://www.bb.org.bd/pub/monthly/capital_market/capital-october-2022.pdf, (11.02.2023).
- Bangladesh Bank (2021). Banks and Financial Institutions (FIs) - 2021. <https://www.bb.org.bd/en/index.php/financialactivity/bankfi#:~:text=There%20are%2061%20scheduled%20banks,and%20Bank%20Company%20Act%2C%201991>, (10.02.2023).
- Bangladesh Bank (2019). Developments of Islamic Banking in Bangladesh, Report, Jan-March, 2019. https://www.bb.org.bd/pub/quarterly/islamic_banking/jan_march_2019.pdf, (15.02.2023).
- Bhuiyan, M. A. H., Darda, M. A., ve Hossain, M. B. (2021). Corporate social responsibility (CSR) practices in Islamic banks of Bangladesh. *Social Responsibility Journal*, 18(5), 1-16. doi:10.1108/SRJ-07-2020-0280
- CSBIB (2022). Overview; Central Shariah Board for Islamic Banks of Bangladesh (CSBIB). <https://www.csbib.org/our-overview>, (16.02.2023).

İslam, M.T., Beder, N. & Yıldız, M.S. (2023). Bangladeş'te İslami (Katılım) Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomiye Katkıları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 391-415.

- EBTRA (2017). EXIM Bank Training and Research Academy (EBTRA). <https://www.eximbankbd.com/about/ebtra>, (16.02.2023).
- EXIM Bank (2022). EXIM Bank Agricultural University Bangladesh. <http://ebaub.edu.bd/#>, (14.02.2023).
- Global İslami Bank (2021). Global İslami Bank Starts Journey Forward. <https://www.globalislamibankbd.com/global-islami-bank-starts-journey-forward/>, (16.02.2023).
- Hasan, M. (2014). *An Assessment on Social Welfare Activities of Islami Bank Bangladesh Ltd. (BBA report)*. Department of Business Administration, Daffodil International University, Dhaka, Bangladesh.
- Hassan, M. K., Ahmed, M. K. ve Robin, I. A. (2019). *An Overview of Islamic Banking and Finance in Bangladesh. (Report No. 11)*. Research Center for Islamic Economics (IKAM), Istanbul.
- Hassan, M. K., İslam, M. T., Ahmed, Z. ve Sarker, J. I. (2023). Islamic Banking in Bangladesh: a literature review and future research agenda. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 1-25. doi:10.1108/IMEFM-05-2022-0185
- Hassan, M. K., Ullah, M. H. ve Khanam, R. (2017). Shariah Governance Practices in Bangladesh. *Chapter in Shariah Governance Systems and Practices in a Globalized World, Edited by Nazim Ali*, 1-22.
- IBBL (2015). Islamic Bank Bangladesh Limited (IBBL) Annual Report, Dhaka: GY/2015/300.
- IBBL (2021). Islamic Bank Bangladesh Limited (IBBL) Annual Report, Dhaka: GY/2021/404.
- IBBL (2022). Performance of Rural Development Scheme up to 30 November, 2022. <https://www.islamibankbd.com/oldweb/prodServices/rdsScheme.php>, (17.02.2023).
- IBF (2023). Islami Bank Foundation (IBF). <https://www.ibfbd.org/>, (17.02.2023).
- IBTRA (2022a). About Diploma in Islamic Banking (DIB), Islami Bank Training and Research Academy (IBTRA). <https://www.ibtra.com/dib-info>, (20.02.2023).
- IBTRA (2022b). Entrepreneur Development Training Program. <https://www.ibtra.com/news-show/the-month-long-entrepreneur-development-training-program-organized-by-chittagong-regional-center-of-ibtra-ended-on-6-june-2022>, (20.02.2023).
- IBTRA (2022c). Skills for Employment Investment Program (SEIP). <https://www.ibtra.com/news-show/inauguration-ceremony-of-edt-on-skills-for-employment-investment-program-seip>, (20.02.2023).
- IFSB (2022). Islamic Financial Services Industry (IFSI) Stability Report, Malaysia: GY/2022/161.
- IFSB (2021). Islamic Financial Services Industry (IFSI) Stability Report, Malaysia: GY/2021/150.
- Ikra, S. S., Rahman, M. A., Wanke, P. ve Azad, M. A. K. (2021). Islamic Banking Efficiency Literature (2000–2020): A Bibliometric Analysis and Research Front Mapping. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 14(5), 1043-1060.
- Islam, M. S. ve Das, P. C. (2013). Green Banking Practices in Bangladesh. *IOSR Journal of Business and Management*, 8(3), 39-44.

İslam, M.T., Beder, N. & Yıldız, M.S. (2023). Bangladeş'te İslami (Katılım) Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomiye Katkıları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 391-415.

- Islam, M. T., Hassan, M. K., Abdullahi, K. T. ve Gider, Z. (2022). Participation (Islamic) Banking in Turkey: A Bibliometric Analysis and Future Research Agenda. *International Journal of Economics & Management*, 16(2), 193-212. doi:10.47836/ijeam.16.2.04
- Julia, T. ve Kassim, S. (2020). Exploring Green Banking Performance of Islamic Banks vs Conventional Banks in Bangladesh Based on Maqasid Shariah Framework. *Journal of Islamic Marketing*, 11(3), 729-744. doi:10.1108/JIMA-10-2017-0105
- Kabir Hassan, M. (1999). Islamic Banking in Theory and Practice: The Experience of Bangladesh. *Managerial Finance*, 25(5), 60-113. doi:10.1108/03074359910765966
- Khan, T. ve Mohomed, A. B. R. N. (2017). Ethical Banking and Islamic Banking: A Comparison of Triodos Bank and Islami Bank Bangladesh Limited. *Islamic Economic Studies*, 130(5377), 1-45.
- Mahdi, A. M. ve Rahaman, M. S. (2020). Islamic Banking and Finance in Bangladesh. *Journal of Business Accounting and Financing*, 1(1), 10-15.
- Mannan, M. A. (2015). Islamic Banking in Bangladesh: Progress and Potentials. *Islami Bank Bangladesh Limited*, 1-26.
- Perves, M. M. (2015). Legal and Regulatory Framework in Islamic Banking System: Bangladesh Perspective. *European Journal of Business and Management*, 7(21), 179-188.
- Rahman, M. M. ve Islam, A. T. (2012). Human Characters of Foundation Trainees of Islami Bank Bangladesh Limited and Its' Impact on their Performance. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(1), 9-34.
- Razvi, M. (1981). The Mecca Summit. *Pakistan Horizon*, 34(3), 44-55.
- Sadat, I., Kader, S. A. ve Zayed, N. M. (2020). Development of Islamic Banking and Finance in Bangladesh. *DIU Journal of Business and Entrepreneurship*, 13(1), 73-85.
- Sarker, A. A. (2005). Islamic Banking in Bangladesh: Achievements and Challenges. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 1(1), 45-59.
- Sarker, A. A. (2000). Regulation of Islamic Banking in Bangladesh: role of Bangladesh bank. *International Journal of Islamic Financial Services*, 2(1), 45-56.
- Solaiman, M. ve Yasmin, S. (2012). Entrepreneurship Development for Rehabilitation of Muslim Youth—Investigating the Role of Islamic Bank Bangladesh Ltd. (IBBL). *Business Management Dynamics*, 1(9), 1-13.
- Standard Bank Limited (2021). Standard Bank Limited is Now a Full-fledged Shariah Based Islami Bank. <https://www.standardbankbd.com/LatestNewsFull.php?e=213>, (23.02.2023).
- TKBB (2020). Participation Banking Strategy Update Report 2021-2025. Participation Banks Association Of Turkey, https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/EY_TKBB_Participation_Banking_Strategy_Update_Report_2021-2025__English.pdf?v=1, (24.02.2023).
- Uddin, M. N.ve Ahmmed, M. (2018). Islamic Banking and Green Banking for Sustainable Development: Evidence from Bangladesh. *Al-Iqtishad Journal of Islamic Economics*, 10(1), 97-114.
- Velez, H. (2022). What Is Green Banking? <https://www.thegoodtrade.com/features/green-banking-definition>, (25.02.2023).

Westover, J. (2008). The Record of Microfinance: The Effectiveness/Ineffectiveness of Microfinance Programs as a Means of Alleviating Poverty. *Electronic Journal of Sociology*, 12(1), 1-8.

Genişletilmiş Öz

Bangladeş'te İslami (Katılım) Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomiye Katkıları

Amaç: Bu çalışmanın birincil amacı, İslami bankacılık sektörünün gelişiminin incelenmesi ve gösterdiği başarının değerlendirilmesidir.

Yöntem(ler): Bu çalışmada ikincil verilere dayalı nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu veriler, İslami bankacılık sektörü alanında yayımlanan ders kitaplarından, akademik makalelerden, belgelerden, raporlardan, çevrimiçi kaynaklardan, web sitelerinden ve yayınlanmış materyallerden toplanmıştır.

Bulgular: Çalışma, Bangladeş hükümeti tarafından yürürlüğe konulmuş olan İslami bankacılık kanunu ve merkezi bir Şeriat kurulu bulunmamasına rağmen, Bangladeş'te bulunan 10 İslami bankanın, tüm bankacılık sektörünün pazar payının %28'ini (dörtte birden fazla) elinde tutarak, 56 geleneksel bankadan daha iyi bir performans sergilediğini ortaya koymaktadır. İslami bankacılık sektörü, sahip olduğu 49.433'ten fazla çalışanıyla, şu anda ülkedeki istihdama büyük katkıda bulunmakta, hatta faizsiz bankacılıktaki istihdamın Covid 19'a rağmen 2020'den 2022'ye kadar yaklaşık 9 bin arttığı kaydedilmektedir. Buna ek olarak, geleneksel ticari bankaların İslami şube/pencereleri dahil olmak üzere faizsiz bankacılık sektöründe faaliyet gösteren şube sayısı 2021 yılı Eylül ayı sonunda 1835 iken, bu sayının 2022 yılı Eylül ayı sonunda 2139'a ulaştığı görülmektedir.

Bangladeş'te iki borsa piyasası bulunmaktadır. Bunlar, Dhaka Borsası (DSE) ve Chittagong Borsası (CSE)'dir. Bangladeş sermaye piyasası Dhaka Menkul Kıymetler Borsası'nda (DSE) işlem göre 33 bankanın 23'ü konvansiyonel iken, 10'u ise İslami bankadır.

İslami Bank Bangladeş Limited, Güneydoğu Asya'da 1983 yılında ilk şeriata dayalı banka olarak faaliyete başlamıştır. Bangladeş Merkez Bankası 2009'da yönetim disiplini oluşturmak için İslami bankacılık ilkelerini formüle etmiş ve sonrasında bu yönergeler bir kez revize edilmiştir. Ernst & Young'ın 2015 raporuna göre, şu anda dünya çapında 38 milyon İslami bankacılık müşterisi bulunmaktadır ve bu sayının yalnızca 13 milyonu, yani %35'i Bangladeş'te yaşamaktadır. Müşteri sayısı bakımından ise, Bangladeş'teki İslami bankalar küresel toplamın dörtte birine sahip olmakla birlikte, küresel mikro kredinin %50'si de, Bangladeş'te bulunan İslami bankaların elinde bulunmaktadır.

2021 yılının 4.çeyreğinde İslami bankalardan karşılanan en büyük yatırımı %36,8 ile "İmalat" sektörü oluştururken, "Perakende ve Toptan Ticaret" ise, yatırımların %30,4'ü oluşturmaktadır. Bu rakamlar 2020 yılının 3.çeyreğinde %39,3 ve %36,4 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca tüm bankalar arasında İslami bankaların toplam tarımsal kredilerdeki payı ise, 2021 yılı 3.çeyrekte %24,09 iken, 2022 yılı 3.çeyrekte %19,36 olarak kaydedilmiştir.

İslam Bankası Bangladeş Limited, "Kırsal Kalkınma Planı" ve "Kentsel Yoksul Kalkınma Planı" altında uyguladığı mikro finans sistemi ile oldukça ciddi sonuçlar elde etmiştir. Programların başarısı 30 Kasım 2022 sonu performans göstergeleri ile kanıtlanmıştır. Bankanın 328 şubesi kendi alanlarında ilgili programın faaliyetlerini yürütmekte ve bu şubeler 64 ilçeye bağlı 30.821 köyde ihtiyaç sahiplerine hizmet vermektedir. Sistemin kurulduğu günden bu yana mevcut üye sayısı 1.599.999'a ulaşmıştır. Üyelere 435.995 milyon BDT (Bangladeş Takası) tutarında mikro finans yatırım fırsatı sağlanırken, programın geri kazanım oranı %98,55'in üzerinde gerçekleşmiştir. Kadın müşterilerin erkek müşterilere oranı ise 92:8 olarak kaydedilmiştir.

Bangladeş Bankası'nın KOBİ ve Özel Programlar Departmanı ile İstihdam için Beceriler Yatırım Programı (SEIP) projesinin bir parçası olarak çeşitli faaliyetler düzenlenmiş ve İslam Bankası Eğitim ve Araştırma Akademisi (IBTRA) tarafından gerçekleştirilen ve bir ay süren "Girişimciliği Geliştirme Çalıştayı" ve "Eğitim Programı" bu faaliyetler arasında yer almıştır. İslami Bank Bangladeş Limited'in Kotalı, Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli İşletme yatırımları, ülkede bir milyondan fazla iş yaratırken, İslami bankaların bu sektördeki yatırım oranları 2022'de %11,42 olarak kaydedilmiştir. Bu yatırımların en yüksek seviyesi %21,44 ile 2020'de gerçekleşmiştir.

Sonuç: Çalışma, Bangladeş hükümeti tarafından İslami bankacılık yasası ve merkezi bir Şeriat kurulu bulunmamasına rağmen, Bangladeş'teki İslami bankacılığın hızla ilerlediği sonucuna varmıştır. Müşterilerin belirli dini inançları, İslami bankacılığın kabulünü etkileyen ana faktör olarak karşımıza çıkmakta ve şeriat uyumluluğu, İslami bankacılığı müşteriler için çekici kılmaktadır.

Bangladeş'te İslami bankacılığın gelişimini engelleyen asıl sebep, destekleyici bir yasal çerçevenin olmamasıdır. Bağımsız bir bankacılık yasasının getirilmesi, bu sektörün gelişmesine izin verecektir. Ek olarak, İslami bankaların oluşumu ve paralel İslami bankacılığın birkaç geleneksel banka tarafından yıllar içinde benimsenmesi, halkın bu sektörü yüksek oranda kabul ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu sektör, ülkenin mevcut yasal çerçevesine dahil edilmeyi hak etmektedir. Ayrıca, Bangladeş İslami bankaları, müşteri katılımı konusunda diğer ülkelerdeki bankaların çok ilerisinde bulunmaktadır. Özetle Bangladeş'in, yetkin liderliğin, teşviklerin ve markalaşmanın yardımıyla küresel haritada İslami bankacılığın önemli bir merkezi olma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Extended Abstract

The Development of Islamic (Participation) Banking in Bangladesh and Its Contribution to the Economy

Aim: The primary purpose of this study is to examine the development of the Islamic banking sector and evaluate its achievements.

Method: In this study, qualitative and quantitative research methods based on secondary data were used. These data are gathered from textbooks, academic articles, documents, reports, online resources, websites and published materials related to the Islamic banking sector.

Findings: In this study, qualitative and quantitative research methods based on secondary data were used. These data are gathered from textbooks, academic articles, documents, reports, online resources, websites, and published materials related to the Islamic banking sector.

Findings: The study revealed that despite the absence of the Islamic banking act and a central Shariah board by the Bangladeshi government, 10 Islamic banks outperform 56 conventional banks holding 28% (more than one-fourth) of the market share of the whole banking industry in Bangladesh. With more than 49,433 employees, the Islamic banking sector currently contributes to employment in the nation. Despite covid 19, employment in Islamic banking increased by nearly 9 thousand in 2 years from 2020 to 2022.

Also, the number of branches of the Islamic banking sector, which was 1835 at the end of September 2021, including Islamic branches/windows of traditional commercial banks, reached 2139 at the end of September 2022.

In 1983, Islamic Bank Bangladesh Limited was the first sharia-based bank in Southeast Asia and started. In 2009, Bangladesh Bank formulated Islamic banking guidelines to institute management discipline. These guidelines have been revised once. According to a 2015 report by Ernst & Young, there are currently 38 million Islamic banking customers worldwide. Alone, 13 million, or 35 %, reside in Bangladesh. Regarding the number of customers, Islamic banks in Bangladesh have accounted for a quarter of the global total. In addition, 50% of global microcredit is held by the most prominent Islamic bank based on Shari'ah in Bangladesh.

The largest investment "Manufacturing" sector covered 36.8%, and the "Wholesale, Retail and Trade" sector covered 30.4% from Islamic banks in 4Q21. These were 39.3% and 36.4% in 3Q20. Among all banks, Islami banks' share of total agricultural credit was 19.36% in 3Q22 and 24.09% in 3Q21.

The necessary microfinance implementation of Islamic Bank Bangladesh Limited's (IBBL) "Rural Development Plan (RDS)" and "Urban Poor Development Plan (UPDS)" has achieved quite serious results. The success of the programs has been proven by the performance indicators at the end of 30 November 2022. The bank's 328 branches carry out the activities of the relevant program in their fields, and these branches serve the poor in 30,821 villages of 64 districts. Since the system's inception, the number of existing members has reached 1,599,999. While the microfinance investment opportunity of 435,995 million BDT was provided to the members, the recovery rate of the program was realized as more than 98.55%. Here, it can be said that the ratio of female to male members is 92:8.

The Islamic Bank Training and Research Academy (IBTRA) organized a month-long "Entrepreneurship Development Workshop" and "Training Program." These activities were organized as part of the Skills for Employment Investment Program (SEIP) project with the Bank of Bangladesh's SME and Special Programs Department. IBBL's investment in CMSME has created more than one million jobs in the country. The investment rates of Islamic banks in the CMSME sector were 11.42% in 2022. These investments were at the highest level at 21.44% in 2020.

In the Stock Exchange, there are two stock exchange markets in Bangladesh: the Dhaka Stock Exchange (DSE) and the Chittagong Stock Exchange (CSE). On the Bangladeshi capital market, 33 banks are listed on the Dhaka Stock Exchange (DSE). Among the 33 banks, 23 are conventional, and 10 are Islamic.

Conclusion: The study concluded that Bangladeshi Islamic banks are far ahead of banks in other nations regarding customer inclusion and despite the lack of a supportive legal framework, Islamic banking act and a central Shariah board by the Bangladeshi government, Islamic banking in the country is advancing swiftly. The formation of Islamic banks and the adoption of parallel Islamic banking by several conventional banks over the years may indicate the public's high acceptance of this industry. The clients' particular religious convictions and, Shariah compliance are the main factors influencing the acceptance of Islamic banking.

If we can eliminate the above deficiencies/lacks, this industry will flourish more rapidly. In addition, Bangladesh has the potential to become an important center of Islamic banking on the global map with the help of competent leadership, incentives, and branding.

Privatization of Public Spaces and the Right to the City in the United States

Mesut KARAKOÇ*

Büşra SÖYLEMEZ-KARAKOÇ**

Abstract

Privatization of urban public spaces leads to two conflicting positions regarding the private or public rights over a place. This article discusses the problems of urban areas with regard to the privatization of public spaces and the consequent reaction of the citizens to claim their right to the city in various forms of social mobilization. This contestation between citizen and business claims over urban places is analyzed through a historical perspective that traces the development of business role in public policy making, the ways in which business influences policy making process, and their outcomes. We, then, identify three barriers that we regard the strongest in overcoming these problems: (1) lack of inclusive mechanisms, (2) misunderstanding of the right to the city, and (3) privatization of public spaces with neoliberal influences. Lastly, we discuss the role of different stakeholders, such as academics, policy makers, and citizens. The conclusion provides our assessment of this conflict and preference of urban theory schools to strengthen citizen control over urban areas.

Keywords: Urbanization, Privatization, Public Spaces, The Right to the City.

Article Type: Research Article

Amerika Birleşik Devletleri'nde Kamusal Alanların Özelleştirilmesi ve Şehir Hakkı

Öz

Kentsel kamusal alanların özelleştirilmesi, bu alanlar üzerindeki özel veya kamusal olmak üzere iki farklı hak iddiasına yol açmaktadır. Bu makale, kentlerdeki kamusal alanların özelleştirilmesi ile ilgili ortaya çıkan sorunları ve bunun sonucunda vatandaşların çeşitli toplumsal hareket yöntemleriyle şehir haklarını talep etme konusundaki tepkilerini tartışmaktadır. Bu çalışmada, vatandaş ve özel sektörün kentsel alanlar üzerindeki iddiaları arasındaki çekişme, kamu politikası yapımında özel sektörün rolünün gelişimini, sermayenin politika oluşturma sürecini etkileme yollarını ve bunların sonuçlarını izleyen tarihsel bir perspektif aracılığıyla analiz edilmektedir. Bu makale, bu sorunların aşılmasının önündeki en belirgin bu üç engelin (1) kapsayıcı mekanizmaların olmaması, (2) şehir hakkının yanlış anlaşılması ve (3) neoliberal etkilerle kamusal alanların özelleştirilmesi olduğu sonucuna varmıştır. Ek olarak, bu sorunların giderilmesi konusunda, akademisyenler, politika yapımcılar ve vatandaşlar gibi farklı paydaşların rolü tartışılmıştır. Bu çatışmaya ilişkin değerlendirme sonucunda, kentsel alanlar üzerindeki vatandaş kontrolünü güçlendirmek için kent kuramları üzerine çalışan ekollerin tercihlerine önem verilmesine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Özelleştirme, Kamusal Alan, Şehir Hakkı.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* Lecturer Dr., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Politics, Department of Political Science and Public Administration, Adana/TURKEY, mkarakoc@atu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4333-433X

** Visiting Assistant Professor, Northwestern University, Department of Political Science, Evanston, IL/USA, busrasoylemekarakoc@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-2374-1253

1. INTRODUCTION

In 2018, in downtown Philadelphia, two young African American men in their twenties were asked to leave the coffee shop because they had not bought anything at a Starbucks shop. When the two men refused to leave, the store manager called the Philadelphia police officers, who arrested both men and led them out of the store in handcuffs (Madej, 2018). After the case became prominent on the news and social media, both Starbucks and the city government of Philadelphia accepted responsibility and requested forgiveness for their improper behavior. Nevertheless, this incident triggered subsequent conversations around the rights of people to use urban public spaces and the concept of the “right to the city”.

This Starbucks incident in Philadelphia reveals the problematic aspects of United States (US) cities and the problematic understanding of privately owned public spaces. It demonstrates the confrontation of two positions on the rights over the public place. The citizens, on the one hand, rightly claim their right to use public space, and the business, on the other hand, sees the right to manage the public place that it owns according to its will. To understand what this issue originated from, one needs to understand how urban areas, cities, and communities are developed in the US in relation to global patterns of political economy ideologies. To do so, in this article, we discuss the problems of urban areas with regard to the privatization of public spaces, the consequent reaction of the citizens to claim their right to the city in various forms of social mobilization, the barriers to resolving these problems, and the responsible stakeholders to address those problems, in this order. In terms of its methods, the article uses secondary source data and relevant literature to process trace the historical developments and changes in the privatization of the cities and public claims for the right to the city in the US.

Firstly, we start with reviewing the scholarly discussion on concepts of urban, communities, and their historical development in the US. Secondly, privatization in urban areas is discussed to provide a background on the two conflicting positions regarding public or private rights over a place. We also include the historical development of businesses' role in public policy making, the ways in which the private sector influences policy making process, and their outcomes. Thirdly, the responses from citizens, are analyzed with the conceptual background of the right to the city. Although citizens have found ways to raise their voices over the place in which they live, there are still barriers to accomplish fostering and governing just and democratic urban areas with inclusive communities. In the fourth section, we identify three barriers that we regard as the most influential: (1) lack of inclusive mechanisms, (2) misunderstanding of the right to the city, and (3) privatization of public spaces with neoliberal influences. Lastly, we discuss the role of different stakeholders, such as academics, policy makers, and citizens. The conclusion provides our assessment of this conflict and preference of urban theory schools to strengthen citizen control over urban areas.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK: UNDERSTANDING THE URBAN, URBAN PUBLIC SPACES, AND COMMUNITY DYNAMICS

With the industrial age, people moved from rural areas to towns that rapidly transformed into complex urban areas. Over time, towns expanded into cities, and cities into metropolitan areas with high density in terms of people, culture, architecture, and infrastructure (Porter, 1997). In addition to these, the population of the US has been constantly increasing. For instance, the population, according to the US Census Bureau (2023), is around 335 million in 2023 while it was approximately 5.5 million in the early 1800s. Most of those people are living in cities and metropolitan areas. These places are called urban areas. As a result of the industrial revolution and rapid urbanization, larger and physically, politically, economically, socially, culturally, spatially, and infrastructurally more complicated places –

urban areas– have emerged (Jayne and Ward, 2017). Within urban areas, urban public spaces “where we all come together, remain public in the sense of providing a place for everyone to relax, learn and recreate” fulfill a significant need for open and inclusive areas (Low, 2006: 47). Through urban public places, we can have interpersonal and intergroup interaction and cooperation, and resolve conflicts in a safe and public forum.

The significant question that comes to mind is what the ‘urban’ is. Unpacking this concept is fundamental to both deeply understanding contemporary urban issues and discussing the rights of people to use public spaces. There is no standard definition as the scholars use different criteria to define a place as an urban area. Those criteria are generally population size, population density, type of economic activity, physical characteristics, level of infrastructure, and social relations. United States Census Bureau identifies urban areas based on population size. The Census Bureau describes urban areas as places with at least 2,000 housing units or 5,000 people (US Census Bureau, 2020). While the Census Bureau makes a rational and positivist classification to define urban areas, some academics propound more comprehensive definitions. For instance, Saltzstein (2003:4) defines urban areas as “regions of a significant population in high concentration, including both central city and suburb”. He also refers to cultural, social, architectural, and economic criteria that characterize an urban area, such as skyscrapers, sports complexes, business centers, investment companies, and art centers.

The ‘urban’ concept defines a region that includes various dynamic networks. Those places are more than their physical forms. Urban areas are hubs of political, environmental, social, racial, cultural, physical, technological, and economic connections and community relations. Urban areas tend to receive domestic and international migration because of all the contemporary opportunities they provide. For example, they have more job opportunities, better infrastructure, and educational and cultural facilities. For these reasons, urban areas can turn into attraction centers for capital accumulation. Because urban areas bring all these networks together in a place and connect them to one another, urban is relevant. In other words, they are more than simply bounded physical spaces. All these socio-economic factors that make a place urban area also create a different way of life and social relations than rural areas. Today, metropolitans and cities are considered major urban areas by many scholars (Saltzstein, 2003).

Because urban areas include different communities, we need to understand what the role of community is in the use of public spaces. Communities have come into prominence with the increasing density of people, culture, architecture, infrastructure, and so on in urban areas. Scholars have discussed what community means in terms of urban affairs. According to Deborah Martin (2017), the ‘community’ is a concept that captures the idea of social interaction, engagement, and mutual reliance among a group of people. It might be constituted based on sociological and geographical relations. Norton Long (1958:251) also states that a local community can be seen “as a policy, an economy, or a society present itself as an order in which expectations are met and functions performed”. Academic discussions show that communities may be based on socio-economic relations, cultural values, political interests, occupations, and beliefs, as well as physical propinquities (Long, 1958; Martin, 2017; Pusey and Chatterton, 2017; Putnam, 1995).

The rapid change of cities from the industrial revolution to today has caused a differentiation in communities. Social relations, economic processes, and shared values have been changed because cities have rapidly grown up in terms of population, environment, and culture. However, as Putnam (1995) claims, communities are getting less connectedness whereas they are getting larger in terms of culture, population, and economic features. Putnam’s claim supports the argument that “urban residents were very much interconnected in communities, and that there was an organizational logic to urban

communities” (Martin, 2017: 75). As Putnam argues, this connectedness within communities declined because of the structural transformation of cities.

Urban public spaces and communities’ access to them are essential to understand the emerging conflict between communities and the private sector as well as the urban policy makers who privilege the private sector. Declining connectedness within communities and between communities both create a challenge for urban residents to collectively claim their rights to the city. Becoming an urban society without achieving to be an urban civilization (Dahl, 1967) is one of the reasons of the absence of connectedness. Moreover, privileging the private sector has led to the privatization of urban spaces which has contributed to the lack of connectedness. In the next part, we will discuss the privatization of cities.

3. PRIVATIZATION OF URBAN SPACES AND THE DOMINANCE OF THE BUSINESS SECTOR

Without a doubt, the private sector has a significant impact on urban governance and policy in the United States. The role of business in the policy making process is one of the most important factors in having a better understanding of the development of urban spaces like cities. Designing public policies according to the needs of business interest groups is a product of the concept of privatism (Warner, 1987). Privatism is a general idea that citizens should live in a setting that provides economic opportunities to prosper through a business-friendly atmosphere. According to Barnekov, Boyle and Rich (1989:2), in the US, “privatism has stimulated the growth of cities and shaped their physical forms, their politics, and their economic and social structures”. In many places, the private sector has more influence than other interest groups on the local policy making process. Scholars have discussed the privileged role of business in the policy making process and privatization of urban places for many years.

Some urban scholars argue that US cities have always been private cities and that private institutions and business leaders have largely determined the patterns of urban development throughout US history. They claim that the private sector has always been the central force in urban change. They see privatism as the dominant cultural tradition affecting urban policy. It encourages reliance on the private sector as the principal agent of urban change (Barnekov ,Boyle and Rich, 1989; DiGaetano and Strom, 2003; Warner, 1987). Others claim that the private sector has emerged as more than just another interest group and that promoting private business interests has become the dominant goal of local policy making later on (Lindblom, 1977). Although they differ on when the interests of the private sector became culturally dominant in the US, both groups of these scholars agree on the current privilege of the business sector.

This cultural tradition of privatism needs to be discussed intensely to have a better understanding of the conflict between urban communities. DiGaetano and Strom (2003) state, “the political tradition of privatism has reinforced this institutional development by making government-business cooperation an acceptable feature of American urban politics.” In other words, interest groups, especially business interest groups, have always had significant influence over policy making processes at both federal and local levels. Even some of the founding fathers of the US, most notably James Madison, strongly advocated for a democracy that consisted of interest groups. Through time, privatism evolved into an organic relationship between business interest groups and the government. In other words, the public and private sectors became intertwined and the compromise between them is perceived as natural. Lindblom (1977) problematizes precisely this intertwined relationship, which is problematic for democracy.

The tradition of privatism is affecting urban policy as well as many other significant factors in the US. This cultural tradition created private US cities where privatism is the prevalent community standard (Barnekov , Boyle and Rich, 1989). This historical background of the US caused a smoother ideational transition to neoliberalism in the 1970s-1980s, as it became the dominant ideology. Since then, neoliberalism has shaped economic policies as well as the relations between the public and private sectors.

3.1. Historical Development of Privatization of Cities

The privatization of cities has intensified with neoliberalism, which maximizes “entrepreneurial freedoms within an institutional framework characterized by private property rights, individual liberty, free markets, and free trade” (Harvey, 2007: 145). Neoliberalism was set as a global rule and caused a wave of institutional reforms worldwide in the 1980s. In Harvey’s terms, the neoliberal revolution was destructive not only of institutional frameworks but also of social relations, ways of life, ways of thought, and so on. The Fordist-Keynesian mode of production lost its power with this new capitalist movement. The economic recession of the 1970s, with the collapse of the Bretton Woods system and the oil crisis, created a space for a new economic ideology, which was filled with neoliberalism. It has become hegemonic within capitalist societies. In the following decade, a way opened for the triumph of neoliberalism in the alleged absence of viable alternatives with the destruction of the Soviet Union. Neoliberalism became a dominant ideology between the 1970s and the 1980s because of economic and geopolitical turmoil and changes. After then, the real impact of neoliberalism has expanded in both quantitative and qualitative terms. The neoliberal project has spread to different geographies with the help of rapid globalization, and it also restructured the socio-economic relations as well as institutional configurations in capitalist societies (Rossi, 2017). It has not only affected and restructured the socio-economic relations and institutions at the global and national level but also played a significant role in cities and public spaces worldwide, which can be called a local effect of neoliberalism.

Because of the entrepreneurship-friendly culture, the increasing influence of the private sector in urban governance didn’t encounter major societal opposition. Although it can be perceived as natural, this evolution of the role of the private sector has not happened by itself. The state and administrative reforms played a significant role in the dramatic increase of business role in public policies. Barnekov Rich and Warren (1981) argue that the New Federalism and the New Privatism have put the cities under the larger business influence. In fact, the New Federalism was supposed to strengthen the local and state governments through administrative changes towards decentralization and give back the power of local governments. However, this didn’t empower city governance. In practice, business interest groups became increasingly able to influence public policy making, which diminished the local self-governance of cities and challenged the significance of cities as social and economic collectivities. The New Privatism, which is the idea that any community can be justified by serving the business needs in the competitive national market, causing a stronger public-private partnership. The period of the Reagan administration was also associated with neoliberal politics. Some scholars argue that cities became laboratories for neoliberalism when the idea of entrepreneurship came to the cities (Davidson, 2017; Rossi, 2017). For instance, the financialization of the housing market and massive expansion of consumerism promoted new entrepreneurship, which changed the socio-economic relations in the city. The privileging of business interest was ensured through mayors and local governance, a shift from the entrepreneurial era of the 1980s and 1990s, when the attempt to enhance the business interest was at the state level. Wilson (2017) calls this new era as hyper-entrepreneurism. With these transformations, the public-private partnership has started to be advocated by urban policy makers.

3.2. Business Privilege

The idea that the private sector drives economic development in cities causes citizens and public policy makers to welcome a privileged role in business. Many policy areas privilege business groups more than any other interest groups. First of all, businesspeople usually get economic inducements from the local governments, such as tax credits, contract incentives, and location subsidies to mobilize private skills and resources. They enjoy legislations that are designed to attract private capital to the city. Those legislations even include enterprise zones, which require legislation that city governments have to sell all the land in that zone at auction and have to provide tax-free zones. They were brought to several state congresses during the 1980s and the State of Connecticut enacted enterprise zone legislation in 1981. This meant the state government provided subsidies, a local property tax cut of up to 80%, and tax freezes. The obligation of state governments to create tax and regulation relief leads to restrictive policies toward city governance. According to Barnekov, Rich and Warren (1981), pro-business policies became important for the sake of business more than for the well-being of citizens.

The underlying reason that policy makers privilege corporate business is that they have an enormous capacity to provide employment and increase living standards. For example, Amazon, in 2017, announced that it will open its second North American Headquarters. Some states sent proposals to attract the 5 billion investments and 50.000 jobs that will come with the headquarters. For a small state like Delaware, this number is more than its entire annual budget and the number of jobs created over the past five years (Goss and Neiburg, 2017). The grandiose economic opportunity that the big corporations have to offer causes competition among public officials to attract capital and jobs to their states. From a neoliberal approach, these economic opportunities are valid reasons for policy makers to privilege the business interest.

Most of the citizens also accept the claims of business and government officials on the necessity to meet the needs of business instead of insisting on their control over the public policies and see if the dire consequences that the business sector threatens would follow (Lindblom, 1977). People accept the privileged role of business because public policy makers convince the people that business is necessary for economic development and growth. Because the citizens believe that their jobs and financial well-being can only be provided by the private sector, they think they have no choice but to accept any demands of business interest groups.

3.3. The Impact of the Business Sector on Urban Policy Making

The business sector takes advantage of certain ways through which it can penetrate the policy making processes. First of all, because businesspeople have more communication opportunities with the policy makers, it is more likely that the officials are convinced by their business interests. Thus, business interests are often prioritized over social and environmental concerns. Secondly, they have lobbying power through their funds to the politicians' campaigns. The big corporations can buy bargaining power with policy makers through their financial capacities. The money they put into campaigns, projects, and advertisements pays them back when policy makers feel in debt to them. Thirdly, they have leverage power because of their economic promises for a city. They can threaten the governments with dire consequences if their demands are unmet. Most government officials are concerned with being re-elected. Thus, attracting jobs to their constituencies is one of the most important goals in their political agenda. Fourthly, some business interest groups can manipulate public opinion using mainstream media and social media. Lastly, as Lindblom (1977) claims, businesspeople enter social and political groups such as parties and interest groups to get public support for their economic activities. These ways allow

the business sector to gain disproportionate influence over the electorate, government officials, and, consequently, public policy making.

3.4. The Implications of Business Influence on Urban Development

There are advantages and disadvantages of privileging the role of business in urban governance. The first positive implication of business influence on urban governance is concentrating the cities' efforts and resources on local economic development in line with national economic growth needs (Barnekov, Boyle and Rich, 1989). This way, the cities can attract employment opportunities. The second positive implication is attracting capital and investment to the cities' infrastructural development. In the US, there are many cases where private companies take care of the infrastructure of cities. For instance, in Hershey, Pennsylvania, Milton Hershey's chocolate company helped with many public infrastructure projects. The DuPont company is also an example of the significance of a private group over the economic development of the state of Delaware.

Besides the positive implications of business influence on urban development, there are more negative consequences of this transformation as well. First, as the business became more able to enter the public policy making process, the local self-governance diminished, and the significance of cities as social and economic collectivities has been challenged (Barnekov, Boyle and Rich, 1989). Second, the local governors started to behave like entrepreneurs as they compete to get the most businesses to their towns as possible (Reese and Rosenfeld, 2002). Some urban policy makers became the strongest advocates of public-private partnerships. Third, this transformation has changed the "alliance goals, modes of conduct, discursive strategies, and discourse enabling content" (Wilson, 2017: 122). It means that the ever-increasing role of the private sector in public policy making challenges the democratic spirit of urban governance. Fourth, there are also socio-economic impacts of business domination over the urban governance process. When public policy was influenced more and more by the business interest, the inequality within cities was exacerbated: the rich have become richer, and the poor have become poorer. Harvey (2003: 940) also states that the increasing influence of business interest on public policy making shows us that "the freer the markets, the greater the inequality and more monopoly of the power over cities.". Fifth, public spaces shrunk and access to public usage is increasingly restricted. In other words, with the privatization of public spaces, businesses express their rights to the place where they operate for the private use of their property, which is publicly accessible. Last, the diminished capacity of public offices and leaving the economic realm to the conscience of the market created severe consequences, such as the informal economy, which is unregistered and unprotected by the state. For the citizens, globally expanding urban informalities means more street vendors, a lack of job security, and no social insurances (Lindell, 2008; Yiftachel, 2009).

The problems listed above have further implications on the communities' relations in the urban areas, the free access to public spaces, and most importantly, the claim to the right to the city. The prioritization of the private sector transformed the way policy makers and residents think about public spaces in a way that ignores the right to the city of an ordinary resident. The new understanding of public spaces resonates more with the concept of "the right in the city", which grants rights to residents within a given structure that they have no say in its design, decision-making process, and ruling (Villanueva, 2017). The next section discusses the concept of the right to the city and criticizes the position of privatism. Later, this article argues that approaching the rights of the residents in urban areas with the right in the city viewpoint is a misconception of the actual rights and responsibilities of residents, and thus constitutes a barrier to accomplishing fostering and governing inclusive communities.

4. THE RIGHT TO THE CITY

Many scholars have debated the role of citizens in decision-making mechanisms over the places in which they live. Cities are crucial in creating one's desired world. As Harvey quotes from Robert Park, "if the city is the world which man created, it is the world in which he is henceforth condemned to live. Thus, indirectly, and without any clear sense of the nature of his task, in making the city man has remade himself." (Harvey, 2008: 23). However, it is still controversial in what ways these people should remake their cities and what remaking entails exactly. The right to the city is a concept developed by Henry Lefebvre to address this issue in his book named after the concept itself, *The right to the city*. In his book, Lefebvre discusses what the capitalist city has displaced and destroyed through neoliberal policies. David Harvey published his seminal article, "The Right to the City", in 2008 and discussed Lefebvre's concept. Harvey (2008) argues that the right to the city is more than an individual right to access urban resources and infrastructures. He uses Marx's dialectical method to reconceptualize the right to the city in a more comprehensive way. According to him, the right to the city is a right to change ourselves by changing the city and vice versa. He also argues that making and remaking cities and ourselves is one of the most significant human rights, but we do not pay enough attention to it. That is why economically and politically powerful elites have used this right to shape the city more often for their interests than for the common good.

The academic literature on the right to the city adopts different perspectives on the concept. Villanueva (2017) organizes the ways scholars discuss the concept into three broad categories. In the first category, the right to the city is conceptualized as a *right to space*. Although Lefebvre argues that the right to the city entails the right to participation, other urban scholars such as Dikeç (2001) and Mitchell (2003) go beyond Lefebvre's point by arguing that the right to the city is not only about participation but also a right to political space. People, especially minority groups, need a place to communicate the political and social issues that concern them. In order to make a difference in the city, one needs a political space to articulate their demands as well as to engage politically.

The second category that Villanueva points out is the view of the right to the city as a *transformative process*. These scholars argue the existing economic conditions and institutions perpetuate structural discrimination and inequality. These have to change if the people want to implement the right to the city to its full potential. It requires a radical change for the people to collectively claim their rights over the surplus produced and circulated in cities. What this radical change entails is transforming the institutions and economic conditions in a way that enables equal distribution of the right to the city among the political and economic elite and the people. This transformation does not naturally occur. According to Harvey (2008), people should strive for their right to the city by pressuring the political and economic elite. Archon Fung (2006) also agrees that public pressure that compels authorized officials to act justly is necessary and this could be achieved through broader participation in decision-making processes. Thus, the transformative process could be achieved only if people actively pursue it.

The last category that Villanueva considers is the scholars who view the right to the city as an *all-encompassing slogan*. Scholars argue when academics, non-governmental organizations, and social movements that do not critically engage with its content and meaning use the right to the city as an encompassing slogan, it will lose its utility. For those, Villanueva suggests a possible solution: theorize the concept under an umbrella of social justice and substantive democracy to tackle the concept stretching.

5. BARRIERS TO ACCOMPLISH FOSTERING AND GOVERNING INCLUSIVE COMMUNITIES

Since urban public spaces have increasingly been privatized in cities, fostering and governing inclusive communities have become hard to achieve because there are some barriers and obstacles in front of these goals. Even though there are many barriers to accomplishing these goals, in this section of the article, we discuss three significant barriers: (1) lack of inclusive mechanisms, (2) misunderstanding of the right to the city, and (3) privatization of public spaces with neoliberal influences.

5.1. Lack of Inclusive Mechanisms

Privately owned public spaces are different from publicly owned ones. With the privileged private sector and privatization of cities, the right to rule and design privately owned public places is given to their operators. For instance, according to some scholars, shopping malls and shops are privately owned public spaces (Staheli and Mitchell, 2006; Stillerman and Salcedo, 2012). Based on this approach, Christiana Mall, a shopping mall located between the cities of Newark and Wilmington, Delaware, can be accepted as a public space in which citizens, especially urban youth, get together and socially interact. Even though there is no comprehensive research on Christiana Mall, it looks like young people use this place for socialization because of the limited number of public spaces that they can go to for social interaction. Although malls became the venue, especially for teenagers, not only to purchase goods but also to socialize, and they spend long hours there almost on a weekly basis, they have no say in the decision-making process of designing and ruling the space of the mall. This example demonstrates that the privately owned public spaces which are increasingly used lack any participatory mechanisms that could have accomplished inclusiveness. The privileged private sector and privatization of cities impede the emergence of participation mechanisms to help create inclusive communities. The lack of these mechanisms is a challenge to accomplish fostering and governing inclusive communities.

5.2. Misunderstanding of the Right to the City

Considering Villanueva's three thematic categories, mentioned in the earlier section of this article, for the scholarship that discuss the concept of the right to the city, we can argue that the concept is particularly important in the discussion of citizens' rights over the places in which they live. In the implementation of urban policies, the concept of 'rights' is also understood in a different and very restricted way as well. For instance, decision makers create spaces for citizens to claim their rights in the city, but this does not involve transforming the city or providing a space for the residents or visitors to raise their voices over the city. Thus, the right in the city does not necessarily refer to the inclusion of all citizens in the decision-making process. The right in the city only refers to that residents claim their rights in a space that administrators designate. However, the fact that administrators/policy makers designate a place for citizens to claim their rights in the city does not give the residents the right to change places where they live, nor it provides a political space to express their thoughts. Furthermore, as Garcia (2006) argues, when citizens are excluded from decision-making mechanisms, their interests are not usually considered in the policy making process. To put it briefly, the right in the city refers to the right to live in a space that is created without providing the right to participate, change, design, and voice rights, whereas the right to the city is claiming rights over the city, shaping its fate collectively, and eliminating the structural inequalities through significant transformations.

The case of Philadelphia Starbucks, mentioned at the beginning of the article, is significant to observe the common misunderstanding of the right to the city. Before the incident, it looks like Starbucks and the police provide a space for people to claim their rights in the city, but this does not involve

providing a space for the visitors to raise their voices over the space. In other words, a privately owned public space is created, but visitors do not have a say in the ruling and designing process. However, after the incident, Starbucks' announced that its restrooms will be open to everyone. In addition, the two young men have reached separate agreements with the city and Starbucks. The city government of Philadelphia has agreed to pay them \$1 each and set up a \$200,000 program for young entrepreneurs (Madej, 2018). These decisions prove that people have a say over a public space even though it is privately owned. This is an example of transforming people's rights from "the right in a public place" to "the right to a public place".

The concept of the right to the city is created as a reaction to transformations in cities that are implemented via neoliberal policies. Cities have become carriers of the neoliberal project with a rapidly increasing number of shopping malls, coffee shops, and financial buildings that promote consumption and financial circulation. This neoliberal project paved the way for the privatization of public spaces which is the last barrier to fostering and governing inclusive communities that are covered in this article (Villanueva, 2017).

5.3. Neoliberal Transformation of Cities and Privatization of Public Spaces

Public spaces have become privatized due to the neoliberal transformation of cities. This transformation created a barrier to accomplishing fostering and governing inclusive communities because interconnectedness between communities is deteriorated by favoring economic motivations at the expense of social and communitarian values and relations. When it comes to the impacts of neoliberalism on cities, the most obvious problem would be the increasing inequality regarding access to consumer goods and services. Harvey (2008) claims that implementing neoliberal policies extended the inequality gap within the cities. Those policies have made the rich richer and the poor poorer. The history of neoliberalism shows us that "the freer the markets, the greater the inequality and more monopoly of the power over cities." (Harvey, 2003: 940). Rossi (2017) argues neoliberalism and cities have two-sided relations, as they mutually reinforce each other. Cities are laboratories for neoliberalism, with the idea of entrepreneurship coming to the cities. For instance, the financialization of the housing market and massive expansion of consumerism promoted new entrepreneurship, which changed the socio-economic relations in the city.

Neoliberal policies have created unequal structures in cities that have damaged and restrained the right to the city concept. These unequal structures go beyond the issue of equal economic opportunities for all citizens. For instance, they have created socially excluded marginalized groups in cities. Madanipour (2011) argues that social exclusion in cities can be seen in three distinct forms: economic discrimination, political discrimination, and cultural exclusion. First, members of marginalized groups are not allowed to take advantage of economic opportunities such as employment. Second, members of marginalized groups are excluded from full political representation, or they are deprived of voting rights. Third, members of marginalized groups are assimilated into the dominant culture of the city, rather than creating the culture together. These three distinct forms of social exclusion are interrelated; one usually correlates with another. In cases where they overlap, the oppression through discrimination reaches peak levels. Madanipour (2011) discusses how social exclusion has created marginalized groups. In addition, discriminatory policies also reproduce unequal relations by disproportionately benefiting the already powerful political and economic elite. The unequal treatment of specific urban policies creates different target populations as well. Schneider and Ingram (1993) discuss the social construction of target populations. They argue the powerful target populations receive beneficial policies whereas powerless groups get punitive policies. The target groups, and the allocation of resources for them, are shaped through the interrelation of two characteristics: social construction and

power of the group. Thus, there are four major types of target populations: advantaged, contenders, dependents, and finally deviants. Although the dependents and deviants are subjected to punishment-related policies, they should be considered in discussing the right to the city. Politicians are mostly concerned with reelection and addressing policy problems as much as possible. However, the weak groups' rights to the city are unacknowledged because the politicians do not prioritize their needs to be recognized, empowered, and involved.

Neoliberal transformation of cities deeply affected public spaces in cities. With the nature of neoliberalism, those places have increasingly become privatized. What it means that transfer ownership and control of those places from public to private. Some scholars claim that a space's publicness can be located along a continuum from completely private to completely public (Kohn, 2004; Marcuse, 2004; L. Staeheli and Mitchell, 2016), whereas others argue that management practices in publicly owned spaces prioritize development and economic growth over social and ecological concerns (Németh and Schmidt, 2011; Schmidt, 2004; Zukin, 1995). According to Németh and Schmidt (2011), the fact that public spaces are provided through private means raises some concerns. First, it can relinquish control to private parties that may not have the broader public interest in mind. Second, privately owned public spaces reflect the owner's public image, which shapes the space accordingly. Even though there are some conflicts in the literature, many scholars argue that privately owned public spaces are less public and more controlled than publicly owned ones. The barriers in front of fostering and governing inclusive communities create conflicts about the rights people have over public spaces. These conflicts cause social mobilizations such as the Philadelphia Starbucks protests and the Black Lives Matter movement, which pave the way for social unrest.

Lack of inclusive mechanisms, misunderstanding of the right to the city, and privatization of public spaces with neoliberal influences are the major barriers to fostering and governing inclusive communities. In order to address these barriers, a multilayered responsibility approach is needed. Several actors should take on responsibility in different ways. We argue that academics, policy makers, and residents should seek their roles and fulfill their responsibilities. The next section of the article discusses the relevant stakeholders and what they can do to address the barriers to fostering and governing inclusive communities.

6. RESPONSIBILITIES OF THE STAKEHOLDERS

Fostering and governing inclusive communities is not under the responsibility of a single actor, or a group. The goal of removing the barriers of fostering and governing inclusive communities needs the togetherness of different actors such as academics, policy makers, and residents.

In a general sense, academics and policy makers should study public spaces in order to find out a better way of governing urban areas that can lead to the improvement of the daily lives of all residents. Specifically, they should study public spaces as an example of urban areas because those places are important to analyze in order to understand the functioning of democracy. Furthermore, they provide more specific public services to places (Saltzstein, 2003). When academics study public places, they can develop efficient ways of providing public services by creating theories. Moreover, even though cities, representatives of public spaces, are the most appropriate unit of democracy for some (Dahl, 1967) and important to understand the human condition; modernization, modernity, post-modernity, and capitalist and industrial society are not widely discussed in relation to those places (Harvey, 1997). This gap reveals some questions that open new discussions in public spaces. For instance, whether citizens have a say over the use of public spaces in democracies (Saltzstein, 2003), if yes, how the interests and preferences of citizens should be incorporated into the decisions regarding the use of public spaces?, in

what ways the potential conflict between the interests of citizens and private owners of the public spaces can be resolved?, and what kind of promises the urban affairs scholarship has to offer for a better life are some of the questions many scholars debate.

Discussing and studying public places is relevant, but it is not always possible to come up with specific solutions because there are no standard cures for issues society has faced. Even though it is not always easy to find out solutions, studying and discussing public places help us to see different questions from different angles, which helps to understand the human condition and build powerful communities.

Those dynamic places consist of communities that have the idea of social interaction, connection, and mutual reliance among a group of people. In addition to obtaining sustainable, wealthy, and growing communities, having interconnected communities are significant to create an area –not just a physical place– where the needs of stakeholders in the community are met. As a result, one of the significant ways to build stronger communities is to analyze public places both academically and practically.

In addition to academics, policy makers should prioritize the interests of citizens over the business profit maximization concerns. If the policy makers engage with the ordinary people, they can have a better understanding of their needs and preferences and then translate citizen interest into policy making. A truly democratic urban governance requires citizen participation in decision making process, either through direct involvement of citizens, or representation of their interests. The policy makers are responsible for fulfilling this goal by considering the values and preferences of citizens in their decision-making process and going beyond a rational understanding of cost-benefit analysis.

Finally, the residents also have a responsibility to foster and govern inclusive communities. They should claim their right to the city in public spaces. If the residents are content with the rights given by authorities, they will never feel comfortable with public spaces because these places will be designed and ruled under the influence of neoliberal projects and become increasingly privatized. The ways the citizens can utilize to raise their voices include formal and informal mechanisms such as city council meetings, judicial paths when their rights are compromised as well as social protests, sit-in demonstrations, and raising awareness on the rights of citizens over the public spaces.

7. CONCLUSION

The conflict between the two positions, advocating citizen control and supporting private interests of the business sector, is inevitable in the context of US urban areas because of the specific way they historically developed, the unique culture of business privilege, the disconnection among communities, and the lack of inclusive mechanisms. We believe, there are responsibilities for every individual living in an urban area, as we remake the cities, and they remake us (Harvey, 2008). To claim the right to the city is actually to claim democratic governance of urban areas in which we live. Therefore, the right to the city should be considered as a basic human rights issue. The policy makers should be pressed with the preferences of citizens as the business sector already influences heavily the policy choices in urban governance. With the contributions of post-modernist urban theory, one can consider the different interests of citizens, but with assigned spaces, they should be able to come together and discuss what they want to pursue in the context of privatized public spaces. The critical urban theory will make the greatest contribution in identifying the existing and potential problems of privatization of public spaces, and also determining the ways citizens can adopt to transform and reform their urban governance.

Ethical Statement

During the writing and publication of this study, the rules of Research and Publication Ethics were complied with, and no falsification was made in the data obtained for the study. Ethics committee approval is not required for the study.

Contribution Rate Statement

All the authors in the study contributed to all processes of writing and drafting the study and the final version of the study has been read and approved by them.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Barnekov, T. K., Boyle, R., and Rich, D. (1989). *Privatism and urban policy in Britain and the United States*. New York: Oxford University Press.
- Barnekov, T. K., Rich, D., and Warren, R. (1981). The New Privatism, Federalism, and The Future of Urban Governance: National Urban Policy in the 1980s. *Journal of Urban Affairs*, 3(4), 1–14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.1981.tb00013.x>
- Dahl, R. A. (1967). The City in the Future of Democracy. *American Political Science Review*, 61(04), 953–970. <https://doi.org/10.2307/1953398>
- Davidson, M. (2017). Governance. In M. Jayne & K. Ward (Eds.), *Urban theory: new critical perspectives* (pp. 146–157). Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.
- DiGaetano, A., and Strom, E. (2003). Comparative Urban Governance: An Integrated Approach. *Urban Affairs Review*, 38(3), 356–395. <https://doi.org/10.1177/1078087402238806>
- Dikeç, M. (2001). Justice and the Spatial Imagination. *Environment and Planning A*, 33(10), 1785–1805. <https://doi.org/10.1068/a3467>
- Fung, A. (2006). Varieties of Participation in Complex Governance. *Public Administration Review*, 66, 66–75. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00667.x>
- Garcia, M. (2006). Citizenship Practices and Urban Governance in European Cities. *Urban Studies*, 43(4), 745–765. <https://doi.org/10.1080/00420980600597491>
- Goss, S., and Neiburg, J. (2017). Hey, Amazon, Delaware has your future headquarters site. Retrieved April 17, 2023, from <https://www.delawareonline.com/story/money/business/2017/09/15/hey-amazon-delaware-has-your-future-headquarters-site/667735001/>
- Harvey, D. (1997). Contested cities: Social process and spatial form. In N. Jewson & S. MacGregor (Eds.), *Transforming cities: contested governance and new spatial divisions*. London ; New York: Routledge.
- Harvey, D. (2003). The right to the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4), 939–941. <https://doi.org/10.1111/j.0309-1317.2003.00492.x>
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 610(1), 21–44. <https://doi.org/10.1177/0002716206296780>
- Harvey, D. (2008). The Right to the City. *New Left Review*, (53), 23–40.

- Karakoç, M. & Söylemez-Karakoç, B. (2023). Privatization of Public Spaces and the Right to the City in the United States. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(44), 416-432.
- Jayne, M., and Ward, K. (2017). A Twenty-First Century Introduction to Urban Theory. In M. Jayne & K. Ward (Eds.), *Urban theory: new critical perspectives* (pp. 1–18). Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.
- Kantor, P., and Savitch, H. V. (2005). How to Study Comparative Urban Development Politics: A Research Note. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1), 135–151. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2005.00575.x>
- Kohn, M. (2004). *Brave New Neighborhoods: The Privatization of Public Space*. Psychology Press.
- Lindblom, C. E. (1977). *Politics and markets: the world's political economic systems*. New York: Basic Books.
- Lindell, I. (2008). The Multiple Sites of Urban Governance: Insights from an African City. *Urban Studies*, 45(9), 1879–1901. <https://doi.org/10.1177/0042098008093382>
- Long, N. E. (1958). The Local Community as an Ecology of Games. *American Journal of Sociology*, 64(3), 251–261. <https://doi.org/10.1086/222468>
- Low, S. M. (2006). The Erosion of Public Space and the Public Realm: Paranoia, Surveillance and Privatization in New York City. *City & Society*, 18(1), 43–49. <https://doi.org/10.1525/city.2006.18.1.43>
- Madanipour, A. (2011). Social exclusion and space. In R. T. LeGates & F. Stout (Eds.), *The city reader* (5th ed, pp. 186–194). London ; New York: Routledge.
- Madej, P. (2018). Philadelphia Starbucks case: What we've learned since the arrests. Retrieved April 5, 2023, from <https://www.inquirer.com/philly/news/starbucks-philadelphia-arrests-black-controversy-boycott-timeline-20180419.html>
- Marcuse, P. (2004). The Threat of Terrorism and the Right to the City. *Fordham Urban Law Journal*, 32, 767.
- Martin, D. G. (2017). Community. In M. Jayne & K. Ward (Eds.), *Urban theory: new critical perspectives* (pp. 74–83). Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.
- Mitchell, D. (2003). *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. Guilford Press.
- Németh, J., and Schmidt, S. (2011). The Privatization of Public Space: Modeling and Measuring Publicness. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 38(1), 5–23. <https://doi.org/10.1068/b36057>
- Porter, D. R. (1997). *Managing growth in America's communities*. Washington, D.C: Island Press.
- Pusey, A., and Chatterton, P. (2017). Commons. In M. Jayne & K. Ward (Eds.), *Urban theory: new critical perspectives* (pp. 63–73). Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78. <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
- Reese, L. A., and Rosenfeld, R. A. (2002). Reconsidering Private Sector Power: Business Input and Local Development Policy. *Urban Affairs Review*, 37(5), 642–674. <https://doi.org/10.1177/107808740203700502>
- Rossi, U. (2017). Neoliberalism. In M. Jayne & K. Ward (Eds.), *Urban theory: new critical perspectives* (pp. 205–217). Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.

- Karakoç, M. & Söylemez-Karakoç, B. (2023). Privatization of Public Spaces and the Right to the City in the United States. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(44), 416-432.
- Saltzstein, A. (2003). The paradox of urban governance. In *Governing America's urban areas* (pp. 1–29). Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Schmidt, S. (2004). World Wide Plaza: the corporatization of urban public space. *IEEE Technology and Society Magazine*, 23(3), 17–18. <https://doi.org/10.1109/MTAS.2004.1337879>
- Schneider, A., and Ingram, H. (1993). Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy. *American Political Science Review*, 87(2), 334–347. <https://doi.org/10.2307/2939044>
- Staeheli, L. A., and Mitchell, D. (2006). USA's Destiny? Regulating Space and Creating Community in American Shopping Malls. *Urban Studies*, 43(5–6), 977–992. <https://doi.org/10.1080/00420980600676493>
- Staeheli, L., and Mitchell, D. (2016). *The People's Property?: Power, Politics, and the Public*. Routledge.
- Stillerman, J., and Salcedo, R. (2012). Transposing the Urban to the Mall: Routes, Relationships, and Resistance in Two Santiago, Chile, Shopping Centers. *Journal of Contemporary Ethnography*, 41(3), 309–336. <https://doi.org/10.1177/0891241611434551>
- US Census Bureau. (2020). Urban and Rural. Retrieved May 2, 2023, from <https://www.census.gov/programs-surveys/geography/guidance/geo-areas/urban-rural.html>
- Villanueva, joaquin. (2017). Rights. In M. Jayne & K. Ward (Eds.), *Urban theory: new critical perspectives* (pp. 254–263). Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.
- Warner, S. B. (1987). *The private city: Philadelphia in three periods of its growth* (2nd ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Wilson, D. (2017). Entrepreneurialism. In M. Jayne & K. Ward (Eds.), *Urban theory: new critical perspectives* (pp. 122–123). Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.
- Yiftachel, O. (2009). Theoretical Notes On 'Gray Cities': the Coming of Urban Apartheid? *Planning Theory*, 8(1), 88–100. <https://doi.org/10.1177/1473095208099300>
- Zukin, S. (1995). *The cultures of cities*. Cambridge, MA: Blackwell.

Extended Abstract

Privatization of Public Spaces and the Right to the City in the United States

With the industrial age, people moved from rural areas to towns that rapidly transform into complex urban areas. Over time, towns expanded into cities, and cities into metropolitan areas with high density in terms of people, culture, architecture, and infrastructure. As a result of the industrial revolution and rapid urbanization, larger and physically, politically, economically, socially, culturally, spatially, and infrastructurally more complicated places –urban areas– have emerged. Within urban areas, urban public spaces “where we all come together, remain public in the sense of providing a place for everyone to relax, learn and recreate” fulfill a significant need for open and inclusive areas.

The rapid change of cities from the industrial revolution to today has caused a differentiation in communities. Social relations, economic processes, and shared values have been changed because cities have rapidly grown up in terms of population, environment, and culture. Urban public spaces and communities' access to them are essential to understand the emerging conflict between communities and the private sector as well as the urban policy makers who privilege the private sector. Declining connectedness within communities and between communities both create a challenge for urban residents to collectively claim their rights to the city. Becoming an urban society without achieving to be an urban civilization is one of the reasons of the absence of connectedness. Moreover, privileging the private sector has led to the privatization of urban spaces which has contributed to the lack of connectedness. Most importantly, the privatization of cities has also intensified with neoliberalism.

When it comes to the impacts of neoliberalism on cities, the most obvious problem would be the increasing inequality regarding access to consumer goods and services. The history of neoliberalism shows us that “the freer the markets, the greater the inequality and more monopoly of the power over cities.”. Rossi argues neoliberalism and cities have two-sided relations, as they mutually reinforce each other. Cities are laboratories for neoliberalism, with the idea of entrepreneurship coming to the cities. For instance, the financialization of the housing market and massive expansion of consumerism promoted new entrepreneurship, which changed the socio-economic relations in the city.

Privatization of urban public spaces leads to two conflicting positions regarding the private or public rights over a place. This article discusses the problems of urban areas with regard to the privatization of public spaces and the consequent reaction of the citizens to claim their right to the city in various forms of social mobilization. This contestation between citizen and business claims over urban places is analyzed through a historical perspective that traces the development of business role in public policy making, the ways in which business influences policy making process, and their outcomes. We, then, identify three barriers that we regard the strongest in overcoming these problems: (1) lack of inclusive mechanisms, (2) misunderstanding of the right to the city, and (3) privatization of public spaces with neoliberal influences.

In order to address these barriers, a multilayered responsibility approach is needed. Several actors should take on responsibility in different ways. We argue that academics, policy makers, and residents should seek their roles and fulfill their responsibilities. Lastly, we discuss the role of these stakeholders. We believe, there are responsibilities for every individual living in an urban area, as we remake the cities, and they remake us. To claim the right to the city is actually to claim democratic governance of urban areas in which we live. Therefore, the right to the city should be considered as a basic human rights issue. The policy makers should be pressed with the preferences of citizens as the business sector already influences heavily the policy choices in urban governance. The conclusion provides our assessment of this conflict and preference of urban theory schools to strengthen citizen control over urban areas. With the contributions of post-modernist urban theory, one can consider the different interests of citizens, but with assigned spaces, they should be able to come together and discuss what they want to pursue in the context of privatized public spaces. The critical urban theory will make the greatest contribution in identifying the existing and potential problems of privatization of public spaces, and also determining the ways citizens can adopt to transform and reform their urban governance.

Genişletilmiş Öz

Amerika Birleşik Devletleri’nde Kamusal Alanların Özelleştirilmesi ve Şehir Hakkı

Sanayileşme ile birlikte, insanlar kırsal mekanlardan kasabalara taşınmaya başlamıştır ve bu yeni alanlar hızlı karmaşık kentsel mekanlara dönüşmüştür. Zamanla, kasabalar genişleyerek şehirlere, şehirler de nüfus, kültür, mimari ve altyapı açısından yüksek yoğunluklu metropollere dönüşmüştür. Sanayi devrimi ve hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak daha büyük ve fiziksel, politik, ekonomik, sosyal, kültürel, mekansal ve altyapısal olarak daha karmaşık yerler – kentsel mekanlar – ortaya çıkmıştır. Kentsel kamusal mekanlar, “hepimizin bir araya geldiği, herkese dinlenmesi, öğrenmesi ve yeniden düzenleme anlamında söz sahibi olacağı” bir mekan sağlama anlamında, kamusal alanlara yönelik önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır.

Sanayi devriminden günümüze kadar şehirlerin hızlı değişimi toplumlarda da farklılaşmaya neden olmuştur. Kentler nüfus, çevre ve kültür açısından hızla büyüdüğü için sosyal ilişkiler, ekonomik süreçler ve ortak değerler değişmiştir.

Kentsel kamusal alanlar ve toplulukların bunlara erişimi, topluluklar ve özel sektör ile özel sektöre ayrıcalık tanıyan kentsel politika yapıcılar arasında ortaya çıkan çatışmayı anlamak için çok önemlidir. Topluluklar içinde ve topluluklar arasında azalan bağlılığın, kent sakinlerinin kent üzerindeki haklarını toplu olarak talep etmeleri için bir zorluk yaratıyor. Kent uygarlığı olmayı başaramadan kent toplumu haline gelmek, bu bağlılığın olmamasının nedenlerinden biridir. Ayrıca, özek sektör çıkarlarının vatandaşların şehir hakkından daha ön planda tutulması, kentsel mekanların özelleştirilmesine yol açmış ve bu da bağ eksikliğine katkıda bulunmuştur. En önemlisi de, neoliberalizm ile birlikte şehirlerdeki kamusal alanların özelleştirilmesi de artmıştır.

Neoliberalizmin şehirler üzerindeki etkileri söz konusu olduğunda, en bariz sorun, tüketim mallarına ve hizmetlerine erişimde artan eşitsizlik olacaktır. Neoliberalizmin tarihi bize şunu gösteriyor: "Piyasalar ne kadar özgürse, eşitsizlik ve şehirler üzerindeki güç tekeli o kadar büyük olur." Rossi, neoliberalizm ve şehirlerin birbirini karşılıklı olarak güçlendirdiği için iki taraflı ilişkilere sahip olduğunu savunur. Şehirler, girişimcilik fikrinin şehirlere gelmesiyle birlikte, neoliberalizm için birer laboratuvarıdır. Örneğin, konut piyasasının finansallaşması ve tüketiciliğin büyük ölçüde genişlemesi, şehirdeki sosyo-ekonomik ilişkileri değiştiren yeni girişimciliği teşvik etti.

Kentsel kamusal alanların özelleştirilmesi, bu alanlar üzerindeki özel veya kamusal olmak üzere iki farklı hak iddiasına yol açmaktadır. Bu makale, kentlerdeki kamusal alanların özelleştirilmesi ile ilgili ortaya çıkan

sorunları ve bunun sonucunda vatandaşların çeşitli toplumsal hareket yöntemleriyle şehir haklarını talep etme konusundaki tepkilerini tartışmaktadır. Bu çalışmada, vatandaş ve özel sektörün kentsel alanlar üzerindeki iddiaları arasındaki çekişme, kamu politikası yapımında özel sektörün rolünün gelişimini, sermayenin politika oluşturma sürecini etkileme yollarını ve bunların sonuçlarını izleyen tarihsel bir perspektif aracılığıyla analiz edilmektedir. Bu makale, bu sorunların aşılmasının önündeki en belirgin bu üç engelin (1) kapsayıcı mekanizmaların olmaması, (2) şehir hakkının yanlış anlaşılması ve (3) neoliberal etkilerle kamusal alanların özelleştirilmesi olduğu sonucuna varmıştır.

Bu engellerin üstesinden gelmek için çok katmanlı bir sorumluluk yaklaşımına ihtiyaç vardır. Birkaç aktör farklı şekillerde sorumluluk almalıdır. Akademisyenlerin, politika yapımcıların ve bölge sakinlerinin üstlerine düşen görevleri bulmaları ve sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini savunuyoruz. Toplumsal olarak şehirler üzerinde yukarıda bahsedilen düzenlemeleri yaparken şehirler de bizim dönüşümüme yol açmaktadır. Bu süreç içerisinde kentsel mekanlarda yaşayan her bireye düşen sorumluluklar olduğuna inanıyoruz. Sorunların giderilmesi konusunda, akademisyenler, politika yapımcılar ve vatandaşlar gibi farklı paydaşların rolü makalenin son bölümünde tartışılmıştır. Şehir hakkını talep etmek, aslında içinde yaşadığımız kentsel mekanların demokratik yönetimini talep etmektir. Vatandaşların haklarını talep etmek için kullanabilecekleri yollar, belediye meclisi toplantıları, haklarından taviz verildiğinde yargı yolları gibi resmi mekanizmaların yanı sıra toplumsal protestolar, oturma eylemleri ve vatandaşın kamusal alan üzerindeki hakları konusunda farkındalık yaratan gayriresmi mekanizmaları içerir. Bu nedenle şehir hakkı temel bir insan hakları sorunu olarak ele alınmalıdır. Özel sektör kentsel yönetimdeki politika seçimlerini zaten büyük ölçüde etkilediğinden, politika yapımcılara vatandaşların tercihleri konusunda baskı yapılmalıdır. Bu çatışmaya ilişkin değerlendirme sonucunda, kentsel alanlar üzerindeki vatandaş kontrolünü güçlendirmek için kent kuramları üzerine çalışan ekollerin tercihlerine önem verilmesine ulaşılmıştır. Post-modernist kentsel teorinin katkılarıyla, vatandaşların farklı ilgi alanları göz önünde bulundurulabilir, ancak tahsis edilen mekanlarla, özelleştirilen kamusal mekanlar bağlamında bir araya gelmeli ve ne yapmak istediklerini tartışabilmelidirler. Eleştirel kentsel teori, kamusal alanların özelleştirilmesinin mevcut ve potansiyel sorunlarının belirlenmesinde ve ayrıca vatandaşların kentsel yönetimlerini dönüştürmek ve reforme etmek için benimseyebilecekleri yolları belirlemede en büyük katkıyı yapacaktır.

COVID Dönemi ve Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansının CRİTİC, TOPSİS ve MABAC Yöntemleri İle Ölçülmesi

Abdülbaki PINAR*

Metin YILDIRIM**

Savaş ERDOĞAN***

Öz

Ülkelerin ekonomik performansları, uygulanacak ekonomi politikalarında belirleyici bir öneme sahiptir. Ekonomi politikalarını doğru belirleyebilmek için ekonomik performans ölçümlerinde kullanılacak makroekonomik göstergelerin, ülkenin gerçek durumunu yansıtacak şekilde seçilmesi önemlidir. Ayrıca COVID salgını süreci, ülkelerin ekonomik göstergeleri üzerinde etkili olmuştur. Çalışma kapsamında, 2020 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde, GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranlarına ilişkin çeyrek dönemlik veriler kullanılarak Türkiye ekonomisinin performansı ölçülmüştür. Çalışmada makroekonomik göstergelerin ağırlıkları CRİTİC yöntem ile belirlenmiş, ÇKKV tekniklerinden TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile performans ölçümü gerçekleştirilmiştir. TOPSİS yöntemi ile yapılan performans ölçümü sonucunda, Türkiye ekonomisinin en iyi performansı sergilediği dönemin 2021:Q1 dönemi olduğu, en kötü performansı sergilediği dönemin ise 2020:Q2 dönemi olduğu belirlenmiştir. MABAC yöntemi ile yapılan performans ölçümü sonucunda ise, en iyi performansın 2022:Q2 döneminde, en kötü performansın ise 2020:Q2 döneminde sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, TOPSİS ve MABAC yöntemlerinin performans sıralama sonuçlarının kötü ekonomik performans dönemlerinde benzerlik göstermesine rağmen genellikle ayrıştığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Performans, CRİTİC, TOPSİS, MABAC

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Measuring the Performance of the Turkish Economy in the COVID Period and After with the CRITIC, TOPSIS and MABAC Methods

Abstract

The economic performances of the countries have a decisive importance in the economic policies to be implemented. In order to determine the economic policies correctly, it is important to choose the macroeconomic indicators to be used in economic performance measurements in a way that reflects the real situation of the country. In addition, the process of the COVID epidemic has had an impact on the economic indicators of the countries. Within the scope of the study, the performance of the Turkish economy was measured using quarterly data on the ratios of GDP growth rate, inflation rate, unemployment rate, current account balance and budget balance to GDP in the period covering the years 2020-2022. In the study, the weights of macroeconomic indicators were determined by the CRITIC method, and performance measurement was carried out with TOPSIS and MABAC methods, which are MCDM techniques. As a result of the performance measurement made with the TOPSIS method, it was determined that the period with the best performance of the Turkish economy was 2021: Q1 and the period with the worst performance was 2020: Q2. As a result of the performance measurement made with the MABAC method, it was concluded that the best performance was in the period of 2022: Q2, and the worst performance was in the period of 2020: Q2. In addition, it can be said that although the performance ranking results of TOPSIS and MABAC methods are similar in periods of bad economic performance, they generally diverge.

Keywords: Economic Performance, CRITIC, TOPSIS, MABAC

Article Type: Research Article

* Öğr. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazımkarabekir Meslek Yüksekokulu, apinar@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-6224-1748

** Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, myildirim@erbakan.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-7197-2523

*** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, serdogan@selcuk.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-3252-3095

1. GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik göstergelerindeki gelişimi ifade etmek ve durum analizi yapabilmek için kullanılan ekonomik performans kavramı, ekonomiye yön veren göstergeler üzerinden ölçülebilmektedir. Ekonomik performans ölçümlerinde farklı makroekonomik göstergeler kullanılmakla birlikte çoğunlukla ölçümler, ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesi gibi göstergeler üzerinden yapılmaktadır.

Ekonomik büyüme, reel GSYH'da yıllar itibariyle ortaya çıkan artışı ifade etmekte ve üretim fonksiyonu ile doğrudan ilişki içerisindedir. Daha çok fiziki ve beşeri sermaye artışı ile teknolojik gelişmelerin etkilediği ekonomik büyüme, ekonomilerdeki uzun dönemli ve kalıcı üretim artışını ifade etmektedir. Uluslararası karşılaştırmalarda da kullanılan GSYH büyüme hızını artırmak, ekonomilerin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır (Dinler, 2013: 620; Bocutoğlu, 2014: 61; Yalta ve Yalta, 2019: 462).

Enflasyon, bazen arz-talep dengesizliği gibi reel nedenlerle, bazen para arzındaki artış gibi parasal nedenlerle ve bazen de beklentilere bağlı olarak psikolojik nedenlerle ortaya çıkan ve genel olarak fiyat düzeylerindeki sürekli artışı ifade eden bir kavramdır. Fiyat istikrarsızlığı olarak da ifade edilen enflasyon, fiyat endeksleri kullanılarak, belirli amaçlar doğrultusunda oluşturulan mal sepetleri üzerinden ölçülmektedir. Enflasyon, ekonomide karar alıcıların kararlarını etkileyen, satın alma gücü, borçlanma maliyeti, faiz, kira, maaşlar gibi çok sayıda ekonomik değişkeni etkilediği için toplumun tamamının takip ettiği ve uluslararası karşılaştırmalarda ve performans ölçümlerinde kullanılan önemli bir göstergedir (Parasız, 1996: 287; Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2009: 372; Pınar ve Erdoğan, 2021: 84; Bilgili, 2014: 100-101; Alagöz, Yapar Saçık ve Erdoğan, 2020: 130; Ersin, 2018: 193).

Piyasada geçerli ücretlerle çalışmak istediği halde iş bulamayan, dolayısıyla işgücü fazlalığını ifade eden işsizlik kavramını, TÜİK, referans döneminde herhangi bir yerde çalışmayan, son 4 hafta içerisinde aktif iş arama kanallarından biri aracılığıyla iş arayan ve 2 hafta içerisinde işbaşı yapabilecek 15 yaş ve üzerindeki kişiler olarak tanımlamaktadır. İşsizlerin, işgücü içindeki payını sayısal olarak ifade eden işsizlik oranı, ekonomide toplam talebin yetersiz olduğunun bir işaretidir (Yıldırım, vd., 2009: 363-364; Pınar ve Erdoğan, 2022: 136; TÜİK, 2022).

Cari denge, ödemeler dengesi kalemlerinden cari işlemler hesabındaki görünümü ifade eder. Cari işlemler hesabı, mal dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir ve ikincil gelir dengelerinden oluşmaktadır. Cari işlemler hesabının kalan vermemesi cari dengenin sağlandığını gösterirken, pozitif işaretli kalan vermesi cari fazlayı, negatif işaretli kalan vermesi ise cari açığı ifade etmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların yetersizliği, büyüme hızı, enflasyon ve faiz oranlarının yüksek olması ve genişletici maliye politikası uygulamaları cari açığa neden olabilmektedir. Ayrıca ülkeler arası karşılaştırmalarda ve ekonomik analizlerde cari açığın rakamsal değerinden ziyade GSYH'ya oranı kullanılır (Dinler, 2013: 596; Altunöz, 2014: 121; Dornbusch ve Fischer, 1998: 153; Kaya, 2016: 53; Seyidoğlu, 1999: 405-406).

Devletin belirli bir dönemde elde etmeyi öngördüğü gelirleri ile harcamayı planladığı giderlerinin belirli bir sistem dahilinde gösterildiği tablo bütçe olarak adlandırılmaktadır. Merkezi yönetim bütçesi, kanun ve belge işlevlerinin yanında ekonomi politikası aracı olarak da kabul edilmektedir. Gelirler ve giderler olarak iki bölümden oluşan bütçede gelirler ile giderler eşit ise denk bütçe durumu, gelirler giderlerden büyük ise bütçe fazlası ve giderler gelirlerden büyük ise bu durumda da bütçe açığı söz konusu olmaktadır. Analiz ve karşılaştırmalarda bütçe açığının veya bütçe fazlasının rakamsal değerinden ziyade GSYH'ya oranı kullanılır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelir

azlığı, faiz ve enflasyon oranlarının yüksekliği gibi etkenler bütçe açığına sebep olurken; gelişmiş ülkelerde bütçe açığı, sosyal güvenlik ödemeleri, konjonktürel dalgalanmalar gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Yıldırım, vd., 2009: 427; Şen, Sağbaş ve Keskin, 2007: 64; Tügen, 1991: 6; Takım,2017: 587).

Bu çalışmada yukarıda belirtilen, GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ile cari denge ve bütçe dengelerinin GSYH'ya oranları bağlamında COVID dönemi ve sonrasına ilişkin Türkiye ekonomisine ait performans Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri ile incelenmiştir. Çalışma kapsamında 2020:Q1 – 2022:Q4 dönemlerine ait çeyrek dönem verileri, CRİTİC yöntem ile analize konu olan göstergelerin ağırlıklandırılması yapılmış, TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile de dönemlik performans sıralamaları oluşturularak, karşılaştırması yapılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün 2020 yılı Mart ayında Koronavirüs hastalığını salgın olarak ilan etmesi ile başlayan süreçten, 2022 yılı dördüncü çeyreğe kadar Türkiye ekonomisinde analize konu makroekonomik değişkenlerin seyri açıklanacaktır. Salgın ile birlikte bütün dünya ülkeleri salgını önlemeye ve etkilerini azaltmaya dönük birçok kısıtlayıcı tedbir almışlar ve ekonomik faaliyetler durma noktasına gelmiştir. 2021 yılı ortalarından itibaren COVID salgınının etkileri kısmen azalmış ve ülkeler uyguladıkları salgın tedbirlerini ve kısıtlamaları gevşetmeye başlamışlardır. Bu süreçte ekonomik aktivitelerde de görece bir canlanma yaşanmıştır. Aşağıdaki Tablo 1'de, TÜİK ve TCMB veri tabanlarından elde edilen Türkiye ekonomisinin 2020:Q1 dönemi ile 2022:Q4 dönemi arasındaki temel makroekonomik göstergelerinin seyri verilmiştir.

Tablo 1: 2020:Q1-2022:Q4 Döneminde Türkiye Ekonomisinin Temel Göstergeleri

Tarih	Zincirleme Hacim Endeksi ile GSYH (Milyon TL)	Cari Fiyatlar ile GSYH (Milyon TL)	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Cari Denge/GSYH (%)	Bütçe Dengesi/GSYH (%)
2020-Q1	405.786	1.070.586	4,4	2,41	13,53	-4,02	-2,76
2020-Q2	385.121	1.037.572	-10,3	2,66	12,8	-7,37	-7,7
2020-Q3	500.673	1.415.193	6,5	2,71	13,33	-3,68	-2,2
2020-Q4	513.020	1.524.868	6,4	5,1	12,9	-3,31	-2,11
2021-Q1	436.250	1.395.931	7,5	4,29	13,53	-3,55	1,63
2021-Q2	470.796	1.592.926	22,2	3,99	11,9	-2,42	-3,47
2021-Q3	540.185	1.931.231	7,9	4,62	11,73	2,33	-1,48
2021-Q4	562.254	2.328.700	9,6	10,91	10,96	-0,56	-5,63
2022-Q1	469.562	2.511.885	7,6	28,29	11,63	-9,9	1,23
2022-Q2	507.653	3.428.260	7,8	16,94	10,13	-5,05	1,83
2022-Q3	562.056	4.265.712	4,0	8,85	10,1	-3,86	-3,27
2022-Q4	582.061	4.800.717	3,5	8,62	10,07	-4,18	-1,94

Kaynak: TÜİK ve TCMB

Yukarıdaki tabloda Zincirleme Hacim Endeksi ile hesaplanmış GSYH değerleri milyon TL olarak verilmiştir. Türkiye'de 2016 yılından bu yana, reel GSYH Zincirleme Hacim Endeksi ile 2009 referans yılı alınarak TÜİK tarafından hesaplanmaktadır. Zincirleme Hacim Endeksi, GSYH hesaplamasında enflasyon etkisini ortadan kaldırmasının yanı sıra günümüz gelişmelerini iyi yansıtabilmesi açısından, reel GSYH'nın daha sağlıklı bir şekilde ölçülmesine imkan vermektedir. Reel GSYH'nın ele alınan dönemde 2020 yılı ikinci çeyreği ile 2021 ve 2022 yılları birinci çeyreklerinde bir önceki döneme göre azaldığı, diğer çeyrek dönemlerde ise artış yönünde hareket ettiği görülmektedir. İlgili yılların çeyrek dönemleri kıyaslandığında, birinci, üçüncü ve dördüncü çeyrek dönemlerde 2019,

2020, 2021 ve 2022 yıllarında artışın devam ettiği görülmektedir. İkinci çeyrek dönemler kıyaslandığında ise 2019 yılı ikinci çeyreğinde yaklaşık 430 Milyar TL olan reel GSYH'nın 2020 yılı ikinci çeyreğinde yaklaşık 385 Milyar TL'ye gerilediği, 2021 ve 2022 yılları ikinci çeyreğinde ise yaklaşık 470 Milyar TL olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Milyon TL olarak ifade edilen cari düzeydeki GSYH değerlerine baktığımızda, 2020 yılı ikinci çeyreği ile 2021 yılı birinci çeyreğinde bir önceki çeyrek döneme göre azalmış, diğer dönemlerde ise artış devam etmiştir. Cari fiyatlarla GSYH, 2020 yılı birinci çeyreğinden, 2022 yılı dördüncü çeyreğine kadar dört katın üzerinde artmıştır.

Zincirleme hacim endeksine göre hesaplanan ekonomik büyüme hızına bakıldığında, sadece 2020 yılı ikinci çeyreğinde %10,3 oranında bir daralma yaşandığı, diğer dönemlerde ise Türkiye ekonomisinin pozitif büyüdüğü görülmektedir. 2020 yılı birinci çeyreğinde %4,4 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, yılın ikinci çeyreğinde %10,3 daralmış, üçüncü ve dördüncü çeyreklerde ise %6'nın üzerinde bir büyüme performansına ulaşmıştır. Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID salgını ve bu salgının etkileri, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik faaliyetlerin belirleyicisi olmuştur. Salgını önleme ve etkilerini azaltabilmek için çeşitli kısıtlamalar uygulanmış, toplumsal ve ekonomik hayatın devamı için mali destekler açıklanmış, gerek iç piyasada gerekse dış piyasada toplumların öncelikleri değişmiştir (TOBB, 2021: 29-40; SBB, 2020: 23). Bütün bu değişim ve gelişmeler Türkiye'nin büyüme performansını önemli ölçüde etkilemiştir. 2021 yılı birinci çeyreğinde %7,5 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, yılın ikinci çeyreğinde %22,2 oranı ile ele alınan dönemdeki en yüksek büyüme oranına ulaşmış, üçüncü ve dördüncü çeyreklerde ise sırasıyla %7,9 ve %9,6 oranlarında büyümüştür. COVID salgının etkilerinin azalmaya başladığı, ekonomik ve toplumsal hayatın normalleşme sürecine girdiği 2021 yılında turizm sektöründeki ivme, yatırımlardaki artış ile iç ve dış talepteki canlanma büyüme performansını belirlemiştir (SBB, 2021: 23-24; TÜSİAD, 2021: 22-24). 2022 yılı birinci çeyreğinde %7,6 oranında, ikinci çeyreğinde %7,8 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi üçüncü çeyrekte %4 ve dördüncü çeyrekte %3,5 oranında büyüme gerçekleştirerek toplamda 2022 yılını %5,6 oranında bir gelişme ile tamamlamıştır. İç ve dış talepteki canlanma devam etmiş, Rusya-Ukrayna savaşına bağlı hammadde ve enerji maliyetlerindeki artışa rağmen, turizm sektöründeki canlılık büyüme performansı üzerinde etkili olmuştur (SBB,2022: 21-22).

Yukarıdaki Tablo'da ayrıca, bu dönemlere ait fiyat değişimini gösteren, gıda ve alkolsüz içecekler, eğitim, ulaştırma, haberleşme gibi 12 ana harcama grubu üzerinden, 2003 baz yıllık olarak hesaplanan enflasyon oranları yer almaktadır. Türkiye'de 2020, 2021 yıllarına ait çeyrek dönemlerde enflasyon oranlarının %2,41 ile %28,29 oranları arasında oldukça geniş bir bantta seyrettiği görülmektedir. 2020, 2021 yıllarında %5'in altında gerçekleşen çeyrek dönemlik enflasyon, 2021 yılı dördüncü çeyreğinde %10'un üzerine çıkmış, 2022 yılı birinci çeyreğinde ise ele alınan dönemdeki en yüksek seviyesine ulaşarak %28,29 olmuştur. 2020 ve 2021 yıllarında COVID salgınının etkisi ile gıda fiyatlarındaki artış, ulusal paradaki değer kaybı, Merkez Bankası başkanı değişikliği, dolarizasyon artışı ve salgının etkilerini azaltmaya dönük genişletici politikalar enflasyonun belirleyicileri olmuştur (TOBB, 2021: 92-95; SBB, 2020: 47-48; TÜSİAD, 2021: 20-21). 2022 yılında ise, Rusya-Ukrayna savaşı kaynaklı küresel çapta gıda, emtia ve enerji fiyatlarındaki artışın yansımaları ile ulusal paradaki değer kaybının devam etmesi, Türkiye'de enflasyonun çift haneli rakamlara ulaşmasında etkili olmuştur (SBB, 2022: 43-44).

Uluslararası standartlar çerçevesinde oluşturulan ve 15 yaş üzeri bütün nüfusa uygulanan Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarından elde edilen işsizlik oranları Tablo 1'de verilmiştir. Tabloda yer alan çeyrek dönemlik işsizlik verileri, aylık verilerin ortalaması alınarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tabloya göre, 2020 yılı ile 2021 yılı ilk çeyreğinde işsizlik oranı %13 seviyelerinde, diğer dönemlerde ise azalış eğiliminde olmakla birlikte yine çift haneli rakamlarda gerçekleşmiştir. 2020 ve 2021 yılı ilk yarısında COVID salgını tedbirleri kapsamında uygulanan kısıtlamalar, firmaların kapasitelerinin altında çalışmaları, esnek çalışma uygulamaları ve işten çıkarmaların yasaklanması işsizlik oranlarını etkilemiştir (TOBB, 2021: 185-187; SBB, 2021: 31). 2021 yılının ikinci yarısı ile 2022 yılında salgın sonrası normalleşme sürecine girilmesi, ekonomik faaliyetlerdeki toparlanma ve büyüme oranlarının getirdiği ivme ile işsizlik oranında kısmi bir azalma yaşanmış ve işsizlik oranı %10-%11 seviyelerinde gerçekleşmiştir (SBB, 2022: 29-30).

IMF'nin Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı'nda belirlenen standartlar çerçevesinde, TCMB tarafından derlenen cari işlemler dengesinin cari fiyatlarla hesaplanan GSYH'ya oranı, Merkez Bankası veri tabanından dolar cinsinden temin edilerek ortalama kur üzerinden ulusal paraya çevrilerek elde edilmiştir. Ele alınan dönemde sadece 2021 yılı birinci çeyreğinde cari fazla oluşmuş, diğer dönemlerde ise %0,56 ile %9,9 oranları arasında değişen cari açık meydana gelmiştir. 2022 yılı birinci çeyreği ile 2020 yılı ikinci çeyreği cari açığın en yüksek olduğu dönemler olmuştur. 2020 yılında salgın kaynaklı ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama, altın ithalatının artması ve turizm gelirlerindeki sert düşüş cari dengenin belirleyicileri olmuştur (TOBB, 2021: 162-163). 2021 yılında normalleşme süreci ile turizm gelirlerinin artması, büyümede gerçekleşen yüksek oranlar, enerji ve emtia fiyatları cari denge üzerinde etkili olmuştur (TÜSİAD, 2021: 5-8; SBB, 2021: 69). 2022 yılına gelindiğinde Rusya-Ukrayna savaşının da etkisi ile enerji fiyatlarındaki artış, ihracatta yaşanan olumlu gelişmeler ve turizm sektöründeki ivmenin devam etmesi cari dengenin belirleyicileri olmuştur (SBB, 2022: 61-62).

Tablo 1'in son sütununda ise, 5018 sayılı kanun çerçevesinde oluşturulan Merkezi Yönetim Bütçe dengesinin GSYH'ya oranları verilmiştir. Tabloya göre, Merkezi Yönetim Bütçesi 2021 yılı birinci çeyreği ile 2022 yılının ilk iki çeyreğinde fazla vermiş, diğer çeyrek dönemlerde ise %1,48 ile %7,7 arasında değişen oranlarda açık vermiştir. COVID salgınının damga vurduğu 2020 ve 2021 yıllarında salgın tedbirleri, uygulanan destek politikaları, cari transferlerdeki artışlar ve ekonomik faaliyetlerdeki gelişmeler bütçe dengesinde belirleyici olmuştur (TOBB, 2021: 124-129; SBB, 2021: 37-40; TÜSİAD, 2021: 22-25). 2022 yılında ise personel maaşlarındaki artış, enerji sübvansiyonları nedeniyle KİT'lere yapılan transferler ile Sosyal Güvenlik Kurumuna yapılan transferler bütçe dengesini belirleyen unsurlar olmuştur (SBB, 2022: 35-36).

3. YÖNTEM VE UYGULAMA

Çalışmada 2020 – 2022 yılları arasında Türkiye'nin makroekonomik performansının çeyrek dönemlik veriler ile ölçülerek, en iyi performansın sergilendiği çeyrek dönemden en kötü performansın sergilendiği çeyrek döneme doğru bir sıralama yapılması amaçlanmıştır. Böylelikle, DSÖ'nün 2020 yılı Mart ayında ilan ettiği salgın sonrası Türkiye ekonomisinin gelişimi, büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranları bağlamında ortaya konulmuş olacaktır. Ayrıca bu temel makroekonomik göstergelere göre elde edilen performansın hangi dönemden itibaren iyileşme gösterdiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ele alınan makroekonomik değişkenlerin performans değerine etkilerini ifade eden ağırlık katsayıları CRİTİC yöntem ile hesaplanacak; elde edilen ağırlık katsayıları kullanılarak Türkiye ekonomisinin performansı Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile ölçülerek, yöntemler arası karşılaştırma yapılacaktır.

3.1 CRİTİC Yöntemi

Çok kriterli karar verme sürecinde, analize dahil edilen değişkenlerin ağırlıklarının belirlenmesi için kullanılan ve 1995 yılında Diakoulaki ve diğerleri tarafından önerilen bir yöntemdir. CRİTİC yöntemi, değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkiyi ve standart sapmaları baz alarak değişken ağırlıklarını hesaplamaktadır. Yöntemde değişkenlerin ağırlıklarının hesaplanma süreci aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Diakoulaki, Mavratas ve Papayannakis, 1995: 764-765; Çakır ve Perçin, 2013: 451; Akbulut, 2020: 475-476).

Birinci adım karar matrisinin oluşturulmasıdır. Karar matrisini, ele alınan değişkenlerin ham değerleri oluşturur.

$$X = (x_{ij})_{mn} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix}; i=1,2,3,\dots,m \text{ ve } j=1,2,3,\dots,n$$

İkinci adım normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulmasıdır. Bu aşamada fayda ve maliyet unsurlarına göre normalizasyon işleminin yapılır.

Fayda yönlü normalizasyon işlemi;

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

Maliyet yönlü normalizasyon işlemi ise;

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

eşitlikleri kullanılarak yapılmaktadır.

Üçüncü adım kriterler arasındaki ilişkinin derecesini ölçmede kullanılan değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının hesaplanmasıdır. P_{jk} (j) kriteri ile (k) kriteri arasındaki korelasyon katsayısı demektir.

$$P_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}}; j \text{ ve } k = 1,2,3,\dots,n$$

Dördüncü adım her bir değişkenin açıkladığı bilgi düzeyi anlamına gelen C_j değerinin hesaplanmasıdır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^m (1 - P_{jk}); j = 1,2,3,\dots,n$$

Denklemden yer alan σ_j değeri her bir kriter için hesaplanan standart sapmayı temsil etmektedir.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}}$$

Son adım ise kriterlere ilişkin ağırlık katsayılarının belirlenmesidir.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n c_k} ; \sum_{j=1}^n w_j = 1 ; j \text{ ve } k = 1,2,3,\dots,n$$

3.2. TOPSİS Yöntemi

Çok kriterli karar verme tekniklerinden birisi olan TOPSİS yöntemi, analize konu edilen kriterler bağlamında, pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözüm noktalarını bir araya getirerek, alternatiflerin performanslarına göre sıralanmasına imkan veren ve 1981 yılında Yoon ve Hwang tarafından önerilen bir yöntemdir. Yöntemin uygulanması aşağıdaki adımlardan oluşur (Alagöz, Yapar Saçık ve Erdoğan, 2011: 67-68; Eyüpoğlu, 2017: 339-340; Pınar ve Erdoğan, 2022: 139-141; Özçelik ve Kandemir, 2015: 104-106; Sevgin ve Kundakçı, 2017: 90-92).

Birinci adım karar matrisinin oluşturulmasıdır. Karar matrisi;

$$A=[a_{ik}]m \times n$$

şeklinde ifade edilir ve sahip olunan ham verilerden oluşur. Matriste, m karar noktası sayısını, n kriter sayısını, i alternatifleri ve k ise analize dahil edilen kriterleri ifade etmektedir.

İkinci adım normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulmasıdır. Normalize edilmiş karar matrisi, karar matrisinde yer alan farklı değerlerin aynı türde ifade edilmiş halidir.

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & \dots & r_{1n} \\ \vdots & & \vdots \\ r_{i1} & \dots & r_{in} \end{bmatrix}$$

Üçüncü adım ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulmasıdır. Normalize edilmiş karar matrisinde bulunan her bir eleman (r), belirlenmiş olan ağırlık katsayıları (w) ile çarpılarak Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisine ulaşılır.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & \dots & w_1 r_{1n} \\ \vdots & & \vdots \\ w_n r_{i1} & \dots & w_n r_{in} \end{bmatrix}$$

Dördüncü adım ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi yardımı ile pozitif ideal çözüm noktaları ile negatif ideal çözüm noktalarının hesaplanmasıdır. Hesaplanan pozitif ideal çözüm noktaları ile negatif ideal çözüm noktalarından maksimizasyon ve minimizasyon değerleri elde edilir.

$$A^+ = \{(\max v_{ij} \mid j \in J)\} \rightarrow A^+ = \{v_{1+}, v_{2+}, \dots, v_{n+}\}$$

$$A^- = \{(\min v_{ij} \mid j \in J)\} \rightarrow A^- = \{v_{1-}, v_{2-}, \dots, v_{n-}\}$$

Beşinci adım pozitif ve negatif ideal çözümlere uzaklıkların hesaplanmasıdır. Hesaplama olumlu kriterler için en yüksek değer, olumsuz kriterler için ise en düşük değer dikkate alınır.

Alternatiflerin pozitif ideal çözüme uzaklıkları S^+ ile negatif ideal çözüme uzaklıkları ise S^- ile sembolize edilir.

$$S^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad S^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

Son adımda ise ideal çözüme göreli yakınlık değeri hesaplanır. Hesaplama S^+ ve S^- değerleri kullanılır. $C = \frac{S^-}{S^+ + S^-}$ formülü kullanılarak göreli yakınlıklar belirlenir. C değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanarak, en iyi ve en kötü alternatif belirlenmiş olur.

3.3.MABAC Yöntemi

Çok kriterli karar verme tekniklerinden birisi olan MABAC yöntemi, analize dahil edilen kriterlerin sınır yakınlık alanına olan mesafelerini baz alarak performans değerlerini hesaplayan ve alternatiflerin performans değerlerine göre sıralanmasına imkan veren bir yöntemdir. 2015 yılında Pamucar ve Cirovic tarafından önerilen yöntem, aşağıdaki adımlardan oluşur (Pamucar ve Cirovic, 2015: 3019-3020; Özdağoğlu, Keleş ve Işıldak, 2021: 49-50; Bakır, 2019: 55-57; Ayçin ve Çakın, 2019: 329-331; Ecer, 2020: 283-286; Akbulut, 2020: 475-477; Demirtaş, 2022: 110-111).

Birinci adım karar matrisinin oluşturulmasıdır. Karar matrisi (m) adet alternatif (analize konu edilen dönem) ve (n) adet kriterden oluşmaktadır.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2m} \\ x_{n1} & x_{n2} & x_{nm} \end{bmatrix}; i=1,2,3,\dots,m \text{ ve } j=1,2,3,\dots,n$$

İkinci adım normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulmasıdır. Normalize edilmiş karar matrisi, karar matrisinde yer alan farklı değerlerin fayda ve maliyet özellikleri de dikkate alınarak aynı türde ifade edilmiş halidir.

Fayda yönlü kriterlerde normalizasyon;

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

Maliyet yönlü kriterlerde normalizasyon ise;

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

eşitlikleri aracılığıyla yapılır.

Üçüncü adım ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulmasıdır. Analize konu edilen kriterlerin CRİTİC yöntemi ile veya farklı yollardan elde edilen ağırlık katsayıları kullanılarak matristeki her bir değer ağırlıklandırılarak, ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisine ulaşılır.

$$v_{ij} = w_j \times (1 + r_{ij})$$

Dördüncü adım sınır yakınlık alan matrisinin oluşturulmasıdır.

$$g_i = \left(\prod_{i=1}^m v_{ij} \right)^{1/m}$$

g_i her bir kriter için hesaplanmış sınır yakınlık alan değeri anlamına gelir ve bu değerler yardımı ile sınır yakınlık alan matrisi (G) oluşturulur.

$$G = (g_i)_{1 \times n}$$

Beşinci adım alternatiflerin sınır yakınlık alanına olan mesafeleri belirlenir. Bu adımda ağırlıklı normalize karar matrisinin elemanları ile sınır yakınlık alan matrisinin elemanları arasındaki fark bulunarak alternatiflerin sınır yakınlık alanına olan uzaklıkları matrisi (Q) oluşturulur.

$$Q = (v_{ij} - G) = \begin{bmatrix} v_{11} - g_1 & v_{12} - g_2 & v_{1n} - g_n \\ v_{21} - g_1 & v_{22} - g_2 & v_{2n} - g_n \\ v_{m1} - g_1 & v_{m2} - g_2 & v_{mn} - g_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & q_{1m} \\ q_{21} & q_{22} & q_{2m} \\ q_{n1} & q_{n2} & q_{nm} \end{bmatrix}$$

Altıncı adım, karar alternatiflerinin sınır yakınlık alanına göre konumlarının belirlenmesidir. q_{ij} değerleri alternatiflerin her birisi için sınır yakınlık alanı (G), üst yakınlık alanı (G^+) veya alt yakınlık alanı (G^-) konumlarında olabilmektedir. Bir alternatifin en iyi alternatif olabilmesinin şartı q_{ij} değerlerinin üst yakınlık alanında yoğunlaşmasıdır.

$$A_i \in \begin{cases} G^+ \text{ eğer } & q_{ij} > 0 \\ G \text{ eğer } & q_{ij} = 0 \\ G^- \text{ eğer } & q_{ij} < 0 \end{cases}$$

Son adım ise, alternatiflerin performans değerlerinin belirlenmesidir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij} ; j=1,2,3,\dots,n \text{ ve } i=1,2,3,\dots,m$$

Hesaplama sonucunda en yüksek S_i değerine sahip alternatif, en iyi alternatif olarak kabul edilerek, alternatiflerin sıralaması belirlenir.

3.4. Uygulama Sonuçları

2020 – 2022 yıllarında GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranlarına ait çeyrek dönemlik veriler kullanılarak CRİTİC yöntemi ile yapılan hesaplamalarda elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: CRİTİC Yöntemi Uygulama Sonuçları

	Ekonomik Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	Cari Denge/GSYH	Bütçe Dengesi/GSYH
Standart Sapma	0,22028	0,29419	0,38847	0,249	0,29735
C _j değeri	0,71608	1,34622	1,65724	0,79221	1,25045
Ağırlık Katsayısı	0,12427	0,23363	0,28761	0,13748	0,21701

CRİTİC yöntem ile yapılan hesaplamalar sonucunda, işsizlik oranının 0,28761 ağırlık katsayısı ile en yüksek ağırlığa sahip, ekonomik büyümenin ise 0,12427 ağırlık katsayısı ile en düşük ağırlığa sahip değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analize dahil edilen diğer makroekonomik

değişkenlerden, enflasyon oranı için 0,23363 ağırlık katsayısı, bütçe dengesinin GSYH'ya oranı için 0,21701 ağırlık katsayısı ve cari dengenin GSYH'ya oranı için 0,13748 ağırlık katsayısı hesaplanmıştır.

CRİTİC yöntemi ile hesaplanan ağırlık katsayıları kullanılarak, çok kriterli karar verme tekniklerinden TOPSİS yöntemi ile yapılan performans ölçümü sonucunda elde edilen pozitif ve negatif ideal çözüme uzaklıklar, performans değerleri ve sıralama sonuçları aşağıda Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: TOPSİS Yöntemi için İdeal Çözüme Uzaklıklar ve Performans Sonuçları

Dönem	Pozitif İdeal Çözüm (S+)	Negatif İdeal Çözüm (S-)	Performans Değeri	Önem Sıralaması
2020-Q1	0,124209	0,200699	61,77095	7
2020-Q2	0,23116	0,162347	41,25642	12
2020-Q3	0,111312	0,207156	65,04766	4
2020-Q4	0,109607	0,197425	64,30126	5
2021-Q1	0,081258	0,243963	75,01465	1
2021-Q2	0,106832	0,221522	67,46441	3
2021-Q3	0,084158	0,225977	72,86395	2
2021-Q4	0,156674	0,160966	50,67569	10
2022-Q1	0,201951	0,177964	46,84307	11
2022-Q2	0,123987	0,206637	62,49908	6
2022-Q3	0,134402	0,16661	55,34994	9
2022-Q4	0,119449	0,181249	60,27604	8

Tablo 3'e göre, ele alınan dönemde Türkiye ekonomisinin en iyi performansı sergilediği dönem 2021 yılı birinci çeyreği olurken, ikinci en iyi performansın 2021 yılı üçüncü çeyreğinde ve üçüncü en iyi performansın ise yine 2021 yılı ikinci çeyreğinde sergilendiği belirlenmiştir. Bu durumda 2021 yılı genel olarak ekonomik performansın en iyi olduğu yıl olarak ortaya çıkmış ve bu veriler ışığında COVID sonrası alınan tedbirlerin etkisini gösterdiği söylenebilir. Türkiye ekonomisinin en kötü performansı sergilediği dönem 2020 yılı ikinci çeyreği olurken, ikinci en kötü performansın 2022 yılı birinci çeyreğinde ve üçüncü en kötü performansın da 2021 yılı dördüncü çeyreğinde sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır. 2020 yılının ilk çeyreği direkt COVID tedbirlerinin ortaya konulması, kapanmalarının iç ve dış ticaretin azalması gibi durumlar performans olarak kötü çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca 2021 sonu ve 2022 başı itibarı ile döviz kurundaki değişkenlik ve ekonomik politikalarda değişime gidilmesi bu dönemlerde kötü çıkmasına sebep olmuştur.

TOPSİS yöntemine göre, Türkiye ekonomisinin en iyi performansı sergilediği 2021 yılı birinci çeyreğinde değişkenlerin durumuna bakıldığında, GSYH büyüme hızının %7,5; enflasyon oranının %4,29; işsizlik oranının %13,53; cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranının -%3,55 ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranının %1,63 olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinin en kötü performansı sergilediği 2020 yılı ikinci çeyreğinde değişkenlerin durumuna bakıldığında, GSYH büyüme hızının -%10,3; enflasyon oranının %2,66; işsizlik oranının %12,8; cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranının -%7,37 ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranının -%7,7 olduğu görülmektedir.

CRİTİC yöntemi ile hesaplanan ağırlık katsayıları kullanılarak, çok kriterli karar verme tekniklerinden MABAC yöntemi ile yapılan performans ölçümü sonucunda elde edilen performans değerleri ve sıralama sonuçları aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

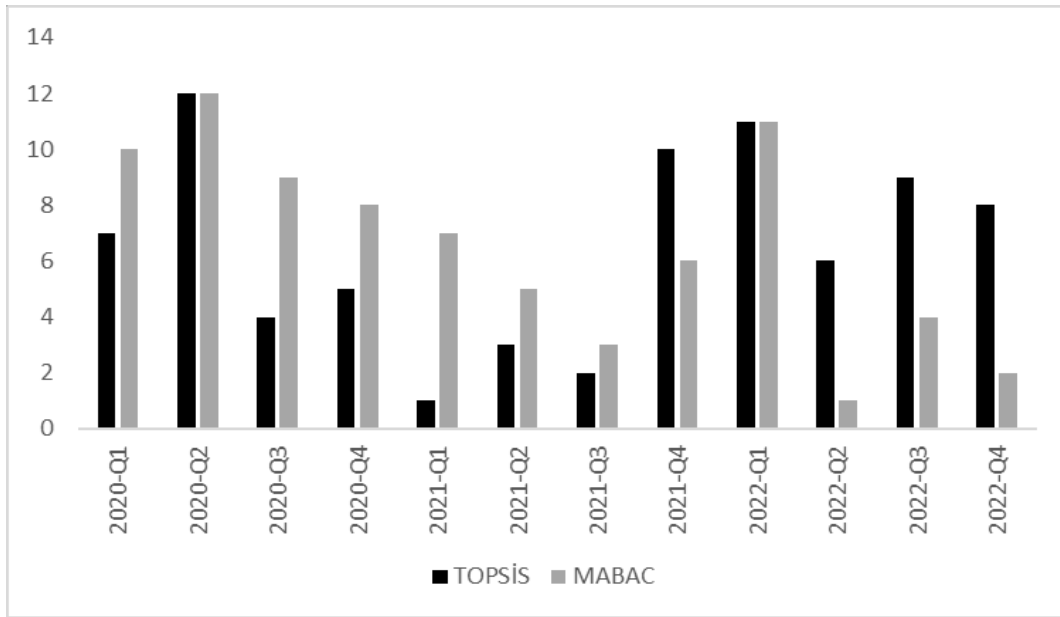
Tablo 4: MABAC Yöntemi için Performans Sonuçları ve Sıralaması

Dönem	Performans Değeri	Önem Sırası
2020-Q1	-0,07698	10
2020-Q2	-0,22491	12
2020-Q3	-0,03846	9

2020-Q4	-0,01846	8
2021-Q1	0,023154	7
2021-Q2	0,114132	5
2021-Q3	0,166608	3
2021-Q4	0,053344	6
2022-Q1	-0,11568	11
2022-Q2	0,180419	1
2022-Q3	0,138659	4
2022-Q4	0,168005	2

Tablo 4'e göre, ele alınan dönemde Türkiye ekonomisinin en iyi performansı sergilediği dönem 2022 yılı ikinci çeyreği olurken, ikinci en iyi performansın 2022 yılı dördüncü çeyreğinde ve üçüncü en iyi performansın ise yine 2021 yılı üçüncü çeyreğinde sergilendiği belirlenmiştir. Türkiye ekonomisinin en kötü performansı sergilediği dönem 2020 yılı ikinci çeyreği olurken, ikinci en kötü performansın 2022 yılı birinci çeyreğinde ve üçüncü en kötü performansın da 2020 yılı birinci çeyreğinde sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

MABAC yöntemine göre, Türkiye ekonomisinin en iyi performansı sergilediği 2022 yılı ikinci çeyreğinde değişkenlerin durumuna bakıldığında, GSYH büyüme hızının %7,8; enflasyon oranının %16,94; işsizlik oranının %10,13; cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranının -%5,05 ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranının %1,83 olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinin en kötü performansı sergilediği 2020 yılı ikinci çeyreğinde değişkenlerin durumuna bakıldığında, GSYH büyüme hızının -%10,3; enflasyon oranının %2,66; işsizlik oranının %12,8; cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranının -%7,37 ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranının -%7,7 olduğu görülmektedir.

Şekil 1: TOPSİS ve MABAC Yöntemlerinin Sıralama Sonuçlarının Karşılaştırılması

Türkiye ekonomisi için 2020:Q1 – 2022:Q4 dönemlerinde ÇKKV yöntemlerinden TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile yapılan performans sıralama sonuçlarını karşılaştırıldığında en iyi performansın TOPSİS yönteminde 2021:Q1 dönemi, MABAC yönteminde ise 2022:Q2 dönemi olduğu görülmektedir. Her iki yöntemde de 2020:Q2 dönemi en kötü performansın sergilendiği dönem olmuştur. TOPSİS ve MABAC yöntemleri 2022:Q1 dönemi için (11. sıra) ve 2020:Q2 dönemi için (12. sıra) aynı sıralama sonucunu vermiştir. Görüldüğü üzere iki yöntemde de kısmen farklılıklar olsa da, genel olarak küçük farklılıklarla en iyi performansta bir farklılık oluşurken, en kötü performansta ise bir

benzerlik söz konusu olmaktadır. Kısaca COVID sonrası Türkiye ekonomisinde 2021 yılının ilk dönemleri ile 2022 yılının son dönemleri iyi performansın olduğu (özellikle 2021 sonrası iyileşmenin gözlemlendiği ama 2021 sonunda yapılan politika değişikliği ile genel olarak ekonomik göstergelerin kısa dönemde bozulduğu) görülmektedir. COVID başlangıcı olan 2020 başları ise en kötü performansın olduğu dönem olarak göze çarpmaktadır.

4. SONUÇ

Türkiye'nin makroekonomik performansı, ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranları bağlamında, COVID salgını ve sonrasını kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada TÜİK ve MB veri tabanından elde edilen çeyrek dönemlik veriler, CRİTİC yöntem ile ağırlıklandırıldıktan sonra ÇKKV tekniklerinden TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile analize tabi tutulmuştur.

Ele alınan dönemde, analize dahil edilen makroekonomik değişkenlerin CRİTİC yöntem ile yapılan değerlendirmesinde, işsizlik oranının en yüksek, ekonomik büyümenin ise en düşük ağırlığa sahip gösterge olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu ağırlık katsayıları kullanılarak ÇKKV tekniklerinden TOPSİS yöntemi ile yapılan performans sıralaması sonucunda, en iyi performansın 2021:Q1 döneminde, en kötü performansın ise 2020:Q2 döneminde sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır. CRİTİC yöntemden elde edilen ağırlık katsayıları kullanılarak, ÇKKV tekniklerinden bir diğeri olan MABAC yöntemi ile yapılan performans sıralamasında en iyi performansın 2022:Q2 döneminde, en kötü performansın ise 2020:Q2 döneminde sergilendiği görülmüştür. Bu veriler doğrultusunda COVID döneminin makroekonomik göstergeleri olumsuz etkilediği, alınan tedbirlerin ise sonuca olumlu katkı yaptığı görülmüştür. Ayrıca ÇKKV tekniklerinden TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile yapılan sıralamalarda, sadece iki dönemde aynı sonuca ulaşıldığı, diğer dönemlerde ise ayrıştıkları görülmüştür.

Bu iki yönetime bakıldığında, TOPSİS yöntemi özellikle pandemi sonrası ekonomik göstergelerde meydana gelen hızlı iyileşmenin yanı sıra işten çıkarmaların yasaklanması nedeni ile işsizlik oranlarının sabit kalması ve harcamalardaki ihtiyatlılıktan dolayı enflasyonun yavaş yavaş artış göstermesi ve cari dengeye ait açığın daha az olması, 2021 yılının ilk dönemlerini performans açısından daha iyi çıkarmıştır. MABAC yönteminde ise, 2021 yılı sonlarına doğru yapılan politika değişikliğinin ekonomik göstergeler üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilere ilave olarak bu etkilerin 2022 yılına ait son çeyreklerde olumlu dönüt sağlaması nedeni ile bu dönemleri ekonomik performans açısından daha iyi göstermiştir. Zira 2022 yılının son çeyreklerinde, 2021 yılına nazaran daha düşük işsizlik oranı daha fazla ekonomik büyüme ve daha az bütçe açığı olmasına karşılık cari açığındaki fazlalık ve enflasyonun bir nebze yukarı gitmesi ise olumsuz durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık her iki yöntemde de kötü performans dönemlerinin genellikle aynı çıktığı yani COVID etkisinin başladığı çeyrek dönemler ve politika değişiminin baş gösterdiği 2021 son çeyrek ile 2022 ilk çeyrek dönemlerinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Etik Beyan

“COVID Dönemi ve Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansının CRİTİC, TOPSİS ve MABAC Yöntemleri ile Ölçülmesi” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Pınar, A., Yıldırım, M. & Erdoğan, S. (2023). COVID Dönemi ve Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansının CRİTİC, TOPSİS ve MABAC Yöntemleri ile Ölçülmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 433-449.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, O. Y. (2020). Finansal Performans ile Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Bütünleşik CRİTİC ve MABAC ÇKKV Teknikleriyle Ölçülmesi: Borsa İstanbul Çimento Sektörü Firmaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 471-488.
- Alagöz, M., Yapar Saçık, S., ve Erdoğan, S. (2020). *Temel Makroekonomik Göstergeler*. Konya: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Alagöz, M., Yapar Saçık, S. ve Erdoğan, S. (2011). Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü:1992-2008. *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 39(1), 49-75.
- Altınöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Girişim Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-132.
- Ayçin, E. ve Çakın, E.(2019). Ülkelerin İnovasyon Performanslarının Ölçümünde ENTROPİ ve MABAC Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Bütünleşik Olarak Kullanılması. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 326-351.
- Bakır, M. (2019). SWARA ve MABAC Yöntemleri İle Havayolu Şirketlerinde Ewom'a Dayalı Memnuniyet Düzeyinin Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 34(1), 51-66.
- Bilgili, Y. (2014). *Makro İktisat*. İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları.
- Bocutoğlu, E. (2014). *Makroekonomik Teoriler ve Politikalar*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü. *Ege Üniversitesi Bakış Dergisi*, 13 (4), 449-459.
- Demirtaş, M.C.(2022). Üniversite Rektörlerinin Sosyal Medya Kullanımlarının MABAC Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 17(57), 102-147.
- Diakoulaki, D. Mavratas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRİTİC Method. *Computers&Operations Research*, 22 (7), 763-770.
- Dinler, Z. (2013). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Dornbusch, R. ve Fischer, S. (. (1998). *Makroekonomi*. E. Yılmaz (Çev.). İstanbul: McGraw-Hill Akademi Ortak Yayını.
- Ecer, F. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ersin, İ. (2018). *Temel Kavram ve Analizlerle Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Eyüpoğlu, K. (2017). Türk Dünyasında Yer alan Ülkelerin Makroekonomik Performanslarının Karşılaştırılması. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* (83), 331-350.

- Pınar, A., Yıldırım, M. & Erdoğan, S. (2023). COVID Dönemi ve Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansının CRİTİC, TOPSİS ve MABAC Yöntemleri ile Ölçülmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 433-449.
- Kaya, M. (2016). Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Dicle Üniv. İİBF Dergisi*, 6(10), 51-75.
- Özçelik, H. ve Kandemir, B. (2015). BİST'te İşlem Gören Turizm İşletmelerinin TOPSİS Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33), 97-114.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M.K. ve Işıldak, B.(2021). Havalimanlarının Bulanık Dematel ve MABAC Yöntemleri ile Sıralanması. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 46-67.
- Pamucar, D. ve Cirovic, G. (2015). The Selection of Transport And Handling Resources In Logistics Centers Using Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison (MABAC). *Expert Systems With plications*, 42(6), 3016-3028.
- Parasız, M. İ. (1996). *Makroekonomi Teori ve Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pınar, A. ve Erdoğan, S. (2021). COVID-19 Pandemisinin Enflasyon Üzerine Etkileri. M. Gerçekler (Ed.), *COVID-19 Pandemisinin Makroekonomik Yansımaları* içinde (ss. 83-105), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Pınar, A. ve Erdoğan, S. (2022). Temel Makroekonomik Göstergeler ile Türkiye ve Özbekistan'ın Ekonomik Performansının Ölçümü (2010-2021). B. Mercan, A. Şahbaz ve M. Gömleksiz (Ed.), *İpek Yolu: Tarih, Felsefe ve Ekonomi Perspektifinde Güncel Tartışmalar* içinde (ss. 129-148), Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- SBB, T.C. (2022). *Yıllık Ekonomik Rapor-2022*. Ocak 2023 tarihinde, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/10/Yillik-Ekonomik-Rapor-2022.pdf> adresinden alındı.
- SBB, T. C. (2021). *Yıllık Ekonomik Rapor-2021*. Ocak 2023 tarihinde, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/Yillik_Ekonomik_Rapor-2021.pdf adresinden alındı.
- SBB, T. C. (2020). *Yıllık Ekonomik Rapor-2020*. Ocak 2023 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/Yillik-Ekonomik-Rapor-.pdf> adresinden alındı.
- Sevgin, H. ve Kundakçı, N. (2017). TOPSİS ve MOORA Yöntemleri ile Avrupa Birliğine Üye Olan Ülkelerin ve Türkiye'nin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-108.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası İktisat - Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şen, H., Sağbaş, İ. ve Keskin, A. (2007). *Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Takım, A. (2017). *Türkiye'nin Temel Ekonomik Sorunları: Politik Aktörler, Tarihsel Veriler ve Öngörüler*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- TOBB. (2021). *Ekonomik Rapor-2020*. TOBB Yayın No:2021-008. Ocak 2023 tarihinde, <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/77ER.pdf> adresinden alındı
- Tüğen, K. (1991). *Türkiye'de Bütçe Açıkları Raporu*. İzmir: EĞİAD Ekonomik Raporları, No:3.
- TÜİK. (2022). *Metaveri*. <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- TÜSİAD. (2021). *2021 Türkiye Ekonomisi*. TÜSİAD-T /2021-03/620.
- Yalta, A. T. ve Yalta, A. Y. (2019). *Modern Makroekonomiye Giriş*. Ankara: Liberte Yayınları.

Genişletilmiş Öz

COVID Dönemi ve Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansının CRİTİC, TOPSİS ve MABAC Yöntemleri ile Ölçülmesi

Ülkelerin ekonomik performansları, uygulanacak ekonomi politikalarında belirleyici bir öneme sahiptir. Ekonomik performans, ülkelerin temel makroekonomik göstergelerindeki değişimi ortaya koyarak, uygulanacak ekonomi politikalarının doğru belirlenebilmesine katkı sağlamaktadır. Ekonomik performansın ölçümünde kullanılacak makroekonomik göstergelerin ülkenin gerçek durumunu yansıtacak şekilde seçilmesi de oldukça önemlidir. Bu bağlamda çalışmada toplum tarafından bilinirliği en fazla olan, ekonomik aktörlerin davranışlarını en çok etkileyen ve OECD'nin ekonomik performans ölçümünde de dikkate aldığı makroekonomik göstergeler kullanılmıştır. 2020 yılı Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü'nün COVID salgınına ilan etmesi ve salgının etkileri ile ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama, ülkelerin ekonomik göstergeleri üzerinde belirleyici olmuştur. Bu sebeple çalışma kapsamında 2020-2022 yıllarını ait, Türkiye ekonomisinin performansı, GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranları bağlamında ölçülerek, çeyrek dönemler itibarıyla performans sıralaması yapılması amaçlanmıştır. Böylelikle küresel salgının Türkiye ekonomisinin gelişimine etkisi ve salgın sonrası ekonomik göstergelerin durumu ortaya konulmuş olacaktır. Ayrıca çalışma kapsamında ele alınan dönemde, analize konu ekonomik göstergelerin, ekonomik performansı etkileme gücü olarak da ifade edilen ağırlık katsayıları hesaplanarak, önem dereceleri de belirlenmiş olacaktır. Çalışmada makroekonomik göstergelere ilişkin TÜİK ve TCMB veri tabanında elde edilen, çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında öncelikle CRİTİC yöntemi kullanılarak analize dahil edilen makroekonomik göstergelerin ağırlıkları hesaplanmıştır. CRİTİC yöntemi, makroekonomik göstergelerin bir birleri ile ilişkisi ve standart sapma değerlerini kullanarak ağırlık hesaplamalarını objektif olarak yapmaktadır. Çalışma kapsamında, CRİTİC yöntemi ile ağırlıkları hesaplanan makroekonomik göstergeler kullanılarak, ÇKKV yöntemlerinden TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile performans ölçümü yapılmıştır. TOPSİS yöntemi, makroekonomik göstergelerin pozitif ve negatif ideal çözüm noktalarını bir araya getirerek performans ölçümünü yapmakta ve alternatifler arasında bir performans sıralaması yapılmasına imkan vermektedir. MABAC yöntemi ise makroekonomik göstergelerin sınır yakınlık alanına olan uzaklıklarını dikkate alarak performans ölçümünü yapmakta ve performans değerlerine göre alternatifleri sıralama imkanı sunmaktadır.

Türkiye ekonomisinde 2020 – 2022 yıllarını kapsayan dönemde, GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranlarının çeyrek dönemlik verileri kullanılarak CRİTİC yöntem ile yapılan ağırlıklandırma sonucu, işsizlik oranının 0,28761 ağırlık katsayısı ile en yüksek ağırlığa sahip, ekonomik büyümenin ise 0,12427 ağırlık katsayısı ile en düşük ağırlığa sahip kriter olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, enflasyon oranının 0,23363; bütçe dengesinin GSYH'ya oranının 0,21701 ve cari dengenin GSYH'ya oranının ise 0,13748 ağırlık katsayısına sahip olduğu belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında makroekonomik göstergelerin ağırlıklandırılması yapıldıktan sonra Türkiye ekonomisinin performansı ilk olarak ÇKKV yöntemlerinden TOPSİS yöntemi kullanılarak yapılmıştır. TOPSİS yöntemi uygulamasında ilk olarak veri tabanlarından elde edilen ham veriler ile karar matrisi oluşturulmuş, ardından normalizasyon işlemi ile farklı türdeki veriler aynı türde ifade edilmiştir. Daha sonra CRİTİC yöntem ile elde edilen ağırlık katsayıları kullanılarak ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturularak, pozitif ve negatif ideal çözüm noktaları hesaplanmıştır. Son olarak alternatiflerin ideal çözüme görece yakınlıkları hesaplanarak performans puanları bulunarak, alternatifler arasında performans sıralaması yapılmıştır. Türkiye ekonomisinde 2020 – 2022 yıllarını kapsayan çeyrek dönemlik veriler kullanılarak Ağırlıklı TOPSİS yöntemi ile yapılan performans ölçümü sonucunda 2021:Q1 döneminin en iyi performansın sergilendiği dönem olduğu, 2020:Q2 döneminin ise en kötü performansın sergilendiği dönem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında ÇKKV yöntemlerinden MABAC yöntemine göre de Türkiye ekonomisinin performansı ölçülmüştür. MABAC yöntemi uygulamasında da karar matrisi oluşturulup normalizasyon işlemi yapıldıktan sonra CRİTİC yöntemi ile elde edilen ağırlık katsayıları kullanılarak ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturulmuştur. Daha sonra kriterler için sınır yakınlık alan değerleri ile sınır yakınlık alan matrisi oluşturulmuş ve alternatiflerin sınır yakınlık alanına mesafeleri belirlenerek performans puanları bulunarak sıralamaya tabi tutulmuştur. Türkiye ekonomisinde 2020 – 2022 yıllarını kapsayan çeyrek dönemlik veriler kullanılarak MABAC yöntemi ile yapılan performans ölçümü sonucunda 2022:Q2 döneminin en iyi performansın sergilendiği dönem olduğu, 2020:Q2 döneminin ise en kötü performansın sergilendiği dönem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada ÇKKV yöntemlerinden TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile yapılan performans ölçümlerinde sadece iki dönemin aynı sıralama sonucunu verdiği diğer dönemlerde ise yöntemlerin ayrıştıkları görülmüştür. Özellikle salgın sonrası ekonomik göstergelerde meydana gelen hızlı iyileşmenin yanı sıra işten çıkarmaların yasaklanması nedeni ile işsizlik oranının sabit kalması, harcamalardaki ihtiyatlıktan dolayı enflasyonun düşük seyretmesi ve cari açığın azalması gibi nedenlerle TOPSİS yöntemi 2021 yılının ilk üç çeyreğinde başarılı bir performans sonucu vermiştir. MABAC yönteminde ise 2021 yılı sonlarında uygulanan ekonomi politikalarındaki değişikliğin olumlu dönütlerinin 2022 yılı ikinci çeyreği ile birlikte alınması, 2022 yılının son üç çeyreğinde başarılı bir performans sonucunu vermiştir. Buna karşılık her iki yöntemde de kötü performans dönemlerinin genellikle aynı çıktığı, COVID salgınının etkisinin ortaya çıktığı çeyrek dönem ile ekonomi politikalarında değişimin yaşandığı 2021 yılı son çeyrek dönemi ile 2022 yılı ilk çeyrek dönemlerinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Extended Abstract

Measuring the Performance of the Turkish Economy in the COVID Period and After with the CRITIC, TOPSIS and MABAC Methods

The economic performances of the countries have a decisive importance in the economic policies to be implemented. Economic performance contributes to the correct determination of the economic policies to be applied by revealing the changes in the main macroeconomic indicators of the countries. It is also very important to choose the macroeconomic indicators to be used in the measurement of economic performance in a way that reflects the real situation of the country. In this context, macroeconomic indicators, which are most well-known by the society, which affect the behavior of economic actors the most, and which the OECD takes into account in the measurement of economic performance, are used in the study. The World Health Organization's declaration of the COVID epidemic in March 2020 and the effects of the epidemic and the slowdown in economic activities have been decisive on the economic indicators of the countries. For this reason, within the scope of the study, it is aimed to measure the performance of the Turkish economy, GDP growth rate, inflation rate, unemployment rate, current account balance and budget balance to GDP ratios for the years 2020-2022, and to rank performance by quarters. Thus, the impact of the global epidemic on the development of the Turkish economy and the status of post-epidemic economic indicators will be revealed. In addition, in the period covered in the study, the weighting coefficients of the economic indicators, which are also expressed as the power to affect the economic performance, will be calculated and their importance degrees will be determined. In the study, quarterly data on macroeconomic indicators obtained from the TUIK and CBRT databases were used. Within the scope of the study, firstly, the weights of the macroeconomic indicators included in the analysis were calculated using the CRITIC method. The CRITIC method objectively calculates weights by using the relationship between macroeconomic indicators and standard deviation values. Within the scope of the study, performance measurement was made with TOPSIS and MABAC methods, which are among the MCDM methods, by using macroeconomic indicators whose weights are calculated with the CRITIC method. TOPSIS method brings together the positive and negative ideal solution points of macroeconomic indicators, makes performance measurement and allows a performance ranking among the alternatives. The MABAC method, on the other hand, measures the performance by taking into account the distances of the macroeconomic indicators to the border proximity area and offers the opportunity to rank the alternatives according to their performance values.

In the period covering the years 2020 – 2022 in the Turkish economy, the unemployment rate has the highest weight with a weight coefficient of 0,28761, as a result of the weighting made with the CRITIC method using the quarterly data of the GDP growth rate, inflation rate, unemployment rate, current account balance and budget balance to GDP. It has been concluded that economic growth is the criterion with the lowest weight with a weight coefficient of 0,12427. Also, the inflation rate is 0,23363; It has been determined that the ratio of budget balance to GDP has a weight coefficient of 0,21701 and the ratio of current balance to GDP is 0,13748.

After weighing the macroeconomic indicators within the scope of the study, the performance of the Turkish economy was first made using the TOPSIS method, one of the MCDM methods. In the application of the TOPSIS method, firstly, the decision matrix was created with the raw data obtained from the databases, then different types of data were expressed in the same type with the normalization process. Then, using the weight coefficients obtained by the CRITIC method, a weighted normalized decision matrix was created and positive and negative ideal solution points were calculated. Finally, performance scores were found by calculating the relative closeness of the alternatives to the ideal solution, and performance ranking was made among the alternatives. As a result of the performance measurement made with the Weighted TOPSIS method using quarterly data covering the years 2020 – 2022 in the Turkish economy, it was concluded that the period of

2021:Q1 was the period with the best performance, while the period of 2020:Q2 was the period with the worst performance.

Within the scope of the study, the performance of the Turkish economy was also measured according to the MABAC method, one of the MCDM methods. In the application of the MABAC method, after the decision matrix was formed and normalization was performed, the weighted normalized decision matrix was created by using the weight coefficients obtained by the CRITIC method. Then, boundary proximity field values and boundary proximity domain matrix were created for the criteria, and the distances of the alternatives to the boundary proximity domain were determined and their performance scores were found and ranked. As a result of the performance measurement made with the MABAC method using quarterly data covering the years 2020 – 2022 in the Turkish economy, it was concluded that the 2022:Q2 period was the period with the best performance, while the 2020:Q2 period was the period with the worst performance.

In the study, in the performance measurements made with TOPSIS and MABAC methods, which are MCDM methods, it was seen that only two periods gave the same ranking result, while the methods were different in other periods. In addition to the rapid improvement in economic indicators after the epidemic, the unemployment rate remained stable due to the prohibition of layoffs, the low inflation rate due to prudence in expenditures, and the reduction in the current account deficit. In the MABAC method, the positive feedback of the change in economic policies implemented at the end of 2021, together with the second quarter of 2022, resulted in a successful performance in the last three quarters of 2022. On the other hand, in both methods, it is seen that the bad performance periods are generally the same, the quarter period when the effect of the COVID epidemic emerged, and the last quarter of 2021, when the change in economic policies occurred, and the first quarter of 2022.

Hollanda Hastalığı: Türk Cumhuriyetleri Örneği

Hilal PAKSOY*

Mehmet ALAGÖZ**

Öz

Ülkelerin üretim, yatırım, dış ticaret ve istihdam yapısı gibi birçok değişken üzerinde etkili olan petrol fiyatlarının, reel döviz kuru üzerindeki etkileri sebebiyle doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret üzerinde de etkileri söz konusudur. Petrol fiyatları yanında sermaye akışlarına neden olan doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve dış yardım gibi birtakım parametreler yoluyla da oluşabilen ve literatürde *Hollanda Hastalığı* olarak tanımlanan bu olayın özü, doğal kaynak bulunmasıyla ortaya çıkan kazanç patlaması sonucu birdenbire ülkeye giren döviz miktarındaki artıştır. Dünya ülkelerinin ilk defa 1977 yılında The Economist dergisi vasıtasıyla tanıdığı "Hollanda Hastalığı" bir doğal kaynağın keşfiyle aniden zenginleşen ülkede üretim faktörlerinin yeni kaynağa doğru akışıyla üretimin daralmasıdır. Böylece ekonomide aynı anda genişleyen ve daralan iki alt sektörün birlikte bulunması durumudur. Bu çalışmada, Türk Cumhuriyetlerine (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) ait 2000-2019 dönemi panel verileri kullanılarak, bu ülkelerdeki petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasında bir bağlantının olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmamızda elde ettiğimiz sonuca göre söz konusu Türk Cumhuriyetlerinde, petrol fiyatlarındaki artışlarla reel döviz kuru arasında bir ilişkinin söz konusu olmadığı dolayısıyla Hollanda Hastalığı bulgusu tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Hollanda Hastalığı, Türk Cumhuriyetleri, Petrol fiyatları, Reel döviz kuru.

Makale Türü: Araştırma Makalesi.

Dutch Disease: The Example of Turkic Republics

Abstract

Oil prices, which are effective on many variables such as production, investment, foreign trade and employment structure of countries, also have effects on foreign direct investments and foreign trade due to their effects on the real exchange rate. The essence of this phenomenon, which can be formed through some parameters such as foreign direct investments, portfolio investments and foreign aid, which causes capital flows as well as oil prices, and which is defined as the Dutch Disease in the literature, is the increase in the amount of foreign currency entering the country as a result of the profit explosion that emerged with the discovery of natural resources. The "Dutch Disease", which was first recognized by the world's countries through The Economist magazine in 1977, is the contraction of production with the flow of production factors towards the new source in a country that suddenly became rich with the discovery of a natural resource. Thus, it is the coexistence of two sub-sectors that expand and contract at the same time in the economy. In this study, it is aimed to determine whether there is a connection between oil prices and real exchange rates in the Turkic Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan) using panel data for the period 2000-2019. As a result of the analysis, there is no relationship between the increase in oil prices and the real exchange rate in these countries, so the finding of Dutch Disease could not be determined.

Keywords: Dutch Disease, Turkish Republics, Oil prices, Real exchange rate.

Article Type: Research Article

* Doktora Öğrencisi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü. hilalpsy34@hotmail.com, ORCID iD:0000-0001-8139-3851

** Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. malagoz@selcuk.edu.tr, ORCID iD:000-0001-9961-4616.

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) bağımsızlıklarını kazanmışlardır. İlk yıllarda geçiş dönemini nedeniyle ekonomik sıkıntılar yaşasalar da zengin doğal kaynaklarıyla küresel ekonomide ilgi odağı haline gelmişlerdir. Doğal kaynak zengini ülkelerin, ekonomik büyüme konusunda büyük başarı kazandıkları olgusu zamanla değişmiş, zengin doğal kaynağa sahip ülkelerde ekonomik büyümenin uzun vadede daraldığı gözlenmiştir. Literatürde "Hollanda Hastalığı" olarak tanımlanmış olan bu varsayımı araştırılmasına neden olmuştur.

Ülkeler açısından doğal kaynak gelirleri pozitif bir etki oluşturma gücüne sahip olsa da akılcı şekilde davranılmadığında uzun vadede negatif etkiler oluşturabilmektedir. Örneğin Orta Asya ülkeleri dünya petrolünün ortalama %4'üne, doğal gazının %5'ine sahip oldukları halde gelirlerini yatırıma yönelmedikleri için sahip oldukları kaynaklara uygun bir ekonomik büyüme gerçekleştirememişlerdir (Demirtepe,2008). Dünya ülkelerinin ilk defa 1977 yılında The Economist dergisi vasıtasıyla tanıdığı "Hollanda Hastalığı" bir doğal kaynağın keşfiyle aniden zenginleşen ülkede üretim faktörlerinin yeni kaynağa doğru akışıyla üretimin daralmasıdır (Özdemir vd., 2018). Hollanda hastalığı doğal kaynaklar dışında işçi dövizleri, uzun süreli özel sermaye, doğrudan yatırım kâr transferleri, dış yardım akışları ile de oluşabilmektedir (Dücan ve Bakan,2015). Bu hastalığın temel özelliği; ülkeye, nedeni önemli olmaksızın, çok yüksek oranda döviz akışı olmasıdır. Artan döviz girişi (sıcak para) ile ülkenin parasının değerinin artması ekonomik kaynakların yeniden dağılmasına ve sektörel dengesizliklerin oluşmasına neden olmaktadır. Doğal kaynağın bulunduğu sektör büyüme gösterirken diğer sektörler gerilemekte (dışlama etkisi), tarım ve sanayi sektörlerinin maliyetlerinde artış olmaktadır. Nihai sonuç, o ülke sanayisinin dış ticarete rekabet gücünün azalması şeklinde kendini göstermektedir (Mercan ve Göçer, 2014). Hollanda Hastalığı ülkenin sanayi ve tarımsal üretimini kaybetmesi olarak ifade edilse de teorik açıdan sanayisizleştirme olgusu öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Türk Cumhuriyetleri'nde 2000-2019 yılları arasındaki veriler kullanılarak Hollanda hastalığının var olup olmadığı panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Hollanda Hastalığının tanımı, ikinci bölümünde Hollanda Hastalığının ekonomi üzerindeki iki ana etkisi, üçüncü bölümde konuyla ilgili literatür taramasına yer verilmiş, dördüncü bölümde ampirik analiz yapılarak ardından sonuç ve önerilerin yer aldığı beşinci bölümle çalışma tamamlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Hollanda hastalığının önemini bir kez daha vurgulamak ve yapılan ekonometrik analizle literatüre bir katkıda bulunmaktır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hollanda Hastalığı, "bir enerji kaynağı bulunması neticesinde imalat sektöründe meydana gelen üretim azalışı" olarak tanımlanmaktadır (Mızrak,1999). Başka bir ifadeyle Hollanda Hastalığı (HH), doğal kaynak keşfiyle sermaye ve emek faktörünün yükseliş gösteren sektöre kayması sonucu oluşan sanayisizleşme ve tarımsızlaşmadır.

Doğal kaynak ve petrol zengini ülkeler, doğal kaynak fakiri ülkelere daha hızlı büyüyebilirken aksine doğal kaynak yönünden fakir olan ülkeler doğal kaynakça zengin ülkelere daha gelişmiş olabilmektedirler. Yani, doğal kaynak zenginliği mutlaka olumlu sonuçlar doğurmayabilir (Mercan ve Göçer, 2014). Bir ülkeye olan yüksek miktarda döviz girişinin keşfedilmiş olan bir doğal kaynağın ihraç edilmesi sonucu meydana gelmiş olması şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır:

-Ülke parası aşırı değer kazanırken ihraç ürünlerinin fiyatının artması nedeniyle ihracat azalmakta bu da cari açığın artmasına sebep olmaktadır. Özel sektörün de dış borca meylenmesi sonucu aşırı kur riskiyle karşı karşıya kalınmaktadır (Akçacı ve Karaata,2014).

-İthalatın artmasıyla bu malların üretiminden vazgeçilmekte bu da işsizliğin artmasına neden olmaktadır.

-Ülkede yatırımların doğal kaynak sektörlerine kayması diğer sektörler üzerinde dışlama etkisi oluşturarak, ülkeyi sanayisizleştirmeye götürmektedir.

-Reel faiz oranlarının artmasıyla reel sektörün ekonomideki payı küçülmekte ve kaynakların finansal yatırımlara yönelmesi de rant kesiminin ekonomideki payını artırmaktadır (Kara,2001).

-Yatırımların azalmasıyla makro ekonomik politikalar gücünü kaybetmekte Merkez Bankası da yüksek oranda rezerv tutmak zorunda kalmaktadır.

-Doğal kaynak ihracıyla kolay kazanç elde edilmesi Ar-Ge faaliyetlerinin azalması, teknolojik gerileme ve dışta rekabet gücünün zayıflamasıyla sonuçlanmaktadır.

-Döviz kurunun yükselmesini önlemek için yapılan müdahalelerde ülke parasının dengesizliğine sonuçta da para politikasının istikrarsızlığına sebep olmaktadır (Akçacı ve Aydan,2014).

Doğal kaynak zengini ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde oluşan olumsuzlukların tamamını Hollanda Hastalığı modeliyle açıklamak zordur. Ayrıca, sadece doğal kaynak zengini ülkeler değil diğer ülkelerde Hollanda Hastalığı görülebilmektedir (Akçacı, 2014). Hollanda Hastalığı ya da “kaynakların laneti” doğal kaynak zengini olan ülkede ortaya çıkan refah artışıyla birlikte artan yabancı para miktarının verimli kanallara aktarılamaması nedeniyle ortaya çıkmıştır (Yürük ve Uzunoğlu,2008). Bu durum ilk kez Kuzey Denizinde 1960’lı yıllarda keşfedilen doğalgazın ardından Hollanda parasının değer kazanması sonucu ortaya çıktığı için literatüre bu ülkenin adı ile geçmiştir. Genel olarak doğal kaynağın bulunduğu sektörde kazanç patlaması meydana gelirken tarım ve sanayi sektöründe ise ekonomik olarak daralma meydana gelmektedir. Keşfedilen doğal kaynak ürünlerinin ihraç edilmesi ile ülkeye giren dövizin artması dolayısıyla reel döviz kurunun değerlendirilmesi ve ekonomideki kaynakların sektör bazında yeniden dağılması sonucunu beraberinde getirmektedir. Böylece tarım ve sanayi sektöründen uzaklaşan sermaye ve emek faktörleri diğer sektörlere kayarken hizmet sektörü ürünlerinde de fiyatlar yükselmektedir. Sonuçta uluslararası ticarete fiyat rekabeti nedeniyle maliyetleri artan sanayi ve tarım sektörlerinde rekabet düzeyi düşecektir. Gerek doğal kaynak gerekse ihraca açık olan ticari mallardaki kazanç patlamasının diğer sektörlerde yol açacağı dışlama etkisi ile üretim daralmakta ve rekabet gücü de azalmaktadır (Gurbanov, 2012).

Hollanda Hastalığı varsayımı gereği kazanç patlaması yaşanan sektörde çalışanların toplam gelirlerinde meydana gelen artış iki ana etki oluşturmaktadır. Bunlar; harcama etkisi ve kaynak hareketi etkisidir (Dücan ve Bakan,2015). Kazanç patlaması sonucunda kaynakların imalat sanayi sektöründen kazanç patlaması yaşanan sektöre doğru kaymasına kaynak dağılım etkisi denmektedir. Harcama etkisi ise, doğal kaynak sektöründen elde edilen gelirin, ticarete konu olan ve olmayan mallar sektörüne yönelik ilave talep oluşturması sonucu ortaya çıkmaktadır. Ticarete konu olmayan sektörlerin denge fiyatı yurtiçi arz ve talep şartlarında belirlenmektedir. Harcama etkisiyle oluşan talep baskısı ticarete konu olmayan sektörlerde üretimi artıracaktır. Özetle şöyle diyebiliriz; kaynak dağılım etkisi ticarete konu olmayan sektörün çıktısını azaltma yönünde, harcama etkisi ise bu çıktıyı artırma yönünde etki oluşturmaktadır ve bu etkilerden hangisinin daha kuvvetli olacağı bilinmemektedir. Ancak iki etkinin sonucu olarak sanayi sektörü istihdamının kesin bir şekilde azalması nedeniyle çıktı miktarının da azalması gerekmektedir.

3-LİTERATÜR TARAMASI

Literatürdeki çalışmalarda, doğal kaynak zenginliğinin ülkelerin ekonomik performansını beklenen düzeyde arttıramadığı genel olarak gözlenmiştir. Ayrıca Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda

Hastalığının araştırıldığı çalışmalara bakıldığında Türk Cumhuriyetleri içinde yer alan ülkeler için tek tek çalışmalar yapılmış olsa da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın birlikte çalışıldığı ampirik çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Çalışmamız seçilen değişkenler noktasında yapılan çalışmalardan farklılık gösteren özgün bir çalışmadır. (Değişkenler: petrol fiyatları, reel döviz kuru, doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticari açıklık ve kamu harcamalarıdır. Reel döviz kuru bağımlı değişken olarak, petrol fiyatları bağımsız değişken, kamu harcamaları, dış ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar ise açıklayıcı değişken olarak alınmıştır). Bu bağlamda yapmış olduğumuz çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurarak önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Hollanda Hastalığı konusunda çalışmış olan araştırmacıların çalışmalarından bazıları tarih sırasına göre aşağıda verilmiştir.

Sachs ve Warner (1995), Bahreyn, Irak, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde 1971-1989 yıllarında doğal kaynaklar doğal kaynakların ekonomik büyümeye etkilerini inceleyerek bu iki değişken arasında ters yönlü bir etkileşimin sözkonusu olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Elbadawi (1999), panel veri analizi ile 62 ülkeyi incelemiştir. Bu ülkelerdeki reel döviz kuru ile ülkelere yapılan maddi yardımlar arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu dolayısıyla Hollanda Hastalığının var olduğunu tespit etmiştir.

Dünya Bankası (2002), gelişmekte olan 51 ülkenin ekonomisi için performans incelemesi yapmıştır. Doğal kaynak ihracatı ile kişi başı GSYH arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Doğalkaynak ihracatı %15'e kadar olan ülkelerde kişi başı GSYH 'nın yaklaşık %0.7 azaldığı, %50' kadar olan ülkelerde kişi başı GSYH'nın %1.1 azaldığı %50'den fazla olan ülkelerde ise kişi başı GSYH'nın %2.3 görülmüştür.

Kutan ve Wyzan (2005), 1996-2003 dönemi için, Balassa-Samuelson modeliyle Kazakistan'da Hollanda hastalığını araştırmış ve araştırma sonucu Hollanda Hastalığı belirtilerinin var olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Egert (2005), Beş ülkeyi (Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Türkiye) doğal kaynak ihracatındaki artış ile verimlilik ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki incelenmiştir. 1994-2004 yılları için yapılan panel veri analizi çalışması sonucunda verimlilik azalırken doğrudan yabancı yatırımlarda artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu değişkenler arasındaki ters yönlü ilişki Hollanda Hastalığının var olduğunu göstermiştir.

Larsen (2006), Norveç ekonomisini 25 yıllık dönem için İsviçre ve Danimarka ile kıyaslamalı şekilde) inceleyerek Hollanda hastalığının bulunmadığını tespit etmiştir. Çalışmada Norveç'teki kurumsal yapının kalitesi ülkede petrolün keşfedilmesinden sonra da ekonomik büyümenin devam etmesinin nedeni olarak gösterilmiştir.

Yürük ve Uzunoğlu (2008), 1994-2007 yılları arasında Rusya ekonomisini inceleyerek, petrol ve doğal gaz fiyat artışının işsizliği artırırken reel döviz kurunu ve ekonomik büyümeyi azalttığı sonucundan hareketle söz konusu ülkede Hollanda hastalığının olmadığını ifade etmiştir.

Lama ve Madina (2010), 1981 ve 2008 yılları arasında Kanada ekonomisi için doğal kaynaklar ve reel döviz kuru ilişkisi araştırılarak ilerleme ve gerileme kaydeden sektörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta ihracat içindeki doğal kaynak artışının doğurduğu döviz artışının genel olarak sektörlerde bozulmaya yol açtığı gözlenmiştir.

Javaid (2011), panel veri analizi yöntemi ile Pakistan, Hindistan, Endonezya, Bangladeş, Malezya ve Filipinler 'de Hollanda hastalığının söz konusu olup olmadığını incelemiştir. Doğal kaynak

ihracatı sonucu oluşan yabancı sermaye girişi ile ülkelerin reel döviz kurları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuş ve Hollanda hastalığının var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arı ve Özcan (2012), gelişmekte olan 24 ülkede (1988-2009), işçi dövizlerinin reel döviz kuru ve ekonomik performans üzerindeki etkilerini, araç değişkenler- sabit etkiler yöntemleriyle incelemiş ve Hollanda hastalığının varlığına dair bulgulara ulaşmıştır.

Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013), Hollanda Hastalığı riskini 10 OPEC ülkesi için araştırmış ve araştırma sonucunda 1970–2011 yılları arasındaki dönemde seçilmiş olan petrol fiyatları ve ekonomik büyüme değişkenleri için anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Değişkenler arasında tespit edilmiş olan çift yönlü ilişkiden yola çıkarak OPEEC ülkelerinde Hollanda Hastalığının söz konusu olabileceği vurgulanmıştır.

Akçacı ve Karaata (2014), Türkiye’de 2006 ve 2013 yılları için portföy yatırımları, sanayi üretim endeksi ve ihracat değişkenleri kullanılarak Hollanda Hastalığı riskinin olup olmadığı araştırılmıştır. Söz konusu değişkenler için nedensellik ilişkisi tanımlanamamıştır.

Bacak (2014), Türkiye için 2006-2012 yılları arasında Hollanda Hastalığı’nı incelediği çalışmada ekonomide devamlı cari açık oluştuğunu ve 2008’den sonra bu açığın kapatılması için ucuz dış kaynaklardan yararlanılsa da bunun sürdürülebilirliğinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Mercan ve Göçer (2014),1990-2011 dönemi için Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’da Hollanda Hastalığı riskini 1990-2011 panel veri analizi yöntemiyle analiz etmiş ve petrol fiyatlarındaki artış ile reel döviz kuru arasında ters yönlü ilişkinin var olduğunu tespit etmiş ve Hollanda Hastalığının var olduğu hipotezi doğrulanamamıştır.

Şahin ve Kutluay Şahin (2015), çalışmada Rusya’nın 1991 yılında Hollanda Hastalığı’na yakalanmasının nedeninin yüksek miktarda petrol, doğal gaz ve kömür ihracatı olduğu ifade etmiştir. Enerji sektöründe kar oranının yüksek olması bu alana firmaların ilgisini artırırken öte yandan diğer alanlarda ise sanayisizleşme problemi ile karşı karşıya kalındığı vurgulanmıştır.

Akça ve Bal (2017), Panel veri analizi yöntemini kullanarak 1990-2014 yılları için dokuz ülkenin verilerini incelemiş ülke dışındaki işçilerin ülkelerine göndermiş oldukları paraların ülke içinde nominal döviz kurunu düşürürken reel döviz kurunun artmasına neden olduğunu ve bu bulguya dayanarak söz konusu ülkelerde Hollanda Hastalığı’nın mevcut olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Oğul (2022), Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Türk Cumhuriyetlerinin tarımsal katma değer ve petrol rantı değişkenleri ile yola çıkılarak 1993-2019 yılları arasında Hollanda Hastalığının tarım sektöründeki etkisi içsel panel eş bütünleşme testiyle incelenmiştir. Sonuca göre Türkmenistan ve Kırgızistan’da petrol rantındaki artışlarla katma değer vergisi arasında doğru orantılı bir artış söz konusu iken Özbekistan’da ise iki değişken arasında ters orantılı ilişki bulunmuştur. Azerbaycan ve Kazakistan’da ise bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Şanlısoy ve Yıldız (2023) Endonezya için Hollanda Hastalığını Palmiye yağı özelinde incelemiştir. Dünyada en büyük palm yağı üreten ülke olarak Endonezya bu ürünün ihracatından elde ettiği geliri verimli şekilde değerlendirememektedir. Bu durum ülkenin ekonomik büyümesini kötü etkilemektedir. Literatürde Hollanda Hastalığı olarak tanımlanan durumun 2000-2021 yılları için incelendiği bu çalışma kapsamında palm yağı fiyatlarının efektif döviz kuruna olan asimetric etkisi araştırılmış uzun vadede palm yağı fiyat artışlarının reel efektif kur üzerinde pozitif bir sonuç oluşturduğu bulunmuştur. Buna göre söz konusu dönem için Endonezya ekonomisi üzerinde Hollanda Hastalığı’nın var olduğu gözlemlenmiştir.

Elbadawi (1999), Kutan ve Wyzan (2005), Egert (2005), Javaid (2011), Arı ve Özcan (2012), Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013), Şahin ve Kutluay Şahin (2015), Akça ve Bal (2017) çalışmalarında Hollanda Hastalığının var olduğu sonucuna ulaşırken Sachs ve Warner (1995), Larsen (2006), Yürük ve Uzunoğlu (2008), Akçacı ve Karaata (2014), Bacak (2014) Mercan ve Göçer (2014), Oğul (2022) çalışmalarında Hollanda Hastalığının var olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin ekonomik açıdan bakıldığında performanslarının yüksek olması beklenirken genel olarak literatürde zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin kaynaklarını doğru ve etkili şekilde kullanmadığı için ekonomik olarak sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sergileyemediği tespit edilmiştir.

4. VERİ VE YÖNTEM

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada, Türk Cumhuriyetlerine (Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan) ait 2000-2019 dönemi, yıllık verileri kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler Tablo.1’de gösterilmiş olduğu gibi petrol fiyatları (PF), reel döviz kuru (RDK), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), dış ticari açıklık (DTA) ve kamu harcamaları (KH) dir. Petrol fiyatları dışındaki tüm değişkenler Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payları dikkate alınarak hesaplanırken petrol fiyatları ülkelerin tüketici fiyat endeksleri içindeki payı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Analizde kullanılan veriler, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası verilerinden alınmıştır. Çalışmamızda, Türk Cumhuriyetlerinde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) Hollanda Hastalığı’ nın var olup olmadığının tespit edilmesi için kurulan modelde reel döviz kuru bağımlı değişken olarak, petrol fiyatları bağımsız değişken, kamu harcamaları, dış ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar ise açıklayıcı değişken olarak alınmıştır. Analizde petrol fiyatlarındaki değişmelerin reel döviz kuru üzerinde bir etki oluşturup oluşturmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz yapılırken EViews 9 ekonometrik analiz programından yararlanılmıştır.

Tablo1. Modelde Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Sembol	Açıklama	Kaynak
Reel Döviz Kuru	RDK	Tüketici Fiyat m Endeksine Oranlanarak (2010=100)	Asya Kalkınma Bankası
Petrol Fiyatları	PF	TÜFE’ne oranlanarak (2010=10)	Dünya Bankası
Kamu Harcamaları	KH	Kamu Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%)	Dünya Bankası Verileri
Dış Ticari Açıklık	DTC	Mal ve Hizmet İhracat ve İthalat Toplamının GSYH içindeki Payı (%)	Dünya Bankası Verileri
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (%)	Dünya Bankası Verileri

4.2. Panel Veri Modeli

Zaman serisi verileri ve yatay kesit verilerinin bir araya getirilmesi ile ortaya çıkan verilere longitudinal veri (longitudinaldata) veya havuzlanmış veri (pooled data) adı verilmektedir. Bu tür verilerin zaman ve yatay kesit boyutları farklılık gösterebilmektedir. Eğer, longitudinal veya havuzlanmış verilerde yatay kesit birimleri sabit kalıyorsa bu veriler panel veri olarak adlandırılmaktadır (Güriş,2015). Ekonomik araştırmalarda panel veri analizinin tercih edilmesi durumunda birtakım avantajlar sağlamaktadır. Panel veri analizinde yatay kesit ve zaman serisi analizleriyle kıyaslandığında daha çok gözlem elde edildiği için serbestlik derecesi artarken bağımsız değişken olarak tanımlanan değişkenler arasındaki eş doğrusallık azalmakta ve ekonometrik tahminlerin verimlilik derecesi de artmaktadır (Hsiao,2003). Araştırmada panel veri analizi, birden çok ülkeyi hesaba katan (yatay kesit veriler) bir model kurmayı sağladığı için tercih edilmiştir. Böylelikle panel veri analizi sonucunda ortaya çıkan bulgularla daha genel bir çıkarımda bulunabilmektedir.

Panel veri modeli, esas itibariyle bir regresyon modeli olduğu için regresyon modelinde geçerli olan testler ve hipotezler panel veri modellerinde de vardır. Panel veri şeklinde oluşturulan modellerde bağımlı değişken, bağımsız değişken, açıklayıcı değişken ve hata terimi yer almaktadır. Değişkenlerin birim ve zaman etkilerinin olup olmadığı farklı indisler kullanılarak açıklanacaktır (Güriş, 2015).

Y: bağımlı değişkeni, X: bağımsız değişkeni, i: birimleri, t: zaman periyodunu göstermek üzere doğrusal bir panel veri modeli şu şekilde gösterilebilir (Erol, 2007).

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} + X_{it} + \varepsilon_{it}$$

4.3.Araştırmanın Bulguları

Panel veri analizine geçmeden önce zaman serisi analizlerinde olduğu gibi değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığı ve durağanlığın belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra hangi panel veri modelinin (sabit veya rassal etkiler) seçileceğiyle ilgili testler yapılmaktadır. Uygun model seçildikten sonra değişen varyans (heterodasticity) ve otokorelasyon testleri yapılır. Son olarak değişen varyans ve otokorelasyon sonucuna göre modele uygun bir dirençli tahmin ile model tahmin edilmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	DRERI	OR	FCE	EBGS	FDI
DRERI	1	-0.16731	0.007073	0.066768	-0.14506
OR	-0.16731	1	-0.61341	0.71373	0.458044
FCE	0.007073	-0.61341	1	-0.7842	-0.19244
EBGS	0.066768	0.71373	-0.7842	1	-0.01445
FDI	-0.14506	0.458044	-0.19244	-0.01445	1

Regresyon modelinde yer alan değişkenler arasındaki korelasyonun yüksek olması çoklu doğrusallık sorununa neden olmaktadır. Tüm değişkenler arasındaki korelasyona bakıldığında kritik değer (0.80 ve üzeri) altında oldukları gözlemlenmektedir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken	CDLM adj.		
	İstatistik	Prob.	Karar
RERI	4.08	0.000	HoRed
OR	19.451	0.000	HoRed
FDI	0.518	0.302	Ho Kabul
FCE	11.443	0.000	HoRed
EBGS	3.636	0.000	HoRed

Tablo 3 Yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiş olup RERI, OR, FCE ve EBGs değişkenleri için CADF 2.nesil birim kök testi uygulanmaktadır. FDI değişkeni ise geleneksel birim kök testi uygulanmaktadır.

Tablo 4. CADF 2.nesil Birim Kök Testi

Değişken	Model	Stat.	Kritik Değerler		
			1%	5%	10%
RERI	Sabit	-1.359	-2.6	-2.34	-2.21
	Sabit ve Trend	-1.812	-3.15	-2.88	-2.74
Δ RERI	Sabit	-2.047	-2.6	-2.34	-2.21
	Sabit ve Trend	-2.345	-3.15	-2.88	-2.74
OR	Sabit	-2.386	-2.6	-2.34	-2.21
	Sabit ve Trend	-2.682	-3.15	-2.88	-2.74
Δ OR	Sabit	-3.477	-2.6	-2.34	-2.21
	Sabit ve Trend	-3.964	-3.15	-2.88	-2.74
FCE	Sabit	-2.335	-2.6	-2.34	-2.21
	Sabit ve Trend	-1.779	-3.15	-2.88	-2.74
Δ FCE	Sabit	-2.126	-2.6	-2.34	-2.21
	Sabit ve Trend	-2.370	-3.15	-2.88	-2.74
EBGS	Sabit	-1.608	-2.6	-2.34	-2.21
	Sabit ve Trend	-2.803	-3.15	-2.88	-2.74
Δ EBGS	Sabit	-2.823	-2.6	-2.34	-2.21
	Sabit ve Trend	-3.063	-3.15	-2.88	-2.74

Tablo 4'te CADF test istatistiği kritik değerleri Pesaran (2007)'den elde edilmiştir. Tüm hipotez sınamalarında 0.05 (%5) anlamlılık düzeyi temel alınmıştır.

2.nesil birim kök testi olan CADF panel birim kök testi sonucuna göre, OR, FCE ve EBGs değerlerinin kritik değerlerden daha düşük olduğundan dolayı seride durağan oldukları tespit edilmiştir. Fakat RERI değerlerinin düzeyde durağan olmadığı tespit edilmiş olup, birinci farkı alınarak model dâhil edilmiştir.

Tablo 5. Geleneksel Panel Birim Kök Testi

Değişken	Model	Levin, Lin&Chu-t		Lm, PaseranandShin-W		ADF-Fisher Chi2	
		Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
FDI	Sabit	-3.39517	0.0003	-3.59273	0.0002	33.6076	0.0008
	Sabit ve Trend	-3.89275	0.0000	-3.56235	0.0002	34.0096	0.0007
Δ FDI	Sabit	-7.2209	0.0000	-9.0077	0.0000	83.1328	0.0000
	Sabit ve Trend	-6.61354	0.0000	-7.2459	0.0000	60.3105	0.0000

Geleneksel panel birim kök test sonuçlarına göre FDI değişkeninin düzeyde durağan olduğu neticesine ulaşılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığı ve durağanlık testleri uygulanmasının ardından klasik model, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modelleri arasından en uygun model tespit edilmelidir. Bu bağlamda çalışmamızda klasik modelin geçerliliğinin değişkenlerin hem birimlere hem de zamana göre değişiminin söz konusu olup olmadığının sınanmasında F-testi, klasik modelin uygunluğunu rassal etkiler modeline karşı sınanmasında Breusch-Pagan LM testi ve durağan etkiler ile rassal etkiler modelleri arasında tercih yapabilmek gayesiyle de Hausman testi kullanılmıştır.

Tablo 6. Model (klasik, sabit ve rassal etkiler) Belirleme Testleri

Birim ve/veya Zaman Etkilerin Varlığını Sınamak İçin F testi			
Test Hipotezi	Stat.	Prob.	Karar
Sabit birim etkisi yoktur.	1.3038	0.2011	Ho Kabul
Sabit zaman etkisi yoktur.	3.2216	0.0019	HoRed
Sabit zaman ve birim etkisi yoktur.	3.1100	0.0187	HoRed
Birim ve/veya Zaman Etkilerin Varlığı İçin LM Testi			
Test Hipotezi	Stat.	Prob.	Karar
Rassal birim etkisi yoktur.	0.730156	0.3928	Ho Kabul
Rassal zaman etkisi yoktur.	0.2200	0.6390	Ho Kabul
Rassal zaman ve birim etkisi yoktur.	0.950174	0.3297	Ho Kabul
Hausmann Testi			
Test Hipotezi	Stat.	Prob.	Karar
Rassal etkiler modeli uygundur.	15.1800	0.0043	HoRed

Model belirleme testleri sonucuna göre, son olarak Hausman testi sonucunda Ho hipotezi reddedildiğinden sabit etkiler modelinin uygun olduğu tespit edilmiştir. Model tahminine geçmeden önce değişen varyans ve otokorelasyon sınamalarının yapılması gerekmekte olup, model tahmini ona (değişen varyans ve otokorelasyon olma durumu) uygun yapılmaktadır.

Tablo 7. Değişen Varyans Testi

Test Hipotezi	Stat.	Prob.	Karar
Değiştirilmiş Wald Testi (Sabit)	1.8e+06	0.0000	HoRed

Tablo 7’de tahmin edilen modelin değişen varyans(heteroskedastisite) sınaması, değiştirilmiş Wald (modified Wald) testi ile gerçekleştirilmiştir. Bu sonuca göre de Ho hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla değişen varyans sorununun olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8.Otokorelasyon Testi

Test Hipotezi	Stat.	Karar
Durbin Watson	2.0445493	Yok
Baltagi-Wu (LBI)	2.0761736	Yok

Tablo 8’de tahmin edilen modelin otokorelasyon sınaması, Baltagi ve Wu’nun LBI testi ve Durbin Watson otokorelasyon testi sonuçlarına yer verilmektedir. Durbin Watson ve BaltagiWu istatistik değerlerinin 2’den büyük olması modelde otokorelasyon sorunun olmadığına işaret etmektedir. Testler sonucunda değişen varyans sorununu dikkate alan sabit etkiler Huber, Eickerand White dirençli tahminci ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9.Sabit Etkilere Göre Huber, Eickerand White Dirençli Tahmincisi Sonuçları

Değişken	Katsayı Tahmini	Huber, Eickerand White Standart Hata	t	Prob.	(%95 Güven Aralığı)	
OR	-6.084007	6.461342	-0.94	0.390	-22.69342	10.5254
FCE	2.36122	2.624432	0.90	0.410	-4.385098	9.107537
EBGS	2.071458	2.051894	1.01	0.359	-3.203103	7.346018

FDI	1.709924	1.60278	1.07	0.335	-2.410153	5.830001
C	-65.61955	138.2182	-0.47	0.655	-420.9207	289.6816
Gözlem Sayısı: 102	F(4,5) = 0.33				R ² = 0.0257	
Grup Sayısı: 6	Prob> F= 0.8504					

Sabit Etkilere Göre Huber, Eickerand White Dirençli Tahmincisi sonuçlarına göre, hiçbir değişkenle ilgili anlamlı bir sonuç söz konusu değildir. Yani tüm değişkenler ile döviz kuru arasında herhangi bir ilişkinin varlığına ulaşılamamıştır.

5. SONUÇ

İlk defa 1977 yılında iktisadi bir kavram olarak literatüre giren “Hollanda Hastalığı”nın en önemli belirtisi harcama ve kaynak dağılımı etkisidir. Bulunan doğal kaynağın ihracatının artmasıyla ulusal paranın aşırı değerlenmesi, ithalatın artması, emek ve sermaye dağılımında dengesizlikler gibi etkiler meydana gelmektedir.

Çalışmamızda, Hollanda hastalığı teoremi Türk Cumhuriyetleri için, 2000-2019 yıllarına ait bilgilerden yararlanılarak, panel veri analizi metoduyla incelenmiş ve elde edilen bulgular ışığında Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı semptomlarının söz konusu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular literatürdeki Sachs ve Warner (1995), Larsen (2006), Yürük ve Uzunoğlu (2008), Akçacı ve Karaata (2014), Bacak (2014) Mercan ve Göçer (2014), Oğul (2022) bulguları ile uyumludur. Petrol, maden ve doğal gaz yatakları yönünden zengin olan Türk Cumhuriyetleri için 2000-2019 yıllarını kapsayan çalışmamızda Hollanda Hastalığının yaşandığına dair bulgulara rastlanılamamış olsa da sadece doğal kaynak ihracatına dayalı bir ekonomi sürdürülebilir olamayacağı için söz konusu ülkelerin petrol fiyatlarındaki düşüş durumunda her daim Hollanda Hastalığı riski ile karşı karşıya kalılabileceği unutulmamalıdır halde sürdürülebilir bir ekonomik performansın sağlanabilmesi noktasında Türk Cumhuriyetleri için bazı politika önerileri şu şekilde ifade edilebilir:

✓ Ekonominin dış ticarete doğal kaynaklara bağımlı olan yapısı değiştirilip sanayi mallarına ağırlık verilerek, ticari ilişki kurulan ülke sayısı artırılmalıdır. Aksi takdirde uluslararası alanda belirlenen doğal kaynak fiyatlarındaki dalgalanmalar tek bir kaynağa bağlı olan küçük ülkelerin ekonomilerinin zor durumda kalmasına sebep olabilecektir.

✓ Ekonomik gelişimlerini sadece doğal kaynak ihracatı üzerine oturtan söz konusu ülkelerin doğal kaynaklardan elde ettikleri gücü tarım, turizm, sanayi gibi sektörlere ve insan kaynaklarının gelişimine kanalize edilmesi gerekmektedir.

✓ Doğal kaynaklar sayesinde ülkeye giren döviz tüketim harcamalarından ziyade daha kaliteli işgücü oluşturmak amacıyla eğitim faaliyetlerinde, sağlık girişimlerinde, endüstri yatırımlarında ve Ar-Ge çalışmalarında değerlendirilmelidir.

✓ Doğal kaynakların sonsuz olmadığı, bir gün tükeneceği unutulmadan hareket edilmelidir.

✓ Daha fazla katma değer elde edilebilmesi için ülkede çıkarılan hammaddelerin işlenebileceği alt sektörler çeşitlendirilmeler yapılmalıdır. Bu durum istihdam noktasında da fayda sağlayacaktır. Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz gibi istihdam noktasında beşerî sermayeye yapılan yatırımlar nitelikli işgücünün artmasına ve sanayi sektörünün de gelişmesine katkı sağlayacaktır.

✓ Uluslararası piyasalarda belirlenen hammadde fiyatlarındaki değişkenliğin kontrol altında tutulabilmesi için elde edilen gelirden belirli bir pay ayrılarak bir fonda tutulması ekonomide istikrarın sağlanması adına oldukça önemli olacaktır.

✓ Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise doğal kaynak ihracatından elde edilen gelirin sosyal adalet ilkesi gereği halkın tamamının eşit olarak kullanabilmesi konusunda dikkatli olunmalıdır.

Aksi takdirde gelirin halkın belli kesiminin tekelinde olmasının sosyal ve siyasi alanda ülkede bir kaosun oluşmasına sebebiyet vereceği unutulmamalıdır. Gelecek nesillerin de doğal kaynaklardaki payı unutulmamalı, sürdürülebilir politikalar eşliğinde doğal kaynakların en etkin ve verimli şekilde kullanılması sağlanmalıdır.

Etik Beyan

“Hollanda Hastalığı: Türk Cumhuriyetleri Örneği” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akça, E. ve Bal, H. (2017). Yurtdışı İşçi Gelirleri ve Hollanda Hastalığı: Seçilmiş Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*,2017(2), 50-53.
- Akçacı, T.ve Karaata, A. (2014). Türkiye’de Uluslararası Fonların Paradoksal Etkisi: Hollanda Hastalığı. *International Conference on Eurasian Economies, Session,1-10*, <http://www.eecon.info/papers/906.pdf> (14.02.2023).
- Arı, A.ve Özcan, B. (2012). Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. *Sosyoekonomi*, 2, 153-172.
- Bacak, Ç. (2014). Hollanda Hastalığı’ nın (Dutch Disease) Alternatif Sorumu, Sanayisizleşme ve Çıkış Yolları. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 302.
- Demirtepe, M.T. (2008). Orta Asya ve Kafkasya’da Güç Politikası, Ankara: Usak Yayınları.
- Egert, B. (2005). Equilibrium Exchange Rates in South Eastern Europe, Russia, Ukraine and Turkey: Healthy or (Dutch) Diseased? *Economic Systems*,29(2), 205–241.
- Elbadawi, I.A. (1999) “External Aid: Help or Hindrance to Export Orientation in Africa”, *Journal of African Economies*, 8(4), 578-616.
- EroL, H. (2007). Bankalarda Net Faiz Marjının Belirleyicileri, Risk Duyarlılığı ve Politika Önerileri. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi).
- Dücan, E.ve Bakan, S. (2015). Özel sektör Kısa Vadeli Borçlanmasının Reel Sektöre Etkisi: Hollanda Hastalığı Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 165-167.
- Güriş, S. (2015). *Ekonometri Temel Kavramlar*. İstanbul: Der yayınevi.
- Gurbanov, S. (2012). *Hollanda Hastalığı Teori ve Ülke Örnekleri*. İstanbul: Akis Kitabevi.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data*, Cambridge University Press.3.
- Kara, M. (2001). Ekonominin Etkileri Açısından Türkiye’deki Sıcak Para Akımının Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,6,29-45.

Paksoy, H. & Alagöz, M. (2023). Hollanda Hastalığı: Türk Cumhuriyetleri Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 450-463.

Kutan, A.M.ve ML. Wyzan. (2005). Explaining the Real Exchange Rate in Kazakhstan, 1996–2003, Is Kazakhstan Vulnerable to the Dutch Disease? *Economic Systems*, 29(2), 242–255.

Lama, R.ve Madina. P. (2010). Is Exchange Rate Stabilization an Appropriate Cure for the Dutch Disease??. IMF Working Paper, No. 182.

Larsen, E. R. (2006). Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease? *American Journal of Economics and Sociology*, 605-640

Mercan, M. ve Göçer, İ. (2014). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 251-274.

Oğul, B. (2022) Tarım Sektöründe Hollanda Hastalığı geçerli mi? Türk Cumhuriyetlerinden Yeni Kanıtlar, cilt 24, sayı 2, 378- 390, (22.2.2023).

Özdemir, D., Riyazi, İ., Buzdağlı, Ö. ve Emsem, Ö. (2018) Doğal Kaynak Keşfine Dayalı Ekonomik Büyüme Literatüründe Hollanda Hastalığı Çelişkisi: Suudi Arabistan ve İran Üzerine İncelemeler (1980-2014). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt: 32, sayı: 1 19.

Sachs, JD ve Warner, AM (1995) Doğal Kaynak Bolluğu ve Ekonomik Büyüme. NBER Çalışma Belgesi.No.5398.<http://www.nber.org/papers/w5398>(17.01.2023).

Şahin, L., ve Kutluay Şahin, D. (2015). The effects of Dutch Disease: Case of Russia. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 8(2), 599-610.

Şanlısoy, S. ve Yıldız, S.N. (2023) Hollanda Hastalığı: Endonezya Palm Yağı Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, cilt 30, sayı 1.

Yardımcıoğlu, F.ve Gülmez, A. (2013). OPEC ülkelerinde Hollanda hastalığı: petrol fiyatları ve ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik bir analizi. *Sosyoekonomi*, 19(19), 118-140.

Yıldırım, M, N. (1999). Hollanda Hastalığı: Makroekonomik Etkileri, Ülke Örnekleri ve Türkiye. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 54.

Yürük, M.S. ve Uzunoğlu, S. (2008). Kaynakların Laneti Olgusu: Rusya Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Edirne.

WORLD BANK, World Development Indicators, 2020.

Genişletilmiş Öz

Hollanda Hastalığı: Türk Cumhuriyetleri Örneği

Dünya ülkelerinin ilk defa 1977 yılında *The Economist* dergisi vasıtasıyla tanıdığı “Hollanda Hastalığı” bir doğal kaynağın keşfiyle aniden zenginleşen ülkede üretim faktörlerinin yeni kaynağa doğru akışıyla üretimin daralmasıdır. Böylece ekonomide aynı anda genişleyen ve daralan iki alt sektörün birlikte bulunması durumudur. Olayın özü, doğal kaynak bulunmasıyla ortaya çıkan kazanç patlaması sonucu aniden ülkeye giren döviz miktarındaki artıştır. Bu çalışmada, Türk Cumhuriyetlerine (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) ait 2000-2019 dönemi panel verileri kullanılarak, bu ülkelerdeki petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasında bir bağlantının olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Analizde kullanılan değişkenler petrol fiyatları (PF), reel döviz kuru (RDK), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), dış ticari açıklık (DTA) ve kamu harcamaları (KH)dir. Petrol fiyatları dışındaki tüm değişkenler Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payları dikkate alınarak hesaplanırken petrol fiyatları ülkelerin tüketici fiyat endeksleri içindeki payı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Analizde kullanılan veriler, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası verilerinden alınmıştır. Çalışmamızda, Türk Cumhuriyetlerinde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) Hollanda Hastalığının var olup olmadığının tespit edilmesi için kurulan modelde reel döviz kuru bağımlı değişken petrol fiyatları bağımsız değişken, kamu harcamaları, dış ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar ise açıklayıcı değişken olarak alınmıştır. Analizde petrol fiyatlarındaki değişmelerin reel döviz kuru üzerinde bir etki oluşturup oluşturmadığı tespit edilmeye

çalışılmıştır. Analiz yapılırken EViews 9 ekonometrik analiz programından yararlanılmıştır. Panel veri analizine geçmeden önce zaman serisi analizlerinde olduğu gibi değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığı ve durağanlığı belirlenmiştir. Daha sonra hangi panel veri modelinin (sabit veya rassal etkiler) seçileceğiyle ilgili testler yapılmıştır. Uygun model seçildikten sonra değişen varyans ve otokorelasyon testleri uygulanmış ve son olarak da değişen varyans ve otokorelasyon sonucuna göre modele uygun bir dirençli tahmin ile model tahmin edilmiştir. Regresyon modelinde yer alan değişkenler arasındaki korelasyonun yüksek olması çoklu doğrusallık sorununa neden olmaktadır. Tüm değişkenler arasındaki korelasyona bakıldığında kritik değerin (0.80 ve üzeri) altında oldukları gözlemlenmektedir. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiş olup RERI, OR, FCE ve EBSGS değişkenleri için CADF 2. nesil birim kök testi uygulanmaktadır. 2. nesil birim kök testi olan CADF panel birim kök testi sonucuna göre, OR, FCE ve EBSGS değerlerinin kritik değerlerden daha düşük olduğundan dolayı seride durağan oldukları tespit edilmiştir. Fakat RERI değerlerinin düzeyde durağan olmadığı tespit edilmiş olup, birinci fark alınarak model dâhil edilmiştir. Geleneksel panel birim kök test sonuçlarına göre FDI değişkeninin durağan olduğu neticesine ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı ve durağanlık testleri uygulanmasının ardından klasik model, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modelleri arasından en uygun model tespit edilmiştir. Bu tespite göre çalışmamızda klasik modelin geçerliliğinin değişkenlerin hem birimlere hem de zamana göre değişiminin söz konusu olup olmadığının sınanmasında F-testi, klasik modelin uygunluğunu rassal etkiler modeline karşı sınanmasında Breusch-Pagan LM testi ve durağan etkiler ile rassal etkiler modelleri arasında tercih yapabilmek gayesiyle de Hausman testi kullanılmıştır. Model belirleme testleri sonucuna göre, son olarak Hausman testi sonucunda Ho hipotezi reddedildiğinden sabit etkiler modelinin uygun olduğu tespit edilmiştir. Model tahminine geçmeden önce değişen varyans ve otokorelasyon sınamaları yapılarak model tahmini ona (değişen varyans ve otokorelasyon olma durumu) uygun şekilde gerçekleştirilmiştir. Tahmin edilen modelin değişen varyans sınaması değiştirilmiş Wald testi ile gerçekleştirilmiştir. Bu sonuca göre de Ho hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla değişen varyans sorununun olduğu anlaşılmaktadır. Baltagi ve Wu'nun LBI testi ve Durbin Watson otokorelasyon testi sonuçlarına göre Durbin Watson ve BaltagiWu istatistik değerlerinin 2'den büyük olması modelde otokorelasyon sorununun olmadığına işaret etmektedir. Testler sonucunda değişen varyans sorununu dikkate alan sabit etkiler Huber, Eickerand White dirençli tahminci ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Sabit Etkilere Göre Huber, Eickerand White Dirençli Tahminci sonuçlarına göre, hiçbir değişkenle ilgili anlamlı bir sonuç sözkonusu değildir. Yani tüm değişkenler ile döviz kuru arasında herhangi bir ilişkinin varlığına ulaşılamamıştır. Çalışmamızda elde ettiğimiz sonuca göre söz konusu Türk Cumhuriyetlerinde, petrol fiyatlarındaki artışlarla reel döviz kuru arasında bir ilişkinin söz konusu olmadığı dolayısıyla Hollanda Hastalığı bulgusu tespit edilememiştir. Petrol, maden ve doğal gaz yatakları yönünden zengin olan Türk Cumhuriyetleri için 2000-2019 yıllarını kapsayan çalışmamızda Hollanda Hastalığının yaşandığına dair bulgulara rastlanılamamış olsa da sadece doğal kaynak ihracatına dayalı bir ekonomi sürdürülebilir olamayacağı için ülkelerin petrol fiyatlarındaki düşüş durumunda her daim Hollanda Hastalığı riski ile karşı karşıya kalınabileceği unutulmamalıdır.

Extended Abstract

Dutch Disease: The Example of Turkic Republics

The "Dutch Disease", which the world state first directed The Economist magazine in 1977, is the fluctuation of production with the explanations of the factors of production towards the new source in a country suddenly enriched by the resources of a natural resource. Thus, it is the coexistence of two sub-sectors in the economy that expand and contract at the same time. The essence of the event is the continuation of the show, which is the length of the foreign currency that goes out because of the gain from the discovery of natural resources, using the panel data of the Turkic Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan) for the period of 2000-2019, oil prices in these countries and real exchange rates. not detecting whether there is a connection between the rates.

Variables used in the analysis are oil prices (PF), real exchange rate (RDK), foreign direct investment (FDI), external trade restrictions (VTA) and public expenditures (PR). While considering the inclusion shares of all variables in foreign oil prices in Gross Domestic Product (GDP), the companies that include the price indices of oil price countries are calculated. The indicators used in the analysis are taken from the World Bank and Asian Development Bank data. In our study, in the model established to determine the existence of Dutch countries in the Turkic Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan), real export rate is the dependent variable, the variable dependent on oil prices, public expenditures, foreign trade areas and foreign direct investments are the explanatory variables. taken as. In the analysis, it has been tried to determine whether the changes in oil prices have an effect on the real exchange rate.ou can type the text here. EViews 9 econometric analysis program was used for the analysis. Before proceeding to the panel data analysis,

the cross-section dependence and stationarity between the variables were determined as in the time series analysis. Then, tests were made about which panel data model (fixed or random effects) would be selected. After the appropriate model was selected, varying variance and autocorrelation tests were applied, and finally, the model was estimated with a resistant estimation suitable for the model, according to the varying variance and autocorrelation results. The high correlation between the variables in the regression model causes the problem of multicollinearity. When the correlation between all variables is considered, it is observed that they are below the critical value (0.80 and above). According to the cross-sectional dependence test results, the cross-sectional dependence of all variables has been determined and the CADF 2nd generation unit root test is applied for the RERI, OR, FCE and EBGs variables. According to the results of the CADF panel unit root test, which is the 2nd generation unit root test, it has been determined that the OR, FCE and EBGs values are stationary in the series because they are lower than the critical values. However, it was determined that the RERI values were not stationary at the level, and the model was included by taking the first difference. According to the traditional panel unit root test results, it was concluded that the FDI variable is stationary. After applying the cross-section dependency and stationarity tests, the most suitable model was determined among the classical model, fixed effects model and random effects models. According to this determination, in our study, the F-test was used to test the validity of the classical model in terms of whether the variables change according to both units and time, the Breusch-Pagan LM test to test the suitability of the classical model against the random effects model, and Hausman to be able to choose between stationary effects and random effects models. test was used. According to the results of the model determination tests, it was determined that the fixed effects model was suitable as the H_0 hypothesis was rejected because of the Hausman test. Before moving on to the model estimation, varying variance and autocorrelation tests were performed and the model estimation was carried out in accordance with it (variance and autocorrelation). Variance testing of the predicted model was performed with the modified Wald test. According to this result, the H_0 hypothesis is rejected. Therefore, it is understood that there is a problem of varying variance. According to the results of Baltagi and Wu's LBI test and Durbin Watson autocorrelation test, the statistical values of Durbin Watson and BaltagiWu greater than 2 indicate that there is no autocorrelation problem in the model. The analysis was carried out with the fixed effects Huber, Eickerand White resistive estimator, which considers the problem of varying variance as a result of the tests.

According to the results of the Huber, Eickerand White Resistive Estimator for Fixed Effects, there is no significant result for any of the variables. In other words, the existence of any relationship between all variables and the exchange rate could not be reached. According to the result we obtained in our study, there is no relationship between the increase in oil prices and the real exchange rate in the mentioned Turkic Republics, so the finding of Dutch Disease could not be detected. Although there was no evidence of Dutch Disease in our study covering the years 2000-2019 for the Turkic Republics, which are rich in oil, mineral and natural gas deposits, since an economy based only on natural resource exports cannot be sustainable, countries always face the risk of Dutch Disease in case of a decrease in oil prices. It should not be forgotten that you can stay.

Kırılganlık Performanslarının MEREC Tabanlı RAFSI Yöntemi ile Analizi: G7 Grubu Ülkeleri

Furkan Fahri ALTINTAŞ*

Öz

Özellikle büyük ekonomilerin kırılganlık performansları küresel ekonomiyi ve diğer ülkelerin kırılganlık konusundaki faaliyetlerini ve stratejilerini etkileyebilmektedir. Dolayısıyla büyük ekonomilerin kırılganlık performanslarının analizi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmada, küresel ekonominin yarısından fazlasını kontrol altına alan G7 ülkelerinin en son ve güncel olan 2021 yılı için “Kırılgan Devletler Endeksi (FSI)” bileşenlerine ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin kırılganlık performansları MEREC tabanlı RAFSI yöntemi ile ölçülmüştür. Bulgulara göre, ilk olarak MEREC yöntemi kapsamında önemlilik derecesi en fazla olan bileşenin “demografik baskılar”, en az önemli olanın ise “dış müdahaleler” olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak MEREC tabanlı RAFSI yöntemine göre ülkelerin kırılganlık performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya olarak sıralanmıştır. Yöntem çerçevesinde duyarlılık, ayırım ve korelasyon analizlerine göre FSI kapsamında ülkelerin kırılganlık performansları MEREC tabanlı RAFSI yöntemi ile ölçülebileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: G7 ülkeleri, Kırılganlık Performansı, MEREC tabanlı RAFSI.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Analysis of Vulnerability Performances with the MEREC-Based RAFSI Method: G7 Group Countries

Abstract

In particular, fragility performances of large economies can affect global economy and activities and strategies of other countries on fragility. Therefore, analysis of fragility performances of large economies is of great importance. In this context, fragility performances of G7 countries, which control more than half of global economy, were measured by MEREC-based RAFSI method, over values of "Fragile States Index (FSI)" components for 2021, which is latest and current. According to findings, firstly, it was determined that the most important component within scope of MEREC method was "demographic pressures", and the least important one was "external interventions". Secondly, according to MEREC-based RAFSI method, fragility performances of countries are listed as Canada, Germany, Japan, France, USA, England and Italy. According to sensitivity, discriminant and correlation analyzes within framework of method, it has been evaluated that fragility performances of the countries can be measured with MEREC-based RAFSI method within scope of FSI.

Key Words: G7 countries, Vulnerability Performance, MEREC-based RAFSI.

Article Type: Research Article

* Doç. Dr., Aydın İl Jandarma Komutanlığı, furkanfahrialtintas@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0002-0161-5862

1. GİRİŞ

Kırılgenlik, ilk olarak soğuk savaş döneminde sıkça kullanılan başarısız devlet kavramından sonra literatüre dâhil olmuştur. Başarısız devlet kavramı ise ilk defa 1992 yılında uluslararası ilişkiler anlamında Helman ve Ratner tarafından yazılan “Saved Failed State” isimli makalede kullanılmıştır. Sonrasında ise başarısız devlet yerine “kırılgen devlet”, “zayıf devlet” ve “çökmüş devlet” ifadeleri kullanılmaya başlanılmıştır (Telli, 2020: 1273). Fakat uluslararası akademik literatürde kırılgen devlet, diğer ilişkili kavramlara göre daha sık olarak adından söz ettirmiştir (Grimm, Lemay-Hébert ve Nay, 2014: 202).

Devletler açısından kırılgenliğin tam olarak nesnel açıdan bir tanımı bulunmamaktadır. Fakat genel anlamda kırılgenlik, bir devletin kapasite açıklıkları olarak vurgulanmaktadır (Osaghae, 2007). Diğer bir tanıma göre kırılgenlik, devletin güven, ekonomik fırsatlar, temel hizmetler ve meşruiyet konusunda istenilen düzeyde olmaması olarak belirtilmiştir (Brinkerhoff, 2010: 65). Bertocchi ve Guerzoni (2010) ise kırılgenliği devletin vatandaşlarına karşı istikrarsız ve zayıf yönetim göstermesi ve yüksek çatışma ile iç savaş eğilimleri açısından ülkelerin vatandaşlarının hayati ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamaması olarak açıklamaktadır. Başka bir tanıma göre ise kırılgenlik, devletlerin hukuki üstünlüğün ve ekonomik fırsatların vatandaşlara sunulmamasından dolayı oluşan potansiyel açıklık olarak belirtilmektedir (McLoughlin, 2012). Kısacası kırılgenlik, devletin fonksiyonlarındaki kapasite eksikliği olarak belirtilebilir (Çuhadar, 2018: 32).

Kırılgen devletlerin kapasite ve potansiyel eksikliği çerçevesinde çeşitli ortak özellikleri bulunmaktadır. Söz konusu bu ortak özellikler, Osaghae (2007) ve McLoughlin (2012) tarafından literatürde açıklanmıştır. Buna ilişkin olarak kırılgen devletlerin ortak özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kırılgen Devletlerin Ortak Özellikleri

Osaghae (2007)	
Boyutlar	Açıklama
Politik	Politik kurumların istikrarsızlığı, yönetim eksikliği, kayıt dışı sektör, patrimonyal bürokrasi, sınırlı yetenek.
Sosyal	Meşruiyet bulanımı, çekişmeli vatandaşlık, yerinden edinilme, ayrılıkçı kaygı, mülteci, iç çatışmalar, düşük sosyal etkileşim, sınırlı sosyal kontrol.
Hukuki	Yargının olumsuz tutumu, hukukun üstünlüğü ve adaletin meşruluğu sorunu.
Ekonomik	Yolsuzluk ve yoksulluk, sınırlı mali gelişme ve ekonomik büyüme.
McLoughlin (2012)	
Boyutlar	Açıklama
Yapısal ve Ekonomik	Yoksulluk, düşük kazanç, ekonomik durgunluk, yoğun çatışma, silahlı isyan, sınırlı doğal kaynaklar, sorunlu komşular, uygunsuz kentleşme ve demografik stres.
Politik ve Kurumsal Faktör	Meşruiyet krizi, otorite eksikliği, kötü yönetim, farklı fikirlerin baskısı, işlevsiz kurumlar, siyasi dönüşüm ve değişime direnç.
Sosyal Faktörler	Yatay eşitsizlikler, kimlik krizi, sosyal izolasyon, cinsiyet eşitsizliği, zayıf sosyal sermaye, sosyal uyum ve işlevsiz sivil toplum.
Uluslararası Faktörler	Sömürge mirası, küresel politik ekonomi, iklim değişikliğinin kırılgenliği ve fiyat artışları.

Kaynak: Hoque ve Ahmed, 2022: 3

Bir devletin çöküşünün yanı sıra durgunluğun, gerilemesinin, ya da politik ve yönetsel yapılarının kırılgenliğinin temelinde devletin egemen bir siyasi varlık olarak faaliyet gösterememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum ise kırılgen devletlerin merkezi idaresine

atfedilebilen görevlerini yerine getirmesindeki eksikliklere dayanmaktadır. Dolayısıyla devletlerin yetkinliği ve meşruiyeti geleneksel ve pratik anlamda kullanılan performans ve yetenek kavramları ilişkilidir. Dolayısıyla bir ülkenin kendi kırılğanlık düzeyi hakkında geniş bakış açısına sahip olması önemlidir (Ficek, 2022: 2).

Uluslararası anlamda ülkelerin kırılğanlık performanslarının bütünsel anlamda ölçen tek ölçek “Fund For Peace” isimli kurum tarafından oluşturulan Kırılğan Devletler Endeksi (Fragile State Index- FSI)’dir. İlgili kurum tarafından ülkelerin kırılğanlık performansları 2006-2021 yıl aralığında yıllık olarak ölçülerek raporlanmıştır. FSI dört boyut ve dört boyuta bağlı toplam 12 bileşenden oluşmaktadır. Bileşenlerin toplamları ile boyutların, boyutların toplamları ile ülkelerin kırılğanlık performansları hesaplanabilmektedir. En az değere sahip olan ülke veya ülkeler en fazla kırılğanlık performansına sahip olduğu anlamına gelmektedir (FFP, 2021). Bu bağlamda, FSI boyutları ve FSI bileşenlerinin açıklaması aşağıda Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: FSI Boyutları ve Bileşenleri

Boyutlar	Bileşenler	Açıklama
Uyum Göstergeleri	Güvenlik Araçları	Güvenlik Araçları göstergesi, bombalamalar, saldırılar ve savaşla ilgili ölümler, isyan hareketleri, isyanlar, darbeler veya terörizm gibi bir devlete yönelik güvenlik tehditlerini dikkate alır.
	Fraksiyonlaşmış Elitler	Fraksiyonlaşmış Elit göstergesi, devlet kurumlarının etnik, sınıf, klan, ırk veya dinsel çizgilere göre parçalanmasını ve aynı zamanda yönetici seçkinler arasındaki kapışmayı ve tıkanmayı dikkate alır.
	Grup Şikayetleri	Grup Şikayet göstergesi, toplumdaki farklı gruplar arasındaki bölünmelere ve ayrışmalara, özellikle sosyal veya politik özelliklere dayalı bölünmelere ve bunların hizmetlere veya kaynaklara erişim ve siyasi sürece dâhil olmadaki rollerine odaklanır.
Ekonomik Göstergeler	Ekonomik Gerileme	Gösterge, kişi başına gelir, Gayri Safi Milli Hasıla, işsizlik oranları, enflasyon, üretkenlik, borç, yoksulluk düzeyleri veya ticari başarısızlıklarla ölçülen toplumun bir bütün olarak ekonomik düşüş modellerine dikkate alır.
	Eşitsiz Ekonomik Gelişme	Eşitsiz Ekonomik Gelişme göstergesi, bir ekonominin gerçek performansından bağımsız olarak ekonomi içindeki eşitsizliği dikkate alır. Bu kapsamda gösterge, gruba (ırksal, etnik, dini veya diğer kimlik grubu gibi) veya eğitime, ekonomik duruma veya bölgeye (kent-kır ayrımı gibi) dayalı yapısal eşitsizliği inceler.
	İnsan Kaçışı ve Beyin Göçü	İnsan Kaçışı ve Beyin Göçü göstergesi, ekonomik veya politik nedenlerle insanların yerinden edilmesinin ekonomik etkisini ve bunun bir ülkenin kalkınması üzerindeki sonuçlarını araştırır.
Politik Göstergeler	Devletin Meşruiyeti	Devlet Meşruiyeti göstergesi, hükümetin

		temsil edilebilirliğini ve açıklığını ve vatandaşlarıyla olan ilişkisini dikkate alır.
	Kamu Hizmetleri	Kamu Hizmetleri göstergesi, halka hizmet eden temel devlet işlevlerinin varlığını ifade eder. Bir yandan kamu hizmetleri, sağlık, eğitim, su ve sanitasyon, ulaşım altyapısı, elektrik ve elektrik ve internet ve bağlantı gibi temel hizmetlerin sağlanmasını içermektedir.
	İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü	İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü göstergesi, temel insan haklarının korunduğu ve özgürlüklerin gözetilmesi kapsamında devlet ile nüfus arasındaki ilişkiyi ele alır.
Sosyal ve Beşeri Göstergeler	Demografik Baskılar	Demografik Baskılar göstergesi, nüfusun kendisinden veya çevreden kaynaklanan devlet üzerindeki baskıları dikkate alır.
	Mülteciler ve Yurtdışından Yerinden Olmuş Kişiler	Mülteciler ve Yurtdışından Yerinden Olmuş Kişiler göstergesi, büyük toplulukların sosyal, politik, çevresel veya diğer nedenler sonucunda zorla yerinden edilmesinin devletler üzerindeki baskısını ve ülkeler içindeki yerinden edilmenin yanı sıra diğer ülkelere mülteci akışını ölçer.
	Dış Müdahale	Dış Müdahale göstergesi, bir devletin özellikle güvenlik ve ekonomik işleyişindeki dış aktörlerin etkisini dikkate alır.

Kaynak: FFP, 2021: 40-48.

Ülkeler sürekli olarak kendilerinin ve birbirlerinin kırılganlık performanslarını takip etmektedir. Bu sayede ülkeler, kırılganlık ile ilgili olarak kendi performansları hakkında farkındalık sağlayabilmektedir. Devamında ülkeler, kırılganlık konusunda eksikliklerini gidermek, mevcut potansiyelini geliştirmek ve sonraki süreçler için kırılganlık konularında iyileşme sağlayabilmek için stratejiler, politikalar, yöntemler ve yönetimler sağlayarak kırılganlık performanslarını artırabilmektedir. Dolayısıyla ülkelerin kırılganlık performanslarının analizi önemli olup, ülkeler her zaman için uluslararası anlamda kendi kırılganlık performanslarını ölçen metriklere gereksinim duymaktadır (FFP, 2021).

G7 ülkeleri küresel sermayenin yaklaşık %65'ine ve gayri safi yurt içi hasılanın %46'sına sahiptir (Türker, 2018: 141). Bu bağlamda G7 ülkelerinin kırılganlık konusundaki stratejileri ve politikaları ile kırılganlık performanslarındaki değişimi küresel ekonomiyi, ticareti, inovasyonu, rekabeti, kalkınmayı ve ekonomi ile ilişkili diğer boyutları etkileyebilmektedir. Dolayısıyla G7 ülkelerinin kırılganlık konusundaki faaliyetlerindeki değişim diğer ülkelerin ekonomik anlamda girişimlerinin farklılaşmasına sebep olabilmektedir. Öte yandan, 2021 FSI raporuna göre ülkelerin kırılganlık değerleri ortalaması 66,9 olarak belirlenmiştir. Söz konusu ortalama değerden Almanya %170, ABD %44,6, Fransa %32,5, İngiltere %61, İtalya %45,2, Kanada %207 ve Japonya ise %106 daha az değerdedir. Bunun yanında, G7 ülkelerinin ortalama kırılganlık değeri ise dünya ortalamasında %34,7 daha düşük olup, G7 ülkelerinin kırılganlık performansları pek çok ülkeye göre daha fazladır (FFP, 2021). Bütün bunlara bağlı olarak G7 ülkelerinin kırılganlık performanslarının analizi büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda araştırmada, G7 ülkelerinin kırılganlık performansları MEREK tabanlı RAFSI yöntemi ile ölçülmüştür. Araştırmanın literatür kısmında kırılganlık, MEREK ve RAFSI yöntemi ile yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Yöntem kısmında ise araştırmanın veri seti

ve analizi, MEREC ile RAFSI yöntemleri açıklanmıştır. Sonuç kısmında ise bulgular kapsamında tespit edilen nicel değere göre çıkarımlar sağlanıp tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın literatürü iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan birincisinde kırılganlık ile ilgili araştırmalar açıklanmıştır. İkincisinde ise MEREC ve RAFSI yöntemi ile ilgili olarak çalışmalar belirtilmiştir.

Literatür incelendiğinde, kırılganlık boyutunun ülkelerin ekonomi ve ekonomi ile ilgili diğer boyutların yapılarını sınırladığı gözlenmiştir. Dolayısıyla kırılganlığın özellikle ekonomik büyümeyi, inovasyonu, rekabeti ve sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz yönde etkilediği veya kısıtladığına yönelik literatürde pek çok araştırmaya rastlamak mümkündür. Bu bağlamda kırılganlığın söz konusu boyutlar ile olan ilişkisini açıklayan literatür Tablo 3’de belirtilmiştir.

Tablo 3: Kırılganlık Boyutunun Diğer Boyutlar İle İlişkisini Gösterir Literatür

Boyutlar		Literatür	
Kırılganlık	→ (-)	Ekonomik Büyüme	Loayza ve Rancière (2006), Ansar vd., (2016), Hagan ve Amoah (2020), Seyoum (2021)
		İnovasyon	Kühnhausen (2014), Nesvetailova (2014), Hoogeveen (2020), Cheng, Wan ve Zhao (2022)
		Rekabet	Bloise, Reichlin ve Trelli (2013), Degryse, Elahi ve Penas (2013), Kabir ve Worthington (2017), Pierros (2019)
		Sürdürülebilir Kalkınma	Boege, Brown ve Clements (2009), Argyriades ve Kim (2019), Nweke (2021), Mwangi ve Cirella (2022)

→ (-): Negatif etkiyi göstermektedir

Afful-Dazie vd., (2014), 2014 yılı için barış ve güvenliğin sağlanması, makroekonomik ve yapısal reformlara ait 8 Afrika ülkesinin (Angola, Brundi, Orta Afrika Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Kongo, Gine, Libya ve Sierra Leone) 9 kırılganlık gösterge değerleri üzerinden söz konusu kırılganlık göstergelerinin performanslarını bulanık TOPSIS yöntemi ile ölçmüşlerdir. Araştırmada, bileşenlerin performansı kamu maliyesi uygulamaları, çatışmanın ekonomiye olumsuz etkisi, ülkelerin büyüme beklentileri ve borç yönetimi, girişimcilik, düşük seviyede insani gelişim, sosyal ve ekonomik ihtiyaçların eksik karşılanması, hükümetin varlığı, küresel barış anlaşmalarının imzalanması ve şeffaflığın artırımı ve kurumların güçlendirilmesi olarak sıralanmıştır.

Kaplan ve Yapraklı (2014), 2000-2012 yıl aralığında ekonomik kırılganlık ve döviz kuru boyutları ile ilgili 12 gelişmekte olan ülkenin (Arjantin, Brezilya, Çin, Kolombiya, Endonezya, Hindistan, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye) verileri ile ekonomik kırılganlık boyutunun döviz kuruna olan etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre, kırılganlık çerçevesinde döviz kuru, cari açık/GSYİH, brüt kamu borcu/GSYİH, özel sektör yurtiçi kredi borcu/GSYİH bileşenlerinin döviz kurunu negatif, döviz rezervi/GSYİH ile dış borç/ihracat bileşenlerini pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir. Bununla beraber döviz kurunu en fazla etkileyen kırılganlık bileşeninin döviz rezervi/GSYİH olduğu belirlenmiştir.

Carlsen ve Bruggemann (2017), 2011-2015 yıl aralığında 28 Avrupa Birliği ülkesinin FSI bileşen değerleri üzerinden Avrupa’da ki kırılganlıkları değerlendirmişlerdir. Araştırmada, beyin göçünün, artan mülteci ve göçmen sayısındaki artışın Avrupa’daki ülkelerin kırılganlığını etkilediği ifade edilmiştir.

Liu vd., (2018), devletlerin kırılganlık yapısının ölçümüne ilişkin olarak FSI boyutlarının haricinde iklim değişikliği boyutunu da ekleyerek Kırılgan Durumlar Metrik Sistemi’ni

geliştirmişlerdir. Ardından 23 ülkenin kırılğanlık performanslarını söz konusu sistem üzerinden ENTROPİ tabanlı Gri İlişkisel Analiz ile ölçmüşlerdir. Bulgulara göre, en fazla kırılğanlık performansına sahip olan ülkelerin sırasıyla Finlandiya, Norveç, İsviçre, İsveç ve Danimarka olduğu gözlenmiştir.

Sambo (2018), Nijerya’da 2006-2017 yıl aralığında FSI ve Yolsuzluk Algılamalar Endeksi (Corruption Perceptions Index-CPI) verileri üzerinden kırılğanlık ile yolsuzluk algısı arasındaki ilişkiyi Pearson korelasyon katsayısı ile tespit etmişlerdir. Bulgulara göre, kırılğanlık ve yolsuzluk algılaması arasında pozitif yönlü, anlamlı ve orta seviyede bir ilişki olduğu sonucuna erişilmiştir.

Amorós vd., (2019), 2005-2013 yıl aralığında girişimcilik, ekonomik gelişme ve kırılğanlık ile ilgili veriler üzerinden kırılğanlık ve girişimcilik gerekliliği boyutları arasındaki ilişkiyi Pearson korelasyon katsayısı ile belirlemişlerdir. Araştırmada, kırılğanlık ile girişimcilik gerekliliği boyutları arasında anlamlı, pozitif yönde ve yüksek bir ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırmada, kırılğanlık farkındalığı arttıkça girişimcilik faaliyetlerine yönelik gereksiniminde arttığı vurgulanmıştır.

Jiao (2019), Yemen’de 2019 yılı için çeşitli iklim ve FSI bileşen değerleri ile iklim değişikliğinin Yemen’de ki kırılğanlık üzerine olan etkisini incelemişlerdir. Araştırmada, özellikle Yemen’de şiddetli rüzgârların ve çölleşmenin ülkenin kırılğanlığın artmasında önemli faktörler olduğu belirtilmiştir.

Rashid (2019), kırılğanlığın girişimcilik, eğitim ve öğretimin sürdürülebilir kalkınmada ki etkisini 2468 Web of Science (WoS) ve 483 EBSCO dizinlerindeki araştırmalar ile belirlemeye çalışmışlardır. Araştırmada, kırılğan durumların demografik çeşitliliği ve girişimcilik eğitimini kısıtladığı sonucuna varılmıştır. Araştırmada özellikle kırılğan ülkelerde eğitim teknolojilerini geliştirecek girişimciliğin artmasıyla ülkelerdeki kırılğanlıkların azalacağı ifade edilmiştir.

FFP (2021), 179 ülkenin 2021 FSI bileşen değerleri ile ülkelerin kırılğanlık performanslarını ölçmüştür. Araştırmada, ülkelerin ortalama FSI kırılğanlık performansı 66,9 olarak tespit edilmiştir. FSI literatürüne göre nicelik olarak kırılğanlık değeri fazla olan ülkenin kırılğanlık performansı fazla olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca çalışmada G7 ülkelerinin kırılğanlık performansları hesaplanmış ve performans değerleri sıralanarak aşağıda Tablo 4’de belirtilmiştir.

Tablo 4: Ülkelerin FSI Değerleri

Ülkeler	FSI	Sıralama
Almanya	24,8	2
ABD	44,6	6
İngiltere	41,5	5
İtalya	45,2	7
Fransa	32,5	4
Japonya	32,2	3
Kanada	21,7	1
Ortalama	34,6	

Tablo 4 incelendiğinde, ülkelerin kırılğanlık performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere, ABD ve İtalya olarak sıralanmıştır. Kırılğanlık performansının çok olması açısından Kanada ve Almanya’nın, buna karşın kırılğanlık performansının az olması açısından ise ABD ve İtalya’nın diğer ülkeler arasında belirgin farklılıkları bulunmaktadır. Bunun yanında Tablo 4’e göre, Japonya ve Fransa’nın kırılğanlık performansları arasında belirgin farklılık bulunmamaktadır. Yine Tablo 4 değerlendirildiğinde, ülkelerin ortalama kırılğanlık performans değeri hesaplanmış ve söz

konusu ortalama kırılganlık performans değerinden fazla kırılganlık performansına sahip olan ülkelerin Kanada, Almanya, Japonya ve Fransa olduğu belirlenmiştir. Öte yandan G7 ülkelerin ortalama kırılganlık performans değeri, FSI (2021) literatüründe belirtilen 167 ülkenin ortalama kırılganlık performans değerinden çok fazla olduğu gözlenmiştir.

Güngör (2021), 2006-2019 yıl aralığında Geniş Karadeniz Bölgesi'nde yer alan 13 ülkenin askeri harcamaları ile FSI bileşen verileri üzerinden askeri harcamalar ile kırılganlık boyutları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Bulgulara göre, askeri harcamalar ile ülke kırılganlıkları arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca söz konusu boyutlar arasında karşılıklı olarak nedensellik olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Karaçuka ve Çelik (2021), Küresel Terörist Veri Tabanı ve FSI'ya ilişkin 156 ülkenin 2007-2011 yıl aralığındaki veriler ile kırılgan devlet ve terör boyutları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile araştırmışlardır. Araştırmada, kırılganlık açısından FSI'da ki bir birimlik artışın terörün şiddet boyutunu 0,03 endeks değerinde artırdığı sonucuna varılmıştır. Bu bulguya istinaden kırılganlığın terör olayların yayılmasında ve şiddetin artmasında önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır.

Meyerhoff (2021), 2018 yılındaki dünyadaki tüm terör saldırılarını incelemiş ve bu durumun ülkelere olan etkisini araştırmıştır. Araştırmada, terör saldırılarının özellikle terör saldırılarına maruz kalan ülkelerde kırılganlık kapsamında ekonomik yapı ve girişimcilik ortamını zayıfladığı bulgusuna erişilmiştir.

Mike ve Alper (2021), kırılgan ekonomiler kapsamında Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye'nin 2008-2017 yıl aralığındaki ekonomik kırılganlık ve ekonomik büyümeye ilişkin veriler üzerinden ekonomik kırılganlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Fourier Shin eş bütünleştirme ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri ile incelemiştir. Araştırmada, Endonezya haricindeki 4 ülke için ekonomik büyüme ile kırılganlık kapsamında finansal gelişme, sabit sermaye stoku ve insani gelişme endeksi değişkenleri arasında uzun dönem bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında, Toda-Yamamoto nedensellik analizine göre, yalnızca Güney Afrika ve Endonezya için finansal gelişme düzeyinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlenmiştir.

Alam (2022), 2021 yılı için Yemen, Somali ve Suriye'nin FSI ve Küresel Organize Suçlar Endeksi (Global Organized Crime Index- GOCI) verileri ile söz konusu ülkelerin ortak alanlardaki kriminal faktörlerinin suç bileşimi, yerli aktörler, yabancı aktörler, mafya tarzındaki aktörler ve suç ağı yapısının olduğunu belirlemiştir.

Ricardo vd., (2022), 2007-2017 yıl aralığında 48 gelişmekte olan ülkenin Küresel Rekabetçilik Endeksi (Global Competitiveness Index- GCI) ve FSI bileşen verileri ile ülkelerin rekabet güçlerini kırılganlık ve kurumsal bakış açılarıyla değerlendirmiştir. Araştırmada, ülkelerin kırılganlık durumları farklı olsa da rekabetçi konumlarını korudukları sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu sonuca göre, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin kırılganlık durumunda dahi rekabetçiliğe önem verdiği ifade edilmiştir.

Wong (2022), 1990-2020 yıl aralığında kırılganlık ile ilgili Web of Science (WoS) indeksinde 2417 makaleyi tarayarak kırılganlık olgusunun anahtar kelimelerini incelemiştir. Araştırmaya göre, en fazla adı geçen kırılganlık kelimelerinin kırılgan ülkeler, zayıf devlet, politik grup, ülke kapasitesi, ülke konsepti, yerel aktörler, hukukun üstünlüğü, devlet müdahalesi, sivil savaş, eğitim, bankalar, ülke güvenliği, büyüme, vatandaşlık, terör saldırıları ve yönetim kapasitesi olduğunu bulgusuna ulaşılmıştır.

Literatürün ikinci kısmı açısından MEREC ve RAFSI yöntemlerine ilişkin olarak yapılan çalışmalar Tablo 5’de açıklanmıştır.

Tablo 5: MEREC ve RAFSI Literatürü

Araştırmacı/Araştırmacılar	Yöntem	Araştırma Konusu
Alossta, Elmansouri ve Badi (2021)	AHP tabanlı RAFSI	Acil sağlık hizmeti yer seçimi
Božanić vd., (2021)	D numaralama ve FUCOM tabanlı Bulanık RAFSI	İş makineleri grubu seçimi
Demir (2021)	SWARA tabanlı RAFSI	Özel sermayeli mevduat bankalarının performanslarının analizi
Pamućar, Badi ve Stevic (2021)	FUCOM tabanlı RAFSI	Ağ geçidi limanlarının potansiyellerinin ölçülmesi
Mishra vd., (2022)	MEREC tabanlı MULTI-MOORA	Düşük karbonlu turizm stratejilerinin değerlendirilmesi
Goswami, Mohanty ve Behera (2022)	MEREC tabanlı PIV	Yeşil yenilenebilir enerji kaynağı seçimi
Hezam vd., (2022)	Bulanık MEREC tabanlı bulanık RS ve DNMA	Alternatif yakıtlı araçların sürdürülebilirlik perspektiflerinin değerlendirilmesi
Kara ve Yalçın (2022)	Bulanık SWARA tabanlı bulanık RAFSI	Gümrük müşavirliği firması seçimi
Kaya, Pamučar ve Aydın (2022)	Bulanık BWM tabanlı bulanık RAFSI	Tıp maskesi seçimi
Özdağoğlu, Ustaömer ve Keleş (2022)	MEREC tabanlı MAUT	Havayolu endüstrisi performanslarının ölçülmesi
Popović, Pucar ve Smarandache (2022)	MEREC tabanlı COBRA	E-ticaret geliştirme stratejisi seçimi
Shanmugasundar vd., (2022)	MEREC tabanlı CODAS, COCOSO, MABAC	Optimal püskürtme boyama robotu seçimi
Trung, Thinh ve Ha (2022)	RAFSI ve PIV	Tornalama süreçlerinin analizi
Deveci vd., (2023)	Bulanık DOMBI tabanlı RAFSI	Kentsel alanlarda sürdürülebilir E-scooter park analizi
Puška vd., (2023)	MEREC tabanlı CRADIS	Elektrikli araba seçimi

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Veri Seti ve Analizi

Araştırmanın veri seti, en son ve güncel olan 2021 yılı için G7 grubu ülkelerinin FSI bileşenlerine ait değerlerden oluşmaktadır. Araştırmada, ülkelere göre FSI bileşenlerinin önemlilik derecelerinin (ağırlık katsayıları) MEREC ve ülkelerin FSI bileşenlerine göre kırılganlık performanslarının ölçülmesinde MEREC tabanlı RAFSI yöntemlerinin kullanımına yönelik Microsoft 2010 Excel programından yararlanılmıştır. Araştırmada kolaylık sağlaması açısından FSI bileşenlerinin kısaltmaları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: FSI Bileşenleri ve Bileşenlerin Kısaltmaları

Uyum Göstergeleri		Ekonomik Göstergeler	
Bileşenler	Kısaltmalar	Bileşenler	Kısaltmalar
Güvenlik Araçları	UG1	Ekonomik Gerileme	EG1
Hiziplenmiş Elitler	UG2	İstikrarsız Ekonomik Büyüme	EG2
Grup Şikâyetleri	UG3	İnsan Uçuşu ve Beyin Göçü	EG3
Politik Göstergeler		Sosyal ve Kişisel Göstergeler	
Bileşenler	Kısaltmalar	Bileşenler	Kısaltmalar
Devletin Meşruiyeti	PG1	Demografik Baskılar	DB1
Kamu Hizmetleri	PG2	Mülteciler ve Yurt İçinden Yerinden Edilmiş Kişiler	DB2
İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü	PG3	Dış Müdahale	DB3

FSI (FFP, 2021) ile ülkelerin kırılganlık performansları sadece ekonomik yönden değil, ekonomi ile ilişkili olan sosyal, siyasi ve diğer göstergeler dikkate alınarak ölçülebilmektedir. Ayrıca ülkelerin kırılganlık performansları konusundaki literatür incelendiğinde, FSI (FFP, 2021) haricinde ülkelerin kırılganlık performansını kapsamlı olarak değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla ülkelerin ekonomik, uyumsal, sosyal ve güvenlik olarak kırılganlık performanslarının geniş bir perspektif yaklaşımıyla analiz ettiğinden dolayı araştırmaya konu olan ülkelerin kırılganlık performanslarının ölçümünde FSI verileri dikkate alınmıştır.

Yöntem anlamında MEREK, bileşenlerin ağırlık derecelerinin ölçülmesinde güncel bir tekniktir. Buna bağlı olarak literatür incelendiğinde, MEREK yöntemi ile ilgili çalışmaların bileşenlerin ağırlık katsayılarını ölçen diğer yöntemleri konu alan çalışmalara göre daha kısıtlı olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla kriter ağırlıklarının hesaplanmasında MEREK yönteminden istifade edilmesi ÇKKV literatürüne katkı sağlayabileceği düşünülebilir (Özdağoğlu, Işıldak ve Keleş, 2022: 709). Öte yandan MEREK yönteminin en önemli özelliği, basit matematiksel işlemlere dayanması ve objektif bir ağırlıklandırma tekniği olmasıdır (Keshavarz-Ghorabae vd., 2021). RAFSI yöntemi ise güncel ÇKKV yöntemlerindedir. Yöntemin diğer ÇKKV yöntemlerine göre çeşitli üstünlükleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yöntemin karar vericiler için seçim problemlerinin çözümünde basit algoritmaya dayanmasıdır. İkincisi, yöntem karar matrisini benzersiz bir kriter ağırlığına çeviren yeni bir normalizasyon tekniğini açıklamaktadır. Üçüncüsü ise yöntemin tersine dönüştürme problemlerinin sıraya koyma direncinin yüksek olmasıdır (Žižović vd., 2020: 3). Söz konusu yöntemlerin avantajlarından dolayı ülkelere göre FSI bileşenlerinin önemlilik derecelerinin belirlenmesinde MEREK, ülkelerin kırılganlık performanslarının ölçülmesinde ise MEREK tabanlı RAFSI yönteminden yararlanılmıştır.

Literatür incelendiğinde, ülkelerin FSI kapsamında kırılganlık performanslarını herhangi bir ÇKKV yöntemi ile ölçen bir araştırma tespit edilememiştir. Araştırmanın konusu açısından literatürde ülkelerin bütünsel olarak kırılganlık durumuna ilişkin olarak çalışmaların az olduğu gözlenmiştir. Yöntem açısından ise MEREK ve RAFSI yöntemlerinin diğer ÇKKV yöntemlerine göre daha güncel ve yeni olması kapsamında MEREK ve RAFSI yöntemleri ile yapılan çalışmaların diğer ÇKKV yöntemlerine göre daha az olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla araştırmada ülkelerin kırılganlık konusunun ele alınması ve MEREK-RAFSI yöntemlerinin kullanılması açısından bu çalışmanın literatüre katkı sağladığı düşünülebilir.

3.2. MEREC Yöntemi

MEREC (A New Method Based On The Removal Effects of Criteria) Keshavarz-Ghorabae vd., (2021) tarafından ÇKKV literatürüne kazandırılan objektif kriter ağırlıklandırma tekniğidir. MEREC yönteminde herhangi bir kriter ağırlık değerinin hesaplanmasında ilgili kriterin ölçüm dışı bırakılmasıyla toplam kriter ağırlık değerindeki değişim veya değişimler dikkate alınır (Ayçin ve Arsu, 2020: 68). Dolayısıyla karar alternatiflerinin üzerinde daha çok etkiye neden olan kriter ağırlıklarının değeri veya değerleri daha fazla olmaktadır (Keshavarz-Ghorabae vd., 2021: 9). Yöntemde ilk olarak karar matrisi hazırlanır. İkinci olarak karar matrisi değerlerinin normalizasyonu sağlanır. Üçüncü olarak ise karar alternatiflerinin toplam performans değerleri belirlenir. Dördüncüsünde her bir karar alternatifini değeri hesap dışı bırakılarak karar alternatiflerinin performans niceliğindeki değişimler ölçülür. Beşincisinde mutlak sapmaların toplamı belirlenir. Son olarak kriter ağırlıkları mutlak sapma değerleri üzerinden hesaplanır (Keshavarz-Ghorabae vd., 2021: 9). Buna ilişkin olarak yöntemin uygulama adımları aşağıda açıklanmıştır ((Keshavarz-Ghorabae vd., 2021: 7-9; Toslak, Aktürk ve Ulutaş, 2022: 465).

Birinci Adım: Karar Matrisinin Matrisinin Oluşturulması

$i: 1, 2, 3, \dots, m$, m : Karar alternatifi sayısı

$j: 1, 2, 3, \dots, n$, n : Kriter sayısı

D : Karar matrisi

d_{ij} : j 'inci kriter üzerindeki i 'inci karar alternatifi olmak üzere karar matrisi eşitlik 1 ile oluşturulur.

$$D = [d_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

İkinci Adım: Karar Matrisinin Normalizasyonu:

Fayda yönlü kriterleri için:

$$d_{ij}^* = \frac{\min d_{ij}}{d_{ij}} \quad (2)$$

Maliyet yönlü kriterler için:

$$r_{ij} = \frac{d_{ij}}{\max d_{ij}} \quad (3)$$

Üçüncü Adım: Karar Alternatiflerinin Toplam Performans Değerlerinin (S_i) Ölçülmesi

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_j |\ln(d_{ij})| \right) \right) \quad (4)$$

Dördüncü Adım: Her Bir Karar Alternatifinin Değeri Dikkate Alınmadan Karar Alternatiflerinin Performans Niceliğindeki Değişimin Tespiti (S'_{ij})

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_{k, k \neq j} |\ln(d_{ik}^*)| \right) \right) \quad (5)$$

Beşinci Adım: Mutlak Sapmaların Toplamının Ölçülmesi (Kriterin Kendisi Üzerindeki Çıkartılma Etkisinin Hesaplanması)

$$E_j = \sum_i |S'_{ij} - S_i| \quad (6)$$

Altıncı Adım: Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \quad (7)$$

3.3. RAFSI YÖNTEMİ

RAFSI (Ranking of Alternatives through Functional Mapping of Criterion Sub-intervals into a Single Interval) Žižović vd., (2020) tarafından ÇKKV literatürüne kazandırılan güncel bir yöntemdir. Bu yöntemde klasik normalize işlemi uygulanmamakta olup, karar matrisindeki herhangi bir aralığa veri değişimini dönüşümünü oluşturan ve yöntemi ideal karar verme için şartları sağlayan orijinal bir standartdizasyon yöntemi açıklanmıştır. Yöntemde, bileşen fonksiyonları ile bileşen alt aralıklarının karar matrisinden farklı bir kriter ağırlığına uyum sağlanabilmektedir. Yine yöntemde, özellikle aritmetik ve harmonik ortalamalar ile bileşenlerin sahip oldukları özelliklere göre heterojen bir kriter ağırlığı sağlanabilmektedir. Bunların dışında, yöntemde ideal ve anti-ideal değerlerin hesaplanmasında karar vericinin subjektif düşüncesinin olmasına izin verilmektedir. Dolayısıyla bu durum, RAFSI yönteminin diğer ÇKKV yöntemlerinden ayıran önemli özelliğini bir özelliğini göstermektedir (Demir, 2021: 1367-1368). RAFSI yönteminde ilk olarak karar matrisi oluşturularak karar matrisi değerleri üzerinden fayda ve maliyet yönlü bileşenlere göre ideal ve anti-ideal değerler belirlenir. İkinci olarak karar matrisindeki değerler kriter ağırlıklarına eşlenir. Üçüncüsünde, aritmetik ve harmonik ortalamalar hesaplanır. Dördüncüsünde ise normalize karar matrisi oluşturulur. Son adımda ise karar alternatiflerinin bileşen fonksiyonları tespit edilerek bulunan değerlerin azalan sırasına göre karar alternatiflerinin performans değerleri sıralanır. Bu bağlamda, RAFSI yönteminin uygulama adımları aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır (Žižović vd., 2020: 3-7).

Birinci Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması ve İdeal ile Anti-ideal Değerlerin Tespiti

$i: 1, 2, 3 \dots m$, m : karar alternatifi, N : karar matrisini ve d_{ij} : j 'inci bileşen üzerindeki i 'inci karar alternatifini belirtir. Ardından $C_j (j=1, 2, \dots, n)$ $\sum_{j=1}^n w_j = 1$ koşulu sağlanarak ve bileşenlerin fayda ve maliyet yönlü olması göz önünde alınarak Eşitlik 8'deki karar matrisi oluşturulur.

$$N = [n_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \end{bmatrix} \quad (8)$$

İdeal ve anti-ideal değerleri belirlenmesi kapsamında her bir $C_j (j=1, 2, \dots, n)$ bileşeni karar verici tarafından a_{ij} (C_j kriterinin ideal değeri) ve a_{Nj} (C_j kriterinin anti ideal değeri) olmak üzere iki değer tespit edilir. Fayda yönlü kriterler için $a_{ij} > a_{Nj}$, maliyet yönlü kriterler için $a_{ij} < a_{Nj}$ şeklinde belirlenir.

İkinci Adım: Karar Matrisi Değerlerinin Bileşen Ağırlıklarına Eşlenmesi (Standart Karar Matrisinin Sağlanması)

İlk olarak, fayda yönlü bileşenler için Eşitlik 9 uygulanır.

$$C_j \in [a_{Nj}, a_{lj}] \quad (9)$$

Maliyet yönlü bileşenler için ise Eşitlik 10 uygulanır.

$$C_j \in [a_{lj}, a_{Nj}] \quad (10)$$

Karar matrisinin tüm bileşenlerinin bileşen aralığına transferi için $k-1$ noktalarının bileşen ağırlığının en küçük ve en büyük değerleri arasında aktarılmasıyla k aralığında bir sayı dizisi Eşitlik 11 ile sağlanır.

$$n_1 < n_2 \leq n_3 \leq n_4 \leq n_5 \leq n_6 \dots \leq n_{2k-1} \leq n_{2k} \quad (11)$$

Bileşen ağırlığı tüm bileşenler için sabit olup, sabit noktaları bulunmaktadır. Maksimum değer fayda (a_{lj}) ve maliyet (a_{Nj}) yönlü bileşenler için n_{2k} 'dir. Buna karşın minimum değer fayda (a_{Nj}) ve maliyet (a_{lj}) yönlü bileşenler için ise n_1 'dir. Burada ideal değerini veya anti-ideal değerinden 6 kat daha iyi olması önerilmektedir. Dolayısıyla $n_1 = 1$ ise $n_{2k} = 6$ olmalıdır. Bunun dışında, karar vericinin $n_1 = 1$ ise $n_{2k} = 9$ şeklindeki değerler kapsamında da kullanılabileceği önerilmektedir. Devamında alt aralık bileşen ağırlığına $[n_1, n_{2k}]$ eşleyen bir $f_s(x)$ fonksiyonu tanımlanmaktadır. Söz konusu $f_s(x)$ fonksiyonu Eşitlik 12'de açıklanmıştır.

$$f_s(x) = \frac{n_{2k} - n_1}{n_{lj} - a_{Nj}} \cdot x + \frac{a_{lj} \cdot n_1 - a_{Nj} \cdot n_{2k}}{a_{lj} - a_{Nj}} \quad (12)$$

Eşitlik 12'de gösterilen n_{2k} ve n_1 ideal değerini anti-ideal değere göre tercih edilme niceliğini gösteren ilişkiyi belirtmektedir. a_{lj} ve a_{Nj} sayılarının tanımlanması kriter ağırlığının değerleri ve kriter ağırlığının uç noktaları vasıtasıyla tespiti sağlanabilmektedir. Araştırma kapsamında a_{lj} ve a_{Nj} sayılarının tanımlanması kriter ağırlığının uç noktaları ile belirlenmiştir. Böylelikle matristeki tüm değerler, $[n_1, n_{2k}]$ aralığına eşlediği standartlaştırılmış karar matrisi $S = [s_{ij}]_{m \times n}$ olmak üzere $i=1,2,\dots,m$ ve $j=1,2,\dots,n$ sağlanır. Başlangıç karar matrisi (N) değerlerinin $[n_1, n_{2k}]$ kriter ağırlığına fonksiyonel olarak eşleştirilmesinin ardından $n_1 < S_{ij} < n_{2k}$ her bir "i" ve "j" için oluşturulur.

$$S = [s_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} S_{11} & S_{12} & \dots & S_{1n} \\ S_{21} & S_{22} & \dots & S_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ S_{m1} & S_{m2} & \dots & S_{mn} \end{bmatrix} \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n \quad (13)$$

Eşitlik 13'de gösterilen S matrisi değerleri $S_{ij} = f_{A_i}(C_j)$ ile sağlanmaktadır. Fayda yönlü bileşenler için $a_{xj} > a_{ij}$ şartını sağlayacak bir a_{xj} olursa $f(a_{xj}) = f(a_{ij})$ mevcuttur. Maliyet yönlü bileşenler için ise $a_{xj} < a_{ij}$ şartını sağlayacak bir a_{xj} olursa $f(a_{xj}) = f(a_{ij})$ yine mevcuttur.

Üçüncü Adım: Aritmetik ve Harmonik Ortalamalarının Ölçülmesi

n_{2k} ve n_1 değerlerinin maksimum ve minimum dizisi için aritmetik ortalama için eşitlik 14, harmonik ortalama için eşitlik 15 uygulanır.

$$A = \frac{n_1 + n_{2k}}{2} \quad (14)$$

$$H = \frac{2 \cdot n_{2k} \cdot n_1}{n_{2k} + n_1} \quad (15)$$

Dördüncü Adım: Normalize Karar Matrisinin (\hat{S}) Oluşturulması

S matrisinin değerlerinin fayda yönlü bileşenler için eşitlik 16, maliyet yönlü bileşenler için ise eşitlik 17 dikkate alınması kapsamında niceliklerin $[0,1]$ değer aralığında normalize işlemi yapılarak eşitlik 18 ile normalize karar matrisi sağlanır.

$$\hat{S}_{ij} = \frac{s_{ij}}{2A} \quad (16)$$

$$\hat{S}_{ij} = \frac{H}{2s_{ij}} \quad (17)$$

$$(\hat{S}) = [\hat{S}_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} \hat{S}_{11} & \hat{S}_{12} & \cdots & \hat{S}_{1n} \\ \hat{S}_{21} & \hat{S}_{22} & \cdots & \hat{S}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{S}_{m1} & \hat{S}_{m2} & \cdots & \hat{S}_{mn} \end{bmatrix} \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n \quad (18)$$

Eşitlik 18'in oluşturulmasında fayda yönlü bileşenler için eşitlik 19, maliyet yönlü bileşenler için ise eşitlik 20 geçerlidir.

$$0 < \frac{n_1}{2A} \leq \hat{S}_{ij} \leq \frac{H}{2n_1} < 1 \quad (19)$$

$$0 < \frac{H}{2n_{2k}} \leq \hat{S}_{ij} \leq \frac{H}{2n_1} < 1 \quad (20)$$

Beşinci Adım: Alternatif Kriter Fonksiyonlarının ($V(A_i)$) Tespit Edilmesi

Eşitlik 21 ile ($V(A_i)$)' ler belirlenir. Sonrasında ise bulunan değerler azalan durumuna göre karar alternatiflerinin performansları çoktan aza doğru sıralanır.

$$V(A_i) = w_1 \cdot \hat{S}_{i1} + w_2 \cdot \hat{S}_{i2} + \dots + w_n \cdot \hat{S}_{in} \quad (21)$$

4. BULGULAR

Araştırmada ilk olarak MEREK yöntemi kapsamında FSI bileşenlerine önemlilik derecesi hesaplanmıştır. Buna ilişkin olarak birinci adım olarak eşitlik 1 ile karar matrisi oluşturularak Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Karar Matrisi

Ülkeler	Almanya	ABD	İngiltere	İtalya	Fransa	Japonya	Kanada	Maksimum
UG1	2,3	4,3	3,5	5,1	3,5	1,8	2,8	5,1
UG2	2,3	7,3	5,8	4,9	1,9	2,6	2,5	7,3
UG3	4	6,5	6,1	4,3	6,4	2,5	2,2	6,5
EG1	1,8	2,1	5,2	5,7	4,2	3,7	2	5,7
EG2	2,5	3,7	3,5	2,3	3	1,9	2,3	3,7
EG3	2	1,8	2,5	2,4	2,1	2,9	1,1	2,9
PG1	0,5	3,5	3,2	2,8	0,9	0,5	0,5	3,5
PG2	2	2,7	2,6	3,7	1,8	1,8	2,3	3,7

PG3	0,8	4,4	2,1	0,9	1,2	3	1,3	4,4
SK1	2,1	5	3,6	5,2	3,9	5,7	2	5,7
SK2	4	2,3	1,7	4,5	2,7	3,2	2,2	4,5
SK3	0,5	1	1,7	3,4	0,9	2,6	0,5	3,4

Yöntemin ikinci adımında ise karar matrisindeki değerlerin eşitlik 3 ile normalize değerleri hesaplanarak Tablo 8’de belirtilmiştir.

Tablo 8: Normalize Değerler

Ülkeler	Almanya	ABD	İngiltere	İtalya	Fransa	Japonya	Kanada
UG1 (Maliyet Yönlü)	0,45098	0,843137	0,686275	1	0,686275	0,352941	0,54902
UG2 (Maliyet Yönlü)	0,315068	1	0,794521	0,671233	0,260274	0,356164	0,342466
UG3 (Maliyet Yönlü)	0,615385	1	0,938462	0,661538	0,984615	0,384615	0,338462
EG1 (Maliyet Yönlü)	0,315789	0,368421	0,912281	1	0,736842	0,649123	0,350877
EG2 (Maliyet Yönlü)	0,675676	1	0,945946	0,621622	0,810811	0,513514	0,621622
EG3 (Maliyet Yönlü)	0,689655	0,62069	0,862069	0,827586	0,724138	1	0,37931
PG1 (Maliyet Yönlü)	0,142857	1	0,914286	0,8	0,257143	0,142857	0,142857
PG2 (Maliyet Yönlü)	0,540541	0,72973	0,702703	1	0,486486	0,486486	0,621622
PG3 (Maliyet Yönlü)	0,181818	1	0,477273	0,204545	0,272727	0,681818	0,295455
SK1 (Maliyet Yönlü)	0,368421	0,877193	0,631579	0,912281	0,684211	1	0,350877
SK2 (Maliyet Yönlü)	0,888889	0,511111	0,377778	1	0,6	0,711111	0,488889
SK3 (Maliyet Yönlü)	0,147059	0,294118	0,5	1	0,264706	0,764706	0,147059

MEREK yönteminin üçüncü adımında eşitlik 4 ile karar alternatiflerinin (ülkelerin) toplam performans değerleri (S_i) hesaplanmıştır. Sonrasında eşitlik 5 ile tüm kriterlerin (bileşenlerin) değeri çıkartılarak ülkelerin performanslarındaki değişiklikler (S'_{ij}) ölçülmüştür. Bu bağlamda S_i ve S'_{ij} değerleri Tablo 9’da belirtilmiştir.

Tablo 9: S_i ve S'_{ij} Nicelikleri

Ülkeler	ABD	Almanya	Arjantin	Avusturalya	Brezilya	Çin	Endonezya	
(S_i)	2,388303	1,352049	1,534423	1,476685	2,073789	2,144840	2,468942	
(S'_{ij})	UG1	2,312402	1,306903	1,449779	1,476685	2,025306	2,014799	2,416836
	UG2	2,276244	1,352049	1,483565	1,381224	1,888415	2,01601	2,373823
	UG3	2,342717	1,053199	1,46252	1,381224	1,841106	1,956733	2,271202
	EG1	2,276478	1,053199	1,514433	1,476685	2,034644	2,092918	2,37608
	EG2	2,276478	1,053199	1,514433	1,476685	2,034644	2,092918	2,37608
	EG3	2,353604	1,220362	1,501904	1,432502	2,032367	2,14484	2,383294
	PG1	2,191551	1,352049	1,514916	1,424376	1,886582	1,886276	2,288896
	PG2	2,330181	1,26702	1,455314	1,476685	1,978842	2,056701	2,427853
	PG3	2,218142	1,352049	1,360716	1,026559	1,895462	2,09896	2,359977
	SK1	2,292177	1,317563	1,4301	1,455494	2,024908	2,14484	2,37608
	SK2	0,829502	0,275784	0,357744	0,375345	0,705524	0,763065	0,865452
SK3	-0,18693	-1,28814	-1,027937	-0,97991	-0,34881	-0,27041	-0,1445	

Yöntemin 5’inci adımında mutlak sapmalarının toplamı eşitlik 6 (E_j), son adımda ise eşitlik 7 ile FSI bileşenlerinin önemlilik dereceleri (w_j) belirlenerek ilgili değerler Tablo 10’da açıklanmıştır.

Tablo 10. E_j ve w_j Değerleri

Bileşenler		Ağırlık (w_j)	Sıralama
UG1	0,064916	0,013126	8
UG2	0,094353	0,019079	7

UG3	0,249425	0,050435	4
EG1	1,223596	0,24742	3
EG2	0,197746	0,039986	5
EG3	0,097228	0,01966	6
PG1	1,445699	0,292331	2
PG2	0,010995	0,002223	11
PG3	0,019933	0,004031	9
SK1	1,515662	0,306478	1
SK2	0,016921	0,003422	10
SK3	0,00895	0,00181	12
(E_j)	4,945425		

Tablo 10 incelendiğinde, ülkelere göre kırılabilirlik açısından önemlilik derecesi en fazla olan bileşenin SK1 (demografik baskılar), en az önemli olanın ise SK3 (dış müdahaleler) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bileşenlerin ortalama önemlilik dereceleri hesaplanmış ve yalnızca EG1, PG1 ve SK1 bileşenlerinin ortalama değerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Tablo 10'a göre, önemlilik derecesinin çok olması bakımından özellikle SK1, PG1 ve EG1 bileşenlerinin diğer bileşenler arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bunların dışında, SK1, PG1 ve EG1 bileşenlerinin önemlilik derecelerinin diğer bileşenlere kıyasla çok olması, ülkelerin ayrı olarak SK1, PG1 ve EG1 bileşen değerleri arasındaki farklılıkların, ülkelerin yine ayrı olarak diğer bileşenler arasındaki farklılıklardan fazla olduğu anlamına gelmektedir.

Bulgular açısından ikinci olarak MEREK tabanlı RAFSI yöntemi ile ülkelerin kırılabilirlik performansları hesaplanmıştır. Bu bağlamda RAFSI yöntemi kapsamında eşitlik 8 ile karar matrisi oluşturulur. Söz konusu karar matrisi daha öncesinden Tablo 4'de gösterilmiştir. Ardından yöntemin ikinci adımında ilk olarak karar matrisi değerleri üzerinden ideal ve anti ideal değerleri bileşenler maliyet yönlü olduğundan dolayı eşitlik 10 ile hesaplanır. Buna ilişkin olarak ideal ve anti-ideal değerler Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Bileşenlerin İdeal ve Anti İdeal Tanımlaması

Bileşenler	Bileşen Yönü	İdeal Değerler	Anti-İdeal Değerler	Tanımlama
UG1	Min.	1,8	5,1	UG1 ∈ [1,8, 5,1]
UG2	Min.	1,9	7,3	UG2 ∈ [1,9, 7,3]
UG3	Min.	2,2	6,5	UG2 ∈ [1,9, 7,3]
EG1	Min.	1,8	5,7	EG1 ∈ [1,8, 5,7]
EG2	Min.	1,9	3,7	EG2 ∈ [1,9, 7,3]
EG3	Min.	1,1	2,9	EG3 ∈ [1,1, 2,9]
PG1	Min.	0,5	3,5	PG1 ∈ [0,5, 3,5]
PG2	Min.	1,8	3,7	PG2 ∈ [1,8, 3,7]
PG3	Min.	0,8	4,4	PG3 ∈ [0,8, 4,4]
SK1	Min.	2	5,7	SK1 ∈ [2, 5,7]
SK2	Min.	1,7	4,5	SK2 ∈ [1,7, 4,5]
SK3	Min.	0,5	3,4	SK3 ∈ [0,5, 3,4]

İkinci olarak bileşenlerin standart değerleri tespit edilir. İdeal değerlerin uzman görüşleri alınarak ve buna bağlı olarak anti-ideal değerden 6 kat daha iyi olduğu kabul edilerek eşitlik 11, eşitlik 12 ve eşitlik 13 ile bileşenlerin standart değerleri Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Bileşenlerin Standart Değerleri

Ülkeler	Almanya	ABD	İngiltere	İtalya	Fransa	Japonya	Kanada
UG1	1,757576	4,787879	3,575758	6	3,575758	1	2,515152
UG2	1,37037	6	4,611111	3,777778	1	1,648148	1,555556
UG3	3,093023	6	5,534884	3,44186	5,883721	1,348837	1
EG1	1	1,384615	5,358974	6	4,076923	3,435897	1,25641
EG2	2,666667	6	5,444444	2,111111	4,055556	1	2,111111
EG3	3,5	2,944444	4,888889	4,611111	3,777778	6	1
PG1	1	6	5,5	4,833333	1,666667	1	1
PG2	1,526316	3,368421	3,105263	6	1	1	2,315789
PG3	1	6	2,805556	1,138889	1,555556	4,055556	1,694444
SK1	1,135135	5,054054	3,162162	5,324324	3,567568	6	1
SK2	5,107143	2,071429	1	6	2,785714	3,678571	1,892857
SK3	1	1,862069	3,068966	6	1,689655	4,62069	1

RAFSI yönteminin üçüncü adımında aritmetik ortalama değeri eşitlik 14, harmonik ortalama değeri ise eşitlik 15 ile tespit edilerek ilgili aritmetik ve harmonik ortalama değerler Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13: Aritmetik ve Harmonik Ortalamaların Belirlenmesi

Ortalamalar	Hesaplar
Aritmetik Ortalama	$A = \frac{1+6}{2} = 3,5$
Harmonik Ortalama	$H = \frac{2}{\frac{1}{6} + \frac{1}{1}} = 1,71$
$n_1=1, n_{2k}=6$	

Dördüncü adımda ise normalize karar matrisi değerleri eşitlik 17, eşitlik 18 ve eşitlik 20 ile hesaplanır. Buna ilişkin olarak hesaplanan normalize değerler Tablo 14'de açıklanmıştır.

Tablo 14: Normalize Değerler

Ülkeler	Almanya	ABD	İngiltere	İtalya	Fransa	Japonya	Kanada
UG1	0,486466	0,178576	0,23911	0,1425	0,23911	0,855	0,33994
UG2	0,623919	0,1425	0,185422	0,226324	0,855	0,518764	0,549643
UG3	0,276429	0,1425	0,154475	0,248412	0,145316	0,633879	0,855
EG1	0,855	0,6175	0,159545	0,1425	0,209717	0,248843	0,68051
EG2	0,320625	0,1425	0,157041	0,405	0,210822	0,855	0,405
EG3	0,244286	0,290377	0,174886	0,185422	0,226324	0,1425	0,855
PG1	0,855	0,1425	0,155455	0,176897	0,513	0,855	0,855
PG2	0,560172	0,253828	0,275339	0,1425	0,855	0,855	0,369205
PG3	0,855	0,1425	0,304752	0,750732	0,549643	0,210822	0,50459
SK1	0,753214	0,169171	0,270385	0,160584	0,239659	0,1425	0,855
SK2	0,167413	0,412759	0,855	0,1425	0,306923	0,232427	0,451698
SK3	0,855	0,459167	0,278596	0,1425	0,50602	0,185037	0,855

Yöntemin son adımında ise eşitlik 21 ile ülkelerin kriter fonksiyonları ($V(A_i)$ = Ülkelerin kırılgnlık performansları) hesaplanır. Bu anlamda ülkelerin kırılgnlık performansları Tablo 15'de açıklanmıştır.

Tablo 15: Ülkelerin Kırılgnlık Performans Değerleri ve Değerlerin Sıralaması

Ülkeler	Almanya	ABD	İngiltere	İtalya	Fransa	Japonya	Kanada
UG1	0,006386	0,002344	0,003139	0,001871	0,003139	0,011223	0,004462

UG2	0,011904	0,002719	0,003538	0,004318	0,016312	0,009897	0,010487
UG3	0,013942	0,007187	0,007791	0,012529	0,007329	0,03197	0,043122
EG1	0,211544	0,152782	0,039475	0,035257	0,051888	0,061569	0,168372
EG2	0,01282	0,005698	0,006279	0,016194	0,00843	0,034188	0,016194
EG3	0,004803	0,005709	0,003438	0,003645	0,00445	0,002802	0,01681
PG1	0,249943	0,041657	0,045444	0,051712	0,149966	0,249943	0,249943
PG2	0,001245	0,000564	0,000612	0,000317	0,001901	0,001901	0,000821
PG3	0,003446	0,000574	0,001228	0,003026	0,002215	0,00085	0,002034
SK1	0,230843	0,051847	0,082867	0,049215	0,07345	0,043673	0,262038
SK2	0,000573	0,001412	0,002925	0,000488	0,00105	0,000795	0,001545
SK3	0,001547	0,000831	0,000504	0,000258	0,000916	0,000335	0,001547
TOPLAM	0,748996	0,273325	0,197241	0,178830	0,321046	0,449145	0,777375
Ortalama	0,420851						
Sıralama	2	5	6	7	4	3	1

Tablo 15 değerlendirildiğinde, ülkelerin kırılğanlık performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya olarak sıralanmıştır. Özellikle Kanada ve Almanya'nın kırılğanlık performanslarının çok olması açısından diğer ülkeleri ile belirgin farklılıkları bulunmaktadır. Ayrıca ülkelerin ortalama kırılğanlık performansları belirlenmiştir. Ortalama kırılğanlık performansın üstünde performansa sahip olan ülkelerin Kanada, Almanya ve Japonya olduğu gözlenmiştir. Bunların dışında, kırılğanlık performansının fazla olması bakımından Kanada ve Almanya'nın, söz konusu kırılğanlık performansının az olması açısından ise İngiltere ve İtalya'nın diğer ülkeler arasında belirgin farklılıklar dikkat çekicidir.

Araştırmada yöntem bakımından MEREC tabanlı RAFSI yönteminin duyarlılık analizi yapılmıştır. Bu bağlamda ÇKKV literatürü değerlendirildiğinde, duyarlılık analizi için aynı veriler ile farklı kriter ağırlıklandırma yöntemleri uygulanarak tespit edilen değerler ilgili ÇKKV yönteminde kullanılabilir. Sonrasında ise farklı kriter ağırlıklandırma yöntemleri uygulanarak tespit edilen değerler ilgili ÇKKV yöntemine istinaden hesaplanan değerler sıralanarak duyarlılık analizi oluşturulur (Gigovič, 2016: 24). Buna göre, araştırmada duyarlılık analizi için MEREC kriter ağırlıklandırma yöntemi haricinde ülkelere ait FSI bileşenlerin değerleri nesnel kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden olan ENTROPİ, CRITIC, SD (Standart Sapma) ve İVP (İstatistiksel Varyans Prosedürü) ile hesaplanmıştır. Bu kapsamda, duyarlılık analizi için ilk olarak MEREC yöntemi haricinde TPI kriterlerin (bileşenlerin) önemlilik dereceleri objektif özelliği olan ve literatüre göre sıklıkla faydalanan ENTROPİ, CRITIC, İstatistiksel Varyans Prosedürü (İVP) ve SD (Standart Sapma) yöntemleri ile ölçülmüştür. Ölçülen ilgili yöntemlere göre belirlenen önemlilik dereceleri ve sıralamalar Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16: FSI bileşenlerinin ENTROPİ, CRITIC, İVP ve SD Yöntemlerine Göre Sıralanması

Yöntem	Bileşenler	wj	Sıralama	Yöntem	Bileşenler	wj	Sıralama
ENTROPİ	UG1	0,027823	9	CRITIC	UG1	0,075298	12
	UG2	0,064966	5		UG2	0,080759	11
	UG3	0,038981	7		UG3	0,095751	10
	EG1	0,049053	6		EG1	0,104907	9
	EG2	0,013932	12		EG2	0,173852	3
	EG3	0,343571	1		EG3	0,208772	1
	PG1	0,162374	2		PG1	0,133518	5
	PG2	0,01709	11		PG2	0,127143	7
	PG3	0,097997	4		PG3	0,12806	6
	SK1	0,03526	8		SK1	0,111532	8

Yöntem	Bileşenler	w _j	Sıralama	Yöntem	Bileşenler	w _j	Sıralama
İVP	UG1	0,062218	7	SD	UG1	0,07531	11
	UG2	0,210041	1		UG2	0,08456	5
	UG3	0,156968	2		UG3	0,0918	2
	EG1	0,122253	3		EG1	0,089325	3
	EG2	0,021634	10		EG2	0,081415	7
	EG3	0,015833	12		EG3	0,06965	12
	PG1	0,092839	5		PG1	0,101193	1
	PG2	0,021566	11		PG2	0,077008	10
	PG3	0,083898	6		PG3	0,080164	8
	SK1	0,104099	4		SK1	0,086882	4
	SK2	0,049183	9		SK2	0,078914	9
	SK3	0,059466	8		SK3	0,08378	6

Tablo 16 analiz edildiğinde, ülkelerin FSI bileşenlerinin ENTROPİ, CRITIC, İVP ve SD tabanlı RAFSI yöntemlerine göre sıralamalarının birbirlerinden farklı olduğu değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu değerlere göre, ülkelerin FSI kapsamında kırılğanlık performansları Tablo 17’de hesaplanarak sıralanmıştır.

Tablo 17: ENTROPİ, CRITIC, İVP ve SD Tabanlı RAFSI Yöntemi ile Ülkelerin Kırılğanlık Performans Sıralamaları

Ülkeler	MEREC Tabanlı RAFSI		ENTROPİ Tabanlı RAFSI		CRITIC Tabanlı RAFSI		İVP Tabanlı RAFSI		SD Tabanlı RAFSI	
	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
Almanya	0,7489959	2	0,56244	2	0,851226	2	0,620714	2	0,582742	2
ABD	0,2733247	5	0,26635	5	0,421171	6	0,242457	5	0,256694	6
İngiltere	0,1972408	6	0,221461	7	0,446897	5	0,236446	7	0,262753	5
İtalya	0,17883	7	0,236306	6	0,379864	7	0,239195	6	0,237482	7
Fransa	0,3210458	4	0,388986	3	0,613853	4	0,433369	4	0,404559	4
Japonya	0,4491452	3	0,363264	4	0,706864	3	0,465606	3	0,483696	3
Kanada	0,7773751	1	0,752309	1	1,005628	1	0,668038	1	0,64084	1

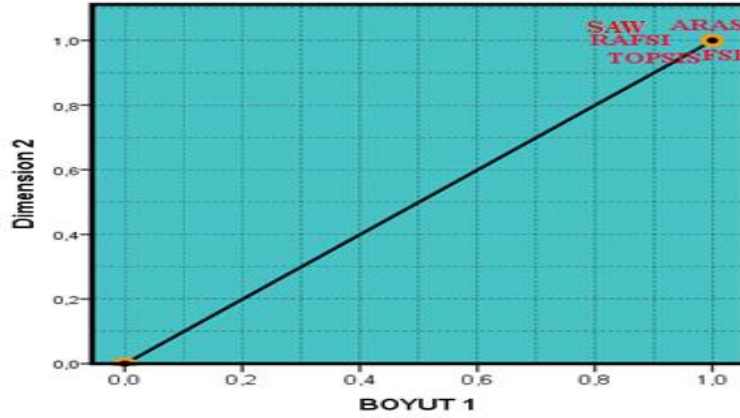
Tablo 17 incelendiğinde, MEREC tabanlı RAFSI yöntemi ile hesaplanan ülkelerin kırılğanlık performanslarının sıralamalarının, ENTROPİ, CRITIC, İVP ve SD tabanlı RAFSI metotlarıyla ölçülen ülkelerin kırılğanlık performanslarının sıralamalarının birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Buna istinaden duyarlılık analizine istinaden MEREC tabanlı RAFSI yönteminin FSI kapsamında ülkelerin kırılğanlık performanslarının ölçülmesinde duyarlı olduğu değerlendirilebilir. Söz konusu bu performans sıralama farklılıkları MEREC tabanlı RAFSI yöntemi haricinde MEREC tabanlı diğer ÇKKV yöntemleri arasında da gerçekleşmiştir.

Araştırmada ayrıca ülkelerin kırılğanlık performansları MEREC tabanlı TOPSIS, ARAS, ve SAW yöntemleri ile ölçülerek sıralanmıştır. ÇKKV literatüründe söz konusu yöntemlerden karar alternatiflerinin performanslarının ölçülmesinde ve karar verme problemlerinde çoğunlukla yararlanıldığı gözlenmiştir. Bu amaçla ülkelerin söz konusu yöntemlere göre kırılğanlık performans değerleri ve değerlerin sıralamaları Tablo 18’de belirtilmiştir.

Tablo 18: Yöntemlere Göre Ülkelerin Kırılgnlık Performans Değerleri ve Değerlerin Sıralamaları

Ülkeler	FSI		MEREC-RAFSI		MEREC-TOPSIS		MEREC-ARAS		MERE-SAW	
	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama
Almanya	24,8	2	0,748996	2	0,959102	2	0,936178	2	0,935905	2
ABD	44,6	6	0,273325	5	0,336505	5	0,43597	5	0,442154	5
İngiltere	41,5	5	0,197241	6	0,267259	6	0,367492	6	0,370163	6
İtalya	45,2	7	0,17883	7	0,187163	7	0,330612	7	0,334311	7
Fransa	32,5	4	0,321046	4	0,639942	3	0,51197	4	0,51247	4
Japonya	32,2	3	0,449145	3	0,591757	4	0,646071	3	0,644592	3
Kanada	21,7	1	0,777375	1	0,973679	1	0,958164	1	0,956226	1

Tablo 18 incelendiğinde, ülkelerin FSI değerlerinin sıralamalarının MEREC tabanlı diğer ÇKKV yöntemleriyle hesaplanan kırılgnlık performans değerleri sıralamalarının birbirlerine benzer olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın ülkelerin FSI değerlerinin sıralamalarının, ülkelerin MEREC tabanlı diğer ÇKKV yöntemleri ile tespit edilen kırılgnlık performans sıralamalarının hiçbirisiyle tamamen tutarlılık göstermediği, fakat söz konusu sıralamaların birbirlerine benzer olduğu tespit edilmiştir. Tablo 10’da belirtilen değerlere istinaden ayrıca FSI ve MEREC tabanlı RAFSI, TOPSIS, ARAS ve SAW yöntemlerine göre hesaplanan ülkelerin kırılgnlık performans değerleri arasında ayırım uzaklıkları görseli oluşturularak söz konusu görsel Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Yöntemlerin Ayırım Analizi

Şekil 1 incelendiğinde, FSI değerlerinin MEREC tabanlı diğer yöntemler (RAFSI, ARAS, TOPSIS, SAW) ile tespit edilen değerlere olan ayırım uzaklıklarının olmadığı ve yöntemlerin tek bir noktada toplandığı bulgusuna erişilmiştir. Buna bağlı olarak FSI ile tespit edilen ülkelerin performans değerleri ile MEREC tabanlı RAFSI ve diğer MEREC tabanlı ÇKKV yöntemleri ile anlamlı ilişkiler olduğu çıkarımı sağlanmıştır. Buna göre, yöntemler kapsamında hesaplanan performans değerleri ve performans sıralamaları normal dağılım gösterdiği için söz konusu performans değerleri ve performans sıralamaları arasındaki Pearson korelasyon katsayı değerleri Tablo 19’da açıklamıştır.

Tablo 19: Yöntemler Arası Korelasyon Değerleri

Değerler Açısından					
Yöntemler	FSI	RAFSI	TOPSIS	ARAS	BTA
FSI	1				
RAFSI	-0,937**	1			
TOPSIS	-0,980**	0,959**	1		
ARAS	-0,950**	0,999**	0,968**	1	
BTA	-0,948**	0,999**	0,968**	0,999**	1

Sıralamalar Açısından					
Yöntemler	FSI	RAFSI	TOPSIS	ARAS	BTA
FSI	1				
RAFSI	0,964**	1			
TOPSIS	0,929**	0,964**	1		
ARAS	0,964**	0,999**	0,964**	1	
BTA	0,964**	0,999**	0,964**	0,964**	1

**p<.01, *p<.05

Tablo 19 değerlendirildiğinde, FSI haricinde diğer yöntemler arasındaki ilişki değerlerinin hepsinin anlamlı (**p<.01) ve çok yüksek olduğu gözlenmiştir. FSI literatüründe kırılğanlık açısından en az puanı (karar alternatifi) olan ülkenin en yüksek kırılğanlık performansına sahip olduğu anlamına geldiğinden dolayı FSI'nın diğer tüm yöntemler ile olan ilişkileri anlamlı (**p<.01), negatif yönlü ve çok yüksektir. Aynı zamanda yöntemler arası ülkelerin kırılğanlık performanslarının sıralamaları arasında da anlamlı (**p<.01), çok yüksek ve pozitif yönlü ilişkiler olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak yöntem bakımından duyarlılık, ayırım ve korelasyon katsayısı analizlerinin bulguları değerlendirildiğinde, FSI'nın başta MEREC tabanlı RAFSI yöntemi olmak üzere diğer MEREC tabanlı diğer ÇKKV yöntemleri ile açıklanabileceği düşünülmüştür.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kırılğanlık konusunda ülkelerin faaliyetleri, ülkelerin sosyal, politik, uyumsal ve ekonomik boyutlar ile ilgili olarak karar destek sistemlerinin etkin, etkili ve verimli olarak sağlamasında büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda ülkeler, kırılğanlık ile ilgili olarak elde ettikleri stratejiler ve politikalar sayesinde söz konusu boyutların gelişimine katkı sağlayıp gelişimlerini iyileştirebilmektedir. Özellikle büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin kırılğanlık performansları sayesinde oluşturdukları karar destek sistemleri, küresel ekonomiyi ve diğer ülkelerin kırılğanlık sistemlerini etkileyebilmektedirler. Dolayısıyla büyük ekonomilerin kırılğanlık performanslarının ölçümü önemli olduğu düşünülebilir. Bu açıdan araştırmada, dünyanın en büyük ekonomilerine sahip G7 ülkelerinin kırılğanlık performansları MEREC tabanlı RAFSI yöntemi ile hesaplanmıştır.

Araştırmada ilk olarak 12 FSI bileşeninin önemlilik dereceleri MEREC yöntemi ile ölçülmüştür. Bulgulara göre, ülkelere göre en önemli FSI bileşeninin SK1 (demografik baskılar), en az önemli olanın ise SK3 (dış müdahaleler) olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında, FSI bileşenlerinin önemlilik derecelerinin ortalama değeri hesaplanmış ve ortalama değerden fazla olan bileşenlerin SK1 (demografik baskılar), PG1 (devletin meşruiyeti) ve EG1 (ekonomik gerileme) olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak SK1 (demografik baskılar), PG1 (devletin meşruiyeti) ve EG1 (ekonomik gerileme) bileşenlerinin önemlilik derecelerinin fazla olması açısından diğer FSI bileşenleri arasında belirgin farklılıklar tespit edilmiştir. Bu durum, önemlilik derecesi fazla olan üç FSI bileşeninin ülkeler açısından farklılıklarının, diğer bileşenlerin ülkeler açısından farklılıklardan daha fazla olduğunu göstermektedir.

Araştırmada ikinci olarak ise ülkelerin kırılğanlık performansları MEREC tabanlı RAFSI yöntemi ile ölçülmüştür. Bu ölçüme göre ülkelerin kırılğanlık performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya olarak sıralanmıştır. Ortalama kırılğanlık performansın üstünde performansa sahip olan ülkelerin Kanada, Almanya ve Japonya olduğu gözlenmiştir. Özellikle Kanada ve Almanya'nın kırılğanlık performanslarının çok olması açısından diğer ülkeleri ile belirgin farklılıkların olduğu bulgusuna erişilmiştir.

Araştırmada son olarak yöntem açısından MEREC tabanlı RAFSI yönteminin duyarlılık analizi bakımından ülkelerin kırılğanlık performansları ENTROPİ, CRITIC, İVP ve SD tabanlı RAFSI yöntemi ile ölçülerek ölçülen değerler sıralanmıştır. Bu sonuca göre, MEREC, ENTROPİ, CRITIC,

İVP ve SD tabanlı RAFSI yöntemleri ile ölçülen ülkelerin kırılabilirlik performans değerlerinin sıralamalarının arasında değişiklikler olduğu belirlenmiştir. Yöntem kapsamında ayrıca ülkelerin kırılabilirlik performans değerleri MEREC tabanlı TOPSIS, ARAS ve SAW yöntemleri ile ölçülerek sıralanmıştır. Ardından FSI, MEREC tabanlı RAFSI, ARAS ve SAW yöntemlerinin ayırım uzaklıkları görsel olarak hazırlanmıştır. Söz konusu görsel incelendiğinde, FSI, MEREC tabanlı RAFSI, ARAS ve SAW yöntemlerinin aynı noktada toplandığı ve buna bağlı olarak FSI, MEREC tabanlı RAFSI, ARAS ve SAW yöntemleri arasında kuvvetli ve anlamlı ilişkiler olacağı değerlendirilerek yöntemler arasında korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Bulgulara göre, hem yöntemler kapsamında tespit edilen ülkelerin kırılabilirlik performans değerleri, hem de ülkelerin ilgili ÇKKV yöntemler kapsamında ülkelerin kırılabilirlik performans değerlerinin sıralamaları arasında anlamlı, pozitif yönde ve çok güçlü ilişkiler gözlenmiştir. Dolayısıyla duyarlılık, ayırım ve korelasyon analizlerine göre ülkelerin FSI kapsamında kırılabilirlik performansları MEREC tabanlı RAFSI, ARAS ve SAW yöntemleri ile açıklanabileceği sonucuna varılmıştır.

Literatür incelendiğinde, ilk olarak FSI (FFP, 2021) literatüründe G7 ülkelerinin kırılabilirlik performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere, ABD ve İtalya, mevcut araştırmada ise bu sıralama performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki araştırmada Kanada, Almanya, Japonya, Fransa ve İtalya'nın kırılabilirlik performans sıralamaları tutarlılık göstermiştir. İkinci olarak FSI (FFP, 2021) literatüründe G7 ülkelerin ortalama kırılabilirlik performansından fazla kırılabilirlik performansına sahip olan ülkelerin Kanada, Almanya, Japonya ve Fransa, mevcut araştırmadaki ülkelerin ortalama kırılabilirlik performansından fazla performansına sahip olan ülkelerin ise Kanada, Almanya ve Japonya olarak sıralanmıştır.

Öneriler kapsamında ilk olarak genel anlamda ülkeler kırılabilirlik performanslarını artırmaları ve böylelikle küresel ekonomiye olan katkılarının daha fazla olması için MEREC yöntemine göre önemlilik derecesi diğer bileşenlere göre fazla olan SK1 (demografik baskılar), PG1 (devletin meşruiyeti) ve EG1 (ekonomik gerileme) ile ilgili olarak yöntemler ve faaliyetler gerçekleştirebileceği düşünülmüştür. İkinci olarak kırılabilirlik performansı ve gelişme ilişkisi bakımından ortalama kırılabilirlik performans değerinden düşük kırılabilirlik performansına sahip olan Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya'nın yine küresel ekonomiye olan katkılarının daha fazla olması için kırılabilirlik performanslarını artırmaları gerektiği değerlendirilmiştir. Öte yandan gelecek çalışmalarda sadece G7 grubu ülkelerinin değil, bölgesel anlamda özellikle ekonomik organizasyonlara üye olan ülkelerin kırılabilirlik performansları ölçülerek ülkelerin kırılabilirlik performansları daha detaylı olarak analiz edilebilir. Bunların yanında, ülkelerin kırılabilirlik performanslarının daha içerikli olarak belirlenmesi açısından FSI bileşenlerinin sayısı daha da çok artırılabilir ya da her ülkeye özgü FSI bileşenleri sağlanabilir. Yöntem olarak incelendiğinde ise farklı kriter ağırlıklandırma (CILOS, IDOCRIW, LINMAP, BAYES, FANMA vb.) tabanlı daha güncel ve yeni olan farklı ÇKKV yöntemleri (MAIRCA, MARCOS, OPA, WEDBA, LMAW ve DNMA) ile ülkelerin kırılabilirlik performansları ölçülerek yöntemler bakımından belirlenen değerlere göre ülkelerin performans sıralamaları arasındaki tutarlılıklar ve benzersizlikler tartışılabilir.

Etik Beyan

Bu çalışmadaki veriler, açık kaynaklı olduğundan ve çalışma deney ve gözleme dayanmadığından dolayı çalışma için etik kuruluna başvurulmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmada yazar tüm çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Afful-Dadzie, E., Nabareseh, S., Afful-Dadzie, A. ve Oplatková, Z. K. (2014). A Fuzzy TOPSIS Framework for Selecting Fragile States for Support Facility. *Qual Quant*, 1-24. DOI:10.1007/s11135-014-0062-3.
- Alam ve Alam, T. (2022). Organized Crime in Fragile States: Trends from Top Ranked States. *SSRN*, 1-10. DOI:10.2139/ssrn.4237178.
- Alossta, A. ve Elmansouri, O. ve Badi, I. (2021). Resolving A Location Selection Problem by Means of An Integrated AHP-RAFSI Approach. *Reports in Mechanical Engineering*, 2(1), 135-142.
- Amorós, J. E., Ciravegna, L., Madokovic, V. ve Stenholm, P. (2019). Necessity or Opportunity? The Effects of State Fragility and Economic Development on Entrepreneurial Efforts. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 43(4), 725-750.
- Ansar, A., Flyvbjerg, B., Budzier, A. ve Lunn, D. (2016). Does Infrastructure Investment Lead to Economic Growth or Economic Fragility? Evidence from China. *Oxford Review of Economic Policy*, 32(3), 360–390.
- Argyriades, D. ve Kim, P. S. (2019). Fragility and Sustainability: Two Conflicting Major Challenges of This Twenty-First Century. *Mercados y Negocios*(39), 31-64.
- Ayçin, E. ve Arsu, T. (2022). Sosyal Gelişme Endeksine Göre Ülkelerin Değerlendirilmesi: MEREC ve MARCOS Yöntemleri ile Bir Uygulama. *İzmir Yönetim Dergisi*, 2(2), 75-88.
- Bertocchi, G. ve Guerzoni, A. (2011). The Fragile Definition of State Fragility. *Rivista italiana degli Economisti*, 16(2), 339-356.
- Bloise, G., Reichlin, P. ve Tirelli, M. (2013). Fragility of Competitive Equilibrium with Risk of Default. *Review of Economic Dynamics*, 16(2), 271-295.
- Božanić, D., Milić, A., Tešić, D., Saġabun, W. ve Pamučar, D. (2021). D Numbers – FUCOM – Fuzzy RAFSI Model for Selecting The Group of Construction Machines for Enabling Mobility. *FACTA UNIVERSITATIS: Series: Mechanical Engineering*, 19(3), 447-471.
- Brinkerhoff, D. W. (2010). Developing Capacity In Fragile States. *Public Administration and Development*(30), 66–78.
- Carlsen, L. ve Bruggemann, R. (2017). Fragile State Index: Trends and Developments. A Partial Order Data Analysis. *Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, 133(1), 1-14.
- Cheng, L. X., J., Wan, S. ve Zhao, Z. (2022). Does Institutional Fragility Affect Innovation Investment? *Chinese Management Studies*, 16(3), 589-608.

Altıntaş, F.F. (2023) Kırılganlık Performanslarının MEREC tabanlı RAFSI Yöntemi ile Analizi: G7 Grubu Ülkeleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 464-490.

- Çuhadar, P. (2019). Kırılgan Devlet ve Zorunlu Göç İlişisini Suriye Üzerinden Okumak. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 28-49.
- Degryse, H., Elahi, M. A. ve Penas, M. F. (2013). *Determinants of Banking System Fragility: A Regional Perspective*. Frankfurt: European Central Bank.
- Demir, G. (2021). Özel Sermayeli Mevduat Bankalarında Performans Analizi:SWARA-RAFSI Bütünleşik Model Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(4), 1359-1382.
- Deveci, M., Gokasar, I., Pamucar, D., Chen, Y. ve Coffman, D. (2023). Sustainable E-Scooter Parking Operation in Urban Areas Using FUZZY Dombi Based RAFSI Model. *Sustainable Cities and Society*, 91, 1-19.
- Ficek, R. (2022). The Idea of A Fragile State: Emergence, conceptualization, and Application in International Political Practice. *International Relations*, 2(11), 1-10.
- Fund For Peace (FFP). (2021). *Fragile State Index Annual Report*. Washington: Fund For Peace .
- Gigovič, L., Pamučar, D., Bajič, Z. ve Milicevič, M. (2016). The Combination of Expert Judgment and GIS-MAIRCA Analysis for the Selection of Sites for Ammunition Depots. *Sustainability*, 8(232), 1-30.
- Goswami, S. S., Mohanty, S. K. ve Behera, D. K. (2022). Selection of A Green Renewable Energy Source in India with The Help of MEREC Integrated PIV MCDM Tool. *Materialstoday: Proceedings*, 52(3), 1153-1160.
- Grimm, S., Lemay-Hébert, N. ve Nay, O. (2014). ‘Fragile States’: Introducing A Political Concept. *Third World Quarterly*, 35(2), 197–209.
- Hagan, E. ve Amoah, A. (2020). Foreign Direct Investment and Economic Growth Nexus In Africa: New Evidence from The New Financial Fragility Measure. *African Journal of Economic and Management Studies*, 11(1), 1-17.
- Hezam, I. M., Mishra, A. R., Rani, P., Cavallaro, F., Saha, A., Ali, J., ve al. (2022). A Hybrid Intuitionistic Fuzzy-MEREC-RS-DNMA Method for Assessing the Alternative Fuel Vehicles with Sustainability Perspectives. *Sustainability*, s. 1-32. DOI:10.3390/su14095463.
- Hoogeveen, J. (2020). *Data Collection in Fragile States*. palgrave macmillan: New York.
- Jiao, B. (2019). Research of Environmental Assessment Model Based on Fragile State Index. *Materials Science and Engineering*(493), 1-8.
- Kabir, N. ve Worthington, A. C. (2017). The Competition Stability/Fragility Nexus:A Comparative Analysis of Islamic and Conventional Banks. *International Review of Financial Analysis*, 50, 111-128.
- Kaplan, F. ve Yapraklı, S. (2014). Ekonomik Kırılganlık Endeksi Göstergelerinin Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri:Kırılgan 12 Ülke Üzerine Panel Veri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), s. 111-121.
- Kara, K. ve Yalçın, G. C. (2022). Customs Brokerage Company Selection Problem with Hybrid Method. *Research Journal of Business and Management*, 9(4), 206-218.
- Karaçuka, M. ve Çelik, N. (2017). Kırılgan - Başarısız Devlet Olgusu ve Terörizm İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 20-41.

Altıntaş, F.F. (2023) Kırılganlık Performanslarının MEREC tabanlı RAFSI Yöntemi ile Analizi: G7 Grubu Ülkeleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 464-490.

- Kayapınar Kaya, S., Pamucar, D. ve Ayçin, E. (2022). A New Hybrid Fuzzy Multi-Criteria Decision Methodology for Prioritizing the Antivirus Mask Over COVID-19 Pandemic. *INFORMATICA*, 33(3), 545–572.
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Antucheviciene, J. (2021). Determination of Objective Weights Using a New Method Based on the Removal Effects of Criteria (MEREC). *Symmetry*, 13, 1-20.
- Kühnhausen, F. (2014). *Financial Innovation and Fragility*. München: Ludwig-Maximilians-Universität München.
- Liu, Y., Zhou, C., Li, L., Su, L. ve Zhang, Y. (2018). Fragile States Metric System: An Assessment Model Considering Climate Change. *Sustainability*, 1-29. DOI:10.3390/su10061767.
- Loayza, N. V. ve Rancière, R. (2006). Financial Development, Financial Fragility, and Growth. *Journal of Money, Credit and Banking*, 38(4), 1051–1076.
- Mališa Žižovic, Pamucar, D., Albijanic, M., Chatterjee, P. ve Pribicevic, I. (2020). Eliminating Rank Reversal Problem Using a New Multi-Attribute Model—The RAFSI Method. *mathematics*, 1-16. DOI:10.3390/math8061015.
- McLoughlin, C. (2012). *Topic Guide On Fragile States, Governance*. Birmingham: University Of Birmingham.
- Meyerhoff, D. (2021). Weak and Fragile state Related Terrorism and Entrepreneurialism. *Journal of Business Continuity & Emergency Planning*, 14(4), 378-388.
- Mike, F. ve Alper, A. E. (2021). Kırılgan Ekonomilerde Finansal Gelişme Düzeyinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 49-64.
- Mishra, A. R., Saha, A., Rani, P., Hezam, I. M., Shrivastava, R. ve Smarandache, F. (2022). An Integrated Decision Support Framework Using Single-Valued-MEREC-MULTIMOORA for Low Carbon Tourism Strategy Assessment. *IEEE ACCESS*, 10, s24411-24432.
- Mwangi, S. ve Cirella, G. T. (2022). Sustainable Development Goals, Conflict, and Fragility: Anglophone Crisis in Cameroon n: Cirella, G.T. (eds) Human Settlements. *Advances in 21st Century Human Settlements*. Singapore: Springer.
- Nesvetailova, A. (2014). Innovations, Fragility and Complexity: Understanding the Power of Finance. *Government and Opposition*, 49(Özel Yayın 3), 542-568.
- Nweke, A. C. (2021). *Transition From Fragility to Sustainable Development: Case Study of Darfur in Sudan*. Walden University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Minneapolis.
- Osaghae, E. E. (2007). Fragile States. *Dev Pract*, 17(4-5), 691–699.
- Özdağoğlu, A., Işıldak, B. ve Keleş, M. K. (2022). MEREC Tabanlı CoCoSo Yöntemiyle Uçuş Okullarının Uçak Seçimlerinin Değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 708-719.
- Özdağoğlu, A., Ustaömer, T. C. ve Keleş, M. K. (2022). Performance Evaluation in Airline Industry with Critic and MEREC based MAUT and PSI Methods. *Transport & Logistics*, 22(52), 77-92.

Altıntaş, F.F. (2023) Kırılganlık Performanslarının MEREC tabanlı RAFSI Yöntemi ile Analizi: G7 Grubu Ülkeleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 464-490.

- Pamucar, D., Badi, I. ve Stevic, Z. (2021). An Integrated FUCOM-RAFSI Model for Assessing The Potential of A New Gateway Port in Libya for Some African Landlocked Countries. *International Journal for Quality Research*, 16(2), 613–624.
- Pierros, C. (2020). Income Distribution, Structural Competitiveness and Financial Fragility of The Greek Economy. *International Review of Applied Economics*, 34(1), 50-74.
- Popović, G., Pucar, D. ve Smarandache, F. (2022). MEREC-COBRA Approach IN E-Commerce Development Strategy Selection. *Journal of Process Management and New Technologies*, 10(3-4), 66-74.
- Puška, A., Božanić, D., Mastilo, Z. ve Pamučar, D. (2023). A Model Based on MEREC-CRADIS Objective Decision-Making Methods And The Application of Double Normalization: A Case Study of The Selection of Electric Cars. *Research Square*, 1-19. 2023. DOI:10.21203/rs.3.rs-2092146/v1.
- Rashid, L. (2019). Entrepreneurship Education and Sustainable Development Goals: A literature Review and a Closer Look at Fragile States and Technology-Enabled Approaches. *Sustainability*, 1-23. DOI: 10.3390/su11195343.
- Ricardo , E., Buitrago , R., Barreto, D. ve Reyes, G. E. (2022). Are Competitiveness Rankings and Institutional Measures Helping Emerging Economies to Improve? *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 1059-5422. DOI:10.1108/CR-04-2021-0064.
- Sambo, U. (2018). Fragile State and Public Accountability: The Place of Nigeria: 2006–2017. *Lafia Journal of Economics and Management Sciences*, 3(1), 117-134.
- Seyoum, B. (2021). State Fragility and Human Development: A Study with Special Emphasis on Social Cohesion. *International Journal of Social Economics*, 48(1), 39-61.
- Shanmugasundar, G., Sapkota, G., Cep, R. ve Kalita, K. (2022). Application of MEREC in Multi-Criteria Selection of Optimal Spray-Painting Robot. *Processes*, 1-16. DOI:10.3390/pr10061172.
- Telli, A. (2020). Başarısız Devlet Terminolojisi Üzerinden Arap Baharı'nı Okumak: Libya, Mısır ve Suriye. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 1271-1285.
- Toslak, M., Aktürk, B. ve Ulutaş, A. (2022). MEREC ve WEDBA Yöntemleri ile Bir Lojistik Firmasının Yıllara Göre Performansının Değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(33), 363-372.
- Trung, D., Thinh, H. X. ve Ha, L. (2022). Comparison of The RAFSI and PIV Method in Multi-Criteria Decision Making: Application to Turning Processes. *International Journal of Metrology and Quality Engineering*, 13(14), 1-9.
- Türker, O. (2018). Kamu Harcamalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: G7 Ülkeleri Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*(27), 141-156.
- Wong, C. S. (2022). The Past, The Present, and The Future: A Bibliometric Analysis of Failed/Fragile/Collapsed State Research During 1990–2020. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 7, 1-19.

Geniştirilmiş Öz

Kırılğanlık Performanslarının MEREC Tabanlı RAFSI Yöntemi ile Analizi: G7 Grubu Ülkeleri

Kırılğanlık konusunda ülkelerin faaliyetleri, ülkelerin sosyal, politik, uyumsal ve ekonomik boyutlar ile ilgili olarak karar destek sistemlerinin etkin, etkili ve verimli olarak sağlamlasında büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda ülkeler, kırılğanlık ile ilgili olarak elde ettikleri stratejiler ve politikalar sayesinde söz konusu boyutların gelişimine katkı sağlayıp gelişimlerini iyileştirebilmektedir. Özellikle büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin kırılğanlık performansları sayesinde oluşturdukları karar destek sistemleri, küresel ekonomiyi ve diğer ülkelerin kırılğanlık sistemlerini etkileyebilmektedirler. Dolayısıyla büyük ekonomilerin kırılğanlık performanslarının ölçümü önemli olduğu düşünülebilir. Bu açıdan araştırmada, dünyanın en büyük ekonomilerine sahip G7 ülkelerinin kırılğanlık performansları MEREC tabanlı RAFSI yöntemi ile hesaplanmıştır.

Araştırmada ilk olarak 12 FSI bileşeninin önemlilik dereceleri MEREC yöntemi ile ölçülmüştür. Bulgulara göre, ülkelere göre en önemli FSI bileşeninin SK1 (demografik baskılar), en az önemli olanın ise SK3 (dış müdahaleler) olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında, FSI bileşenlerinin önemlilik derecelerinin ortalama değeri hesaplanmış ve ortalama değerden fazla olan bileşenlerin SK1 (demografik baskılar), PG1 (devletin meşruiyeti) ve EG1 (ekonomik gerileme) olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak SK1 (demografik baskılar), PG1 (devletin meşruiyeti) ve EG1 (ekonomik gerileme) bileşenlerinin önemlilik derecelerinin fazla olması açısından diğer FSI bileşenleri arasında belirgin farklılıklar tespit edilmiştir. Bu durum, önemlilik derecesi fazla olan üç FSI bileşeninin ülkeler açısından farklılıklarının, diğer bileşenlerin ülkelere açısından farklılıklardan daha fazla olduğunu göstermektedir.

Araştırmada ikinci olarak ise ülkelerin kırılğanlık performansları MEREC tabanlı RAFSI yöntemi ile ölçülmüştür. Bu ölçüme göre ülkelerin kırılğanlık performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya olarak sıralanmıştır. Ortalama kırılğanlık performansın üstünde performansa sahip olan ülkelerin Kanada, Almanya ve Japonya olduğu gözlenmiştir. Özellikle Kanada ve Almanya'nın kırılğanlık performanslarının çok olması açısından diğer ülkeleri ile belirgin farklılıkların olduğu bulgusuna erişilmiştir.

Araştırmada son olarak yöntem açısından MEREC tabanlı RAFSI yönteminin duyarlılık analizi bakımından ülkelerin kırılğanlık performansları ENTROPİ, CRITIC, İVP ve SD tabanlı RAFSI yöntemi ile ölçülerek ölçülen değerler sıralanmıştır. Bu sonuca göre, MEREC, ENTROPİ, CRITIC, İVP ve SD tabanlı RAFSI yöntemleri ile ölçülen ülkelerin kırılğanlık performans değerlerinin sıralamalarının arasında değişiklikler olduğu belirlenmiştir. Yöntem kapsamında ayrıca ülkelerin kırılğanlık performans değerleri MEREC tabanlı TOPSIS, ARAS ve SAW yöntemleri ile ölçülerek sıralanmıştır. Ardından FSI, MEREC tabanlı RAFSI, ARAS ve SAW yöntemlerinin ayırım uzaklıkları görsel olarak hazırlanmıştır. Söz konusu görsel incelendiğinde, FSI, MEREC tabanlı RAFSI, ARAS ve SAW yöntemlerinin aynı noktada toplandığı ve buna bağlı olarak FSI, MEREC tabanlı RAFSI, ARAS ve SAW yöntemleri arasında kuvvetli ve anlamlı ilişkiler olacağı değerlendirilerek yöntemler arasında korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Bulgulara göre, hem yöntemler kapsamında tespit edilen ülkelerin kırılğanlık performans değerleri, hem de ülkelerin ilgili ÇKKV yöntemler kapsamında ülkelerin kırılğanlık performans değerlerinin sıralamaları arasında anlamlı, pozitif yönde ve çok güçlü ilişkiler gözlenmiştir. Dolayısıyla duyarlılık, ayırım ve korelasyon analizlerine göre ülkelerin FSI kapsamında kırılğanlık performansları MEREC tabanlı RAFSI, ARAS ve SAW yöntemleri ile açıklanabileceği sonucuna varılmıştır.

Literatür incelendiğinde, ilk olarak FSI (FFP, 2021) literatüründe G7 ülkelerinin kırılğanlık performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere, ABD ve İtalya, mevcut araştırmada ise bu sıralama performansları Kanada, Almanya, Japonya, Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki araştırmada Kanada, Almanya, Japonya, Fransa ve İtalya'nın kırılğanlık performans sıralamaları tutarlılık göstermiştir. İkinci olarak FSI (FFP, 2021) literatüründe G7 ülkelerin ortalama kırılğanlık performansından fazla kırılğanlık performansa sahip olan ülkelerin Kanada, Almanya, Japonya ve Fransa, mevcut araştırmadaki ülkelerin ortalama kırılğanlık performansından fazla performansa sahip olan ülkelerin ise Kanada, Almanya ve Japonya olarak sıralanmıştır.

Öneriler kapsamında ilk olarak genel anlamda ülkeler kırılğanlık performanslarını artırmaları ve böylelikle küresel ekonomiye olan katkılarının daha fazla olması için MEREC yöntemine göre önemlilik derecesi diğer bileşenlere göre fazla olan SK1 (demografik baskılar), PG1 (devletin meşruiyeti) ve EG1 (ekonomik gerileme) ile ilgili olarak yöntemler ve faaliyetler gerçekleştirebileceği düşünülmüştür. İkinci olarak kırılğanlık performansı ve gelişme ilişkisi bakımından ortalama kırılğanlık performans değerinden düşük kırılğanlık performansa sahip olan Fransa, ABD, İngiltere ve İtalya'nın yine küresel ekonomiye olan katkılarının daha fazla olması için kırılğanlık performanslarını artırmaları gerektiği değerlendirilmiştir.

Extended Abstract

Analysis of Vulnerability Performances with the MEREC-Based RAFSI Method: G7 Group Countries

The activities of the countries on vulnerability play a major role in providing effective, effective and efficient decision support systems in relation to the social, political, adaptive and economic dimensions of the countries. In this context, countries can contribute to the development of these dimensions and improve their development, thanks to the strategies and policies they have achieved regarding vulnerability. Especially the decision support systems created by the countries with large economies, thanks to their fragility performance, can affect the global economy and the fragility systems of other countries. Therefore, measuring the fragility performance of large economies can be considered important.

In the study, firstly, the significance levels of 12 FSI components were measured with the MEREC method. According to findings, it was observed that the most important FSI component by country was SK1 (demographic pressures), and the least important was SK3 (external interventions). In addition, average value of the significance levels of FSI components was calculated and it was determined that components that were higher than the average value were SK1 (demographic pressures), PG1 (legitimacy of the state) and EG1 (economic recession). In addition, significant differences were found among the other FSI components in terms of the high degree of importance of the SK1 (demographic pressures), PG1 (legitimacy of the state) and EG1 (economic recession) components. This is due to the fact that the differences of the three FSI components, which have in terms of countries a high degree of importance.

Secondly, fragility performances of countries were measured with MEREC-based RAFSI method. According to this measure, the fragility performances of countries are listed as Canada, Germany, Japan, France, USA, England and Italy. It has been observed that the countries with performance above average vulnerability performance are Canada, Germany and Japan. It has been found that there are significant differences with other countries especially in terms of high vulnerability performances of Canada and Germany.

Finally, in terms of the method, fragility performances of countries in terms of the sensitivity analysis of MEREC-based RAFSI method were measured by the ENTROPY, CRITIC, IVP and SD-based RAFSI method and measured values were listed. According to this result, it was determined that there were changes between rankings of the fragility performance values of countries measured by the MEREC, ENTROPY, CRITIC, IVP and SD-based RAFSI methods. Within the scope of the method, the fragility performance values of countries were also measured and ranked by MEREC-based TOPSIS, ARAS and SAW methods. Then, the separation distances of FSI, MEREC-based RAFSI, ARAS and SAW methods were prepared visually. When the aforementioned image was examined, it was evaluated that FSI, MEREC-based RAFSI, ARAS and SAW methods were gathered at the same point and accordingly, there would be strong and significant relationships between FSI, MEREC-based RAFSI, ARAS and SAW methods, and correlation values were calculated between the methods. According to findings, significant, positive and very strong relationships were observed between both fragility performance values of the countries determined within the scope of the methods and rankings of fragility performance values of the countries within the scope of the relevant MCDM methods. Therefore, according to sensitivity, discrimination and correlation analysis, it was concluded that fragility performances of the countries within the scope of FSI can be explained by MEREC-based RAFSI, ARAS and SAW methods.

When the literature is examined, firstly, fragility performances of G7 countries in FSI (FFP, 2021) literature are Canada, Germany, Japan, France, England, USA and Italy, and in the current study, these ranking performances are Canada, Germany, Japan, France, USA, England and Italy. detected. Therefore, fragility performance rankings of Canada, Germany, Japan, France and Italy were consistent in both studies. Secondly, in FSI (FFP, 2021) literature, countries with a fragility performance higher than average fragility performance of the G7 countries are listed as Canada, Germany, Japan and France, and countries with a performance higher than average fragility performance of countries in the current study are Canada, Germany and Japan.

Within the scope of the recommendations, first of all, in order for countries to increase their fragility performance and thus contribute to the global economy more, they are related to SK1 (demographic pressures), PG1 (state legitimacy) and EG1 (economic recession), which are more important than other components according to MEREC method. Secondly, it has been evaluated that France, the USA, England and Italy, which have a fragility performance lower than the average fragility performance value in terms of fragility performance and development relationship, should increase their fragility performances in order to contribute more to the global economy.

Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi'nin Medya Analizi

Muazzez ÖZDEMİR *

Öz

Türkiye'de kurulan siyasi partilerden Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi'nin medya ve söylem analizi yapılmaktadır. Çalışmanın amacı beş muhalefet partisinin sosyal medya kullanımında ne seviyede olduğunu tespit etmektir. Çalışma literatür taramasından, partilerin resmi internet sitelerinin incelenmesinden, parti liderlerinin ve sözcülerinin söylem analizlerinden ve partilerin sosyal medya analizinden oluşmaktadır. Çalışmada partilerin medya analizi yapılırken tamamen özgün bir yöntem kullanılmış olup partilerin google araması, youtube, facebook, instagram, twitter, linkedIn, flickr, apple uygulaması, resmi internet siteleri, spotify gibi farklı uygulamalar esas alınmıştır. Çalışmada partilerin sosyal medya çözümlenmeleri, izdüşümleri ve durumları analiz edilmektedir. Çalışma sonucunda söylem analizinde partilerin bir program ile öne çıktıkları tespit edilmiştir. Söz konusu olan beş partinin halka ve seçmene ulaşma noktasında sosyal medyadan yararlandıkları ve sosyal medyayı aktif bir şekilde kullandıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Medya Analizi, Sosyal Medya Kullanımı, Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi, Zafer Partisi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Media Analysis of Independent Turkey Party, Democracy and Atılım Party, Future Party, Country Party and Victory Party

Abstract

Media and discourse analyzes of the Independent Turkey Party, Democracy and Progress Party, Future Party, Country Party and Victory Party, which are among the political parties established in Turkey, are made. The aim of this study is to determine the level of social media usage of the five opposition parties. This study consists of literature review, examination of the official websites of the parties, discourse analyzes of party leaders and spokespersons, and social media analysis of parties. In the study, a completely original method was used in the media analysis of the parties and different applications such as google search of the parties, youtube, facebook, instagram, twitter, linkedIn, flickr, apple application, official websites, spotify were taken as basis. In addition in the study, the social media analysis, projections and situations of the parties are analyzed. As a result of the study, it was determined that the parties came to the fore with a program in the discourse analysis. It is seen that the five parties in question benefit from social media and actively use social media to reach the public and voters.

Keywords: Media Analysis, Social Media Usage, Independent Turkey Party, Democracy and Atılım Party, Future Party, Country Party, Victory Party.

Article Type: Research Article

* Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alaçam Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, muazzez.erken@omu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-4247-045X.

1. GİRİŞ

Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi Türkiye’de kurulmuş siyasi bir parti niteliğindedir. Söz konusu partiler muhalefet partisi konumundadır. Partiler içinde Bağımsız Türkiye Partisi, diğerlerinden daha önce kurulduğu için uzun bir geçmişe sahiptir. Diğer partiler ise yeni kurulan parti niteliğindedir.

Çalışmanın amacı, beş muhalefet partisinin sosyal medya kullanımında ne seviyede olduğunu tespit etmektir. Çalışma literatür taramasından, partilerin resmi internet sitelerinin incelenmesinden, parti liderlerinin ve parti sözcülerinin söylem analizlerinden ve partilerin sosyal medya analizinden oluşmaktadır. Bağımsız Türkiye Partisi hariç diğer partilerin literatür taraması yapılırken parti tipolojilerinin incelenmediği görülmüştür. Bu yönü ile akademik yazına katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmada söz konusu partilerin medya analizi yapılırken tamamen özgün bir yöntem kullanılmış olup diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmada ilk olarak söylem ve söylem analizi kavramlarına yer verilmektedir. Kavramsal çerçevenin ardından partiler hakkında ayrıntılı bilgi verilmekte olup partilerin katıldığı seçimler ve aldığı oy oranları ortaya konulmaktadır. Akabinde partinin söylemleri verilmekte ve söylem analizi yapılmaktadır. Partilerin bazılarında söylemler direkt verilirken bazılarında sadece söylem analizine yer verilmektedir. Bu kısımda partiler alfabetik sıra ile ele alınmakta olup, tek tek analiz edilmektedir. Çalışmanın medya kısmında ise partiler tek tek değil bir bütün olarak ele alınmakta ve birlikte değerlendirilmektedir. Sosyal medya analizi yapılırken google araması, youtube, facebook, instagram, twitter, linkedIn, flickr, apple uygulaması, partilerin resmi internet siteleri, spotify çalma listesi gibi uygulamalar tercih edilmekte ve bu uygulamaların medya ile bağlantısı birlikte sunulmaktadır. Partilerin sosyal medya çözümlenmeleri, izdüşümleri ve durumları analiz edilmektedir.

2. PARTİLER VE SÖYLEMLERİ

Çalışmada partilere yer verilmeden hemen önce konunun daha iyi anlaşılması açısından kavramsal olarak söylem ve söylem analizine yer verilmektedir.

2.1. Söylem ve Söylem Analizi

Sözen, söylemi dilin pratik edilmiş şekli yani dil pratiği olarak tanımlamaktadır. İdeolojinin, bilginin, anlatımın, diyalogun, beyan şeklinin, müzakerenin eyleme dönüşen dil pratiğine ilişkin süreçleri olarak görmektedir. Sözen, aynı zamanda söylem konusuna teorik ve pratik yaklaşımların farklı açılardan baktığını ifade eder. Teorik alan, söylemi sadece düz yazı olarak görmekte iken pratik alan ise söylemi insanların simbiyotik ilişkilerinde oluşan anlam değişimi olarak görmektedir (Sözen, 1999: 20). Başka bir ifadeyle söylem, sözlü olarak dil aracılığıyla ifade bulan ya da sözlü olmayan şekilde işaret yöntemi ile oluşan toplumsal iletişim alanıdır.

Söylem çalışmalarına 1940’lı yıllarda H. Garfinkel ve E. Goffman destek vermiş ve önemli katkılarda bulunmuştur. 1960’tan itibaren söylem başta sosyoloji alanı olmak üzere ön plana çıkmış ve 1970’den bu yana da diğer disiplin dallarında kullanılmaya başlanmıştır. Söylem, kavram olarak basit bir dil pratiği şeklinde ifade edilemeyeceği gibi söylem analizi de sadece metnin anlamlandırılması demek değildir (Sallan Gül ve Kâhya Nizam, 2021: Ö189-Ö190). Söylem analizinde dilin nasıl kullanıldığı, kelimelerin nasıl seçildiği, kelimelerin anlamlarının ne olduğu ve kelimelerin çıkış yeri yani sosyolojik dayanakları önemlidir.

Söylem analizi, dijital toplumu anlama adına geliştirilen tekniklerden bir tanesidir. Söylem analizi, bağlam ve ideoloji odaklı olması yönüyle nitel bir araştırma yöntemi tekniğidir. Söylem analizinin temelinde iletişim vardır. Literatürde konu ile ilgili olması açısından Eleştirel Söylem

Analizi (ESA) olarak ifade edilen iki çeşit söylem analizi tekniği ön plana çıkmaktadır. Bu teknikler; Foucault'un söylem analizi ve Van Dijkçı söylem analizidir². *Foucault'un söylem analizi*: Söylemde iktidarı odak almaktadır. Bilgi ve iktidarı hedeflemektedir. Foucault'a göre dil, gücü yansıtmaktadır. Bu yüzden Foucault söylemi, söyleyenin niteliği ve güç ilişkileri üzerinden analiz etmektedir. Günümüzde yoğun olarak kullanılan bir söylem analizi tekniğidir. *Van Dijkçı söylem analizi*: Eleştirel bir söylem analizidir. Özellikle medya çalışmalarında sıklıkla tercih edilmektedir. "Anlam, biçim, eylem ve etkileşim" ile beraber sosyal eşitsizliğin dil üzerinden nasıl oluştuğunu analiz etmeye çalışmaktadır. Van Dijkçı söylem analizi iletişim araçlarında yer alan söylemlere odaklanmaktadır. "Sosyo-Bilişsel Yaklaşım" olarak ifade edilmektedir (Sallan Gül ve Kâhya Nizam, 2021: Ö189-Ö194). Çalışmanın söylem analizi kısmında Van Dijkçı söylem analizi tercih edilmiştir.

2.2. Bağımsız Türkiye Partisi

Bağımsız Türkiye Partisi, 25 Eylül 2001'de Haydar Baş tarafından kurulan siyasi bir partidir. Cumhuriyet tarihi içinde yer alan 41. siyasi parti olarak siyaset arenasında yerini alan parti Bağımsız Türkiye Partisi'dir. Bağımsız Türkiye Partisi'nin kurulması Hürriyet gazetesinde 26 Eylül 2001 tarihinde haber yapılmıştır. Parti tüzüğünde partinin resmî kısaltmasının "BTP" şeklinde olduğu ifade edilmektedir. Partinin simgesi, on altı yıldız tarafından çevrelenen hilalden oluşmaktadır. Bağımsız Türkiye Partisi'nin genel başkanı 2002-2020 yılları arasında Haydar Baş iken 23 Nisan 2020 tarihinde partinin genel başkanı Hüseyin Baş olmuştur (Wikipedia, 2022; Btp, 2022).

Genel başkanlığı Haydar Baş tarafından yürütülen partinin "Millî Ekonomi Modeli" adında devletçi olarak sunulan bir ekonomi programı mevcuttur. BTP ve Haydar Baş, özellikle seçim dönemlerinde öne çıkmaktadır. Partinin genel başkanının seçim döneminde kullanmış olduğu argümanlar, sloganlar ve seçim için sıraladığı vaatler halkın dikkatini çekmiş ve seçmen tarafından bir popülerite yakalamıştır. Partinin ve genel başkanın kazanmış olduğu popülerite ve havanın oya yansımadağı görülmektedir. Parti, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğine karşı bir tavır sergilemektedir. Partiye bağlı olarak faaliyet gösteren yayın organları "Mesaj TV, Meltem TV ve Yeni Mesaj Gazetesi"dir (Wikipedia, 2022; Btp, 2022).

Parti, ideolojik olarak kendini "2. Kuvayı Milliye Hareketi" şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlamanın "Türkiye'nin tam anlamıyla bağımsız olmadığı ve işgal altında olduğu düşüncesi" ile yapıldığı parti tarafından ifade edilmektedir. Bu nedenle hareket, Kerkük ve Musul'u kapsayan Misak-ı Milli sınırları içinde Türkiye'yi tam bağımsız olarak ilan etmek adına yola çıkmıştır. Bu hareketin lideri, 2020 yılına kadar Haydar Baş'tır. Partililer, genel başkan ve lider olan Haydar Baş'a tam bir sadakat ile bağlı konumdadır. Partinin amacı; liderinin önderliğinde iktidara gelmek, herkesi kucaklamak, birlik ve bütünlük içinde Türkiye'yi tam bağımsızlığa kavuşturmadır (Btp, 2022).

Partinin katılmış olduğu seçimler tahlil edildiğinde, 3 Kasım 2002 yılından itibaren bütün seçimlere katıldığı görülmektedir. Partinin seçim grafiği çok iç açıcı değildir. 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde %0.48'lik bir oy almıştır (Ysk, 2022; Resmî Gazete, 2022). 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimde, parti %0.52'lik bir oy oranı elde etmiştir (Ysk, 2022). 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimde BTP, Demokrat Parti (DP) çatısı altında seçime girmiş ve yapılan ittifak haberleri çeşitli medya kuruluşları tarafından gündem yapılmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2011). Bu seçim ile birlikte en çok oy oranı olan %0.65'lik oranda bir oy almıştır. 7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimde, parti %0.21'lik bir oy almıştır. 1 Kasım 2015

² Söylem analizi teknikleri bu iki teknik ile sınırlı kalmamakta fakat konu ile ilgili olmasından dolayı bu iki tekniğe yer verilmiştir.

tarihinde yapılan genel seçimde ise parti giderek azalan bir formda %0.10'luk bir oy oranına sahip olmuştur (Ysk, 2022). 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanı seçimi ve genel seçime partinin katılmadığı görülmektedir. Bağımsız Türkiye Partisi'nin genel başkanı ve lideri olan Haydar Baş, Yeni Mesaj gazetesinde yayınlanan 24 Mayıs 2018 tarihli "BTP seçimlere katılmıyor" başlıklı yazısında seçime katılmama kararını ve bu kararın gerekçelerini kamuoyuna açıklamaktadır. Haydar Baş, kaleme aldığı yazıda parti olarak milleti kandıran oyunda yer almamayı görev olarak gördüklerini, seçime parti olarak katılmadıklarını ve hiç kimseye vereceği oy konusunda karışmadıklarını ifade etmektedir (Yenimesaj gazetesi, 2022). Partinin 2014 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanı seçiminde ise çatı aday olarak tabir edilen Ekmeleddin İhsanoğlu'nu desteklediği bilinmektedir.

Bağımsız Türkiye Partisi'nin katılmış olduğu seçimlere bakıldığında %10 seçim barajını geçemedikleri, meclise giremedikleri ve iktidar olamadıkları görülmektedir. Partinin aldığı en yüksek oy oranı Demokrat Parti ile birlikte girmiş olduğu genel seçim olup, o seçimde bile %1 oy oranına partinin ulaşamadığı görülmektedir. Popülarite sahibi olan parti ve liderinin, seçimlerde başarı gösterecek oranda oy alamadıkları ifade edilebilir.

2.2.1. Bağımsız Türkiye Partisi'nin Söylemleri

Hüseyin Baş, 23 Nisan 2020 yılında partinin genel başkanlığı koltuğuna oturduktan sonra gerek sosyal medya kanallarını gerekse TV kanallarını çok başarılı bir şekilde kullanmıştır. Hüseyin Baş, "Haberler.com" sitesinin "youtube" kanalına konuk olarak katılmış ve burada sorulan soruları yanıtlamıştır. Bu programda vergi politikası konuları etrafında değerlendirmelerde bulunan Hüseyin Baş, "Türkiye'de hiçbir siyasi partinin Türkiye'nin geleceğindeki ekonomiye ilişkin geçerli ve mantıklı bir çözüm" üretebileceğini düşünmediğini ifade etmektedir. Baş, vergi politikası hakkındaki değerlendirmelerinde asgari ücret üzerinden alınan verginin kaldırılması gerektiğini ifade etti. Baş, konuşmasında; Türkiye'de vergi politikasında ciddi adımlar atılması gerektiğini ve verginin insanın sırtında bir kambur olduğunu söyledi. Devletin asgari ücretliden kazandığı paranın bir asgari ücret kadar olduğunu belirterek, niye bu vergiyi aldıklarını sordu. Bu durumun ekonomide bir yük olarak görüldüğünü ve vatandaşın bu şartlar altında geçinemediğini dile getirdi. Asgari ücretin arttırıldığı her durumda çalışanın sırtına bir yükün daha eklendiğini ve bu durumun çözülmesi gereken en önemli sorunlar içerisinde olduğunu belirtti. Ardından bu durumun sürekli böyle yürümeyeceğini ve partinin ilk hedeflerinden birinin vergi oranını düşürmek olduğunu altını çizdi. Baş, "Biz, bu vergilerden arınalım diyoruz. Gelişmiş ülkelerin hiçbirinde bu kadar vergi yok. Yani bu vergi olmasa bizim Türkiye'de şu anda en düşük asgari ücretimiz zaten 8 bin lira oluyor" diyerek artışa hiç gerek kalmadığını ifade etmektedir. Konuşmasına devam ederken:

Şu anda toplamda yüzde 40'lara, 45'lere varan vergiyi yüzde 20'lere düşürmemiz lazım. Devletin buradan yüzde 40 değil yüzde 20 kadar alması lazım. İktidar olabilirsek bunu 2 yıl içinde maksimum yüzde 10'lara kadar düşürmek istiyoruz. Çünkü çağdaş dünyada bu böyle. Vergiyle dönen bir devlet olmaz. Vergi bizim için temel politikaları oluşturmak adına bütçede bir gelir olabilir ama bütün yükü alıp vatandaşın sırtına yüklemek gibi bir durum olmaması lazım" (Yenimesaj gazetesi, 2022)

şeklinde içinde bulunulan durumun üzerinde vergi politikalarının etkili olduğunu örnekler vererek dile getirmektedir. Baş'ın bu söylemi ekonomi politikaları içinde büyük ses getirmekle birlikte iddialı olarak da yorumlanabilir.

Partinin demeçleri içerisinde parti sözcüsü Emre Polat, altılı masa ile ilgili genişlememe kararının değerlendirilmesinin yapıldığı basın toplantısında, altılı masaya dahil olamama konusunda en çok AKP'nin sevindiğini belirtirken, AKP'nin boşuna sevinmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Siyasete yeni bir soluk getirmek için İyi Parti genel başkanı Meral Akşener, Hüseyin Baş'ın altılı masaya dâhil olma isteğini belirtmiş ve altılı masadan genişlememe kararı çıkmıştır. Polat konuşmasına, “Bağımsız Türkiye Partisi 20 yıllık AKP iktidarının değişmesi için elinden gelen her şeyi yapacaktır” diyerek altılı masanın genişlememe kararını yorumlamıştır. Ayrıca Meral Akşener'e teşekkürlerini iletmıştır. Emre Polat, “Siyasette kavganın değil olgunluğun temsilcisi olan Bağımsız Türkiye Partisi, Türkiye’de gençliğin ve toplumun umudu olmaya devam edecektir” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Polat, basın toplantısında Hüseyin Baş'ın şahsi twitter hesabında paylaşmış olduğu Ronaldo fotoğrafının yer aldığı “sakin” tweetine atıfta bulunarak genel başkanını desteklemiştir. Polat, ‘sakin... her şey kontrol altında, sahada biz varız, Ronaldo sahadaysa endişe edecek bir şey yok’ dediklerini basın mensuplarına iletmiş (Btp e-arşiv, 2022). Burada partinin durumu pozitif olarak algıladığı, AKP'nin bu duruma sevinmemesi gerektiği vurgusunun olduğu ve parti içinde yer alan kişilerin lidere sadık olduğu ve lideri destekledikleri görülmektedir. Bağımsız Türkiye Partisi sözcüsü Emre Polat basın toplantısında, genç seçmenin önemini vurgulamış ve gençlerin umudunu kaybetmemesi için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Biz, Türkiye’de gençlerin ve gençlerle bu ülkenin ayağa kalkacağına inanan toplumun umudu olmaya devam edeceğiz. Bu seçimde oy kullanacak 7,5 milyon genç seçmen var ve biz onların umudunu asla kaybetmemesi gerektiğini düşünüyoruz” (Btp e-arşiv, 2022).

Emre Polat basın toplantısının sonunda, Türkiye'nin egolu siyaset ve siyasetçilerden çok çektiğini, bu durumu Bağımsız Türkiye Partisi'nin değiştirebileceğini ve partinin amacının 20 yıllık AK Parti iktidarını değiştirmek olduğunu ifade ederek toplantıyı sonlandırmaktadır. Parti sözcüsü Emre Polat'ın altılı masanın genişlememe kararını değerlendirmesinin ardından partinin genel başkanı ve lideri Hüseyin Baş “Gençleri iyi tanıyın, kafalarına bir şey koyduklarında yaparlar. Biz yine de iktidarın seçimi kazanamaması için elimizden geleni yapacağız” diye altılı masa kararını değerlendirmiş ve partinin sosyal mediasından kamuoyuna duyurmuştur (Btp e arşiv 2, 2022).

Resim 1: 14 Kasım 2022 Hüseyin Baş Tarafından Paylaşılan Tweet Görseli

Hüseyin Baş, “Habertürk TV” de yayınlanan “Teke Tek” programına konuk olarak katılmıştır. Programın moderatörü Fatih Altaylı ile soru cevap yapmıştır. Programda Hüseyin Baş'a yöneltilen ilk soru partinin eski lideri Haydar Baş'ın Atatürk'e bakış açısı olmuştur. Hüseyin Baş, babası Haydar Baş'ın din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olduğunu, aynı zamanda dindar bir yapıya sahip olduğunu ama buna ilaveten Atatürk çizgisinin dünden bugüne her zaman var olduğunu belirtmiştir. Ayrıca partinin babasının çizgisinde ilerlediğini ifade etmiştir. Baş, partinin Atatürk'ten taviz vermeyen, Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerine her zaman sadık kalan bir siyasi parti olarak yollarına devam edeceklerini dile getirmiştir. Programda Altaylı'nın AKP iktidarına ilişkin görüşü sorulduğunda Baş, “2011'e kadar her şey iyiydi” ifadesine kesinlikle katılmadığını ve bunu reddettiğini ifade etmiştir. Ayrıca 2002 yılından itibaren iyi olmayan düzenin varlığını, Atatürk

ilkelerine ve Cumhuriyet'in değerlerine uygun davranılmadığını, milletin kodlarıyla kavga edildiğini, kavga ortamından olumlu bir şeyin çıkmayacağını, iyiymiş gibi gözüken bazı şeylerin var olduğunu ama bunun iyi bir tarafı olamayacağını ifade etmiştir (Btp e-arşiv 3, 2022).

Son zamanlar gündemi meşgul eden sansür yasası ile ilgili de konuşan Hüseyin Baş, sansür yasasını yapmış olduğu bir benzetme ile açıklamıştır. Atatürk dönemine atıf yaparak o dönemde haberleşme için kullanılan telgrafi örnek vermiştir. Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün telgrafi haberleşme için yoğun olarak kullandığını dile getiren Baş, şu anda milli mücadele durumunun olmadığını fakat telgrafın yani sosyal medyanın gençlerin ellerinden alınmaya çalışıldığını dile getirmiştir (Btp e-arşiv 3, 2022). Konuşmalarında Hüseyin Baş'ın sıklıkla hükümeti ve Erdoğan'ı eleştirdiği görülmektedir. TOKİ'nin yaptığı konut kampanyası hakkında Hüseyin Baş'ın daha önce dile getirmiş olduğu "Tokiyeye yapıyorlar, yapamazlar" şeklindeki eleştirisi hakkında soru yöneltilmiş ve Baş;

"250 bin konut vereceksiniz. Şu an itibariyle 8 milyona yakın insan başvurmuş. Demek ki ülkede aylık geliri 14 bin liranın altında olan, hiçbir evi, tapusu olmayan 8 milyon insan var. Bu bir utanç göstergesidir, bu benim gözümde bir rezalettir" şeklinde durumu özetlemiştir.

Bu sözlerinden halkın durumunun iyi olmadığını, konuta ihtiyacı olan insanların gün geçtikçe çoğaldığını, temel bir hak olan barınmanın şimdiye kadar çözülmesi gerektiği düşüncesi okunabilir. Ayrıca hükümeti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı sanki iktidarı yeni almış gibi konuşmak ile eleştirmektedir. 20 yıldır tek başına iktidar olan bir partinin "siz yapamadınız, ben şunları yapacağım" demesi kadar değişik bir durumun olamayacağını dile getirmektedir. Partinin genel başkanı ve lideri Hüseyin Baş, son zamanlarda başörtüsü konusunun tekrar gündeme gelmesi hakkında da görüşlerini dile getirmektedir. Hüseyin Baş, Türkiye'de başörtüsü sorunun olmadığını, kamuda başörtülü olarak görev yapılabildiğini, sokakta rahatlıkla gezilebildiğini ve giyim kuşam kuralının anayasa ile değil yönetmelikle belirlendiğini ifade etmektedir. AKP'nin bu konuyu yıllardır kendi lehine kullandığının da altını çizen Baş, bu durumdan rahatsız olduğunu ve bunu başörtülülere bir hakaret olarak addettiğini dile getirmektedir. Bu kesimlerden oy alabilmek adına yapılan bu girişimin kötü bir girişim olabileceğini ifade etmektedir. Başörtüsünün su istimal edilmesinin doğru olmadığını katıldığı programlarda da dile getirmiştir. Hüseyin Baş, altılı masada olan Kemal Kılıçdaroğlu'nu da bu programda eleştirmeden geçememiştir. Kılıçdaroğlu'nun "helalleşme" söylemi üzerinde dikkate değer değerlendirmelerde bulunmuş, muhalefetine eleştiriden payına düşeni almasını sağlamıştır. Baş,

"Helalleşme diyorsunuz. Siz hangi suçun failisiniz de helalleşme diyorsunuz? Burada ben ülkenin yönetimini ele alacağım, devlet olarak belli insanlarla helalleşeceğim" diyorsunuz. Devlet ne yapmış bugüne kadar. Hangi suçun faili devlettir? Devleti suçlayamazsınız. Devletin belli kişiler tarafından yönetildiği dönemlerde o kişilerin bazı yanlışları olmuş olabilir ama böyle bir lügat siyasi etiğe de yakışır bir lügat değildir. Buna ihtimal vermek istemiyorum ama bu helalleşme gününün sonunda Ermenistan ile helalleşmeye gider. Tehcir dersiniz, soykırım dersiniz ve Ermenilerle helalleşmeye gidersiniz. Bu helalleşme söylemi, 55'lerde şunu yaptık diyerek Rumlarla helalleşmeye de gider. O'nun yanı sıra Kılıçdaroğlu, Said Nursi'ye yakın insanları ziyarete gitti. Bakıyorsunuz bu, Atatürk'e deccal diyen bir isim. Bu, Fethullah'ın ve örgütünün kendisine lider olarak

gördüğü kişi ve bunu birçok yerde açıklıyor, siz bunu ziyaret ederek nereye varmak istiyorsunuz?” (Btp e-arşiv 3, 2022) şeklinde konu ile ilgili rahatsızlığını dile getirmiştir.

Hüseyin Baş, ayrıca altılı masaya bir çağrıda bulunmuş ve cumhurbaşkanlığı adaylığı noktasında bir öneri sunmuştur. Cumhurbaşkanlığı adayının belirlenmesinde halkın isteklerinin belirleyici olması gerektiğini, anketlerde insanların kime oy verdiğinin belli olduğunu, bu kişilerin vatansever bireyler olduklarını, dolayısıyla Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın aday yapılmasında engel olan şeyin ne olduğunu sorması dikkat çekmektedir. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere CHP genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun aday olmasına sıcak bakmadığını ve toplum tarafından desteklenen iki belediye başkanından birisinin cumhurbaşkanlığına aday olmasına ışık yaktığı söylenebilir. Fatih Altaylı'nın programında Hüseyin Baş'ın dile getirdiği bir diğer konu ise şüphesiz Erdoğan'ın tekrar cumhurbaşkanı adayı olup olamayacağı konusu idi. Erdoğan'ın üçüncü kez adaylığını bir hukukçu olarak yasal bulmadığını, anayasa mahkemesi tarafından üçüncü kez aday olamayacağını dile getirmiştir. Fakat Erdoğan'ın aday olması durumunda bunun tarihe not olarak düşülmesi gerektiğinin altını çizen Baş, şu şekilde manşetlerin olabileceğini dile getirmiştir: “2023 seçimlerinde Türkiye’de Cumhurbaşkanı adayı olmaması gereken kişi üçüncü kez cumhurbaşkanı adayı oldu... Bunu tarihe not düşmek zorundayız” (Btp e-arşiv 3, 2022).

Hüseyin Baş, “TELE1”de Enver Aysever tarafından sunulan “Ayrıntılar” programına konuk olarak katıldı. Hüseyin Baş, ülkenin Atatürk çizgisi içinde kalması gerektiğini, ülkenin Atatürk çizgisinden uzaklaştırıldığında paramparça olabileceğini ifade etti. Konuşmasında laiklik tartışmalarına da dâhil olan Baş, “laikliğin dini yok eden bir kurum olmadığını tam tersine dindarları koruyan bir kurum olduğunu ifade etmiştir. *Laikliğin olmadığı durumda en güçlü ya da en demagoji yapabilen cemaatin din algısının altında İslam yaşadığımızı zannederiz*” diyerek söylemlerine devam etti. Hüseyin Baş, başkanlık sistemi ile ilgili de açıklamalar yapmıştır. Şu anda mevcut AKP'lilerin bile sistemden memnun olmadığını ifade etmiştir. Güçlendirilmiş parlamenter sistemi desteklediğini ifade eden Baş, sadece kendi partisinin değil altılı masanın da bu sistemi desteklediğini dile getirmiş ve sadece altılı masanın değil belki on altı partinin de güçlendirilmiş parlamenter sisteme geçiş yapmak istediğinin altını çizmiştir. Konu altılı masaya gelince altılı masa ile ilgili görüşlerini de dile getiren Baş, altılı masanın bir arada olmasını sağlayan şeyin ideoloji olmadığını onları bir arada tutan farklı etkenlerin olduğunu ifade etmiştir (Btp e-arşiv 4, 2022).

Programda Hüseyin Baş ekonomi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Milli ekonomi modeli hakkında açıklamalarda bulunan Baş, “devletlerin kendi paraları ile alışveriş yapması” gerektiği hususunda önerilerde bulundu. Para basımı ile ilgili görüşlerini de beyan eden Baş, “Basılan para devletin borçlandığı para” ifadesini kullanmıştır. Ekonomi ile ilgili görüşlerini ifade ederken Türkiye'nin ithale dayalı bir üretim tarzı olduğunu ve döviz borçlanması ile her şeyi gerçekleştirdiğimizi dile getirmiştir. Türkiye’de gençlik var, insan var diyerek insana yatırım yapılması gerektiğini deklare etmiştir. Hatta konuşmasında Steve Jobs'tan örnek vererek bu topraklarda olsaydı kendisi olamayacağını, sistemin sorunlu olduğunu ve sorunlu sistemin sorumlusunun Cumhurbaşkanı olduğunu ifade etmiştir. Ülkenin ekonomik durumunun iç açıcı olmadığını ifade eden Hüseyin Baş, “Bu sistem çıkmaz sokaktır. Yeni bir sistem lazım, Milli Ekonomi Modeli lazım” ifadesini kullanmıştır. Milli ekonomi modeli ile sorunların üstesinden gelinebileceğini ifade eden Baş, babasının yolunda yürüdüğünü göstermektedir. Hüseyin Baş, açıklamalarının ilerleyen kısmında ise “Türkiye’nin on büyük ekonomi arasına girdireceğini ifade eden iktidar partisinin ülkeyi en yüksek faiz ödeyen onuncu ülke haline getirdiğini” vurgulamıştır (Btp e-arşiv 4, 2022).

2.3. Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA)

Demokrasi ve Atılım Partisi, 9 Mart 2020’de Ali Babacan tarafından kurulan siyasi bir partidir. Partinin tüzüğünde yer alan resmî kısaltması “DEVA” biçimindedir. DEVA’nın simgesi, su damlası içinde yer alan fidan silüetidir. Parti logosunda yer alan su damlası saf ve temiz olmayı, filiz ise yenilik ve umut çağrışımını ifade etmektedir (Wikipedia, 2022). TBMM’de İstanbul milletvekili olarak görev yapan Mustafa Yeneroğlu tarafından temsil edilmektedir. Partinin Genel başkanı Ali Babacan’dır. Ali Babacan, aynı zamanda 13 yıl Türkiye’de sırasıyla Dışişleri ve Ekonomi Bakanlığı görevini yerine getirmiştir.

Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından 30 Mart 2021 tarihinde seçime girebilecek partilerin açıklandığı listede DEVA Partisi’de yer almaktadır. YSK’nın bu açıklamasıyla parti, açıklanan tarih itibariyle yapılacak bütün seçimlere katılmaya hak kazanmıştır (Ysk, 2022).

DEVA Partisi, 22 Haziran 2021 tarihinden itibaren eylem planları yayınlamaya başlamıştır. Açıkladığı eylem planları içerisinde ekonomi, tarım, afet yönetimi, sosyal politikalar, demokrasiye geçiş, yarına atılım, sağlıkta atılım, yükseköğretim, KHK mağduriyetleri, çevre ve iklim değişikliği, adil yargı başlıklarının ön plana çıktığı görülmektedir. DEVA Partisi’nin açıklamış olduğu eylem planlarını toplamda 11 tane olarak yayınladığı ifade edebilir. Ayrıca Ali Babacan; gençlik, göç, sanayi, turizm, kültür-sanat, dış politika ve güvenlik gibi başlıklarında ön plana çıktığı eylem planları üzerinde çalışıldığını ve böylece toplamda 22 adet eylem planının yapım aşamasında olduğunu ifade etmiştir (DEVA partisi, 2022).

DEVA Partisi, fiilen altılı masanın üyesi konumundadır. Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metni 28 Şubat 2022 tarihinde altı muhalefet partisinin liderleri tarafından imzalanmıştır. Aradan çok fazla zaman geçmemesine rağmen Ali Babacan, 27 Nisan 2022 tarihinde DEVA Partisi’nin seçimlere kendi adı ve logosuyla gireceğini ifade etmiş ve DEVA Partisi’nin altılı masayı yıktığına dair söylentilere sebebiyet vermiş ancak akabinde Ali Babacan, altılı masa ile çalışmaya devam ettiğini açıklamıştır. Partinin Gaziantep Demokrasi Meydanı’nda yapmayı planladığı ilk mitingi valilik tarafından engellenmiş ve parti ilk mitingini 21 Mayıs 2022 tarihinde Gaziantep Kalealtı’nda gerçekleştirmiştir. DEVA Partisi’nin genel başkanı Ali Babacan, ilk miting esnasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a seslenerek “Engellemeye rağmen Gaziantep burada, ey Beştepe görüyor musun” ifadesini kullanmıştır (DEVA partisi, 2022).

DEVA Partisi, ilk defa 2022 yılında Çankırı’nın Orta ilçesine bağlı Dodurga beldesinde yapılan belediye başkanlığı seçimine katılmış ve 1411 seçmene sahip Dodurga beldesinde partinin adayı olan Şerafettin Kaplan 23 oy almış ve parti dördüncü olmuştur (Ysk, 2022).

DEVA Partisi’nin kendine ait bir bülteni mevcuttur. Bu bültene partinin ismi ile birlikte özdeşleşen “DEVA Bülten” adı verilmiştir. DEVA Bültenin otuz dördüncü sayısı 16 Nisan 2023 tarihinde çıkmıştır. DEVA Bülten, partinin gündemdeki konulara dair yaklaşımlarının yer aldığı dijital bir dergidir (DEVA partisi, 2022).

2.3.1. DEVA Partisi’nin Söylemleri

Ali Babacan, DEVA Partisi kurulmadan önce, 26 Kasım 2019’da “Habertürk TV’de yayınlanan “Teke Tek” programına katılmıştır. Programın sunucusu Fatih Altaylı’nın sorularını yanıtlamıştır. Programda kuracağı partinin siyasi ve ideolojik anatomisine dair ipuçları vermiştir. Ali Babacan; şeffaflık, hesap verilebilirlik ve liyakatin partinin temel ilkeleri olacağını, partiye üye olacak kişilerin bu ilkelere mutlak bir aidiyet ile bağlı olmaları gerektiğinin üstünde durarak ifade etmiştir. Temel ilkelerin dışında; partinin din, etnik köken ya da mezhep ayrımı gözetmeksizin ve siyasi

durumuna bakılmaksızın her bireyi kabul edeceğini bu yayında dile getirmiştir. Bu açıklama partinin durumu konusunda önemli bir açıklamadır. Çünkü Babacan, burada partinin catch-all formatına göre kurulacağını ilk sinyallerini vermektedir.

Babacan, partinin parlamenter sistem hakkındaki görüşlerini:

“...Düzenli bir parlamenter sistem. Düzenli bir parlamenter sistem nedir? Öncelikle güçler ayrılığıdır... İkincisi denge-kontrol mekanizmalarıdır. Parlamentonun merkezde ve güçlü olduğu bir sistemdir. Parlamentonun hem yasama gücünü hem de denetim gücünü gerçek anlamda kullanabildiği bir sistemdir” şeklinde ifade etmiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Babacan'ın bu sözleri, parti daha kurulmadan partinin parlamenter sistemden yana olan tercihini belirtmektedir. DEVA Partisi genel başkanı Ali Babacan, sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanmaktadır. Ali Babacan, 14 Kasım 2020'de şahsî twitter hesabı üzerinden “Korkma Türkiye” etiketiyle bir paylaşım gerçekleştirmiştir. Ali Babacan yaptığı paylaşımda: *“Korkma Türkiye. Konuş Türkiye. Kendini ifade et, anlat, eleştir”* demiştir. İfade özgürlüğü konusundaki çıkışını parti kurulmadan önce katıldığı bir programda üniversite öğrencileri ile birlikte dile getirerek:

“Özgürlük çok önemli... Bana göre sıralarsanız ben bir numaraya özgürlük sorununu koyarım. Özellikle ifade özgürlüğü. İnsanlar konuşamayınca, sorunlar burada demeyince çözüme başlayamıyorsunuz ki. Eğer problem vardır diye yazan köşe yazarını işten kovdurtuyorsanız; şurada sıkıntı var diye sivil toplum kuruluşu, o gün akşam telefonda büyük fırçalar yiyorsa sen nasıl böyle konuşuyorsun, milletin moralini böyle bozarsın diye, yani sorunları tartışamıyorsa ülke, zaten çözüm aşamasına geçemiyorsunuz. Bu problemleri konuşmama, konuşamama, eleştiri kültürünün sıfırlanması ve eleştiriye tahammülün adeta sıfırlanması ülkedeki sorunları sadece büyüttü. Dışarıdan bir süre izledik acaba düzeler mi diye ama baktık bir çözüm yok. Düzeltme ihtimalinin de sıfır olduğunu görünce arkadaşlarla birlikte kolları sıvadık ve çalışmaya başladık” şeklinde açıkça ifade etmiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Ali Babacan, Türkiye'nin en öncelikli sorunlarının birisinin ifade özgürlüğü olduğunu ifade etmekte ve bunu da parti programında yer alan özgürlük vurgusu ile muvafık bir görüntü oluşturmaktadır. Ayrıca Babacan, ifade özgürlüğü konusunu katıldığı her programda tekrar ederek gündemde tutmaya dikkat etmektedir. Babacan, partinin 1. Olağan Eskişehir İl Kongresi'nde:

“Gençlerimiz artık birbirleriyle Silivri soğuktur diye şakalaşmaya başladı. Bir yandan tweet atacak, sonra arkadaşları diyor, ‘Dur ya diyor, Silivri soğukmuş’ diyor. Bunu bu hale getirdiler. Ne kadar trajik durumda olduğumuzun göstergesi bu. ‘Şimdi ben bu düşüncemi yazarsam, başıma iş alırım’ diye çekiniyor gençlerimiz. ‘Düşündüğümü yazarsam ne olur ne olmaz.’ Eli, klavyeye gitmiyor. ‘Gece yarısı polis gelir, kapımızı çalar. İleride, yazdıklarımı işe girerken önüme koyabilirler.’... 16, 17 bilemediniz 20, 21 yaşındaki gençlerimiz bize bunları söylüyor. Ya bırakın gençlerimiz biraz

eleştirsinler, biraz mizah yapsınlar...” şeklinde ifade özgürlüğü konusundaki görüşlerini dile getirmiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

8 Aralık 2020’de, şahsi twitter hesabı üzerinden “*Korkma Türkiye, Konuş Konuş ki Türkiye Kazansın*” şeklinde paylaşım yapmış (DEVA Partisi e-arşiv, 2022) ifade özgürlüğü konusunda tutarlı ve ısrarcı olduğunu ifade etmiştir. DEVA Partisi, ilk kongrelerinden birisini Diyarbakır’da gerçekleştirmiştir. Partinin ilk kongre adreslerinden birisinin Diyarbakır olarak belirlenmesi partinin “Kürt sorunu” yaklaşımı hakkında sembolik bir nitelik taşımaktadır. Babacan, parti kurma sürecinden beri ilk defa Kürt sorununda doğrudan açıklama yapmış ve partisinin bu konudaki görüşlerini alenî ve şifahi olarak kamuoyu ile paylaşmıştır. “...*Diyarbakır’da konuşulması gereken en önemli konularından birisi kuşkusuz Kürt meselesidir*” diyerek Kürt sorunu vurgusuyla konuşmasına başlayan Babacan, iktidarın en çok rahatsız olduğu konunun Kürt sorunu olduğunu ifade etmiştir:

“On yıllarca sözde Kürt Sorunu diyerek önce inkâr edilen ancak 2000’li yılların başında adı konulabilen ve bugün yine yasaklı bir söz haline gelmeye başlayan Kürt meselesinden bahsetmek istiyorum ki; bu, bugün iktidarı en fazla rahatsız eden sorunların başında geliyor.”

Babacan konuşmasında, geçmiş yıllarda Kürt sorununun çözümünde elde edilen kazanımların hızla eridiğine dikkat çekmiştir. Babacan bu duruma örnek niteliğinde ise kayyum atamalarını göstermiştir:

“Hem de bir, iki kişi değil. Bugüne kadar 48 belediyeye kayyum atanmış durumda. Zaten 6’sına da seçimler den sonra mazbatasını hiç vermemişti. Halk iradesi, seçme ve seçilme hakkı maalesef ayaklar altında. İktidar, seçimle kazanamadığı her belediyeyi hukuksuzca ele geçirmeye çalışıyor. Başka illerde de yapma niyetleri olabilir ama henüz bu aşamada cesaret edemiyorlar... Sadece belediye başkanları görevden alınmıyor, belediye meclisleri de çalışmaz hale getiriliyor. Vatandaş oy vermiş, birilerini Meclise seçmiş, birilerini başkan seçmiş bu kimsenin umurunda değil. Şunu açıkça görüyoruz, iktidarın kayyum politikası, kazanamadığı seçimlerde halkı cezalandırma yöntemine döndü. Kimse halkın oyunu gasp edemez... Seçimlere ve seçim sonuçlarına saygı göstermek demokrasinin en temel ilkesidir” (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Babacan’ın belediyelerde yapılan kayyum atamalarına dair sözleri, Türkiye’deki politik ve toplumsal konjonktüre bağlı olarak cesur bir çıkış olarak değerlendirilebilir. Babacan, özelde kayyum atamalarına, genelde ise Kürt sorununa ilişkin sert çıkışlarını yalnızca Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde yapmayı uygun görmektedir. Babacan, Partisinin 1. Olağan Kars Kongresi’nde de Kürt sorununa ilişkin benzer söylemlerde bulunmuştur. Ruşen Çakır’la, “Medyascope” platformunda gerçekleştirmiş olduğu söyleşi de Babacan yine Kürt sorununa ve çözümüne ilişkin görüşlerini:

“Kürt Sorunu adını verdiğimiz mesele, daha önceki yıllarda, defalarca farklı yollardan çalışıldı. Açılım “süreçleri, çözüm süreçleri yaşandı. Fakat geçmişe doğru baktığımızda, orada hatalı bir yaklaşım görüyoruz: Terör meselesiyle, kendi vatandaşlarımızın, insan olmaktan kaynaklanan haklarının, aynı masada, aynı dosyada birleştirilip bir pazarlık meselesi yapıldığını görüyoruz. Dolayısıyla, eski yöntemlerin artık kesinlikle düşünülmemesi gerektiğini ve yepyeni

bir bakış açısıyla Kürt meselesinin çözülmesi gerektiğini düşünüyoruz. Kürt meselesinin çözümü aslında çok açık Ruşen Bey. Meselenin özü şudur: Kendi vatandaşlarımızın, insan olmaktan kaynaklanan haklarının olduğu gibi tanınmasıdır. Önce, bu vatandaşlarımızın her türlü haklarının, annelerinden emdikleri süt kadar helâl hak olduğunu zihniyet olarak kabul edeceksiniz ve bu hakları olduğu gibi kabul edeceksiniz. Çözümü buradan geçiyor, başka yerde aramamak lâzım. Başka ülkelerde de aramamak lâzım, kimlik siyaseti yapan yapılarda da aramamak lâzım. Öte yandan, bir de terör gerçeği var. Terör örgütü şiddeti bir yöntem olarak kullanıyor. Ölümden beslenen bir terör örgütüyle karşı karşıyayız. Devletin terör örgütüne karşı çok kat'î bir şekilde mücadeleye devam etmesi lâzım. Ama bu sadece silahlı bir mücadele olamaz. Bu mücadele aynı zamanda bir diplomasi ve uluslararası ilişkiler mücadelesidir. Siz bütün komşularınızla kavgalı hâle gelerseniz, terör örgütünü yalnızlaştırmanız gerekirken kendiniz yalnızlaşırsanız ve bütün çevre ülkeler artık size karşı bir pozisyon içine girerse, o zaman siz bu terör örgütüyle mücadelede başarılı olamazsınız” şeklinde ifade etmiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Babacan, bu ifadelerinde anlaşıldığı gibi bir taraftan Kürt meselesine ait yapıcı yaklaşımını izhar etmekte ama hemen arkasından PKK ile yapılan mücadelenin kararlılıkla sürdürülmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu politik refleksi milliyetçi-muhafazakâr kesimin hassasiyetlerinin önemsendiğini; siyasi yelpazenin merkezinde kalma mücadelesinin yaşandığını ve catch-all bir parti olma kaygısı üzerinden açıklamak yanlış değildir.

Ali Babacan, DEVA Partisi kurulmadan önce güçlendirilmiş parlamenter sistemden yana olduğunu ifade etmiştir. Babacan, partinin 1. Olağan Siirt İl Kongresi'ne katılmış ve kongrede güçlendirilmiş parlamenter sistem vurgusu yapmaktadır. Babacan görüşlerini:

“DEVA Partisi olarak güçlü, uzun vadeli ve istikrarlı yönetim sistemi tesis etmeyi amaçlıyoruz. Güçlendirilmiş parlamenter sistemi hayata geçirmeyi bir kez daha taahhüt ediyoruz. Aziz milletimiz müsterih olsun, Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem önerimiz, 90'lı yılların sistemi değildir. Biz güçlü hükümet, güçlü meclis ve güçlü yargıyı esas alıyoruz” şeklinde ifade etmiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Babacan yapmış olduğu konuşmada, her mecrada dile getirmiş olduğu güçlendirilmiş parlamenter sistemi desteklediğini ve güçlendirilmiş parlamenter sistemin altı temel niteliğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamının tarafsız olmasının sağlanması, bakanlıkların ve devlet kurumlarına daha çok yetki ve sorumluluk verilmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, TBMM'nin daha işlevsel ve güçlü bir yapıya kavuşturulması, sivil toplumun tahkim edilmesi ve yargı bağımsızlığının tesis edilmesi şeklinde güçlendirilmiş parlamenter sistemin altını doldurmuştur.

Babacan konuşmasında, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine yönelik eleştirilerini dile getirmiştir. Eleştirilerini dile getirirken de “Türkiye 1'den Büyüktür” sloganını kullanmıştır. Babacan'ın bu vesileyle, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine yapılan tek adamlık ithamını veciz bir biçimde kitlelerin hafızalarına kazımak istediği söylenebilir. Babacan, partinin Samsun 1. Olağan İl Kongresi'ne katılmış ve kongrede sistem eleştirilerine devam etmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet

Sisteminin, Türkiye’yi ekonomik, siyasi, idari ve hukukî anlamda bir krize soktuğunu ve bu durumun bazı hastalarda görülen çoklu organ yetmezliğine benzediğini iddia etmiştir. Ali Babacan, DEVA Partisi’nin 1. Olağan Yozgat İl Kongresi’nde iktidarın hukuk reformu vaadini tenkit etmiştir. Babacan, hukuk sistemine yönelik eleştirilerini katıldığı parti kongrelerinde tekrar etmeye devam etmiştir. Babacan, DEVA Partisi’nin 1. Olağan Bingöl İl Kongresi’nde:

“Bu günlerde hukuk demeye başladılar. Türkiye bir düşünce suçluları ülkesi durumuna düştü. Bunca “hukuksuzluğu kim yaptı? HSK iki gün önce Osman Kavala hakkında AİHM ve Anayasa Mahkemesinde ihlale sebep olanları tespit etmek için yargılandığı mahkemeden kararları istedi. Bakacağız iş nereye gidiyor. Osman Kavala bin gündün fazladır cezaevinde. Hukukçu arkadaşlarımıza dosyalarını inceledim. Dosyaların durumu içler acısı, tam bir hukuk garabeti. Osman Kavala’yı, Ahmet Altan’ı ve nice kişiyi cezaevinde tutuyorlar. Güçlü ekonomi için güçlü hukuk gerektiğini söylemiştik, bizden kopya çektiler. Kopya çeken öğrencinin hali belli oluyor. Yine kopya çekip hepsini serbest bırakırlar diye umut ediyorum. Ama bu bile hukuka uyduklarını göstermez. Talimatla içeri at, talimatla serbest bırak. Hukuk bu değildir” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Babacan, DEVA Partisi’nin 1. Olağan Bilecik İl Kongresi’ne katılmış ve kongrede bir ülkedeki iktisadi zenginliğin adâlet, özgürlük ve demokrasinin varlığından kaynaklandığını ifade etmiştir.

“Türkiye ekonomisi, içine düştüğü bu çukurdan sadece ekonomi yönetimini değiştirerek çıkamaz. Anayasanın açıkça ihlal edildiği bir ülke hukuk devleti olamaz. Anayasayla kendinizi bağlı hissetmiyorsanız bu ülkenin çivisi çıkmış demektir. İstedığınız kadar adamları değiştirin; adaleti düzeltmedikçe, demokrasiyi iyileştirmedikçe, özgürlük ortamını genişletmedikçe ekonomi toparlayamaz. Ekonomi sağlam bir temel üzerine inşa edilir. Bu temelde, adalet, demokrasi ve özgürlükler vardır. Bu zihniyet, bu iktidar değişmeden ekonomi düzelmez” şeklinde adâlet sebep, refah ise sonuçtur şeklinde görüşlerini ortaya koymuştur (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Ali Babacan, partinin kamu yönetimi başlığında yaptığı tespit, tenkit ve çözüm önerilerini katıldığı bir televizyon programında:

“Birincisi devlete işe alımlarda biz mülakatı kaldıracağız dedik. Bu çok önemli bakın. Fırsat eşitliği çok çok önemli. Yâni kartvizit gerekmeden, referans gerekmeden, toplumun hangi kesiminden geldiğine bakmadan herkese açık bir kamuya işe alım politikası. Terfilerde, üst düzey atamalarda tamamen eşit vatandaşlık ilkesiyle hareket edeceğiz. Ben kendi sorumlu olduğum dönemde ekonomik birimlerde bunu böyle uyguladım...” sözleri ile ifade etmiştir. Babacan, partisinin 1. Olağan Balıkesir İl Kongresi’nde: *“Şeffaf olacağız, denetlenebilir olacağız. Kayırmacılık gibi devlet yönetimine*

nüfuz etmiş hastalıkları temizleyeceğiz. Devlet yönetimindeki tüm kişilerin hukukla ve etik kurallarla bağlı olmasını sağlayacağız. Kamuda işe alımlarda mülakat sistemini sona erdireceğiz. Onun referansı, bunun referansı, şu etnik kimlikten bu dini inançtan diyerek vatandaşlarımız arasında ayrımcılık yapmayacağız... Merkez Bankası, SPK, BDDK, TÜİK gibi tüm kurumları bağımsız kimliklerin kavuşturacağız. İsrafa sebep olan hiçbir uygulamaya geçit vermeyeceğiz. Kamu ihale kanununu tümüyle yenileyeceğiz. İhale ve satın alma süreçlerini tüm tarafların ve yurttaşların izleyebilmesine açık tutacağız. Kamuya alımlarda rekabeti tesis edip devlet harcamalarında tasarruf sağlayacağız” şeklinde görüşlerini desteklemiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Ali Babacan hem bir teknokrat hem de bir politikacıdır. Aynı zamanda Babacan’ın siyasette belki de en kuvvetli olduğu mecra ekonomidir. Kendisi Ekonomi Bakanı olarak, Türkiye’nin ekonomik anlamda günümüzden çok daha iyi gösterge ve istatistiklere sahip olduğu yıllarda ekonominin başındaydı. Türkiye’nin AKP iktidarları döneminde elde ettiği ekonomik kazanımların, Babacan’ın şahsî meziyetlerinden kaynaklandığı algısı toplumun bir kesiminde karşılık bulmaktadır. Bu durumun farkında olan Babacan, özellikle ekonomi temalı söylemlerinde daha iğneleyici ve daha sert bir üslup kullanmaktadır. Ali Babacan, 20 Kasım 2022 tarihinde bir basın toplantısı gerçekleştirmiş ve Merkez Bankasının döviz rezervlerine dair tespitlerde bulunmuştur:

“Eksi faizlerin olduğu bir dünyada, Türkiye niçin en yüksek faizi ödeyen ülkeler arasına girdi? Bakın dünyaya, Merkez Bankalarının en yüksek faiz ödediği ülkelerin listesine bakın. Türkiye ilk sırada. Niçin ülkemizin yatırım yapılabilir kredi notunu tam beş kademe aşağı düşürdünüz? Yatırım yapılabilir seviyedeydi; yılların emeğiyle biz o noktaya getirmiştik. Şu anda Türkiye’nin kredi notu eksi beşinci katta, bodrum katında. Niçin paramızı pul ettiniz? Bu milletin alın teriyle yıllardır biriktirdiği 130 milyar doların üzerindeki döviz rezervini iki yılda niçin ve ne uğruna heba ettiniz? Niçin döviz rezervimizi “eksi 39 milyar dolara” düşürdünüz? Bu ne demek? Merkez Bankası kendine ait dövizini satmış, satmış, satmış; bir de 39 milyar dolar içeri girmiş demek. Yani piyasaya elindeki dövizden 39 milyar dolar daha fazla döviz borcu var demek” (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Bu açıklamalar doğrultusunda özellikle son dönemlerde Ali Babacan’ın ekonomi konularında doğrudan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı hedef aldığı görülmektedir. Babacan’ın Erdoğan’ı hedef aldığı diğer konuşmaları ise:

“Resmî Gazete’ de yayınlanan kararnamede, görevden affını dileyen ve af talebi kabul edilen ifadeleri geçiyor. Akrabalık boyutu kararnamenin diline bile yansıyor. Burada nihai sorumluluk kimde? En yakın akrabasını göreve getiren kim? Partili Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminde Merkez Bankasını da Bakanı da nihayetinde yönlendiren, Cumhurbaşkanı’nın kendisidir. Nihai sorumluluğun kimde olduğu bellidir” şeklindedir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

DEVA Partisi'nin programında kurumsalcı bir bakış açısı olduğu görülmekle birlikte Babacan'da bu durumu kendi söylemlerine taşımaktadır.

“Kapsamlı bir siyasi revizyon olmalı. Hukuk alanındaki sorunları çözmemiz lazım. Türkiye'nin tekrar bir hukuk devleti olmasını sağlamamız lazım. Hükümetin de Anayasa'ya, mahkeme kararlarına ve parlamentoya saygı göstermesi lazım... Eğer gerçekten sürdürülebilir, uzun vadeli ve kapsayıcı büyüme arıyorsanız, o zaman kapsamlı bir şekilde bakmak gerekir. Bu da sadece tam siyasi revizyonla mümkün olabilir, ekibi değiştirerek, cumhurbaşkanı dâhil... Bağımsız kurumları bağımsız olarak yeniden canlandırmamız lazım. TCMB gibi, BDDK, SPK, TÜİK gibi...” şeklinde ifadesinde bulunduğu konuşması kurumsalcı bakış açısına örnek olarak sunulabilir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

DEVA Partisi Genel Başkanı Ali Babacan, Adıyaman'da halkla buluşma esnasında bir konuşma gerçekleştirdi. Konuşmasında Kürt meselesine, gündemdeki zincir market tartışmalarına ve altılı masa çalışmaları hakkında mesajlar verdi. Gündemdeki zincir marketler tartışmalarına dâhil olarak konuşmasında:

“Marketlerle savaşıyorlar. Sütün fiyatını belirleye hükümetin kendisi değil mi? Karkas etin fiyatını, buğday taban fiyatını hükümet belirliyor. Gıdayla ilgili bütün temel maddelerin fiyatını hükümet belirliyor. Ondan sonra marketlere ‘Sen bunu niye pahalı satıyorsun?’ diye savaş açıyor. Niye? Çünkü enflasyonun sebebi kendileri. Başka suçlu arıyorlar kendilerini. Milletimiz bunu yutmuyor. Enflasyonun en önemli sebebi dolardaki artıştır” fiyatları belirleyen hükümet olduğunu fakat fiyatlar için zincir marketleri suçladığını ve onlara savaş açtığını dile getirmektedir. Ortada ekonomik bir kriz olduğunu ifade eden Babacan, ekonomi ile ilgili görüşlerini: *“Seçim olduğu akşam uyuyup sabah kalkacağız. Bir yudum su içip ‘İyi ki o kâbus bitti’ diyeceğiz. Ekonomiyle ilgili kurumları 1 ayda ayağa kaldırırız. Biz çözeriz. 6 ayda kriz iklimini çözeriz”* şeklinde ifade etmiştir. Ekonomide en çok tartışılan konulardan birisi olan enflasyon ile ilgili de konuşan Babacan, *“Ekonomiyle ilgili başarılarından bahsederken hep benim ekonomi yönetiminin başında olduğum dönemden bahsediyor. Kendisi 4 yıldır ülkeyi tek başına yönetirken elde ettiği fazla başarı yok. ‘Falanca tarihte paradan altı sıfır atmıştık, enflasyonu düşürmüştük’ diyor. Benim için ‘İmza atmasaydım yapamazdı’ diyor. Madem hikmet imzada, at bir imza; şu enflasyonu da döviz kurunu da düşür”* şeklinde yine Erdoğan'ı doğrudan hedef aldığını ve kendisi ile onun arasındaki gerilimi dile getirdiği görülmektedir. Konuşmasının ilerleyen aşamalarında ise Ukrayna'dan gelen buğday gemisine sözü getirmiş ve: *“Avrupa'nın en büyük tarım toprakları bizim. Ukrayna'dan iki buğday gemisi bu tarafa doğru salınınca herkes sevindi, ‘Oh, buğdaysız kalmayacağız’ dedi. Bu ne biçim iş? Bir de bunu başarı diye anlatıyorlar. Ayıp”* şeklinde serzenişte bulunmuştur.

Ekonomi ile ilgili bir başka tespitinde ise Babacan: “Cumhuriyet tarihinin en yüksek faiz ödeyen iktidarı, bu iktidar. Daha önce bu kadar büyük faiz ödenmedi. 350 milyar tam buz gibi faiz. Yanına 320-330 milyar da kur farkını ekleyin. Etti size 650 milyar. Onunla sadece bu yıl 1 milyon tane konut yapılabilirdi. İhtiyacı olanlara peşinatsız bir şekilde verilebilirdi” sözleriyle Cumhuriyet tarihinin en yüksek faizini ödeyen iktidarın olduğunu ifade etmiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022).

Babacan, ekonomi ile ilgili sert ve katı görüşlerinden sonra FETÖ ile mücadeleden bahsetmiştir. FETÖ ile ilgili olarak tehlike olduğunu ve mücadele etmeye sonuna kadar devam edeceklerini ifade etmiştir: “FETÖ çok tehlikeli bir örgüt. Kendilerini gizlemeyi iyi beceriyorlar. Onlarla mücadele edeceğiz. FETÖ veya benzeri terör örgütleriyle sonuna kadar mücadele edeceğiz” (DEVA Partisi e-arşiv, 2022). Altılı masa üyesi olan DEVA Partisi genel başkanı Ali Babacan, Adıyaman halk buluşmasında altılı masanın gelecekteki icraat konularından da bahsetmiş ve:

“Eğer vatandaşımız 3 sene, 5 sene taşeron firmada çalışıyorsa, hâlâ kadroya alınmıyorsa adalet değil. Vekil imamlar, vekil öğretmenler var. Böyle bir şey olmaz. Bunları sadece biz değil, altılı masada da hallediyoruz. Bakışımız tamamen adalet bakışıdır. Vatandaşlarımız arasında ayrımcılık olmayacaktır” şeklinde adaletin öneminden ve altılı masanın adalet yanlısı olduğunu altını çizmektedir. Adıyaman’ın temel konuları içerisinde yer alan tütün üretimine bir parantez açıp desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Altılı masa ile ilgili yine konuşmasında: “Altılı masanın ve ortak cumhurbaşkanı adayının tek bir tarım politikası olacak. Tek bir ekonomi politikası olacak. Tek bir dış politikası olacak. Böylece vatandaşlarımızın karşısına çok net, temiz, uzlaşmış bir çözümle çıkacağız” sözlerini dile getirmiştir (DEVA Partisi e-arşiv, 2022). Altılı masanın adımlarını çözüm odaklı olarak attığını, tek bir politikada yoğunlaşacağını ve net olacaklarını ifade etmiştir.

2.4. Gelecek Partisi

Gelecek Partisi, 12 Aralık 2019’da Ahmet Davutoğlu tarafından kurulan bir siyasi partidir. Parti 152 kişiden oluşan ve çok sayıda eski AK Parti yetkilisi ve iştirakini içeren kurucu üyelerden oluşmaktadır. Partinin simgesi, çınar yaprağı şeklindedir. Gelecek Partisi’nin genel başkanı, Ahmet Davutoğlu’dur. Gelecek Partisi, muhalif partiler tarafından önerilen güçlendirilmiş parlamenter sistemi desteklemektedir. Gelecek Partisi’nin genel merkez binası Çankaya’da olup 26 Temmuz 2020’de hizmete açıldı (Wikipedia, 2022).

2 Nisan 2021’de Davutoğlu’nun yaptığı açıklamada, YSK tarafından partinin seçimlere girmeye hak kazandığı belirtilmiştir. Gelecek Partisi, 2021 yılında Afyonkarahisar’ın Sinanpaşa ilçesine bağlı Güney beldesinde yapılan belediye başkanlığı seçimine katılmış ve partinin adayı 17 oy alarak seçimi beşinci tamamlamıştır (Ysk, 2022).

Gelecek Partisi tarafından savunulan değerler: “siyasetin odağı: insan onurunun korunması, çevreye özenli şehircilik, kamu düzeni ve hukukun üstünlüğü, kamu ahlakının yeniden inşası, sivil toplumun güçlendirilmesi, akılcı dış politika, eğitimde fırsat eşitliği, güçlü ve sağlam ekonomi yoluyla

büyüme, sosyal politikalarımız: kadın ve çocuk sorunları” olarak partinin resmî sitesinde belirtilmiştir (Gelecek partisi, 2022).

2.4.1. Gelecek Partisi'nin Söylemleri

Gelecek Partisi'nin “ekonomik vizyonunun” anlatıldığı İstanbul'da düzenlenen toplantıda, Davutoğlu'ndan sonra ekonomi kurmaylarının söz alıp açıkladığı “Ekonomide Gelecek Modeli” programının en somut ayağını oluşturan, “Acil Önlemler” başlığı altındaki politikalar dile getirilmiştir. Acil önlemler başlığı altında ilk etapta asgari ücretliler, yoksullar ve emeklilikte yaşa takılanlar gibi mağduriyetleriyle öne çıkan kesimlerin hedef alındığı görülmektedir. Asgari ücretli çalışanlara asgari ücret tutarının brüt olarak net ödenmesi, yani vergi yükünün kaldırılması vaat edilmektedir. İş gücüne katılan kişilerin sosyal yardım almaya devam edeceği gibi vb. politikalar da sıralanmaktadır. Ücret düzeyini garanti altına alabilecek sendikalaşmanın teşvik edileceği görülmektedir. Aynı zamanda esnek çalışmanın yaygınlaştırılacağına dile getirilmesi de sendikal örgütlülüğe karşı bir durum olması yönüyle başlı başına bir çelişki içermektedir. Emekçi kesimlerin örgütlülüğü, toplu sözleşme hakkını güvenceye alması, daha önemlisi genişletecek somut bir adımın programda yer almaması mevcut “lütuf ekonomisi”nin biraz daha düzeltilmiş halinden öte gerçek bir sosyal politika sunmadığı ifade edilebilir. Eski Merkez Bankası Başkan Yardımcısı ve Borsa İstanbul Başkanı İbrahim Turhan, Gelecek Partisi'nin doğrudan hedef kitlesinin dar gelirli olduğu yönünde işaret etti. Düzenlenen toplantıda devletin maliye politikaları üzerinde duruldu. Gelecek Partisi Hazine ve Maliye Politikaları Başkanı Serkan Özcan, gelir adaletsizliğini giderecek vergi düzenlemelerini kapsayan bir maliye politikasından söz etmektedir. Özcan, sözlerinin devamında bütçenin tamamen kontrolünün Meclis tarafından yerine getirileceğini belirtirken, “Türkiye Varlık Fonu'nu ve tüm bütçe dışı uygulamaları kaldıracağız” şeklinde sözlerinde devam etmiştir (Gazete duvar, 2022).

Partinin emekçi kesimleri hedef alan politikalarını eski bankacı Kerim Rota, kayıt dışı varlık, şüpheli servet ve rantıyla imar barışı değil, ‘emek barışı’ ve kayıtsız çalışanlar için bir seferliğine kayda alma koşuluyla barış sağlayacaklarını dile getirmiştir. Yoksulluk sorununun önemli bir parçası olan EYT mağdurlarına ise kesin bir çözüm bulacaklarını belirten Rota şunları söyledi:

“Başta 'ev gençlerimiz' olmak üzere, çalışma yeterliliği ve yaşına sahip sosyal yardım alan kesimlerini üreten işgücüne kazandırılmasını sağlayacağız. Dolaylı vergileri ve işlem vergilerini azaltarak, gelir ve kurumlar vergilerinin payını artıracaktır. Sermaye girişlerine zarar vermemek kaydıyla sermaye gelirlerinde vergi oranlarını vergi adaletine uygun düzeylere getireceğiz” (Gazete duvar ekonomi, 2022).

Ahmet Davutoğlu, altılı masaya katılmadan önce Sözcü gazetesinden Ruhat Mengi'nin sorularını yanıtlamıştır. Bu görüşmede Davutoğlu,

"Sizin, 'merkez sağ temsil eden' Saadet Partisi, Demokrat Parti, Gelecek ve DEVA partilerinin ayrı bir ittifak olarak çalışmasını tercih ettiğiniz ama diğer muhalefet partilerinin 'uzlaşma ortamını zedeleyeceği ve Cumhur İttifakı'nın elini güçlendireceği' görüşünü dile getirdiği doğru mu?" sorusuna: "Hayır, yanlış. Ne benim böyle bir teklifim var, ne de böyle bir çalışma var, ittifak olursa bir ittifak olur, yani şu anda Kılıçdaroğlu ve Akşener'le konuştuğumuz konuyu söylüyorum, ayrı bir ittifak oluşması durumu yok. Partiler açıklamalar yapabilir, bunda bir beis yok ama açıklama yapmak ayrı şey, ittifak olmak ayrı şey. Benim şimdi üzerinde durduğum, 6 partinin birlikte

bulunacağı bir ittifakın muhtevası, içeriği konusunda bir istişare” şeklinde yanıt vermiştir (Gazete duvar, 2022).

Konuşmasında Davutoğlu, 'nasıl bir Millet İttifakı'ndan yana olduğunu ise:

"Tüm liderler konuşup yeni ittifakı oluşturacağız. Millet İttifakı 2018 ve 2019 seçimlerinde Cumhur İttifakı'nın ortaya çıkması sonrasında seçim ittifakı olarak ortaya çıktı ve önemli de bir başarı sağladı, bu reddedilemez. Ancak yeni bir dönem ve yeni bir seçime doğru giderken halkın beklentisi de Türkiye'nin şartları da çok daha niteliksel olarak içi dolu, çerçevesi oturmuş bir iş birliği, bu beklenti var. Dolayısıyla halk, muhalefet partilerinin bu anlamda sadece bir seçim ittifakı değil 'Türkiye'ye yeni bir vizyon' ittifakı kurması beklentisi içinde, yani bir seçim kazanabilirsiniz ama sonrasında istenilen neticeler hasıl olmayabilir, benim kastettiğim seçim ittifakından çok bir vizyon ittifakı” şeklinde ifade etmiştir (Gazete duvar, 2022). İlkeler baştan belirlendiğinde seçim öncesi bir partinin görüş değiştirmesi de önlenmiş olacak ve aday konusunda da bir ayrılık çıkmayacak, herhalde bütün bunların düzenlenmesi kast ediliyor değil mi?" sorusuna Davutoğlu: "Olabilecek ani gelişmelere birlikte refleks gösterebilmek, yani esas itibarıyla şu; bir gün Bahçeli'nin 2002'de yaptığı gibi seçime gitme sürpriziyle bizi karşı karşıya bırakırsa o günden başlayarak tartışacağımız konuları şimdiden tartışmak. Kısa bir süre içinde onları açıklığa kavuşturmak doğru değil, sükunetle bunları kendi aramızda tartışmamız gerekir. Siyasi partiler olarak önceliklerimiz farklı, siyasi görüşlerimiz, siyasi tabanlarımız farklı, geçmişlerimiz siyasi anlamda farklı olabilir ki ben bu farklılıkları olumlu görüyorum. Türkiye'nin ana siyasi damarlarını temsil eden herkes bu 6 parti içinde var, dolayısıyla bizim bir konuda anlaşmamız, bir çerçeve oluşturmamız tabanları da rahatlatacak, Türkiye'ye de bir vizyon verecektir. Hepimizin önyargısız, önkoşulsuz şekilde bir araya gelmesi ve bu çerçeveyi oturtması lazım. Türkiye'de yeni bir şey inşa edilecekse bu farklılıklardan bir ortak süreç yönetimi çıkarmak gerekiyor" şeklinde yanıt vermiş ve amaçlarının sürpriz bir seçime önceden hazırlıklı olmak olduğunu altını çizmiştir (Gazete duvar, 2022).

2.5. Memleket Partisi

17 Mayıs 2021'de Muharrem İnce tarafından kurulan siyasi bir partidir. Partinin simgesi; “mavi renkli, döngüsel, birbirinden bağımsız yedi spiral ve nokta ikonundan ve içinde nazar boncuğu” şeklindedir. Memleket Partisi, TBMM'de iki milletvekili tarafından temsil edilmektedir. Karabük milletvekili Hüseyin Avni Aksoy ve Yalova milletvekili Özcan Özel partinin milletvekilleridir. Partinin genel başkanı Muharrem İnce'dir (Memleket partisi, 2022).

Memleket Partisi, adını Muharrem İnce'nin 4 Eylül 2020 tarihinde başlattığı Memleket Hareketi'nden almakta ve hareketin devamı niteliğindedir. Partinin kurulması için planlanan tarih 19 Mayıs 2021 olmasına rağmen parti kuruluş dilekçesini 17 Mayıs 2021'de İçişleri Bakanlığına sunmuş

ve parti resmen kurulmuştur. Memleket Hareketi, 4 Eylül 2020³'de Sivas'ta "Bin Günde Memleket Hareketi" sloganı ile Muharrem İnce tarafından kurulmuştur. İnce, parti içi muhalefet olmadıklarını, Türkiye'ye yeni bir seçenek sunulduğunu, Türkiye'nin barışa ve bölüşüme ihtiyaç duyduğunu ve hareketin amacının bunları gerçekleştirmek olduğunu ifade etmiştir. İnce, Memleket Hareketini "Bugün başlattığımız hareketin adı '1000 günde Memleket' hareketidir" ifadesiyle açıklamıştır. Partinin iç tüzüğünde "Atatürk ilke ve devrimleri üzerine inşa edilen, hukukun üstünlüğünü, kuvvetler ayrılığını, eşitliği, özgürlüğü, emeği, toplumsal barışı ve refahı, hakça bölüşümü, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı ve muasır medeniyet seviyesini hedefleyen çağdaş, 'Cumhuriyetçi demokrat' bir parti" olarak parti tanımlanmaktadır (Memleket partisi, 2022).

Parti, 2022 yılında gerçekleştirilen Çankırı'nın Orta ilçesine bağlı Dodurga beldesinde yapılan belediye başkanlığı seçimine katılmış ve partinin adayı Osman Dede 22 oy almış ve beşinci parti olmuştur (Ysk, 2022).

2.5.1. Memleket Partisi'nin Söylemleri

Memleket Partisi genel başkanı Muharrem İnce, basın yayın organları ile iyi ilişkilere sahip olan bir liderdir. Muharrem İnce, aynı zamanda 2018 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Cumhurbaşkanı adayı olan bir kişi olarak bu süreçlerin nasıl işlediği hakkında bilgi sahibidir. Muharrem İnce, 2018 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %30,67 oy oranı ile ikinci olmuştur. 45 gün içinde 75 il bazında 107 miting gerçekleştirmiş bir kişidir. Kısa sürede gerçekleştirmiş olduğu bu mitinglerin oy oranına da etki ettiği görülmektedir.

Muharrem İnce, söylemlerinde AKP'yi oldukça sert bir şekilde eleştirmektedir. Aynı zamanda Adalet ve Kalkınma Partisine hiçbir zaman Adalet ve Kalkınma Partisi olarak hitap etmemiştir. Söylemlerinde ya adaleti olmayan kalkınma partisi olarak ya da adaletsiz kalkınma partisi olarak adlandırmaktadır.

Muharrem İnce'nin sığınmacılar konusundaki yaklaşımı, aşağı yukarı Zafer Partisi ve Ümit Özdağ ile aynıdır. Muharrem İnce, Suriyelilere yapılan bedava konut projelerini eleştirmekte ve iktidarı kendi vatandaşına sahip çıkmamakla itham etmiştir. Hatta bu durumu akıl tutulması olarak adlandırmakta ve bu yapılanların hesabının sandıkta sorulacağını dile getirmiştir. Kurulacak olan ilk sandıkta adaletsiz kalkınma partisinin gideceğini, kendi vatandaşına yapılmayan bir şeyin sığınmacılara yapılmasını uygun bulmadığını ve bunun hesabını vatandaşın sandıkta soracağını ifade etmiştir. Parti olarak yaz aylarında güney ve ege kıyılarında halk ile buluşmalar gerçekleştirdiğini ve vatandaşların dertlerini dinlediğini söyledi. Vatandaşın perişan olduğunu, dert babası olduğunu ve kan ağladığını dile getirmiştir. Hatta sözlerine devam ederken Anamurlu 75 yaşındaki bir vatandaş örnek olarak vermiş ve pazarcı amcanın söylediklerini kendi ifadesi ile şu şekilde dile getirmiştir:

"İki evladım var. İkisi de üniversite mezunu, ikisi de işsiz. Burada yanımda mısır satıyorlar. Benim başka gelirim yok, emekliliğim yok. Tarlada çalışıyorum sabahtan akşama, gelip burada 3 kuruşa satıyorum. Geçinemiyoruz. Kurtar bizi başkanım" diyor (Malatya cadde, 2022).

Muharrem İnce, konuşmasında halkın direnişlerine de bir tırnak açarak onların dertlerini dile getiriyor. Muğla Deştin Köyü çimento fabrikasına tepkili olan halkın direnişinden söz etmektedir. Hatta bu direnişe Memleket Partisi olarak destek verdiklerini dile getirmektedir. Muğla Deştin Köyü vatandaşı olan bir kişinin söylemi ile örnek vermekte ve "Geçen sene yangından kurtardığımız bu

³ Sivas Kongresi'nin yıl dönümü

ağaçları, şimdi çimento fabrikası için kestirmeyeceğiz, kurban etmeyeceğiz” demektedir. Konuyu başka bir açıdan ele alan İnce, doğal güzelliği ile ün salan deniz kenarında yer alan il ve ilçelerin büyük bir ranta ve ortaklığa kurban gittiğini ifade etmektedir. ÇED Raporlarının Bakanlık tarafından verildiğini, imar ruhsatının ise muhalefet belediyelerinden alındığını ifade eden İnce, iktidar ve muhalefetin gül gibi geçinip gittiğini beyan etmiştir. Memleket Partisi'nin bu rant ortaklığını bozacağını ve kimseden korkularının olmadığını söylemiştir. Partinin doğruya doğru yanlışa yanlışı dediğini, ilkeli bir siyaset yaptıklarını, başlarının dimdik olduğunu ifade etmiştir. Vatanını ve memleketini seven, vatani uğruna can vermeye hazır olan memleket sevdalılarına seslenmektedir:

“Bu canım, güzel memleketimizi birbirine peşkeş çeken rant ittifakına, yağmaya, talana birlikte son verelim! Gerçekleri siz de görün! Doğayı, çevreyi, maviyi, yeşili bu rantçılara karşı birlikte savunalım, doğal güzelliklerimizin yok edilmesine karşı sessiz kalmayalım”
(Malatya cadde, 2022).

Birlik olmanın ne kadar önemli olduğunu altını çizmekte olan İnce, ranta karşı olduğunu da dile getirmektedir.

Anketlerde Memleket Partisi'nin yer almamasını da değerlendiren İnce, kendi anketlerinin “yolda, sokakta, çarşıda ve pazarda olduğunu” ifade etmiştir. Konuşmasında şehit haberlerine de yer veren İnce, Memleket Partisi'nin Türkiye'yi bölmeye çalışan terör faaliyetlerinin bir an önce çözülmesi gereken sorunlardan birisi olduğunu ifade etmiştir. Kahraman Mehmetçiklerin, ülke sınırında ve sınır ötesinde milletimize karşı olan bütün tehlikeleri bertaraf ettiğini, terör örgütlerinin Suriye ve Irak sınırları üzerinden Türkiye'ye girme girişimlerinin önlendiğini ve terör koridorları oluşturulmasını engellediklerini dile getirmiştir. Türkiye'nin PKK/YPG ve DEAŞ dâhil bütün terör örgütleri ile etkin ve aktif bir mücadele sürdürmekte olduğunu açıklamıştır. Terörle mücadele etmenin partinin temel öncelikleri olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca şehit haberleri verilirken şehit sayılarının artmasına rağmen bu durumun normalleştirildiğini, sıradanlaştırıldığını ifade etmektedir. İktidar ve muhalefet partilerinin şehit haberleri hususunda gerekli tepkileri vermediklerini dile getirmiştir. Sığınmacılar konusundaki görüşlerini ifade eden İnce, AKP'nin sığınmacılara kucak açtığını, onları desteklediğini, koruduğunu ve ülkenin sığınmacı akımına maruz kaldığını ifade etmiştir. Sığınmacı akımının Türkiye'yi bir uçurumun kenarına ittiğini, sığınmacıların ve sorunlarının her geçen gün arttığını ve bu durumun Türkiye'nin demografik yapısını değiştirmekte olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda AKP'nin oy kaygısı ile hareket ettiğini de sözlerine eklemiştir (Malatya cadde, 2022).

23 Temmuz'da iptal edilen KPSS'ye değinen İnce, Türkiye'de yaşanan ilk skandal bu değil ve cemaat bağlantılı bir skandaldır dedi. Adaleti olmayan kalkınma partisinin adaleti sağlamasının beklenmemesi gerektiğini, sınava giren adayların mağdur olduğunu, adayların bir sürü masraf yaptıklarını, emeklerinin ziyan olduğunu ve strese girdiklerini dile getirmiştir. Vatandaşın mağduriyetlerinin giderilmesi adına idarenin hizmet kusurunu olduğunu ve yargıya gidip dava açılmasını gerektiğini beyan etmiştir. Hükümetin cemaat bağlantıları bitmeden sınavlara güven olmayacağını, liyakat konusunun çok önemli bir husus olduğunu dile getirmiştir. Tehlikenin çok büyük olduğunu, sorunun KPSS'nin güvenliği olmadığını, sorunun Türkiye'nin güvenliği olduğunu dile getirmiştir. Sorun çözümünün Cumhurbaşkanı'na bağlı Devlet Denetleme Kuruluyla ya da taraflı yargıyla olmayacağını dile getiren İnce, ÖSYM soruşturmasıyla da bu sorunun çözülmeyeceğini dile getirmiştir. Sorunu kimin çözeceğini ise seçimde ampule oy basmayarak vatandaşın çözeceğini belirtmiştir. Memleket Partisi'nin ise bu çözümde cesur olacağını ifade etmiştir. İnce, konuşmasının ilerleyen dönemlerinde konuyu öğretmenlik kanununa getirmiş ve öğretmenlik kanununa kimsenin anlam veremediğini, öğretmenlerin hepsini hayal kırıklığına uğrattığını, öğretmenlik eğitiminin,

kıdemlerinin, mesleki tecrübelerinin sınav şartına bağlanmasının yanlış olduğunu ve bunların yok sayıldığını dile getirmiştir. Memleket Partisi'nin öğretmenlerin yanında olduğunu ve öğretmenler kanununu ise kabul etmediğini dile getirmiştir. Öğretmenliğin zaten hali hazırda zor bir meslek olduğunu, Öğretmenlik Meslek Kanunu ile sözleşmeli, ücretli öğretmenliğin kabul edilmemesi gerektiğini, sınav ile zam almanın yanlışlığını ve öğretmenlere itibar kaybettiğini ifade etmiştir (Malatya cadde, 2022).

İktidarın kadın cinayetlerine sessiz ve seyirci kaldığını ifade eden İnce, iktidara bu durumun daha ne kadar devam edeceğini sordu. İlaveten İstanbul Sözleşmesi'ne konuyu getirip iptal edilen sözleşmenin yerine neyin koyulacağını da sormuştur. Korunamayan, öldürülen bütün kadınların vebalinin iktidar partisi üzerinde olduğunu da dile getirmiştir. Muharrem İnce, konuşmasına son verirken Memleket Hareketi ile 2020'de yola çıkılan durumun değişmediğini ve aynı ilkelerin devam ettiğini dile getirmiştir. Memleket Partisi'nin doğruya doğru yanlışa yanlışı diyen, Türkiye'yi "ilkeli siyaset" ile tanıştırmayı hedefleyen bir parti olduğunu dile getirmiştir. Türkiye'nin aydınlık yarına kavuşması, güçlü, bağımsız ve özgür bir Türkiye için savaş verilmesi gerektiğini ve bu savaşın birlikte verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu ülkenin iyi insanlarına güvendiğini, iyi insanların da onlara güvenmesi gerektiğini dile getirmiştir (Malatya cadde, 2022).

2.6. Zafer Partisi

Zafer Partisi, 26 Ağustos 2021'de Ümit Özdağ liderliğinde kurulan siyasi bir partidir. Partinin ambleminde ay yıldız şeklinde tasarımı yapılan meşale mevcuttur. Zafer Partisi'nin genel merkezi Çankaya, Ankara'da yer almaktadır. TBMM'de parti İstanbul milletvekili olan Ümit Özdağ tarafından temsil edilmektedir. Partinin genel başkanı, Ümit Özdağ'dır (Wikipedia, 2022). Zafer Partisi, Ayyıldız Hareketi'nin devamı niteliğindedir. Partinin amacı, Türkiye'de yer alan göçmenlerin (Suriyelilerin) kendi ülkelerine geri gönderilmesidir. Ümit Özdağ ve partinin, cumhurbaşkanlığı seçiminde Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ı desteklediklerini ve aday olarak Yavaş'ın gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Zafer partisi, 2022).

Zafer Partisi'nin oluşum nedeni ve partinin temel gündemi ise, AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yanında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) başta olmak üzere muhalefet partileriyle ters düştükleri ve "stratejik göç mühendisliği" olarak adlandırdıkları sığınmacı politikalar, yolsuzluk, başarısız olan ekonomi politikaları, 2002'den itibaren iktidar olamayan mevcut muhalefet partilerinin varlığı ve ülkenin belli başlı siyasi partilerinin tekelinde olmasıdır (Zafer partisi, 2022).

Zafer Partisi tarafından 2021 yılında "Kuruluş Manifestosu" yayınlanmıştır. Zafer Partisi'nin kendisine ait bir medya grubu olup Zafer TV olarak internet üzerinden varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca DEVA Partisinde olduğu gibi kendi bültenine sahip olduğu ifade edilebilir. Zafer Yakında Gazetesi, Zafer Partisi kurulduğu andan itibaren faaliyet göstermektedir. Zafer Yakında Gazetesi, bir yılı aşkın bir sürece sahip olmakla birlikte üçüncü sayısı yayındadır. DEVA Bülteninde olduğu gibi Zafer Yakında Gazetesi, sadece internet üzerinden okurları ile buluşmaktadır (Zafer partisi, 2022).

2.6.1. Zafer Partisi'nin Söylemleri

Zafer Partisi lideri ve genel başkanı olan Ümit Özdağ, CHP ve İyi Parti'nin cumhurbaşkanlığına Erdoğan'ın aday olmasına verdikleri desteği geri çekmesine sebep oldu. Ümit Özdağ tarafından dile getirilen, Zafer Partisi'nin Erdoğan üçüncü defa cumhurbaşkanlığına aday olamaz çıkışının muhalefet partileri üzerinde etkili olduğunu ve görüşlerini değiştirmelerine sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Ümit Özdağ şahsi twitter hesabı üzerinden; "*Zafer, CHP ve İyi Parti'nin*

sığınmacılar gibi Erdoğan politikasını da değiştirdi. Muhalefete muhalefet etmiyoruz, muhalefet öğretiyoruz” şeklinde ifadelerde bulundu (t24, 2022).

Partinin temel gündemi olan sığınmacılar hakkında ise gerekirse zorla yollayacaklarını dile getirmiştir. Hatay ve Samandağ’da ziyaretlerde bulunan Özdağ, kentteki temaslarında Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (HATMEK) Salonu’nda partili arkadaşlar ile birlikte olmuştur. Özdağ, sığınmacılar hakkındaki görüşlerini ise,

“Suriyelilere karşı bir düşmanlığımız yok. Allah kimsenin başına Suriyelilerin başına gelen bir felaketi vermesin ama biz de Suriye’de yaşananları Türkiye’de yaşamak istemiyoruz. Buna izin de vermeyiz. Biz sığınmacıları gerekirse zorla yollayacağız” diyerek dile getirdi.

Ümit Özdağ, partinin amaçlarını net olarak ifade etmek ile birlikte sığınmacı düşmanı olmadığını, fakat Türkiye’nin de bir Suriye olmasını istemediğini dile getirmektedir. Özdağ, gerçekleştirdiği halk ziyaretleri ile esnafın nabzını da ölçmektedir. Vatandaşlar ile birlikte olan Özdağ, sık sık halk ile sohbet etmekte ve fotoğraf çekmektedir (Cumhuriyet, 2022).

Zafer Partisi, 4 Aralık 2022 tarihinde Afyon Çakmak Otelde, ekonomi çalıştayını düzenlemiş ve başarı ile çalıştayını tamamlamıştır. Ekonomi çalıştayını, toplamda üç saat sürmüş olup geniş bir katılımı ile gerçekleşmiştir. Çalıştayın başında Afyonkarahisar il başkanı E. Albay Mevlüt Tekdemir bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasına Tolstoy ‘un “Tüm muhteşem hikâyeler iki şekilde başlar: “Ya bir insan bir yolculuğa çıkar ya da şehre bir yabancı gelir” sözü ile başlamıştır. Zafer Partisi’nin bu toprakların bir evladı olduğunu yabancı olmadığını yinelemiştir. Zafer Partisi’nin, bugüne kadar gittiği her yerde, yaptığı her toplantıda büyük bir memnuniyet ile karşılandığını ve tahmin edilen oy oranlarının %8-9 bandında olduğunu gördüklerini dile getirmiştir. Ayrıca bu oy oranının gayet iyi bir oran olduğunu, ancak yeterli olmadığını, fakat partinin bu yolda doğru şekilde ilerlediğini ifade etmiştir. “Binlerce uyuyanı uyandırmak için bir uyanık yeter” prensibi ile partinin uyandırma vazifesini üstlenen yeni bir Kuva-yi Milliye hareketi olarak gördüklerini dile getirmiştir. Konuşmasına devam ederken mülteci sorununa dikkat çekmiş, sığınmacıların fazla olması ile birlikte ülkenin gizli bir istila altında olduğunu, Yunanistan’ın adalarımızı işgal ettiğini, Amerika’nın 24 bin askeri ile Dedeoğaç’ta konuşlandığını, Suriye’nin doğusunda 100 bin PKK/PYD askerinin eğitildiğini, İstanbul’un göbeğinde Taksim meydanında Suriyelilerin bomba patlattığını, Gaziantep’e roket atıldığını, İran’dan sonra ülkemizde karışacağı korkusunu yaşadığını ifade ederken ekonomik sıkıntılarında buna eklendiğini dile getirmiştir. Bu durumda uykuda olan halkı uyandırma görevinin Zafer Partisi’ne verildiğini ifade etmiştir. Zafer Partisi’nin, sığınmacı politikası ile öne çıktığını fakat sığınmacı politikasının dışında politikalarının da var olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca ülkede yer alan sığınmacıların vücudu tehdit eden üçüncü evre kanser hücrelerine benzediğini söylemektedir.

“13 milyonu kontrolsüzce ülke içine girerken bunların 1.750.000 kişisine T.C. vatandaşlığı verildi, 745 bin kişisi bu seçimde oy kullanıp benim çocuklarımın geleceğine karar verecek, devlet 10 yılda sığınmacılara bizim cebimizden 144,8 milyar dolar verdi, 2 milyon tanesi kayıt dışı işsiz olarak çalışırken benim 5 milyon gencim iş bulamıyor, zaten bize anca yeten gıda ve mülk fiyatları artık satın alınamaz noktasına geldi, bu tümörü atmadan vücudunuzu yaşatamazsınız!” dediklerini dile getirmektedir.

Hatta bir adım ileri giderek “ölüyoruz ama farkında değiliz” söyleminde bulunmuştur. Zafer Partisi’nin son zamanlarda sıkı bir ambargo altında olduğunu dile getiren Tekdemir, kısıtlı imkânlarda

politikalarını ifade edebildiklerini söyledi. Çalıştay vesilesi ile tüm vatandaşlara: “İstiklal marşımızın ilk kelimesi “Korkma” ile başlar. Bizler bu partiyi kurarken korkmadık, sizler de korkmayın” şeklinde seslenmiştir. “Ya taraf olursun ya da bertaraf olursun” söyleminin halkı korkutmak için var olduğunu, fakat bu durumun Zafer Partisi iktidarı ile değişeceğini dile getirmektedir. Vatandaşlardan sonra iş adamlarına seslenen Tekdemir, Atatürk’ün sözleri ile Türk milletini övmüş ve gençlerimizin işyerlerinde çalıştırılması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca “Ama bizim gençlerimiz iş beğenmiyor ne yapalım işçi bulamıyoruz” ifadesinin bir mazeret olduğunu ve bu mazeretten bir an önce vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Meslek liselerinin itibarının geri verilmesi gerektiğini, gençlerimizin el becerisinin tekrardan verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Afyon merkezdeki meslek lisesi ana binasının neden müze haline getirildiğini de sormaktadır. Bu konunun tartışılması gerektiğini ifade etmiştir. Ekonomi çalıştayında en son konuşmayı gerçekleştiren Dr. Aslan Yaman, Türkiye’nin ekonomisindeki sorunların temellerini, kronikleşen durumları, Zafer Partisi iktidarında gerçekleşecek ekonomik büyüme, kişi başına düşen geliri, yapılacak yolları, ihracat oranlarını, işsizlik ve enflasyon oranlarını, dış borçta gerçekleşecek azalım hedeflerini yıl bazında dile getirmiştir (Afyon yerel basın, 2022).

Fatih Altaylı tarafından paylaşılan parti oy oranları ve genç seçmenlerin durumu kamuoyu üzerinde dikkate değer bir etki oluşturdu. “Partinin oy oranı üzerinde Ümit Özdağ’ın olumlu ya da olumsuz bir etkisi olmadığını fakat genç seçmenin oy oranının %13’ün üzerinde olduğunu dile getirmiştir. Bu oran Zafer Partisi’nin oy oranının dört katına denk geliyor. 50 yaş üzeri seçmenden aldığı oy oranı düşünüldüğünde ise bu oran tam on kata kadar çıkıyor” (Halk TV, 2022). Bu açıklama ile Zafer Partisi’nin, genç seçmenler tarafından tercih edilme oranının artışta olduğunu ifade edilebilir.

3. BAĞIMSIZ TÜRKİYE PARTİSİ, DEVA PARTİSİ, GELECEK PARTİSİ, MEMLEKET PARTİSİ VE ZAFER PARTİSİNİN MEDYA ANALİZİ

Partilerin medya bağlantıları analiz edilirken önce sosyal medya yayın süreleri hakkında bilgi edinilmiştir. Sosyal medyada youtube, instagram, twitter ve tik tok yayın sürelerine bakılmıştır. Aşağıdaki tabloda youtube, instagram, twitter ve tik tok yayın süreleri verilmiştir.

Tablo 1: Sosyal Medya Uygulamalarının Yayın Süreleri

YouTUBE	Instagram	Twitter	Tik Tok
Kısa özet 7-8 dakika	Hikâye 15 saniye	Hikâye 140 saniye	15 saniye
Eğitici özet 15 dakika	Reklam 120 saniye	Uzun video 10 dakika max	60 saniye
Konuk alma 30-60 dakika	Akış 60 dakika-10 dakika		3 dakika
	Reels 60 saniye		10 dakika
	Canlı yayın 4 saat		

Sosyal medyada yayın süreleri tablosunda yer alan youtube kısa özet sunumu 7-8 dakika içerisinde yapılmakta ve süre aşılmadığı takdirde doğru sürede doğru mesajın rahatlıkla karşı taraf tarafından anlaşıldığı tespit edilmiştir. Youtube programında, eğitici bir özet sunulacaksa eğer tercih edilen sürenin max. 15 dakika ile sınırlı olması gerektiği belirtilmektedir. Youtube kanalında bir konuk alınacak ve sohbet yapılacak ise konu ile ilgili olarak bu sürenin 30 dakika ile 60 dakika (1 saat) arasında olması gerektiği ifade edilebilir. Instagram, şu anda Türkiye’de ve Dünyada en çok tercih edilen kişisel medya kanallarından bir tanesidir. Instagram hesabı üzerinden doğru bir mesaj verebilmek için hikâye 15 dakika, reklam 120 saniye, akış 10 dakika ya da 60 dakika, reels 60 saniye ve canlı yayın süresi ise 4 saattir. Twitter hesabında ise bir mesajın en doğru şekilde aktarılması için gerekli olan süre 140 saniyedir. Twitter hesabı üzerinden eğitici uzun bir video paylaşımı yapılacaksa eğer süre max. 10 dakikadır. Tik Tok, son dönemlerde gençler tarafından sıklıkla tercih edilen ve kısa

videoların yer aldığı bir sosyal medya platformudur. Gençlere ulaşmanın en önemli yollarından birisi onların hayata bakış açısını görmek ve onları etkilemektir. Tik Tok bu noktada önemli bir mecradır. Tik Tok içinde yer alan videolar genellikle kısa süreler içinde verilmektedir. 15 saniye, 60 saniye, 3 dakika ve son alınan karar ile 10 dakika olması planlanmaktadır.

Sosyal medya yayın sürelerine baktıktan sonra söz konusu beş muhalefet partisinin parti medya çözümlerinin yapılması yerinde olacaktır. Aşağıdaki tabloda partilerin sosyal medya çözümleri yer almaktadır.

Tablo 2: Partilerin Sosyal Medya Çözümleri

Partilerin Medya Çözümleri	
Deva Partisi	2 dk. az
Zafer Partisi	2 dk. ve üzeri
Gelecek Partisi	Uzun süreli
Memleket Partisi	30 sn- 5 dk.
Bağımsız Türkiye Partisi	Max 6 dk.

Partilerin medya çözümleri yapılırken partilerin resmi internet sitelerinde yer alan videolar ve parti programı çekimleri temel alınmıştır. Partilerin resmi internet siteleri temel alınarak yapılan analizde Bağımsız Türkiye Partisi'nin çözümlerinin max. 6 dakika sürdüğünü, DEVA Partisi'nin çözümlerinin 2 dakikadan daha az olduğu, Gelecek Partisi'nin çözümlerinin genelde uzun süreli olduğu, Memleket Partisi'nin çözümlerinin 30 saniye ile 5 dakika arasında değiştiğini ve son olarak Zafer Partisi'nin çözümlerinin ise 2 dakika ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Partilerin medya çözümleri analizinin neticesinde DEVA Partisi'nin çok kısa süreli çözümler yaparak daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Gelecek Partisi'nin medya çözümlerinin ise çok uzun süreli olması dikkat çekmektedir.

Çalışmada esas alınan beş muhalefet partisinin medya durumlarına bakılması uygun görülmektedir. Partilerin medya durumlarının analiz edilmesinde ise öncelikli olarak google araması, twitter, youtube, facebook, instagram, tik tok, flickr, linkedIn, partilerin resmi internet siteleri, apple uygulaması, spotify çalma listeleri ve medya grupları analiz edilmiştir. Aşağıdaki tabloda partilerin sosyal medya durumları verilmektedir.

Tablo 3: Partilerin Sosyal Medya Durumları

Partiler	Google Araması	Twitter	Youtube	Facebook	Instagram	Tik Tok	Flickr	LinkedIn	Kendi Sitesi	Spotify Çalma Listesi
DEVA	96	+	+	+	+			+	+	+
Zafer	97	+	+	+	+			+	+	+
Gelecek	92	+	+	+	+			+	+	
Memleket	88	+	+	+	+	+	+		+	
BTP	110	+	+	+	+	+		+	+	

Yapılan analiz ile birlikte google aramasında en çok adı geçen partinin (reklam hariç) Bağımsız Türkiye Partisi olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız Türkiye Partisi'nin 2001 yılında kurulan eski bir parti olmasından dolayı adının çok geçmesi doğal karşılanmaktadır. Fakat diğer partilerin kendi içinde google aramaları değerlendirildiği zaman ise en genç parti olmasından ötürü Zafer Partisi'nin google arama sonuçlarının diğerlerinin üzerinde olması takdire şayandır. Beş muhalefet partisinin sosyal medya kullanımında twitter, youtube, facebook, instagram ve partilerin resmi internet sitelerinin olduğu görülmektedir. Bu konuda beş muhalefet partisi de eşit konumdadır. Fakat Instagram'da hikâye paylaşımı yaparken müzik ekleme kısmında yer alan Zafer Partisi'ne ait "Zafer

Bizimdir” şarkısı dikkat çekmekte olup medya kullanımında partiyi ileri bir seviyeye taşımaktadır. Zafer Partisi’nin aynı zamanda seçim belgeseli de mevcuttur. Bunlardan yola çıkarak Zafer Partisi’nin sosyal medyada etkin bir görünürlüğe sahip olduğu ifade edilebilir. LinkedIn uygulamasına bakıldığında ise diğer partilerden farklı olarak Memleket Partisi’nin LinkedIn uygulamasına sahip olmadığı tespit edilmiştir. Tik Tok adlı uygulamanın ise sadece iki parti tarafından kullanılıyor olması öne çıkan bir ayrıntıdır. Memleket Partisi ve Bağımsız Türkiye Partisi tarafından aktif olarak Tik Tok kullanılması dikkat çekmektedir. Flickr adlı uygulamanın ise sadece Memleket Partisi tarafından kullanıldığı görülmektedir. DEVA Partisi’nde diğer partilerden farklı olarak apple uygulamasının olması öne çıkmaktadır. DEVA Partisi ve Zafer Partisi’nin kendine ait Spotify uygulamasında çalma listesi mevcuttur. Partilerin medya durumları analiz edilirken kendilerine ait bir yayın organı olup olmadığına bakılmış, DEVA Partisi’nin “Deva Bülteni” ve Zafer Partisi’nin “Zafer TV”si ve “Zafer Yakında Gazetesi” öne çıkmaktadır. Partilerin kendi propagandasını yapabilecekleri bir alanın olması önem arz etmekle birlikte internet üzerinden kolaylıkla ulaşılabiliyor olması da bir artı olarak değerlendirilebilir.

Bağımsız Türkiye Partisi, DEVA Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi’nin medya durumlarının analiz edilmesinden sonra medyadaki izdüşümlerinin tahlil edilmesi doğru olacaktır. Söz konusu partilerin sosyal medyadaki izdüşümlerinin tahlili partilerin sosyal medya mecralarını nasıl kullandıkları yönünde ipucu vermesi adına önemlidir. Aşağıdaki tabloda partilerin sosyal medya izdüşümleri mevcuttur.

Tablo 4: Partilerin Sosyal Medya İzdüşümleri

Partiler	Twitter	Youtube	Facebook	Instagram	Tik tok
DEVA	11,5 b tweet 386,4 b takipçi	96.8 b abone	85b takipçi	4,334 gönderi 70.5 K takipçi	
Zafer	2,067 tweet 233,1 b takipçi	15.7 b abone	11b takipçi	1,223 gönderi 87.6 K takipçi	
Gelecek	4,303 tweet 244,8 b takipçi	12.1 b abone	184b takipçi	2,196 gönderi 29.9 K takipçi	
Memleket	2,567 tweet 82,4 b takipçi	7 b abone	20b takipçi	1, 169 gönderi 34,4 K takipçi	89,8 takipçi 2,2 M beğeni 489 video
BTP	2,637 tweet 42,6 b takipçi	3.28 b abone	44b takipçi	631 gönderi 6,465 takipçi	7006 takipçi 40,2K beğeni 134 video

Tablodan çıkan sonuçlara göre, DEVA Partisi’nin Youtube uygulamasında en çok aboneye sahip olduğu görülmektedir. DEVA Partisi’nin Twitter hesabına bakıldığında da yine en çok tweeti attığını ve takipçi sayısının diğer partilerden fazla olduğu görülmektedir. Bu durum DEVA Partisi’nin Twitter ve Youtube uygulamalarını etkin olarak kullandığı ve profesyonel bir ekip tarafından sosyal medyanın yürütüldüğü söylenebilir. Sosyal medyada parti izdüşümlerini analiz ederken Facebook uygulamasında durumun değiştiğini ve Memleket Partisi’nin en çok takipçiye sahip olduğu görülmektedir. Facebook uygulamasının beş parti tarafından aktif olarak kullanılmakta olduğunun da altı çizilmelidir. Instagram uygulamasına bakıldığında ise en çok takipçiye sahip olan parti Zafer Partisi iken en çok gönderi paylaşan parti ise DEVA Partisidir. Partiler içinde en çok dikkat çeken ise Tik Tok uygulamasıdır. Tik Tok uygulaması sadece Memleket Partisi ve BTP tarafından kullanılmaktadır. Tik Tok uygulamasında Memleket Partisi’nin video sayısının fazla olduğu ve

görüntülenme oranlarının gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Diğer partilerin ise Tik Tok uygulamasının olmaması önemli bir husustur.

Partilerin medya analizini sona erdirmeden önce anket araştırmalarına da bakmakta fayda görülmektedir. Seçimlere az bir sürenin kaldığı bilinmekte olup araştırma şirketleri tarafından yapılan anket çalışmaları hız kazanmaktadır. Meridyen araştırma şirketi tarafından 5-10 Aralık 2022 tarihleri arasında üç büyükşehirde seçim anketi gerçekleştirilmiş, söz konusu ankete toplamda 6 bin 671 kişi katılmış ve anketler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Meridyen araştırma şirketi tarafından yapılan anket sonuçlarına göre; AK Parti: %29,7-CHP: %24,3-İYİ Parti: %15-HDP: %8,3-Zafer Partisi: %8,2-MHP: %5-Memleket Partisi: %3,5-Deva Partisi: %3-Yeniden Refah Partisi: %1,7-Gelecek Partisi: %0,6-Bağımsız Türkiye Partisi: %0,5-Saadet Partisi: %0,3 oy almıştır. Anket sonuçlarına göre Bağımsız Türkiye Partisi, Deva Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi'nin oylarının toplamı yüzde 15 civarında olduğu görülmektedir. Ayrıca Zafer Partisi'nin almış olduğu oy oranının yüksek olması da dikkat çekmektedir. Bu oy oranının anket şirketinin Zafer Partisi'ne olan yakınlığının etkisi olup olmadığı seçimlerde tahlil edilecektir. Anket verilerine göre Bağımsız Türkiye Partisi'nin Haydar Baş liderliğinde olduğu gibi Hüseyin Baş liderliğinde de aynı sonuçları alabileceği tahmin edilmektedir. Anket sonuçlarından yola çıkarak dikkat edilmesi gereken bir diğer husus DEVA Partisi ve Memleket Partisi'nin yeni kurulan partilere nazaran daha fazla oy oranına sahip olmalarıdır (Gazete duvar, 2022).

Son olarak DEVA Partisi'ne bir ekleme yapmakta fayda var. DEVA Partisi'nin "Devaverse" adında bir internet sitesi mevcuttur. Partinin genel başkanı Ali Babacan önderliğinde 18 Mayıs 2022 tarihinde çarşamba günü saat 20.00 de bir miting gerçekleştirilmiş olup gençlerle metaverse evreninde bir araya gelinmiştir. Metaverse uygulaması olarak "Decentraland" tercih edilmiştir. DEVA Partisi, bu yönüyle Türkiye'de ilk ve tek olmuştur. Aynı zamanda parti teşkilatlanma çalışmalarını da online olarak yürütmektedir. DEVA Partisi, metaverse evreninde yer alan tek siyasi parti konumundadır (devaverse.io, 2023). Devaverse için uygulamada katılım formu yer almakta olup gençler bu forma başvuru yaparak avaturları ile metaverse evreninde bir araya gelmektedir. Ayrıca yapılan miting kayıt altına alınmış ve partinin youtube hesabında paylaşılmıştır. DEVA Partisi tarafından gerçekleştirilen ilk metaverse mitingi yaklaşık 9 dakika 29 saniye sürmüştür. Gençler tarafından yoğun katılım ile gerçekleştirildiği görülmekte olup tam sayı verilememektedir. Youtube hesabından paylaşılan video 9.725 kişi tarafından görüntülenmiş ve 461 beğeni almıştır (Youtube, 2023).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmada beş muhalefet partisi esas alınmıştır. Bu partiler Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisidir. Bağımsız Türkiye Partisinin 2001 yılında kurulması yönüyle diğer partilerden daha eski olması dikkat çekmektedir. Fakat çalışmada eşitlik sağlanması adına demeçler ve medya analizinde Hüseyin Baş'ın lider olduğu zaman dilimi tercih edilmiştir. Hüseyin Baş, babası Haydar Baş'ın yolundan gitmektedir.

Yapılan literatür taramasında söz konusu partilerden BTP'nin ve AK Parti'den ayrılması sebebi ile DEVA ve Gelecek Partilerinin akademik yazına konu olduğu fakat ayrıntılı analiz yapılmadığı ve tipolojilerinin incelenmediği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın konusu olan beş muhalefet partisi birlikte çalışılmamış olup, bu çalışma ilktir. Çalışmada hem söylem analizi hem de medya analizinin tamamen özgün bir şekilde yapılması ve güncel durumları ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermesinden dolayı ulusal alana katkı sağlaması beklenmektedir. İlaveten çalışma konusunun özgünlüğü dikkate alınarak daha önce böyle bir çalışmanın yapılmamış olması konuyu daha da önemli hale getirmektedir.

Söylem analizi yapılırken partilerin odaklandıkları konular üzerinde daha hassas oldukları ve bir program ile öne çıktıkları görülmektedir. Örnek vermek gerekirse BTP gençlik vurgusu, DEVA ekonomi politikaları, Memleket Partisi seçim güvenliği ve Zafer Partisi sığınmacı politikaları gibi. Çalışmada Gelecek Partisi'nin söylem analizinde oldukça zorlanılmış olup en kısa tutulan söylem analizi Ahmet Davutoğlu'na aittir.

Medya ile bağlantılarında ise partiler çok yönlü olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Partilerin sosyal medya görünürlükleri ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiş ve partilerin güçlü oldukları taraflar ön plana çıkarılmıştır. Sosyal medya kullanımında aktif ve profesyonel olarak DEVA Partisi'nin ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür. Fakat Zafer Partisi'nin kendine özgü uygulamaları, belgeselleri, Zafer TV'si, Instagram'da yer alan "Zafer Bizim" şarkısı, Kuruluş Manifestosu onu diğerlerinden ayırmaktadır. Sosyal medyada gençlerin fazla yer almasından ötürü gençlik vurgusunu en iyi kullanan partinin BTP ve Hüseyin Baş olduğu görülmüştür. Fakat Memleket Partisi genel başkanı Muharrem İnce'nin de genç seçmen vurgusu gün geçtikte artmaktadır. Sosyal medya içinde Tik Tok uygulamasını en etkin ve verimli kullanan, görüntülenme oranları yüksek olan parti Memleket Partisidir. Beş muhalefet partisi içinde sadece BTP ve Memleket Partisi tarafından Tik Tok uygulamasının kullanılıyor olması dikkat çekmektedir. İlaveten Zafer Partisi'nin Tik Tok uygulamasını kullanmamasına rağmen anketlerde genç seçmenlerden oy alması önemli bir durumdur.

Partilerin sosyal medya çözümlerinde ise Gelecek Partisi'nin video sürelerinin diğer partilere nazaran daha uzun olduğu tespit edilmiştir. DEVA Partisi, Zafer Partisi, Memleket Partisi ve BTP'nin video sürelerinin max. 6 dakika olması dikkate değerdir. Bu durum söz konusu partilerin sosyal medyanın nimetlerinden yararlandığını ifade etmektedir. Seçmenin, parti ile arasında bağ kurabilmesi için anlaşılır olmak önemli bir ayrıntıdır. Partilerin yapacaklarını halkın anlayacağı şekilde anlatılması seçmen ile parti arasında doğrudan bir bağ kurmasına etki eder. Bu bağın Gelecek Partisi hariç DEVA Partisi, Zafer Partisi, Memleket Partisi ve BTP tarafından kurulduğu söylenebilir.

Sosyal medyada partilerin izdüşümlerinde ise Twitter uygulamasında tweet atımı ve takipçi sayısında DEVA Partisi'nin diğer partilerden önde olduğu görülmektedir. Youtube uygulamasında da abone sayısı dikkate alındığında en fazla aboneye sahip olan parti yine DEVA Partisidir. Facebook uygulamasında partilerin paylaşımlarının güncel olduğu, facebook uygulamasını aktif şekilde kullandıkları görülmektedir. Gelecek Partisi'nin facebook uygulamasında takipçi sayısı diğerlerine göre daha fazladır. Instagram uygulamasında gönderi sayısı olarak DEVA Partisi, takipçi sayısı olarak ise Zafer Partisi'nin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında partiler içinde DEVA Partisi'nin sosyal medyayı aktif ve profesyonel olarak kullandığı ifade edilebilir.

Sosyal medya bir mesajın yayılması, benimsenmesi ya da dışlanması için en etkili mekânlardan bir tanesidir. Beş muhalefet partisinin de kendi çaplarında ve imkânları dâhilinde sosyal medyayı kullandıkları görülmekte olup takipçi sayıları açısından DEVA Partisi'nin öne çıktığı görülmektedir.

Etik Beyan

"Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisinin Medya Analizi" başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Özdemir, M. (2023). Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisinin Medya Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 491-520.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Afyon Yerel Basın, (2022). “Zafer Partisi Ekonomi Çalıştayı Tamamlandı”. <https://www.afyonyerelbasin.com/zafer-partisi-ekonomi-calistayi-tamamlandi/71476/05> Aralık 2022).

Btp E-Arşiv, (2022). “En Çok AKP Sevindi Sevinmesin”. <https://btp.org.tr/en-cok-akp-sevindi-ama-bosuna-sevinmesin/>, 16 Kasım 2022.

Btp E-Arşiv 2, (2022). “Hüseyin Baş Altılı Masa Kararını Değerlendirdi”. <https://btp.org.tr/huseyin-bas-altili-masa-kararini-degerlendirdi/>14 Kasım 2022.

Btp E-Arşiv 3, (2022). “Hüseyin Baş Fatih Altaylı’nın Sorularını Yanıtladı”. <https://btp.org.tr/huseyin-bas-fatih-altaylinin-sorularini-yanitladi/>12 Ekim 2022.

Btp E-Arşiv 4, (2022). “Hüseyin Baş Tele 1 De Enver Aysever’in Sorularını Yanıtladı”. <https://btp.org.tr/huseyin-bas-tele-1-de-enver-ayseverin-sorularini-yanitladi/> 4 Ekim 202.

Btp Parti Programı, (2022). <http://www.btp.org.tr/content/view/25/program> (15.10.2022).

Btp, (2022). <http://www.btp.org.tr>.

Cumhuriyet, (2022). “Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ Sığınmacıları Gerekirse Zorla Yollayacağız”. <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/zafer-partisi-genel-baskani-umit-ozdag-siginmacilari-gerekirse-zorla-yollayacagiz-2006698>). 27 Kasım 2022 Pazar, 19:28

DEVA Partisi e-arşiv, (2022). “Ali Babacan Kürt Sorunu Var ve Çözümü Eşit Vatandaşlıktan Geçiyor”. <https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/ali-babacan-kurt-sorunu-var-ve-cozumuesitvatandaslktan-geciyor> 7 Aralık 2022.

Deva Partisi, (2022). <https://devapartisi.org/>.

Devaverse.io, (2023). <https://devaverse.io/>

Gazete Duvar Ekonomi, (2022). “Davutoğlu İhalelerde Ne Döndüğünü Gördüm Darbe Yaptılar”. <https://www.gazeteduvar.com.tr/ekonomi/2020/06/15/davutoglu-ihalelerde-ne-dondugunu-gordum-darbe-yaptilar>.

Gazete Duvar, (2022). “Davutoğlu Ayrı Bir İttifak Oluşması Durumu Yok”. <https://www.gazeteduvar.com.tr/davutoglu-ayri-bir-ittifak-olusmasi-durumu-yok-haber-1550594>.

Gazete Duvar, (2022). “Son Anket Yeni Partiler 16 Puanda Ak Parti Yüzde 30’un Altında”. <https://www.gazeteduvar.com.tr/son-anket-yeni-partiler-16-puanda-ak-parti-yuzde-30un-altinda-galeri-1593254>,12 Aralık 2022, 10:45.

Gelecek Partisi (2022). <https://gelecekkpartisi.org.tr/>.

Özdemir, M. (2023). Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisinin Medya Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 491-520.

Halk TV, (2022). “Genç Seçimde Zafer Partisi Sürprizi”. <https://halktv.com.tr/siyaset/gencc-secmende-zafer-partisi-surprizi-702582h>, 13 Kasım 2022.

Hürriyet Gazetesi, (2011). <http://www.hurriyet.-com.tr>, 10 Nisan 2011.

Malatya Cadde, (2022). “Memleket Partisi Sözcüsü Prof. Dr. İpek Özkal Sayan Gündeme Dair Açıklamalarda Bulundu”. <https://www.malatyacadde.com/memleket-partisi-sozcusu-prof-dr-ipek-ozkal-sayan-gundeme-dair-aciklamalarda-bulundu/69031/>.

Memleket Partisi, (2022). <https://www.memleketpartisi.org.tr/>.

Resmî Gazete, (2022). <http://www.resmigazete.gov.tr>.

Sallan Gül, S. ve Kâhya Nizam, Ö. (2021). "Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2021 Sayı 42: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö181-Ö198.

Sözen, E. (1999). Söylem. Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite, Paradigma Yayınları, İstanbul.

T24, (2022). “Ümit Özdağ Zafer Partisinin Çıkışı CHP ve İyi Partinin Erdoğan’ın Adaylığına Verdikleri Desteği Geri Çekmelerine Neden Oldu”. <https://t24.com.tr/haber/umit-ozdag-zafer-partisi-nin-cikisi-chp-ve-iyi-parti-nin-erdogan-in-adayligina-verdikleri-destegi-geri-cekmelerine-neden-oldu,1078131>, 11 Aralık 2022, 10:01.

Wikipedia, (2022). wikipedia.org.

Yeni Mesaj Gazetesi, (2022). <http://www.yenimesaj.com.tr>.

Youtube, (2023). <https://www.youtube.com/watch?v=YETOGQyv6Sg>.

Ysk, (2022). <http://www.ysk.gov.tr>.

Zafer Partisi, (2022). <https://zaferpartisi.org.tr/>.

Genişletilmiş Öz

Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi'nin Medya Analizi

Çalışmada Türkiye’de kurulan siyasi partilerden Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi’nin medya ve söylem analizi yapılmaktadır. Söz konusu partiler muhalefet partisi konumundadır. Çalışmanın amacı beş muhalefet partisinin sosyal medya kullanımında ne seviyede olduğunu tespit etmektir. Çalışma literatür taramasından, partilerin resmi internet sitelerinin incelenmesinden, parti liderlerinin ve sözcülerinin söylem analizlerinden ve partilerin sosyal medya analizinden oluşmaktadır. Çalışmada partilerin medya analizi yapılırken tamamen özgün bir yöntem kullanılmıştır. Partilerin google araması, youtube, facebook, instagram, twitter, linkedIn, flickr, apple uygulaması, resmi internet siteleri, spotify gibi farklı uygulamalar esas alınarak partilerin medya analizi yapılmaktadır. Çalışmada partilerin sosyal medya çözümlemeleri, sosyal medya izdüşümleri ve sosyal medya durumları analiz edilmektedir. Çalışmada sonucunda elde edilen bulgulardan birisi Bağımsız Türkiye Partisi dışındaki diğer partilerin, parti tipolojilerinin akademik yazına konu olmamasıdır. Çalışma sonucunda söylem analizinde partilerin odaklandıkları konular üzerinde daha hassas oldukları ve her partinin bir program ile öne çıktıkları tespit edilmiştir. Söz konusu partilerden Bağımsız Türkiye Partisi’nin gençlik vurgusu, Demokrasi ve Atılım Partisi’nin ekonomi politikası, Memleket Partisi’nin seçim güvenliği ve Zafer Partisi’nin sığınmacı politikası öne çıkmaktadır. Gelecek Partisi ve Ahmet Davutoğlu’nun söylem analizi tam ve net bir şekilde yapılmadığından hangi alanda öne çıktığı ile ilgili bilgi verilememektedir. Fakat Zafer Partisi’nin kendine özgü uygulamaları, belgeselleri, Zafer TV’si, Instagram’da yer alan “Zafer Bizim” şarkısı, Kuruluş Manifestosu onu diğer partilerden ayırmaktadır. Günümüzde sosyal medya kullanımında gençler bir numaradır. Sosyal medyada gençlerin fazla yer almasından ötürü gençlik vurgusunu en iyi kullanan partinin Bağımsız Türkiye Partisi ve Hüseyin Baş olduğu görülmüştür. İlaveten Memleket Partisi genel başkanı Muharrem İnce’nin de genç seçmen vurgusu gün geçtikçe artmaktadır. Sosyal medya içinde Tik Tok

uygulamasını en etkin ve verimli kullanan parti Memleket Partisidir. Tik Tok uygulamasının görüntülenme oranları en yüksek olan parti de Memleket Partisidir. Beş muhalefet partisi içinde sadece Bağımsız Türkiye Partisi ve Memleket Partisi tarafından Tik Tok uygulaması kullanılmaktadır. Sosyal medya kullanımı analizinde partilerin video süreleri gençlere, halka ve seçmene ulaşma noktasında önemli bir unsurdur. Partilerin video süreleri tahlil edildiğinde Gelecek Partisi'nin video sürelerinin diğer partilere nazaran daha uzun olduğu tespit edilmiştir. Partilerin sosyal medya kullanımında (reklam hariç) google aramasında ise Bağımsız Türkiye Partisi'nin adının sıklıkla geçtiği tespit edilmiştir. Zafer Partisi'nin sosyal medya görünürlüğünün diğer partilerden daha fazla olduğu ve farklı yollardan görünürlüğü sağladığı görülmektedir. Beş muhalefet partisinin sosyal medya kullanımında twitter, youtube, facebook, instagram uygulamalarına sahip oldukları ve partilerin resmi internet sitelerinin var olduğu görülmektedir. Bu konuda beş muhalefet partisinin de eşit konumda olduğu ifade edilebilir. Fakat atılan tweet sayısı, abone sayısı, takipçi sayısı ve görüntülenme oranlarının partiler içinde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Twitter uygulamasında atılan tweet ve takipçi sayısında Demokrasi ve Atılım Partisi'nin diğer partilerden önde olduğu görülmektedir. Youtube uygulamasında da abone sayısı dikkate alındığında en fazla aboneye sahip olan parti yine Demokrasi ve Atılım Partisidir. Facebook uygulamasında partilerin paylaşımlarının güncel olduğu, facebook uygulamasını aktif şekilde kullandıkları görülmektedir. Gelecek Partisi'nin facebook uygulamasında takipçi sayısı diğerlerine göre daha fazladır. Instagram uygulamasında gönderi sayısı olarak Demokrasi ve Atılım Partisi, takipçi sayısı olarak ise Zafer Partisi'nin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında partiler içinde DEVA Partisi'nin sosyal medyayı aktif ve profesyonel olarak kullandığı ifade edilebilir. Flickr adlı uygulamanın incelenmesinde ise sadece Memleket Partisi tarafından kullanılmakta olduğu görülmüştür. Demokrasi ve Atılım Partisi'nde diğer partilerden farklı olarak apple uygulamasının olması öne çıkmaktadır. Demokrasi ve Atılım Partisi ve Zafer Partisi'nin Spotify uygulamasında kendine ait çalma listesi mevcuttur. Demokrasi ve Atılım Partisi'nin "Deva Bülteni" ve Zafer Partisi'nin "Zafer TV"si ve "Zafer Yakında Gazetesi" patilerin kendine ait yayın organları olduğuna işaret etmektedir. Demokrasi ve Atılım Partisi, Türkiye'de "metaverse" uygulamasına sahip ilk ve tek parti niteliğine sahiptir. Bağımsız Türkiye Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi, Memleket Partisi ve Zafer Partisi'nin sosyal medyanın nimetlerinden en iyi şekilde yararlandıkları ifade edilebilir. Söz konusu olan beş partinin halka ve seçmene ulaşma noktasında sosyal medyadan yararlandıkları ve sosyal medyayı aktif bir şekilde kullandıkları görülmektedir.

Extended Abstract

Media Analysis of Independent Turkey Party, Democracy and Atılım Party, Future Party, Country Party and Victory Party

In the study, the media and discourse analysis of the Independent Turkey Party, Democracy and Atılım Party, Future Party, Country Party and Victory Party, which are the political parties established in Turkey, are made. These parties are in the position of opposition parties. The aim of this study is to determine the level of social media usage of the five opposition parties. This study consists of literature review, examination of the official websites of the parties, discourse analyzes of party leaders and spokespersons, and social media analysis of parties. In the study, a completely original method was used in the media analysis of the parties and different applications such as google search of the parties, youtube, facebook, instagram, twitter, linkedIn, flickr, apple application, official websites, spotify were taken as basis. In addition in the study, the social media analysis, social media projections and social media situations of the parties are analyzed. One of the findings obtained as a result of the study is that the party typologies of other parties other than the Independent Turkey Party are not the subject of academic literature. As a result of the study, it was determined that the parties were more sensitive on the issues they focused on in the discourse analysis and each party came to the fore with a program. Among these parties, the youth emphasis of the Independent Turkey Party, the economic policy of Democracy and Atılım Party, the election security of the Country Party and the refugee policy of the Victory Party come to the fore. Since the discourse analysis of the Future Party and Ahmet Davutoğlu could not be done completely and clearly, no information can be given about which field it stands out. But the Victory Party's unique practices, documentaries, Zafer TV, the song "Victory is Ours" on Instagram, and the Establishment Manifesto distinguish it from party's others. Young people are number one in using social media today. Independent Turkey Party and Hüseyin Baş were seen to be the parties that used the youth emphasis the best due to the high presence of young people in social media. In addition, the emphasis of the Chairman of the Country Party, Muharrem İnce, on young voters is increasing day by day. The party that uses the Tik Tok application most effectively and efficiently in social media is the Country Party. The party with the highest viewing rates of the Tik Tok application is the Country Party. In the analysis of social media usage, the video duration of the parties is an important factor in reaching the youth, the public and the voters.

When the video durations of the parties are analyzed, it has been determined that the video duration of the Future Party is longer than the other parties. It has been determined that the name of the Independent Turkey Party is frequently mentioned in the google search of the parties in the use of social media (excluding advertisements). It is seen that the social media visibility of the Victory Party is higher than the other parties and it provides visibility in different ways. It is seen that the five opposition parties have twitter, youtube, facebook, instagram applications in the use of social media and the parties have official websites. In this regard, it can be stated that all five opposition parties are in an equal position. However, it has been determined that the number of tweets, the number of subscribers, the number of followers and the viewing rates vary within the parties. It is seen that Democracy and Atılım Party is ahead of other parties in the number of tweets and followers posted on Twitter. Considering the number of subscribers in the Youtube application, the party with the highest number of subscribers is again the Democracy and Breakthrough Party. In the Facebook application, it is seen that the shares of the parties are up-to-date and they actively use the Facebook application. The number of followers in the facebook application of the Future Party is higher than the others. In the Instagram application, it has been determined that Democracy and Atılım Party stands out as the number of posts and the Victory Party as the number of followers. In the light of these data, it can be stated that Democracy and Atılım Party uses social media actively and professionally. In the examination of the application called Flickr, it was seen that it was used only by the Country Party. Unlike other parties, the Democracy and Atılım Party has an apple application. Democracy and Atılım Party and Victory Party have their own playlists in their Spotify application. Democracy and Atılım Party's "Deva Bulletin" and Zafer Party's "Zafer TV" and "Victory Soon Newspaper" indicate that the paws are their own publications. Democracy and Atılım Party is the first and only party in Turkey to have a metaverse application. It can be stated that the Independent Turkey Party, the Democracy and Atılım Party, the Future Party, the Homeland Party and the Victory Party make the most of the benefits of social media. It is seen that the five parties in question benefit from social media and actively use social media to reach the public and voters.

Devrimlerin “Vurucu Gücü” Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi

Erden KİŞİ*

Öz

Tüm insanlık tarihi incelenecek olursa belirli bir bölgede yaşanmış da olsa önemli olayların, bütün dünya insanlığı için siyasal, ekonomik ve sosyolojik değişimlere neden olduğu görülebilmektedir. Dünyanın neresinde olursa olsun yaşanan değişimlerin etkilerinin, bir şekilde tüm dünya toplumlarında hissedildiği anlaşılmaktadır. Bu olaylar içerisinde en önemlilerinin ise devrimler olduğu görülmektedir. Kelime anlamı itibari ile bir doğa olayını ifade eden devrim, siyasal anlamı ile de karşı konulamaz bir değişimi simgelemektedir. Ekonomik boyutları ile Sanayi Devrimi, siyasal yönleri ile Fransız İhtilali, kapsamı ve politik yönleri ile Ekim 1917 Rus Devrimi ve çeşitli siyasal yönleri ile dünya toplumlarını etkileyen Amerikan Devrimi, dünya insanlığını en çok etkileyen devrimlerin başında gelmektedirler. Esasında devrimler; başlangıcı, gelişimi ve sonuçları itibari ile ayrı ayrı politik ve sosyolojik fenomenler olarak ele alınabilmektedir. Ayrıca tüm devrimlerin, bir temel özne üzerine geliştiği ve “öteki”sinin olduğu da anlaşılmaktadır. Bu çalışmada; dünya insanlığı için önemli değişimlere neden olan Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi, “vurucu gücü” yani temel aktörleri üzerinden analiz edilecektir. İki farklı devrimin temel aktörlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel rolleri üzerinden bir karşılaştırma yapılacaktır. En nihayetinde her iki ülkede, günümüze geldiğimizde devrimin “vurucu gücü” olan aktörlerinin etkisinin sınırları anlaşılmalı çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fransız İhtilali, Ekim 1917 Rus Devrimi, Devrimlerin “Vurucu Gücü”, Toplumsal Sınıflar, Proletarya.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Comparative Analysis of The French Revolution of 1789 and The Russian Revolution of October 1917 In The Context of The "Striking Power" of Revolutions

Abstract

If the entire history of humanity is analyzed, it can be seen that important events, even if they have taken place in a certain region, have caused political, economic, and sociological changes for the whole world of humanity. It is understood that the changes taking place anywhere in the world are somehow felt in all societies around the world. Among these events, revolutions are the most important. Revolution, which literally means a natural event, also symbolizes an irresistible change in its political meaning. The Industrial Revolution with its economic dimensions, the French Revolution with its political aspects, the Russian Revolution of October 1917 with its scope and political aspects, and the American Revolution, which affected societies around the world with its various political aspects, are among the revolutions that have affected humanity the most. In fact, revolutions can be considered separate political and sociological phenomena in terms of their inception, development, and consequences. It is also understood that all revolutions develop on a basic subject and have an "other." In this study, the French Revolution and the Russian Revolution of October 1917, which caused significant changes for the world's humanity, will be analyzed through their "striking forces," that is, their main actors. A comparison will be made on the political, economic and cultural roles of the main actors of the two different revolutions. Finally, the limits of the influence of the actors who are the "striking force" of the revolution in both countries will try to be understood.

Keywords: French Revolution, October 1917 Russian Revolution, "Striking Force" of Revolutions, Social Classes, Proletariat.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, erdenkisi@yyu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-3124-680X.

1. GİRİŞ

Bilindiği üzere devlet, fiziksel güç kullanımını düzenleyen bir mekanizma olarak tanımlanır. Bu düzenlemeler çeşitli türlerde olabilir. Fakat devlet mekanizmasının dışında da fiziksel güç, yanlışları düzeltmek için kullanılabilir. Ancak devlet dışında yalnızca gelenek tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde bir düzenleme anlayışı ile hareket edilir. Devletin sınırında ise büyük ölçüde gelenek yönetimi sona erer (Calvert, 1970: 15). Devletin yönetim mekanizmasının işleyişi; resmiyet, adalet ve şiddet tekeli içerir. Devletin toplumu yönetirken her daim referans aldığı olgu ise meşruiyettir.

Devrimlerin oluşmasına neden olan temel olgu ise meşruiyet olgusunun zayıfladığı algısıdır. Kamu düzeninin bozulması sonucunda, mevcut şartlardan rahatsız olan yığınların, yeni bir düzen kurmak amacıyla, devrimlere yöneldiğini görebilmemiz mümkündür.

Modern çağda tanımı itibari ile devrimin, daha çağdaş bir amaç uğruna yapıldığını ifade etmek mümkündür. Fakat kimi dünya toplumlarında modern amaçlar için değil daha eski ve kadim değerler için devrim süreçlerinin başladığını görebilmemiz mümkündür. Lakin tüm dünya toplumlarında yaşanan devrim süreçleri incelenecek olursa ortaya çıkan temel olgu, kitlelerin mevcut düzenden rahatsız olduğu ve bu düzeni değiştirmek için çeşitli etki araçlarını kullanarak, yeni bir düzen tesis etmeye çalıştıklarıdır.

Devrimlerin genel yapısı incelendiğinde en öne çıkan olgunun şiddet unsuru olduğu görülmektedir. Özellikle Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nde şiddet unsurunun devrimin öncü aktörleri tarafından sistematik bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında şiddete varmayan rıza unsurları ile yumuşak güç anlayışı çerçevesinde ilerleyen devrimleri görebilmemiz de mümkündür. Her devrim süreci, bir ‘‘biz ve öteki’’ bilinciyle cereyan etmektedir. Bu nedenle ‘‘öteki’’ kabul edilen yapıların üstesinden gelmek, tüm devrimci kadroların temel gayesidir.

Siyasi kavramlar, günlük yaşamın bir parçasıdır. Örneğin bürokrasi kötüye kullanılır, demokrasi ise genellikle övülür, devrim memnuniyetle karşılanır veya geri tepilir. Eşitlik, diktatörlük, elit ve hatta güç gibi sosyo-politik kelimeler, çoğu zaman yükselttikleri tutkular nedeniyle, olmaları gereken anlamın dışında bir manaya gelebilmektedir (Calvert, 1970: 7). Devrim kavramı da esasında bu sarmalın içerisinde bulunan bir kavramdır. Toplumlar için bir kavramın temel anlamından ziyade, var ettiği sonuç önemlidir. Bu nedenle toplumun bir siyasal kavrama duygusal olarak yakınlık göstermesinden öte, sosyal fayda boyutunun değerlendirilmesi önemlidir. Lakin bir toplum içerisinde yaşanan önemli bir siyasal dönüşümü ifade eden devrim, her daim bir memnunlar ve memnuniyetsizler kitlesi ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle her devrim sürecinde ve devrim sonucunda, yeni bir ‘‘karşı devrimci’’ kitlenin oluşması kuvvet ile muhtemeldir.

Her şeye rağmen insanlık tarihi her yönü ile insanların hayatlarını değiştiren ve toplumların övgü ile bahsettiği devrim süreçlerini barındırmaktadır. Doğal bir olgu olarak tüm dünya toplumlarının yapısı farklı olsa da benzer devrim süreçlerinin yaşandığı anlaşılmaktadır.

Anlaşılabacağı üzere devrimleri, insanlık için önemli bir olgu haline getiren temel durum, yığınların ‘‘meşruiyet sorunu’’ için mücadele ettiği gerçeğidir. Daha iyiye ulaşmak hedefi ile kitlelerin hareket ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Çeşitli ikna unsurların ve diğer etki araçlarının birlikte çalışarak oluşturduğu devrim, insanlık tarihinin en önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır.

20. yüzyıl, önce Çarlık Rusya’sında Marxist esinli devrim, ardından dünya savaşları arasında İtalya ve Almanya’da faşist devrimler ve daha sonra Çin ve Vietnam gibi ülkelerdeki anti-empyalist milliyetçi devrimlerle karakterize edilen bir yüzyıl olmuştur. İran Devrimi (1979) ise daha önceki birkaç büyük devrim gibi, dünya tarihinin akışını önemli ölçüde etkileyen İslami bir köktendinci hareketin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu yüzyılın sonlarında, İslami köktendinci hareketler, birkaç ülkede

güçlendikçe diğer taraftan Doğu Avrupa, Rusya ve Güney Afrika’da demokrasi amaçlı devrimler başarılı olmuştur (DeFronzo, 2014: 1). Yakın tarihin önemli bir doğal olgusu olarak devrim kavramını ele alarak çağımıza gelecek olursak, bugün için de devrim ateşi ile hareket eden yığınların olduğunu görebilmemiz mümkündür. Özellikle kurulu düzenden hoşnutsuz olan Üçüncü Dünya toplumlarında, devrim sevdalısı yığınların varlığı göze çarpmaktadır.

Temelde devrimi; bir toplumsal hareket, görece çok sayıda insan tarafından ya toplumsal değişimi sağlamak ya da ona direnmek için sürdürülen, örgütlü bir çaba olarak tanımlayabiliriz (DeFronzo, 2014: 9). Bu nedenle devrim denilen olgunun, örgütlü bir halk hareketi olduğu bilinci ile analiz edilmesi gerekmektedir. Öte taraftan devrim sürecinin öne çıkan bir “vurucu gücü” bulunmaktadır. Fakat bir devrim sürecinin başarıya ulaşabilmesi için devrimin “vurucu gücü”nün yığınlarla bir araya gelebilmesi önemlidir. Bu temelde devrim denilen olguyu; örgütlenmiş, mevcut düzenden hoşnutsuz ve kendince daha iyi bir düzen arayışında olan yığınların yürüttüğü bir revizyonist süreç olarak tanımlayabiliriz.

Ayrıca devrimler, fiziksel olaylara benzer şekilde doğanın bir gerçeğidirler. Devasa kitleleri uzayda hareket ettiren muazzam kuvvetlerin serbest bırakılması gibi karşı konulamaz bir şekilde ilerleyip, yollarına çıkan her şeyi ezerler (Dunn, 1972: 3). Bir doğa olayı misali ilerleyen devrim, nihayete erince kadar yoluna devam eder. Bu nedenle “devrimci durum” ve “devrimci sonuç” arasında önemli bir bağ bulunmaktadır.

Devrimlerin bu şekilde doğal olaylar olduğunu kavramak, belki birkaç gözü pek insanın başlattığı, ancak daha sonra onların denetiminden hızla sıyrıldığını anlamak, doğal bilimsel türden bir devrim teorisinin nasıl olabileceğini görmeyi kolaylaştırmıştır (Dunn, 1972: 4). Bu nedenle doğal bileşenler dahilinde devrimi, bir doğal durum olarak değerlendirmek gerekmektedir. Gerekli şartların oluşması durumunda, devrimlerin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Son tahlilde ise her devrim sürecinin bir “karşı devrimci” kitlesi ortaya çıkardığı ve devrimin sona ermesinden sonra da her daim yeni bir “karşı devrimci” kitlenin ortaya çıkabileceği gerçeği de hesaba katılmalıdır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada; doğal bir olgu olarak devrim kavramı, temel bileşenleri ile incelenmeye çalışılacaktır. Çalışma sürecinde ekonomik ve teknolojik alanda var olan devrimlerden ziyade sadece siyasal devrimlere değinilecektir. Özellikle devrimlerin “vurucu gücü”nün siyasal, sosyolojik ve psikolojik etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır. Nihayetinde ise dünya tarihi için büyük bir önem arz eden Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi, devrimlerin “vurucu gücü” üzerinden bir karşılaştırma içerisine sokularak, her iki devrimde de öncü olan sınıfların, sosyo-politik özellikleri analiz edilecektir. Eksi ve artıları ile devrimlerin “vurucu gücü”nün günümüze gelindiğinde, her iki toplum üzerindeki etkisinin sınırları anlaşılmasına çalışılacaktır.

Çalışma sürecinde “karşılaştırmalı siyaset” bilinci ile hareket edilmiştir. Türkçe ve İngilizce yazılan özgün eserlerden istifade edilerek, çalışma ilerletilmiştir. Sosyolojik, siyasal, tarihsel ve kültürel veriler eşliğinde çalışmamız, karşılaştırmalı siyasal analiz boyutu olan, bir araştırma-derleme çalışması mahiyetine ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın içeriğine geçmeden önce, “karşılaştırmalı siyaset” kavramının mahiyetine değinecek olursak: Karşılaştırmalı analiz, siyasi süreçlerin nasıl çalıştığına veya siyasi değişimin ne zaman gerçekleştiğine dair açıklamalar geliştirmemize ve bunları test etmemize yardımcı olmaktadır. Siyaset bilimciler tarafından kullanılan karşılaştırmalı yöntemlerin amaçları, fizik gibi daha kesin bilimlerde ortaya konulan sonuçlara benzer sonuçlar ortaya koyabilmektir (Powell, Dalton and Strøm,

Kişi, E. (2023). Devrimlerin ‘‘Vurucu Gücü’’ Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 521-538.

2015: 46). Bu noktada temel amaç, çeşitli siyasal örnekleri teorik ve uygulama boyutları ile farklı örneklerle karşılaştırıp analiz etmektir.

Bununla birlikte, farklı toplumlarda bulunan siyasal olayları ve kurumları tanımlamak, bunların nedenlerini ve sonuçlarını belirlemek için karşılaştırmalı yöntemi kullanabiliriz (Powell, Dalton and Strøm, 2015: 47). Tüm teorik kavramlar gibi bu kavramın da eleştirilmesinin temel amacı, olgu ve olay bütününe daha kolay anlaşılabilmesidir.

3. SİYASAL VE SOSYOLOJİK BOYUTLARIYLA DEVRİM

Devrim kelimesi öncelikle astronomiden kaynaklanarak, insanlar arasında vuku bulan bir ‘‘olay ve olgu’’ bütününe tanımlamak için kullanılır (Güngör, 2019: 10). Dünya tarihinde kökeni oldukça eski dönemlere uzanan bu kavram, modern çağın önemli bir fenomeni olmuş durumdadır. Siyasal, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik birçok yönü bulunan devrim kavramı, insan kitlelerinin uğruna çok ağır bedeller ödediği bir olgu olarak tarihe geçmiştir.

Düzensizden hoşnutsuz kitlelerin, harekete geçerek farklı türde etki aracını en sert şekli ile kullanarak, yeni bir düzen kurmak anlayışı ile hareket ettikleri bir süreç olarak, devrimi açıklayabilmemiz mümkündür. Dünya tarihi farklı renkte ve farklı süreçlerde devrim örneklerini bizlere sunsa da tüm devrimlerin, bir meşruiyet sorunundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Günümüze geldiğimizde ise devrim ve darbe kavramlarının birbirinden siyasal ve sosyolojik olarak ciddi farklılıklarının olduğu anlaşılmaktadır. Temelde bu farklılık, meşruiyet noktasında oluşmaktadır. Darbeci kitlelerin, bir meşruiyet temeli bulunmamaktadır ve insanlık adına ağır bir suç işledikleri görülmektedir. Devrimci kitlelerin ise meşruiyet temelinde, yığınların çıkarı için, daha adil, daha nizamlı bir kamusal düzen adına mücadele ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle dünya tarihi, insanlığın devrimci kitleleri kucaklarken, darbeci kitleleri ise kismaya çalıştığını göstermektedir. Ayrıca bu noktada devrimci kitlelerin başarıya ulaşmış olması da gerekmektedir. Başarıya ulaşmayan devrimci kitlelerin de ağır eleştirilerin merkezinde oldukları görülmektedir.

Devrim ve darbe arasındaki bir diğer önemli farklılık ise darbeci kitlelerin, küçük bir azınlığın çıkarı için hareket etmesine karşılık; devrimci kitlelerin, toplumun büyük çoğunluğunun çıkarı için hareket ettiği gerçeğidir. Nihayetinde vurgulanması gereken olgu, darbeci kitlelerin elitist; devrimci kitlelerin ise halkçı olduğudur.

Temelinde devrim kelimesinin siyasal bir kavram olarak ilk kullanıldığı dönem, 17. yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır (Güngör, 2019: 11). Birçok siyasal kavrama kaynak olan Kıta Avrupası’nın ve Amerika’nın devrim kavramına da kaynak olduğu görülmektedir. Bu temelde 1789 tarihli Fransız İhtilali ve Amerikan Devrimi (1775-1783) karşımıza çıkmaktadır. Bu tarih öncesinde tabii ki devrimsel özellikler gösteren, insani hareketleri görebilmemiz mümkündür. Fakat siyasal özellikleri, sebep ve sonuçları, aynı zamanda devrimci ve ‘‘karşı devrimci’’ unsurları ile Fransız İhtilali ve Amerikan Devrimi’nin tam manası ile bir siyasal devrim olduğu anlaşılmaktadır.

Devrimleri, değişimler olarak tanımlamanın çekiciliğine kapılsak da esasında devrim, sadece değişim anlamına gelmemektedir (Arendt, 2021: 23). Devrimin; değişim, yıkılış ile yeniden kuruluş, dönüş, yetersizlikten kaynaklanma ve meşruiyet arayışı gibi özelliklerinin olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu temel özellikler üzerine akıllara gelen en önemli soru: Devrimci kadroları harekete geçiren olgunun ne olduğudur? Anlaşılacağı üzere devrim, bir çekirdek kadronun tek başına başaracağı bir olay değildir. Bu nedenle ciddi bir şekilde yığınların desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Devrimci kadroları, başarıya ulaştıran ve cesaret veren temel olgu, işte bu noktada yatmaktadır. Yani yığınların desteğini alabilmiş olmak gerekmektedir.

Devrimci kadronun, halk desteğini alabilmesi için en önemli olan süreç ise devrime hazırlık sürecidir. Bu süreç içerisinde devrimci kadroların, doğru argümanlar ile yığınlara hitap edebilmesi gerekmektedir. Zaman, olay ve “meşruiyet sorunu” noktasında devrimci kadroların, yığınlar ile yapıcı bir iletişim içerisinde olması gerekmektedir. Çünkü halkla bütünleşmeyen devrimci kadrolar, başarılı olamaz ve yığınların gözünde değersiz yapılar olarak kalırlar.

Yenilenme, yeniden başlangıç ve şiddet unsurlarının tümü, bugün için devrim anlayışıyla derin bir ilişki ağına sahiptir (Arendt, 2021: 59). Tüm unsurların devrim kavramı ile olan bağı, dönemden döneme ve toplumdaki topluma değişmektedir. Bu noktada vurgulamamız gereken temel nokta, her toplumun kendine has dinamikleri ile bir devrimsel arayış içerisinde olabileceği gerçeğidir. Kimi toplumlarda demokrasi adına, kimi toplumlarda ise adil kaynak paylaşımı adına, bir devrim sürecinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Ama nihayetinde tüm devrim arayışlarının özünde, bir “meşruiyet sorunu” olduğu göze çarpmaktadır.

Devrimlerin yalnızca ulusal bir anlamı yoktur. Bazı durumlarda devrimler, özellikle dönüştürülmüş toplumların büyük ve jeopolitik açıdan önemli, fiili veya potansiyel büyük güçler olduğu yerlerde, muazzam uluslararası etki ile çekiciliğe sahip model ve ideallere yol açmışlardır. Örneğin devrimci Fransa’nın yurtsever orduları, Avrupa’nın çoğuna hâkim olmuştur. Fetihlerden önce ve askeri yenilgiden çok sonra bile, “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” şeklindeki devrimci idealler, toplumsal ve ulusal kurtuluş arayışındaki hayalleri ateşlemiştir (Skocpol, 1979: 3). Devrimler, sonuçları itibari ile tüm dünya toplumlarını etkileyebilme özelliğine sahip “olay ve olgu” bütünleridir. Hatta bir toplumdan diğerine “devrim ihracı” gibi bir sürecin yaşanması da mümkün gözükmektedir.

Örneğin bütün bir süreç olarak Çin Devrimi, Fransız Devrimi’ni başlatan aristokrat isyandan farklı olarak, mutlak monarşik bir devlete karşı bir üst sınıf isyancı tarafından 1911’de başlatılmıştır. Kesinlikle çağdaş, komünist olmayan Üçüncü Dünya hükümetlerine olduğu kadar, devrim sonrası Sovyet rejimine de çok benzer özelliklere sahip olmuştur (Skocpol, 1979: 42). Aktörleri, süreçleri, gayeleri ve hedef kitleleri farklı olsa da dünya üzerinde vuku bulan tüm siyasi devrimlerin arasında, diyalektik bir ilişki ağının olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Devrimler, bir toplumun devlet ve sınıf yapılarının hızlı, temel dönüşümleridir. Bunlara aşağıdan gelen sınıf temelli isyanlar eşlik eder ve kısmen de bu ayaklanmalar ile ilerlerler. Devrimler, diğer türden çatışmalardan ve dönüştürücü süreçlerden, her şeyden önce iki unsurun bir araya gelmesiyle ayrılır: Bunlar toplumsal yapısal değişimin sınıf ayaklanmasıyla örtüşmesi ve siyasal düzenin toplumsal dönüşümle çatışmasıdır (Skocpol, 1979: 4). Mevcut düzenin toplumsal gerçeklik ile çatışması ve ayrıca ayaklanan yığınların, bir sınıf bilinci ile hareket ederek üst yapıyı kırmaya çalışması devrimleri, isyanlardan ayıran temel özellikler olarak öne çıkmaktadır.

Teorik açıklamaların sonrasında canlı örnekleri ele alacak olursak, erken modern siyasi krizlerin tarih yazımının kargaşa içinde olduğu görülmektedir. Hem İngiliz hem de Fransız devrimleri için, “revizyonistler” bir zamanlar uzun vadeli toplumsal değişime dayanan geniş çapta kabul görmüş açıklamaları parlatmışlardır (Goldstone, 2016: 12). Yapılan yorumların hepsi bir araya getirildiğinde teorik tespitlerin, canlı örneklerle uyduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani nerede bir devrim süreci yaşanmışsa, orada mevcut düzenden hoşnutsuz yığınların harekete geçtiği sonucu, ortaya çıkmaktadır.

Devrimlerin ve büyük isyanların nedenleri, depremlere neden olmak için biriken güçlere oldukça benzemektedirler. Yani, bir devrimden veya büyük isyandan önceki yıllarda, değişim için toplumsal baskılar oluşmuştur. Yine de mevcut sosyal ve politik yapılar, bir süre değişime direnmek istemişlerdir (Goldstone, 2016: 35). Mevcut düzenin tüm baskı ve engellemelerine rağmen devrimler, bir doğa olayı misali engelleri aşarak varmak istediği hedefe ulaşmıştır.

Kişi, E. (2023). Devrimlerin ‘‘Vurucu Gücü’’ Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 521-538.

Anlaşılabileceği üzere 20. yüzyıl süresince Marxist öğretisi, devrim araştırmaları konusunda ciddi bir etkiye sahip olmuştur ve bu durum hala devam etmektedir (Kurun, 2019: 1019). Peki bu durumun temel nedeni nedir? Bu noktada karşımıza hem ideolojik hem de tarihsel bir arka plan çıkmaktadır. Marxizm’in sahip olduğu revizyonist, sınıfsız ve özgürlükçü düşüncelerin bu noktada ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Tarihsel olarak da Ekim 1917 Rus Devrimi, 20. yüzyılın en kapsamlı ve köktenci devrimi olmuştur. Bu temelde devrim kavramının, Marxist ideolojiyi ve komünizmi benimsemiş toplumları çağırıyor olması olağan bir durumdur.

Bireyin en önemli gereksinimi olan özgürlük, devrimlerin de en önemli nedenidir (Aksoy ve Elmas, 2020: 396). Bu nedenle devrimci kitlelerin, özgürlük arayışındaki bireylerden oluştuğu görülebilmektedir. Özgürlük kavramından kastedilenin ne olduğu konusuna gelecek olursak, bireyin mevcut düzenden beklediği ekonomik, siyasal, kültürel, vicdani vb. tüm hürriyetler kast edilmektedir.

Tarihin bir gayesi olduğunu dile getirenlerin devrim fikrine göre devrim, elzem bir değişimi dile getirmektedir (Şenses, 2016: 234). Bu yaklaşım devrimi, olmaz ise olmaz bir olgu olarak, önümüze koymaktadır. Bu noktada vurgulanan temel gerçeklik ise devrimin baskılansa da asla engellenemeyeceği gerçeğidir.

Nihayetinde tüm teorik ve canlı örnekler incelendiğinde devrim denilen kavramı, düzenden hoşnutsuz kitlelerin, ‘‘ancien régime’’ (eski rejimi) yıkmak ve yeni bir düzen kurmak gayesi ile hareket ettiği bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür. Her yönü ile bir ‘‘yıkılış’’ ve ‘‘yeniden kuruluş’’ sürecini ifade eden devrim, 21. yüzyılın da doğal bir fenomeni olmaya devam etmektedir.

4. 1789 FRANSIZ İHTİLALİ SÜRECİ

Herhangi bir şeyin ne olduğu hakkında temel bir fikre sahip olana kadar bir şeyin nasıl oluştuğunu pek tartışamayız. Bununla birlikte, Fransız İhtilali’ni çok yakından tanımlamaya yönelik hemen hemen her girişim, taraflı olacak ve birçok karmaşıklığı barındıracaktır. Yine de Fransız İhtilali’nin kesinlikle olmadığı şey, tek bir olay olmasıdır. Bu durum, birçok düşünürü hayrete düşüren ve birkaç yıla yayılan bir dizi gelişme olmuştur. Süreç, Fransa sınırlarının çok ötesinde yankılanan, sürekli bir belirsizlik, düzensizlik ve çatışma dönemi olarak tarihe geçmiştir (Doyle, 2001: 19). Her toplumun kendine has özellikleri olduğu gibi tarihi de kendine özgü özelliklere sahiptir. Özellikle ihtilal sürecinde Fransız toplumunun yaşamış olduğu farklı süreçlerin ve kimliksel özelliklerin, bu süreçte etkili olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Aktörü, hazırlık süreci ve patlama dönemleri oldukça farklı özellikleri barındırsa da tüm devrimlerle aynı olan yönü, toplumun iktidardan rahatsız olduğu gerçeğidir.

Siyasi açıdan devrim öncesi Fransa, mutlak bir monarşidir. Kral, gücünü kimseyle paylaşmamış ve bu gücün kullanılmasında Tanrı’dan başka hiç kimseye sorumlu olmamıştır. Maliye dahil devlet işleri, onun özel alanı olmuştur. Krallık, her konuda kararlarının nihai olması anlamında egemen konumda olmuştur (Doyle, 2001: 21). İktidarın toplum ile arasına ördüğü bu duvar, memnuniyetsiz kitleler ortaya çıkarmıştır. Bu noktada sorulması gereken en önemli soru: Bu memnuniyetsiz kitleleri bir araya getirecek aktör kim olmuştur ve kullandığı yöntem nedir? Devrim süreci incelenecek olursa, aydın sınıfın devrime giden süreçte temel aktör olduğu görülmektedir. Yöntemler konusuna gelecek olursak da gerek kültürel figürlerin gerek sanatçıların gerekse yazıp çizen toplumsal kişilerin çeşitli yöntemler kullandığı anlaşılmaktadır.

Temelde Fransız Kralı’nın, tebaasının eskiden beri süregelen ayrıcalıklarında ve eşitsizliklerinde bazı değişiklikler yapmadan uluslararası iddialarını nasıl sürdürebileceğini görmek zor olmuştur. Krallığın tekdüzelikten yoksun olduğu, her kuruma, gruba veya alana diğerlerine pek benzemeyen bir statü veren ayrıcalık ve muafiyet yapısının var olduğu anlaşılmaktadır (Doyle, 2001: 25). Toplumun farklı kesimlerinin, kraldan almış olduğu statü ve ayrıcalıklar kümesi, şüphesiz ki

Kişi, E. (2023). Devrimlerin “Vurucu Gücü” Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 521-538.

toplumun büyük kesimleri arasında rahatsızlık uyandırmıştır. Bu nedenle Fransız İhtilali’ni bir “ayrıcılıkçılar” ve “dışlanmışlar” çatışması, olarak değerlendirebilmek mümkündür.

Devrime hazırlanış sürecine dönülecek olursa, 1715 senesinde kral olan XV. Louis’in küçük yaşta olması ile naip sıfatıyla Philippe d’Orleans’in göreve gelmesi, monarşinin düşüş halindeki seyrinde yeni bir dönem açmıştır (Karaman, 2018: 63). Devirme ilerleyiş sürecinde öne çıkan temel olgu, kral ve toplum arasına bir takım aktör ve sınıfların girdiği gerçeğidir. Bu durumun sonucu olarak ilerleyen süreç içerisinde, monarşiye ve monarka karşı bir kinin oluştuğu görülmektedir.

İktidar ve halk arasında kaçınılmaz bir hesaplaşma sürecine dönüşen devrim, nihayet 1789 tarihinde gerçekleşmiştir. 1789 Fransız İhtilali ile her yönden değişen dünya sisteminde, devrimin başlıca yankılarının Avrupa Kıtası’nda olacağı ortaya çıkmıştır (Uluerler, 2020: 78). Kısa süre sonra ise sanılanın aksine ihtilalin etkisinin tüm dünya toplumlarına az veya çok derecede tesir ettiği görülmektedir. Özellikle çok etnikli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti’nin, Fransız İhtilali’nin sonuçlarından en çok etkilenen devletlerden biri olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Peki Fransız İhtilali’nin devletin sınırlarını aşan etkisinin temeli nedir? Sorusu akıllara gelmektedir. Bu noktada vurgulanması gereken ana tema, ihtilalin yerel bir hareket olarak başlayıp sona ermesine rağmen, sonuçlarının evrensel boyutlara ulaşması oluşturmaktadır. 21. yüzyıla geldiğimizde bugün için dünyanın herhangi bir yerinde iktidar karşıtı bir toplumsal hareketin, Fransız İhtilali’ni referans alması kuvvet ile muhtemeldir. Bu nedenle Fransız İhtilali’nin oluşturduğu etkinin hala canlı olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Tekrar sürecin başına dönecek olursak, ihtilale ilerleyiş sürecinde önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. 5 Mayıs 1789’da Genel Eyaletler Toplantısı’nın yapılması kararlaştırılmıştır. Bir önceki gün yapılan dini tören ise beklentilerin önüne geçmiştir. Kral, ailesi, bakanları, milletvekilleri, açılış ayını için Notre Dame Kilisesi’nden Saint Louis Kilisesi’ne geçit töreni düzenlemişlerdir. İnsanlar, Fransa’nın uzun süredir mahrum kaldığı ulusal törenin geri dönüşünü coşkuyla karşılamamışlardır (Mignet, 2006: 47). Halk içerisinde yaşanan rahatsızlığın farkına varan krallığın atmış olduğu adımlar, halkta tam anlamı ile olumlu bir karşılık bulmamıştır. Dini, siyasi ve sosyolojik değerleri, haklı rahatlatmak için kullanan krallık, halktan beklediği karşılığı alamamıştır.

14 Temmuz 1789’dan hemen sonra ise ulusun seçkinlerinden oluşan ulusal meclis, istihbarat, saf niyetler ve kamu yararına projelerle dolmuştur. Gerçekten de taraflar arasında bağımsız, tamamen oybirliği usulü olmamıştır. Kitlelere, herhangi bir insan ya da fikir de hâkim olmamıştır. Her zaman dizginsiz ve çoğu zaman tamamen kendiliğinden bir kanaat üzerine, müzakereleri kararlaştıran ve popülerlik kazandıran bir kitle var olmuştur (Mignet, 2006: 80). Devrimden hemen sonraki sürecin genel özelliği olarak, istikrarsızlık olgusunun öne çıktığı görülmektedir. Özellikle anayasanın hazırlanması ve istikrarlı bir Fransa’nın ortaya çıkabilmesi uzun bir zaman almıştır. Bu durumun temel nedenini, ihtilalin oluşturduğu büyük depremde aramak gerekmektedir.

5 ve 6 Ekim’den sonra meclis, mahkemenin 14 Temmuz’dan (1789) sonra yaptığı gibi göç etmiştir. Jean-Joseph Mounier ve Lally Tollendal (Fransız politikacı ve seçkinleri) görüşlerinin izlenmeyi bırakıldığını anladıkları andan itibaren, ümitlerini keserek merkezi terk etmişlerdir (Mignet, 2006: 97). Devrim sürecinde yığınların gözünde önemli konumda olan seçkinlerin, devrim sonrasında kitlelerle çeşitli sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Devrimlerin genel yapısında var olan kendi aktörleri ile çatışma olgusunun, Fransız İhtilali sürecinde de yaşandığı anlaşılmaktadır.

Esasında “ancien régime”in son on yılında, bankacılar, varlıklı soylu girişimciler ve iş adamları tarafından finanse edilen yeni endüstriler ortaya çıkmıştır. Nüfus artmış ve ulusun zenginliği istikrarlı bir şekilde yükselmiştir. Ancak ücretler, yükselen fiyatlara ayak uyduramamış ve gelirler harcamaların

çok gerisinde kalmıştır (Anderson, 2007: 25). Bu süreçte yaşanan kötü gidişe, seyirci kalmak istemeyen krallığın çeşitli önlemler almaya çalıştığı anlaşılmıştır. Lakin yığınların beklentisi ile krallığın sunmaya çalıştığı imkanların arasında, bir uçurumun olduğu anlaşılmaktadır. Nihayetinde hiçbir iktidarın halka rağmen ayakta kalmayı başaramadığı gibi krallığın da halka rağmen ayakta kalma şansı olmamıştır.

Bilindiği üzere Yedi Yıl Savaşı’nın (1756-1763) sonunda İngiliz kitleleri, Fransa’yı ziyaret etmiş ve bazıları Fransa’ya yaptıkları seyahatler sonucunda olumlu bir ekonomik kaynak bırakmıştır. Daha sonra, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere arasındaki düşmanlıklar, İngiliz turist akışını Paris’e ve eyaletlere neredeyse kurutmuştur. Ancak yine de tamamen durduramamış ve 1783’te barışa dönüş, Fransa’ya başka bir İngiliz akınına neden olmuştur (Anderson, 2007: 41). Bu süreçte ihtilalin oluşturmuş olduğu etkinin tüm Avrupa’yı sardığı anlaşılmıştır. Lakin İngilizler için ihtilalin daha farklı bir anlamı olduğu anlaşılmaktadır. Esasında monarşinin sonunu getiren Fransız İhtilali’nin, İngiliz toplumunda önemli etkiler oluşturması şaşılacak bir durum değildir. Çünkü monarşinin, İngilizlerin siyasi kültürü için önemli bir yeri olduğu bilinmektedir.

Mayıs 1789’da Fransa’da soylular, din adamları ve halkın bir araya gelmesiyle üç kamaralı bir parlamento oluşmuştur. Bu nedenle ihtilale ilk yönü, Fransız soyluları vermiştir denebilir (Sander, 2003: 163). Halkın krallığa karşı olan tepkisine ilk yön veren kitlenin soylular olmasına karşın, sürecin kısa sürede toplumsal bir harekete dönüşmesinde, aydın sınıfın ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle ihtilalin meşalesini yakanların elit sınıflar olduğunu söyleyebilirsek de bu meşaleyi canı pahasına taşıyanın, toplumun tüm alt kesimleri olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Bu süreçte soyuna ve inançlarına bakılmaksızın kişisel değerlerin büyük bir inançla savunulması, tüm insanların ortak gayesi olmuştur (Sander, 2003: 167). 18. yüzyıl sürecinde Fransız toplumunun bir ülkü dahilinde hareket etmesi ve bu ülkünün de ulus bilincine dayanması, Fransa’yı dönemin şartları içerisinde diğer Avrupa ülkelerinden ayırmaktadır. Yaşanan süreç Fransa’da bir ulus bilincinin oluştuğunu ve bu bilincin, insanları harekete geçirecek bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu bilincin, toplumun tüm kesimleri tarafından benimsendiği de görülmektedir. Bu bilincin oluşmasında ve şekillenmesinde, Amerikan Devrimi’nin de önemli bir katkısı bulunmaktadır.

Bir ulusal uyanış mahiyetinde ilerleyen sürecin özünde Fransızların, 18. yüzyılda ‘‘Fransa’’ denen bir siyasi yapının üyesi oldukları inancı yatmaktadır (Sander, 2003: 163). Şüphesiz ki bu inancın oluşması ve şekillenmesinde, aydın sınıfa ciddi bir rol düşmüştür. Ayrıca Fransa’nın sahip olduğu kadim değerlerin de bu durumun gelişmesinde, önemli bir katkısı vardır. Toplumun sahip olduğu siyasi kültürün, erken bir dönemde olgunluk gösterdiği ve yığınların, önemli hedefler belirleyerek bu hedefler için mücadele ettiği, bu süreç üzerinden okunan en önemli gerçekliktir.

Tüm verilerin sonunda, dönemin Avrupa’sını daha yakından tanıya bilmek için bir aydın ve edebiyatçının gözü ile bakmak gerektiği kanaatindeyiz. Bu nedenle Charles Dickens’in, ‘‘İki Şehrin Hikayesi’’ isimli eserinden bir bölümü aktarmak istiyoruz:

‘‘İngiltere tahtında koca çeneli bir kralla çirkin simalı bir kraliçe oturuyordu. Fransa tahtındaysa yine koca çeneli bir kralla güzel yüzlü bir kraliçe oturuyordu. Her iki ülkede de gününü zevk ve sefa içinde geçiren, bir elleri yağda bir elleri balda devlet adamlarına göre, her şeyin ilelebet böyle gideceği gün gibi aşikârdı 1775 yılıydı. O ayrıcalıklı zamanda da manevi esintiler İngiltere’de şimdiki gibi kabul görmekteydi.’’ (Dickens, 2018: 9).

Kişi, E. (2023). Devrimlerin “Vurucu Gücü” Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 521-538.

Diğer taraftan 26 Ağustos 1789 tarihinde, Ulusal Kurucu Meclis tarafından ilan edilen, negatif haklara yer verip, pozitif haklara özellikle de çalışma ve eğitim gibi haklara yer vermeyen “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”, dünya tarihinde kendi türünün ilk örneği olmak gibi bir özelliği taşımamaktadır (Ağaoğulları, 2016: 608). Bu noktadan bakınca, Fransız İhtilali’nin savunduğu değerlerin ve ulaştığı sonuçların, her yönü ile Batı mirasını devraldığını görebilmemiz mümkündür.

5. EKİM 1917 RUS DEVRİMİ SÜRECİ

Rus entelektüelleri, kendilerini içine çeken büyük krizi açıklamaya çalışırken, Rus devriminin yorumu başlamıştır. Devrim ilk günlerinden itibaren, geçmişte entelijansiyayı ilgilendiren konular; sosyalizm ve Rusya’daki olanakları, Rusya ile Batı arasındaki ilişki, Rus halkının değerleri ve Rus halkının gücü gibi konular, yeni bir aciliyet ve anlam kazanmıştır (Burbank, 1989: 5). Rus halkı için kadim sorunların, devrim sürecinde yeniden gündeme geldiği görülmüştür. Bu süreç içinde Rus halkının acılarını dile getirmeye çalışan aydın sınıf ile alt tabakadan gelen Rusların, bir gönül birlikteliği içinde olduğu anlaşılmıştır.

İlerleyen süreçte devrim, zorluklarına rağmen Rus entelijansiyasının amacını şekillendirmiştir. Bu, 19. yüzyıl siyasetinin eski basitliklerinin devlet ile halk arasındaki tek etik kutupluluk, “halkın iradesi” ve onun ifadesi olarak entelijansiya nosyonunun, kendini gerçekleştirmenin bir aracı olarak, akla olan güvenin önceki on yılda aşınmasının bir sonucu olmuştur (Burbank, 1989: 8). Halk ile devlet arasında yaşanan kopukluklar sonucunda devrimin eşğine gelen Rus halkı, duygu ve düşüncelerini aydın sınıf aracılığı ile ifade edebilme imkanına sahip olmuştur.

Devrim sürecinde tıpkı öne çıkan sembolik liderler olduğu gibi sembolik şehirler de olmuştur. Bunlardan en önemlisi ise Petrograd (St. Petersburg) olmuştur. Petrograd, keskin zıtlıkların şehri olmuştur. Aynı zamanda, Rus İmparatorluğu’nun da başkentidir. Ancak kültürel olarak Batı Avrupa’ya, Rusya’nın geri kalanından daha yakındır. Aynı anda hem Aleksandr Puşkin’in övdüğü zarif bir ihtişam şehri hem de Fyodor Mihayloviç Dostoyevski’nin nefret ettiği ürkütücü bir sefalet şehri olmuştur. Kısacası Petrograd hem Çarlık iktidarının hem de halk isyanının bir simgesine dönüşmüştür. Burada, İmparatorluk Mahkemesi 70.000 memurdan oluşan bir ordunun başında bulunmuştur. Ayrıca burada, 1905’te ilk Sovyet Genel Grevi yaşanmıştır (Smith, 1985: 5). Bu greve, çok sayıda Rus işçinin katıldığı bilinmektedir. Bu süreçte birçok işçinin ise öldüğü tarihe geçmiştir. Yaşanan süreç, tam anlamı ile Rus proletaryasının aydın sınıf ile gönül birliği yaparak, iktidarın üzerine yürüdüğü bir duruma dönüşmüştür. Grevler, iç çatışmalar ve göz yaşları ile ilerleyen devrim süreci, Rus proletaryasını ve aydın sınıfı daha çok birbirine yaklaştırmıştır.

Daha sonrasında ise 1910 ve 1917 arasında, Petrograd’ın nüfusundaki göçmenlerin oranı % 68’den %73,6’ya yükselmiştir. Bunların ezici çoğunluğu, şiddetli toprak kıtlığı, borç ve kronik yoksulluk nedeniyle topraklarından çıkmaya zorlanan ve büyük şehre kümelenen köylüler olmuştur (Smith, 1985: 15). Kırdan kente doğru yaşanan işçi göçü, her yönü ile Ekim 1917 Rus Devrimi için önemli bir adım olmuştur. Kırsalda sesini duyurmakta zorluk çeken Rus proletaryası, büyük şehirlere gelerek daha gür sesle düşüncelerini ifade edebilme imkânı bulmuştur. Daha sonrasında ise iktidar karşısında oldukça sıkı bir birliktelik kurmayı başaran Rus proletaryası ve aydın sınıf, devrimin en önemli “vurucu gücü” olmayı başarmıştır.

Ekim 1917 Rus Devrimi’nin iki tarihsel akımın kesişme noktasından kaynaklandığı söylenebilir: Bunlardan birincisi emperyalist Rus devletinin yükselen gücüdür; ikincisi ise Batılı sosyalist hareketin idealizmidir (D’Agostino, 2010: 1). Her yönü ile çağın ulusal ve uluslararası siyasal konjonktüründen etkilenerek evrilen Ekim 1917 Rus Devrimi, tabiatı itibarıyla en çok da işçi kesiminin politik güç arayışı, üzerine temellenmiştir.

Kişi, E. (2023). Devrimlerin ‘‘Vurucu Gücü’’ Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 521-538.

1917’de dünyayı sarsan devrim, o zamana kadar en az bir asırdır Rus entelektüellerinin zihninde canlanmıştır. Radikal liberalizm, demokrasi, sosyalizm ve anarşizm nosyonları, halk arasında kendilerine fayda sağladığı söylenen gruplar olan işçilerden ve köylülerden değil, entelijansiyanın içinden çıkmıştır (D’Agostino, 2010: 11). Bu yönü ile Ekim 1917 Rus Devrimi için entelijansiyanın çok önemli bir yeri olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Özellikle arayışta olan yığınlar, neye, nasıl ulaşabileceği konusunda, yol gösterici bir konumda olması nedeniyle devrim sürecinde ve devrim sonrasında Rus entelijansiyanının, önemli bir siyasal rol edindiği gözlenmiştir.

Temelde Sovyet devletinin ilk eylemleri, yalnızca iç düşmanlarla değil, 1917 mücadelelerinde hızla düşmana dönüşen müttefiklerle de yoğun çatışmaları alevlendirmiştir. Yıl sona ermeden önce, Rusları tekrar savaşa sokmak için çaresiz bir girişimde birkaç cepheye müdahale eden İtilaf güçleri de bunlara katılmıştır (D’Agostino, 2010: 49). Yaşanılan süreç, her yönü ile gerek Rus proleteriyasına gerekse de Rus entelijansiyanına oldukça fazla yer ve imkân sunmuştur. Bu nedenle Ekim 1917 Rus Devrimi’ni sadece dönemin iç siyasal koşulları çerçevesinde ele almamak, gerekmektedir.

Devrime giden süreçte, önemli siyasal olaylardan birisi de 1905’teki ayaklanmalardır. Bu ayaklanmalar, keyfi ve modası geçmiş bir otokrasiye karşı, burjuva liberallerinin ve anayasacılarının bir ayaklanması olmuştur. Bu ayaklanma, ‘‘Kanlı Pazar’’ zulmünün ateşlediği ve ilk Petersburg İşçi Temsilcileri Sovyeti’nin seçilmesine yol açan bir işçi ayaklanması olmuştur (Carr, 2004: 2). Devrime ilerlenen süreçte yaşanan bu tür olaylar, halk ile iktidar arasında önemli duygusal kopmalara neden olmuştur. Bu nedenle yaşanan kanlı süreçleri, devrime ilerleyişteki büyük sebepler olarak okumamız, gerekmektedir.

Ekim 1917 Rus Devrimi, her büyük devrimin temel dersini, yani varlığının yasasını onaylamıştır: Ya devrim hızlı, fırtınalı, kararlı bir tempoda ilerlemeli, tüm engelleri demir bir yumrukla yıkmalıdır, ya da çok geçmeden zayıf hareket noktasının gerisine çekilip, ‘‘karşı devrimciler’’ tarafından bastırılır (Luxemburg, 1940: 9). Devrim sürecinde Rus devrimci sınıfı, kısa dönemde temel gayesine ulaşmıştır. Lakin uzun dönemde, Rus devrimci sınıfının temel gayesi olan, proleteryanın politik güce ulaşması ise pek de mümkün olmamıştır.

Devrim sürecinde Rus aydın sınıfının temel görevi, proleteryanın başında siyasi iktidarın fethi ve sosyalizmin gerçekleştirilmesi hedefinin pratik olarak yerleştirilmesi ve sermaye ile arasındaki sonucun belirlenmesidir ve bu güçlü bir tarihsel hizmettir. Lakin Rus toplumunda bu sorun, ancak ortaya konulabilmiştir, tam olarak çözülememiştir. Bu nedenle gelecek dönemde böyle bir sorun, her nerede olursa olsun sorumluluk ‘‘Bolşevizm’’e aittir (Luxemburg, 1940: 41). Çünkü tüm dünya toplumlarında proleterya sınıfının politik güç arayışında, temel esin kaynağı ‘‘Bolşevizm’’dir.

Ekim 1917 Rus Devrimi, tarihte bir dönüm noktası olmuştur. Geleceğin tarihçileri tarafından 20. yüzyılın en büyük olayı olarak değerlendirilme ihtimaline sahiptir. Fransız Devrimi gibi, kimileri tarafından insanlığın geçmişteki baskılardan kurtuluşunda bir dönüm noktası olarak selamlanabilirken, kimileri tarafından ise bir suç ve felaket dönemi olarak kınanabilir (Carr, 2004: 1). Her yönü ile 20. yy.’ın en önemli olaylarından biri olarak tarihe geçen Ekim 1917 Rus Devrimi gerek Rusların siyasal gelişiminde gerek Çinlilerin siyasal hayatında gerekse de Doğu Avrupa’da yankıları bugüne kadar gelen, önemli siyasal değişimlere sebep olmuştur. Bugüne gelindiğinde devrim arayışında olan yığınların, Ekim 1917 Rus Devrimi’ni referans alması, şaşılacak bir durum değildir.

6. DEVRİM SÜRECİNDE, FRANSIZ DEVRİMCİLERİ VE RUS DEVRİMCİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

İlk olarak tarihi önceliği nedeniyle Fransız İhtilali’ni ele alacak olursak; Fransız İhtilali’ni iki büyük akım hazırlamıştır: Bunlardan birincisi, devletlerin siyasi olarak yeniden örgütlenmesine ilişkin

yeni fikirlerdir ve bu fikirler, orta sınıflardan gelmiştir; Diğeri ise eylem akımıdır. Her ikisi de alt sınıflardan gelmiştir. Ekonomik durumlarında acil ve kesin iyileşmeler elde etmek isteyen şehirlerdeki işçiler ve orta sınıflar, bu amacı gerçekleştirmek için buluşup, birleşmişlerdir (Kropotkin, 1986: 3). Aktörlerin ve şartların doğru zamanda bir araya gelmesi sonucunda, devrim gerçekleşmiştir. Bu temelde Fransız İhtilali’ni bir alt sınıflar hareketi, olarak nitelendirebilmemiz mümkündür.

Bununla birlikte Fransız orta sınıfları, feodal krallığın yıkıntıları üzerine dikilmesi gereken bir siyasi yapı kavramı geliştirmiştir. Bu süreçte İngiliz Devrimi, Fransız orta sınıfına toplumun yönetiminde oynamaları gereken rolü anlamalarında yardımcı olmuştur. Ayrıca Amerika’daki devrimin orta sınıf devrimcilerin enerjisini harekete geçirdiği de kesindir. Bu temelde Hobbes, Hume, Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Mably, d’Argenson ve diğerleri sayesinde, 18. yüzyılın başından beri siyaset ve seçmeli temsile dayalı örgütlü toplumların kurulması çalışmaları, popüler hale gelmiştir (Kropotkin, 1986: 5). Devrim ateşinin Batı toplumlarında başlattığı değişim süreci, Fransız toplumunu da oldukça derinden etkilemiştir. Özellikle dönemin Fransız aydınlarının, krallık karşısında toplumun alt kesimleri ile aynı duyguyu paylaşıyor olması, iktidarın sonunu hazırlayan en önemli unsur olmuştur.

Diğer taraftan devrime ilerleyiş sürecinde, 14. Louis’in tavırları da oldukça belirleyici olmuştur. Turgot’un (Anne Robert Jacques Turgot, Eski Fransa Başbakanı, 1774-1776) çok mütevazı önerilerini dahi reddetmiştir. Kraliyetin gücünü sınırlama düşüncesi bile ona iğrenç gelmiştir. Bu nedenle, Turgot’un reformları; kanuni emeğin kaldırılması, ticaret bekçilerinin kaldırılması ile iki ayrıcalıklı sınıfa yani soylular ve din adamlarına vergilerin bir kısmını ödemeye yönelik ürkek bir girişim, önemli bir sonuç vermemiştir (Kropotkin, 1986: 19). Var olan kötü şartların değişmesi yönünde kraliyeti uyarmaya çalışan yetkililerin, bir sonuca ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Halktan uzak olan krallığın, halkın sorunlarına da uzak olması nedeniyle iktidar eliyle güçlü bir reform hareketinin oluşmadığı görülmektedir. Be sebeple devrim sürecini, sadece alt sınıflar üzerinden değil, krallığın tutumları üzerinden okumak daha doğru sonuçlar verebilir.

Görüleceği üzere 18. yüzyıl Fransa’sının en önemli özelliği, özünde kırsal bir toplum olmasıdır. Fransa’nın köylerinde ve çiftliklerinde bugünkünden on kat daha fazla insan yaşamıştır. 1780’de Fransa’da hemen hemen 28 milyon insan yaşamıştır. Eğer bir kentsel topluluğu 2.000’den fazla kişiden oluşan bir topluluk olarak tanımlarsak, 18. yüzyılda Fransa’da on kişiden yalnızca ikisi bir kent merkezinde yaşamıştır. Büyük çoğunluk kırsal bölgelerde veya kenar mahallelerde yaşamıştır (McPhee, 2002: 4). Uyguladığı politikalarla kırsalın öfkesinin artmasına neden olan krallık, çok güçlü bir ‘‘öteki’’ edinmiş ve iktidarının sonunu hazırlamıştır.

Devrim sürecinde Voltaire (François Marie Arouet) ve diğer reformcular, yargı sisteminin hoşgörüsüzlüğü ve zulmü olarak gördükleri şeye karşı bir kampanya yürütmüşlerdir. Bunların en ünlüsü ise 1762’de oğlunu din değiştirmesini engellemek için öldürdüğü iddiasıyla mahkûm edilen Toulouse Protestanı Jean Calas’ın işkence görmesi ve infaz edilmesi olayı olmuştur. Voltaire ve diğerlerinin kınadığı ceza sistemi ve rejimin verdiği gözdağı, Fransız halkı için büyük bir rahatsızlık kaynağı olmuştur (McPhee, 2002: 21). Yaşanan süreç, gün geçtikçe iktidar ile halk arasındaki duygusal kırılmayı derinleştirmiştir. Bu kırılma süreci sonucunda, büyük bir doğal afete benzercesine Fransız İhtilali, tarihe geçmiştir.

Fransız halkının aydınlanması, ‘‘ancien régime’’in temel varsayımlarını tek başına baltalayan birleşik bir entelektüel haçlı seferi olmadığı gibi, Katolik Kilisesi de her zaman monarşinin gücünü destekleyen bir yekpare olmamıştır. En önde gelen filozoflardan bazıları din adamları olmuştur. Örneğin Gabriel Bonnot de Mably, Étienne Bonnot de Condillac, Guillaume Thomas François Raynal ve Anne Robert Jacques Turgot ile bunlara ek olarak Dale Van Kley, siyasi özgürlük kavramlarının uzun vadeli

dini mirasının ve dini hiyerarşiye meydan okumanın önemi üzerinde ısrar etmişlerdir (McPhee, 2002: 28). Yaşanan gelişmeler, toplumun her kesiminden iktidara karşı bir tepkinin olduğunu göstermektedir. Gittikçe yalnızlaşan krallığın, farklı kitlelerin ortak hedefi olması hasebi ile tüm kesimlerin öncü isimleri, arkasına aldıkları yığınlarla devrime yürümüşür.

Nihayetinde Fransız İhtilali için kırsaldan gelen insan kitlelerinin en büyük yapıyı oluşturduğunu ifade edebilmek mümkündür. Bu yığınların, siyasal bir bilinç kazanmasında ise Fransız aydınlarının, büyük bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Sanatçılardan, din adamlarına kadar tüm sınıfların öncü isimlerinin, Fransız İhtilali için yoksul yığınları, bilinçlendirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Fransız İhtilali’nden sonra, Ekim 1917 Rus Devrimi’ne gelecek olursak, devrimin tüm diğer boyutlarına rağmen proletarya, ekim ayında Sovyetlerin iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlanan siyasi mücadelede ana gücü oluşturmuştur. Devrimci harekette liderlik, örgütlenme ve aktif katılımcılarının büyük bir bölümünü oluşturmuşlardır (Mandel, 2018: 1). Tıpkı Fransız toplumunda olduğu gibi proletaryanın politik bilince ulaşmasında, aydın sınıfın önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Anlaşılır bir şekilde, devrim sürecinde Sovyet tarihçileri, birtakım görüşleri desteklerken bir kısmını reddetmişlerdir. Ama ‘‘partinin başrolü’’nü vurgulamak zorunda kalmışlardır. Sonuç olarak, kendi yöntemleriyle yaptıkları analizlerde işçileri, temel hissiyatlarının veya demagojik propagandanın değil, partinin ‘‘öncü rolü’’ne yerleştirme eğiliminde olmuşlardır. 1917’de Rus proletaryasının radikalleşmesi, genellikle kitlelerin partinin yardımıyla başlangıçtaki yanlısamalarının ve hatalarının üstesinden geldiği çizgisel bir süreç olarak sunulmuştur (Mandel, 2018: 2). Kısacası hareket partinin kontrolü altında ilerlemiştir. İlerleyen süreç, Rus proletaryasının tüm aydın sınıftan ve parti kadrolarından beslendiğini göstermektedir. Özellikle proletaryanın devrimci bilince ulaşmasında, bu durumun büyük bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Ekim 1917 Rus Devrimi, sosyalizmin tarihsel miladının temel işareti olarak tarihe geçmiştir (Sweezy, 2006: 17). Bu dönemde tüm dünya insanların oldukça yakından tanıdığı bir ideolojiye dönüşen sosyalizm, birçok dünya toplumuna sirayet etmiştir. Bu nedenle bugün bile tüm dünya toplumlarında oluşacak bir devrim hareketinin, Ekim 1917 Rus Devrimi’ne ve sosyalizme atıf yapması, oldukça doğal bir durumdur.

Diğer taraftan devrim sürecinde ve sonrasında Sovyet ideologları tarafından ısrarla vurgulanan, kitlelerin maddi yaşam imkanlarının artmasının sosyalist bilinç ile olacağı düşüncesi, pozitif bir sonuca ulaşmamış ve Sovyet deneyimi, bunun koca bir safsata olduğunu göstermiştir (Sweezy, 2006: 53). Bu noktada ifade edilmesi gereken temel gerçeklik, Ekim 1917 Rus Devrimi’nin proletaryanın haklarını savunmak için yapılmasına rağmen hiçbir dönemde proletaryanın büyük bir politik güce ulaşamadığı gerçeğidir.

Rus toplumunda devrimci bilincin oluşmasında, birçok fikir insanının yer aldığını daha önce belirtmiştik. Bunlardan en önemlilerinden birisi olan V.İ. Lenin’in devrimci fikirlerine, bu bölümde değinmek istiyoruz. Tüm fikirlerinin özünde Karl Marx’a atıf yapan Lenin, devrim ile ilgili fikirlerini, şu şekilde ifade etmiştir:

‘‘Burjuva devlet biçimleri son derece çeşitlidirler, ama özleri birdir: bütün bu devletler, son çözümlemede, şu ya da bu biçimde ama zorunlu olarak, bir burjuva diktatorasıdır. Elbette kapitalizmden komünizme geçişte, siyasal biçimler bakımından büyük bir bolluk ve geniş bir çeşitlilik göstermekten geri kalmaz; ama hepsinin özü, zorunlu olarak bir olacaktır: proletarya diktatorası’’ (Lenin, 2003: 45).

Kişi, E. (2023). Devrimlerin ‘‘Vurucu Gücü’’ Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 521-538.

Yine bir başka ifadesinde yığınların devrimsel bilince kavuşmasının gerekliliğine işaret eden Lenin, şöyle bir ifade tarzı geliştirmiştir:

‘‘Çünkü aslında söz konusu olan, yığınları çok yakın bir gelecekte sermaye boyunduruğundan kurtarmak için yapmaları gereken şey üzerinde aydınlatmaktır’’ (Lenin, 2003: 9).

Her iki ifadesinde de Lenin’in iki temel unsura atıf yaptığı anlaşılmaktadır: Bunlardan birincisi proletaryanın ‘‘öteki’’ye karşı birlikte hareket etme kabiliyetine sahip olması gerektiğidir; ikincisi ise ‘‘burjuva diktatörlüğü’’ne karşı ‘‘proletarya diktatörlüğü’’dür.

Peki Lenin’in vurgulamaya çalıştığı ‘‘proletarya diktatörlüğü’’ ne demektir. Bu noktada Lenin’in fikirlerinin, Marxist ideolojik temelde şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Lenin de tıpkı Karl Marx gibi sermaye egemen bir düzeni yıkıp, sosyalist bir düzene geçmek için proletaryanın ezici gücüne ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır.

Ekim 1917 Rus Devrimi ve Lenin’in düşüncelerinden bahsederken Karl Marx ve Friedrich Engels’in fikirlerine de değinmek gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü sosyalist ve komünist değerler eşliğinde, Ekim 1917 Rus Devrimi’nin şekillendiği önemli bir gerçekliktir. Bu sebeple Komünist Manifesto’dan birkaç noktaya göz atmak gerektiği kanaatindeyiz:

‘‘Tarihin ilk çağlarında, hemen hemen her yerde, toplumun çeşitli faktörlere göre karmaşık bir şekilde düzenlenmesini, çok yönlü bir toplumsal konum derecesini buluruz. Antik Roma’da soylular, şövalyeler, plebler, köleler var; Orta Çağ’da feodal beyler, vasallar, lonca ustaları, kalfalar, çıraklar, serfler var; bu sınıfların hemen hemen hepsinde, yine ikincil dereceler bulunur.’’ (Marx and Engels, 2008: 34).

Toplumsal eşitsizliklerin tarihin en önemli gerçekliği olduğunu vurgulayan Marx ve Engels, aynı eserin farklı bir bölümünde şu konulara eğilmişlerdir:

‘‘Modern endüstri, Amerika’nın keşfinin yolunu açan dünya pazarını oluşturmuştur. Bu pazar, ticarete, denizciliğe, kara yoluyla iletişime muazzam bir gelişme sağladı. Bu gelişme, sırasıyla, sanayinin genişlemesini de etkiledi ve sanayi, ticaret, denizcilik, demiryolları genişledikçe, burjuvazi de aynı oranda gelişti, sermayesini artırdı ve Orta Çağ’dan kalma her sınıfı geri plana itti.’’ (Marx and Engels, 2008: 35).

Yine aynı politik bilinç ile insanlık tarihinin gelişimini okumaya çalışan Marx ve Engels, insanlığın yaşadığı tüm ekonomik ve teknolojik gelişimlerle beraber, yeni bir sömürülen sınıfın oluştuğunu işaret etmektedir. Vurgulanan ifade, özü itibari ile tarihin her döneminde bir şekilde proletaryanın kendi sınıfının imkansızlıklarına mahkûm edildiği söylemidir.

Sosyalist ve komünist değerler eşliğinde gerçekleşen Ekim 1917 Rus Devrimi ve bir alt sınıf hareketi olarak tarihe geçen 1789 Fransız İhtilali, esasında aynı temel aktör üzerinden gerçekleşmiş devrimlerdir. Her iki devriminde ana aktörü olarak, kırsaldan gelen yoksul yığınlar ve işçi sınıfı öne çıkmaktadır. Pek tabii ki her iki devrim sürecinde de bu devrimci kitlelere, devrimci bilinci aşılama görevi, aydın sınıfa düşmüştür.

7. SONUÇ

Devrim denilen şey, mevcut üretim sisteminin yeni bir sınıfın serpilmesine engel olduğunda zaruri olan toplumsal dönüşümlerin, tarihi bir gereklilik olarak özünü yığınlara dayatması ile oluşur (Bank, 2020: 57). Tüm devrimleri, bir tarihsel zorunluluk veya doğal bir fenomen olarak ele almamız gerekmektedir. Bu temelde devrim denilen olgunun üç önemli bileşeni olduğu ortaya çıkmaktadır: Bunlar, meşruiyet sorunu yaşayan iktidar, adil olmayan düzen ve devrimci yığınlardır.

Fransız İhtilali, tüm Avrupa kültürünün bir parçası haline gelen imgeler ve fikirler üretmiştir. 14 Temmuz 1789’da Paris’in Bastille Hapishanesi’ne yapılan saldırı, modern tarihteki ilk halk devrimi olarak öne çıkmıştır (Andress, 1999: 1). Her yönü ile gerek Fransız toplumu gerek Kıta Avrupası gerekse de tüm dünya toplumları için önemli siyasal ve sosyolojik mesajlar içeren Fransız İhtilali, tarihi mirasını canlı tutmaya devam etmektedir. Özellikle dünyaya yaydığı siyasal mesajlar neticesinde, 18. yy.’ın sonundan itibaren dünya tarihinde ‘‘ulus devletler’’in ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere her anlatı önce sahneyi kurarak başlamalıdır. Bu durumda 1780’lerin ortalarındaki Fransa’nın durumu, ekonomik yapılar başta olmak üzere, ülkeyi kaplayan karmaşık sosyal, politik ve finansal ilişkiler ağı Fransa’nın geniş resminde önemli bir yer tutmaktadır (Andress, 1999: 9). Devrim sürecinde her yönü ile sadece iktidarın hoşnut olduğu bir düzenin var olduğu görülmektedir. Bu temelde düzenden hoşnutsuz yığınların, mevcut yapıyı kırmaktan başka çareleri olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Nihayetinde bir ‘‘ekti ve tepki’’ süreci olarak, Fransız İhtilalini ele almamız gerekmektedir.

Aydınlanma Çağı düşünürlerinin ortaya attığı farklı fikirler, Fransız İhtilali’ne giden süreci hazırlayan olguların başında gelmektedir (Bank, 2020: 56). Her yönü ile dünya insanlığı için paha biçilemez değerler sunan Fransız İhtilali’nin arka bahçesinde, çok büyük bir düşünsel birikimin olduğu anlaşılmaktadır.

Rus toplumuna gelecek olursak bilindiği üzere yakın tarihte komünistler, kapitalist ülkelerdeki sendikalara uzun bir zaman özel bir ilgi duymuşlardır. Bu durumun nedenleri ise oldukça açıktır. Marxist ideolojiye göre proletarya, içinde bulunduğumuz çağın devrimci sınıfıdır. Moskova ise bu görüşü resmi olarak desteklemektedir. Sendikalar, proletaryanın en büyük ve en yaygın örgütleridir. Bu nedenle komünistlerin, nüfuz ve tahakküm girişimleri için doğal hedef konumundadırlar (Hammond, 1957: 3). Güçlü tarihi bağları nedeniyle Rus toplumunun sahip olduğu devrimci bilincin, bugüne gelindiğinde büyük oranda canlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu siyasal bilincin, Ekim 1917 Rus Devrimi sürecinde büyük görev üstlendiği, günümüze gelindiğinde ise hala canlı olduğu düşünülmektedir.

Yakın tarihte Fransa ve İtalya’da komünistlerin elindeki en güçlü silah, sendikaların üzerindeki hakimiyetleri olmuştur. Komünistler, bu ülkelerde iktidarı ele geçirme girişiminde bulunulursa muhtemelen komünistler önderliğindeki sendikalarda bir genel grevin ortaya çıkma ihtimali, oldukça yüksek olmuştur (Hammond, 1957: 4). Anlaşılabileceği üzere sosyalist bir toplum hedefi ile cereyan eden Ekim 1917 Rus Devrimi gerek Rus toplumu için gerekse de sosyalist hedeflere sahip olan diğer dünya toplumları için büyük anlamlar ifade etmektedir.

Her iki devrim süreci de incelenecek olursa düzenden hoşnutsuz kitlelerin, büyük insan yığınlarına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Kırsaldan gelen yoksul kitlelerin, devrimin ‘‘vurucu gücü’’ oldukları anlaşılmaktadır. Fransız toplumunda yoksul kırsal kesimin, Rus toplumunda ise proletaryanın devrimin öznesi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca her iki toplumda da aydın sınıfa, önemli rollerin düştüğü görülmektedir. Özellikle devrimci sınıfların, politik okuryazarlık kazanmasında, aydın sınıfın çok ciddi bir rol üstlendiği görülmektedir.

Kişi, E. (2023). Devrimlerin “Vurucu Gücü” Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 521-538.

Bugün itibari ile aklımıza gelen yegâne soru şu olmaktadır: Gerek Fransız toplumunda gerekse de Rus toplumunda, devrimin “vurucu gücü” olan kırsal kesimin veya proletaryanın bugün için her iki toplumda da politik gücü nedir? Her iki ülkenin genel yapısına göz atacak olursak bu kesimlerin, çok büyük bir politik gücü olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle her iki toplumda da gelecekte yeni bir devrim süreci yaşanacak olursa bu sınıfların, yeniden devrimin “vurucu gücü” olarak ortaya çıkması, bizleri şaşırtmayacaktır.

“Devrimci durum” ve “devrimci sonuç” ilişkisi içerisinde, her iki devrim sürecini ele alırsak devrimci kitlelerin, hala canlı olduğu görülmektedir. Fransız toplumunda ve Rus toplumunda, kırsal kesim insanların ya da proletaryanın önemli bir çoğunluğu oluşturduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bugün itibari ile Fransa’nın yaşadığı ekonomik sorunların, Rusya’nın ise ulusal ve uluslararası alanda yaşadığı siyasal ve ekonomik sorunların, yeni bir devrim sürecine dönüşüp dönüşmeyeceğini kestirebilmek zordur. Lakin bugün için büyük bir gerçeklik olarak ortada duran temel olgu ise devrimci mirası taşıyan yığınların, her iki toplumda da varlığını koruduğudur.

Etik Beyan

“Devrimlerin “Vurucu Gücü” Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet A. (2016). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Aksoy, M. ve Elmas, H. (2020). Toplumlara Devrimi Anlatmada Resim Sanatının Yeri: Meksika, Rusya ve Türkiye Örnekleri. *İDİL*, 67, 395–413.
- Anderson, James M. (2007). *Daily Life During The French Revolution*. London: Greenwood Press.
- Andress, D. (1999). *French Society in Revolution, 1789-1799*. Manchester: Manchester University Press.
- Arendt, H. (2021). *Devrim Üzerine*. O. E. Kara (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bank, R. B. (2020). *Siyasal Düşüncenin Değişiminde: Sınıf, Siyaset, Devlet*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Burbank, J. (1989). *Intelligentsia and Revolution: Russian Views of Bolshevism. 1917-1922*. Oxford: Oxford University Press.
- Calvert, P. (1970). *Revolution*. London: Macmillan Education UK.
- Carr, Edward H. (2004). *The Russian Revolution from Lenin to Stalin 1917-1929*. New York: Palgrave Macmillan.
- D'Agostino, A. (2010). *The Russian Revolution. 1917-1945*. California: Praeger.

- Kişi, E. (2023). Devrimlerin ‘‘Vurucu Gücü’’ Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 521-538.
- DeFronzo, J. (2014). *Revolutions and Revolutionary Movements*. Boulder: Westview Press.
- Dickens, C. (2018). *İki Şehrin Hikayesi*. B. Yılmaz (Çev.). Ankara: Venedik Yayınları.
- Doyle, W. (2001). *French Revolution- A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Dunn, J. (1972). *Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*. New York: Cambridge University Press.
- Goldstone, J. (2016). *Revolution And Rebellion in The Early Modern World: Population Change and State Breakdown in England, France, Turkey, and China, 1600–1850 25th Anniversary Edition*. Abingdon: Routledge.
- Göngör, C. (2019). *Devrim Kuramı: Bir Özgürlük Eşitlik Kardeşlik Yürüyüşü Üzerine*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Hammond, Thomas T. (1957). *Lenin On Trade Unions and Revolution 1893-1917*. New York: Columbia University Press.
- Karaman, Mehmet A. (2018). Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 62-79.
- Kurun, İ. (2019). Devrim Teorileri Işığında 2011 Mısır Devrimi ve Sonrası: Ne Tür Bir Devrim Gerçekleşti?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(4), 1011-1035.
- Kropotkin, P. (1986). *The Great French Revolution, 1789-1793*. New York: Vanguard Printings, (Original work published in 1909).
- Lenin, V. İ. (2003). *Devlet ve İhtilal: Marxist Devlet Öğretisi ve Proletaryanın Devrimdeki Görevleri*. K. Somer (Çev.). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Luxemburg, Rosa. (1940). *The Russian Revolution*. New York: Workers Age Publishers.
- Marx, K. ve Engels, F. (2008). *The Communist Manifesto (Get Political)*. With an introduction By David Harvey, London: Pluto Press.
- Mandel, D. (2018). *The Petrograd Workers in the Russian Revolution: February 1917-June 1918*. Chicago: Haymarket Books.
- McPhee, P. (2002). *The French Revolution, 1789-1799*. New York: Oxford University Press.
- Mignet, Francois-A. (2006). *History of the French Revolution from 1789 to 1814*. BiblioBazaar.
- Uluerler, S. (2020). Fransız İhtilali ile Değişen Avrupa Düzeninde Osmanlı Devleti’nin Uygulamaya Çalıştığı Denge Siyaseti ve Sonuçları (1795-1801). *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 51-80.
- Powell, G. Bingham, Jr., Dalton, Russell J., ve Strøm, Kaare W. (2015). *Comparative Politics Today: A World View*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918’e)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, S. A. (1985). *Red Petrograd: Revolution in The Factories. 1917-1918*. New York: Cambridge University Press.
- Sweezy, P. (2006). *Devrim Sonrası Toplumlar*. B. Baysal (Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Şenses, M. (2020). Devrim, Binyılcılık ve Ütopya. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020(2), 229-240.

Genişletilmiş Öz

Devrimlerin “Vurucu Gücü” Bağlamında, 1789 Fransız İhtilali Ve Ekim 1917 Rus Devrimi’nin Karşılaştırmalı Analizi

Amaç: Fransız toplumunda ve Rus toplumunda yaşanan iki önemli devrimin karşılaştırmalı analizinin yaptığımız bu çalışmada, devrimlerin temel aktörleri üzerinden bir karşılaştırma yapılmıştır. Çalışma sürecinde temel amacımız, iki devrimin hangi temel amaç üzerine gerçekleştiği ve devrim sürecinde hangi aktörlerin rol aldığını anlamak olmuştur. Daha sonrasında ise devrimi gerçekleştiren aktörlerin, ulaşmak istedikleri amaca ulaşıp, ulaşmadıkları ortaya çıkarılmıştır.

Yöntem: Çalışma sürecinde literatür taraması yapılmış, yerli ve yabancı özgün kaynaklardan toplanan bilgiler analiz edilerek, çalışma nihai haline gelmiştir. Çalışmanın içeriğinde tarihi ve güncel eserler önemli bir yer tutmuştur. Literatür, siyasi tarih bilinci ile detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır. Daha sonrasında devrimci sınıfların dünü, bugünü ve yarını üzerine önemli tespitlerde bulunulmuştur. Yer yer istatistiki bilgilere yer verilmiş ve çalışmanın detaylandırılması amaçlanmıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarından bilim insanlarının, her iki devrim üzerine ortaya koyduğu özgün çalışmalarla çalışmanın içeriği zenginleştirilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda, tüm dünya coğrafyalarında, her iki devrim üzerine de bugüne gelindiğinde dahi yeni çalışmaların yapıldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle çalışmamız, geniş ve özgün bir kaynakçaya ulaşmıştır. Çalışmanın içeriğinde, “karşılaştırmalı siyaset” bilinci ile her iki devrim karşılaştırılmak istenmiştir. Bu noktadaki temel amaç, nesnel birtakım sonuçlara ulaşmak olmuştur. İzlediğimiz yöntemin bizler için oldukça faydalı olması sonucunda, özgün bir sonucun ortaya çıktığı anlaşılmıştır.

İki farklı toplumda yaşanan devrim süreci sosyolojik, siyasal ve kültürel özellikleri üzerinden karşılaştırılmıştır. Her iki devrim sürecinde de önemli kırılma noktalarına dikkat çekilmiştir. Bu kırılma süreçlerinin iktidar ve halk arasında nasıl bir iletişim süreci oluşturduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Devrim sürecinde, devrimci kadroların “öteki”sinin mevcut iktidarlar olduğu ve her iki devrimin de aynı meşruiyet sorunundan kaynaklandığı sonucu, ortaya çıkmıştır. Mevcut düzenden rahatsız olan Rus toplumundaki proletaryanın ve Fransız toplumundaki kırsal kesimin bir politik güç arayışı nedeni ile devrim sürecine koyulduğu ayrıca ülke içerisindeki mevcut şartların, sadece iktidarların çıkarını koruması nedeniyle devrim sürecinin yaşandığı anlaşılmıştır. Her iki devrim sürecinde de oldukça sancılı olayların yaşandığı yer yer şiddetli çatışmaların olduğu görülmüştür. Ayrıca gerek iç politik şartların gerekse de dış politik şartların devrim sürecinde oldukça belirleyici etkisi olduğu anlaşılmıştır. Daha sonrasında ise her iki devrim sürecinin de tüm insanlık adına, önemli değerleri ortaya çıkardığı görülmüştür. Her iki devrimin de local bir hareket olarak başlasa da sonuçları itibari ile evrensel bir boyuta ulaştığı sezilmiştir.

Bulgular: Aradan oldukça uzun bir zaman geçmesine rağmen her iki devrimin de meşruiyet sorunu yaşayan toplumlarda, devrim amacı güden devrimci sınıflar için önemli bir referans olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat her iki toplumda da politik güç arayışında olan devrimci sınıfların, günümüze gelindiğinde önemli bir politik güce ulaşmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle gerek Fransa’da gerekse de Rusya’da günümüze gelindiğinde yeni bir devrim süreci oluşacak olursa aynı sınıfların, devrimin temel aktörü olarak ortaya çıkacağı görülmüştür. Çünkü Fransa’da kırsal kesimin Rusya’da ise proletaryanın, halen daha büyük bir politik güç elde etmediği sonucu ortaya çıkmıştır.

Her iki devrim süreci de analiz edilirken aydın sınıfın, önemli bir görev üstlendiği görülmüştür. Özellikle devrimci sınıfların, iktidar karşısında ideolojik olarak bilinçlenmesinde aydın sınıfın, oldukça önemli bir görev üstlendiği sonucuna varılmıştır. İlerleyen süreçte Fransa’daki devrimci sınıfın aydınlanmasında Amerikan Devrimi’nin önemli yeri olduğu anlaşılmıştır. Rus toplumunda ise devrim sürecinde, sosyalist değerlerin ve devrimci liderlerin ciddi bir etkisi olduğu görülmüştür.

Sonuç: Yapılan analizler sonucunda, “devrim” denilen şeyin doğal bir olgu olduğu ve gerekli şartların oluşması durumunda karşı konulamaz bir olgu olarak, karşısına çıkan her şeyi yıkıp geçtiği anlaşılmıştır. Bu nedenle devrimler üzerine yapılan çalışmaların, bu olguyu göz ardı etmemeleri gerektiği görülmüştür. Özellikle meşruiyet sorunu yaşayan toplumlarda, her daim bir devrim ihtimalinin olduğu sonucu, ortaya çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde her iki toplumda da devrimci sınıfların, hala canlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sebeple her iki toplumda da aynı sınıfların, aynı şartların gerçekleşmesi durumunda tekrar bir devrim sürecine koyulacakları anlaşılmıştır. Bu nedenle her iki devrimin de etkisinin hem kendi toplumlarında hem de diğer dünya toplumlarında sürdüğü sonucuna, varılmıştır.

Extended Abstract

**Comparative Analysis of The French Revolution of 1789 And The Russian Revolution of October 1917
In The Context of The "Striking Power" of Revolutions**

Aim: In this comparative analysis of two important revolutions in French and Russian society, a comparison is made through the main actors of the revolutions. The main aim of the study is to understand the main purpose of the two revolutions and the actors involved in the revolutionary process. Afterwards, it was revealed whether the actors who carried out the revolutions achieved the goal they wanted to achieve or not.

Methodology: During the study process, a literature review was conducted and the information collected from domestic and foreign original sources was analyzed and the study was finalized. Historical and contemporary works played an important role in the content of the study. The literature was analyzed in detail with an awareness of political history. Afterwards, important determinations were made on the past, present and future of the revolutionary classes. Statistical information has been included from time to time and it has been aimed to elaborate the study. The content of the study has been enriched with original studies on both revolutions by scholars from different geographies of the world. As a result of the literature review, it has been understood that new studies on both revolutions have been carried out in all geographies of the world even today. For this reason, our study has reached an extensive and original bibliography. In the content of the study, it is aimed to compare both revolutions with the consciousness of "comparative politics". The main aim at this point has been to reach some objective conclusions. As a result of the method we followed was very useful for us, it was understood that an original result emerged.

The revolutionary processes in two different societies have been compared in terms of their sociological, political and cultural characteristics. In both revolutionary processes, important breaking points were pointed out. It has been tried to understand how these rupture processes created a communication process between the government and the people. It was concluded that the "other" of the revolutionary cadres during the revolutionary process was the existing powers and that both revolutions stemmed from the same legitimacy problem. It has been understood that the proletariat in Russian society and the rural population in French society, who were uncomfortable with the existing order, embarked on the revolutionary process in search of a political power, and that the revolutionary process took place because the existing conditions in the country only protected the interests of the governments. In both revolutionary processes, it was observed that there were quite painful events and violent conflicts in some places. It was also understood that both domestic political conditions and foreign political conditions had a decisive impact on the revolution process. Afterwards, it was seen that both revolutionary processes revealed important values for all humanity. Although both revolutions started as a local movement, it was perceived that they reached a universal dimension in terms of their results.

Findings: Although a long time has passed, it has been concluded that both revolutions are important references for revolutionary classes aiming for revolution in societies with legitimacy problems. However, it has been understood that the revolutionary classes seeking political power in both societies have not reached a significant political power in the present day. For this reason, it has been observed that if a new revolutionary process were to occur in both France and Russia today, the same classes would emerge as the main actors of the revolution. This is because in France, the countryside and in Russia, the proletariat have not yet gained a great political power.

While analyzing both revolutionary processes, it was seen that the intellectual class assumed an important role. In particular, it was concluded that the intellectual class played a very important role in raising the ideological consciousness of the revolutionary classes against the government. In the following process, it was understood that the American Revolution played an important role in the enlightenment of the revolutionary class in France. In Russian society, socialist values and revolutionary leaders had a serious impact on the revolutionary process.

Conclusion: As a result of the analysis, it has been understood that what is called "revolution" is a natural phenomenon and that it destroys everything it encounters as an irresistible phenomenon when the necessary conditions are met. For this reason, it has been seen that studies on revolutions should not ignore this phenomenon. It has become clear that there is always the possibility of revolution, especially in societies with legitimacy problems. As a result of the developments, it has been concluded that revolutionary classes are still alive in both societies. For this reason, it has been understood that the same classes in both societies will embark on a revolutionary process again if the same conditions are realized. Therefore, it has been concluded that the impact of both revolutions continues both in their own societies and in other societies of the world.

Kamuya Değer Katma Bağlamında Yeni Kamu Yönetiminde İnovasyon: Dijital Yönetişim

Handan BOYALI*

Öz

Günümüzde toplumsal ihtiyaçlar genellikle devlet ya da devlet denetimi altındaki kişi veya kurumlar tarafından karşılanmaktadır. Bu nedenle kamu yönetiminin sunmuş olduğu mal ve hizmetlerde verimlilik, kalite, performans önem arz etmektedir. Küreselleşmenin hızla yayılmasıyla kamu yönetimi bu değişimlere karşı duyarsız kalmamış, yeni kamu yönetimi anlayışının şekillenmesine neden olmuştur. Bu tarz inovatif yaklaşımlar daha çok özel sektörde kendini gösterirken kamu sektöründe daha az rastlanır durumda olduğu görülmüştür. Özel sektörde 20. yüzyıllarda kendini gösteren inovasyon hareketleri, kamu yönetiminde 21. yüzyılın başlarında ancak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, kamu yönetiminde dijital yönetim kamuya değer katma noktasında önem arz etmektedir. Bu çalışma ile inovasyonun düzenli olmamakla birlikte pek çok alanda olduğu gibi kamusal alanda da yenilikler getirdiği ve uygulama alanı olarak da yönetim bilimleri teorileri ile görünür kılınmaya çalışarak alana katkı sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada yönetim ve yeni kamu yönetimi kıyaslanmış, bu iki modelin kamu alanında uyguladıkları temel tekniklerin incelenmesiyle inovasyon çerçevesinde değişimlerin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu iki modelin yapısıyla sınırlı tutularak kuramsal bir bakış sunulmuştur. Alan yazınları, dijital kaynaklar ve kütüphane materyalleri kullanılarak literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Yeni Kamu Yönetimi, Dijital Yönetişim.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Innovation in New Public Administration in the Context of Adding Value to the Public: Digital Governance

Abstract

Today, social needs are generally met by the state or individuals or institutions under state control. For this reason, efficiency, quality and performance are important in the goods and services offered by the public administration. With the rapid spread of globalization, public administration has not been insensitive to these changes, and has led to the formation of the new public administration approach. While such innovative approaches are mostly seen in the private sector, it has been seen that they are less common in the public sector. Innovation movements, which emerged in the private sector in the 20th century, only started to be seen in the public administration at the beginning of the 21st century. In this context, digital governance in public administration is important in terms of adding value to the public. With this study, it has been tried to contribute to the field by trying to make it visible with the theories of management sciences as an application area and that innovation brings innovations in the public sphere as well as in many areas, although it is not regular. In the study, governance and new public administration were compared, and it was aimed to reveal the changes within the framework of innovation by examining the basic techniques that these two models applied in the public field. A theoretical perspective is presented by limiting the structure of these two models. Literature review method was used by using literature, digital resources and library materials.

Keywords: Innovation, New Public Management, Digital Governance.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, handanboyali@munzur.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4662-5124

1. GİRİŞ

Günümüz tarihine gelene kadar idari sistemler; bir yandan geleneksel yapının merkezi hiyerarşik yapılanması, yetki kullanımı ve koordinasyon yeteneklerini alırken diğer taraftan şu an popüler olan yönetişimin özerklik, katılım ve şeffaflık gibi özellikleri bünyesinde barındıran hibrit bir yapıya doğru evrilmiştir. Özellikle uygulamalarda sıklıkla karşılaşılan Yeni Kamu Yönetiminin, kamu sektöründe örgütlerin yapısı ile ilgili ciddi değişiklikler sunan bir model olması neticesinde günümüzde baskın kullanımı devam etmektedir. Ancak kamu yönetiminde ihtiyaçlar doğrultusunda spesifik değişikliklerden dolayı paradigma değişimine gidilerek yönetişim modelini merkeze almasıyla, etkisinin ilk zamanlarda olduğu kadar yoğun olduğu söylenemez.

Çalışmanın ilk bölümünde, inovasyon kavramının tanımı verilerek organizasyonun ürünleri, hizmetleri veya süreçlerinin daha önce kullanılan yöntemlere göre önemli değişikliğe uğramış olmasını beklemektedir. Bunun yanında, sosyal ve ekonomik katma değere dönüşebilen bir yenilikçi fikrin faaliyete dönüşerek pazara çıkarılması olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan inovasyon özü itibarıyla özel sektörün rekabet avantajı, karlılık ve verimlilikte artış, pazar payının genişlemesi gibi hedeflerini barındırır da, ülkeler açısından refahın artması, ekonomik istikrar ve büyüme, yaşam kalitesinin iyileşmesi gibi faydalara da odaklanmaktadır. Bunun yanında inovasyon özel sektörde “ürün” içerikli çalışmalarda yoğunluk kazanırken, kamuda ise “hizmet” alanında ağırlıklı yer aldığı görülmeye başlamıştır. Böylece inovasyonun kamu sektöründe de rahatlıkla kullanılabilen bir kavram olduğu görülmektedir. Bu sebeple çalışma kapsamında kamu alanında inovasyon kavramının yenilikçi ilerlemelerin uygulamaya koyulması neticesinde incelenmesi önem arz etmektedir.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde kamu sektöründe inovasyonun, kamusal hizmet sunumunda vatandaş ve kurumların refahlarını iyileştirmek esaslı değişimlere ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu nedenle 1980’lerde Yeni Kamu Yönetimi anlayışıyla bu ihtiyaçlara yönelik ilk değişimin gerçekleştiği söylenebilir. Böylece çalışma yönetim bilimi teorilerinin sırasıyla incelenmesi üzerine odaklanmıştır. Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı, aşamaları ve geliştirilen ana fikirler aracılığıyla sunulmakta ve analiz edilmektedir. Çalışmanın devamında yönetişim yaklaşımının temel ilkeleri, kamu sektöründe meydana gelen değişiklikleri ve yönetişimi takip eden süreçler gösterilmektedir. Akabinde yönetişimin günümüzde kamu kuruluşlarında hüküm süren koşulları hakkında fikir edinmek amacıyla dijital yönetişim hakkında temel bilgiler verilmektedir.

Son bölümde ise kamuda inovasyon sürecinin modellerin genel uygulamalarına bakılarak artırıcı bir biçimde modellerin ilerlediği görülmektedir. Diğer bir deyişle küreselleşmeyle birlikte hükümetlerin, kurumsal yapıların, mikro ve makro kültürel yapıların birbiriyle uyumlu bağlarla bağlandığı görülmektedir. Özellikle ekonomi, siyaset, kültür ve yönetimin süreç içinde bilişimsel şekle dönüştüğü bilinmektedir. Dijital yönetişim sistemlerinin hakim olduğu bu alanda vatandaşlara gerekli bilgi, iletişim, destek ve hizmet sunabilmek amacıyla teknoloji alanında inovasyon sürecine olan ihtiyaca ve bu ihtiyacın alternatif arayışlarına değinilmesi elzemdir. Böylece bugünün ihtiyaçları doğrultusunda, uygulamanın etkinlik ve verimlilik kapsamında hizmet kalitesinin sayısal verilerle anlaşılabilirliği, vatandaşın hangi hizmetleri ne oranda talep ettiği, bilgi paylaşımları neticesinde vatandaşın memnuniyet düzeyi gibi daha pek çok soruna dijital yönetişim kapsamında gelinen inovatif faaliyetlerle cevap verebilmektedir. Bu doğrultuda inovasyon sürecinin Yeni Kamu Yönetiminden Dijital Yönetişim’e kadar geçen süreç ve alanda kullanılan genel inovasyon faaliyetleri değerlendirilmiştir. Küreselleşme, teknolojinin hızla ilerlemesi, bilişim sistemlerinde yaşanan değişimler gibi daha pek çok inovatif gelişmeler neticesinde Yeni Kamu Yönetimi’nin kendini yenilemesi ve modern çağa uyumu ihtiyacı öne çıkmaktadır.

2. İNOVASYON KAVRAMI VE KAMU ALANINDA UYGULANMASI

2.1. İnovasyon Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tanımı

İnovasyon kavramı, günümüzde pek çok anlamda kullanılmakla birlikte ortak kabul gören tanımları da mevcuttur. Latince yenilemek anlamına gelen “innovatus, innovare” kelimelerinden türeyen inovasyon, Türk Dil Kurumu’nun tanımına göre ise “yenileşim” anlamında kullanılmaktadır (TDK, 2007). İlk defa 1911 yılında Joseph Schumpeter tarafından kullanılan kavram, iktisadi gelişme amacıyla ekonomik alanda ve refahı genişletmede mevcut faaliyetlerin yeni yollarla gerçekleştirilmesi anlamında ifade edilmiştir (Schumpeter, 1939: 84). Drucker ise, kavramı girişimcilik ile özdeşleştirmiş ve kaynak geliştirmede yeni yöntemlerin kullanım aracı olarak tanımlanmıştır (Drucker, 1985: 30). Avrupa Birliği ve OECD ortaklığıyla hazırlanan Oslo El Kitabında inovasyon; organizasyonun ürünleri, hizmetleri veya süreçlerinin bir öncesine oranla önemli ölçüde değiştirilmiş veya sosyal ve ekonomik katma değere dönüşebilen yeniliklerin işin uygulanmasında, organizasyon yapısında veya pazar/ çevre ilişkilerinde yenilik kapsamında faaliyet gösterilmesi olarak tanımlanmıştır (Karataylı, 2008: 24).

Genel bir ifadeyle inovasyonun, pazar tarafından bilinmeyen bir ürün ya da ürünün yeni bir özelliğinin geliştirilmesiyle müşteriye tanıtımı ile üretim yönteminde yeni yolların uygulanması işlemi olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle kaynakların üretimi veya yeni kaynağın bulunması, yeni pazar alanının açılması ya da sanayinin çok daha yeni bir organizasyona sahip olması olarak inovasyonun uygulama alanları çeşitlenebilmektedir. Bu durum inovasyon sürecine doğrudan dikkat çekmektedir. İnovasyon süreci, tam olarak nerede inovasyon yapılması gerektiğiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle yapılması gereken iyileştirmelerin bazı spesifik konular üzerinde yoğunlaşabileceği görülmektedir. İnovasyon sürecinin ana unsurlarının her birinde var olması gereken yaklaşımlar aşağıda verilmiştir (Mulga ve Albury, 2003: 12):

- Olasılıkların üretilmesi noktasında astlar için inovasyon fikirlerini nasıl teşvik edebilir ve destekleyebilir?
- Hazırlık sürecinde inovasyon kapsamında protokol/ kuralları gerçekleştirmek adına hangi mekanizmalar mevcuttur? Umut vaat eden fikirler ve ilgili risklerin yönetilmesi nasıl gerçekleştirilmelidir?
- Çoğaltma ve ölçekte büyütme hızlı ve etkili bir şekilde nasıl teşvik edilebilir? Başarılı inovasyonun yayılımı sağlanabilir mi?
- Analiz etme ve öğrenme ile neyin işe yaradığı ve neyin işe yaramadığı nasıl değerlendirilmelidir? Hangi durumlarda sürekli öğrenme ve iyileştirme teşvik edilebilir?

Yukarıda görüldüğü üzere sürecin her bir unsuru; farklı becerilerden, kaynaklardan, kurumsal yöntemlerden, liderlik özellikleri ve örgütsel kültürden meydana gelmektedir. Bu bakımdan inovasyon süreci doğrusal bir biçimde ilerlemez, sonucuna ulaşılabilir. Yani inovasyon süreci için; uzun süreli, etkileşimli ve sosyal olmasının yanında farklı yetenek ve becerilere sahip birçok insan kaynağının bir araya gelmesiyle oluşan, mevcut piyasalarda tüketicilere çok daha ucuz fiyatlarla ürün/ hizmet sunan ve aynı zamanda yeni özelliklerin geliştirildiği bir alan olduğu söylenebilir (Mulga ve Albury, 2003: 13). Bir başka bakış açısına göre inovasyon, pek çok yenilikçi fikir arasından seçilenin faaliyete dönüşerek pazara çıkmasına kadar devam eden süreçtir. Bu ise; fikir, seçilen tarz, ilk örnek, üretim süreci ve pazarda yer bulmasına doğru ilerleyen bir süreci kapsamaktadır. Bu aşamalar, öncelikle inovasyon sürecinde ihtiyaç duyulan alanda yenilik doğuran fikirlerin keşfiyle başlamaktadır. Akabinde bu yeni fikirlerden organizasyonun amacına, misyon ve vizyonuna uygun olanlardan biri tercih edilmektedir. Ayrıca bu fikrin uygunluğunu anlamak amacıyla mali ve teknik uygulanabilirlikleri de ölçülebilmektedir. Seçilen fikir organizasyonun imkanları dahilinde projeye dönüştürülebilmektedir. İlk

ürün üzerinden olumlu ve olumsuz özellikler gözlemlenebilmektedir. Başarılı bir ilk örnekten sonra üretim aşamasına geçilebilir ve başarısızlık durumuna göre üretime başlanmayabilir. Başarılı bir ürünün çıkması durumunda ise, pazar stratejileri planlanmaya başlanabilir. Burada ürünün kullanıcıya doğru ve uygun bir şekilde sunulması önemli görülmektedir (ECORYS, 2013: 8).

Özetle inovasyon, yenilikçi fikirlerle beraber sosyal ve ekonomik bakımdan katma değere dönüşebilen ve organizasyonun ürünleri, hizmetleri veya süreçlerinin bir öncesine oranla önemli ölçüde değer katan biçimiyle meydana geldiği süreci tanımlamaktadır. Bu bakımdan özünde özel sektörün rekabet avantajı, karlılık ve verimlilikte artış, pazar payının genişlemesi gibi hedefler olsa da ülkeler açısından da refahın artması, ekonomik istikrar ve büyüme, yaşam kalitesinin iyileşmesi gibi faydalara odaklanmaktadır. Dolayısıyla çalışma kapsamında kamu alanında inovasyon kavramının anlaşılması önem arz etmektedir.

2.2. Kamuda İnovasyon ve Uygulama Alanı

İnovasyon kavramı, sosyal ve ekonomik anlamda yenilikçi fikirlerin kademeli bir ilerlemenin aksine aniden gerçekleşen değişim ve dönüşümlerini anlatmaktadır. Teorik açıklamalar ile uygulamada farklılıklar göstermesinden dolayı inovasyon kavramı, belirli bir sürecin ürünü olarak da değerlendirilebilmektedir. Kamuda inovasyon çalışmaları ağırlıklı olarak “hizmet” alanında vuku bulurken, kamunun esin kaynağı olan özel sektör de ise “ürün” içerikli çalışmalarla yoğunluk kazanmaktadır (Newman vd., 2001: 61).

İnovasyonun kamusal alanda uygulanmasında, kıt kaynaklar ve sınırlı kapasiteyle kamusal hizmet alanını genişletmeyle birlikte yenilikçi çözümlerle kaynak kullanımının etkin ve verimli hale gelmesi; vatandaş odaklı kamu yönetiminin beraberinde hesap verebilir, etkin ve sorumluluk sahibi bir rol üstlenmesi yani vatandaşların taleplerini uygun biçimde karşılayabilme noktasında etki edebilmektedir (Gürkan, 2008: 2). Başka bir ifadeyle, kamu kaynağı kullanımı ve hizmet sunumunda vatandaşların istek ve talepleri doğrultusunda inovasyon şekillenmektedir.

İnovasyon, yaşanan krizlere çare aramakla veya kişilerin/ grupların/ kurumların kendine özgü biçimde inovasyonun gerçekleşmesine dayalı inançlarıyla ortaya çıkmaktadır. Yalnız kriz dönemlerinin geçici olması ve inovasyonun gerçekleşmesi gerektiği inancı sınırlı olan organizasyonda inovasyonu da sınırlayıcı niteliktedir. Bunun yanında kamuda kıt kaynakla kaliteli hizmet sunma, vatandaşın istek ve taleplerini merkeze alma ve kamusal sorumluluk bilinci çerçevesinde inovasyon şekillenmektedir. Bu durumda kamuda çağdaş bir yaklaşımın benimsenmesi noktasında iş görme yöntemleri, yeni prensiplerin kabulü, plan ve programlarda muhtemel değişiklikler beraberinde uyguladıkları stratejilerinde de değişikliğe yol açmaktadır (Satı, 2019: 33). Böylece kamu alanında inovasyon çalışmaları tıpkı özel sektörde olduğu gibi farklı bir ürün, ürünün yapılmasını sağlayan materyal veya hizmet sunumu gibi yenilikçi ilerlemelerin uygulamaya konulması neticesinde maliyet hesabına gidilmeden vatandaş faydasını önceleyen bir süreci teşkil etmektedir (Güngör ve Göksu, 2012: 1248). Aşağıdaki tabloda özel işletmeler ve kamu kurumları arasında inovasyonun yeri görülmeye çalışılmıştır.

Tablo.1. Özel Sektör ve Kamu Sektörü İnovasyonu Arasındaki Farklar

	Özel İşletmeler	Kamu Kurumları
ANA AMAÇ	Kar etmek ve kazancı belli bir düzeyde tutmak	Kar amacı gütmeyen kamu hizmetleri sağlamak
YAPILANDIRMA	Çeşitli boyutlarda işletmeler, piyasa durumuna göre rekabetçi ve yeni işletmelerin girmesine müsait ortam	Karışık bir yapılandırma ile birbirine eklemlenmiş bir sistem

PERFORMANS KRİTERLERİ	Yatırımdan sağlanan kar (Getiri)	Çeşitli kriterle ve amaçlar (siyasi iradenin oy kaygısı, bürokratin konum kaygısı vb.)
YÖNETİM	Pek çok yönetici yatırım ve yönetim kararları konusunda bağımsız ya da yönetim kurulu vasıtasıyla karar alma	Bürokratlar siyasi irade baskısı altında karar alma
ZAMAN KAVRAMI	Kısa süreli ancak uygun durumlarda uzun dönemli yatırımlar	Kısa süreli inovasyon, seçim dönemi içerisinde olumlu sonuç göstermeli

Kaynak: (Akçomak, 2009).

Öncelikle özel sektör ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ortaya çıkan inovasyon kavramı, uygulama safhasındaki faydaları görüldükçe kamuya adapte edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, kamuda yer edinen inovasyon; kamu hizmeti sağlama amacı, eklenmiş/ artırıcı yapısı, performans kriteri, siyasi irade baskısı ile faaliyete geçirme yöntemi, süreç ve dönemsel zaman kıstası ile farklılık göstermiştir (Akçomak, 2009: 60-611). Bu noktada kamuda inovasyon sürecini özel sektörden ayırarak ayrıca inceleme gereği ortaya çıkmıştır. Öncelikle kamusal alanda inovasyon konusu, 2005 yılında OECD tarafından oluşturulan Oslo Kılavuzu ile gündeme gelmektedir. Bunun yanında Avrupa Birliği tarafından 1998 ve 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen PUBLIN Projesi ile de kamuda inovatif terimlere yer verilmiştir. Ancak inovasyonun temelinde özel sektörle ilgili yapılar içermekle birlikte akademik çevre ve uygulayıcılar/ bürokrasi tarafından ilgi odağı olmuştur. Pazar odaklı veya maliyet esaslı olmayan kamu sektöründe inovasyonun nasıl bir uygulama alanı bulacağı konusuna dönemin şartlarında cevap aranmaktadır (OECD, 2005: 20).

Görüldüğü üzere kamu sektöründe inovasyon, kamusal hizmet sunumunda vatandaş ve kurumların refahlarını iyileştirmek/ arttırmak esaslı değişimlerin ihtiyacıyla başlamıştır. Bu değişimin 1980'lerde Yeni Kamu Yönetimi anlayışıyla temellendiği ifade edilebilir. Bu doğrultuda kamusal alanda inovatif çalışmalar; kamu kurumlarında yönetim, sistemsel açı, insan/ personel kaynağı ve gerçekleşen faaliyetlerin değişiklik göstermesi şeklinde sıralanabilmektedir (Gökçe, 2015: 30). Bunun yanında kamu sektöründe inovasyon; geniş bir vatandaş kesimine imkanlar dahilindeki kıt kaynaklarla daha kaliteli hizmet sunabilmek; vatandaşın merkeze alınmasıyla katılımcı ve esnek bir yapı; hesap verilebilirlik, şeffaflık, sorumluluk bilincine sahip ve etkin/ etkili biçimi; kamu yönetiminde değişen küresel koşullara uyumluluk; performans odaklı yönetim anlayışı kapsamında değerlendirilmektedir (Kesik, 2008: 8). İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA) 2012 yılında "Kamu Kurumlarında İnovasyon" adlı raporuyla; kamuda yozlaşmayı engellemek ve oluşması ihtimaline karşı mücadele etmek, hizmet sunumunda kalitenin artırılması, yenilikçi hareketlerle politika kararlarına katılım, bilginin doğru yönetilmesi, hizmetlerin genele yayılmasını sağlayabilme şeklindeki program içeriği ile kamu sektöründe inovasyondan beklentilerini sunmuştur (İSTKA, 2012: 44).

3. YENİ KAMU YÖNETİMİ (NEW PUBLIC MANAGEMENT)

Yeni Kamu Yönetimi, kamu yönetimi alanında yeni bir öğreti olarak 1970'lerin sonlarında, teorik bir gelişmeden ziyade kurumsal bir yapıda ortaya çıkmıştır. Bu dönemden itibaren kamu yönetiminde kamu işletmeciliğine doğru yoğun ve hızlı bir geçiş yaşanmıştır. Bu iki yönetim kavramının, hizmetlerin doğası ve sunumu gereği kamu hizmeti sunan sektörün işleyişine yönelik ideolojik bir yaklaşımı da içinde barındırdığı belirtilmektedir (Laegreid ve Rykkja, 2022). Bunun yanında Amerika Birleşik Devletleri'nde Yeni Kamu Yönetimi'nin kökeni 1982-1989 tarihleri arasında Reagan'ın başkanlık dönemine kadar gitmektedir. Ancak kavramın esas sistematik hale gelip şekillenmesi İngiltere'de 1979-1990 dönemi Thatcher'ın hükümetinde görülmektedir. Bu yeni akım, kamu yönetiminin temel sorumluluğunun demokratik yöntemlerle güç kullanmak değil, kaliteli hizmet

sunmak olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, kamu yönetiminin rolünün ve eylemlerinin sonuçlarının sadece kalite açısından değerlendirilmesi gerektiği ve kamu hizmetlerinin tüketicileri olan vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanması önem taşımaktadır (Gruening, 2001: 2). Böylece 1970'lerin sonlarından itibaren Yeni Kamu Yönetimi kavramının yayılması, uluslararası düzeyde genel idari olgu için yeni bir teorik ve kavramsal çerçevenin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Yeni bir kamu yönetimi modeli hakkındaki tartışmalar, bu modelin özel sektör teknikleri içermesinden kaynaklı geleneksel kamu yönetimine karşı üstünlüğünü ortaya koyma çabasına dönüşmektedir. Böylece bu yeni yönetim modelini savunanlar kamu hizmetlerinin verimliliğini ve etkinliğini artıracığına inanmaktadır (Christensen ve Laegreid, 2016: 2-4). Bununla birlikte yeni kamu yönetimi yaklaşımçıları yeni yönetim modelini, geliştirilmiş bir kamu hizmeti ile ortaya çıkan demokratik katılım, çok aktörlü yönetim ve idarecilerde olması gerekli rol modeller üzerine yol gösterici bir yönetim yaklaşımı olarak kabul etmektedirler. Kamu hizmetlerindeki değişim sürecinin adını ise en genel hali ile yeni kamu kamu hizmeti olarak tarif etmektedirler (Atmaca ve Yılmaz, 2020: 773).

Cristopher Hood'un tanımlamasına bakıldığında; Yeni Kamu Yönetimi kamu bürokrasisi modeli ile özel iş ve pazar yöntemlerinde inovatif gelişmeler ile geleneksel yöntemi değiştirebilir. Kamu bürokrasisinin idari takdir yetkisi artık süreci meşrulaştırmamaktadır. Böylece yeni modeli hayata geçirebilmek için bürokratik liderlerin/ yöneticilerin ekonomik temelli bir kamu hizmeti bakış açısına sahip olarak üretken ve alternatifleri yollar belirlemesi beklenmektedir (Indahsari ve Raharja, 2020: 75). Yeni Kamu Yönetimi'nin ana fikirlerine bakıldığında (OECD Comparative Study, 2016: 9):

- Temel hizmetlerin yönetiminin pratikliğini arttırmayı amaçlayan özel sektör yönetim modellerine odaklanması,
- Politika uygulamasının stratejik planlamadan çıkarılması,
- Yöneticilere devredilmesi,
- Kamu hizmetlerinin ayrıştırılmasını ve kilit yönetim birimlerine bölünmesini,
- Maliyet azaltma yönetimini kaynakların tahsisinde ve genel çıkarlara yönelik hizmetlerin sağlanmasında piyasanın, rekabetin ve sözleşmelerin rolünün güçlendirilmesini teşvik etmektedir.

Yukarıdaki maddelerden de görüleceği üzere birçok araştırmacı ve akademisyenin kamu yönetimindeki bu eğilimi, modelin Neo-Taylorizm ile benzer olarak adlandırması yorumunu destekler niteliktedir. Ayrıca, örgüt teorisinin yönetsel yönüne yapılan vurgu ile işlevsel yönetimin önceliği ve bu alandaki sistematik çalışması, modelin Fayol'un teorisine de atıfta bulunduğu yorumunu düşündürmektedir (Guthrie ve Peaucelle, 2015). Bu model öncelikle, Peter Drucker'sın 1954 yılında yayınlanan "Yönetimin İlkeleri" adlı kitabında kamu kuruluşlarında "Hedeflerle Yönetim" tarzı, kamu sektöründe yeniden canlanma olarak da görülebilen bir teoriyle ortaya çıkmıştır. Buna göre, Amaçlara Göre Yönetim, yöneticiler ve kamu idarecilerinin statülerini yükseltmeleri için faydalı bir araç haline gelmiştir. Böylece kendilerine çok daha fazla yetki verilmiş, bu da rollerini artırmanın yanı sıra kurumun genel amacının tamamlanmasını kolaylaştırmıştır (Ntanos ve Boulouta, 2012: 68).

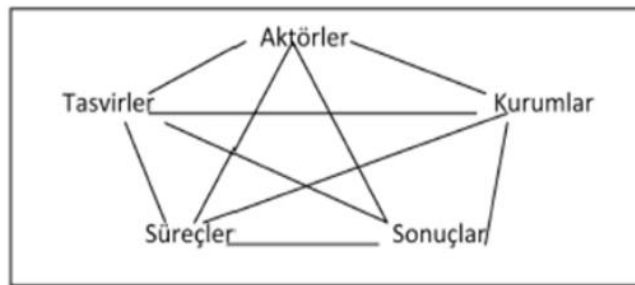
Bir sonraki aşamada ise Yeni Kamu Yönetimi, birçok akademisyen tarafından yaklaşımın çöküşü olarak kabul edilen "yönetselciliğe" dönüşmüştür. Bu yorumun yapılmasında kamu sektörü kurumlarını ve sağlanan hizmetleri iyileştirmeye yönelik yönetsel tekniklerin, araçların ve uygulamaların aşırı ve kontrolsüz kullanımı etkili olmuştur. Yani, yönetselciliğin kendi kendini yok etmeye başladığı, modelin inovatif ilerlemeye veya evrime ihtiyaç duyduğu iddia edilmiştir (Hesse vd., 2003). Bu yeni önerilen kamu yönetimi teorisi, teorik bir yaklaşımdan ziyade bağımsız varsayımları içermektedir. Bu bakımdan pek çok eleştiriyi de üzerine çekmektedir. Buna ek olarak, farklı otoritelere itaat eden bir "örgütsel yapı ve güç ilişkileri hiyerarşisi" örneği olarak geleneksel kamu yönetimi, güçlü

bir bürokratik geleneğe sahip ülkelerde saygınlığını devam ettirmektedir. Bu geleneksel yönetim yapısını kullanan ülkelerde, hukukun üstünlüğü ve demokratik yöntemler, hiyerarşik idari ve örgütsel yapı, kişisel olmayan ilişkiler, bürokrasi ve merkezileştirilmiş güç kullanımı hala daha uygulanmaya devam etmektedir (Li ve Chung, 2020). Yeni Kamu Yönetimi, ortaya çıkışının ve uygulanmasının son aşamasında ilerici, girişimci ve dönüşümsel liderliğe yardımcı olan liderlik vasıfları ihtiyacına karşılık gelmektedir. Bu eğilimin Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımıyla değil, yönetişimin ortaya çıkışıyla aynı zamana denk geldiği görülmektedir.

4. YENİ KAMU YÖNETİMİNİ AŞMAK: KAMUDA YÖNETİŞİME DOĞRU

1990'ların sonlarında, Yeni Kamu Yönetiminin etkisini kaybetmesi üzerine kamu yönetiminde yeni arayışlar başlamıştır. Bu yenilenme ihtiyacı ile kamu yönetimi aşamalı olarak yönetişime doğru ilerlemiştir. Bunun yanında bazı akademisyenler yönetişimin, Yeni Kamu Yönetiminin yeniden yapılandırılması olduğunu savunarak paradigma değişimine gidilmediğini düşünmektedir. Dolayısıyla, bunun sistematik bir değişimden ziyade kapsamının genişletilerek dar sınırlarının aşılması olduğu, Yeni Kamu Yönetiminin hem kurumsal hem de pratik olarak kamu yönetiminde baskın olması anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu yorum ile, devletin ve özel sektörün kamu yönetimindeki rolü açısından önemli bir yaklaşım olmaya devam eden Yeni Kamu Yönetiminin tamamen geri çekilmesini değil, paydaşların karar alma süreçlerine artan katılımını vurgulayan daha geniş bir bağlama dahil edilmesini ifade edilmektedir. Böylece Yeni Kamu Yönetimi ile risk alma ve sürekli değişen uluslararası ortamın belirsizliğini yönetme ile ilgili ilke ve yöntemler düzeyinde diğer yaklaşımlar arasında uyumlaşmalara gidilmiştir (Howlett, 2019).

Yeni Kamu Yönetiminin yeniden yapılandırılması ile yetki devri, kamudan ayrı veya yarı özerk kuruluşlara güç vererek görevleri ele alma ve yerine getirme yeteneğini geliştiren örgütsel değişikliklerle ilişkilendirilmiştir. Ancak bu değişiklik ile hükümetin rolünün sınırlandırılması, kamu kurumlarının örgütsel sınırlarının dışında gerçekleşen ciddi sorunlarla cevap bulmakta zorlanmasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, bu yaklaşımın kamuya yönelik sorunların çözümünde başarısızlığa uğramasıyla uluslararası alanda 2000'li yıllarda yeni bir yönetsel döneme geçildiği söylenebilir. Özellikle 1980 tarihlerinde Latin Amerika ve 1990'larda Afrika'da demokratik hareketlerin yayılmasıyla neoliberal kuramcılar politik bir tutumla inşacı bir yapılanma benimsemiştir (Yüksel, 2000: 153). Dünya Bankası, bu süreçle birlikte dünyanın geneline yayılan akımı kamu yönetimini aşan bir olay olarak görmüştür (Şaylan, 2000: 20). Bu değişimin beraberinde ortaya çıkan yönetişim modeli; kamu yönetimi için politika oluşturma alanı, güçlü merkezi hükümet ihtiyacını, ulusal sınırları aşan sorun ve zorlukların üstesinden gelmek için yenilikçi, işbirlikçi eylemlere yönelik artan talebi karşılayabilmeyi hedeflemiştir (Christensen ve Laegreid, 2010). Bu noktada Usta'nın Şekil 1'de yer verdiği bilgiler ışığında kamu politikasının aktörler, kurumlar, tasvirler, süreçler ve sonuçlardan meydana gelen bir bütün olduğundan bahsedilebilir.

Şekil.1. Kamu Politikası Unsurları

Kaynak: (Usta, 2013:82).

Şekil 1’de de görüldüğü üzere sürecin ilerlemesiyle birlikte dünya genelinde hükümetler, kamu ve özel ortaklıkları, STK ve diğer aktörlerle birlikte yönetim terimi, vatandaş katılımını esas alan yatay bir biçimde uygulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte kamu politikasında daha bütüncül bir model olması ve aktörler arası güç ilişkilerinde değişime yol açmasıyla bu kavram, hükümetlerin sorunlarla başa çıkma noktasında rollerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Böylece hükümetlerin kamu politikalarını uygulamaya geçirmesi noktasında özel sektör, STK ve diğer aktörlerin desteğine olan ihtiyacı artırmıştır. Yönetişimle birlikte kamu yönetiminde gerçekleşen bu iş birliği, özellikle aktörler arası çıkar çatışmalarının, hükümetlerin karşılaştıkları sorunların başında gelmektedir. Bu nedenler göz önünde bulundurulduğunda hükümetlerin, kuruluşlar arasında yatay bağlantı ve iş birliğini benimsemesini gerektirmektedir (Sorenson ve Torfing, 2007). Buna ilave olarak hükümetler, birbiriyle bağlantılı iş kollarında ortaya çıkan çeşitli taleplerin, farklı kuruluşların yatay ağlar oluşturmasıyla giderilebileceğini öngörebilmektedir. Hatta kamuda yönetim ilkelerinin kamu politikası oluşturma ve uygulamada (vatandaş, özel sektör, STK gibi) çoklu aktörün müdahale alanına girdiği görülmektedir (Klenk ve Reiter, 2019).

Yeni Kamu Yönetimine benzer stratejiler uygulayan yönetim; yönetimin hedeflerine ulaşmasında, idari politika ağları ile kamu kurumlarının yönetiminin yenileşme, diğer bir deyişle inovasyon özellikler göstermesine, bu inovatif yeniliklerin faktör/ süreç/ neden ve etkileri bakımından tanımlanmasına öncelik tanımıştır. Geliştirilen inovatif teknikler ile uygulanan pratikler kamu yönetiminin örgütsel yapılanmasını değiştirerek yeni bir role geçmesini sağlamıştır. Böylece kamu kurumları tarafından sunulan ürünler giderek “katma değerli hizmete” dönüşmesi ve kamu sektörünün düzgün işleyişi yönetişiminin bir sonucu olmaktadır. Aynı zamanda kamu yönetiminin yönetişime doğru evrimi mevcut sistemlerin gelişmesi ve iyileştirilmesine de dayandığından eski kamu yönetimi tarzları mevcut uygulamada devam etmektedir. Dolayısıyla yönetişimin, Yeni Kamu Yönetimi’nin eksik yönlerini düzelterek önerilen performans yönteminin uygulanmasına olanak sağladığı söylenebilmektedir (Greve vd., 2016). Yani geleneksel bürokratik kamu yönetimi, yeni kamu yönetimi ve yönetişimin aynı anda uygulamada var olduğunu söylemek mümkündür. Yani kurallara dayanan yönetim, verimli ve etkili bilimsel yönetim ilkelerine bağlı, kamu politikası oluşturma ve uygulama safhasında yer alan çoklu aktör gruplarını iş birliğiyle oluşturulan genişletilmiş bir yaklaşım görülebilmektedir (Eriksson, 2019).

Sonuç olarak, kamu yönetimi ve hizmet sunumu alanındaki değişiklikler bu alandaki yöntemleri ve teknikleri sürekli dönüşüme tabi tutmaktadır. Bu yenileşmeler veya inovasyon arayışları kamu politikası düzeyinde meydana gelen daha geniş değişiklikleri tetiklemektedir. Yani yönetimle birlikte merkezi hükümet, kuruluşların yöneticileri, sivil toplum kuruluşları, diğer paydaşlar ve benzeri aktörler arasındaki bağlantılar yöneticilerin ve yönetimin sürekli olarak hesap verebilir olmasıyla inovatif değişimlerin uygulanmasını kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Böylece işletmelerin, sivil toplumun ve yöneticilerin yeni rolüne uygun olarak sürece aktif katılımıyla devletin bir koordinatör olarak hareket etmesi üzerine kamu politikası arenasının kendine özgü bir biçimi olarak kendini göstermektedir. Başka bir ifadeyle kamu yöneticileri ve idarecilerinin rollerinde değişikliğe gidilmiş, daha çok girişimci görevler üstlenmişlerdir. Dolayısıyla örgütsel bürokrasinin yöntem ve tekniklerini azalan oranda kullandıkları, hizmetlerin kontrolü ve sunumuna odaklandıkları görülmektedir.

5. YÖNETİŞİM EKSENİNDE KAMU YÖNETİMİNİN İRDELENMESİ

Kamu yönetimi 2000’li yıllara gelinmesiyle birlikte bir devrim geçirmiştir. Özellikle ilk on yıllık zaman diliminde kamu yöneticileri ve idarecileri, rollerini kürek çekmek yerine yönlendirmeyi tercih eden yeni girişimci görevleriyle tanımlamıştır. Yenilikçi keşiflerle birlikte kendilerine yer edinmeye çalışan sendikalar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, özel sektör ve iş girişimleri tarafından

oluşturulan ağlarla kamu yönetimi tamamlanmıştır. Bu değişim bireysel çıkarların yerine ikame edilen veya bireysel çıkarlara dahil edilen kamu yararına odaklanarak inovasyon ve kamu sektörü gelişimini kavramak amacıyla paydaşların yeni rollerini ve sınırlarını belirleme süreciyle ilişkilendirilmiştir. Böylece, vatandaşların kamu mal ve hizmetlerinin müşterisi ya da tüketicisi rolünü daha proaktif role dönüştüren bir dizi önemli değişiklik hayata geçirilmiştir. Bu değişiklikler, vatandaşların müşteri statülerini korurken, aynı zamanda kamu hizmetlerinin sağlayıcısı olma hakkı ya da yeteneği de vermektedir (Osborne vd., 2020).

Bu yeni koşullar, kamu politikasıyla doğrudan bağlantılı ve ilişkili görüldüğü ölçüde, yeni kolektif eylem biçimlerinin yanı sıra yeni meslektaşlık biçimlerini de başlatarak kamu yönetiminin yeniden şekillendirilmesini teşvik etmektedir. Yeni Kamu Yönetiminin ademi merkeziyetçi ortaklıkları, yenilikçilik ve ağ bağlantıları kamu yönetiminin maliyet- hedef skalasıyla uyumluluk göstermesi gerekçesiyle yönetiminde de yer edinmiştir. Bunlara performans ölçütlerine odaklanma, çıktı kontrolü ve rekabet de dahil edilmiştir. Böylece kamu- özel sektör ortaklıkları ortak politika araçları haline gelmiştir. Böylece kamu- özel sektör ağ yönetişi; yerel kurumlarda sosyal ağları kullanarak demokratik hesap verilebilirlikten daha baskın biçimde çıktı kontrolü ve mali hesap verebilirlik üzerinde yoğunlaşacağı uzmanlığa sahip olacaktır (Indahsari ve Raharja, 2020: 76). Bu durum ise yönetim işinin verimlilik ve etkinlik açısından değerlendirilmesini ortadan kaldırarak, kamu sektörü kurumlarının faydasını vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanmasına ve refahına yaptığı katkı üzerinden değerlendirmenin temellerini atmaktadır (Osborne, vd. 2020).

Yukarıda da belirtildiği üzere yönetimde çeşitli teorilerin bir arada uygulanması gerçekleşebilmekte veya çeşitli aktörler arasında hedeflerin ve araçların paylaşılması karışıklık çıkarabilmektedir. Yönetişim kapsamında belirsiz asimetrikler, güç ve görev tanımlamalarında boşluklar ve çatışmalar oluşabilmektedir. Bu sebeple inovasyon kavramını neoliberal söylemlerle çerçevelemek doğru olmayabilir. Özellikle sosyal politika değişikliğinde güçlü bir yapı olması, proje temelli yaklaşımlar sunması, refah devletinin bürokratik katılığını eleştirmesi, ekonomik kalkınma odaklı yaklaşımları ve yapısal sorunlara çözüm arayan girişimleri inovasyonun yönetim reformlarında değerini arttırmaktadır. Buna göre yönetim, inovasyon kapsamında gerçekleşen dijitalleşme ile şeffaflık, yaratıcılık ve katılımcılık temalarıyla yönetime değer katmaktadır.

6. YÖNETİŞİMİN DİJİTAL ALANA TAŞINMASI: DİJİTAL YÖNETİŞİM

Yönetişim; uluslararası, ulusal, yerel, sivil yapılanmalar, özel ve ticari işletmeler gibi pek çok aktörün ağ bağlantıları ile birbirine bağlı olmasını ifade etmektedir. Bu nedenle geleneksel anlayıştan ziyade kamu yönetimi işleyişinde etkinlik ve verimliliği incelemektedir (Kickert, 1997: 176). Başka bir ifadeyle yönetim; vatandaşlara güven ortamının sunulmasını, yargının bağımsız ve hukukun üstün olmasını, kamu kuruluşlarının kamu hizmeti sunumunda harcamalarını adil biçimde gerçekleştirmesini, siyasi liderlerin hesap verebilir bir demokratik ortam sağlamasını, şeffaf bir yönetim benimsenerek halkın gerekli bilgi ve belgeye ulaşabilmesinin sağlanmasını ve insana yaraşır bir biçimde hakların sunulabilmesini içermektedir (Yüksel, 2000: 155). Bu bakımdan yönetim; şeffaflığı esas alan, katılımcı, hesap verebilir/ sorabilir yetisine sahip, hukukun üstünlüğünü önceleyen birtakım ilkeleri içermektedir.

Yönetişimin kamu yönetiminde uygulama alanı bulmasında özellikle son yıllarda bilgi teknolojisinin hızla gelişmesinin etkisi büyüktür. 1990'lı yıllarda internet ve web kullanımının kamuoyunu etkilemesiyle inovasyon uygulamaları yönetim alanına giriş yapmıştır. Kararların kimler tarafından verileceği, hesap verilebilirlik takibi, bilgilerin şeffaf biçimde paylaşılması gibi sorular teknolojik ilerlemelerle birlikte tanımlanabilir hal almıştır. 2000'li yıllarda siyaset bilminde dijitalleşme

ve “e-devlet” kavramları teknoloji ile bilginin kurumsallaştığı çalışmalar olarak görülebilmektedir (Greve, 2015). Bu tür kamusal alanda yaşanan teknik gelişmeler vatandaşlara hizmet sağlamada çok daha etkili ve verimli bir aşamaya geçildiğini göstermektedir. Yeni Kamu Yönetiminde olduğu gibi vatandaşın müşteri olarak hizmet almasından ziyade onların devletin işleyişinde aktif bir aktör olarak yer edindiğinin göstergesidir (Gül, 2015: 1).

Yönetişimin dijital alana taşınmasında üç unsur etkilidir. Yeniden entegrasyon olarak tanımlanan ilk özellik; ortak hükümet ve merkezi süreçler, ofis fonksiyonlarının yeniden yapılandırılması, tedarik hattının yoğunlaştırılması, ağların basitleştirilmesi ve uzmanlaşma üretim maliyetlerini radikal bir biçimde düşürmektedir. İkinci olarak, ihtiyaca dayalı bütüncül bakış ile müşteri veya kurum temelli yeniden yapılanma tercih edilmelidir. Son olarak, dijitalleşme süreçleriyle birlikte elektronik hizmet sunumu da dahil olmak üzere otomatikleştirilmiş süreçlerin yeni biçimleri, radikal aracılıktan çıkarma, aktif kanal akışı ve ortak yönetimin kolaylaştırılması yeni işleyiş tarzlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Indahsari ve Raharja, 2020: 77). Böylece dijital yönetim, dijital ortamda açık bilgi paylaşımını öngören ve yönetişimin içinden yeni bir tür olarak ortaya çıkan kavram olmuştur. Dijital yönetim vesilesiyle bilgisayarların teknik altyapısının gelişmesi, bilgilerin yedeklenebilmesinde kolaylık sağlaması, kaynak ve maliyet hesaplarının kontrol kolaylığı yönetimin iyileştirilmesine olanak tanımaktadır (Acar, 2016: 56-57).

Küreselleşme ile birlikte hükümetler, kurumsal yapılar, mikro ve makro kültürel yapılar birbirlerine oldukça uyumlu biçimde bilişim ağıyla bağlanmışlardır. Ekonomi, siyaset ve yönetim de tıpkı kültür ögesinde olduğu gibi süreç içinde bilişimsel hale dönüşmüştür. Başka bir ifade ile e-devlet ve e-siyaseti birbiriyle ilişkilendiren dijital yönetim bu bilişimsel mecrada oluşmaktadır (Uçkan, 2016: 1). Dijital yönetim sistemlerinin hakim olduğu bu alanda vatandaşlara gerekli bilgi, iletişim, destek ve hizmet sunabilmek amacıyla internet ortamı ve buna bağlı olarak “Web 2.0” da olduğu gibi kapsamlı bir bant yapılanmasına ihtiyaç vardır (Dawes, 2008: 104). Özellikle kamu yönetiminde uygulama alanı bulan faaliyetlerin dijital alana aktarılmasıyla “e-” ile başlayan uygulamalarla karşılaşmaktadır. Böylece uygulamanın etkinlik ve verimlilik kapsamında hizmet kalitesinin sayısal verilerle anlaşılabilirliği, vatandaşın hangi hizmetleri ne oranda talep ettiği, bilgi paylaşımları neticesinde vatandaşın memnuniyet düzeyi gibi daha pek çok soruna dijital yönetim cevap verebilmektedir (Regan, 2008: 128).

Dijital yönetişimin bu şekilde önemli hale gelmesinde esas nokta ağ bağlantılarında doğru iletişim yapısını kurabilmesinden gelmektedir. Geleneksel yönetimin dikey hiyerarşik yapısından ziyade dijital yönetişimin, yatay bir koordinasyon oluşturmasıyla beraber ilgili sürece dahil olan tüm aktörlerin ağ tipi örgütlenmeleri sonucu kamu yönetimine katılımları olanaklı kılınmıştır. Uygulamalara bakıldığında kamusal hizmetlerin düzenlenmesi ve sunumu, vatandaşların müracaatları/ izin/ lisans talepleri veya süreci hakkında bilgi edinimi gibi birçok kamusal işlemlerin dijital ortamda gerçekleştirilmesi ile kamusal mali külfet ve vatandaşın katlanması gereken maliyette ciddi oranda tasarruf sağlanmaktadır. Bunun yanında dijital yönetim süreci, kamusal hizmette sergilenen performans ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde şeffaflık ölçütü artmaktadır. Bilginin ortaya çıkması, kabulü ve ilgililere yayılması ile kamu hizmetlerinin sunumunda yeni bilişim süreçlerinin pratiğe aktarılması biçiminde döngüsel bir silsileye dönüşmektedir (OpenText, 2016: 3). Böylece bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde hizmet ve maliyet tarzı konularda hesap verebilir bir yapı, bilgi sunumu ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde şeffaflık, çoklu aktörün kamu politikası oluşumu ve uygulanması safhasında katılımı özelliklerinin dijital ortama aktarılmasıyla kamu yönetiminde inovasyon sürecinin her an yenilenerek devam ettiğini kanıtlar niteliktedir.

7. SONUÇ

Günümüzde değişen koşullara karşı ihtiyaçların karşılanmasında adapte olabilmek ve uyum sağlayabilmek adına yeni tarzlar gerekmektedir. Bu noktada organizasyonun ürünleri, sunulan hizmetleri veya gerçekleşen süreçlerinin bir öncekine kıyasla önemli biçimde değiştirilmiş olması beklenmektedir. Sosyal ve ekonomik katma değere dönüşebilen yeniliklerin işin uygulanmasında, organizasyon yapısında, kaynak üretimi ve yapısında veya pazar/ çevre ilişkilerinde yenilik kapsamında faaliyet gösterilmesinde inovasyon uygulamalarından bahsedilebilmektedir. İnovasyon süreci ise, inovasyonun tam olarak nerede yapılması gerektiğiyle ilişkilidir. İnovasyon sürecinin her bir unsuru; farklı becerilerden, kaynaklardan, kurumsal yöntemlerden, liderlik özellikleri ve örgütsel kültüründen meydana gelmektedir. Bu sebeple kapsayıcı bir bakış açısı adına inovasyon sürecinin bir önceki uygulamadan/ modelden çok daha önemli ölçüde değer katan bir süreç olduğu söylenebilir. İnovasyon özünde özel sektörün rekabet avantajı, karlılık ve verimlilikte artış, pazar payının genişlemesi gibi “ürün” içerikli hedefler bulunmasına rağmen ülkeler bakımından refahın artması, ekonomik istikrar ve büyüme, yaşam kalitesinin iyileşmesi tarzında “hizmet” alanında faydaları beraberinde getirmektedir.

İnovasyonun kamusal alanda uygulanması ise kaynak kullanımının etkin ve verimli hale gelmesi, vatandaş odaklı kamu yönetiminin beraberinde hesap verebilir, etkin ve sorumluluk sahibi bir rol üstlenmesine ve vatandaşların taleplerini uygun biçimde karşılayabilmesine etki edebilmektedir. Bu durum, kamuda çağdaş bir yaklaşımın benimsenmesi noktasında iş görme yöntemleri, yeni prensiplerin kabulü, plan ve programlarda muhtemel değişikliklerle birlikte stratejilerinde de değişiklik getirmektedir. Bu değişimin Yeni Kamu Yönetimi anlayışıyla temellendiği ifade edilebilir. Çalışma kapsamı Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımının sürekli olarak baskın bir model olduğunu, Yönetişimin ise birbirini takip eden, ancak esas olarak Yeni Kamu Yönetiminin evrimi veya yeniden icadı yoluyla ortaya çıkan bir yaklaşım olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Hatta geleneksel bürokratik yapıyla birlikte üç modelin beraber uygulandığı kurumlara da rastlanabilmektedir.

Kamu sektöründe inovasyon, kamusal hizmet sunumunda vatandaş ve kurumların refahlarını iyileştirmek/ arttırmak esaslı değişimlerin ihtiyacıyla başlamıştır. Bu değişimin 1980’lerde Yeni Kamu Yönetimi anlayışıyla, teorik bir gelişmeden ziyade kurumsal bir yapıda temellendiği ifade edilebilir. Bu dönemden itibaren kavram, hizmetlerin doğası ve sunumu gereği kamu hizmeti sunan sektörün işleyişine yönelik ideolojik bir yaklaşımla kamu işletmeciliğine doğru yoğun ve hızlı bir geçiş yaşamıştır. Bu yeni akım, kamu yönetiminin temel sorumluluğunun demokratik yöntemlerle güç kullanmak değil, kaliteli hizmet sunma ve kamu hizmetlerinin tüketicileri olan vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanılması olduğunu öne sürmektedir. Böylece bu yeni yönetim modelini savunanlar kamu hizmetlerinin verimliliğinin ve etkinliğinin artacağına inanmaktadır.

Takibi süreçte, kamu sektörü kurumlarını ve sağlanan hizmetleri iyileştirmeye yönelik yönetsel tekniklerin, araçların ve uygulamaların aşırı ve kontrolsüz kullanımı sonucunda Yeni Kamu Yönetimi yerini yönetişime bırakmıştır. Ancak farklı yönetim tarzlarının devam ettiği de görülmektedir. Hatta yönetişimi, devletin ve özel sektörün kamu yönetimindeki rolü açısından önemli bir yaklaşım olmaya devam eden Yeni Kamu Yönetiminin tamamen geri çekilmesini değil, paydaşların karar alma süreçlerine artan katılımını vurgulayan daha geniş bir bağlama dahil edilmesi olarak kabul edenler de vardır. Ancak yönetişimin genel kabul gören tanımlanmasına bakıldığında; kamu ve özel ortaklıkları, STK ve diğer aktörlerle birlikte vatandaş katılımını esas alan yatay bir örgütlenme olduğu görülmektedir.

Diğer bir ifadeyle Yeni Kamu Yönetimine benzer stratejiler uygulayan yönetişim, yönetimin hedeflerine ulaşmasında idari politika ağları ile kamu kurumlarının yönetiminin yenileşmesini

öncelemiştir. Geliştirilen inovatif teknikler ile uygulanan pratikler kamu yönetiminin örgütsel yapılanmasını değiştirerek yeni bir role geçmesini sağlamıştır. Böylece kamu kurumları tarafından sunulan ürünlerin giderek “katma değerli hizmete” dönüşmesi ve kamu sektörünün düzgün işleyişi yönetişiminin bir sonucu olmaktadır. İşletmelerin, sivil toplumun ve yöneticilerin yeni rolüne uygun olarak sürece aktif katılımıyla devletin bir koordinatör olarak hareket etmesi üzerine kamu politikası arenasının kendine özgü bir biçimi olarak kendini göstermektedir. Buna göre yönetişim, inovasyon kapsamında gerçekleşen dijitalleşme ile şeffaflık, yaratıcılık ve katılımcılık temalarıyla yönetime değer katmaktadır. Böylece dijital yönetişim, dijital ortamda açık bilgi paylaşımını öngören ve yönetişimin içinden yeni bir tür olarak ortaya çıkan kavram olmuştur. Dijital yönetişim vesilesiyle bilgisayarların teknik altyapısının gelişmesi, bilgilerin yedeklenebilmesinde kolaylık sağlaması, kaynak ve maliyet hesaplarının kontrol kolaylığı kamu yönetiminin iyileştirilmesine olanak tanımaktadır.

Yeni Kamu Yönetimi döneminde kamu yöneticileri ve idarecileri tarafından yerine getirilen ve merkezi olarak planlanan politikaların yeniden çerçevelendirilmesi gibi yönetsel görevlerin, kamu sektöründe yenilikçiliğin ve risk almanın artırılması için yetersiz olduğu görülmektedir. Bunun yanında öngörülemeyen olaylar (doğal afet, Covid-19, uluslararası büyük çaplı göç vb.) kapsamında yaşanan küresel ve bölgesel değişimler karşısında kamu sektörünün faaliyetlerini gerçekleştirmesi zorlaşmaktadır. Bu ve benzeri sebeplerle günümüz koşullarında kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması noktasında inovasyon süreciyle kapsamının genişletilmesine ihtiyaç vardır. Bu model değişikliği adına gerçekleştirilen arayış, sayısal verilerle durumun anlaşılmasını sağlayan yeni bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Böylece uygulamanın etkinlik ve verimlilik kapsamında vatandaşın hangi hizmetleri ne oranda talep ettiği, bilgi paylaşımları neticesinde vatandaşın memnuniyet düzeyi gibi birçok gelişmeyle yönetişimin karmaşık yapısı, çok yönlü ve aktörlerinin çeşitlenmesi ile yeni bir boyuta geçirilmiştir.

Sonuç olarak yönetişim, karar alma yöntemleri ve uyguladığı stratejilerin çoğulluğuna dayanan, kamu hizmetlerinin sunumunda yenilikleri getiren ve kendinden evvel var olan kuramlardan etkilenen hibrit bir yaklaşım olmuştur. Yani, Yeni Kamu Yönetimi performans odaklı, verimlilik ve etkinliği önceleyen bir model olarak geleneksel bürokratik yapının yerine geçmiştir. Buna ek olarak Yeni Kamu Yönetimi esasında hükümet, bürokrasi ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan üçlü bir yapı içermektedir. Böylece Yeni Kamu Yönetimi çıkış dönemlerinde kamuda inovasyonun görünür olduğu kamu hizmeti yönetiminde reform niteliğinde bir değişim yaratmıştır. Takibi dönemde hem verimlilik hem de etkinliğe verilen anlam yönetişimde de talep edilir kılınmıştır. Yönetişimin dallarından biri olan Dijital Yönetişimin dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilmesi sebebiyle önemli hale gelmesi ile ağ bağlantılarında doğru iletişim yapısını kurması beklenmektedir. Geleneksel yönetimin dikey hiyerarşik yapısından ziyade dijital yönetişimin, yatay bir koordinasyon oluşturmasıyla beraber ilgili sürece dahil olan tüm aktörlerin ağ tipi örgütlenmeleri sonucu kamu yönetimine katılımları olanaklı kılınmıştır. Bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde hizmet ve maliyet tarzı konularda hesap verebilir bir yapı, bilgi sunumu ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde şeffaflık, çoklu aktörün kamu politikası oluşumu ve uygulanması safhasında katılımı tarzı pek çok özelliğin dijital ortama aktarılmasıyla kamu yönetiminde inovasyon sürecinin artırıcı bir biçimde her an yenilenecek devam ettiği savı kanıtlanmaktadır. Kısacası kamu sektöründe birbirini izleyen değişim ve dönüşüm süreçleri yani inovatif faaliyetler, kamu yönetimi ve kamu hizmeti sunumuna yeni perspektif anlayışları kazandırmıştır.

Etik Beyan

“Kamuya Değer Katma Bağlamında Yeni Kamu Yönetiminde İnovasyon: Dijital Yönetişim” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet

edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, P. (2016). Cevap Verebilirlik ve İyi Yönetişim. www.deu.edu.tr/userweb
- Akçomak, S. (2009). Kamu Sektöründe İnovasyon Hangi Ölçüde?. *Bilgi Çağı Dergisi*, Yıl:5, Sayı:59, 60-62.
- Atmaca, Y. ve Yılmaz, V. (2020). Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımına Genel Bir Bakış. *Turkish Studies-Economy*, 15 (2), 767-779.
- Christensen, T. ve Laegreid, P. (2010). Increased Complexity in Public Sector Organizations: The Challenges of Combining NPM and Post-NPM. In P. Laegreid & K. Verhoest (Eds.), *Governance of Public Sector Organizations: Proliferation, Autonomy and Performance* (pp. 255-278). Basingstoke: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230290600_13
- Christensen, T. ve Laegreid, P. (2016). *The Ashgate Research Companion to New Public Management*. London: Routledge. [https://www.academia.edu/26361196/The_Ashgate_Research_Companion_to_New_Public_Management_by_Tom_Christensen_and_Per_Laegreid_\(18.02.2023\)](https://www.academia.edu/26361196/The_Ashgate_Research_Companion_to_New_Public_Management_by_Tom_Christensen_and_Per_Laegreid_(18.02.2023)).
- Dawes, S. S. (2008). Introduction to Digital Government Research in Public Policy and Management. *Digital Government, E-Government Research, Case Studies, and Implementation*, (pp.103-125) edited by H. Chen, L. Brandt, V. Gregg, R. Traummüller et all, NY: SpringerScience+Business Media.
- Drucker, P. F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship*. Perfect Bound Harper Collins Publishers: New York.
- Ecevit Satı, Z. (2019). Kamu Sektöründe Stratejik Yönetimi Etkinleştirmede Açık İnovasyon 2.0: Türk Kamu Sektöründe Uygulanma Koşullarını Değerlendirme. *Strategic Public Management Journal*, 5(10), 31-53.
- Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü [ECORYS] (2013). “Kümeler İçin İnovasyon ve AR-GE Yönetimi Kılavuzu”, <http://www.smenetworking.gov.tr>. (17.02.2023).
- Eriksson, E. M. (2019). Representative Co-Production: Broadening the Scope of the Public Service Logic. *Public Management Review*, 21(2), 291-314. <https://doi.org/10.1080/14719037.2018.1487575>
- Gökçe Güravşar, S. (2015). Kamuda İnovasyon ve Türkiye’deki Uygulamaları. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 28-37.
- Greve, C. (2015). Ideas in Public Administration Reform for the 2010s. Digitalization, Value Creation and Involvement. *Public Organization Review*, 15(1), 49-65. <https://doi.org/10.1007/s11115-013-0253-8>
- Greve, C., Laegreid, P. ve Rykkja, L. H. (Eds.). (2016). *Nordic Administrative Reforms: Lessons for Public Management*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-56363-7>
- Gruening, G. (2001). Origin and Theoretical Basis of New Public Management. *International Public*

Boyalı, H. (2023). Kamuya Değer Katma Bağlamında Yeni Kamu Yönetiminde İnovasyon: Dijital Yönetişim. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 539-555.

- Management Journal*, 4(1), 1-25. [https://doi.org/10.1016/S1096-7494\(01\)00041-1](https://doi.org/10.1016/S1096-7494(01)00041-1)
- Guthrie, C. ve Peacelle, J. L. (2015). *Henri Fayol, The Manager*. London: Pickering, Chatto. <https://doi.org/10.4324/9781315654546>
- Gül, H. (2015). Kamu Kuruluşlarında Elektronik Hizmetlerin Yaygınlaştırılması (E-Devlet). www.kontrol.bumko.gov.tr, (05.02.2023).
- Güngör, G. ve Göksu, A. (2012). “Kamu İnovasyon Uygulaması: Türkiye Örneği”, <https://www.isites.info/pastconferences/isites2013/isites2013/papers/isites13246.pdf>, (15.02.2023).
- Gürkan, N. Z. (2008). Kamuda İnovasyon Projesi: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Pilot Uygulama Örneği. *Strateji Bülteni*, Ocak-Mart, Sayı:7, 14-17.
- Hesse, J. J., Hood, C. ve Peters, B. G. (2003). *Paradoxes in Public Sector Reform: Soft Theory and Hard Cases*. Berlin: Duncker and Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-50798-6>
- Howlett, M. (2019). *Designing Public Policies: Principles and Instruments*. London Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315232003>
- Indahsari, C. L. ve Raharja, S. J. (2020). New Public Management (NPM) as an Effort in Governance. *Jurnal Manajemen Pelayanan Publik*, 3(2), 73-129, https://www.researchgate.net/publication/342212998_New_Public_Management_NPM_as_an_Effort_in_Governance
- İSTKA (2012). Kamu Kurumlarında İnovasyon, İstanbul Kalkınma Ajansı'nın “Bilgi Odaklı Ekonomik Kalkınma Mali Destek Programı” kapsamında İSTKA/2012/BIL/190 Sözleşme Numaralı “Mükemmeliyet Merkezi Projesi”ne sağlanan destek ile hazırlanmıştır. <https://www.istka.org.tr/media/20864/kamukurumlar%C4%B1nda-%C4%B0novasyon.pdf>, (13.02.2023).
- Karataylı, İ. (2008). İnovasyon Fikirleri Geliştirmek İçin Bir Teknik: TRIZ. *Strateji Bülteni*, Ocak-Mart, Sayı:7, 24-27.
- Kesik, A. (2008). “Kamuda İnovasyon Eğitim Sunumu. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı”, <https://studylibtr.com/doc/769078/kamuda-i%CC%87novasyon>, (12.02.2023).
- Kickert, W. J. M. (1997). Anglo-saxon Public Management and European Governance: The Case of Dutch Administrative Reforms. Jan-Erik Lane (Ed.), *PublicSector Reform Rationale, TrendsandProblems*, England: Sage Publications, 168-187.
- Klenk, T. ve Reiter, R. (2019). Post-New Public Management: reform ideas and their application in the field of social services. *International Review of Administrative Sciences*, 85(1), 3-10. <https://doi.org/10.1177/0020852318810883>
- Laegreid, P. ve Rykkja, L. H. (2022). Accountability and Inter-Organizational Collaboration within the State. *Public Management Review*, 24(5), 683-703, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14719037.2021.1963822>
- Li, J. ve Chung, K. (2020). Decomposing Isomorphism: What Drives Similarity in the Adoption of New Public Management?. *Administration Society*, 52(3), 375-404. <https://doi.org/10.1177/0095399718811307>
- Mulgan, G. ve Albury, D. (2003). Innovation in The Public Sector. working paper version 1.9, Strategy Unit, United Kingdom Cabinet Office, http://www.sba.oakland.edu/faculty/mathieson/mis524/resources/readings/innovation/innovation_in_the_public_sector.pdf, (10.02.2023).
- Newman, J., Raine, J. ve Skelcher, C. (2001). Transforming Local Government: Innovation and Modernization. *Public Money and Management*, 21(2), 61-68.
- Ntanos, A. ve Boulouta, K. (2012). The Management by Objectives in Modern Organisations and Enterprises. *International Journal of Strategic Change Management*, 4(1), 68-79,

Boyalı, H. (2023). Kamuya Değer Katma Bağlamında Yeni Kamu Yönetiminde İnovasyon: Dijital Yönetişim. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 539-555.

https://www.researchgate.net/publication/264816922_The_management_by_objectives_in_modern_organisations_and_enterprises

- OpenText (2016). “Digital Governance: Finding the Balance Between Opportunity and Risk”, <http://www.opentext.com/campaigns/digital-disrupt-or-die>, (09.02.2023).
- Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD] (2005). *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*. 3 rd Edition, Paris: OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD] Comparative Study (2016). “Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas”, <https://www.oecd.org/gov/digital-government/Digital-Government-Strategies-Welfare-Service.pdf>, (08.02.2023).
- Osborne, S., Brandsen, T., Mele, V., Nemeç, J., Van Genugten, M., Flemig, S. (2020). Risking Innovation. Understanding Risk and Public Service Innovation-Evidence from a Four-Nation Study. *Public Money & Management*, 40(1), 52-62. <https://doi.org/10.1080/09540962.2019.1621051>
- Regan, P. M. (2008). Privacy in an Electronic Government Context, Digital Government, E-Government Research, Case Studies, and Implementation, edited by H. Chen, L. Brandt, V. Gregg, R. Traummüller et al, NY: SpringerScience+Business Media.
- Schumpeter, J. A. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Proces*. McGraw Hill: Newyork.
- Sorenson, E. J. ve Torfing, J. (2007). *Theories of Democratic Network Governance*. Cheltenham: Edward Elgar. <https://doi.org/10.1057/9780230625006>
- Şaylan, G. (2000). Kamu Yönetimi Disiplininde Bunalım ve Yeni Açılımlar Üzerine Düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 33(2), 1-21.
- TDK (2007), <http://katalog.tdk.gov.tr/search?query=Innovation,%20inovasyon:%20Yenile%C5%9Fim&field=title&isOriginal=false>. (25.02.2023)
- Uçkan, Ö. (2003). E-Devlet, E-Demokrasi ve E-Yönetişim Modeli: Bir İlkesel Öncelik Olarak Bilgiye Erişim Özgürlüğü. *Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*, 5, 1-19.
- Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, 24, 78-102.
- Yüksel, M. (2000). Yönetişim Kavramı Üzerine. *Ankara Barosu Dergisi*, 58(3), 145-159.

Genişletilmiş Öz

Kamuya Değer Katma Bağlamında Yeni Kamu Yönetiminde İnovasyon: Dijital Yönetişim

Kamu yönetiminin sunmuş olduğu mal ve hizmetlerde verimlilik, kalite, performans önem arz etmektedir. Günümüz tarihine gelene kadar idari sistemler; bir yandan geleneksel yapının merkezi hiyerarşik yapılanması, yetki kullanımı ve koordinasyon yeteneklerini alırken diğer taraftan şu an popüler olan yönetişimin özerklik, katılım ve şeffaflık gibi özellikleri bünyesinde barındıran hibrit bir yapıya doğru evrilmiştir. Özellikle uygulamalarda sıklıkla karşılaşılan Yeni Kamu Yönetiminin, kamu sektöründe örgütlerin yapısı ile ilgili ciddi değişiklikler sunan bir model olması neticesinde günümüzde baskın kullanımı devam etmektedir. Ancak kamu yönetiminde ihtiyaçlar doğrultusunda spesifik değişikliklerden dolayı paradigma değişimine gidilerek yönetişim modelini merkeze almasıyla, etkisinin ilk zamanlarda olduğu kadar yoğun olduğu söylenemez. Özel sektörde 20. yüzyıllarda kendini gösteren inovasyon hareketleri, kamu yönetiminde 21. yüzyılın başlarında ancak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, kamu yönetiminde dijital yönetişim kamuya değer katma noktasında önem arz etmektedir. Bu çalışma ile inovasyonun düzenli olmamakla birlikte pek çok alanda olduğu gibi kamusal alanda da yenilikler getirdiği ve uygulama alanı olarak da yönetim bilimleri teorileri ile görünür kılınmaya çalışarak alana katkı sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada yönetişim ve yeni kamu yönetimi kıyaslanmış, bu iki modelin kamu alanında uyguladıkları temel tekniklerin incelenmesiyle inovasyon çerçevesinde değişimlerin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu iki modelin yapısıyla sınırlı tutularak kuramsal bir bakış sunulmuştur. Alan yazınları, dijital kaynaklar ve kütüphane materyalleri kullanılarak literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

İnovasyon özünde özel sektörün rekabet avantajı, karlılık ve verimlilikte artış, pazar payının genişlemesi gibi “ürün” içerikli hedefler bulunmasına rağmen ülkeler bakımından refahın artması, ekonomik istikrar ve büyüme, yaşam kalitesinin iyileşmesi tarzında “hizmet” alanında faydaları beraberinde getirmektedir. İnovasyonun kamusal alanda uygulanması ise kaynak kullanımının etkin ve verimli hale gelmesi, vatandaş odaklı kamu yönetiminin beraberinde hesap verebilir, etkin ve sorumluluk sahibi bir rol üstlenmesine ve vatandaşların taleplerini uygun biçimde karşılayabilmesine etki edebilmektedir. Bu durum, kamuda çağdaş bir yaklaşımın benimsenmesi noktasında iş görme yöntemleri, yeni prensiplerin kabulü, plan ve programlarda muhtemel değişikliklerle birlikte stratejilerinde de değişiklik getirmektedir. Bu değişimin Yeni Kamu Yönetimi anlayışıyla temellendiği ifade edilebilir. Çalışma kapsamı Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımının sürekli olarak baskın bir model olduğunu, Yönetişimin ise birbirini takip eden, ancak esas olarak Yeni Kamu Yönetiminin evrimi veya yeniden icadı yoluyla ortaya çıkan bir yaklaşım olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Hatta geleneksel bürokratik yapıyla birlikte üç modelin beraber uygulandığı kurumlara da rastlanabilmektedir.

Yeni Kamu Yönetimine benzer stratejiler uygulayan yönetim, yönetimin hedeflerine ulaşmasında idari politika ağları ile kamu kurumlarının yönetiminin yenileşmesini önclemiştir. Geliştirilen inovatif teknikler ile uygulanan pratikler kamu yönetiminin örgütsel yapılanmasını değiştirerek yeni bir role geçmesini sağlamıştır. Böylece kamu kurumları tarafından sunulan ürünlerin giderek “katma değerli hizmete” dönüşmesi ve kamu sektörünün düzgün işleyişi yönetişiminin bir sonucu olmaktadır. İşletmelerin, sivil toplumun ve yöneticilerin yeni rolüne uygun olarak sürece aktif katılımıyla devletin bir koordinatör olarak hareket etmesi üzerine kamu politikası arenasının kendine özgü bir biçimi olarak kendini göstermektedir. Buna göre yönetim, inovasyon kapsamında gerçekleşen dijitalleşme ile şeffaflık, yaratıcılık ve katılımcılık temalarıyla yönetime değer katmaktadır. Böylece dijital yönetim, dijital ortamda açık bilgi paylaşımını öngören ve yönetişimin içinden yeni bir tür olarak ortaya çıkan kavram olmuştur.

Yönetişim, karar alma yöntemleri ve uyguladığı stratejilerin çoğulluğuna dayanan, kamu hizmetlerinin sunumunda yenilikleri getiren ve kendinden evvel var olan kuramlardan etkilenen hibrit bir yaklaşım olmuştur. Yani, Yeni Kamu Yönetimi performans odaklı, verimlilik ve etkinliği öncleyen bir model olarak geleneksel bürokratik yapının yerine geçmiştir. Buna ek olarak Yeni Kamu Yönetimi esasında hükümet, bürokrasi ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan üçlü bir yapı içermektedir. Böylece Yeni Kamu Yönetimi çıkış dönemlerinde kamuda inovasyonun görünür olduğu kamu hizmeti yönetiminde reform niteliğinde bir değişim yaratmıştır. Geleneksel yönetimin dikey hiyerarşik yapısından ziyade dijital yönetişimin, yatay bir koordinasyon oluşturmasıyla beraber ilgili sürece dahil olan tüm aktörlerin ağ tipi örgütlenmeleri sonucu kamu yönetimine katılımları olanaklı kılınmıştır. Bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde hizmet ve maliyet tarzı konularda hesap verebilir bir yapı, bilgi sunumu ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde şeffaflık, çoklu aktörün kamu politikası oluşumu ve uygulanması safhasında katılımı tarzı pek çok özelliğin dijital ortama aktarılmasıyla kamu yönetiminde inovasyon sürecinin artırıcı bir biçimde her an yenilenerek devam ettiği savı kanıtlanmaktadır. Kısacası kamu sektöründe birbirini izleyen değişim ve dönüşüm süreçleri yani inovatif faaliyetler, kamu yönetimi ve kamu hizmeti sunumuna yeni perspektif anlayışları kazandırmıştır.

Extended Abstract

Innovation in New Public Administration in the Context of Adding Value to the Public: Digital Governance

Efficiency, quality and performance are important in the goods and services offered by the public administration. Administrative systems until today's history; On the one hand, the central hierarchical structure of the traditional structure, while taking on the ability to exercise authority and coordination, on the other hand, has evolved into a hybrid structure that incorporates the features of the currently popular governance such as autonomy, participation and transparency . As a result of the fact that the New Public Administration, which is frequently encountered in practice, is a model that offers serious changes in the structure of organizations in the public sector, its dominant use continues today. However, due to specific changes in public administration in line with the needs , it cannot be said that its effect is as intense as it was in the early days, with the paradigm shift going and putting the governance model in the center.

Innovation movements that emerged in the private sector in the 20th century have only begun to be seen in the public administration at the beginning of the 21st century. In this context, digital governance in public administration is important in terms of adding value to the public. With this study, it has been tried to contribute to the field by trying to make it visible with the theories of management sciences as an application area and that innovation brings innovations in the public sphere as well as in many areas, although it is not regular. In the study, governance and new public administration were compared, and it was aimed to reveal the changes within the framework of innovation by examining the basic techniques that these two models applied in the public

field. A theoretical perspective is presented by limiting the structure of these two models. Literature review method was used by using literature, digital resources and library materials .

Although there are "product" targets such as the competitive advantage of the private sector, increase in profitability and productivity, and expansion of market share, innovation brings benefits in the field of "service" such as increasing welfare, economic stability and growth, and improving the quality of life for countries. The implementation of innovation in the public sphere, on the other hand, can affect the effective and efficient use of resources, the citizen-oriented public administration to assume an accountable, effective and responsible role and to meet the demands of the citizens appropriately. This situation brings about a change in the strategy of adopting a contemporary approach in the public sector, along with the ways of working, the adoption of new principles, possible changes in plans and programs. It can be stated that this change is based on the New Public Management approach. The scope of work shows that the New Public Administration approach is consistently the dominant model, while Governance is considered a successive approach, but mainly emerging through the evolution or reinvention of the New Public Administration. In fact, it is possible to encounter institutions in which three models are applied together with the traditional bureaucratic structure.

Governance, which has implemented similar strategies to the New Public Administration, has prioritized the renewal of administrative policy networks and the management of public institutions in achieving the goals of the administration. Developed innovative techniques and applied practices have changed the organizational structure of public administration and enabled it to take a new role. Thus, the products offered by public institutions gradually turn into "value-added services" and the smooth functioning of the public sector is a result of its governance . It manifests itself as a distinctive form of the public policy arena, with the state acting as a coordinator with the active participation of businesses, civil society and managers in the process in accordance with the new role. Accordingly, governance adds value to management with the themes of transparency, creativity and participation with the digitalization realized within the scope of innovation. Thus, digital governance has become a concept that foresees open information sharing in the digital environment and emerged as a new type of governance.

Governance has been a hybrid approach based on the plurality of decision-making methods and strategies, bringing innovations in the delivery of public services and influenced by the theories that existed before it. In other words, the New Public Administration has replaced the traditional bureaucratic structure as a performance-oriented model that prioritizes efficiency and effectiveness. In addition, the New Public Administration essentially includes a tripartite structure consisting of government, bureaucracy and non-governmental organizations. Thus, the New Public Administration has created a reform-like change in the public service administration, where innovation is visible in the public sector during its exit periods. With the horizontal coordination of digital governance rather than the vertical hierarchical structure of traditional administration, it has been made possible for all actors involved in the process to participate in public administration as a result of network type organization. In addition to this, thanks to information and communication technologies, an accountable structure in terms of service and cost, transparency in the process of information presentation and the realization of activities, the participation of multiple actors in the formation and implementation of public policy, by transferring many features to the digital environment, the innovation process in public administration will increase at any time in an incremental way. The claim that it continues by being renewed is proven. In short, successive change and transformation processes in the public sector, namely innovative activities, have brought new perspectives to public administration and public service delivery.

Taşrada Öteki Olmak, Milliyetçi-Muhafazakâr Çerçevenin Dışında Kalanlar: Karaman Örneği*

Özgür BAYRAKTAR**

Mete Kaan KAYNAR***

Öz

Bu çalışmada milliyetçi-muhafazakâr bir toplumsal yapının hâkim olduğu bir taşra ili olan Karaman ilinde çoğunluktan farklı olan, milliyetçi-muhafazakâr düşünceye ve yaşam tarzına sahip olmayan bireylerin yaşadıkları problemler araştırılmıştır. Bu amaçla çalışmada kullanılacak temel kavramlara dair bilgi verilmiş ve bu kavramlar hakkında literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak taşra terimi ve taşradaki hayat ele alınmış, taşrada kuvvetli biçimde egemen milliyetçi-muhafazakâr iklime değinilmiştir. Ardından taşradaki milliyetçi-muhafazakâr toplumdan farklı olan bireylerin karşılaştığı problemleri, maruz kaldıkları müdahaleleri daha iyi anlayabilmek amacıyla çalışmanın odak noktası olan öteki kavramı ve ötekileştirilme olgusu incelenmiştir. Daha sonra ayrımcılık kavramı ele alınmış, çalışmanın ilerleyen kısmında ise nefret söylemi ve nefret suçu hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak Karaman'da milliyetçi-muhafazakâr olmadığı için ötekileştirilmeye uğradığını düşünen bireyler ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Bu kişiler, milliyetçi-muhafazakâr düşünce yapısına sahip olmayan siyasi partilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve sendikaların üyeleri ve yöneticilerinden oluşmaktadır. Mülakatların ardından tecrübe edilen ayrımcılıklar sınıflandırılmış ve hangi tarzda ayrımcılığın daha çok yaşandığı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayrımcılık, Karaman, Muhafazakârlık, Öteki, Taşra.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Being the Other in the Periphery, Being Outside of the Nationalist-Conservative Framework: The Case of Karaman

Abstract

In this study, the problems experienced by individuals who are different from the majority and who do not have a nationalist-conservative thought and lifestyle in Karaman, a periphery province where a nationalist-conservative social structure is dominant, were investigated. For this purpose, information was given about the basic terms to be used in the research and a literature review was carried out about these terms. In this context, firstly, the term "periphery" and the life in the periphery were discussed, and the strongly dominant nationalist-conservative social structure in the periphery was mentioned. Then, in order to better understand the problems faced by individuals who are different from the nationalist-conservative society in the periphery and the interventions they are exposed to, the concept of the other, which is the focal point of the study, and the phenomenon of othering were examined. Then, the concept of discrimination was discussed, and in the next parts of the study, information about hate speech and hate crime was given. Finally, in-depth interviews were conducted with individuals who think that they are marginalized because they are not nationalist-conservative in Karaman. These people consist of members and managers of political parties, non-governmental organizations and unions that do not have a nationalist-conservative mindset. After the interviews, experienced discriminations were classified and it was stated which type of discrimination was experienced more.

Keywords: Discrimination, Karaman, Conservatism, Other, Periphery

Article Type: Research Article

* Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığındaki birinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ozgurbayraktar@kmu.edu.tr ORCID iD: 0000-0001-9512-6180

*** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kaynar@hacettepe.edu.tr ORCID iD: 0000-0003-4401-9558

1. GİRİŞ

Milliyetçi-muhafazakâr sakinlerin yoğunlukta yaşadığı bir taşra ili olan Karaman'da¹ söz konusu çoğunluğun dışında kalan bireylerin tecrübe ettiği yalnızlık ve ötekileştirilme gibi olumsuz durumların tespit edilebilmesi için öncelikle taşranın terim anlamının ötesinde toplumsal özelliklerinin de tartışılması gereklidir. Kabaca merkezin dışında kalan yerleri betimlemek için kullanılacak taşra kavramı coğrafi bağlamın ötesinde merkezden farklılaşan yaşam tarzlarını da içinde barındırır. Küçük nüfusun beraberinde getirdiği tanışıklık ile beraber taşrada diğer bireyleri kontrol etme olgusu da artış gösterir. Bu durum da kimi zaman topluluktan farklı olanın dışlanması, sözlü hatta fiziksel şiddete uğraması gibi ötekileştirilme eylemlerine yol açabilmektedir.

Çalışmada taşra kavramı ve taşradaki hayat hakkında bilgi verildikten sonra taşrada çoğunluğun dışında kalan bireylerin karşılaştığı problemlerin anlaşılabilmesi amacıyla öteki, ötekileştirilme, ayrımcılık, nefret söylemi ve nefret suçu gibi kavramlar araştırılmıştır. “Dışarıda kalan, uzakta olan” şeklinde kısaca tanımlanabilecek öteki kavramı, “biz ve onlar” ayrımının oluşumunda büyük rol oynar. “Biz”in dışında kalanlar olarak kurgulanan “öteki” sayesinde “biz”in içindekiler kendi kimliklerini inşa ederler. “Biz”in dışında kalanlar siyasi görüş, etnisite, din, mezhep, dil, cinsel yönelim, dış görünüş, giyim gibi pek çok nedenden dolayı dışlanmaya, ötekileştirilmeye maruz kalabilir. “Biz”in dışında kalan bir öteki grubu da Karaman'da milliyetçi-muhafazakâr çerçevenin dışında kalan bireylerdir. Bu çalışmanın odak noktasını da söz konusu grup oluşturmaktadır. Mülakat tekniği ile görüşmeler yapılmış ve mevzu bahis bireylerin yaşadıkları ötekileştirilme deneyimlerine ışık tutulmuştur.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ: TAŞRA VE TAŞRADA YAŞAM

Taşranın kavramsal anlamına bakıldığında, “bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık” anlamlarına geldiği görülmektedir (TDK, 2005: 1917). Taşra kelimesinin kök anlamı ise “dışta kalan, dışarıda olan, ötede duran” olup, terim etimolojik olarak Uygurcadaki *taşkaru/taşgaru* kelimesinden türemiştir (Eyuboğlu, 2004: 646). Demirel (2004: 97) coğrafi olarak merkezin dışında kalma durumuna ek olarak taşralılığın genellikle dini ve geleneksel kodlara bağlılık, dini muhafazakârlık ve cemaatçi kültürel yapılanmaya yatkınlık olarak sunulduğunu belirtir.

Taşra literatüründe taşranın fiziki uzaklığına ek olarak taşranın yaşam tarzının da farklılığına vurgu yapılır. Örneğin Tanıl Bora (2018: 40) taşrayı *dar ufuklar, kahredici bir yeknesaklık, boğucu bir taassup, iletişim evreninin kısıtlılığı, cemaatlere sıkışmış kısır bir kamu âlem, yabancı olan her şeyi tuhaf bir bitkiymiş gibi algılayan “yabani” bir hal, vasatlığın hizaya sokucu egemenliği* şeklinde tanımlamaktadır. Argın'a (2018: 274) göre de taşra teriminin uğradığı her yeri ikincil ve talihsiz kılan şeytani bir yanı bulunmaktadır. Zira taşra, çeperin, kenarın, çevrenin diğer adıdır. Çünkü çerçevesi daima başkaları tarafından çizilen bir tablonun parçasıdır taşra. Varlığını, kendi dışındaki bir merkezin varlığına borçlu olan bir dıştır. Meşe de (2019: 212-213) benzer bir merkez-taşra dikotomisinden bahseder. Ona göre de taşra tanımı mecburen ötekini gerektirir, çünkü taşra tanımının içine konulanlar, dışarıda bırakılanları belirler. Merkez-taşra dikotomisinde taşra doğal olarak tanımlanan, ikincil konumdadır. Meşe'ye göre taşra, merkezde olmayan yer olarak bir yanıyla coğrafi bir gerçekliğe karşılık gelirken, bir yanıyla da yer olgusunu aşan kültürel, zihniyetle ilgili bir olguya dönüşür. Bu bağlamda

¹ Bu durum seçim sonuçlarında açıkça görülebilir. Karaman ilindeki son dört genel seçime bakıldığında sağ partilerin aldığı toplam oy ortalamasının %80,74 olduğu görülebilir. (2018 Haziran Seçimlerinde oyları hesaplanan sağ partiler: AKP, MHP, İyi Parti, Saadet Partisi; 2015 Kasım Seçimlerinde oyları hesaplanan sağ partiler: AKP, MHP, BBP, Saadet Partisi; 2015 Haziran Seçimlerinde oyları hesaplanan sağ partiler: AKP, MHP, Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Saadet Partisi; 2011 Haziran Seçimlerinde oyları hesaplanan sağ partiler: AKP, MHP, Halkın Sesi Partisi (Has Parti), Saadet Partisi) <https://www.ysk.gov.tr/tr/secim-arsivi/2612> Erişim Tarihi: 20.04.2023

Meşe, taşrayı *öteden beridir din ve dinle örüntülenmiş milliyetçi muhafazakâr değerler sisteminin ve pratiklerinin, gündelik yaşamı ve kimlikleri şekillendirdiği, hatta sadece şekillendirmekle kalmayıp insanı baskılayan, sıkıştıran, boğan, daraltan ve isyan ettiren birer toplumsal denetim aracı olarak kullanıldığı yer* olarak tanımlar. Taşra betimlemeleri genellikle taşraya bakış ile doğrudan ilişkilidir. Bir yanda olumlu yaklaşımlar bulunurken diğer yanda da olumsuz nitelermeler bulunabilir. Merkezden bakılarak yapılan tanımlamalarda merkez, iyiyi, doğruyu ve ileri olanı temsil ederken taşra ise kötü ve geri kalmışlığın emsali olarak görülür. Taşra kavramı tanımlanırken, *güvensizlik, baskı, denetim ve kontrol altında olma, cehalet ve karanlık* gibi olumsuz yönler öne çıkarılabilirken aynı zamanda *saflik, masumiyet, dürüstlük, vefa, sadakat, fedakârlık, mertlik* gibi olumlu yönler de ön plana konulabilir. Yine de literatüre bakıldığında baskın gelen anlatım ile *durgun, sakin, muhafazakâr, gelenekçi bir zihniyetle şekillenen sükûnete ve atalete duçar olmuş kaderci* bir tipolojinin taşranın en işlevsel tanımı olarak kullanıldığı görülebilir (Çelik, 2017: 28). Taşranın görece küçüklüğünün beraberinde getirdiği en önemli olgulardan birisinin de sosyal kontrol mekanizmalarının güçlü olmasıdır. Büyükşehirde yabancı olana, farklı olana bakış, süzme, takip etme gibi davranışlar pek görülmezken taşrada ise insanların birbirlerini tanımasından dolayı izleme ve izlenmenin oldukça yaygın olduğu söylenebilir². Bu nedenle taşrada *El alem ne der?* baskısı yoğun bir biçimde hissedilir (Nacak, 2017: 73). Bunun nedenlerinden birisi taşrada hemen hemen herkesin birbirini tanıması ise diğer nedeni de taşrada hayatın yavaş ve sakin akmasıdır. Bu durgun yaşama paralel olarak taşra, geleneklerin korunduğu ve sürdürüldüğü bir dünya olarak karşımıza çıkar (Çelik, 2017: 31). Bora da (2018: 52, 53) benzer şekilde taşrayı muhafazakâr ideolojinin yurdu olarak tanımlar. Bu savını da sadece muhafazakâr partilerin desteğini, oylarını ve kadrolarını taşradan devşirmesine değil; aynı zamanda taşranın her daim geleneğin son kalesi, örf ile âdetin *gizli gücünün pınarı* olarak görülmesine dayandırır. Bora, hem siyasette, hem edebiyatta Orta Anadolu ve Doğu Anadolu taşrasının dindar, milliyetçi, muhafazakâr, devletine sadık, ağırbaşlı, tahammüllü, çilekeş, irfan sahibi, geleneklerin bekçisi *bizim insanımızın* coğrafyası olarak kutsandığını ifade etmiştir. Bu nedenle geleneğe ve muhafazakârlığa aykırılık teşkil ettiği düşünülen bireylerin büyük ihtimalle taşrada bir mahalle baskısı ile ya da en azından yargılayıcı bakışlar ile karşılaştığını savunur. Bu bakışların hedefi en çok da taşradaki kadınlardır. Zira taşrada kadın olmak büyükşehirliere oranla daha az sokağa çıkmak ve daha çok bakışa maruz kalmak anlamlarına gelmektedir. Ayşe Çur (2018: 125-128) bu durumu şu sözlerle özetler: *Güzelseniz bakarlar. Çirkinseniz de bakarlar. Bakılan olmak zordur. Eliniz ayağınıza dolaşır. Çünkü siz erkekler gibi sokağın sahibi değil, misafirisinizdir. Seyirliksinizdir. Bunun dışına çıkıp etrafa bakma teşebbüsünde bulunmaksa anında “aranıyor” damgası yemeniz için yeterlidir.* Taşrada erkeklerin, kadınlara sık sık bakması Sivas’ta yapılan bir röportajda da belirtilmiştir, Sivaslı genç bir kız sokakta yürürken bakılmaktan şikâyet edip bu durumun kadınları eve hapsettiğinden dert yanar (Aygündüz, 2007: 8-9): *Kadın olmak kötü bir durum burada, bir gün çıkarsın bir şey olmaz, ikinci gün çıkınca “falancanın kızı çok geziyor” derler. Bu bizi içeriye bağlıyor.*

Merkez ve taşra arasındaki fiziki uzaklığa ek olarak fikrî uzaklığın kökenlerinin Osmanlı dönemine dayandığı söylenebilir. Osmanlı’da kullanılan dilin kendisi başlı başlına merkez ile taşra arasında bir uçurumun oluşmasına neden olmuştur. Merkez, yani saray ve çevresi Arapça ve Farsça ağırlıklı bir dil kullanırken, taşrada kalan halk ise daha sade bir Türkçe konuşmaktaydı (Mardin, 2009: 56). Dildeki söz konusu farklılık merkez ile taşra arasında derin bir ayrışma yaratmış; saray edebiyatçıları Divan Edebiyatı ürünleri verirken, taşradaki halk ozanları ise Halk Edebiyatı örnekleri ile öne çıkmıştır. Söz konusu ikilik toplumsal alanda derin bir merkez-taşra bölünmesine yol açmıştır

² Bu durumun kökenlerinin Osmanlı’ya dayandığı söylenebilir. Zira Osmanlı’da mahallelerde özel hayatın mahremiyetinin oldukça daraldığı ve insanların birbirlerinin özel hayatlarına çok detaylı bir şekilde hâkim olduğu ifade edilebilir. Mahalleler aynı zamanda idari birim olarak ele alındığından mahalle sakinlerinin çevrede olan suçları yetkililere ihbar etme zorunluluğu bulunmaktaydı. Osmanlı’da zina da bir suç sayıldığı için mahallede yaşanan ilişkiler yoğun göz hapsine alınmış ve gerektiğinde idarecilere bildirilmiştir (Yılmaz, 2000: 94-97).

(Atamer, 2011: 28). Merkezdeki Divan Edebiyatı'na karşı, taşranın Halk Edebiyatı üretmesine ek olarak merkezin sanat musikisine karşı taşradan türküler yükselmiş; merkezdeki medrese İslam'ına karşılık taşrada halk tekke ve zaviye çevrelerinde tarikatlar altında örgütlenmiştir (Can, 2016: 535). Merkez ile taşra arasındaki söz konusu farklılık Cumhuriyet dönemine de miras kalmıştır. Bu uçurum, 1973 yılında Şerif Mardin tarafından ele alınmıştır. İlk olarak Edward Shils tarafından 1961 yılında her toplumun bir merkezinin bulunduğunu ve bu merkezin çevreyi etkileme ve dönüştürme gücüne haiz olduğuna işaret etmek için kullandığı “merkez ve çevre” kavramı daha sonra 1973 yılında Şerif Mardin tarafından da kullanılmıştır (Shils, 1961: 117-118; Mardin, 1973: 169-171). Mardin, Osmanlı dönemindeki ıslahat hareketleri çerçevesinde batılı okullarda eğitim gören merkezdeki aydınların ve bürokratların çevreye karşı gittikçe seçkinci fikirlere sahip olmaya başladığını belirtmiştir. Osmanlı aydınının sahip olduğu seçkinci kültürel kodları 28 Ekim 1923'te saat 24'te değiştirmedığını ve Cumhuriyet aydını olduğu gün de benzer düşüncede olduğunu vurgulayan Mardin (2009: 135-142), bu nedenle merkez ve çevre arasındaki mesafenin korunduğunu ifade etmiştir. Taşra ise bu duruma geleneklere daha da sıkı sıkı sarılarak modernleştirici hamlelere direnerek tepki vermiştir (Sunay, 2008: 52-53). Cumhuriyet döneminde taşrada yaşayanları aydınlatılması gereken, Osmanlı'dan miras gereksiz kalıntılar gibi gören merkezdeki bürokratlara karşı taşrada da tutuculuk ve muhafazakârlık gittikçe yayılmaya başlamıştır (Mardin, 1990: 52-53). Gerçekten de milliyetçi ve muhafazakâr partiler incelendiğinde bu partilerin taşra illerinde oldukça büyük desteğe sahip olduğu görülebilir. Özellikle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kadrolarının halkın gözünde seçkinci ve geleneklere yabancı imajına karşı Demokrat Parti (DP) kadroları halka daha yakın, halkın içinden birileri görünümü çizmeye çaba göstermiştir. Bu şekilde DP, tek parti döneminin batılılaşmış, şehirlü bürokratlarının dışında kalan toprak ağası, köylü ve taşralı kitleler arasında önemli bir popülerite yakalamıştır (Bulut, 2009: 77). Halkı arkasına alarak seçkinci merkeze meydan okuma geleneği başlatan DP böylece tüm sağ siyasete geçecek bir miras bırakmıştır (Mert, 2007: 40-45). DP'nin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi'nin (AP) de elitleri büyük oranda taşralıdır. Halkın çoğunluğundan farklı giyinen, konuşan ve farklı bir yaşam tarzına sahip olan, büyük şehirlerde yaşayan Cumhuriyetçi elite duyulan tepki AP'li olmanın birinci şartı gibi düşünülebilir. AP'liler genel olarak Kemalist elitin “bizi, biz yapan dini ve milli değerlerden” uzaklaştırdığı savunmuşlardır (Demirel, 2004: 97-101). Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) de tabanı benzer özellikler taşımaktadır. Ülkücü hareketin taşra tabanı da Batıcı-laik Kemalist geleneğe ve kentli kozmopolit kültür unsurlarına duyduğu muhafazakâr tepkiyi uçaştırmıştır. Geleneksel değerlere bağlı olan, İslami ideolojiyi tam sindirememiş olsa da İslam'ı bir manevi kimlik olarak taşır. Kapitalizme tam entegre olamamış, büyük sermayeye tepki duyan kasaba eşrafının siyasi yönelimlerinden etkilenir. Mevcut statüsünü koruduğu geleneksel ev-mahalle-akraba (kısacası memleket) ilişkilerinin havasını bozduğunu düşünen gruplara tepki hisseder. MHP ve Ülkü Ocakları Orta-Doğu Anadolu taşrasında çoğu kez, gençlerin politikaya adım atacakları merkezler olarak algılanmıştır. Taşrada birçok kişi, gençliğinde MHP'de vakit geçirdikten sonra orta yaşlarda daha merkez sağ partilerine geçmiştir (Bora ve Can, 2009: 65-66). MHP özellikle kapitalistleşme sürecinin hızlandığı, iktisadi ve toplumsal değişimin orta ve alt sınıfları zorladığı, yerleşik ilişkileri sarstığı 1970'li yıllarda Anadolu taşrasında önemli bir karşılık bulmuştur. MHP taşradaki muhafazakârlara tüm kötü gidişattan *Moskov* destekli komünistlerin sorumluluğu olduğunu söylemiş ve bu söylem özellikle taşradaki muhafazakâr gençler arasında büyük oranda etkili olmuştur. Taşra gençliğinin batıcı ve kozmopolit kültüre duyduğu muhafazakâr tepki, bu gençlerin heyecandan yoksun ve sandık hesabına dayanan AP gibi merkez sağ partiler yerine *aksiyon* vaat eden MHP'de toplanmasını sağlamıştır (Yanardağ, 2002: 313-316). 1970'li yıllarda taşrada güçlenen bir diğer sağ parti de Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Nizam Partisi (MNP) olmuştur. Taşra illerindeki küçük ölçekli girişimcilerin oylarıyla seçildiği Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği Başkanlığından büyük tüccar ve sanayicilerin isteği doğrultusunda hükümet tarafından uzaklaştırılan Erbakan taşralı küçük girişimcilerin isteklerini dinsel söylem ile harmanlamıştır. 1969'da Konya'dan

bağımsız milletvekili seçilen Erbakan, 1970’de MNP’yi kurmuş ve özellikle taşra illerinde önemli bir taban kazanmıştır (Bakırezer ve Demirer, 2009: 154). MNP kapatıldıktan sonra onun mirasını devralarak 1972’de kurulan Milli Selamet Partisi’nin (MSP) ana özelliği de devlet işlerinde söz haklarının artmasını isteyen taşra güçlerini temsil etmesi olmuştur (Han, 2019: 17). 1980 sonrasında MNP ve MSP çizgisinin (diğer bir deyişle Millî Görüş) devamı olan Refah Partisi’nin (RP) yanı sıra Anavatan Partisi (ANAP) ve Doğruyol Partisi (DYP) de taşra şehirlerinde etkili olmuştur (Gürel, 2007: 87-88; İnel, 2002: 22-24). 2001 yılında kurulup 2002’de tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) de büyük oranda merkezdeki unsurlara tepki duyan merkez dışını, taşrayı ve taşralıları temsil eden bir anlayışa sahip olmuştur (Turan, 2004: 237-239). Gerçekten de seçim sonuçları incelendiğinde AKP’nin her ilden belli bir oy almasına karşın küçük illerden, ilçelerden daha fazla oy aldığı görülebilir. Özetlenecek olursa taşra kavramı dar açıdan bakıldığında merkezden uzakta olan, birkaç önemli büyükşehrin dışında kalan yerleri tanımlamak için kullanılabilirken, geniş açıdan bakıldığında taşraya pek çok anlam yüklenebilir. Taşra kimi zaman cemaat ilişkilerinin hâkim olduğu, herkesin birbirini tanıdığı, çoğunlukla muhafazakâr düşünce ve bu düşünceye paralel yaşam tarzının egemen olduğu bir yer olarak tasvir edilebilir. Taşra, taşralılar ve taşradaki gündelik hayat pek çok filme ve romana da konu olmuştur. Bu film ve romanlarda genellikle taşra-merkez farkı, taşralıların fakirliği, geri kalmışlığı ve merkezdekilerin zenginliği ve ilericiliği, taşralıların merkezin sahip olduklarını elde edemedikleri için duyduğu öfke ve merkezdekilerin taşraya gittiklerinde yaşadıkları hayal kırıklığı gibi temalar ele alınmıştır. Taşra hakkındaki akademik literatür, edebi eserler ve filmler gibi kaynaklar tarandığında taşra kavramı ile ilgili olarak şu özelliklerin öne çıktığı görülmektedir:

Merkeze uzaklık; Merkeze duyulan kıskançlık ve öfke; Pek çok konuda merkez-taşra zıtlığı (zenginlik-fakirlik; ilerencilik-gericilik vb.)

İçe kapanıklık; Milliyetçilik; Muhafazakârlık; Sağ partilerin güçlü olması

Geleneklerin egemenliği; Ataerkil zihniyetin egemenliği; Toplumsal cinsiyet rollerinin katılığı

Herkesin birbirini tanınması; Toplumsal kontrol mekanizmalarının yaygınlığı; Mahalle baskısı; Homojenlik

Tüm bu bilgilerin ışığında taşradaki homojenliğin yol açtığı ötekileştirme pratiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle öteki kavramı ve beraberinde getirdikleri ele alınmalıdır.

3. ÖTEKİ KAVRAMI, AYRIMCILIK, NEFRET SÖYLEMİ VE NEFRET SUÇU

2001 yılında kurulan AKP, özellikle dindar-muhafazakâr tabandan geniş destek bulmuş ve 2002 yılındaki seçimlerde %35 oy oranı ile tek başına iktidara gelmiştir. İktidarının ilk yıllarında medya, üniversite, ordu ve yargı tarafından laiklik ilkesine aykırı davranmakla suçlanan AKP, zamanla medyada ve devlet kurumlarında çoğunluğu ele geçirmiş ve bu tartışmalardan kurtulmayı büyük oranda başarmıştır. Aynı zamanda bu süreç içinde, değişen politik iklim devlet bürokrasisinde ve toplumda önemli ölçüde muhafazakârlığı artırmıştır. Öte yandan 2009 yılında başlayan Çözüm Sürecinin 2015 yılında sona ermesiyle birlikte AKP yöneticilerinin söylemlerinde ve toplumun genelinde milliyetçilik de yükselmeye başlamıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi sonrası MHP’nin devlet bekası adına AKP ile birlikte Cumhur İttifakı’nı kurması toplumdaki, özellikle de taşradaki milliyetçi-muhafazakâr havayı daha da yoğunlaştırmıştır. Ayrıca bu süreçte Cumhur İttifakı yöneticilerinin, bu ittifakı destekleyen medya mensuplarının ve ittifakın seçmen tabanının iktidarı daha agresif bir şekilde savunması, hükümet ile devleti özdeşleştirilmesi sonucunda kimi zaman iktidara muhalif olan bireylerin *devlete düşman* ya da *FETÖ’cü (Fethullahçı Terör Örgütü üyesi)* olduğu fikri de yaygınlaşmıştır. Ayrıca 15 Temmuz sonrasında yapılan seçimlerin Cumhur İttifakı tarafından *beka mücadelesi*, döviz kurlarında yaşanan artışın *iktidarı devirmek isteyen dış güçlerin oyunu*, enflasyondaki

yükselişin *devlete operasyon düzenleyen büyük marketlerin, stokçuların oyunu* olarak gösterilmesi iktidar tabanının hükümet politikalarına yönelik her eleştiriye büyük şüphe ile bakmasına yol açmıştır. Böylece siyasi açıdan Cumhuriyet dâhilinde kalan ya da kaldığı tahmin edilen bireylere karşı büyük bir öfke oluşmuş, bu bireyler özellikle milliyetçi muhafazakâr seçmenlerin çoğunlukta olduğu taşra illerinde ötekileştirilmeye maruz kalmıştır.³

Türkiye’de son yıllarda artan ötekileştirilmeyi daha iyi anlayabilmek için öncelikle bu terimi daha yakından ve detaylı incelemek gereklidir. Sözlük anlamına bakıldığında öteki kavramı “sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan” ifadesine ek olarak “mevcut kültürün içinde dışlanmış olan” şeklinde de tanımlanmıştır (TDK, 2010: 1864). Öteki kelimesinin Avrupa’daki kökenlerine inildiğinde ise daha derin bir farklılaşma görülür. Çoğu Avrupa dilinin temelini inşa eden Latince *alius* kelimesi kullanılır, bu da İngilizcedeki *alien* (yabancı) kelimesinin kökenidir. Geçmişte Romalı olmayanları betimlemek için kullanılan ve ötekilik mirasını hala devam ettiren bir diğer kelime de *barbaria*’dır. Avrupa dillerini etkileyen diğer bir dil olan Yunancadaki *allos* (άλλος) kelimesi de Latince *alius* kelimesiyle aynı anlamı taşımaktadır. Hem Yunancadaki *allos* (άλλος) hem de Latince *alius* kelimelerinin zıt anlamları aynı anlamına gelmektedir (Latince *idem*, Yunanca *idios* (ιδιος)). Dolayısıyla Avrupa’yı derinden etkileyen bu iki kültürdeki öteki kavramının kökeni incelendiğinde bu terimin keskin bir farklılaşmaya işaret ettiği rahatlıkla görülebilmektedir (Nahya, 2011: 29). Tarihsel kökenine de bakılarak öteki, en genel anlamıyla *ben/biz* anlayışı içerisine dâhil edilmeyen olarak tanımlanabilir. Öteki, *bize* ait olmayan, bireyin kendi sosyal gerçekliği içerisine almadığıdır (Tunç, 2019: 29). Öteki, kendi örf, adet, inanç ve/ya siyasi düşüncelerinden dolayı kendinden olmayanları, *bizin* içine katılmaya hak kazanamayanları tanımlamak için kullanılırken aynı zamanda kendini tanımlamak ve öteki üzerinden kendi kimliğini inşa etmek adına sıklıkla başvurulan bir terimdir (Önder, 2017: 14).

Biz ve onlar ayrımı sayesinde siyasal birlik oluşturulurken *bizin* dışında kalan ötekiler, *onlar* tehlikeli bulunarak dışarıda bırakılır. Kaynar (2012: 934) bu durumu tartışabilmek için *dışlama* ve *yasaklama* kavramlarına dikkat çeker. *Dışlama* terimiyle, bir grubun, ideolojinin, etnisitenin, dini inancın ya da siyasi partinin, siyasi kararların alındığı kurumların dışında tutulması ve bu alana erişimlerinin engellenmesi kastedilmektedir. *Yasaklama* kavramı ise dışlamanın somut yöntemlerinden olup yine benzer kesimlerin resmi otorite tarafından tehlikeli, zararlı veya en azından *bizin* ulusal amaç ve çıkarlarına ters olduğunun ilan edilerek mevcut yasal düzen içinde siyasi faaliyetlerine devam edemeyeceği anlamına gelir. Kaynar (2012: 945, 946) Türk siyasi sistemindeki sosyalistlerin bu durumun tipik bir örneği olduğunu öne sürer. Ona göre İslam teolojisindeki şeytan ile Türk sosyalistlerinin rolü birbirine çok benzer. Sosyalistler rejim tarafından *vatan haini, dinsiz, sapık, ahlak değerlerinden yoksun, kökü dışarıda, hayvan ruhlu ve ülkeyi satmaya çalışan bir kitle, bir düşman/şeytan* olarak gösterilir. *Bizin* karşısına konumlandırılan, yaratılan şeytan/öteki sayesinde siyasi birlik sağlanır ve *biz* duygusunun oluşturulması pekiştirilir. *Biz* duygusunu oluşturmakta ve derinleştirmekte sıklıkla başvurulan ötekileştirmenin pek çok türü bulunmaktadır. Örneğin *etnosentrik ötekileştirmede* birey, kendi etnisitesini merkeze alır ve en üstün ırkın kendi ırkının olduğunu savunurken diğer etnik grupların çirkin olduğunu, toplumsal düzeni bozduğunu öne sürer (Önder, 2017: 50). Etnosentrik yaklaşım, kendini ve kendi ırkını beğenip, gururla överken, kendini öteki ırkların üstünde konumlandırır (Göregenli, 2013: 35). Danimarka Krallığına bağlı özerk bir bölge olan Grönland’da yaşayan İnuitler sıklıkla bu tarz bir ötekileştirilme ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Kendi topraklarında eğitim ve iş hayatında ilerlemek için iyi düzeyde Danca bilmeleri gerektiğini aksi

³ Hükümete dış güçlerin saldırılarına dair iddialar şu haberlerde detaylı olarak görülebilir: "İçeriden ve dışarıdan ekonomiye saldırı var" Sabah, (11.11.2017); "Mallar ellerinde kaldı: Stokçular ağlaşmaya başladı! 'Ucuza verin' sözlerine kulak asmadılar" Sabah, (28.10.2022); "Türkiye'nin dik duruşu dış güçleri korkutuyor" Sabah, (29.05.2018).

halde beyaz yaka işlerden dışlandıklarını belirten Grönlandlılar, Danimarka vatandaşı sayılmalarına rağmen Danimarka’da ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini, *alkolik, cahil ve kaba Eskimolar* olarak ötekileştirildiklerini ifade etmektedirler (Gad, 2009: 140-142; Langgård, 1998: 93-98; Graugaard, 2009: 35-36). Bir diğer ötekileştirme çeşidi de *dini/mezhepçi ötekileştirme*dir. Herhangi bir dine inananlar kendilerinin Tanrı tarafından seçilmiş olduğunu, bu nedenle ayrıcalıkla olduklarını öne sürerek diğer dini gruplardan ya da başka mezheplerden kendilerini üstün görürler. Dini ötekileştirme özellikle 11 Eylül sonrası ABD’de (Amerika Birleşik Devletleri) ve Avrupa’da yükselişe geçmiş, geniş gruplar tarafından Müslümanlar, terör ile ilişkilendirilmiştir (Önder, 2017: 54). Dini ve etnik ötekileştirmenin yanında *cinsiyetçi ötekileştirme* de en sık görülen ötekileştirme türlerinden birisidir. Patriarkal zihniyetin egemen olduğu toplumlarda erkekler kimi zaman kadınları ve eşcinselleri kendilerinden daha aşağıda görerek onları ötekileştirir; toplumsal hayattan, iş hayatından soyutlamaya çalışır. Bu bağlamda kadınlara ikincil pozisyon layık görülür ve onların bir erkeğin korumasına ihtiyacı olduğu öne sürülür. Herhangi bir hak söz konusu olduğunda bu hak öncelikle erkeklere ait olarak düşünülür, eğer onlar *uygun görürse* bu haklardan kadınlar da yararlanabilir (Önder, 2017: 62-65). Wolbring (2008: 253), cinsiyetçi ötekileştirmenin faillerinin, kadınların bazı nitelik ve yeteneklere sahip olmadığını ve bu nedenle erkeklerin kadınlardan daha üstün konumda bulunduğunu savunduğunu belirtmiştir. Kadınlara ek olarak cinsiyetçi ötekileştirmeye maruz kalan gruplardan birisi de eşcinsellerdir. Toplum tarafından kabul edilen heteroseksüel cinsel kimliklerin dışında kalan bireyler de sıklıkla cinsiyetçi ötekileştirilmenin mağduru olmaktadır. Eşcinsel bireyler toplumsal hayatta yaşadıkları ötekileştirilmeye, sözlü ve fiziksel şiddete ek olarak iş hayatında da pek çok ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Levine ve Leonard (1984: 706) bu ayrımcılıkları formel ve informal olarak iki kategoride sınıflandırmıştır. Eşcinsel bireylerin işe alım ve işten çıkarma süreçlerinde, işte yükselme dönemlerinde yaşadıkları ayrımcılıklar formel ayrımcılığa girerken; eşcinsel çalışanların örgütsel süreçlerden uzak tutulması, iş yerinde tacize uğraması gibi eylemler informal ayrımcılığa dâhil edilmiştir. Eşcinsel bireyler aynı zamanda sağlık kuruluşlarına başvurduklarında da ayrımcılığa uğradıklarını belirtmişlerdir. İstanbul’da yapılan bir araştırmaya göre eşcinsel bireyler, hastaneye gittiklerinde sağlık çalışanlarının kendilerine diğer hastalardan daha kötü davrandıklarını belirtmiştir (Karataş ve Buzlu, 2018: 76).⁴

Sınıfsal ötekileştirme de sık sık karşılaşılan bir ötekileştirme türüdür. Günümüzde her toplum çeşitli sınıflardan oluşmuştur ve bireyler köylü-kentli; patron-işçi; zengin-fakir gibi çeşitli gruplara dâhil edilir. Oluşturulan bu ayrımlar sonrasında kendi sınıfını diğerlerinin üzerinde konumlandıran bireyler diğer sınıftaki kişileri ötekileştirir, onlar hakkında genel geçer kalıplar yaratır (Önder, 2017: 70-73). Örneğin köyler, kentlerden ayrı ve uzak mekânlar olarak ele alınır ve dış dünyadan kopuk, kendi içine kapanık olan köylerin kentlerden geri kalacağı varsayılır ve bu köylerde yaşayan köylüler cahil, eğitimsiz, kaba saba bireyler olarak tek tipleştirilir (Tunç, 2019: 47). Ya da zenginler tarafından fakirler tehlike potansiyeli taşır ve uzak durulması, dikkat edilmesi kişiler olarak betimlenir. Günlük hayatta genellikle yoksullardan ayrı durmaya gayret edilir ve yoksulların *zenginlerin yaşam sahasına* girmesi engellenmeye çalışılır.

Toplumsal yaşamda görülen bir diğer ötekileştirme türü de engelli bireylere karşı yapılan *ableist ötekileştirme*dir. Literatürde engelli bireylere karşı duyulan ön yargı, onları kusurlu ve eksik olarak görüp bu kişilere yapılan ayrımcılıklar *ableizm (sağlamcılık)* olarak ele alınır (Bogart ve Dunn, 2019: 650). Bu terim engelli olmayanların, *sağlam vücuda* sahip olanların engellilerden daha üstün olduğuna dair önyargılı bir düşünceyi ifade eder. Bu inanış nedeniyle bir takım yeti farklılığı olan bireyler

⁴ Finlandiya’da yapılan bir araştırmaya göre ise sağlık kuruluşlarına başvuran eşcinseller, korktukları kadar ayrımcılığa uğramadıklarını, sadece broşür ve formların heteronormatif biçimde olduğunu belirtmişlerdir (Kalliomäki ve Aziza, 2015: 3-28).

gündelik hayatta engellenmeye, dışlanmaya, damgalanmaya, örselenmeye, izolasyona, ötekileştirilmeye, marjinalleştirilmeye maruz kalırlar (Büke, 2021: 167).

Çeşitli nedenlerden dolayı *ötekiye* dâhil edilen, ayrımcılığa uğrayan bireylerin tecrübe ettiği bir diğer durum da nefret söylemine maruz kalmak hatta nefret suçunun mağduru olmaktır. Nefret kavramına yönelik tartışmalar 1980'lerden itibaren başlamıştır. Bu tartışmaların fitilini ateşleyen olay ise ABD'de bir grup beyaz öğrencinin siyahi bir öğrenciyeye karşı gösterdikleri saldırgan hareketlerin haberlerde yayınlanmaya başlaması olmuştur. Bu döneme kadar bir nesneye karşı düşmanlık ya da o nesneden hoşlanmama durumu olarak ifade edilebilen nefret; daha sonra bir bireyin, toplumun diğer üyelerine yönelik dini inanç/inançsızlık, siyasi görüş, cinsiyet/cinsel yönelim, ırk gibi çeşitli özelliklerinden dolayı beslediği düşmanlık ve olumsuz duyguları içerecek şekilde tanımlanmaya başlanmıştır (Kımkı, 2013: 2). Olumsuzluk bildiren bir duygu olan nefret, bünyesinde incitici, saldırgan, yaralayıcı, fiziki, psikolojik ve sembolik şiddete yol açma riski taşıyan potansiyel durumlar barındırır (Yaşa ve Öksüz, 2020: 1386). Bir duygu olan nefretin ideolojik saikler ile şekillenmesi durumunda bireyler kendilerini ve diğerlerini ideolojik bağlamda sınıflandırmaya başlar. Bu durumun neticesinde nefret duygusu artık önyargı, ötekileştirme, ayrımcılık veya nefret söylemi gibi durumların ortaya çıkmasına sebep olur (Çayır, 2010: 48). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1997 tarihli tavsiye kararında nefret söylemini

İrkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, Yahudi düşmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimi şeklinde tanımlamıştır (Council of Europe, 1997: 107). Nefret söylemi genellikle bir adım sonra nefret suçuna dönüşebilir. Nefret suçlarını diğer suçlardan ayıran en önemli husus, bu suçların diğer suçlardan farklı olarak bir önyargı doğrultusunda işlenmiş olmasıdır. Bir kişinin malına zarar verilmesinde, evinin ya da arabasının kundaklanmasında, bir kişiye sözlü ya fiziksel saldırıda bulunulmasında bir önyargı veya nefret mevcut ise o halde bu suç, nefret suçuna dönüşür. Örneğin mağdurun fiziksel görünüşünden, giyinişinden göçmen, siyah ya da eşcinsel oluşu tahmin edilmiş ve saldırı sırf bu nedenle yapılmış ise bu fiil nefret suçu kapsamında değerlendirilmelidir (Karan, 2013: 97). Baskın Oran (2012: 44), nefret söyleminin nefret suçuna giden sürecin çıkış noktası, nefret suçunun ön koşulu olduğunu belirtmiştir. 2007 yılındaki Hrant Dink cinayetinin Türkiye'de milat olduğunu, bu cinayetten sonra nefret suçlarının konuşulmaya başladığını belirten Giritli-İnceoğlu (2017: 26-75) da nefret söyleminin nefret suçunun önünü açtığını, onu teşvik ettiğini belirtmiş ve medyada kullanılan nefret dolu tehlikeli dilin nefret suçlarına yol açtığını öne sürmüştür. Bu bağlamda Giritli-İnceoğlu spor mediasındaki “Yedin mi Türk'ün Lokumunu Hırbo İngiliz”, ya da “Kürt Kaçakçılar Bombalandı” gibi haberlerin tehlike olduğunu ayrıca CHP'li milletvekili Şafak Pavey'e yönelik “Hem özürlü, hem CHP'li” gibi yazıların toplumdaki gerilimi artırdığını ve nefret suçlarının önünü açabileceğini ifade etmiştir.

Medyada ötekine dair nefret dolu söylemler, nefret suçlarının önünü açar ve failer (çoğu zaman) bireysel olarak tanımadıkları kişilere sırf bu nefret duygusunun etkisiyle saldırıda bulunur. Pek çok örneği bulunan bu saldırılardan en önemlilerinden birisi, 19 Ocak 2007 tarihindeki Hrant Dink cinayetidir. Hem Türkçe, hem Ermenice yayın yapan *Agos* gazetesinin genel yayın yönetmeni olan Dink'in medyada hedef alınmasıyla başlayan ve katledilmesiyle biten sürecin tohumlarının aslında 2004 yılında atıldığı söylenebilir. *Agos*'un Sabiha Gökçen'in aslında yetim bir Ermeni çocuğu olduğu iddiasının *Hürriyet* gazetesinin sayfalarına taşınmasının ardından Hrant Dink'i hedef alan yazılar, yorumlar yapılmış, Dink emperyalizmin maşası, Türkiye'yi bölmeye çalışan bir ajan olmakla itham edilmeye başlanmıştır. Ardından Dink'e Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 301. maddesi uyarınca dava

açılmış, Dink'e yöneltilen hakaretlerin dozu giderek artmış ve nihayetinde Dink'i katleden Ogün Samast, Dink'i kişisel olarak tanımadığını fakat medyadan onun bir *hain* olduğunu öğrendiğini ifade etmiştir (Doğanay: 2018: 7-10). Nefret suçuna yol açan nefret söyleminin tartışılması büyük oranda 2007 yılındaki Dink Cinayeti sonrasında başlamış olsa da Cumhuriyet dönemindeki ilk nefret suçu bu değildir. Daha önce 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde de azınlıklara karşı sırf Rum kimliklerinden dolayı toplu bir nefret suçu işlenmiştir. 6 Eylül 1955 günü saat 13 civarında devlet radyosu, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bombalı bir saldırı olduğunu duyurmuş, ardından *İstanbul Ekspres* gazetesi bu haberi iki ayrı baskı yapmış, zaten Kıbrıs Meselesi yüzünden gergin olan toplumda haber ışık hızıyla yayılmıştır. Kısa süre içinde çeşitli öğrenci birlikleri ve *Kıbrıs Türktür Cemiyeti* Taksim Meydanı'nda bir protesto mitingi düzenlemişler, bu mitingden ayrılan bazı gruplar İstiklal Caddesi üzerinde bulunan ve gayrimüslimlere ait olan işyerlerinin camlarını kırmaya başlamıştır. Ardından tahribat diğer bölgelere de sıçramış ve Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı, Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutköy, Bebek gibi semtlerdeki çoğunlukla Rumlara ait ev, işyerleri, okullar, kiliseler ve mezarlıklar saldırıya uğramıştır (Güven, 2005: 25).

Görüldüğü üzere hem dünyada hem Türkiye'de çoğunluktan farklı olan bireyler sıklıkla ötekileştirilmeye, nefret söylemine hatta nefret suçuna maruz kalmaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Karaman'da milliyetçi-muhafazakâr olmadığı için bu durumlarla yüz yüze kalanlarla yapılan mülakatlar ele alınacaktır.

4. KARAMAN'DA ÖTEKİ OLMAK

Araştırma evrenini, Karaman'da yaşayan ve il nüfusunun çoğunluğunu oluşturan milliyetçi muhafazakâr yapıdan farklı siyasi tercihlere ve yaşam tarzına sahip bireyler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde; gönüllü olan katılımcıların Karaman'da ikamet etmek ya da geçmişte belli bir süre Karaman'da ikamet etmiş olmak ve kendini milliyetçi-muhafazakâr olarak tanımlamamak gibi kriterlere sahip olması temel alınmıştır. Çalışmacıya esneklik sağlaması, katılımcılardan hassas konularda bilgi almayı kolaylaştırması, anlaşılmayan soruların detaylıca anlatılması gibi avantajları nedeniyle (Kumar, 2011: 144, 150) araştırmada yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği sayesinde önceden hazırlanmış soruların sorulma sırası görüşmenin akışına göre değiştirilebilir, kimi soruların sorulmasına gerek kalmayabilir veya farklı sorular ile daha detaylı bilgi alınabilir (Mil, 2007: 8). Açık uçlu sorular katılımcıların spesifik ve derinlemesine cevaplar vermesini sağlar (Creswell, 2020: 281). Bu araştırma da katılımcıların ötekileştirilme tecrübelerine detaylı olarak ışık tutmayı hedeflediği için çalışmada yarı-yapılandırılmış mülakat tekniğinin kullanılması benimsenmiştir.

Çalışmanın örneklemini oluşturan katılımcılara kişisel bağlantılar ve kartopu yöntemi ile ulaşılmıştır. Kartopu örneklem genellikle birbirileri ile bağlantılı kişi ya da örgütler üzerinde çalışırken kullanılır. Teknik ismini küçük bir şekilde başlayıp gittikçe büyüyen kartopu analojisinden almıştır (Neuman, 2014: 324, 325). Çalışmada da öncelikle birebir tanınan katılımcılar ile görüşmeler yapılmış, ardından bu katılımcıların bazıları başka katılımcılara yönlendirme yapmış ve bu sayede görüşme ağı genişletilmiştir. Yönlendiren katılımcıya duydukları güven sayesinde çalışmaya dâhil edilen yeni katılımcılar da detaylı ve samimi açıklamalarda bulunmuştur.

Çalışmanın kapsamına ve ölçütlerine uygun olan 8 kadın 17 erkek olmak üzere toplam 25 katılımcı ile görüşülmüştür. Bu kişilerin yaşları 25 ile 67 arasında değişmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyi ağırlıklı olarak lisans ve lisansüstü olmakla birlikte az sayıda ortaokul ve lise mezunu bulunmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen katılımcılar akademisyenlik, öğretmenlik, mühendislik, avukatlık gibi mesleklere mensupken bazı katılımcıların da emekli olduğu görülmüştür. Çalışma

kapsamında 11 KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu) üyesi/yöneticisi, 8 CHP üyesi/yöneticisi, 4 Yeşil Sol Parti (YSP) üyesi/yöneticisi, ile görüşülmüştür. Bunlara ek olarak herhangi bir parti, dernek veya sendikaya üye olmayıp kendini kesinlikle milliyetçi-muhafazakâr olarak tanımlamayan 2 kişiyle mülakat yapılmıştır. Ayrıca katılımcılara Karaman'da kaç yıldır ikamet ettikleri sorulmuş, bir kişi hariç tüm katılımcıların 10 ila 69 yıldır Karaman'da ikamet ettiği görülmüştür. Çalışmanın bir taşra ilinde yapılmış olması ve örneklemin toplumun küçük bir kesiminden oluşmasından dolayı katılımcıların kimliğinin ortaya çıkmasının engellenmesi amacıyla katılımcıların yaşları ve Karaman'da ikamet ettikleri yıllar aralık olarak verilmiştir. Katılımcılar ile ilgili ayrıntılı bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların Genel Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş Aralığı	Eğitim Düzeyi	Meslek	Bağlı Bulunulan Örgüt	Siyasi Görev	Karaman'da İkamet Edilen Yıl
K1	E	50-59	Lisans	Öğretmen	KESK	Üye	50-59 Yıl
K2	K	40-49	Lisans	Öğretmen	KESK	Üye	40-49 Yıl
K3	K	30-39	Doktora	Akademisyen	KESK	Üye	10-19 Yıl
K4	E	60-69	Lisans	E. Öğretmen	KESK	Üye	60-69 Yıl
K5	E	30-39	Lisans	Özel Sektör	KESK	Üye	10-19 Yıl
K6	K	30-39	Doktora	Akademisyen	KESK	Üye	10-19 Yıl
K7	E	20-29	Y. Lisans	Akademisyen	-	-	0-9 Yıl
K8	E	30-39	Doktora	Akademisyen	-	-	10-19 Yıl
K9	K	30-39	Y. Lisans	Akademisyen	KESK	Üye	10-19 Yıl
K10	E	30-39	Doktora	Akademisyen	KESK	Üye	10-19 Yıl
K11	K	30-39	Doktora	Akademisyen	KESK	İl Yönetimi	10-19 Yıl
K12	K	50-59	Lisans	Öğretmen	KESK	Üye	30-39 Yıl
K13	E	60-69	Lisans	E. Öğretmen	CHP	Üye	60-69 Yıl
K14	E	60-69	Lise	E. İşçi	CHP	İl Yönetimi	40-49 Yıl
K15	K	60-69	Lisans	E. Öğretmen	CHP	İl Yönetimi	60-69 Yıl
K16	E	20-29	Lise	Üni. Öğrenci	CHP	İl Yönetimi	20-29 Yıl
K17	E	50-59	Lisans	Öğretmen	KESK	Üye	50-59 Yıl
K18	E	60-69	Lise	E. İşçi	YSP	İl Yönetimi	60-69 Yıl
K19	E	60-69	Lise	E. İşçi	YSP	İl Yönetimi	60-69 Yıl
K20	E	60-69	Ortaokul	E. Bahçıvan	YSP	Üye	60-69 Yıl
K21	E	60-69	Lise	E. İşçi	YSP	Üye	60-69 Yıl
K22	E	60-69	Lisans	Müteahhit	CHP	Üye	60-69 Yıl
K23	E	30-35	Lisans	Avukat	CHP	İlçe Yönetimi	30-35 Yıl
K24	E	50-59	Lisans	Mühendis	CHP	İl Yönetimi	50-59 Yıl
K25	K	60-69	Ortaokul	E. İşçi	CHP	Üye	60-69 Yıl

Mülakat soruları alanla ilgili literatür taranarak oluşturulmuştur (Bogart ve Dunn, 2019; Çayır, 2010; Göregenli, 2013; Kalliomäki ve Aziza, 2015; Karan, 2013; Langgârd, 1998; Levine ve Leonard, 1984; Meşe, 2019). Toplam 17 maddeden oluşan görüşme soruları üç bölümden oluşmuştur (Kişisel Bilgiler, Siyasi Bilgiler, Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler). *Kişisel Bilgiler* başlığı altında katılımcıya yaşı, cinsiyeti, doğum yeri, eğitim düzeyi ve mesleği sorulduktan Karaman'da ikamet ettiği yıl sayısı sorulmuştur. Ardından *Siyasi Bilgiler* başlığı altında ilk olarak katılımcılara kendilerini siyasi yelpazede konumlandıkları yer sorulmuştur. Daha sonra katılımcıların kendilerini hangi siyasi parti, örgüt veya derneğe yakın buldukları ya da üye oldukları bir siyasi parti, örgüt veya dernek olup olmadığı sorulmuştur. Herhangi bir örgüte üyeliği bulunan katılımcılara bu örgütlerde bir yöneticilik görevi olup olmadığı sorulmuştur. Görüşmenin *Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler* başlıklı son kısmında katılımcılardan siyasi kimliklerinin oluşum sürecinden bahsetmeleri istendikten sonra siyasi tercihlerinden ötürü ötekileştirilmeye uğrayıp uğramadığı sorulmuştur. Ötekileştirilmeye uğrayan katılımcılardan bu tecrübelerini detaylı bir biçimde anlatmaları talep edilmiştir. Ardından bu durumdan ailelerinin veya yakınlarının da etkilenip etkilenmediği sorulmuştur. Daha sonra ötekileştirilme

tecrübelerinin Karaman'a mı özgü olduğu yoksa başka şehirlerde de benzer problemler yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Siyasi tercihlerinden dolayı ötekileştirilmeye uğrayan katılımcılara bu durumun kimden kaynaklandığı sorulmuştur (aile, akraba, komşu, iş hayatında amir, mesai arkadaşları, öğrenci velileri, komşular, esnaf vb). Ardından ötekileştirilme deneyimlerinin yoğunluğunun değişip değişmediği ve değişim varsa bu yoğunluğun artmasında ya da azalmasında spesifik bir dönüm noktasının bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Son olarak katılımcılara eklemek istedikleri bir hususun olup olmadığı sorulmuş ve görüşmeler sonlandırılmıştır. Soruların liste hali Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2. Görüşme Soruları

Soru Numarası	Soru Kategorisi	Sorular
1	Kişisel Bilgiler	Yaş Aralığı
2	Kişisel Bilgiler	Cinsiyet
3	Kişisel Bilgiler	Doğum Yeri
4	Kişisel Bilgiler	Eğitim Düzeyi
5	Kişisel Bilgiler	Meslek
6	Kişisel Bilgiler	Karaman ilinde ikamet edilen yıl sayısı
7	Siyasi Bilgiler	Kendinizi tanımladığınız siyasi görüş nedir?
8	Siyasi Bilgiler	Üyesi ya da sempatanı olduğunuz siyasi parti, örgüt, dernek hangisidir?
9	Siyasi Bilgiler	Siyasi bir göreviniz var mıdır?
10	Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler	Siyasi kimliğinizi oluşturma sürecinizden bahsedilebilir misiniz?
11	Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler	Siyasi tercihlerinizden dolayı bir ötekileştirilme durumu yaşadınız mı?
12	Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler	Siyasi tercihlerinizden dolayı yaşadığınız ötekileştirilme durumu/durumları hakkında bilgi verebilir misiniz?
13	Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler	Söz konusu ötekileştirilme durumundan sadece siz mi etkilendiniz, aileniz ya da diğer yakınlarınız etkilendiniz mi?
14	Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler	Söz konusu ötekileştirilme durumunu sadece Karaman'da mı yaşadınız başka bir ilde de benzer bir durum yaşadınız mı?
15	Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler	Söz konusu ötekileştirilme durumunun kaynağı kimdi (aile, iş hayatında amir, mesai arkadaşları, öğrenci velileri, komşular, esnaf vs)?
16	Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler	Söz konusu ötekileştirilme durumunun yoğunluğunda bir değişim oldu mu? Olduysa bu yoğunluğun artmasında ya da azalmasında bir dönüm noktası var mıdır?
17	Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler	Eklemek isteyeceğiniz başka hususlar var mıdır?

Mülakatlar için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından 29/11/2022 tarih ve 2022/234 sayılı Etik Kurul Raporu alınmıştır. Görüşmeler 16 Aralık 2022 ile 23 Aralık 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin başında -eğer daha önceden bir tanışıklık bulunmuyorsa- araştırmacı kendisini tanıtmış, araştırmanın konusu, amacı, gönüllük esasına dayandığı ve edinilen bilgilerin araştırma dışında kullanılmayacağı hakkında bilgi verilerek, görüşme için izinleri alınmış ve güven ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Görüşmeler katılımcıların uygun oldukları zamanlar belirlenerek önceden alınan randevular ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların tamamı Karaman'da yaşamaktadır. Görüşmelerin altısı araştırmacının evinde üçü katılımcıların evlerinde, beşi katılımcıların iş yerinde, on bir tanesi ise dernek/parti/sendika binasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin en kısası 18 dakika, en uzununu ise 79 dakika sürmüştür. Araştırmanın güvenilirliğini ve söylenenlerin vurgusunu artırmak için blok alıntılara sıkça yer verilmiştir.

Mülakatlar esnasında en sık rastlanılan problemlerden birisinin kadınlar hakkındaki ön yargı olduğu görülmüştür. Kadın katılımcılar sıklıkla giyimlerinden ötürü bir ötekileştirilmeye uğradıklarını belirtmişler, ayrıca bekâr bir kadın olmanın zorluklarını dile getirmişlerdir. Örneğin (K2):

Şimdi ki okulda başı açık kimse yok, bir tek ben varım ve tek Eğitim-Sen üyesi benim. Bu okulda göreve ilk başladığımda bir önyargı, bir uzak durma vardı bana karşı, bakışlarından hissediyordum. Kadın olunca da ayrı bir ötekileştirilme ile karşı karşıyasın. Giyim, kuşam konusunda açık-kapalı diye sınıflanıyorsun hemen. Kadının namusu eşarpta gizlidir mantığı oluştu son yıllarda, hükümet oluşturdu bunu da. Yani başın açıksa bir önyargı oluyor sana karşı. Bu önyargıyı kırmak da çok zor oluyor. Ama okulda zamanla beni tanımaya başladıkça rahatladılar, zamanla kıyafetimi görmemeye başladılar. Yine de bekâr bir kadın olmak zor, evlilik bir zırh.

Başka bir kadın katılımcı da benzer duruma vurgu yapmıştır (K3):

Her konuda oldu ötekileştirme. Mesela saç rengim mor diye oldu, kadınıym diye, bekarım diye, farklı bir siyasi görüşüm var diye... Zamanla takip edildiğimi de hissettim, saçımı sarıya boyattım, gündem oldu, çok kısa giymesem de etek boyuma dikkat ediyorlar. Tüm bunların dışında sol görüşlü olmanız, onların kafalarında yarattığı kadın figürünün dışında bir kadın olmanız pek çok şeye yol açıyor, cinsel tacize varacak mesajlara kadar... Ama evlenince toplum beni kabul etmeye başladı. Evlenince tacizler de bitti tabii. Evlenince erkeklerin gözünde seviye atlıyorsun resmen.

K6 da evlendikten sonra toplumun kendisine bakışının değiştiğini belirten bir diğer katılımcı olmuştur (K6):

Sırf kadınıym diye, Egeli ve başı açık bir kadınıym diye pek çok kez sıkıntı yaşadım. Bu Egeli, bu kız rahattır, bununla flört ederiz mantığı var erkeklerde. Gerçi artık pek yaşamıyorum, evlendikten sonra azaldı, kendi arabamızla okula gelip gidince eskisi gibi maruz kalmıyorum. Eskiden toplu taşımada sıklıkla uzun süreli bakışlara maruz kalıyordum. Özel taşıt büyük avantaj, eskiden dolmuşta, otobüste erkekler yanıma oturmazdı. Elbise giydiğimde ki toplu taşımaya elbise ile binmemeye çalışırdım, bir iki sefer binmişimdir en fazla sonra bakışları üzerimde toplayınca vazgeçtim. Şimdi bile okula gelirken giyeceğim şeye dikkat ediyorum, uzunluğu, kısıklığı, göğüs dekoltesi falan. Yani memlekette giyeceğim kıyafetler burada giyeceğim kıyafetler diye ayrı ayrı giysilerim var, burada daha kapalı giyiniyorum. Çok ciddi bir gardırop ayrımım var. Ama bu sadece erkeklerden de kaynaklanmıyor biz de bu durumu kanıksadık sanki. Geçen gün başka fakülteden bir arkadaşım kısa şort giymiş, Valla bravo, ben giyemem böyle dedim.

Kıyafetten dolayı problem yaşayan ve gardırop ayrımı yoluna giden ve ayrıca evlendikten sonra tacizlerin azaldığını belirten başka bir kadın katılımcı daha olmuştur (K9):

Deniz kenarındaki büyük bir şehirden küçük bir taşra kentine geldim. İlk geldiğimde insanların pervasızca bakışlarından şok oldum. Tek başına bir kadın olarak çarşıya indiğimde babam yaşındaki adamların mide bulandırıcı bakışlarına maruz kaldım. Sonrasında kendimce önlemler almaya başladım. Aslında kıyafetlerim çok açık değildi ama

buraya uygun olsun diye farklı kıyafetler aldım, daha kapalı kıyafetlerimin olduğu bir dolap yaptım. Bir kısım buraya ait, bir kısım diğer şehir. İkisi arasında yine de çok büyük fark var. Orada giydiğimi burada giyemiyorum. Ben bu şehirde çalışmaya başlamadan önce benim bir arkadaşım burada çalışmaya başlamıştı. Bir gün bulduğumuzda bana Kırmızı oje sürmeyi çok özledim dedi ve ağlamaya başladı. Ben de çok şaşırılmışım çok anlamsız gelmişti, İstiyorsan sür demiştim ama kısa bir süre sonra ben de bu şehirde yaşamaya başlayınca ne demek istediğini çok iyi anladım. Kırmızı oje ve ruj bu şehir için çok büyük bir cesaretmiş. Dünya güzeli olmana gerek yok, dışarıdan gelen, başı açık biri olduğun için hep bakılıyor, tanıdığın erkekler bir süre sonra flört etmeye hatta taciz etmeye çalışıyor. Dönüm noktası olarak evlenme, hatta nişan diyebilirim. Evlenme resmen bir zırh gibi, o Kırmızı oje sürmek istiyorum diyen arkadaşım da sırf bu yüzden çocukluk arkadaşıyla evlendi. Bana Eğer başka bir şehirde olsaydık, evlenmezdim bile dedi. Eskiden samimi olduğum erkek arkadaşlara rica ederdim, Çarşıya gelip, bakışlara engel olur musun? diye. Çünkü yanında erkek varsa çoğu zaman bakmıyorlar. Dediğim gibi evlenince çok rahatladım ama evlenmeden önce çok ciddi bir namus bekleliği vardı.

Taşrada kadın olmanın beraberinde getirdiği sorunların yanı sıra görüşmelerde en çok öne çıkan ötekileştirilmelerden birisi de HDP'li (Halkların Demokratik Partisi) hatta PKK'lı (Kürtçe: Partiya Karkerên Kurdistanê; Türkçe: Kürdistan İşçi Partisi) olmak ile suçlanmak olmuştur. Örneğin (K3):

Aslında HDP'li değilim ama burada solcu deyince hemen HDP'li muamelesi yapıyorlar. Hatta benim başkan yardımcısı olduğum bir dernek hakkında Bizim PKK sempaticisi dernek ile işimiz olmaz lafi çıkartılıyor. Tabii burada beni kast ediyorlar. Sonra öğrencilerle gidilen bir piknikte benim öğrencilere zorla Kürtçe şarkı söylediğim iddia ediliyor. Yine o piknikte Teröristler, bizim şehidimizdir! dediğim ortaya atılmış. Zaten insanlar, eşimin Kürt olduğunu öğrendiklerinde de bozuluyorlar, hissedebiliyorsun.

Kimi zaman Diyarbakırlı olmak da terörist yaftası yemek için yeterli olmuştur (K5):

Şiveni duyunca bir önyargı oluşuyor insanlarda. Geçenlerde birisi nereli olduğumu sordu ve Güneydoğulu olduğumu söylediğimde Sen terörist misin? diye sordu. Şehirlerarası yolculuklarda kimi zaman sıkıntı oluyor. Geçenlerde 21 plaka ile kaç kez durdurulduk, kimlik taraması yapıldı, ama aynı yolu iki gün sonra 70 plaka ile gidince bir kez bile durdurulmadık.

Başka bir katılımcı da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelen öğretmenlerin neredeyse toplu saldırıya maruz kalacağını belirtmiştir (K12):

Doğu ve Güneydoğu'daki sendikamızın üyesi öğretmenleri buraya toplu bir şekilde sürgüne yollamışlardı. Öğretmenevinde kalıyorlardı, ülkücülerin bir baskın düzenleyeceği söylentisini duymuştuk, polise bizzat gidip Bakın bu arkadaşlar sırf Kürt diye Öğretmenevine bir

baskın yapacaklarmış, ikinci bir Madımak Katliamı olur, aman dikkat edin dedim. Onlar da sağ olsunlar anında tedbir almışlardı da bir sıkıntı yaşamadık.

Bir diğer katılımcı da sıklıkla PKK'lı damgası yediğini dile getirmiştir (K20):

PKK'lı dediler bir de. Çok dediler bunlar PKK'lı diye.

Başka bir katılımcı da PKK destekçiliğine ek olarak FETÖ'cü olmakla da suçlandıklarını ifade etmiştir (K16):

Bize bir gün PKK'lı diyorlar, öteki gün FETÖ'cü diyorlar.

Katılımcıların önemli bir bölümü de din ve inanç ile ilgili konularda ötekileştirilme yaşadıklarını belirtmiştir. Örneğin (K3):

Pek çok kez K3 ben seni çok seviyorum ama ne zaman dindar bir kız olacaksın? Senin cehennemde yanmanı istemiyorum gibi şeyler duydum. Artık dini konularda pek konuşmuyorum, yoruldum çünkü, Evet, doğru, he, he deyip geçiyorum.

Seçim çalışmaları için bir köyü ziyaret eden CHP yöneticisi de ilginç bir durumla karşılaşmıştır (K24):

Bir gün dağ köylerinden birine gittik. Zaten oralarda çok sıkıntı çekiyoruz tarikatlar bu köylerde çok etkili, bizi hep dinsiz olarak görürler. Köye girerken oradaki tek üyemiz koşa koşa yanımıza geldi Benim üyeliği silin, Hacca gideceğim ben. Kahvede CHP üyeliği olursa hacılığın kabul olmaz dediler dedi. Ne kadar uğraşsak da ikna edemedik köydeki tek üyemizi de o şekilde kaybettik. Başka bir durumu da parti binasını büyütmeye çalışırken yaşadık. İl Başkanlığının bitişiğindeki dükkkanı satın alıp Gençlik Kollarına vermek istemiştik, dükkkan sahibi, Ben CHP'ye dükkkanı satarsam cehennemlik olurum dedi ve dükkkanı alamadık.

Ailesi müteahhit olan bir katılımcı ise dinsizlik suçlaması nedeniyle bir evin satışının iptal edildiğini ifade etmiştir (K23):

Bir aileye ev satmıştık. Adam 5 gün sonra geldi, yalvarıyor Bu evi geri alın diye. Başımıza ilk defa geldi böyle bir durum nedenini sorduğumuzda Eşim eve girmiyor, cemaat sohbetinde, o evi CHP'li müteahhit yapmış, o evde durulmaz, büyük günah demişler dedi. Adam çok zor durumda olunca satışı iptal etmek, evi geri almak zorunda kaldık.

Bir katılımcı da CHP Kadın Kolları üyesi olduğu gerekçesiyle komşuları tarafından dışlandığını dile getirmiştir (K25):

Apartmanda tüm kadınların katıldığı gün düzenleniyordu. Yakın olduğum komşuya beni neden davet etmediklerini sorduğumda, komşulardan birinin Sakın çağırmayın o dinsizi, günümüzün bereketini kaçırır dediğini ve diğer komşuların da ona katıldığını söyledi. Kendisi karşı çıktığında da başka bir komşunun Sen de onun evine girip

*çıkıyorsun, sakın yaptığı yemeği yeme, demlediği çayı içme, uzak dur
ondan boşver o dinsiz CHP'liyi dediğini söyledi.*

Başka bir katılımcı ise ateist olmasına rağmen kendisinin pek fazla ötekileştirme yaşamadığını fakat arkadaşlarının bazı sıkıntılar çektiğini belirtmiştir (K8):

*Bir gün küpe ve piercing kullanan erkek bir arkadaşım yolda kendisine
Allahsız, dinsiz diye laf atıldığını söyledi. Bir Ramazan ayında da kız
arkadaşlardan birisi kantinde yemek yerken ülkücüler gelmiş %99'u
Müslüman olan bir memlekette herkesin ortasında Ramazan'da yemek
yemeye utanmıyor musun? gibisinden bir şeyler demişler. Yani olaylar
hep etrafımda oldu, direkt maruz kalmadım ama hep duydum,
arkadaşlarıma oldu. Ateist olmama rağmen çok bir sıkıntı yaşamadım,
ama hep farklı olduğumu hissettim, çevreme tam aitlik hissedemedim.*

Ötekileştirilmeye maruz kalmakta Karamanlı olup olmamanın çok önemli bir kriter olduğu görülmüştür. Karamanlı olmayan katılımcılar daha fazla ötekileştirilmeye maruz kaldıklarını belirtirken özellikle Karamanlı erkek katılımcılar çok fazla ötekileştirilmeye maruz kalmadıklarını, ifade etmişlerdir. Örneğin (K1):

*Ben her yerde düşüncemi söylerim ama bizim bir sıkıntımız olmadı.
Buralı olmanın da etkisi galiba, çok çatışma olmadı.*

Karamanlı bir katılımcı da benzer ifadelerde bulunmuştur (K16):

*Biz buralı olunca çok sıkıntı olmuyor. Hatta bir gerginlik olduğunda
ülkücüler önce beni arıyor, ortamı yatıştırıyoruz bir şekilde. Ama
geçenlerde Adanalı bir arkadaşı dövmüşler sonrasında haberim oldu
benim.*

Uzun yıllardır sosyalist hareket içinde yer alan bir katılımcı da çevreden yoğun bir tepki almadığını belirtmiştir (K18):

*70'li yıllarda TİP'teydim (Türkiye İşçi Partisi), 80 sonrası
DİSK'teydim (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu), 90'lı
yıllarda ÖDP'nin (Özgürlük ve Dayanışma Partisi) kuruluşunda yer
aldım. Beni herkes bilir, eğer inançlı olursan dimdik durursan kimse laf
edemez. Öyle pek bir baskı, sıkıntı falan görmedim çevreden.*

Başka bir katılımcı da güçlü ve inançlı durmanın önemine işaret etmiş ve o da solcu olduğu için pek sıkıntı yaşamadığını vurgulamıştır (K22):

*Biz bir seçim çalışması yapardık en az 20 kişiyle gezerdik çarşıda
esnafı. Güçlü olunca, güçlü gözükünce etraftan laf atan olmazdı hiç.
Pısrık olmaman lazım, sağlam görünürsen kimse bir şey diyemez.*

Bir diğer katılımcı da küçük şehirlerde herkesin birbirini tanımasının kendisine fayda sağladığını belirtmiştir (K23):

*Karaman gibi küçük yerlerde aile önemli, bizim aileyi tüm esnaf tanır,
sever. O yüzden solcuyuz, CHP'liyiz diye bir baskı, dışlanma
yaşamadık biz.*

Karamanlı olan ya da Karaman'da uzun yıllardır ikamet eden solcuların pek fazla ötekileştirme yaşamamasına karşılık, Karamanlı olmayanlar, özellikle de kadınlar dışarıdan biri olmanın pek çok sorunu beraberinde getirdiğini öne sürmüşlerdir. Örneğin (K9):

Benim arkamdan sahilde yaşamış farklı bir insan dediklerini duydum.

Başka bir katılımcı da Egeli olmasının pek çok kez önüne çıktığını ifade etmiştir (K11):

Bana kaç kişi Çok kibarsın, Egeli misin? diye sordu. Kimi zaman arkadaşlar bile şakayla karışık İçimizdeki İrlandalı diyor, hem Egeliyim hem de solcuyum diye. Zaten İç Anadolu'da Egeli bekâr kadın olmak çok zor. İlk geldiğimde ev tutarken çok sıkıntı çektim. Bir ev sahibiyse telefonda konuşurken nereli olduğumu sordu, Egeli olduğumu söyleyince hiçbir şey demeden telefonu yüzüme kapattı.

Bir katılımcı daha Egeli olmanın insanların gözünde bir önyargı yarattığını belirtmiştir (K6):

Bekâr olduğum dönemlerde Egeli olduğumu öğrenen erkeklerin davranışları hemen değişiyordu. Hemen flört etmeye çalışıyorlardı, onların gözünde Egeli isen çok rahatsındır ve herkesle flört etmeye hazırsındır.

Mülakatlar esnasında katılımcılara yöneltilen sorulardan birisi de ötekileştirmenin kaynağı olmuştur. Görüşmeler sonucunda en çok öne çıkan ötekileştirme kaynağının iş arkadaşları ve amirler olduğu gözlemlenmiştir (K3):

Bir gün idarecimiz arkadaşlarımı çağırıp K3 sizi etkilemeye çalışıyormuş, dünya görüşünüzü değiştirmeye çalışıyormuş, doğru mu? gibi sorular sormuş.

Bir katılımcı da görevde yükselme konusunda ötekileştirilmeye uğradığını belirtmiştir (K4):

Siyasi kimliğin nedeniyle görevde yükselmede hep sıkıntım oldu. Müdürlük sınavlarında kaç kez yazılı sınavda il birincisi oldum ama bir türlü okul müdürü olarak atamam olmadı, onun da nedeni siyasi olarak iktidardan farklı bir konumda olmam, muhalif olmam. Şimdi de baksan koca ilde bir tane Eğitim-Sen'li müdür yok. Hiçbiri mi becerikli değil, bütün becerikliler sizde mi? Bırak müdür yapmayı, artık muhalif hizmetlileri bile uzak okullara sürmeye çalışıyorlar.

Diğer bir katılımcı da bir eylem sonrasında idarecisi tarafından uyarıldığını ifade etmiştir (K9):

Berkin Elvan eyleminden sonra şöyle bir şey yaşadım. Zaten burada eylemler öğle arası on dakika falan oluyor. Neyse eyleme gittik, ertesi gün idarecilerden birisi beni ve iki arkadaşımı çağırdı, polisler eyleme gidenleri idareye bildirmiş. İdarecimiz de tatlı sert bir üslupla Polisler geldi, çok üzüldüm, akademisyen dediğin siyasete karışmamalı, eyleme gitmek akademisyene hiç yakışmaz gibi şeyler söyledi. Ben de Siz beni tanıyamadınız mı kaç senedir? diye ona sitem ettim, eylemin kötü bir şey olmadığını söyleyip bir dahaki eylemlere onu da davet ettim.

Başka bir katılımcı da aynı tecrübeyi benzer şekillerde dile getirmiştir (K11):

Bir gün Berkin Elvan eyleminden sonra idarecimiz çağırıp Dikkatli olun gibisinden babacan bir tavırla uyarıyordu. Herhalde burada sayımız az diye bir tehlike olarak görmüyorlar. Ama son birkaç senedir yıllık izin aldığımızda Eylemlere gitme, medyada görünme diye tembihleniyorum.

Geçmişte belediyeden çıkartılan bir işçi de hem iş arkadaşları hem de amirleri tarafından ötekileştirilmeye maruz kaldığını belirtmiştir (K18):

Fabrikada çalışırken de sıkıntı oluyordu, sonra belediyeye geçtim orda da sıkıntı oldu. Amirlerden en ufak bir baskı gelince arkadaşlar saf değiştiriyordu, ispiyona, ihbara başlıyordu. Zaten en sonunda belediyede sol örgütlenme yapıyoruz diye bizi belediyeden çıkarttılar.

Geçmişte belediyede çalışan bir işçi de siyasi görüşleri nedeniyle benzer bir sonuçla karşılaşmıştır (K21):

SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) döneminde belediyeye girdim. Türk-İş'e karşı DİSK'te örgütlenmeye çalıştık. Belediye MHP'ye geçince yeni başkan tüm işçileri topladı Herkes benim baktığım yöne bakacak, aksi yöne bakmanı belediyede barındırmam dedi. Biz bu duruma karşı çıktık, bir hafta sonra bizi işten çıkarttılar.

Emekli işçi olan bir katılımcı da çalıştığı dönemde Refah Partili (RP) olan şefi tarafından sıklıkla baskıya maruz kaldığını belirtmiştir (K25):

O zamanlar iş yerinde başı açık tek kadın bendim, lafımı da hiç esirgemezdim, sağcılarla tartışırdım, Atatürk'ten bahsederdim falan. Bizim şef de koyu Refahlı. Adam her hareketimi takip ederdi. Kimsenin sigara molasına karışmazken ben sigara içmeye gidip dönünce hemen nerede olduğumu sorardı. Diğerleri işe yarım saat geç gelince bir şey demezdi ben birkaç sefer karlı günlerde beş dakika geciktim diye laf sokardı.

Akademisyen olan bir katılımcı da çalıştığı konular nedeniyle çeşitli uyarılar aldığını belirtmiştir (K10):

Akademik olarak çalıştığım konular bile sıkıntı oluyor son zamanlarda. Uyarılıyorum, bana öteki olduğum hissettiriliyor. Mesela Ankara'dan bir tane hoca bana mail attı, Seni daha büyük üniversitelerde görmek isteriz, ama paylaşımlarına, yazdıklarına, çizdiklerine dikkat et diye. Senin iyiliğini düşünüyor mus gibi gözüküyor ama bayağı uyarıyor yani. Ya da göreve ilk başladığımda eski idarecilerden birisi çalışma alanımı sordu, Sendikacılık çalışıyorum dediğimde Başka konu mu bulamadın çalışacak, boşver sendikacılığı dedi. Yani doktorayı bitirdim ama baktığımda siyasi görüşün, çalıştığın konular, üye olduğun sendika yüzünden akademik ilerlemenin, öğretim üyeliği kadrosu almanın önü kesiliyor. Özellikle son 2-3 senedir bayağı arttı bu durum. Mesela birkaç yer ile kadro için görüştüm, Seni çok isteriz ama LGBT ile ilgili bazı makalelerin var, dolayısıyla bizim elimizde değil, ama sen yukarılardan birilerini bulabilirsen öyle kadro açtıralım sana dediler.

İş arkadaşlarına ve amirlere ek olarak devlet görevlileri, kolluk kuvvetleri kaynaklı ötekileştirme yaşadıklarını ifade eden katılımcılar da olmuştur. Bazı katılımcılar 12 Eylül sonrasında işkence gördüklerini ifade etmişlerdir. Örneğin (K4):

12 Eylül sonrasında beni örgüt üyesi diye içeri aldılar. Erzurum'a götürdüler, işkenceyle karşıladılar. Gözler bağlı, İsim ver, örgütten isim ver diyorlar, Örgüt mörgüt yok diyorum ağzıma bir tas tuz basıyorlar. Koşullarda alt alta, üst üste kalıyoruz, duş izni 15 günde bir geliyor, zaten hepimiz bitlendik, 30 kişi kalıyoruz, herkes için tuvalet molası toplamda 5 dakika. Eğer 5 dakika bitiminde hala tuvaletteysen gardiyanlar seni ensenden tutup çıkartıyor, coplarla dövüyorlar. Öyle işte sürekli dayak, berbat yemekler derken 10 ay içeride kaldım.

Bir katılımcı da 12 Eylül sonrasında hem amirlerinden hem de okuluna gelen bir astsubaydan baskı gördüğünü belirtmiştir (K13):

Kimi zaman okul müdürü, kimi zaman İl Milli Eğitim Müdürleri sıkıntı çıkardı. O zaman Eğitim-Sen vardı, yeni yeni örgütleniyorduk; eskiden maaşı elden alırdık, maaşımı almaya gittiğimde Dağın arkasındaki öğretmenleri örgütüyor musun? Seni Doğu'ya sürerim dikkatli ol! dedi bana. O aralar Pazartesi ve Cuma günleri sadece bizim okullara asker yolluyorlardı İstiklal Marşı söyletiyor muyuz, söyletmiyor muyuz diye. Bir keresinde bir astsubay okul çıkışı bana Seni istediğim yere sürerim, iktidar benim, ayağımı denk al dedi.

Başka bir katılımcı da hem 12 Eylül öncesinde hem de 12 Eylül sonrasında ötekileştirilmeye uğradığı belirtmiştir (K15):

71, 72 yılında TÖS (Türkiye Öğretmenler Sendikası) Davası'nda yargılandım. 17 yaşındaydım 6 ay tutuklu kaldım Konya'da yattım. Ama herhangi bir işkence görmedim. 82 Anayasası Referandumu öncesinde Sıkıyönetim Komutanı beni çağırttı. Siz solcu arkadaşlarınızla Anayasaya Hayır çalışması mı yapıyorsunuz diye sordu. Ben de Benim 6 aylık çocuğum var, evden dışarı çıkamıyorum dedim. O da Yine de gözüm üstünüzde diye gözdağı verdi.

Bir diğer katılımcı da 12 Eylül sonrasında yurtdışına kaçmak zorunda kaldığını belirtmiştir (K19):

Darbe sonrasında Avrupa'ya geçmek zorunda kaldık. 15 farklı ülkede yaşadım. Dönmeye çalıştıkça sürekli bir şeyler çıktı ve 2006'da ancak dönebildik.

Görüşmelerde öne çıkan diğer bir ötekileştirme kaynağı da ülkücüler olmuştur. Örneğin (K20):

70'li yıllarda İç Anadolu'da solcu olmak çok zordu, çok sıkıntılar çektik. Bir akşam işçilere örgütlemeye toplantıya giderken ülkücüler yolumuza pusu kurmuşlar, bize en az on kişi saldırdı. Biz karşılık vermeye çalıştık o ara bunlar silah çıkardılar, ben vurulmuşum, bağırsağım parçalanmış. Beni Konya'ya sevk etmişler, morga kaldırmışlar, öldüm zannetmişler. Hatta solcu arkadaşlar K20'ler ölmez! diye yürüyüş yapmışlar Karaman'da. 75 gün sonra çıktım

hastaneden, sonra gene eylemlere, yürüyüşlere devam ettik. Sonra bir daha kurşunlandık, o zaman hemen yere yattım kurtuldum. 80 sonrasında da DEV-YOL (Devrimci Yol) Davasından 5 yıl hapis yattım.

Katılımcılar kimi zaman da sol hareket içinde çeşitli şekillerde ötekileştirilmeye uğradıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin (K10):

Ötekileştirmenin kaynağı kimi zaman da kendi arkadaşlarımız, mücadele arkadaşlarımız oldu. Mesela ihraç edilen çok samimi arkadaşlarım oldu, onların da bize Siz niye içeridesiniz, siz niye imza atmadınız, cesaret edemediniz? gibi şeyleri oldu. Karşına aldığı çoğunluktan başka yanında durduğu azınlığın da sana sırt çevirmesi çok acı bir şey. Duruşunu korursan karşıdaki sana zorluk çıkarıyor; duruşunu, motivasyonunu biraz düşürürsen bu sefer de yanındaki seni ötekileştiriyor, Sen kaydın, kaybettin, artık bizimle değilsin diyor, bu daha çok acıtıyor canını.

Başka bir katılımcı da benzer durumları tecrübe ettiğini belirtmiştir (K11):

Aslında bir ötekileştirme de sol hareket içinde oluyor. Solcu bir erkek arkadaşım Sen kızsın, Gezi Eylemlerine katılma, kendine çok dikkat et gibi korumacı bir yaklaşım sergilemişti, aslında kabul edilebilir bir şey değildi. Başka bir ötekileştirme ya da önyargı da Kürt Alevi arkadaşlardan hissettim, Egeliyim diye Beyaz Türk olarak görüyorlar, Aman siz ne gördünüz, ne yaşadınız? Biz Doğu'da neler görüyoruz gibi sözler çok duydum. Sendikada da başıma geldi kimi zaman. Aslında hiç dile getireceğim bir şey değil ama gittiğimde aralarında Kürtçe konuşmaya başlıyorlar, bir keresinde orada ihraç olan arkadaşlar vardı, onların duyacağı şekilde bana İhraç mısınız? diye sordular. İhraç olmadığımı söyleyince diğer arkadaşların hepsi dönüp baktı, ben de çok rahatsız hissettim o anda. İhraç edilmediğimi de bilen bir arkadaşta üstelik bu soruyu soran kişi.

Alevi olan bir katılımcı da CHP içinde ötekileştirilmeye maruz kaldığını öne sürmüştür (K14):

Parti içinde sanki sırf Aleviyim diye İl Yönetimine girdiğimi ima edenler oldu. Zaten işçi emeklisiyim, zengin değilim diye yönetimde yapamam diye düşünenler oldu.

Bir katılımcı da muhafazakâr olan aile ve akraba üyeleri tarafından ötekileştirilmeye uğradığını belirtmiştir (K7):

Bizde ötekileştirme akrabalar içinde oldu, kız kardeşime Başını kapat, örtün baskısı oldu. Sonra benim gururumu incitip, bana Neden sen izin veriyorsun, bunda senin de günahın var gibi şeyler dediler. Şu an 22 yaşında tesettüre girmedi, yani mücadeleyi kazandı diyebiliriz. Eşimin kapalı olmaması da biraz sıkıntı oldu aile içinde ilk başlarda. Eşin artık senin sorumluluğunda gibi şeyler söylediler. Bana da sık sık Artık namaza başla, günaha giriyorsun, yazık sana diyorlar.

Görüşmeler sonucunda esnaf, komşu ve etraftaki diğer vatandaşların da önemli bir ötekileştirme kaynağı olduğu ortaya çıkmıştır (K9):

Ötekileştirmelerin kaynağı olarak tüm halk diyebilirim. İdarecisinden tut, eğitilmiş, eğitimsiz, esnaf, dayılar, teyzeler, komşular hepsi rahatsız edici bir şekilde hep bakıyor. Yani dünya güzeli olmana gerek yok, dışarıdan gelen, başı açık biri olduğun için hep bakılıyor, tanıdığın erkekler bir süre sonra flört etmeye hatta taciz etmeye çalışıyor.

Bir katılımcı da velilerin kendisini şikâyet ettiğini belirtmiştir (K17):

Veliler, sınıfta siyasi propaganda yapıyor gerekçesi ile beni şikâyet etmişler, iki kez savcılığa ifade vermeye gittim ama bir şey çıkmadı.

Ötekileştirmenin yoğunluğunda dönüm noktası olarak 15 Temmuz 2016 ön plana atılmıştır. Katılımcılar darbe girişimi sonrasında baskının arttığını savunmuşlardır (K10):

2013 sonrası Gezi'den sonra bir baskı ortamı oluşmaya başlamıştı, 2016 sonrası iyice arttı. 2016 ile birlikte, ihraçlarla birlikte, baskının somutlaşmasını gördük, hayat alanı iyice kısıtlandı. 2016'ya kadar Onur Haftası, Taksim Yürüyüşü gibi şeylerden konuşabiliyorken son birkaç senedir Onur Yürüyüşleri ya da gökkuşağı hakkında dönen fırtınalara bakmak lazım. Yani son dönem siyasi görüş, etnisite, cinsel tercih kaynaklı ötekileştirmeler iç içe girmiş konumda, artık çok kompleks bir hal aldı diyebilirim.

Diğer bir katılımcı da benzer bir baskı artışından bahsetmiştir (K12):

Hem siyasal hem sendikal anlamda 15 Temmuz'dan sonra kimse sesini çıkaramaz oldu, herkese bir korku oturdu, Konuşursam, ses çıkarırsam beni de ihraç ederler mi? korkusu. İnsanların üzerinde büyük bir baskı oluştu. Kendi üzerimde bile bir korku hissettim o aralar.

Bir katılımcı da 10 Ekim 2015 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen ve 100'den fazla insanın yaşamını yitirdiği bombalı saldırının önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir (K13):

Bir değişim, dönüşümden bahsedecek olursam, sanki eskiden daha çok eylem yapılıyordu, yapılıbiliyordu. Artık o ortam kalmadı. 10 Ekim de büyük bir travma oldu bizim kesimdeki herkesin üstünde. 10 Ekim'den sonra herkes içine kapandı sanki.

Başka bir katılımcı da 7 Haziran 2015 Seçimlerinden sonra ötekileştirilmenin arttığını savunmuştur (K5):

Bence 7 Haziran seçimlerinden sonra kolluk kuvvetlerinin tavırları değişti, daha çok kimlik sorar oldular, bir de tavırları daha düşmanca olmaya başladı, sert sert konuşmaya başladılar.

Olumsuz dönüm noktalarının yanı sıra bazı katılımcılar da olumlu dönüm noktalarına işaret etmiştir. Bunlardan en önemlisi kadın katılımcıların özellikle vurgu yaptığı evliliğdir. Evlendikten sonra hayatlarının bir nebze kolaylaştığını belirten katılımcılar evliliğin ardından yaşadıkları tacizlerin azaldığını belirtmiştir. Örneğin (K3):

Evlenince toplum beni kabul etmeye başladı. Evlenince tacizler de bitti tabii. Evlenince erkeklerin gözünde seviye atlıyorsun resmen.

Başka bir katılımcı da evlendikten sonra rahatladığını ifade etmiştir (K6):

Tacizler evlendikten sonra azaldı, kendi arabamızla okula gelip gidince eskisi gibi maruz kalmıyorum. Eskiden toplu taşımada sıklıkla uzun süreli bakışlara maruz kalıyordum.

Bir diğer katılımcı da evliliğin kendisi için önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir (K9):

Evlenince çok rahatladım ama evlenmeden önce çok ciddi bir namus bekleliği vardı.

Katılımcılara göre başka bir dönüm noktası da kente üniversite açılmasıdır. Bir katılımcı üniversiteden sonra ötekileştirmenin azaldığını öne sürmüştür (K12):

Bir artış azalıştan bahsedeceksek benim için, şehre üniversite açılması diyebiliriz. Üniversite açılınca pek çok ilden farklı farklı öğrenciler gelince, yerli insanlarda bir alışma süreci oldu, ötekileştirme sanki biraz azaldı üniversite ile birlikte.

Yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların çoğunluğu siyasi görüşlerinden, kılık kıyafetlerinden ya da yaşam tarzlarından dolayı çeşitli şekillerde ötekileştirilmeye uğradıklarını ifade etmişlerdir. Karamanlı olan erkek katılımcıların önemli bir kısmı ise pek fazla baskı yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun tersi olarak ise Karamanlı olmayan kadın katılımcıların oldukça yoğun bir şekilde ötekileştirilmeye maruz kaldığı görülmüştür. Katılımcıların tecrübe ettiği ötekileştirilme başlıklarına bakıldığında giyim kuşam ve hayat tarzından dolayı yaşanan ayrımcılıklar öne çıkmıştır. Bu deneyimlere ek olarak katılımcılar dinsizlik, PKK'lılık, FETÖ'cülük gibi çeşitli yaftalar ile etiketlendiklerini belirtmişlerdir. Güncel ötekileştirilmenin yanı sıra geçmişte de ötekileştirilmeye maruz kalanlar olmuştur. Katılımcıların bir kısmı 12 Eylül döneminde gözaltı, tutuklanma ve işkence gibi tecrübeler yaşadıklarını bildirmişlerdir. Katılımcılar ötekileştirilme kaynağı olarak amirlerini, iş arkadaşlarını, komşularını ve sıradan vatandaşlarını göstermişlerdir. Kimi katılımcılar ise sol hareket içinde bazı dışlanmalara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ötekileştirilmenin yoğunluğuna dair dönüm noktası olarak katılımcıların bir kısmı 15 Temmuz'u, bir kısmı 10 Ekim'i örnek göstermiştir. Bazı katılımcılar ise evlilik ile beraber tacizlerin azaldığını belirtirken bir katılımcı da üniversitenin açılması sayesinde kente bir nebze de olsa hoşgörü ve özgürlük ikliminin geldiğini savunmuştur.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Taşrada ötekileştirilmenin araştırıldığı bu çalışmada öncelikle taşra kavramı ve taşrada yaşam ele alınmıştır. Coğrafi olarak merkezin dışında kalan taşra geniş anlamıyla ele alınmış ve merkezden farklı kültürel ve siyasi ortama da dikkat çekilmiştir. Daha sonra öteki ve ötekileştirme kavramı incelenmiştir. Ardından milliyetçi ve muhafazakâr bir taşra ili olan Karaman ilinde çoğunluktan farklı olan bireyler ile görüşmeler yapılmış ve yaşadıkları ötekileştirilme deneyimlerine ışık tutulmuştur. Bu mülakatlarda katılımcıların genel bilgileri alındıktan sonra Karaman'da ikamet ettikleri yıl sayısı sorulmuştur. Zira toplanan verilere bakıldığında Karamanlı olan ya da uzun yıllar Karaman'da yaşayan katılımcıların çok fazla ötekileştirilme yaşamadığı görülmüştür. Ardından katılımcılardan ötekileştirilme tecrübelerini detaylı olarak anlatması istenmiş, ötekileştirmenin kaynağı sorulmuştur. Daha sonra katılımcılara ötekileştirilmenin yoğunluğunda bir dönüm noktası olup olmadığını düşündükleri sorulmuştur. 25 kişi ile yapılan görüşmeler sonucunda şu temalar öne çıkmıştır:

Giyim tarzından dolayı ötekileştirilme

(Bekar) Kadın olmaktan dolayı ötekileştirilme

Karamanlı olmamaktan dolayı ötekileştirilme

Dinsizlik ile suçlanma

FETÖ'cü olmak ile suçlanma

PKK'lı olmak ile suçlanma

Ötekileştirilmenin kaynağı olarak genellikle şunlar ön plana çıkmıştır:

Amirler

İş arkadaşları

12 Eylül döneminde kolluk güçleri

Ülkücüler

Yerli halk

Diğer solcular

Ötekileştirilmenin yoğunluğunda dönüm noktası olarak şu başlıkların öne çıktığı görülmüştür:

15 Temmuz 2016 (Olumsuz)

10 Ekim 2015 (Olumsuz)

7 Haziran 2015 (Olumsuz)

Evlilik (Olumlu)

Kente üniversite açılması (Olumlu)

Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında milliyetçi ve muhafazakâr seçmenin çoğunlukta olduğu bir taşra ili olan Karaman'da bu çoğunluktan farklı siyasi tercihe sahip olan bireylerin çeşitli ötekileştirilmeler ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ötekileştirilmelerin önemli bir kısmı önyargıdan kaynaklanırken bir kısmı da merkezdeki siyasi gerginliğin ve kutuplaşmanın taşraya yansması olarak okunabilir. Önyargıdan doğan ötekileştirilmelerin karşılıklı samimiyetin artması ile azaldığı görülürken merkezdeki politik kutuplaşmanın azalmasının taşraya da huzur ve sakinlik getireceği söylenebilir. Zira milliyetçi ve muhafazakâr olmayanların *hain* olduğu öne süren söylem yaygınlaştıkça muhafazakâr tabanın da bunu sahiplendiği ve kendisi gibi olmayanları ötekileştirildiği görülmektedir. Bu çalışmanın tek bir il ile sınırlı olmasından dolayı tüm Türkiye'ye genellenebilir sonuçlara sahip olduğunun iddia edilmesi zordur. Yine de yapılan derinlemesine mülakatların bir taşra ilinde yaşayan solcu bireylerin çektiği sıkıntıları göstermesi açısından araştırmanın oldukça önemli olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu çalışmanın taşrada yaşayan *ötekiler* hakkında yapılacak diğer çalışmalar için ufuk açıcı bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Taşrada Öteki Olmak, Milliyetçi-Muhafazakâr Çerçevenin Dışında Kalanlar: Karaman Örneği” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından 29/11/2022 tarih ve 2022/234 sayılı Etik Kurul Raporu alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Argın, Ş. (2018). Taşraya İçeriden Bakmak Mümkün Müdür?. T. Bora (Ed.), *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 271-296), İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı.
- Atamer, O. (2011). *Orhan Gencebay ve İbrahim Tatlıses Filmlerinde Merkez-Taşra İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aygündüz, F. (2007). "Anadolu ne Kadar Hoşgörülü?", *Milliyet, Pazar*, 14 Ekim.
- Bakırezer, G. ve Demirer, Y. (2009). Ak Parti'nin Sosyal Siyaseti, İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde (ss. 153-178), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Bogart, K. R. ve Dunn, D. S. (2019). Ableism Special Issue Introduction. *Journal of Social Issues*, 75(3), 650-664.
- Bora, T. (2018). Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye, T. Bora (Ed.), *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 37-65), İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı.
- Bora, T. ve Can, K. (2009). *Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İstanbul: İletişim Yayınları, 9. Baskı.
- Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 (19), 73-90.
- Büke, B. (2021). Engelli Bireylerin Kendilerine Yönelik Ayrımcı ve Mikro Saldırgan Uygulamaları İfade Etmeleri: Twitter'daki #Engellenmekİstemiyoruz ve #SağlamcılarDışarı Etiketleri. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3(2), 164-190.
- Can, İ. (2016), Merkez-Çevre Düalizmi Bağlamında Taşranın Onto-Politik Doğası Üzerine Çıkarımlar, *SEFAD*, 2016 (36), 531-556.
- Council of Europe. (1997). *Recommendation no. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on "Hate Speech"*, Strasbourg: Council of Europe.
- Creswell, J. W. (2020). *Eğitim Araştırmaları, Nitel ve Nicel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. H. Ekşi (Çev.). İstanbul: EDAM Yayınları.
- Çayır, K. (2010). Ayrımcılığın Sosyolojisi ve Türkiye Toplumuna. A. Çavdar ve A. Yıldırım (Ed.), *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi* içinde (ss. 45-54), İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Çelik, C. (2017). Taşrayı Anlamak: Dönüşen Taşra Tasavvuru. K. Alver (Ed.), *Taşra Halleri*, içinde (ss. 27-41), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çur, A. (2018), Kadınlar: Taşranın Yurtsuzları. T. Bora (Ed.), *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 115-136), İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı.

Bayraktar, Ö. & Kaynar, M.K. (2023). Taşrada Öteki Olmak, Milliyetçi-Muhafazakâr Çerçevenin Dışında Kalanlar: Karaman Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 556-583.

- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğanay, Ü. (2018). Giriş, Ü. Doğanay (Ed.), *Ayrımcılığın Yüzleri* içinde (ss. 7-15), Ankara: Kapasite Geliştirme Derneği.
- Eyuboğlu, Z. İ. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 4. Baskı.
- Gad, U. P. (2009). Post-colonial Identity in Greenland?: When the Empire Dichotomizes Back Bring Politics Back in. *Journal of Language and Politics*, 8(1), 136-158.
- Giritli-İnceoğlu, Y. (2017). *Medya, Nefret ve Ötekileştirme: Söyleşiler*, İstanbul: Köprü Yayınları.
- Göregenli, M. (2013). Temel Kavramlar: Önyargılar, Özcü İnançlar ve Ayrımcılık. M. Çınar (Ed.), *Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar* içinde (ss. 23-38), İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Graugaard, N., D. (2009). *National Identity in Greenland in the Age of Self-Government*, Ontario: Trent University Centre for the Critical Study of Global Power and Politics Press.
- Gürel, T. (2007). *Türk Siyasi Tarihinde "Muhafazakârlık" Kimliği ve AKP Örneği İncelemesi (Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güven, D. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- Han, E. (2019). *28 Şubat Süreci ile Türkiye Siyasetinde Muhafazakârlığın Dönüşümü ve Ak Parti (Yüksek Lisans Tezi)*, Tokat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <https://www.ysk.gov.tr/tr/secim-arsivi/2612> Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- İnsel, A. (2002), Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık, *Birikim* (163/164): 21-28.
- Kalliomäki, P. & Aziza, S. B. (2015). *Kokevatko transsukupuoliset syrjintää terveydenhuollossa?* Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, Hoitotyön Koulutusohjelma, Hoitotyön Suuntautumismavaihto-toehto, Sairaanhoidaja.
- Karan, U. (2013). Nefret Söylemi ve Yakından İlişkili Diğer Kavramlar: Ayrımcılık, Nefret Suçu ve Hakaret. M. Çınar (Ed.), *Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar* içinde (ss. 95-125), İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Karataş, S., ve Buzlu, S. (2018). Transseksüel Bireylerin Sağlık Hizmeti Almada Yaşadıkları Güçlükler. *Lectio Scientific*, 2 (2) 70-81.
- Kaynar, M. K. (2012). *Tarihin İnşâsı ve Siyaset-Yazılar-*, Sivas: Adımlar Yayınevi, 2. Baskı.
- Kımkık, B. N. B. (2013). *What is Wrong with Hate Speech: Reflection on Political Theory, Legal Regulations and Turkish Case (Yüksek Lisans Tezi)* Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kumar, R. (2011). *Research Methodology, A Step-by-step Guide for Beginners*, London: Sage Publications. 3rd Edition.
- Langgârd, K. (1998). An Examination of Greenlandic Awareness of Ethnicity and National Self-consciousness Through Texts Produced by Greenlanders 1860s-1920s. *Études/Inuit/Studies*, 1998 (1), 83-107.
- Levine, M. P. & Leonard, R. (1984). Discrimination Against Lesbians in the Work Force, *Signs, Summer, 1984, Vol. 9, No. 4, The Lesbian Issue* (Summer, 1984), 700-710.

Bayraktar, Ö. & Kaynar, M.K. (2023). Taşrada Öteki Olmak, Milliyetçi-Muhafazakâr Çerçevenin Dışında Kalanlar: Karaman Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 556-583.

- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2009). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Yayınları.
- Meşe, İ. (2019). Bir Mekân Olarak ‘Taşra Üniversitesi’ ve Sosyolojinin Taşrası: Eleştirel Bir Deneyim Analizi. *Moment Dergi*, 2019, 6(1), 209-226.
- Mil, B. (2007). Nitel Araştırma Tekniği Olarak Görüşme. A. Yüksel, B. Mil ve Y. Bilim (Ed.), *Nitel Araştırma, Neden, Nasıl, Niçin* içinde (ss. 3-26), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nacak, İ. (2017). Taşrada Merkezin İnşası: Kayseri Örneği. *Düşünen Şehir*, 2017 (1), 68-73.
- Nahya, Z., N. (2011). İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, (1), 27-38.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri I. S. Özge (Çev.)*. Ankara: Yayın Odası.
- Oran, B. (2012). Maksimum Rezillik: Nefret Suçu ve Nefret Suçunun Önkoşulu: Nefret Söylemi. Y. İnceoğlu (Ed.), *Nefret Söylemi ve/ veya Nefret Suçları* içinde (ss. 39-46), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Önder, B. K. (2017), *Türkiye Medyasının Haber Başlıklarında Fobik Temsiller Üzerinden Ötekileştirme Pratikleri. (Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sabah. (2017), İçeriden ve dışarıdan ekonomiye saldırı var (11.11.2017) <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/11/11/iceriden-ve-disaridan-ekonomiye-saldiri-var> Erişim Tarihi: 20.04.2023
- Sabah (2018). Türkiye’nin dik duruşu dış güçleri korkutuyor (29.05.2018) <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/05/29/turkiyenin-dik-durusu-dis-gucleri-korkutuyor> Erişim Tarihi: 20.04.2023
- Sabah (2022). Mallar ellerinde kaldı: Stokçular ağlaşmaya başladı! 'Ucuza verin' sözlerine kulak asmadılar (28.10.2022) <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/mallar-ellerinde-kaldi-stokcular-aglasmaya-basladi-ucuza-verin-sozlerine-kulak-asmadilar-6216210> Erişim Tarihi: 20.04.2023
- Shils, E. (1961), Center and Periphery, Polanyi Festschrift Committee (Ed.), in the *The Logic of Personal Knowledge Essays Presented to M. Polanyi on his Seventieth Birthday* (pp. 117-130), London: Routledge.
- Sunay, C. (2008), Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Gizli Kronolojisi-1. *Yerel Siyaset* 2008, (28), 52-59.
- TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, 10. Baskı.
- TDK, (2010). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı.
- Tunç, Z., E. (2019). *Öteki ve Ötekileştirme Bağlamında Köylülük ve Kentlilik (Yüksek Lisans Tezi)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, A., E. (2004), *Türkiye’de Seçmen Davranışı: Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Wolbring, G. (2008). The Politics of Ableism. *Society for International Development*, 51(2), 252-258.

Bayraktar, Ö. & Kaynar, M.K. (2023). Taşrada Öteki Olmak, Milliyetçi-Muhafazakâr Çerçevenin Dışında Kalanlar: Karaman Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 556-583.

Yanardağ, M. (2002). *MHP Değişti Mi? Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi*. İstanbul: Gendaş Yayınları.

Yaşa, H., ve Öksüz, O. (2020). Nefret Söyleminin İnşasında Sosyal Medyanın Rolü: Ekşi Sözlük Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 2020 (7), 1383-1408.

Yılmaz, F. (2000). Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair, *Toplum ve Bilim*, 83, 92-110.

Genişletilmiş Öz

Taşrada Öteki Olmak, Milliyetçi-Muhafazakâr Çerçevenin Dışında Kalanlar: Karaman Örneği

Amaç: Bu çalışmanın amacı milliyetçi-muhafazakâr bir toplumsal yapının hâkim olduğu bir taşra ili olan Karaman ilinde çoğunluktan farklı olan, milliyetçi-muhafazakâr düşünceye ve yaşam tarzına sahip olmayan bireylerin yaşadıkları problemler araştırılmasıdır. Bu hedefe ulaşmak için öncelikle çalışmada taşra kavramı ve taşradaki hayat hakkında bilgi verilmiştir. Ardından taşrada çoğunluğun dışında kalan bireylerin karşılaştığı problemlerin anlaşılabilirliği amacıyla öteki, ötekileştirilme, ayrımcılık, nefret söylemi ve nefret suçu gibi kavramlar araştırılmıştır.

Yöntem: Çalışmada yöntem olarak yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu makale katılımcıların ötekileştirilme tecrübelerine detaylı olarak ışık tutmayı hedeflediği için çalışmada yarı-yapılandırılmış mülakat tekniğinin kullanılması benimsenmiştir. Çalışmanın örneklemini oluşturan katılımcılara kişisel bağlantılar ve kartopu yöntemi ile ulaşılmıştır. Çalışmada da öncelikle birebir tanıyan katılımcılar ile görüşmeler yapılmış, ardından bu katılımcıların bazıları başka katılımcılara yönlendirme yapmış ve bu sayede görüşme ağı genişletilmiştir. Yönlendiren katılımcıya duydukları güven sayesinde çalışmaya dâhil edilen yeni katılımcılar da detaylı ve samimi açıklamalarda bulunmuştur. Çalışmanın kapsamına ve ölçütlerine uygun olan 8 kadın 17 erkek olmak üzere toplam 25 katılımcı ile görüşülmüştür. Bu kişilerin yaşları 25 ile 67 arasında değişmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyi ağırlıklı olarak lisans ve lisansüstü olmakla birlikte az sayıda ortaokul ve lise mezunu bulunmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen katılımcılar akademisyenlik, öğretmenlik, mühendislik, avukatlık gibi mesleklere mensupken bazı katılımcıların da emekli olduğu görülmüştür. Çalışma kapsamında 11 KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu) üyesi/yöneticisi, 8 CHP üyesi/yöneticisi, 4 Yeşil Sol Parti (YSP) üyesi/yöneticisi, ile görüşülmüştür. Bunlara ek olarak herhangi bir parti, dernek veya sendikaya üye olmayıp kendini kesinlikle milliyetçi-muhafazakâr olarak tanımlamayan 2 kişiyle mülakat yapılmıştır. Ayrıca katılımcılara Karaman'da kaç yıldır ikamet ettikleri sorulmuş, bir kişi hariç tüm katılımcıların 10 ila 69 yıldır Karaman'da ikamet ettiği görülmüştür. Çalışmanın bir taşra ilinde yapılmış olmasından dolayı katılımcıların kimliğinin ortaya çıkmasının engellenmesi amacıyla katılımcıların yaşları ve Karaman'da ikamet ettikleri yıllar aralık olarak verilmiştir. Toplam 17 maddeden oluşan görüşme soruları üç bölümden oluşmuştur (Kişisel Bilgiler, Siyasi Bilgiler, Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler). Kişisel Bilgiler başlığı altında katılımcıya yaşı, cinsiyeti, doğum yeri, eğitim düzeyi ve mesleği sorulduktan Karaman'da ikamet ettiği yıl sayısı sorulmuştur. Ardından Siyasi Bilgiler başlığı altında öncelikle katılımcılara kendilerini siyasi yelpazede konumlandıkları yer sorulmuştur. Daha sonra katılımcıların kendilerini yakın buldukları ya da üye oldukları siyasi parti, örgüt veya derneğin olup olmadığı sorulmuştur. Herhangi bir örgüte üyeliği bulunan katılımcılara bu örgütlerde bir yöneticilik görevinde bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Görüşmenin Ötekileştirilme Deneyimlerine İlişkin Bilgiler başlıklı son kısmında katılımcılardan siyasi kimliklerinin oluşum sürecinden bahsetmeleri istendikten sonra siyasi tercihlerinden ötürü ötekileştirilmeye uğrayıp uğramadığı sorulmuştur. Ötekileştirilmeye uğrayan katılımcılardan bu tecrübelerini detaylı bir biçimde anlatmaları talep edilmiştir. Ardından bu durumda ailelerinin veya yakınlarının da etkilenip etkilenmediği sorulmuştur. Daha sonra ötekileştirilme tecrübelerinin Karaman'a mı özgü olduğu yoksa başka şehirlerde de benzer problemler yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Siyasi tercihlerinden dolayı ötekileştirilmeye uğrayan katılımcılara bu durumun kimden kaynaklandığı sorulmuştur (aile, akraba, komşu, iş hayatında amir, mesai arkadaşları, öğrenci velileri, komşular, esnaf vb). Ardından ötekileştirilme deneyimlerinin yoğunluğunun değişip değişmediği ve değişim varsa bu yoğunluğun artmasında ya da azalmasında spesifik bir dönüm noktasının bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Son olarak katılımcılara eklemek istedikleri bir hususun olup olmadığı sorulmuş ve görüşmeler sonlandırılmıştır.

Bulgular: Çalışma sonunda şu bulgulara ulaşılmıştır: Katılımcıların çoğunluğu siyasi görüşlerinden, kılık kıyafetlerinden ya da yaşam tarzlarından dolayı çeşitli şekillerde ötekileştirilmeye uğradıklarını ifade etmişlerdir. Karamanlı olan erkek katılımcıların önemli bir kısmı ise pek fazla baskı yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun tersi olarak ise Karamanlı olmayan kadın katılımcıların oldukça yoğun bir şekilde ötekileştirilmeye maruz kaldığı görülmüştür. Katılımcıların tecrübe ettiği ötekileştirilme başlıklarına bakıldığında giyim kuşam ve hayat tarzından dolayı yaşanan ayrımcılıklar öne çıkmıştır. Bu deneyimlere ek olarak katılımcılar dinsizlik, PKK'lılık, FETÖ'cülük gibi çeşitli yaftalar ile etiketlendiklerini belirtmişlerdir. Güncel ötekileştirilmenin yanı sıra geçmişte de ötekileştirilmeye maruz kalanlar olmuştur. Katılımcıların bir kısmı 12 Eylül döneminde gözaltı, tutuklanma ve işkence gibi tecrübeler yaşadıklarını bildirmişlerdir.

Katılımcılar ötekileştirilme kaynağı olarak amirlerini, iş arkadaşlarını, komşularını ve sıradan vatandaşlarını göstermişlerdir. Kimi katılımcılar ise sol hareket içinde bazı dışlanmalara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ötekileştirilmenin yoğunluğuna dair dönüm noktası olarak katılımcıların bir kısmı 15 Temmuz'u, bir kısmı 10 Ekim'i örnek göstermiştir. Bazı katılımcılar ise evlilik ile beraber tacizlerin azaldığını belirtirken bir katılımcı da üniversitenin açılması sayesinde kente bir nebze de olsa hoşgörü ve özgürlük ikliminin geldiğini savunmuştur.

Sonuç: Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında milliyetçi ve muhafazakâr seçmenin çoğunlukta olduğu bir taşra ili olan Karaman'da bu çoğunluktan farklı siyasi tercihe sahip olan bireylerin çeşitli ötekileştirilmeler ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ötekileştirilmelerin önemli bir kısmı önyargıdan kaynaklanırken bir kısmı da merkezdeki siyasi gerginliğin ve kutuplaşmanın taşraya yansımaları olarak okunabilir. Önyargıdan doğan ötekileştirilmelerin karşılıklı samimiyetin artması ile azaldığı görülürken merkezdeki politik kutuplaşmanın azalmasının taşraya da huzur ve sakinlik getireceği söylenebilir. Zira milliyetçi ve muhafazakâr olmayanların hain olduğu öne süren söylem yaygınlaştıkça muhafazakâr tabanın da bunu sahiplendiği ve kendisi gibi olmayanları ötekileştirildiği görülmektedir.

Extended Abstract

Being the Other in the Periphery, Being Outside of the Nationalist-Conservative Framework: The Case of Karaman

Aim: The aim of this study is to investigate the problems experienced by individuals who are different from the majority and do not have a nationalist-conservative thought and lifestyle in Karaman, a periphery city where a nationalist-conservative social structure is dominant. In order to achieve this goal, first of all, information about the concept of periphery and life in the periphery was given in the study. Then, concepts such as the other, otherization, discrimination, hate speech and hate crime were investigated in order to understand the problems faced by individuals outside the majority in the periphery.

Method: Semi-structured interview technique was used as a method in the study. Since this article aims to shed light on the being marginalized experiences of the participants in detail, the use of semi-structured interview technique was preferred for the study. The participants, who formed the sample of the study, were reached through personal connections and snowball method. In the study, firstly, one-on-one interviews were held with the participants, and then some of these participants made referrals to other participants, and thus the network of interviews was expanded. Thanks to their trust in the leading participant, the new participants included in the study also made detailed and candid statements. A total of 25 participants, 8 female and 17 male, who were suitable for the scope and criteria of the study, were interviewed. The ages of these people range from 25 to 67. Although the education level of the participants is mostly undergraduate and graduate, there are few secondary and high school graduates. While the participants included in the study belonged to professions such as academics, teaching, engineering, and lawyers, it was observed that some participants were retired. Within the scope of the study, 11 KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu-Public Workers Union Confederation) members/managers, 8 CHP members/managers, 4 YSP (Yesil Sol Parti-Green Left Party) members/managers were interviewed. In addition to these, interviews were conducted with 2 people who were not members of any party, association or union and did not define themselves as nationalist-conservative. In addition, the participants were asked how many years they had been residing in Karaman, and it was seen that all participants, except one, had been residing in Karaman for 10 to 69 years. Since the study was conducted in a periphery, the ages of the participants and the years of residence in Karaman were given as intervals in order to prevent the identity of the participants from being revealed. The interview questions, consisting of 17 items in total, consisted of three parts (Personal Information, Political Information, Information on Being Marginalized Experiences). Under the title of Personal Information, the participant was asked about age, gender, place of birth, education level and occupation, and the number of years s/he has lived in Karaman. Then, under the title of Political Information, the participants were first asked where they positioned themselves in the political spectrum. Afterwards, the participants were asked whether there was a political party, organization or association they found themselves close to or belonged to. Participants who are members of any organization

were asked whether they held a managerial position in these organizations. In the last part of the interview titled Information on Being Marginalized Experiences, after the participants were asked to talk about the formation process of their political identities, they were asked whether they were marginalized due to their political preferences. Participants who were marginalized were asked to describe their experiences in detail. Then, they were asked whether their families or relatives were also affected by this situation. Afterwards, they were asked whether their experiences of marginalization were unique to Karaman or whether they had similar problems in other cities. Participants who were marginalized due to their political preferences were asked about the source of the marginalization (family, relatives, supervisors in business life, colleagues, parents of students, neighbours, shopkeepers, etc.). Then, it was asked whether the intensity of marginalization experiences changed and if there was a change, whether there was a specific turning point in the increase or decrease of this intensity. Finally, the participants were asked if they had anything to add and the interviews were ended.

Findings: At the end of the study, the following findings were reached: The majority of the participants stated that they were marginalized in various ways due to their political views, dressing or lifestyle. A significant part of male participants from Karaman stated that they did not experience much pressure. Contrary to this situation, it was observed that female participants who were not from Karaman were subjected to intense marginalization. Considering the titles of marginalization experienced by the participants, discrimination due to clothing and lifestyle came to the fore. In addition to these experiences, the participants stated that they were labelled with various labels such as atheist, membership of PKK or FETO. In addition to the current marginalization, there have also been those who have been marginalized in the past. Some of the participants reported that they had experiences such as detention, arrest and torture during the 12 September period. Participants cited their superiors, colleagues, neighbours and ordinary citizens as sources of marginalization. Some participants stated that they were exposed to some exclusions within the left movement. Some of the participants cited July 15 and October 10 as an example for the milestone for intensity of marginalization. While some participants stated that harassment decreased with marriage, another participant argued that an atmosphere of tolerance and freedom came to the city thanks to the opening of the university.

Conclusion: Looking at the results of the study, it is seen that individuals with different political preferences than the majority face various marginalizations in Karaman, a provincial province where nationalist and conservative voters are in the majority. While a significant part of the marginalization stems from prejudice, some of it can be read as a reflection of the political tension and polarization in the centre to the periphery. While it is seen that marginalization arising from prejudice decreases with the increase of mutual intimacy, it can be said that the decrease in political polarization in the centre will bring peace and calm to the periphery. Because as the discourse claiming that non-nationalists and non-conservatives are traitors becomes widespread, it is seen that the conservative base embraces it and marginalizes those who are not like them.

Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama*

Fatma Fehime AYDIN**

Cemalettin LEVENT***

Öz

Turizm sektörü, Türkiye ekonomisi için azımsanamayacak öneme sahip bir gelir kaynağıdır. Turizm sektöründeki olumlu ve olumsuz gelişmeler ekonomiye döviz giriş çıkışı, istihdam, enflasyon, ödemeler bilançosu gibi birçok göstere üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ele alan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmada önceki çalışmalardan farklı olarak hem daha güncel veriler kullanılmakta hem de değişkenler arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiler araştırılmaktadır. Sonrasında analiz sonuçlarının daha net bir şekilde değerlendirilebilmesi amacıyla nedensellik analizi yapılmaktadır. Çalışmada öncelikle Türkiye’nin 2005-2021 dönemi, turizm gelirleri, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme verilerinden yararlanılarak ARDL analizi uygulanmıştır. Ardından değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Nedensellik analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında karşılıklı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada yapılan tüm analizlerden elde edilen sonuçlara göre turizm gelirleri, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biridir. Dolayısıyla Türkiye’nin cari işlemler dengesini iyileştirebilmesi ve ekonomik büyümeyi sağlama hedefine ulaşabilmesi için ülkeye turist çekebilmesi, bu amaçla çeşitli politikalar uygulaması önem arz eden bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, Cari İşlemler Dengesi, Ekonomik Büyüme, ARDL Analizi, Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Effect of Tourism Revenues on Current Account and Economic Growth: An Econometric Application on Turkey

Abstract

The tourism sector is an important source of income for the Turkish economy. Positive and negative developments in the tourism sector have an impact on many indicators such as foreign currency inflow and outflow, employment, inflation, balance of payments. For this reason, there are various studies dealing with the effects of tourism revenues on the current account balance and economic growth in Turkey. However, in this study, unlike previous studies, both more up-to-date data are used and short- and long-term relationships between variables are investigated. Afterwards, causality analysis is performed in order to evaluate the results of the analysis more clearly. In the study, ARDL analysis was applied by making use of Turkey's 2005-2021 period, tourism revenues, current account balance and economic growth data. Then, Toda-Yamamoto causality analysis was conducted to examine the causality relationship between the variables. According to the results of the causality analysis, it has been determined that there is a reciprocal relationship between the variables. According to the results obtained from all analyzes in the study, tourism revenues are one of the determinants of current account balance and economic growth. Therefore, in order for Turkey to improve its current account balance and achieve its goal of achieving economic growth, it is important to attract tourists to the country and to implement various policies for this purpose.

Keywords: Tourism Revenues, Current Account Balance, Economic Growth, ARDL Analysis, Toda-Yamamoto Causality Analysis.

ArticleType: Research Article

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fatmafehimeaydin@yyu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-7026-6889

*** Dr.,Bağımsız Araştırmacı, cemalettin_65@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0001-7147-1027

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında her yıl bir milyardan fazla turist uluslararası bir destinasyona seyahat etmesiyle birlikte turizm, küresel GSYİH'nın %9,8'ine katkısı olan ve dünyanın toplam ihracatının %7'sini temsil eden öncü bir ekonomik sektör oldu. Özellikle Dünya Turizm Örgütü, 2013 yılında 1.087 milyardan fazla yabancı turist gelişi ve 1.075 milyar ABD doları tutarında dış turizm gelirinin oluştuğunu açıkladı. Dolayısıyla seyahat ve turizmin GSYİH'ye katkısının 2026 sonunda %10,8'e ulaşacağı düşünülmektedir (Rasool, Mqbool ve Tarique, 2021:1).

Az gelişmiş (AG) ve gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) için önem arz eden turizm gelirleri cari işlemler açığının azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Günümüzde en çok gelişim sağlayan turizm sektörü GOÜ için önemli bir gelir kaynağıdır (Cinel ve Yolcu, 2021:248). Dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturan turizm gelirleri son yıllarda literatürde popüler bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmada da turizm gelirlerinin cari işlemler dengesini ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği hipotezi test edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı; turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2005-2021 dönemine ait verilerden hareketle ARDL analiz yöntemiyle araştırmaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Turizm, sanayileşmiş ülkelerin ekonomik ve sosyal olarak gelişmesi ve çalışma sürelerinin azalmasıyla beraber sosyal bir olgu haline gelmiştir (Theng, Qiong ve Tatar, 2015:2). Turizm endüstrisi, dünya çapında sürdürülebilir bir sosyo-ekonomik kalkınma için önemli bir güç olarak yer almaktadır. Turizm, çoğu gelişmekte olan ülke için gün geçtikçe daha önemli bir gelir ve istihdam kaynağı olmaktadır. Dolayısıyla turizm küresel ekonomide önemli bir güç olarak yer almaktadır (Alhowaish, 2016:1).

Küresel ekonomide önemli bir yere sahip olan turizm sektörünün ekonomik büyüme ile ilişkisi ile ilgili olarak dört farklı hipotez ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi, turizme dayalı büyüme hipotezidir. Bu hipotezde, turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu ifade edilmektedir. Bu hipotezlerden ikincisi, ekonomik büyümeye dayalı turizm hipotezidir. Bu hipotezde, ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu ifade edilmektedir. Bu hipotezlerden üçüncüsü, çift yönlü nedensellik hipotezidir. Bu hipotezde, turizm ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilmektedir. Son hipotez ise tarafsızlık hipotezidir. Bu hipotez, turizm ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik olmadığını ifade etmektedir (Şengönül vd., 2018: 1126-1127).

Ülkeye turist girişi, ülkedeki döviz rezervlerini artırmakta, işsizliği azaltmakta ve dış ödemeler bilançosunun iyileşmesine katkıda bulunmaktadır. Bundan dolayı özellikle gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler ülkeye giren turist sayısını artırma çabası içerisine girmektedirler. Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemli bir güç olan turizm gelirleriyle ilgili istatistikler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Turizm Gelirlerinde Dünya Sıralamasında İlk 10'a Giren Ülkeler (Milyar Dolar)

Sıralama	Ülkeler	2017	2018	2019
1	ABD	210,7	214,7	214,1
2	İspanya	75,3	81,7	79,7
3	Fransa	58,9	66,0	63,8
4	Tayland	52,4	56,4	60,5
5	İngiltere	48,0	50,0	52,7
6	İtalya	44,2	49,3	49,6

7	Japonya	34,1	42,1	46,1
8	Avustralya	41,7	45,0	45,7
9	Almanya	39,9	43,0	41,6
10	Makao	35,9	40,7	40,1

Kaynak: UNWTO World Tourism Organization (2021).

Tablo 1’de Dünya Turizm Örgütü’nün yayınladığı en son verilere göre ülkelerin turizm gelirlerindeki sıralamasına yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde ABD birinci sırada yer almaktadır. Öte yandan tablo gözlemlendiğinde ülkelerin yıllar itibariyle turizm gelirlerinde artış ve azalışların olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Turist Sayısında Dünya Sıralamasında İlk 10’a Giren Ülkeler (Milyon Kişi)

Sıralama	Ülkeler	2017	2018	2019
1.	Fransa	86,9	89,4	-
2.	İspanya	81,9	82,8	83,5
3.	ABD	77,2	79,7	79,3
4.	Çin	60,7	62,9	65,7
5.	İtalya	58,3	61,6	64,5
6.	Türkiye	37,6	45,8	51,2
7.	Meksika	39,3	41,3	45,0
8.	Tayland	35,6	38,2	39,9
9.	Almanya	37,5	38,9	39,6
10.	İngiltere	39,5	38,7	39,4

Kaynak: UNWTO World Tourism Organization. (2021).

Tablo 2’de Dünya Turizm Örgütü’nün yayınladığı en son verilere göre dünyadaki ülkelerin turist sayısındaki sıralamalarına yer verilmiştir. Sıralamada Fransa birinci, Türkiye ise altıncı sırada yer almaktadır. Türkiye’de yıllara göre gelen turist sayısında ciddi bir artışın olduğu görülmektedir.

Yabancıların ve yurt dışında yaşayan vatandaşların Türkiye’de yaptıkları harcamaların toplamı Türkiye’deki turizm gelirleri olarak ifade edilmektedir (gayrimenkul harcamaları, konut bakım-onarım giderleri, dayanıklı tüketim malları vb. dışında). Turizm geliri, Türkiye’de konaklama, yeme-içme, ulaşım, sağlık, kültür, eğitim, spor, Türk firmaları ile uluslararası ulaşım, hediyelik eşya, marina hizmet harcamaları, vb. harcamaları kapsamaktadır (TradingEconomics, 2023). Türkiye ekonomisinde önemli bir gelir kaynağı olan turizm, ekonomik büyümeye katkı sağlayan önemli bir sektördür. Bu bağlamda aşağıdaki tablolarda Türkiye’deki turizm istatistiklerine yer verilmektedir.

Tablo 3. Türkiye’de Geçmiş Yıllarda Gelen ve Giden Turist Sayıları

Yıllar	Gelen Turist Sayısı	Giden Vatandaş Sayısı
1950	28.625	-
1951	31.377	-
1952	38.837	-
1953	91.114	80.134
1954	111.619	50.431
1955	107.348	34.043
1956	157.680	41.976
1957	159.148	44.368
1958	153.476	42.947
1959	165.803	49.357
1960	124.228	28.211
1961	144.356	34.794

Kaynak: Girgin 2019.

Türkiye’de turizm sektörünün gelişiminin daha net görülebilmesi amacıyla Tablo 3’te 1950-1961 yılları arasında Türkiye’ye gelen ve Türkiye’den giden turist sayılarına yer verilmiştir. Tablo

incelendiğinde 1958 ve 1960 yılları haricinde Türkiye'ye gelen turist sayılarında sürekli artışlar olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan giden vatandaş sayısı gözlemlendiğinde yıllar itibariyle artış ve azalışların olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye İçin Turizm İstatistikleri (2004-2022)

Yıllar	TOPLAM				
	Gelen Ziyaretçi Sayısı	Çıkan Ziyaretçi Sayısı	Turizm Geliri (1000 \$)	Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gideri (1000 \$)
2004	20.753.734	20.262.640	17.076.607	843	2.954.459
2005	25.045.142	24.124.501	20.322.111	842	3.394.601
2006	23.924.023	23.148.669	18.593.951	803	3.270.948
2007	27.239.630	27.214.988	20.942.500	770	4.043.283
2008	31.137.774	30.979.979	25.415.067	820	4.266.197
2009	31.759.816	32.006.149	25.064.482	783	5.090.440
2010	32.997.308	33.027.943	24.930.997	755	5.874.520
2011	36.769.039	36.151.328	28.115.692	778	5.531.486
2012	37.715.225	36.463.921	29.689.249	814	4.593.389
2013	39.860.771	39.226.226	33.073.502	843	5.253.565
2014	41.627.246	41.415.070	35.137.949	848	5.470.481
2015	41.114.069	41.617.530	32.492.212	781	5.698.423
2016	30.906.680	31.365.330	22.839.468	728	5.049.793
2017	37.969.824	38.620.346	27.044.542	700	5.137.244
2018	46.112.592	45.628.673	30.545.924	669	4.896.310
2019	51.747.199	51.860.042	38.930.474	751	4.403.670
2020	15.971.201	15.826.266	14.817.273	936	1.104.545
2021	30.038.961	29.357.463	30.173.587	1 028	1.851.922
2022	51.387.513	51.369.026	46.284.907	901	4.276.533

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu.

Tablo 4'te ise Türkiye için 2004-2022 dönemine ait turizm istatistiklerine yer verilmektedir. Tablo 3 ve Tablo 4 birlikte ele alındığında yıllar itibariyle ülkeye giren ve ülkeden çıkan turist sayılarında çok ciddi artışlar olduğu, ülkeye giren turist sayısının 1950'den 2022 yılına kadar yaklaşık 1795 katına çıktığı, ülkeden çıkan turist sayısının ise 1953'ten 2022 yılına kadar yaklaşık 641 katına çıktığı görülmektedir. Turizm gelirlerinde, ortalama harcama ve turizm giderlerinde artış ve azalışlar olmakla beraber son üç yılda turizm gelirlerinin arttığı gözlemlenmektedir. Öte yandan Dünya Turizm Örgütü Ocak 2021 Barometresi verilerine göre Türkiye, gelen turist sayısı sıralamasında 6. ve turizm gelirleri sıralamasında 14. sırada bulunmaktadır (UNWTO World Tourism Organization, 2021).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Turizm gelirleri, AG ve GOÜ için önemli bir gelir kaynağı olduğundan dünya ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir. Bundan dolayı literatürde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme ve diğer makroekonomik değişkenlerle ilişkisini analiz eden birçok teorik ve uygulamalı araştırma yapılmıştır. Türkiye için turizm gelirlerinin ve ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini araştıran çalışmalardan bir kısmında turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Uysal, Erdoğan ve Mucuk, 2004; Çoban ve Özcan, 2013; Özcan, 2015; Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor, 2016; Altınar, 2019; Işık Maden, Bulgan ve Yıldırım, 2019; Dereli ve Akiş, 2019; Pata, 2020; Demir ve Bahar, 2021; Turgut, Uçan ve Başaran, 2021; Ayas ve Sarı Çallı, 2022; Özkurt ve Bilgir, 2022). Bazı çalışmalarda ekonomik büyümenin turizm gelirlerini etkilediği, ancak turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi etkilemediği görülmüştür (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008; Balıkçoğlu ve Oktay, 2015). Bazı çalışmalarda aralarında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Yamak, Tanrıöver ve Güneysu, 2012; Kızılkaya, 2018). Bazı çalışmalarda karşılıklı

nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bozkurt ve Topçuoğlu, 2013; Çoban ve Özcan, 2013). Uluslararası alanda yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda turizmin ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002; Bahar ve Bozkurt, 2010; Arslantürk, Balcılar ve Özdemir, 2011; Gövdeli ve Direkçi, 2017; Şahin, 2017; Köse ve Meral, 2021; Naseem, 2021). Bazı çalışmalarda karşılıklı nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dritsakis, 2004; Kim, Chen ve Jang, 2006; Tuğcu, 2014; Seghir, Mostefa, Abbas ve Zakarya, 2015; Dücan, Şit ve Şentürk, 2016; Wijesekara vd., 2022). Oh tarafından 2005 yılında Kore üzerine yapılan çalışmada ise ekonomik büyümenin turizm gelirlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılan çeşitli uygulamalı çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Türkiye için turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini araştıran çalışmalardan Bazı çalışmalarda turizm gelirlerindeki değişmelerin cari işlemler dengesini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Uğuz, 2014; Cinel ve Yolcu, 2021). Bazı çalışmalarda turizm gelirlerinin cari işlemler dengesini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Cihangir, Erkan ve Harbalıoğlu, 2014; Çelik Uğuz, 2014; Şit, 2016; Beyaz ve Karabacak, 2018; Sancar Özkök ve Akbaş, 2019; Telatar, 2020; Uslu, 2020; Tıraş, 2022). Diğer bazı çalışmalarda ise turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasında karşılıklı bir nedensellik olduğu bulunmuştur (Kara, Çömlekçi ve Kaya, 2012; Bozgeyik ve Eban, 2017; Yapar Saçık, Akar ve Gülmez, 2019). Uluslararası alanda yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda turizmin cari işlemler açığı üzerinde etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşırken (Lorde, Lowe ve Francis, 2010; Malik, Chaudhry, Sheikh ve Farooqi; 2010); bazı çalışmalarda ise turizmin cari dengeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Walterskirchen, 1998; Owino, 2014; Gidey, 2021).

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Aşağıdaki alt başlıklarda veri seti ve yöntemden bahsedilmektedir.

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada; turizm gelirlerindeki değişimin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyümeye etkisinin 2005-2021 dönemine ait verilerden hareketle ARDL analiz yöntemiyle araştırılması amaçlanmıştır.

Tablo 5. Değişkenler, Tanımı ve Veri Kaynağı

Değişken	Tanımı	Dönem	Kaynak
Turizm Geliri	Toplam Turizm gelirleri (1000\$)	2004-2021	Kültür ve Turizm Bakanlığı, Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu
Ekonomik Büyüme	Kişi başına GSYİH büyümesi (yıllık %)	2005-2021	Dünya Bankası
Cari İşlemler Dengesi	Cari işlemler dengesi (GSYİH'nın yüzdesi)	2005-2021	Dünya Bankası

Turizm gelirleri; yurt dışında ikamet eden ziyaretçilerden gelen gelir ile yurtiçinde ikamet eden vatandaşların yurtdışında yapmış olduğu harcamalar arasındaki fark olarak hesaplanmaktadır (TÜİK, 2022). Kişi başına düşen GSYİH, gayri safi yurtiçi hasıla değerinin yıl ortasındaki ülke nüfusuna bölümüdür. Cari işlemler dengesi ise, net birincil gelir, net ikincil gelir ve net mal ve hizmet ihracatının toplamından oluşmaktadır (Dünya Bankası, 2021).

Turizm gelirleri değişkeninin ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla aşağıdaki modeller tahmin edilmiştir.

$$EB_{it} = \beta_0 + \beta_{1it}CD_{it} + \beta_{2it}TG_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$CD_{it} = \beta_0 + \beta_{1it}EB_{it} + \beta_{2it}TG_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

EB_{it} : Ekonomik Büyüme

β_0 : Sabit Terim

β_1, β_2 : Bağımsız değişkenlere (X_1, X_2) ait katsayılar

TG_{it} : Turizm Gelirleri

CD_{it} : Cari İşlemler Dengesi

ε_{it} : Hata Terimleri

İlk modelde ekonomik büyüme bağımlı değişken olup turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi bağımsız değişkenler olarak yer almaktadır. İkinci modelde ise cari işlemler dengesi bağımlı değişken olup turizm gelirleri ve ekonomik büyüme bağımsız değişkenler olarak yer almaktadır.

4.2.Yöntem

Uygun bir zaman serisi modeli seçerken, durağanlık ve eşbütünlük testlerinin bulguları önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Pesaran ve Shin (1995) tarafından eş bütünlük için yakın zamanda geliştirilen otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır (Lawal vd., 2016: 6).

ARDL Sınır Testi yaklaşımı; analizde baz alınan değişkenlerin I(0) ya da I(1) olmasını dikkate almadan kullanılması, sınırsız hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model - UECM) uygulandığında Engle-Granger yönteminden daha iyi istatistiksel özelliklerinin olması ve küçük örneklem grubuna uygulanması gibi avantajlara sahiptir (Pamuk ve Bektaş, 2014: 82). Öte yandan hata düzeltme modeli, değişkenler arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiler ile ilgili bilgiler vermektedir. ARDL Sınır Testi aynı zamanda değişkenler arasında uzun vadeli ilişkiler olup olmadığını da dikkate almaktadır (Akel ve Gazel, 2014: 31).

Pesaran ve Shin (1998) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen En Küçük Kareler (LS) yöntemine dayalı ARDL analizi, değişkenler arasındaki dinamik (otoregresif) ilişkiyi araştırmak amacıyla uygulanmaktadır. Zaman serileri baz alınarak uygulanan regresyon analizinde, model bağımsız değişkenlerin mevcut değerlerinin yanı sıra gecikmeli değerleri de dahil ediyorsa bu model gecikmesi dağıtılmış model şeklinde ifade edilmektedir. Model, bağımsız değişkenler arasında bağımlı değişkenin bir ya da daha fazla gecikmeli değerini dahil ediyorsa, bu model basamaklı model olarak açıklanmaktadır. Bu iki model, sırasıyla (3) ve (4) denklemleriyle gösterilmektedir (Demir, 2021: 183).

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 X_{t-2} + \varepsilon_t \quad (3) \dots$$

$$Y_t = \alpha + \beta X_t + \gamma Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4) \dots$$

Dolayısıyla denklem (3) dağıtılmış gecikme modeline ve denklem (4) basamaklı modele atıfta bulunmaktadır. Bu çalışmada hem bağımsız değişkenlerin mevcut ve gecikmeli değerleri hem de bağımlı değişkenin mevcut ve gecikmeli değerleri modele dahil edildiğinden hem dağıtılmış gecikme modelinden hem de basamaklı modelden yararlanılmaktadır.

5. BULGULAR

Bu bölümde çalışmada uygulanan analizlerden elde edilen bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır. Turizm gelirlerine ait elde edilen veriler 1000\$ cinsindedir. Cari denge ve büyüme değişkenleri ise yüzdelik değerlerden oluşmaktadır. Veriler arası uyum sağlanması açısından turizm gelirleri verilerindeki yıllık % değişim hesaplanmış ve bu değerlerden yararlanılarak analizler yapılmıştır. Tablo 6'da turizm gelirlerindeki yıllık % değişim, cari denge ve ekonomik büyüme değişkenlerinin tanımlayıcı istatistik değerleri verilmiştir.

Tablo 6. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Gözlem Sayısı
Turizm Gelirleri	8,34	11,40	103,64	-61,94	32,60	17
Cari Denge	-4,22	-4,76	0,70	-8,87	2,15	17
Büyüme	3,85	3,75	10,51	-6,02	4,07	17

Tablo 6'da, değişkenlerin ortalama ve medyan değerlerine bakıldığında en yüksek değerlere turizm gelirlerindeki yıllık yüzde değişim değişkeninin, en düşük değerlere ise cari denge değişkeninin sahip olduğu görülmektedir. İncelenen dönemde turizm gelirlerindeki değişim %-62 ile %104 arasında değişirken, ortalama değişim oranı %8 olmuştur. Cari denge değişkeninin değeri %-9 ile %0,7 arasında değişirken, ortalama %-4 değerini almıştır. Bu dönemde büyüme değişkeninin değeri %-6 ile %11 arasında değişirken, ortalama büyüme değeri %4 olmuştur.

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ile ilgili bilgi elde edilmesi amacıyla Tablo 7'de korelasyon matrisi sunulmuştur.

Tablo 7. Korelasyon Matrisi

	Turizm Gelirleri	Cari Denge	Büyüme
Turizm Gelirleri	1,00		
Cari Denge	0,27	1,00	
Büyüme	0,43	-0,46	1,00

Tablo 7'de, korelasyon matrisi incelendiğinde, turizm gelirlerinin hem cari denge ile hem de büyüme ile pozitif bir korelasyona sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmada ARDL sınır testi uygulandığından öncelikle değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi amacıyla Augmented-Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 8. Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF		PP	
	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark
Turizm Gelirleri	-3,95**	-6,16*	-13,83*	-17,65*
Cari Denge	-3,79**	-4,63**	-3,84**	-11,88*
Büyüme	-2,99	-2,73	-2,85	-6,02*

Not: * %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 8'de ADF ve PP birim kök analizlerinin sonuçları görülmektedir. Çalışmada uygulanan birim kök testleri sabit ve trend içermektedir. Turizm gelirleri ve cari denge değişkenlerine düzeyde uygulanan birim kök analizlerinin sonuçlarına göre, değişkenlerin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Büyüme değişkenine düzeyde uygulanan birim kök testlerinin sonuçlarına göre ise değişkenin düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Ancak birinci farkı alındığında Philips-Perron birim kök testine göre durağan hale geldiği anlaşılmaktadır. Sonuçta her üç değişken de birinci farkları

alındığında durağan hale geldiğinden, ARDL sınır testi yaklaşımının ön koşulu olan en az birinci dereceden durağan olma koşulu sağlanmış olmaktadır.

Modellerde otokorelasyon, değişen varyans ve spesifikasyon sorunlarının olup olmadığının anlaşılması amacıyla modellere sırasıyla Breusch-Godfrey (BG), Breusch-Pagan-Godfrey (BPG) ve Ramsey RESET testleri uygulanmıştır.

Tablo 9. Otokorelasyon ve Heteroskedastisite Testi Sonuçları

	(büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))	(cari denge =f (turizm gelirleri, büyüme))
BG F-stat	6,473 (0,238)	0,428 (0,666)
BPG F-stat	0,168 (0,982)	0,674 (0,653)
Ramsey RESET	9,554 (0,199)	0,154 (0,704)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 9’da test sonuçları incelendiğinde olasılık değerlerinin 0,05’ten büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu modellerde otokorelasyon, heteroskedastisite (değişen varyans) veya spesifikasyon sorunları olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın ilk modeli olan Türkiye’de turizm gelirleri ve cari denge değişkenlerindeki değişikliklerin ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının araştırılması için ARDL modeli tahmin edilmiştir. ARDL modeli tahmin edilirken gecikme uzunluğu Akaike kriterine göre belirlenmiştir. Akaike kriterine göre belirlenen model ARDL (3, 2, 3) modelidir. Modelin tahmin sonuçları tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 10. ARDL Tahmin Sonuçları (büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
BÜYÜME (-1)	0,003	0,016
BÜYÜME (-2)	-1,047**	-5,792
BÜYÜME (-3)	-0,534**	-4,265
CARİ DENGE	-0,471	-1,535
CARİ DENGE (-1)	0,368	0,906
CARİ DENGE (-2)	-3,033**	-6,091
TURİZM GELİRLERİ	0,083**	5,067
TURİZM GELİRLERİ (-1)	-0,063	-2,881
TURİZM GELİRLERİ (-2)	-0,024	-0,972
TURİZM GELİRLERİ (-3)	0,179***	2,296
C	-15,419**	-5,259
TREND	0,996**	6,175

Not: ** %5; *** %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 10 incelendiğinde cari dengedeki değişikliklerin büyüme üzerinde kısa vadede istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülüyor. Cari denge değişkeninin gecikmeli değerlerine bakıldığında ise cari dengedeki değişimin iki yıl gecikme ile büyümeyi etkilediği görülmektedir. Turizm gelirlerinin ise büyüme üzerinde hem kısa vadede hem de üç yıl gecikme ile anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmanın ikinci modeli olan Türkiye’de turizm gelirleri ve büyüme değişkenlerindeki değişikliklerin cari denge üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının araştırılması için de farklı bir ARDL modeli tahmin edilmiştir. Bu modelde de gecikme uzunluğu Akaike kriterine göre belirlenmiştir. Akaike kriterine göre belirlenen model ARDL (1, 0, 1) modelidir. Modelin tahmin sonuçları tablo 11’de sunulmaktadır.

Tablo 11. ARDL Tahmin Sonuçları (cari denge =f (turizm gelirleri, büyüme))

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
CARİ DENGE (-1)	0,300***	1,968
TURİZM GELİRLERİ	-0,037*	-4,073
BÜYÜME	0,040	0,522
BÜYÜME (-1)	-0,347*	-4,757
C	-2,688**	-2,323
TREND	0,109	1,729

Not: * %1; ** %5; *** %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 11 incelendiğinde turizm gelirlerindeki değişikliklerin cari denge üzerinde kısa vadede istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik büyümenin ise bir yıl gecikme ile cari dengeyi etkilediği görülmektedir.

Turizm gelirleri ve cari denge ile büyüme arasında eşbütünleşme ilişkilerinin tüm test dönemi boyunca sürdürülüp sürdürülmediğinin araştırılması amacıyla sınır testi yapılmıştır.

Tablo 12.Eşbütünleşme için Sınır Testi Sonuçları

k=2	F istatistiği	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)	Anlamlılık seviyeleri
(büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))	21,854	7,977	9,413	%1
(cari denge =f (turizm gelirleri, büyüme))	28,196	5,550	6,747	%5
		4,577	5,600	%10

Tablo 12 incelendiğinde hesaplanan F istatistik değerlerinin üst sınırdan daha büyük bir değer aldığı görülmektedir. Buna dayanarak cari denge, turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 13. ARDL Uzun Dönem Katsayıları

(büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))	Katsayı	t-istatistiği
Cari Denge	-1,217**	-8,499
Turizm Gelirleri	0,068	2,780
(cari denge =f (turizm gelirleri, büyüme))	Katsayı	t-istatistiği
Büyüme	-0,439**	-2,290
Turizm Gelirleri	-0,054**	-2,773

Not: ** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 13'te turizm gelirleri ve cari dengenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelendiğinde turizm gelirleri değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamsız çıkarken, cari denge değişkeninin katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Buna göre ekonomik büyüme üzerinde cari dengenin uzun vadeli etkiye sahip olduğu ancak turizm gelirlerinin uzun vadeli etkiye sahip olmadığı söylenebilir. Turizm gelirleri ve ekonomik büyümenin cari denge üzerindeki etkisi incelendiğinde ise hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin katsayıları %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Buna göre hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin cari denge üzerinde uzun vadeli etkilere sahip oldukları söylenebilir.

Çalışmada bir sonraki aşamada ARDL hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Tablo 14 ve 15'te ARDL hata düzeltme modelinden elde edilen sonuçlar görülmektedir.

Tablo 14. ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
C	-15,419*	-10,373
Trend	0,996*	9,796
D (BÜYÜME (-1))	1,580**	9,383

D (BÜYÜME (-2))	0,534**	8,556
D (CARİ DENGE)	-0,471***	-3,055
D (CARİ DENGE (-1))	3,033**	9,280
D(TURİZM GELİRİ)	0,083*	10,853
D(TURİZM GELİRİ (-1))	-0,155**	-8,652
D(TURİZM GELİRİ (-2))	-0,179**	-6,592
CointEq(-1)*	-2,577*	-11,451

Not: * %1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 15. ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (cari denge = f(turizm gelirleri, büyüme))

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
C	-2,688*	-4,668
trend	0,109***	1,994
D (BÜYÜME)	0,040	0,846
CointEq(-1)*	-0,700*	-10,075

Not: * %1 ve *** %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 14 ve 15'te hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, hata düzeltme terimlerinin negatif değerler aldığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu da değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin olduğunu kanıtlamaktadır.

Çalışmada son olarak değişkenler arasındaki nedenselliğin araştırılması için Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 16. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Ki-kare dağılımı	Sonuç
Cari Denge → Büyüme	6,522	0,011	Cari dengeden büyüme doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Turizm Gelirleri → Büyüme	22,013	0,000	Turizm gelirlerinden büyüme doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Büyüme → Cari Denge	28,312	0,000	Ekonomik büyümeden cari dengeye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Turizm Gelirleri → Cari Denge	9,033	0,003	Turizm gelirlerinden cari dengeye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 16'da Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçları incelendiğinde hem cari dengenin hem de turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Diğer taraftan hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin de cari dengenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

6. SONUÇ

Dünyadaki gelişmelerden oldukça etkilenen bir sektör olan turizm sektörü, günümüzde giderek önemi daha çok artan bir ekonomik faaliyet alanı olmak durumundadır. Çeşitli salgın hastalıklar, terör olayları, doğal afetler, ekonomik buhranlar turizm sektörünü önemli ölçüde etkilemektedir. Ülkeye turist girişi, ekonomik büyümeye ve cari dengenin iyileşmesine katkıda bulunduğu ve özellikle gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler turist çekme çabası içerisinde girmektedirler. Burada anlatılan önemine binaen bu çalışmada Türkiye'de turizm gelirlerinin cari denge ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, turizm konusunda ulaşılabilen verilerden hareketle yorumlanmış ve uygulamalı olarak analiz edilmiştir.

Literatürde turizm gelirlerinin cari denge ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmaların bir kısmında turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği, bir kısmında ise turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise dönemsel bazda analiz yapılmış ve kısa dönemde

turizmin ekonomik büyümeyi etkilediği, uzun dönemde ise etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, literatürde yer alan çalışmalarda elde edilen farklılığı açıklar niteliktedir. Bu çalışmada her ne kadar turizmin ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede etkili olmadığı sonucuna varılsa da aynı zamanda turizmin cari dengeyi hem kısa hem uzun dönemde olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Literatürle tamamen tutarlı olan bu sonuca göre, Türkiye ekonomisinin en önemli makroekonomik sorunlarından biri olan cari işlemler açığı sorununun giderilebilmesi açısından turizm sektörüne gereken önem verilmelidir. Literatürde nedensellik analizine başvuran çalışmalarda da genellikle karşılıklı nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada yapılan nedensellik analizinin sonuçlarının da literatürle tutarlı olduğu görülmüştür.

Yapılan tüm analizlerden elde edilen bulgular derlenecek olursa turizm gelirlerinin önemli ekonomik hedeflerden olan cari denge ve ekonomik büyüme için belirleyici bir unsur olduğu söylenebilir. Turizm sektörü aynı zamanda Türkiye için önemli bir döviz girdisi kaynağıdır. Ancak Türkiye’de turist sayısının yıllar itibarıyla ciddi oranlarda artış göstermesine rağmen turizm gelirleri sıralamasında Türkiye’nin henüz çok gerilerde yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla hem cari denge ve ekonomik büyüme hedeflerine ulaşılabilmesi hem de döviz girdisinin artırılabilmesi amacıyla, turizm sektörünün geliştirilmesi yönünde çeşitli çalışmalar yapılması ve ülkeye turist gelişinin özendirilmesi gerekmektedir.

Etik Beyan

“Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). Döviz Kurları ile BİST Sanayi Endeksi Arasındaki Eş bütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 23-41.
- Alhowsaish, A. K. (2016). Is Tourism Development a Sustainable Economic Growth Strategy in the Long Run? Evidence From GCC Countries. *Sustainability*, 8(7), 1-10.
- Altınar, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Arslantürk, Y., Balçılar, M. ve Özdemir, Z. A. (2011). Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy. *Economic Modelling*, 28(1-2), 664-671.

Aydın, F.F. & Levent, C. (2023). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 584-600.

- Ayas, I. ve SarıÇallı, D. (2022). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Sınır Testi ve Zamanla Değişen ARDL Teknikleri ile Ekonometrik Bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 345-361.
- Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balaguer, J. ve Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Balıkçioğlu, E. ve Oktay, K. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(25), 113-125.
- Beyaz, Z. ve Karabacak, G. (2018). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi. *International European Journal of Managerial Research*, 2(2), 56-75.
- Bozgeyik, Y. ve Eban, F. (2017). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: 2000-2015 Dönemine İlişkin Ampirik Çalışma. *The Journal of Social Science*, 11, 966-978.
- Bozkurt, E. ve Topçuoğlu, Ö. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4(7), 91-105.
- Cihangir, M., Erkan, B. ve Harbalıoğlu, M. (2014). The Effect on Current Account of Net Tourism Revenues in Turkey. *European Scientific Journal*, (13), 47-65.
- Cinel, E. A. ve Yolcu, U. (2021). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesine Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinde Yapay Sınır Ağları ile Öngörü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 247-264.
- Çelik Uğuz, S. (2014). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(1), 18-22.
- Çoban, O. ve Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Demir, E. ve Bahar, O. (2021). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Analiz. *International Journal Of Social Sciences And Education Research*, 7(2), 162-172.
- Demir, Y. (2021). Analyzing The Effect of Employment in The Agricultural and Industrial Sectors on Economic Growth with The ARDL Bounds Test. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 11(1), 178-192. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5136851>.
- Dereli, D. D. ve Akiş, E. (2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 467-478.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism As a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis. *Tourism Economics*, 10(3), 305-316.
- Dücan, E., Şit, M. ve Şentürk, M. (2016). Ekonomik Büyümeye Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.

Aydın, F.F. & Levent, C. (2023). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 584-600.

- Gidey, K. (2021). The Effect of Tourism on Current Account Balance in Ethiopia. *Journal of African Development Studies*, 8(2), 5-20.
- Girgin, E. (2019). *Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi)*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Govdeli, T. ve Baskonus Direkci, T. (2017). The Relationship Between Tourism and Economic Growth: OECD Countries. *International Journal of Academic Research in Economic and Management Sciences*, 6(4), 104-113.
- Işık Maden, S., Bulgan, G. ve Yıldırım, S. (2019). The Effect of Tourism Sector on Economic Growth: An Empirical Study on Turkey. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14(55), 215-225.
- Kızılgöl, A. Ö. ve Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. ve Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 203-215. DOI: 10.18657/yecbu.71790.
- Kızılkaya, O. (2018). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisinin Bootstrap Nedensellik Testi ile İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 218-227.
- Kim, H. J., Chen, M. H. ve Jang, S. C. S. (2006). Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan. *Tourism Management*, 27(5), 925-933.
- Köse, Z. ve Meral, G. T. (2021). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçili Ülkeler Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 429-444. DOI: 10.11616/asbi.1022549.
- Lawal, A. I., Nwanji, T. I., Asaleye, A. ve Ahmed, V. (2016). Economic Growth, Financial Development and Trade Openness in Nigeria: An Application of the ARDL Bound Testing Approach. *Cogent Economics & Finance*, 4(1), 1-15.
- Lorde, T., Lowe, S.R ve Francis, B. (2010). Do Tourism Receipts Contribute to The Sustainability of Current Account Deficits on Barbados? *Working Paper, Central Bank of Barbados*, 1-36.
- Malik, S., Chaudhry, I. S., Sheikh, M. R., Farooqi, F. S. (2010). Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 22, 21-31.
- Naseem, S. (2021). The Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Saudi Arabia. *Economies*, 9(3), 1-12.
- Oğuz, K., Çömlekçi, İ. ve Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makroekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992–2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 75-100.
- Oh, C.O. (2005). The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy. *Tourism Management*, 26(1), 39-44.
- Owino, O. (2014). Tourism and The Current Account Position in Kenya. A Research Paper Submitted to The University of Nairobi, School of Economics. Partial Fulfilment of The Requirements for The Award of Masters of Arts Degree in Economic Policy Management.

Aydın, F.F. & Levent, C. (2023). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 584-600.

- Özcan, C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (46), 177-199.
- Özkurt, İ. C. ve Bilgir, B. (2022). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 277-303.
- Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.
- Pata, U. K. (2020). Turizm, Finansal Gelişme, Ticari Açıklık ve Sermaye Stokunun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 151-167.
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.
- Rasool, H., Maqbool, S. ve Tarique, M. (2021). The Relationship Between Tourism And Economic Growth Among BRICS Countries: A Panel Cointegration Analysis. *Future Business Journal*, 7(1), 1-11.
- Sancar Özkök, C. ve Akbaş, Y. E. (2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkinin Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019 Ek Sayı, 45-58.
- Seghie, G. M., Mostefa, B., Abbes, S. M. ve Zakarya, G. Y. (2015). Tourism Spending-Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.
- Şahin, D. (2017). Akdeniz Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 7(14), 115-124.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A., Koşaroğlu, Ş. M. (2018). Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin OECD Üyesi Olan Akdeniz Ülkeleri İçin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1123-1135.
- Şit, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi: 1980-2015 Dönemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 57-67.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). “Turizm İstatistikleri”, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizmistatistikleri.html>, (13.02.2023).
- Telatar, O. M. (2020). *The Role of Tourism Revenues on Financing the Current Account Deficits: An Empirical Analysis on Turkish Economy*. Economic and Social Development: 59. Scientific Conference on Economic and Social Development, Book of Proceedings, Germany.
- The World Bank. (2023). “Current Account Balance Data”, <https://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.CD>, (13.02.2023).
- Theng, S., Qiong, X. ve Tatar, C. (2015). Mass Tourism vs Alternative Tourism? Challenges and New Positionings. *Études Caribéennes*, 31-32.

Aydın, F.F. & Levent, C. (2023). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 584-600.

- Tıraş, H. H. (2022). Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Değişkenler Üzerinden Değerlendirilmesi. *Turizm Ekonomisi, Yönetimi ve Politika Araştırmaları*, 2(2), 66-78.
- Trading Economics. (2023). "Turkey Tourism Revenues", <https://tradingeconomics.com/turkey/tourism-revenues>, (13.02.2023).
- Tuğcu, C. T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for The Case of The Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212.
- Turgut, E., Uçan, O. ve Başaran, N. (2021). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 144-159.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2023). "Milliyetlere Göre Ziyaretçi Sayısı", <https://evds2.tcmb.gov.tr>, (13.02.2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). "Turizm İstatistikleri", <https://data.tuik.gov.tr>, (13.02.2023).
- Uğuz, S. Ç. (2014). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(1), 18-22.
- UNWTO World Tourism Organization. (2021). "UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2021", <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2021.19.1.1>, (13.02.2023).
- Uslu, H. (2020). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 12(1), 38-67.
- Uysal, D., Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004). Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 162-170.
- Walterskirchen, E. (1998). Reasons for Austria's Current Account Deficit. *Austrian Economic Quarterly*, 1, 19-24.
- Wijesekara, C., Tittagalla, C., Jayathilaka, A., Ilukpotha, U., Jayathilaka, R. ve Jayasinghe, P. (2022). Tourism and Economic Growth: A Global Study on Granger Causality and Wavelet Coherence. *PlosOne*, 17(9), E0274386.
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012). Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Yapar Saçık, S., Akar, G. ve Gülmez, Z. (2019). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 303-316.

Genişletilmiş Öz

Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama

Turizm sektörü, her geçen gün daha fazla bireyin uluslararası alanda seyahat etmesiyle birlikte küresel ekonominin öncü sektörlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olan turizm gelirleri cari işlemler dengesinin sağlanmasında da önemli bir role sahiptir. Bu önemine binaen bu çalışmada turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla bu çalışmada öncelikle Türkiye'nin 2005-2021 dönemi, turizm gelirleri, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme verilerinden yararlanılarak ARDL analizi uygulanmıştır.

ARDL analizinden elde edilen sonuçlara göre; cari dengedeki değişikliklerin ekonomik büyüme üzerinde kısa vadede istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Cari denge değişkeninin gecikmeli

değerlerine bakıldığında cari dengedeki değişimin iki yıl gecikme ile ekonomik büyümeyi etkilediği görülmektedir. Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde hem kısa vadede hem de üç yıl gecikme ile anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Turizm gelirlerindeki değişikliklerin cari denge üzerindeki etkileri incelendiğinde, kısa vadede istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik büyümenin ise bir yıl gecikme ile cari dengeyi etkilediği görülmektedir.

İkinci aşamada, turizm gelirleri ve cari denge ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkilerinin tüm test dönemi boyunca sürdürülüp sürdürülmediğinin araştırılması amacıyla sınır testi yapılmıştır. Sınır testi sonuçlarına göre, cari denge, turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü aşamada ARDL uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, ekonomik büyüme üzerinde cari dengenin uzun vadeli etkiye sahip olduğu ancak turizm gelirlerinin uzun vadeli etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Cari denge üzerinde ise hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin uzun vadeli etkilere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Dördüncü aşamada ARDL hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata düzeltme modeli sonuçları da değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkiyi kanıtlar niteliktedir.

Son aşamada Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları incelendiğinde hem cari dengenin hem de turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu; diğer taraftan hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin de cari dengenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde turizm gelirlerinin cari denge ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmaların bir kısmında turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği, bir kısmında ise turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise dönemselsel bazda analiz yapılmış ve kısa dönemde turizmin ekonomik büyümeyi etkilediği, uzun dönemde ise etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, literatürde yer alan çalışmalarda elde edilen farklılıkların açıklar niteliktedir. Bu çalışmada her ne kadar turizmin ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede etkili olmadığı sonucuna varılsa da aynı zamanda turizmin cari dengeyi hem kısa hem uzun dönemde olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Literatürle tamamen tutarlı olan bu sonuca göre, Türkiye ekonomisinin en önemli makroekonomik sorunlarından biri olan cari işlemler açığı sorununun giderilebilmesi açısından turizm sektörüne gereken önem verilmelidir. Literatürde nedensellik analizine başvuran çalışmalarda da genellikle karşılıklı nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada yapılan nedensellik analizinin sonuçlarının da literatürle tutarlı olduğu görülmüştür.

Yapılan tüm analizlerden elde edilen bulgular derlenecek olursa turizm gelirlerinin önemli ekonomik hedeflerden olan cari denge ve ekonomik büyüme için belirleyici bir unsur olduğu söylenebilir. Turizm sektörü aynı zamanda Türkiye için önemli bir döviz girdisi kaynağıdır. Ancak Türkiye’de turist sayısının yıllar itibarıyla ciddi oranlarda artış göstermesine rağmen turizm gelirleri sıralamasında Türkiye’nin henüz çok gerilerde yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla hem cari denge ve ekonomik büyüme hedeflerine ulaşılabilmesi hem de döviz girdisinin artırılabilmesi amacıyla, turizm sektörünün geliştirilmesi yönünde çeşitli çalışmalar yapılması ve ülkeye turist gelişinin özendirilmesi gerekmektedir. Bu da pazarlama kampanyaları, altyapının geliştirilmesi, vize kolaylığı, turizm ürünlerinin ve destinasyonlarının çeşitlendirilmesi gibi turizmi teşvik etmek için hedeflenen politika ve stratejilerin uygulanmasını gerektirir. Ayrıca turizm hizmetlerinin kalitesine yatırım yapmak, ziyaretçi memnuniyetini sağlamak ve genel turizm deneyimini geliştirmek, tekrarlanan ziyaretlere ve olumlu söylemlerle tanıtıma katkıda bulunabilir ve böylece turizm gelirlerinde sürekli artışa imkân sağlayabilir.

Extended Abstract

The Effect of Tourism Revenues on Current Account and Economic Growth: An Econometric Application on Turkey

The tourism sector has become one of the leading sectors of the global economy, with more and more individuals traveling internationally. Tourism revenues, which are an important source of income especially for underdeveloped and developing countries, have an important role in ensuring the current account balance. Due to this importance, in this study, it is aimed to investigate the effect of tourism revenues on the current account balance and economic growth. For this purpose, in this study, in the first stage, ARDL analysis was applied by using Turkey's 2005-2021 period, tourism revenues, current account balance, and economic growth data.

According to the results obtained from ARDL analysis, the changes in the current account balance do not have a statistically significant effect on economic growth in the short run. Looking at the lagged values of the

current account balance variable, it is seen that the change in the current account balance affects economic growth with a lag of two years. It is seen that tourism revenues have a significant effect on economic growth both in the short term and with a three-year delay. When the effects of changes in tourism revenues on the current account balance are examined, it is understood that there is a statistically significant effect in the short run. It is seen that economic growth affects the current account balance with a one-year lag.

In the second stage, a boundary test was conducted to investigate whether the cointegration relations between tourism revenues, current account balance, and economic growth were maintained throughout the entire test period. According to the results of the boundary test, it is concluded that there is a long-term relationship between the current account balance, tourism revenues, and economic growth.

In the third stage, ARDL long-term coefficient estimation was made. According to the estimation results obtained, it has been determined that the current account balance has a long-term effect on economic growth, but tourism revenues do not have a long-term effect. It has been determined that both economic growth and tourism revenues have long-term effects on the current account balance.

In the fourth stage, the ARDL error correction model was applied. Error correction model results also prove the long-term relationship between variables.

In the last stage, the Toda-Yamamoto causality test was applied. When the Toda Yamamoto causality test results are examined, it is seen that both current account balance and tourism revenues are the cause of economic growth; on the other hand, it has been concluded that both economic growth and tourism revenues are the cause of the current account balance.

In the literature, it has been concluded that tourism revenues have a positive effect on economic growth in some of the studies conducted to examine the effect of tourism revenues on the current account balance and economic growth, and in some, tourism revenues have no effect on economic growth. In this study, analysis was made on a periodic basis, and it was concluded that tourism affects economic growth in the short term, but not in the long term. This result explains the difference in studies in the literature. In this study, although it is concluded that tourism is not effective on economic growth in the long run, it is also concluded that tourism has a positive effect on the current account balance both in the short and long term. According to this result, which is completely consistent with the literature, the tourism sector should be given due importance to eliminate the current account deficit problem, which is one of the most important macroeconomic problems of the Turkish economy. In the studies that applied causality analysis in the literature, the result of mutual causality was generally reached. The results of the causality analysis conducted in this study were also found to be consistent with the literature.

If the findings obtained from all analyses are compiled, it can be said that tourism revenues are a determining factor for the current account balance and economic growth, which are important economic targets. The tourism sector is also an important source of foreign currency inflows for Turkey. However, despite the significant increase in the number of tourists in Turkey over the years, it is known that Turkey is still far behind in terms of tourism revenues. Therefore, to achieve both the current account balance and economic growth targets and increase the foreign exchange inflow, various studies should be carried out to develop the tourism sector and encourage the arrival of tourists to the country. This requires the implementation of targeted policies and strategies to promote tourism, such as marketing campaigns, infrastructure development, visa facilitation, and diversification of tourism products and destinations. In addition, investing in the quality of tourism services, ensuring visitor satisfaction, and improving the overall tourism experience can contribute to repeated visits and positive publicity, thus enabling a sustained increase in tourism revenues.

Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi

Dilek ÇELİK*

Doğan Nadi LEBLEBİCİ**

Öz

Günümüzde örgüt kültürünü değişime zorlayan en önemli unsur dijital dönüşümdür. Sadece teknolojiye ibaret olmayan dijital dönüşüm örgütleri de değişmeye zorlamaktadır. Dijital dönüşümü başarılı biçimde yönetebilmek ve yönlendirebilmek örgüt kültürünün dijital dönüşüme uygun hale gelmesi ile mümkündür. Örgütlerin dijital dönüşüme ne kadar hazır oldukları onların dijital olgunluk düzeyleri ile alakalıdır. Dijital olgunluk, bir kuruluşun mali kaynakları, insan kaynakları, üretim teknolojisi, üretim yöntemleri, vb. ile topyekün olarak dijital vasıtalarla değer yaratma yeteneğinin gelişmesidir. Dijital olgunluk düzeyinin en önemli unsuru dijital kültüre sahip olmaktır. Dijital kültür, dijital teknolojilerin örgütlerde ve toplumda kullanımı ve benimsenmesi ile ortaya çıkan davranışları ve normları ifade etmektedir. Bu çalışmada dijital dönüşüm açısından belediyelerin ne kadar hazır oldukları, dijital kültürü nasıl geliştirebilecekleri tartışılmaktadır. Bu çerçevede belediyelerin dijital dönüşüme hazırlık seviyelerini, dijital olgunluk düzeylerini ölçebilecek modellerin hangi unsurları içermesi gerektiği, belediyeler açısından dijital dönüşüme uygun dijital kültürün nasıl olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belediyelerde Dijital Dönüşüm, Dijital Olgunluk, Dijital Kültür.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Effect of Digital Culture on the Development of Digital Maturity in Municipalities

Abstract

Today, the most important factor forcing organizational culture to change is digital transformation. Digital transformation, which is not just about technology, forces organizations to change. Successfully managing and directing digital transformation is possible if the organizational culture becomes suitable for digital transformation. How ready organizations are for digital transformation is related to their digital maturity level. Digital maturity is the development of organization's ability to create value through digital means such as financial resources, human resources, production technology, production methods, etc. The most important element of digital maturity level is to have a digital culture. Digital culture refers to the behaviors and norms that emerge with the use and adoption of digital technologies in organizations and society. In this study, it is discussed how ready municipalities are in terms of digital transformation and how they can develop digital culture. In this framework, it is focused on what elements should be included in the models that can measure the level of municipalities' readiness for digital transformation, their digital maturity, and how a digital culture suitable for digital transformation should be for municipalities.

Keywords: Digital Transformation in Municipalities, Digital Maturity, Digital Culture.

Article Type: Research Article

*Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, dilekcelik@sinak.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4181-8568

**Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nadi@hacettepe.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-7666-3623.

1. GİRİŞ

Toplumların tanımlayıcı unsurlarından bir tanesi sahip oldukları kültürdür. Kültür, üzerinde kesin mutabakat sağlanmış bir kavram olmamakla birlikte sosyal anlamda bir toplumu oluşturan bireylerin sosyal davranışlarını belirleyen kurumlar, bilgi, inançlar, normlar, gelenekler, hukuk ve alışkanlıkların oluşturduğu bir şemsiye kavramdır. Kültür toplumdan topluma değişir ve toplumları tanımlamada kullanılır. Örneğin; belirli bir toplumda sosyal bir davranışın nedenini anlatmaya çalışırken; “*Türk kültüründe, İngiliz kültüründe, Alman kültüründe*” gibi toplumu tanımlayan kültüre vurgu yapılır.

Kültür kelimesi etimolojik olarak Latince ekip biçmek anlamına gelen “cultura” kelimesine dayanmaktadır. Kültür kelimesi zaman içerisinde, büyük bir ihtimalle tarım toplumuna geçiş ile uygarlık yerleşik düzeni ifade ettiğinden, farklı bir anlam kazanarak uygarlık anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Uygarlık tanımından hareketle de kültür olgusu “... *insan tarafından oluşturulan bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, gelenek ve diğer yetenekleri ve alışkanlıkları içeren bir bileşimdir*” şeklinde tanımlanmıştır (Kroeber ve Kluckhohn, 1952: 43). Kültür hakkındaki literatür incelendiğinde kültürün geniş kapsamlı ve çok boyutlu bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır. Kültürün genel bir tanımını yapmak gerekirse, kültürün bir insan grubunun düşüncelerini, inançlarını, hissetme ve algılama biçimini, davranışlarını şekillendiren, gönüllü biçimde öğrenilen, yeniden üretilebilen ve değişebilen değerler ve uygulamalar bütünü ile insanın ürettiği her şey olduğu söylenebilir (Anbarlı, 2019). Kültür geçmişe ait, ortadan kalkmış bir olgu olabileceği gibi bugüne ait yaşayan bir olgu da olabilir (Williams, 1965). Kültür, dil aracılığıyla saklanan, aktarılabilen, üretilebilen ve öğrenilebilen bir olgudur (Güvenç, 2011). Diğer bir ifadeyle, kültür, sosyal bir varlık olan insan toplumlarının kuşaklar boyunca aktardıkları onları diğerlerinden ayıran özellikler bütünü, toplumların temel yapı taşıdır.

Sosyal yapılar olarak örgütlerin tanımlayıcı unsurlarından bir tanesi de örgüt kültürüdür. Tanımlanması zor da olsa (Schabracq, 2007: 7) genel olarak, bir örgütün çalışma biçimini o örgütün kuralları, yapısal özellikleri, fiziki kaynakları belirler. Ancak örgüt çalışanları arasındaki ilişkiyi, çalışanların bu ilişki içerisindeki davranış biçimlerini belirleyen yazılı olmayan bir kültür de örgütün çalışmasında, işlemlerinde, dışarıyla olan iletişimde son derece etkili olur. Örgüt kültürü bazı yazarlarca örgütün tüm unsurlarını bir arada tutan bir tutkal olarak da tanımlanmaktadır (Alvesson, 2002: 7; Freiling ve Fichtner, 2010).

Örgüt kültürü çoğu zaman yazılı veya resmi olarak tanımlanmış değildir. Zaman içerisinde ve çoğu kez bilinmeyen veya bilinçli olmayan bir süreçten geçerek oluşur. Dolayısıyla, örgüt kültürünün bilinçli olarak insan eliyle değiştirilmesi de çok zor, zaman alıcı, bazen de neredeyse imkansızdır (Neville ve Schneider, 2021). Bu nedenle örgütlerin yeniden yapılandırılması süreçlerinde örgüt kültürünü de yeni yapıya göre değiştirmeyi hedefleyen “örgüt geliştirme” faaliyetleri uzun süreler alabilmektedir (Coleman ve Olverson, 2014).

Günümüzde örgütleri değişime zorlayan en önemli unsur bütün toplumları, bireyleri, kurumları, kısaca toplumun kültürünü yeniden şekillendiren “*dijital dönüşümdür.*” Elektronik alanındaki bilinçli çabaların bir ürünü olan dijital dönüşüm giderek ivmesini artırmakta, ekonomiyi, siyaseti, toplumun sosyolojisini geri dönülemez biçimde değiştirmeye zorlamaktadır. İnsanlar elektronik pazarlama ile alış-veriş alışkanlıklarını; elektronik sosyal medya araçları ile siyaset yapma biçimlerini; elektronik iletişim, çevrim-içi çalışma gibi yaşamı kolaylaştıran uygulamalarla sosyal yaşamlarını değiştirmektedir. Bu noktada, dijital dönüşümün teknolojiden ibaret olmadığı, sosyal ve sosyolojik boyutları olan bir kavram olduğu vurgulanmalıdır. Çünkü, teknoloji tek başına var olan insan davranışlarını, tutumlarını, normlarını özünde ve kökten değiştirmez, sadece farklılaştırır veya geliştirir. Örneğin, insan iletişim

kurma davranışına sahiptir. Telefon, internet vb. teknolojiler iletişimi geliştirmiştir. İletişimi yoktan var etmemiştir. İnsan beğenme, beğenilme, fotoğraflarını başkalarına gösterme vb. gibi tutumlara sahiptir. Gelişmiş iletişim ortamında Facebook, Instagram, vb. araçlarla bu tutumlarını geliştirmektedir (Guy, 2019).

Aynı şekilde, örgütsel yaşamın yapı taşı olan örgütsel kültür de yapısal özellikler, fiziksel imkanlar, kurallar gibi çalışma biçimini farklılaştıran veya geliştiren birçok elektronik uygulama ile değişmektedir. Bu değişim birçok toplumda ve örgütte bilinçli bir çabanın sonucunda değil, elektronik uygulamaların yaşamsal şartları değiştirmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi *değişim* kaçınılmazdır ve yönetilemez. Bu şekilde ortaya çıkan bir toplumsal kültür değişiminin de yönetilemez olduğu söylenebilir. Örgütler de şartların zorlaması ile örgüt kültürünü derinden etkileyecek bilinçsizce bir değişim geçirebilirler. Ancak *dönüşüm* bilinçli bir çaba ile yönetilebilir bir değişime de yol açabilir. Toplumsal kültürün veya örgüt kültürünün öngörülemez değişimlere maruz kalması öngörülemez sorunlara yol açacaktır. Elektronik alanındaki gelişmelerin yol açtığı değişimi yönetmek, toplumsal kültürün veya örgüt kültürünün dijital dönüşüme hazırlıklı, dönüşümü yönetebilecek becerilerle donanmış bir kültür olması ile mümkün olabilir. Toplumların veya örgütlerin dijital dönüşüme ne kadar hazırlıklı oldukları ise onların “*dijital olgunluk düzeyleri*” ile alakalıdır. Dijital olgunluk düzeyinin en üst evresi “*dijital kültüre*” sahip olmaktır.

Bu çalışmada dijital dönüşüm açısından belediyelerin ne kadar hazır oldukları, dijital kültürü nasıl geliştirebilecekleri tartışılmaktadır. Bu çerçevede belediyelerin dijital dönüşüme hazırlık seviyelerini, dijital olgunluk düzeylerini ölçebilecek modellerin hangi unsurları içermesi gerektiği, belediyeler açısından dijital dönüşüme uygun dijital kültürün nasıl olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

2. DİJİTAL OLGUNLUKTA DİJİTAL KÜLTÜRÜN ÖNEMİ

Dijital olgunluk ve dijital kültür kavramları dijital dönüşüm ile yakından ilgili kavramlardır. Birçok kaynakta bu iki kavram dijital dönüşümün başarısıyla ilişkilendirilmektedir. *Dijital dönüşüm*, makro anlamda “kuruluşlarda ve onların ait oldukları ekosistemlerde işleyişin kurallarını değiştiren yeni aktörler, yapılar, uygulamalar, değerler ve inançlar ortaya çıkaran dijital yeniliklerin birleşik etkileri” olarak tanımlanmaktadır (Hinings vd., 2018, 53). Mikro anlamda ise, tanımlı üzerinde bir fikir birliği olmasa da *dijital dönüşüm*, paydaşların dijital ortam üzerinde bir ağ oluşturduğu, yeni teknolojilerin uygulandığı, veri oluşumu, veri değişimi ve veri analizi ile verilerin kullanılabilir bilgilere dönüştürüldüğü, kullanılabilir bilginin ise karar alma süreçlerine yardımcı olduğu bir ortam olarak görülebilir (Schallmo ve Williams, 2018). Bir başka mikro tanıma göre, *dijital dönüşüm*, “bir kuruluşun amaçlarına ulaşmak ve verimliliğini artırmak için iş süreçlerinde modern teknolojileri uygulaması ve kullanması” anlamına gelmektedir (Aslanova ve Kulichkina, 2020). Yine bir başka tanımda *dijital dönüşüm*, “bilgi teknolojilerinin kullanımı ile kuruluşların iş süreçlerinin ve organizasyon yapısının daha verimli, esnek ve çevik olmasını sağlayan süreçler bütünü” olarak verilmektedir (Warner ve Wäger, 1919). Bu yönleriyle dijital dönüşüm, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim ve değişimin bir yansıması olarak toplumsal yaşamda ve toplumsal yaşamın ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan kamu ve özel sektördeki kuruluşlar tarafından önemli bir araç niteliği kazanırken, önemli bir amaç haline de gelmektedir. Böylece, dijital dönüşüm, sadece iş dünyasında değil, kamu yönetiminde, insanların ve toplumun yaşamında temelde yeni yeteneklerin yaratılması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını içermektedir (Martin 2008, 130). Dijital dönüşümün başarısı için, tüm aktörlerin bir ağ oluşturması ve dijitalleşmenin yeni koşullarına uyarlanması gerekmektedir (Bondar vd., 2017: 33). Söz konusu uyarlanmanın başarısı önemli ölçüde aktörlerin dijital olgunluk düzeyine ve dijital olgunluk düzeyinin önemli bir bileşeni olarak dijital kültüre bağlı olacaktır. Dijital dönüşümde en

önemli kelime “dijital” değil “dönüşümdür”. Nihai amaç, sistem ve süreçler oluşturmaktan yetenekler oluşturmaya geçmek, inovasyonun norm olduğu ve çalışanların sürekli olarak öğrenme ve büyüme arayışında olduğu, en iyi yeni teknolojilerden ve tekniklerden en iyi şekilde yararlandığı bir kültür oluşturmaktır (Westerman vd., 2014). Dijital olgunluk kavramı, dijital dönüşüm ile yakından ilişkilidir. Dijital olgunluğun, kuruluşların ulaşmak istediği dijital dönüşümün son aşaması olduğunu söylenebilir (Chi ve Hong, 2023; Pardo, 2017). Yine de daha önce ifade edildiği üzere, dijital dönüşümün dinamik bir süreç olduğunu ve nihai bir aşaması olmayacağını ifade etmek gerekir. Dijital dönüşüm ile dijital olgunluk ve dijital kültür arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek için öncelikle dijital olgunluk ve dijital kültür kavramlarının biraz ayrıntılı olarak açıklanmasında fayda vardır.

2.1. Dijital Olgunluk

Olgunluk (maturity) kavramı bir şeyin veya yaşayan bir organizmanın nihai doğal büyümesini ve gelişimini tamamlaması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan, olgunluk, aynı zamanda yaşayan organizmanın fiziksel ve ruhsal tüm yeteneklerini kullanabileceği en üst seviyeye gelmesini de ifade etmektedir. Dijital olgunluk, tıpkı olgunluk kavramı gibi, bir kuruluşun dijital vasıtalarla değer yaratma yeteneğinin en üst sınırına gelmiş olması anlamında kullanılabilir. Ancak, fiziksel ve ruhsal kavramsallaştırma açısından bir şeyin veya bir canlının en üst olgunluk sınırı tahmini olarak tanımlanabilirken söz konusu “dijitalleşme” ve “dijital dönüşüm” olduğunda bir kuruluşun dijital yeteneklerin en üst düzeyde kullanabilmesinin son sınırına erişmesi anlamına gelebilecek bir “*dijital olgunluk*” sınırı öngörülemez veya tayin edilemez. Bu nedenle, literatürde dijital olgunluk hiçbir zaman “dijital yetenekler açısından bir kuruluşun ulaşabileceği en üst nokta olarak” tanımlanmamakta, dijital yeteneklerin unsurlarına değinilerek “*dijital olgunluk modelleri*” üzerinden “*ulaşılan seviye*” olarak tanımlanmaktadır. Bu tür tanımlara literatürden örnek vermek gerekirse, dijital olgunluk kurumsal operasyonların ve insan sermayesinin dijital süreçlere entegrasyonu veya tersi biçimde dijital süreçlerin kurumsal operasyonlara ya da insan sermayesine entegrasyonu şeklinde tanımlanmaktadır (Westermanvd, 2014). Bir başka tanımda, dijital olgunluk kuruluşların devam eden dijital değişime tutarlı bir şekilde uyum sağlamaya sistematik olarak nasıl hazırlandıkları ile ilişkilendirilmektedir. Bu tanım, çevreye uygun bir şekilde tepki verme konusunda öğrenilmiş bir yeteneğe dayanan psikolojik bir "olgunluk" tanımından yararlanmaktadır (Kane, 2017).

Dijital olgunluk, bir kuruluşun dijital kabiliyetlerini iş süreçlerine uygulayarak ve personelin dijital yeterliliklerinin geliştirerek dijital alandaki değişikliklere tepkisi olarak da tanımlanmaktadır (Aslanova ve Kulichkina, 2020). Literatürde bunun gibi pek çok tanım vardır ve hepsinde ortak olan nokta dijital olgunluğun dijital dönüşüm ile ilgili olmasıdır. Bir kuruluşun dijital dönüşüm sürecinde değer yaratma yeteneğinin bir ölçüsü olan dijital olgunluk düzeyi, dijital dönüşümü başlatan kuruluşlar için başarının önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Williams vd., 2019). Bu anlamda, dijital olgunluk, yalnızca işletmenin mevcut teknik veya teknolojik yönlerinin bir değerlendirmesi değil, aynı zamanda işletmenin tüm faaliyetlerinin ve bölümlerinin bütünsel bir değerlendirmesi sayılabilir. Dijital olgunluk, bir işletmenin ulaştığı dijital dönüşümün durumunu veya konumunu ve pazarda rekabet avantajı fırsatları yaratmak için uyum sağlamaya nasıl hazırlandığını temsil etmektedir. Bu nedenle, dijital olgunluk yalnızca modern teknolojinin kullanımı veya bilgi teknolojisi sistemlerinin uygulanması değil, aynı zamanda dijital yönetimde ürün, hizmet ve süreçleri, becerileri, kültürü ve stratejileri yeniden şekillendirme yönlerinde kendini gösterir. Bu anlamda dijital olgunluk, dijital dönüşümün teknolojisi ve yönetimi ile ilgili genel bir kavramdır. Farklı dijital olgunluk seviyeleri, bir kuruluşun dijital temelini durumunu ve avantaj geliştirme stratejisini yansıtır. Ayrıca, dijital olgunluk dinamikdir ve kuruluşların dijital olgunluk düzeylerini belirli zaman aralıklarıyla değerlendirmelerini gerektirir. Dolayısıyla, bir kuruluşun mevcut dijital olgunluk seviyesini ölçmek kuruluşun dijital dönüşüm sürecine bilgi

sağlayarak kuruluşun bu süreçte daha ileri nasıl gideceğini de planlamaya yarayacaktır (Chi ve Hong, 2023).

Dijital olgunluk seviyesinin ölçümü ile ilgili olarak geliştirilen modeller ne yazık ki, her kuruluşun kendisine özel şartlarını tam olarak değerlendirmekte sorunlarla karşı karşıyadır. Dolayısıyla, her bir dijital olgunluk modelinin belirli alanda faaliyet gösteren kuruluşların dijital olgunluk düzeyini belirlemeye odaklandığı söylenebilir. Dijital olgunluk modelleri, dijital dönüşümün durumunu değerlendirmek için kullanılan bir araç seti olarak kabul edilebilir. Söz konusu araç seti kuruluşlar için potansiyel büyüme yolları hakkında bilgi sağlar. Modeller, yöneticilerin bir kuruluşun dijital dönüşüm sırasında neye odaklanması gerektiğini belirlemesine yardımcı olmaktadır. Her bir model, her bir alanda faaliyet gösteren kuruluşların dijital olarak dönüşme yeteneğini değerlendirmek için alana özel bir dizi kriter kullanmaktadır. Bu kriterler aracılığıyla modeller, kuruluşların faaliyet ve operasyonlarının yönünü tanımlamakta, bu faaliyet ve operasyonları farklı düzeylerde ölçmekte ve ardından sistematik olarak bir üst seviyeye ulaşmak için kuruluşun dijital dönüşüm sürecini tanımlamaktadır. Bu seviyelerin en üst seviyesi dijital olgunluk seviyesidir (Fieldvd., 2019). Ancak, dijital olgunluk dijital dönüşüm koşullarına bağlı olarak değişebilen dinamik bir kavramdır. Dolayısıyla dijital olgunluğu, ulaşılabilecek nihai bir hal olarak değerlendirmekten ziyade hedeflenen bir durum olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Kamu ve özel sektör kuruluşlarında dijitalleşme seviyesini ölçmek üzere çok sayıda dijital olgunluk modeli geliştirilmiştir. Bu modellerin bazıları genele uygulanabilir modeller gibi sunulmakla birlikte farklı kuruluşlar bazında uygulandığında olgunluk seviyelerini tanımlamakta çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Dijital olgunluk modelleri ile ilgili bir diğer sorun söz konusu modellerin bir kısmının uygulama ile, diğer bir kısmının kavramsal olarak geliştirilmesidir. Modellerin çok azı (%12) sahadaki çalışmalar ile doğrulanmıştır (Williams vd., 2019). Dijital olgunluk, teknolojik olanaklar ve insan kaynaklarının yetenekleri dışında önemli ölçüde hem kurumsal hem de toplumsal anlamda dijital kültürün varlığına da bağlıdır.

2.2. Dijital Kültür

İnsan eliyle yaratılan ve toplumsal olarak aktarılan her şey kültür olarak nitelendirildiğinde, dijital kültürü yaratılmasında dijital araçların rolü olan görüntü ses, yazı, nesnelere, vb. her şey ile ilişkilendirmek mümkündür (Burnham, 2018). Sadece yaratılmasında dijital araçların rolü olan her şey değil, aynı zamanda, aktarılmasında dijital araçların rolü olan her şey de dijital kültür ile ilişkilidir (Thumim, 2012). Bu anlamda mağara duvarındaki bir çizimin bilgisayar ortamına aktarılarak saklanması ve paylaşılması da dijital kültür ile ilişkilidir. Dijital kültür, kendisiyle birlikte kendisinden önce var olan kültürleri de kayıt altına almakta, aktarmakta ve yayılmalarına yardımcı olmaktadır. Bugün 100 yıl önce yazılmış ve sınırlı sayıda kopyası sınırlı sayıda fiziksel kütüphanede bulunan eserlere kolayca referans verilebilmesi dijital kültürün bu yöndeki sonuçlarından birisidir. Bir diğer ifadeyle dijital kültür kendinden öncekileri yok etmemiş, onları dijital ortama taşımıştır (Anbarlı, 2019). Dijital kültürün aktarıcı olma işlevi söz konusu olduğunda insanın oluşturduğu “bilgi” dijital kültürün merkezine oturmaktadır. Bilgi ve bilginin paylaşımı kesin olarak insanlar arasında “iletişim” gerektirir (Pasquali, 2003: 198). Elbette ki dijital kültür bir aktarıcı olmaktan fazlasını ifade eder ve toplumlara yeni yaşam biçimleri sunar. Ancak insanlar tarafından üretilen bilginin insanlar arasında dijital ortamlar üzerinden paylaşılması, bilgi ve iletişimi dijital kültürün önemli unsurları haline getirmektedir. Bilginin dijital araçların yardımı ile üretilmediği, dijital araçların iletişim olanakları ile paylaşılmadığı bir ortamda, sadece dijital araçların kullanılıyor olmasına dayanılarak dijital kültürden söz edilemez. Bu yönüyle bakıldığında dijital ortam yeni kültür yaratmaz ama gerek bilginin üretilmesi ve gerekse iletişim yoluyla paylaşılarak aktarılmasında önemli değişikliklere neden olur. Teknolojik olanaklar kültürün belirleyicisi değil, kültürün aktif bileşenleri olarak düşünülebilir. Bu açıdan teknolojinin kültürün

değişimine katkısı yadsınamaz. Böylece dijital kültür, var olan kültürün toplumsal norm ve değerler, davranışlarının dijital olanaklardan yararlanmaya uygun hale gelmesi, toplumun dijital dönüşüme hazır olması şeklinde tanımlanabilir. Kültür ve dijital kültürün birbirine yakından bağlı kavramlar olduğu söylenebilir (Uzelac, 2008).

Dijital kültür, genel olarak, dijital teknolojilerin, özellikle internet ve sosyal medyanın yaygın olarak benimsenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kültürel uygulamaları, davranışları ve normları ifade eder (Sadiku vd., 2017; Deuze, 2006). Dijital kültür, insanların çevrimiçi iletişim kurma, bilgi paylaşma ve birbirleriyle etkileşim kurma biçimlerinin yanı sıra, toplumların bilgiyi, sanatı, toplumun entelektüel birikimlerini dijital olarak kullanma ve tüketme yollarını içerir. Deuze'ye (2006: 71) göre dijital kültür, sadece bağlantılı aygıtlar aracılığıyla kendini yaratan ya da kendini sürdüren bir olgu değil, aynı zamanda diğerlerine tercih edilen değerleri, inançları, uygulamaları olan bir olgudur. Dijital kültür birçok kaynakta siber kültür, bilgi toplumu, yeni medya gibi isimlerle eş tutulmakta ve aynı biçimde anılmaktadır (Silver, 2004). Ancak dijital kültür terimi, "siber kültür", "bilgi toplumu" veya "yeni medya"dan daha geniş düzeyde kültüre odaklanmayı ifade eder. Dijital kültür, daha çok, tıpkı önceki dönemlerde elektrik ve matbaanın icadında olduğu gibi, dijital teknolojilerden kaynaklanan kolaylıkların ve kısıtlamaların, herkes için günlük hayatı birçok yönüyle şekillendirmesini ifade eder (Thumim, 2012: 10). Buradan hareketle, dijital kültürün var olabilmesi de dijital olanaklar ile üretim yapan ve üretileni dijital ortamda tüketen bir topluma veya sosyal yapıya ihtiyaç duyar. Bu bağlamda, toplumun çeşitli katmanlarında dijitalin ürettiği uygulamaları birbirlerine alternatif sunacak şekilde kullanan, bunları farklı biçimlerde tüketen farklı dijital alt kültürlerin varlığı da söz konusu olabilmektedir. Örneğin, sosyal iletişim için farklı sosyal medya platformlarını kullanan insanlar ve onların kendilerine özgü geliştirdikleri jargonlar söz konusu olabilmektedir. Dijital kültür, birçok bilimsel çalışmada teknoloji, internet, medya, sosyal ağlar vb. kavramlar ile ilişkilendirilerek tanımlanmaya çalışılsa da sosyolojik bağlamından koparılarak değerlendirilebilecek bir kavram değildir (Burnham, 2018).

Örgütler açısından dijital kültürün açık bir tanımını yapmaksızın onun özelliklerine atıf yapan onlarca çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda dijital kültürün unsurları genellikle; yenilikçi olmak, veriye dayalı karar alma, iş birliği, açıklık, dijital zihniyet, çeviklik ve esneklik, müşteri odaklı olmak, liderlik gibi unsurlar şeklinde sayılmaktadır. Dijital kültüre sahip kuruluşlarda ortak norm, değer ve davranış kalıpları bu özellikler ile tasvir edilmektedir. Ayrıca bu çalışmaların neredeyse tamamında dijital kültür dijital dönüşümün bir ön şartı gibi görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Örgütler Açısından Dijital Kültür Çalışmalarında Tanımlayıcı Temel Kavramlar

Dijital Kültürü Tanımlayıcı Temel Kavramlar	Kaynak
Vizyon, liderlik, çeviklik, çevre, beceri ve yetenekler, strateji, iletişim, teknoloji, süreç ve yönetim, yapı, bağlantılar, ölçüm, yenilikçilik ve girişimcilik, finans	Rowles ve Brown (2017)
Teknoloji, inovasyon, çalışanlar, ürün ve iş modelleri, kurumsal kültür	Westerman vd., (2019)
Sürekli yenilik, çeviklik, açıklık, takdir yetkisi, risk alma, yenilikçiliği destekleme, iş birliğini destekleme	Grover vd., (2022)
Özümseme, çeviklik ve esneklik, işlevler arası iş birliği, inovasyon yeteneği, pazar odaklılık, ilişkisel yetenek, sürekli öğrenme ve gelişme, etik ve veri yönetimi, dijital liderlik	Weritz vd., (2020)
Yetenekler, çözüm odaklılık, yönetim, risk alma, yenilik, veriye dayalı karar alma, iş birliği, açıklık, dijital zihniyet, çeviklik ve esneklik, müşteri odaklı olma	Simić ve Matović (2018)
İş birliği, veri tabanlı olmak, müşteri odaklı olmak ve yenilikçi olmak, liderlik ve teknoloji kullanımı	World Economic Forum (2021)
Çeviklik, dinamiklik, işbirlikçi ve yaratıcı bir çalışma ortamı, dijital zihniyet ve dijital alışkanlıklar	Abharivd., (2021)

Kurumsal girişimcilik, dijital farkındalık ve yeniliklerin gerekliliği, dijital beceriler ve kaynaklar, ekosistem yönelimi, çalışan katılımı, çeviklik ve organizasyon yapıları, hata kültürü ve risk alma, kurum içi bilgi paylaşımı ve iş birliği, müşteri ve pazar odaklılık, açık fikirlilik ve öğrenmeye isteklilik	Kiefer (2021)
--	---------------

Dijital kültür ile ilgili çalışmaların net bir dijital kültür tanımı yapmaktan kaçınmalarının önemli bir nedeni dinamik (sürekli değişen ve gelişen) bir kavram olan dijital dönüşüme bağlı olarak dijital kültürün unsurlarının da zaman içerisinde değişiklik gösterebilmesidir. Dijital kültür bilgi toplumuna ait bir kavramdır. Bilgi toplumunda bilginin yaratılması, dağıtımı, yayılımı, kullanımı önemli bir iktisadi, siyasi ve kültürel bir faaliyettir. Kahnand Kellner, (2008: 23) bu yönleriyle bilgi toplumunu, insanların kimliklerini kültürlerini ve sosyal yaşamlarını inşa ettikleri dinamik ve karmaşık bir alan olarak tanımlamaktadır. Dijital kültür dijital dönüşümün gereklerinden birisi olarak iki alanda tartışılabilir. Bunlar; kuruluşların kurumsal kültürünü dijitale taşıması ve toplumsal kültürün dijitale taşınması olabilir. Kuruluşlar açısından dijital dönüşümün başarısı sadece kendi kurumsal kültürlerinin dijitale evrilmesine değil aynı zamanda ürün ve hizmetlerini sundukları toplumsal kültürün dijitale evrilmesini de gerektirir. Bu durumun daha iyi anlaşılması için dijital dönüşüm, dijital olgunluk ve dijital kültür arasındaki ilişkileri değerlendirmek gerekir.

3. DİJİTAL DÖNÜŞÜM, DİJİTAL OLGUNLUK VE DİJİTAL KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Dijital dönüşüm kavramı bu çalışmanın daha önceki kısımlarında açıklanmıştı. Dijital dönüşüm ile ilgili literatür kavramı genellikle üç boyutta ele alınmaktadır. Bunlardan bir tanesi teknoloji boyutudur. İkincisi kurumsal boyut ve üçüncüsü toplumsal boyuttur (Kraus vd., 2021). Teknolojik boyuttan bakıldığında, dijital dönüşüm hem iş yaşamında hem de toplumsal yaşamdaki uygulamaları dijital teknoloji ile kolaylaştırmayı hedef almaktadır (Liu vd., 2011). Kurumsal boyut açıdan bakıldığında, dijital dönüşüm kurumsal verimliliğin ve performansın dijital teknolojiler yardımıyla artırılmasına hizmet etmektedir (Westerman vd., 2011). Toplumsal boyutta ele alındığında, dijital dönüşüm sadece insan hayatındaki uygulamaları dijital teknolojiler aracılığıyla kolaylaştıran bir araç olmanın ötesinde toplumun tüm yönlerine etki eden değişikliklere yol açan bir dinamik olarak ortaya çıkmaktadır (Solis vd., 2014; Stoltermanve Fors, 2004). Teknolojinin gerek kurumsal ve gerekse toplumsal uygulamalar üzerinde beklenen değişiklikleri yaratabilmesi bir taraftan sahip olunan dijital teknoloji imkân ve olanaklarıyla, diğer taraftan bu imkân ve olanakları kullanabilecek bir kapasite ile ilişkilidir. Söz konusu imkân ve olanaklar ile bunları kullanma kapasitesi dijital anlamda olgunluk gerektirir. Bir başka deyişle, dijital dönüşümün başarısı dijital olgunluk seviyesine bağlıdır. Literatürde dijital dönüşüm ve dijital olgunluk arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çok sayıda çalışma mevcuttur (Kane, 2017; Pardo, 2017; Westerman vd., 2014; Westerman vd., 2011). Daha önce bahsedildiği üzere dijital olgunluk ile ilgili çalışmalarda dijital olgunluk seviyesini belirleyen birçok değişkenden söz edilmektedir. Bu değişkenler içerisinde en önemlisi bir kurumun veya toplumun dijital teknolojiyi kurumsal veya toplumsal amaçlarla kullanabilme kabiliyetine işaret eden dijital kültürdür.

Dijital olgunluk modellerin önemli bir kısmında, kültür veya insanlar modelin önemli bir ölçüm unsuru olarak yer almaktadır. Kültür boyutunu ölçüm unsuru olarak kullanan modellerin bir kısmı aşağıdaki Tablo 2’de sunulmaktadır. Bu Tabloda insanlar, vatandaşlar kültür kavramı içerisinde değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Kültür Boyutunu Unsur olarak Kullanan Dijital Olgunluk Modelleri

Model	Modelin Unsurları	Kaynak
Universitt St. Gallen Dijital Olgunluk Modeli	Müşteri deneyimi, ürün yeniliği, Strateji, örgüt, dijitalleşme süreci, iş birliği, bilgi teknolojileri, kültür ve uzmanlık, dönüşüm yönetimi	Magistrelli (2021)

TM Forum Dijital Olgunluk Modeli	Müşteri, strateji, teknoloji, operasyonlar, örgütsel kültür ve insanlar	TM Forum https://www.tmforum.org/digital-transformation-maturity/
Belediye Dijital Ofisi Olgunluk Modeli (MDO)	Entegrasyon yönetimi, kapsam yönetimi, kalite yönetimi, İK yönetimi , İletişim yönetimi, risk yönetimi, paydaş yönetimi	Fesenko ve Fesenko (2017)
KOBİ Olgunluk Modeli	Strateji, ürünler/hizmetler, teknoloji, insanlar/kültür , yönetim ve süreçler	Williams vd., (2019)
Devlet Dijital Olgunluk Modeli	İnsanlar (dijital teknik bilgi, liderlik, iş gücü becerileri, vb), süreçler (inovasyon ve işbirliği; vatandaş katılımı , vb) hazırlıklı olma (strateji belirleme; dijital trendlere tepki, vb)	Eggers ve Bellman (2015)
Strateji Modeli	Strateji, kültür , yetenek gelişimi, liderlik	Kane (2017)
Yaşamboyu Öğrenme Akademisi Modeli	Vatandaş odaklılık , liderlik, dijital araç kutusu, güvenlik ve sürdürülebilirlik	Cramner (2021)
APAC KOBİ Dijital Olgunluk Modeli	Strateji ve organizasyon, süreç ve yönetim, teknoloji, insanlar ve beceriler	Chi ve Hong (2023)
Lasrado, Vatrapu, and Andersen Olgunluk Modeli	Teknoloji, yönetim, kültür , BT Politikaları	Lasrado vd., (2016)
Endüstri 4.0 Olgunluk Modeli	Ürünler, müşteriler, operasyonlar, teknoloji, strateji, liderlik, yönetim, kültür, insanlar	Schumacher vd., (2016)

Dijital kültür dijital dönüşümü hızlandırır. Dijital alt yapıya yatırım yapmadan önce dijital becerilerin ve dijital kültürün geliştirilmesi gerekir (Khisro, 2021). Bu noktadan hareketle, dijital olgunluğun önemli bir unsuru olarak kabul edilen dijital kültür kurumsal ve toplumsal anlamda dijital dönüşümün başarısında da kritik bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan kurumsal ve toplumsal dijital dönüşüm arasındaki ilişkinin de iyi anlaşılması gerekmektedir. Dijital dönüşümün kurumsal başarısı toplumdaki dijital dönüşümün başarısına sıkı sıkıya bağlıdır. Çünkü kurumlar girdilerini kurumsal çevrelerinden alan ve ürettikleri ürün ve hizmetleri yine kurumsal çevrelerine veren açık sistemlerdir. Kurumsal iş süreçlerini dijital teknoloji ile verimli hale getirmek ve kurumsal performansı artırmak ürün ve hizmetlerin toplumsal kabulüne bağlıdır. Diğer bir deyişle, dijital teknoloji ile sunulan ürün ve hizmetlerin toplum tarafından etkin bir biçimde kabulü ve kullanımı toplumun dijital dönüşümünü gerektirmektedir. Toplumsal açıdan dijital dönüşümün başarılması, kamu yönetiminin merkezi ve yerel düzeyde üreteceği dijital dönüşüm politika ve stratejilerine bağlı olacaktır. Özellikle yerel düzeydeki dijital dönüşüm politika ve stratejileri toplumsal dijital dönüşüm açısından önem arz etmektedir. Kamusal hizmetlerin topluma sunulması açısından topluma en yakın hizmet birimleri belediyelerdir. Bu bakımdan belediyelerin dijital dönüşümünde elde edilecek başarı toplumda dijital dönüşümün başarısında önemli rol oynayacaktır. Belediyelerin dijitalleşmesi veya dijital dönüşümü sadece belediyelerin iç işleyişleri bakımından dijitalleşmesi değil, sundukları hizmetlerin de dijitalleşmesi anlamına gelmektedir. Belediyelerin dijital dönüşüm sürecinde toplumun bu hizmetleri kabul edip kullanmasını sağlayacak toplumsal dijital dönüşüm sağlamak da en başta belediyelerin temel sorumluluğudur. Bu noktada, belediyelerde dijital dönüşümün değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

4. BELEDİYELERDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Dijital çağda devletler, vatandaşların her geçen gün giderek artan, değişen ve çeşitlenen hizmet talepleri karşısında geleneksel metotlarla hizmet sunmakta giderek zorlanmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için teknolojik olanaklardan faydalanmak bir zorunluluk haline gelmektedir. Böylece

devletler teknolojik değişimlere uyum sağlama baskısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu süreçte hükümetler vatandaşların memnuniyetini sağlamak, hizmet sunumlarını iyileştirmek ve yönetimde şeffaflığı ve katılımı artırmak gibi hedeflere ulaşmak için kamu yönetiminin örgütsel yapılarını ve süreçlerini değiştirmeye başlamışlardır (Mergel vd., 2019: 1). Hiç kuşkusuz örgütsel yapı ve süreçlerde değişime yol açan ve değişimi kolaylaştıran olanakları bilgi ve iletişim teknolojileri sunmaktadır. Dijital bilgi ve iletişim teknolojileri kamu yönetiminde hizmet sunumu açısından büyük olanaklar sağlamaktadır. Kamu yönetimlerinin dijital teknolojileri örgütsel yapı ve süreçlerine entegre etmesi veya tam tersi şekilde örgütsel yapı ve süreçlerini dijital teknolojilere entegre etmesi dijital dönüşüm anlamına gelmektedir. Kamu yönetimleri dijital dönüşüm ihtiyacını her geçen gün daha fazla hissetmektedir. Nitekim kamu yönetiminde dijital dönüşüm, günümüz hükümetleri açısından artık bir tercih olmaktan ziyade, stratejik bir zorunluluk haline almaktadır (Gong, vd., 2020: 1).

Dijital teknolojinin benimsenmesi ve uygulanması, 1990'ların ortalarından itibaren dünya çapındaki hükümetlerin başlıca politika hedeflerinden biri olmuştur. Bu dönemden itibaren hükümetler ve çeşitli uluslararası kuruluşlar kamu yönetiminde etkinliği, verimliliği ve şeffaflığı artırmak adına dijital teknolojiye yararlanmak için büyük bir çaba sarfetmişlerdir. Bu doğrultuda daha fazla bilgiyi çevrimiçi hale getirme ve daha etkileşimli çevrimiçi hizmetler üretme yoluna gitmişlerdir. Bilgi ve iletişim teknolojisi odaklı reformların bu ilk dalgası elektronik devlet (e-devlet) olarak adlandırılmaktadır (OECD, 2018).

E-devlet, vatandaşlar, işletmeler ve diğer devlet kurumları açısından kamu hizmetlerinin sunumunu iyileştirmek (Palvia ve Sharma: 2007) ve daha iyi bir yönetim elde etmek için bir araç olarak bilgi teknolojisinin ve özellikle internetin¹ kullanılmasıdır (OECD, 2003).

E-devlet kamu sektöründeki dijital dönüşümün temel aşamasıdır. Bununla birlikte devletin dijitalleşme süreci doğrusal bir seyir izlememektedir. İnternet teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve yeni dijital teknolojilerin giderek yaygınlaşması ile e-devlet anlayışı da değişmekte ve kademeli olarak daha gelişmiş seviyelere dönüşmektedir. Bu dönüşüm, vatandaşların ve işletmelerin ihtiyaçlarını öngören devlet yaklaşımından, vatandaşlara ve işletmelere kendi ihtiyaçlarını belirleyen ve bunları hükümetle ortaklaşa ele alan vatandaş odaklı yaklaşıma doğru evrilmektedir (OECD, 2014). Nihayetinde yeni dijital teknolojilerden ve yöntemlerden yararlanarak kamu yönetiminde bütünsel bir dönüşümü sağlamak ve bu sürece vatandaşları ve paydaşları dahil ederek kamu değeri yaratmak amacını taşıyan bu yeni yaklaşım, e-devletten farklı olarak akıllı devlet anlayışını da kapsayan dijital devlet söylemini gündeme getirmiştir (Leblebici ve Çelik, 2022).

Dijitalleşmenin kamu yönetimi üzerinde yarattığı etki merkezi düzeyde e-devlet ve dijital devlet olgularıyla tanımlanırken, yerel düzeyde ise e-belediyecilik, akıllı belediyecilik ya da dijital belediyecilik kavramlarıyla açıklanmaktadır. Şüphesiz kamuda dijitalleşme sürecinde yaşanan gelişmelerden en çok etkilenen birimlerin başında belediyeler gelmektedir. E-devletin önemli bir bileşeni olarak görülen e-belediyecilik, gelişen teknoloji fırsatlarından yararlanarak yerel hizmetlerde daha etkin ve kaliteli hizmet sunmanın yanı sıra vatandaşa daha yakın ve daha katılımcı bir yönetim anlayışıyla yapılanmayı ifade eder. Dolayısıyla e-belediyecilik, performanstaki basit bir iyileştirme ve

¹Bu noktada internetin ne anlama geldiğine kısaca değinmekte fayda vardır. İnternet bir hükümet projesi olarak başlamıştır. 1960'lı yılların sonlarına doğru, ABD hükümeti dijital kaynakların bilgisayarlar arasında paylaşımını kolaylaştırmayı amaçlayan İleri "Araştırma Projeleri Ajansı Ağının" (ARPANet – Advanced Research Projects Agency Network) geliştirilmesine mali destek sağlamıştır. 1970'li yılların ortalarında TCP/IP'nin (İleti Kontrol Protokolü/İnternet Protokolü) icadı ile bu ağ bugün İnternet olarak bildiğimiz hale gelmiştir. İnternetin temel ilkelerinden birisi onun dağıtımlı yapısıdır: veri paketleri geleneksel engelleri ve kontrol mekanizmalarını aşarak ağ boyunca farklı yönlere gidebilmektedir. "İnternet" terimi bilgi ve iletişim teknolojileri de dahil küresel dijital gelişmelerin mevcut her türlü yönünü kapsamamaktadır (Kurbalija, 2016).

hizmetleri elektronik ortamda sunmanın ötesinde, belediyenin yapısında, işleyişinde ve vatandaş ile olan ilişkisinde ortaya çıkan derin bir dönüşümü içermektedir. Bu süreç hem belediyeler hem de vatandaşlar açısından birçok fırsatı da beraberinde getirmektedir. Belediyelerde dijital dönüşümün; başta kamu hizmetlerinde verimliliği ve etkinliği artırmanın yanı sıra, maliyetlerde azalmaya, hizmet tasarımında iş birliğine, yönetsel kararların daha şeffaf ve denetlenebilir hale gelmesine, yönetime karşı güven duygusunun artmasına, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında bilgi akışının daha hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşmesine varana kadar birçok faydası bulunmaktadır (Karaca ve Öztürk, 2019). Bu açıdan bakıldığında kamuda dijital dönüşümün başarılı bir biçimde gerçekleştirilmesinde ve yeni teknolojilerin devlet-vatandaş ilişkisi üzerindeki etkisinin ortaya konulmasında (Hilbert, 2005) belediyeler, kilit aktörler olarak ön plana çıkmaktadır.

Belediyelerde dijitalleşme özellikle son yıllarda giderek hız kazanmaktadır. Nesnelerin interneti, blok zincir, yapay zekâ, bulut bilişim, büyük veri, artırılmış gerçeklik gibi birçok yenilikçi teknolojinin de etkisiyle artık e-belediyeciliği aşan akıllı belediyeciliği de kapsayan dijital belediyecilik aşamasına geçilmiştir. Bu çerçevede belediyeler misyon ve vizyonlarına dahil ettikleri dijital dönüşüm ile yerel ekonomiyi güçlendirme ve vatandaşa daha hızlı bir şekilde hizmet sunma noktasında yeni teknolojilerden yararlanarak, çeşitli dijital çözümler üretme yoluna gitmektedir. Öyle ki bugün birçok belediye akıllı duraklar, akıllı otoparklar, akıllı kavşak, kioks (bilgilendirme büfeleri) uygulamaları, akıllı aydınlatma sistemi, coğrafi bilgi sistemi, hava ve su kirliliğinin sensörler vasıtasıyla takibi, akıllı atık yönetim sistemi gibi birçok dijital uygulamayı hayata geçirerek, vatandaşlara kolaylık sağlamaktadır. Birçok belediye çeşitli dijital uygulamalarını mobil bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanarak vatandaşların hizmetine sunmaktadır.

Günümüzde dijital belediyecilik kavramıyla sıklıkla birlikte anılan kavramlardan biri de “akıllı kent” (smartcity) kavramıdır. Gelişen dijital teknolojileri en iyi şekilde kullanarak kentlerin sorunlarına sürdürülebilir çözümler üreten ve vatandaş taleplerine en iyi şekilde yanıt verebilen belediyeler “akıllı belediye ya da dijital belediye olarak” nitelendirilebilirken, sürekli gelişen, yenilenen ve sürdürülebilir bir yaşam kalitesi için insanları, bilgileri ve şehrin diğer unsurlarını dijital teknolojileri kullanarak birbirine bağlayan gelişmiş bir kent de (Bakıcı vd., 2013) “akıllı kent” kavramıyla nitelendirilebilmektedir. Akıllı kent denildiğinde akla ilk gelen dijital alt yapıya sahip ve yüksek teknoloji bileşenleri ile donatılmış teknolojik bir kent olmaktadır. Ancak sadece teknolojik olanakların kent yaşamıyla entegre edilmiş olması kentlerin akıllı olarak tanımlanması açısından yeterli görülmemektedir. Bunun ötesinde akıllı kent; insanlar, ekonomi, yönetim, mobilite, doğal çevre ve yaşam gibi çeşitli alanlarda ileriye dönük bir biçimde iyi performans sergileyen ve kendi kendine karar verebilen bilinçli vatandaşların yetenek ve faaliyetlerinin akıllı kombinasyonu üzerine inşa edilen bir kent olarak değerlendirilmektedir (Giffinger, vd., 2007). Dolayısıyla akıllı kent, başta insan unsuru olmak üzere birçok bileşenin ve alt sistemin birbiriyle etkileşimde olduğu organik bir sistem olarak düşünülebilir (Chourabi vd., 2012). Bu sistemde bileşenlerin oluşturduğu veriler, büyük veri ve bulut bilişim gibi teknolojiler vasıtasıyla birbiriyle ilişkilendirilerek, yapay zekâ uygulamaları ile analiz edilip depolanabilmekte ve böylece kentlerin sorunlarına proaktif çözümler sunulabilmektedir.

Akıllı kent kavramı, kentlerde sosyolojik ve teknolojik unsurları bir araya getirerek (Nam ve Pardo, 2011) ortaya koyduğu bütüncül bakış açısıyla, belediyelerin dijital dönüşümünde önemli fırsatları ortaya çıkarmaktadır. Bu sürecin, kentlerde katılımcı yönetim anlayışıyla sürdürülebilir büyümeyi destekleme, veri temelli politikalar geliştirme, yaşam kalitesini artırma, sosyal öğrenmeyi ve beşerî sermayeyi geliştirme, enerji, ulaşım, su, imar gibi altyapısal sorunlara hızlı çözümler üretme, kaynakların etkin kullanımı ile maliyette tasarruf sağlama gibi birçok faydayı barındırdığı söylenebilir.

Dijital belediyeçilik bazı bürokratik uygulamaların çevrim içi hizmet sunumu ile gerçekleştirildiği e-belediyeçilikten kentte sunulan bütün hizmetlerin vatandaş ihtiyaçlarının algılanması da dahil birçok bileşenle bütünleşik ve etkileşimli biçimde sunulduğu akıllı kent uygulamalarına kadar uzanan yelpazede birçok yarar sağlamaktadır. Bunlar verimlilik, zamandan ve kaynaktan tasarruf, eş zamanlı ve etkili hizmet sunumu gibi birçok açıdan değerlendirilebilir. Ancak dijital belediyeçiliğin önündeki en büyük zorluk dijital dönüşümü başlatmak ve sürdürmektir. Dijital dönüşüm statik değildir. Bu nedenle dijital dönüşümün ulaşacağı nihai bir nokta olduğu söylenemez. Belediyeler açısından dijital dönüşümü başlatmak ve sürdürmek ise hem kurumsal olarak belediye tarafında hem de belediye hizmetlerini kullanacak vatandaş tarafında belirli düzeyde bir dijital olgunluk gerektirir. Bu çalışmanın önceki kısımlarında dijital olgunluğun ne anlama geldiği ve dijital olgunluğun unsurları konusunda bilgi verilmişti. Dijital olgunlukta en önemli unsurun veya en önemli unsurlardan birisinin dijital kültür olduğu ifade edilmiş, dijital kültürün ne anlama geldiği tartışılmıştı. Aşağıdaki kısımda dijital olgunluğun dijital belediyeçilik açısından ne anlama geldiği ve belediyeler için dijital olgunluğun unsurlarının neler olabileceğinden bahsedilmekte ve gerek kurumsal olarak belediye çalışanlarının ve gerekse vatandaşların dijital kültüre ne kadar yakın oldukları konusu tartışılmaktadır.

5. BELEDİYELERDE DİJİTAL OLGUNLUĞUN ANAHTARI OLARAK DİJİTAL KÜLTÜR

Belediye, “kent² niteliği taşıyan bir yerleşim yerinde yaşayanların ortak yerel gereksinimlerini karşılamakla görevli, kamu tüzel kişiliğine sahip ve karar organları halk tarafından seçimle oluşturulmuş” (Bozkurt ve Ergun, 2008: 31) özerk bir yerel yönetim birimidir. Birçok ülkenin mevzuatında da belediye kavramı benzer şekilde tanımlanmaktadır.

Belediyelerin görev ve yetkileri ülkeden ülkeye ve hatta bazen yerel şartlara göre değişmekle birlikte, belediyeler genel olarak su ve kanalizasyon, kentsel ulaşım altyapısı, toplu taşımacılık coğrafi ve kent bilgi sistemleri, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık, zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans, şehir içi trafik, defin ve mezarlıklar, ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar, kültür ve sanat gibi geniş bir perspektifte bir beldenin ortak ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet alanlarını kapsamaktadır. Belediye eliyle sunulan hizmetler, gündelik hayatı yakından ilgilendirmesi nedeniyle diğer kamu kuruluşları tarafından sunulan hizmetlerden farklı olarak, etkileri ve sonuçları vatandaşlar tarafından doğrudan hissedilebilen ve geri bildirim en hızlı olan hizmetlerdir. Dolayısıyla bu hizmetlerden sağlanan faydalar, vatandaş açısından büyük önem arz etmektedir. Hizmetlerin başarısı ve etkinliği ise büyük ölçüde vatandaşların yapılan uygulamaları desteklemesi, bir başka ifadeyle yönetsel süreçlere aktif olarak katılması ile mümkündür.

Belediye hizmetlerinin verimli, etkili ve sürdürülebilir şekilde sunumu açısından önem arz eden bir başka husus da gerekli kaynak akışının devamlılığıdır. Günümüzdeki ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişime paralel olarak vatandaşların belediyelerin sunduğu hizmetlerden beklentileri giderek artmaktadır. Vatandaşlar her düzeyde daha kaliteli, daha çeşitli, hızlı ve kesintisiz hizmet talep etmektedir. Belediyeler ise vatandaşlardan gelen yerel düzeydeki hizmet beklentilerine yanıt verebilmek için giderek artan oranda teknolojik imkanlardan yararlanmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle merkezi düzeyde gündeme gelen e-devlet anlayışının yerel düzeydeki yansımaları olan e-belediyeçilik anlayışı gelişmiş ve belediye hizmetlerinin önemli bir kısmı bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı bir yaklaşımla sunulmaya başlanmıştır. Her düzeydeki belediye hizmetlerinin sağladığı büyük verinin depolanmasını

²Kent kavramı sadece şehir anlamında değil, daha küçük ölçekli ilçe, kasaba vb. yerleşim beldeleri anlamında kullanılmaktadır.

ve analizini mümkün kılan işlemci teknolojilerinin yanında, bu verilerin güvenliğini sağlayan blok zincir teknolojisi ve kente ait somut alt ve üst yapıların veri akışı ile kontrolüne imkân sağlayan nesnelere interneti ile ilgili teknoloji, e-belediyeçilik yaklaşımlarını bir üst düzeye taşıyarak akıllı kent kavramının doğmasına neden olmuştur. Daha önce ayrıntılı olarak bahsedilen bu kavramlara dayalı hizmet sunumu yaklaşımının uygulamada karşılık bulması, hiç kuşkusuz dijital olanakların mevcudiyetine bağlıdır. Bununla birlikte bütün belediyelerin fiziksel açıdan dijital olanaklara aynı düzeyde sahip olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle belediyelerin elektronik hizmet sunumu uygulamalarında farklı seviyeler söz konusu olabilmektedir. Ancak dijital olanaklardan daha da önemli bir kavram, hem elektronik hizmetleri üretecek ve sunacak olan belediye personeli açısından hem de bu hizmetleri kullanacak vatandaşlar açısından “dijital olgunluk” kavramıdır.

Dijital olgunluk, daha önce de bahsedildiği üzere, dijital olanakların fiziksel varlığının yanında, bireylerin dijital teknolojiyi kullanabilme becerilerini de kapsayan, dijital olarak üretilen hizmetlerin entegrasyonunu da içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır. Dijital olgunlukla ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde; kamu yönetimi alanında yaklaşık son yirmi yılda ulusal düzeyde e-devlet olgunluğunun değerlendirilmesine ilişkin çalışmaların sayısında bir artış olduğu gözlemlenmektedir (Debeljak ve Decman, 2022), yerel düzeyde e-devlet olgunluğunu değerlendiren çalışmaların henüz erken bir aşamada olduğu ve bu tür çalışmalara nispeten nadir olarak rastlanıldığı söylenebilir (UN, 2020).

Literatürde dijital olgunluk değerlendirme modellerinin her birinde birbirinden farklı bileşenler bulunmaktadır. Belediyelerde dijital olgunluğu değerlendiren modellerdeki bileşenlere bakıldığında ise elektronik hizmetlerin entegrasyonu, hizmetlerin kapsamın yönetimi, kalite yönetimi, insan kaynaklarının yönetimi, iletişim yönetimi, risk yönetimi, paydaş yönetimi unsurlarının var olduğu görülmektedir (Fesenko ve Fesenko, 2017). İnsan kaynakları yönetimi içerisinde, örgüt kültürü önem verilen bir husustur. Bir kurumda dijital olgunluk düzeyinden bahsediliyorsa bunun dijital kültürden bağımsız olması düşünülemez. Doğrudan belediyelerin dijital olgunluk düzeyine vurgu yapmayan çeşitli dijital olgunluk modellerinde dijital kültür, dijital olgunluğun bir unsuru olarak doğrudan yer almaktadır. Dijital kültür, daha önce de bahsedildiği gibi, yenilikçi olma, veriye dayalı karar alma, iş birliği, açıklık, dijital zihniyet, çeviklik ve esneklik, müşteri odaklılık gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir. Örgütteki dijital kültür de bu özellikler ile tanımlanmaktadır.

Dijital kültür literatürde toplum açısından da değerlendirilmektedir. Dijital kültüre sahip toplumlar çevrimiçi iletişim kurma, bilgi paylaşma ve insanların birbirleriyle etkileşim kurma biçimlerinin yanı sıra, bilgiyi, sanatı, entelektüel birikimi dijital olarak kullanma becerilerine de sahiptir. Toplumsal açıdan dijital kültür, dijital teknolojilerin günlük hayatı birçok yönüyle şekillendirmektedir (Thumim, 2012: 10). Dijital kültüre sahip toplum dijital olarak üretileni dijital ortamda tüketen bir sosyal yapıdır.

Belediyeler açısından dijital teknolojiye dayalı hizmetlerin verimli ve etkili biçimde üretilmesi ve sürdürülebilir şekilde topluma sunulması belediyelerin dijital olgunluk düzeyine bağlıdır. Belediyelerin dijital olgunluk düzeyi ise belediyelerin kurumsal olarak dijital kültüre sahip olmasını gerektirir. Elektronik olarak üretilen belediye hizmetlerinin tüketilmesi ise toplumun dijital kültüre sahip olmasına bağlıdır. Dolayısıyla belediyelerin elektronik hizmetleri üretip sunarken hizmet sundukları yerel toplumun dijital kültürünü de göz önüne alması gerekir. Bu anlamda belediyelerin toplumda dijital kültürün gelişmesine katkı yapması da beklenir. Dijital olanaklara erişimi olmayan veya dijital olanakları nasıl kullanabileceğini bilmeyen bir toplumda dijital olarak sunulan hizmetlerin etkili bir şekilde yürütülebilmesi mümkün değildir.

E-belediyeçilikten akıllı kentlere uzanan dijital dönüşüm yolculuğunda “dijital olgunluk” kritik önemdedir. Küçük bir çocuktan belirli bir olgunluğa erişmiş yetişkin bir bireyin becerilerini ve tepkilerini beklemek nasıl mümkün değilse, dijital anlamda belirli bir olgunluk düzeyine erişmemiş bir belediyeden dijital dönüşümü verimli bir şekilde gerçekleştirmesi beklenemez. Olgunluk bir varlık açısından sadece fiziki gelişim anlamında tanımlanamaz. Fiziki gelişimin yanında belirli değerlendirmeleri yapabilecek zihinsel olgunluğa ulaşmak da gerekir. Bir belediye açısından da dijital olgunluk, fiziki dijital olanaklar dışında bu olanakların belediye hizmetlerinin üretiminde nasıl verimli ve bütünleşik biçimde kullanılabileceğinin değerlendirmesini yapabilecek analitik yeteneklere de sahip olmasına bağlıdır. Belediyelerde bu analitik yeteneklerin gelişebilmesi ise belediyelerde dijital kültürün varlığı ile mümkündür.

Dijital kültürün ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği dana önce tartışılmıştı. Dijital kültürün içinde dijital araçların rol oynadığı her şey ile ilişkilendirilebileceği (Burnham, 2018) ve dijital ile üretilenin aktarılmasının da dijital kültür ile ilişkili (Thumim, 2012) olduğuna değinilmişti. Bu anlamda dijital kültür, dijital ile üretmeyi ve dijital ile üretileni dijital olarak tüketmeyi, doğal bir unsur olarak kültürü mekânsal ve tarihsel olarak aktarmayı da ifade etmektedir. Herhangi bir mal veya hizmetin üretiminde sadece dijital araçların kullanılıyor olması dijital kültürden söz etmek için yeterli değildir. Dijital araçlarla üretilenin iletişim yoluyla paylaşılarak aktarılması da gerekir. Böylece dijital kültür, daha önce de ifade edildiği üzere, nesiller boyu aktarılabilir şekilde toplumsal değer ve davranışların dijital olarak üretileni tüketmeye ve ondan yararlanmaya uygun hale gelmesidir (Uzelac, 2008).

Belediyelerin dijital dönüşüme hazır olabilmesi, belediyelerde kurumsal olarak aktarılabilen bir dijital kültürün varlığı ile desteklenen dijital olgunluk derecesine bağlı olacaktır. Belediyelerin dijital olarak üretebildikleri hizmet yelpazesi, kent güvenliğinden alt yapı hizmetlerine, trafik yönetiminden kentsel ulaşım hizmetlerine, temizlik hizmetlerinden sağlık hizmetlerine kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Bu alanlarda yürütülen hizmetlerin birbirleriyle bütünleşik ve sürdürülebilir şekilde sağlanabilmesi, belediyelerin belirli bir zaman dilimindeki anlık teknik kapasitesine değil zamana yayılmış ve aktarılabilen dijital kültür ile desteklenen dijital olgunluk düzeyine bağlı olacaktır. Dijital kültürün belediyelerde sadece kurumsal anlamda yerleşik olması tek başına yeterli değildir. Belediye hizmetlerinden yararlanan topluluğun da dijital olarak üretileni etkin şekilde kullanabilecek bir dijital kültüre sahip olması gerekir. Toplumsal kültürde dijital dönüşümün yaşanmasında belediyelerin birince derecede sorumluluğu vardır. Dolayısıyla, belediyelerde dijital kültürü toplumsal dijital dönüşümü de kapsayacak şekilde tanımlamak gerekir.

6. SONUÇ

Sosyal yapılar olarak örgütlerin tanımlayıcı unsurlarından bir tanesi de örgütlerin sosyal ilişkiler ağı içerisinde iş yapma biçimlerini yansıtan örgüt kültürüdür. Genel olarak, bir örgütün iş yapma biçimini örgütün kuralları, yapısal özellikleri, fiziki kaynakları ve sosyal ortamı belirler. Günümüzde örgüt kültürünü değişime zorlayan en önemli unsur “dijital dönüşümdür.” Elektronik alanındaki bilinçli çabaların bir ürünü olan dijital dönüşüm ekonomiyi, siyaseti, toplumun sosyolojisini geri dönülemez biçimde değiştirmeye zorlamaktadır. Aynı biçimde, sadece teknolojiden ibaret olmayan dijital dönüşüm örgütleri de değiştirmeye zorlamaktadır. Dijital dönüşümü başarılı biçimde yönetebilmek ve yönlendirebilmek örgüt kültürünün dijital dönüşüme uygun hale gelmesi ile mümkündür. Örgütlerin dijital dönüşüme ne kadar hazır oldukları onların “dijital olgunluk düzeyleri” ile alakalıdır. Dijital olgunluk, bir kuruluşun mali kaynakları, insan kaynakları, üretim teknolojisi, üretim yöntemleri, vb. ile topyekûn olarak dijital vasıtalarla değer yaratma yeteneğinin gelişmesidir. Literatürdeki benzeri pek çok tanımda ortak olan nokta dijital olgunluğun dijital dönüşüm ile ilgili olmasıdır. Bir kuruluşun dijital dönüşüm sürecinde değer yaratma yeteneğinin bir ölçüsü olan dijital olgunluk düzeyi, dijital dönüşümü

başlatan kuruluşlar için başarının önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Dijital olgunluk düzeyinin en önemli unsurlarından birisi ise “*dijital kültürdür*”. Dijital kültür, dijital teknolojilerin toplumda kullanımı ve benimsenmesi ile ortaya çıkan davranışları ve normları ifade etmektedir.

Dijital kültür, yenilikçi olma, veriye dayalı karar alma, iş birliği, açıklık, dijital zihniyet, çeviklik ve esneklik, müşteri odaklı olma, liderlik gibi özelliklerle tasvir edilmektedir. İlgili yazında dijital dönüşüm ve dijital olgunluk arasındaki ilişkiyi ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Dijital olgunluk dijital dönüşümün başarısı için gereklidir. Dijital kültür de dijital olgunluğun ön koşullarından birisidir. Dolayısıyla kurumsal ve toplumsal anlamda dijital kültür dijital dönüşümün başarısında da kritik bir rol oynamaktadır. Toplumsal açıdan dijital dönüşüm kamu yönetiminin merkezi ve yerel düzeyde üreteceği dijital dönüşüm politika ve stratejilerine bağlıdır. Yerel yönetimler olarak belediyelerin dijital dönüşüme yönelik ortaya koyacakları politika ve stratejiler, toplumun dijital dönüşüme hazır hale gelmesi bakımından son derece önemlidir. Çünkü hizmetlerin vatandaşlara sunulması açısından topluma en yakın hizmet birimleri belediyelerdir. Bu bakımdan da belediyelerin dijital dönüşüm başarısının toplumda dijital dönüşümün başarısında önemli rol oynaması beklenir.

Belediyelerde dijitalleşme her geçen gün giderek artmaktadır. Nesnelerin interneti, blok zincir, yapay zekâ, bulut bilişim, büyük veri, artırılmış gerçeklik gibi yenilikçi teknolojiler yerel düzeyde birçok belediye hizmetinin e-belediyeciliğin ötesinde dijital belediyecilik anlayışıyla sunulmasına olanak sağlamaktadır. Belediyelerin dijital olarak ürettikleri ve sundukları hizmetlerinin verimli, etkili ve sürdürülebilir olması açısından da hizmet sunumu için kullanılan kaynakların niteliği ve devamlılığı önem taşımaktadır. Bu kapsamda dijital kaynakların niteliği ve sürdürülebilirliği ise belediyelerin dijital olgunluk düzeyine bağlıdır. Diğer yandan belediyelerin dijital olgunluk düzeyi, belediyelerin kurumsal olarak dijital kültüre sahip olmasını gerektirir. Belediyelerin dijital olgunluğu onların fiziki dijital olanaklara sahip olması dışında, belediyelerin bu olanakları hizmet üretiminde verimli ve bütünleşik biçimde kullanılabilmesine bağlıdır. Diğer bir ifadeyle belediyelerin bu tür bir hizmet üretimini değerlendirebilecek analitik yeteneklere sahip olması gerekir. Belediyelerde bu analitik yeteneklerin gelişebilmesi ise kurum içinde dijital kültürün özümsemesi ile mümkündür. Sonuç olarak geniş bir alanda ve çeşitli sayıda dijital hizmet üretebilen belediyelerin dijital dönüşüm yolculuğundaki başarısı, belirli bir zaman diliminde sahip oldukları anlık teknik kapasitesine değil, zamana yayılmış ve aktarılabilen dijital kültür ile desteklenen dijital olgunluk düzeyine bağlı olacaktır.

Etik Beyan

“Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Çelik, D. & Leblebici, D.N. (2023). Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 601-621.

KAYNAKÇA

- Abhari, K., Chloe, O., Bailey B., ve Williams, D. M. (2021). Co-Governance in Digital Transformation Initiatives: The Roles of Digital Culture and Employee Experience, *Hawaii International Conference on System Sciences*, Conference Paper, January 2021.
- Alvesson, M. (2002). *Understanding Organizational Culture*, London: Sage Publication Ltd.
- Anbarlı Özbaş, Z. (2019) Dijital Kültür. A. Atik (Ed.), *Çevrimiçi İletişim ve Yansımaları* içinde. (ss. 77-90), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Asiltürk, A. (2021) İşletmelerde Dijital Dönüşüm Yönetiminde Nihai Hedef: Dijital Olgunluk, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(2), 647-669.
- Aslanova I.V. ve Kulichkina A.I. (2020). Digital Maturity: Definition and Model, *Advances in Economics, Business and Management Research*, (138), 443-449.
- Bakıcı, T., Almirall, E. ve Wareham, J. (2013). A Smart City Initiative: the Case of Barcelona. *J Knowl Econ*, 2013 (4),135-148.
- Bondar, S., Hsu, J. C., Pfouga, A., ve Stjepandić, J. (2017). Agile Digital Transformation of System-of-Systems Architecture Models Using Zachman Framework. *Journal of Industrial Information Integration*, 2017 (7), 33–43.
- Bozkurt, Ö. ve Turgay, E. (2008). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Seriye Sezen (Ed.), (2. Baskı), Ankara: TODAİE Yayınları.
- Burnham, C. (2018). *Doesthe Internet Havean Unconscious? Slavoj Žižek and Digital Culture*, Newyork: Bloomsbury.
- Chi, P. M. ve Hong, P. T. T. (2023). Digital Maturity: Theory and Models Applied to Businesses in Vietnam, *Proceedings of the 4th Asia Pasific Management Research Conference (APMRC 2022)*, 519–528.
- Chourabi, H., Nam, T., Walker, S., Gil-Garcia, J. R., Mellouli, S., Nahon, K., Pardo, T. A., Scholl, H. J. (2012). Understanding Smart Cities: An Integrative Framework. *45th Hawaii International Conference On System Sciences*, 2289-2297.
- Coleman, G. D. ve Olverson, M. (2014). Organizational Development as Part of a Long Term Strategic Management/Change Effort, *Proceedings of the American Society for Engineering Management 2014 International Annual Conference*, 1-6.
- Cramner, I. (2021) Digital Maturity in the Public Sector and Citizens' Sentiment Towards Authorities, A study within the initiative Academy of Lifelong Learningin Partnership with RISE and Google. *Degree Project In Computer Science And Engineering*, Second Cycle, 30 Credits Stockholm, Sweden. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1591257/FULLTEXT01.pdf> (02.03.2023).
- Eggers, W.D. ve Bellman, J. (2015) "The Journey to Government's Digital Transformation" https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/digital-transformation-in-government/DUP_1081_Journey-to-govt-digital-future_MASTER.pdf, (01.02.2023).
- Debeljak A. ve Dečman, M. (2022), Digital Transformation of Slovenian Urban Municipalities: a Quantitive Report on the Impact of Municipality Population Size on Digital Maturity. *The NISP Acee Journal of Public Administration and Policy*, 15 (2), 25-51.

- Çelik, D. & Leblebici, D.N. (2023). Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 601-621.
- Deuze, M. (2006). Participation, Remediation, Bricolage: Considering Principal Components of A Digital Culture. *The Information Society*, 22(2), 63-75.
- Fesenko, T. ve Fesenko, G. (2017) City-Governance: Conceptualizing Digital Maturity Model, *Socrates*, 5 (2), 106-122.
- Field, D., Patel, S. ve Leon, H. (2019). The Dividends of Digital Marketing Maturity. <https://www.bcg.com/publications/2019/dividends-digital-marketing-maturity>, (10.03.2023).
- Freiling, J. ve Fichtner, H. (2010). Organizational Culture as the Gluebetween People and Organization: A Competence-based View on Learning and Competence Building, *Zeitschrift für Personal for schung*, 24(2), 152-172
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanović, N., ve Meijers, E. (2007). Smart Cities: Ranking of European Medium-Sized Cities. https://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf, (16.04.2023).
- Gong, Y., Yang, J. ve Shi, X. (2020). Towards a Comprehensive Understanding of Digital Transformation in Government: Analysis of Flexibility and Enterprise Architecture. *Government Information Quarterly*, 37 (3), 1-13.
- Guy, J. S. (2019) Digital Technology, Digital Culture and the Metric-Nonmetric Distinction. *Technologica IForecasting&Social Change*, 2019 (145), 55–61.
- Güvenç, B. (2011). *Kültürün ABC'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hilbert, M. (2005) *Development Trendsand Challenges For Local e-Governments: Evidence From Municipalities in Chileand Peru*. Santiago of Chile: United Nations of Publications.
- Hinings, B., Gegenhuber, T., ve Greenwood, R. (2018). Digital Innovation and Transformation: An Institutional Perspective. *Information and Organization*, 28(1), 52–61.
- Kahn, R. ve Kellner, D. (2008) Technopolitics, Blogs, and Emergent Media Ecologies– A Critical/Reconstructive Approach. In: B. Hawk B., D. M.Rieder ve O.Oviedo (Ed.), *The Culture and Digital Tools* içinde (ss. 22-37), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kane, G.C. (2017). Digital Maturity, Not Digital Transformation. *MIT Sloan Blogs*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA. Apr 4, 2017.
- Karaca, Y. ve Öztürk, K.N. (2019). Yeni Nesil Belediyecilik: Dijital Belediye Uygulamaları, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2 (3), s. 528-537.
- Khisro, J. (2021). *Constraints Of Digital Transformation (Doctoral Dissertation)*, Department of Applied Information Technology, University of Gothenburg, Gothenburg, Sweden
- Kiefer, D. (2021). Digital Innovation Culture: A Systematic Literature Review. F.Ahlemann, R.Schütteve S. Stieglitz (Ed.), *Innovation Through Information Systems* içinde (ss. 305-320), Springer.
- Kraus, S., Jones, P.,Kailer, N., Weinmann,A., Chaparro-Banegas, N. ve Roig-Tierno, N. (2021). Digital Transformation: An Overview of the Current State of the Art of Research. *SAGE Open*. July-September 2021: 1–15.
- Kroeber, A. L., ve Kluckhohn, C. (1952). Culture: A critical review of concepts and definitions. *Papers of the Peabody Museum of Archaeology&Ethnology*, XLVII, Harvard University.
- Kurbalija, J. (2016). *An Introductionto Internet Governance*. Malta: Diplo Foundation.

- Çelik, D. & Leblebici, D.N. (2023). Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 601-621.
- Leblebici, D. N. ve Çelik, D. (2022) Tayvan'ın Yapay Zekâ Politikaları. E. Akman, T.B. Topçu ve A. Chiftchi (Ed.), *Yapay Zeka ve Kamu Politikası: Ülke İncelemeleri* içinde (ss. 411-430), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Lasrado, L. A., Vatrapu, R., ve Andersen, K. N. (2016). A Set Theoretical Approach To Maturity Models: Guidelines and Demonstration. *37th International Conference on Information Systems (ICIS 2016)*, 1-20.
- Liu, D., Chen, S., & Chou, T. (2011). Resource fit in digital transformation: Lessons learned from the CBC Bank global e-banking project. *Management Decision*, 49(10), 1728–1742.
- Martin, A. (2008). Digital Literacy and the “Digital Society”. C. Lankshearve M. Knobel (Ed.), *Digital Literacies: Concepts, Policies, and Practices* içinde(ss. 151-176). New York: Peter Lang.
- Mergel, I., Edelmann, N. ve Haug, N. (2019). Defining Digital Transformation: Results From Expert Interviews. *Government Information Quarterly*, 36 (4) 1-16.
- Nam, T. ve Pardo, A.T. (2011). Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions. *The Proceedings of the 12th Annual International Conference on Digital Governmen tResearch*, 281-291.
- Neville, L.ve Schneider, B. (2021). Why is it so Hard to Change a Culture? It's the People,. *Organization Development Review*,53 (1), 41-46.
- OECD (2003), “The e-Government Imperative”, https://read.oecd-ilibrary.org/governance/the-e-government-imperative_9789264101197-en#page1, (27.03.2022).
- OECD (2014). “Recommendation of the Council on Digital Government Strategies”, <https://www.oecd.org/gov/digital-government/Recommendation-digital-government-strategies.pdf>, (24.03.2023).
- OECD (2018). “Digital Government Review of Morocco: Laying the Foundations for the Digital Transformation of the Public Sector in Morocco”. https://read.oecd-ilibrary.org/governance/digital-government-review-of-morocco_9789264298729-en#page47, (02.04.2023).
- Palvia, J. C. S. ve Sharma, S.S. (2007). E-Government and e-Governance: Definitions/Domain, Framework and Status Around the World. *5th International Conference on E-governance (ICEG)*, 28-30 December 2007, 1-12.
- Pardo, D. (2017) Has Your Company Achieved Digital Maturity?. *eHorusby Pandora FMS*, <https://ehorus.com/digital-maturity/> (19.02.2023).
- Pasquali, A. (2003). A Brief Descriptive Glossary of Communication and Information Aimed at Providing Clarification and Improving Mutual Understanding. B. Girard ve Siochrú S.Ó. (Ed.), *Communicating in the Information Society* içinde. (ss. 195-223), Geneva: UNRISD.
- Rowles, R. ve Brown,T. (2017). *Building Digital Culture: A Practical Guide to Successful Digital Transformation*, New Delhi: Kogan Page.
- Sadiku, M. N. O.,Tembely, M.and Musa, S. M. (2018). Digital Culture, *International Journals of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering*, 7(6), 33-34.
- Schabracq, M. J. (2007) *Changing Organizational Culture: The Change Agent's Guide book*, West Sussex: John Wiley&Sons Ltd.

- Çelik, D. & Leblebici, D.N. (2023). Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 601-621.
- Schallmo, D. R., ve Williams, C. A. (2018). *Digital Transformation Now!: Guiding the Successful Digitalization of Your Business Model*. Cham: Springer.
- Schumacher, A., Erol, S., ve Sihm, W. (2016). A Maturity Model for Assessing Industry 4.0 Readiness and Maturity of Manufacturing Enterprises. *Procedia CIRP-Changeable, Agile, Reconfigurable & Virtual Production*52 (1), 161-166.
- Silver, D. (2004). Internet/ Cyberculture/ Digital Culture/ New Media/ Fill-in-the-Blank Studies, *New Media and Society* 6(1), 55-64.
- Simić, I. ve Matović, I. M. (2018). Organizational Culture as A Factor of Digital Maturity of Organizations in The Tourism Sector. *3rd International Thematic Monograph-Thematic Proceedings: Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era*, 231-242.
- Solis, B., Lieb, R. ve Szymanski, J. (2014). *The 2014 State Of Digital Transformation*. Altimeter Group.
- Stolterman, E. ve Fors, A.C. (2004). Information Technology and the Good Life. B. Kaplan, D. P. Truex, D. Wastell, A.T. Wood-Harper ve J. I. De Gross (Ed.), *Information Systems Research: Relevant Theory and Informed Practice* içinde (ss. 687–692). London: Kluwer Academic Publishers.
- Thumim, N. (2012). *Self-Representation And Digital Culture*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan
- TM Forum (2023). “Digital Transformation&Maturity”, <https://www.tmforum.org/digital-transformation-maturity/> (18.03.2023).
- United Nations (2020). “E-Government Survey 2020”, <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2020> (13.04.2023).
- Uzelac, A. (2008). How to Understand Digital Culture: Digital Culture-A Resource For A Knowledge Society?. Aleksandra Uzelac, ve B. Cvjetičanin (Eds.) *Digital Culture: The Changing Dynamics* içinde. (ss. 7-21), Zagreb: Institute for International Relations
- Grover, V. Tseng, S. L. ve Pu, W. (2022). A Theoretical Perspective on Organizational Culture and Digitalization, *Information & Management*, 59 (4), 1-13.
- Warner, K.S.R ve Wäger, M. (2019). Building Dynamic Capabilities For Digital Transformation: An Ongoing Process Of Strategic Renewal. *Long Range Planning*, 52(3), 326–349.
- Weritz, P., Jessica B. ve Matute, J. (2020). Exploring the Antecedents of Digital Transformation: Dynamic Capabilities and Digital Culture Aspects to Achieve Digital Maturity, *The American Conference on Information Systems (AMCIS) 2020 Proceedings*, 1-10.
- Westerman, G., Calmédjane, C., Bonnet, D., Ferraris, P. ve McAfee, A. (2011). Digital Transformation: A Roadmap for Billion-Dollar Organizations. *MIT Center for Digital Business and Capgemini Consulting*, 1-68.
- Westerman, G., Bonnet, D. ve McAfee, A. (2014). “The Nine Elements of Digital Transformation” *MIT Sloan Management Review*, 55 (3), 1-6.
- Westerman, G., Deborah L. S. ve Anand E. (2019). Building Digital-Ready Culture in Traditional Organizations. *MIT Sloan Management Review* 60(4): 59-68.
- Williams, C., Schallmo, D., Lang, K., ve Boardman, L. (2019). Digital Maturity Models for Small and Medium-sized. *The ISPIIM Innovation Conference – Celebrating Innovation: 500 Years Since da Vinci*. Florence: ISPIIM.

World Economic Forum (2021). Digital Culture: The Driving Force of Digital Transformation, <https://www.weforum.org/reports/digital-culture-the-driving-force-of-digital-transformation/> (03.04.2023).

Genişletilmiş Öz

Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi

Amaç: Bu çalışma, dijital dönüşüm açısından belediyelerin ne kadar hazır oldukları, dijital kültürü nasıl geliştirebilecekleri tartışılmaktadır. Bu çerçevede belediyelerin dijital dönüşüme hazırlık seviyelerini, dijital olgunluk düzeylerini ölçebilecek modellerin hangi unsurları içermesi gerektiği, belediyeler açısından dijital dönüşüme uygun dijital kültürün nasıl olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Yöntem: Çalışmada dijital dönüşüm, dijital olgunluk ve dijital kültür alanında yayımlanmış literatür geniş ölçekte taranmış ve var olan dijital olgunluk modelleri üzerinden dijital kültürün etkisi analiz edilmiştir. Dijital kültürün belediyelerdeki dijital dönüşüm açısından ne denli önemli olabileceği ele alınmıştır.

Bulgular: Günümüzde örgüt kültürünü değişime zorlayan en önemli unsur dijital dönüşümdür. Dijital dönüşüm, farklı makro ve mikro tanımları olan bir kavramdır. Makro anlamda dijital dönüşüm, dijital yeniliklerin kurumları ekosistemleriyle birlikte dönüştüren aktör, yapı, uygulama, değerler ve inançlar üzerindeki etkileri olarak tanımlanabilir. Mikro anlamda dijital dönüşüm ise, dijital ortam üzerinde yeni teknolojilerin uygulandığı, veri oluşumu, veri değişimi ve veri analizi ile verilerin kullanılabilir bilgilere dönüştürüldüğü, kullanılabilir bilginin ise karar alma süreçlerine yardımcı olduğu süreç olarak tanımlanabilir. Sadece teknolojiye ibaret olmayan dijital dönüşüm örgütleri de değişmeye zorlamaktadır. Dijital dönüşümü başarılı biçimde yönetebilmek ve yönlendirebilmek dijital olgunluk gerektirir. Diğer bir ifadeyle, örgütlerin dijital dönüşüme ne kadar hazır oldukları onların dijital olgunluk düzeyleri ile alakalıdır. Dijital olgunluk, tıpkı organizmalardaki olgunluğun organizmanın yetenek ve kabiliyetlerinin üst düzeye çıkmasını ifade gibi, bir kuruluşun dijital vasıtalarla değer yaratma yeteneğinin üst düzeye ulaşmış olması anlamında kullanılabilir. Ancak dijital olgunluğun canlı organizmaların ulaşabildikleri en üst olgunlaşma düzeyi gibi bir sınırı yoktur. Dijital dönüşüm dinamik ve süregelen bir süreç olduğundan dijital olgunluğun ulaşabileceği nihai bir üst sınır yoktur. Bu nedenle, dijital olgunluğu ölçen modellerde dijital olgunluk düzeyi genellikle ulaşılan seviye olarak belirtilmektedir. Literatürdeki dijital olgunluk tanımları ve modelleri üzerinde durdukları unsurlar açısından çeşitlilik arz etmektedir. Ancak hepsinde ortak nokta, dijital olgunluğun, sadece kuruluşların mevcut teknolojik yönlerine değil, aynı zamanda onların tüm faaliyetlerinin ve bölümlerinin bütünsel bir değerlendirmesine vurgu yapılmasıdır. Dijital olgunluk yalnızca dijital teknolojinin kullanımında değil, aynı zamanda dijital yönetimde ürün, hizmet ve süreçleri, becerileri, kültürü ve stratejileri yeniden şekillendirmesinde de kendisini gösterir. Diğer bir deyişle, dijital dönüşümde önemli bir kavram olan olgunluk düzeyi içinde barındırdığı birçok unsur gibi örgüt kültürünün dijital dönüşüme uygun hale gelmesiyle de yakından ilgilidir. Örgüt kültürünün dijital dönüşüme hazır hale gelmesi dijital kültür olarak adlandırılabilir. Örgütler açısından dijital kültürün açık bir tanımını vermeden dijital kültürün özelliklerini belirten pek çok çalışma vardır. Dijital kültürün unsurları genellikle; yenilikçi olmak, veriye dayalı karar alma, iş birliği, açıklık, dijital zihniyet, çeviklik ve esneklik, müşteri odaklı olmak, liderlik gibi unsurlar şeklinde sayılmaktadır. Dijital kültüre sahip kuruluşlarda ortak norm, değer ve davranış kalıpları bu özellikler ile tasvir edilmektedir. Söz konusu çalışmaların büyük bir bölümü dijital kültürü dijital dönüşümün bir ön şartı gibi ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, dijital dönüşümün başarısı için gerekli olan dijital olgunluk düzeyinin en önemli unsuru dijital kültüre sahip olmaktır. Dijital kültür, genel olarak dijital teknolojilerin örgütlerde ve toplumda kullanımı ve benimsenmesi ile ortaya çıkan davranışları ve normları ifade etmektedir. Dijital teknolojinin kurumsal ve toplumsal uygulamalar üzerinde beklenen değişiklikleri yaratabilmesi sahip olunan dijital teknolojik imkânların yanında bu imkân ve olanakları kullanabilecek kapasiteyle de ilişkilidir. Söz konusu imkân ve olanaklar ile bunları kullanma kapasitesi dijital anlamda olgunluk gerektirir. Böylece, dijital dönüşümün başarısı dijital olgunluk seviyesine bağlıdır. Literatürde dijital dönüşüm ve dijital olgunluk arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çok sayıda çalışma mevcuttur. Dijital olgunluk ile ilgili çalışmalarda dijital olgunluk seviyesini belirleyen birçok değişken arasında en önemlisi bir kurumun veya toplumun dijital teknolojiyi kurumsal veya toplumsal amaçlarla kullanabilme kabiliyetine işaret eden dijital kültürdür. Dijital kültür dijital dönüşümü hızlandırır. Bu nedenle dijital alt yapıya yatırım yapmadan önce dijital becerilerin ve dijital kültürün geliştirilmesi gerekir. Dijital olgunluğun önemli bir unsuru olarak kabul edilen dijital kültür kurumsal ve toplumsal anlamda dijital dönüşümün başarısında da kritik bir rol oynamaktadır. Toplumsal açıdan başarılı bir dijital dönüşüm, kamu yönetiminin merkezi ve yerel düzeyde üreteceği dijital dönüşüm politika ve stratejilerine bağlı olacaktır. Özellikle yerel düzeydeki dijital dönüşüm politika ve stratejileri toplumsal dijital dönüşüm açısından önem arz etmektedir.

Sonuç: Kamusal hizmetlerin topluma sunulması açısından topluma en yakın hizmet birimleri belediyelerdir. Bu bakımdan belediyelerin dijital dönüşümünde elde edilecek başarı toplumda dijital dönüşümün başarısında önemli rol oynayacaktır. Belediyelerin dijitalleşmesi veya dijital dönüşümü sadece belediyelerin iç işleyişleri

bakımından dijitalleşmesi değil, sundukları hizmetlerin de dijitalleşmesi anlamına gelmektedir. Bu çalışmada dijital dönüşüm açısından belediyelerin ne kadar hazır oldukları, dijital kültürü nasıl geliştirebilecekleri tartışılmaktadır. Bu çerçevede belediyelerin dijital dönüşüme hazırlık seviyelerini, dijital olgunluk düzeylerini ölçebilecek modellerin hangi unsurları içermesi gerektiği, belediyeler açısından dijital dönüşüme uygun dijital kültürün nasıl olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Extended Abstract

The Effect of Digital Culture on the Development of Digital Maturity in Municipalities

Aim: This study discusses how ready municipalities are in terms of digital transformation and how they can develop digital culture. In this context, it is focused on elements that should be included in the models for measuring the level of preparation of the municipalities for digital transformation, their level of digital maturity, and their digital culture suitable for digital transformation.

Method: In the study, the literature published in the field of digital transformation, digital maturity and digital culture was scanned on a large scale and the effect of digital culture was analysed through existing digital maturity models. It has been discussed how important digital culture can be in terms of digital transformation in municipalities.

Findings: At present, the most important factor forcing organizational culture to change is digital transformation. Digital transformation is a concept with different macro and micro definitions. In the macro sense, digital transformation can be defined as the effects of digital innovations on actors, structures, practices, values, and beliefs that transform institutions together with their ecosystems. In the micro sense, digital transformation can be defined as the process in which new technologies are applied on the digital environment, data is transformed into usable information with data formation, data exchange and data analysis, and usable information helps decision-making processes. Digital transformation, which is not just about technology, forces organizations to change. Successfully managing and directing digital transformation requires digital maturity. In other words, how ready organizations are for digital transformation is related to their digital maturity level. Digital maturity can be used to mean that an organization's ability to create value through digital means has reached a high level, just as the maturity in organisms expresses the ability and capabilities of the organism to the highest level. However, there is no limit to digital maturity, such as the highest level of maturity that living organisms can reach. Since digital transformation is a dynamic and ongoing process, there is no final upper limit that digital maturity can reach. For this reason, in models measuring digital maturity, the digital maturity level is usually stated as the reached level. The definitions and models of digital maturity in the literature vary in terms of the elements they focus on. But what they all have in common is that digital maturity emphasizes not just the current technological aspects of organizations, but also a holistic assessment of all their activities and divisions. Digital maturity is manifested not only in the use of digital technology, but also in reshaping products, services and processes, skills, culture, and strategies in digital management. In other words, maturity level, which is an important concept in digital transformation, is closely related to the adaptation of organizational culture to digital transformation, like many elements it contains. The fact that organizational culture is ready for digital transformation can be called digital culture. There are many studies that specify the characteristics of digital culture without giving a clear definition of digital culture in terms of organizations. Elements of digital culture are generally; elements such as being innovative, decision-making based on data, collaboration, openness, digital mindset, agility, and flexibility, being customer-oriented, and leadership. Common norms, values, and behaviour patterns in organizations with digital culture are depicted with these features. A large part of these studies considers digital culture as a prerequisite for digital transformation. From this point of view, the most important element of the level of digital maturity required for the success of digital transformation is to have a digital culture. Digital culture generally refers to the behaviours and norms that emerge with the use and adoption of digital technologies in organizations and society. The ability of digital technology to create the expected changes on corporate and social practices is related to the capacity to use these opportunities and opportunities, as well as the digital technological opportunities. These possibilities and possibilities and the capacity to use them require digital maturity. Thus, the success of digital transformation depends on the level of digital maturity. There are many studies in the literature that reveal the relationship between digital transformation and digital maturity. Among the many variables that determine the level of digital maturity in studies on digital maturity, the most important one is digital culture, which indicates the ability of an institution or society to use digital technology for corporate or social purposes. Digital culture accelerates digital transformation. Therefore, digital skills and digital culture should be developed before investing in digital infrastructure. Digital culture, which is accepted as an important element of digital maturity, plays a critical role in the success of digital transformation in corporate and social terms. A socially successful digital transformation will depend on the digital transformation policies and strategies that the public administration will produce at

the central and local level. Especially at the local level, digital transformation policies and strategies are important in terms of social digital transformation.

Conclusion: In terms of providing public services to the society, the closest service units to the society are the municipalities. In this respect, the success to be achieved in the digital transformation of municipalities will play an important role in the success of digital transformation in society. The digitization or digital transformation of municipalities means not only the digitalization of municipalities in terms of their internal functioning, but also the digitalization of the services they provide. In this study, it is discussed how ready municipalities are in terms of digital transformation and how they can develop digital culture. In this context, it is focused on what elements should be included in the models that can measure the level of preparation of the municipalities for digital transformation, their level of digital maturity, and how the digital culture suitable for digital transformation should be in terms of municipalities.

Türkiye’de Göç Yönetimi: “Ekonomi ve Güvenlik” Kaynaklı Göçleri Siyasi Kararlar Üzerinden Düşünmek

Abdullah TURAN*

Öz

Göçler ülkelerin politikalarını büyük ölçüde etkilemekte ve aynı zamanda alınan “siyasi kararlar” nedeniyle tetiklenebilmektedirler. Bu bağlamda göçlerin sebepleri olarak “savaş, terör, kıtlık, ekonomik bunalım ve buna benzer birçok unsur gösterilse de bunların üzerinde ve güçlü bir etkileyici konumda olan “siyasi kararlar” bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma “siyasi kararların”, göçte büyük belirleyiciler olarak kendisini kanıtlamış bulunan “güvenlik ve ekonomi kaynaklı sebeplerin” ardındaki güçlü etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çünkü Türkiye’de göç konusunda atılan adımlar ve verilen kararlara ilişkin gerçekleşen göç örnekleri siyasi kararların göçteki etkisini açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de gerçekleşen göçün tarihi süreçteki seyrini ortaya çıkarmaya dönük bir kaynak taraması yapılmıştır. Bu çerçevede elde edilen veriler tasniflenerek öncelikle göçle ilgili kavramsal boyut ortaya konulmuştur. Ardından güvenlik ve ekonomi kaynaklı gerçekleştiği düşünülen göçün ardındaki siyasi karar yönü örnekler nezdinde irdelenerek açığa çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Siyaset, Göç Politikası, Göç Yönetimi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Migration Management in Türkiye: Thinking Economic and Security-Based Migration on Political Decisions

Abstract

Migration greatly affects the policies of countries. At the same time, migrations can be triggered by “political decisions”. “War, terror, famine, economic depression and many similar factors” are shown as the reasons for migration. However, “political decisions” affect all these elements and this study examines the impact of political decisions on migration. The study aims to reveal the strong impact of “political decisions” behind “security and economic reasons” that have proven themselves as major determinants of migration. Because the migration examples regarding the steps taken and the decisions taken on migration in Türkiye reveal the impact of political decisions on migration. In this context, a literature review was conducted to reveal the course of migration in Türkiye in the historical process. In this framework, the data obtained were classified and first of all, the conceptual dimension related to migration was revealed. Then, the political decision aspect behind the migration, which is thought to be caused by security and economy, is revealed by examining the examples.

Keywords: Migration, Politics, Migration Policy, Immigration Management.

Article Type: Research Article

* Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksek Okulu, Büro Yönetimi ve Sekreterlik Bölümü, aturan40@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0003-2743-6798

1.GİRİŞ

Göç konusu yüzyıllarca dünyada büyük değişimler yaratan ve medeniyete büyük etkileri olan bir husus olmakla birlikte dünya nüfusunun ciddi rakamlara ulaştığı 21.yüzyılda göçün çok büyük rakamları kapsayacak şekilde gerçekleştiği ve özellikle kitlesel boyutta şekillenebildiği görülmektedir. Göçler, gerçekleştiği anda hem kaynak hem de hedef ülke¹ için “*ekonomi ve güvenlik*” temelinde kaygı yaratacak sonuçlar ortaya çıkarabildiği için kontrol altında tutulması gerekmektedir. Bu konuda alınan siyasi pozisyon belirleyici etkiye sahiptir. Göçün özellikle kitlesel boyutlara ulaşmasının engellenebilmesi ve yönetilebilmesi bu konuda siyasi kararların önemini göstermektedir.

Heywood (2014:506) politika üretme sürecinin birbirini bağlayan eylemleri içerdiğini ifade etmektedir. Bu esnada verilen karar sonraki süreçleri de belirlemektedir. Karar denen şey “bir tercih davranışı ortaya koymak anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle seçenekler arasından bir tanesini seçmektir. Yazar kararların çok çeşitli şekillerde alınabileceğini ancak bunlardan en önemlilerinin “*rasyonel aktör modelleri, küçük adımlarla ilerleme (inkrementalizm) modelleri, bürokratik örgüt modelleri ve inanç sistemi modelleri*” olduğunu ifade etmiştir. “*Rasyonel aktör modelleri*” kendilerini çoğunlukla faydacılıktan türetilen ekonomik teoriler temelinde inşa etmiştir. Bu teori, temelinde, maddi anlamda tatmin olma peşinde koşan, bireysel çıkarı ön plana alan ve faydacılığı dikkate alan bir insan doğası modelidir. Bu çerçevede bu modelde öncelikle problem tanımlanmakta, bireysel tercihe göre bir hedef seçilmekte, bu hedefe ulaşmak için yollar, bu yolların etkililiği, maliyeti ve güvenilirliği değerlendirilmekte ve arzulanan sonuca ulaşacağı düşünülen yol seçilerek karar alınmaktadır. Dolayısıyla bu model açıkça belirlenmiş olan amaçlar çerçevesinde insanların rasyonel ve devamlı bir şekilde bunların peşinden koştuğunu varsaymaktadır. Eğer bir grup içinde çatışan amaçlar varsa bu model işlemeyecektir; ancak merkezileşmiş ve sıkı bir komuta yapısına sahip örgütler bu modeli “tercihleri sıraya koyarak” yerine getirebilecektir. Diğer yandan her zaman doğru ve tam bilgiye ulaşamayacağı gibi değişik eylem seçeneklerinin getireceği faydayı mukayese edip sonunu görerek eylem belirlemek de pek mümkün değildir. Ayrıca kararlar bir inanç ve varsayım ile alındığından gerçeklikten uzaklaşabilmekte ve karar alıcıların değer ve ideolojilerine önem vermemektedir. “*Küçük adımlarla ilerleme (inkrementalizm) modelleri*” ise kararların yetersiz bilgi ile alındığını ve bu durumun karar vericilerin cesur ve yenilikçi eylemlere yönelmesini engellediğini savunmaktadır. Bu nedenle karar alıcıların sürekli keşif halinde kalarak önceki kararların sağladığı geribildirimden faydalanarak hareket etmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede politika üreticileri problemleri çözmekten uzaklaşma eğilimindedirler. Ancak bu modeller esnek oldukları gibi farklı görüşlerin ifade edilmesine imkân tanımaktadırlar. Bu modeller anti-ütopyacı oldukları gibi çoğulcu demokrasilerdeki politika üretimine de uygundur. Ancak bu model muhafazakâr özellikleri ile yeniliğe karşı görünmesiyle eleştirilmektedir. Ayrıca bu modele yakın karar vericiler uzun vadeli değil günlük problemlerle ilgilenme eğilimindedirler. Bu bağlamda rotanın nereye götürdüğünden ziyade gemiyi rotada tutma eğilimindedirler. Bu modeller radikal ve devrimci kararlara yönelmekten uzaktırlar. Anlatılan bu iki model, karar alma sürecinin niteliğinin nihai karar üzerindeki etkisine önem vermezken “*bürokratik örgüt modelleri*”, sürecin sonucu etkileme derecesine ışık tutmaktadır. Örgütün değerleri, varsayımları ve davranış kalıpları, kararlar üzerinde etkili olduğundan (örgütsel süreç modeli) alınan kararlar ilgili kurumun kültürünü yansıtıyor olarak görülmektedir. Diğer yandan farklı kararlara yönelen personel ve birimler tek bir görüş etrafında toplanamayacağından tek çıkar etrafında toplanmış devlet fikrini reddederek kararlar içerisinde avantaj dengesi sürekli değişmektedir

¹ “*Kaynak ülke*” ifadesi “düzenli ya da düzensiz göç hareketlerinde, göçmenin ilk çıktığı ülke” yi ifade etmektedir. “*Hedef ülke*” kavramı ise “düzenli ya da düzensiz göç hareketlerinde, varılacak hedef konumundaki ülke”yi ifade etmektedir (Adıgüzel, 2016:7).

(bürokratik siyaset modeli). “*İnanç sistemi modelleri*” ise inançların ve ideolojilerin rolüne vurgu yapan modellerdir. Bu modeller davranışın algılama tarafından oluşturulma derecesine dikkat çekmektedir. İnsanlar kendi kavramları ve değerlerine göre gördüklerini algılamaktadırlar. Karar vericiler kendilerinin tarafsız olduğunu, rasyonel olduklarını düşünseler de sosyal ve siyasi değerler neyin mümkün ya da arzu edilir olduğunu onlara tarif etmektedir. Bu nedenle karar verme sürecinde bazı bilgiler ve seçenekler görmezden gelinmektedir. Ancak diğer yandan önemsiz olabilecek bilgi kırıntıları ve başka eylem rotaları belirgin şekilde başrol oynamaktadır (Heywood, 2014:507-511).

Heywood’un açıkladığı bu karar teorilerinin, kendi içerisinde kusursuz olmadığı görülebilmektedir. Dolayısıyla siyasetçiler açısından karar almak kolay bir mesele değildir. Türkiye’deki göçler konusunda alınan kararları bu teorilerle birebir uygun bir şekilde ilişkilendirmek mümkün değildir. Ancak çalışma içeriğinde de irdeleneceği üzere *göçle ilgili alınan kararlarda* “ideolojik yaklaşımların, değerlerin, dini, kültürel ve etnik unsurların etkili olduğu; çok dikkatli araştırmalar ve hesaplamalar yapılmadığı; uzun vadeli bir planlamaya gidilmediği ve daha çok günlük problemleri çözmeye yönelik hareket edildiği” ifade edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti ilk kurulduğunda göçler, ulus-devlet yaratılması konusunda soydaş ve dindaşlara kucak açan bir siyasi pozisyon gösterse de 2000 yılı sonrası evrede göçün şekil değiştirip, yeni dış politika vizyonu çerçevesinde Avrupa Birliği (AB) üyelik serüveninin yansımaları ve kitlesel pozisyonda şekillendiği görülmektedir. Bu esnada hayatta kalmaya dönük, refaha ulaşmayı amaçlayan ya da ekonomik kaygıları güden birçok göç türünün işlevsel hale geldiği görülmektedir. Göçün içeride gerçekleşmesi şehirlerin silüetlerini, sosyal yaşam fırsatlarını, kültürlerini ve ekonomilerini etkilemekle birlikte dışardan gelen yoğun göçün sosyal, ekonomik ve güvenlik anlamında yönetilmesi çok büyük bir siyasi vizyon gerektirmektedir. Bu konuda verilen kararlar ve bu kararların yansımaları, ülkenin geleceğini ve siyasal iktidarların devamını etkileyebilmektedir.

Göç konusunda literatüre bakıldığında göçün sebepleri/kaynakları (Şen, 2014; Günay, Atılğan ve Serin, 2017) ve sonuçları (Başel, 2010; Karataş, Adıgüzel ve Ünal, 2018; Bostan, 2017) konusunda çalışmalar ortaya konulsa ve bu çalışmalarda ekonomik, siyasi, güvenlik, sosyal, psikolojik, hukuksal sebepler göçte etkili unsurlar olarak değerlendirilse de “göçün tüm bu unsurlarının üzerinde esas etkileyici olanın” “*siyasi kararlar*” olduğunu belirlemeye yönelik bir çalışma yapılmamış olması bu çalışmanın ortaya çıkma gerekçesini oluşturmaktadır. Çünkü devletler siyasi kararlar vererek ekonomilerinin yönünü değiştirmekte, savaşları belirlemekte ve toplumu ya da hukuku şekillendirmektedirler. Öte yandan bir başka devletin aldığı bir siyasi karar üzerinde belirleyici olunamaması neticesinde çevre ülkelerden gelen kitlesel bir göçten kaynaklanan ve telafisi güç olan kayıplar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle çalışmada, Türkiye’de *siyasi kararların göç üzerindeki etkisine* dair durumu görünür kılmak amaçlanmaktadır. Ancak çalışmada, sadece “*ekonomi ve güvenlik*” kaynaklı gerçekleştiği düşünülen göçlerin “*siyasi kararlar*” üzerinden bir okumasını yapmaya dönük bir kısıtlama benimsenmiş ve göçün diğer gerekçeleri çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu çerçevede yapılan kaynak taraması ile öncelikle “göç, çeşitleri ve ilişkili kavramları” üzerine bir kavramsal çerçeve yazımı gerçekleştirilmiştir. Ardından bu kaynaklardan tespit edilen/toparlanan göç örnekleri üzerinden bir tasnifleme yapılarak “güvenlik ve ekonomi nedenli gerçekleştiği düşünülen göçlerin gerçekte siyasi kararlarla nasıl şekillendiği” üzerine bir yazım gerçekleştirilmiştir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE: GÖÇ, ÇEŞİTLERİ VE İLİŞKİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Göç, gönüllü ya da zorunlu olarak yapılması fark etmeksizin bir riski alabilmeyi ve göç etmeyi gerektirecek önemli bir motivasyona sahip olmayı gerektirmektedir (Adıgüzel, 2016:3). Göç

konusunda yapılan tanımlarda ortak ifade: “bireyin tüm gelecek yaşantısını ya da yaşamının bir kısmını geçirmek üzere yaşadığı mekândan başka bir yerleşim birimine hareket etmesi”dir² (Tümtaş ve Ergün, 2016:1348). Bu konuda herhangi bir tartışmaya girmeksizin ve içerisinde hareket motivasyonu da olan kapsamlı/kapsayıcı bir tanım vermek gerekirse *göç*: “bir kimsenin sosyal, siyasal, ekonomik, etnik köken, dini inanç, doğal afet ve savaş gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan sorununu gidermek için ve ayrıca barış, huzur, mutluluk ve yüksek refah seviyesine kavuşmak ve böylece daha fazla maddi ve manevi çıktıya erişmek için gerçekleştirdiği ikamet değişikliği” olarak ifade edilebilir (Yıldız, 2017:1828; Koçak ve Terzi, 2012: 163; TDK, 2022).

Lee (1966) göçün tek bir motivasyonu/nedeni olmadığını, “başlangıçtaki yer” ya da “gidilecek yer”in çekici ve itici nedenleri olabileceğini ifade etmektedir. Ancak önemli olan bu motivasyonlardan/sebeplerden özellikle bir tanesinin göçü gerçekleştirmeye yöneltmesidir. Göçler çok çeşitli nedenlere dayalı olarak gerçekleşebildiği için literatürde sınıflandırılarak değerlendirilmektedir (Adıgüzel, 2016:20; Güllüpmar, 2012:57). Türkiye gerçeği üzerinden okunduğunda bu çalışmada “transit göç, mübadele göçü, mevsimlik göç, işçi göçü, beyin göçü, emekli göçü türleri ile birlikte “iç-dış, gönüllü-zorunlu, sürekli-kalıcı, düzenli-düzensiz, bireysel-kitlese” göç türlerinin ayrımının yapılması gerekmektedir.

“*Mevsimlik göç*” insanların her yıl belirli aylarda buldukları yerden başka bir yere “çalışmak, gezmek ya da dinlenmek “amacıyla bir süreliğine gitmelerini ifade etmektedir (Öztürk ve Tekiner, 2017:149). Son yıllarda gittikçe önemi artan “*transit göç*”, göçmenlerin buldukları ülkeden ulaşmayı hedefledikleri ülkeye geçmek için başka bir ülkeyi geçici olarak kullanmalarını ifade etmektedir (Tepealtı, 2019:126). Türkiye’nin ilk kurulduğunda önemi büyük olan “*mübadele göçü*” ise, iki ülkenin kendi aralarında anlaşması ile “bazı vatandaşlarını karşılıklı olarak değiştirmesi” manasına gelmektedir (Sayın, Usanmaz ve Aslangiri, 2016:3). Ülkelerin gelişimi açısından çok önemli bir yeri olan “*beyin göçü*” ise “liyakatli iş gücünün, az gelişmiş ülkeden ya da bölgeden gelişmiş farklı bir ülkeye ya da bölgeye veya gelişmiş ülkeden gelişmiş ülkeye göç etmesi şeklinde ifade edilmektedir (Tamer, 2020:2814; Sayın, Usanmaz ve Aslangiri, 2016:3).Yaşadıkları ülkede ya da bölgede iş imkânı elde edemeyen ya da işinden refah sağlamaması nedeniyle tatminsizlik duyan kişilerin başka ülkelere ya da bölgelere iş edinmek için gitmesine ise “*işçi göçü*” denilmektedir (Yılmaz, 2014:1687). “*Emekli göçü*” ise farklı dinamik ve motivasyonlardan kaynaklı olarak ömrün geri kalanını geçirmek ve öncelikle tatil amacıyla sıcak iklimli yerlere geçiş yapmayı ifade etmektedir (Aksoy, 2012:295).

Türkiye’deki şartlar açısından önemli göç türleri bu şekilde özetlenmekle birlikte göç konusunda farklı tasniflemelerin yapıldığı da görülmektedir. Göçler “irade esasına göre” “gönüllü ve zorunlu göçler” şeklinde ayrılmaktadır. “*Gönüllü göç*”lerde birey dışarıdan bir zorlamaya maruz kalmaksızın kendi özgür iradeleriyle göç etme kararı alıp uygulamaktadırlar (Erol ve Ersever, 2014:49). Savaş, tabi afet, sürgün, siyasi koşullar ve baskı rejimleri (Usta ve Ergün, 2020:1066) kaynaklı mecburiyetlere bağlı olarak yaşam yerinin terk edilmesi halinde ise “*zorunlu göç*” ortaya çıkmaktadır. Mücbir sebepler devleti, bir bölgedeki vatandaşı vatandaşların iradesine başvurmaksızın başka bir bölgeye sürekli olarak da göndermeyi içerebilmektedir (Sayın, Usanmaz ve Aslangiri, 2016:3; Dural ve Yaş, 2007:24). Göçler “yerleşim süresi esasına” göre de tasniflenmektedir. “*Sürekli (kalıcı) göç*” insanların bir başka yere, temelli yerleşmek üzere gitmelerini ifade etmektedir (Öztürk ve Tekiner, 2017:149). “*Geçici göç*” türünde ise gitmeden önce dönüş fikri bulunmakla birlikte gidilmesi düşünülen yerde ne kadar kalınacağı az çok bilinebiliyordur (Bahçeci ve Uzun, 2017:3). Göçler “yasal statüleri,” çerçevesinde de ayrıma tabi tutulmaktadır. Ev sahibi ülkeye seyahat yapılırken giriş, kalış

² Ancak burada anlamlı bir uzaklığın olması ve etki edecek kadar süre yeni yerleşim yerinde kalınması önemlidir (Aktel ve Kaygısız, 2018:581).

ve çıkışta kanun ve yönetmeliklere uygun davranış sergileyerek bir göç gerçekleştirilmesine “düzenli (yasal) göç” denilmektedir. “Düzensiz göç” ise yabancıların³ yasa dışı yollarla ülkeye girmeleri, kalmaları, izinsiz çalışmaları ve ülkeden kuralsız bir şekilde ayrılmalarını ifade etmektedir (Oral ve Çetinkaya, 2017:2; Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015:63). Öte yandan göçler, dâhil olan kişi sayısına göre de etkisi sebebiyle tasnif edilmektedir. Bu anlamda bir kimsenin ailesiyle birlikte aldığı göç etme kararına “bireysel göç” denirken belirli bir bölgede yaşayan daha kitlesel grupların yer değiştirmesi durumuna ise “toplu göç (kitlesel göç)” denilmektedir (Arslan, Çiçek ve Baykal, 2021:99-100). Göç “kapsadığı alana” göre de bir tasnife tabi tutulmaktadır (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015:63). Kişilerin ülke sınırları içerisinde hareket etmelerine “iç göç” (Demirhan ve Aslan, 2015:25) denilmekle birlikte bu hareket bir bölge, kent, kasaba ve köyden bir diğerine gerçekleşmektedir (Şen, 2014:233). Ticaret ve sanayinin geliştiği bölgelere, verimli tarım alanlarına, zengin maden yataklarının olduğu alanlara, turizm cazibesi olan yerlere ve kültür kentlerine önemli olmaları sebebiyle iç göç gerçekleştirilebilmektedir (Karataş, Adıgüzel ve Ünal, 2018:19-20). “Dış (uluslararası) göç” ise ülkeler ve kıtalar arasında yer değiştirme hareketini ifade etmektedir (Demirhan ve Aslan, 2015:25). Kişiler “siyasi istikrarsızlık, insan hakları ihlali, iç savaşlar, ekonomik sıkıntılar ve can güvenliği” nedeni ile ya da daha iyi yaşam koşullarına erişebilmek için gelişmiş ülkelere yönelebilmektedir (Öztürk ve Tekiner, 2017:149).

Göç konusu incelenirken birçok önemli kavramın literatürde kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda öncelikli olarak söylenmesi gereken şey göç ve iltica talebinde bulunmanın bir insan hakkı olduğudur. İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin 14. maddesi bu hususta: “Zulüm altında olan herkesin başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır” şeklinde bir ifadeye yer vermiştir. Bu anlamda eğer bir devlet insanlık dışı muameleye maruz kalma riski bulunan bir sığınmacıyı kabul etmeyerek riskin bulunduğu ülkeye geri gönderirse bu durumda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. maddesi gereğince sorumlu tutulabilmekte ve hukuki müeyyide sonucunda tazminata mahkûm edilebilmektedir (Vatandaş, 2016:5).

Öte yandan göçü gerçekleştiren kişinin içinde bulunduğu şartlara ve durumuna göre isimlendirilmesi (mülteci, sığınmacı gibi) değiştiği gibi bu farklılık ülkelerin üzerine aldığı sorumluluğu da değiştirmektedir. Göç konusunda yazında çokça geçen önemli bir kelime “mülteci (refugee)”dir. 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013: md 61), mülteciyi; “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız⁴ kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir” (6458 Sayılı Kanun, 2013: md.61) şeklinde tanımlamıştır. Benzer tanımın iltica hukuku alanında temel sözleşme olarak kabul edilen 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin 1. Maddesinde de ortaya konulduğu dikkat çekmektedir. Ancak Türkiye bu sözleşmeye ek 1967 Protokolü uyarınca *sadece Avrupa ülkelerinden*

³ “Yabancı”, “bir devlet ülkesinde yer alıp, o devletin vatandaşlığına henüz hakkı olmayan kimse”yi ifade etmektedir (Tamer, 2020:2811).

⁴ “Vatansızlık” hukuki anlamda, bir devletin vatandaşlığına tabi olan ancak oradan ayrıldıktan sonra ya “kendilerinin koruma talep etmeyi reddetmesinden” ya da “devletlerinin onlara koruma sağlamayı kabul etmemesinden” kaynaklı olarak “kendi devleti tarafından korunmayan kişilerin durumu”nu ifade eden bir kavramdır (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015:66-67). Dolayısıyla bu kimselerin vatandaşı kabul edildiği bir devlet bulunmamaktadır (Kara ve Korkut, 2010:154).

gelen sığınmacılara mülteci⁵ statüsü tanımaktadır⁶. Bu anlamda, Kuzey Afrika, Orta Doğu (Suriye) gibi Avrupa coğrafyası dışından kalan ülkelerden Türkiye’ye gelen kimseleri “şartlı mülteci”⁷ olarak tanımlanmakta ve bu kimseler *üçüncü bir ülkeye yerleşinceye*⁸ kadar Türkiye’de geçici bir süreliğine ikamet ettirilmektedir (Kara ve Korkut, 2010:154-155; Vatandaş, 2016:5).

Göç konusunda diğer bir önemli kavram ise “*göçmen (migrant)*” dir. Bu tür insanlar vatandaşlık hakkı kazanana kadar özel bir mevzuata bağlı olarak varlığını sürdürmektedirler (Akyürek, 2007: 30). Ayrıca göçmenlerin vatandaşı oldukları ülkeler tarafından koruması sürdürülmektedir (Vatandaş, 2016:4). Dolayısıyla “mülteci”ler mevcut mal varlıklarını geride bırakmış, korku içerisinde yaşamalarına gelebilecek tehditlerden kaçarak güvenli bir ülkeye zorunlu olarak iltica eden kişiler iken, “göçmenler” ekonomik ve sosyal anlamda rahat etmek amacıyla başka ülkeye gönüllü olarak göç eden kişilerdir. Göçmenler genel itibariyle daha uygun araçlarla yer değiştirirlerken, mültecilerin yer değişimi ani bir kararla olduğundan daha zor şartlarda ve araçlarla gerçekleşmektedir. Mülteci kavramı “sığınmacı (asylum-seeker)” kavramıyla da karıştırılmaktadır. Sığınmacılar tıpkı mülteciler gibi 1951 tarihli Cenevre sözleşmesinde ve diğer evrensel ve bölgesel İnsan Hakları Sözleşmelerinde belirtilen nedenlerle (zulüm, zarar vs.) ülkelerini terk etmiş olsalar da göç ettikleri ülke tarafından henüz kendilerine mültecilik statüsü tanınmamış olan kimselerdir (Demirhan ve Aslan, 2015:26; Yılmaz, 2014:1687; Yerli, 2018:2081-2082). Sığınmacı mülteci kabul edilmeyi bekleyen ve bu konuda yaptığı başvurunun kabul edilmesini isteyen kimsedir (Kara ve Korkut, 2010:155). Bu başvuruya ilişkin kararın iktidar ya da BMMYK⁹ beklenmesi söz konusudur. Fakat ülkeyi terk etme koşulları mülteciler ile aynı olan kişilerin henüz başvuru yapmadan önceki durumları da “sığınmacı” olarak belirtilmektedir (Tamer, 2020:2810).

⁵ Bu statüyü almak için hareketini belirleyen kişinin fiiline/kararına ise “*iltica etmek*” denilmektedir. İltica bir sığınmayı ifade etmektedir (Kara ve Korkut, 2010:154).

⁶ Böylece Türkiye, Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Cenevre protokolünü “*coğrafi sınırlama*” şerhi koyarak kabul etmiştir. Çünkü bölgede siyasi karışıklık çıkıp mülteci akınına neden olacağından ve Avrupa’nın Türkiye’yi tampon bölge olarak kullanma ihtimalinden çekinmiştir. Ancak coğrafi sınırlama sadece hukuki sorumluluğun doğmasını kısmen engelleyen bir unsur olması nedeniyle Suriyeli göçünü engelleyememiştir. Suriye’den gelen sığınmacılara uygulanan prosedür coğrafi sınırlama ilkesiyle uyuşmadığından ortaya çıkan bu çelişkiyi önlemek için bir süre uluslararası hukukta yeri olmayan “*misafir*” ifadesi kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak kalma süresinin uzaması ve karşılaşılan sorunlar nedeniyle “*geçici koruma*” terimi kullanılarak uygulamanın, hukuki yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. (Güler, 2021:227-228). Türkiye için geçerli olan, geçici koruma statüsü: “ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak Türkiye sınırına gelen veya sınırları geçen yabancılara sağlanabilecek koruma” olarak tanımlanmıştır (Vatandaş, 2016:5). “*Geçici koruma*”, “bireysel koruma sistemiyle baş edemeyecek boyuttaki kitlesel sığınma olaylarında” harekete geçirilen hukuksal bir mekanizmadır. Suriyeli sığınmacılar geçici koruma statüsüne alınarak, mülteciğe ilişkin bireysel iltica başvuru yolları kapatılmıştır (Vatandaş, 2016:8-9; Karataş, Adıgüzel ve Ünal, 2018:17). Bu rejim asgari uluslararası standartlarla uyumludur. Ayrıca “*açık kapı politikası, geri dönmeye zorlamama, bireysel statü belirlemenin yapılmaması, kamplarda barınma ve diğer temel hizmetlerin sunulması gibi*” ilkeleri kapsamaktadır. Geçici koruma rejimi kamp dışındaki Suriyelileri de kapsamına almaktadır (İhlamur Öner, 2014:43-45). Türkiye, geçici koruma mekanizmasını devreye sokması ile hem uluslararası hukukun şartlarını yerine getirmiş hem de kitlesel olarak Türkiye’ye sığınan ve geri dönme imkânı bulamayan Suriyelilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için yasal bir statü kazandırmış bulunmaktadır (Karataş, Adıgüzel ve Ünal, 2018:18). Geçici koruma statüsü ile birlikte çoğu sığınmacı ve mülteci, üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar, bu kapsamda Türkiye’de geçici olarak kalabilmektedirler (İçduygu ve Aksel, 2012:27).

⁷Kara ve Korkut, (2010:155) bu kimseleri “*geçici sığınmacı*” Güler (2021:227) ise “*sığınmacı*” şeklinde ifade etmektedir.

⁸ “*Üçüncü bir ülkeye yerleştirme*” ise “mültecilerin sığınma başvurusu yaptıkları ülkeden, onları kabul eden başka bir ülkeye transfer edilmesini ifade etmektedir (Karataş, Adıgüzel ve Ünal, 2018:18).

⁹ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)’nın temsilcileri 1960’dan beri Türkiye’de “mültecilerle ilgili anlaşmalara uygunluğu denetlemekte, önerilerde bulunmakta, sosyal ve ekonomik hakların gelişmesine yönelik tedbirler almaya çalışmakta”dır (Güler, 2021:227).

3. “EKONOMİ VE GÜVENLİK” KAYNAKLI GÖÇLERİN “SİYASİ KARARLAR” ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Türkiye’de “göçe sebep olan” birçok gerekçe olduğu gibi “göçün sebep olduğu” birçok durum da söz konusudur (Taşçı, 2009:178). Literatürde göçün “ekonomik, sosyal, kültürel, hukuksal, psikolojik ve güvenlikle ilgili meseleler” nedeniyle ortaya çıktığına dair güçlü bir algı bulunmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015:10). Bu çalışma, göçün gerçekleşmesinde perde arkasında “siyasi kararların” nasıl etkili olduğunu “ekonomi ve güvenlik” kaynaklı gerçekleştiği düşünülen göç örnekleri üzerinden incelemeye almıştır. Göçün yönetilmeye çalışılması esnasında siyasetin çözüm üretmeye dönük politikalar ortaya koyması, politikaların göç üzerindeki etkisinin en büyük kanıtıdır. Bu hususta AB’nin kendi sınır güvenliğini sağlamak için diğer ülkelerle anlaşma yapmaya dönük politik tutumu örnek gösterilebilir.

Ancak politikaların “sadece göç ortaya çıktıktan sonra bir yönetimi üstlenmek anlamında önemli ve gerekli olduğu” düşünülmemelidir. Son elli yıllık evre baz alındığında 175 milyondan fazla insanın kitlesel anlamda göç gerçekleştirdiği bilinmektedir (Vatandaş, 2016:3) ve göç politikalarının ülkeler tarafından doğru belirlenmesi dünyada göçe dâhil olan insan sayısının azalması açısından gereklidir. Ekonomik, sosyal ve siyasal birçok etkisi bulunan çeşitli kamu politikaları bu konuda düzenleyici ya da bozucu pozisyonadadır. Bu konuda örnek olması açısından bir siyasi kadronun benimsediği sosyal güvenlik politikası göçmenlerin ülke içindeki çalışma koşullarını belirlemekte ve ayrıca yabancı iş gücünün kayıt dışı olarak veyahut kayıtlı işçi olmayı tercih etme yönünü etkilemektedir. Ayrıca bazı durumlarda “göç politikalarının kapsamlı ve içinden çıkılmaz bir hal alması ve diğer kamu politikalarını etkilemesi” göçü bir dış politika aracı olmaktan çıkararak iç politika aracı haline getirebilmektedir. Türkiye, son yıllarda farklı göç olguları ile karşı karşıya durumdadır. Tarihi ve coğrafi konumu ile birlikte bulunduğu bölgede güçlü bir aktör olması ülkenin sürekli göç alıp vermesine ve transit bir ülke¹⁰ özelliği taşımasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye’nin göç konusundaki kamu politikalarını bir dış politika aracı olarak daha etkin kullanması gerekmektedir (Örselli ve Babahanoğlu, 2016:2065). Dolayısıyla “politikalar” ya göçün türünü belirlemekte ve tetiklemekte ya da gerçekleşen göçü yönlendirmektedir. Bu nedenle göçlere şekil veren esas unsurun hükümetlerin/devletlerin/uluslararası kuruluşların politik duruşu olduğu aşağıdaki başlıklar altında izah edilecektir.

3.1.Ekonomi Kaynaklı Gerçekleştiği Düşünülen Göçlerin Siyasi Kararlar Üzerinden İncelenmesi

Ekonomik koşulların, göç türlerinin çoğunun temelinde yatan ana gerekçe olduğu düşünülmektedir. Özellikle Türkiye örneği dikkate alındığında Türkiye’den Avrupa’ya para kazanmak için giden gurbetçilerin ciddi sayılara ulaştığı görülmektedir. Aynı şekilde dışardan Türkiye’ye gelen insanların da güvenlik amaçlı gelenler bir kenara bırakılırsa ciddi bir kesiminin kazanç elde etmek için bu ülkeye yöneldiği bilinmektedir. Aynı şey Türkiye’nin kendi içinde yaşadığı göç için de geçerlidir. Gerek 1950’lerde tarımda makineleşme nedeni ile yaşanan işsizliğe bağlı olarak gerçekleşen göç ve bunun yanında her daim mevsimlik işlerin önemli bir kazanç unsuru olarak görülmesi ile bu tür iç göçler de yaşanmaktadır. Ancak tüm bunların perde arkasında siyasi manevraların ve kararların etkili olduğu açıktır. Bu amaçla siyasilerin ve siyasi kararların ekonomi kaynaklı görülen göçler üzerinde nasıl etkili olduğu üç alt başlık altında incelenecektir. Bu anlamda öncelikle sanayileşme ve işgücü ihtiyacı konusunda siyasi politikaların etkisi incelenecek, ardından tarım, turizm ve nüfus planlaması

¹⁰ “Geçiş (transit) ülkesi” kavramı “hedef ülkeye giderken veya bu ülkeden menşe/mutat ikamet ülkesine dönerken herhangi bir yolculukta kişinin içinden geçtiği ve bir süre boyunca kaldığı ülke”yi ifade etmektedir (Adıgüzel, 2016:7).

konusunda ve son olarak da ekonomik koşulların yansımaları konusunda siyasi kararların etkisi incelenecektir/örneklendirilecektir.

3.1.1.Sanayileşme ve İşgücü İhtiyacı

Sanayileşme ve iş göçü dendiğinde Türkiye örneğinde hem iç göç hem de dış göç aklı gelmelidir. Çünkü Türkiye sanayi alanlarına göç çektiği gibi tarım alanında makineleşmenin etkisi ile iş arayışında olan kırsal kesim mensupları kentlere yönelmişlerdir. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı’nın etkisi ile büyük kayıplar veren Avrupa’nın sanayileşme adımları için savaşta kaybettiği işgücü yerine Türkiye başta olmak üzere bazı ülkelerden işgücü temin etmesi gerekmiştir. Bu bahsi geçen hareketlenmelerin hepsinde siyasi kararlar etkili olmuştur.

Sanayileşme konusunda karar verici olan en büyük makam siyaset makamıdır. Hükümetin alacağı bir sanayileşme kararı ve bu sanayi alanının neresi olacağı hususu ilgili alanda bir iş gücü ihtiyacı ortaya çıkarmakta ve buna bağlı olarak ilgili şehir göç almaya başlamaktadır. Dolayısıyla ilgili yere göçün artmasına neden olan şey sanayileşme değil hükümetin o bölgede sanayi yapmaya karar vermesi ve ilgili yerde yeterince iş gücü olmamasına bağlı olarak bölgeye çevreden ve hatta dışardan göç akmasıdır. Bu hususta insanlar, refahlarını artırmak ya da diğer insanlarla eşit imkânlarla ulaşmak için kendilerine yabancı olan bu alanlara göç etme riskini üstlenmektedirler. Bu anlamda işgücünün fazla olduğu alanlara yatırımın/sanayinin yönelmesi küçük ve kırsal alanlardaki nüfusun göçünü ve zaten büyük olan şehirlerin daha da büyümesini engelleyecektir (Aksoy, 2012:294; Çelik ve Murat, 2014:5-6; Tamer, 2020:2809; Koçak ve Terzi, 2012: 165; Taşçı, 2009:185).

İç göçte, toplumun kendisinden “iş bulmasını ve ailesini geçindirmesini beklediği gençler” iş aramak için bir göçü gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır. Yapılan araştırmalar bu nedenle gerçekleşen göçlerin oranının yüksek olduğunu göstermektedir (Şen, 2014:238-239; Adil, 2020:47; Tamer, 2020:2812). Türkiye’de iç göçler incelendiğinde, 1940’ların ikinci yarısından 1960’lara kadarki göçlerin yaşandığı dönem daha çok, işgücü ihtiyacı ve köyün çözülmesi ile anlamlandırılmaktadır. Bu dönemde işçiler kentlerde oluşmaya başlayan tek bir işgücü pazarına katılmışlardır. Sanayileşmenin bu ilk yıllarında, bilgi, beceri ve sermaye sıkıntısı yaşanmıştır. Bu dönemin işçileri daha çok ithal edilmiş anamalin bakımı, onarımı, ömrünün uzatılması gibi daha marjinal bir görevi üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu yıllarda yeni oluşan işgücü pazarına göç yoluyla akan yedek işgücü doğrudan bu pazara entegre olmuştur (İç duygu, Sirkeci ve Aydıngün, 1998:234). Burada diğer önemli nokta “kentleşme ve sanayileşmenin temel devlet politikası haline gelmesi”dir. Bu manada kentsel alanlara göç eden kişiler, genel itibariyle iyi ve sürekli bir iş bulma ümidiyle kentlere giden genç yaşta insanlardan oluşmuştur. Bu gençler asimile olmalarını önleyecek işlerde çalışmışlardır. 1960-1980 döneminde ise işgücü piyasasında çifte pazar meydana gelmiş ve sanayileşmeyi takip etmeyen kentleşme ve göç ikincil pazarı oluşturmuştur. Bu dönemde göç edenler tüm sektörlerde ucuz işgücü sağlamış ve taklit üretim vb. yoluyla arz açığını kapatmıştır. Bu durumda gecekondulaşma¹¹ artmış ve bu nedenle, marjinal ve enformel sektörler kurumsallaşmıştır. Ancak gecekondualarda yaşayan bu kimseler yavaş yavaş örgütsüz marjinal işlerden, örgütlü sürekli işlere geçmeye başlamışlardır. 1980’li yıllardan sonra ise kentten kente göçün daha fazla olmuştur. Bu yeni göç dalgası içinde yer alanlar, daha nitelikli ve pazarlık gücüne sahip olan kişilerdir. Bu dönemde işgücü arzı nitelik olarak yetersizlerin yoğunluğunu içerirken ve bu kişiler genelde marjinal ve kayıt dışı sektörlerde çalışırken işgücü talebi niteliklilere yönelmiştir (Şen, 2014:247-248).

¹¹Gecekondu “belediyeden ve arsa sahibinden izin almadan, hemen bir gecede inşa edilen bir yapı”dır (Şen, 2014:246).

Bu süreçte erkek nüfus üzerinde bir işçileşme olsa da ailenin diğer bireyleri de çalışmak durumunda kalmıştır. “Yoksullaşma, gelir dağılımı adaletsizliği ve eğitim masrafları” çocuk işgücünün de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kadınlar ise kırsalda ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken kentlerde “ev kadınlaşma” süreci başlamıştır (Şen, 2014:249). 2000’li yıllar sonrasında ise göçlerin yoksulluk ve işsizlik kaynaklı olmaktan ziyade çoğunlukla “eğitimli ve nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklı” olarak yapıldığı görülmektedir. Bu kimselerin sosyo-ekonomik düzeylerinin önceki göçmenlere göre daha yüksek olduğu bilinmektedir (Bostan, 2017:9). Bu noktada merkezi alanlara işgücü göçü sadece eğitimli ve niteliklilere doğru kaysa da “geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere hünere işgücü akımını azaltacak şekilde düzenlenen teşvik edici politikalar geliştirmek (Taşçı, 2009:189)” ülkenin her bölümünü kalkındırmak açısından gereklidir.

Sanayileşmenin ya da iş göçü ihtiyacının ülkede belli bölgelere kayması o yöne doğru iş göçünü artırsa da sanayileşememesi de önemli bir göç nedeni olmaktadır. Hükümetin gerekli ilerleme adımlarını atmamasına bağlı olarak yaşanan gelir bunalımı vatandaşlar için sadece iç göçü değil dış göçü de bir zaruret haline getirmektedir. Bu konuda II. Dünya Savaşı’nda verdiği kayıplardan sonra genç nüfusu az ve yaşlı nüfusu fazla olan Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi demografik dengesizliklere bağlı olarak işgücü açığını kapatmak için Türkiye gibi birçok ülkeden çok sayıda insanı çalışmaları için çağırmış ve bu amaçla birçok ülkede dış göç yaşanmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin sanayileşememiş olması iş gücü fazlasını kırsaldaki ailesi için göçe zorlarken Avrupa’nın sanayileşme kararı alması dışardan göçü mecbur kılmaktadır. Dolayısıyla ekonomik anlamda iki yönlü göç politikası ortaya konulabilmektedir. Bunlardan biri ülke dışına göç verme yöntemidir ki buradaki amaç dışarıdan ülkeye getirilen kaynaklar ile ülkede ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirmektedir. Diğer bir yöntem ise göç alma yöntemidir ki bu durum ülke ekonomisine ucuz iş gücü getirirse de kişi başına düşen milli geliri düşürmekte, istihdam oranlarını düşürmekte yani ülkeye yük getirmektedir (Günay, Atılgan ve Serin, 2017:51; Aksoy, 2012:296-297). Dolayısıyla tarihi süreçte yaşananlar gelişmemiş ülkelere doğru iş bulup ekonomik refah artırmaya dönük göçlerin devlet politikaları ile de desteklenerek gerçekleştiğini göstermektedir (Oral ve Çetinkaya, 2017:4). Bu anlamda Avrupa’ya çalışmak için giden kimseler ekonomik kazanç amacı gütseler de o zamanki şartlarda Türkiye’de ekonomik göstergelerin iyi olmaması nedeni ile siyasiler bu göçü Türkiye’ye kaynak kapısının açılması olarak görmüşlerdir (Ertan ve Ertan, 2017:14; Bozkaya ve Kınca, 2018:106).

Bu çerçevede 1960 sonrası evrede dışarıya olan işgücü göçü artmış ve Almanya ile Türkiye arasında gerçekleşen anlaşma neticesinde 1961 yılında Türkiye’den Almanya’ya, bir süre çalışıp geri dönecek “konuk” işçi alınması başlatılmıştır. Kaynak ülke Türkiye’den hedef ülkelerin olduğu Avrupa’ya emek göçü hareketi sebebiyle Türkiye Almanya’dan sonra Avusturya, Hollanda, Belçika, Fransa, İsveç ve Avustralya gibi ülkelerle de işgücü alım anlaşmaları imzalamıştır. Bu çerçevede resmi kayıtlar Türkiye’nin, yaklaşık 800.000 kişiyi Avrupa’ya göç ettirdiğini ve bunların 649.000’inin (% 81) Almanya’ya, 56.000’inin (% 7) Fransa’ya, 37.000’inin (% 5) Avusturya’ya ve 25.000’inin (% 3) Hollanda’ya çalışmaya gittiğini göstermektedir. Ancak bir zaman sonra konuk işçiler ailelerini ve akrabalarını da Avrupa’ya götürerek uzun süreli oturma izni ve vatandaşlık almaları ile sürekli kalır hale gelmişlerdir. Bu yoğun göç dalgası 1970’lere kadar devam etmiştir (Güler, 2021:220; Bozkaya ve Kınca, 2018:105-106; Aksoy, 2012:296-297; Laczko ve Anich, 2013:33-34). Dolayısıyla Avrupa savaşın ardı sıra yeniden imar edilmesi için gerekli olan iş göçü alım politikasını 1973 petrol krizine kadar sürdürmüşse de sonrasında Avrupa’nın göç yönetimi politikası değişerek 1970’li yıllara kadar göç eden kişilerin toplumda bir ekonomik bütünleşme sağlaması ve yönetilmesini içerecek şekilde kısıtlandığı dikkat çekmektedir. Bundan sonraki süreçte ise işçi ihtiyacının ortadan kalkması

bağlamında yeni gelecek göçlere karşı sınır kapatma yönünde bir karar alıp uygulamayı tercih eden bir politika yürütmeye yönelmiştir (Günay, Atılğan ve Serin, 2017:39, 51).

3.1.2.Tarım ve Turizme Dair Planlama(sızlık)

Türkiye yıllar boyu tarım ülkesi olarak anılmıştır. Çünkü böyle olma yönünde bir politik tercih yapılmış ve bu sürdürülmüştür. Bu kararı veren ve uygulayanlar siyasi kadrolardır. Ancak özellikle 1950’lerde tarımda teknolojinin daha fazla kullanılması şeklinde bir karar alınması siyasiler için tarımın güçlendirilmesi amacı taşısa da bu kararlar birlikte kırsal alanda büyük işsiz kitleler ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak bu işsiz kesim istihdam arayışı nedeni ile sanayinin de daha fazla olduğuna inanılan alanlara göç etmişlerdir. Dolayısıyla tarımda makineleşme politikası uygulanırken bunun yansımalarının işsizlik olacağını dikkate alan bir politik çözüm arayışı ortaya konulmamıştır. Bu konuda üretilen tarımsal ürün çeşitlerinin işlenmesine ya da satışa hazırlanmasına dönük olarak, “tarım alanlarına yakın olan alanlarda” bir sanayileşmenin yaygınlaştırılmaması tarım kesiminin yaşam alanlarına yakın yerlerde muhafaza edilmesini engellemiştir. Ancak alınan siyasi kararlar, dış yardımların (Marshall yardımı) doğrudan tarıma katkı sağlamaya ve makineleşmeye yönelik kullanılmasına yönelik olmuş ve böylece göçe yol açılmıştır. Bu konuda kısıtlayıcı kararlar alınmadığı gibi bu göç akışını engelleyen kapsamlı tedbirler de alınmamıştır. Bu yardımlar ile karayolu ağının da gelişmesi bağlamında ulaşımın artması bu göçün hızlanmasına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla bahsi geçen bu göç esasında ekonomik nedenden önce siyasi nedenden olarak gerçekleşmiştir. Bu anlamda nüfus planlaması dikkate alınmamıştır¹² (Adıgüzel, 2016:46-47; Dural ve Yaş, 2007:25; Şen, 2014:238-241; Adil, 2020:48-49).

Öte yandan yakın zaman dikkate alınarak şu söylenebilir ki hükümetlerin tarıma vereceği desteği artırması ya da azaltması tarımsal alanda çalışacak nüfusu belirlemektedir. Çünkü tarımsal verimin ve karın düşük olması çiftçinin yönelişini belirlemektedir (Çetin, 2021). Bu konuda ilk etapta makineleşme, iklim değişikliği, miras yolu ile kalan tarım alanlarının azalması, mevsim dışı ekonomik imkânların az olması vs. nedenlerle kentlere bir göç akını olsa da zamanla çarpık kentleşmenin iticiliğine ilaveten köylere ulaşım ve iletişim ağlarını geliştiren ve imkânları artıran projeler hayata geçirilmesi, teşvik ve desteklerin verilmesi, sulama imkânlarının artırılması ve daha fazla toprağın ekilebilir hale gelmesi, tarım ürünleri ve hayvanların verim ve değerinin artması bazı bölgelerde tersi yönde kırsal alana bir göçü teşvik edebilmektedir (Koçak ve Terzi, 2012: 167-168). Bu konuda tarımı teşvik eden politikaların artırılması asgari ücretle çalışmak zorunda olan genç kesimi sanayileşmiş alanlarda iş bulmaya (Şen, 2014:238-239) yönelmek yerine tarımsal üretimin artmasına katkı sağlayabilecek şekilde kırsal alana çekebilecektir. Gençlerin kırsala yeniden yönelmesini sağlamaya dönük politik yardımların üretimi artıracak şekilde planlanması gerekecektir (Gökkoyun ve Yıldızalp, 2022). Bu yardımlar üretimi teşvik etmeyecek şekilde planlansa tarımsal üretim duracak, tarımsal üretimden çekilmeler artacak ve başka iş alanlarına doğru göçe sebep olacaktır (Alkan, 2022).

Öte yandan bazı tarımsal üretim alanlarının mevsimlik göçü teşvik eden yönü bulunmaktadır. Irgat (tarım işçisi) olarak ifade edilen işçi kesimin pamuk hasadı ve pancar yetiştirilmesi gibi tarımsal çerçevede yapılan işlerde çalışmak üzere, buldukları alanlardan tarımsal alanlara doğru bir göç yaptığı bilinmektedir. Bu göçü yapan insanlar buldukları alanda iş fırsatı bulamayan fakat yaşam alanlarından tamamen kopacak şekilde sürekli (kalıcı) göçü göze alamayan insanlardır. Bu kimselerin mevsimlik göçü tarım alanında işgücü ücretini düşürdüğü gibi çadırlarda bir yaşamın sürdürülmesi ile

¹²Özel köy şeklinde ifade edilen kişiye ya da aileye ait olan köylerde baskı altında kalan kişiler göç formülünü kullandıkları gibi bir traktörün ortalama 6 tarım işçisini ve ailesini kente göç etmeye zorladığı hesap edilmektedir. Kırsal kesim ve kırsal kesimdeki tarımsal işletmelerin durumu da tarımda gerçekleştirilen makinalaşma politikası ile dönüşüme uğramıştır. Bu konuda, detaylı bilgi için bakınız (Şen, 2014:241).

çevresel görüntüyü ve doğayı kirletecek şekilde bir göç ortaya çıkmaktadır. Bu durum Türkiye’nin yabancılar gözünde imajını düşürecek şekilde anlaşılmasına neden olmaktadır (Semerci ve Erdoğan, 2017). Bu bağlamda mevsimlik işçi göçü ihtiyacını ortadan kaldıracak adımların atılması ya da bu insanların yaşam alanlarının güzelleştirilerek çevreyi kirletmelerinin önünün alınması politik bir karar olacaktır.

Türkiye’de mevsimlik işçi göçü turizm alanlarında da yaşanmaktadır. Türkiye’de turizm konusunda yapılan tarihi restorasyonlar ve reklamlar bu meseleye politikacıların önem verdiğinin kanıtıdır. Bu bağlamda tarih ve din turizmi ve hatta kaplıca turizminin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Harmancı, 2019). Diğer yandan kıyılarda gerçekleştirilen deniz ve tatil turizmi sezona özel olarak diğer türlere kıyasla önemli derecede personel çekmektedir. Bu nedenle bu alanlar daha fazla işgücü ihtiyacı hissetmektedir. Devlet/hükümet özellikle ülke dışında turistlerin tatil yörelerine gelmesi için diğer ülkelerle büyük anlaşmalar imzalayarak bu alanlarda turizmi büyütmeyi hedeflemekte ve böylece göçü bu alanlara çekmeyi gerçekleştirmektedir (Dural ve Yaş, 2007:24; Gergerlioğlu, 2016). Turizmin sağlayacağı döviz getirisi ülkelerin cari açıklarını kapatabilmesi ve borç ödemelerinin sürdürülebilir hale getirilebilmesi açısından çok önemli olduğundan siyasilerce önemsenmektedir (Kar, Zorkirişçi ve Yıldırım, 2004:87). Bu sebeple turizm işçilerinin bu alanlara mevsimlik/sezonluk (geçici) olarak çalışmaya gelmeleri/göçmeleri hedef şehirde bir nüfus sorununu ve dolayısıyla yerel hizmetlerin yetersiz kalması sonucunu doğurmaktadır.

Turizm konusunda kıyılara doğru bir iç göç gerçekleşmekle beraber bu alanlara dışardan yabancı işçi göçü de gelmektedir. Buna ilaveten turizm konusunda çekici bu alanlara dışarıdan kalıcı emekli göçü de gelmektedir. 1990’lar itibarıyla küreselleşmenin hızlanması, iletişim ve ulaşım ağının gelişmesi paralelinde turizm sektörü gelişmiş ve Türkiye’nin Batı ülkelerinden göç almasına sebep olmuştur. Bu ülkelerin başında Almanya, İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkeleri gelmektedir. Bu konuda özellikle hükümetlerin küreselleşme ve turizm hizmetlerine yaptığı yatırımların ve bu konudaki desteklemelerin önemli bir payı bulunmaktadır. Bu çerçevede ilkin Batı ve Kuzey Avrupalıları Akdeniz ülkeleri arasında Türkiye’yi tercih eder hale getiren yaklaşımları ilerleyen zamanda bu amaçla kalıcı şekilde Ege ve Akdeniz kıyılarında bulunan tatil yörelerine yerleşmelerine neden olmuştur. Bu konuda özellikle son yıllarda Antalya, Bodrum, Didim, Marmaris gibi turizm yöreleri bu konuda önemli sayıda Avrupalı emekliye ev sahipliği yapmaktadır. Hatta belli yörelerde yoğun bir Avrupalı nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iş göçü anlamında yoğun olarak Batı’ya göç veren Türkiye’nin turizm alanlarının yaşam alanı olarak çekici hale getirilip imkânlarının artırılması politikalarının ortaya konulmasıyla Batı’dan göç aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu göçler ve Ege ile Akdeniz’in uluslararası arenada gözde turizm merkezleri haline getirilmesi sonucunda Batı Avrupa ile olan ilişkiler bu göç ilişkisi nedeniyle farklı bir boyut kazanmıştır. Bu çerçevede göç kararı siyasi bakışla belirlendiği gibi göç ilişkisi ile siyasi çıkar da elde edilmektedir. Özellikle AB’ye uyum sürecinde yasal düzenlemeler ile yabancıların Türkiye’den mülk edinmesinin önünün açılması bu hareketlenmede büyük etkiye sahiptir. Bu durumda “iklim seçici özelliği ile birlikte bu alanlara yerleşenlerin memnuniyeti” yeni göçleri getirdiği gibi Türkiye’nin yaşanılabilir bir alan olduğunu da dünya kamuoyuna göstermektedir (Aksoy, 2012:296-297).

3.1.3. Ekonomik Koşulların Yansımaları

Türkiye’de ekonomik koşullar göçün seyrinde önemli bir belirleyicidir. Siyasetin verdiği kararlar ekonomi üzerinde belirleyici olmakta ve halkın refahını etkilemesi ile Türkiye’de göç şekillenmektedir. Ekonomi sadece iç değil dış göçte de belirleyicidir. Bu konuda siyasilerin aldığı kararlar ekonomiyi çok farklı koşullarda etkilemektedir. Bunun yansımaları sonucunda yerel ve kişisel gelir dengesizliğine çözüm bulmak isteyen kişiler göçe yönelmektedir (Şen, 2014:238-239).

Bu anlamda siyasilerin göç üzerinde ekonomik çerçevede etkili olduğu bir alan “ekonomi politikalarının ekonominin genel gidişatına olan yansımaları”dır. Öyle ki hükümetler enflasyonu yönetebilmek, faizi doğru değerinde belirleyebilmek ve dövize çok fazla ihtiyaç duymadan ekonomiyi sürdürmek istemektedir. Bu konuda siyasiler hem içerde hem de dışarda bir politik duruş belirlemektedir. Ancak ortaya konulan politikalar bunu sağlayamazsa bu kez “faizlerin yükselmesi ile yatırımların azalması, enflasyonun yükselmesi ile kiraların aşırı rakamlara ulaşması, ısınma ve beslenme bedellerinin karşılanamaması” sorunları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca işletmeler yüksek faizli borçlanmalara yönelemeyeceği için “başta iş değişiklikleri ve yeni iş arayışları ile birlikte işten çıkarmalar ya da üretimden çekilmeler” ve buna bağlı olarak sosyal, kültürel sorunlar yaşanabilmektedir. Ekonomik riskin yüksek olduğu bir ortamda faiz gelirleri ile gelir elde etmek yatırım yapmaktan ve böylece istihdam yaratmaktan daha cazip hale gelebilmektedir (Tamer, 2020:2812; Şimşek, 2018:9-10; Öztürk ve Altınöz, 2020:92).

Öte yandan dövizin kontrol edilememesine bağlı olarak siyasilerin borçlanmaya yönelmesi başka sorunları beraberinde getirmektedir. Dövizin yükselmesi devletin sırtındaki yükü artırmaktadır. Bu sebeple siyasiler, yeni kaynaklar (vergi kalemleri) aramaya ya da yeni borçlar aramaya mecbur kalmaktadır. Bu da başka ülke ya da kurumlara yeni bağımlılıkları ve tavizleri beraberinde getirerek yatırıma yöneltilecek kaynakların faiz ödemelerine ve borç ödemelerine gitmesine neden olmaktadır. Bu imkânsızlıklar ise eğitimini tamamlamış ancak umduğunu ya da yeni gelişim imkânlarını bulamayan gençlerin ve refahını artırmak isteyen kimselerin yurt dışına gitmelerine yani beyin ve işgücü göçlerine neden olmaktadır (Aksoy, 2012:294-295).

Ayrıca teknolojik yatırımların kaynak yetersizliği nedeniyle artırılmamasına bağlı olarak teknolojik araçların/malların dışarıdan ithalatının sürmesi ve buna bağlı olarak cari açığın artarak devam etmesi söz konusu olmaktadır. Böylece yeni yatırımlar yapılması da engellenmekte ve işsizliğe bağlı göçlerin yeni nesillerin de bir sorunu olması sürmektedir. Bu konuda Tamer (2020:2812) ekonomik kaygıların göç üzerinde etkili olduğunu ifade ederek göçe neden olan ekonomik nedenler içerisinde “enflasyon, istihdam oranı, büyüme oranları ve ödemeler tablosu gibi makroekonomik değişkenleri” sayması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yazar bu unsurları göç etmede temel ekonomik unsurlar olarak değerlendirmiştir. Örnek olması açısından 1989’da SSCB’nin dağılmasıyla yaşanan ekonomik buhranın insanları Avrupa’ya yönelttiği ve göçü tetiklediği gösterilmektedir (Tamer, 2020:2812). Öte yandan Türkiye örneği üzerinden bakılacak olursa 1950’lerde tarımda makineleşme ile yaşanan işsizliğin ekonomi kaynaklı olarak bir iç göçe sebep olmasının yanında, ilerleyen yıllarda ekonominin kötü gidişatının¹³ çözülmemesi sonucu 1960’ların başı itibarıyla başta Almanya olmaz üzere yurt dışına bir göç gerçekleşmiştir. Bu göç siyasiler tarafından da hem işsizliğin çözülmesi, hem döviz girdisi sağlanması için önemsenmiş ve desteklenmiştir (Ertan ve Ertan, 2017:14; Bozkaya ve Kınca, 2018:106).

Öte yandan bir ekonomik darboğazın dış göçe sebep olmasının yanında siyasi bir gerekçe ile dışardan sürekli olarak alınan göçün yaratacağı ekonomik ağırlık da (ucuz iş gücünün artması bağlamında kişi başına düşen milli gelirin azalması, yerli halkın ihtiyacı olan istihdamın azalması gibi) sorunlara neden olmaktadır. Bu bağlamda alınan göçün (sığınmacının-mültecinin) ülke geneline bir yük oluşturması¹⁴ nedeniyle ülkelerin gereksinimleri doğrultusunda devlet kontrol ve desteği altında

¹³ 1958 yılında Türkiye’de ekonominin kötü gidişatına bağlı olarak moratoryum ilan edilmiştir (Bayraktar, 2010:47).

¹⁴15 Eylül 2021’de İçişleri Bakanlığı “geçici koruma altındaki Suriyelilerin sayısını 3.710.532; öğrenci ve ailevi sebepler vs. başta olmak üzere ikamet izni verilenlerin sayısını 1.207.749 olarak vermiştir. Böylece resmi rakamlara göre toplam 4.918.281 Suriyeli Türkiye’de yaşamını sürdürmektedir (Ekşi, 2021). Şehirlerde yaşayan Suriyeli sığınmacıların “sağlık, eğitim, istihdam ve barınma” gibi sorunları ve bu bağlamda ekonomik ve sosyal

sınırlı sayıda iş gücü girişi yapılmasını kontrol etmesi önemli hale gelmektedir. Bu gerekçelerle göç alan ülkelerin ekonomi politikasını en iyi şekilde analiz etmesi ve gelecek nesilleri düşünerek hareket etmesi elzem hale gelmektedir (Günay, Atılğan ve Serin, 2017:51).

3.2.Güvenlik Kaynaklı Gerçekleştiği Düşünülen Göçlerin Siyasi Kararlar Üzerinden İncelenmesi

Güvenlik meselesi hem iç hem de dış göçte ülkeler ve insanlar için büyük etkiye sahiptir. Ancak gözden kaçan bir şey bu tür göçlerin de siyasi kararlar sebebiyle gerçekleşiyor olmasıdır. Örneğin Doğu Anadolu’da terör eylemlerini sonlandırabilecek bir politika yürütülememesi ya da yanlış politika belirlenmesine bağlı olarak terörün tetiklenmesi batıya doğru olan iç göçü artırmaktadır. Aynı şey dış politika için de geçerlidir. Suriye ve Irak meselelerinde dış politik baskıların karşısında politik çözüm üretilememesine bağlı olarak ortaya çıkan hadiseler Türkiye’ye doğru kitlesel bir göçün gerçekleşmesine neden olmaktadır. Aynı şekilde Rusya’nın Ukrayna’ya karşı savaşı önceleyen bir politik pozisyon alması ve dünyada buna engel olacak bir politik duruş ortaya konulamaması Ukrayna’dan Türkiye ve Polonya gibi ülkelere büyük bir dış göçü mecbur hale getirmiştir.

Dolayısıyla siyasi etkenler güvenlik kaygıları yaratarak bazen içeride bazen de dışarıdan içeriye göçe sebep olmaktadır. Şaşırtıcı olan ise göç hareketlerinin artması nedeniyle uluslararası göç hareketlerinin büyük oranda ulusal kamu düzeni kapsamında ele alınarak buna çözüm aranıyor olmasıdır (Günay, Atılğan ve Serin, 2017:51). Oysa bu tür kapsamlı göçlerde ulusal politikalar yetersiz kalsa da uluslararası alanda politikalar ortaya konulması ya da iyi bir dış politika süreci yürütülmesi ile göç konusu yönetilebilmektedir. Bu çerçevede “coğrafya ve iklim koşulları”, “insani kayıplar”, “savaşlar ve terör” konusunda siyasi kararların etkisi incelenecektir/örneklendirilecektir. Uluslararası politikaların ise güvenlik kaygısı çerçevesinde bu hususları yönetmesi gerekmektedir.

3.2.1.İnsani Kayıplar

İnsanlar için aç kalmamak, hastalıklardan korunmak ve hasta olduklarında tedavi olmak bir insanlık ve güvenlik beklentisidir. Siyasilerin bu konuda belirleyeceği politikalar halkın refahına doğrudan etki etmektedir. Gelir dağılımındaki dengesizlik, yoksulluk, kıtlık ve açlık, kişileri önce yakın olan kasabaya, burada iş güvencesi sağlanamazsa şehir merkezine ve burada da yaşam güvencesi sağlanamadığında ülke dışında geçinebileceği ve böylece yaşamını güvenceye alabileceği bir ülkeye göç etmeye zorlamaktadır (Taşçı, 2009:186). Bu süreçte hükümet politikaları çok belirleyicidir. Örneğin Türkiye’de GAP Projesinin hayata geçirilmesi Doğu ve Güney Doğu’da kuraklığa bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık ve açlığın çözümü olmuştur. Birçok yeni tarım alanı ortaya çıkarılarak halkın Batıya göçü mümkün olduğunca engellenmiştir. Bu şekilde terör unsurlarının halkı kullanmasının da önüne geçilmiştir (Aksoy, 2012:294). Dolayısıyla bu projenin “bir yandan göçü azaltıp diğer yandan terör unsurlarının insan devşirmek için fırsat yakalamasını engellemesi ile insani kayıpları önlemesi” politikaların göçe etkisini göstermesi açısından dikkate değerdir.

İnsanların sağlık konusunda kayba uğramaması ve korunması çok önemlidir. Siyasi kanallar doğru politikalar ortaya koyduklarında halk, sağlık sorunlarına hızlı bir şekilde çözüm bulabilmektedir. Bu konuda son yıllarda yapılan sağlık yatırımları ile şehirlerde büyük şehir hastaneleri kurulmaktadır. Bu durum şehir hastaneleri olan illeri cazibe merkezi haline getirip özellikle sağlıkla ilgili sürekli tedavi ihtiyacı olanlar için göçe neden olmaktadır (Adil, 2020:52). Fakat önceden sadece Ankara ve İstanbul gibi alanlarda bu çerçevede bir nüfus birikimi gerçekleşirken bugün

maliyetleri artmaktadır. Açıklanan rakamlara göre 2019 yılı sonu itibariyle Suriyeli sığınmacıların toplam maliyeti 40 milyar doları bulmuştur (Tepealti, 2020:200).

Türkiye’nin her bölgesine yayılmış olması nüfusların bölgelerde kontrol altında olması ve taşınma imkânı olmayıp hastanelere geliş gidiş yapacak durumda olanlar için insani kayıpların en aza indirilmesi açısından önemlidir. Hatta bu konuda ilçelerden diyaliz hastaları ya da engelli çocukların toplanarak merkezlere getirilip tekrar gün bitmeden evlerine bırakılmaları bu konuda göçü en aza indirmek açısından önemlidir. Çünkü yakın yerlerde insani kayıpları engelleyecek düzeyde hastanelerin olması taşınma şeklinde de olsa tedavileri kolaylaştırarak göçü engellemektedir (Şartname, 2022).

Öte yandan Türkiye’nin tıp konusunda ileri düzeyde olması sağlık için yurt dışına olan göçleri engellemektedir. Ancak son birkaç yılda pandemi gibi koşulların yaşanması ve hükümetin açık kapı politikasına bağlı olarak mültecilerin de içinde bulunduğu hasta yoğunluğuna bağlı olarak doktorların psikolojik sıkıntılar içerisinde olması ve verdikleri emek karşısında gelirlerinden memnun olmamaları yurt dışına beyin göçlerine¹⁵ neden olmasıyla kalifiye bir insan kaybına yol açmaktadır. Bu durum Türkiye’nin sağlık koşullarına zarar vermesi nedeniyle halkın sağlık fırsatlarında kayba neden olmaktadır (Gurel, 2022; Öztürk, 2022).

Bir ülkenin kendi vatandaşlarına ve yabancılara yönelik uyguladığı politikadaki adaleti de göç üzerinde etkilidir. Bu konuda duyarsız davranılması ya da adaletin tesis edilmemesi insani kayıpları beraberinde getirmektedir. Suriye’de yaşanan güvenlik problemine karşı Türkiye’nin koruyucu olarak sahip çıkan bir açık kapı politikası üstlenmesi insani kaybı engellemeye dönük bir davranış olsa da büyük bir nüfusun Türkiye’ye gelmesi bağlamında kiraların artarak yerleşik halkın yerinden olması¹⁶ ya da ucuz işgücü gelmesi bağlamında yerleşik halkın işinden olması bir insani kaybı ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Suriyeli halka sağlanan imkânların yerleşik halka sağlanmaması sebebiyle/algısıyla vatandaşın kendisini psikolojik ve ekonomik anlamda kayba uğrar pozisyonda hissetmesi ülke bütünlüğü açısından bir insani kaybı işaret etmektedir. Bu durum kişileri göçe sürükleyerek yeni alanlarda kültürel vb. koşullara yeni bir adaptasyon sürecini mecbur hale getirmektedir. Bu durum kişilerin ailesinden, kültüründen kopması anlamına geldiği gibi bir başıboşluk ya da kontrolsüzlük de getirebilmekte ve bu yönü ile de bir insani kayıp doğurabilmektedir (Örselli ve Babahanoğlu, 2016:2067; Orhan ve Gündoğar, 2015:16-20).

Suriyeliler bu süreçte kendi çıkarı bağlamında insani kayıp vermeyi önlemek için Türkiye’ye bir göç gerçekleştirmekle birlikte daha sonra ekonomik, sosyal ve siyasi bakımdan daha iyi şartlar aramaya dönük olarak yeniden bir iç ve devamında dış göç gerçekleştirmeye yönelmişlerdir. Dolayısıyla Suriye’den Türkiye’ye olan göç hayatta kalmak için gerçekleşirken Türkiye içinde ya da Türkiye’den Batı’ya doğru olan göçleri hayat şartlarını iyileştirmeye yönelik olmuştur. Ancak Suriyelilerin Batı’ya doğru olan bu hareketi engellenmiştir. İnsan güvenliği “sağlık güvenliği, siyasi güvenlik, gıda güvenliği, çevre güvenliği, toplum güvenliği, birey güvenliği ve iktisadi güvenlik” olarak ele alınsa da AB ülkelerine güvenlik nedeniyle gelen göçmenler bir tehdit olarak görüldüğü için bu haklardan yararlandırılmayıp geri gönderilmişlerdir (Günay, Atılğan ve Serin, 2017:41). Dolayısıyla Türkiye Suriyeliler için insani kayıpları engellemeyi önemserken AB ülkeleri insani değerleri paylaşan ve insani kayıpları önleyen bir politik adım atmaktan çekinmişlerdir. Bu süreçte Türkiye geçmişteki siyasi duruşunu sürdürmüştür ve tıpkı 1980’li yıllarda komşu ülkelerde meydana gelen iç karışıklık, rejim değişiklikleri ve istikrarsızlıklardan kaynaklı olarak Türk ya da Müslüman

¹⁵ Bu konuda rakamlar ve detaylı bilgi için bakınız (Doktor göçü yılın ilk on ayında rekor kırdı, 2022).

¹⁶ “Ülke içinde yerinden edilmişler” kavramı: “silahlı çatışmalar, genel şiddet halleri, insan hakları ihlalleri, doğal veya insan ürünü felaketlerin” bir yansıması olarak bunları engelleyebilmek üzere evlerini terk etmek zorunda kalan ve uluslararası anlamda tanınmış bir devlet sınırını geçmeksizin daha güvenli bir bölgeye göç etmek mecburiyetinde kalan kişileri ifade etmektedir (Adıgüzel, 2016:6; Karataş, Adıgüzel ve Ünal, 2018:18).

olmayan kesimin de Türkiye’ye göçe yönelmesini engellememiştir (Bozkaya ve Kıncal, 2018:105). Bu çerçevede İran-İrak savaşının etkisiyle Orta Doğu’dan ve ayrıca Doğu, Afrika ve Balkanlardan Türkiye’ye göçlerin yaşanmasını kabul etmiştir. Böylece Türkiye’nin hem sürekli hem de transit göçün merkezi konumuna gelmesini politik olarak benimseyerek insani değerlere verdiği önemi göstermiştir. Avrupa’nın aksine politikalarında insan unsurunu dikkate aldığına yaşanan her örnek olayda ispatlamıştır (Aksoy, 2012:297).

Diğer yandan dış politik gelişmelere bağlı olarak insani kayıpları önlemek için kapılarını açık tutan Türkiye’de yaşanan bazı siyasi hadiselerle ilgili olarak yaşanan ya da yaşanması ihtimali olan insani kayıplar konusunda Türkiye’den dışarıya göçler yaşandığı da dikkat çekmektedir. Bu konuda 1980’lerin başında Türkiye’nin darbe yaşamış bir ülke pozisyonunda olması siyasi sebeplerle dayalı olarak yurt dışına bir göç yaşanmasına neden olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetimi ele geçirmesi ve çeşitli siyasi grupların baskı altına alınması nedeniyle, farklı ideolojilere sahip insanlar Türkiye’den Avrupa’ya göç etmişlerdir (Bozkaya ve Kıncal, 2018:106). 1981-2005 arasında Türkiye’den dışarı göç eden toplam sayının beşte ikisi bu sebeple göç eden kimselerden oluşmaktadır (Aksoy, 2012:297). Bu anlamda çevrede yaşanan insani kayıplar Türkiye’nin dışardan göç almasına sebep olduğu gibi Türkiye’de yaşanan siyasi baskıların doğurduğu insani kayıplar da bir dış göçe sebebiyet vermiştir.

3.2.2.Savaş ve Terör

“Can güvenliği endişesi, etnik veya dini çatışmalar, siyasi iktidar tabanlı politik baskılar” yaşanması, bireysel veya toplu göçlere neden olmaktadır. Bu sebeplere bağlı olarak gerçekleşen göçte “huzur, güvenlik, özgürlük ve adaletin olduğu” bölge ya da ülkelere bir yöneliş olmaktadır. Ayrıca bu süreçte ülke içinde siyasi istikrarsızlıklar ve suç oranlarının yüksek olması da güvenlik sorunları temelinde göçü tetiklemektedir (Yıldız, 2017:1830).

Güvenlik konusunda ülkeler savaştan ve terörden korunmaya yönelik politikalar belirlemekte ve bu konuda gerekirse dışardan göç aldıkları gibi içerde de göçü teşvik etmekte ve bazen dışarıya yönelik de göçler gerçekleştirmektedirler. Siyasilerin savaşa kucak açan davranışları ülke içinde korunma güdüsü ile hareket eden kitlelerin kontrol edilemez şekilde yer değiştirmelerine neden olmaktadır. Öte yandan bu savaş, çevre ülkelerde çıkmışsa ve siyasiler doğru politikalar ortaya koyarak bunu engelleyememişlerse ya da bunu tetikleyen bir davranış sergilemişlerse bu durumda büyük bir dış göç gerçekleşecektir (Aksoy, 2012:294; Çelik ve Murat, 2014:6).

Savaş esnasında insanlık dışı davranışlara/katliamlara (İhtilaller, diktatör yönetimler ve sürgünler) maruz kalmak bir göç sebebi oluşturmaktadır. Bu konuda Osmanlı örneğinde olduğu gibi 1821 ayaklanması sonrasında Yunanlılar yöredeki Müslümanlara katliam yapmıştır. Osmanlı 93 Harbi’nde (1877-1878 Rus Harbi) yenilince Kafkasya ve Balkanlar’dan Anadolu’ya askeri ve siyasi nedenlere bağlı olarak büyük kitleler göç etmiştir. Aynı şekilde Bulgarların 1877-1878’de ve 1912’de yapmış olduğu uygulamalar ile birlikte hemen hemen aynı dönemlerde Sırp, Karadağ ve Makedonya’da yaşanan sıkıntılı süreçler de, bu tarz göçün örnekleridir. Soydaş veya dindaş kesimin yok oluşunu izlemek gibi bir politika sürdürmek mümkün olmayacağı için dışardan göç alınması söz konusu olabilmektedir (Taşçı, 2009:187; Tamer, 2020:2812).

“Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesi, İran’daki rejim değişikliği, Orta Doğu’da meydana gelen çatışma ortamı ve istikrarsızlık, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nde komünist rejimlerin çöküşünün etkisi” Türkiye’yi hedef ülke veya geçiş ülkesi haline getirmiştir (Bozkaya ve Kıncal, 2018:106). Bu konuda 1961’de Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlardan bazıları Çin’in zulmü sonucunda vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu anlamda göçün ilk kapısı geçici olarak

Afganistan olsa da sonrasında buradaki insanlar Türkiye’ye göç etmişlerdir. Savaş ve siyasi baskıların sadece yoksulları değil varlıklı ve eğitilmiş insanları da göçe sürüklediği görülmektedir (Günay, Atılğan ve Serin, 2017:40). 1990’lı yılların başında Irak Baas rejiminden kaçarak Türkiye’ye sığınan (ancak daha sonra geri dönen) Kuzey Iraklı Kürtlerin yaşadığı göç buna örnek verilebilir (Taşçı, 2009:188).

Türkiye’nin, cumhuriyetin ilk yıllarında ulus-devlet kimliğini kurmak ve güçlendirmek siyasi düşüncesiyle dışarıda tehlike altında olan soydaş göçmenleri Türkiye’ye alıp onlara vatandaşlık verip istihdam etmesi bu hususta göçün siyasi kararlar alınmasının bir örneğidir. Bu durum Anadolu’da soydaş sayısını artırarak ulus-devletin güvenliğini sağlamak anlamında da değerlendirilebilir. Bu konuda NATO’ya üye olarak Rusya karşısında ulusu koruma güdüsü ile hareket etmek de güvenlik ihtiyacının bir gereğidir ki bu durum Türkiye’nin yeni bir göç dalgası ile karşılaşmasını engellemek açısından da önemlidir (Yerli, 2018:2082). Çünkü insan hareketliliğinin devletler için güvenlik boyutunda bir değeri bulunmaktadır. Göçün güvenlik problemi olarak görülmesinde, Soğuk Savaş sonrası evrenin koşullarının büyük etkisi olmuştur. Devletlerin ulusal güvenlik kaygıları birbirlerinden farklı göç politikaları gerçekleştirmelerine neden olmuştur (Gök, 2016:65).

NATO’ya üye olmanın Türkiye’nin Rusya karşısındaki güvenliği için önemli olması sonucunda kuruluşa üye olabilmek için alınan bir siyasi kararlarla Kore’ye asker göndermeyi göze alan Türkiye NATO’ya üye olmanın gereğini de yaparak dünyada göçe etki etmektedir¹⁷. Diğer yandan Türkiye güvenliği için NATO’nun razı olmadığı bir politik tutumu benimseyerek soydaşları korumak ve sınır güvenliğini sağlamak için Kıbrıs Barış Harekâtı’nı yapmaktan çekinmemiştir. Buradaki sorunun çözülebilmesi ve güvenliğin temin edilmesi için harekât sonrasında iki kesim (Türk ve Rum) arasında karşılıklı göçler yaşandığı gibi Türkiye’den Ada’ya yönelik olarak da iskân hareketleri yapılmıştır. Dolayısıyla güvenlik kaygısı ve alınan siyasi kararlar hem Kıbrıs içinde hem de Kıbrıs’a dışardan bir göç gerçekleşmiştir (Taşçı, 2009:187; Tamer, 2020:2812).

Yakın tarih incelendiğinde dışarda ortaya çıkan çeşitli olaylara bağlı olarak güvenlik sebebiyle Türkiye’ye dışardan -örneğin Suriye ve Ukrayna’dan- ciddi oranda göç gelmiştir (Aktan, 2022). Türkiye bu süreçte ortaya çıkan güvenlik kaygısını aşmak ve Türkiye halkını bu nüfusun yükünden kurtarmak için Rusya-Ukrayna arasında arabuluculuk yapıp (Gökçelik, 2022) savaşı bitirmek ve oradaki bekleyen tahıl muhtaç ülkelere ulaştırarak tahıl güvenliğini sağlayarak (Tahıl krizi İstanbul’da çözüldü, 2022) yeni göçlerin önünü kesmek istemiştir. Çiçek (2022:17-18) Suriye iç savaşının sonucu olarak Türkiye’ye yönelik gerçekleşen göçün politik nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Yazar bu konuda ayrıca Küba’daki totaliter yönetimden kaçan bazı Kübalıların ABD’nin Miami kentinde Little Havana isimli semti kurup yerleştiklerini örnek vermektedir. Bu anlamda Türkiye yeni bir politika adımı ile Suriye ve Irak gibi alanlara askeri harekâtlar gerçekleştirerek yeni göçlerin gelmesini engellemeyi ve güvenli alanlar oluşturarak (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023) Suriyelileri memleketlerine göndermeyi¹⁸ hedeflemiştir. Bu konuda 2022 itibarıyla Esad’la görüşmelerin başlaması hem Suriyelilerin can güvenliği hem de göçü kontrol altına almak için gerekli görülmüştür (Erdoğan Esad’la Neden Normalleşmek İstiyor, 2022).

¹⁷ Arap Baharı ile NATO’nun müdahalesi sonrası Libya içinde güvenlik kaygısı ile göçler yaşandığı gibi Libya’dan Türkiye’ye vatandaşların getirilmesi şeklinde de göçler de yaşanmıştır. Türkiye Libya’ya müdahale yapılmasını istemese de NATO üyesi olmanın yükümlülüklerini yerine getirmiştir (Turan, 2022:411-412).

¹⁸ Tam olarak bu noktada Suriyeliler konusunda önemli bir yeri olan “*gönüllü geri dönüş*” kavramına açıklık getirmek gerekmektedir. Bu terimin çoğunlukla “mülteciler, savaş esirleri ve tutuklu bulunan siviller” bağlamında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu kavram bahsi geçen bu kimselerin “menşe-transit-üçüncü ülkeye tamamen kendi isteklerine dayalı olarak” dönmelerine ifade etmektedir (Karataş, Adıgüzel ve Ünal, 2018:18; Adıgüzel,2016:4).

Öte yandan sınıra düşen bombalar da güvenlik amaçlı bir göçe neden olabilmektedir. Bu konuda özellikle Türkiye’nin Güney Doğu sınırlarında yaşanan bomba düşme hadiseleri bu konuda halkın güvenliğini tehdit etmekte (Suriye’den Türkiye’ye son dönemde kaç top ve roket saldırısı yapıldı?, 2022) ve bu nedenle Türkiye zaman zaman sınır ötesi harekâtlar düzenleyerek, yani bu şekilde bir politik duruş belirleyerek alanda güvenlikte sürdürülebilirliği temin etmek istemektedir (Sınır Ötesi Askeri Operasyonlar, 2023). Öte yandan dış ülkelerin ve örgütlerin Türkiye üzerindeki planları ya da Türkiye’nin çevresinde sürdürdükleri planları da sınır ötesinde terör örgütlerinin oluşmasına ve güçlenmesine sebep olması ile yeni göç koşullarının ortaya çıkmasına sebep olmakta ve atılan bombalar Türkiye’de iç göçü tetiklediği gibi dışardan da Türkiye’ye bir göç gelmesine sebep olabilmektedir (Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan ABD’ye terör tepkisi, 2022; Arslan, 2016).

Terör konusu ciddi bir göç nedenidir. Türkiye gerçeği üzerinden konuşulacak olursa 1984 yılı itibariyle terör nedeniyle ciddi oranda bir iç göç gerçekleşmiştir. Bireylerin, yaşadıkları yerde, kişisel, ailevî ve çevresel anlamda güvenliklerinin olmadığını anlamaları/hissetmeleri, göç etme ihtiyacını/mecburiyetini ortaya çıkarmaktadır. Bu tür kaos ortamlarında zorunlu ve düzensiz göçler gerçekleşmekte ve bu durum dış ülkeye göç şeklinde de kendini göstermektedir. Türkiye’de 1986-2005 yılları arasında gerçekleşen göçte göç eden kişilerin yaklaşık % 4’ünün güvenlik sebebiyle göç ettiği belirtilmektedir. Bu konuda “Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van” şeklinde terör unsurlarının kontrol altına alınmaya çalışıldığı 14 ilden göç edenlerden % 16’sı güvenlik nedenleriyle göç edenleri oluşturmaktadır. Özellikle, 1992 sonrası süreçte terör nedeniyle zorunlu köy boşaltma olaylarında büyük artışlar yaşanmıştır. Bu konuda resmi raporlarda, boşaltılan toplam yerleşim birimi sayısı (köy, mezra) 3.428 olarak ve göç eden kişi sayısı 378.335 olarak verilmiştir. Ayrıca, bölgede o yıllarda yaklaşık 2 milyon kişinin yer değiştirdiği (örnek olması açısından 11 bin nüfuslu Lice ilçesinin 10 bini göç etmiştir) bilinmektedir. Ayrıca bu kırsal alanlardan başta Diyarbakır ve Şanlıurfa başta olmak üzere çevre illere göç yapıldığı ve oradan da batıdaki Adana, Mersin, Antalya, İstanbul, Bursa gibi kentlere yönelme olduğu tespit edilmiştir. Göç edenler üzerine yapılan bir araştırmada güvensizliğin nedeni olarak “terör ve asayişsizlik” faktörü gerekçe olarak gösterilmiştir (Şen, 2014:240; Taşçı, 2009:187-188; Oral ve Çetinkaya, 2017:4). Bu yaşananlar o dönemde devletin ortaya koyduğu politikalarda terörün çözümü konusunda yetersiz olduğunu ve asayişli sağlayacak bir fiili ortaya koyamadığını göstermektedir. Yine yakın tarihli bir örneği incelemek gerekirse hükümetin HDP/PKK unsurları ile anlaşma ve silah bıraktırmaya dönük ılımlı yaklaşımı karşısında (Turan, 2022:255-262) 2016 yılı Haziran genel seçimleri sonrasında PKK terör örgütü unsurlarının Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde çukur/hendek kazarak öz yönetimler ilan etmesi neticesinde devletin bir politika dönüşümü ortaya koyarak yaklaşık 10 aylık bir zaman diliminde terörü bitirme ve vatandaşlarının güvenliğini sağlamak için bir mücadele ortaya koyması söz konusu olmuştur. Bu konuda terörü müzakere yaparak sonlandırma gayretleri ortaya konulduğu evrede yaklaşık 355.000 kişinin göç ettiği Bakanlık tarafından açıklanmıştır (Adil, 2020:48).

Ayrıca büyük şehirlerde sürekli olarak bombaların patlaması da bu konuda göçü tetikleyebilmektedir. Suriyeli unsurlar başta olmak üzere ülkeye dağılmış bu kimselerin soruşturulmadan ülkeye alınması ve nerede yaşamlarını sürdürüyor olduklarına dair kapsamlı takip edici politikaların ortaya konulamaması da güvenlik anlamında sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Çünkü terör unsurlarının bu sığınmacı kesimin arasına karışarak halkı tehlikeye attığı/atacağı açıktır (Tamer ve Birvural, 2018:15-16). Bu konuda Avrupa sığınmacılardan kalifiye özellik gösterenleri seçerek ülkesine alırken (Güler, 2021:218) Türkiye’nin hem terör bölgelerinden hem de savaştan kaçanları seçmeden ülkeye alması ve doğru şekilde yerleştirememesi/iskân edememesi hem yerleşik halkı hem

de sığınmacıları zor durumda (gereksiz pahalılaşma, barınma, iş, sağlık problemleri gibi güvenli zafiyetleri) bırakmakta ve yer değiştirmelere sebep olmaktadır.

Toparlanacak olursa, ülke içinde “terörle mücadele konusunda gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilememesi, ekonomik iyileşmelerin sağlanamaması, göçün yönetilememesi ve siyasi beklentilerin karşılanamaması veya dış güçlere karşı yeterli/gerekli yaptırımların uygulanamaması” bağlamında ortaya çıkan yetersizlik ve tatminsizlik ülkede terörün yükselmesine ve insanların bu gerekçe ile hem gönüllü hem de zorunlu şekilde göç etmesine neden olmaktadır (Oral ve Çetinkaya, 2017:4).

3.2.3.Coğrafya ve İklim Koşulları

Türkiye’nin jeopolitik konumu gereği Avrupa’ya geçiş güzergâhı üzerinde olması bulunduğu coğrafyanın stratejik önemini göstermektedir. Bu durum bazı avantajlar sağlamış olsa da Türkiye’nin istikrarsız ve çatışmaların hâkim olduğu bir alanda/coğrafyada bulunması nedeniyle bazı göç türleri ile karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Bu koşullar Türkiye’yi “Türkiye-uluslararası göç” ilişkisinde önemli bir konuma getirmektedir (Bozkaya ve Kıncal, 2018:103-104). Bu coğrafi koşullara bağlı olarak hem Türkiye’nin hem de çevre ülkelerin ya da uluslararası güçlerin aldığı bazı politik kararlar Türkiye üzerinde iç ve dış göçü etkilemektedir.

Öte yandan içinde bulunulan coğrafi koşullara bağlı olarak bazı bölgelerin tarım konusunda yoksun olması, dağlık olması veya belli bölgelerin su kaynakları ya da iklim yönündeki negatif durumu göç konusunda kararları etkilemektedir. Ayrıca ulaşım ağları kurulması açısından coğrafyanın uygun olmaması ya da bazı doğal yok oluşların yaşandığı alanlarda bulunulması/ikamet edilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu alanlarda alınan siyasi kararlar ve vatandaşa sunulan haklar ya da alınan önlemler halkın göç kararı üzerinde belirleyici olabilmektedir.

Özellikle *eğitim* konusu hem okullaşmanın Türkiye’deki coğrafi konumlanması hem de yaşam alanlarından eğitim alanlarına ulaşım ağlarının olup olmaması ile göçü belirleyen bir konudur. Devlet kamu okullarında sunduğu eğitim imkânı ile ya da bazı illeri eğitim konusunda daha güçlü hale getirmesi ile göçü belirleyebilmektedir. Özellikle eğitim konusunda kentsel alanın daha iyi olması ya da bazı illerin eğitim konusunda daha iyi olması ya da ilgili ildeki bir okulun çocuk tarafından girilen sınav sonucuna göre kazanılmış olması da göçün nedeni olabilmektedir (Oral ve Çetinkaya, 2017:5). Kırsal alanın eğitim konusunda yoksun olması halinde insanlar eğitimle donatılmış olan yerlere göçe yönelmek zorunda kalmaktadır. Bu konuda ILO’nun 1991 yılında Türkiye’nin kırsal alanlarında gerçekleştirdiği anket de bu sonuca ulaşmıştır. Dolayısıyla okullaşma oranının az olması göçe zemin hazırlamaktadır (Taşçı, 2009:189-190). Türkiye’de alınan politik bir kararla son dönemlerde taşınabilir eğitimle buna çözüm üretilerek kırsal kesimin yerinde kalması desteklenmektedir (Taşınabilir eğitim sistemi nedir, 2019).

Türkiye’de bazı coğrafi alanlarda kültürün sürdürülebilirliği bağlamında gençler üzerinde bir baskı ortaya çıkabilmekte ve özgürleşmek isteyen gençler doğup büyüdüğü alanlardan uzaklaşmak isteyebilmektedirler. Bu anlamda geniş aile yapısı içerisinde mevcut olan otoriteden uzaklaşma arzusu eğitilmiş genç kesimin göç etmesinde önemli bir belirleyicidir. Öte yandan bunun tam tersi olarak yüksek eğitim kurumları tercihi gençlerin göç etmesine ancak gittikleri yerde alıştıkları yaşam tarzının farklı olması nedeniyle uyum sağlayamamalarına neden olabilmektedir. Ayrıca elde edilen yaşam tarzı ile birlikte iş olanakları isteği karşılayamadığında yeni bir göç gerçekleştirilebilmektedir. Böylece göç veren bu iller kalkınmanın önemli bir unsuru olan nitelikli işgücünü kaybedebilmektedir (Günay, Atılğan ve Serin, 2017:39-40).

Eğitim konusunda son olarak belirtmelidir ki eğitim kaynaklı göçler kente ya da başka bir kente olabileceği gibi gelişmemiş ülkelere gelişmiş ülkelere yönelik beyin göçü şeklinde de gerçekleşebilmektedir (Oral ve Çetinkaya, 2017:5). Türkiye’de eğitim şartlarının ihtiyacı karşılamaması halinde gelişmiş ülkelere doğru bir göçün gerçekleştiği söylenebilir. “Beyin göçü” denilen bu göçler, kalıcı bir hüviyete bürünebilmektedirler (Taşçı, 2009:189-190). Beyin göçüne sebep olunması ülkenin geleceğinin riske atılması anlamına gelmektedir. Bu riskin Türkiye şartlarında iç göç esnasında da yaşandığı görülmektedir. İklim koşullarının etkisi ile bazı ürünlerin eğitim öğretim başladıktan sonra hasat edilebilir özellikte olması bağlamında mevsimlik işçiliğe bağlı olarak gerçekleşen süreli göçlerde bazı çocukların eğitim öğretime geç başlatıldığı durumlar ortaya çıkmaktadır (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2021). Bu nedenle bu çocukların gittikleri yerlerde okula başlayıp memlekete döndüklerinde eğitimlerine devam etmeleri yahut memleketlerinde yatılı alanlar tahsis edilerek bu konuda geleceklerinin teminat altına alınması gerekmektedir.

Coğrafi koşulların sunduğu eğitim imkânları ve fırsatları politik kararlarla belirlenmekte ve mahrumiyete bağlı olarak gerçekleşen göçü durdurabilmektedir. Eğitim bir ülkenin gelişmesi için önemli olsa da temelde bir güvenlik meselesidir. Ülkede bilimsel bir devrim yapacak olan beynin yurt dışına göçmesi, ülkesine faydalı olacak bir bireyin okuma imkânlarından mahrum kalması sonucu ülkesine zararlı ve yük haline gelmesi, hatta eğitimi sağlanamayan bu bireyin hırsız ya da katil olması ülkenin geleceği açısından risktir. Öte yandan kişinin eğitilerek işgücünün kalifiye hale getirilememesi ülkenin üretimini olumsuz etkileyerek ya da pazar rekabet avantajı sağlamasını engelleyerek de ülkeyi kayba sürükleyebilmektedir. Bu konuda coğrafya ve iklimin iyi hesap edilerek politikalar ortaya konulması coğrafyanın engelleyiciliğini yok edecektir.

İnsanlar sadece eğitim sebebiyle değil aynı zamanda buldukları coğrafyada yaşanan, heyelan, erozyon, volkanik patlamalar, kuraklık, nükleer silah çalışmaları, sel baskınları, depremler ve endüstriyel kaza gibi gerekçelerle de başka alanlara taşınmayı meşru görebilmektedir (Dural ve Yaş, 2007:24; Aksoy, 2012:294-295; Tamer, 2020:2809; Şen, 2014:242-243; Adil, 2020:51; Laczko ve Anich, 2013:34). Bu konuda 4 ve 5. yüzyılda Hunlar ve Moğollar Orta Asya’dan kuraklık sebebiyle göç etme zorunluluğu duymuşlardır. Aynı şekilde Kırgızistan’da 1994 yılında yaşanan toprak kayması sonucunda binlerce insan göç etmek zorunda kalmıştır. Bu konuda Aral Gölü dünyanın en büyük göllerinden biri iken bataklık ve çöl halini alması ve göl alanında kalan tuzlu toprak yüzeyindeki tuzların rüzgâr ile tarım topraklarına taşınarak verimi iyice düşürmüş olması da göçe sebep olmuştur (Günay, Atılğan ve Serin, 2017:41). Türkiye’de yaşanan 1999 Marmara Depremi neticesinde 50 bin kişinin hayatını kaybetmesinin ardından birçok ailenin başka alanlara göçü söz konusu olmuştur¹⁹ (Şen, 2014:242). Nükleer tatbikatların yapıldığı Kazakistan’daki Semipalatisk bölgesinde 1949-1989 yılları arasında 150’si yer üstünde olmak üzere 500 kadar nükleer bomba denemesi gerçekleştirilmiş ve bunun zararlarından korunmak isteyen yaklaşık 160 bin insan Kazakistan’ın diğer bölgeleri ile Rusya, Ukrayna ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri’ne göç etmiştir (Taşçı, 2009:188-189). Bu tür çevresel sorun ve afetler insanı maddi, barınma ve iş konusunda yıkıcı sonuçlarla karşı karşıya bırakmaktadır (Yıldız, 2017:1831).

Bu örneklerde de incelendiği üzere coğrafya ve iklim şartları insanlar için bazı engeller ortaya çıkarsa ve göçü zorunlu kılsa da bu konuda hükümet politikalarının da belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla riskli alanlara yerleşim yeri kurulmasına ilişkin izin yetkisi devlet kurumlarınca verilmektedir ve bu konuda yasal dayanak yine siyasiler tarafından oluşturulmaktadır. Afet riski bulunan alanların önceden tespit edilip işaretlenmesi ya da riskli bölgelerin haritalandırılarak

¹⁹ Siyasiler bu süreçte Düzce’yi geliştirmek için il yapma kararı alarak şehre cazibeyi artırma gayreti ortaya koymuşlardır (Ürer, 2022).

bu alanlarda yaşayanlar için önlemler alınması ancak devlet gücü ve kararı ile yürütülebilir. Diğer yandan yer altı sularının korunmasına dönük politikalar oluşturulması ve bu şekilde göl gibi önemli doğal alanların ömrünün uzatılması ancak siyasilerin alacağı önlemlerle mümkün olabilmektedir. İnşaat yapılarının hangi koşullarda kabul edileceği yine devletin kurumlarınca belirlenmektedir. Bir alanda nükleer tesis kurulması ve bu tesise ilişkin risklerin belirlenmesi ve önlemlerin alınması siyasiler tarafından hesap edilmektedir. Bu konuda çevre ülkelerdeki gelişmelerin takip edilerek kontrol altında tutulabilmesi de iyi bir dış politikayla ve bu konuda yapılacak manevralarla mümkün hale gelebilmektedir²⁰. Bu konuda Türkiye enerji güvenliğini sağlamak için bir yandan nükleer anlamdaki faaliyetlerini sürdürme kararı alırken (Mersin Akkuyu Nükleer Santrali²¹) diğer yandan çevre ülkelerin (Rusya, İran, İsrail gibi) radyasyon salınımı konusundaki davranışlarını ve bu konuda ortaya çıkacak riski denetleyebilmeli ve gerekirse bu konudaki politikalara yön verebilmelidir.

Öte yandan “kırsal kesimdeki yerleşimlerin coğrafi olarak plansız, dağınık, küçük ve sayıca çok olması; köylerin önemli bir kısmının yüksek, eğimli, engebeli ve derin vadilerle bölünmüş pozisyonda olmaları” altyapı hizmetleri almalarını önlemekte ve gelişemeyen köyde yaşayan köylüler kentlere yönelmektedir. Ayrıca konumun (yüksekte ya da kuzeyde olunması gibi) etkisi ile birlikte mevcut iklime bağlı olarak kış mevsiminin uzun sürmesi ve coğrafi şartlara bağlı zorluklar yaratması ve ayrıca kırsal bölgelerdeki kara yollarının yeterli ve modern düzeyde olmaması da göçlere neden olmaktadır (Büyükyılmaz, 2017:42). Bu konuda ne pahasına olursa olsun sosyal ve ekonomik imkânların bu coğrafi alanlara ulaştırılması ve riskli alanlarda denetimler yapılarak önlemler alınması siyasilerin kararlarıyla mümkün olmaktadır.

Ülkenin bazı coğrafi alanlarında orada olmaktan kaynaklanan bir yaşam stili (kültür vs.) hâkimdir. Bu gibi alanlarda töre cinayetlerinin, kan davalarının sürüyor olması ve bu tür ilkel yaşam şartlarının dönüştürülememesi neticesinde insanlar kendilerini korumak için başka alanlara göç edebilmekte ve yeni yaşam koşullarına adapte olmak zorunda kalabilmektedir. Bu alanlarda (özellikle Türkiye’nin Doğu ve Güney Doğu alanlarında) törelerin “özellikle kız çocuklarını kısıtladığı ve erken yaşta evlilik, yaşı dolanlar için istenmeyen kişilerle (yaşlılarla) zorunlu evlilik ya da erken yaşta okuldan alma” gibi sonuçlar yaratması kız çocukları için bir güvenlik problemidir (Köseli ve Çelik, 2020:25). Bu hususlarda belirleyici ve sorun çözücü olan ise ortaya koyduğu ya da koyacağı politikalarla devlettir/hükümettir.

Öte yandan coğrafya ve iklim koşullar bağlamında bir yerin aşırı sıcak olmasına bağlı olarak yaylalara ya da soğuk olması sonucunda kışlaklara göç gerçekleştirebilmektedir (Bazın, 1994). Buna ilaveten iklim koşullarına bağlı olarak bir hasta kimsenin (örneğin alerjisi olan) sıcak, kuru veyahut nemli bir yeri yaşam alanı olarak seçmesi bir mecburiyet haline gelebilmektedir ya da bu iklim koşulları emekliler için bir göç tercihi olabilmektedir. Şehir merkezinde olup büyük şehrin gürültüsünden ve kötü havasından kaçmak istenilmesi de bu çerçevede göçe neden olabilmektedir (Oral ve Çetinkaya, 2017:5). Bu meselelere dair siyasiler “küresel ısınma konusunda duyarsız olarak, çevresel kirlenme konusunda önlem almayarak (santraller kurulmasına müsaade ederek ve bunları denetlemeyerek) ya da iklim koşullarını belirleyecek şekilde yapılara (barajlar, Kanal İstanbul gibi) ortam hazırlayarak” doğrudan iklimi belirleyebilmektedir²². Bu konuda siyasiler, “şehirlerde havanın

²⁰ ABD’nin “İran’ın kendi güvenliğini sağlamak için nükleer faaliyetler sürdürüyor olmasını” engelleme gayretleri (İleri, 2022) bir ülkedeki siyasi bakışın diğer ülkedeki politikalar üzerine etkisini örneklendirmektedir.

²¹ Bu tesis ile Türkiye’nin yıllık enerji ihtiyacının % 10’unun karşılanması hedeflenmektedir (Enerji talebinin yüzde 10’u Akkuyu’dan sağlanacak, 2022). Ukrayna-Rusya savaşı Batı’ya ve Türkiye’ye enerji güvenliğini konusunun ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

²² Dolayısıyla siyasi kararlar iklim koşullarını etkilemektedir. Çevre kirliliğine sebep olacak santrallerin kurulduğu alanlarda toprak verimliliği düşmekte ve insanlar yeni iş alanlarına yönelebilmektedir (Kaçmaz ve

temiz olmasını gerçekleştirerek (doğal gazlı ısınma ve ulaşım sistemleri, elektrikli araçları teşvik edilmesi gibi)”, “kırsal alanların imkânlarla (eğitim, sağlık gibi sosyal imkânlar) çekici kılınmasını sağlayarak” ve “mevcut yerleşim yerlerinde mahalle kültürünün sürdürülmesine ilişkin (TOKİ’lerin yatay mimari şeklinde dizaynı ve okul, cami gibi alanları içinde bulundurması gibi.) önlemler alınması konusunda kararlı duruş sergileyerek” göç üzerinde belirleyici olabilmektedir (Can ve Altınmakas, 2014).

Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafi şartlar göç konusunda belirleyici olduğu gibi bu konuda çevre ülkelerin içinde bulunduğu coğrafi koşullar da Türkiye’yi göç konusunda etkilemektedir. Bu anlamda Türkiye göç alan (göçmen kabul eden), göç veren ve transit ülke haline dönüşebilmektedir. Bu durumda belirleyici olan şey Türkiye’nin politik duruşudur. Bu coğrafi pozisyonu, Türkiye’nin göç politikalarını bir dış politika aracı olarak kullanmasını sağlamıştır. Bu pozisyon bazen Türkiye’nin göç politikalarını belirlerken baskı altında kalmasına da neden olmaktadır. Coğrafi konumu ve şartlarının da etkisi ile sürdürülen AB üyelik sürecinde Türkiye’nin AB ile olan müzakerelere göre göç politikalarına şekil vermesi göç konusunda belirleyici konumdadır (Yerli, 2018:2082). Bu anlamda AB’ye coğrafi olarak yakın olmak Türkiye’de politik kararları etkilemekte ve göç konusunda ortaya koyacağı dış politikayı şekillendirmektedir. Çalışmanın diğer alt başlıklarında da incelendiği üzere AB konusunda olduğu gibi Suriye ve Irak’ta ya da Orta Asya, Afrika ve Orta Doğu gibi alanlarda sömürge faaliyetlerinin sürmesi hem yerleşim ve yeni yaşam alanı hem de geçiş alanı olarak Türkiye’nin seçilmesine sebep olmaktadır. Yabancı ülkelerin siyasi kararları ya da yaşadıkları da Türkiye üzerinde böyle belirleyici bir sonuç doğurmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin açık kapı politikası ortaya koyması ve insani değerlere önem veren bir politik duruş göstermesi de bunu temin etmektedir. Öte yandan Türkiye’nin bazı coğrafi bölgeleri, terörün beslenmesine ve sürdürülmesine destek verilmesini kolaylaştırmasıyla da güvenlik çerçevesinde göçü zorunlu kılmaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Göç konusunda ülkelerin ya da uluslararası güçlerin aldığı siyasi kararların büyük etkisi bulunmaktadır. Bugün literatürde göçün ekonomi ya da güvenlik gerekçesi ile ortaya çıktığını belirten çalışmalar mevcut bulunsa da makalede tartışıldığı üzere esasında bu gerekçelerin “siyasi kararlara” dayandığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile siyasi kararlar “ekonomik ve güvenlik gerekçe gösterilerek gerçekleştirilen göçü” çoğu zaman belirlemekte ve etkilemektedir.

Siyasetçiler/hükümetler tarafından ortaya konulan politikaların göçe etkisinin hesap edilmesi ekonominin ve güvenliğin iyi yönetilmesinde önemli bir yere sahiptir. Göç, bir ülkenin geleceğini belirlemektedir ve bu nedenle göçün geleceğinin iyi planlanması gerekmektedir. Alınan her türlü siyasi kararın göç üzerine etkisi hesap edilmeli ve alınan siyasi kararlar bir çıkar gözetiliyorken diğer yandan devletin yeni bir göç dalgası ile büyük bir külfet altına girme ihtimali olduğu görmezden gelinmemelidir. Bu meseleye “Suriye göçü” ve “tarımda makineleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kırsaldan kentsel alana göç” hadiseleri iyi birer örnek olarak gösterilebilir.

“Siyasi kararlarla gerçekleşen göç”, bugün literatürde “kendisine etki ediyor şeklinde izah edilen” her şeyin ardında gizlenmektedir. Avrupa bugün göçü planlayarak sınır emniyetini almak ve hem ekonomik hem de sosyo-kültürel yapısını korumak açısından buna dikkat etmektedir. Türkiye ise göçü yönetirken siyasi konjonktüre göre hareket etse de Türklüğe ve Müslümanlığa bağlı gerekçelere göre de hareket etmek durumunda kalabilmektedir. Diğer yandan uluslararası anlaşmalar ve yasalar da

Demirpolat, 2022:646). Bir yerde baraj yapılması o alanda bitki örtüsünü güçlendirerek üretimi etkilerken aynı zamanda iklim sıcaklığını yükselterek insanların serin alanlara yerleşmesini tetikleyebilmektedir (DSİ’nin iklim değişimine çaresi baraj!, 2020).

Türkiye’de göç konusunda alınan siyasi kararlarda kısıtlayıcı/belirleyici olabilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki bugün siyasi kararları kısıtlayan bu yasalara ve belgelere/anlaşmalara atılan imzalar da geçmiş yıllarda başka hükümetler tarafından yürütülen politikaların bir yansımasıdır/eseridir. Bu sebeple bugün alınan siyasi kararlarla ve atılan imzalarla da geleceği ipotek altına almamak gerekmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Göç Yönetimi: ‘Ekonomi ve Güvenlik’ Kaynaklı Göçleri Siyasi Kararlar Üzerinden Düşünmek” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın yazarı araştırma makalesinin taslağının oluşturulmasından son haline kadar bilgi ve donanımıyla tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma bireysel ve kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına neden olmamıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*, 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Adil, B. (2020). *Türkiye’nin Göç Yönetimi Stratejisi ve Türkiye’de Yaşayan Suriyelilere Yönelik Tutumlar: Ankara İli Örneği. (Doktora Tezi)*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Akıncı, B, Nergiz, A. ve Gedik, E., (2015, Temmuz-Aralık). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58-83.
- Akkoyunlu Ertan, K. ve Ertan, B. (2017). Türkiye’nin Göç Politikası, *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 1 (2), 7-39.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim “International Migration and Intercultural Communication”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Aktan, H. (2022, 29 Nisan). “Avrupa’da ve Türkiye’de Ukraynalı Sığınmacıların Hukuki Durumu”, <https://www.hayatadestek.org/blog/kategori/goc/avrupada-ve-turkiyede-ukraynali-siginmacilarin-hukuki-durumu/> (9.01.2023).
- Aktel, M. ve Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye’de Göç Yönetimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 579-604.
- Akyürek, İ. B. (2007). *Mülteci Hukuku ve Türkiye Uygulaması. (Yüksek Lisans Tezi)*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Alkan, N. (2022). “Küçük üreticiler üretimden çekildi: Tarımda sorunlar çığ gibi büyüyor”, Birgün, 10 Ocak.
- Arslan, E., Çiçek, E. ve Baykal, Ö. N. (2021). Türkiye’deki Siyasal Partilerin Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler Sorununa Bakışı Üzerine Bir İnceleme, F. T. Emni ve E. Arslan (Ed.).

Turan, A. (2023). Türkiye’de Göç Yönetimi: “Ekonomi ve Güvenlik” Kaynaklı Göçleri Siyasi Kararlar Üzerinden Düşünmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 622-649.

İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar içinde, (ss.93-123). Konya: Eğitim Yayınevi.

Arslan, R. (2016). “Bir Kilisli anlatıyor: ‘Acaba bomba nereden gelecek?’ diye gözümüz sürekli gökyüzünde”, *BBCNWS*, 4 Mayıs.

Bahçeci, H. I. ve Uzun, Ş.(2017). Türkiye’de Uluslararası Göç ve Yerel Politika, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(Özel Sayı -4), 192-208.

Başel, H. (2010). İç Göçün Sonuçları ve İşgücüne Etkileri, *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (51), 287-321.

Bayraktar, Y. (2010). Borç Kısılacında Türkiye Ekonomisine Tarihsel Bir Bakış: Borçlanma Üzerine Çıkarılacak Dersler, *Bilgi*, (20), 35-71.

Bazın, M. (1994). Orta Toros Yörüklerinden Sarıkeçili Aşireti. H. Kara (Çev.). *A. Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, 323-351.

Bostan, H. (2017). Türkiye’de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Dergisi*, (35), 1-16.

Bozkaya, Ö. ve Kıncal, A. (2018). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye’nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 90-126.

Büyükyılmaz, Y. (2017). *Kırsal Göçün Nedenleri ve Sosyo - Ekonomik Etkileri: İstanbul, Küçükçekmece Örneği. (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Can, D. ve Altınmakas, E. (2014). “TOKİ ‘mahalle kültürü’ yaşatacak”, *Anadolu Ajansı*, 19 Kasım.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan ABD’ye terör tepkisi (2022). *NTV Haber*, 20 Temmuz.

Çelik, N. ve Murat, G. (2014). Türkiye’de İç Göç Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Stratejik İç Göç Yönetimi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25 (76), 0-0.

Çetin, Y. (2021). “Tarım işçisi devlet desteği sayesinde sürü sahibi oldu”, *Anadolu Ajansı*, 14 Ocak.

Çiçek, A. (2022). *Suriyelilerin Sosyal ve Siyasal Entegrasyonu Adana İli İncelemesi*, (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Demirhan, Y. ve Aslan, S. (2016). Türkiye’nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 23-62.

Doktor göçü yılın ilk on ayında rekor kırdı: 10 ayda 2 bin 153 doktor göç etti, (2022). *Cumhuriyet*, 2 Kasım.

DSİ’nin iklim değişimine çaresi baraj! (2020). *Yeni Yaşam Gazetesi*, 24 Mart.

Dural, B. ve Yaş, S. (2007). Göç Eden Nüfusta Grup-İçi Tabakalaşma ve Siyasetin Yeniden Şekillenmesi, *Journal of Management and Economics Research*, 5 (8), 22-31.

Ekici, S. ve Tuncel, G. (2016). Göç ve İnsan, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 9-22.

Ekşi, N. (2021) Türkiye’yi Uçuruma Doğru Götüren Göç Politikası, *İktisat ve Toplum Dergisi*, (132), 13-23.

Turan, A. (2023). Türkiye’de Göç Yönetimi: “Ekonomi ve Güvenlik” Kaynaklı Göçleri Siyasi Kararlar Üzerinden Düşünmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 622-649.

Enerji talebinin yüzde 10’u Akkuyu’dan sağlanacak (2022). *Hürriyet*, 9 Haziran.

Erdoğan Esad’la Neden Normalleşmek İstiyor (2022). *Tesnim Haber Ajansı*, 27 Kasım.

Erol, M. ve Ersever, O. G. (2014). Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 24 (1), 47-68.

Gergerlioğlu, M. T. (2016). “Çin ile tarihi anlaşma imzalandı: 1 milyon turist bekleniyor”, *Hürriyet*, 12 Kasım.

Gök, G. O. (2016). Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvelik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 65-82.

Gökçelik, Ş. B. (2022, 11 Nisan). Rusya-Ukrayna Savaşı’nda Türkiye’nin Arabulucu Rolü, *Yorum No: 2022 / 21, Avrasya İnceleme Merkezi*, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/RUSYA-UKRAYNA-SAVASI-NDA-TURKIYE-NIN-ARABULUCU-ROLU> (9.01.2023).

Gökkoyun, S. C. ve Yıldızalp, M. (2022). “Tarım ve Orman Bakanı Kirişçi: Gençliğin tarıma ilgisini artırmak hepimizin önceliği”, *Anadolu Ajansı*, 1 Kasım.

Gurel, E. (2022). “Doktorlar neden Türkiye’den ayrılıp yurt dışına yerleşiyor? Sağlık çalışanları anlatıyor”, *euronews*, 7 Temmuz.

Güler, A. (2021). Göç Olgusunun Çok Boyutlu Etkileri ve Türkiye’ye Yansımaları. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 218-239.

Güllüpinar, F. (2013). Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), 53-85.

Günay, E. , Atılğan, D. ve Serin, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 37-60.

Harmancı, S. (2019). “Hakkari’de ki tarihi yapılar turizme kazandırılıyor”, *Anadolu Ajansı*, 25 Ekim.

Heywood, A. (2014). *Siyaset*, (14. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.

Ihlamur-Öner, S. G. (2014, Mart-Nisan). Türkiye’nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikası, *ORSAM: Ortadoğu Analiz*, 6 (61), 42-45.

İçduygu, A., Sirkeci İ. ve Aydingün İ. (1998). Türkiye’de İç Göç ve İç Göçün İşçi Hareketlerine Etkisi, *Türkiye’de İçgöç* içinde, (ss.207-244). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İçduygu, A. ve Aksel, D. B. (2012, Eylül). *Türkiye’de Düzensiz Göç*, Uluslararası Göç Örgütü, Ankara.

İleri, K. (2022). “ABD yönetiminden İran’ın sivil nükleer faaliyetlerine yönelik yaptırımlara muafiyet”, *Anadolu Ajansı*, 5 Şubat.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2021). *Kapsayıcı ve Katılımcı Okullar İçin Eğitimcilere Yönelik Çocuk İşçiliği ve Ayrımcılıkla Mücadele Rehberi Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çocukları ve Eğitim*, <https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2021/06/24/mevsimlikgezicitarimisciligi-egitim-rehber.pdf> (10.01.2023).

Kaçmaz, Ş. ve Demirpolat, H. (2022). Termik Santral Kaynaklı Çevre Kirliliğini Önlemek İçin Baca Gazı Arıtma Teknolojisi: Örnek Çalışma Seyitömer Termik Santrali Uygulaması, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (Özel Sayı 34), 645-651.

- Turan, A. (2023). Türkiye’de Göç Yönetimi: “Ekonomi ve Güvenlik” Kaynaklı Göçleri Siyasi Kararlar Üzerinden Düşünmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 622-649.
- Kar, M., Zorkirişçi, E. ve Yıldırım, M. (2004). Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (8), 87-112.
- Kara, P. ve Korkut, R. (2010, Haziran). Türkiye’de Göç, İltica ve Mülteciler, *Türk İdare Dergisi*, (467), 153-162.
- Karataş, K, Adıgüzel, Y. ve Ünal, A. Z. (2018), Göç Travması, M. Baloğlu (Ed.). *Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Köseli, A. ve Çelik, K. (2020). *Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evliliklerin Sağlık Riskleri ve Sonuçlarına Çok Sektörlü Yaklaşım*, Ankara: Odak Ofset.
- Laczko, F. ve Anich, R (2013). “Introduction” (Chapter 1), F. Laczko and G. Appave, (Ed.), *World Migration Report 2013*, (pp.30-51). Switzerland: International Organization for Migration Press.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration, *Demography*, March, 3(1), 47-57.
- Oral, B. ve Çetinkaya, F. (2017). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları, *Türkiye Klinikleri Derleme*, 3(1), 1-8.
- Orhan, O. ve Gündoğar, S. S. (2015, Ocak). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri, *ORSAM – TESEV*, ORSAM Rapor No: 195, Ankara.
- Örselli, E. ve Babahanoğlu, V. (2016). Türkiye’nin Göç Yönetimi ve Göç Politikalarının Gelişimi: Bir Kamu Politikası Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2063-2072.
- Öztürk, C. ve Tekiner, M. A. (2017). Stratejik Göç Yönetimi Çerçevesinde Türkiye’de Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Konumu, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19 (1), 143-159.
- Öztürk, K. (2022). “Doktorlar neden yurt dışına gidiyor?”, *Haber Türk*, 26 Ocak.
- Öztürk, S. ve Altınöz, B. (2020). Uluslararası Göç Hareketlerinin Temel Makroekonomik Göstergeler ile İlişkisi: G7 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(8) 86-93.
- Sayın, Y., Usanmaz, A. ve Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (31), 1-13.
- Semerci, P. U. ve Erdoğan, E. (2017). *Adana’da (Mevsimlik Gezici) Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının İyi Olma Hali Perspektifinden İyileştirilmesi Projesi Araştırma Sonuçları Özeti*, Politika Alanları ve Uygulama Önerileri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Suriye’den Türkiye’ye son dönemde kaç top ve roket saldırısı yapıldı? (2022). *BBCNEWS*, 21 Kasım.
- Şartname, (2022). “T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Dursun Odabaş Tıp Merkezi Diyaliz Hasta Taşımacılığı Teknik Şartnamesi”, https://www.yyu.edu.tr/images/files/E_63675.pdf(9.01.2023).
- Şen, M. (2014). Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi, *Çalışma ve Toplum*, 1(40), 231-256.

Turan, A. (2023). Türkiye’de Göç Yönetimi: “Ekonomi ve Güvenlik” Kaynaklı Göçleri Siyasi Kararlar Üzerinden Düşünmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 622-649.

Şimşek, D. (2018). *Göç Oranı-Enflasyon-Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: En Fazla Göç Alan Sekiz Ülkenin Araştırılması. (Yüksek Lisans Tezi)*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Tahıl krizi İstanbul’da çözüldü, Türkiye’ye tebrik yağdı (2022). *TRT Haber*, 23 Temmuz.

Tamer, M. ve Birvura, A. (2018). Zorunlu Göçün Toplumlarda Oluşturduğu Problemler, V. Özpolat (Ed.), *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar* içinde, (ss.9-19). Samsun.

Tamer, M. (2020). Göç, Göçün Nedenleri ve Uluslararası Göç Üzerine Kavramsal Bir Analiz, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(60), 2808-2818.

Taşcı, F. (2009). Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç, *Kamu-İş*, 10 (4), 177-204.

Taşmalı eğitim sistemi nedir, ne zaman başladı? (2019). *Haber Türk*, 27 Şubat.

TDK (2022). <https://sozluk.gov.tr/> (25.11.2022).

Tepealtı, F. (2019, Haziran). Avrupa Birliği’ne Yönelik Türkiye Geçişli (Transit) Göç Hareketleri ve Türkiye’nin Düzensiz Göçle Mücadelesi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, (41), 125-140.

Tepealtı, F. (2020). *Avrupa Birliği’nin Göç Politikaları ve Türkiye. (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Turan, A. (2022). *20 Yıllık İktidarın Bir Muhasebesi: AK Parti ve Milliyetçilik*, (1.Baskı). Konya: Eğitim Yayınları.

Tümtaş, M. S. ve Ergun, C. (2016). Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (4), 1347-1359.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023). *Sınır Ötesi Askeri Operasyonlar*, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/stratejik_iletisim_calismalari/detaylar/sinir-otesi-askeri-operasyonlar (9.01.2023).

Usta, S. ve Ergün, G. (2020). Göç ve Mülteci Olgusu: Kavramsal Çerçeve, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, Vol:6, Issue:24; pp:1063-1074.

Ürer, Ö. (2022). “1999 Depreminin ardından il olan Düzce, yatay mimariyle büyümeye devam ediyor”, *Anadolu Ajansı*, 9 Aralık.

Vatandaş, S. (2016). Avrupa’ya Göçmen Akışı ve Türkiye’de Göç Politikaları, *Bilgi Analiz, İlim Kültür Eğitim Derneği (İLKE)*, (3), 1-19.

Yerli, G. (2018). Türkiye’deki Göç Politikaları Ekseninde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin Kuruluş ve Fonksiyonları, *Social Sciences Studies Journal*, 4(19), 2080-2086.

Yıldız, A. (2017). Göç Olgusu ve Göçün Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği, A. Yatkın, (Ed.), *11. Kamu Yönetimi Sempozyumu, Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü* içinde, (ss.1825-1841), 28-30 Eylül 2017, Elazığ.

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(2), 1685 - 1705.

6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Kabul Tarihi: 4/4/2013

Genişletilmiş Öz

Türkiye’de Göç Yönetimi: “Ekonomi ve Güvenlik” Kaynaklı Göçleri Siyasi Kararlar Üzerinden Düşünmek

Göçler ülkelerin politikalarını büyük ölçüde etkilemekte ve aynı zamanda alınan “siyasi kararlar” nedeniyle tetiklenebilmektedirler. Bu bağlamda göçlerin sebepleri olarak “savaş, terör, kıtlık, ekonomik bunalım ve buna benzer birçok unsur gösterilse de bunların üzerinde ve güçlü bir etkileyici konumda olan “siyasi kararlar” bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma “siyasi kararların”, göçte büyük belirleyiciler olarak kendisini kanıtlamış bulunan “güvenlik ve ekonomi kaynaklı sebeplerin” ardındaki güçlü etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çünkü Türkiye’de göç konusunda atılan adımlar ve verilen kararlara ilişkin gerçekleşen göç örnekleri siyasi kararların göçteki etkisini açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de gerçekleşen göçün tarihi süreçteki seyrini ortaya çıkarmaya dönük bir kaynak taraması yapılmıştır. Bu çerçevede elde edilen veriler tasniflenerek öncelikle göçle ilgili kavramsal boyut ortaya konulmuştur. Ardından güvenlik ve ekonomi kaynaklı gerçekleştiği düşünülen göçün ardındaki siyasi karar yönü örnekler nezdinde irdelenerek açığa çıkarılmıştır.

Ekonomik koşulların, göç türlerinin çoğunun temelinde yatan ana gerekçe olduğu düşünülmektedir. Özellikle Türkiye örneği dikkate alındığında Türkiye’den Avrupa’ya para kazanmak için giden gurbetçilerin ciddi sayılara ulaştığı görülmektedir. Aynı şekilde dışardan Türkiye’ye gelen insanların da güvenlik amaçlı gelenler bir kenara bırakılırsa ciddi bir kesiminin kazanç elde etmek için bu ülkeye yöneldiği bilinmektedir. Aynı şey Türkiye’nin kendi içinde yaşadığı göç için de geçerlidir. Gerek 1950’lerde tarımda makineleşme nedeni ile yaşanan işsizliğe bağlı olarak gerçekleşen göç ve bunun yanında her daim mevsimlik işlerin önemli bir kazanç unsuru olarak görülmesi ile bu tür iç göçler de yaşanmaktadır. Ancak tüm bunların perde arkasında siyasi manevraların ve kararların etkili olduğu açıktır. Bu amaçla siyasilerin ve siyasi kararların ekonomi kaynaklı görülen göçler üzerinde nasıl etkili olduğu üç alt başlık altında incelenmiştir. Bu anlamda ekonomi meselesine dair öncelikle sanayileşme ve işgücü ihtiyacı konusunda siyasi politikaların etkisi incelenmiş, ardından tarım, turizm ve nüfus planlaması konusunda ve son olarak da ekonomik koşulların yansımaları konusunda siyasi kararların etkisi incelenmiştir/örneklendirilmiştir.

Güvenlik meselesi hem iç hem de dış göçte ülkeler ve insanlar için büyük etkiye sahiptir. Ancak gözden kaçan bir şey bu tür göçlerin de siyasi kararlar sebebiyle gerçekleşiyor olmasıdır. Örneğin Doğu Anadolu’da terör eylemlerini sonlandırabilecek bir politika yürütülememesi ya da yanlış politika belirlenmesine bağlı olarak terörün tetiklenmesi batıya doğru olan iç göçü artırmaktadır. Aynı şey dış politika için de geçerlidir. Suriye ve Irak meselelerinde dış politik baskıların karşısında politik çözüm üretilememesine bağlı olarak ortaya çıkan hadiseler Türkiye’ye doğru kitlesel bir göçün gerçekleşmesine neden olmaktadır. Aynı şekilde Rusya’nın Ukrayna’ya karşı savaşı önceleyen bir politik pozisyon alması ve dünyada buna engel olacak bir politik duruş ortaya konulamaması Ukrayna’dan Türkiye ve Polonya gibi ülkelere büyük bir dış göçü mecbur hale getirmiştir. Dolayısıyla siyasi etkenler güvenlik kaygıları yaratarak bazen içeride bazen de dışarıdan içeriye göçe sebep olmaktadır. Bu çerçevede güvenlik meselesine dair “coğrafya ve iklim koşulları, insani kayıplar, savaşlar ve terör” konusunda siyasi kararların etkisi incelenmiştir/örneklendirilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de yaşanan göç örneklerinde de görüldüğü üzere siyasetçiler/hükümetler tarafından ortaya konulan politikaların göçte etkisinin hesap edilmesi ekonominin ve güvenliğin iyi yönetilmesinde önemli bir yere sahiptir. Göç, bir ülkenin geleceğini belirlemektedir ve bu nedenle göçün geleceğinin iyi planlanması gerekmektedir. Alınan her türlü siyasi kararın göç üzerine etkisi hesap edilmeli ve alınan siyasi kararlar bir çıkar gözetiliyorken diğer yandan devletin yeni bir göç dalgası ile büyük bir külfet altına girme ihtimali olduğu görmezden gelinmemelidir. Avrupa bugün göçü planlayarak sınır emniyetini almak ve hem ekonomik hem de sosyo-kültürel yapısını korumak açısından buna dikkat etmektedir. Türkiye ise göçü yönetirken siyasi konjonktüre göre hareket etse de Türklüğe ve Müslümanlığa bağlı gerekçelere göre de hareket etmek durumunda kalabilmektedir. Unutulmamalıdır ki bugün siyasi kararları kısıtlayan bu yasalara ve belgelere/anlaşmalara atılan imzalar da geçmiş yıllarda başka hükümetler tarafından yürütülen politikaların bir yansımasıdır/eseridir. Bu sebeple bugün alınan siyasi kararlarla ve atılan imzalarla da geleceği ipotek altına almamak gerekmektedir.

Extended Abstract

Migration Management in Türkiye: Thinking Economic and Security-Based Migration on Political Decisions

Migration greatly affects the policies of countries. At the same time, migrations can be triggered by “political decisions”. “War, terror, famine, economic depression and many similar factors” are shown as the reasons for migration. However, “political decisions” affect all these elements and this study examines the impact of political decisions on migration. The study aims to reveal the strong impact of “political decisions” behind “security and economic reasons” that have proven themselves as major determinants of migration. Because the migration examples regarding the steps taken and the decisions taken on migration in Türkiye reveal the impact of political decisions on migration. In this context, a literature review was conducted to reveal the course of migration in Türkiye in the historical process. In this framework, the data obtained were classified and first of all, the conceptual dimension related to migration was revealed. Then, the political decision aspect behind the migration, which is thought to be caused by security and economy, is revealed by examining the examples.

Economic conditions are thought to be the main reason underlying most types of migration. Especially when the example of Türkiye is taken into account, it is seen that expatriates who go to Europe from Türkiye to earn money have reached serious numbers. Likewise, it is known that a significant part of the people who come to Türkiye from abroad (excluding those who come for security purposes) turn to this country to make a profit. The same is true for Türkiye 's own migration. In the 1950s, this type of internal migration is experienced due to the migration that occurred due to unemployment due to the mechanization of agriculture in agriculture and the fact that seasonal work is always seen as an important element of income. However, behind the scenes of all these, political maneuvers and decisions have been effective. For this purpose, the effects of politicians and political decisions on migrations, which are seen as economy-based, are examined under three sub-headings. In the economic issue, the impact of political decisions on industrialization and labor needs, then on agriculture, tourism and population planning, and finally on the reflections of economic conditions has been examined/exemplified.

The issue of security (both in terms of internal and external migration) has a huge impact on countries and people. However, one thing that is overlooked is that such migrations also take place due to political decisions. For example, the inability to carry out a policy that can end terrorist acts in Eastern Anatolia or the triggering of terrorism due to the determination of the wrong policy increases internal migration to the west. The same is true for foreign policy. The events that emerged due to the inability to produce a political solution in the face of foreign political pressures in the Syrian and Iraqi issues cause a mass migration towards Türkiye. In the same way, Russia’s taking a political position that prioritizes the war against Ukraine and the inability to put forward a political stance to prevent this in the world has made a great foreign migration from Ukraine to countries such as Türkiye and Poland obligatory. Therefore, political factors create security concerns and cause migration sometimes from the inside and sometimes from the outside to the inside. In this framework, the effect of political decisions on the issue of “geography and climate conditions, human losses, wars and terrorism” has also been examined/exemplified in the study.

As a result, as can be seen in the migration examples in Türkiye, calculating the impact of the policies put forward by the politicians/governments on migration has an important place in the good management of the economy and security. Migration determines the future of a country and therefore the future of migration needs to be well planned. The effect of any political decision taken on migration should be calculated. In addition, while making political decisions and gaining benefits, the possibility of the country coming under a great burden with a new wave of immigration should be considered. Today, Europe wants to get border security by planning migration. Europe pays attention to this in terms of preserving both its economic and socio-cultural structure. Although Türkiye acts according to the political conjuncture while managing immigration, it may also have to act according to reasons related to Turkishness and Islam. It should not be forgotten that the laws and agreements that restrict political decisions today are a reflection of the policies carried out by other governments in the past years. For this reason, it is necessary not to mortgage the future with the political decisions taken today and the signatures made.

KOP Bölgesi Girişimcileri: Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilcileri Örneği

Hafize Ufuk KORKMAZ*

Öz

Farklı kültürleri tanımak, farklı kültürlere ait ürünlere sahip olmak ya da yurtdışı gezisi yapıldığında o ülkeye, bölgeye ya da yöreye ait özgün kültürel miras olarak ifade edilebilecek ürünleri hatıra amaçlı almak oldukça yaygın bir davranıştır. Tüm dünyada somut olmayan kültürel miras kapsamına giren geleneksel ve yöresel olan el emeği ürünlerin her zaman daha özel ve daha ilgili bir kitlesi bulunduğu bilinmektedir. Somut olmayan kültürel miras ülkeler için ise önemli bir ekonomik kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle; icrası zanaatkarlık becerisi gerektiren ve özgün olan mesleklerin değerlerini ve detaylarını gelecek kuşaklara aktarmak önemlidir. Çalışmada imalata yönelik faaliyet gösteren girişimci işletmelerin finanse edilerek yaygınlaştırılması, sürdürülebilirliği ve katma değeri olan ürünler ortaya çıkarılarak geliştirilmesine yönelik öneriler verilmektedir. Aksaray, Karaman, Konya, Niğde, Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale ve Kırşehir olmak üzere toplam sekiz ili kapsayan görev bölgesine sahip Konya Ovası Projesi (KOP) Bölgesi'nde yaşayan somut olmayan kültürel miras temsilcileri çalışmada incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Girişimcilik, Fon Kaynağı, KOP Bölgesi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

KOP Region Entrepreneurs: The Case of Intangible Representatives of Cultural Heritage

Abstract

It is quite common to get to know different cultures, to have products from different cultures, or to buy products that can be expressed as the original cultural heritage of that country, region or region for souvenir purposes when traveling abroad. It is known that traditional and local handcrafted products, which are within the scope of intangible cultural heritage all over the world, always have a more special and more relevant audience. Intangible cultural heritage is considered as an important economic resource for countries. Therefore, it is important to transfer the values and details of the professions that require craftsmanship and are unique to the next generations. In the study, suggestions are given for the financing and dissemination of entrepreneurial enterprises operating for manufacturing, the development of these enterprises by revealing products with sustainability and added value. Intangible cultural heritage representatives living in the Konya Plain Project (KOP) Region, which has a mandate covering eight provinces, namely Aksaray, Karaman, Konya, Niğde, Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale and Kırşehir, are examined in the study.

Keywords: Intangible Cultural Heritage, Entrepreneurship, Funding Source, KOP Region.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğretim Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
h.ufuk.korkmaz@gmail.com, ORCID İD: 0000-0001-8158-8130

1. GİRİŞ

Kültür; kültürel miras ve kalkınma birlikte, insan geçim kaynaklarının ve refahının kalıcı ve sürdürülebilir yollarla iyileştirilmesine hesaplanamaz bir katkı yapmaktadır (Bandarin, vd; 2011: 23). Toplanan, iyileştirilen ve nesiller boyu aktarılan bir bilgi ve uygulama hazinesi olan kültürel miras; bir yerin, ekosistemin veya nüfusun sürdürülebilir kalkınmasının yanı sıra hayatta kalması için önemli ipuçları içermektedir (Bandarin, vd; 2011: 19). Kısa adı UNESCO olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu; Dünya Mirası alanlarının yalnızca topluluklar için doğrudan istihdam ve gelir kaynakları olarak değil, aynı zamanda el sanatları, müzik ve diğer kültürel ürünlerdeki satışlardan elde edilen dolaylı gelir kaynakları olarak da ekonomik büyüme için güçlü teşvikler olarak potansiyelinin uzun süredir farkındadır (Bandarin, vd; 2011: 18).

2003 yılında UNESCO Paris’te “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”ni kabul etmiştir. Sözleşmede Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) Listeleri bulunmaktadır. Bunlar; insanlığın somut olmayan kültürel mirası temsili listesi, acil koruma gerektiren somut olmayan kültürel miras listesi ve korumanın iyi uygulamaları kayıdır (UNESCO 1). Sanatkârlık/zanaatkârlık meslekleri UNESCO tarafından belirlenmiş SOKÜM konuları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye; 21 unsur ile en çok kültürel değer kaydettiren ilk 5 ülke arasında yer almaktadır (AREGEM). Ayrıca T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü’nce 2021 yılında hazırlanan Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi’ne göre; Türkiye’de Geleneksel Sanatkârlık/Zanaatkârlık Meslekleri Listesinde 10 temel alanda 99 meslek grubu bulunmaktadır (GMA 2). El yapımı, geleneksel teknikle üretilmeye devam eden, doğal ve yerel malzemeli, model, tipoloji, bezeme bakımından etnografik ve karakteristik özellik taşıyan ürünlerin üretimi oldukça azalmıştır (GMA 1).

Geleneksel Sanatkârlık/Zanaatkârlık Mesleklerindeki bu çeşitlilik Türkiye’nin bu alandaki zenginliğinin bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Kimileri yok olmaya yüz tutmuş meslekler olsa da günümüzde halen bu unsurlar yerel ustalar tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır. Özellikle imalat temelli unsurların yaşatılmasında; tüketicilerin geleneksel, yerel, özgün ve el emeği ürünlerin imalatına özel bir önem verilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Son yıllarda elektronik ticaret ve sosyal medya üzerinden satışların yaygınlaşması ve tüketicilerin özgün ya da kişiselleştirilmiş ürünlere önem vermesi sonucu birçok girişimcinin ticari olarak geleneksel ürünlerin imalatını modern tasarım ve malzemeler ile birleştirerek katma değeri yüksek yeni ürünler ortaya çıkardığı görülmektedir.

Çalışmada ele alınan zanaatkârların ikamet ettiği Aksaray, Karaman, Konya, Niğde, Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale ve Kırşehir olmak üzere toplam sekiz ili kapsayan görev bölgesine sahip Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (KOP BKİ); ekonomik yapı ile beşerî ve sosyal yapının güçlendirilmesine KOP Eylem Planı’nda yer vermektedir. Geleneksel Sanatkârlık/Zanaatkârlık Mesleklerinin yaygınlaştırılması, sürdürülebilirliği ve katma değeri olan ürünler ortaya çıkarılmasında KOSGEB tarafından hayata geçirilen Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı önemli görülmektedir. KOSGEB tarafından hazırlanmış ve yaşayan kültür mirası olan işletmelerin desteklenmesini hedefleyen programdan, işletmelerin faydalanmasının KOP Bölgesi’nin kalkınmasına katkısı olacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. KOP Bölgesi

KOP BKİ; Aksaray, Karaman, Konya, Niğde illerini kapsayacak şekilde 2011 yılında kurulmuştur. Yapılacak yatırımların araştırma aşamasından değerlendirilmesine kadar olan süreçte aktif rol oynamaktadır. Aynı zamanda yatırımların koordinasyonunun sağlanması ile bölgesel kalkınmayı hızlandırmak amaçlanmıştır. 2016 yılında ise görev bölgesi kapsamına Nevşehir, Yozgat Kırıkkale,

Kırşehir illeri dahil edilmiştir (KOP 1). 2018 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın bağlı kuruluşu olmuştur (KOP 2). Toplam sekiz ili kapsayan görev bölgesine ulaşmıştır.

KOP BKİ; Bölge Eylem Planı'nı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Böylece kamu yatırımlarının bölge kalkınmasını sağlamak üzere yönlendirilmesine imkân sağlanmıştır. Bölgeyi bütün olarak ele alan entegre bir bölgesel kalkınma planı olup beş ana eksen bulunmaktadır (KOP 3). Planın temel amacı bölgede kapsamlı bir dönüşümü gerçekleştirmektir. Birçok önceliği olmakla birlikte; yenilikçilik odağıyla rekabet gücünü, ekonomik kapasiteyi ve sosyal kapasiteyi güçlendirmek ve bölge halkının yüksek refah seviyesine ulaştırmak temel önceliklerdir (KOP 3). Amaçlarına ulaşarak başarılı sonuçlar elde edebilmesinde ekonomik yapının güçlendirilmesi ile beşerî ve sosyal yapının güçlendirilmesi başlıklı ana eksenler önemli görülmektedir.

2.2. Somut Olmayan Kültürel Miras

Uygulayıcılar somut olmayan kültürel mirasın sahip olduğu özgünlüğün; aktarılan gelenek, miras alınan anlamlar ve uygulayıcı kimliğini bütünleştiren bütünsel bir kavram olduğuna inanmaktadır (Kim, vd; 2019: 432). Somut olmayan kültürel miras, dar bir izleyici kitlesinin iletişim ikilemi ve mirasçı eksikliği ile karşı karşıyadır (Xue, vd; 2019: 124). Somut olmayan sanatsal unsurlardan bazılarının özellikle de kaybolma riski altında olanların korunma ve yaygınlaştırılma aciliyeti bulunmaktadır (Ott, vd; 2015: 1314). Somut ve somut olmayan miras, kırılındır ve çoğu zaman modernleşme ve küreselleşme telaşında farkında olmadan yok edilir veya kaybolur. Çoğu zaman kayıplar; ihmal veya kaynakların kıtlığından kaynaklanmaktadır (Bandarin, vd; 2011: 19). Maddi bir nesne değil, canlı bir performanstır. Bu nedenle yerel halkın somut olmayan kültürel mirası korumak ve iletmek için sürekli uygulaması ve farkındalığı gereklidir (Kim, vd; 2019: 430).

2003 yılında Paris'te kabul edilen UNESCO SOKÜM Korunması Sözleşmesi; özellikle yeni kuşakların bu mirasın önemi ve korunması hakkında daha fazla bilinçlendirilmesi gerektiğini göz önünde bulundurmaktadır (KTB). Sözleşme ile korumak başta olmak üzere, önemi hakkında duyarlılığı artırmak, karşılıklı değerbilirliği sağlamak, saygı gösterilmesini teşvik etmek, uluslararası iş birliğini sağlamak ve yardımlaşma amaçlanmaktadır (KTB). UNESCO tarafından yayınlanan uluslararası somut olmayan kültürel miras listeleri incelendiğinde; 2008 yılından 2022 yılına kadar 139 ülkeden toplam 630 unsurun yer aldığı görülmektedir (UNESCO 3). Türkiye'de ise 2008 yılından itibaren kayıt altına alınmış listelerde 2021 yılı itibarıyla kayıtlı 21 adet unsur bulunmaktadır (UNESCO 2). Unsurlara ait liste Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi

No	UNESCO SOKÜM Listesi	Kabul Edildiği Yıl
1	Meddahlık Geleneği	2008
2	Mevlevi Sema Törenleri	2008
3	Âşıklık Geleneği	2009
4	Karagöz	2009
5	Nevruz	2009
6	Geleneksel Sohbet Toplantıları (Yaren, Barana, Sıra Geceleri)	2010
7	Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah	2010
8	Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali	2010
9	Geleneksel Tören Keşkeği	2011
10	Mesir Macunu Festivali	2012
11	Türk Kahvesi ve Geleneği	2013
12	Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı	2014
13	İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka	2016
14	Geleneksel Çini Sanatı <i>Tablo 1'in devamı</i>	2016
15	Bahar Bayramı Hıdırellez	2017
16	Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği	2018

17	Geleneksel Türk Okçuluğu	2019
18	Minyatür Sanatı	2020
19	Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala / Göçürme	2020
20	Hüsn-i Hat, Türkiye’de İslam Sanatında Geleneksel Güzel Yazı	2021
UNESCO Acil Koruma Gerektiren SOKÜM Listesi		
No	Unsur	Kabul Edildiği Yıl
21	Islık Dili	2017

Kaynak: UNESCO (2020)

2.3. Geleneksel Sanatkâr/Zanaatkârlar (GSZ)

Türk Dil Kurumu’na göre zanaat; insanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren iş olarak tanımlanmaktadır. Zanaatkâr ise; belli bir zanaatla uğraşan, bir zanaatı meslek edinen emekçidir (Türk Dil Kurumu; 2022). Geleneksel Türk sanat/zanaatları milli kültürün hüner-beceri marifetiyle sanata taşınması ve görselleştirilmesidir. Bu kültürel miras dünyada Türk-İslam sanatları olarak bilinmektedir. Türkiye’de 1000 yıllık geçmişe sahip Türk kültürü ve Anadolu kadim kültürlerinin etkilerini bu zanaatlar taşımaktadır. Zanaatlar her yönüyle somut ve somut olmayan kültürel mirastır. Aynı zamanda maddi ve manevi hayatı meydana getiren medeniyetimizin, gelenek, görenek, örf ve adetlerimizin birer göstergesidir (GMA 1).

Henüz geç kalmadan kaybolmakta olan veya hala devam eden gelenekli sanatkârlık/zanaatkârlık mesleklerinin tanıtılması ve gelecek nesillere kültür aktarımı yapılması amacıyla Ticaret Bakanlığı tarafından Geleneksel Sanatkârlık/Zanaatkârlık (GSZ) Meslekleri Listesi oluşturulmuştur. Ahşap işleri, cam işleri, maden işleri, taş işleri, toprak işleri, iplik/tekstil gibi hammaddesi lif olan zanaatlar, el yazması kitap sanatkârlığı / nakkaşlık, deri işleri, bitki zanaatları ve diğer olarak sınıflandırılmış at arabası, fayton yapımı, folklorik bebek yapımı, gölge oyunu tiplerleri sanatkârlığı, boynuz, kemik işlemeciliği ve doğal (kök) boyacılık meslekleri listede yer almaktadır (GMA 1).

Kültürel miras taşıyıcılarının tespit edilmesi, değerlendirilmesi ve belirli ölçütlere sahip olanların Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezine kaydedilmesi amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından çalışmalar yürütülmektedir (AREGEM 2). Belirlenen alanlarda icracı olan ve ilgili kurullarca uygun görülen sanatçılar; SOKÜM Taşıyıcısı olarak kaydedilmekte ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kendilerine “Sanatçı Tanıtma Kartı” verilmektedir (AREGEM 3, 2022). “SOKÜM Taşıyıcıları” belirlenen gelenekli sanat/zanaat ustaları belgeleme çalışması T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi tarafından yapılmaktadır. Bu belgeleme “Sanatçı Tanıtım Kartı” verilerek yapılmaktadır (GMA 1).

2.4. Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından, “Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı” oluşturulmuştur. Programın amacı; kültürel miras unsuru olarak icrası ustalık/zanaatkârlık becerisi gerektiren mesleklerde faaliyet gösteren işletmelerin güçlendirilerek hayatta kalmaları ve bu birikimin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktır. Program ile icra edilen mesleğin değerlerini, felsefesini ve inceliklerini gelecek kuşaklara aktarmak planlanmaktadır. Usta çırak ilişkisi çerçevesinde yürütülen; özgün, geleneksel, kültürel, sanatsal değeri olan ve kaybolmaya yüz tutmuş meslekler program kapsamındadır (AREGEM 2).

Program başvuruları KOSGEB tarafından alınmaktadır. Programı çerçevesinde; geleneksel meslekler ve geleneksel el sanatları alanında imalat yapan küçük ve orta ölçekli işletmelere destek verilmektedir. Programa yalnızca Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda kayıtlı “Sanatçı Tanıtma Kartı Sahibi” SOKÜM taşıyıcıları, “Yaşayan İnsan Hazine” ve “Geleneksel, Kültürel veya Sanatsal Değeri Olan Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslek Kolları Listesi”nde yer alıp geleneksel el sanatları alanında imalata yönelik faaliyet gösteren işletmeler başvurabilmektedir (AREGEM 2). Program süresi bir yıl

olup Türkiye genelinde 450 işletme destek programından yararlanabilmektedir (KOSGEB 1). Program kapsamındaki mali desteklere ait genel tutarlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Program Kapsamındaki Destekler

No	Destek Türü	Destek Tutarı (TL)
1	Kuruluş Desteği	5.000
2	İşletme ve Yetiştirme Desteği	5.000 - 25.000
3	Makine ve Teçhizat Desteği	50.000
4	Tanıtım ve Pazarlama Desteği	45.000

Kaynak: (KOSGEB 2)

3. YÖNTEM

Bu çalışma ile Türkiye’de somut olmayan kültürel miras temsilcileri olarak imalata yönelik faaliyet gösteren işletmelerin kamu finansman desteği ile sürdürülebilirliklerinin sağlanmasının teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın hem şehir hem bölge hem de ülke üzerindeki katkılarına dikkat çekmek ise bir diğer amaçtır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada; KOP Bölge illerinde yaşayan “Sanatçı Tanıtma Kartı” sahibi olan SOKÜM temsilcilerine yönelik öneriler yer almaktadır. Türkiye’de bu unsurları icra eden zanaatkarların faaliyetlerini geliştirmesine fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Önceki çalışmalarda genel olarak araştırmacıların kültürel mirasa ilişkin öğeleri incelediği görülmektedir. Somut olmayan kültürel miras kavramının kamu hibe finansman programları ile ilişkilendirildiği bir çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KOP Bölge illerinde yer alan “Sanatçı Tanıtma Kartı” sahibi SOKÜM taşıyıcıları listeleri ele alınmıştır. “Yaşayan İnsan Hazineleri”nin sahibi olduğu imalata yönelik işletmeler ve “Geleneksel, Kültürel veya Sanatsal Değeri Olan Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslek Kolları Listesi”nde yer alıp imalata yönelik faaliyet gösteren işletmeler kapsam dışıdır. Programa başvurabilecek zanaatkarların geleneksel el sanatları alanına dahil dallarda faaliyet gösteren işletmeler olması gerekmektedir. Bu nedenle KOP Bölge illerinde yalnızca bir kişinin temsil ettiği icra dalındaki SOKÜM temsilcileri icra dalı ve görevinin yer aldığı Tablo 3’te yalnızca geleneksel el sanatkarları incelenmiştir.

Nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan doküman incelemesinden yararlanılmış olan çalışmada; “Sanatçı Tanıtma Kartı” sahibi zanaatkarların listesine Kültür ve Turizm Bakanlığı internet sitesinden ulaşılmıştır. KOP Bölge illerinde yalnızca bir kişinin temsil ettiği icra dalındaki sanatçıya ait güncel veriye kamu kurumlarına ait internet siteleri, uluslararası arama motorları ve sosyal medya hesapları üzerinden ulaşılmaya çalışılmıştır. Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programına ait güncel veriler KOSGEB internet sitesinden alınmıştır. Araştırma ve yayın etiğine uyulmuş olup etik kurul izni gerekmemektedir.

Çalışmanın yalnızca KOP Bölgesi kapsamındaki illerde yer alan SOKÜM temsilcilerini içermesi ve zanaatkarların tamamının güncel çalışma durumlarının (usta öğretici, girişimci, vb.) belirlenememesi en önemli kısıtlılık olarak görülmektedir. Bir diğer kısıtlılık ise KOSGEB tarafından sağlanan desteğe başvuru yapan temsilcilerin belirlenememiş olmasıdır. Araştırmacıların gelecekte yapacakları çalışmalarda hem tüm temsilcileri kapsayan genel bir değerlendirme yapmasının hem de finansman desteği ile gelişmelerinin belirlenmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. BULGULAR

“Geleneksel El Sanatçıları ve Türk Süsleme Sanatçıları” icra olarak ticari meta üreten mesleklerdir (GMA 1). SOKÜM alanlarında üretimlerin teşvik edilmesi ve geleneksel kültürün yaşatılması hedeflenmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından yapılan çalışmalarda kurullar; “aşık-ozan, halk şairliği ve zakirlik geleneği”, “mahalli

sanatçılar” ve “çalgı yapımcılığı”, “geleneksel el sanatları” ve “Türk süsleme sanatları” ile “geleneksel tiyatro sanatları” alanlarında değerlendirme ve tespit yapmaktadır (AREGEM 2).

Halk ozanı – aşık, halk şairi, kalem şairi ve zakir sanatçıları “aşık-ozan, halk şairliği ve zakirlik geleneği”, enstruman icracıları, ses icracıları ve ses ve enstruman icracıları ise “mahalli sanatçılar” kapsamındadır. Cilt, ebru, hüsn-i hat, katı', minyatür, nakkaş-kalemkar-kalemişi, şükufe ve tezhip “Türk süsleme sanatı”dır. Ahşap işleri, bitkisel örücülük, boynuz - kemik işleri, cam işleri, çalgı yapımı, deri işleri, dokuma işleri, geleneksel bebek yapımı, halk resmi, işleme-nakış işleri, kağıt yapımı, kaligrafi, metal işleri, taş işleri ve toprak-seramik işleri “geleneksel el sanatı” kapsamındadır. “Geleneksel tiyatro sanatı” ise geleneksel tiyatro, karagöz ve kukla ile temsil edilmektedir (AREGEM 4).

4.1. KOP Bölgesi’ndeki SOKÜM Temsilcileri

Çalışma kapsamında “geleneksel el sanatları” ve “Türk süsleme sanatları” ile “geleneksel tiyatro sanatları” alanlarındaki sanatçılar incelenmiştir. İmalata yönelik faaliyet gösteren sanat dalları olmaması nedeniyle “aşık-ozan, halk şairliği ve zakirlik geleneği” ve “mahalli sanatçılar” inceleme dışı bırakılmıştır. KOP Bölge illerinden olan Aksaray, Karaman, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde ve Yozgat’ta bulunan Türk süsleme sanatçıları, geleneksel el sanatçıları ve geleneksel tiyatro sanatçıları Tablo 3’de yer almaktadır.

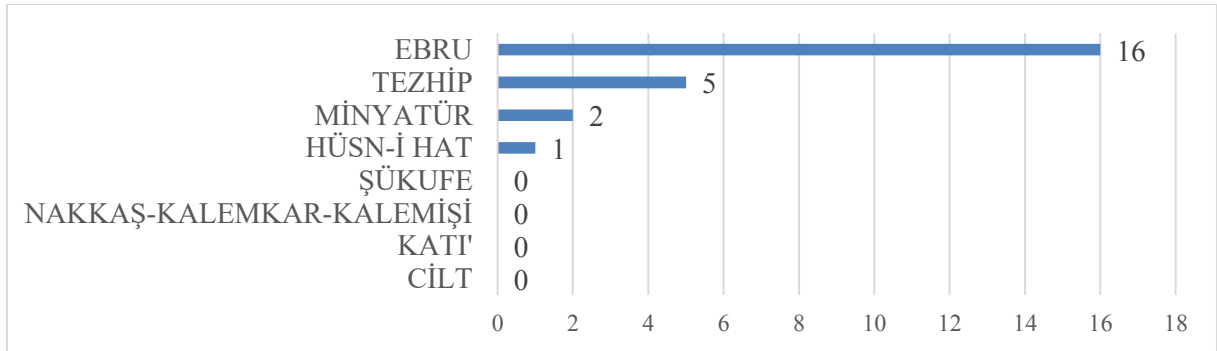
Tablo 3. KOP Bölge İlleri Türk Süsleme Sanatçıları, Geleneksel El Sanatçıları ve Geleneksel Tiyatro Sanatçıları Listesi

Türk Süsleme Sanatçıları				
No	İcra Dalı	Adı - Soyadı	İli	İcra Alanı
1	Hüsn-İ Hat	Gülşen Yıldız	Konya	Hüsn-İ-Hat
2	Minyatür	Şükran Şavlı	Konya	Minyatür
3	Minyatür	Güler Halime Yağcı	Konya	
4	Tezhip	Mukaddes Can	Konya	Tezhip
5	Tezhip	Zeliha Yıldız	Konya	
6	Tezhip	Çiğdem Yaşkı	Konya	
7	Tezhip	Kamile Coşkun	Kırıkkale	
8	Tezhip	Hatice Genç	Kırıkkale	Ebru
9	Ebru	M.Tahir Yetkin	Aksaray	
10	Ebru	Ebru Kurban	Konya	
11	Ebru	Nilüfer Taban	Konya	
12	Ebru	İ.Mazhar Turşucu	Konya	
13	Ebru	F.Betül Koyuncu	Konya	
14	Ebru	Fadime Tosun	Konya	
15	Ebru	Özlem Diler	Konya	
16	Ebru	Ayşe Temel (Beldar)	Konya	
17	Ebru	Esmâ Eraslan	Konya	
18	Ebru	Nazife Köksel	Konya	
19	Ebru	Hatice D. Gürsel	Konya	
20	Ebru	Elif Coşgun Sönmez	Konya	
21	Ebru	Yasemin Dalmaz	Konya	
22	Ebru - Katı'	Fatma Çakmak	Konya	
23	Ebru	Meral Bıyık	Niğde	
24	Ebru	Hava Naile Bozkurt	Nevşehir	
Geleneksel El Sanatı				
	İcra Dalı	Adı - Soyadı	İli	İcra Alanı
1	Ağız Kopuzu Yapımcısı	Hamza Ali Akgün	Aksaray	Çalgı Yapımı
2	Bağlama Yapımcısı	Orhan Koç	Aksaray	
3	Ney Yapımcısı	Osman Gözel	Karaman	
4	Ney Yapımcısı	Ali Erol	Konya	
5	Ney Yapımcısı	Ali Kapıdaş	Konya	
6	Bağlama Yapımcısı	Sayner Gülaçar	Kırşehir	Deri İşleri
7	Saraçlık	Ahmet Kemal Digilli	Konya	
8	Saraçlık	Muammer Can	Konya	

9	Deri İşleme	Nalan Tokathoğlu	Yozgat	
10	Halı Dokuma	Semra Kılıç Karatay	Aksaray	
11	Hadim Dokuma	Müjgan Akdemir	Konya	
12	Keçecilik	Mehmet Girgiç	Konya	
13	Keçecilik	Hacer Nurgül Begiç	Konya	
14	Keçecilik	C. Berberoğlu	Konya	
15	Keçecilik	Fatmagül Girgiç	Konya	
16	Kırkyama	Zülfiye Kaçar	Konya	
17	Yorgancılık	Seyit Olgun	Konya	
18	Yorgancılık	Mevlüt Keskin	Konya	
19	Cicim / Cecim Dokuma	Aynur Caner	Yozgat	
20	Geleneksel Giysili Bebek (Kitre) Yapımı	Radiye Gül	Nevşehir	Geleneksel-Bebek-Yapımı
21	Nakış - Sökme	Melek Çekiç	Karaman	
22	Sim Sırma	Sabahat Endam	Konya	
23	Dival İşi - Maraş İşi	Ulviye Erfidan	Konya	İşleme Nakış İşleri
24	Dival İşi - Maraş İşi	Özlem Erol	Konya	
25	İşleme - Sim Sırma	Nur Dikilitaş	Konya	
26	Tel Kırma	Hülya Uslu	Kırıkkale	
27	Bıçakçılık	Abdullah İzmir	Konya	
28	Gümüş Kazaz Örücülüğü	Nuriye Yazgan	Konya	
29	Hakkak (Metal Oyma)	Rahim Köseoğlu	Konya	
30	Çancılık	Ayhan Demirörs	Niğde	
31	Çini Dekorlama	Melahat Büyüksütçü	Konya	
32	Çini Dekorlama	Canan Ünal	Konya	
33	Çinicilik	A. Uçaroğlu	Konya	
34	Çömlekçilik	Koray Arıkan	Konya	
35	Çömlekçilik	Mehmet Gürpınar	Konya	
36	Çömlek - Seramik	Mustafa Uluda	Nevşehir	
37	Çömlekçilik	Bekir Uludağ	Nevşehir	
38	Çinicilik	Kamile Coşkun	Kırıkkale	
Geleneksel Tiyatro Sanatçıları				
	İcra Dalı	Adı - Soyadı	İli	İcra Alanı
1	Karagöz Tasvir Yapımı	Yücel Özdemir	Nevşehir	Karagöz

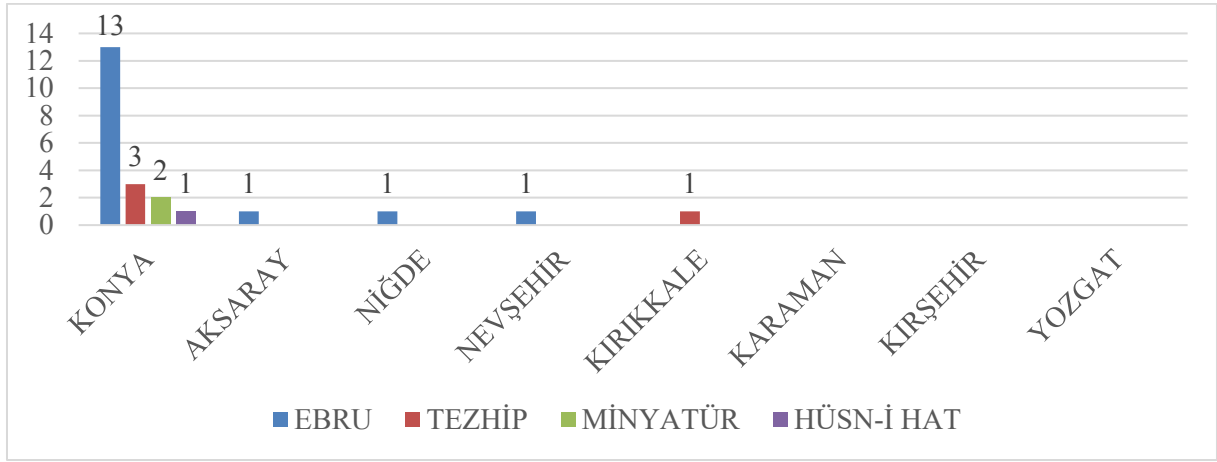
Kaynak: AREGEM 4

Tablo 3'e göre; toplam sanatçı sayısı 63'tür. Türk süsleme sanatçısı 24 kişi olup, dört farklı alanda çalışmaları bulunmaktadır. Geleneksel el sanatçı sayısı 38 olup, yedi farklı alanı temsil etmektedir. Geleneksel tiyatro sanatçısı ise bir kişi olup icra alanı Karagöz tasvir yapımıdır.

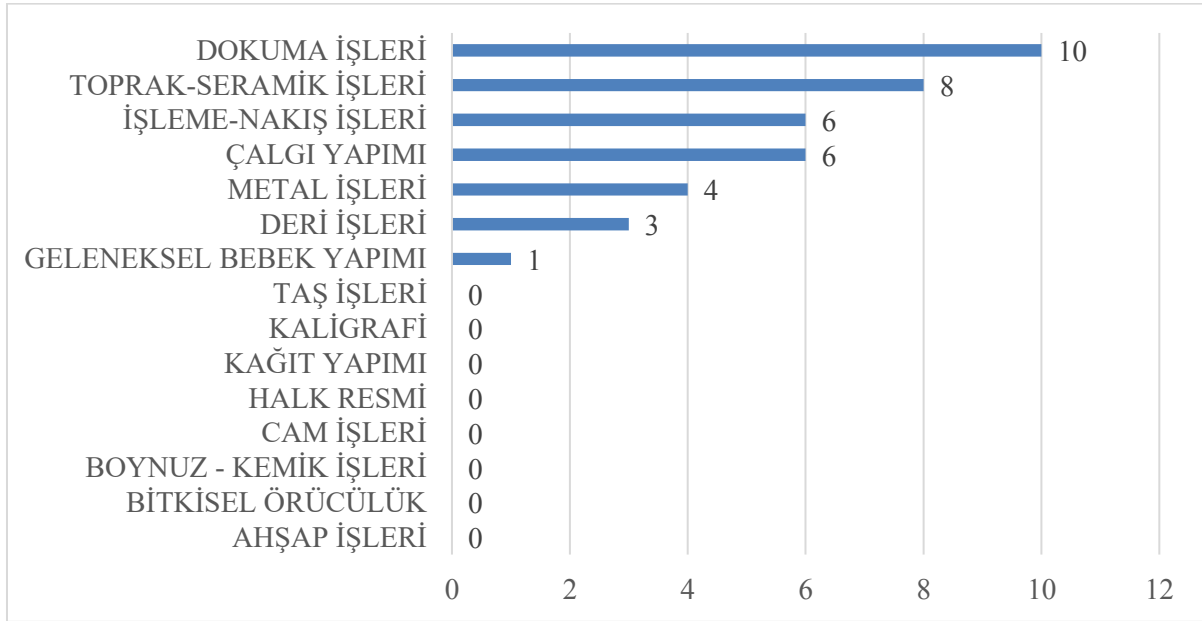
Şekil 1. KOP Bölgesi Türk Süsleme Sanatı Sanatçı Sayısı Dağılımı

KOP Bölgesi Türk süsleme sanatı sanatçı sayısı dağılımının yer aldığı Şekil 1 incelendiğinde; şükufe, nakkaş, katı ve cilt alanlarını temsil eden sanatçı bulunmadığı görülmektedir. Sanatçı sayısının en yüksek olduğu alan; ebrudur. Ebru sanatını tezhip ve minyatür sanatları takip etmektedir.

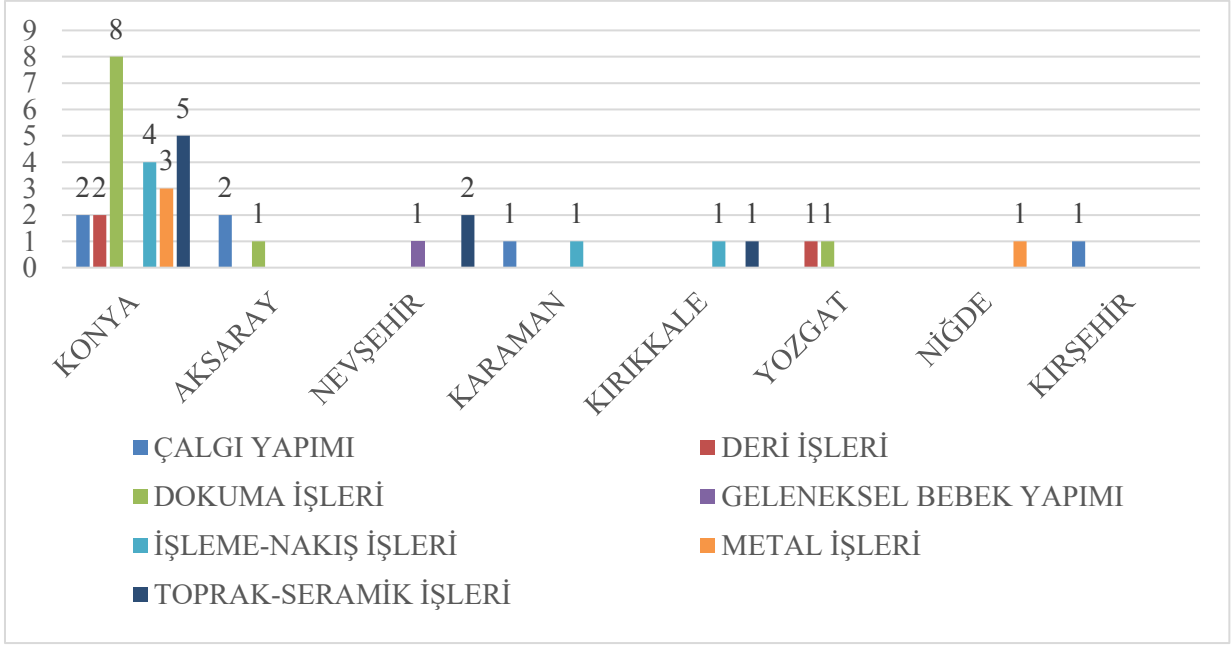
Şekil 2. KOP Bölgesi Türk Süsleme Sanatı ile Sanatçı Sayısı ve İllere Göre Dağılımı

KOP Bölgesi Türk süsleme sanatı ile sanatçı sayısı ve illere göre dağılımının yer aldığı Şekil 2 incelendiğinde; Karaman, Kırşehir ve Yozgat illerinde bu alanı temsil eden sanatçı bulunmadığı görülmektedir. Sanatçı sayısının en yüksek olduğu il; Konya'dır. Ebru sanatından 13, tezhip sanatından 3, minyatür sanatından 2 ve hüsn-i hat sanatından 1 sanatçı yer almaktadır. Aksaray, Niğde ve Nevşehir'de birer ebru sanatçısı bulunmaktadır. Tezhip sanatı ise Kırıkkale'de 1 sanatçı ile temsil edilmektedir.

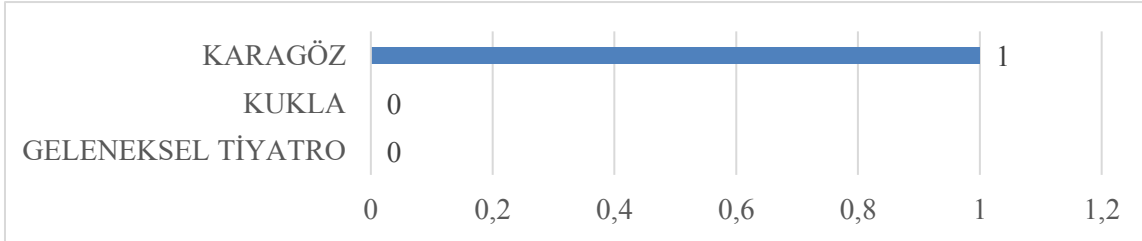
Şekil 3. KOP Bölgesi Geleneksel El Sanatı Sanatçı Sayısı Dağılımı

Geleneksel el sanatına ait Şekil 3 incelendiğinde; taş işleri, kaligrafi, kâğıt yapımı, halk resmi, cam işleri, boynuz-kemik işleri, bitkisel örücülük ve ahşam işleri alanlarını temsil eden sanatçı bulunmadığı görülmektedir. En çok sanatçı ile temsil edilen geleneksel el sanatı; dokuma işleridir. Dokuma işlerini sekiz sanatçı ile toprak-seramik işleri takip etmektedir. İşleme-nakış işleri ile çalgı yapımı eşit sayıda sanatçı tarafından temsil edilmekte olup, her biri için altı sanatçı bulunmaktadır. Metal işlerinde dört, deri işlerinde üç ve geleneksel bebek yapımında bir sanatçı bulunmaktadır.

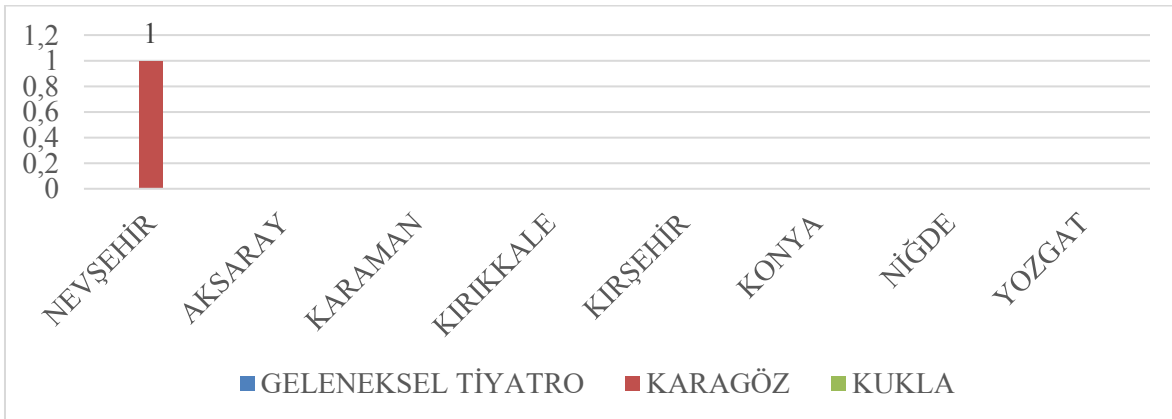
Şekil 4. KOP Bölgesi Geleneksel El Sanatı ile Sanatçı Sayısı ve İllere Göre Dağılımı

KOP Bölgesi geleneksel el sanatı ile sanatçı sayısı ve illere göre dağılımının yer aldığı Şekil 4 incelendiğinde tüm illerde farklı alanları icra eden sanatçıların yer aldığı görülmektedir. Konya; geleneksel bebek yapımı hariç tüm alanlarda temsil edilmektedir. En yüksek sanatçı sayısı Konya'da olup dokuma işlerinde yoğunlaşmaktadır. Ardından beş sanatçı ile toprak-seramik işleri yer almaktadır.

Şekil 5. KOP Bölgesi Geleneksel Tiyatro Sanatı Sanatçı Sayısı Dağılımı

Karagöz, kukla ve geleneksel tiyatro alanlarına sahip olan geleneksel tiyatro sanatı KOP Bölgesi'nde yalnızca Karagöz ile temsil edilmektedir.

Şekil 6. KOP Bölgesi Geleneksel Tiyatro Sanatı ile Sanatçı Sayısı ve İllere Göre Dağılımı

Nevşehir ilinde Karagöz sanatı bir sanatçı ile temsil edilmektedir.

4.2. KOP Bölgesi'ndeki SOKÜM Temsilcileri Örnekleri

KOP Bölge illerinde yalnızca bir kişinin temsil ettiği icra dalındaki yani alanında tek örnek olan sanatçılar Tablo 3'ten belirlenerek ele alınmıştır. KOSGEB tarafından yürütülen programa başvurabilecek zanaatkarların yalnızca geleneksel el sanatları alanını icra etmesi gerekmektedir. Bu nedenle Tablo 4'te yalnızca geleneksel el sanatlarına yer verilmiştir. Sanatçılara ait güncel veriye internet üzerinden yapılan araştırma ile ulaşılmıştır.

Tablo 4. KOP Bölge İllerinde Geleneksel El Sanatı İcra Dalında Yalnızca Bir Kişinin Temsil Ettiği Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilcileri İcra Dalı ve Görevi

NO	İCRA DALI	GÖREVİ
1	Cicim / Cecim Dokuma	Usta Öğretici
2	Deri İşleme	Kursu Eğitmeni
3	Halı Dokuma	Öğretim Üyesi
4	Nakış - Sökme	Kursu Eğitmeni
5	Ney Yapımcısı	Eğitmen
6	Bağlama Yapımcısı	Girişimci – İşletme Sahibi
7	Çancılık	Girişimci – İşletme Sahibi
8	Çinicilik	Girişimci – İşletme Sahibi
9	Geleneksel Giysili Bebek (Kitre) Yapımı	Girişimci – İşletme Sahibi
10	Tel Kıрма	Girişimci

Kaynak: AREGEM 4

Tablo 4'te yer alan geleneksel sanatkâr/zanaatkarlar hakkında kısa bilgilendirmelere aşağıda yer verilmektedir:

Geleneksel el sanatının cicim / cecim dokuma dalını icra eden Aynur Caner; Yozgat'ta yaşamaktadır. Yozgat Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü ve Akşam Sanat Okulunda kurs usta öğreticisidir (WEB 6). Geleneksel el sanatının deri işleme dalını icra eden Nalan Tokatlıoğlu; Yozgat'ta yaşamaktadır. Yozgat Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu bünyesinde açılan deri işleme kursunda deri işleme kursu eğitmenidir (WEB 2). Geleneksel el sanatının halı dokuma dalını icra eden Semra Kılıç Karatay; Aksaray'da yaşamaktadır. Aksaray Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır (WEB 5). Geleneksel el sanatının nakış - sökme dalını icra eden Melek Çekiç; Karaman'da yaşamaktadır. İşleme nakış işleri alanında halk eğitimde öğretmen olarak görev almaktadır (WEB 8). Geleneksel el sanatının çalgı yapımı dalında ney yapımcılığı icra eden Osman Gözel; Karaman'da yaşamaktadır. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Yunus Emre Kültür ve Sanat Evi'nde bir atölyesi olan Gözel, geleneksel Türk okçuluğu, yay, ney ve ebru dersleri vermektedir (WEB 4). Geleneksel el sanatının çalgı yapımı dalında bağlama yapımcılığı icra eden Sayner Gülaçar; Kırşehir'de yaşamaktadır. Gülaçar Saz Evi Müzik Aletleri Yapım ve Tamiri isimli işletmenin sahibidir (WEB 3). Geleneksel el sanatının çancılık dalını icra eden Ayhan Demirörs; Niğde'de yaşamaktadır. Metal işleri alanında Bor ilçesinde çancılık ve çan yapımının tek ustasıdır (WEB 9). Geleneksel el sanatının çinicilik dalını icra eden Kamile Coşkun; Kırıkkale'de yaşamaktadır. Toprak seramik işleri alanında Revaksanat işletmesinde öğrenciler yetiştirmekte ve ürünlerinin online satışını yapmaktadır (WEB 10). Geleneksel el sanatının tel kırma dalını icra eden Hülya Uslu; Kırıkkale'de yaşamaktadır. İşleme nakış işlerinde kişiye özel sipariş almaktadır (WEB 7).

Geleneksel el sanatkarlarından girişimciliğe adım atarak kendi işletmesini kurmuş olanların bağlama yapımcısı, çancılık, çinicilik, geleneksel giysili bebek (kitre) yapımı ve tel kırma alanlarında faaliyet gösterdiği görülmektedir. Özellikle geleneksel el sanatının geleneksel giysili bebek (kitre) yapımı dalını icra eden Radiye Gül'ün girişimi dikkat çekicidir. Nevşehir'de kurmuş olduğu Kapadokya

Sanat ve Tarih Müzesi, Türkiye'nin ilk el yapımı bebek müzesidir. Özel müze olarak tarihe geçmiştir. Kukla, taş bebek, ahşap boyama ve resim atölyeleri de yer almaktadır. Hem yerli hem de yabancı turistlerin uğrak noktasıdır olan müzenin bir de butik oteli bulunmaktadır (WEB 1). Hem el sanatını icra eden hem de konaklama imkânı sağlayan bir yerleşkeye sahip olan zanaatkâr; geleneksel bir sanatı icra etmesiyle, istihdam olanağı yaratmasıyla ve bölge ekonomisine katkı sağlamasıyla girişimciliğe başarılı bir örnek teşkil etmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Somut olmayan kültürel mirasın kapsadığı zanaatkârlık işleri; yerel hammaddelerin kullanıldığı yerli malı ürünler olmasının yanında insan sağlığına ve çevreye zarar vermeden ekolojik dengenin sürdürülmesine katkı sağlamaktadır (GMA1). Kültürün her alanının yani ister kârlı veya kâr amacı gütmeyen ister kamusal ister özel, mirasa veya yaratıcı endüstriye dayalı olsun; istihdam ve gelir ürettiği bilinmektedir (Bandarin, vd; 2011: 18). Somut olmayan kültürel mirasın ticari tanıtımı yoluyla; sosyo-ekonomik ve kültürel değerlerin korunmasını sağlayabilmektedir (Kim, vd; 2019: 432). Kültürel olarak yerleşik belirli geçim kaynaklarını korumada, ekonomik kalkınmayı teşvik etmenin ve istihdam yaratmanın bir yolu olmaktadır (Bandarin, vd; 2011: 19). Somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilir bir kaynak olabilmesi ancak gelişiminin devamlılığının sağlanması, özgünlüğünün korunması ve sosyoekonomik değerinin artırılması ile mümkün görünmektedir (Kim, vd; 2019: 432). Sanat/zanaat eseri olan her obje; katma değer taşımalı ve zaman geçtikçe değer kazanmalıdır (GMA1).

Geleneksel sanatkârlık/zanaatkârlık mesleklerinde görülen çeşitlilik Türkiye'nin bu alandaki zenginliğinin bir göstergesi olarak ifade edilebilmektedir. Kimileri yok olmaya yüz tutmuş meslekler olsa da günümüzde halen yerel ustalar tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır. Özellikle imalat temelli unsurların yaşatılmasında; tüketicilerin geleneksel, yerel, özgün ve el emeği ürünlerin imalatına özel bir önem verilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Gelecek nesillerin yararlanması için kültürel mirası korumak ve muhafaza etmek göz önünde bulundurulmalıdır. Ulusal boyutta sürdürülebilir kalkınma sağlanabilmesi için somut olmayan kültürel mirasın korunması önemlidir. Bu unsurlar uluslararası toplum tarafından da geniş çapta kabul görmektedir.

İmalata yönelik faaliyet gösteren geleneksel el sanatları alanındaki girişimci işletmelerin finanse edilerek yaygınlaştırılması, sürdürülebilirliği ve katma değeri olan ürünler ortaya çıkarılarak geliştirilmesine yönelik önerilere aşağıda yer verilmektedir.

Somut olmayan kültürel mirasın yerel halka tanıtılması ve uygulayıcılarının güçlendirilmesi sürdürülebilirlikte başlıca öncelikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kim, vd; 2019: 430). Somut olmayan kültürel mirasın nesiller boyu yaşatılmasının sağlanabilmesi için sanatçı tanıtım kartına sahip zanaatkârlar tarafından daha fazla birey ile bilgi ve birikimlerinin paylaşılması önemli görülmektedir.

SOKÜM temsilcilerinin, kamu kuruluşları tarafından oluşturulan politikalara ve kılavuzlara dayalı olarak gelecek nesli eğitmeleri ve onlara bu unsurları iletmeleri gerekmektedir (Kim, vd; 2019: 431). Eğitim; şimdye kadar esas olarak kişisel öğretim ve sözlü gelenek yoluyla aktarılan bu nesli tükenmekte olan alışkanlık, gelenek ve uygulamalar için geleceğe aktarılmasını garanti etmede önemli bir rol oynamaktadır (Ott, vd; 2015: 1314). Zorunlu eğitim programları yürütmek ve SOKÜM merkezleri kurmak yanı sıra etkinlikler, festivaller ve performanslar gibi faaliyetlere ev sahipliği yapmak somut olmayan kültürel mirasın değerini teşvik etmektedir. Böylece gelecek nesillere iletilmesine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel değerini arttırmaktadır (Kim, vd; 2019: 430). Bu değer artırılmasında milli kültürümüzün sanat/zanaat ürünlerinin turizme yönelik hatıra ve hediyelik eşya pazarında satılması ve kolay ulaşılabilir olması önemli görülmektedir (GMA1).

Bilgi ve birikimin paylaşılmasının öneminin bilincinde olarak halka yönelik eğitimler düzenlenmekte ve bireylerin bu mirasın temsilcisi olabilmeleri için çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye’de örneğini Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu olarak gördüğümüz bu yapılarda, çeşitli icra dallarında sanatçı tanıtım kartına sahip zanaatkârların usta eğitici olarak görev yaptığı görülmektedir. Çalışmada örnekleri Tablo 4’te deri işleme, cicim / cecim dokuma ve nakış – sökme icra alanlarında görülmektedir.

Sanatçı tanıtım kartına sahip sanatçı/ zanaatkârların birçoğunun Halk Eğitim Merkezleri aracılığıyla nesiller boyu aktarılmaya çalışıldığı, girişimci olarak kurdukları işletmeleri kendilerinin yürütmeye çalıştığı ya da kişilerin kendi kurdukları e-ticaret siteleri ya da sosyal medya hesapları üzerinden satış yaparak farkındalığı yaratmaya çalıştıkları yapılan doküman incelemesi ile belirlenmiştir. Çalışmada girişimci örnekleri Tablo 4’te görülmektedir. Halk Eğitim Merkezleri yanı sıra alınabilecek KOSGEB Program desteği ile kendi iş yerlerinin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve personel istihdamı olanağı yaratması, bu zanaatkârların yeni, tecrübeli ve donanımlı yeni zanaatkârları ülkemize kazandırması söz konusudur.

Günümüze kadar birçok kültürel unsur, taklit ve sözlü gelenek yoluyla aktarılmıştır. Ancak artık yeni teknolojiler bu unsurların korunmasını ve belgelenmesini teşvik etmede rol oynayabilmektedir (Ott, vd; 2015: 1314). Dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, iletişim açığını azaltmak için dijital iletişim yöntemlerinin kullanılması hayati bir yaklaşım haline gelmiştir. Bu nedenle somut olmayan kültürel mirasın mevcut geleneksel iletişiminin değiştirilmesi ve geleneksel hazinelerin halka sunumunun iyileştirilmesi süreci önemlidir (Xue, vd; 2019: 124).

Zanaatkârların icra ettikleri alan için kamudan finansman desteği alabilmelerinin ekonomik, beşerî ve sosyal yapının güçlendirilmesine ve böylece Bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. KOSGEB tarafından hazırlanan Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı, dijital teknolojilerin işletmelere entegre edilmesinde önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu programda yer alan e-ticaret, dijital reklam, tanıtım, web sayfası tasarım, tanıtım filmi ve diğer reklam giderleri destek kalemlerinin her biri somut olmayan kültürel miras temsilcilerinin hem ulusal hem de uluslararası pazarda bilinirliğini artıracaktır. Böylece yerel ya da bölgesel pazarda olmanın yanı sıra küresel pazara açılma fırsatı elde edebileceklerdir.

Bugünün ihtiyaçlarına cevap veren, güncel tasarımlarla üretilen, zanaat ürünleri bilinçli çevreler tarafından aranan ve ekonomik değeri yüksek metallerdir. Pazarlama için hedef kitle olan eğitimli ve ekolojik yaşama önem veren insanlar el sanatları ürünlerini doğal olduğu için alıp kullandığı için işin doğasını korumak gerekmektedir (GMA1). Son yıllarda elektronik ticaret ve sosyal medya üzerinden ürün satışlarının arttığı görülmektedir. Hem yerli hem de yabancı birçok sitede girişimciler tüketicilere ulaşma fırsatı elde etmektedir. Göz ardı edilemez bir gerçek olarak, bu sitelerde geleneksel el sanatları unsurlarının kullanıldığı özgün ya da kişiselleştirilmiş ürünlere gün geçtikçe daha fazla yer verildiği görülmektedir. Tüketicilerin kalitesi, ucuz, birbirine benzeyen ya da yanı olan sıradan ürünler yerine özellikle geleneksel el sanatları ile modern tasarım ve malzemelerin birleştirildiği ürünleri talep etmeye başladığı da görülmektedir. El emeği ve kişiye özel ürünler olması nedeniyle katma değeri yüksek yeni ürünlerin ortaya çıkmaktadır.

Sosyal medya reklamları, arama motoru optimizasyonu gibi dijital reklam ve tanıtım için verilen desteklerle tüketiciler için farkındalık yaratılmış olacaktır. Tüketicilerin satın alma davranışı yönlendirilerek, somut olmayan kültürel miras temsilcilerinin icra ettikleri alanların fark edilmesi, ürünlerin tercih edilmesi ve satın alınması sağlanabilecektir. Ayrıca tüketicilerin beğeni ve memnuniyeti sonucunda yeni tüketicilerin kazandırılması mümkün olacaktır. Böylece zanaatkârın kâr elde etmesi,

büyümesi ve sürdürülebilir bir işletmeye sahip olmasının önü açılacaktır. Yalnızca yerel ya da bölgesel pazarda temsil edilen bir zanaatkâr olmanın yanı sıra hem ulusal hem de küresel pazarda bilinirliği artacaktır.

Son yıllarda birçok girişimci dijital teknolojiler özellikle de web sayfası tasarımları ile yeni müşterilere ulaşmakta ve müşteri ağını genişletmektedir. KOSGEB Programına ait web sayfası tasarım hizmet desteği; zaman ya da mekân kısıtları nedeniyle fiziksel mağaza ile ulaşamayan müşterilere ulaşmak için etkili bir araç sunmaktadır. Ayrıca web siteleri üzerinden müzayedeler düzenlenebilmektedir. Ürün satışı için güvenli bir yol olarak görülmektedir. Aynı zamanda kurumsal bir imaj çizerek müşteri güveni kazanılmasını da sağlamaktadır. Hedef odaklı, etkin ve uygun maliyetli tanıtım yapma fırsatı ise KOSGEB Programına ait tanıtım filmi, televizyon, radyo, gazete ve dergi reklamları giderleri desteği ile elde edilebilmektedir. Somut olmayan kültürel miras temsilcileri; Halk Eğitim merkezlerinde usta öğreticilik ve KOSGEB destekli girişimcilik yanı sıra özel müzelerde yer alabilmektedir. Ulusal ya da uluslararası sergiler, il tanıtım günleri, meslek tanıtım günleri, yöresel ürün festivallerinde yer alabilmektedir. KOP Bölge illerinde yer alan müzelerde il ile bütünleşmiş olan Somut olmayan kültürel miras unsurunun özel bir alanda sergilenmesi, ziyaretçilerin bilgilendirilmesi ve ürün satışının yapılmasının da bölge kalkınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“KOP Bölgesi Girişimcileri: Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilcileri Örneği” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı olup, çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi- WEB 5 (2020). “Semra Kılıç Karatay”, <https://aku.edu.tr/akusergi/semra-kilic-karatay/>. (07.07.2022).

Bandarin, F., Hosagrahar, J. ve Sailer Albernaz, F. (2011). Why Development Needs Culture. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 1 1, 15-25.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu – UNESCO 1 (2020, Aralık). “İnsanlığın somut olmayan kültürel mirası temsilî listesi”, <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1-Temsil%C3%AE-Listesi>. (07.07.2022).

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu – UNESCO 2 (2020, Aralık). “İnsanlığın somut olmayan kültürel mirası temsilî listesi”, <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1-Temsil%C3%AE-Listesi>. (07.07.2022).

- Korkmaz, H.U. (2023). KOP Bölgesi Girişimcileri: Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilcileri Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 650-666.
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu – UNESCO 3 (2022). “*Intangible Heritage Lists*”, <https://ich.unesco.org/en/lists>. (07.07.2022).
- En Son Haber İnternet Gazetesi- WEB 4 (2021). “Osman Gözel”, <https://www.ensonhaber.com/kultur-sanat/karamnli-osman-usta-geleneksel-turk-yayini-yasatiyor>. (07.07.2022).
- Gazete Beyoğlu – WEB 8 (2012). “Melek Çekiç”, <https://docplayer.biz.tr/6426774-Altin-karinca-da-beyoglu-ruzgari.html>. (07.07.2022).
- Gülaçar Müzik Evi - WEB 3 (2022) Home [@gulacarmuzikevi] Facebook. <https://www.facebook.com/pg/G%C3%BCla%C3%A7ar-M%C3%BCzik-Evi-380291002108114/posts/>. (07.07.2022).
- Haberler İnternet Gazetesi - WEB 6 (2020). “Aynur Caner”, <https://www.haberler.com/guncel/yozyat-kadinlar-cicim-dokuma-teknigi-ile-iplikten-12954198-haberi/>. (07.07.2022).
- Hülya Uslu - WEB 7 [@telkirmatasarim]. Instagram. <https://www.instagram.com/telkirmatasarim/> (07.07.2022).
- Kapadokya Sanat Tarihi Müzesi - WEB 1 (2022). “Kapadokya Sanat Tarihi Müzesi”, <https://www.kapadokyadayim.com/kapadokya-sanat-tarih-muzesi/>. (07.07.2022).
- Kim, S., Whitford, M. ve Arcodia, C. (2019). Development Of Intangible Cultural Heritage As A Sustainable Tourism Resource: The Intangible Cultural Heritage Practitioners’ Perspectives. *Journal of Heritage Tourism*, 14 (3), 422-435.
- Merhaba Yozgat - WEB 2 (2019). “Ham Deriden Sanat” <http://www.merhabayozgat.com/haber/29358/ham-deriden-sanat>, (07.07.2022).
- Ott, M., Dagnino, F.M. ve Pozzi, F. (2015). Intangible Cultural Heritage: Towards Collaborative Planning Of Educational Interventions. *Computers in Human Behavior*, 51 (B), 1314-1319.
- Shopier – WEB 10 (2022). “RevakSanat”, <https://www.shopier.com/ShowProductNew/storefront.php?shop=RevakSanat&sid=ZEduUjdhbjJ4QjJCVTY5SzBfLTFfIF8g>, (07.07.2022).
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü - AREGEM 1 (2022). “UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Online Sergisi”, <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-243105/unesco-somut-olmkultmiras-online-sergisi.html>, (07.07.2022).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü - AREGEM 2 (2022). “Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı Başvurusu”, <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-322391/yasayan-kultur-mirasi-isletmeler-destek-programi-basvurusu.html>, (07.07.2022).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü - AREGEM 3 (2022). “Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcıları Değerlendirme Kurulları ve Sanatçı Tanıtma Kartı”, <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-93482/sanatici-tanitma-karti.html>, (07.07.2022).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü - AREGEM 4 (2022). “Geleneksel El Sanatçıları”, <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-310913/geleneksel-el-sanatcileri.html>, (07.07.2022).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü – WEB 9 (2022). “Çancılık”, <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-74413/cancilik.html>, (07.07.2022).

Korkmaz, H.U. (2023). KOP Bölgesi Girişimcileri: Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilcileri Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 650-666.

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı – KTB 1 (2022). “Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi”, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264414/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>, (07.07.2022).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı -KOP 1 (2016). “Görev Alanımız”, <http://www.kop.gov.tr/sayfalar/gorev-alanimiz/48>, (07.07.2022).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı -KOP 2 (2016). “Görevlerimiz”, <http://www.kop.gov.tr/sayfalar/gorevlerimiz/47>, (07.07.2022).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı -KOP 3 (2016). “Hedeflenen KOP Bölgesi”. <http://www.kop.gov.tr/sayfalar/hedeflenen-kop-bolgesi/62>, (07.07.2022).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı - KOSGEB 1 – “Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı”, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/8303/yasayan-kultur-mirasi-isletmeler-destek-programi>, (07.07.2022).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı- KOSGEB 2 – “Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı”, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/8298/yasayan-kultur-mirasi-isletmeler-destek-programi>, (07.07.2022).
- T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü – GMA 1 (2022, Mart). “Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi Cilt 1” <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/data/61cc718113b8761da8d4df07/Geleneksel%20Meslekler%20Ansiklopedisi%20cilt%201%20Web.pdf>, (07.07.2022).
- T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü – GMA 2 (2022, Mart). “Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi Cilt 2”, <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/data/61cc718113b8761da8d4df07/Geleneksel%20Meslekler%20Rehberi-Ansiklopedisi%20cilt%202%20Web.pdf>, (07.07.2022).
- Türk Dil Kurumu (2019). “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”. <https://sozluk.gov.tr/>, (07.07.2022).
- Xue, K., Li, Y. ve Meng, X. (2019). An Evaluation Model To Assess The Communication Effects Of Intangible Cultural Heritage. *Journal of Cultural Heritage*, 40, 124-132.

Genişletilmiş Öz

KOP Bölgesi Girişimcileri: Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilcileri Örneği

Farklı kültürleri tanımak, farklı kültürlere ait ürünlere sahip olmak ya da yurtdışı gezisi yapıldığında o ülkeye, bölgeye ya da yöreye ait özgün kültürel miras olarak ifade edilebilecek ürünleri hatıra amaçlı almak oldukça yaygın bir davranıştır. Tüm dünyada somut olmayan kültürel miras kapsamına giren geleneksel ve yöresel olan el emeği ürünlerin her zaman daha özel ve daha ilgili bir kitlesi bulunduğu bilinmektedir. Somut olmayan kültürel miras ülkeler için ise önemli bir ekonomik kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle; icrası zanaatkarlık becerisi gerektiren ve özgün olan mesleklerin değerlerini ve detaylarını gelecek kuşaklara aktarmak önemlidir.

Geleneksel sanatkarlık/zanaatkarlık mesleklerinde görülen çeşitlilik Türkiye'nin bu alandaki zenginliğinin bir göstergesi olarak ifade edilebilmektedir. Kimileri yok olmaya yüz tutmuş meslekler olsa da günümüzde halen yerel ustalar tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır. Özellikle imalat temelli unsurların yaşatılmasında; tüketicilerin geleneksel, yerel, özgün ve el emeği ürünlerin imalatına özel bir önem verilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Gelecek nesillerin yararlanması için kültürel mirası korumak ve muhafaza etmek göz önünde bulundurulmalıdır. Ulusal boyutta sürdürülebilir kalkınma sağlanabilmesi için somut olmayan kültürel mirasın korunması önemlidir. Bu unsurlar uluslararası toplum tarafından da geniş çapta kabul görmektedir.

Çalışma kapsamında Aksaray, Karaman, Konya, Niğde, Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale ve Kırşehir olmak üzere toplam sekiz ili kapsayan görev bölgesine sahip Konya Ovası Projesi (KOP) Bölgesi'nde yaşayan somut olmayan kültürel miras temsilcileri incelenmektedir. Bu inceleme kapsamında "Geleneksel el sanatları" ve "Türk süsleme sanatları" ile "geleneksel tiyatro sanatları" alanlarındaki sanatçılar ele alınmıştır. İmalata yönelik faaliyet gösteren sanat dalları olmaması nedeniyle "aşık-ozan, halk şairliği ve zakirlik geleneği" ve "mahalli sanatçılar" inceleme dışı bırakılmıştır.

Somut olmayan kültürel miras kavramının kamu hibe finansman programları ile ilişkilendirildiği bir çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Kamu finansman desteklerinin en önemli kaynaklarından olan KOSGEB ele alınmıştır. Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı ise KOSGEB tarafından yürütülen önemli bir kamu finansman kaynağıdır. İlgili destek programına ait güncel veriler KOSGEB internet sitesinden alınmıştır.

Çalışmada imalata yönelik faaliyet gösteren girişimci işletmelerin finanse edilerek yaygınlaştırılması, sürdürülebilirliği ve katma değeri olan ürünler ortaya çıkarılarak geliştirilmesine yönelik öneriler ve bu önerilerin gerçekleştirilmesinde KOSGEB Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı'ndan alınabilecek desteklere yer verilmektedir.

Bilgi ve birikimin paylaşılmasının önemini bilincinde olarak halka yönelik eğitimler düzenlenmekte ve bireylerin bu mirasın temsilcisi olabilmeleri için çalışmalar yapılmaktadır. Sanatçı tanıtım kartına sahip sanatçı/zanaatkarların birçoğunun Halk Eğitim Merkezleri aracılığıyla nesiller boyu aktarılmaya çalışıldığı, girişimci olarak kurdukları işletmeleri kendilerinin yürütmeye çalıştığı ya da kişilerin kendi kurdukları e-ticaret siteleri ya da sosyal medya hesapları üzerinden satış yaparak farkındalığı yaratmaya çalıştıkları yapılan doküman incelemesi ile belirlenmiştir.

Zanaatkarların icra ettikleri alan için kamudan finansman desteği alabilmelerinin ekonomik, beşerî ve sosyal yapının güçlendirilmesine ve böylece Bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca alınabilecek KOSGEB Program desteği ile kendi iş yerlerinin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve personel istihdamı olanağı yaratması, bu zanaatkarların yeni, tecrübeli ve donanımlı yeni zanaatkarları ülkemize kazandırması söz konusudur. KOSGEB tarafından hazırlanan Yaşayan Kültür Mirası İşletmeler Destek Programı, dijital teknolojilerin işletmelere entegre edilmesinde önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu programda yer alan e-ticaret, dijital reklam, tanıtım, web sayfası tasarım, tanıtım filmi ve diğer reklam giderleri destek kalemlerinin her biri somut olmayan kültürel miras temsilcilerinin hem ulusal hem de uluslararası pazarda bilinirliğini arttıracaktır. Böylece yerel ya da bölgesel pazarda olmanın yanı sıra küresel pazara açılma fırsatı elde edebileceklerdir.

Aynı zamanda KOSGEB'in sağladığı destek ile sosyal medya reklamları, arama motoru optimizasyonu gibi dijital reklam ve tanıtım için verilen desteklerle tüketiciler için farkındalık yaratılmış olacaktır. Tüketicilerin satın alma davranışı yönlendirilerek, somut olmayan kültürel miras temsilcilerinin icra ettikleri alanların fark edilmesi, ürünlerin tercih edilmesi ve satın alınması sağlanabilecektir. Yalnızca yerel ya da bölgesel pazarda temsil edilen bir zanaatkar olmanın yanı sıra hem ulusal hem de küresel pazarda bilinirliği artacaktır.

Hedef odaklı, etkin ve uygun maliyetli tanıtım yapma fırsatı ise KOSGEB Programına ait tanıtım filmi, televizyon, radyo, gazete ve dergi reklamları giderleri desteği ile elde edilebilmektedir. Somut olmayan kültürel miras temsilcileri; özel müzelerde, ulusal ya da uluslararası sergilerde, il tanıtım günlerinde, meslek tanırım günlerinde ve yöresel ürün festivallerinde yer alabilmektedir. KOP Bölge illerinde yer alan müzelerde il ile bütünleşmiş olan somut olmayan kültürel miras unsurunun özel bir alanda sergilenmesi, ziyaretçilerin bilgilendirilmesi ve ürün satışının yapılmasının da bölge kalkınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Extended Abstract

KOP Region Entrepreneurs: The Case of Intangible Representatives of Cultural Heritage

It is quite common to get to know different cultures, to have products from different cultures, or to buy products that can be expressed as the original cultural heritage of that country, region or region for souvenir purposes when traveling abroad. It is known that traditional and local handcrafted products, which are within the scope of intangible cultural heritage all over the world, always have a more special and more relevant audience. Intangible cultural heritage is considered as an important economic resource for countries. For this reason, It is important to transfer the values and details of professions that require craftsmanship and are unique to future generations.

The diversity seen in traditional craftsmanship/craftsmanship professions can be expressed as an indicator of Turkey's richness in this field. Although some professions are on the verge of extinction, they are still tried to be kept alive by local masters today. Especially in the survival of manufacturing-based elements; It is thought that it is effective that consumers give special attention to the manufacture of traditional, local, original and handcrafted products. Consideration should be given to preserving and preserving cultural heritage for the

benefit of future generations. It is important to protect the intangible cultural heritage in order to achieve sustainable development at the national level. These elements are also widely accepted by the international community.

Within the scope of the study, intangible cultural heritage representatives living in the Konya Plain Project (KOP) Region, which has a mandate covering a total of eight provinces, namely Aksaray, Karaman, Konya, Niğde, Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale and Kırşehir, are examined. Within the scope of this review, artists in the fields of "Traditional handicrafts" and "Turkish decorative arts" and "traditional theater arts" were discussed. Since there are no branches of art operating for production, "minstrel-poet, folk poetry and zakir tradition" and "local artists" were excluded from the examination.

It is thought that a study in which the concept of intangible cultural heritage is associated with public grant financing programs will contribute to the literature. KOSGEB, one of the most important sources of public financial support, has been discussed. The Living Cultural Heritage Enterprises Support Program is an important source of public finance carried out by KOSGEB. The current data of the relevant support program has been taken from the KOSGEB website.

In the study, suggestions for the financing and dissemination of entrepreneurial enterprises operating in manufacturing, the development of products with sustainability and added value, and the support that can be received from the KOSGEB Living Cultural Heritage Enterprises Support Program are included in the realization of these suggestions.

Being aware of the importance of sharing knowledge and experience, trainings are organized for the public and studies are carried out so that individuals can be representatives of this heritage.

It has been determined by the document review that many of the artists/craftsmen who have the artist identification card are tried to be transferred through the generations through Public Education Centers, that they try to run the businesses they have established as entrepreneurs themselves, or that people try to raise awareness by selling through their own e-commerce sites or social media accounts.

It is thought that the ability of artisans to receive financial support from the public for the field they perform will contribute to the strengthening of the economic, human and social structure and thus to the development of the Region.

In addition, with the KOSGEB Program support that can be received, it is possible to develop and improve their own workplaces and to create personnel employment opportunities, and these craftsmen bring new, experienced and equipped new craftsmen to our country. The Living Cultural Heritage Businesses Support Program prepared by KOSGEB is seen as an important step in integrating digital technologies into businesses. Each of the e-commerce, digital advertising, promotion, web page design, promotional film and other advertising expenses support items included in this program will increase the awareness of intangible cultural heritage representatives both in the national and international markets. Thus, they will have the opportunity to open up to the global market as well as being in the local or regional market.

At the same time, with the support provided by KOSGEB, awareness for consumers will be created with the support provided for digital advertising and promotion such as social media ads and search engine optimization. By guiding the purchasing behavior of consumers, it will be possible to realize the areas where the representatives of the intangible cultural heritage perform, to prefer the products and to purchase them. Artisans will not only be an artisan represented in the local or regional market, but also increase their recognition in both the national and global market.

The opportunity to make target-oriented, effective and cost-effective promotions can be obtained with the support of the promotional film, television, radio, newspaper and magazine advertising expenses of the KOSGEB Program. Representatives of intangible cultural heritage can take place in private museums, national or international exhibitions, provincial promotion days, vocational recognition days and local product festivals. It is thought that exhibiting the intangible cultural heritage element integrated with the province in a special area in the museums located in the KOP Region provinces, informing the visitors and selling the products will also contribute to the development of the region.

Pandemi Sürecinde Yabancı Karşıtlığına Yönelik Söylemlerin Değerlendirilmesi: Macaristan Örneği

Sevil BİNCAN *

Ferihan POLAT **

Öz

İktidarda bulunan sağ popülist partiler, küresel bir krize dönüşen pandemi sürecini, sivil toplumun baskılanması, yabancı ve göç karşıtlığı gibi görüşlerin hayata geçirilebilmesi için bir araç haline dönüştürebilmektedirler. Bu süreçte otoriterleşme eğilimine neden olan politikaların yanı sıra yetkililer tarafından kullanılan söylem veya ifadeler sağ popülist ideolojinin yeniden üretilmesinde ve yaygınlaştırılmasında etkili olmaktadır. Sağ popülist bir parti olan Macar Yurttaş Birliği Partisi (Magyar Polgári Szövetség – FIDESZ) nin iktidarda bulunduğu Macaristan’da ilk vakanın yabancı uyruklu (İranlı) bir bireyde görülmesi yabancı karşıtı söylemlerin pandemiyle ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Bu nedenle çalışma ilk vakanın görüldüğü 4 Mart 2020 tarihi ile ilk vakaların görüldüğü yabancı uyruklu bireylerin sınır dışı edilme kararının alındığı 13 Mart 2020 tarihi arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışmada, Macaristan’da yüksek okuyucu oranına sahip olan Origo haber sitesi, iktidara yakınlığıyla bilinen Magyar Hírlap ve Magyar Nemzet isimli ulusal gazeteler ile en yüksek tiraja sahip bölgesel gazete olan Kísalföld’de ‘‘koronavirüs ve yasa dışı göç\ yabancı karşıtlığı kapsamındaki ‘‘ söylemleri konu alan haber başlıkları Van Dijk eleştirel söylem analizi bağlamında makro yapı üzerinden incelenmiştir. Sonuç olarak; incelenen haber başlıklarında enformasyon eksiltimine yer verildiği, haber metinlerinde göç edenlerin geldiği coğrafi alanların salgın ve terör açısından ‘‘tehlikeli ‘‘ alanlar olduğu yönünde vurgu yapılarak bir genelleştirme yoluna gidildiği tespit edilmiştir. Ayrıca dost-düşman ayrımı çerçevesinde Macar halkının karşısına yabancılar düşman kimliğinde konumlandırılarak uygulanan politikaların meşruluğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi süreci, Popülizm, Yasa dışı göç, Yabancı karşıtlığı

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Evaluation Of Discourses Regarding Anti-Foreigners During The Pandemic Process: The Case Of Hungary

Abstract

Populist leaders can move towards authoritarianism by turning crises into opportunities in order to maintain their dominance of power. In this context, the pandemic process, which has turned into a global crisis, can turn into a tool for the right-wing populist parties in power to implement the views such as the suppression of civil society and anti-foreign and anti-immigration views. In this process, in addition to the policies that cause authoritarianism, the discourse / expressions used by the authorities are effective in the reproduction and dissemination of the right-wing populist ideology. In Hungary, where the right-wing populist Hungarian Citizens' Union Party (Magyar Polgári Szövetség – FIDESZ) is in power, the first case was seen in a foreign national (Iranian) individual, causing anti-xenophobia discourses to be associated with the pandemic. In this context, the period between March 4, 2020, when the first case was seen, and March 13, 2020, when the decision to deport foreign nationals, when the first cases were seen, was determined as the time frame in the study. In Hungary, the Origo news site, which has a high readership rate, the national newspapers Magyar Hírlap and Magyar Nemzet, which are known for their closeness to the government, and the regional newspaper with the highest circulation, Kísalföld, are subject to discourses within the scope of "corona virus and illegal immigration / xenophobia". In the context of Van Dijk critical discourse analysis, the news headlines were examined through macro structure. In conclusion; it has been determined that a generalization has been made by emphasizing that the geographical areas where the immigrants come from are "dangerous" areas in terms of epidemic and terrorism. In addition, within the framework of the friend-enemy distinction, the legitimacy of the policies implemented by positioning the foreigners as the enemy against the Hungarian people was tried to be emphasized.

Keywords: Pandemic process, Populism, Illegal Immigration, Xenophobia

Article Type: Research Article

* Öğr. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Tefenli Meslek Yüksekokulu, Öğretim Görevlisi, sbincan@mehmetakif.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-6468-2651

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fyildirim@pau.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-8832-0847.

1. GİRİŞ

19. yy'da emeği sömürülen köylü ve çiftçilerin hak arayışları çerçevesinde toplumsal bir hareket olarak ilk örneklerini görmeye başladığımız popülizm, günümüzde, farklı boyutlara ulaşarak dağınık ama oldukça yaygın bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda 2000'li yılların başından itibaren yaşanan siyasal konjonktürde, Avrupa'da sığınmacı, mülteci gibi dezavantajlı kesimleri kapsayan yabancı karşıtı söylemlerin giderek arttığını ve sağ popülizmin yükselişe geçtiğini söylemek mümkündür. Avrupa'nın çoğu ülkesinde sağ popülist partiler tarafından yabancı karşıtı çeşitli gösteriler yapılmaktadır. Popülist liderler tarafından ötekileştirme stratejisi bağlamında kullanılan söylemler ise bu durumun itici gücünü oluşturmaktadır. Özellikle iktidarda bulunan ve yürütme gücünü yabancı karşıtlığına yönelik sert söylemleri politik uygulama sürecine aktaran sağ popülist liderlerin bu tutumu, dünya kamuoyu tarafından eleştirilmektedir. Ancak sağ popülist liderler, bu tür tepkilerle karşılaştığında iç güvenliğin sağlanması, toplumun huzurunun ya da pandemi sürecinde olduğu gibi toplumun sağlığının korunması gibi gerekçeleri ileri sürerek uyguladıkları politikaları meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

2019'un Aralık ayında başlayan pandemi süreci yabancılar için yaşamış olduğu siyasal, toplumsal, ekonomik ve sağlık problemlerinin daha da artması anlamına gelirken iktidarda bulunan sağ popülist liderler için ise olağanüstü hâl kapsamında sivil toplumun baskılanması, yabancı karşıtlığı gibi popülist hedeflerini hayata geçirebilecekleri bir ortam sunmaktadır. Bu kapsamda çalışma Macaristan'da sağ popülist hedeflerin hayata geçirilmesine yönelik bir sürece dönüşen pandemi döneminde yabancı ve yasa dışı göç karşıtlığına ilişkin söylemlerin popülist ideoloji üretmekteki etkisini değerlendirmek amacıyla ele alınmıştır. Çalışmada Macaristan örneğinin seçilmesinin nedeni ise Macaristan yönetiminin hem sağ popülist tarzın örneği olması hem de ülkede ilk vakanın yabancı uyruklu bir öğrencide görülmesi durumunu bir strateji olarak yürütmesidir.

Literatürde, Macaristan'ın siyasal popülizm olgusunu Avrupa Birliği ile ilişkileri açısından (Bolshakova ve Garas, 2021) ele alan ya da pandemi sürecine ilişkin Macaristan'daki otoriterleşme sürecinin sivil toplum kuruluşları üzerindeki etkisini (Batory, 2022; Bono ve Bede, 2021) değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın halen devam etmekte olan pandemi döneminde yabancı ve yasa dışı göç karşıtlığına ilişkin söylemlerin popülist ideoloji üretmekteki etkisinin tespit edilmesi açısından alana katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın teorik kısmında popülizm kavramına ilişkin bir bilgilendirme bulunulmasının ardından FIDESZ partisinin yabancı karşıtı politika ve düzenlemeleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde ise, belirtilen zaman dilimi kapsamında hükümet yetkililerinin yasadışı göç ve yabancılara yönelik haber metinlerine yansıyan söylemleri, Van Dijk'in eleştirel söylem analizinin makro açıdan incelenmesi bağlamında değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Popülizm Kavramı

Türk Dil Kurumu (2022) tarafından "politik durumu dramatize ederek halkın ilgisini uyandırmak amacıyla yapılan politika- halk yardakçılığı" şeklinde tanımlanan popülizm kavramı literatürde üç perspektiften değerlendirilmektedir. Bunlar toplumsal hareket bağlamındaki popülizm, ideoloji bağlamındaki popülizm ve siyaset tarzındaki popülizmdir. İlk olarak emekleri sömürülen ve tarımda gerileyen küçük üretici kesimi temsil eden köylü ve çiftçilerin haklarını aramaları esasında ortaya çıkan toplumsal hareket bağlamındaki popülizme ABD'de Halk Parti'si ve Rusya'daki Narodnik Hareket örnek verilebilir (Fedayi ve Yıldırım, 2019: 1860). ABD'de 1890'lı yıllarda mahsul haciz sistemine ve güneydeki iç savaş sonrası karşılaştıkları ekonomik problemlere tepki göstermek

maksadıyla bir araya gelen çiftçilerin oluşturmuş olduğu hareket, 1892 yılında siyasal bir oluşum olan Halk Partisi'ne dönüşmüştür (Gevrek, 2020: 5). 1860'lı yıllarda 'halka gitmek' sloganıyla bir araya gelen Çarlığa ve mevcut düzene karşı tepki gösteren Narodnik Hareket ise, Rus aydınlar aracılığıyla toprağını işleyemeyen, tarım alanında uygulanan olumsuz politikalar çerçevesinde kaybeden çiftçi, köylü gibi küçük üreticilerin bilinçlendirilmesi ve harekete geçilmesi kapsamında oluşmuştur (Sırma, 2019: 10).

İkinci olarak 'iktidarı elde etmek ve bu gücü devam ettirebilmek adına başvurulacak stratejik bir araç olarak' tanımlanan siyaset tarzı bağlamındaki popülizm ise politika oluşturmanın belli bir yöntemine işaret etmektedir (Uslu, 2021: 219). Araştırmacılar sağ ve sol popülizmin siyaset üzerindeki etkilerini anlayabilmek adına farklı perspektiflerden katkıda bulunmuşlardır. Bu noktada popülizmin arz (parti ve politikacılar) ve talep (seçmenler ve oy verme davranışı) boyutunu ortaya koyan çalışmalar ele alınmıştır. Talep tarafı açısından popülist söylemin oy potansiyeli üzerindeki etkisi açıklanırken farklı faktörler ön plana çıkmaktadır. Bu faktörler sol popülist partiler için öteki olan seçkin sınıf ve onların neden olduğu gelir eşitsizliği iken; sağ popülist partiler için ise ötekileştirilen ya da problemin kaynağı kabul edilen göçmenler, mülteciler yani yabancılar (Weiland, 2020). Bunun yanı sıra 4 milliyetçilik ve yabancı karşıtlığının tek vücut bulmuş hali olan nativizm ile otoriterlikte sağ popülist söylemin özellikleri arasında yer almaktadır. Otorite; homojen olarak tasvir edilen toplumda belirli bir grup (ki bu grup genellikle heterojenliğe neden olan kesimlerdir) o toplumdaki düzensizliklerden sorumlu tutulmakta ve bu düzen ihlallerinin cezalandırılmasıyla birlikte eski düzenli yapıya dönebilmeyi sağlamaktadır (Kırlı, 2021: 20).

Son olarak literatürde popülizmi ideoloji olarak tanımlayan kesime ise Cas Mudde, Ben Stanley gibi isimler örnek verilebilir. Cas Mudde 2004 yılında yayınlanan *The Populist Zeitgeist* adlı çalışmada popülizmi, 'toplumun nihai olarak 'saf halka karşı' 'yozlaşmış seçkinler' olarak iki homojen ve karşıt gruba, ayrıldığını düşünen ve siyasetin toplumun volonte générale (genel iradesinin) bir ifadesi olması gerektiğini savunan bir ideoloji olarak' açıklamıştır. Ona göre bu tanımdan hareketle popülizmin elitizm ve çoğulculuk olmak üzere iki karşıt değeri vardır. Elitizm, popülizmin aynadaki görüntüsüdür. Öte yandan çoğulculuk, toplumu genellikle temelde farklı görüş ve istekleri olan heterojen bir grup ve birey topluluğu olarak görerek, popülizmin homojenliğini reddetmektedir (Mudde, 2004: 543). Ben Stanley ise 2008 yılında yayınlanan *The Thin Ideology of Populism* adlı makalesinde popülizmi, 'kendi terimleriyle sınırlı analitik kullanıma sahip olmasına rağmen, yine de tam ideolojilerin yerleşik düşünsel gelenekleriyle etkileşime giren siyasi hakkında ayrı bir fikirler dizisi taşıyan ince bir ideoloji' şeklinde ifade etmektedir (Stanley, 2008: 95).

Bu açıklamalardan hareketle popülizmin başat kavramının halk olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu noktada bahsedilen halk kimi temsil etmektedir? Toplumda sayıca fazla olan sıradan bireyleri mi yoksa farklı siyasal taraflar çerçevesinde söylemleri değişen popülist liderlerin hitap ettiği kesimi mi? Popülizm de bahsedilen halk; ahlâken üstün olan ve popülist liderlerin hitap ettiği, birincil sınıf vatandaş konumundaki, kurgusal olan halktır. Popülizmde homojen olan bir halk tasvirinden bahsedildiği ve bu homojenliği bozacağı düşünüldüğü için göçmen, mülteci gibi yabancı kesimlere ya da farklı toplumsal özellikler bağlamında kendilerinden olmayanlara yönelik bir ötekileştirme süreci hâkimdir. Bu bağlamda anti-çoğulcu bir yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bunun yanı sıra özellikle sağ popülistler ülkede iç güvenlik tehdidi oluşturulacağı ve toplum huzurunun bozulacağı düşüncesinden hareketle çok kültürlülüğe de karşıdırlar. Halk kavramı tanımlanırken seçkin karşıtlığı unsuru referans alınmaktadır. Popülizme göre seçkinler; yıllardır halkın hakkını sömüren, halkın karşısında konumlandırılan halkın değil kendi çıkarlarını ön planda tutan kesimdir. Popülizme göre; seçkinlerin kendi çıkarları peşinde koşmasını sağlarken kullandıkları araçlardan biriside temsili

demokrasidir. Dolayısıyla temsili demokrasiye pejoratif bir anlam yüklemekte olan popülistler doğrudan demokrasi temelini esas 5 alan söylem ve sloganlar üretmektedir. Popülistler; demokrasi için önemli olan katılımcılık unsurunu ise ‘halkın iradesinin ve üstünlüğü’ ve ‘halk ile liderler arasında, aracı mekanizmalar olmadan “doğrudan” bir ilişki kurulması’ açısından iki perspektiften ele almaktadır (Kaya, 2019: 22).

Kısaca; popülistler liderin halkın bir yansıması olduğu düşüncesinden hareketle ya halkın taleplerini ifade eden ve yerine getiren lider ya da halkın doğrudan katılımının (aracı olan temsilciler mekanizmasının ortadan kaldırıldığı) söz konusu olduğu referandum gibi mekanizmalarla demokrasiyi yeniden yorumlama yoluna gitmektedirler. Demokrasiyi yeniden yorumlama konusunda önemli bir konuma sahip olan lider ise gücünü halktan almaktadır. Lider; kendisine duyulan mutlak güven ve kurulan duygusal bağ çerçevesinde halk adına konuşmaktadır. Lider, halkı aracı bir kurum olmadan temsil etmektedir (Acar, 2019: 31). Halkla olan iletişim sürecinde popülist liderde söylem ve eylemleriyle halka sizden biriyim mesajını verirken; halkta ‘içimizden biri’ gibi söylemlerle, lider figürünü kendileri ile özdeşleştirmektedir.

Popülizmin değişen tarihsel dönem ve koşullar çerçevesinde farklı perspektiflerden değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Popülizmin sadece toplumsal hareket olarak açıklayan bakış açısı; politika, lider gibi unsurlarını dışarıda bıraktığından dolayı sınırlı bir çerçeve çizmektedir. Her ne kadar popülizm, modern dönemin tanımlamış olduğu ve belirli kalıpların çizildiği ideoloji kavramsallaştırmasına uygun olmadığı şeklinde yorumlansa da bu kalıpları yıkan post-modern dönem ideoloji kavramsallaştırılması içinde, popülizmin kendine ait çekirdek kavramları ve belirgin ilkelerinin olması sebebiyle yer bulabildiğini söylemek mümkündür.

Politik bir stratejik tarz olarak yorumlanması ve bu ekseninde her siyasal kanatın popülizm üzerinden kendine özgü söylemleri paylaşması ise popülizmin dağınık ve muğlak bir kavrama dönüşmesine neden olabilmektedir. Popülizm, sağ ve sol popülizm olarak iki farklı siyasal kanat içinde kendine yer bulmaktadır. Özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, artan göç karşıtlığı, yükselen Avrupa şüpheciliği ve ekonomi politikalarından duyulan hoşnutsuzluk nedeniyle, sağ popülizm biçiminin siyasal alanda yaygınlık kazandığı görülmektedir. Neo-milliyetçilik, ekonomik milliyetçilik ve sosyal muhafazakârlığı merkeze alan, devletlerde yalnızca yerli grup üyelerinin yaşaması gerektiğini savunan sağ popülizm; yabancı düşmanlığı ve ötekileştirici söylem üretimleri ile siyasette etkisini hissettirir (Zembylas, 2021). Halkın siyasal açıdan varlığını dost-düşman ayrımı yapabilme yeterliliğine dayandıran Schmitt, bu karşıtlığın siyasal birimin varlığını sürdürebilmesi için hayati olduğuna dikkat çeker. Siyaseti dost düşman kavramı üzerinden şekillendiren Schmitt'in siyaset teorisi bu gün politik arenada en çok sağ popülizmin retoriğinde yer bulmaktadır (Schmitt, 2021).

2.2. FIDESZ Tarafından Yabancı Karşıtlığı Çerçevesinde Uygulanan Politika ve Düzenlemelerin Değerlendirilmesi

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki otoriter popülist tarzın örneği olan Macaristan'da FIDESZ ve Jobbik Partisi olmak üzere iki sağ popülist parti bulunmaktadır (Acar, 2019: 60). 1988'de kurulan FIDESZ Partisi, 2010 seçimlerinde oyların %53'ünü alarak parlamentoda çoğunluğu sağlamış ve iktidara gelmiş, 1993 yılından itibaren parti başkanı olan Viktor Orbán ise başbakan olarak görevlendirilmiştir. 2014, 2018 ve son olarak ta 2022 seçimlerinde de FIDESZ iktidar partisi konumunu sürdürmeyi başarmıştır. Bu süreçte Orbán; elit, Yahudi, Roman, göçmen, mülteci ve İslam karşıtı, milliyetçi, neo-liberal ve yeni sağ siyasetin ağırlıkta olduğu bir popülizm anlayışı üzerinden politika yürütmektedir (Kalkan, 2020: 128-129).

Hem otoriter popülist tarzın örneği olan hem de demokratik bir kurumsal imaj oluşturma amacıyla olan Avrupa Birliğine üye olan Macaristan'ın, bu iki değer arasında çatışma yaşadığını ve sağ popülist söylemlerin demokrasiye baskın geldiğini söylemek mümkündür. Viktor Orbán'ın medya, bürokrasi ve yargı üzerinde baskı kuran düzenlemeleri hayata geçirmesi yönündeki adımları, 2015 yılında düzensiz göçmenlerin ülkeye girişini önlemek amacıyla Macaristan-Hırvatistan, Macaristan-Sırbistan sınırlarına dikenli tellerle çit çekmesi, Haziran 2018'de sol ve liberal muhalefet partilerinin hayır yönündeki oylarına rağmen göçmen ve mülteci haklarının sınırlandırılmasını içeren anayasa değişikliğine ilişkin maddelerin meclisten geçmesi gibi sert önlemleri ve uzlaşmaz müdahaleleri bu durumun birer örneğidir (Alaçam, 2021: 97). *"Macaristan'a yabancılar yerleştirilemez. Macaristan'a "mülteciler için güvenli sayılan ülkeler" üzerinden gelen ve o ülkelerde tehdit altında olmayan bir mülteci Macaristan'dan sığınma hakkı alamaz. Yasadışı göçmen akımına karşı düzenin korunması kolluk kuvvetlerinin asli görevleri arasındadır. Göçmenlerle ilgili her düzenleme ancak parlamentonun üçte iki çoğunluğuyla yasalaşabilir"* şeklindeki 2018'de gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ise, gerek Avrupa Birliği'nin gerekse dünya kamuoyunun tepkisini çeken bir düzenlemedir (BBC News Türkçe, 2018). Bu bağlamda üst düzey AB yetkilileri tarafından eleştirilen diğer bir düzenleme ise 2018 de kabul edilen Orbán Hükümeti'nin 'Soros'a¹ Dur De' olarak isimlendirdiği ve göçmenlere yardım yasaklayan yasadır. Yasaya göre *" Kendi ülkesinde, ya da Macaristan'a gelinceye kadar geçtiği ülkelerde politik mülteci sayılmayan bir şahsa Macaristan'da yardım eden" ya da "Macaristan'a kaçak bir şekilde gelen bir mülteciye kalıcı yerleşme imkânı sağlamak için çaba sarf eden kişi" mültecilere gayri yasal yardım etmek suçunu işlemekten ceza alabilir. Bu ceza üç ay hapis cezası da olabilir. Eğer göçmenlere yardım maddi yardım şeklinde olursa ve bu sınıra 8 kilometre yakınlıkta gerçekleşirse ceza bir yıl hapis cezasına da dönüşebilir."* Dolayısıyla yeni yasaya göre, sığınmacılara yardım veya kampanya yapan herkes (özellikle kamuoyu oluşturmada etkili olan aktivistler ve avukatlar) sivil toplum kuruluşları için veya onlarla çalıştığı için hapse atılma riskiyle karşı karşıyadır (BBC News, 2018). Seçkin ve yabancı karşıtlığı politikalarına yönelik muhalif sivil toplum mekanizmalarının baskılanması adına atılan bu adım AB üst düzey mahkemeleri tarafından insan haklarına ağır bir darbe olarak tanımlanmakta ve Avrupa yasalarına aykırı kabul edilmektedir.

2019 yılının aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde görülen ve Çin tarafından "gizemli yeni bir hastalık" olarak Dünya Sağlık Örgütüne (WHO) bildirilen Covid 19² (Karyelioğlu, 2020: 18) salgınının 4 Mart 2020 tarihinde Macaristan'da görülmesiyle birlikte, Macar Hükümeti'nin yabancı karşıtlığına ilişkin söylem ve uygulamalarını daha da sertleştirdiğini söylemek mümkündür. Orbán yönetimi; ilk vakanın İranlı bir öğrencide görülmesini gerekçe göstererek salgın sürecinde özellikle uluslararası göçlerin önemli bir rolünün bulunduğunu ve bu kapsamda baskılayıcı önlemlerin alınması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla salgın öncesinde sağ popülist parti ve siyasi hareket söylemlerinde ekonominin, iç güvenliğin, kültürel yozlaşmanın bir tehdidi olarak tanımlanan yabancılar, pandemi süreciyle birlikte salgının yayılma kaynağı- aracı olarak da görülmekte, ötekileştirilmekte ve sınır dışı edilme söylemiyle karşı karşıya kalmaktadır.

4 Mart 2020 tarihinden itibaren Macaristan'da pandemi dalgaları kapsamında farklı politikalar hayata geçirilmiştir. Hükümet tarafından insanları koronavirüsten ve özellikle küresel salgında en kötü etkilenen ülkelere biri olan İran'dan gelen sığınmacılardan korumak amacıyla Sırbistan sınırı boyunca Roszke ve Tompa geçiş bölgeleri kapatılmıştır (Balkaninsight, 2020). 17 Mart 2020 tarihinde ise Macaristan, yalnızca ülke vatandaşları ve yakınlarının ülkeye girişinin serbest olması dışında tüm

¹Macar asıllı Amerikalı iş adamı George Soros, dünyanın en tanınmış finansal yatırımcılarından birisidir. Soros dünyadaki insan hakları projelerini ve liberal demokratik girişimleri finanse etmesi ve bu kapsamda Müslüman göçmenleri desteklemesi sebebiyle Orbán Hükümeti tarafından suçlanmaktadır.

² Başlangıçta 2019- nCoV olarak ifade edilmiştir

sınırlarını yabancı ülkelerin yurttaşlarına kapatarak izole bir politika uygulamaya başlamıştır (Batı Akdeniz İhracatçılar Birliği, 2020). Her ne kadar koronavirüsün insanlık için büyük bir sağlık riski oluşturduğu kabul edilse de Macaristan'da Mart ve Haziran 2020 zaman dilimini kapsayan birinci dalga döneminde, koronavirüsün önlenmesine yönelik politikaların "ulusal olağanüstü hâl" başlığı altında sert önlemleri içerdiği görülmektedir (Mutsvara, 2020). 30 Mart 2020 tarihinde "2020 Covid-19 insan salgınının kitlesel enfeksiyonlara neden olmasını önlemek ve hafifletmek için gerekli tüm olağanüstü önlemleri almasını sağlamak ve özellikle salgını nedeniyle, kriz zamanlarında sorumlu kararlar alınması gerektiğinin bilincinde olarak Parlamento oturumlarının askıya alınabileceğine" dair ifadelerin yer aldığı Koronavirüsten Korunma Yasası çıkartılmıştır (Hungarian Spectrum, 2020). Bu düzenlemeyle birlikte Orbán Hükümeti, koronavirüsle mücadeleyi bahane ederek ve pandemi odaklı olarak kamuoyunun dikkatini dağıtarak gücünü daha da yoğunlaştırmış ve süresiz (pandemi süreci bitinceye kadar) olarak yetkileri yürütmeye toplamıştır. Krizin başlamasını takip eden ilk iki ayda hükümet tarafından, kamu harcamalarına yönelik şeffaflığın azalması, sınır önlemlerinin artırılması, Çin-Macaristan Budapeşte-Belgrad demiryolu projesinin mali ayrıntılarını devlet sırrı haline getirilmesi, daha önce izin verilen resmi cinsiyet değişikliğinin yasaklanması, kadına yönelik şiddetle mücadele eden İstanbul Sözleşmesi'ni reddeden siyasi bir bildirin kabul edilmesi, özellikle muhalefet partilerine büyük zarar veren partiler için 2020 kamu finansmanını yarıya indirilmesi, pandemiyle ilgili gerçek olmayan bilgi paylaşımı yapanlara 1 ile 5 yıl arasında hapis cezasına çarptırılması, hastanelerde fotoğraf ve video çekilmemesi ve bağımsız gazetecilerin sağlık personeliyle görüşmesine engel olmak maksadıyla hastanelerde asker sayısının artırılması gibi birçok düzenleme ve uygulama hayata geçirilmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2020; Dorosz vd., 2020: 6; Kovács, 2021).

Olağan üstü hal süresi boyunca hayata geçirilen bu düzenlemeler kapsamında Orbán hükümeti tarafından muhalif güçlerin sesinin kısılması adına ekonomik ve siyasal baskılama araçlarına başvurma, toplumun homojen yapısını bozduğuna inanılan farklı yönelimdeki bireylerin baskılanmasına dair düzenlemeleri kabul etme, kendisinden olan askeri mekanizmaları bir baskı aracı olarak kullanma (başlangıç aşamasında askeri, yargı ve bürokratik yapılanmalarda muhalif güçleri bertaraf edip daha sonra boşalan konumlara kendisinden olanı getirerek) gibi sağ popülist söylemin baskın izlerine rastlamak mümkündür.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Van Dijk'e göre ideolojiler büyük ölçüde metin ve konuşma yoluyla edinilir, yayılır ve yeniden üretilir. Bu nedenle ideolojilerin ortaya çıkma, yayılma ve sosyal gruplar tarafından kullanılma biçimlerini anlamak için eleştirel söylem yaklaşımı önemli bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. İdeolojik söylem genellikle, temelde yatan tutumların ve ideolojilerin kutuplaşmış yapılarını, yani tipik olarak bizim, iç grubun olumlu özelliklerini ve dış grubun olumsuz özelliklerini vurgulayan bir yapı sergiler. Bu tür bir kutuplaşma, bir yanda seslerin ve görsel yapıların, söz diziminin ve sözlüğün yüzey düzeylerinden, altta yatan anlam ve eylemin altında yatan anlamsal ve pragmatik düzeylere ve aynı zamanda onları kesen boyutlara kadar söylemin tüm düzeylerini etkileyebilir (Dijk, 2013: 180).

Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi makro ve mikro yapı olmak üzere iki temel alandan oluşmaktadır. 'Makro yapılar' olarak tanımlanan konular, küresel olarak bir söylemin ne hakkında olduğunu temsil eder, bir söylemin en önemli bilgilerini içerir ve metin ile konuşmanın genel tutarlılığını açıklar (Dijk, 2009: 102). Haber üretiminde kullanılan şemanın incelenmesi kapsamındaki makro yapı şematik ve tematik çözümmeden meydana gelmektedir. Haber başlıkları, haber girişleri ve fotoğraflar tematik analizi; olayın sunumu, sonuçları, ardalın ve bağlam bilgisi, haber kaynakları ve tarafların

yorumları ise şematik analizi oluşturmaktadır (Özer, 2015: 247'den aktaran Yardım ve Doğruel, 2019: 141).

Macaristan'da 4- 13 Mart 2020 tarihleri aralığında Origo, Magyar Hırlap, Magyar Nemzet ve Kısalföld isimli haber kaynaklarındaki yetkililer tarafından korona virüs bağlamında yasadışı göç ve yabancı karşıtlığına ilişkin söylemleri konu alan 28 haber metni Van Dijk eleştirel söylem analizi bağlamında makro yapı üzerinden değerlendirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Bulguları

Aşağıdaki tablolarda çalışmaya konu olan olay örgülerine ilişkin haber başlıkları ve girişlerine yer verilmektedir.

Tablo 1: FIDESZ İletişim Direktörünün 4 Mart 2020 Tarihinde Facebook'ta Yayınladığı Video Mesajına İlişkin Haber Başlıkları ve Haber Girişleri

Magyar Nemzet	Kısalföld	Magyar Hırlap	Origo
Haber Başlığı 1: István Hollik: Macar halkının güvenliğini riske atamayız	Haber başlığı 2: István Hollik: Göçmenlerin çoğu koronavirüs bulaşmış bölgelerden geliyor	Haber başlığı 3: Göçmenlere korona virüs bulaşabilir	Haber başlığı 4: Göçmenlere korona virüs bulaşabilir
Haber Girişi 1: Facebook sayfasında yayınlanan bir videoda István Hollik, mevcut göçmen dalgasının yalnızca terörizme yönelik doğrudan bir tehdit olmadığını açıkladı. Bunun nedeni, yasadışı göçmenlerin çoğunun, aynı zamanda korona virüsün merkezi olan İran gibi bölgelerden gelmesidir.	Haber Girişi 2: FIDESZ 'in iletişim direktörü çarşamba günü yaptığı açıklamada, göçün sadece terörizm için değil, aynı zamanda koronavirüs enfeksiyonu için de tehdit oluşturduğunu ifade etti.	Haber Girişi 3: FIDESZ' in iletişim direktörü, çarşamba günü Facebook'ta yayınlanan bir video mesajında, göç dalgasının sadece terörizm için değil, aynı zamanda koronavirüs enfeksiyonu için de tehdit oluşturduğunu ifade etti.	Haber Girişi 4: FIDESZ 'in iletişim direktörü, çarşamba günü Facebook'ta yayınlanan bir video mesajında, göç dalgasının sadece terörizm için değil, aynı zamanda korona virüs enfeksiyonu içinde tehdit olduğunu ifade etti.
Haber Linki 1: https://magyarnemzet.hu/belfold/2020/03/hollik-istvan-a-magyar-emberek-biztonsagat-nem-tehetjuk-kockara	Haber Linki 2: KISALFOLD- Hollik István: koronavirüs fertőztes területekről érkezik a legtöbb bevándorló	Haber Linki 3: A migránsok koronavírussal fertőzhetnek (magyarhirlap.hu)	Haber Linki 4: A migránsok koronavírussal fertőzhetnek (origo.hu)

Haber metinlerinin tematik yapı açısından incelenmesi sürecinde; başlıklarda enformasyon eksiltimi, genelleştirme, kurgulama gibi teknikler kullanılarak makro önermelerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda Tablo 1'de yer alan FIDESZ İletişim Direktörünün 4 Mart 2020 tarihinde Facebook'ta yayınladığı video mesajı kapsamındaki haber başlıkları incelendiğinde; her üç başlığında kişi söylemi

üzerinden oluşturulduğu ve doğrudan haberin içeriğini yansıttığı görülmektedir. Ancak 1 ve 2 numaralı haber başlıklarında István Hollik'in ismine yer verilirken, 3 ve 4 numaralı haber başlığında ise yetkilinin söylemine yer verilse de iletişim direktörünün ismi belirtilmemiştir. Ayrıca başlıklarda yer ve zaman gibi unsurlara yer verilmeyerek enformasyon eksiltimine gidildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra 2, 3 ve 4 numaralı başlık dâhilinde kullanılan "göçmenlerin çoğu, göçmenler" gibi çoğul zamirlerle ya da "korona virüs bulaşmış bölgeler" gibi ifadelerle genelleme yapıldığı görülmektedir. 1 numaralı başlıkta ise göçün Macar halkı (biz olarak vurgulanan) için güvenlik tehdidi oluşturduğuna dair açık bir ifadeye yer verilmiştir. Ana olayı özetleyen haber girişlerinin analizi kapsamında bu kısımda yer alan bilgilerin ne, ne zaman, nerede, nasıl, niçin ve kim gibi soru ifadelerine cevap verilip verilmediği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Tablo 1'de yer alan haber girişleri incelendiğinde; 1 numaralı haber girişinde yetkilinin statüsüne değinilmezken, 3 ve 4 numaralı haber girişinde ise yetkilinin ismi kullanılmamıştır. 2, 3 ve 4 numaralı haber girişlerinde açıklamanın ne zaman gerçekleştirildiğine dair detaylı bilgiye yer verilirken, 1 numaralı haber girişinde ise zaman unsuru belirtilmemiştir. Bunun yanı sıra, 1, 3 ve 4 numaralı haber girişinde video haberin hangi kanal aracılığıyla yayımlandığına atıfta bulunulurken 2 numaralı haber girişinde ise bu bilgi paylaşılmamıştır. Son olarak sadece 1 numaralı haber girişinde göçmenlerin "İran gibi bölgelerden " geldiği bilgisine atıfta bulunulmuştur.

Haberin inandırıcılığını artırmak amaçlı haber paylaşımlarında görsel unsurlardan faydalanılmaktadır. Bu doğrultuda dört gazete de yer alan haber metinlerinin hepsinde haberin esasını teşkil eden video paylaşılırken sadece 3 numaralı haberde yerde yatan göçmen bir bireyin ve 4 numaralı haberde ise videoya ek olarak Hollik'in bir karesi kullanılmıştır.

Makro yapı incelemesinin diğer bir aşamasını oluşturan şematik yapı ise ana olayın sunumu, sonuçlar, ardalan ve bağlam bilgisinin değerlendirilmesini kapsamaktadır. Tablo 1'de gazete haberlerine konu olan ana olay; ilk koronavirüs vakasının halka açıklanmasından önce FIDESZ İletişim Direktörü I. Hollik tarafından "göçmenlerin çoğunun İran gibi korona virüs bulaşmış bölgelerden geldiğini ve yaşanan göç dalgasının yalnızca terör açısından değil koronavirüs açısından da tehdit oluşturabileceğini bu yüzden Macar halkının güvenliğini tehlikeye atmamak adına göçe hayır demeyi ve Macar sınırlarını korumaya devam edeceklerini" konu alan videoyu Facebook hesabı üzerinden yayınlanmasıdır. Ana olay incelenen haber metinlerinin haber girişlerinde belirtilmiştir. Haber metinlerinin giriş kısımları ve ana olayın sunuşları bağlamında ortak bir tutuma rastlanılmaktadır. Haberlerde yayınlanan videonun içeriğine ilişkin söylemlerden kesitler kullanılarak sunulduğu görülmektedir. Bu bağlamda hem terör eylemleri hem de koronavirüsün yayılması bağlamında göçün tehdit oluşturduğunu bu yüzden Macar halkının güvenliği için göçün engellenmesi gerektiğine dair bir sunuş vardır. İncelenen olayların sosyal, siyasi ve tarihsel tarafının ön plana çıkarılması ve neden sonuç ilişkisi kurulması bağlamında karşımıza çıkan ardalan bilgisi, konuların anlaşılır kılınmasında oldukça etkilidir (Çelik ve Köse, 2021: 3452). Bu doğrultuda FIDESZ İletişim Direktörü I. Hollik' in göçmenlerin koronavirüsün yaygın olduğu İran gibi bölgelerden geldikleri için sınırları geçmelerine izin verilmemesi ifadesi üzerinden bir sebep sonuç ilişkisi kurulmaya çalışılarak, ardalan bilgisinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Son olarak çalışmaya konu olan gazetelerde yer alan haber metinlerinin kaynağı; parti yetkilisi tarafından yeni medya üzerinden (Facebook) paylaşılan bir videodur.

Tablo 2: 4 Mart 2020 Tarihinde İlk Koronavirüs Vakasının Görülmesine İlişkin Haber Başlıkları ve Haber Girişleri

Magyar Nemzet	Kisalföld	Magyar Hírlap	Origo
Haber başlığı 5: Koronavirüs Macaristan' da da ortaya çıktı.	Haber başlığı 6: İki enfekte vakamız var, salgın Macaristan'a da ulaştı	Haber başlığı 7: Macaristan'da iki korona virüs hastası var.	Haber Başlığı 8: Macaristan'da iki koronavirüs hastası var
Haber Girişi 5: Bir Facebook videosunda, Başbakan Viktor Orbán, Macaristan'ın ilk iki koronavirüs vakasına sahip olduğunu açıkladı.	Haber Girişi 6: İki İranlı öğrenci şu anda asemptomatik.	Haber Girişi 7: İlk enfekte vakamız görüldü ve koronavirüs enfeksiyonu nedeniyle bir sağlık kurumuna transfer edilmesi gereken iki hastamız var- Başbakan Viktor Orbán, İçişleri Bakanlığı binasındaki operasyonel personelin toplantısına katıldıktan sonra çarşamba akşamı erken saatlerde sosyal medya sayfasında duyurdu, Ulusal baş tıp görevlisi ise çarşamba günü yaptığı açıklamada iki İranlı öğrencinin derhal epidemiyolojik bir soruşturmayı ve temas araştırmasını başlattıklarını açıkladı.	Haber Girişi 8: Başbakan Viktor Orbán, İçişleri Bakanlığı binasındaki operasyon personelinin bir toplantısına katıldıktan sonra çarşamba akşamı erken saatlerde sosyal medya sayfasından Macaristan'da koronavirüs bulaşmış iki hasta bulunduğunu duyurdu: “Macaristan'da okuyan iki İranlı öğrenci, şimdilik asemptomatikler.”
Haber linki 5: Magyarországban is megjelent a koronavírus (magyarnemzet.hu)	Haber Linki 6: KISALFOLD- Megvan az első két fertőzött, Magyarországot is elérte a járvány	Haber Linki 7: Két koronavírusos beteg van Magyarországon (magyarhirlap.hu)	Haber Linki 8: Két koronavírusos beteg van Magyarországon- videó (origo.hu)

Tablo 2 de yer alan haber metinleri Macaristan'da görülen ilk koronavirüs vakalarının halk ile paylaşılmasına ilişkindir. Bu çerçevede 4 Mart 2020 günü hem Macaristan Başbakan'ı tarafından operasyon personeli toplantısından sonra Facebook üzerinden bir video aracılığıyla hem de Operasyon Personeli Çağrı Merkezi Başkanı Tibor Lakatos ve Güney Peşte Merkez Hastanesi Ulusal Hematoloji ve Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü Başhekimisi tarafından gerçekleştirilen basın açıklaması olmak üzere iki duyuruda bulunulmuştur. İlk vakanın görülmesine ilişkin 5 numaralı haber metninde sadece Viktor Orbán'ın açıklamasına yer verilirken, 6, 7 ve 8 numaralı haber başlıkları altında ise iki duyuruyla ilişkin bilgiler de paylaşılmıştır. Bu bilgi doğrultusunda tematik unsurlar kapsamında ilk koronavirüs vakasının görülmesine dair haber başlıkları değerlendirildiğinde; her dört başlığında haber metninin ana temasını yansıttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 5 numaralı haber başlığındaki “Macaristan'a da ulaştı ” ya da 6 numaralı haber başlığındaki “Macaristan'da da ortaya çıktı ” gibi ifadeler ile birlikte küresel bir salgına dönüşen pandeminin biriken ardaalan etkisi vurgulanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra 5 numaralı başlıkta vaka sayısına yer verilmemesi ya da genel olarak diğer başlıklarda da vakanın görüldüğü kişilere ilişkin cinsiyet, yaş gibi yeterli bilgi verilmemesi, zaman unsuruna yer verilmemesi kapsamında enformasyon eksiltiminin uygulandığını söylemek mümkündür. Haber metnini özetleyen ve ana olayı okuyucuya aktarılmasını sağlayan Tablo 2'deki haber girişleri incelendiğinde ise, 6

numaralı haber girişinde operasyonel personel bünyesinde gerçekleştirilen basın toplantısına ya da videonun kim tarafından ve hangi kanaldan paylaşıldığı dair herhangi bir bilgi bulunmazken, 7 numaralı haber girişinde ise Facebook ifadesi yerine daha genel bir ifade tercih edilerek sosyal medya kelimesi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra 6 numaralı haber girişinde vakaların görüldüğü kişileri tanımlamak adına 'İranlı' yani yabancı uyruklu olduğu vurgusuna yer verilirken, diğer haber girişlerinde sadece kişi sayısı belirtilmekle birlikte ilk vakanın görüldüğü kişiler hakkında bir bilgiye ilişkin herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Ayrıca diğer haber girişlerinde toplantının gerçekleştiği ve videonun ne zaman yayınlandığına dair bilgi bulunmazken 7 ve 8 numaralı haber girişinde bu tür bilgilere yer verilmiştir.

Makro yapı incelemesinin diğer bir aşamasını oluşturan şematik yapı kapsamında haber metnine konu olan ana olay ise Semmelweis Üniversitesi'nde doktora yapan ve yeni yıl tatili için İran'a giden iki öğrencinin Macaristan'a döndükten sonra hafif semptomlar göstermesi ve ardından St. Ladislaus Hastanesi'nde yapılan testte pozitif sonucunun alınması kapsamında ülkede ilk vakaların halkla paylaşılmasına ilişkindir. Dört haber metnine ilişkin olay sunumunda Viktor Orbán'ın Facebook üzerinden yayınlamış olduğu videoya ilişkin söylemlere, 6, 7 ve 8 numaralı haber metinlerinde ise ayrıca iki yetkili tarafından düzenlenen basın toplantısına ilişkin kesitler kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda basın açıklamalarında paylaşılan vaka görülen öğrencilerin hangi üniversitede okuduğu, yurt dışına çıkma gerekçeleri, hastalığın yaygın olarak görüldüğü İran'dan gelmeleri, hangi hastanede karantina sürecinin devam ettiği gibi bilgilerin haber metninin içeriğinde paylaşılmasıyla ardaalan bilgisinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Haber metinlerinde ilk vakanın Macar vatandaşı yerine İran uyruklu kişilerde görüldüğü ve yayılımın bu çerçevede yaygınlaşmaya başladığı aktarılmaya çalışılmıştır. 'İranlı' ifadesi ön plana çıkarılarak salgının yoğun bir şekilde görüldüğü İran hedef ülke olarak gösterilmiştir. Böylelikle Macaristan'a virüsün gelmesinde yabancı uyruklu bireylerin sorumlu tutulmasına ilişkin alt yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Son olarak çalışmaya konu olan gazetelerde yer alan haber metninin kaynağı; Başbakan'ın yeni medya üzerinden (Facebook) paylaştığı bir video ve geleneksel medya üzerinden yürütülen basın toplantısı açıklamasıdır.

Tablo 3: 9 Mart 2020 Tarihinde Gerçekleştirilen Ulusal Meclis Toplantısında Göç ve Pandemi Sürecine İlişkin Haber Başlıkları ve Haber Girişleri

Magyar Nemzet	Kisalföld	Magyar Hırlap	Origo
Haber Başlığı 9: János Halász: Türkiye'den gelen göçmen akını Macaristan için de tehlikeli	Haber Başlığı 10: Yasa dışı göç sadece güvenlik riskini değil, aynı zamanda salgın hastalık riskini de artırabilir	Haber Başlığı 11: Csaba Dömötör: Koronavirüsten korunulması konusu bir siyasi parti meselesi değil	Haber Başlığı 12: János Halász: Türkiye'den gelen göçmen akını Macaristan için de tehlikeli
Haber Girişi 9: Koronavirüs ve Türkiye'den gelen göçmen akını, gençlerin eğitimi ve tam karbon nötrlüğü Ulusal Meclis'in en önemli tartışma konuları oldu.	Haber Girişi 10: Koronavirüs durumu ve göç krizi de Ulusal Meclis gündeminde tartışıldı.	Haber Girişi 11: Yeni koronavirüse karşı eylemle bağlantılı olarak, DK temsilcisi, bakan Miklós Kásler'i eleştirdi ve MSZP'li politikacı, Ulusal Meclis'teki gündemden önce pazartesi günü okullarda bahar tatilini öne çekmeyi önerdi.	Haber Girişi 12: János Halász (Fidesz), Ulusal Güvenlik Komitesi'nin geçen haftaki kapalı toplantısında verdiği brifinge atıfta bulunarak, meclis gündeminde şunları açıkladı: Türkiye'den gelen göçmen akını Macaristan için de tehlikeli. On binlerce insanın Türkiye-Yunanistan sınırında

			olduğunu ve Avrupa'ya doğru yola çıktığını bildiriyor. Balkanlar'daki bu durum yüz binlerce göçmen seli yaratabilir.
Haber Linki 9: Halász János: Magyarországra is veszélyes a Törökország felől megindult migránsáradat (magyarnemzet.hu)	Haber Linki 10: KISALFOLD- Az illegális migrációval nemcsak a biztonsági de a járványveszély is fokozódhat	Haber Linki 11: tps://www.magyarhirla p.hu/belfol d/20200309-domotor- csaba-a-koro navirus- elleni-vedekezes-ugye- nem-partpolitikai-ugy	Haber Linki 12: Halász János: Magyarországra is veszélyes a Törökország felől megindult migránsáradat (origo.hu)

Tablo 3 de yer alan haber metinleri 9 Mart 2020 tarihinde gerçekleştirilen Ulusal Meclis toplantısı kapsamındaki yaşanan göç dalgası ve koronavirüs arasındaki bağlantıyı vurgulamaya yönelik siyasilerin açıklamalarını kapsamaktadır. Tabloda yer alan haber başlıkları değerlendirildiğinde aynı tema üzerinden (göç dalgasının güvenlik ve salgın açısından tehdit oluşturduğu dair görüş) meclis toplantısı sırasındaki farklı FIDESZ parti temsilcilerinin açıklamalarından kesitlere yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda Tablo 3'te yer alan başlıklarda enformasyon eksiltimine ilişkin teknikler uygulandığı görülmektedir. Örneğin; aynı başlık ifadelerinin kullanıldığı 9 ve 12 numaralı başlıkta konuşmasından alıntı yapılan kişiye atıfta bulunulurken, 10 numaralı başlıkta açıklamada bulunan yetkilinin (FIDESZ partisi milletvekili János Halász'ın) ismi belirtilmemiştir. Bunun yanı sıra 9/12 numaralı başlıkta göç dalgasının Türkiye gibi coğrafi alan üzerinden geldiği vurgusu yapılırken 10 numaralı başlıkta ise bu tür bir yer\ mekân unsuru vurgulanmamıştır. Ayrıca 9, 10 ve 12 numaralı başlıklarda göç unsuru ile güvenlik unsuru arasında doğrudan bir bağlantı kurularak kurgulama yoluna gidildiği görülmektedir. Haber girişleri bağlamında değerlendirildiğinde ise; her dört metinde de Ulusal Meclis toplantısı ifadesi geçmekle birlikte toplantının mekânsal alanı ve zaman unsuru belirtilmemiştir. Bunun yanı sıra 9 numaralı haber girişinde mecliste tartışılan diğer konulara değinilmekle birlikte 10 numaralı haber girişinde mecliste tartışılan diğer konu başlıklarına yer verilmemiştir. 11 numaralı haber girişinde ise toplantı esnasında gerçekleşen siyasiler arasındaki iletişim döngüsüne yer verilerek toplantının genel içeriği oluşturulmaya çalışılmıştır. 12 numaralı haber girişinde ise göç dalgası ile sel arasında bağlantı kurularak metafor kullanıldığı görülmektedir. Gazete metinlerinde yer alan ana olay; 9 Mart 2020 tarihinde Budapeşte'de gerçekleştirilen Ulusal Meclis Toplantısı'dır. Bu toplantıda DK Parti temsilcisi Lajos Oláh 'ın Sağlık Bakanı Miklós Kásler'i eleştirisi, feminist politikalar ve kadın istihdamı, Tamás Schanda tarafından gündeme getirilen iklim krizi ve FIDESZ parti yetkilileri János Halász ve Csaba Dömötör'ün göç ve koronavirüs arasındaki ilişkiyi ön plana çıkararak açıklamaları tartışılmıştır. Bu bağlamda ana olayın haber metinlerindeki sunuş şekilleri değerlendirildiğinde; 9 numaralı haber başlığında ve 11 numaralı haber başlıklarında FIDESZ yetkililerinin göç ve pandemi sürecine ilişkin konuşmalarından kesitleri ön plana çıkarılmakla birlikte metin içeriğinde ulusal mecliste tartışılan tüm konulara yer verilmiştir. 10 numaralı haber metninde ise ana olay sunumu János Halász ve Csaba Dömötör'ün; 12 numaralı haber metninde ise sadece János Halász'ın konuşmaları üzerinden yürütülmüştür. Dört haber metninde de János Halász'ın söylemleri içerisinde Soros örgütlerinin göçmenleri teşvik ettiği ve bu durumun 2015 yılındaki yoğun göç dalgası gibi bir duruma neden olabileceği vurgusu gibi olayların tarihsel yönüne atıfta bulunulması; Macar halkının korunması adına kendi ülkelerine AB tarafından yardım yapılmasının iyi olacağını, göçmenlerin sadece Suriye'den değil Irak ve İran'dan da geldiklerini, Avrupa sınırlarının her yerden saldırıya uğradığını bu yüzden hem güvenlik hem de salgın riskinden dolayı sınır güvenliğinin sağlanması gerektiği gibi sınırların

kapatılmasına ilişkin gerekçelerde bulunması gibi hususlara yer verildiğinden dolayı ardalın ve bağlam bilgisinin oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: İç İşleri Bakanlığına Bağlı Ulusal Göç Genel Müdürlüğü Tarafından 9 Mart 2020 Tarihinde Gerçekleştirilen Basın Toplantısına İlişkin Haber Başlıkları ve Haber Girişleri

Magyar Nemzet	Kisalföld	Magyar Hírlap	Origo
Haber Başlığı 13: Karantinadaki İranlılar sandalyeleri koğuştan atıyor	Haber Başlığı 14: Epidemiyolojik kuralların ihlali cezai bir suç olarak kabul edilir	Haber Başlığı 15: Karantinaya alınan İranlı öğrenciler iş birliği yapmayı reddediyor	Haber Başlığı 16: Karantinaya alınan İranlı öğrenciler koğuştan sandalye attı
Haber Girişi 13: Operasyon Personeli Başkanı Tibor Lakatos, bir Macar vatandaşı da dahil olmak üzere korona virüs bulaşmış iki yeni hastanın sisteme kaydedildiğini belirtti. Hasta sayısı Orta Avrupa genelinde artmaktadır: Avusturya'da 112, Çek Cumhuriyeti'nde 31, Hırvatistan'da 12, Romanya'da 15, Slovenya'da 16, Polonya'da 11 ve Sırbistan ve Ukrayna'da birer tane. Enfekte olanların sayısı 110.290, 62.097 hasta iyileşti ve 3.840 kişi hastalıktan öldü.	Haber Girişi 14: Operasyon personeli Başkanı Tibor Lakatos, St. Ladislaus Hastanesi'nde gözetim altında tutulan bazı İran vatandaşlarının hala bu tür sağlık gözetimi altında uyulması gereken önlemlere uymayı reddettiğini ifade etti.	Haber Girişi 15: Operasyon personeli başkanı pazartesi günü düzenlenen toplantıdan sonra Budapeşte'deki düzenlediği basın toplantısında açıkladı: "Güney Peşte Merkez Hastanesi'nden ayrılan iki İranlı üniversite öğrencisi, karantina kurallarına uygun olarak iş birliği yapmayı hala reddediyor."	Haber Girişi 16: Operasyon personeli Başkanı öğleden sonraki basın toplantısında açıkladı: "St. Ladislaus Hastanesi'nde karantinaya alınan bazı İran vatandaşları sandalyeleri koğuştan attı ve doktor ve hemşirelerle iş birliği yapmadı. Bu kişiler ancak polisin yardımıyla karantinada tutulabilirler. Bugün itibarıyla, korona virüs testi için güvenlik protokolü değişebilir."
Haber linki 13: A karanténban lévő irániak székeket dobáltak ki a kórteremből (magyarnemzet.hu)	Haber linki 14: KISALFOLD- A járványügyi szabályok megsértése bűncselekménynek minősül	Haber linki 15: Nem hajlandóak együttműködni a karanténba helyezett iráni diákok (magyarhirlap.hu)	Haber linki 16: Székeket dobáltak ki a kórteremből a karanténba helyezett iráni diákok - kövesse az Operatív Törzs tájékoztatóját a koronavírusról (origo.hu)

Tablo 4 'te koronavirüs teşhisi konulan İran uyruklu bireylerin farklı hastanelerde pandemi önlemlerine ilişkin kurallara uymadığı ve problem çıkarıldığına dair açıklamaların yer aldığı Ulusal Göç Genel Müdürlüğü yetkilileri tarafından gerçekleştirilen basın toplantısı kapsamındaki haber başlıkları değerlendirildiğinde 13, 15 ve 16 numaralı başlıklarda "karantina" ile 14 numaralı başlıkta "epidemiyolojik kuralların ihlali" vurgusu yapılarak ana tema ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca 13, 15 ve 16 numaralı başlıkta çoğul zamir ekinin kullanılması ya da 14 numaralı başlıkta kapsamlı bir ifadenin tercih edilmesiyle birlikte genelleştirme yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 13 ve 16 numaralı başlıklarda İranlı öğrencilerin koğuştan sandalye attıklarına dair kullanılan ifadeler ile yabancı uyruklu bireylerin şiddet eylemi sergileyerek kamusal düzeni bozduğuna dair bir kurgulamaya gidilmiştir. 13, 15 ve 16 numaralı başlıklarda karantinada kurallara uymayan kişilerin uyruğu dışında kişi sayısı, cinsiyeti, yaşı gibi herhangi bir bilgiye yer verilmeyerek enformasyon eksiltimi tekniği kullanılmıştır. Tablo 4'te belirtilen haber girişleri kim, niçin, ne zaman, nerede gibi soru kalıpları çerçevesinde değerlendirildiğinde; 13 ve 14 numaralı haber girişinde açıklamada bulunan yetkilinin adı ve statüsüne yer verilirken, 15 ve 16 numaralı haber girişinde ise yetkilinin adının belirtilmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra 14, 15 ve 16 numaralı haber girişlerinde İranlı öğrencilerin problem yarattığına dair ifadeler kullanılırken, 13 numaralı haber girişinde ise Orta Avrupa da yer alan ülkelerdeki resmi açıklanan vaka sayılarına değinildikten sonra Macaristan'daki vaka sayılarına ilişkin bilgiler paylaşılarak Macaristan'ın Orta Avrupa ülkeleri arasındaki konumunu değerlendirilmekte ve öğrencilerin problem yaratmasına ilişkin durum hakkında bir bilgi paylaşılmamaktadır. Giriş kısmında bu kapsamdaki sayısal verilere yer verilerek hem haberin inandırıcılığı artırılmak hem de korona virüsün yayılma hızı vurgulanarak okuyucunun dikkati çekilmek istenilmiştir. 15 ve 16 numaralı haber girişinde basın toplantısına ilişkin yer ve zaman unsuru, yabancı uyruklu öğrencilerin hangi hastanede kaldığı gibi mekân bilgilere yer verilmektedir. 13 ve 14 numaralı haber metninde ise basın toplantısının detayına ilişkin bir bilgi bulunulmamakla birlikte, 14 numaralı haber girişinde yabancı uyruklu bireylerin hangi hastanede kaldığına ilişkin mekânsal alan bilgilerine değinilmektedir. Haber metnine konu olan ana olay; Operasyon Personeli Başkanı Tibor Lakatos ve Güney Peşte Merkez Hastanesi Ulusal Hematoloji ve Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü Başhekimisi János Szlávik tarafından Orta Avrupa ülkelerindeki tabloya atıfta bulunularak vaka sayılarına ilişkin güncel verilerin ve İran vatandaşları için vize verilme işleminin askıya alındığı, iki İranlı öğrencinin sağlık personeliyle iş birliği yapmadığı ve sandalyeleri koğuştan attığı için izolasyon sürecinin polis denetiminde gerçekleştirildiği, ayrıca daha sonra vaka görülen İran vatandaşlarından birinin ise yetkililere ikamet yeri olarak beyan ettiği adreste bulunmadığı ve irtibat kurabilmek adına iletişim kuracak bir irtibat kişisi , e-posta adresi veya telefon numarası belirtilmediğinden dolayı kendisine sosyal medya aracılığıyla ulaşıldığı, epidemiyolojik kurallara uyulmamasının cezai bir suç oluşturduğunu ve halk sağlığı otoritesinin hükümlerine uymayan yabancıların sadece bir suç işlemekle kalmadığını, aynı zamanda ülke topraklarından da çıkarılabileceklerine dair uyarılarda bulunulduğuna dair bilgilerin paylaşıldığı basın toplantısıdır. Bu olay örgüsü çerçevesinde ana olayın sunumu; dört haber metnin de de yabancı uyruklu vatandaşlarının kamu sağlığının korunmasına ilişkin sürecin yürütülmesinde kamu görevlilerine problem çıkardığı, duruma müdahale edileme sürecini yavaşlattığı ve eğer problem yaşanılmaya devam edilirse ülke sınırlarından çıkarılmakla cezalandırılacağı şeklinde gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra İran vatandaşları için vize verilme işleminin askıya alınması sürecinde hem İran'da görülen yüksek vaka sayısı hem de İran uyruklu bireylerin süreçteki olumsuz tutumları detaylı bir şekilde vurgulanarak eylemin ardalanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Haber metinlerinin kaynağı ise geleneksel medya üzerinden yürütülen basın toplantısı açıklamasıdır.

Tablo 5: AB Devlet ve Hükümet Başkanları ile 10 Mart 2020 Tarihinde Gerçekleştirilen Video Konferansa İlişkin Haber Başlıkları ve Haber Girişleri

Magyar Nemzet	Kisalföld	Magyar Hırlap	Origo
Haber Başlığı 17: Viktor Orbán: Göç ve koronavirüs salgını arasında bir bağlantı var	Haber Başlığı 18: Viktor Orbán, Macaristan'daki durumu AB'li meslektaşlarına açıkladı	Haber Başlığı 19: Başbakan Macaristan'daki durumu AB'li meslektaşlarına açıkladı	Haber Başlığı 20: Viktor Orbán: Göç ve koronavirüs salgını arasında bir bağlantı var
Haber Girişi 17: Viktor Orbán, salı öğleden sonra Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel tarafından başlatılan AB devlet ve hükümet başkanlarının video konferansında Macaristan'daki mevcut salgın durumunu sundu, ekonomik etkilerine ve koronavirüs ile göç arasındaki bağlantılara dikkat çekti- Başbakanlık Basın Sözcüsü Bertalan Havasi MTI'ye açıkladı.	Haber Girişi 18: Başbakan, Avrupalı meslektaşlarına şu ana kadar olan süreçte Macaristan'ın korona virüse karşı korunmaya odaklandığını, Macar makamlarının durumu kontrol ettiğini ve bireysel vakalarla ilgilendiğini bildirdi.	Haber Girişi 19: Başbakanlık Basın Sözcüsü Bertalan Havasi açıkladı. Viktor Orbán, salı öğleden sonra Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel tarafından başlatılan AB devlet ve hükümet başkanlarının video konferansında Macaristan'daki mevcut salgın durumunu anlattı ve ekonomik etkilere ve koronavirüs ile göç arasındaki bağlantılara dikkat çekti.	Haber Girişi 20: Başbakanlık Basın Sözcüsü Bertalan Havasi açıkladı. Viktor Orbán, salı öğleden sonra Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel tarafından başlatılan AB devlet ve hükümet başkanlarının video konferansında Macaristan'daki mevcut salgın durumunu anlattı ve ekonomik etkilere ve koronavirüs ile göç arasındaki bağlantılara dikkat çekti.
Haber linki 17: Orbán Viktor: Kapcsolat van a migráció és a koronavírus-járvány között (magyarnemzet.hu)	Haber linki 18: KISALFOLD- Orbán Viktor ismertette uniós kollégáival a magyarországi helyzetet	Haber linki 19: A miniszterelnök ismertette uniós kollégáival a magyarországi helyzetet (magyarhirlap.hu)	Haber linki 20: Orbán Viktor: Kapcsolat van a migráció és a

Viktor Orbán tarafından 10 Mart 2020 tarihinde AB devlet ve hükümet başkanları ile gerçekleştirilen video konferans kapsamındaki Tablo 5' te yer alan haber başlıkları değerlendirildiğinde 18 ile 19 numaralı başlıklarda ifadeler rastlanılmaktadır. Her iki metinde de kullanılan başlık haber içeriğini doğrudan yansıtmaktadır. Başlıkta 'Macaristan'daki durum' şeklinde bir ifade kullanılarak genelleştirme yoluna gidilmiştir. Benzer şekilde aynı ifadelerin kullanıldığı 17 ve 20 numaralı haber başlıklarında ise Orbán'ın "Göç ve koronavirüs salgını arasında bir bağlantı var" şeklindeki söylemi kullanılmıştır. Başlıkta yer verilen bu ifade haber içeriğini destekler niteliktedir. Haber metni içeriğinde toplantıda görüşülen ekonomi, bütçe gibi konulara yer verilmeyerek sadece Orbán'ın yetkili makamların duruma müdahale etmekte başarılı oldukları ve enfeksiyonun virüsün odak noktalarından biri olan İran üzerinden geldiği, Macaristan'ın bu nedenle sınır korumasını güçlendirildiği ve transit bölgelerin geçici olarak kapatılması gerekliliğine ilişkin ifadeleri kullanılmıştır. Dolayısıyla bu başlık tercih edilerek hem sınır güvenliğine dikkat çekilmek istenilmiş hem de bu ifade ile birlikte kurgulama yoluna gidilmiştir. Haber girişleri değerlendirildiğinde ise 17, 19 ve 20 numaralı haber girişlerinde konferansın kim

tarafından ve ne zaman başlatıldığı, kimin konuşma yaptığı, hangi konuların görüşüldüğü, hangi kanal aracılığıyla bu bilgilerin paylaşıldığına dair bilgiler açık bir şekilde belirtilmiştir. 18 numaralı haber girişinde ise konferansın kim tarafından başlatıldığı, video olarak gerçekleştirilmesi ya da konferansın zamanı gibi bilgilere yer verilmemiştir. 17, 19 ve 20 numaralı haber girişlerinde koronavirüs ile göç arasındaki ilişkiye, ekonomik değerlendirmelere yer verilirken, 18 numaralı haber girişinde ise Macar yetkililerinin salgını kontrol etmesine yönelik tutumuna ilişkin ifadeler kullanılmıştır. Tablo 5’te yer alan haber metinlerine konu olan ana olay; Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michael tarafından 10 Mart 2020 Salı günü AB devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla başlatılan virüsün yayılmasını sınırlamak, tıbbi ekipman sağlamak, ilaç ve aşı araştırmaları için finansman sağlamak ve salgının sosyal ve ekonomik sonuçlarını hafifletmek gibi konuların tartışıldığı video konferanstır. Bu çerçevede 17, 18 ve 20 numaralı haber metninde ana olayın sunumu Viktor Orbán’ın yetkili kamu kurumlarının salgına müdahale etme süreci, Avusturya ile yürütülen iş birliği süreci ve göç ile koronavirüs arasındaki ilişkiyi vurgulamak adına ifade ettiği söylemleri üzerindedir. Bu bağlamda koronavirüs ile göç arasındaki ilişkinin kurulabilmesi adına vakaların yoğun bir şekilde görüldüğü İran’a vurgu yapılarak sınır güvenliğinin sağlanması ve geçici olarak transit bölgenin kapatılmasına ilişkin açıklamalar kapsamında ardalanın oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca, bu sürecin yürütülmesinde Avusturya ile iş birliğinin sağlanması ya da hizmet sunan kamu çalışanlarına teşekkür edilerek herkesin görevinin başında olduğuna dair olumlu bir imaj çizilmeye çalışılması vurgulanarak Macar halkının ülkesine ve kamu kurumlarına olan güvenin artırılması amaçlanmaktadır. 19 numaralı haber metninde Viktor Orbán’ın göç ve korona virüs arasındaki bağlantıyı açıklayan söylemlerine değinilmekle birlikte salgını azaltmak için üye devletler arasında tıbbi ekipman, ilaç ve bakım konusunda iş birliğinin sağlanması ve olumsuz ekonomik ve sosyal etkileri hafifletmek için önlemler alınması gerektiğine dair tavsiyeler, Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen tarafından Avrupa Birliği üye ülkelerinin liderlerinin, koronavirüsün neden olduğu ekonomik zararı hafifletmek için 25 milyar Euro’luk bir yatırım fonu kurmayı kabul ettikleri ve bunun için AB Komisyonu’nun 7,5 milyar Euroyu serbest bırakılacağına dair açıklaması gibi daha detay veren bilgilere yer verilmiştir. Haberin kaynağı ise Başbakan basın sözcüsünün MTI (Magyar Távirati Iroda \Macar Telgraf Ofisi) haber ajansına toplantıyla ilgili bilgi verdiği açıklamadır.

Tablo 6: Viktor Orbán’ın 13 Mart 2020 Tarihinde Kossuth Radyosunun Stüdyosunda Gerçekleştirdiği Röportaja İlişkin Haber Başlıkları ve Haber Girişleri

Magyar Nemzet	Kisalföld	Magyar Hırlap	Origo
Haber Başlığı 21: Viktor Orbán: Ülke koronavirüsle mücadelede iyi bir sınavdan geçti	Haber Başlığı 22: Viktor Orbán: Ülke şimdiye kadar korona virüsle mücadelede iyi bir sınavdan geçti	Haber Başlığı 23: Viktor Orbán: İki cepheli bir savaştayız	Haber Başlığı 24: Viktor Orbán koronavirüsün mevcut durumu hakkında bilgi verdi
Haber Girişi 21: Macaristan'daki olağanüstü hukuk düzeni diğer Avrupa ülkelerinden farklıdır. Başbakan Viktor Orbán, Kossuth radyosunda yaptığı açıklamada, olağanüstü halin ciddiyeti ile haklı olan önlemlerin	Haber Girişi 22: Başbakan Viktor Orbán, Kossuth radyosunun cuma günü sabah programında yaptığı açıklamada, bu yılın bütçesi ve halihazırda planlama aşamasında olan 2021 bütçesinin koronavirüs salgını nedeniyle tamamen	Haber Girişi 23: Başbakan Viktor Orbán, Kossuth radyosunun cuma günü sabah programında yaptığı açıklamada, bu yılın bütçesi ve halihazırda planlama aşamasında olan 2021 bütçesinin koronavirüs salgını nedeniyle tamamen yeniden düşünülmesi ve belediyelerin ve kurumların bütçelerinin de revize edilmesi gerektiğini	Haber Girişi 24: Başbakan Viktor Orbán, Kossuth Radyosu'nun Günaydın Macaristan programında mevcut durum hakkında konuştu.

alınabileceğini açıkladı. Barış demokrasisi ve savaş halindeyiz. Avrupa'da salgının yayılmasının durdurulmadığını gördüm, bu yüzden hükümete olağanüstü hâl getirilmesini önerdim. Hükümet tarafından iki hafta boyunca ilan edilebilir, daha sonra Ulusal Meclis'in onayı ile uzatılabilir.	yeniden gözden geçirilmesi ve belediyelerin ve kurumların bütçelerinin de revize edilmesi gerektiğini belirtti.	açıkladı. Önemli olanın, yaşlıların diğer insanlarla mümkün olduğunca az temas halinde olması gerektiğini belirtti. Orbán, insanların %60-80'inin virüsün onlardan geçtiğini bile fark etmeden enfekte olduğunu, durumun daha zayıf organizmalara sahip yaşlı insanlar için ne kadar ciddi olabileceğini, bu nedenle ebeveynlerimizin ve büyükanne ve büyükbabalarımızın korunması gerektiğini belirtti.	
Haber linki 21: Orbán Viktor: Jól vizsgázott az ország a koronavírussal szembeni harcban (magyarnemzet.hu)	Haber linki 22: KISALFOLD - Orbán Viktor: eddig jól vizsgázott az ország a vírus elleni harcban – HALLGASSA MEG!	Haber linki 23: Orbán Viktor: Kétfrontos háborúban vagyunk (magyarhirlap.hu)	Haber linki 24: Orbán Viktor a koronavírus-helyzet aktuális állásáról is tájékoztat (origo.hu)

Tablo 6'da Viktor Orbán'ın Kossuth radyosunda gerçekleştirmiş olduğu röportaja ilişkin haber metinleri yer almaktadır. Bu röportaj kapsamında 21 ve 22 numaralı haber başlıklarında benzer ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Haber başlıklarında Viktor Orbán'ın süreçle ilgili olumlu söylemlerine yer verilmiştir. Bu ifadeler kapsamında gösterilen çaba ön planda tutularak koronavirüsle mücadele sürecinde başarı gösterilmekle övülmektedir. Ayrıca haber içeriğinde süreçle ilgili sağlık çalışanlarına yönelik övgülerde bulunması da Macar halkının ülkesine ve kamu kurumlarına olan güvenin artırılmasına yöneliktir. 23 numaralı haber metninde Viktor Orbán'ın göç ve koronavirüs arasındaki ilişkiye dikkat çekmek amacıyla kullandığı "iki cephele bir savaştayız" ifadesi başlık olarak kullanılmıştır. Bu ifade ile ilgili haber metninde bir kurgulamaya gidildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra başlıkta yer alan bu ifadeyle birlikte milli görev ve sorumluluk bilinci çerçevesinde milli güvenlik bakış açısı ön plana çıkarılmak istenilmiştir. Haber girişleri açısından değerlendirildiğinde ise dört haber girişinde Başbakan Viktor Orbán ve Kossuth Radyosuna yer verilerek özne ve mekânsal alan belirtilmiştir. Bunun yanı sıra 22 ve 23 numaralı haber girişlerinde röportaj günü dâhilindeki zaman vurgusuna yer verilirken 21 ve 24 numaralı haber girişinde ise zaman unsuru belirtilmemiştir. Ayrıca zaman unsuru belirtilmese de sadece 24 numaralı haber giriş metninde röportajın Günaydın Macaristan programında gerçekleştirildiği ifadesine yer verilmiştir. Röportaj kapsamındaki Viktor Orbán'ın söylemlerinden kesitlere yer verilen haber girişlerinde 21. sıradaki ifade de olağanüstü halin gerekliliğine ilişkin önem, 22. sıradaki ifade de pandemi sürecinin ekonomi üzerindeki etkileri, 23. sıradaki ifade de ise hem koronavirüs ile ekonomi arasındaki ilişki hem de sayısal oranlar vurgulanarak virüsün yaşlı bireyler arasında yayılma hızına ilişkin okuyucunun dikkati çekilerek önlem alınması kapsamında temalar kullanılmıştır. 24 numaralı haber girişinde ise bu tür detaylar belirtilmeyerek 'mevcut durum' şeklinde genel bir ifade tercih edilmiştir. Haber metnine konu olan ana olay Viktor Orbán'ın pandemiyi yaşlılar için daha tehlikeli olduğu, ekonomik koruma eylem planı ve durmuş ekonominin yeniden başlatılması için bir bütçenin gerekliliği, sağlık çalışanlarına minnettarlık, pandemi sürecine ilişkin bilinmezlik ve bu bilinmezlikte olağanüstü halin oluşturulması gerekliliği, orta ve ilköğretim düzeyindeki

eğitim kurumlarının açık iken yabancı öğrencinin fazla sayıda olması ve salgının çoğunlukla yabancılar tarafından getirildiğini için üniversitelerin kapatıldığı, göç ve virüsün yayılmasının birbiriyle bağlantılı olduğuna dair açıklamalarda bulunduğu radyo röportajıdır. Üç metinde de röportajın tamamına yer verilmektedir. Bu kapsamda röportajda; Viktor Orbán'ın “ Macaristan'da iki savaş hattı var bunlardan birisi göç diğeri ise koronavirüstür. Hareket hastalığı yayar ve göç hareketin kendisidir ve iki şey arasında mantıksal bir korelasyon vardır.” şeklindeki yabancı karşıtlığı bağlamında ön plana çıkan ifadelerini değerlendirmek gerekirse; bu söylemle birlikte koronavirüsün ortaya çıkma ve yayılma kaynağı olarak göç ve yabancı uyruklu bireyler görülmektedir. Bu bağlamda ilk ve orta kademe eğitim kurumları açık kalmaya devam ederken, yabancıların ağırlıkta olduğu üniversiteler ise kapatılma yoluna gidilmiştir. Bu gerekçeyle diğer eğitim kurumlarına nazaran neden üniversitelerin kapatılmasının tercih edildiğinin de ardalanı oluşturulmaktadır. Ayrıca Orbán tarafından aylarca sürecek olan koronavirüs pandemisinin bir veya iki hafta içinde atlatılacağı yansımada bulunulmaması gerektiği ve bu nedenle hayatın eskisi gibi olmayacağı, salgını önlemek için gerekli önlemlerin alınması gerektiği belirtilerek olağanüstü hâl kapsamında yetkilerin yürütmeye toplanmasına yönelik bir vurgu yaparak otoriterleşme eğilimi göstermektedir. Metinlerde haber kaynağı ise Kossuth Radio'su olarak belirtilmiştir.

Tablo 7: İç İşleri Bakanlığı Ulusal Göç Genel Müdürlüğü Tarafından 13 Mart 2020 Tarihinde Yapılan Açıklamaya İlişkin Haber Başlıkları ve Haber Girişleri

Magyar Nemzet	Kisalföld	Magyar Hírlap	Origo
Haber Başlığı 25: İçişleri Bakanlığı: St. Ladislaus hastanesinde problem çıkaran iki İranlı sınır dışı edildi	Haber Başlığı 26: İki İranlı üniversite öğrencisi sınır dışı edildi	Haber Başlığı 27: Karantinada olan İranlı üniversite öğrencileri sınır dışı edildi	Haber Başlığı 28: İki İranlı üniversite öğrencisi ihraç edildi
Haber Girişi 25: İçişleri Bakanlığı Ulusal Göç Genel Müdürlüğü tarafından Macaristan'da öğrenci statüsüne sahip iki İran vatandaşının Macaristan devlet sınırlarından sınır dışı edildiğini açıkladı.	Haber Girişi 26: Tedbirin uygulanması koşulların oluşturulmasına kadar askıya alınmış ve ilgililer için zorunlu bir ikamet yeri belirlenmiştir.	Haber Girişi 27: Ulusal Göç Genel Müdürlüğü tarafından iki İran uyruklu öğrenci Macaristan ve Avrupa Birliği topraklarından sınır dışı edildi.	Haber Girişi 28: İçişleri Bakanlığı, koronavirüs nedeniyle emredilen hastane karantinasından ayrılan iki İranlı üniversite öğrencisinin Macaristan ve Avrupa Birliği'nden sınır dışı edildiğini açıkladı.
Haber Linki 25 : Belügyminisztérium: Kiutasították a Szent László kórházban randalírozó két iránit (magyarnemzet.hu)	Haber linki 26: KISALFOLD - Kiutasították a két iráni egyetemistát	Haber linki 27: Kiutasították a karanténban balhézó iráni egyetemistákat (magyarhirlap.hu)	Haber linki 28: Kiutasították két iráni egyetemistát (origo.hu)

Tablo7 'de yer alan haber başlıkları değerlendirildiğinde; haber kaynağında belirtilen halk sağlığı otoritesinin hükümlerine uymadıkları için yabancıların sınır dışı edilmesine yönelik makro önermesinin, 25 numaralı başlığa yansıtıldığı görülmektedir. Diğer başlıklarda ise sınır dışı edilmesinin gerekçesi belirtilmemiştir. Bunun yanı sıra 25 numaralı başlıkta sınır dışı eden ve açıklamada bulunun yetkili kuruma yer verildiği görülürken, sınır dışı edilen kişilerin sayısı ve uyruğu dışında herhangi bir

bilgi belirtilmeyerek enformasyon eksiltimi yoluna gidilmiştir. 26, 27 ve 28 numaralı haber metninde ise sınır dışı edilen kişilerin sadece sayısı, uyuşu ve statüsü belirtilmiştir. Haber girişleri bağlamında değerlendirildiğinde ise; 26 numaralı haber girişinde olayın yansıtılmasına yönelik ifadeler oldukça genel niteliktedir. Olay örgüsü dâhilinde kim, niçin, nerede gibi soruların yanıtını açık bir şekilde yansıtacak ifadelere yer verilmemiştir. Örneğin; olayın taraflarına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiş, ‘ilgililer’ şeklinde genel nitelikli bir kavram kullanımı tercih edilmiştir. 25, 27 ve 28 numaralı haber girişinde ise sınır dışı eden ve edilen taraf belirtilmiştir. Ayrıca 27 ve 28 numaralı haber girişinde Macaristan ve AB toprakları şeklinde bir yer unsuru kullanılarak Macaristan’ın Avrupa Birliği üyesi olduğu vurgusu yapılmıştır. Ancak dört haber girişinde de zaman unsuru belirtilmemiştir. Tablo 7’de yer alan haber metinleri kapsamındaki ana olay örgüsü ilk vakaların görüldüğü İran uyruklu öğrencilerin pandemiye ilişkin kurallara uymamaları sebebiyle Ulusal Göç Genel Müdürlüğü tarafından sınır dışı edilmesine, bu kapsamda yasal süreci başlatması ve üç yıl boyunca Macaristan sınırlarına giremeyeceğine ilişkindir. Bu doğrultuda haber metinlerinde yer alan olayların sunumuna bakıldığında dört haber metninde de ‘... İran uyruklu iki öğrencinin Ulusal Hematoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Enstitüsü’nün Szent László Bölgesi’ndeki Güney Pest Merkez Hastanesi’nde kendileri için karantinaya ayrılan odayı izinsiz ve koruyucu kıyafetsiz olarak terk ettiler, sağlık görevlilerinin tekrarlanan taleplerine rağmen oraya geri dönmediler, agresif bir şekilde, talimatlarına uymadılar. ‘’ şeklindeki ifadeler yer verilmesi kapsamında ardalın bilgisinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra çalışma kapsamında incelenen olaylarda ilk defa tablo 7’ye ilişkin haber metinlerinde yer alan açıklamalarda iki öğrencinin yaş unsuruna (23) değinildiği görülmektedir. Gazetelere konu olan haber metinlerinin kaynağı ise Macar Haber Ajansı (Magyar Távirati Iroda \ MTI)’dır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Pandemi sürecinde ülkeler, virüsün yayılmasını önlemeye yönelik ulusal siyasi, ekonomik ve toplumsal çıkarlar çerçevesinde müdahale planları geliştirmişlerdir. Sağ popülist bir partinin yürütmede bulunduğu Macaristan’da, bu müdahale planları göç politikalarının sertleşmesine neden olmuştur. Göç kapsamında ülkeye gelen yabancıların, koronavirüsünün ve mutasyonlu versiyonlarının potansiyel taşıyıcıları oldukları ve sağlık tehdidi oluşturdukları konusundaki yabancı düşmanı söylemler, zamanla Orbán hükümeti tarafından merkezi bir tema haline dönüştürülmüştür.

Popülist sağın toplumun yönlendirilmesinde kullandığı dost-düşman ayrımı, sağ popülist siyasilerin halkın karşısına yabancıları düşman kimliğinde konumlandırmasında temel araçlardan biri olarak kullanılmaktadır. Homojen ve birinci sınıf vatandaşlardan oluşan bir toplum öngören ve Macaristan’ın sağ popülist bir lideri olan Orbán, toplum mekanizmasındaki bu homojenliği bozabilecek yabancı kimliklere karşıdır. Dolayısıyla Orbán, pandemi süreci var olan yabancı karşıtı söylemlerin kamusal alanda ve politik sahnede daha da artmasına neden olmuştur. Bu nedenle, Macaristan örneğinde, pandemi süreci, toplumsal, siyasal ve ekonomik problemlerin kaynağı olarak görülen yabancılar sorunun çözümünde araçsallaşmıştır. Ancak bu araçsallaştırma durumu sadece yabancı karşıtı söylemlerle sınırlı kalmayıp, popülist liderlerin hayata geçirmek istedikleri ideallerini de kapsamaktadır. Bu bağlamda pandemi sürecinin asıl sorumlusu olarak görülen yabancı uyruklu kesimlerin ülkelere girişinin önlenmesi için Orbán hükümeti tarafından sıkı sınır yönetimi politikalarının uygulandığını söylemek mümkündür. Örneğin; İran’dan gelen sığınmacıların ülkeye girişini engellemek için Sırbistan sınırı boyunca geçiş bölgeleri kapatılmıştır. Orbán hükümeti yetkilileri daha önce var olan, ancak, pandemi sürecinde sertleştirilen bu tür sınır uygulamalarını meşrulaştırmak için vermiş oldukları demeçlerde yabancıları hedef göstermektedir. Yabancılar hastalığın yayılmasının baş aktörü olarak gösterilmekte ve sınır önlemleri meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Yabancı karşıtlığı ve yasa dışı göçe ilişkin meşrulaştırma adımları ve yetkililerin söylemleri sağ popülist ideolojinin yeniden üretilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, yöntem olarak söylemin; ideolojinin üretilmesi ve yaygınlaştırılması kapsamındaki önemini vurgulayan Van Dijk eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. 4- 13 Mart 2020 tarihleri aralığında Origo, Magyar Hırlap, Magyar Nemzet Kısalföld yayın kaynaklarında yasa dışı göç ve yabancı karşıtlığını esas alan yedi olay örgüsü kapsamındaki haber metinleri makro yapı analizi açısından incelenmiştir. İncelenen haber metinlerinde kullanılan başlıklar tematik açıdan değerlendirildiğinde 28 haber metninde FIDESZ İletişim Direktörü István Hollik'in 2, FIDESZ parti yetkilileri János Halász'ın 2 ve Csaba Dömötör'ün 1, Macaristan Başbakan Viktor Orbán 'ın ise 8 defa başlık öznesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Haber başlıklarına bakıldığında genelde yer, zaman ve özne (İran uyruklu öğrenciler) ile ilgili detaylı bilgiye yer verilmeyerek okuyucunun dikkatini çekebilme adına enformasyon eksiltiliminin sıkça kullanıldığı belirlenmiştir. Haber metinlerini konularına göre koronavirüs salgınının yayılma kaynağının yabancı uyruklu bireyler olduğuna dair haberler, yabancıların koronavirüs salgınının yayılmasında Macar halkının güvenliğine yönelik tehdit oluşturduğuna dair haberler, yabancıların koronavirüs salgınının yayılmasında kurallara uymayıp sorumluluk sahibi olmadığına dair algı yaratılmasına dair haberler ve Macar halkının güvenliği dâhilinde salgının yayılmasının önlenmesi adına sınır kapısının kapatılması gerekliliğine dair haberler şeklinde kategorilendirmek mümkündür. Analiz edilen haber metinlerinin çoğunda göç edenlerin geldiği coğrafi alanların salgın ve terör açısından "tehlikeli " alanlar olduğu yönünde vurgu yapılarak bir genelleştirme yoluna da gidilmekte, göçmenler güvenlik ve salgın açısından tehdit faktörü olmalarıyla, Macar halkının güvenliğini tehdit etmesi yönündeki eylemleriyle örtük bir şekilde aktörleştirilmektedir. Bu bağlamda haber metinlerinde genel olarak yabancılara ve yasa dışı göçe yönelik ifadelerde negatif yönelim bakış açısının vurgulandığı görülmektedir. János Halász'ın, "Türkiye'den gelen göçmen akını Macaristan için de tehlikeli ", István Hollik'in "Macar halkının güvenliğini riske atamayız " ya da Viktor Orbán'ın "İki cepheli bir savaştayız " şeklindeki yetkililerin açıklamaları ya da " Karantinaya alınan İranlı Öğrenciler iş birliği yapmayı reddediyor." "Karantinadaki İranlılar sandalyeleri koğuştan atıyor " şeklindeki ifadelerde de bu olumsuz bakış açısının izlerini görmek mümkündür. Bunun yanı sıra haber metinlerinin çoğunda yoğun göç dalgası sebebiyle Avrupa'nın sınırlarında yoğunluğun görüldüğü ve hem salgın hem de terör açısından sınırların kapatılmasının Macar halkının güvenliği açısından gerekli olduğu vurgusuna rastlanılmaktadır. Ayrıca meclis toplantısındaki açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda da terör ve salgının yoğun bir şekilde yaşandığı Irak, Suriye, İran gibi bölgelerden gelen ve Macar halkının güvenliğini tehdit eden yabancıların, sınır güvenliğini sağlamak adına oluşturulan çitin ve transit bölgelerinin geçici olarak kapatılmasını eleştiren sosyalistlerin, göçmenlere yardım eden Soros Örgütü'nün dost-düşman ayırımından hareketle "düşman " olarak konumlandırıldığı görülmektedir.

Çalışma, Macaristan özelinde, sağ popülizmin pandemi üzerinden konjonktürel ortamı nasıl yabancı karşıtlığı söylemini güçlendirmek için kullandığını göstermesi açısından oldukça açıklayıcıdır. Çalışmanın bu yönüyle sağ popülizmin söylem üretimini araştıran çalışmalara örnek teşkil etmesi beklenmektedir.

Etik Beyan

"Pandemi Sürecinde Yabancı Karşıtlığına Yönelik Söylemlerin Değerlendirilmesi: Macaristan Örneği" başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Bincan, S. & Polat, F. (2023). Pandemi Sürecinde Yabancı Karşıtlığına Yönelik Söylemlerin Değerlendirilmesi: Macaristan Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 667-690.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- A karanténban lévő irániak székeket dobáltak ki a kórteremből (magyarnemzet.hu) (25.05.2022).
- A migránsok koronavírussal fertőzhetnek (magyarhirlap.hu) (21.05.2022).
- A migránsok koronavírussal fertőzhetnek (origo.hu) (09.06.2022).
- A miniszterelnök ismertette uniós kollégáival a magyarországi helyzetet (magyarhirlap.hu) (27.05.2022).
- Acar, F. D. (2019). *Popülizm ve Liberal Demokrasiye Etkileri: Macaristan ve İtalya Örneği. (Yüksek Lisans Tezi)*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alaşam, M.B. (2021). *Siyasal Kuramda İnsan Hakları ve Yurttaşlık: Mültecilik Olgusu. (Doktora Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balkaninsight, (2020). *Pandemic-Hit Hungary Harps on About 'Migrant Crisis'|Balkan Insight /07.01.2022).*
- Batı Akdeniz İhracatçılar Birliği, (2020), BAİB- Batı Akdeniz İhracatçılar Birliği- Dünya'da Sınır Kapılarının Durumu (baib.gov.tr) (07.01.2022).
- Batory, A. (2022). *More Power, Less Support: The Fidesz Government and the Coronavirus Pandemic in Hungary*, More Power, Less Support: The Fidesz Government and the Coronavirus Pandemic in Hungary | Government and Opposition | Cambridge Core (15.05.2022).
- BBC News Türkçe, (2018). Macaristan'da 'mülteci karşıtı önlemler' anayasaya girdi: Yardım edene ceza - BBC News Türkçe (05.01.2022).
- BBC News, (2018). *Hungary passes 'Stop Soros' law banning help for migrants - BBC News* (07.01.2022).
- Belügyminisztérium: Kiutasították a Szent László kórházban randalírozó két iránit (magyarnemzet.hu) (27.05.2022).
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilcisi (BMMYK), (1951). *"Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme"*, <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> (17.05.2022).
- Bolshakova, M.G. ve Garas L.N. (2021). *Right-Wing Populism In Hungary: The Pandemic Period, Modern Science*, Right-Wing Populism In Hungary: The Pandemic Period (Elibrary.Ru) (15.05.2022).
- Çelik R. ve Köse. N.N. (2021). "Türkiye Yunanistan Sınırdaki Mülteci Krizinin Söylem Analizi Bağlamında Değerlendirilmesi: Hürriyet ve Kathimerini Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3435-3455.

- Bincan, S. & Polat, F. (2023). Pandemi Sürecinde Yabancı Karşıtlığına Yönelik Söylemlerin Değerlendirilmesi: Macaristan Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 667-690.
- Dijk, V, T, A. (2009). *Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach*, In Ruth Wodak & Michael Meyer (Ed.). *Methods of Critical Discourse Analysis*, London: Sage.
- Dijk, V.T. A (2013). *Ideologi and Discourse, Chapter 10: The Oxford HandBook of Political Ideologies*, 175-196.
- Dorosz, D., Hegedüs, K., Prinz, D., Róna, D. ve Petrovszki L.S. (2020). *COVID-19 in Hungary Challenges and Opportunities for Progressives*, COVID19-in-Hungary.pdf (americanprogress.org) (06.01.2022).
- Fedayi, C. ve Yıldırım, O. (2019). "Popülizm: İdeolojisizliğin İdeolojisi ya da İktidar İdeolojisi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1857-1874.
- Gevrek, M. (2020). *Avrupa'da Artan Popülizm: Macaristan ve Polonya Örnekleri*, (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Halász János: Magyarországra is veszélyes a Törökország felől megindult migránsáradat (origo.hu) (09.06.2022).
- Halász János: Magyarországra is veszélyes a Törökország felől megindult migránsáradat (magyarnemzet.hu) (22.05.2022).
- <https://www.magyarhirlap.hu/belfold/20200309-domotor-csaba-a-koronavirusellenivedekezes-ugye-nem-partpolitikai-ugy> (24.05.2022).
- Hungarian Spectrum, (2020). *Translation of draft law "On Protecting Against the Coronavirus"* Hungarian Spectrum (06.01.2022).
- İktisadi Kalkınma Vakfı, (2020). *Macaristan'da Koronavirüs ile Mücadele Kapsamında Kabul Edilen Acil Durum Yasası Tepki Çekti | 2020 | İKV- İktisadi Kalkınma Vakfı* (ikv.org.tr) (05.01.2022).
- Kalkan S. (2020). *Dünyada Yükselen Sağ Popülizm: Macaristan'daki Popülizmin Dinamikleri*, (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, A. (2019). "Avrupa'da Popülist Sağın Yükselişi: Popülizm Nedir?", *Euro Politika Dergisi*, 5-33.
- Két koronavírussal beteg van Magyarországon (magyarhirlap.hu) (24.05.2022).
- Két koronavírussal beteg van Magyarországon- videó (origo.hu) (09.06.2022).
- Kırlı, D. (2021). *Sağ Popülizmin Avrupa Birliği İçerisindeki Yükselişinin Kültür Odaklı İncelenmesi: İtalyan Lig Partisi ve Beş Yıldız Hareketi Örnekleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KISALFOLD - A járványügyi szabályok megsértése bűncselekménynek minősül (26.05.2022).
- KISALFOLD - Az illegális migrációval nemcsak a biztonsági, de a járványveszély is fokozódhat (24.05.2022).
- KISALFOLD - Hollik István: koronavírus fertőzött területekről érkeznek a legtöbb bevándorló (21.05.2022).
- KISALFOLD - Kiutasították a két balhézó iráni egyetemistát (27.05.2022).
- KISALFOLD - Megvan az első két fertőzött, Magyarországot is elérte a járvány (24.05.2022).
- KISALFOLD - Orbán Viktor ismertette uniós kollégáival a magyarországi helyzetet (26.05.2022).

- Bincan, S. & Polat, F. (2023). Pandemi Sürecinde Yabancı Karşıtlığına Yönelik Söylemlerin Değerlendirilmesi: Macaristan Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 667-690.
- KISALFOLD - Orbán Viktor: eddig jól vizsgázott az ország a vírus elleni harcban – HALLGASSA MEG! (28.05.2022).
- Kiutasították a karanténban balhézó iráni egyetemistákat (magyarhirlap.hu) (28.05.2022).
- Kiutasítottak két iráni egyetemistát (origo.hu) (10.06.2022).
- Kovács, K. (2021). *Hungary and the Pandemic: A Pretext for Expanding Power*, VerfBlog, 2021/3/11, <https://verfassungsblog.de/hungary-and-the-pandemic-a-pretext-for-expanding-power/>, DOI: 10.17176/20210311-154209-0 (05.01.2022).
- Magyarországon is megjelent a koronavírus (magyarnemzet .hu) (24.05.2022).
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist, *Government and Opposition* 39(1), 542–563.
- Nem hajlandóak együttműködni a karanténba helyezett iráni diákok (magyarhirlap.hu) (25.05.2022).
- Orbán Viktor a koronavírus-helyzet aktuális állásáról is tájékoztat (origo.hu) (10.06.2022).
- Orbán Viktor: Jól vizsgázott az ország a koronavírussal szembeni harcban (magyarnemzet.hu) (28.05.2022).
- Orbán Viktor: Kapcsolat van a migráció és a (10.06.2022).
- Orbán Viktor: Kapcsolat van a migráció és a koronavírus-járvány között (magyarnemzet.hu) (22.05.2022).
- Orbán Viktor: Kétfrontos háborúban vagyunk (magyarhirlap.hu) (28.05.2022).
- Schmitt, C. (2021). *Siyasal Kavramı. İstanbul: Metis Yayınları*.
- Sırma, E. (2019). *24 Haziran Seçimleri Özelinde Popülizm ve Demokrasi İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Stanley, B. (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*. 13(1), 95–110.
- Székeket dobáltak ki a kórteremből a karanténba helyezett iráni diákok - kövesse az Operatív Törzs tájékoztatóját a koronavírusról (origo.hu) (09.06.2022).
- Türk Dil Kurumu (2022). Popülizm Ne Demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) (05.01.2022).
- Uslu, C. (2021). Bir İdeoloji Olarak Popülizm ‘’, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 217–230.
- Weiland, E.P. (2020). *Populism, PiS, and Poland: Multivariate Analysis of Populist Voting, The Ohio State University*, Research Thesis.
- Zembylas, M. (2021). *Affect and the Rise of Right-Wing Populism*. England: Cambridge University Press.

Genişletilmiş Öz

Pandemi Sürecinde Yabancı Karşıtlığına Yönelik Söylemlerin Değerlendirilmesi: Macaristan Örneği

Çalışma Macaristan'da yabancı ve yasa dışı göç karşıtlığına ilişkin söylemlerin popülist ideoloji üretmekteki etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Macaristan örneğinin seçilmesinin nedeni, Macaristan yönetiminin hem sağ popülist tarzın örneği olması hem de ülkede ilk vakanın yabancı uyruklu bir öğrencide görülmesi durumunu bir strateji olarak yürütmesidir.

Çalışma teorik ve uygulama olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın teorik kısmında, popülizm kavramı ile FIDESZ partisinin yabancı karşıtı politika ve düzenlemeleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, artan göç karşıtlığı, yükselen Avrupa şüpheciliği ve ekonomi politikalarından duyulan hoşnutsuzluk nedeniyle, Sağ popülizmin siyasal alanda yaygınlık kazandığı görülmektedir. Neo-milliyetçilik, ekonomik milliyetçilik ve sosyal muhafazakârlığı merkeze alan, devletlerde yalnızca yerli grup üyelerinin yaşaması gerektiğini savunan sağ popülizm; yabancı düşmanlığı ve ötekileştirici söylemler üretmektedir.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki otoriter popülist tarzın örneği olan Macaristan'da FIDESZ partisi 2014, 2018 ve son olarak da 2022 seçimlerinde iktidar partisi konumunu sürdürmeyi başarmıştır. Bu süreçte parti başkanı olan başbakan Orbán; elit, Yahudi, Roman, göçmen, mülteci, İslam karşıtı, milliyetçi, neo-liberal ve yeni sağ siyasetin ağırlıkta olduğu bir popülizm anlayışı üzerinden politika yürütmektedir. Viktor Orbán'ın medya, bürokrasi ve yargı üzerinde baskı kuran düzenlemeleri hayata geçirmesi yönündeki adımları, 2015 yılında düzensiz göçmenlerin ülkeye girişini önlemek amacıyla Macaristan-Hırvatistan, Macaristan-Sırbistan sınırlarına dikenli tellerle çit çekmesi, Haziran 2018'de sol ve liberal muhalefet partilerinin hayır yönündeki oylarına rağmen göçmen ve mülteci haklarının sınırlandırılmasını içeren anayasa değişikliğine ilişkin maddelerin meclisten geçmesi gibi sert önlemleri bu popülizmin örnekleridir. 17 Mart 2020 tarihinde, Macaristan, yalnızca ülke vatandaşları ve yakınlarının ülkeye girişinin serbest olması dışında tüm sınırlarını yabancı ülkelerin yurttaşlarına kapatarak izole bir politika uygulamaya başlamıştır. Macaristan'da Mart ve Haziran 2020 zaman dilimini kapsayan birinci dalga döneminde, koronavirüsün önlenmesine yönelik politikaların "ulusal olağanüstü hâl" başlığı altında sert önlemleri içerdiği görülmektedir. 30 Mart 2020 tarihinde Koronavirüsten Korunma Yasası çıkarılmıştır. Bu düzenlemeyle birlikte Orbán Hükümeti, koronavirüsle mücadeleyi bahane ederek ve pandemi odaklı olarak kamuoyunun dikkatini dağıtarak gücünü daha da yoğunlaştırmış ve süresiz (pandemi süreci bitinceye kadar) olarak yetkileri yürütmeye toplamıştır.

Çalışmanın uygulama bölümünde ise, araştırmaya konu olan haber sitesi ve gazetelerdeki haber başlıkları, Van Dijk eleştirel söylem analizi bağlamında makro yapı üzerinden incelenmiştir. Çalışma ilk vakanın görüldüğü 4 Mart 2020 tarihi ile ilk vakaların görüldüğü yabancı uyruklu bireylerin sınır dışı edilme kararının alındığı 13 Mart 2020 tarihi arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışmada, Macaristan'da yüksek okuyucu oranına sahip olan Origo haber sitesi, iktidara yakınlığıyla bilinen Magyar Hırlap ve Magyar Nemzet isimli ulusal gazeteler ile en yüksek tiraja sahip bölgesel gazete olan Kısalföld'de "koronavirüs ve yasa dışı göç\ yabancı karşıtlığı kapsamındaki" söylemleri incelemeye alınmıştır.

Haber metinlerini konularına göre koronavirüs salgınının yayılma kaynağının yabancı uyruklu bireyler olduğuna dair haberler, yabancıların koronavirüs salgının yayılmasında Macar halkının güvenliğine yönelik tehdit oluşturduğuna dair haberler, yabancıların koronavirüs salgının yayılmasında kurallara uymayıp sorumluluk sahibi olmadığına dair algı yaratılmasına dair haberler ve Macar halkının güvenliği dâhilinde salgının yayılmasının önlenmesi adına sınır kapısının kapatılması gerekliliğine dair haberler şeklinde kategorilendirmek mümkündür. Bunun yanı sıra haber metinlerinin çoğunda yoğun göç dalgası sebebiyle Avrupa'nın sınırlarında yoğunluğun görüldüğü ve hem salgın hem de terör açısından sınırların kapatılmasının Macar halkının güvenliği açısından gerekli olduğu vurgusuna rastlanılmaktadır. İncelenen haber başlıklarında enformasyon eksiltimine yer verildiği, haber metinlerinde göç edenlerin geldiği coğrafi alanların salgın ve terör açısından "tehlikeli" alanlar olduğu yönünde vurgu yapılarak bir genelleştirme yoluna gidildiği tespit edilmiştir. Ayrıca dost- düşman ayrımı çerçevesinde Macar halkının karşısına yabancılar düşman kimliğinde konumlandırılarak uygulanan politikaların meşruluğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışma, Macaristan özelinde, sağ popülizmin pandemi üzerinden konjonktürel ortamı nasıl yabancı karşıtlığı söylemini güçlendirmek için kullandığını göstermesi açısından oldukça açıklayıcıdır. Çalışmanın bu yönüyle sağ popülizmin söylem üretimini araştıran çalışmalara örnek teşkil etmesi beklenmektedir.

Extended Abstract

The Evaluation Of Discourses Regarding Anti-Foreigners During The Pandemic Process: The Case Of Hungary

The study aims to evaluate the impact of discourses against foreign and illegal immigration in producing populist ideology in Hungary. The reason for choosing the case of Hungary in the study is that the Hungarian administration is, both an example of the right-wing populist style and that the first case in the country is seen in a foreign student as a strategy.

This study consists of two parts: theoretical and practical. In the theoretical part of the study, a general evaluation was made about the concept of populism, and the xenophobic policies & regulations of the FIDESZ party. Especially in Europe and the United States; as a result of increasing anti-immigration, rising European skepticism and dissatisfaction with economic policies; it is seen that Right populism has become widespread in the political arena. Right-wing populism, which focuses on neo-nationalism, economic nationalism and social conservatism, and argues that only indigenous group members should live in states; produces xenophobic and marginalizing discourses.

FIDESZ party in Hungary, an example of authoritarian populist style in Central and Eastern European countries; It managed to maintain its position as the ruling party in the 2014, 2018 and finally 2022 elections. Prime Minister Orbán, who was the party chairman in this process; conducts politics through an understanding of populism dominated by elite, Jewish, Romani, immigrant, refugee, islamophobic, nationalist, neo-liberal and new right politics. Viktor Orbán's steps to implement regulations that put pressure on the media, bureaucracy and the judiciary, his erection of barbed wire fences on the Hungary-Croatia, Hungary-Serbia borders in 2015 to prevent the entry of irregular immigrants into the country; despite its votes, drastic measures such as the passage of articles on the constitutional amendment, which includes the limitation of immigrant and refugee rights, are examples of this populism. On March 17, 2020, Hungary started an isolated policy by closing all borders to citizens of foreign countries, except that only the nationals of the country and their relatives are free to enter the country. In the first wave period, which covers the time period of March and June 2020 in Hungary, it is seen that the policies for the prevention of coronavirus include harsh measures under the title of "national emergency". On March 30, 2020, the Coronavirus Protection Law was enacted. With this arrangement, the Orbán Government intensified its power by using the fight against coronavirus as an excuse and by distracting the public with the pandemic, and concentrated its powers in execution indefinitely (until the pandemic process ends).

In the application part of the study; the news website and the headlines in the newspapers - which are the subject of the research - were examined, through the macro structure in the context of Van Dijk critical discourse analysis. The study covers the time period between March 4, 2020 (the date of the first case) and March 13, 2020 (the date of the deportation decision of the foreign nationals when the first cases were seen). In the study; Origo news site (which has a high readership rate), national newspapers Magyar Hírlap and Magyar Nemzet (which are known for their closeness to the government), and the discourses "within the scope of coronavirus and illegal immigration/anti-xenophobia" in Kisalföld (the regional newspaper with the highest circulation) were examined.

It is possible to categorize the news as follows: news that the source of the spread of the coronavirus epidemic is foreign nationals, news that foreigners pose a threat to the security of the Hungarian people in the spread of the coronavirus epidemic, news that foreigners do not follow the rules and do not take responsibility in the spread of the coronavirus epidemic, and the Hungarian people News about the necessity of closing the border gate in order to prevent the spread of the epidemic within the security of the country. In addition, in most of the news texts, it is emphasized that the density is seen at the borders of Europe due to the intense migration wave; and that the closure of the borders is necessary for the security of the Hungarian people, in terms of both epidemic and terrorism. In the analyzed news headlines; a generalization has been made by emphasizing that the geographical areas where the immigrants come from, are "dangerous" areas in terms of epidemic and terrorism. Furthermore, within the framework of the friend-enemy distinction; the legitimacy of the policies implemented was tried to be emphasized by positioning the foreigners as the enemy, against the Hungarian people.

The study is quite explanatory in terms of showing how right-wing populism uses the cyclical environment through the pandemic, to strengthen the discourse of xenophobia, in the case of Hungary. With this aspect of the study, it is expected to set an example for studies investigating the discourse production of right-wing populism.

Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratının Uluslararası Pazarlar Açısından Önemi: Konya'da Tarım Makinaları İmalatı ve İhracatı Yapan İşletmeler Üzerine Araştırma*

Bayram Gündüz**
Selda Başaran Alagöz***

Öz

Firmalar küresel koşullarda uzun yıllar faaliyet gösterebilmeleri için uluslararası pazarlara açılmaları gerekmektedir. Rekabet ortamında rakiplerine karşı taktiksel ve stratejik üstünlük sağlamak ve rekabet edebilmek için pazar bilgisi, rekabet ve teknoloji istihbaratını etkin şekilde kullanmaları firmalar için büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı firmaların rekabet istihbaratı, teknoloji istihbaratı ve ihracat pazar bilgisi kullanım düzeylerini belirlemek, istihbarat kullanım düzeyinin hangi faktörlere bağlı olarak farklılaştığını ve bunların kullanımının firmalar için önemini ortaya koymaktır. Araştırmanın amacına uygun olarak çalışmanın veri seti toplanmasında nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Konya'da tarım makineleri imalatı ve ihracatı yapan firmalar oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak amaçlı örneklem yönteminde başvurulmuştur. Verilerin analiz edilmesinin ardından elde edilen bulgular; işletmelerin faaliyette bulunduğu sektöre göre ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı arasında farklılık bulunmadığını ortaya koymuştur. İşletmelerin faaliyette bulunduğu süre ile ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı arasında farklılık da bulunmamıştır. Diğer bir sonuç ise; işletmelerin istihbarat tecrübesi ile rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı düzeyleri arasında bir farklılık bulunmamıştır. İşletmelerin istihbarat tecrübesi ile ihracat pazar bilgisi arasında bir farklılık bulunmaktadır. Bunun yanında rekabet istihbaratının artmasının teknoloji istihbaratını geliştirdiğini, işletmelerin ihracat pazar bilgisinin artması ile teknoloji istihbaratı donanımına sahip olmak istediği, ihracat pazar bilgisi arttıkça teknoloji istihbaratının daha çok kullanıldığı ve işletmelerin performansının arttığı sonuçlarına da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rekabet İstihbaratı, Uluslararası Pazarlama, İhracat, Hedef Pazar.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Importance of Market Information, Competition Intelligence and Technology Intelligence for International Markets: A Research on Businesses Manufacturing and Exporting Agricultural Machinery in Konya

Abstract

Companies need to open up to international markets to operate in global conditions for many years. It is of great importance for companies to use market information, competition, and technology intelligence effectively in order to gain tactical and strategic superiority and compete against their competitors in a competitive environment.

The aim of this study is to determine the competitive intelligence, technology intelligence and export market information usage levels of companies and to reveal the factors that differentiate the level of intelligence use and to reveal the importance of their use for companies. In accordance with the purpose of the research, the survey technique, one of the quantitative research methods, was used to collect the data set of the study. The population of the research consists of companies that manufacture and export agricultural machinery in Konya. Purposive sampling method was used as the sampling method. Findings obtained after the analysis of the data; it has been revealed that there is no difference between export market information, competitive intelligence, and technology intelligence according to the sector in which the businesses operate. There was no difference between the period of operation of the businesses and export market information, competition intelligence and technology intelligence. Another result is; there is no difference between the intelligence experience of the businesses and the levels of competitive intelligence and technology intelligence. There is a difference between the intelligence experience of the businesses and the export market knowledge. In addition, it has been concluded that the increase in competitive intelligence improves technology intelligence, with the increase in export market information businesses want to have technology intelligence equipment. Also, it has been concluded that as the export market knowledge increases, the more technology intelligence is used, and the performance of companies increases.

Keywords: Competitive Intelligence, International Marketing, Exporting, Target Market

Article Type: Research Article

*Bu çalışma Prof. Dr. Selda Başaran ALAGÖZ danışmanlığında Bayram GÜNDÜZ tarafından hazırlanan Yüksek Lisans çalışmasından üretilmiştir.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Pazarlama ve Lojistik Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi, bgunduz4294@gmail.com, Orcid ID:0000-0002-7064-7497

*** Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Ulaştırma ve Lojistik Bölümü, seldalagoz@hotmail.com, Orcid ID:0000-0002-4615-5337

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmeler giderek daha dinamik bir ortamda rekabet etmektedir. Küreselleşmeyle işletmeler uluslararası pazarlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Rekabet avantajı bilgiye sahip olmanın yanında toplanan bilgiyi nasıl kullandığına bağlıdır. Rekabet İstihbaratı terimi, firmanın performansını iyileştirmeye yardımcı olabilecek, firma dışındaki kaynaklardan elde edilen bilgilerin topluluğudur ve doğrudan ya da dolaylı olarak rakiplerin çeşitli alanlardaki faaliyetlerini takip eder. Sürecin başarılı gerçekleşmesi, fırsat ve tehditlerin doğru tespit edilmesi için, işletmeler stratejik ve taktiksel kararları doğru biçimde kullanmalıdır. Rekabet eden firmanın, açıkça belirlenmiş olsun ya da olmasın rekabet edebilmek için stratejisi vardır. Stratejiyi formüle etmesi işletmenin çevresiyle ilişkilendirilir. Dış çevresi, üreticiler, tüketiciler, tedarikçiler, rakipler, finansal kaynaklar gibi etmenler rekabet istihbaratı için bilgi toplamada önem arz eden olgulardır. Sürdürülebilir karlılığı sağlamak için firmalar pazarı takip etmeli, rekabet ortamını iyi tanımalı ve etkili stratejiler geliştirilmelidir.

İstihbarat bilgisi firmalara pek çok fayda sağlamaktadır. Firmalar rekabet istihbaratı sayesinde pazar payını arttırmakta, yeni ürünlerini kolaylıkla tanıtmakta, rakiplerini tanımakta, zamanını iyi yönetebilmekte ve hedef müşterilerini tespit edip bilgi toplayabilmektedir. Rekabet istihbaratını kullanmayan firmalar, istihbaratla bilgi elde eden firmalara göre rekabet ortamında geri planda kalmakta, müşterilerle iletişim sağlamakta zorluk çekmektedir. Bu da uluslararası pazarlarda firmaların büyümelerini engellemektedir.

Rekabet istihbaratı gelecekle ilgilidir. İstihbaratı etkili yapmak ve kullanmak firmanın rekabet avantajı sağlamasına yardımcı olur. Etki alanı oldukça geniş olan rekabet istihbaratı kendi içinde alt dallara ayrılmıştır. Bunlar pazar istihbaratı, stratejik istihbarat, teknolojik istihbarat ve rakip istihbaratıdır. Bu alt dallar bütün olarak rekabet istihbaratını kapsamaktadır. Bu çalışma ile firmaların stratejik eğilimleri ve istihbaratı toplama çabaları arasındaki ilişkinin anlaşılmasına yardımcı olmak amaçlanmaktadır.

Literatür incelendiğinde, rekabet istihbaratı üzerinde çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu çalışmalarda genellikle rekabet istihbaratının öneminden ve rekabet istihbaratının hedef pazar seçimindeki rolünden bahsedilmiştir. Ancak belli bir bölgedeki firmalar için anket çalışmasına yönelik çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmada rekabet istihbaratı, pazar bilgisi ve teknoloji istihbaratından ve uluslararası pazarlardaki öneminden bahsedilmektedir. Bu kapsamda Konya ilinde bulunan tarım makinaları imalatı ve ihracatı yapan firmalar özelinde gerçekleştirilen alan araştırmasının sonuçlarından bahsedilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Pazar Bilgisi

Pazar bilgisi organize edilmiş ya da yapılandırılmış, anlamlı veriler yığını şekilde tanımlanmaktadır. Fakat işletmeler için asıl önemli olan, bilginin işletme performansı ve rekabet avantajını sağlayacak biçimde kullanımı ve üretme sürecinin yapılandırılmasıdır. Bilgiyi elde etme, üretme, yorumlama, paylaşma, işletme stratejileri ile bilgiyi bütünleştirme süreci, pazar bilgisi olarak ifade edilmektedir. İşletmeler için strateji ve bilgiyi bütünleştirme sürecinin tamamının davranış olarak benimsenmesi “Pazar Bilgisi Yeteneği” (PBY) olarak adlandırılmıştır. Bilginin pazarlama açısından rekabet avantajı sağlayabilmesi için pazarlama faaliyetlerine ve amaçlarına uygun biçimde toplanması, birleştirilmesi ve analiz edilmesiyle kullanıma sunulması gerekmektedir (Uzkurt vd, 2006: 12).

Tüketici tercihlerindeki sürekli değişimlerle birlikte ekonomik ve iş koşullarındaki hızlı değişiklikler, artan pazar belirsizliğine yol açarak bilginin kritik bir kaynak haline gelmesine neden olmuştur. Teknolojik gelişmeler, yöneticilere sunulan bilginin niteliksel yapısını olduğu kadar büyüklüğünü de önemli ölçüde etkilediği için işletmeler de daha fazla bilgi elde etmek için yoğun çaba harcamaktadırlar. Bu da pazar bilgisinin önemini göstermektedir (Raju ve Roy, 2016: 1075).

Pazar bilgisinin dört temel organizasyonel aşaması vardır (Moorman, 1995: 320). Bunlar;

Bilgi edinme süreçleri: Bu süreçler, kurumsal paydaşlardan birincil veya ikincil bilgilerin toplanmasına atıfta bulunur. Bilgi edinme, örneğin resmi pazar araştırması anketleri, rekabetçi istihbarat faaliyetleri veya müşteri memnuniyeti çalışmaları yoluyla gerçekleştirilebilir. Müşterilerle etkileşime giren satış görevlilerinden gayri resmi bilgi toplama yoluyla veya endüstri birliği toplantılarında bilgi paylaşan rakiplerden bilgi edinmek mümkündür. Bilgi edinme, yönü ve yoğunluğu olan dikkat veya farkındalık olarak tanımlanmıştır.

Bilgi aktarım süreçleri: Bu süreçler, bilginin bir kuruluş içindeki ilgili kullanıcılar arasında yayılma derecesini ifade eder. Bilgi aktarımı resmi veya gayri resmi olarak gerçekleştirilebilir. Resmi iletişim, politikalar, eğitim oturumları, araştırma sunumları, şirket muhtıraları, toplantılar ve işlevler arası ekipler dâhil olmak üzere her türlü organize veya yapılandırılmış dağıtımdır. Gayri resmi aktarım, pazar bilgilerini içeren gündelik konuşmalar gibi kişilerarası etkileşimler sırasında veya organizasyon üyeleri birbirlerini pazar konularında eğitirken gerçekleşir. İletim yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya veya yatay olabilir.

Kavramsal kullanım süreçleri: Bu süreçler, strateji ile ilgili eylemlerde bilginin dolaylı kullanımını ifade eder. Kavramsal kullanım süreçlerinin hayata geçirilmesi genellikle davranışları içermektedir. Davranışlardaki odak, organizasyonların bilgiyi işleme biçimini ya da doğası gereği daha bilişsel ve duygusal olan ve dolayısıyla pazarlama stratejileri üzerindeki etkilerinde daha dolaylı olan bilgiyi işleme biçimini etkilemektedir.

Araçsal kullanım süreçleri: Bu süreçler, bir kuruluşun pazarlama stratejisiyle ilgili eylemleri etkilemek için pazar bilgilerini doğrudan ne ölçüde uyguladığını ifade eder. Bu noktada üç alt süreç ön plana çıkmaktadır: (1) bilgi verme, (2) uygulama ve (3) pazarlama kararlarını değerlendirmede bilginin kullanımı.

2.2. Rekabet İstihbaratı

SCIP (Strategic and Competitive Intelligence Professionals / Stratejik ve Rekabet İstihbaratı Profesyonelleri) topluluğu, kabul görmüş rekabet istihbaratı tanımını yapmıştır. Bu tanıma göre; rekabet istihbaratı firmaların kararlarını, planlarını, operasyonlarını işleyebilecek bilgilerin yönetilmesine, toplanmasına, analiz edilmesine yönelik etik ve sistematik programdır. Rekabet istihbaratı işletmelerin rekabet ortamını ve rakiplerini daha iyi anlaması ve pazar rekabetçiliğini artırmak için kullandığı süreçtir. Açık kaynakları ve bilgi veri tabanlarını kullanarak rakiplerin yetenekleri, eksiklikleri ve amaçları ile alakalı verilerin toplanması ve verilerin analiz edilmesi rekabet istihbaratıdır (Algül, 2019: 26). Rekabet istihbaratı organizasyon, sektör ve rakipler için kullanılacak sistematik ve etik biçimde, doğru ilişkilendirilmiş, güncel bilgileri toplama, uygulama ve analiz etme sürecidir (Gümüşten, ET: 18/10/2021).

Rekabet istihbaratı, pazarın gelecekte olacak durumunu ön görmesi, temel güçleri üst düzey yönetimin belirleyebilmesi ile rekabet ortamında üstünlük yaratacak stratejik bir araçtır (Kahaner, 1997: 209-210). Analiz, toplama, dağıtım ve planlamadan oluşan sistematik süreç sayesinde elde edilen

rekabet istihbaratı, dış çevredeki artılar ya da firmanın rekabet durumuna etki eden gelişmeler hakkındaki verilere dayalı uygulanan bir stratejidir (Calof ve Skinner, 1999: 20-23).

Rekabet istihbaratının firmalar için önemli avantajları vardır. Bunlar; piyasadaki değişikliklerin öngörülmesi, yeni ya da potansiyel rakiplerin belirlenmesi, rakiplerin hareketlerinin öngörülmesi, yeni teknolojiler, süreçler ve ürünler hakkında bilgi toplanması, kazanç hedeflerinin kalitesinin ve kapsamının artırılması, firmayı etkileyecek yasal ve politik farklılıklarının hakkında bilgi edinilmesi, yeni iş alanlarının kullanılması, firma yöneticilerinin açık fikirlerle bakmalarının sağlanması, yönetim araçlarının en son ortaya çıkan uygulamalarının kullanılmasına yardımcı olmak, vb. gibi özetlenebilir (Kahaner, 1996: 23-28).

Rekabet istihbaratının işletmeler açısından ilk olarak firma çevresinin dinamik şekilde algılanması ve kontrolünün sağlanması gibi bir faydası bulunmaktadır. Bunun yanında işletmeler için çevreden gelebilecek tehditleri üst düzey yönetime haber vererek, erken ikaz fonksiyonunu yerine getirebilir. Başkalarının tecrübeleri sayesinde öğrenme olanakları artar. Yeni iş alanlarına giriş süreçlerini güvenli biçimde sağlayıp uyumu ve kaliteyi artırmak, teknolojik yenilikler sayesinde işletmelerin gücünü artırmak, işletmeye potansiyelini ve yetkinliklerini objektif olarak değerlendirme olanağı sunmak, işletmeler için büyük derecede rekabet avantajı sağlamak rekabet istihbaratının faydaları arasındadır (Akpınar ve Edin, 2007:4). Rekabet istihbaratını gerçekleştirirken kazandırabileceği birçok faydaları vardır (Valcheva, ET: 19/10/2021). Bunlar:

- Tüketicilerin rakipler ve ürünleri hakkında neler söylediği keşfedilebilir.
- Rakiplerin hangi alanlarda daha iyi olduğunu belirlemek mümkün olur.
- Müşterilere daha iyi hizmet vermek için yeni fikirler edinilebilir.
- Yeni pazarlama kanallarını keşfetmek kolaydır.
- Rakiplerin web sitelerinin neden daha iyi olduğunu anlamak mümkündür.
- Pazardaki yeni fırsatları, boşlukları ve trendleri tespit etmek mümkündür.
- İşletmenin nasıl performans gösterdiğini ve nerelere yoğunlaşmak gerektiğini anlamak mümkün olur.
- Riskleri belirlemek ve yönetmek mümkündür.

Rekabet istihbaratı genel anlamda planlama, toplama ve analiz olarak üç temel süreçten oluşur.

Planlama: Rekabet istihbaratının en önemli ve ilk süreci ihtiyacı belirlemektir. İstihbarat yönetim aracıdır. Temel kaynağı da ihtiyaçtır. Planlama, firmanın ihtiyaçlarını tanımladığı süreçtir. Rekabet istihbaratı sayesinde çözülecek problemler, görevler ve amaçlar belirlenir. Hangi veriye, ne zaman, neden ihtiyaç duyulduğu sorularını cevaplayabilmek için önemlidir. Bu süreçte, istihbarat konularının belirlenmesi son derece önemlidir (Algül, 2019: 59). Özetleyecek olursak rekabet istihbaratının süreci planlama da en önemli nokta ihtiyacın doğru tespit edilmesidir. İşletme rekabet üstünlüğünü sağlamak ve süreci kullanmak için, kendi bünyesinin ihtiyaç duyduğu noktaları tanımlamalıdır. Planlama istihbarat sürecinin başarılı olabilmesi için doğrudan etkilemektedir.

Veri Toplama: Planlamanın yapılmasından sonra ihtiyaca göre verilerin iç veya dış kaynaklardan toplanması ikinci aşamadır. Bilgi kaynaklarını doğru araştırmak, tanımak, toplamak ve düzenlemek gereklidir. Bu süreçte finansal, enformasyonel, organizasyonel, zaman faktörü, yasal kısıtlamalar hakkında doğru bir düşünceye sahip olmalı ve bilgiler toplanmalıdır. Bu sayede uygun,

güvenilir, ulaşılabilir, kullanışlı bilgiler rekabet istihbaratının doğru yapılmasına yönlendirir (McGonagle ve Vella, 2002:35).

Veri Analizi: Rekabet istihbarat sürecinin kritik aşamasıdır. Toplanmış olan bilgileri analiz ederek, istihbaratı tamamlamak için harekete geçirecek bilgilerin dönüştürülmesi bu süreçte olmaktadır. Verilerin analizi, karar verme ve planlama aşamasını iyileştirecek, rekabet avantajı sunacak stratejiler yaratmaya imkân sağlayan modellerin, ilişkilerin belirlenmesini sağlayan önemli bir adımdır (Rezaie Dollatabady, Ghandehari ve Amiri, 2011:5). Analiz, rekabet istihbaratında ilgili olguların tanımlanması, anahtar bulgular, önemli ilişkilerin belirlenmesi, sonuçların elde edilmesi, verilerin sistematik incelemeye tabi tutulduğu adımdır (Herring, 1998: 1-5).

2.3. Teknoloji İstihbaratı

Teknoloji istihbaratı, bir şirketin rekabetçi konumunu etkileyebilecek bilimsel veya teknolojik gelişmeler hakkında işletmeye duyarlı bilgiler olarak tanımlanır. Teknoloji istihbaratını yakalamak, gayri resmi teknoloji keşiflerinden daha fazlasıdır; daha ziyade, dört önemli adımı içeren yapılandırılmış bir süreci içerir (Norling vd, 2000: 23). Bunlar;

1. Rekabetçi istihbarat çalışmalarının planlanması, organize edilmesi ve yönlendirilmesi,
2. İstihbarat bilgilerinin toplanması,
3. Verilerin analiz edilmesi,
4. Eylem için istihbarat sonuçlarının yaygınlaştırılmasıdır.

Teknoloji istihbaratı ve keşif, bir şirketin bir teknoloji hakkında bilgi birikimine sahip olmadığı veya teknolojinin dünyada yeni olarak algılandığı veya mümkün olmadığı ve gerçek ve potansiyel rakiplerin aynı anda düşündüğü durumlarda özellikle önemli bir rol oynar. Bu durum, potansiyel yeni rakipler arayan, yeni teknoloji seçeneklerini, buluşları, bilim ve teknoloji trendlerini belirleyen ve etkinleştirici ve tamamlayıcı teknolojileri veya farklı disiplinlerden teknolojilerin yeni füzyonlarını ortaya çıkaran bir süreci önermektedir (Brenner, 1996: 20). Rekabetçi Teknoloji Zekâsı (CTI), şirketlerde Teknoloji İnovasyonu faaliyetlerine ve teknoloji yönetimine hizmet eden bir tür istihbarat faaliyetidir. Rekabetçi Teknoloji Zekâsı (CTI), işletmeye rekabet avantajı sağlayabilecek teknoloji, teknolojik rekabet ortamı, rakip, rekabet stratejisi ve politikası hakkındaki teknoloji fırsatları, tehditler ve geliştirme ve ürünlerinin istihbaratının toplanması ve analiz edilmesi sürecidir. CTI'nın temel görevi, kurumların teknoloji inovasyon faaliyetlerine hizmet etmektir. Hızlanan teknolojik değişim ve giderek artan şiddetli teknolojik rekabet koşullarında, teknoloji inovasyonu, şirketlerin pazar değişikliklerine uyum sağlamaları ve kendi temel yetkinliklerini oluşturmaları için etkili bir yoldur (Liu ve Ke 2008:2).

Literatür incelendiğinde; Gündüz (2017), rekabet istihbaratının uygulanma düzeyinin, büyük işletmeler ile ihracat yoğunluğunun ve ihracat çeşitliliğinin yüksek olduğu işletmelerde daha yüksek olduğu ve rekabet istihbaratının, uluslararası pazar seçimi ve ihracat performansı arasındaki ilişkiindeki düzenleyici etkisinin, ihracat çeşitliliği ve ihracat karlılığı için anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gündüz (2017) çalışmasının sonuçları ile bu çalışmanın sonuçları benzerlik göstermektedir. Yıldız (2019) firmaların rekabet istihbaratı ile pazar araştırması yaparak yurtdışı pazarlara çıkarken işletme yönetimlerinin ihtiyaç ve isteklerini doğrultusunda ihracat planı oluşturulmasını sağlamakta kolaylık sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Aktepe, (2021) imalatçı ve ihracatçı işletmelerin rekabet istihbaratı kapsamında kritik bilgi kaynakları olan sanayi analizi, pazar araştırması, rakip analizi ve gizli müşteri uygulamaları kapsamında edindikleri tecrübe ve bilgi düzeylerinin rekabet edebilir olmaktan uzak görüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Mete (2015) çalışmasında ABD ve Avrupa'ya yapılan ihracatlarının

ticari istihbarat ve hedef pazar seçimindeki önemini araştırmış ve doğru yapılan ticari istihbaratın ve doğru hedef pazar seçiminin karlılık oranını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Son olarak Yin (2015) çalışmasında rekabet istihbaratı süreçlerinin benimsenmesi rekabet bilgi sistemlerinin gelişimini daha verimli hale getirmekte ve rekabet bilgi sistemlerinin etkililiğini yükseltmekte olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar literatürü destekler niteliktedir. Bu çalışmada da rekabet istihbaratının bilgi, teknoloji ve performansa olan etkisini ortaya konulmaktadır.

Rekabet istihbaratının durumu ile ilgili Türkiye literatüründe az sayıda çalışma vardır. Wright ve diğerleri (2012), 154 tane İstanbul’da bulunan KOBİ yöneticisi ile anket çalışması yapmıştır. Sonucunda Türkiye’deki firmalarda rekabet istihbaratı uygulamalarının operasyonel ve davranışsal ilişki çıkmıştır. Rekabet istihbaratı, firmalar için stratejik kararlar amacıyla kullanılmaktadır. Bu çalışma bunu desteklemektedir. Yine diğer çalışma Wright ve diğerleri (2013), bu sefer 144 KOBİ yöneticisiyle elde ettikleri veriler, satış hacminin personel sayısının ve küreselleşme seviyesinin yüksek olduğu firmalarda, rekabet istihbaratının uygulanması yüksek düzeydedir. Sonuca göre rekabet istihbaratı, büyük firmalarda ve ihracat yoğunluğunun, çeşitliliğin yüksek olduğu firmalarda uygulanma düzeyi daha çoktur.

Bernhardt (1994), Prescott ve Bhardwaj (1995), Calof ve Wright (2008), Tanascovici ve Hagi (2013) rekabet istihbaratının stratejik planlama destek sağladığı sonucuna ulaşılan çalışmalardır. Salles (2006), rekabet istihbaratının uluslararası pazarlardaki dağıtım kanallarını belirlemek için uluslararası pazarlama stratejisine ilişkin amacı olduğunu bulmuştur. Nasri (2012), rekabet istihbaratının firmalar için yeni pazarlar, stratejik faydalar ve pazar fırsatı olarak öngörmektedir. Tian ve Tobar (2000), Salles (2006), Nasri (2012), Lackman ve Lanasa (2013) çalışmaları rekabet istihbaratının, uluslararası pazar seçimi ve ihracat çeşitliliği arasında bulunan ilişkiyi güçlendirdiği sonucunu bulan çalışmalardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Çalışma, Konya ilinde faaliyet gösteren tarım makine üretip-ihraç eden işletmelerle sınırlandırılmıştır. Çalışmaya 77 firma dâhil olmuştur. Veri setinin analizinde “SPSS 25 for Windows” programı kullanılmıştır. Araştırmada veriler parametrik test yapmak için hazırlanmış olup normal dağılım, uç değer hesaplaması ve güvenilirlik sağlanmış ve ardından parametrik olan istatistik yöntemlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışma kapsamında veri setine ANOVA ve Basit Doğrusal Regresyon analizleri uygulanmıştır.

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiş olup, 2022 yılında Konya Tarım Fuarına katılım sağlayan hem imalat hem de ihracat yapan, Konya’da faaliyet gösteren tüm firmalar veri toplama sürecine dâhil edilmiştir. Araştırmada kullanılan anket on beş sorudan oluşmaktadır. İlk yedi soruda firmaların faaliyet alanları, yılları, çalışan sayıları, anketi cevaplayan kişinin pozisyonu ve ihracat bölgeleri öğrenilmek amacıyla oluşturulmuştur. Sekiz ve 12 sorular arasındaki sorularda pazarlama ile ilgili yapmış olduğu faaliyetleri belirleyebilmek amacıyla 5’li Likert tipi ölçekli soruya yer verilmiştir. Son üç soruda firmaların toplam satışları, ihracat satış büyümesi ve satış tutarını öğrenmeye yönelik rakamlarla kategorileştirilmiş sorulara yer verilmiştir.

Bu çalışmada uluslararası pazarlarda rekabet istihbaratının önemi Konya’da faaliyet gösteren tarım makine işi ile ilgilenen firmalardan toplanan anket verisiyle araştırılmış ve verilerin analiz edilmesiyle elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır. Bu çalışmanın amacı firmaların rekabet istihbaratı kullanım düzeylerini belirlemek ve istihbarat kullanımının düzeyinin hangi faktörlere bağlı olarak farklılaştığını ortaya koymaktır.

3.2. Verilerin Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeklere güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Cronbach’s Alfa Değerleri

Ölçek	Cronbach’s Alfa
Bilgi İstihbaratı	,723
İhracat Pazar Bilgisi	,730
Rekabet İstihbaratı	,785
Teknoloji İstihbaratı	,732
Pazarlama İstihbaratı	,867

Tablo 1’deki Cronbach’s Alfa sonuçları incelendiğinde anket çalışmasında kullanılan ölçekteki tüm boyutların güvenilir olduğunu (0,72, 0,73, 0,78, 0,73, 0,86) söylemek mümkündür.

Tablo 2. İfadelerin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Faktör				
	1	2	3	4	5
Şirket içi pazarlama araştırması	,042				
Araştırma, eğitim ve danışmanlık şirketlerine yaptırılan araştırmalar	,603				
Kamu kurumlarından bilgi elde etmek	,679				
Ticari birlikler (KTO, KSO, vb)	,740				
Elçilikler ve ataşelikler	,710				
Müşteriler, aracılar ve rakipler ile ilişkiler	,579				
İnternet ve elektronik kaynaklar	,159				
Fuarlar ve sergiler	,082				
İhracat pazarlarımızdaki eğilimlerle (siyasi, ekonomik, yasal ve teknolojik gelişmeler gibi) ilgili çok fazla bilgi üretiriz.		,732			
İhracat çevremizdeki değişikliklerin (yasal düzenlemeler, teknoloji vb.) olası etkilerini düzenli olarak gözden geçiriyoruz.		,869			
Gelecekte ne tür ürün ve hizmetlere ihtiyaçları olacağını ortaya çıkarmak için müşterilerle sık sık bir araya geliriz.		,732			
İhracat pazarlarıyla ilgili çok sayıda araştırma yaparız.		,646			
Eğer önemli bir rakibimiz yabancı müşterilerimizi hedefleyen yoğun bir kampanyaya başlarsa, hemen buna karşı harekete geçeriz.			,803		
Dış pazar rakiplerimizin fiyat politikalarındaki ciddi değişimlere hızla karşılık veririz.			,759		
İhracat pazarlarında bizi tehdit eden rekabetçi eylemlere hızla karşılık veririz.			,893		
İhracat ortamımızdaki önemli değişikliklere (yasal düzenlemeler, teknoloji, ekonomi gibi) cevap vermede çabuk davranırız.			,710		
Hizmet kalitemizden memnun olmayan bir ihracat müşterisi kaybettiğimiz zaman hatamızı hemen düzeltiriz.			,424		

İhracat pazarlarımızda yoğun promosyon savaşları yaşanmaktadır.	,132
Sektörümüzde teknoloji hızla değişmektedir.	,658
İhracat müşterilerimizin ürün tercihleri çok sık değişir.	,727
Teknolojik buluşlara bağlı olarak sektörde çok sayıda yeni ürün fikri çıkmaktadır.	,805
İhracatımızda nakliye ve dağıtımla ilgili düzenlemeler ihracatımızı etkiler.	,527
Yurtdışı çevre ve güvenlik ile ilgili yasalar ihracatımızı etkiler.	,459
Yabancı ülkelerin fiyatlama ve dumping yasaları ihracatımızı etkiler.	,033
Sektördeki teknolojik değişiklikler büyük fırsatlar yaratmaktadır.	,735
İhracat satış hacmi	,827
İhracat karlılığı	,150
İhracat pazar payı	,899
Yeni pazarlara giriş oranı	,813
Sektörün geneline kıyasla ihracat satışlarındaki değişim	,807
Genel ihracat başarısı	,904
Özdeğerler	2,495 2,244 2,711 2,692 3,771
Açıklanan Toplam Varyans (%)	47,53 56,10 54,22 44,86 62,84

Tablo 2’de açıklayıcı faktör analizi sonuçları detaylı bir biçimde verilmiştir. Faktör yükleri düşük olan ifadelerden “Şirket içi pazarlama araştırması” (,042), “İnternet ve elektronik kaynaklar” (,159), “Fuarlar ve sergiler” (,082), “İhracat pazarlarımızda yoğun promosyon savaşları yaşanmaktadır.” (,132), “Yabancı ülkelerin fiyatlama ve dumping yasaları ihracatımızı etkiler.”(,033) son olarak “İhracat karlılığı” (,150) araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. İfadeler çıkarıldıktan sonra ifadelerin varyansı açıklama oranları %30’un üzerinde olduğu görülmektedir. Bu oranların sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalar için yeterli bir değere sahip olduğu söylemek mümkündür (Hair vd. 2009: 108).

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerine ait bilgiler ve tanımlayıcı istatistikler aşağıda paylaşılmıştır. Tablo 3’te katılımcıların demografik verileri ve işletmeye dair bilgilere ilişkin (sektör, pozisyon, rekabet istihbaratı departmanı, çalışan sayısı, firmanın faaliyette bulunduğu süre, firmanın ihracat tecrübesi ve ihracat yoğunluğunun olduğu kıtalar) frekans analizleri bulunmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Verileri ve İşletmeye Dair Bilgiler

	f	%
Sektör	Yapı ve inşaat	2,6
	Otomotiv ve yedek parça	5,6,5
	Tarım makinaları	65,84,4
	Diğer	5,6,5
	Toplam	77,100
Pozisyon	İhracat Yöneticisi	28,36,4
	Genel Müdür	18,23,4
	Pazarlama Yöneticisi	16,20,8
	Diğer	15,19,5
	Toplam	77,100
Çalışan Sayısı	0-19 kişi	31,40,3
	20-49 kişi	23,29,9

	50-99 kişi	16	20,8
	100-199 kişi	4	5,2
	200'den fazla kişi	3	3,9
	Toplam	77	100
Firmanın Faaliyette Bulunduğu Süre	10 yıldan az	5	6,5
	10-19 yıl	21	27,3
	20-29 yıl	16	20,8
	30-39 yıl	10	13,0
	40 yıl ve daha fazla	25	32,5
	Toplam	77	100
Rekabet İstihbaratı Departmanı	Dış ticaret departmanı	34	44,2
	Pazarlama	28	36,4
	Muhasebe Finans	10	13,0
	Diğer	5	6,5
	Toplam	77	100
Firmanın İhracat Tecrübesi	5 yıldan az	16	20,8
	5-9 yıl	23	29,9
	10-14 yıl	18	23,4
	15-19 yıl	11	14,3
	20 yıl ve daha fazla	9	11,7
	Toplam	77	100
İhracat Yoğunluğunun Olduğu Kıtalar	Avrupa	20	26,0
	Kuzey Amerika	15	19,5
	Güney Amerika	10	13,0
	Asya	15	19,5
	Afrika	12	15,6
	Avusturya ve Yeni Zelanda	5	6,5
Toplam	77	100	

Tablo 3’te katılımcıların demografik verileri ve işletmeye dair bilgilere yönelik frekans analizi bulunmaktadır. Katılımcıların firmalarının bulunduğu sektörün %84,4’ü tarım makinaları, en azının yapı ve inşaat (%6,5) alanından olduğu görülmektedir. Katılımcıların firmada çalıştığı pozisyona dair frekans analizinde, en fazla ihracat yöneticisi (%36,4) en az katılımcı diğer (%19,5) pozisyonlarda çalışan katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Firmalardaki rekabet istihbaratından sorumlu olan departmanlara ilişkin frekans analizinde %44,2 ile dış ticaret departmanı en çok, %6,5 ile diğer departmanlar olduğu anlaşılmaktadır. Firmaların en fazla 0-19 çalışan sayısına (%40,3) sahip oldukları görülmektedir. İki yüz den fazla çalışan sayısına sahip olan firmalarda çalışan katılımcıların en az orana (%3,9) sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların çalıştıkları firmaların faaliyette bulunduğu süre hakkındaki frekans analizi incelendiğinde %32,5 ile 40 yıl ve daha fazla en yüksek frekansa sahip olmuştur. On yıldan daha az çalışan firmalar diğerlerine nazaran daha azdır (%6,5). Katılımcıların çalıştığı firmaların %29,9’u 5-9 yıllık ihracat tecrübesi olduğu %11,7 ile 20 yıl ve daha fazla ihracat tecrübesi anlaşılmaktadır. Katılımcı firmaların ihracat yoğunluğunun olduğu kıtalar içinde en çok %26,0 ile Avrupa olurken en az %6,5 ile Avustralya ve Yeni Zelanda kıtası olmuştur.

Araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler sınanmış olup, izleyen bölümde hipotez testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Araştırmanın hipotezleri

H₁: Firmanın faaliyette bulunduğu sektöre göre ihracat pazar bilgisi farklılaşmaktadır

- H₂**: Firmanın faaliyette bulunduğu sektöre göre rekabet istihbaratı farklılaşmaktadır.
H₃: Firmanın faaliyette bulunduğu sektöre göre teknoloji istihbaratı farklılaşmaktadır.
H₄: Firmanın faaliyette bulunduğu süreye göre ihracat pazar bilgisi farklılaşmaktadır.
H₅: Firmanın faaliyette bulunduğu süreye göre rekabet istihbaratı farklılaşmaktadır.
H₆: Firmanın faaliyette bulunduğu süreye göre teknoloji istihbaratı farklılaşmaktadır.
H₇: Firmanın ihracat tecrübesine göre ihracat pazar bilgisi farklılaşmaktadır.
H₈: Firmanın ihracat tecrübesine göre rekabet istihbaratı farklılaşmaktadır.
H₉: Firmanın ihracat tecrübesine göre teknoloji istihbaratı farklılaşmaktadır.
H₁₀: Rekabet istihbaratı teknoloji istihbaratı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
H₁₁: İhracat pazar bilgisi teknoloji istihbaratı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
H₁₂: Rekabet istihbaratı, bilgi istihbaratı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
H₁₃: İhracat pazar bilgisi, bilgi istihbaratı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
H₁₄: İhracat pazar bilgisi, performans üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
H₁₅: Rekabet istihbaratı, performans üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Tablo 4. Sektörlere Göre İhracat Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratı Ortalama Karşılaştırması (ANOVA)

Ölçek		Hipotez	F	P	Sonuç
İhracat Pazar Bilgisi	Sektör	H ₁	2,480	,068	Desteklenmedi
Rekabet İstihbaratı	Sektör	H ₂	1,559	,207	Desteklenmedi
Teknoloji İstihbaratı	Sektör	H ₃	2,055	,114	Desteklenmedi

Tablo 4 incelendiğinde sektörün ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı üzerinde farklılaştırıcı bir etkiye sahip olup olmadığı araştırılmıştır. ANOVA sonuçlarına göre firmaların faaliyette bulunduğu sektöre göre ihracat pazar bilgisinin farklılaşmasına dair bir anlamlılık tespit edilememiştir ($p>0,50$). Bu durumda H₁'in desteklenmediğini söylemek mümkündür. Firmaların faaliyette bulunduğu sektöre göre rekabet istihbaratı arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır ($p>0,50$). Bu sebeple H₂'nin de desteklenmediğini belirtmek mümkündür. Son olarak sektöre göre teknoloji istihbaratının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ortaya konulmuştur ($p>0,50$). Buna göre H₃ desteklenmemiştir.

Tablo 5. Sektörde Faaliyette Bulunulan Süreye Göre İhracat Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratı Ortalama Karşılaştırması (ANOVA)

Ölçek		Hipotez	F	P	Sonuç
İhracat Pazar Bilgisi	Süre	H ₄	1,585	,188	Desteklenmedi
Rekabet İstihbaratı	Süre	H ₅	,201	,937	Desteklenmedi
Teknoloji İstihbaratı	Süre	H ₆	,907	,465	Desteklenmedi

Tablo 5’te ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratında firmaların sektörde faaliyette bulunma süresi arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı analiz edilmiştir. Araştırmada firmaların faaliyette bulunduğu süre ile ihracat pazar bilgisi arasında herhangi anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir ($p>0,50$). H₄ desteklenmemiştir. Firmaların faaliyette bulunduğu süre ile rekabet istihbaratı arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır ($p>0,50$). ANOVA sonuçlarına göre H₅'in

desteklenmediğini söylemek mümkündür. Ayrıca, firmanın faaliyette olduğu süre ile teknoloji istihbaratı arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır ($p>0,50$). Bu sebeple H_6 ’da desteklenmemiştir.

Tablo 6. İstihbarat Tecrübesine Göre İhracat Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratı Ortalama Karşılaştırması (ANOVA)

Ölçek		Hipotez	F	P	Sonuç
İhracat Pazar Bilgisi	İstihbarat Tecrübesi	H_7	4,005	,005	Desteklendi
Rekabet İstihbaratı	İstihbarat Tecrübesi	H_8	1,315	,273	Desteklenmedi
Teknoloji İstihbaratı	İstihbarat Tecrübesi	H_9	1,308	,275	Desteklenmedi

Tablo 6’da ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratının istihbarat tecrübesine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Tablo incelendiğinde firmaların ihracat tecrübesi ile ihracat pazar bilgisi arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. H_7 , ANOVA sonuçlarına göre desteklenmiştir ($p<0,50$). Firmaların istihbarat tecrübesinin, ihracat pazar bilgisi hakkında firmalara önemli bir veri seti sunduğunu ve bu sebeple köklü istihbarat tecrübesine sahip olan firmaların ihracat yaptıkları pazara dair daha fazla bilgiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, firmaların istihbarat tecrübesi ile rekabet istihbaratı arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılmadığı tespit edilmiştir ($p>0,50$). ANOVA sonuçlarına göre H_8 desteklenmemiştir. Son olarak firmanın faaliyette olduğu süre ile teknoloji istihbaratı arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır ($p>0,50$). Bu sebeple H_9 desteklenmemiştir.

Tablo 7. Basit Doğrusal Regresyon Testi

Bağımsız D.	Bağımlı D.	Hipotez	SH	t	p	Sonuç
Rekabet İstihbaratı	Teknoloji istihbaratı $n=77, R=,54, R^2=,29 F=31,23, p<0,05$	H_{10}	,104	5,588	,000	Desteklendi
İhracat Pazar Bilgisi	Teknoloji İstihbaratı $n=77, R=,26, R^2=,07 F=5,79, p<0,05$	H_{11}	,123	2,407	,019	Desteklendi
Rekabet İstihbaratı	Bilgi İstihbaratı $n=77, R=,383 R^2=,147 F=7,98, p<0,05$	H_{12}	,083	2,827	,006	Desteklendi
İhracat Pazar Bilgisi	Bilgi İstihbaratı $n=77, R=,383 R^2=,147 F=12,88, p<0,05$	H_{13}	,078	3,589	,001	Desteklendi
İhracat Pazar Bilgisi	Performans $n=77, R=,487 R^2=,237 F=23,31, p<0,05$	H_{14}	,101	4,828	,000	Desteklendi
Rekabet İstihbaratı	Performans $n=77, R=,471 R^2=,222 F=21,42 p<0,05$	H_{15}	,106	4,629	,000	Desteklendi

Tablo 7’ye göre araştırma kapsamında geliştirilen H_{10} ’un desteklendiğini söylemek mümkündür ($n=77, R=,54, R^2=,29 F=31,23, p<0,05$). Bu durumda rekabet istihbaratının artmasının teknoloji istihbaratını geliştirdiğini, firmaların birbirleri ile rekabet edebilmek için teknoloji istihbaratı donanımlarını geliştirdiklerini ya da geliştirmeyi düşündüklerini söylemek mümkündür. İhracat pazar bilgisi ile teknoloji istihbaratı arasında anlamlı bir etki olduğu tespit edilmiş, H_{11} desteklenmiştir ($n=77, R=,26, R^2=,07 F=5,79, p<0,05$). Bu durumda firmaların ihracat pazar bilgisinin artması ile teknoloji istihbaratı donanımına sahip olmak istediği, sahip olduğu teknoloji istihbaratı donanımlarını geliştirmek istediğini söylemek mümkündür. Firmaların ihracat pazar bilgisi arttıkça teknoloji istihbaratını daha çok kullanarak rakiplerinin durumları hakkında bilgi alabilir, rakiplerinin önüne geçmek için bir fırsat yakalayabilir demek mümkündür. Rekabet istihbaratının bilgi istihbaratı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür ($n=77, R=,383 R^2=,147 F=7,98, p<0,05$). Rekabet istihbaratının artış gösterdiği durumlarda bilgi istihbaratından da gelişmelerin olduğunu belirtmek mümkündür.

Analiz sonuçlarına bakarak H_{12} 'nin desteklendiği söylenebilir. İhracat pazar bilgisinin bilgi istihbaratı üzerinde bir etkiye sahip olduğu savunan hipotez desteklenmiştir ($n=77$, $R=,383$ $R^2=,147$ $F=12,88$, $p<0,05$). H_{13} desteklenmiştir. Bu bilgi ışığında ihracat pazar bilgisi arttıkça bilgi istihbaratı kullanımının arttığını da söylemek mümkündür. İhracat pazar bilgisinin performans üzerinde bir etkiye sahip olduğu savunan hipotez desteklenmiştir ($n=77$, $R=,487$ $R^2=,237$ $F=23,31$, $p<0,05$). H_{14} desteklenmiştir. Bu bilgiden yola çıkarak ihracat pazar bilgisi arttıkça firmaların performansının arttığını da söylemek mümkündür. Rekabet istihbaratının performans üzerinde bir etkiye sahip olduğu söyleyebilmek mümkündür. ($n=77$, $R=,487$ $R^2=,237$ $F=23,31$, $p<0,05$). Sonuçlara göre H_{15} desteklenmiştir. Rekabet istihbaratının güçlenmesi firmaların performansını da güçlendirmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Rekabet istihbaratı işletmelere sağlamış olduğu avantajlar sayesinde, işletmeler için yeni pazar noktaları elde etmek, rekabet üstünlüğü sağlamak, stratejik kararlar almak ve pazardaki yeni fırsatları tespit etmek konusunda yardımcı olmakta, bunun yanında ortaya çıkabilecek riskleri belirlemektedir. İşletme yöneticilerinin rakiplerini tanımak için pazarlama stratejilerine yönelik rekabet istihbaratı konuları; fiyatlar, büyüme planları, tutundurma stratejileri, rekabet planları, maliyet verileri, ürün tasarımları, satış istatistikleri ve üretim süreçleridir (Vasilopoulos, 2010).

Çalışmanın genel itibariyle sonuçları incelendiğinde ihracat pazar bilgisinin ihracat tecrübesi, teknoloji istihbaratı, bilgi istihbaratı ve performans üzerinde büyük etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç ise rekabet istihbaratının teknoloji istihbaratı, bilgi istihbaratı ve performans istihbaratına olan etkisi olmuştur. Sonuç olarak; işletmelerin faaliyette bulunduğu sektöre göre ihracat pazar bilgisinin farklılaşmadığı görülmektedir. Bu durumda farklı sektördeki işletmelerin benzer düzeyde ihracat pazar bilgisine sahip olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. İşletmelerin faaliyette bulunduğu sektöre göre rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı arasında da farklılaşma bulunmamaktadır. Bu durum farklı sektörde olan işletmelerin bile benzer düzeyde rekabet istihbaratına ve teknoloji istihbaratına ihtiyaç duyduğunu kanıtlar niteliktedir. Çalışmanın elde ettiği bir diğer sonuç ise işletmelerin faaliyette bulunduğu süre ile ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı arasında farklılaşma bulunmaması olmuştur. Bu sayede yeni firmaların da sektörde tutunabilmeleri için benzer düzeyde ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Diğer bir sonuç ise; işletmelerin istihbarat tecrübesi ile rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı düzeyleri arasında bir farklılaşma bulunmamaktadır. Fakat işletmelerin istihbarat tecrübesi ile ihracat pazar bilgisi arasında bir farklılaşma bulunmaktadır. Bu sonuca göre köklü istihbarat tecrübesine sahip olan işletmelerin ihracat yaptıkları pazara dair daha fazla bilgiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında; rekabet istihbaratının artmasının teknoloji istihbaratını geliştirdiğini, firmaların birbirleri ile rekabet edebilmek için teknoloji istihbaratı donanımlarını geliştirdiklerini ya da geliştirmeyi düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra işletmelerin ihracat pazar bilgisinin artması ile teknoloji istihbaratı donanımına sahip olmak istediği, sahip olduğu teknoloji istihbaratı donanımlarını geliştirmek istediği tespit edilmiştir. Ayrıca işletmelerin ihracat pazar bilgisi arttıkça teknoloji istihbaratını daha çok kullanarak rakiplerinin durumları hakkında bilgi alabilir, rakiplerinin önüne geçmek için bir fırsat yakalayabildiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Son olarak ihracat pazar bilgisi arttıkça işletmelerin performansının arttığı sonucuna da ulaşılmıştır. Çalışmanın genel itibariyle sonuçları incelendiğinde ihracat pazar bilgisinin ihracat tecrübesi, teknoloji istihbaratı, bilgi istihbaratı ve performans üzerinde büyük bir etki sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç ise rekabet istihbaratının teknoloji istihbaratı, bilgi istihbaratı ve performans istihbaratına olan etkisi olmuştur.

Çalışmanın sonuçlarına göre işletmelere ve araştırmacılara birtakım öneriler sunulmuştur. Rekabet istihbaratının işletmelerdeki gelişimi gözler önündedir. İşletmeler ihracat yaparken rekabet istihbaratına önem vermelidirler. Firmalarda rekabet istihbaratı ile ilgilenecek bir departman oluşturulmalı ve sektördeki diğer firmaların yaptıklarını takip ederek çalıştıkları firmanın negatif ve pozitif yönlerini ortaya koyacak SWOT analizleri yapılması önerilmektedir. Bu sayede işletmenin ihracat tecrübesinin artacağı ve rakiplerini yakalayacağı öngörülmektedir.

İşletmeler için ihracat pazar bilgisi önemsenmesi gereken bir konudur. İhracat pazar bilgisinin artması doğru mal ve hizmeti doğru zamanda doğru bölgeye ihraç edebilecektir. İşletmelerin ihracat pazar bilgisini geliştirmeleri önerilmektedir. Ayrıca içinde bulunduğumuz teknoloji çağında teknolojik gelişmelerin takibinin ne denli büyük bir öneme sahip olduğu bilinmelidir. Bu sebeple teknoloji istihbaratının kullanımının önemini işletmeler çalışanlarına eğitimlerle anlatmalı, işletmelerde kullanılan teknolojik ekipmanlar çağa uygun olmalı ve sürekli yenilenmelidir. Bunun yanı sıra teknoloji istihbaratının önemine değinilecek çalışmalar yapılmalı ve teknoloji istihbaratı için bir ekip kurulmalıdır.

Araştırma Konya’da bulunan tarım makinaları imalatı ve ihracatı yapan firmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Benzer konu farklı illerde farklı ürün üreten firmalar üzerinde araştırılabilir. Rekabet istihbaratı, teknoloji istihbaratı ve ihracat pazar bilgisi gibi konular farklı ölçeklerle araştırılabilir. Çalışmanın ihracat yapmak isteyen farklı sektörlerdeki işletmeler ve araştırmacılar için faydalı olması umut edilmektedir.

Etik Beyan

“Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratının Uluslararası Pazarlar Açısından Önemi: Konya’da Tarım Makinaları İmalatı ve İhracatı Yapan İşletmeler Üzerine Araştırma” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aktepe, C. (2021). Yabancı Pazarlarda Sürdürülebilir Başarı İçin Rekabet İstihbaratının Önemi ve Kritik İstihbarat Alanları. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 156–165.
- Akpınar H. ve Edin İ. (2007). Rekabet İstihbaratı – Competitive Intelligence. *Öneri Dergisi*, 7 (28), 1-8.
- Algül, M. E. (2019). *Rekabet İstihbaratı ve Strateji İlişkisi: Örnek Olay Analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gündüz, B. & Başaran Alagöz, S. (2023). Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratının Uluslararası Pazarlar Açısından Önemi: Konya'da Tarım Makinaları İmalatı ve İhracatı Yapan İşletmeler Üzerine Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 691-707.

- Bernhardt, D.C. (1994). 'I Want it Fast, Factual, Actionable' - Tailoring Competitive Intelligence Needs. *Long Range Planning*, 27(1), 12-24.
- Brenner, Me Errill S. (1996). Technology Intelligence and Technology Scouting. *Competitive Intelligence Review*, 7(3), 20-27.
- Calof, J. L. ve Skinner, B. (1999). Government's Role in Competitive Intelligence: What's Happening in Canada. *Competitive Intelligence Magazine*, 2 (2).
- Calof, Jonathan L., ve Wright. S. (2008). Competitive intelligence: A Practitioner, Academic and Interdisciplinary Perspective. *European Journal of Marketing*, 42(7/8), 717-730.
- Gündüz, M. A. (2017). *Rekabet İstihbaratının Uluslararası Pazar Seçimindeki Rolü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Gümüştən, Ü. [Http://www.Exportact.Com/Rekabet-İstihbarati-Nedir/](http://www.Exportact.Com/Rekabet-İstihbarati-Nedir/) Et. 18-10-2021
- Hair, J. F., Black, W., Babin, B., ve Anderson, R. (2009). *Multivariate Data Analysis*. N.J: Prentice Hall.
- Herring, J. P. (1998). What is Intelligence Analysis. *Competitive Intelligence Magazine*, 1(2).
- Kahaner, L. (1996). *Competitive Intelligence: From Black Ops To Boardrooms – How Businesses Gather, Analyze, and Use Information to Succeed in the Global Marketplace*. New York: Simon & Schuster.
- Kahaner, L. (1997). Competitive Intelligence, *Security Journal*, 1(8).
- Lackman, C. ve Lanasa, J.M. (2013). Competitive Intelligence and Forecasting Systems: Strategic Marketing Planning Tool for SME's. *Atlantic Marketing Journal*, 2(2), 98-110.
- Liu X. ve Ke X. (2008). Competitive Technology Intelligence in Technology Innovation of China's Telecom Industry. *Proceedings of International Forum on Technological Innovation and Competitive Technical Intelligence*, China, 403-414.
- Mete, M. (2015). Türkiye'nin Daha Karlı Zeytinyağı İhracatı Yapabilmesi İçin Ticari İstihbarat ve Hedef Pazar Seçiminin Önemi Örnek Bir Uygulama. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 371-386.
- McGonagle, J.J., ve C.M. (2002). Vella. *Bottom Line Competitive Intelligence*. Westport: Quorum Books,
- Moorman, C. C. (1995). Organizational Market Information Processes: Cultural Antecedents and New Product Outcomes. *Journal Of Marketing Research*, 32(3), 318-335.
- Nasri, W. (2012). Conceptual Model of Strategic Benefits of Competitive Intelligence Process. *International Journal of Business and Commerce*, 1(6), 25-35.
- Norling, Parry M., Herring, Jan P., Rosenkrans, W Ayne A., Stellpflug, Marcia. ve Kaufman, Stephen B. (2000). Putting Competitive Technology Intelligence to Work. *Research-Technology Management*, 43(5), 23-28.
- Prescott, E. J. (1999). The Evolution of Competitive Intelligence: Designing A Process For Action. *Proposal Management Competitive Intelligence*, 37-52.
- Raju J. S. ve Roy A. (2000). Market Information and Firm Performance. *Management Science*, 46(8), 1075-1084.

Gündüz, B. & Başaran Alagöz, S. (2023). Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratının Uluslararası Pazarlar Açısından Önemi: Konya'da Tarım Makinaları İmalatı ve İhracatı Yapan İşletmeler Üzerine Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 691-707.

- Rezaie Dollatabady, Hussein, F.Ghandehari, ve F. Amiri. (2011). Analyzing the Impact of Competitive Intelligence on Innovation at Scientific Research Centers in Isfahan Science and Technology Town. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3(5), 939-947.
- Salles, M. (2006). Decision Making in SMEs and Information Requirements for Competitive Intelligence. *Production Planning & Control*, 17(3), 229-237.
- Tanascovici, M. ve Hagi, A. (2013). Competitive Intelligence in the Knowledge-Based Organization. *Network Intelligence Studies*, 1(1), 44-53.
- Tian, R. G. ve Tobar, B. G. (2000). Challenges vs. Opportunities: Competitive Intelligence and Global Strategies. *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, 8 (1), 49-59.
- Uzkurt, C. Torlak Ö. ve Özmen M. (2006). İşletmeler İçin Pazar Bilgisi Yeteneğinin Önemi ve Pazarlama Performansına Etkileri: 500 Büyük Firma Üzerinde Bir Araştırma. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 35, 7-35.
- Valcheva, S. <https://www.intellspot.Com/Competitive-MarketResearch/> Et:19/10/2021
- Vasilopoulos, A. (2010). Development of a Competitive Business Intelligence System. *Proceedings of The Northeast Business & Economics Association*, 1(1), 614-618.
- Wright, S., Bisson, C. ve Duffy, A. P. (2012). Applying a Behavioural and Operational Diagnostic Typology of Competitive Intelligence Practice: Empirical Evidence From the SME Sector in Turkey. *Journal of Strategic Marketing*, 20(1), 19-33.
- Yıldız, M. Y. (2019). *Uluslararası Hedef Pazar Seçiminde Rekabet İstihbaratının Rolü ve Önemi; Solar Panel Sektörü Özelinde Bir Değerlendirme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yin, C.Y.(2015). Measuring Organizational Impacts by Integrating Competitive Intelligence Into Executive Information System. *J Intell Manuf*, 29, 533-547.

Genişletilmiş Öz

Pazar Bilgisi, Rekabet İstihbaratı ve Teknoloji İstihbaratının Uluslararası Pazarlar Açısından Önemi: Konya'da Tarım Makinaları İmalatı ve İhracatı Yapan İşletmeler Üzerine Araştırma

Günümüzde işletmeler oldukça dinamik bir ortamda rekabet etmektedir. Küreselleşme ve birçok nedenle işletmeler uluslararası pazarlarda faaliyet göstermektedir. Rekabet İstihbaratı, işletmenin dışındaki kaynaklardan elde edilen, işletmeyi rekabette ön plana çıkarabilecek bilgileri içerir. Rekabet istihbaratı işletmelerin rekabet ortamını ve rakiplerini daha iyi anlaması ve pazar rekabetçiliğini artırmak için kullandığı süreçtir.

İşletmeler rekabet istihbaratı ile pazar payını arttırmakta, yeni ürünlerini kolaylıkla tanıtmakta, rakiplerini tanımakta, zamanını iyi yönetebilmekte ve hedef müşterilerini tespit edip bilgi toplayabilmektedir. Rekabet istihbaratı ile işletmeler, gereksiz verilerden kaçınarak güvenilir ve faydalı bilgi elde edebilir. Bu bilgileri stratejik öneme sahip alanlarda kullanabilir. Bu sayede en doğru risk yönetimini gerçekleştirebilir.

Rekabet istihbaratı stratejik planlanma aşamasında önemli bir role sahiptir. Potansiyel iş fırsatlarının ortaya çıkmasını sağlar, rakiplerin stratejilerini öğrenerek önlemler almayı kolaylaştırır, müşteri istek ve ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasını ve karşılanmasını kolaylaştırır, sürdürülebilirliği mümkün kılar.

İşletme çevresinden verilerin elde edilmesi ve bunların stratejik bilgiye dönüştürülmesi ile elde edilen rekabet istihbaratının, işletmeler için gerçekten faydalı olabilmesi için hem niteliksel hem de niceliksel verilere ulaşmış olması gerekir. Finansal veriler ve büyüme oranları niceliksel veriler olabilirken, rakiplerin pazarlama uygulamaları, tüketici davranışları ve benzeri de niteliksel verileri oluşturur. Verilerin toplanmasını ve bunların stratejik bilgiye dönüştürülmesini ifade eden rekabet istihbaratı süreci, yönelme, toplama, analiz ve dağıtım olmak üzere dört asamadan oluşmaktadır.

Pazar bilgisi, bilgiyi elde etme, yorumlama, paylaşma ve işletme stratejileri ile bilgiyi bütünleştirme sürecidir. Günümüzde ekonomik koşullar ve tüketici tercihlerindeki değişiklikler, pazardaki belirsizliklerin artmasına neden olmuştur. Bu durum, pazar bilgisine olan ihtiyacı artırmıştır. Pazar bilgisi, müşteri istek ve ihtiyaçlarını belirlemek, geliştirmek ve karşılamak üzere gerekli olan, doğru, güvenilir ve güncel bilgilerdir. Bu bilgilerin koordineli bir şekilde toplanması, analiz edilmesi, raporlanması ve kullanılabilir hale getirilmesi Pazar bilgisi faaliyetlerinin en önemli aşamalarıdır.

Teknoloji istihbaratı, işletmeye teknolojik gelişmeler hakkında önemli bilgiler sağlar. İşletmelerin pazardaki değişimlere uyum sağlamaları ve temel yetenekler edinmeleri için etkilidir.

İşletmelerin pazarda yer bulabilmesi ve bunu sürdürülebilir hale getirebilmesi için rakipleri izlemek, pazar ve rakipler ile ilgili bilgileri toplamak, sınıflandırmak ve analiz etmek amacı ile oluşturulan bu sistemler günümüz koşullarında ayakta kalabilmek için oldukça önemlidir.

Firmalar küresel koşullarda uzun yıllar faaliyet gösterebilmeleri için, uluslararası pazarlara açılmaları gerekmektedir. Rekabet ortamında rakiplerine karşı taktiksel ve stratejik üstünlük sağlamak ve rekabet edebilmek için pazar bilgisi, rekabet ve teknoloji istihbaratını etkin şekilde kullanmaları firmalar için büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı firmaların rekabet istihbaratı, teknoloji istihbaratı ve ihracat pazar bilgisi kullanım düzeylerini belirlemek, istihbarat kullanım düzeyinin hangi faktörlere bağlı olarak farklılaştığını ve bunların kullanımının firmalar için önemini ortaya koymaktır. Araştırmanın amacına uygun olarak çalışmanın veri seti toplanmasında nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Konya’da tarım makineleri imalatı ve ihracatı yapan firmalar oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak amaçlı örneklem yöntemine başvurulmuştur. Verilerin analiz edilmesinin ardından elde edilen bulgular; işletmelerin faaliyette bulunduğu sektöre göre ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı arasında farklılık bulunmadığını ortaya koymuştur. İşletmelerin faaliyette bulunduğu süre ile ihracat pazar bilgisi, rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı arasında farklılık da bulunmamıştır. Diğer bir sonuç ise; işletmelerin istihbarat tecrübesi ile rekabet istihbaratı ve teknoloji istihbaratı düzeyleri arasında bir farklılık bulunmamıştır. İşletmelerin istihbarat tecrübesi ile ihracat pazar bilgisi arasında bir farklılık bulunmaktadır. Bunun yanında rekabet istihbaratının artmasının teknoloji istihbaratını geliştirdiğini, işletmelerin ihracat pazar bilgisinin artması ile teknoloji istihbaratı donanımına sahip olmak istediği, ihracat pazar bilgisi arttıkça teknoloji istihbaratının daha çok kullanıldığı ve işletmelerin performansının arttığı sonuçlarına da ulaşılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre işletmelere ve araştırmacılara birtakım öneriler sunulmuştur. Rekabet istihbaratının işletmelerdeki gelişimi gözler önündedir. İşletmeler ihracat yaparken rekabet istihbaratına önem vermelidirler. Firmalarda rekabet istihbaratı ile ilgilenecek bir departman oluşturulmalı ve sektördeki diğer firmaların yaptıklarını takip ederek çalıştıkları firmanın negatif ve pozitif yönlerini ortaya koyacak SWOT analizleri yapılması önerilmektedir. Bu sayede işletmenin ihracat tecrübesinin artacağı öngörülmektedir.

Extended Abstract

Importance of Market Information, Competition Intelligence and Technology Intelligence for International Markets: A Research on Businesses Manufacturing and Exporting Agricultural Machinery in Konya

Today, businesses compete in a highly dynamic environment. Globalization and for many reasons businesses operate in international markets. Competition intelligence includes information obtained from sources outside the business that can make the business stand out from the competition. Competitive intelligence is the process that businesses use to better understand the competitive environment and competitors and increase market competitiveness.

Businesses increase their market share with competitive intelligence, easily introduce their new products, get to know their competitors, manage their time well, identify their target customers and gather information. With competitive intelligence, businesses can obtain reliable and useful information by avoiding unnecessary data. It can use this information in areas of strategic importance. In this way, it can perform the most accurate risk management.

Competitive intelligence has an important role in the strategic planning phase. It enables the emergence of potential business opportunities, makes it easier to take measures by learning the strategies of competitors, makes it easier to better understand and meet customer requests and needs, and makes sustainability possible.

Competitive intelligence, which is obtained by obtaining data from the business environment and transforming it into strategic information, must reach both qualitative and quantitative data to be truly beneficial for businesses. While financial data and growth rates can be quantitative data, competitors' marketing practices, consumer behavior and so on also constitute qualitative data. The competitive intelligence process, which

expresses the collection of data and its transformation into strategic information, consists of four stages: orientation, collection, analysis, and distribution.

Market knowledge is the process of acquiring, interpreting, sharing, and integrating knowledge with business strategies. Today, economic conditions and changes in consumer preferences have led to increased uncertainties in the market. This has increased the need for market information. Market information is accurate, reliable, and up-to-date information necessary to identify, develop and meet customer demands and needs. Coordinated collection, analysis, reporting and making available of this information are the most important stages of market information activities.

Technology intelligence provides business with important information about technological developments. It is effective for businesses to adapt to changes in the market and acquire basic skills.

These systems, which are created to monitor competitors, collect, classify, and analyze information about the market and competitors for businesses to find a place in the market and make it sustainable, are very important to survive in today's conditions.

Companies need to open up to international markets to operate in global conditions for many years. It is of great importance for companies to use market information, competition, and technology intelligence effectively to gain tactical and strategic superiority and compete against their competitors in a competitive environment.

The aim of this study is to determine the competitive intelligence, technology intelligence and export market information usage levels of the companies, to reveal the factors that differentiate the intelligence usage level and the importance of their use for the companies. In accordance with the purpose of the research, the survey technique, one of the quantitative research methods, was used to collect the data set of the study. The population of the research consists of companies that manufacturing and exporting agricultural machinery in Konya. Purposive sampling method was used as the sampling method. Findings obtained after the analysis of the data; it has been revealed that there is no difference between export market information, competitive intelligence, and technology intelligence according to the sector in which the businesses operate. There was no difference between the period of operation of the businesses and export market information, competition intelligence and technology intelligence. Another result is; there is no difference between the intelligence experience of the businesses and the levels of competitive intelligence and technology intelligence. There is a difference between the intelligence experience of the businesses and the export market knowledge. In addition, it has been concluded that the increase in competitive intelligence improves technology intelligence, with the increase in export market information businesses want to have technology intelligence equipment. Also, it has been concluded that as the export market knowledge increases, the more technology intelligence is used, and the performance of companies increases.

According to the results of the study, some suggestions were provided to businesses and researchers. The development of competitive intelligence in businesses is in sight. Businesses should give importance to competitive intelligence while exporting. A department should be created to deal with competitive intelligence in companies, and it is recommended that SWOT analyzes be carried out to reveal the negative and positive aspects of the company they work by following the activities of other companies in the sector. In this way, it is foreseen that exporting experience of the businesses will increase.
